

50
1956
2006
anos

FUNDAÇÃO CALOUSTE GULBENKIAN

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

САРГИС АРУТЮНЯН

**АРМЯНСКИЕ ЗАГОВОРЫ И
НАРОДНЫЕ МОЛИТВЫ**

SARGIS HARUTYUNYAN

**ARMENIAN INCANTATIONS
AND FOLK PRAYERS**

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
PUBLISHING HOUSE OF THE YEREVAN UNIVERSITY

ЕРЕВАН - 2006 - YEREVAN

ՀԱՅ ՀՄԱՅՆԱԿԱՆ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ

Աշխատությունը՝
ՍԱՐԳԻՍ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ

ԳՄԴ 398=919.81:391/395=919.81
ՀՏԴ 82.3Հ + 63.5(2Հ)
Հ 241

Աշխատանքը կատարված է ՀՀ ԳԱԱ
հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտում
և տպագրվում է ինստիտուտի գիտական
խորհրդի որոշմամբ

Հարությունյան Սարգիս

Հ 241 Հայ հնայական և ժողովրդական աղոթքներ/Աշխատությամբ Ս. Հարությունյանի:
Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2006 թ., 504 էջ:

Համահավաքն ընդգրկում է բանավոր, մասամբ նաև գրավոր ավանդված հայ հնայական և ժողովրդական աղոթքների տպագիր և արխիվային ժառանգությունը, համալրված նոր գրառումներով:

Գիրքը բաղկացած է երեք հիմնական մասերից՝ ա) ներածական ուսումնասիրությունից, բ) աղոթքների բնագրերից և գ) ժանոթագրություններից և մեկնաբանումներից, ինչպես նաև բառարանից և տարբեր ցանկերից:

Նախատեսված է բանագետների, ազգագրագետների, մշակույթի պատմաբանների և ժողովրդի հոգևոր մշակույթով հետաքրքրվողների համար:

Հ $\frac{4702080105}{704(02) - 2006}$ 2006

ԳՄԴ 398=919.81:391/395=919.81

ISBN 5-8084-0775-3

© ԵՊՀ հրատարակչություն, 2006 թ.
© Հարությունյան Ս., 2006 թ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1. Նախնական հավատալիքներ և հմայություն: Գիտության մեջ արծարծվել ու արդեն հիմնավորվել է այն կարծիքը, որ կրոնը ծագել է նախնադարյան տոհմատիրական կարգերի հիմքի վրա, արտադրողական ուժերի զարգացման ամենավաղ աստիճանում, իբրև հետևանք արտադրողական ուժերի զարգացման ցածր մակարդակի և դրանով պայմանավորվող բնության ուժերի ու երևույթների հանդեպ մարդու ունեցած անզորության և դրանց թյուրըմբռնման արգասիք: Հասարակական-արտադրական գործունեության ու փորձի անբավարար զարգացման պատճառով մարդկային իմացությունն ու ճանաչողությունը դեռևս ճիշտ պատկերացում չէին կարողանում կազմել մարդու և իրեն շրջապատող բնության մասին, և նախնադարյան մարդու մեջ առաջ եկող պատկերացումները, բնականաբար, դառնում են իրականությանն անհամապատասխան ու ֆանտաստիկական: Ըստ նախնադարյան առասպելաբանական մտածողության՝ մարդն իրեն դեռևս չի կարողանում անջատել բնությունից, իրեն նույնացնում է բնության ուժերին ու երևույթներին, որի հետևանքով նախնադարյան մարդու գիտակցության մեջ մի կողմից առաջ է գալիս բնության անշունչ առարկաներն ու երևույթները իրեն մման շնչավոր լինելու պատկերացումը, մյուս կողմից՝ այդ երևույթները առաջ բերելու կամ կանխելու հնարավորության իրեն վերագրումը [Косвен 1953, 142]:

Այստեղից էլ սկզբնավորվում են նախնադարյան աշխարհընկալման երկու կարևոր բաղադրիչները՝ հմայությունը, իբրև բնության մեջ գերբնական զորության առկայության հավատք և այն մարդուն ենթարկելու, ցանկացած հետևանքը կանխելու կամ առաջացնելու միջոց, և անհիմիզմը, իբրև առարկաների ու երևույթների շնչավորում և ոգիների հավատալիք: Այս երկուսն էլ, ահա, հետագայում դառնում են էական բաղադրիչներ կրոնի բոլոր ձևերի ու տեսակների՝ կազմելով նրանց տեսական ու ծիսական հիմքը¹ [Токарев 1959, 7]:

Հմայական պատկերացումներն ու հավատալիքները, որոշ հետազոտողների կարծիքով, տակավին առկա են եղել քարանձավաբնակ նեանդերթալյան մարդու ժամանակներում, իսկ դրանց առավել որոշակի հետքերը նկատելի են վերին քարեդարյան արվեստի նմուշներում, հատկապես բիզոններ ու ձիեր պատկերող մադլեն-

¹ Հմայության (Magie) ծագման ու բնույթի մասին գիտության մեջ արտահայտվել են տարբեր կարծիքներ: Մի խումբ հետազոտողների համոզմամբ՝ հմայությունը կրոնի ձև չէ, այլ նախորդել է կրոնին և բնույթով հակադիր է նրան (Մ. Կաստրեն, Ռ. Սմիթ, Ջևոնս, Ջ. Ֆրեյզեր, Վ. Շմիդտ, Կ. Բեթ, Է. Դյուրկհայմ, Պ. Սենտիվ, Ա. Դյուբեր, Մ. Մոս և ուրիշներ): Մի այլ խումբ, ընդհակառակը, գտել ու գտնում է, որ հմայությունն ու կրոնը միևնույն բանն են (Ս. Ռեյնաք, Լ. Շտերնբերգ) կամ հմայությունը կրոնի արտահայտության նախնական ձևերից մեկն է (Մ. Կոսվեն, Յու. Ֆրանց, Ս. Տոկարև և ուրիշներ): Ս. Տոկարևը, սակայն, գտնում է, որ «հմայություն» և «անհիմիզ» հասկացությունները իրենց ընդգրկման ծավալով լայն են ու միմյանց համագոր: Ինչպես անհիմիզմն է յուրահատուկ բոլոր կրոններին, այնպես էլ մասնակի բացառություններով, հմայությունը. անհիմիզմի մման հմայական ծեսերն ու հավատալիքները ևս մեկ ընդհանուր աղբյուրից չեն ծագում, այլ ունեն տարբեր արմատներ, մայած թե մարդկային գործունեության որ կողմերի հետ են աղերսվում: Հետևաբար, կրոնի ձևաբանական դասակարգման ժամանակ Տոկարևը «հմայություն» ընդհանուր անվան տակ կրոնի որոշակի ձև չի դնում, այլ հմայության տարբեր ձևերը՝ համապատասխան անուններով [տես Տокарев 1965, 31]: Մենք ծայրահեղ ու չափազանցված ենք համարում հմայությունը և կրոնին հակադրողների, և կրոն համարողների կարծիքները: Այն, պարզապես, անհիմիզմի մման բոլոր կրոնների հիմքն ու բաղադրիչն է կազմում:

յան քարանձավային նկարներում և օրինյակ-սուլուտրեյան կանանց ու գազանների արձանիկներում [Токарев 1959, 7]:

Այդ վաղնջական աշխարհըմբռնման բնույթն ու էությունը ամբողջ ծավալով ու խորությամբ երևան եկավ Ամերիկայի, Աֆրիկայի, Օվկիանիայի, Ավստրալիայի բնիկների կյանքն ու կենցաղը հետազոտելիս, երբ պարզվեց, որ հնայությունը, իբրև աշխարհըմբռնում ու պրակտիկ գործողություն, վաղնջական հասարակությունների հոգևոր ու արտադրական կյանքում վիթխարի դեր է կատարում: Կարծիքներ են եղել անգամ, թե «կրոնների դարին նախորդել է հնայության դարը», որով անցել են իրենց պատմական զարգացման ընթացքում մարդկային բոլոր ցեղերը [Фрэзер 1928, 82-83]: Հիրավի, Եվրոպայի և Ասիայի բոլոր քաղաքակիրթ հասարակությունների ժողովրդական հավատալիքներում, կենցաղում ու տարբեր կրոնների մեջ մինչև այժմ էլ շարունակում են գոյատևել հնայության վերապրուկները, որոնք իրենց պատկերացումներով ու կիրառման եղանակներով հաճախ նույնանում են վերոհիշյալ թերզարգացած ցեղերի հնայական հավատալիքներին: Եվ ոչ միայն այդ. Հին աշխարհի, մասնավորապես արևելյան և հարավեվրոպական հին քաղաքակրթությունների (Հին Եգիպտոս, Միջագետք, Փոքր Ասիա, Հին Հունաստան և այլն) ուսումնասիրությունը պարզել է հնայության ունեցած կարևոր տեղն ու դերը հին ժողովուրդների կենցաղում ու հավատալիքներում, քաղաքակրթություններ, որոնց անմիջական ժառանգորդն են հանդիսանում արևելյան ու եվրոպական արդի ազգերը: Եվ երբ համեմատվում են Հին աշխարհի հնայական պատկերացումներն ու ծեսերը արդի ժողովուրդների կրոններում, սնահավատքում ու կենցաղում պահպանված հնայության հետ, իսկ այդ երկուսն էլ զուգադրվում ժամանակակից թերզարգացած ցեղերի համանման հավատալիքներին, ապա պարզ են դառնում այն ընդհանրությունները, որոնք զարմանալի նույնությամբ դրսևորվում են ժամանակով, տարածությամբ, ցեղային պատկանելությամբ, լեզվով ու տնտեսամշակութային զարգացման մակարդակով միմյանցից տարբեր ու հակոտնյա ժողովուրդների ու ցեղային խմբերի հնայական ծեսերի ու պատկերացումների միջև: Այդ պարագան էլ իրավացիորեն հիմք է տվել ու տալիս ազգագրագետներին ու մշակույթի պատմաբաններին՝ արդի թերզարգացած ցեղերի արտադրական ու հոգևոր կենցաղում տեսնելու ժամանակակից քաղաքակիրթ ժողովուրդների նախապատմական անցյալի պատկերը, որին արդի գիտությունն այժմ սոսկ ձեռնհաս է մնում հնագիտական պեղումներով հայտնաբերված նյութական մշակույթի մնացուկներով:

Հմայքներն առհասարակ, անկախ իրենց վաղնջականությունից, տիպաբանորեն բաղկացած են երեք գլխավոր բաղադրիչներից.

- ա) հնայական պատկերացումներից և հավատալիքներից (= սնահավատք), որոնցից ծագում են հնայական արարողությունները.
- բ) հնայական արարողություններից, որոնք այդ հավատալիքների գործնական իրականացումն են.
- գ) հնայական արարողություններին ուղեկցող անկախ խոսքերից՝ բանաձևերից, որոնք հանդես են գալիս բանավոր ու գրավոր ձևերով:

Այս երեք օրգանական բաղադրիչներից գատ, հնայությունն ուղեկցվում ու գործադրվում է զանազան հնայական առարկաների ու իրերի միջոցով (հուռութքներ, թալիսմաններ և այլն), որոնք օժտված են սոսկ կիրառական-պահպանական գործառույթներով:

2. Հմայության բնույթն ու էությունը: Հմայության ծագումը հասարակական շատ երևույթների ծագումնաբանության մման ևս գիտության վիճելի ու տակավին

չլուծված խնդիրներից է, թեպետ որոշ հետազոտողներ յուրովսանն այն լուծված են համարում²:

Հմայության ծագմանը հարկ է մոտենալ նախնադարյան հասարակությունների նյութական-արտադրական կյանքի հանգամանքներով պայմանավորված մտածողության ու հոգեբանության առանձնահատկությունների հաշվառումով, քանզի հմայությունն ամենից առաջ ենթադրում էր հավատալիքներ, ապա միայն՝ արարողություն – գործողություն, այսինքն՝ սկզբնապես հարկ էր ունենալ հավատալիքների կամ սնոտի ըմբռնումների միագումար, որի հիման վրա միայն հնարավոր լիներ գործնականում «գերբնական ձևով ներգործել այս կամ այն նյութական առարկայի կամ երևույթի վրա» (Տոկարև): Այս իսկ տեսակետից իրավացի էր Ալֆրեդ Լեմանը, որը գտնում էր, թե՛ «սնոտիապաշտությունը տեսություն է, իսկ հմայությունը՝ գործողություն, նման տեսության հետևանք: Հմայությունը առաջանում է սնոտիապաշտությունից ճիշտ այնպես, ինչպես կրոնական որոշ պատկերացումներից ծագում է հայտնի պաշտամունքը, որոշակի ծիսակատարությունը, կամ, ինչպես բնության ուժերը ըմբռնելուն հաջորդում է նրանց կիրառությունը» [Леманн 1900, 13]: Ուստի հմայության ծագմանը մոտենալ սոսկ գործողության տեսանկյունից, առանց հաշվի առնելու այդ գործողության տեսական հիմքը՝ սնոտի հավատալիքները, դա կլիներ նույնը, ինչ հետևանքի ծագումը քննելիս՝ նկատի չառնվեր դրա առաջացման պատճառը: Հմայությունը հետազոտելիս, հատկապես նրա ծագումն ու էությունը բացահայտելիս, ուրեմն, հարկ է սնոտիապաշտությունն ու հմայական արարողությունները դիտել իբրև միմյանց պայմանավորող և իմաստավորող մեկ ամբողջություն, քննել նաև՝ հմայական արարողությունների հիմնապատճառ սնոտի հավատալիքների բնույթն ու ծագումը, բացահայտել դրանց առաջացման նյութական ու մտածական շարժառիթները, որոնց շնորհիվ արդեն կբացահայտվեն հմայական արարողությունների, իբրև ածանցյալ երևույթի, բուն հիմքերը:

Մեր նպատակը չէ այստեղ շոշափել այդ կնճռոտ խնդիրն ամբողջությամբ, այլ սոսկ ընդհանուր գծերով ուրվագծել պատմամշակութային այդ երևույթի գլխավոր կողմերը, որոնք սերտորեն աղերսվում են մեր հետազոտվող նյութին:

Ժամանակակից թերզարգացած ցեղերի հոգեկան աշխարհի հանգամանակից հետազոտությունները պարզել են, որ նախնական հավատալիքների ու կրոնական ըմբռնումների հոգեբանական հիմքը բնության առարկաների ու երևույթների հանդեպ տածած երկյուղն է՝ պայմանավորված նախնադարյան մարդու՝ բնության ուժերին չտիրապետելու, հետևաբար և՛ չճանաչելու հանգամանքով: Մարդու ամենօրյա շփումը բնության առարկաների ու երևույթների հետ և դրանցից ստացած ներքին հակազդեցությունները, նրա մեջ տարտամ զգացումներ էին առաջացնում դեպի այդ անորոշ ու անբացատրելի ուժերը: Եվ քանի որ ամբողջ շրջապատը լցված էր այդ ու-

² Եթե հետազոտողներից ոմանք հմայության ծագումը բացատրում են հիմնականում հոգեբանական տեսանկյունից՝ իբրև արդյունք հոգեբանական զուգորդումների (ասոցիացիա) օրինաչափության (Ֆրեյդեր) կամ կամազգայական դրդումներից եկող բնագրական շարժումների, որոնք հետագայում են միայն իմաստավորվում (Մարետ, Պրայս, Ֆիրկանդտ), ապա, Ս. Տոկարևի կարծիքով, հմայական արարողությունները ծագել են մարդկային բանական պրակտիկ գործողություններից, որոնք սկզբում հենց այդպես էլ գիտակցվել են, բայց հետագայում աստիճանաբար մարդու կողմից ըմբռնվել են «իբրև կախարհություն, այսինքն՝ իբրև երևույթների գերբնական կապակցությունների վրա հիմնված գործողություն», ուր վճռական դերը պատկանում է գերբնականի գաղափարին [Токарев 1959, 73]: Տոկարևի կարծիքը, որքան էլ համոզիչ է ու հիմնավոր, այդուամենայնիվ, միակողմանի է, քանզի վերաբերում է միայն հմայական արարողություններին և չի բացահայտում հմայության, իբրև հավատալիքի, բուն դրդապատճառը, այն, թե ինչու է մարդն իր գործողությանը հենց այդպիսի հմայական գործություն վերագրում, պատմահոգեբանական ինչ դրդումների կամ հիմունքների հիման վրա: Այս միակողմանիությունը զալիս է մասամբ առարկայի միակողմանի ըմբռնումից: Տոկարևը «հմայության» տակ հասկանում է սոսկ հմայական արարողությունները՝ «տարբեր սնոտիական մարդկային գործողությունները» [անդ, 7]:

ժերով, և մարդն անզոր էր դրանք անմիջապես տեսնել կամ տիրապետել, ուստի և մարդու մեջ առաջ էր գալիս գերբնականի ըմբռնում և զգացողություն: Ըստ այդմ էլ, նախնադարյան մարդու գիտակցությամբ բոլոր առարկաներն ու երևույթներն օժտված էին մի անտեսանելի գերբնական զորությամբ: Առարկաների, երևույթների, մարդկանց, բույսերի ու կենդանիների միջև, ըստ այդ հայացքի, գոյություն ունեին խորհրդավոր և միստիկական կապեր ու կապակցություններ, զանազան պատճառներ ու հետևանքներ, որոնք հենվում էին ոչ թե իրական պատճառական կախվածության վրա, այլ՝ թվացական – երևակայական պատկերացումների:

Այս հիմքի վրա էլ ծագում են զանազան սնոտի հավատալիքներ ու պատկերացումներ:

Մարդու արտադրական սահմանափակ փորձի հետևանքով, բնության մեջ և կյանքում կատարված իրողությունները, նախնադարյան մարդու գիտակցության մեջ միմյանց հետ են առնչվում ոչ թե բնական պատճառի ու հետևանքի ներքին տրամաբանությամբ, այլ սոսկ մեխանիկական հաջորդականության սկզբունքով: Դիցուք, օրինակ, եթե մի սպիտակամորթ գալիս է կղզիաբնակների մոտ, և դրան հաջորդում են երաշտ կամ զանազան պատահարներ, ապա այդ երկու երևույթների միջև կապ են տեսնում և դժբախտությունների պատճառը համարում են սպիտակամորթի գալուստը, ճիշտ այնպես, ինչպես մեր մի շարք հավատալիքներով՝ անձի «բարի» կամ «չար» ոտք ունենալով են բացատրում տվյալ անձի գալստյանը հաջորդող հաջողություններն ու անհաջողությունները: Այդպես նաև այն բազմաթիվ սնահավատքները, որոնց մեջ երևույթները կապված են միմյանց սոսկական հաջորդականությամբ, առանց ներքին պատճառական կախվածության: Օրինակ, երբ կատուն երեսը լվանում է, հավատում են, թե հյուր է գալու, երբ տանը աղ է թափվում, հավատում են, թե տանը կռիվ կլինի, երբ հայելի է կոտրվում, հավատում են, թե տվյալ ընտանիքի անդամներից մեկը մեռնելու է, և այլն, այսինքն՝ այնպիսի իրադրություններ, որոնցից մեկը կանխանշում է մյուսը, դառնում յուրօրինակ պատճառ մյուսին:

Այս կարգի ընդհանրացումները տարածվել են ու լայն ընդունելություն գտել այն պատճառով միայն, որ հենվել են մտածողության միևնույն եղանակի վրա՝ տարբեր առարկաների ու երևույթների միջև առկա խորհրդավոր առնչակցությունների հավատքի և իրար անմիջապես հաջորդող երևույթների ներքին պատճառակցական կապի: Մանավանդ որ, ըստ Լևի Բրյուլի հավաստման, նախնադարյան մարդու համար կույր պատահականություն գոյություն չունի. ամեն մի պատահական դիպված, անցք, եղելություն նրա համար անտեսանելի զորության արդյունք է և գալիքը կանխորոշելու նախանշան:

Նման մտածելակերպի պատճառն այն էր, որ նախնադարյան մարդը, չըմբռնելով առարկաների ու երևույթների բուն պատճառակցական կապակցությունը, ընկալում էր սոսկ արտաքին մեխանիկական հաջորդականությունը, և վերջինս միակ բացատրությունը որոնում երևույթների գերբնական և միստիկական առնչակցությունների մեջ: Նման ըմբռնումներից էլ, ահա, բխում էր այն պատկերացումը, թե որևէ ցանկալի իրադրություն կամ երևույթ կարելի է առաջ բերել՝ դրան նախադրելով մեկ այլ գործողություն կամ իրադրություն: Այստեղից էլ առաջ է գալիս հմայական արարողությունը, իբրև մասամբ արդյունք առարկաների ու երևույթների միջև առկա գերբնական առնչակցությունների հավատքի, և պատճառի ու հետևանքի հարաբերությունը երևույթների մեխանիկական հաջորդականության մեջ տեսնելու մտածելակերպի: Այս երկու սկզբունքը փոխադարձաբար պայմանավորված են միմյանցով և կազմում են հմայական հավատալիքների մի մասի ելակետային հիմքը: Իսկ հմայության բուն բովանդակությունը կազմում են միևնույն սկզբունքների վրա ծագած

հավատալիքները, որոնց իրագործումն են հմայական արարողությունները:

Այսպես. հայկական հավատալիքներով գորտնուկ ունեցողի բերանից հաց ուտելիս, եթե պատառ վայր ընկնի, և այդ պատառը գորտնուկի տերը խաչածն քսի գորտնուկներին և ուտի, ապա դրանք կվերանան: Կամ. եթե նորալուսնի ժամանակ դրան ցույց տրվի նորալուսնին, ապա ամբողջ լուսնային ամսի ընթացքում այդ մարդը ապահովված կլինի դրանով: Կամ. եթե մարդ որևէ զորեղ կենդանու սիրտ ուտի, ապա անվախ ու սրտոտ կլինի: Եթե ուրիշ մեկը հիվանդի բաժին կերակրից ուտի՝ հիվանդը կառողջանա: Եթե ատամ հանող երեխայի գլխին «ակռահատիկ» շաղ տան, ապա երեխան ատամները շուտ և հեշտությամբ կհանի և այլն:

Արդ, ի՞նչ են իրենցից ներկայացնում այս հավատալիքները. դրանք երկանդան ավանդական ասույթներ են՝ տրամաբանորեն կառուցված պայմանի և հետևանքի այն փոխադրասակցությամբ, որ եթե տվյալ պայմանն իրականացվի, ապա կունենա տվյալ որոշակի հետևանքը: Բնույթով պայմանը՝ մարդու հնարավորությունների մեջ մտնող, այսինքն՝ իրականացվող իրադրություն է, մինչդեռ հետևանքը՝ այդ իրադրությամբ հաջորդող ցանկություն, որն անմիջապես չի մտնում իրական հնարավորությունների մեջ, այլ սուս կածանցվում է հնարավոր պայմաններից: Այլ կերպ ասած, ցանկալի հետևանքը պետք է լինի որոշակի իրադրությունների արդյունք: Հավատալիքների առաջին անդամը՝ պայմանը, իրականացվում է հմայական արարողություններով, երբ պահանջվող պայմանը վերածվում է հմայական գործողության: Հմայական արարողություններն, ուրեմն, հավատալիքների գործարկված պայման-իրադրություններն են³:

Այսպես, վերոհիշյալ հավատալիքները գործադրելիս, դրանց առաջին անդամները՝ բերանից վայր ընկնող հացը գորտնուկին խաչածն քսելու, նորալուսնին դրան ցույց տալու, կենդանու սիրտ ուտելու, հիվանդի ճաշից ուտելու, երեխայի գլխին ակռահատիկ շաղ տալու պայմանները իրագործվում են և հոգեբանորեն հաջորդում իրենց հետևանքին՝ գորտնուկից բուժվելու, հարստանալու, հիվանդին բուժելու և երեխայի ատամները հեշտությամբ դուրս գալու նպատակներին: Հմայական արարողություններն, ուրեմն, հավատալիքների գործարկված պայման-իրադրություններն են, որոնց նախորդում են այդ պայմանների իրագործումից ակնկալվող ցանկությունները, որ և հմայությունների բուն նպատակն է կազմում:

Հմայության մեջ, ուրեմն, բացահայտ տարբերազատվում են երկու սկզբունքներ՝ իրական-ռեալիստական, որ արտահայտվում է մարդու իրական գործունեությամբ, և գերբնական-հայեցողական, որ ակնկալվում է իբրև գործողության արդյունք կամ հետևանք:

Սա բոլոր հմայությունների այն նախնական պարզագույն մոդելն է, որ հետա-

³ Սակայն, հավատալիքները հմայական արարողությունների վերածվելիս, դրանց տիպաբանական կառուցվածքը որոշակի փոփոխությունների է ենթարկվում: Եթե հավատալիքներում ակնկալվող հետևանքը հետմորդում է պայման-իրադրություններին, այսինքն՝ օբյեկտիվ փաստերից վերացարկված հավատալիքն իր կառուցվածքով նույնն է մնում, ինչ հեթականությամբ որ առարկայական իրականության մեջ փաստերն հաջորդել են իրար, ապա հավատալիքի՝ արարողության փոխարկման ժամանակ առաջինի տիպաբանական կառուցվածքը շրջվում է, հետևանքը նախորդում է պայման-իրադրությանը: Այլ կերպ ասած, երբ հմայողը դիմում է ավանդական հավատալիքին, ապա ամենից առաջ նա նկատի է առնում տվյալ հմայական հավատալիքի հետևանքը, այսինքն՝ նպատակը, թե ի՞նչ նպատակի դեպքում պետք է կիրառվի այն: Եվ երբ նա ընտրում է նպատակին անհրաժեշտ հմայական հավատալիքը, ապա հոգեբանորեն արդեն հավատալիքի նպատակ-հետևանքը նախորդում է պայման-իրադրության գործարկմանը: Հմայողը նախ մտովի ունի իր նպատակը, որն իրագործելու համար էլ դիմում է հավատալիքի պայման-իրադրության գործնական կիրառմանը, այսինքն՝ կատարում է հմայական արարողություն: Եվ հմայական արարողությունների ու ցանկությունների տիպահոգեբանական կառուցվածքը բոլոր դեպքերում նույնն է՝ նպատակը նախորդում է արարողությանը:

գայում բարդբարդվում է ու խավավորվում նորանոր հավատալիքներով, վերածվում ծիսահմայական բարդ արարողությունների:

Հավատալիքի և հմայական արարողության հիշյալ փոխհարաբերությունը պարզագույն հմայքներում այնքան որոշակի է դրսևորված, որ կարելի է հավատալիքից անմիջապես վերականգնել արարողությունը և, ընդհակառակը, հմայական արարողությունից վերականգնել հավատալիքը:

Օրինակ, Բրիտանական Նոր Գվինեայում օձ որսացողը որսի դուրս գալուց առաջ բռնում է պատահած իժին, վառում, նրա մոխրով շփում ոտքերն ու գնում որսի՝ հավատացած, որ ոչ մի օձ իրեն այլևս չի դիպչի [**Փռօթը 1928**, 58]:

Հմայական այս արարողությունից անմիջապես կարելի է վերականգնել նրան հիմք հանդիսացած հետևյալ հավատալիքը. եթե օձ վառեն և մոխիրը քսեն օձ որսացողի ոտքերին, ապա նրան ոչ մի օձ չի խայթի:

Կամ՝ Հայաստանի շատ գավառներում, երբ հուղարկաթափորն անցնում է նորածին երեխա ունեցողի տան մոտով, երեխային իսկույն դուրս են հանում մեռելի առաջ, որպեսզի «մեռելակոխ» չլինի:

Այս հիմք-հավատալիքն այն է, որ եթե մեռել են անցկացնում քնած երեխայի տան մոտով, ապա պետք է երեխային հանել ընդառաջ, որպեսզի մեռելը նրան չկոխի անցնի:

Այսպիսի փոխակերպությունները վկայում են հմայական հավատալիքների և արարողությունների միմյանցով փոխկապակցված լինելու մասին:

Այս է մոտավորապես հմայական հավատալիքների պայման-իրադրության և հմայական արարողությունների միջև եղած հարաբերությունը: Այժմ հարկ է տեսնել, թե ինչ հարաբերություն գոյություն ունի հմայական արարողության և դրանից ակնկալվող հետևանքի միջև, այսինքն՝ իրագործված պայմանի և դրան հաջորդող ցանկության միջև:

Յուրաքանչյուր հմայող, հմայական արարողություն կատարելիս, միշտ ակնկալում է որոշակի ցանկալի հետևանք, այսինքն՝ հմայական արարողության և ակնկալվող ցանկության միջև դրվում է պատճառի և հետևանքի յուրօրինակ կապակցություն, որը տարբերվում է իրական պատճառական հարաբերակցությունից: Նախնական պարզագույն և պրոֆեսիոնալ բարդ հմայություններում միշտ էլ հոգեբանորեն հմայողի ցանկությունը նախորդում է հմայական արարողությանը, դառնում վերջնիս բուն դրդապատճառը: Ցանկությունն ինքը մարդու իրական-առարկայական կյանքում ստեղծված կարիքի բավարարման ձգտումն է, կարիք, որ արտահայտվում է, դիցուք, որևէ անհրաժեշտ գործարքի, բնական որևէ աղետի (երաշտ, հիվանդություն) ձևով, որոնք համապատասխանաբար առաջացնելու կամ կանխելու ձգտումն իրականացնելու համար մարդը դիմում է հմայական արարողությունների: Հետևաբար, ցանկությունը նախորդում է արարողությանը և անհրաժեշտաբար առաջ բերում այն:

Այսպես. երբ Ջավախքում կարկուտ էր գալիս, և տեղացիներն աղ էին վերև նետում, ապա նրանք նախապես ունեին կարկուտը դադարեցնելու ցանկություն, որ առաջ էր եկել այդ բնական աղետի հետևանքով: Իսկ այդ ցանկության իրագործման համար նրանք աղ էին վերև նետում, այսինքն՝ կատարում էին հմայական արարողություն: Կամ՝ երբ նույն Ջավախքում երաշտ էր լինում, կամենալով կանխել այն, կանայք լծվում էին գութանին և գետի կամ առվի հոսանքին հակառակ քաշում: Իսկ երբ կամենում էին կանխել մեկի գլխացավը, նրա գլխարկի մեջ օձի շապիկ էին կարում և այլն: Այնպես որ, կարիքը բավարարելու ցանկության վրա է կառուցվում հմայական արարողությունը. հետևաբար առաջնայինը ցանկությունն է, իսկ արարողու-

թյունը՝ երկրորդային՝ ածանցված այդ ցանկությունից: Սա, սակայն, հմայության բաղադրիչների ծագման հաջորդականությունը ցույց տալու իմաստով միայն: Առհասարակ, արարողությունն ինքը այդ իրական ցանկության հմայական իրագործումն է, նրա հմայական գործադրումը, որն իր հերթին ունենալու է որոշակի ռեալ հետևանք: Այսպես՝ երբ Ջավախքում չաղքատանալու նպատակով պատի երեսին ջուր էին սրսկում (ԱՅԱ, 361), ապա այդ գործողությունը հենց հիշյալ ցանկության հմայական իրագործումն էր, որով, սակայն, դեռ չէր ավարտվում հմայության նպատակը, այլ դրա իրագործման գործողությունից հետո եկող մի իրական հետևանք էր ևս ակնկալվում՝ այսուհետև չաղքատանալու:

Ձեյթունում, երբ մեկը տենդով հիվանդ էր լինում, տան անդամներից մեկը տենդը կրիային փոխանցելու նպատակով գնում, կրիայի ոտը թել էր կապում (ԱՌ, 105): Հմայական այդ գործողությունից, որ հմայողի նպատակի իրագործումն էր միաժամանակ, հմայողն ակնկալում էր հիվանդի առողջանալու հետևանքը: Երբ Բուլանդխում և այլուրեք երեխային ակնահարվելու վտանգից զերծ պահելու համար վզից կապույտ ուլունք էին կախում, այդ նպատակի հմայական իրագործմանը հաջորդում էր այնուհետև երեխայի չակնահարվելու ակնկալիքը:

Հետևաբար, հմայության հոգեբանական մեխանիզմը բաղկացած է տրամաբանական երեք աստիճանից՝ 1. ցանկությունից կամ նպատակից, 2. այդ ցանկությունն իրագործող հմայական արարողությունից և 3. ակնկալվող հետևանքից:

Նպատակը, կատարումն ու հետևանքը հմայություններում ժամանակի տեսակետից հաջորդում են միմյանց. սկզբում իրական սոցիալ-տնտեսական կամ բարոյաֆիզիկական կարիքներից ծագում է դրանք կանխելու կամ բավարարելու ցանկությունը կամ նպատակը, ապա այդ նպատակն իրագործելու գործողությունը՝ հմայական արարողությունը, որից ակնկալվում է անմիջապես կամ մոտիկ ապագայում ցանկալի հետևանքը:

Այս նույն իրադրությունն է, կարծես թե, առկա նաև սովորական արտադրական օգտակար գործունեության մեջ, որը ևս ծագում է իրական կարիքները կանխելու կամ բավարարելու ցանկությունից, դառնում այդ ցանկության ռեալ իրագործումը: Իսկ գյուղատնտեսական որոշ աշխատանքներում (երկրագործությունն իր բոլոր ճյուղերով) արտադրական գործունեության ցանկալի հետևանքները, այսինքն՝ արդյունքները սպասվում են մոտիկ ապագայում:

Եթե արտադրական և առհասարակ, ամեն մի օգտակար գործունեություն ենթադրում է որոշակի նյութական բարիքների ստեղծում կամ բարեբեր հետևանքներ, ապա նույնը և առկա է հմայություններում, մասնավորապես, արտադրական կյանքի հետ կապված հմայական արարողություններում: Ո՞րն է, ուրեմն, արտադրական-օգտակար գործունեության և հմայական արարողությունների տարբերությունը: Ամենից առաջ այն, որ աշխատանքային սովորական նպատակային գործողություններում աշխատանքի արդյունքը դիտվում է իբրև տվյալ աշխատողի ռեալ զորության ու աշխատանքի շոշափելի արգասիք, մինչդեռ հմայքներում, բացի դրանից, առկա է նաև գերբնական զորության գոյության հավատք, և ակնկալվող արդյունքը ըմբռնվում է իբրև մարդու և միաժամանակ այդ գերբնական ուժերի գործունեության հետևանք: Այդ հանգամանքը դիտելի է մինչև վերջերս էլ նախապաշարված մարդկանց մեջ պահպանված այն սովորություններում, երբ գործ նախաձեռնելուց առաջ, տարբեր ձևերով, ապավինում են նաև գերբնական ուժերին՝ գործի հաջողությունն ակնկալելով դրանց անտեսանելի զորությունից: Իսկ հնում, մասնավորապես, նախնադարյան ցեղերի արտադրական կենցաղում, ինչպես ցույց են տալիս ազգագրական բազմաթիվ վկայությունները, հմայական արարողություններն ուղեկցել են գրե-

թե բոլոր արտադրական, պատերազմական, բուժական, կենցաղային գործողությունների՝ դառնալով երբեմն դրանց յուրատեսակ անդրադարձումը:

Իրավացի պետք է համարել, հարկավ, Տոկարևի կարծիքը, թե հմայական արարողությունները նախապես ծագել են բանական նպատակային գործողություններից. սկզբնապես բանական իրական գործողությունը աստիճանաբար սկսում է մարդու կողմից ըմբռնվել իբրև կախարհություն, «այսինքն՝ այնպիսի գործողություն, որ հիմնված է երևույթների գերբնական կապակցությունների վրա» [Токарев 1959, 73]:

Մարդկային բանական նպատակային գործունեության աստիճանական փոխարկումը հմայական արարողության, կարծում ենք, հետևանք է մարդու նախնական պրակտիկայի միստիֆիկացման, այսինքն՝ իր շոշափելի նյութական արդյունքներ ստեղծող գործողությունների գերազնահատման և, ի վերջո, գերբնականացման: Ուստի և, սկզբնապես ամեն ոք հմայող է, ուզած հմայական արարողությունը կատարող և ցանկացած հետևանքն առաջ բերող:

Ծագումնաբանորեն հմայական արարողություններն, ուրեմն, ածանցվելով իրական բանական գործողություններից և հետագայում դառնալով ավանդական, վերածվում են յուրատեսակ արվեստի: Դրանք այլևս չեն ըմբռնվում իբրև նախկին բանական գործողություններ, այլ իբրև դրանցից անջատ, բայց դրանց ուղեկցող, դրանց հաջողությունն ապահովող կամ ձախորհությունը կանխող պարտադիր արարողություններ: Նոր հմայական արարողությունները, սակայն, այլևս չեն ածանցվում նախորդների հիմքից, այսինքն՝ բանական գործողություններից, այլ նախորդների ավանդական-հմայական արվեստի վերածվելու պատճառով հորինվում են դրանց նմանությամբ, մտածողության միևնույն օրենքներով ու եղանակներով, հարկավ, միշտ պայմանավորված իրենց բուն դրդապատճառներով, իրական ցանկությամբ կամ նպատակով: Հմայական արարողություններն, ուրեմն, մյուս կողմից ծագում են բանական-նպատակային գործողություններից, նրանց միստիֆիկացման, նրանցից արստրահիվելու հիման վրա, երբ տվյալ գործողությունը զրկվում է իր գործնական-պրակտիկ նպատակից՝ աստիճանաբար վերափոխվելով սիմվոլային արարողության:

Արդ, տեսնենք, թե հմայական արարողությունն ու ակնկալվող ցանկալի հետևանքը ինչ կարգի հարաբերություններով են միմյանց աղերսակցվում:

3. Հմայական կապակցությունների բնույթը: Հմայական կապակցությունը, ինչպես ապացուցել է Ջեյմս Ֆրեյզերը, հենվում է իրերի և երևույթների միջև երևակայվող, այսպես կոչված, սիմպատիկ-համակրական հարաբերությունների վրա, նախնադարյան մտածողությանը բնորոշ մի համընդհանուր պատկերացում, ըստ որի տարբեր առարկաներ ու երևույթներ ներգործում են իրար՝ միմյանց փոխանցվող խորհրդավոր համակրական զորությամբ: Հետևաբար, իրագործված պայմանի և ակնկալվող ցանկության միջև ենթադրվող պատճառակցությունը հենվում է ոչ թե իրական տրամաբանական կապակցությունների, այլ «գաղափարների զուգորդումների սխալ ըմբռնման» (Ֆրեյզեր) վրա, այսինքն՝ անիրական գերբնական կապակցությունների: Ֆրեյզերը հմայական արարողության և ակնկալվող ցանկության միջև զանազանում է երկու կարգի հարաբերակցություն. մեկն այն է, երբ արարողությունը կարող է առաջ բերել նման ցանկալի հետևանք, այսինքն՝ ցանկալի հետևանքը նման է իր պատճառ-հմայական արարողությանը: Մտածողության այդ սկզբունքի վրա կառուցված հմայությունը նա անվանում է հոմեոպատիկ կամ նմանողական հմայություն: Իսկ մյուսն այն է, երբ երկար ժամանակ փոխադարձ շփման մեջ եղող առարկաները ներգործում են միմյանց նաև իրարից հեռանալու դեպքում: Մտածողության այս սկզբունքի վրա խարսխված հմայությունը Ֆրեյզերը կոչում է կոնտագիոզային

կամ վարակիչ հմայություն⁴ [**Փրօթեր 1928**, 37-38]:

Ֆրեյզերի բացահայտած օրինաչափություններից առաջինը՝ նմանողականությունը, ժողովրդական և, առհասարակ, մարդկային հոգեբանության ու մտածողության այն կարևոր յուրահատկություններից է, որ բնորոշ է բոլոր դարաշրջաններին: Այդ, այսպես ասած, պատկերավոր-զուգամանական (ասոցիատիվ) մտածողությունն է, երբ մի առարկա կամ երևույթ իր արտաքին պատկերով հիշեցնում է և երևակայության մեջ վերականգնում է մեկ այլ առարկայի կամ երևույթի մտապատկեր, որով մի յուրատեսակ նմանողական կապ ու հարաբերություն է ստեղծվում հաճախ սեռով ու տեսակով միմյանցից շատ հեռու և տարբեր առարկաների միջև: Դիցուք, լիալուսինը կամ կիսալուսինը դիտելիս մարդ կարող է վերհիշել կլոր հաց, խմորի գունդ կամ կիսատ բոքոն և այդ զուգամանությամբ, ասենք, ստեղծվում է հանելուկների մի փունջ լուսնի մասին, ուր լուսինն արտահայտվում է հիշյալ նմանությամբ, իբրև կլոր հաց, խմորի գունդ կամ կիսատ բոքոն: Եվ այստեղ նմանողական կապ է ստեղծվում այդ տարբեր առարկաների միջև:

Պատկերացումների կամ գաղափարների հոգեբանական այս զուգորդումն է, ահա, ընկած գեղարվեստական բոլոր համեմատությունների ու փոխաբերությունների հիմքում, երբ մեկ առարկա համեմատվում կամ արտահայտվում է մեկ ուրիշով:

Ստածողության այդ եղանակը, սակայն, մեզ համար է գեղարվեստական (այսինքն՝ զգայական և ոչ տրամաբանական), մինչդեռ նախնադարյան մարդու համար դա նույնքան իրական էր ու բնական, որչափ իրերի և երևույթների միջև առկա իրական-բնական հարաբերակցությունները: Ուստի և՛ զգայականի, և՛ տրամաբանականի, թվացականի ու իրականի այս փոխադարձ նույնացումը նախնադարյան մարդու մտածողության մեջ առաջ էր բերում տարբեր ու բազմապիսի առարկաների և երևույթների միջև առկա երևակայական կապեր ու հարաբերություններ, որոնք մեր հայացքով գերբնական արժեք ունեն, մինչդեռ նախնադարյան մարդկանց համար բնական էին, բոլոր իրերին ու երևույթներին առանձնահատուկ:

Աշխարհայացքային-մտածական այս հիմքի վրա են, ահա, ծագում նախնական հմայությունները, որոնցից Ֆրեյզերի մատնանշած նմանողական հմայությունը կառուցված է պատկերացումների նմանողական զուգորդումների վրա:

4. Հմայությունն իբրև սիմվոլային փոխաբերություն: Նշվեց, որ նախնական հմայության յուրաքանչյուր արարողություն իրենից ներկայացնում է յուրատեսակ պատճառ, որին պետք է հաջորդի ակնկալվող ցանկալի հետևանքը, և, որ դրանց միջև առկա պատճառական կապակցությունը հենվում է, ըստ Ֆրեյզերի, «գաղափարների զուգորդումների սխալ ըմբռնման վրա»: Իրականում այդպես է, եթե խնդրին մոտենում ենք սոսկ տրամաբանական նկատառումով: Սակայն, երբ հարցը դիտում ենք հոգեբանական, այսինքն՝ հուզագոյական տեսանկյունից, մի հանգամանք, որից, որոշ հետազոտողների (Հյուբեր, Մոս) իրավացի կարծիքով, ծագել է հմայությունը, ապա կտեսնենք, որ ոչ թե գաղափարների զուգորդումների ըմբռնման սխալ կա այստեղ, այլ պարզապես պատկերացումների սոսկական զուգորդումներ են դրանք, որոնց ճշմարիտ ու սխալ լինելու հարցադրումն առհասարակ անիմաստ է:

Հետևաբար, պետք է հմայական արարողությունն ու ակնկալվող ցանկությունը դիտել ոչ թե իբրև սոսկ պատճառի ու հետևանքի հարաբերություն, այլ իբրև պատկերացումների զգայական զուգորդություն, որը, հարկավ, ունի իր ներքին տրամաբանությունը: Այսպես դիտելիս պարզվում է, որ հատկապես նմանողական հմայու-

4 Հետագա ուսումնասիրողները (Ֆիրկանդտ, Վան Գենեպ, Կագարով, Մոշինսկի, Տոկարև և ուրիշներ) Ֆրեյզերի դասակարգումը համալրում են հմայության մոր տիպերով ու տեսակներով, որով համեմատաբար ամբողջական գաղափար է կազմվում հմայության բազմազան ձևերի մասին [հմտ. **Токарев 1959**, 26-72]:

թյուններում, հմայական արարողություններն իրենցից ակնկալվող ցանկությունների նկատմամբ հարաբերվում են զրեթե նույն կերպ, ինչպես սովորական համեմատությունների մեջ ծայրամղաները, այսինքն՝ համեմատվողն ու համեմատելին:

Այսպես.

1. Նոր Նախիջևանում կանանց երկունքի ժամանակ, տան բոլոր փակված տեղերն ու կահկարասիք (դուռ, պատուհան, երդիկ, պահարաններ, արկղներ, զգրոցներ և այլն) բացում էին, որպեսզի ծննդկանը դուրսի ազատվեր (ԱՅ IX, 47): 2. Նահանջ տարին ամուսնությունը լավ չի համարվել, որովհետև ամուսինը կարող էր մեռնել (ԱՅ IX, 46): 3. Կինը եթե չորեքշաբթի օրը շապիկը փոխեր՝ ամուսինը կմեռներ (անդ): 4. Ջեթունում կարկուտի ժամանակ հավաքում էին կարկտի հատիկները և թիկունքի վրայով ետ նետում, որպեսզի կարկուտը դադարեր (ԱՌԲ, 104): 5. Տղամարդիկ կանանց հետ հաց չէին ուտում, որպեսզի քարծ (քոսա) չլինեին (ԱՌԲ, 105): 6. Ցորենի կալի մեջ քար էին դնում, որպեսզի առատություն լիներ (ԱՌԲ, 106): 7. Օծի բերանից խլած որևէ կենդանու չորացնում էին և պահում ամուլ կնոջ գլխաշորի մեջ, որպեսզի կինը զավակ ունենար (ԱՌԲ, 108): 8. Երեխաները սատկած անասունի վեզերով չէին խաղում, որպեսզի իրենց նույն կարգի անասունները չսատկեին (ԱՌԲ 109): 9. Նոր Բայազետում, երբ ծննդկանը փորացավ էր ունենում, մկրատով ջուրը մկրատում էին, որպեսզի փորացավը կտրվեր (ԱՅ XVI, 48): 10. Քառասունքակոխով հիվանդ երեխային դնում էին մաղի մեջ և փողոցով ման ածում, որպեսզի հիվանդությունը մաղվեր, թափվեր վրայից (ԱՅ XVI, 41) և այլն:

Հմայության վերոբերյալ օրինակներում հմայական արարողությունները և ակնկալվող ցանկությունները, եթե որոշակիորեն վերածենք սովորական համեմատությունների, ապա կստացվի մոտավորապես հետևյալ պատկերը.

- 1) Տան մեջ ամեն ինչ բացվածի նման, թող բացվի ծննդկանի արգանդը:
- 2) Նահանջ տարվա կենտ օրվա նման՝ կենտ կմնա նաև այդ տարին ամուսնացող կինը:
- 3) Ինչպես չորեքշաբթի կնոջ շապիկն է մարմնից հեռանում, այնպես էլ ամուսինը կհեռանա (կմեռնի):
- 4) Կարկտահատերը ետ շարտելու նման ետ կդառնա (այսինքն՝ կդադարի) կարկուտը:
- 5) Ինչպես կանայք են քարծ (քոսա), այնպես էլ տղամարդիկ կքարծանան՝ նրանց հետ հացի նստելիս:
- 6) Ինչպես կալի մեջ քարն է իր ծանրությամբ մնում դրված, այդպես էլ առատությունը միշտ կմնա այնտեղ:
- 7) Ինչպես օծի բերանից գորտն է (կամ թռչունը) ազատվում, այնպես էլ կազատվի հղիացած ամուլ կնոջից զավակը:
- 8) Ինչպես վեզերի տեր անասուններն են սատկել, այնպես էլ կսատկեն դրանցով խաղացողների անասունները:
- 9) Ինչպես մկրատն է ջուրը կտրում, այնպես էլ կկտրվի ծննդկանի փորացավը:
- 10) Ինչպես երեխան է մաղում նստել, այնպես էլ կմաղվի, կթափվի նրա ցավը և այլն:

Այս կարգի համեմատությունները, հարկավ, որոշ չափով արհեստական են և նպատակ ունեն ցույց տալու հմայական արարողության և ակնկալվող ցանկության համեմատական հարաբերությունը միայն, որ երբեմն հմայության մեջ տարբեր մոտիվներով խճողված լինելու պատճառով չի զգացվում: Սակայն էականն այն է, որ նախնական հմայությունների մեջ միշտ էլ համեմատության հանգամանքը առկա է,

անկախ համեմատությանը բնորոշ բանաձևերի մեջ չդրսևորվելուց, ճիշտ այնպես, ինչպես հաճախ սովորական փոխաբերություններում:

Հմայական արարողությունների և ակնկալվող ցանկությունների միջև համեմատական հարաբերությունը դրսևորվում է մեծ մասամբ սիմվոլային եղանակով: Հմայական արարողությունը սիմվոլացնում է ակնկալվող ցանկությունը, դառնում է դրա սիմվոլային պատկերը կամ արտահայտությունը: Դա նշանակում է, որ հմայական արարողությունը ոչ թե նույնությամբ վերարտադրում է ակնկալվող ցանկության պատկերը, այլ միայն պատկերում է դրան նմանվող կամ հիշեցնող կամ դրա հետ որևէ չափով առնչվող գործողություն, որն իր չափերով մեծ մասամբ փոքր է ցանկալի իրադրությունից: Ուրիշ կերպ ասած, հմայական արարողությունն իր պատկերով ամբողջապես չի ծածկում, իր մեջ ամբողջովին չի ներառում ցանկալի իրադրությունը, այլ միայն արտահայտում է նրա գլխավոր իմաստը՝ նույնության կամ նմանության ձևով:

Օրինակ, երբ Նոր Բայազետում տատմայրը նորածնի բերանին ոսկի էր քսում, ակնկալիքն այն էր, որ երեխան հարուստ լիներ (ԱՅ XVI, 42): Այստեղ ոսկին խորհրդանշում է հարստությունը, իսկ այն երեխայի շուրթերին քսելը՝ վերջնիս կողմից հարստությունը վայելելու ցանկությունը:

Երբ Հայաստանի տարբեր գավառներում, ըստ սովորության, նոր ատամ հանող երեխային «ակռահատիկ» կամ «ատամահատիկ» էին անում, այսինքն՝ երեխայի գլխին լցնում էին եփած սիսեռ, ոսպ, ցորեն, կանեփ և այլն (ԱՅ XVI, 44), ապա հատիկներն այստեղ խորհրդանշում էին ատամներն ու նրանց առատության ցանկությունը, ինչպես, դիցուք, մի հանելուկում, ուր ատամները հատիկների հետ են փոխաբերվել («Փենճիրեն (պատուհան)՝ բուռ մը հատիկ» (բերան-ատամներ): Երբ Նոր Բայազետում և այլուր անուլ կանայք անցնում էին ծակ քարերի միջով կամ նրանց պարանով քաշում էին երդիկից հանում տանիքը (ԱՅ XVI, 31), ապա այդ գործողությունը խորհրդանշում էր արգանդից երեխային դուրս քաշելը, որն ակնկալում էին հմայություն կատարողները:

Երբ սկեսրանց տուն առաջին անգամ մտնող նորահարսի գիրկը արու երեխա էին դնում (ԱՅ XVI, 37), ապա այդ խորհրդանշում էր նորահարսի արու զավակ ունենալու սկեսրանց ցանկությունը, և այլն⁵:

Այսպես ուրեմն, հմայական արարողություններն իրենցից ներկայացնում են սիմվոլային փոխաբերություններ, որոնք այլաբանորեն վերարտադրում են հմայողի նպատակն ու ցանկությունը: Եվ այս առումով նախնական հմայություններն ընդհուպ

⁵Նմանական զուգորդությունների վրա են կառուցված հատկապես նախանշաններով կամ նախանշանային զուշակությունները: Ճիշտ է, սրանք բուն իմաստով հմայություններ չեն, սակայն հենվում են երևույթների հմայական հարաբերակցությունների վրա: Հայկական մի շարք հավատալիքներով, օրինակ, երբ խմոր շաղելիս կամ հաց ուտելիս մի պատառ թռչի և ընկնի մի կողմ՝ հյուր է գալու. երբ երեխաները մի փայտի կտոր ծի շինած ման են գալիս՝ դարձյալ հավատում են, թե հյուր է գալու. երբ աչքի թերթերունքներին որևէ շուղ է նստում, կամ, ինչպես ասում են՝ «բեռ է բարձվում», ենթադրում են, որ բեռով հյուր է գալու. երբ մեկի աչքը հառվում է մի կետի, այսինքն՝ սառում է, հեռավորը կամ պանդուխտը շուտով տուն է դառնալու. երբ մեկի ականջը ձայն է տալիս կամ ինչպես ասում են՝ «կանչում է», հավատում են, որ որևէ մեկն իրեն է հիշել և անգամ ամուսներ են տալիս, և ու՛ն անվան վրա ականջի ձայնը դադարում է, ենթադրում են, որ նա է հիշողը. երբ մեկի մորթած անասունի սիրտը պայծառ է ու զվարթ, ենթադրում են, թե մորթողի սիրտն էլ այդպես պայծառ ու անխարդախ է. երբ մեկի ոտատակը քոր է գալիս, հավատում են, թե շուտով նա ճամփա է գնալու. երբ աչ ծեռքն է քոր գալիս, ենթադրվում է, թե դրան է ստանալու, իսկ երբ ձախն է քոր գալիս՝ դրան է ծախսելու (ԱՅՁ, 54, 55) և այլն:

Հիշյալ օրինակներում գրեթե բոլոր նախանշաններն ինչ-որ տրամաբանությամբ կապված են իրենց ենթադրվող հետևանքներին. և այդ տրամաբանությունը հենվում է նախանշան պատճառի և ենթադրվող հետևանքի հեռավոր կամ մերձավոր նմանության վրա: Երբ միայն ընտանիքի անդամների համար նախատեսված խմորից կամ հացից պատառ է թռչում, ընկնում մի կողմ, ապա նմանական զուգորդությամբ այդ պատառը ենթադրվում է ընտանիքի կազմից դուրս գտնվող օտարի համար հատկացվելիք հացի պատառ,

մոտենում են ժողովրդական հանելուկներին:

Ժողովրդական հանելուկների մեջ, ինչպես հայտնի է, մի առարկա կամ երևույթ արտահայտվում կամ պատկերվում է մեծ մասամբ այլ առարկաների ու երևույթների հատկանիշներով: Հանելուկ հորինողը յուրովսանն մանություն է գտնում մի առարկայի և ուրիշ տարբեր առարկաների միջև, այսինքն՝ նմանական զուգորդություններով երկու ամենատարբեր առարկաների մտապատկերները մոտեցնում է իրար, մտովի զուգադրում միմյանց և մեկն ասելով՝ հասկանում մյուսը: Այս հանգամանքի շնորհիվ էլ հանելուկը կառուցվածքով երկատվում է հանելուկի բուն իմաստի կամ առարկայի և հանելուկային պատկեր-բանաձևի. վերջնիս միջոցով արտահայտվում է հանելուկի առարկան: Օրինակ, ընկույզն իր կորիզով ու երկդիր միջուկով նմանեցվել ու զուգադրվել է մուօ պատրիհանի և ավետարանի (գրքի) հետ՝

«Մուօ պատրիհան, մեջն Ավետարան»:

Նույն կերպ էլ հմայքներում. մարդու իրական ցանկությունը մտովի զուգադրվում է որևէ գործողության հետ, որն ինքնին իսկ պատկեր է: Այդ գործողությունը սիմվոլային ձևով արտահայտում է հմայողի ցանկությունը, դառնում նրա պատկերավոր իրագործումը, ճիշտ այնպես, ինչպես հանելուկներում պատկերավոր բանաձևը վերարտադրում է հանելուկի իմաստը կամ գուշակման առարկան:

Եվ այնպես, ինչպես հանելուկների պատկերավոր բանաձևերն ինքնին, առանց գուշակման առարկայի հիշատակման, կարող են մնալ անբացատրելի առեղծվածներ կամ սոսկական ինքնանպատակ պատկերներ, այդպես էլ հմայական արարողություններն ինքնին առած, առանց ցանկության կամ նպատակի հիշատակման, մնում են անմեկնելի կամ աննպատակ արարքներ: Շատ հանելուկներ և շատ հմայական արարողություններ, որոնց գուշակման առարկաներն ու հմայական ցանկությունները մոռացվել են, մնում են տարօրինակ ու անբացատրելի: Օրինակ, Ջեյթունում, երբ սաստիկ անձրև էր գալիս, փայտե գդալ էին այրում (ԱՌԲ, 106). դրիմահայերի կենցաղում նոր պսակվող երիտասարդի գրպանը՝ պսակի գիշերը զանազան տեղերից գողացած կորեկի հատիկներ էին դնում (ՀԺԿ VIII, 144). Նոր Բայազետում տղաբերքի ժամանակ երեխայի ընկերքը թաղում էին տան շեմի մոտ (ԱԳ XVII, 91). երբ երեխան շարունակ աչքերը խաղացնում էր, Ավետարան ունեցողի տան շեմին երկու մեխ էին խփում (անդ.) կարկուտ գալու ժամանակ ճրագ էին վառում կամ խաչերկաթը դուրս էին գցում (ԱԳ XVII, 97) և այլն:

Այս կարգի հմայական արարողությունները մնում են հաճախ անբացատրելի ոչ միայն հիմնական նպատակի մոռացման կամ չհիշատակվելու պատճառով, այլև այն, որ նմանական զուգորդումների համար հիմք են ծառայել այնպիսի նախնական պատկերացումներ ու հավատալիքներ, որոնք այսօր մեզ համար մնում են անհասկանալի կամ անբացատրելի: Այդպես և հանելուկներում: Իսկ հմայությունները պատկանում են հենց այն բնագավառին, որտեղ ամենից շատ դեր են կատարում նախնական պատկերացումներն ու հավատալիքները: Հետևաբար, հմայքներում պատկերավոր զուգորդումները արդյունք են ոչ միայն տարբեր երևույթների սոսկ

որի տերը շուտով հանդես է գալու. երբ երեխան փայտը ձի շինած քշում է, այդ պատկերը ենթադրում է ձիավոր մեկի գալուստը. երբ «աչքը բեռ է բարձում», ենթադրվում է բեռով ցանկալի հյուրի գալուստ. երբ «աչքը սառում է», այդ երևույթը նմանությամբ խորհրդանշում է սպասումը. ականջը ծայնելու երևույթը՝ նմանությամբ ենթադրում է մեկի կանչելը, ծայնելը (= հիշելը). մորթված անասունի սրտի պայծառությունը ենթադրում է մորթողի պայծառ սիրտը. ոտի թոր գալը նմանությամբ խորհրդանշում է ճամփորդելը, այսինքն՝ ոտով քայլելն ու զնալը, ինչպես ձեռքի թոր գալը խորհրդանշում է ձեռքով փող ստանալը կամ ծախսելը: Այսպես և ուրիշ բազմաթիվ նախանշանային գուշակություններում: Այնպես որ՝ որևէ իրադրությունից ենթադրվող հետևանքը, մեծ մասամբ, ինչ-որ չափով նմանեցվում է իր կարծեցյալ պատճառին, մի նմանություն, որ հաճախ արտահայտվում է սիմվոլացունով, ճիշտ նույն կերպ, ինչպես հմայական արարողությունները խորհրդանշում են հմայողի ցանկությունը կամ նպատակը:

արտաքին նմանողության, այլև այն նախնական պատկերացումների նմանության, որ ունեցել են նախնադարյան մարդու համար բնության մեջ արտաքուստ ոչնչով իրար հետ չադերսվող երևույթները:

Հմայական սիմվոլային արարողությունները, ինչպես առհասարակ սիմվոլային-փոխաբերական բանահյուսության մեջ սիմվոլային պատկերները, իրենց իմաստի նկատմամբ կարող են ծառայել տարբեր նպատակների: Մեկ սիմվոլային արարողությունը տարբեր տեղերում կարող է տարբեր նպատակներով կիրառվել:

Այսպես, օրինակ. գլխարկին օձի շապիկ կարելու կամ գլխարկին օձի շապիկ դնելու հմայական արարողությունը Ջավախքում կիրառվել է գլխացավը կտրելու (ԱՅԱ, 360), Բուլանդխում՝ մազերը երկարեցնելու (ԱՅԶ, 42), իսկ Ջեթունում էլ՝ չքնող երեխային քնեցնելու նպատակով (ԱՌԷ, 106): Այսինքն՝ տարբեր նպատակների և միևնույն պատկերավոր արարողության միջև տարբեր զուգորդումներ են կատարվել: Եթե Բուլանդխում նմանական զուգորդությամբ օձի սևությունն ու երկարությունը զուգորդվել է երկար ու սև մազեր ունենալու ցանկությանը, Ջավախքում՝ օձի բուժական զորության հավատալիքի և գլխացավի բուժման ցանկությանը, ապա Ջեթունում, հավանաբար, օձերի՝ ձմռանը երկար քուն մտնելու հանգամանքը զուգորդվել է անքուն երեխայի երկար քնեցնելու ցանկությանը: Գիշտ այնպես, ինչպես ժողովրդական հանելուկներում միևնույն փոխաբերական պատկերներով արտահայտվում են տարբեր առարկաներ և երևույթներ:

Հմայական արարողությունների սիմվոլային-փոխաբերական բնույթը, ինչպես տեսանք, նմանողական հմայություններում մեծ մասամբ համարժեք են, այսինքն՝ նույն կամ նման են իրենց բուն նպատակին՝ իրական ցանկությանը: Սա նմանական զուգորդությունների ամենապարզ արտահայտությունն է հմայքներում: Սակայն հմայությունները սոսկ նմանողական զուգորդություններով չեն սահմանափակվում:

Հմայությունների ծագման մեջ նշանակալից դեր են խաղացել, ըստ երևույթին, նաև կցական զուգորդությունները, այսինքն՝ այնպիսիք, երբ մի քանի առարկա միասին միաժամանակ ընկալվելուց հետո, երկրորդ անգամ դրանցից որևէ մեկը ընկալելիս կամ վերհիշելիս, առաջ են գալիս նաև մնացած առարկաների մտապատկերները: Օրինակ, երբ լսում ենք մի գրական երկի ասմունք մի ասմունքողի կողմից և դրանից հետո մենք կարդում ենք կամ լսում նույն երկը մի այլ տեղ, ապա իսկույն վերհիշում ենք նաև այդ երկը ասմունքողին, անգամ նրա ձայնի ելևէջները և, ընդհակառակը, ասմունքողին տեսնելիս, իսկույն վերհիշվում է նրա կարդացած երկի բովանդակությունը՝ իր առանձին մանրամասներով:

Ահա, Ֆրեյզերի նշած հմայության երկրորդ տեսակը, այսպես կոչված՝ շփման կամ վարակման հմայությունը և ուրիշներ, խարսխվում են հենց պատկերացումների հոգեբանական այս կարգի զուգորդումների վրա:

Այսպես, Ջեթունում և մի շարք այլ գավառներում խուզած մազը գետին չէին թափում, որպեսզի մազի տիրոջ գլուխը չցավեր (ԱՌԷ, 102): Այստեղ մազը՝ կցական զուգորդությամբ՝ ենթադրում է գլուխը: Նույն մտածելակերպն է առկա նաև բոլոր այն հմայություններում, երբ հմայական արարողությունը կատարվում է հմայողի մարմնի կամ հագուստի մասերի վրա (մազ, եղունգ, հագուստի ծվեմներ և այլն), ուր այդ մասերը կցական զուգորդությամբ ենթադրում են անբողջը, այսինքն՝ կրողին:

Ջեթունում, երբ մեկի հիվանդության ժամանակ մեռել էր պատահում, հիվանդի զգեստից մի կտոր կտրելով՝ դնում էին մեռելի պատանքի մեջ, որպեսզի հիվանդությունը դիակին անցներ (ԱՌԷ, 104):

Դրիմահայերի կենցաղում և այլուր, որպեսզի կովերի կաթը չցամաքեր, կովերը կթուն էին արևը չծագած և մայր մտած ժամանակ (ՅԺՅ VIII, 112): Ըստ երևույթին, արևի

չորացնելու հատկանիշը զուգորդվել է նաև կովերի կաթը չորացնելու գաղափարին:

Այդպես նաև հետևյալներում. Բուլանըխում ամասուն ծախելիս, պոչից մի փունջ մազ էին քաշում, պահում, որպեսզի տան առատությունը անասունի հետ չգնար: Երբ դրկցին այլուր էին փոխ տալիս, մի բուռ ետ էին առնում՝ դարձյալ նույն նպատակով (ԱՅՁ, 52): Ձեյթունում Աստվածածնի ավետման տոնի օրը, երբ անձրև էր գալիս, երեխաները գլխաբաց կանգնում էին անձրևի տակ, որպեսզի առատություն լիներ (ԱՌԷ, 101): Այստեղ, հավանաբար, առատության գաղափարը զուգորդվել է երեխաների, իբրև աճող սերնդի և անձրևի, իբրև աճեցնողի, առատեցնողի գաղափարներին: Գրիգոր Լուսավորչի Խորվիրապ մտնելու տոնի օրը, Ձեյթունում, պատերին ջուր էին ցանում, որպեսզի կարիճը չխայթեր (ԱՌԷ, 102): Այստեղ, ըստ ամենայնի, Լուսավորչի Խորվիրապ մտնելու տոնը հիշեցրել է կարիճներով լի Խորվիրապում նրա անվնաս մնալու առասպելը, որին կցվել է կարիճների խայթումից առհասարակ զերծ մնալու գաղափարը, իսկ վերջինս էլ դարձյալ կցունով զուգորդվել է պատերում բնակվող կարիճներին առհասարակ ջրով խեղդելու գաղափարին: Այսինքն՝ առկա է գաղափարների կցունով զուգորդումների մի շղթա:

Ջավախքում, մազերը երկարեցնելու նպատակով, բաղնիքում գողանում էին երկար մազեր ունեցողի ջրից և իրենց գլխին լցնում (ԱՅԱ, 362): Ջուրը, իր բնական հատկության պատճառով, դիտվել է նաև իբրև աճեցնող, բուսեցնող առհասարակ, որից և՛ երկար մազեր աճեցնող: Ուստի, մազեր երկարեցնելու ցանկությունը կցունով զուգորդվել է երկար մազ ունեցողի մազերը լվանալու ջրին, որից և ծագել է հմայական արարողությունը:

5. Հմայության կապը գուշակությունների: Հմայությունների բուն իմաստը ըմբռնելու համար հարկ է նաև դրանք համեմատել նախանշանային գուշակությունների հետ:

Նախանշանային գուշակությունները կամ նախանշանային հավատալիքները տիպաբանորեն ևս երկանդամ կազմություն ունեն. բաղկացած են իրադրությունից կամ գործողությունից և դրանցից սպասվող հետևանքից: Այսպես. Ջավախքում հավատում էին, թե երբ կատուն երեսն է լվանում, հյուր է գալու, երբ մեկի քիթ ու բերանը քոր էր գալիս, հյուր է գալու, երբ աջ աչքը թրթռում էր՝ գործը հաջողվելու է (ԱՅԱ, 361, 363) և այլն:

Այստեղ նախանշանային իրողություններն են՝ կատվի երես լվանալը, քիթ ու բերանի քոր գալը և աջ աչքի թրթռալը: Իսկ իրադրությունների հետևանքները կամ գուշակություններն են հյուր գալը և գործի հաջողությունը:

Նախանշաններով գուշակությունը, որ առհասարակ հենվում է հմայական հավատալիքների վրա և դրանով իսկ, մասամբ հարում հմայության բնագավառին, ունի այն առանձնահատկությունը, որ այստեղ իրադրությունները կամ գործողությունները համղես են գալիս իբրև առարկայական, գուշակողի կամքից անկախ, սպոնտան-ինքնուրույն պատահական երևույթներ: Դրանք առաջ են գալիս ոչ թե մեկի կամային նպատակասլաց գործունեության հետևանքով, այլ ինքնաբեր պատահականությամբ: Դրանք իրականության մեջ պատահող իրական բնական երևույթներ են: Վերջիններիցս հանված հետևությունները, այսինքն՝ գուշակությունները, դիտվում են իբրև իրերի ու երևույթների բնական որոշակի վիճակների մեջ առկա գերբնական նախադրություններ, որոնք վերջին հաշվով այլ բան չեն, քան սուբյեկտիվ ենթադրություններ: Մինչդեռ նախնական հմայություններում, ուր երևան է գալիս տիպաբանական միևնույն երկանդամ կառուցվածքը, ինչը յուրահատուկ է նաև նախանշանային գուշակություններին, հմայական արարողությունը իրերի բնական ու պատահական վիճակ չի ներկայացնում, այլ սուբյեկտիվ, նպատակամիտված գործողություն,

որ կատարվում է հմայող անձի կողմից՝ ցանկալի որոշակի հետևանք առաջ բերելու համար: Թեպետ հմայողի նպատակի և կատարած գործողության միջև ևս ենթադրվում են գերբնական գործողության ազդեցություններ, սակայն այստեղ ակնկալվող արդյունքը ոչ թե հայեցողական է, իրերի բնական ընթացքից մակաբերվող, ինչպես գուշակություններում, այլ ընդհակառակը, անձի սուբյեկտիվ ցանկությամբ կատարվող գործողության որոշակի նպատակ, գործողություն, որ թեպետ ավանդության ուժով ևս ձեռք է բերել որոշակի առարկայացում, սակայն ամեն անգամ, անձի կողմից վերարտադրվելիս, ձեռք է բերում սուբյեկտիվ-նպատակային կնիք: Ապա՝ նախանշանային գուշակությունները, որոնք կենցաղավարում են որպես հավատալիք, չեն գործարկվում, այլ մնում են իբրև իրականության բանավոր հավաստումներ, իբրև ավանդական ճշմարիտ պատգամներ, որոնք հենվում են պատճառի և հետևանքի պատճառակցական կապակցության վրա, ուր գուշակությունը դիտվում է իբրև առարկայական որոշակի իրադրության հետևանք: Այս իմաստով դրանք մասամբ մոտենում են հմայական հավատալիքներին, այն տարբերությամբ, սակայն, որ եթե դրանց մեջ իրադրությունը կատարված բնական փաստ է և ենթակա չէ վերարտադրման, ապա հմայական հավատալիքներում իրադրությունը կատարելիք պայման է, որի գործադրումից հետո միայն հնարավոր կլինի տվյալ հետևանքը: Իսկ երբ հավատալիքը գործարկվում է իբրև արարողություն, ապա, ինչպես արդեն տեսել ենք, ցանկալի հետևանքը վերածվում է կանխանպատակի և տիպաբանորեն նախորդում է հմայական արարողությանը:

Յմայություններն ու նախանշանային գուշակություններն ունեն այն ընդհանուրը, որ երկուսն էլ գրեթե ունեն միևնույն տիպաբանական կառուցվածքը, և երկուսի էլ առարկայական իրադրություններն ունեն սիմվոլային-փոխաբերական բնույթ: Դրանք, ինչպես տեսել ենք արդեն, իրենց նպատակի և հետևանքի հետ աղերսվում են սիմվոլային-փոխաբերական հարաբերություններով: Սակայն հարկ է նկատի առնել մի կարևոր տարբերություն. նախանշանային հավատալիքներում սիմվոլային իրադրություններն այն ելակետերն են, որոնցից պետք է զնալ դեպի գուշակությունները, այսինքն՝ որոնցից պետք է մակաբերել, գուշակել հետևանքը: Օրինակ, երբ շունը ոռնում էր, Վարանդայում կարծում էին, թե տանեցիներից մեկը մեռնելու է. երբ հավը կամ աքաղաղը գիշերվա ընթացքում անժամանակ կանչում էր, ենթադրում էին, թե դժբախտություն պիտի պատահի. երբ կատուն չանգռում էր գետինը, կարծում էին, թե անձրև է գալու. եթե նապաստակ էր մեկին հանդիպում, ենթադրվում էր, թե անհաջողություն է լինելու, իսկ եթե աղվես՝ հաջողություն (ԱՅԲ, 240) և այլն:

Մինչդեռ հմայական արարողություններում հոգեբանական շարժումը գնում է հակառակ ուղղությամբ. այստեղ ելակետը հմայողի որոշակի նպատակն է կամ ցանկությունը, որի իրականացման համար էլ նա կատարում է որոշակի հմայական գործողություն. նա վաղապես ընտրված նպատակից գնում է դեպի սիմվոլային գործողությունը, այլ կերպ ասած՝ արարողությունը սերում է նպատակից:

Դիցուք, նույն Վարանդայում, երբ մեկը հանդիպում էր չար աչք ունեցող մեկին, չակնահարվելու նպատակով թքում էր մի քարի վրա և շրջում այն. երբ մեկը վախեցած էր լինում մեկ ուրիշից, վախն անցկացնելու նպատակով ջուր էր խմում վախեցնողի բռից կամ փեշից. երբ կարկուտ էր գալիս, այն դադարեցնելու նպատակով պղնձե կամ կավե ամաններ էին թակում կամ հրացան արծակում (ԱՅԲ, 241, 244) և այլն:

Յմայքներում, հմայությունների գործարկման հոգեբանական սկզբունքն, այդպիսով, նույնաման է հանելուկներին: Վերջիններիս մեջ ևս հանելուկ հորինողը կամ առաջարկողը նախապես ունի իր նպատակը՝ հանելուկի լուծման առարկան, որի

համապատասխան էլ նա ընտրում է այլ առարկաների հատկանիշներից սիմվոլա-
յին-փոխաբերական պատկեր-բանաձևը և այն հրամցնում ունկնդիրներին գուշակե-
լու: Հանելուկ գուշակողը պարտավոր է հանելուկային իրադրությունից գուշակել
նրա լուծման առարկան: Այստեղ ուշագրավ է մեկ այլ հանգամանք. հանելուկ հորի-
նողն ու առաջարկողը հոգեբանական գրեթե միևնույն գործողությունն են կատա-
րում, ինչ հմայողը, մինչդեռ հանելուկ գուշակողը գրեթե միևնույն գործողությունը՝
ինչ նախանշանային գուշակության դեպքում գուշակողը. այստեղ սիմվոլային-փո-
խաբերական պատկերից մակաբերվում կամ գուշակվում է նրա իմաստը: Ուրիշ
կերպ ասած՝ հանելուկի հորինման, առաջարկման և լուծման միասնական ընթաց-
քը՝ տարբերություններով հանդերձ, իր մեջ միավորում է հմայական արարողության
և նախանշանային գուշակության հոգեբանական կառուցվածքի միևնույն սկզբունք-
ները: Հիմնական տարբերությունն այն է, որ հմայքներում սիմվոլային պատկերները
հանդես են գալիս արարողությունների տեսքով, նախանշանային գուշակություննե-
րում՝ իրական եղելությունների, իսկ հանելուկային բանաձևերում՝ պատկեր-խոսքի
ձևերով: Այդ տարբերությունները, հարկավ, էական նշանակություն չունեն երեքի էլ
հոգեբանական մեխանիզմի նմանությունները հավաստելու և բացատրելու տեսա-
կետից:

Այսպիսի նմանությունները վկայում են մի կողմից՝ հանելուկների, հմայքների ու
գուշակելի նախանշանների մտածողության միևնույն՝ սիմվոլային-փոխաբերական
բնագավառին պատկանելու մասին, մյուս կողմից նաև՝ կիրառական միևնույն նպա-
տակներ ունենալը, այն է՝ հանելուկների երբևէ դյուրահմայական նկատառումներով
կիրառվելը, որ հավաստված է նաև պատմաագագագրական որոշակի փաստերով
[իմնո. **Томсон 1958**, 500, **Հարությունյան 1960**, 9-12, **Հարությունյան 1965**, Ը-Թ]:

6. Տարու և հմայություն: Ֆրեյզերը հմայությունը բնույթով բաժանում է երկու
տեսակի՝ դրական հմայության, որ են բոլոր հմայական արարողությունները և բա-
ցասական հմայության, որ են հմայական տաբուները կամ արգելքները [**Фре́зэр**
1928, 45]: Այս տեսակետը վիճարկում է Սարետը՝ գտնելով, թե տաբուն հենվում է ոչ
թե հմայության, այլ միստիկական վտանգների երկյուղի վրա [**Токарев 1959**, 25]:
Այս հարցին հատկապես անդրադառնում է Ս. Տոկարևը, որը, ընդունելով Ֆրեյզերի
այն տեսակետը, թե «հմայությունը ոչ միայն մատնանշում է գործողություն, որ պետք
է կատարել, այլև գործողություն, որի կատարումից պետք է խուսափել», միաժամա-
նակ գտնում է, որ դրականն ու բացասականը պետք է համարել «հմայության երկու
տարբեր ասպեկտներ», որոնք հաճախ հանդես են գալիս միմյանց հետ զուգորդված
[**Токарев 1959**, 26]: Տոկարևի այս վերջին ճշգրտումը տեղին է պրոֆեսիոնալ
հմայական բարդ արարողությունների դեպքում, երբ մի արարք կատարելիս, հա-
ճախ պետք է խուսափել մեկ ուրիշից, որով ստացվում է դրականի և բացասականի,
այսինքն՝ արարողության և տաբուի զուգակցում:

Սակայն նախնական պարզ հմայություններում նման զուգակցումը քիչ է հան-
դիպում, դրանց մեջ յուրաքանչյուր հմայություն կամ արարողություն է, կամ որևէ
գործողության արգելք:

Ֆրեյզերի այդ իրավացի ստորաբաժանումն ընդունելով հանդերձ՝ կարևոր ենք
համարում նախնական հմայության ըստ բնույթի դասակարգումը առաջ տանել հմա-
յությունների և նրանց նպատակների միջև եղած փոխհարաբերությունների տեսա-
կետից ևս:

Նախնական դրական հմայություններում հմայական բոլոր արարողություններն
իրենց նպատակի բնույթով բաժանվում են երկու խմբի.

1) երբ հմայության նպատակն ու արարողությունը հաստատական են. դրանք

անվանում ենք հաստատական նպատակով հմայություններ.

2) երբ նպատակը արգելական է, այսինքն՝ որևէ արգելք է, իսկ արարողությունը հաստատական. սրանք անվանում ենք արգելական նպատակով հմայություններ:

Առաջին դեպքում հմայության նպատակն ու արարողությունն ուղիղ համեմատական են և բնութիւնով հավասարակշռում են միմյանց, իսկ երկրորդ դեպքում հակադիր են իրար: Արգելական նպատակները ոչ թե էությանը են բացասական, այլ միայն ձևով. դրանք իրական արգելքներ են, որ տարբերվում են հմայական արգելքներից՝ տաբուներից, և այդ երկուսը չպետք է շփոթել իրար:

Հաստատական նպատակով հմայություններից են, օրինակ, հետևյալները.

Բորչավվում հորթի գլխին աղաքար կամ սովորական քար էին քսում, որպեսզի գլուխը քարի պես ամուր լիներ: Որպեսզի պանրի մերանը սուրբ մնար, սարից վերադառնալիս այն թաղում էին: Երեկոները բարձր թափ էին տալիս, որպեսզի չարը միջից դուրս գար: Չամուսնացած աղջիկը կամ տղան կերակուր ուտելիս ամանը լավ մաքրում էին, որպեսզի ապագա ամուսինը գեղեցիկ լիներ (ԱՅ X, 247, 248): Ջանգզուրում, երբ երեխան չէր քնում, օձի շապիկ էին դնում գլխատակը, որպեսզի քներ (ԱՅԴ, 91): Բորչավվում երեխային կոխից բուժելու նպատակով մահմեդականի գերեզմանի վրա էին լողացնում (ԱՅ IX, 260): Նոր Նախիջևանում նորալուսին տեսնողը մկրատով մազերի ծայրից մի փոքր կտրում էր, որպեսզի մազերն աճեին: Տղոցկանի վրա պատերազմի թուր («ջենկի թուր») էին դնում, որպեսզի հեշտությանը ծննդաբերեր (ԱՅ IX, 47) և այլն:

Արգելական նպատակով հմայություններում արարողության նպատակն է կանխել, արգելել որևէ անցանկալի երևույթ, վտանգավոր դիպված, բացասական իրողություն: Նման հմայություններն ունեն պաշտպանական բնույթ, նպատակ ունեն հմայողին պահպանել չար ու վնասակար ազդեցություններից, փորձություններից ու անցանկալի պատահարներից:

Այսպես. Նոր Նախիջևանում խուզած մազերը կրակի մեջ էին գցում, որպեսզի գլխացավ չունենային (ԱՅ IX, 47): Բորչավվում սև հավը խեղդում էին և դռան շեմին թաղում, որպեսզի չարը ներս չմտներ: Եթե մեկի անասունները սատկում էին, վերջին սատկածի գլուխը թաղում էին գոմի սեմի տակ, որպեսզի այլևս անասուն չսատկեր: Նոր գնած անասունը օջախի մոտ էին տանում և ոտներին ջուր լցնում, որպեսզի չկորչեր: Խնոցին փոխ տալիս որևէ գրավական էին վերցնում, որպեսզի տան «բարաքյաթը» հետը չգնար (ԱՅ X, 246-247): Վարանդայում եզի, եղջերուի կամ այծյամի գանգ էին ցցի վրա տնկում տան, արտի կամ այգու մոտ, որպեսզի չար աչք չդիպչեր: Նույն նպատակով երեխայի օրորոցից կամ շորերից ակնաուլունքներ էին կախում (ԱՅԲ, 241): Համշենում, երբ անասունը գիշերը դուրս էր մնում, դռան սեմին երկու գդալ էին խաչածն դնում, որպեսզի գայլերը անասունին չմոտենային (ԱՅՁ, 149): Չար աչք ունեցողի կոշիկը ծակում էին, որպեսզի նրանից չակնահարվեին (ԱՅՁ, 150): Գայլի կծած անասունի փորի տակից ու վրայից երեք անգամ էգ շուն էին պտտեցնում, որպեսզի անասունը չսատկեր: Անտառում մատելիս թքում էին մատելու տեղը, որպեսզի չբորոտվեին (ԱՅՁ, 152) և այլն:

Այս միևնույն սկզբունքով էլ դասակարգվում են նախնական բացասական հմայությունները կամ տաբուները: Բացասական հմայության առանձնահատկությունն այն է, որ այստեղ բացառվում է արարողությունը. որոշակի գործողությունը կամ արարքն արգելվում է որոշակի նպատակով, այսինքն՝ որոշակի նպատակի հասնելու համար պետք է որոշակի գործողություններ չկատարել:

Բոլոր բացասական հմայություններում կամ հմայական տաբուներում նպատա-

կը ևս արգելք է, որևէ չար դիպվածի, դժբախտության, իրադրության կանխում. այսինքն՝ նպատակն ու հմայական տաբուն ուղիղ համեմատական են և հավասարակշռում են միմյանց:

Այսպես.

Բորչավում գդալը կրակի մեջ չէին գցում, որպեսզի գայլերը հորթերին չուտեին: Մաղ, մակարո, խաշ, սերմ փոխ չէին տալիս, որպեսզի «բարաքյաթը» չզնար: Հրացանի վրայով թույլ չէին տալիս անցնել, որպեսզի՝ 1) հրացանի մեղքերն անցնողին չանցնեին, 2) հրացանի գնդակը չվրիպեր, 3) հրացանը «չկոխվեր», չփչանար: Կշեռքի վրայից ևս թույլ չէին տալիս անցնել, որպեսզի անցնողը չմեռներ: Հագուստները թարս չէին ծալում, որպեսզի տերը չմեռներ: Երկուշաբթի օրը դրամ փոխ չէին տալիս, որպեսզի նույն դեպքը ամբողջ շաբաթ չկրկնվեր: Չորեքշաբթի և ուրբաթ օրերին կարուծև չէին անում, որպեսզի չայրվեին (ԱՅՄ, 247-249): Բուլանըխում որևէ մեկի դիմաց վարտիքի խուռջանը (կապ) չէին կապում, որպեսզի նրա բախտն էլ չկապվեր (ԱՅՁ, 53): Երեխաներին թույլ չէին տալիս կակաչի թերթիկները բերանին դրած փչել, որպեսզի կովերի կուրծքը չուռչեր (ԱՅՁ, 39): Նոր Նախիջևանում շաբաթ երեկոյան մածուն չէին մերում, որպեսզի չշաղվեր (ԱՅ IX, 45): Ձեթոնում գորտերին քար չէին գցում, որպեսզի կոծիծ (=գորտնուկ) չհանեին (ԱՌԷ, 107): Կտրած եղունգները դեն չէին նետում, որպեսզի դատաստանի օրը չփնտրեին (ԱՌԷ, 103): Մայրամուտից հետո աղ փոխ չէին տալիս, որպեսզի իրենց բերանի համը չփչանար (ԱՌԷ, 101) և այլն:

Հմայական այս տաբուները կամ բացասական կոչված հմայությունները ոճաբանական տեսակետից փոխվում են, երբ վերածվում են հմայական հավատալիքի: Ուրիշ կերպ ասած՝ տաբուների հմայական հավատալիքները ոճաբանական այլ կառուցվածք ունեն, քան նրանց կիրառվող տեսակները՝ տաբուները: Այսպես. Բուլանըխում հավատում էին, թե մասրենու փայտով եթե մարդու կամ անասունի հարվածեն՝ արյուն կմիզի (ԱՅՁ, 39): Նոր Նախիջևանում հավատում էին, որ եթե դռան սեմին կանգնած միմյանց ձեռ տալով բարևեն, ապա բարեկամները կջընամանան (ԱՅ IX, 48): Լոռեցիք հավատում էին, որ եթե նորատի տղան փայծաղ ուտի, ապա նա թագի տակին (այսինքն՝ պսակվելիս) կսևանա (ԱՅ X, 248) և այլն: Ինչպես տեսնում ենք, հավատալիքների հաստատական բնույթի պայման-իրադրություններն ու դրանցից բխող հետևանքները հաստատական բնույթ ունեն: Իսկ երբ դրանք իրագործվում են, այսինքն՝ կիրառվում են իբրև հմայություն, երկու բաղադրիչներն էլ բացասական կերպարանք են ընդունում. հմայական պայման-իրադրությունը վերածվում է հմայական արգելքի՝ անցանկալի հետևանքը կանխելու նպատակով:

Այս բացասական հմայությունների հաստատական կամ դրական բնույթի հավատալիքների դրական կիրառումը որոշ դեպքերում առաջ է բերում «չար կամ սև հմայություն» կոչվածը: Եվ այդ այն պատճառով, որ մման հավատալիքները սովորաբար վնասաբեր երևույթներ են կանխանշում: Եվ երբ հմայողի նպատակը բացասական է, այսինքն՝ պաշտպանողական-պրոֆիլակտիկ, ապա այդ հավատալիքի կիրառումը վերածվում է տաբուի՝ արգելքի: Իսկ երբ նպատակը դրական է, այսինքն՝ հարձակողական-պրոտրեպտիկ, ապա հավատալիքի պայման-իրադրությունը վերածվում է գործողության, դառնում է հմայական արարողություն, որն առաջ է բերելու վնասակար հետևանք:

Վերոհիշյալ օրինակներում, երբ նպատակը պաշտպանողական է, ապա հավատալիքները վերածվում են տաբուի, այսինքն՝ մասրենու փայտով մարդու կամ կենդանու չեն հարվածում, որպեսզի արյուն չմիզի, իսկ երբ հարձակողական է, մեկին վնասելու նպատակ ունեն, ապա միևնույն հավատալիքները վերածվում են հմայա-

կան արարողության: Դիցուք, մասրենու փայտով հարվածում են մարդուն կամ կենդանուն, որպեսզի արյուն միզի, նորատի երիտասարդին փայծաղ են ուտեցնում, որպեսզի պսակվելիս սևանա, տանտիրոջը տան սեմի վրա են ձեռով բարևում, որպեսզի բարեկամների հետ թշնամանա: Այսպես, բոլոր բացասական հմայությունները, եթե հմայողի անձը պաշտպանելու նպատակին չեն ուղղված, կարող են ցանկացած դեպքում կիրառվել իբրև հմայական արարողություն, դառնալ դրական հմայություն՝ վերածվելով չար կամ «սև» հմայության: Հետևաբար, չար հմայությունն ու տաբուն, միևնույն հավատալիքների տարբեր հայեցակարգով (ասպեկտ) կիրառումներն են, և Տոկարևի դիտողությունը միայն այս մասնակի երևույթի նկատմամբ է իրեն արդարացնում, թեպետ հեղինակը բնավ էլ մնան ձևով չի ըմբռնում հմայությունների «տարբեր ասպեկտները»:

7. Նախնական հավատալիքներ և բանավոր հմայություն: Տեսանք, որ հմայական արարողությունները ծագում են պատկերացումներից ու հավատալիքներից, որոնք իրենց հերթին մակաբերվում են իրական եղելություններից՝ հոգեբանական զուգորդությունների շնորհիվ: Այժմ տեսնենք, թե հոգեբանական ինչ մղումներով է պայմանավորված հավատալիքի արարողության փոխարկումը, և ինչ ձևով է հավատալիքը վերածվում գործողության:

Հոգեբանական զուգորդություններով իրական դեպքերից, արտադրական կամ նպատակային գործողություններից մակաբերված հմայական պատկերացումներն ու հավատալիքներն իրենց մեջ միավորում են տվյալ պատկերացումներին իրական հիմք հանդիսացող առարկաների ու երևույթների մտապատկերները՝ միաժամանակ կամ մերձավոր հաջորդականությամբ՝ հենված գերբնական պատճառակցության վրա, որպիսին դրանք ընկալվել են ու մտել գիտակցության մեջ: Հետագայում այդ նախկին պատկերացումների անդամներից մեկի վերապրման կրկնողությունն առաջ է բերում նաև մնացած անդամների պատկերացումը, թեպետ և դրանց նախապատճառները բացակայելիս լինեն [ՅՅԵՆՆԻՆԳԱՅ 1912, 183-184]:

Միևնույն պատկերացման մեջ մտնող մտապատկերները, որ երբևէ ընկալվել են միասին, միմյանց հետ այնպիսի ներքին սերտ կապով են շաղկապվում, որ դրանցից մեկը միշտ իր հետ առաջ է բերում մյուսին: Ահա, այս մտածական կապերը կամ զուգորդությունները, երբ մեկընդմիշտ ծագում են, ապա կարող են և վերարտադրվել, ընդ որում, այնքան ավելի լավ են վերարտադրվում, որքան ավելի հաճախ են վերապրվում: Այս հաճախականությունը հատկապես բնորոշ է դառնում ժողովրդական հմայական հավատալիքներին՝ ավանդականության շնորհիվ, և ավանդականության գործությամբ էլ դրանք երկար ժամանակ մնում են և գոյատևում: Հմայական ավանդական պատկերացումների հարատևությունը, ուրեմն, բացատրվում է դրանց մշտական վերապրումով, որ կատարվում է ոչ այլ կերպ, քան դրանց գործարկման շնորհիվ:

Հոգեբանության մեջ հայտնի է, որ որոշ պայմանների առկայության դեպքում «պատկերացումներն առաջ են բերում նաև շարժումներ, և այդ կապերի հետևանքով ասոցիատիվ ձևով և նախկին ապրումների առնչությամբ կարող են առաջ գալ նաև գործողություններ» [ՅՅԵՆՆԻՆԳԱՅ 1912, 186]: Երբ կոնկրետ իրողությունների և գերբնական հավատալիքի հիմքի վրա ծագում են հմայական պատկերացումները, ապա կյանքում այդ իրողությունների կրկնության դեպքում իսկույն մարդու մտքում զուգորդությամբ առաջ են գալիս դրա հիման վրա ծագած պատկերացումները: Տվյալ իրողությանը նպաստելու կամ այն կանխելու ուժեղ ձգտումը, որ բոլոր հմայությունների իրական հիմքն ու պատճառն է կազմում և երբեմն արտահայտվում է ցնցող էմոցիաներով, մարդուն մղում է այդ պատկերացմանը համապատասխան շարժումներ

կատարել: Մի դեպքում այդ շարժումները կապվում են սոսկ շրթունքների, լեզվի, ձայնալարերի հետ, և առաջ է գալիս **խոսքը**, այսինքն՝ հմայական պատկերացումների զուգորդումները վերարտադրվում են սոսկ խոսքով, և առաջ է գալիս հմայական բանաձևը. մյուս դեպքում այդ շարժումներն արտահայտվում են ձեռքերի, ոտքերի կամ մարմնի այլ մասերի միջոցով, և առաջ է գալիս **գործողությունը**: Այս դեպքում հմայական պատկերացումները վերարտադրվում են գործողությամբ, և առաջ է գալիս հմայական արարողությունը: Էբինգհաուսի հավաստիացմամբ՝ «կինեստետիկական պատկերացումները միտում ունեն մորից առաջ բերելու հենց այն շարժումները, որոնց պարտական են դրանք՝ իրենց ծագմամբ» [**Эббингаус 1912, 265**]: Այլ կերպ ասած՝ գործողություններից ծագած պատկերացումները վերարտադրելիս առաջ են գալիս այն շարժումներն ու գործողությունը, որոնցից ծագել են պատկերացումները: Հմայական արարողությունները, ուրեմն, հմայական պատկերացումների ու հավատալիքների միջնորդությամբ վերարտադրում են այն շարժումները, որոնք հիմք են ծառայել տվյալ հավատալիքներին և պատկերացումներին:

Պատկերացումների վերարտադրման վերոհիշյալ գործընթացը, որ հատուկ է մարդկային մտածողությանն առհասարակ, հմայական պատկերացումների դեպքում փոքր-ինչ այլ երանգ է ընդունում: Հմայական պատկերացումները տարբերվում են սովորականներից այնու, որ հենվում են գերբնական զորության հավատալիքի վրա, և դրանց մեջ առկա մտապատկերների զուգորդումը հենց կատարվում է գերբնական պատճառակցությամբ: Եվ երբ հմայական պատկերացումը վերարտադրվում է խոսքի կամ գործողության մեջ, ապա դրանք էլ իրենց հիմք-պատկերացման նման դարձյալ կրում են գերբնական բնույթ, այսինքն՝ վերարտադրվող խոսքին և գործողությանը վերագրվում է գերբնական-հմայական զորություն, որից և տրամաբանորեն ակնկալվում է ցանկալի հետևանքը: Ուստի և խոսքը վերածվում է հմայական բանաձևի, իսկ գործողությունը՝ արարողության: Այդպես, ուրեմն, հմայական պատկերացումներն ու հավատալիքները՝ հոգեբանական զուգորդումների շնորհիվ վերարտադրվելիս, կամազգայական ուժեղ մղումներից դրդված՝ առաջ են բերում խոսք և արարողություն: Ընդ որում, մի դեպքում հմայական պատկերացումների վերարտադրությունը կատարվում է սոսկ խոսքով, մի դեպքում՝ սոսկ արարողությամբ, իսկ հաճախ էլ՝ և՛ խոսքով, և՛ արարողությամբ, և այդ դեպքում հմայական խոսքն ու արարողությունը հանդես են գալիս միասին՝ յուրատեսակ փոխհարաբերություններով:

Հմայական կինեստետիկական պատկերացումները վերարտադրելիս առաջ եկող լեզվի, շրթունքների և ձայնալարերի շարժումները ընդունված է նախապես համարել ձեռքերի կամ մարմնի աֆեկտիվ շարժումներին ուղեկցող զանազան անիմաստ շշուռներն ու բացականչությունները, կամ էլ թովողի ցանկությունն արտահայտող իմաստալից խոսքերն ու բանաձևերը [**Աբեդյան 1966, 32, Токарев 1959, 74**]: Դրանք հմայական խոսքի այն սկզբնական տեսակներն են, որոնց վերապրուկները գոյատևում են ուշ ժամանակների ժողովրդական բանահյուսության մեջ:

Շրթունքների շարժումներն ու բացականչությունները հմայության մեջ երբեք անկախ ձևով հանդես չեն եկել. դրանք միշտ էլ օժանդակ դեր են խաղացել՝ ուղեկցելով հմայական արարողություններին: Իսկ եթե դրանք պահպանվել են էլ, ապա պահպանվել են միմիայն հմայական խոսքերին ու բանաձևերին միանալու, հարելու շնորհիվ, որ տեսնում ենք տակավին հմայական մի շարք աղոթքներում⁶:

⁶ Այսպես օրինակ. «Թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ, տաշտի ոռըք մաշի, / Սապոնինը չմաշի» (№ 239), կամ՝ «Թյո՛ւ բյո՛ւ, բյո՛ւ, բյո՛ւ, / Մեռել՝ մեռելոցին, /Ետ երթաս՝ առաջ չիգաս, /Տուշմըմիս դուռ չի գաս» (№ 121) հմայական բանաձևերում թքելու գործողությունը (իբրև չարի սաստման, կանխման արարք) համադրվել է հմայական խոսքին որպես բառահնչունային միավոր և դարձել խոսքի բաղադրիչ:

Հավանաբար, սկզբնապես այդ անհիմաստ շշուուջներն ու բացականչություններն աստիճանաբար սկսում են իմաստավորվել՝ վերածվելով իմաստալից խոսքերի. նախնական աֆեկտիվ հոգեկան գրգիռներից առաջ եկող շրթունքների, լեզվի ու ծայնալարերի մեխանիկական շարժումները ենթարկվում են հմայող անձի գիտակցությանը, դառնում են խոսքեր և արտահայտում հմայող անձի ներքին ապրումները:

Սա, հարկավ, չի նշանակում, թե հմայական խոսքերն առհասարակ ծագել են արարողություններին ուղեկցող անհիմաստ շշուուջներից ու բացականչություններից: Վերջիններից կարող էին ծագել միայն արարողություններին ուղեկցող հմայական բանաձևերը: Մինչդեռ կան հմայական խոսքի այլ տեսակներ, որոնք կենցաղավարում են հմայական արարողություններից անկախ և, հավանաբար, իրենց ծագմամբ ևս արարողությունների հետ չեն աղերսվել: Եվ քանի որ որոշակի կարիքն է առաջ բերում որոշակի նպատակը, որի իրագործման համար դիմում են հմայական միջոցներին, ապա միանգամայն բնական է, որ այդ միևնույն նպատակը կամ ցանկությունը անենից առաջ արտահայտություն գտներ հմայողի արտաբերած խոսքերի մեջ:

Սկզբնապես այդ խոսքերը պետք է որ արտահայտած լինեն հմայող անձի կամ հասարակության սոսկական նպատակն ու ցանկությունը՝ առանց ավելորդաբանությունների: Իսկ նպատակը լինում է որևէ իրադրության առաջացման կամ կանխման ու արգելակման ցանկություն: Ըստ այսմ էլ, հմայական խոսքերը դառնում են տվյալ նպատակի իրագործմանը նպաստող կամ կանխող բանաձևեր, որոնք արտահայտում են հմայողի կամքն ու ցանկությունը: Այդպիսի ցանկության խոսքեր են առաջին հերթին անեծքներն ու օրհնանքները, ապա երկրորդաբար դրանցից բաղկացած երդումները, հմայական բանաձևերի այն նախնական տարրերը, որոնցից աստիճանաբար գերաճում են հմայական ծավալուն բանաձևերը կամ աղոթքները:

Հմայական նշված բանաձևերից բացի, խոսքի հմայության մեջ կիրառվում են նաև ոճաբանական այլ միավորներ ևս, որպիսիք են սպառնալիքն ու փաղաքշանքը, հրամանն ու կարգադրությունը, որոնք առավելաբար հանդես են գալիս իբրև թովչական բարդ բանաձևերի օժանդակ տարրեր ու բաղադրիչներ:

Բանավոր կամ խոսքի (verbalis) հմայությունը, ինչպես նշել ենք արդեն, հմայության ընդհանուր բնագավառի մեջ առանձին ճյուղ ու առարկա է կազմում: Եվ, հարկավ, իրավացի են այն հետազոտողները, ովքեր հմայական արարողությունները դասակարգելիս՝ դրանց մեջ չեն ներառում բանավոր հմայությունը [Токарев 1959, 23]:

Սակայն, մյուս կողմից, ուսումնասիրողներից ոմանք, հաշվի առնելով հմայական արարողությունների հետ հմայական խոսքերի ունեցած կապն ու փոխառնչությունը, հակված են վերջիններս ստորադասելու արարողություններին՝ խոսքերը համարելով սոսկ արարողության վերարտադրություն կամ նկարագրություն [Познанский 1917] և կամ էլ ծագումնաբանորեն արարողություններին պարտադիր ուղեկցող «սոսկ բառային նվազակցություն»: Հետագայում միայն, երբ հմայությունը կենտրոնանում է հատուկ մասնագետ անձանց ձեռքին, մարդիկ սկսում են զլխավոր դերը վերագրել հմայական խոսքերին [Токарев 1959, 24-25, 74]:

Պետք է նկատել, որ թե՛ հիշյալ տեսակետը պաշտպանողների և թե՛ այդ կարծիքը չկիսող գիտնականների մոտ «հմայական խոսք» անվան տակ ըմբռնվում են, ըստ երևույթին, սոսկ հմայական աղոթքները (ոյութասքեր) և երդմնեցուցական բանաձևերը (заговор, заклинание, Zaubersprüche, Beschwörungsformel), այսինքն՝ հմայական խոսքերի կառուցվածքով բարդ տեսակները, որոնք սովորաբար ուղեկցվում են հմայական արարողություններով: Մինչդեռ, «բանավոր կամ խոսքի հմայություն» հասկացությունն առավել լայն է, քան սոսկ հմայական աղոթքներն ու երդմնեցուցա-

կան բանաձևերը: Բանավոր հմայության մեջ են մտնում ամենից առաջ անեծքներն ու օրհնանք-բարեմաղթությունները, ապա նաև երդումները, որոնց վրա, իբրև բանահյուսական անկախ ժանրերի, սովորաբար, մինչև այժմ աննշան ուշադրություն են դարձրել թե՛ ընդհանուր բանագիտության և թե՛, մանավանդ, հմայությանն ու կրոնին մվիրված հետազոտությունների մեջ: Անեծք-օրհնանքներն ու երդումները, ինչպես հետո կտեսնենք, օրգանապես կազմում են հմայական աղոթքների ու երդմնեցուցական բանաձևերի էական բաղադրիչները, որոնք, սակայն, մինչև բաղադրյալ միավորների վերածվելը, անկախ կենցաղավարող բանահյուսական ժանրեր են և բանավոր հմայության անհրաժեշտ տեսակներից: Այնպես որ, երբ խոսք է լինում բանավոր կամ խոսքի հմայության մասին, ապա դյուբական աղոթքների և երդմնեցուցական բանաձևերի կողքին և ամենից առաջ պետք է հասկանալ անեծքները, օրհնանք-բարեմաղթություններն ու երդումները, որոնց հմայական զորությանը, ինչպես ցույց ենք տվել, մարդիկ ավելի շատ են հավատացել ու հավատում, քան նույնիսկ կապքի հմայական աղոթքներին [տես **Չարությունյան 1975**]:

Բանավոր հմայության տեսակների այս սահմանափակ ըմբռնումն էլ հիմք է տվել հետազոտողներին պնդելու հմայական արարողությունների նկատմամբ խոսքի հմայության ծագումնաբանորեն ածանցյալ, երկրորդական լինելու մասին: Մինչդեռ իրականում այդպես չէ: Բանավոր հմայության որոշ տեսակներ ի սկզբանե գոյացել ու կենցաղավարել են արարողություններից անկախ:

Չմայական արարողություններից և, առհասարակ, հմայական ըմբռնումներից առաջ նախնադարյան մարդն, անկասկած, ուներ իր առարկայական ցանկությունները և դրանք արտահայտող համապատասխան խոսքեր ու դարձվածներ: Քանի որ կրոնի նախատարրերը՝ հմայությունն ու անիմիզմը, նախնադարյան գիտակցությանը ի սկզբանե առանձնահատուկ չեն եղել, այլ ծագել ու զարգացել են պատմականորեն, աստիճանաբար, հասարակական գոյի ու գիտակցության զարգացման հետ միասին, ապա, բնականաբար, ցանկության նախնական խոսքերը ևս և, առհասարակ, մարդկային խոսքը պետք է որ զուրկ լիներ գերբնական-հմայական զորության հավատալիքից: Եվ երբ տոհմային հասարակարգի ծագման հետ միասին սկիզբ է առնում նախնադարյան մարդու «աշխարհի անզուշակելի գաղտնիքների մասին» պարզունակ պատկերացումների համակարգը, և մարդը, իրեն նույնացնելով շրջապատող բնության ուժերին ու երևույթներին, շնչավորում է դրանք և օժտում մարդկային հատկություններով, միաժամանակ իրեն վերագրում նույն երևույթները առաջ բերելու կամ ստեղծելու հնարավորություն [Կոսբեհ 1953, 142], ապա առաջ եկող նախնադարյան հմայությունը պետք է որ արտահայտություն գտներ միաժամանակ մարդու բնախոսական երկու գլխավոր ունակությունների՝ խոսքի և գործի մեջ: Արդեն հասարականացած մարդու կողմից բնության և մարդու վրա հմայական ներգործության ձգտումը նախ պետք է դառնար համոզումը, ինչպես իրավացիորեն նկատում է Կոսբեհը, ապա նոր միայն դրանից բխեր, դրան համապատասխաներ գործողությունը [Կոսբեհ 1953, 145]: Իսկ համոզումը ամենից առաջ կարող էր արտահայտվել խոսքով, և խոսքն էլ աստիճանաբար ձեռք բերեր հմայական ներգործության զորության հավատալիք՝ անկախ հմայական գործողությունից: Դրա լավագույն արտահայտություններն են անեծք-օրհնանքները, որոնք հավանաբար սկզբնապես եղել են ցանկության սովորական խոսքեր, բայց հմայական համոզումների ծագման ու զարգացման զուգընթաց, երբ նախնադարյան մարդն սկսել է աստիճանաբար հավատալ իր ցանկությունների գերբնական իրականացմանը, նա իր բաղձանքն արտահայտող խոսքին վերագրել է հմայական ներգործության զորություն: Ինչպես առօրյա կյանքում նա խոսքի միջոցով կարող է հարաբերության մեջ մտնել

հասարակության մյուս անդամների հետ և առաջ բերել ցանկալի հետևանքը, այնպես էլ բնության իրերի ու երևույթների վրա խոսքով ներգործելու դեպքում:

Այս իմաստով խիստ բնորոշ է հայերեն **բան** բառն իր իմաստաբանական տարբեր առումներով: Բառը ծագում է **բալ** բայից՝ «խոսել, ասել», որը հանգում է հնդեվրոպական. *bha – «խոսել» արմատին (**Աճառյան 1971, 383** հտմ.): **Բան**-ը իր երեք հիմնական նշանակություններով՝ **միտք** (բանականություն), **խոսք** (լեզու, բառ), **գործ**, **մյուսք** (իր, առարկա) հանգում է հնդեվրոպական **միտք-խոսք-գործ** բանաձևին [հմմտ. **Елизаренкова, Топоров 1979, 42**]: Բանն, ուրեմն, նախնական իմաստով իր մեջ է համատեղել և՛ խոսքը, մանավանդ բանաստեղծական խոսքը, իբրև սրբազան, աստվածային բան (իմա՝ աղոթքը), և՛ մարդկային միտքը, «որն ինքնին պատկանում է աստվածների աշխարհին (աստվածային խոսք – մարդկային միտք)», և՛ գործը՝ արարումն ու առարկան, իբրև իրագործումն բառի նախորդ երկու առումների՝ մտքի և խոսքի:

Բանաստեղծի (իմա՝ քրմի) գործը խոսքն է, խոսքը (բան) հյուսելը, ստեղծելը, կերտելը, որից բանահյուս, բանաստեղծ, քերթող հասկացությունները (հնդեվրոպական զուգահեռները և քննությունը տես՝ **Հարությունյան 1987, 48-49**):

Բանաստեղծը այդ կերպ քերելով, տաշելով, հյուսնելով ու հյուսելով խոսքը՝ այն ենթարկում է նաև ճեղքման, բաժանման, ցրման և ապա վերահավաքման ու վերակերտման, որոնց վերջնական արդյունքն է դառնում ոչ բանաստեղծական խոսքից մշակված բանաստեղծական տեքստը՝ բնագիրը, իբրև հայտնություն: Այդ կերպ, հնդեվրոպական ավանդության տվյալներով՝ բանաստեղծը (քուրմ) փոխակերպվում և նմանվում է Արարչին, որն անդեմ Քաոսի տարրերից կամ տիեզերական զոհի մարմնի երկատմամբ, քառատմամբ, մասերի ցրմամբ և ապա վերահավաքմամբ կերտում է Տիեզերքը: Անշուշտ, պատահական չէ, որ բանաստեղծական սրբազան բնագիրը (մասնավորապես աղոթքը) գիտակցվում է որպես զոհ, զոհաբերություն՝ մատուցված աստվածներին կամ աստծոն: Ոչ միայն իր կերտած բնագիրը, այլև հաճախ ինքը՝ բանաստեղծն է դառնում զոհ (հորից զոհված ամպրոպային աստծո կրտսեր որդին), զնուն անդրաշխարհ, վերադառնում նոր կերպարանքով, դառնում միաժամանակ իր կերտած բնագրի հերոսը: Այդպես, բանաստեղծն ու նկարագրված անձը (հերոս) նույնանում են բանաստեղծության մեջ և մատուցվում որպես զոհ՝ հանուն անմահության: Աստծո կրտսեր որդու նման բանաստեղծն էլ կապված է երկնքի ու երկրի (ստորերկրյաք, մահվան թագավորություն), գալիքի ու անցյալի, կյանքի ու մահվան հետ, շարժվում այդ երկու հակադիր բևեռների միջև և կատարում միջնորդի դեր (հմմտ. քրիստոնեական ավանդության աստվածային բանի (միտք, խոսք) մարմնավորումը Որդի Աստծո կերպարում. «Ի սկզբանէ էր Բանն, և Բանն էր առ Աստուած, և Աստուած էր Բանն... Եւ Բանն մարմին եղև և բնակեաց ի մեզ, և տեսաք զփառս նորա, զփառս իբրև զՄիածնի առ ի Զօրէ!» [**Յովհանն, Ա, 1-2, 14**]: Եվ Բանն անձնավորող Աստծո որդին զոհվում է հանուն մարդկության փրկության և անմահության:

Բանաստեղծական խոսքի աստվածային անձնավորման և նրա անսահման զորության լավագույն վկայությունը հնդեվրոպական ավանդության մեջ պահպանված է Ռիգվեդայի հիմներից մեկում՝ նվիրված անձնավորված խոսքին (հին հնդկական Վաչ), որը հանդես է գալիս որպես դիցուհի [**Ригведа X, 125**]: Անձնավորված խոսքն այստեղ հանդես է գալիս իբրև տիեզերաբանական սկզբունք, որով ներթափանցված է ողջ Տիեզերքը: Խոսքը (Վաչ) օժտված է այնպիսի հատկանիշներով, որ գերազանցում է վեդայական բոլոր աստվածներին: Նա թեպես այդ աստվածների թվին է պատկանում, բայց տարբերվում է նրանցից: Նախ՝ Վաչը (խոսք) նախորդում է բոլոր

րին, նրանց կյանքի է կոչում խոսքի մեջ, նրանց մտցնում հնչյունների աշխարհը: Նա ոչ միայն Տիրուհի է և առաջիններից մեկը, որ արժանի է զոհաբերության ընդունման, նա ինքը հենց կերպավորում է Տիեզերքը, ծնում է հորը, գտնվում է երկնքում, երկրում, ջրերի մեջ (Տիեզերքի երեք գոտիներում), ընդգրկում բոլոր գոյակներին: Նա բոլորի սնունդն է, և նրանով են ապրում բոլորը: Վաչ դիցուհուն են վերագրվում տիեզերական հիմնական գործողությունները՝ «նեցուկ լինել», «տարածությունը լցնել», «ընդգրկել ամբողջ գոյությունը», այսինքն՝ բոլորն էլ բնորոշ Արարչին:

Հիմնում առկա են նաև բաժանման, անդամհատման, բաշխման մոտիվները, որոնք հանդես են գալիս թե՛ Տիեզերքի կերտման «հիմնական» առասպելում և թե՛ բանաստեղծական տեքստի ձևավորման ժամանակ: Բանաստեղծն իր անհատական ներքին տառապանքներով, տարատեսակ քառատուններով իր անձի մեջ է միավորում թե՛ Տիեզերքի Արարչին և թե՛ նրա մասին հորինված տեքստի հեղինակին [մանրամասները տես **Елизаренкова, Топоров 1979**]:

Բանաստեղծական խոսքի այս հնագույն պաշտամունքը, աստվածացումը, նման համատիեզերական զորության վերագրման հավատալիքը և, մանավանդ, **բան** հասկացության եռիմաստ (միտք, խոսք, գործ) ըմբռնումը վկայում են բանավոր (խոսքի) հմայության կարևորությունն ու առաջնայնությունը վաղնջական մշակույթներում (մասնավորապես վաղ հնդեվրոպականում), երբ ավանդական մտածողությամբ տարբերություն էր դրվում մտքի (համոզումը), խոսքի և գործի միջև: Այն, ինչ ներկայացվում էր բանաստեղծական խոսքում (հմայական բանածև) թե՛ միաժամանակ գործողություն-արարք էր և թե՛ միտք, համոզումը, հավատալիք: Որ հմայության մեջ խոսքն սկզբնապես ածանցված չի եղել արարողությունից, այդ մենք տեսնում ենք ոչ միայն անեծքների և օրհնանք-բարեմաղթությունների մերօրյա անկախ գործածության մեջ (չհաշված, հարկավ, դրանց երբեմն ուղեկցող գլխի ու ձեռների աֆեկտիվ-զգայական շարժումները, որոնք բնավ էլ արարողություն կամ գործողություն չեն), այլև խոսքի կամ բանավոր հմայության առանձին տերմինի՝ **թովելու** կամ **թովչության** գոյության և, մանավանդ, տարբեր լեզուներում դրա ստուգաբանական նշանակությունների մեջ:

Թովել բառը հայերենում համանիշ է հմայել, կախարդել, դյուբել բառերին: **Թովել** նախնական նշանակությամբ եղել է՝ խոսել, շշմջալ, ձայնել (ընդհատ-ընդհատ), որից էլ՝ թոթովել, այսինքն՝ ընդհատ-ընդհատ խոսել: Ըստ այսմ էլ **թովել**՝ բուն իմաստով նշանակում է «խոսքով կախարդել, կարդալով հմայել» (հմմտ. «թովիչ՝ քաղցրագոյն բանիւք հանէ զօձն ի դարանէ իւրմէ» Վարք հրնց, իե: «Երգ և բան, է. որ զախտս թովեալ ողջացուցանէ» Փիլ. Բագն. և այլն [ՆԴԲ 1836, **Աճառյան 1973, Սալխայանց, 1944**]:

Բառը Աճառյանը ծագած է համարում հնդեվրոպական **tou* – խոսել, կարդալ, արտասանել արմատից, որից հին հնդկերեն *stu* – գովել, օրհնաբանել, գովասանքով խոսել, գովեստը երգել. *pra* – *stu* = խոսել սկսել. *stotra*, *stoma* = գովասանք, գովասանական օրհներգություն. ավեստ. *a* – *stu* = հանդիսավորապես խոստանալ, և այլն: Եվ այս բոլոր իմաստները կրոնական նշանակությամբ են գործածվել, ինչպես հայերենում դյուբելն ու կախարդելը:

Ուրեմն **թովել** բառը ստուգաբանորեն ևս աղերսվում է խոսքի, հատկապես խոսելու, արտասանելու, կարդալու հետ:

Այլ կերպ ասած, **թովելը**, որից էլ **թովիչ**՝ կախարդ, դյուբ, հմայող. **թովչություն** կամ **թովչանք**՝ հմայություն, կախարդություն, դյուբություն, սկզբնապես ունեցել է հմայության սոսկ մեկ տեսակի՝ խոսքի կամ բանավոր հմայության, հատկապես օձահմայության իմաստ, հետագայում է միայն իմաստի ընդլայնումով ընդհանրա-

ցել, վերածվել հմայության, կախարդության՝ դառնալով նշված բառերի համանիշ:

Ուշագրավ է այն, սակայն, որ ոչ միայն հայերենում, այլև հնդեվրոպական այլ լեզուներում ևս հմայություն, դյուրություն նշանակող բառերի արմատական իմաստը եղել է խոսքը կամ խոսելը: Այսպես. հին հունարեն *επωδῆς*, որի արմատն է *—ωδῆ—* երգ, սկզբնապես նշանակել է կախարդական երգ, հմայական աղոթք, ապա ընդհանրանալով դարձել է բուժամիջոց: Նույն բառից ծագող *ἐπωδῆ*, որ նախապես նշանակել է հմայական բանաձևերով դյուրող կամ բուժող, իմաստի ընդլայնումով դարձել է նաև հմայող, կախարդող առհասարակ: Նույնը նաև *γῶγς*, որ հավանաբար ծագելով *γῶος* — հեկեկանք, տնքոց, ողբ բառերից [*Λεχτικος 1928, 49*], նշանակել է՝ սկզբում հմայական աղոթք ասող կախարդ, ապա, առավել ընդհանրանալով *γῶγτεζα*, *γῶγτεῶ* բառերում, դարձել է կախարդություն, հմայություն, կախարդել, հմայել ընդհանրապես [*Дворецкий 1958, 329, 654*]:

Լատիներենում ևս *cantio*, որ սկզբնապես նշանակել է երգ առհասարակ և ապա՝ հմայական երգ, աղոթք, որից *canto* — երգել, նաև՝ հմայական աղոթք ասել, բառաբարդվել է և դարձել *excanto* — դյուրությամբ որևէ բան առաջ բերել, հմայել, *incanto* — աղոթել (հմայական իմաստով), նաև՝ դյուրել, կախարդել, *incantatio* — կախարդել և այլն [*Малинин 1952*]:

Տեսնում ենք դարձյալ, որ նախապես բանավոր հմայություն նշանակող բառերը իմաստի ընդլայնումով ձեռք են բերել առհասարակ հմայության, դյուրության և կախարդության իմաստ:

Հին անգլերենում *spell*, որ սկզբում նշանակել է «պատմություն, խոսք, արտասանություն, հեգել», գործածվել է նաև հմայքի, դյուրության իմաստով: Հին սլավոներեն *gatati* — խոսել և բախտ գուշակել, սերբերենում դարձել է՝ *gatalac* — կախարդ: Դարձյալ հին սլավոներեն *obavati* — նշանակել է թե՛ խոսել, խոսակցել և թե՛ միաժամանակ՝ հմայել, կախարդել և այլն [տես *Աճառյան, 1973, 199*]:

Բառերի այս իմաստային զարգացումը տարբեր լեզուներում ցույց է տալիս, որ վաղապես կախարդությունն ու դյուրանքը ընկալվել են ամենից առաջ իբրև խոսքի կամ բանավոր հմայություն, և, հավանաբար, սկզբնապես տիրապետողը եղել է խոսքի հմայությունը: Այդ է ցույց տալիս թեկուզ հայերեն հմայ, որից հմայել, հմայություն, հմայակ և այլն, բառարմատի ծագումը: Այն ծագում է պիլվ. *humay* ձևից, որի նախնականն առկա է ավեստ. *humaya* կամ *humaya* ձևերով, որ նշանակում է օրհնյալ, օրհնությամբ լի: Ըստ Աճառյանի՝ այս բոլոր բառերի արմատն է *maya*, որ նշանակում է օրհնություն, երջանկություն. դրա վրա ավելացել է *hu* — «լավ» մասնիկը (հմմտ. հին հնդկերեն *su* — *maya* — հրաշալի գորություն, հնարագիտություն, խորամանկություն, խաբեբայություն և այլն [*Աճառյան 1977, 103*]:

Բառի արմատական իմաստն, այդպիսով, մնում է օրհնությունը և դրանից ակնկալվող երջանկությունը: Ուրիշ խոսքով՝ բառն իր նախնական առումով դարձյալ աղերսվում է խոսքի, մասնավորապես բարեբանող խոսքի՝ օրհնության հետ: Բառիմաստի հետագա զարգացումով բարեբանող խոսքի դյուրական նշանակությունը ընդարձակվում է նոր ըմբռնումներով և տարածվում հմայական-կախարդական ամբողջ արվեստի վրա, որի արարողությունների հետ աղերսվող գործնական տեսակներն, ըստ երևույթին, համեմատաբար պատմականորեն առավել ուշ շրջանի արգասիք են, քան խոսքի կամ բանավոր հմայությունը:

8. Հմայական բանաձևերի հիմնատեսակները: Հմայական բանահյուսության հիմնական տեսակներն են անեծքները, օրհնանքները, երդումները և աղոթքները: Սրանք իրենց ժանրային նպատակային ընդհանրություններով հանդերձ, տիպաբանական կառուցվածքով որոշակիորեն տարբերվում են միմյանցից: Անեծքներն ու օր-

հնամքները կառուցվածքով տարբերվում են թե՛ երդումներից և թե՛ հմայական աղոթքներից. դրանք ունեն պարզագույն կառույց և բաղկացած են մեկ կամ մի քանի համազոր ցանկության խոսքերից: Այսպես. երբ անհիծում են, ասելով՝ «Չորնաս», «Գետինն անցնես», կամ՝ «Գոթենաս ու քրքրիս», «Կատղիս, չուլերն ընկնիս», կամ էլ՝ «Շատ դատես՝ քիչ ուտես, սովամահ մեռնես», «Յոթ տարի ծարիս, մուրիս, տոպրկիդ մեջ հաց չտեսնիս» և այլն, իսկ երբ օրհնում են, ասելով՝ «Ապրի արևդ», «Ցամաքը գնաս՝ ջուր դառնա», «Չորն էրթաս՝ կանանչի, կանանչդ ծլի, ծաղկի» և այլն, ապա ինչպես մեկ բայական գործողությամբ անեծք-օրհնանքները, այնպես էլ մեկից ավելի գործողություն ունեցողները, անկախ գործողությունների քանակից, պարզ կառուցվածքներ են, միևնույն մակարդակի ու որակի ցանկությունների հարակցումներ:

Մինչդեռ երդումները և, մանավանդ, աղոթքները, իրենց տիպաբանական կառուցվածքով հակադրվում են անեծք-օրհնանքներին:

Երդումների կառուցվածքը, սովորաբար, բնորոշվում է տիպաբանական երկու պարտադիր բաղադրիչների՝ երդման պայմանի և իրադրության հարակցումով: Այսպես. «*Խաչած գերեզման չմտնեմ, թե քեզ խաբեն*», «*Արևս մեռնի, թե սուտ եմ ասում*», «*Մուրազատուր սուփ Սարքիսը գիղենա*, թե ես խաբար եմ էդ բանից», «*Ժամը վկա*, որ դու գողցար կերար» և այլն:

Սրանց շեղատառ բաղադրիչները երդման պայմաններն են, իսկ սովորական տառերովը՝ երդման իրադրությունները, որոնց առիթով վկայակոչվում են երդման պայմանները: Պայմաններն ու իրադրությունները բնույթով ու բովանդակությամբ տարբեր ու հակադիր են միմյանց: Ուստի և երդումները տարբեր մակարդակով ու որակով բաղադրիչների հարակցմամբ կազմված բարդ կառույցներ են: Իսկ հմայական աղոթքները՝ տարբեր որակի բաղադրիչներով զարգացած ու տարբեր մասերից բաղկացած առավել բարդ ստեղծագործություններ են:

Կառուցվածքային այս յուրահատկությունները նկատի առնելով էլ, ահա, հմայական-կիրառական բանահյուսության տեսակները բաժանում ենք երկու խմբի.

1. **հմայական պարզ բանաձևերի**, որոնց տակ են ներառվում անեծքներն ու օրհնանք-բարեմաղթությունները.

2. **հմայական բարդ բանաձևերի**, որոնք ընդգրկում են երդումներն ու հմայական զանազան աղոթքները:

9. Աղոթքներ: *Աղօթք* ծագում է աղաչել, «աղերսել, խնդրել» բառից և նշանակում է «աղերս, աղաչանք» [Աճառյան 1971, 121, 138]:

Հայ ավանդության մեջ աղոթք ընդհանուր ամուսնով են կոչվում թե՛ հմայական բանաձևերը⁷ և թե՛ եկեղեցական պաշտամունքային ու ժողովրդական պաղատանքի աղոթքները:

⁷ Հայ միջնադարյան գրավոր, ինչպես նաև ժողովրդական բանավոր ավանդության մեջ հմայական այն բանաձևերը, որոնք գրի հին պաշտամունքի հետևանքով գրվել են թղթի կամ որևէ այլ առարկայի վրա և ուղեկցվել հատուկ հմայագրերով ու սիմվոլային կախարդական նշաններով, կոչվել են **գիր** կամ **թուղթ ու գիր**: Որևէ կոնկրետ նպատակով (հիվանդության բուժման, չար ասքից կամ չար լեզվից պաշտպանվելու, կապված, կախարդված բախտի արձակման, հաջողության ապահովման և այլն) աղոթքը գրվել է թղթի վրա՝ հմայական համապատասխան խորհրդանշաններով, եռանկյունաձև ծավիլել, կարվել կամ ամրացվել է հմայվող անձի հագուստին, գլխարկին, բարձին, կախվել վզից կամ էլ թաղվել է տան որևէ անկյունում, դռան սեմի տակ, ճամփաների խաչմերուկում, անգամ գցել են ջրի մեջ և ջուրն իբրև հմայական գործությամբ օժտված խմիչք՝ տվել են հմայվողին խմելու: Նման հմայական բանաձևերը միջնադարյան ձեռագրերում, «աղօթք» անվանումից բացի, կոչվել են նաև **գիր** (հմնտ. «գիր գլխացաւի և աչացաւի», «գիր լեզուակապի և նագարի», «գիր թպղայի և չար դևի», «գիր բախտ արծակելոյ» և այլն): Հմայական աղոթքները թղթի վրա գրանցելու և հուռութեան հմայիլի վերածելու այս սովորույթից էլ առաջացել են **գիր անել** կամ **թուղթ ու գիր անել** դարձվածները, որոնք նշանակում են ընդհանրապես «հմայել, կախարդել»,

Թե՛ հայերենի բարբառներում և թե՛ ընդհանուր ժողովրդախոսակցական լեզվում աղոթել նշանակում է «աղոթելով և կախարդությամբ բժշկություն անել», իսկ բուն աղոթել նշանակության համար գործածվում է *աղոթք անել* կապակցությունը [տե՛ս **Աճառյան 1913**, 83]: Այս, ինչպես նաև «աղոթած մարդ», «աղոթած էշ կը նմանի» և համատիպ այլ դարձվածներում, ուր աղոթած ածականն ունի «թմրած, ապշած, հլու» իմաստը, ցույց է տալիս, որ աղոթել բառն ընդհանուր առմամբ նշանակում է «հմայել, կախարդել»: Իսկ աղոթող, աղոթքարար, դարձյալ նույն համաբանությամբ, նշանակում է «աղոթելով հմայող, կախարդանքով բուժող»:

Առաջին դեպքում աղոթել բայն օգտագործվում է ներգործական իմաստով՝ աղոթել, աղոթքի ենթարկել մեկին: Իսկ երկրորդ դեպքում՝ աղոթք անել, գործածվում է կրավորական իմաստով, երբ աղոթքի գործողություն կատարողը՝ աղոթողը, հենց ինքն է՝ տվյալ անձը (սուբյեկտը), որը աղոթքն իր համար է կատարում (ոչ թե մեկ ուրիշի):

Այս երկու տարբեր ըմբռումները օժանդակ ցուցիչ են ծառայում հմայական և սովորական աղոթքների տարաբաժանման:

Բոլոր կարգի աղոթքներն, անկախ իրենց բնույթի տարբերությունից, ըստ հավատալիքի՝ օժտված են հմայական զորությամբ: Այդ առումով էական տարբերություն չկա հմայական և կրոնապաշտամունքային աղոթքների միջև: Հիմնական տարբերությունն այն է, որ կրոնապաշտամունքային աղոթքները (հեթանոսական թե քրիստոնեական) առաջին հերթին կապված են ծեսի, որոշակի ծիսակատարության, ծիսապաշտամունքային արարողությունների հետ, որոնք ունեն կոլեկտիվ-հանրային բնույթ, մպատակամիտված են տվյալ հասարակության (հանրույթի) նյութական կամ հոգևոր պահանջմունքները բավարարելուն և կատարվում են կրոնական պաշտոնական կարգավիճակ ունեցող քրմական կամ եկեղեցական դասի ներկայացուցիչների կողմից: Մինչդեռ հմայական աղոթքները կապ չունեն պաշտոնական ծիսակատարությունների հետ, կատարվում են միայն անհատի համար որևէ դիպվածի առիթով (հիվանդություն, գործի ձախողում, փորձանք-պատահար) կամ որևէ կոնկրետ սոցիալ-բարոյական ցանկության իրագործման նպատակով: Այդ կերպ հմայական աղոթքն ունի անհատական և դիպվածային բնույթ, կատարվում է ոչ պաշտոնապես, բացահայտ և այլոց ներկայությամբ, այլ գաղտնի, աղոթողի և աղոթքը պատվիրող անձի ինտիմ, անհատական հարաբերակցությամբ: Արդեն իրավացիորեն նկատված է, որ այդ ինտիմությունը առանձին դեպքերում դրսևորվում է հմայական աղոթքներում, երբ աղոթողն ու աղոթվող անձը երբեմն համընկնում են և երկուստեք մասնակից դառնում բուժման «ինքնաթերապիային» [տե՛ս **Топоров 1993**, 5]:

Այդ համընկնումները մասնավորապես դրսևորվում են այն բուժաղոթքներում, որոնց գործողություններն սկսվում են առաջին դեմքով (զնացի, տեսա, ասացի, արեցի ևն) և գործող անձը փաստորեն իր մեջ է միաձուլվում թե՛ աղոթող հմայագործին,

իսկ **գիր անող, թուղթ ու գիր անող**՝ «հմայող, կախարդ»:

Բացի այդ, կազմվել են նաև հմայական գրավոր պահպանակներ, որոնք կոչվել են **հմայիւներ**: Դրանք հատուկ պատվերով գրվել են թղթի երկար փաթեթների վրա, ընդգրկել են հմայական ու տերուճական տարբեր աղոթքներ, հմայական աղյուսակներ, տարբեր հմայական խորհրդանշաններ, հաճախ պատկերազարդվել, փաթեթավորվել և պահվել են պատվիրատուի տանը, ծոցում կամ գրպանում՝ նպատակ հետապնդելով պահպանել տիրոջը բոլոր կարգի վտանգներից, փորձանք-պատահարներից, հիվանդություններից, չար ազդեցություններից, միաժամանակ ապահովել նրան գործնական հաջողություններով: Այս առումով, ինչպես արդարացիորեն նկատված է, հմայական աղոթքը, թեպետ լինելով բանահյուսական ժանր, բովանդակությամբ, սակայն, կախում ունի գրքային ու գրական աղբյուրներից և հակված է գրավոր տեքստի մեջ կերպավորվելու, որով այն «ծեռք է բերում հատուկ հեղինակություն» [տե՛ս **Топоров 1993**, 3-4]: Հմայական աղոթքի մնացած գրայնացմամբ առավել է զորանում նրա ազդեցությունը, քանզի խոսքի հմայական զորությանը զումարվում է նաև գրի կախարդական ուժը, որպես արդյունք գրի հնագույն պաշտամունքի:

թե՛ աղոթքին ենթակա անձնավորությանը: Հմայական ակտիվ լիցքով, տեսանելի գործողությունների ներգործուն ուժով հմայվող (բուժվող) անձը տեղափոխվելով հմայական արարքների ակտիվ դաշտ և դառնալով դրանց մասնակից, հոգեբանորեն ներշնչվում է դրանց զորությամբ, և այդ ակտիվ ներշնչումը նպաստում է նրա խարխիված առողջության վերականգնմանը կամ հիվանդության կանխմանը:

Այս տիպի հմայական աղոթքները, որտեղ աղոթող անձը հանդես է գալիս հմայագործի ակտիվ դերով, իրեն վերագրում հրաշագործ բացարձակ զորություն և դրա ու իր արտաբերած աղոթքի շնորհիվ հասնում ցանկալի նպատակին, անվանում ենք **հմայագործի բացարձակ ակտիվության** աղոթքներ:

Աղոթքների այս տիպն ունի նախնական բնավորություն, տիպաբանորեն սերուն է նախնական հմայություններից, **բացառում է** գերբնական (աստվածային և դիվային) ոգիների միջամտությունը և ամբողջապես հենվում աղոթողի խոսքի և գործի հմայական ներգործուն զորության վրա:

Հմնտ.

<...>Սև օձն էկավ կրկչալեն.

Կթեցի զկաթ՝ քասա չիմին,

Լըցի վըր չար փշին

Ու զարկի մըջ չար աչքին ու ըսեցի.

Չար աչքն՝ ի չար փուշ,

Չար փուշն՝ ի չար կրակ,

Չար կրակն՝ ի ծով,

Ծովն ի յանատակ:

(№ 19)

Կամ՝ հետևյալը, ոճաբանական այլ դրսևորմամբ, ուր թեպետ աղոթողն անձամբ հանդես չի գալիս, բայց այն ամբողջապես հենված է նրա խոսքի հմայական ուժի ներգործության վրա:

Պատռեց սև լեռը,

Դուրս եկավ սև ձին,

Դուրս եկավ սև մարդը,

Դուրս եկավ սև օձը.

Սև օձի մի աչքը ջուր էր,

Մյուս աչքը կրակ էր:

Թուխ աչքավորի,

Շեկ աչքավորի,

Կանանչ աչքավորի,

Կապուտ աչքավորի,

Չար աչքը տրաքի:

(№ 22)

Տիպաբանական այլ խումբ են կազմում այն աղոթքները, ուր աղոթող հմայագործը ստիպում է որևէ դիվային կամ աստվածային էակի հասցնել իրեն իր ցանկացածին, կամ էլ իրենից դուրս կանգնած աստվածային սրբություններին ու զորությանն ապավինելով՝ դրանց օժանդակությամբ հասնում է իր նպատակին կամ ապահովում է իր նպատակի իրագործումը:

Այս բնույթի բանաձևերն անվանում ենք **հմայագործի հարաբերական ակտիվության** աղոթքներ, որոնք պատմականորեն թերևս արդյունք են համեմատաբար ուշ ժամանակների և կազմում են հմայական աղոթքների գերակշիռ մասը: Հմնտ. ներքոբերյալ բանաձևերը.

*Աստվածամար, ահ արա,
Անօրեն մարդուն մահ արա,
Լեզուն բերանը բուրդ արա,
Թաթը կրունգին տեղն արա:* (№ 187բ)

*Մարիամ, Մարիամ, ո՞ւր գերթաս
Կոռալեն, գոճգըրնալեն.
Ա՛ն սևգոթ տանագը,
Մդիր Ադամա տրախտը,
Գդրե չար աչքը,
Գդրե չար նազարը,
Պժշկե՛ որին գաղոթիմ նը:* (№ 35ժ)

*Սատանա, սատանա,
Վուտիդ տակը ինքին (բան) կա,
Կեսն՝ ինձ, կեսը՝ քեզ:* (№ 246ա)

*Գիլ անեն, գիլկապ անեն,
Աջու բթովս, թուրքի մատովս,
Մարիամ Աստվածածնու մազովը,
Սուրբ Սարգսի գյամովը,
Լուսավորչու աջովը:* (№ 183ե)

Բնույթով հմայական աղոթքների այս երկրորդ տիպին են մասամբ հարում նաև հին հեթանոսական պաշտամունքային աղոթքները [տե՛ս **Pauly-Wissowa 1922, 2154-2155**]:

Եվ վերջապես, կա աղոթքների մի երրորդ հիմնատիպ, որ բուն իմաստով հմայական չէ: Այստեղ, ի տարբերություն նախորդ տիպերի, աղոթողն այլևս արհեստավարժ հմայող անձ չէ, որին դիմում է պատվիրատուն, այլ յուրաքանչյուր սովորական անհատ, որ հանդես է գալիս իբրև աղոթարար խիստ պասիվ-հայեցողական վիճակով: Նա իր աղոթքով ամբողջովին ապավինում է աստծո, սրբերի, հրեշտակների զորությանը, նրանցից աղերսելով իր ցանկությունների իրականացումը: Տիպաբանական այս սկզբունքով են կերտված քրիստոնեական տերունական աղոթքների ճնշող մեծամասնությունը և ժողովրդական համաբնույթ **պաղատանքի** աղոթքները:

Տեսնենք ժողովրդական աղոթքների մի քանի բնորոշ նմուշներ, որոնք ասվել են երեկոյան՝ քնելիս և լուսաբացին՝ արթնանալիս:

*Գլոխս դնեն բարձին,
Չոգիս ի տամ Աստըծուն.
Բարի հրըշտակ դուն պրհե,
Չար սատանեն չը խաբե:* (№ 294)

*Օղջում, Մայրամ, դու կուս իս,
Չոգով, սրտով դու լուս իս,
Լուսեղեն կամար իս կապի,
Չոգիս քեզ համար իս պահի.
Տու ինձ իմաստություն,
Գնամ գործիմ բարություն,
Չոգիս տանիս արքայություն:* (№ 329ա)

*Աղոթանի բարի լուսվան Աստված,
Ամենան փորձանքեն ազատ ենիս
Ձիմ ճժեր, զիմ էրեխեք.*

*Միամիտ փորձանք չիգա վըր ժողովրդին,
Մայրիկ, մայր Աստվածածին,
Կանանչ մեռոն:* (№ 386)

Ըստ այսմ՝ ժողովրդական բոլոր աղոթքներն իրենց բնույթով բաժանվում են երկու հիմնախմբի՝ **հմայական և պաղատանքի** աղոթքների:

10. Հմայական աղոթքների ժանրային-տիպաբանական հատկանիշները: Հմայական աղոթքներն առհասարակ ցանկության հմայական բանաձևեր են՝ ուղղված հմայվող անձի, առարկայի, որևէ իրական երևույթի տվյալ վիճակի փոփոխման նպատակին և հաճախ ուղեկցվում են հմայական որոշակի արարողություններով: Ըստ այդմ էլ հիշյալ աղոթքների ժանրային բուն իմաստը կոնկրետ ցանկության հմայական իրագործումն է, որն արտահայտվում է ցանկության բանաձևված խոսքով: Այս տիպի աղոթքների բուն նպատակն ամփոփված է հենց դրանց ցանկության բանաձևերում, որոնք աղոթքների համակառույցում դառնում են իմաստակիր միավորներ և իրենց վրա կրում աղոթքների ողջ իմաստաբանությունը:

Ցանկություններն աղոթքներում մախ դրսևորվում են ուղղակի ձևով, ցանկության խոսքի տարբեր ասույթներով՝ անեծքով, օրհնանքով, երդմամբ, սպառնալիքով, հրաման-կարգադրությամբ, երբեմն նաև սոսկական բաղձանքի խոսքերով: Տիպաբանորեն նախնական հմայական բանաձևերը (աղոթքներ) թերևս սահմանափակվել են սոսկ այդ պարզ ասույթներով, քանզի ուշ շրջանի բանավոր ավանդության մեջ առկա են նման պարզ կառուցվածք ունեցող հմայական բանաձևերի բազմաթիվ նմուշներ, որոնք կարող են վերապրուկները լինել նախնադարյան շրջանի հմայական բանահյուսության:

Աղոթքների այդ պարզ տիպերում ցանկության խոսքի ասույթները ենթարկվում են համապատասխան ոճավորման, հատկապես կոչականացման, որով խոսքը դառնում է առավել կենդանի ու նպատակային, ուղղված այն էակին կամ երևույթին, որին վերաբերում է այդ բանաձևը: Ապա, կատարվում է այդ պարզ բանաձևի երիցս կրկնություն, որով հոգեբանորեն ոչ միայն սաստկանում է խոսքի հմայական զորության ներգործությունը, այլև նկատվում է բանաձևի ընդլայնման, ծավալման **ձգտում**, քանզի հմայող աղոթողը չի բավարարվում սոսկ մեկ ասույթի մեկանգամյա արտաբերմամբ, ուստի և իր հոգեկան եռանդին հագուրդ տալու համար կարիք է զգում ոչ միայն կրկնության, այլև հմայական խոսքի նոր մասերի հավելման: Կատարվում է համազոր և համիմաստ նոր ասույթների հավելում կամ հարակցում, նոր մոտիվների մուտք, կապված հմայվող տվյալ երևույթը խորհրդանշող առասպելահավատալիքային պատկերացումներին, որով ոչ միայն ծավալվում է հմայական աղոթք-բանաձևը, այլև սյուժետավորվում և կերպավորվում:

Հմայական աղոթքների տիպաբանական այս աստիճանական զարգացումը հստակ ձևով նկատվում է դասական ավանդական աղոթքների, մասնավորապես **չար աչքի աղոթաշարի տարբերակների փոխակերպումներում**⁸:

⁸ Չար աչքի աղոթքների մի տարբերակախմբում պարզագույն տիպը հետևյալ կոչականացված անեծքն է. «Չար աչք, չար փուշ մաշիս»: Այլ տարբերակում այն ընդարձակվում է կրկնավոր անեծքի մի նոր անդամով. «Չար աչքը՝ չար փուշ, / Չար նիաթը չար փուշ»: Մեկ ուրիշ տարբերակում ելակետային անեծքն ընդլայնվում է իրադրական նոր մոտիվներով (**չար կրակ, ծովի հատակ**). «Չար աչք՝ չար փուշ, / Չար փուշ՝ չար կրակ, / Չար կրակ՝ ծովի տակ»: Իսկ ներքևում բերվող տարբերակում հավելվել են չար աչքի անձնավորված կերպարն իր չար միտումով և նրան ուղղված կանխարգելման անեծքների ու ցանկության նոր ասույթներով: «Չար աչքը՝ չար փշին, / Չար փուշը՝ չար կրակին, / Չար աչքը շիտկվել է ձեր դուռը. / Աչքը՝ քոռ, ձեռքը՝ չուլախ, լեզուն՝ բիբառ//, Էլ չըգա ձեր դուռը» [տե՛ս N 1ա, բ, 3, 4]:

Հմայական աղոթքների տիպաբանական զարգացման այս հատկանիշները նկատի առնելով՝ դրանք բաժանում ենք կառուցվածքային երկու մեծ հիմնախմբի՝ **պարզ և բաղադրյալ** տիպերի, որոնք ունեն իրենց բազմաթիվ ենթատիպերը:

Ա. Պարզ տիպերը կազմված են մեկ կամ մի քանի հմայական սոսկական ասույթներից՝ անեծքի, սպառնալիքի, հրաման-կարգադրության, երդման, օրհնանքի կամ էլ ցանկության սովորական խոսքի բանաձևերից՝ ոճաբանական տարբեր դրսևորումներով: Պարզ տիպերն էլ իրենց հերթին, ըստ կառուցվածքային միավորների քանակի, կարելի է բաժանել **հակիրճ և ընդարձակ** ենթատիպերի:

Հակիրճ ենթատիպերը սովորաբար ունեն երկանդամ կազմություն՝ բաղկացած երկու համազոր կամ հակադիր սոսկական ցանկության ասույթներից: Դրանցից են հետևյալները.

Նոր հագուստ հագնելիս

Իս քի մաշիմ, դում իմծ չէ: (№ 247)

Լվացք անելիս

Թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ, տաշտի ոռքը մաշի, սապոնիմը չմաշի: (№ 239)

Ծիածան ծագելիս

*Կանաչ ու կարմիրը իմ ախպոր գլխին,
Սևն ու սպիտակը՝ թուրքի գլխին:* (№ 252)

Աչքի մեջ շյուղ ընկնելիս

Ծեղ ես՝ ծալվի, / ֆող ես՝ հալվի: (№ 176ա)

Չար աչքի

Չար աչքը ճաթի, / Չար նիյեթը վար հալածի: (№ 2)

«Յաման» հիվանդության

*Որդե մեռել կա՝ սաղանա,
Յամանի տակռին չորանա:* (№ 96)

Ընդարձակ ենթատիպերն ունեն եռանդամ, քառանդամ, մույնիսկ ավելի կազմություն, բաղադրված են երկու և ավելի ցանկության համազոր կամ հակադիր ասույթներից և իրենց մեջ երբեմն ներառում են նաև նկարագրական մոտիվներ: Դրսևորվում են ոճաբանական տարբեր ձևերով, որոնց մեջ գերակշռում է դիմում կոչականը:

Կտրած եղունգները թաղելիս

*Օղունգ, թաղած կեցիր,
Հայր Աբրահամ, վկա կեցիր,
Անդի աշխարհին հազիր կեցիր:* (№ 173ա)

Ընկած ատամը թաղելիս

*Մուկիկ, մուկիկ, այ՛ մուկիկ,
Ա՛ռ քու էրկաթե ատամը,
Ինձի՛ իմ օսկոռե ատամը:* (№ 171ա)

Հիմա պատրաստելիս

*Արիգա՛կ, չորցուր,
Լուսընկա՛, կարմրցուր,
Ըռքո՛, Սըրգո՛, քթիդ արյունը կաթեցուր:* (№ 238)

Գորտնուկի

*Նո՛ր, նո՛ր, նորե գիս,
Կոծոծ՞ն յելի՛ կուտե գիս,
Դու կի կոծոծի՞ն, կոծոծ չուտե գիս: (№ 90ա)*

Չար աչքի

*Ով աչքը ըչքահարե՛՜
Աղի պես աղվի,
Յողի պես մաղվի,
Գոմշի պես տռլընգա,
Տավարի պես բռանչե,
Օծի պես սողա,
Ուռի պես դողա:* (№ 10բ, տե՛ս նաև
№ 10ա, 11ա և ուրիշներ)

Հարկ է նկատի ունենալ, որ պարզ տիպերի վերոբերյալ հակիրճ և ընդարձակ ենթատիպերի հմայական բանաձևերը ճնշող մեծամասնությամբ ասվել են ոչ թե հատուկ հմայող աղոթարարների, այլ տվյալ երևույթին կամ իրողությանը ենթակա անհատների կողմից: Այս հանգամանքը ևս վկայում է այս պարզ տիպերի նախնական բնույթի մասին, քանզի ըստ նախնական հմայական հավատալիքների՝ յուրաքանչյուր ոք ի գորու է առաջ բերել կամ կանխել ցանկացած երևույթը:

Բ. **Բաղադրյալ տիպերը** ձևավորվում են երկու հիմնական եղանակով. ա) պարզ տիպերի նորանոր մոտիվների **աճումով**, ընդարձակմամբ և վիպականացմամբ, որ տեսանք վերևում չար աչքի տարբերակախմբի օրինակներով. բ) կրոնաառասպելաբանական հին ու նոր զրույցների մոտիվների, հավատալիքների, պատկերացումների հիման վրա հյուսված **վիպական իրադրության** և ցանկության խոսքի տարբեր ասույթ-բանաձևերի **բաղարկումով**:

Բուն իմաստով հմայական աղոթքներ են կոչվում վիպական իրադրություն (ըստ Աբեդյանի՝ վիպական նախաբան, տե՛ս **Աբեդյան 1966**, 33) ունեցող բաղադրյալ տիպերը, որոնք իբրև հմայական բանաձևի բարդ տեսակներ, իրենց նախահիմքում ընկած հմայական հավատալիքների նման, ինչպես արդեն նշել ենք (§ 2), ունեն **երկանդամ** կազմություն՝ բաղադրված առարկայական իրադրությունից և դրանից մակաբերվող կամ դրան առնչվող **ցանկությունից**:

Հմայական աղոթքների վիպական այդ աստվածները աղոթքների բնագրերին հաղորդում են որոշակի բանաստեղծականություն, դառնում գեղարվեստական իրադրություն (առարկայական վիճակ կամ գործողություն), երբեմն՝ դեպքերի սկիզբ, ընթացք և ավարտ, հետևաբար և վերածվում վիպական մոտիվների ու փոքրիկ սյուժեների, որոնք ունեն հաճախ գործող անձինք՝ օժտված մեմախոսությամբ կամ երկխոսությամբ:

Գեղարվեստական այս հատկանիշները կրելու պատճառով էլ հմայական աղոթքների վիպական այդ իրադրությունները դրսևորվում են ոճաբանական տարբեր ձևերով. 1. առարկաների և արարքների վիպական նկարագրությամբ, 2. դիմում կոչականով, 3. երկխոսությամբ, 4. նկարագրությամբ և երկխոսությամբ, 5. նկարագրությամբ և հարցերով, 6. ժխտում-արգելումներով և հաստատում-հերքումներով: Ոճաբանական այդ տարբեր դրսևորումները համապատասխան օրինակներով տե՛ս ստորև:

Վիպական իրադրությամբ օժտված այս բաղադրյալ տիպերի երկրորդ բաղադրիչները՝ ցանկության խոսքերի բանաձևերը, սովորաբար, հաջորդում են վիպական իրադրությանը, հաճախ եզրափակում աղոթքները և դառնում դրանց ավարտման վերջադաս անդամներ:

Նման կառուցվածքը բնորոշ է հմայական աղոթքների դասական տիպերին (մասնավորապես չար աչքի աղոթքներին) և միանգամայն համախոս հմայական նախնական հավատալիքների կառուցվածքին և արտահայտվում է հետևյալ պարզ սխեմայով՝ վիպական իրադրություն + ցանկություն:

Սակայն հմայական աղոթքների ազգային ողջ համալիրը քննելիս՝ դասական այս կառուցվածքից նկատվում են որոշակի շեղումներ: Դրանք առաջին հերթին պայմանավորված են աղոթքների կառուցում ցանկության խոսքերի դիրքի փոփոխմամբ: Ըստ այդմ՝ ցանկության խոսքերն հմայական աղոթքների բաղադրյալ տիպերում լինում են նաև՝ ա) **նախադաս** (նախորդում են իրադրությանը), բ) **միջադաս** (միջարկում են իրադրությունը), գ) **կրկնադաս** (դրվում են իրադրության և՛ սկզբում, և՛ վերջում), դ) **բազմադաս** (դրվում և կրկնվում են իրադրության տարբեր մասերում):

Արդ տեսնենք բաղադրյալ տիպերի իրադրությունների ոճաբանական տարբեր դրսևորումները, դրանց առնչվող ցանկության խոսքերի տարբեր դիրքերն ու փոխհարաբերությունները՝ որոշակի օրինակներով⁹:

1. Առարկաների կամ արարքների վիպական նկարագրությամբ

Ա.

*Սև օձն էկավ կշկջալով,
Սև ամպն էկավ որոտալով,
Կթեցինք ու մերեցինք,
Խարկած կժեր լցրեցինք,
Անատակ ծովեր գցեցինք,
Չար աչքի տիրոջ կերցուցինք.
Թե էգեն, թե ործեն,
Թե ազգեն, թե տակեն,
Թե չար, թե բարի սրտով՝
Չար աչքին՝ չար փուլ:*

(№ 20)

Բ.

*Մեր տան ետի կողմը մի ծով կա,
Ծովի ետի կողմը մի կալ կա,
Կալի միջին մի դեզ կա,
Դեզի միջին յոթ խուրձ կա,
Յոթ խրձան միջին յոթ հասկ կա,
Յոթ հասկի միջին յոթ հատիկ կա.
Հատիկ, հատիկ, վեր ընկի,
Աչքի հատիկ, վեր ընկի:*

(№ 61գ)

⁹ Այստեղ և այլուրեք հմայական աղոթքների տիպակառուցվածքային հատկանիշները քննելիս՝ նկատի են առնվել դրանց սոսկ պարզ ու հաստատուն մնուշները և զանց են առնվել տարբեր աղոթքների հատվածներից բաղարկված ու բարդված հարակցումները:

Աղոթքների բերված օրինակներում սովորական շարվածքով նշվում են առարկայական իրադրությունները, իսկ թավ տառերով՝ ցանկության խոսքի բանաձևերը: Յուրաքանչյուր օրինակի տակ նշված է ներկա համահավաքում նրա հերթական համարը:

Գ.
 Սև եզր՝ սև սարը,
 Սև սամոտա վրա ուսին,
 Օխտը հանգույց վրա մեջքը:
Չար աչքը՝ չար փուշ,
Չար նիաթ, չար խրատ,
 Ծառա եմ աստու նախախնամությամը,
Առ ծառայիս աչք տվողին,
Աչքը խավրի, արևը մարի.
Չար աչքը՝ չար փուշը,
Չար նիաթ, չար խրատ.
 Սև սարը շրջեցին,
 Սև կթոցը կթեցին.
 Վե՛վ տեսավ՝ զարմացավ,
 Վե՛վ կերավ՝ տրաքավ:
 Սև օձին գանգին վրա
Չար աչքը՝ չար փուշ,
Չար նիաթ, չար խրատ <...> (№ 34բ)

Դ.
 Աչկը ըչկհարին
Քարը՝ մատին,
Քարը՝ վետին,
Քար ու քացախը բերնին:
 Սև օցը կթեմ, մերեմ,
 Ուտըցնեմ աչկը տվողին՝
Օցի պես մըկըկա,
Վըչխարի պես ծըկըկա,
Հիսուս Քրիստոս: (№ 11դ)

Ե.
 Տունմ՝ ունիմ երկաթե,
 Պատերը սուրբ պողպատե,
 Քրիստոս մեջն օթևան է,
 Դուռը դռան գոց է,
 Խալխան էրթկին ամրոց է.
Դռան գալող՝ ետ դառնա,
Երթիկ գալող՝ քար դառնա: (№266ա)

Բերված Ա, Բ, Ե աղոթքներում ցանկության խոսքերը վերջադաս են, արտահայտված անեծքի (Ա, Ե) և հրաման-կարգադրության (Բ) բանաձևերով, բոլորն էլ իբրև հետևանք վիպական իրադրություններում նկարագրվածի: Դ աղոթքում ցանկության խոսքերը վիպական երկտող իրադրության նկատմամբ սկզբնադաս են և վերջադաս, արտահայտված անեծքներով: Ընդ որում սկզբնադաս անեծքն անկախ միավոր է, իսկ վերջադասը հետևանքն է վիպական իրադրության: Իսկ Գ աղոթքում անեծքի միևնույն բանաձևը (2-րդ դեպքում համալրված նոր անեծքով) բազմադաս է և կրկնվում է վիպական իրադրության տարբեր մասերում՝ կատարելով յուրատեսակ

կրկնակի դեր և սաստկացնում հմայական աղոթքի չարաբանական տպավորությունը:

Հարկ է միաժամանակ նշել, որ վիպական նկարագիր ունեցող ոչ բոլոր հմայական աղոթքներում է ցանկությունն արտահայտվում հատուկ բանաձևած ասույթներով: Կան համատիպ առանձին աղոթքներ, որտեղ բացակայում են ցանկության խոսքի բանաձևերը, և աղոթողի ցանկությունն արտահայտված է աղոթքի իմաստային ենթատեքստում:

Այսպես. կերակուրից զզվածի համար ասվող սույն բուժաղոթքում թեպետ չկա ցանկության խոսքի հատուկ բանաձև, բայց վիպական իրադրությունն ու զործողությունը ինքնին ենթադրել են տալիս աղոթքի հմայական նպատակադրումը՝ զզված ուտելիքը մարսեցնելու ցանկությունը:

*Սիպտակ հլեվորը
Սիպտակ ձեռը տարավ,
Սիպտակ ծուկը հանեց,
Անդամակ մորթեց,
Անկրակ խորովեց,
Անհշտահ մարսեց:* (№ 114բ)

Կան նաև վիպական իրադրությամբ հմայական այնպիսի բանաձևեր, որոնք ոչ միայն չունեն ցանկության ասույթներ, այլև ամբողջ իրադրությունը քողարկված է այլաբանական այնպիսի թանձր շղարշով, որ թողնում է անգուշակելի հանելուկային պատկերի տպավորություն: Դրանցից է, օրինակ, միզկապության բուժմանն ուղղված հետևյալ աղոթքը.

*Մի տանն մի կրակ կա՝ / Կեսը կա, կեսը չկա.
Վրեն մի կասկարենք կա՝ / Կեսը կա, կեսը չկա.
Վրեն մի պղիճ կա՝ / Կեսը կա, կեսը չկա.
Վրեն մի խուփ կա՝ / Կեսը կա, կեսը չկա.
Վերնուց մի հավք է անցկենում՝ / Կեսը կա, կեսը չկա:* (№ 110)

2. Դիմում կոչականներով

*Ա.
Երեթիկ, երեթիկ, բարի լուս քի,
Արտ մի կորեկ իմ ցանի,
Շկլոր բկլոր է դարձի,
Իմ Տեր վրավովն է յընցի.
Չոր՝իս ու չորամաս,
Փու՛, փու՛, փու՛:* (№ 83ե)

*Բ.
Ադամ, Ադամ, հայր Ադամ,
Գուգար գելի պես,
Կայներ գառի պես.
Սուրբ Սարգսա ձիուն ձարովը,
Մայր Աստվածածնա քաղցր կաթովը,
Ութը մատով ու երկու բթովը՝
Կալիս ու կապ մնաս:* (№ 188)

Գ.

*Աքա՛, Կատառասա՛ք, Դիա՛ն,
Փութացուցեք և արծակեցեք ի կապած ծառայիս Աստուծոյ,
Ձի բացցեն և արծակեն*

Եւ առաջ եկեացեն Է պատկերն Աստուծոյ:

Կենդանա՛ւ, Մաթէ,

Որ եք զսպասաւորս Աստուծոյ,

Դուք օգնական լերուք

Եւ արծակեցեք կապած ծառայիս Աստուծոյ, ամէն:

Անուն Աստուծոյ գթածին և ողորմածին,

Գաթա՛յ, Դանա՛յ, Լաքա՛թ, Քաթհանէ՛, Շազար՛շ,

Արծակեցեք ծառայիս Աստուծոյ, ամէն: (№ 4(162))

Դ.

Ուրուճասմե՛ր, Մարմարասմե՛ր,

Չաղաղիյի՛ս, Քուրամ՛,

Որ սարն եք կամ ծոր եք,

Դուք հասուցեք ծառայիս Աստուծոյ

Եւ ազատեցեք գողէ, հարամէ,

Ի սրէ, ի թրէ, ի խանչարէ

Ի մզրախէ, ի թւանկէ

Եւ յամենայն պատուհասէ, ամէն: (№ 3(221)ա)

Ա և Բ աղոթքներում ցանկության խոսքերը վերջադաս են և անեծքներ: Ա-ում անեծքն արդյունք է աղոթքի վիպական իրադրության, ուր երեթիկ վերքը համենատվել է մեջ ու դուրս բուսած կորեկի արտի հետ, որին զուգորդվել է անեծքը՝ արտը չորացած տեսնելու (իմա՝ վերքը բուժելու) ցանկությամբ: Բ աղոթքում անեծքը հետևանքն է վիպական իրադրության մեջ հալածող ու խորամանկող զայլին կապելու և կախարդելու ցանկության, որ աղերսվում է նախահայր Ադամից: Գ աղոթքում երիցս դիմում է արվում տարբեր դասերի պատկանող սուրբ անծանց՝ սեռական անզորությամբ տառապող հիվանդին արծակելու հմայական կապանք գիտակցվող այդ արատից: Իսկ Դ աղոթքում դարձյալ դիմում է կատարվում սուրբ անծանց՝ աղոթքին ենթակա մարդուն պահպանելու և ազատելու տարբեր չարիքներից ու պատուհասներից:

Դիմում կոչականով հորինված հմայական բանածևերն առհասարակ, ուղղակի ու անմիջական խոսքով, բանաստեղծորեն առավել ազդեցիկ ու տպավորիչ են դարձնում իրենց զորությունը: Նույնը առավել ընդգծված ձևով դրսևորվում է հաջորդ ոճաբանական խմբում՝ երկխոսական աղոթքներում:

3. Երկխոսությամբ

Ա.

Ելնէր երթայր չար ակն.

Տէր մեր Քրիստոս ի դեմ դիպաւ և ասէ.

Ու՛ր երթաս, չար ակն:

Պատասխանի ետ և ասէ.

Երթամ յազգս մարդկան,

Ձանմեռ մեռուցանեմ,

Ձմիսն ուտեմ,

Ձարիւնն ծծեմ

Եւ զոսկերքն խռիւ դարձուցանեմ:

Ասէ ցնա Յիսուս.

Դարձի՛ր յետ.

Չար ակն ի քար թող պատառի,

Չունիս հրաման, որ մերձենաս

Ի ծառայիս Աստուծոյ: (№ 37ա)

Բ.

□ Ա՛ պողոտ:

□ Ես ըմ:

□ Չար աչքը, չար սիւսթ,

Յո՛ւր ըս ուրթում:

□ Ուրթում ըմ ծառը:

□ Ծառուն ճողնը չկան,

ճողնուն տերիվ չկան:

□ Իլլիմ մարդու գլոխ,

Ծուծուն լեղե:

□ Նու ընես ադ տոնդ,

Վեզդ մանդի,

Մաջքդ կոտրի,

Քիցիմ խորոնդուն ծավը,

Քրիստոսա հարի մերավը,

Մեյրամուն աղոթքավը,

Քրիստոսա հրամանքավը.

Յիսուս Քրիստոսու աստյուծ: (№ 36ա)

Գ.

□ Բեդո՛,

Բեդնիերո՛,

Քու դեղն ի՞նչ ա.

□ Անհալ մեղրը,

Գոգրու ծաղիկը,

Սառը շաքարը:

Կը գովեն, կը գովասանքեն,

Ալամ աշխարհքի գլխին կը պահեն: (№ 99ա)

Դ.

□ Կարիճ, կարիճ,

Կապավորիչ,

Ագոռ, ագոռ,

Ազնի ծակիմ,

Աթեշ կտամ

իման, իման.

իրեստ ի՞նչ ա:

□ Դեղին զըֆրան:

□ Կալած էլնես,

Կապած էլնես,

Օխտը մատով,

Օխտը բթով,

Տասներկու հայրապետով,

Քրիստոսա գերեզմնով,

Այ քանավար,

Թի՛շ, թի՛շ, թի՛շ: (№ 198)

Ե.

□ Ով գել գազան,

Քեզի ո՞վ կապեց:

□ Սուրբ հայր Օսեփ:

□ Քանի՞ մատով:

□ Ուրը մատով, էրկու բթով,

Մայրամ Աստվածածնա ծիու ծծի կաթով:

(№ 185գ)

Երկխոսությամբ աղոթքները, երբ նկատի ենք ունենում նաև նկարագրությամբ և երկխոսությամբ ասվող հաջորդ ոճաբանական տիպը, զգալի տեղ է բռնում հայ հմայական աղոթաշարում: Դրանց մի մասը թեպետ հորինված է չափածոյով, ընդհանրապես թողնում է թռուցիկ մանրապատումների տպավորություն, ուր բովանդակությունը զարգանում է բնությով երկու հակադիր անձանց (հաճախ աստվածային և դիվային էակների) միջև կատարվող հարց ու պատասխանի ձևով, որով իսկ բացահայտվում է յուրաքանչյուրի նպատակն ու էությունը և հաճախ ավարտվում է չարը կանխող հմայական բանաձևով:

Բերված առաջին երկու աղոթքներում (Ա, Բ), որոնք ըստ էության տարբերակներ են, երկխոսությունն առաջին տարբերակում ընթանում է անձնավորված Չար աչքի և Քրիստոսի, իսկ երկրորդում՝ Չար աչքի և աղոթարար հմայողի միջև: Երկուսն էլ ունեն երդվեցական բնավորություն, խիստ բնորոշ լայնորեն տարածված երդմնեցուցական բանաձևերին, ուր չար ոգին աստվածային անձի կամ հմայողի զորության ազդեցությամբ՝ խոստովանում է իր չար արարքներն ու անելիքները և ցանկության խոսքի տարբեր բանաձևերով արժանանում հակառակ կողմի կամխարզելմանը:

Ա տարբերակում Չար աչքի խոստովանանքն արժանանում է Քրիստոսի արգելող հրամանին ու անեծքին, իսկ Բ տարբերակում՝ հմայող անձի անեծքին, որի իրականացման հույսը կապվում է աստվածային զորության հետ:

Գ աղոթքում երկխոսությունն ընթանում է բուժարար հմայողի և «բեղնի յարա» կոչված մաշկային հիվանդության միջև, որով բուժարարը կամենում է իմանալ այդ հիվանդության դեղը: Հիվանդության պատասխանը՝ դեղամիջոցների անվանումն է (այսինքն՝ բուժարարի ցանկության կատարումը) և միաժամանակ դրանց գովաբանումը:

Դ աղոթքը կարիճին «կապելու» (հմայելու, կախարդելու) բանաձև է, ուր երկխոսությունը կատարվում է հմայող աղոթարարի և կարիճի միջև: Հմայողը կարիճին կապելու և կրակ տալու սպառնալիքով՝ նրա դեմքի գույնն է հարցնում: Ստանալով պատասխանը՝ նա աստվածային զորությանն ապավինելով՝ կարիճին ենթարկում է հմայական կապքի բանադրանքի:

Ուշագրավ է Ե աղոթքը, ուր գայլը «կապելու» հմայական արարողության նկարագրությունը (տե՛ս գայլկապի աղոթքների ճնշող մեծամասնությունը) վերածվել է աղոթողի և գայլի միջև կատարվող երկխոսության: Գայլին ուղղված ուղղակի հարցումների և պատասխանների միջոցով պարզվում են գայլը կապողի անունն ու կապելու առարկաներն ու եղանակները: Աղոթողի ցանկությունն արտահայտված է անուղղակի ձևով՝ գայլի տված պատասխանների միջոցով պատժվողի խոստովանության կարգով, որով առավել ազդեցիկ է դարձել աղոթքի հմայական զորության տպավորությունը:

4. Նկարագրությամբ և երկխոսությամբ

Ա.

Հաւրալն նստեալ
Ի յանհուր և յանջուր և յանեղեմն դաշտին,
Լայր զերդ գայրի,
Եւ ողբայր զհնչ զգերի,
Եւ ծայն ածէր զհնչ զանեղբայր քոյր:
Հրամայեաց տէրն... թէ՛
Ո՛հաւրալ, է՞ր ես նստել
Ի յանհուր, ի յանջուր և անեղեմն դաշտին.
Է՞ր կուլաս զերդ գայրի,
Է՞ր կ'ողբաս զերդ զգերի,
Եւ ծայն ածես զհնչ զանեղբայր քոյր:
Հաւրալն արար պատասխանի, թէ՛
Ո՛հ՛նչ ցեղ չի նստիմ
Ի յանհուր, ի յանջուր և յանեղեմն դաշտին.
Ի՞նչ ցեղ չի լամ զերդ այրի,
Եւ չողբամ զերդ զգերի,
Եւ ծայն ածեմ զերդ անեղբայր քոյր.
Երբ չի ծնանիմ իմ յղիքն,
Չյղենամ իմ երընճնիքն,
Եւ չի արծակեցան իմ գոզարգելքն:
Նա հրամայեաց տէրն... թէ՛
Ո՛սի՛ նստել
Ի յանհուր, ի յանջուր և յանեղեմն դաշտիդ.
Եւ մի՛ լար զերդ այրի,
Եւ մի՛ ողբայր զերդ զգերի,

Եւ ծայն ածել զերդ անեղբայր քոյր:

**Քո յղիքն ծնանեցան,
Եւ քո երընճնիքն յղեցան,
Եւ արծակեցան քո գոզարգելքն:Ո՛
Արծակեցաւ երկինք,
Եւ արծակեցաւ երկիր.
Եւ արծակեցաւ ծառայն աստուծոյ...
(Արեւոյան 1966, 36)**

Բ.

Անաս և Շիթ և Սիսիատնոս
Եւ Մաթ և Լուկտան,
Փոկոս, Պետրոս և Պօղոս,
Սոքա գնացին յանապատ տեղ մի
Եւ տեսին այր մի նստած ի վերայ աւազոյ.
Աչքն որպէս ապկիկի,
Վիզն որպէս պղնձի,
Ատամունք և գլուխն որպէս վարազի
Եւ երեսն այլակերպ, քան
զամենայն կենդանոյ,
Որպէս ծիոյ ծար
Եւ ատամունքն յետոյ և պրկունքն առաջ:
Հարցին ցնա սուրբքն և ասին.
Ո՛ջի՛նչ ես դու և կամ զի՞նչ գործեալ ես,
Ջստուզն ասայ մեզ:
Եւ նա ասէ.

Մեն եմ ալն չար,
Որ նստիմ ի վերայ դղացկանի,
Ձմիսն և գխասապն քաշեմ
Եւ զականջն խորովեցնեմ,
Ձմօրէն զտղայն խզեմ.
Մեր կերակուրն մանր տղայոց միս է
Եւ դղացկանի խասապ է:
Ձ է [7] ամսու մանուկն գողանամք ի մօրէն,
Խուլ և մուռջ տանիմք առ մեծաւորն
մեր յանդունդս:
Մեք ոչ թողունք, որ աղջիկն ի
հարսնութիւն հասանի
Եւ կամ կտրիճն փեսաութիւն:
Մեր բնակութիւն յանկունս տանց է
Եւ ախոռս անասնոց:
Ահա ասացի ձեզ, ո՛վ սուրբք Աստուծոյ:
Եւ սուրբքն հանին զհրեղեն
սոււերն իւրեանց,
Կամեցան սպանանել զնա:
Եւ նա ասէ.
Մի՛ սպանանէք զիս

Եւ ես երդնում ի ձեզ,
Որտեղ ձեր անուանքն յիշեն,
Մեք ի նա ոչ մտանեմ[ք],
Ոչ ի տուն,
Ոչ ի ծառայն Աստուծոյ
Աւետիքն, ամէն: (N 1(159)Ժ)

Գ.
Կես գիշերին դուրս ելա,
Ձարմանալի լույս տեսա.
Շատ աղաչի, ոտքն ընկա,
Ասի, թէ՛ դու ո՞վ ես:
Մեն սուրփ Սարգիսն եմ,
Գալիս եմ Մասիս սարից,
Գնում եմ Արբիտոն քաղաք.
Որդուս անունն է Մարտիրոս:
Բուրվառս է հրեղեն,
Գավազանս է ոսկեղեն:
Ով որ ինձի հիշե երեք անգամ,
Նրան կազատեմ սրից, թրից,
ջրից և կրակից, ամէն: (N 420դ)

Ոճաբանական այս ենթատիպում, նկարագրությունը հարակցվելով երկխոսութ-
յանը՝ առաջ է բերել սյուժետավոր ամբողջական պատումներ, ըստ էության առաս-
պելաբանական բնույթի սնահավատական գրույցներ (հմմտ. **Աբեղյան 1966, 37**), ո-
րոնց հիմքում ընկած են աստծո, ոգիների, սրբերի արարքների ու գործառույթների
մասին եղած տարբեր հավատալիքներ ու պատկերացումներ: Այս խմբին են պատ-
կանում «Թագա հացի հոտ եկավ» սկզբնատողով ծննդկանի աղոթքի բազմաթիվ
տարբերակները, որոնցից այստեղ մնուշներ առաջ չեն բերվում որոշակի կրկնու-
թյուններից խուսափելու նպատակով (տե՛ս § 9):

Ա աղոթքը, թեպետ գոզկապին (միզարգելման) է վերաբերում, բայց ամբող-
ջության մեջ արտահայտված է չար ոգու կողմից ամբողջ տիեզերքը (երկինք, երկիր,
կենդանիներ, մարդ) «կալելու և կապելու» (=կախարդելու) հավատալիքը, որ տես-
նում ենք դաշտերի չորացման (անհուր, անջուր, անբույս), անասունների չբեղմնա-
վորվելու ու չծնելու, մարդու միզարգելման (իմա՝ չորանալու) իրադրություններում,
որոնք վերանում են միմիայն աստվածային բարյացակամությամբ ու հրամանով՝ ի
հետևանք երկնքի, երկրի, մարդու հմայական չար «կապքի» արձակման: Աստվածա-
յին այդ հրամանն էլ հանդիսանում է տվյալ աղոթքի ցանկության իրագործումը:

Բ աղոթքն ամբողջապես հիմնված է ծննդկանին և նորածնին վնասող չար ոգու՝
ալի (ալք) և նրան խոստովանեցնող, երզվեցնող ու վնասագերծող սուրբ անձանց հա-
վատալիքի ու պատկերացումների վրա (մանրամասները տե՛ս սույն համահավաքի
ծննդկանի աղոթքների ծանոթագրությունների նախաբանում): Սույն աղոթքը մի բնո-
րոշ մնուշ է միջնադարում լայն տարածում գտած հմայական երդմնեցուցական բա-
նաձևերի: Աղոթքում վիպական իրադրությունների հետևանքն է դառնում ալի երդումը,
որն իր կյանքին սպառնացող սրբերին երզվում է՝ չդիպչել այն անձանց, ովքեր կհիշա-
տակեն տվյալ սրբերի անունները: Ալի այս երդմամբ հավաստիացումն էլ դառնում է
տվյալ աղոթքի ցանկության բուն նպատակը, որով եզրափակվում է աղոթքը:

Գ աղոթքում կեսգիշերին աղոթողին հանդիպելը և երկխոսությամբ իր անձն ու
գործառույթները պարզաբանողը, հակառակ նախորդ աղոթքի, սուրբ Սարգիսն է, ո-

րի հավաստիացնող խոսքը, իբրև հետևանք վիպական իրադրության, դառնում է սրբազան պատգամ՝ ուղղված իրեն հիշող-հավատացողներին, որը և աղոթքի բուն նպատակն է:

Այս առնչությամբ պետք է մատնանշել հետևյալ կարևոր իրողությունը. հմայական աղոթքների բոլոր այն բաղադրյալ տիպերը (անկախ ոճաբանական բնույթից), որոնց վիպական իրադրությունները հիմնված են սրբախոսական կամ առասպելահավատալիքային բնույթի որոշակի սյուժեի վրա, իրենցից ներկայացնում են առասպելաբանական նախադեպի արժեք [հմմտ. **Топоров 1993, 7**]: Նման սյուժեներում ներփակված վիպական պատումները սրբազան նախադեպ-նախօրինակներ են, որոնց հետևանքով բուժվել կամ կանխվել է որևէ հիվանդություն, վերացել կամ կանխվել որևէ պատահար, փորձանք, դժբախտություն: Նման սրբազան պատումներում երբեմն բացահայտ կանխադրվում կամ ակնարկվում է դրանց աստվածային նախադեպությունը: Վերևում բերված **Բ** և **Գ** աղոթքներում, օրինակ, «որտեղ ձեր անուանքն յիշեն», «ով որ ինձի հիշե երեք անգամ» արտահայտություններով ակնարկված են այդ սյուժեների սրբազան նախադեպային բնույթը: Իսկ գլխացավի և ատամնացավի աղոթքներում այդ հանգամանքը շեշտված է առավել որոշակի: Սրբեր Սիսիանոսի, Սևերիանոսի լեռներում աղոթելու ժամանակ դևերը երկաթե քերիչներով խառնում են նրանց ուղեղները: Մեռնելիս՝ նրանք խնդրում են աստծոն, թե ով հիշի իրենց անունները՝ թող նրանց գլուխները չցավեն: Այդ պահին երկնքից ձայն է լսվում, թե՛ «եղիցին որպէս և կամիք»: Կամ՝ սրբեր Անթիմոսը, Կոզմասը, Դամիանոսը և Բակոսը միմյանց հանդիպելով՝ իրենց կամքով իրենց ատամները հանում, զցում են ծովը և աստծոն խնդրում, թե ով իրենց անունները զրի հացի վրա, 12 անգամ երկրպագի աստծոն և այդ հացն ուտի, թող բնավ նրա ատամը չցավի [տես՝ № 68 աղոթքը և № 57 ծանոթագրությունը]:

Կան սրբախոսական պատումներով կամ դրանց մոտիվներով կերտված այնպիսի բուժաղոթքներ, որոնք առանց որևէ ակնարկի ինքնին գիտակցվել են որպես սրբազան նախադեպեր և արտաբերվել հենց այդ իմաստով: Տես, օրինակ, փորացավի առիթով ասվող № 73ա-ժդ բազմատարբերակ աղոթաշարը, ծանոթագրություններում բերված Քրիստոսի մասին պատմվող համատիպ զրույցներով: Եվ հարկ եղած դեպքում նման նախադեպային զրույց-աղոթքների վերարտադրմամբ՝ հոգեբանորեն առաջ է գալիս նախադեպային ակնկալվող հետևանքը, որի վերապրումը ինքնին աղոթքի նպատակի իրագործումն է:

5. Նկարագրմամբ և հարցերով

Ա.

Լուծն լծեցի՝

Լուծն կոտրվավ,

Եզն պատռվավ,

Քառասուն մանկունք խլըսան:

Կալեցի, կապեցի,

Անտակ ծովը զցեցի:

Լուծն ո՞նց լծեցիր,

Լուծն ո՞նց կոտրվավ,

Եզն ո՞նց պատռվավ,

Քառասուն մանկունք ո՞նց խլըսան,

Ո՞նց կալեցիր, ո՞նց կապեցիր,

Ո՞նց անտակ ծովը զցեցիր:

Չանուն Չիսուս Քրիստոսի: (№ 29)

Բ.

Իրիք իրիք գեցալ ըն վար.

Իզնի հի՞նչ իլալ՝ կարիճ.

Ճըպատը հի՞նչ իլալ՝ օղծ.

Օղծուն փուրավը մի՞ն աղ ու մուխեր.

Սև քարեն ցիքիմ,

Սև սալեն ցիքիմ.

Չույս Սարիամ,

Կույս Սարիամ,

Կամ աստուծո,

Չիսուս Քրիստոս աստուծ: (№ 28)

Ա աղոթքի առաջին չորս տողերում ներկայացված է չար աչքի ներգործության իրադրությունն իբրև նկարագրություն, իսկ հաջորդ երկտողը, դարձյալ նկարագրությամբ՝ չար աչքին կալելու, կապելու և Անտակ ծովը նետելու հմայական արարողությունն է, որը աղոթքի ցանկության իրագործումն է:

Այս ամբողջը (իրադրությունն ու արարողությունը) նույնությամբ կրկնվում է աղոթքի հաջորդ տողերում ոճաբանական այլ դրսևորմամբ՝ հարցումներով, որոնց պատասխանը տրված է վերջին տողում (հանուն Հիսուս Քրիստոսի): Միևնույն իրողությունների ոճաբանական տարբեր կրկնությունները սերելով հին ծիսահմայական բնագրերին բնորոշ ավանդույթից, միևնույն ժամանակ խիստ զորացնում են և ամրապնդում հմայական աղոթքի բուն իմաստն ու ներգործությունը (տե՛ս նաև № 29 աղոթքի ծանոթագրությունը):

Բ աղոթքում հարցումներով պարզաբանվում է երեք անձի կողմից ցած իջնելիս կարիճին և օձին նրանց հանդիպման իրադրությունը: Այդ վնասակար գեռունները խորհրդանշում են չար աչքը: Իբրև հետևանք այդ իրադրության՝ հաջորդում է աստվածային զորությանն ապավինած հմայողի բանադրական խոսքը, որն ամփոփում է աղոթքի բուն իմաստը՝ չար աչքին սև քարից ու սև սալից վայր նետելու, ոչնչացնելու ցանկությունը:

6. Ժխտում-արգելումներով և հաստատում-հերքումներով

Ա.

*Ո՛չ հաւն ի ծիւն,
Ո՛չ ջորին ի ծնունդ,
Ո՛չ ճորոխի ծայն
Ո՛չ բաղեղան աճ,
Ո՛չ ոշի պտուղ,
Ո՛չ խլրդան աչք,
Ո՛չ լուլա,
Ո՛չ աքլար մաճկալ.*

Չիք ես և չիք դառնաս:

(№ 85)

Բ.

*Տէ՛ր Աստուած,
Որ ժամ զարքայութիւն քո արարեր
Եւ շինեցեր զդրախտն եդեմ ընդ յարևելս
Եւ հրամայացեր Դ [4] վտակն գետոյն
Փսոն, Գեհոն, Տիգրիս, Եփրատ,
Եւ որ ոչ կարացեն կալ հակառակ հրամանաց քոց,
Տէ՛ր, նոյնպէս և մի՛ կարացեն կալ հակառակ ծառայիս Աստուծոյ:
Տէ՛ր Աստուած,
Մի՛ չարակն, մի՛ չար լեզուն,
Մի՛ չար նիաթն,
Մի՛ չար զգայարանքն,
Մի՛ չար միտքն,
Մի՛ տեղատուք,
Մի՛ հանգուցակապք,
Մի՛ ծրարաւորք,
Մի՛ խափուսիկք,
Եւ մի՛ այլ ինչ,*

*Որ սատանական որոգայթք և գործք,
Ձոր սատանական գործովք առնին ազգի-ազգի:*

<...> Աստուծոյ կարող զօրութեամբն

Կապեալ եմ զամենայն կապք և զկախարդութիւնք:

Ջշար ակն և և զշար լեզուն

Կապած լինին դիմաց ծառայիս Աստուծոյ:

(№ 10(228))

Գ.

Գրեալ եմ և եղեալ զմազե սանդուխն և ելեալ եմ յերկինս.

Կապել եմ զարևն և զլուսինն ի կամարն,

Կապել եմ Ք [9000]-ից Ք [9000] աստեղաց:

Կապեր եմ ԳԾ [300] ու ԿԵ [65] գետս ի գնացման,

Կապեր եմ զտուն ի շէն գերերքն ի լերին, զմայրն դստերաւքն:

Չեմ դրեր զմազեղեն սանդուխն,

Չեմ կապեր զարևն և զլուսինն ի կամարն,

Չեմ կապեր ԳՔ [երեք բյուր ինը հազար] ի աստեղաց,

Չեմ կապեր զԳԾ ու ԿԵ [365] գետս ի գնեացս,

Չեմ կապեր զտուն ի շէն և գերերքն ի լերին,

Չեմ կապեր զմայրն դստերաւքն և որդովքն

Եւ զհաւն ծագերովն:

Այլ կապեմ զամենայն մարդու,

Ջպարընի, զնախի,

Ջհայու և զտաճկի,

Ջիրան և զկնկան,

Ջվերին կոպն ի յունքն,

Ջունքն՝ ի վերին ճակատն ի զազաթն,

Ջնազն ի յերկինք...

Այլ կապեմ զներքին կոպն ի կուրցն,

Ջկուրցն ի սիրտն,

Ջսիրտն ի փորն,

Ջփորն ի թաթն ի յուտն,

Ջուտն ի վերայ սատանայի գլխոյն:

Ոչ երկնից սուն,

Ոչ գետն ի գերանն,

Եւ ոչ ծովուն խութ,

Եւ ոչ յափին մէջն մազ բուսանի,

Եւ ոչ այս բանիս անցումն լինի՝

Անուամբ անեղին հաւր և որդոյ և սուրբ հոգոյ,

*Այժմ և միշտ և յաւիտեանս, ամէն: (Յմայական կապքի և պահպանության
աղոթքների ծանոթագրություններ, № 1)*

Նախ՝ հարկ է նկատի առնել, որ աղոթքների ոճաբանական այս տիպերը բնորոշ են միջնադարյան գրավոր աղոթքներին: Ա աղոթքը, որ ասվում է մրջմուկի (երեթիկ) բուժման համար, ամբողջապես կառուցված է ոչ ժխտականի վրա, որով բացառվում են վիպական իրադրության մեջ բերված առարկաների տվյալ հատկանիշները: Այդ ժխտմամբ բացառումը միանգամայն համախոս է եզրափակիչ անեծքի ոճաբանությանը (չիք ես և չիք դառնաս), որով իսկ հերքվում, չքացվում է աղոթքի նպատակը կազմող հիվանդությունը:

Բ աղոթքը, անկախ իր համեմատաբար բարդ կառուցվածքից, հիմնամասուն

հենված է մի արգելականի ոճաբանական կրկնությունների վրա, որոնցից յուրաքանչյուրում հմայական արգելք է դրվում մարդկային մի շարք չարիքների, այդ թվում նաև չար հմայագործության տարբեր տեսակների վրա, իբրև սատանայական չար արարքների: Եզրափակիչ քառատողը թվարկված հմայական արգելքների հետևանք-ամփոփումն է, այսինքն՝ աղոթողի բուն ցանկությունը, որով նա աստօն գործությանն ապավինելով՝ հմայական կապքի է ենթարկում չար աչքն ու չար լեզուն և բոլոր կարգի չար կախարդությունները: Իսկ աղոթքի սկզբի յոթ տողերը՝ աստվածային կամքով եղեն դրախտի հիմնարկման մասին, բերված են սուսկ որպես համեմատության եզր՝ բուն աղոթքում աստծոց աղերսվող հմայական արգելքներին աստվածային անսասանություն հաղորդելու նպատակով:

Գ աղոթքը նախորդների համեմատ ոճաբանական առանձին տիպ է ներկայացնում, որի վիպական իրադրությունները կառուցված են միևնույն երևույթների նկատմամբ կիրառվող հմայական գործողությունների հաստատման և հերքման հակադրությունների վրա: Ոճաբանական այս երկվությունն էլ հենց այս տիպի աղոթքները դարձնում է առավել արտահայտիչ և բովանդակությամբ հետաքրքիր:

Աղոթքն ունի քառամաս կառույց: Առաջին մասում (առաջին հինգ տողեր) հաստատական գործողություններով ներկայացվում է ողջ Տիեզերքի հմայական կապումն ու կախարդումը: Երկրորդ մասում (հաջորդ 7 տողեր) առաջին մասում նկարագրված բացասական արարքների հերքումն է կամ ժխտումը (չեմ դրեր, չեմ կապեր): Երրորդ մասում այս փոխադարձ հաստատումներին ու հերքումներին հաջորդում է մի նոր իրադրություն. այստեղ նախորդ մասերի Տիեզերքին փոխարինել է Մարդը, իբրև Տիեզերքի կենտրոնի, որի նկատմամբ կատարվում են հմայական կապքի հաստատական գործողություններ՝ համապատասխան Տիեզերքի և Մարդու մասին եղած հնագույն առասպելաբանական պատկերացումների: Չորրորդ եզրափակիչ մասում (վերջին 7 տողեր), դարձյալ հերքումներով (ոչ ժխտականի պարբերական կրկնությամբ) հավաստվում են մի քանի ճշմարտություններ, միաժամանակ, ս. Երրորդության վկայակոչմամբ հաստատագրվում երրորդ մասում ներկայացված հմայական գործողությունների հետևանքների մնայնությունը (եւ ոչ այս բանիս անցումն լինի): Այս կերպ աղոթքի համակառույցում, նրա չորս տարբեր մասերի միջև ստեղծվել է ոճաբանական զուգահեռականություն, շնորհիվ առաջին և երկրորդ, ապա երրորդ և չորրորդ մասերում առկա հաստատման և հերքման իրողությունների, որով այս քառամասն աղոթքը ոճաբանորեն դարձել է միասնական ու ներդաշնակ:

11 Հմայական հավատալիքի, արարողության և աղոթքային բանաձևի փոխադարձ կապերի դրսևորումները: - Հմայական հավատալիքներն, ինչպես արդեն տեսել ենք (§ 2), ունեն երկանդան կազմություն՝ բաղկացած պայման և իրադրությունից և ակնկալվող ցանկությունից, որոնք միմյանց են հարաբերվում պատճառի և հետևանքի փոխկապակցությամբ:

Երբ հմայական հավատալիքը գործարկվելով վերածվում է հմայական ակտի՝ իր երկու բաղկացուցիչ դրսևորումներով՝ գործով և խոսքով, այսինքն՝ հմայական արարողությամբ և բանաձևով (աղոթք), ապա հավատալիքի միևնույն տիպաբանական կառուցվածքը, պատճառի ու հետևանքի նույն հարաբերակցությամբ, իբրև ինվարիանտային (չփոփոխվող) նախատիպի՝ շարունակում է պահպանվել հմայական արարողության և աղոթքի բանաձևի մեջ:

Հմայական արարողության դեպքում պայման իրադրությունը վերածվում է սիմվոլային իրադրության, այսինքն՝ իրերի և առարկաների սիմվոլներով կատար-

վում է որոշակի համատիպ գործողություն (դիցուք, շերեփն իբրև գայլի խորհրդանիշ դերձանով կապում են սյանը), դրանից, իբրև պատճառի, ակնկալելով գայլի վնասագերծման, «կապվելու» ցանկալի հետևանքը:

Հմայական խոսքի՝ բանաձևի դեպքում՝ պայմանփորձությունը վերածվում է աղոթքի վիպական իրադրության՝ գեղարվեստական խոսքի տարբեր ձևերով ու միջոցներով, որին իբրև պատճառ հետևում է ցանկության խոսքի բանաձևը (բանաձևերը), իբրև հետևանք կամ արդյունք վիպական իրադրության:

Այսպես. նույն գայլկապի աղոթքում հմայական արարողության մեջ գայլին խորհրդանշող շերեփին, տրեխին կամ նրա երախը սիմվոլացնող ատամնավոր սանդերքին փոխարինում է անմիջականորեն գայլն ինքը, որի նկատմամբ, տարբեր սրբազան միջոցներով նկարագրվում է նրան կապելու գործողությունը, իսկ վերջինիս հետևում են ցանկության խոսքի հետևյալ բանաձևերը. «Լիզում կապվի, ակռեն թափի, / Էկած ճամփեն գա, մուլըրի, / Մեր տիրոջը խաչը տեսնի, / Դիվանոնց պես էրթա կորի»։ կամ. «Գիլի ճամփեն մուլոր անեն, / Գիլի ատամ խմոր անեն, / Ոտները՝ թուլ, / Ականջը՝ խուլ» [№ 181 ա, դ] և այլն:

Հմայության այս զույգ ձևերը (արարողական և խոսքային) հանդես են գալիս, սովորաբար, միմյանց հետ սերտ փոխկապակցված: Երկուսն էլ փոխադարձաբար ուղեկցում են միմյանց. արարողությանն ուղեկցում է հմայական բանաձևը՝ աղոթքը, իսկ վերջինիս՝ արարողությունը: Սա հմայության զույգ ձևերի դասական դրսևորումներից է:

Սակայն, ինչպես վկայում են հայ և այլ ժողովուրդների ավանդության տվյալները, արարողական և խոսքային հմայության այս փոխադարձ կապը արտաքուստ հաճախ խզվում է, կամ էլ խաթարվում: Շատ դեպքերում հմայական աղոթքը, մանավանդ վերջինիս ծավալուն տեսակները, այլևս պարտադիր չի ուղեկցվում հմայական արարողությամբ, իսկ հմայական արարողությանը չի ուղեկցում վիպական իրադրությամբ աղոթքը, այլ վերջինիս փոխարինում է միայն ցանկության խոսքի բանաձևը, այսինքն՝ վիպական իրադրության հետևանքը:

Բայց հարկ է նշել, որ այս երկու դեպքում էլ արարողական և խոսքի հմայության փոխկապակցությունն ըստ էության չի խզվում կամ խաթարվում, այլ շարունակում է գոյատևել, միայն թե այլ մակարդակով ու որակով: Այսպես. հմայական այն աղոթքները, որոնք չեն ուղեկցվում հմայական արարողություններով, մեծ մասամբ օժտված են ծավալուն սյուժետով, որոնց վիպական իրադրական մասերում նկարագրվում է հմայական որոշակի արարողություն, որի հեղինակն է կամ աղոթող հմայագործը, կամ քրիստոնեական սրբեր ու հրեշտակներ, կամ Քրիստոսն ու Տիրամայրը:

Այդ կերպ աղոթքին ուղեկցող հմայական արարողությունը իր գործնական կատարողական ոլորտից փոխադրվում է հմայական խոսքի ոլորտը, ներառվում աղոթքի բնագիրը, սյուժետավորվում, վերածվում վիպական իրադրության կամ պարզապես կազմում աղոթքի սյուժետային հիմքը:

Այլ կերպ ասած՝ աղոթքին ուղեկցող գործնական արարողությունը նման դեպքերում վերածվում է բանաստեղծական լեզվի ու տեքստի, և աղոթքն ամբողջությամբ փոխարինում է նաև հմայական արարողությանը, ուստի և վիպական իրադրական մասերում խիստ ընդլայնվում է ու ծավալվում:

Բերենք մի քանի բնորոշ ավանդական մեուշներ.

1. Ողջուն քեզ Մարիամ, մեր Մարիամ.

Ելա ի լյառն Ալալիա,

Մտա ի դասն Ամասիա.

Ամասիա ծով մը կար,

Ծովուն մեջը ծառ մը կար,
Ծառանը վրա բուն մը կար,
Բնին մեջը օձ մը կար.
Օսկուն թասը կթեցի,
Արծրթին թասը մակըրթեցի,
Պաճիկ մը պանիր զարկի,
Աշք ընողին կերուցի:
Չար աշքը ճաթի,
Չար սիրտը պառռի,
Փուշը, տատաշը մտնե չար աշքը,
Թու՛, թու՛, թու՛, թու՛, թու՛: [N° 38գ]

Աղոթքի առաջին տասը տողերի վիպական իրադրությունում ներկայացված է հմայագործի ծիսահմայական արարողության նկարագրությունը՝ կապված տիեզերքն ու մարդը խորհրդանշող սրբազան ծառի, վերջինիս վրա բնավորված ստորգետնյա օձի զոհաբերման (տե՛ս N° 38 ա ծանոթագրությունը) վաղնջական պատկերացումների հետ: Հմայագործը օձի կաթից պատրաստված պանիրը ճաշակեցնում է չար ակնահարողին (չարը չարով պատժելու դիտավորությամբ), որին հաջորդում է արարողությունից ակնկալվող հետևանքը՝ արտահայտված աղոթքը եզրափակող քառատող անեծքների բանաձևում:

2. □ Տիրամար Աստվածամար, Նստեր ես ծովին քանեար, Ի՞նչ կուլաս, ի՞նչ կողբաս: □ Ի՞նչդ չլամ, ի՞նչդ չողբամ. Տրաքեցավ չար նազարեն Քառասուն ձիս, քառասուն ջորիս: □ Առ ֆրանկի դանակը,	Ստի Քրիստոսու պաղչան, Կտռե իրեք մասսրեն. Մեկը տու սև սատանին, Մեկը տու գել գազանին, Մեկը տու ամենայն չարը փախանին, Չար մասուրեն՝ չար նիաթին, Չար նիաթը՝ չար կրակին: [N ^o 35գ]
--	--

Երկխոսական այս աղոթքում չար աչքից պատուհասված և ողբացող Տիրամորը որևէ սուրբ անձից (այլ տարբերակներում՝ հենց Քրիստոսից) խորհուրդ է տրվում կատարել հետևյալ հմայական արարքը. մտնել դրախտը (Քրիստոսի բախչան), կտրել դրախտային փշոտ մասրենուց երեք ճյուղ և դրանցով հարվածել երեք կարգի չարքերին, այդ թվում նաև՝ չար նայվածքին (նիաթ), իսկ մասրենիները հարվածից հետո, իբրև չարից վարակված՝ գցել կրակն ու վառել:

Հմայական այս արարողության մեջ արտահայտված է նաև դրա ցանկալի նպատակը՝ չար աչքի վնասագերծումն ու ոչնչացումը, որ բանաձևված է վերջին երկտողում:

3. Թագա հացի ֆոտ էկավ. Ելեք աշեցեք վո՞վ էկավ. Իրեք իրեք պոզ ձիավոր, Իրեքն ա կանանչ կապավոր. Մեկը Հիսուս, մեկը Քրիստոս, Մեկը տղա մանուկ սուրբ Կիրակոս: Էկավ սարով, իջավ ձորով Հրեշտակին դեմը բարով:	□ Տեր, ու՞ր կերթաս քու երամով: □ Կերթամ տունը հիվընդին, Էրթիկը ծննդկանին, Ժնճիլ ցկեմ վրա բարձին, Բալնիք ցկեմ վրա բարձին, Օր չմարի սիրտը փորի[ն], Օր չկտորի լեզուն բերնին: [N ^o 146ա]
---	---

Ծննդկանի այս աղոթքի վիպական իրադրության մեջ ներկայացված է երեք սուրբ ձիավորների ժամանումը, իբրև պատճառ, որին հաջորդում է նրանց գալու նպատակի հետևանքը: Վերջինիս մեջ արտահայտված է թե՛ հմայական արարողությունը (ծննդկանի բարձին պահպանական նպատակով շղթա, բանալի, դանակ ևն. դնելու ավանդական սովորույթի պատճառաբանումն իբրև սրբազան արարք) և թե՛ միաժամանակ, այդ արարողությունից ակնկալվող ցանկությունը (սիրտը չմարի և լեզուն չպապանձվի), այն է՝ ծննդկանի առողջության պահպանումը:

Նույն երևույթն է առկա նաև միջնադարյան հմայական աղոթքներին բնորոշ երդմնեցուցական բանաձևերում, որտեղ Քրիստոսը, տարանուն սրբերը, հրեշտակները, ճգնավորները և այլք լեռներում, ժայռերի ծերպերում, ծովափին կամ ճանապարհի վրա հանդիպելով չար ոգիներին (չար աչք, ալ, թպղա և այլ հիվանդություններ հարուցողներ), խոստովանեցնում են նրանց արարքները և երդվեցնում՝ այլևս չդիպչել տուժած տվյալ անձին՝ աստծո ծառա մարդ արարածին (տե՛ս №№ 37ա, 1 (159) ա-իզ և համատիպ այլ բանաձևեր): Այս բանաձևերում վիպական իրադարձություններին հաջորդող չար ոգիների խոստովանեցման և երդվեցման իրողություններն արդեն հմայական արարողություններ են՝ բարի և չար ոգիների միջև անմիջապես կատարվող, որոնց հետևում է բարի ոգիների սաստիչ հրամանվարագործությունը, իբրև հմայագործի ցանկության կատարման աստվածային արտահայտություն:

Իսկ երբ աղոթքի ամբողջական բնագրի փոխարեն արարողությանն ուղեկցում են սոսկ ցանկության խոսքի կարճառոտ բանաձևերը, ապա այստեղ վիպական իրադրությանը փոխարինում է արդեն հմայական արարողությունը, որին, իբրև պատճառի, հետևում է ցանկության խոսքի բանաձևը:

Այսպես՝ Լուսինը՝ նոր, / գորտնուկը՝ չոր [№ 88ա],

կամ՝ Դու տի չըքվի, / Գորտնուկն՝ ընտի [№ 89ա]:

Չմայողի սոսկական ցանկությունն արտահայտող հակիրճ բանաձևերը, որոնք, ի դեպ, իրենց պարզ տիպաբանությամբ առավել նախնական բնույթ ունեն, ասվել են նորալուսնի ժամանակ գորտնուկների թվով գարու հատիկներ կամ աղի կտորներ թուրքի գերեզմանում թաղելիս: Կամ՝ **«Չուն էստեղ փջի, / Գորտնուկն էլ էստեղ փջի»** [№ 89 բ] բանաձևն ասվել է Վառվառա կույսի (կամ որևէ այլ սրբի) մատուռի տակ ծուծաթելու հմայական արարողության ժամանակ: Այս արարողություններում գարու հատիկները, աղի կտորները խորհրդանշում են գորտնուկները, որոնց թաղումով և արտաբերված հմայական բանաձևերով ապահովվել է գորտնուկների չքացման կամ վերացման հմայողի ցանկության կատարումը:

Այս և նման հակիրճ բանաձևերը, առանց ուղեկցող արարողությունների հիշատակման, հաճախ մնում են անհասկանալի: Չմայական արարողություններն այս կարգի բանաձևերի նկատմամբ կատարում են նույն դերը, ինչ հմայական ընդլայնված աղոթքներում՝ վիպական իրադրությունները, որոնք պատճառաբանում են ու պարզում այդ իրադրություններին հաջորդող ցանկության բանաձևերի նպատակն ու իմաստը:

Այս տիպի հմայական բանաձևերի նպատակն ու իմաստաբանությունը հենց պարզվում և հասկանալի են դառնում միմիայն դրանց ուղեկցող արարողությունների միասնական համատեքստում: Ուստի, անկախ հմայական արարողության և բանաձևի (գործի և խոսքի) մակարդակների տարբերությունից, նմանակերպ հակիրճ բանաձևերն ու դրանց ուղեկցող արարողությունները իրենցից ներկայացնում են մեկ միասնական ու ամբողջական բնագիր (տեքստ), հար և նման վիպական իրադրություններով ընդլայնված աղոթքներին, ուր վիպական իրադրություններում ներկա-

յացված է հմայագործի, չար ոգիների կամ աստվածային անձանց կատարած արարքների խոսքային նկարագրությունը:

Եվ այդպես, հմայական բնագրերը իրենցից ներկայացնում են *մտքի* (գաղափար), *գործի* (հմայական արարողություն) և *խոսքի* (հմայական բանաձև) եռամակարդակ միասնություն (հմմտ. § 7): Ընդ որում, յուրաքանչյուր մակարդակ հարաբերական առումով իրենից ներկայացնում է միևնույն երկանդամ կառուցվածքն ունեցող առանձին բնագիր: Ելակետայինը առաջին մակարդակն է՝ *հավատալիքը*, որն իբրև տեսական մտավոր ըմբռնում, գաղափար՝ *սրբազան պատգամ* է (աստվածային միտք) և ավանդական՝ ժամանակի և տարածության մեջ (սերնդից սերունդ և տեղից տեղ) փոխանցվող: Այն ձևավորվում է մարդկային խոսքով և վերածվում ավանդական *ասուլթի*՝ կաղապարված խոսքային *բանաձևի*, որն ինքնին բնագիր է և մտնում է բանահյուսական ասուլթաբանության (պարեմիոլոգիա) ոլորտի մեջ [տես **Пермяков 1975, 247-274, Հարությունյան 1995, 44-46**]:

Երբ ավանդական հավատալիքային ասուլթը գործարկվում է իբրև հմայություն, երկրորդ մակարդակում այն վերածվում է սրբազան արարողության՝ պատճառի և հետևանքի միևնույն կապակցությամբ, և դառնում արարողական (ծիսական) բնագիր: Իսկ երրորդ մակարդակում միևնույն կառուցվածքով այն վերածվում է բանաստեղծական սրբազան խոսքի՝ հմայական բանաձևի, որը մի կողմից իր մեջ է ներառում երկրորդ մակարդակի արարողական բնագիրն ամբողջապես և դառնում նրա բանաստեղծական արտացոլումը, մյուս կողմից բավարարվում է սոսկ հմայության ցանկալի հետևանքի բանաձևումով, հմայական պատճառ՝իրադրությունը վերապահելով երկրորդ մակարդակի արարողական բնագրին: Դրանով ստեղծվում է տեքստաբանական միասնական կապակցություն երկրորդ և երրորդ մակարդակների արարողական և խոսքային բնագրերի միջև և դրանք դիտվում են իբրև բնագրային մեկ ամբողջություն:

Հմայական բնագիրն իր հիշյալ եռամակարդակ ամբողջության մեջ, ինչպես նշվեց, *սրբազան* է գիտակցվում: Նախ՝ հմայության ելակետը՝ հավատալիքը, վաղնջական առասպելաբանական հայացքով դիտվել է իբրև գերագույն հայտնություն՝ *բան* (միտք իմաստով), որը կաղապարվելով մարդկային խոսքի մեջ՝ վերածվել է ավանդական պատգամի և պարտադրվել սերունդներին ի գործադրումն կամ ի խուսափումն (տաբու՝արգելքների դեպքում): Երբ այդ ավանդական սրբազան պատգամները գործադրվելով՝ վերածվում են հմայական արարողության, ապա այդ արարողությունն ըմբռնվում է իբրև ծես, որն ինքնին սրբազան է և իրագործումն է գերագույն հայտնության՝ սրբազան մտքի: Մյուս կողմից՝ այդ արարողությունն ու նրա նպատակը ամբողջությամբ կամ մասնակի դրսևորվելով խոսքի մեջ՝ վերածվում են բանաստեղծական բնագրի՝ աղոթքի: Այստեղ, անկախ հայերեն «աղօթք» բառի ստուգաբանական նշանակությունից (աղաչել, խնդրել), անվանումն ինքնին վկայում է հմայական բանաձևի սրբազան բնույթը, իբրև սրբազան խոսք: Հմայական բանաձևում գործում է խոսքի հմայական գործության հնագույն հավատալիքը, որը միանալով նախորդ մակարդակներում հմայական հավատալիքի և արարողության (ծեսի) սրբայնության գաղափարին՝ առավել է զորացնում հմայական աղոթք՝բանաձևի ներգործման ուժը:

Որ հմայական աղոթքն ու արարողությունը ավանդական մտածողության մեջ սրբազան են գիտակցվել, վկայված ենք տեսնում հայոց բանավոր ավանդության տվյալներում:

Հմայական աղոթքների ճնշող մեծամասնությունը, տարբեր սերնդի բանահավաքների վկայությամբ, նախ՝ քրիստոնեական ըմբռնումներով դրվել են սրբա-

զանության որոշակի շրջանակներում, ընդելուզվել քրիստոնեական սրբազան բանաձևերով: Բոլոր հմայական աղոթքներն, ըստ այդմ, սկսվել և ավարտվել են տերունական «Հայր մեր» աղոթքով (կամ մեկ այլ աղոթքային բանաձևով, ինչպես, դիցուք, վերևում բերված № 1 օրինակում՝ «Ողջույն քեզ, Մարիամ»): Ինչպես հաղորդում է անվանի բանահավաք Աղեքսանդր Մխիթարյանցը՝ «Բոլոր աղոթքների փակն ու բանալին «Հայր մերն է»։ Որանով սկսում են ու նրանով վերջացնում» [տե՛ս № 4 աղոթքի ծանոթագրությունը]: Երբեմն հմայական աղոթքները զուգակցվում են Մատթեոսի և Դուկասի ավետարանների հատվածների ընթերցումով [տե՛ս N 1 ծանոթագրությունը]: Աղոթելուց առաջ աղոթողը խաչակնքում է իրեն կամ աղոթվողին, երբեմն էլ հմայվող անձին կամ կենդանուն խորհրդանշող առարկան (դիցուք՝ գայլի խորհրդանիշ շերեփը, սյունից կապելիս և արծակելիս), կամ էլ խաչակնքում է աշխարհի չորս կողմերը: Աղոթքի սրբազան ազդեցությունը զորացնելու նպատակով աղոթքը պարտադիր կրկնում են երեք, երբեմն հինգ, յոթ կամ ինն անգամ, այսինքն՝ միշտ կենտ, սրբազան թվերով:

Բանավոր հմայական աղոթքների մի մասն ավարտվում է քրիստոնեական աղոթքների ավարտին բնորոշ «ամեն» բառով կամ «Հանուն Հիսուս Քրիստոսի» բանաձևով: Իսկ գրավոր ավանդված հմայական աղոթքները «ամեն»-ից բացի՝ երբեմն ավարտվում են քրիստոնեական աղոթքները եզրափակող Ս. Երրորդության անվանակոչման օրհնաբանական բանաձևերով («Անուամբ Հօր և Որդւոյ... Անուն Հօր և Որդւոյ...»):

Այս ամենը, ինչպես նաև հմայական աղոթքներում հաճախ որպես զործող անձինք հանդես եկող Քրիստոսը, Տիրամայրը, տարանուն իրեշտակները, սրբերն ու առաքյալները, նաև վկայակոչված աստվածաշնչյան սրբությունները վկայում են ոչ միայն հմայական աղոթքների սրբազանության հավաստիությունը, այլև դրանց քրիստոնեական բնույթը: Տիպաբանորեն սերելով վաղմջական ժամանակներից՝ հմայական աղոթքներից շատերը, վաղ միջնադարից ի վեր, քրիստոնեական կրոնի նոր ըմբռնումների ու պատկերացումների համաձայն՝ ենթարկվել են վերափոխման, վերանորոգման, կամ էլ դրանց ազդեցությամբ, բայց հին նախատիպերով ստեղծվել են ամբողջապես նոր աղոթքներ: Վերջիններիս բացահայտ վկայություններն են հմայական այն աղոթքները, որոնց սյուժետային հիմքում ընկած են քրիստոնեական հանրահայտ լեգենդներ, սրբախոսական և պարականոն զրույցներ, բոլորն էլ կապված նոր կրոնական անձանց վարքերի ու պատկերացումների հետ:

Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Ներկա համահավաքն ընդգրկում է բանավոր ավանդված հայ հմայական և ժողովրդական աղոթքների տպագիր և արխիվային ժառանգությունը՝ համալրված աշխատասիրողի և իր գործընկերների կողմից նոր գրառումներով, ինչպես նաև միջնադարյան ախտարային ժողովածուներից քաղված գրավոր աղոթքների նմուշներով:

Բուն հմայական աղոթքները, անկախ իրենց գրավոր կամ բանավոր ավանդման եղանակից, միշտ էլ եղել են արհեստավարժ հմայագործների (բուժարարներ, գրբացներ, թուղթ ու գիր անողներ, տիրացուներ) սեփականություն, ունեցել են ներփակ կենցաղավարում և գործառնական որոշակի նպատակներ: Դրանք կիրառվել են ամենից առաջ մարմնական ու հոգեկան բուլոր կարգի հիվանդությունների բուժման կամ կանխման նպատակով, ապա ամեն տեսակ փորձանք-պատահարներից, բնական ու հասարակական աղետներից, չար ազդեցություններից (չար աչք, չար լեզու, չար ոգիներ), չար հմայությունից անհատին, հանրության, ունեցվածքը զերծ պահելու, կանխարգելելու, պահպանելու և, առհասարակ, մարդու ֆիզիկական, հոգեկան, բարոյական, սոցիալ-տնտեսական կյանքի բուլոր կողմերի ներդաշնակ ու ապահով գոյության ու բարգավաճման նպատակներին: Այս իմաստով էլ հմայական աղոթքներն ունեն շեշտված կիրառական նշանակություն, գործածվել են հատուկ նպատակներով, մեծ մասամբ ուղեկցվել հմայական արարողություններով, հետևաբար և, ըստ կիրառության նպատակների, բաժանվում են տարբեր խմբերի ու ենթախմբերի:

Հմայական աղոթքների այս ժանրային կիրառական հատկանիշներից ելնելով՝ դրանք ներկա համահավաքում դասակարգվել են ու համախմբվել ըստ կիրառության բնագավառների ու նպատակների:

Ժողովրդական աղոթքների ամբողջ նյութը համահավաքում զետեղվել է հետևյալ կիրառական ութ խմբերում.

1. **Բուժաղոթքներ (այդ թվում՝ չար աչքի և ծննդկանի):**
2. **Առողջապահության և մարմնի մասերի մաքրագործման աղոթքներ:**
3. **Փորձանք – պատահարների և բնական աղետների կանխման աղոթքներ:**
4. **Հմայական կապքի և պահպանության աղոթքներ:**
5. **Գործնական նպատակների իրագործման աղոթքներ:**
6. **Երեկոյան և առավոտյան աղոթքներ:**
7. **Ձանազան աղոթքներ (օրվա տարբեր ժամերի, երազի բարի կատարման, պանդուխտի, տարբեր սրբերի, ծիսական, նորալուսնի):**
8. **Ձավեշտական աղոթքներ և պարողիաներ:**

Այս խմբերից մի քանիսն ունեն հավելվածներ, որտեղ զետեղվել են կիրառությանը տվյալ խմբին հարող, բայց մեծ մասամբ միջնադարից գրավոր ավանդված աղոթքներ, որոնց մեջ կամ նկատելի են ավանդական-բանասիրական տարրեր, կամ էլ պարզապես բերվել են տվյալ կիրառական խումբը համալրելու և ամբողջացնելու նպատակով:

Յուրաքանչյուր խմբի ներսում աղոթքների բանաձևերը համախմբվել են իրենց կիրառական կոնկրետ ենթախմբերի տակ, դիցուք՝ գլխացավի, աչքացավի, ծննդկանի, ալի և թպղայի, գայլկապի, հաց թխելու, բանթողի, սերմնացանի, սեր գրավելու և այլն, իսկ ենթախմբերում համակարգվել ըստ տարբերակների տիպաբանական

հատկանիշների, դրանց մերձավորության և հեռավորության սկզբունքների հաշվառման:

Դարկ է նկատի ունենալ, որ միևնույն աղոթքը, մասնավաճառ դրա հարակցումով (contamination) զարգացած տարբերակները բանավոր ավանդության մեջ կիրառվել են տարբեր նպատակներով, ուստի, ըստ կիրառական խմբերի դասակարգման, դրանք հանդես են գալիս տարբեր խմբերում, իսկ ավելի հաճախ՝ միևնույն խմբի տարբեր ենթախմբերում: Այստեղից էլ առաջ են եկել ներկա համահավաքում նույն աղոթքի կամ նրա տարբերակների անխուսափելի կրկնություններ: Դրանք նվազագույնի հասցնելու, ինչպես նաև բանասիրական-տեքստաբանական արդարացի նկատառումներով՝ տարբեր աղոթքներից բաղկացած այն ընդարձակ ստեղծագործությունները, որոնց հարակցված մասերը բացահայտ տարբեր ու անկախ աղոթքներ են և դեռևս ձույլ ամբողջություն չեն կազմել, անջատվել են միմյանցից, և յուրաքանչյուրը զետեղվել է իր տիպաբանական ու կիրառական համապատասխան խմբում:

Համահավաքում ընդգրկված աղոթքների բնագրերի ճնշող մեծամասնությունը գրառված է ժողովրդական բանավոր ավանդությունից: Դրան կից համահավաք են ներառվել նաև միջնադարյան ախտարային ձեռագրերից կամ հրատարակություններից քաղված հմայական գրավոր աղոթքների մի շարք նմուշներ, որոնք բանավոր ավանդված աղոթքների կամ մերձավոր տարբերակներ են, կամ հեռավոր վարկածներ (version), կամ էլ բացահայտ բանահյուսական ատաղծ ունեցող ստեղծագործություններ. հավանաբար բոլորն էլ նախապես արդյունք են բանավոր ավանդության:

Աղոթքների բնագրերը կազմելիս և տարբերակները բաղդատելիս՝ բառային, բառակապակցային և տողային տարբերությունները, ուղղումները, այլլեզվյա թարգմանությունները, դրանց վերաբերյալ ծանուցումները համապատասխան տողահամարներով դրվել են բնագրերի տակ: Ամմիջապես բնագրերի տակ են համառոտագրությամբ նշվել նաև տվյալ աղոթքի աղբյուրներն ու գրառման տեղավայրերը:

Համահավաքում աղոթքները դասակարգված են հետևյալ կերպ. վերևում գլխատառերով դրված է աղոթքի կիրառման նպատակի անվանումը, տակը՝ դրան վերաբերող բոլոր աղոթքները՝ իրենց տարբերակներով: Աղոթքները համարակալված են աճող թվանշաններով, իսկ տարբերակները՝ նույն թվանշանի կողքին դրված հայկական այբուբենի թվական արժեքներով (ա, բ, գ, դ և այլն): Աղոթքների բնագրերը թողնվել են նույնությամբ, ինչպիսիք եղել են բանահավաքների գրառումներում և միջնադարյան ձեռագրերում: Նկատի ունենալով աղոթքների ճնշող մեծամասնության չափածո բնույթը՝ դրանք ենթարկվել են տողատման կամ վերատողատման՝ ըստ բնագրի տաղաչափական հատկանիշների: Բնագրերում հաճախադեպ հանդիպող լեզվաբարբառային և ուղղագրական (մասնավորապես՝ միջնադարյան աղոթքներում) շեղումները որոշ նկատառումներով չեն ուղղվել: Ուղղվել կամ ճշգրտվել են բացահայտ վրիպակներն ու աղճատումները՝ դրվելով երբեմն ուղիղ փակագծերում, իսկ հաճախ՝ ծանուցվելով տողատակերում:

Համահավաքի երկրորդ բաղկացուցիչ մասն է կազմում **«Ծանոթագրություններ և մեկնաբանումներ»** բաժինը: Այստեղ նախ՝ աղոթքների յուրաքանչյուր կիրառական խմբի ծանոթագրություններից առաջ, նախաբանի կարգով, բերվել են տվյալ խմբին վերաբերող ժողովրդական ավանդության մեջ կենցաղավարած հմայական հավատալիքների, պատկերացումների, արարողությունների այն ընդհանրական համալիրը, որի միջավայրում ըմբռնելի է դառնում տվյալ խմբի աղոթքների և հմայական արարողությունների կիրառման նպատակների և էթնիկահոգեբանական ազդակների իմաստաբանությունը:

Ապա՝ ծանուցումներ են տրվում յուրաքանչյուր աղոթքի խորագրի, բանասացի, բանահավաքի, գրառման ժամանակի, աղոթքին ուղեկցող (վկայված) հմայական արարողության վերաբերյալ, հնարավորին չափ բացահայտվում և մեկնաբանվում են աղոթքում առկա կրոնավիպական անունների, մոտիվների առասպելաբանական ու պատմական հիմքերը, հնամենի պատկերացումներն ու հավատալիքները և առհասարակ ծանուցման ու մեկնաբանման կարոտ բնագրագիտական ու բանասիրական այլազան իրողություններ: Այս առնչությամբ առաջ են բերվել նաև ժողովրդական զրույցների, ծիսերգերի, միջնադարյան գրավոր աղոթքների բազմաթիվ նմուշներ, որոնց տվյալները լուսաբանման եզրեր են ծառայել բնագրերին առնչվող տարբեր հարցերի մեկնաբանման համար:

Համահավաքին կցված է **բառարան**, ուր ներկայացված են աղոթքների բնագրերում առկա օտար, բարբառային հին ու խրթին բառերի բացատրությունները, թեպետ որոշ բառեր (նաև անուններ ու հասկացություններ) աղճատման ու աղավաղման հետևանքով մնացել են անստույգ ու անբացատրելի:

Համահավաքն օժտված է աղոթքների բնագրերի, սկզբնատողերի, գրառման տեղավայրերի, անվանական, առարկայական, աղբյուրների և գրականության **ցանկերով**, ինչպես նաև **ներածական ընդարձակ ուսումնասիրությամբ**:

Հարկ է նշել նաև, որ սույն համահավաքը արդյունք է տարիների տևական ու տքնաջան աշխատանքի: Նյութերի հավաքումն սկսվել է տակավին 1960-ական թթ. սկզբներից, երբ հեղինակը նպատակ էր դրել մի քանի հատորում ընդգրկել հայ հմայական բանահյուսության բոլոր ժանրերի համահավաք բնագրերը՝ դրանց նվիրված ընդարձակ ուսումնասիրությամբ: Աշխատանքները, որոշ ընդհատումներով շարունակվել են նաև հաջորդ տասնամյակներին: Այդ ծրագրի իրագործման առաջին արդյունքը եղավ 1975-ին հրատարակված «Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանահյուսության մեջ» մենագրությունը: Երկրորդ արդյունքն, ահա, հմայական-ժողովրդական աղոթքների ներկա համահավաքն է: Իսկ անեծքների, օրհնանքների և երդումների բնագրերը, որոնք կուտակված են հեղինակի ձեռքի տակ, սպասում են իրենց գիտական համակարգմանն ու հրապարակմանը:

Վերջում հեղինակը հարկ է համարում իր երախտագիտությունը հայտնել **Գալուստ Կյուլպենկյան** հիմնարկության Հայկական բաժանմունքի տնօրեն **դոկտոր Զավեն Եկավյանին** և Երևանի համալսարանի հրատարակչության տնօրեն **Պերճ Ստեփանյանին** սույն հրատարակությունը սիրահոժար հանձն առնելու համար: Խորին շնորհակալություն ենք հայտնում սույն աշխատության համակարգչային շարվածքն իրականացնող Մխիթարյան միաբանության արբահայր գերապայծառ **Եղիա վարդապետ Քիլադայանին**:

Համահավաքում կիրառված են հետևյալ համառոտագրությունները.

հմտ. □ համեմատել

ուղղ. □ ուղղված է

փոխ. □ փոխանակ

Առաջը կետ դրած յ կիսաձայնով արտահայտվել է հայերենի որոշ բարբառներում բառասկզբի ձայնավորներից առաջ հաճախ ավելացող յ հագագը (ձայնեղ **h**):

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՎԱԾ ԱՐՔՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Ա – «Արծազանք», շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1895:
- ԱԱ – «Արաքս», պատկերազարդ հանդես, Ա գիրք, Պետերբուրգ, 1889:
- Աբեդյան 1966** – Մ. Աբեդյան, Երկեր, հ. Ա, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1966:
- Աբեդյան 1975** – Մ. Աբեդյան, Երկեր, հ. Է, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1975:
- Ազաթանզեղոս 1983**, – Ազաթանզեղայ Պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը Գ. Տեր-Մկրտչյանի և Ա. Կանայանցի, Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 1983:
ԱՅ I, նաև ԱՅԲ -	«Ազգագրական հանդես», Ա գիրք, Շուշի, 1896:
ԱՅ II, նաև ԱՅԲ	_____ „ _____ Բ գիրք, Թիֆլիս, 1897:
ԱՅ Ե	_____ „ _____ Ե գիրք, Թիֆլիս, 1899:
ԱՅ Զ	_____ „ _____ Զ գիրք, Թիֆլիս, 1900:
ԱՅ IX	_____ „ _____ IX գիրք, Թիֆլիս, 1902:
ԱՅ X	_____ „ _____ X գիրք, Թիֆլիս, 1903:
ԱՅ XIV	_____ „ _____ XIV գիրք, Թիֆլիս, 1906:
ԱՅ XVI	_____ „ _____ XVI գիրք, Թիֆլիս, 1907:
ԱՅ XVII	_____ „ _____ XVII գիրք, Թիֆլիս, 1908:
ԱՅ XX	_____ „ _____ XX գիրք, Թիֆլիս, 1910:
ԱՅ XXVI	_____ „ _____ XXVI գիրք, Թիֆլիս, 1916:
- Ալիշան 1895** – Ղ. Ալիշան, Հին հավատք կամ հեթանոսական կրոնք հայոց, Վենետիկ, 1895:
- Աղայան 1976** – Է. Բ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1976:
- Աճառյան 1913** – Հր. Աճառյան, Հայերեն գավառական բառարան, «Էմինյան ազգագրական ժողովածու», հ. Թ., Թիֆլիս, 1913:
- Աճառյան 1973** – Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Բ., Երևան, 1973:
- Աճառյան 1977** – նույնը, հ. Գ., Երևան, 1977:
- ԱԱ – «Արևելյան մամուլ», ամսագիր, Ջնյուռնիս, 1884:
- ԱՄԱ – Աղեքսանդր Մխիթարյանցի արխիվ, պահվում էր Լենինականում (Գյումրի), թոռան՝ Կարո Դուրգարյանի մոտ, այժմ գտնվում է ՀԱԲԱ:
- Անասյան 1959** – Հ. Ս. Անասյան, Հայկական մատենագրություն, Ե – ԺԸ դդ., հ. Ա. ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան, 1959:
- ԱՆՆ – Գևորգ Տիգրանյան, Առածք, ասացվածք և զրույցք Հայոց Նոր-Նախիջևանի, Ռոստով (Դոնի վրա), 1892:
- Ապարանի կամ Բլխերի Հմայիլ– Ապարանի շրջանի Շենավան (նխկ. Բլխեր) գյուղի բնակիչ Գևորգ Սիմոնյանի տանը պահվող ձեռագիր հմայիլ:
- ԱՈՒ – Հ. Ալլահվերդյան, Ուլնիս կամ Ջեյթուն, Կ. Պոլիս, 1884:
- Ալզերեան, Բ.** – Մ. Ալզերեան, Լիակատար վարք և վկայաբանութիւնք սրբոց, հ. Բ, Վենետիկ, 1811:
- Ալզերեան, Դ.** – Նույնը, հ. Դ, Վենետիկ, 1813:
- Ալզերեան, Թ.** – Նույնը, հ. Թ, Վենետիկ, 1813:
- Ալզերեան, Ժ.** – Նույնը, հ. Ժ, Վենետիկ, 1814:
- Ալզերեան ԺԲ.** – Մ. Ալզերեան, Մնացորդք վարուց սրբոց արտաքոյ տօնացուցիմ մերոյ յիշատակելոց, հ. ԺԲ, Վենետիկ, 1815:
- ԲԱ – «Բյուրական», հանդես գիտական, քաղաքական և ազգային, Կ. Պոլիս, 1898:

«Բազմավեպ» – հանդես, Վենետիկ, 1902, № 9-10:

Բարխուդարյանց 1895 – Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյանց, Արցախ, Բաքու, 1895:

ԲԲ – «Բյուրակն», հանդես, Կ. Պոլիս, 1899:

ԲԳ – «Բյուրակն», շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1900:

ԳԱԹ – Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան:

Գիրք աղօթից – Գիրք աղօթից, որ կոչի Կիպրիանոս, վասն ամենայն ազգ պատահարաց, որք գան ի վերայ մարդոյ, Կ. Պոլիս, 1875, նույնը, Կ. Պոլիս, 1893:

Գիրք սաղմոսաց, – «Աստուածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց» գրքում, Վիեննա, 1929:

Գյումրիի № 1 Հմայիլ – ձեռագիր հմայիլ, գրված 1748 թ. Բաղդադում, վանեցի Դավթի Պետրոս արեղայի կողմից, որ մինչև երկրաշարժը պահվում էր գյումրեցի Գևորգ Գուրգենի Հովհաննիսյանի տանը՝ ժառանգած տատից՝ Ձեբեթիա Հովհաննիսյանից (1864-1947 թթ.):

Գյումրիի № 2 և 3 Հմայիլ – երկու այլ ձեռագիր հմայիլներ, որոնք մինչև երկրաշարժը պահվում էին Գևորգ Գուրգենի Հովհաննիսյանի տանը:

Գյումրիի № 4 Հմայիլ – Ձեռագիր հմայիլի պատահիկ, որ մինչև երկրաշարժը պահվում էր գյումրեցի Կոստիկ Վարդիկյանի տանը:

Գրիգորյան 1970 – Ռ. Հ. Գրիգորյան, Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1970:

Դանիել – Մարգարեութիւն Դանիէլի, «Աստուածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց» գրքում, Վիեննա, 1929:

Դիվան 1996 - Դիվան հայ վիմագրության, պրակ VII, Ուկրաինա, Մոլդովա, կազմեց Գ. Մ. Գրիգորյան, ՀՀ ԳԱԱ, «Գիտություն» հրատ., Երևան, 1996:

ԵԱ – Գավառացի, Երգեր, առակներ, հանելուկներ, թերահավատություններ և սուտըջրո, Տփղիս, 1903:

Եզնիկ – Եզնիկ Կողբացի, Եղծ աղանդոց, Երևան, 1970:

ԷԱԺԶ – «Էմինյան ազգագրական ժողովածու», հ. Զ., Մոսկվա – Վաղարշապատ, 1906:

Թագ. երկրորդ – «Աստուածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց», Թագաւորութեանց երկրորդ, Վիեննա, 1929:

Թորգոմ պատրիարք - Սուրբք և տօնք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, Գ տպագր., Անթիլիաս, 1981:

ԺԱԲ – Տիգրան Վարդանյանց, ժողովրդական անգիր բանաստեղծություններ, Թիֆլիս, 1900:

Լալայան 1983 – Երվանդ Լալայան, Երկեր հինգ հատորով, հ. I, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ. Երևան, 1983:

Լալայան 1988 – Երվանդ Լալայան, Երկեր հինգ հատորով, հ. II, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ. Երևան, 1988:

ԼԲ – «Լումա», ամսագիր, Բ գիրք, Թիֆլիս, 1904:

Խորենացի – Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը և ներածութիւնը Մ. Աբեղեանի և Ս. Յարութիւնեանի, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1991:

Ծնունդք – «Աստուածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց», Ծնունդք, Վիեննա, 1929:

ՀԱ – Հ. Ճանիկյան, Հնությունք Ակնա, Թիֆլիս, 1895:

ՀԱԲԱ – ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվ:

FA = Երվանդ Լալայանի ֆոնդ
FB = Տիգրան Նավասարդյանցի ֆոնդ
FF = Այլ բանահավաքների ֆոնդ

Հարությունյան 1960 – Ս. Բ. Հարությունյան, Հայ ժողովրդական հանելուկներ, ուսումնասիրություն, Երևան, 1960:

Հարությունյան 1965 – Ս. Բ. Հարությունյան, Հայ ժողովրդական հանելուկներ (բնագրերի գիտական համահավաք), ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1965:

Հարությունյան 1975 – Սարգիս Հարությունյան, Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանահյուսության մեջ, Երևան, 1975:

Հարությունյան 1987 – Ս. Բ. Հարությունյան, Հնդեվրոպական տաղաչափության մի քանի առանձնահատկությունների դրսևորումները հայ հին բանաստեղծության և բանահյուսության մեջ, «Պատմա-բանասիրական հանդես», № 4, 1987:

Հարությունյան 1989, – Ս. Բ. Հարությունյան, Մի դրվագ հայ առասպելաբանությունից, «Պատմա-բանասիրական հանդես», № 1, 1989:

Հարությունյան 2000 – Սարգիս Հարությունյան, Հայ առասպելաբանություն, մենագրություն, Բեյրութ, 2000:

Հարությունյան 1995 – Սարգիս Հարությունյան, Ժողովրդական հավատալիքներն իբրև բանաձևված ասույթներ և բանահյուսության տեսակներ, «Հանրապետական նստաշրջան՝ նվիրված 1990-1994 թթ. ազգագրական և բանագիտական հետազոտությունների արդյունքներին», Ձեկուցումների հիմնադրույթներ, Երևան, 1995:

ՀԲՆ – Սարգիս Հարությունյան, Բանահյուսական նյութերի անձնական հավաքածու:

ՀԺՅ VI – Տ. Նավասարդյանց, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, VI գիրք, Թիֆլիս, 1890:

ՀԺՅ VII – նույնը, VII գիրք, Թիֆլիս, 1891:

ՀԺՅ VIII – նույնը, VIII գիրք, Թիֆլիս, 1894:

ՀԺՅ X – նույնը, X գիրք, Թիֆլիս, 1903:

ՀԹԵ III – Հովհ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու չորս հատորով, հ. III, Երևան, 1969:

Հիշատակարան – Հիշատակարան Էվերեկ-Ֆենեսեի, հավաքեց Ալեքս Գրիգորյան, աշխատասիրեց Սեդրաք Գարակյոզյան, Փարիզ, 1963:

ՀՍՀ 10 – Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հ. 10, Երևան, 1984:

Ղանալանյան 1960 – Ա. Տ. Ղանալանյան, Առածանի, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան, 1960:

Ղանալանյան 1969 – Ա. Տ. Ղանալանյան, Ավանդապատում, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1969:

Ղուկաս – Ալետարան ըստ Ղուկասու, «Աստուածաշունչ մատենան հին և նոր կտակարանաց» գրքում, Վիեննա, 1929:

ՄԱ – Մատենադարանի՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր Մաշտոցի անվ. հին ձեռագրերի ինստիտուտի արխիվ, Սենեքերիմ Տեր-Հակոբյանի ֆոնդ, թղթ. 74, վավ. 20 Բ, 22, ազգագրական նյութեր, հավաքեց Արտաշես Շահինյան:

Մալխասյանց 1944 – Ստ. Մալխասյանց, Հայերեն բացատրական բառարան, հ. II, Երևան, 1944:

Մատենադարան – Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր Մ. Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ

Տպագիր հմայիլներ

№ 1, Կ. Պոլիս, 1709

№ 8, Կ. Պոլիս, 1718

№ 14, Կ. Պոլիս, 1731

№ 15, (տպագրության տեղն ու թվականն անհայտ)

Ձեռագիր հմայիլներ

№ № 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 33, 34

Ձեռագրեր

№ № 666, 6677, 6678, 8153, 8428

Մատթեոս – Աւետարան ըստ Մատթեոսի, «Աստուածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց» գրքում, Վիեննա, 1929:

Մարկոս – Աւետարան ըստ Մարկոսի, «Աստուածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց» գրքում, Վիեննա, 1929:

Մելիք-Փաշայան 1963 – Կ. Վ. Մելիք-Փաշայան, Անահիտ դիցուհու պաշտամունքը, ՅՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան, 1963:

ՄԶ – «Մեղու Չայաստանի», լրագիր, Թիֆլիս:

Մնացականյան 1956 – Աս. Մնացականյան, Չայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր, ՅՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան, 1956:

Մովսիսյան 1972 – Սահակ Մովսիսյան (Բենետ), Հարք (Մշո Բուլանդիս), «Չայ ազգագրություն և բանահյուսություն, նյութեր և ուսումնասիրություններ», 3, ՅՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1972:

Յեսու Նաւեայ – Գիրք Յեսուայ որդւոյ Նաւեայ, «Աստուածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց» գրքում, Վիեննա, 1929:

Յովհանն – Աւետարան ըստ Յովհաննու, «Աստուածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց» գրքում, Վիեննա, 1929:

«Նավասարդ» – գրական-գեղարվեստական տարեգիրք, Ա, Կ. Պոլիս, 1914, կազմեցին Ռ. Վարուժան և Յ. Սիրունի:

ՆԳԱԶ – Նոր Գեղի ազգագրական հանդես, Բ տարի, Բեյրութ, 1965:

ՆԴ 1885 – «Նոր-Դար» լրագիր, Թիֆլիս, 1885:

ՆԴ 1887 – «Նոր-Դար» լրագիր, Թիֆլիս, 1887:

ՆԶԲ – Նոր բառգիրք Չայկազեան լեզուի, հ. I, Վենետիկ, 1836, հ. II, Վենետիկ, 1837:

Շնորհալի – Ներսես Շնորհալի, Թուրք ընդհանրական, էջմիածին, 1865:

ՊԱԶԲ – Պատմություն Անթեպի հայոց, հ. Բ, աշխատասիրեց ու խմբագրեց Գեորգ Ա. Սարաֆյան, Լոս Անճելլոս, 1953:

ՊԵԺ I 1962 – Պերճ Պռոշյան, Երկերի ժողովածու, հ. I, Երևան, 1962:

ՊՎ – Ա. Տեր-Սարգսենց, Պանդուխտ վանցին, Կ. Պոլիս, 1875-76:

ԶԲ – Ե. Լալայան, Զավախքի բուրմունք, Թիֆլիս, 1892:

Մասնա Ծռեր Ա - հ. Ա, խմբագրեց պրոֆ. դր. Մ. Արեղյան, աշխատակցությամբ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Չայպետհրատ, Երևան, 1936:

Մասնա Ծռեր Բ – նույնը, հ. Բ, Երևան, 1944:

Մասնա Ծռեր Բ II – նույնը, հ. Բ, II մաս, Երևան, 1951:

Մասնա Ծռեր Գ - հ. Գ, պատումների գրառումները և բնագրի պատրաստումը Սարգիս Հարությունյանի և Արուսյակ Սահակյանի, ՅՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1979:

Սեդրակյան 1874 – Արիստակես վ. Սեդրակյան, Բնար մշեցվոց և վանեցվոց, Վաղարշապատ, 1874:

ՍԶԴ – Գ. Սրվանձտյանց, Հանով-հոտով, Կ. Պոլիս, 1884, Թիֆլիս, 1904:

- ՍՍ – Գ. Սրվանձտյանց, Մանանա, Կ. Պոլիս, 1876:
- Սվազյան 1959** – Կ. Սվազյան, 1959 թ. Ռոստովի մարզում գրառած բանահյուսական ձեռագիր նյութեր:
- Սրվանձտյանց 1978** – Գ. Սրվանձտյանց, Երկեր, հ. I, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1978:
- Վարք եւ վկայաբանութիւնք, Ա - Վարք և վկայաբանութիւնք սրբոց, հատընտիր քաղեալ ի ճառընտրաց, հ. Ա, Վենետիկ, 1874:
- Վարք եւ վկանաբանութիւնք, Բ - Նույնը, հ. Բ, Վենետիկ, 1874:
- Վարք սրբոց, հրատարակության տեղն ու թվականն անհայտ:
- ՎՍԱ – Գ. Շերենց, Վանա սագ, հավաքածոյք Վասպուրականի ժողովրդական երգերի, հեքիաթների, առածների և հանելուկների, Ա մաս, Թիֆլիս, 1885:
- ՎՍԲ – Գ. Շերենց, Վանա սագ, Բ մաս, Թիֆլիս, 1899:
- Տաշրացի 1887** – Վրեն Տաշրացի, ժողովրդական աղոթքներ, «Նոր-Ղար», №№ 123, 125, 126, 127, Թիֆլիս, 1887:
- Տեղանունների բառարան 1986 – Թ. Խ. Հակոբյան, Ստ. Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Խ. Բարսեղյան, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. I, Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 1986:
- Փ – «Փորձ», ազգային և գրականական եռամսյա հանդես, 1877-78, № 2, Թիֆլիս:
- ՓԺ – Փշրանքներ ժողովրդական բանահյուսությունից, ժողովեց Գարեգին սարկավազ Հովսեփյանց, Թիֆլիս, 1892:
- Փորքշեյան 1971**, – Խ. Ա. Փորքշեյան, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, նյութեր և ուսումնասիրություններ», 2, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1971:
- Гамкрелидзе, Иванов 1984** - Г. В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, т. I-II, Тбилиси, 1984.
- Гильгамеш 1961** - эпос о Гильгамеше ("О все видавшем"), перевод с аккадского И. М. Дьяконова, Изд-во АН СССР, М.-Л., 1961.
- Дворецкий 1958** - И. Х. Дворецкий, Древнегреческо-русский словарь, т. I, Москва, 1958.
- Елизаренкова, Топоров 1979** - Т. Я. Елизаренкова, В. Н. Топоров, Древнеиндийская поэтика и ее индоевропейские истоки. "Литература и культура древней и средневековой Индии", Москва, 1979.
- Косвен 1953** - М. О. Косвен, Очерки истории первобытной культуры, Москва, 1953.
- Леви-Брюль 1930** - Л. Леви-Бррюль, Первобытное мышление, Москва, 1930.
- Леви-Брюль 1937** - Л. Леви-Бррюль, Сверхестественное в первобытном мышлении, Москва, 1937.
- Леви Строс 1985** - К. Леви Строс, Структурная антропология, Изд-во "Наука", Москва 1985.
- Леманн 1900** - Альфред Леманн, Иллюстрированная история суеверий и волшебства от древности до наших дней, Москва, 1900.
- Маковский 1960** - А. О. Маковский, Авеста, Баку, 1960.
- Малинин 1952** - А. М. Малинин, Латинско-русский словарь, т. I, Москва, 1952.
- МС 1990 - Мифологический словарь, Москва, 1990.
- Пермяков 1975** - Г. Л. Пермяков, К вопросу о структуре паремиологического фонда, в кн. "Типологические исследования по фольклору", Москва, 1975.

- Познанский 1917** - Н. Познанский, Заговоры. Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул, Петроград, 1917.
- Ригведа 1972** - Ригведа, Избранные гимны, Москва, 1972.
- Словарь античности**, Москва 1989.
- Токарев 1959** - С. А. Токарев, Сущность и происхождение магии. "Исследования и материалы по вопросам первобытных религиозных верований". Москва, 1959.
- Токарев 1964** - С. А. Токарев, Ранние формы религии и их развитие, Москва, 1964.
- Томсон 1958** - Джордж Томсон, Исследования по истории древнегреческого общества, Москва, 1958.
- Топоров 1980** - В. Н. Топоров, Гора, "Мифы народов мира", т. I, Москва, 1980.
- Топоров 1980** - В. Н. Топоров, Древо мировое, "Мифы народов мира", т. I, Москва 1980.
- Топоров 1993** - В. Н. Топоров, Об индоевропейской заговорной традиции (избранные главы), в кн. "Исследования в области балто-славянской духовной культуры, Заговор", Москва, "Наука", 1993.
- Фрэзер 1928** - Дж. Фрэзер, Золотая ветвь, вып. I, Москва, 1928.
- Эббингаус 1912** - Г. Эббингаус, Основы психологии, Санкт-Петербург, 1912.
- Ումիկաշվիլի 1964** – Ֆրեդրեյ Գոմբոֆցովը, Ֆալստուրի Սոցիոլոգիկա Օտետոմաթ, IV, Թბիլիսի, 1964.
- Feydit 1986** – Frédéric Feydit, Amulettes de l'Arménie Chrétienne, Venise – St. Lazare, 1986.
- Λεξικον 1951** - Δημητρακου Δ. Μέγα Λεξικου Τησ Ελληνικης Γλωσσης, Τομ 5, Αθηναι, 1951.
- Pauly – Wissowa 1922** – Pauly, Wissowa, Kroll, Real-Encyclopädie, B. XXII2, Stuttgart, 1922.
- Schnaeder 1968** – Hans Heinrich Schnaeder, Auf die Spuren indogermanischer Dichtung, "Indogermanische Dichtungsprache, herausgegeben von Rudiger Schmitt", Darmstadt, 1968.
- S. von Seligmann 1910** - Der Böse Blick und Verwandtes, Berlin, 1910.
- Stübe 1895** – Judisch – babylonische Zaubertexte, herausgegeben und erklärt von R. Stübe Dr. Phil., Halle, 1895.
- Jeremias 1929** – Alfred Jeremias, Handbuch der altorientalischen Geisteskultur, zweite, völlig erneuerte Auflage, Berlin und Leipzig, 1929.

ԲՆԱԳՐԵՐԻ ԹԵՄԱՏԻԿ ՑԱՆԿ
(ըստ աղոթքների կիրառական խմբերի)

I

ԲՈՒԺԱՐՈՒԹՅՆԵՐ	(ՆՁ.ՆՁ 1-164)	_____	81
Ա. Չար աչքի	(ՆՁ.ՆՁ 1-56)	_____	81
Բ. Տարբեր հիվանդությունների	(ՆՁ.ՆՁ 57-145)	_____	98
1. Գլխացավի	(ՆՁ 57)	_____	98
2. Ականջացավի	(ՆՁ 58)	_____	98
3. Աչքացավի	(ՆՁ.ՆՁ 59-60)	_____	98
4. Ակնահատի	(ՆՁ 61-66)	_____	98
5. Հավկուրի	(ՆՁ 67)	_____	99
6. Ատամնացավի	(ՆՁ 68)	_____	99
7. Չամձողիկի	(ՆՁ 69)	_____	100
8. Կոկորդուն պատառ մնալու	(ՆՁ.ՆՁ 70-72)	_____	100
9. Փորացավի	(ՆՁ.ՆՁ 73-78)	_____	100
10. Քոսի	(ՆՁ 79)	_____	103
11. Երեթիկի	(ՆՁ.ՆՁ 80-87)	_____	103
12. Գորտնուկի	(ՆՁ.ՆՁ 88-91)	_____	104
13. Նորենցքի	(ՆՁ 92)	_____	105
14. Օձիկի	(ՆՁ.ՆՁ 93-94)	_____	105
15. Յամանի	(ՆՁ.ՆՁ 95-98)	_____	106
16. Բեղնի յարայի	(ՆՁ 99)	_____	106
17. Կարմիր քամու	(ՆՁ 100)	_____	107
18. Կերցավի (քաղցկեղ)	(ՆՁ 101)	_____	107
19. Դեղնության	(ՆՁ 102)	_____	107
20. Ճումի կամ մսահանգուտի	(ՆՁ.ՆՁ 103-106)	_____	107
21. Խիթքի	(ՆՁ 107)	_____	108
22. Ջերմախտի	(ՆՁ 108)	_____	108
23. Փայծաղաբորբի (տալախ)	(ՆՁ 109)	_____	109
24. Գոգկապի (միզկապ)	(ՆՁ.ՆՁ 110-112)	_____	109
25. Տակը միզելու դեմ	(ՆՁ 113)	_____	110
26. Սրտամնայի (կերակրից զգվածի)	(ՆՁ.ՆՁ 114-117)	_____	110
27. Թունավորվածի	(ՆՁ.ՆՁ 118-119)	_____	111
28. Թալկանալու	(ՆՁ 120)	_____	111
29. Մեռելակոխի (կոխվածքի)	(ՆՁ.ՆՁ 121-123)	_____	111
30. Վախեցածի, վախի	(ՆՁ.ՆՁ 124-135)	_____	112
31. Ֆշտիկի	(ՆՁ 136)	_____	115
32. Անծանոթ հիվանդության	(ՆՁ 137)	_____	115
33. Տարբեր ցավերի բուժման	(ՆՁ 138)	_____	115
34. Հիվանդի	(ՆՁ.ՆՁ 139-142)	_____	115

35. Դիվախարի	(ՆՁՆՁ 143-145)	_____	117
Գ. Ծննդկանի և նորածնի	(ՆՁՆՁ 146-158)	_____	120
1. Ծննդկանի	(ՆՁՆՁ 146-154)	_____	120
2. Նորածնի պահպանության	(ՆՁՆՁ 155-158)	_____	128
Դ. Ալի և թաղայի	(ՆՁՆՁ 1 (159) – 2 (160))	_____	130
Ե. Սեռական կապքի արձակման	(ՆՁՆՁ 3 (161) – 5 (163))	_____	140
Զ. Լոշտակի	(ՆՁ 6 (164))	_____	140

II

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐՄՆԻ ՄԱՍԵՐԻ ՄԱՔՐԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՐՈՒԹՔՆԵՐ (ՆՁՆՁ 165-175) _____ 142

1. Մանկան լոգանքի	(ՆՁՆՁ 165-167)	_____	142
2. Նորահարսի մազերը հյուսելու	(ՆՁ 168)	_____	142
3. Խճճված մազերի (թելի) արձակման	(ՆՁՆՁ 169-170)	_____	142
4. Ընկած ատամի	(ՆՁՆՁ 171-172)	_____	143
5. Կտրած եղունգը թաղելու	(ՆՁՆՁ 173-174)	_____	143
6. Ոտքերը թմրելու	(ՆՁ 175)	_____	144

III

ՓՈՐՉԱՆՔ ՊԱՏԱՀԱՐՆԵՐԻ ԵՎ ՔՆԱԿԱՆ ԱՐԵՏՆԵՐԻ ԱՐՈՒԹՔՆԵՐ (ՆՁ ՆՁ 176-180) _____ 145

1. Աչքը շյուղ ընկածի	(ՆՁ 176)	_____	145
2. Շանից պահպանվելու	(ՆՁ 177)	_____	145
3. Կարկուտի	(ՆՁ 178)	_____	145
4. Երաշտի	(ՆՁՆՁ 179-180)	_____	146

IV

ՀՄԱՅԱԿԱՆ ԿԱՊՔԻ ԵՎ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐՈՒԹՔՆԵՐ (ՆՁ ՆՁ 181-228) _____ 147

Ա. Կենդանիների կապքի	(ՆՁՆՁ 181-204)	_____	147
1. Գելկապի	(ՆՁ ՆՁ 181-193)	_____	147
2. Գայլի, գազանի, գողի կապքի	(ՆՁՆՁ 194-196)	_____	151
3. Գայլի կծածի	(ՆՁ 197)	_____	151
4. Կարիճի	(ՆՁՆՁ 198-199)	_____	151
5. Օձի և կարիճի	(ՆՁՆՁ 200-202)	_____	152
6. Օձի	(ՆՁՆՁ 203-204)	_____	152
Բ. Մարդկանց կապքի	(ՆՁ ՆՁ 205-220)	_____	153
1. Գողի	(ՆՁՆՁ 205-207)	_____	153
2. Չարի, չարիքի, չարկամի	(ՆՁՆՁ 208-218)	_____	153

3. Չարկամի և չարախոսի	(№№219-220)	_____	156
-----------------------	-------------	-------	-----

Գ. Տարբեր չարիքներից ու վտանգներից

պահպանվելու	(№ № 221-228)	_____	157
1. Չար լեզվակապի	(№№223-225)	_____	158
2. Չար լեզվի և չար աչքի կապքի	(№№226-227)	_____	159
3. Չար հմայության կապքի	(№ 228)	_____	160

V

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ԻՐԱԳՈՐԾՄԱՆ

ԱՂՈԹՔՆԵՐ	(№ № 229-253)	_____	162
-----------------	---------------	-------	-----

1. Մշակի	(№ 229)	_____	162
2. Սերմնացանի	(№ 230)	_____	162
3. Դաշտամկների դեմ	(№ 231)	_____	162
4. Բանթողի	(№ 232)	_____	162
5. Հացի խմորի	(№№233-234)	_____	162
6. Հաց թխելու	(№№235-236)	_____	163
7. Խնոցի հարելու	(№ 237)	_____	164
8. Հինա պատրաստելու	(№ 238)	_____	164
9. Լվացքի	(№ 239)	_____	164
10. Խճճված թելը բացելու	(№ 240)	_____	164
11. Թխսկանի	(№ 241)	_____	164
12. Սեր գրավելու	(№ 242)	_____	164
13. Խնամախոսության	(№ 243)	_____	164
14. Սանկան քնեցնելու	(№ 244)	_____	165
15. Քառասնորյա մանկան	(№ 245)	_____	165
16. Կորստի որոնման	(№ 246)	_____	165
17. Նոր շոր հագնելու	(№ 247)	_____	165
18. Ականջը կանչելու	(№ 248)	_____	165
19. Բանի ուղարկելու	(№№249-250)	_____	165
20. Որև տեղից թռչելու	(№ 251)	_____	165
21. Ծիածանը ծագելիս	(№ 252)	_____	165
22. Հող ուտող երեխայի	(№ 253)	_____	165

VI

ԵՐԵԿՈՅԱՆ ԵՎ ԱՈՒՎՈՏՅԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ (№№ 254-400)

Ա. Երեկոյան աղոթքներ	(№№ 254-352)	_____	166
1. Ճրագ վառելիս (քնելուց առաջ)	(№№ 254-255)	_____	166
2. Քնելիս (ճրագ մարելիս)	(№№256-276)	_____	168
3. Քնելուց առաջ դուռը փակելիս	(№№ 266-276)	_____	170
4. Անկողնում քնելիս	(№№277-352)	_____	173
Բ. Առավոտյան աղոթքներ	(№№ 353-400)	_____	187
1. Լուսաբացի	(№№353-395)	_____	187

2. Ուսին, ուսին սուրբ կուսին (№№396-399)	_____	197
3. Խաչըն, խավատ, խար, մեղա (№ 400)	_____	198

VII

ՁԱՆԱՁԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ (№№ 401-452)	_____	199
--------------------------------------	-------	-----

Ա. Օրվա տարբեր ժամերի (№№ 401-416)	_____	199
1. Ետճաշյա (№ 401)	_____	199
2. Եկեղեցում (№№ 402-416)	_____	199
3. Երազի բարի կատարման (№№ 417-418)	_____	201
4. Պանդուխտի պահպանության (№ 419)	_____	202
Բ. Սրբերի (№№ 420-435)	_____	202
1. Սուրբ Սարգսի (№№420-424)	_____	202
2. Սուրբ Վարդերի (№ 425)	_____	204
3. Սուրբ Կարապետի (№№ 426-428)	_____	204
4. Գրիգոր Լուսավորչի (№ 429)	_____	204
5. Սուրբ Գևորգի (№ 430)	_____	204
6. Տարբեր սրբերի (№№431-435)	_____	204
Գ. Ծիսական աղոթքներ (№№ 436-447)	_____	205
1. Քառասուն մանկանց (№№ 436-439)	_____	205
2. Ջատկի (№ 440)	_____	206
3. Համբարձման (№ 441)	_____	206
4. Տնօրինեքի (№ 442)	_____	206
5. Սեղանի օրհնության (№№443-445)	_____	207
6. Մեռելների հիշատակի (№ 446)	_____	208
7. Ուխտավորի (№ 447)	_____	208
Դ. Նորալուսնի (№№ 448-452)	_____	208

VIII

ՁԱՎԵՇՏԱԿԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ ԵՎ ՊԱՐՈՂԻՎՆԵՐ (№№ 453-463)	—	210
1. Տկճորի (№ 453)	_____	210
2. Շատախոսին լռեցնելու (№ 454)	_____	210
3. Հիվանդի (№№455-458)	_____	210
4. Հիստոս Քրիստոս (№ 459)	_____	211
5. Հայր և որդի (№ 460)	_____	211
6. Հայր մեր (№ 461-462)	_____	211
7. Նայած սիրով (№ 463)	_____	211

ԱՂՈՔՆԵՐԻ ՍԿԶԲՆԱՏՈՂԵՐԻ ԱՅԲԲԵՆԱԿԱՆ ՑԱՆԿ (թվահամարներով)

Բացառիկ դեպքերում ընդգրկվել են նաև երկրորդ տողերը

Ադամ, Ադամ, հայր Ադամ	№ 188
Ադամը շինից Քրիստոսին տաճարը	№ 109
Ադենախաս բոզ ձիավոր սուրբ Սարգիս	№ 424
Ազդ անիմ, Մարիամ	№ 418
Աթլաշ - մաթլաշ	№ 117ա
Աթլաս, / Բաթլաս	№ 117բ
Աթլաս, / Պաթլաս	№ 98
Աթ հազար, չաթ հազար	№ 9ա
Ալալոց, ալալոց	№ 120
Ալալիոս, Գալալիոս	№ 199
Ալալոց, գալալոց	№ 181գ
Ալալոս, Գալալոս	№ 181դ
Ալալոս, Թալալոս	№ 146ի
Ալալոց, Թալալոց	№ 146իա
Ալալոս, սրփ Թալալոս	№ 215
Ալելույա, ալելույա	№ 375
Ալելույա լեռ մը կար	№ 38է
Ալերս, պալերս	№ 25
Ալլահ պաշ	№ 278
Ալտում ալթուն մուշրուպայի	№ 7(225)
Ահա՛ քու շան ակռեքը	№ 172ա
Ահա մտա զանկողին գերեզման	№ 300
Ահէ զարիայ կապուտ և կարմիր ծովուն	№ 138
Ադաչեն, Տեր, մեղաց տեր են	№ 112բ
Ադաչեն, Տեր, քու ձեռով, քու խաչվառով	№ 112ա
Ադոթարան հավոց դասին	№ 373
Ադոթեն՝ աղ գողանաս	№ 456
Ադոթեն երկու բթով ու տաս մատով	№ 40
Ադոթեն ութ մատովս, երկու բութովս	№ 38գ
Ադոթին ութը մատով	№ 35ժա
Ադոթին բութը մատով	№ 37ե
Ադոթին ութը մատով, երկու բութով	№ 139
Ադոթին, կաթն է կուսին	№ 35ժե
Ադոթին՝ լավնաս	№ 455բ
Ադոթին՝ լավանաս	№ 455ա
Ադոթրանի բարի լուսվան Աստված	№ 386
Ադոթում են աշկիդ	№ 24
Ադոթք էնին պարտեզին	№ 414
Ադոթք մըսեն Տեր Մուսեին	№ 433
Ադչի՛, դու ոչ ըլես	№ 457
Ամամօն, Ամրամօն	№ 87ա
Ամա՛ն,ի՛մ խաթուն Տիրամեր,գրկանոցիդ մեռնեն	№ 157
Ամոն, ամոն, հռալամոն	№ 87բ
Ամտամրամտ	№ 87գ
Այս այն գիրն է	№ 9(227)
Այս տունը տերունի է	№ 46

Այսօր ուրբաթ	№ 267գ
Անանիա, Ազարիա	№ 111
Անանիա, Անանիա գանչեցի	№ 119
Անաս և Շիթ և Սիսիատոնոս	№ 1(159)
Անգութիոս ելաներ ի ծովէն	№ 1(159)իբ
Անդնդայիւն ծառ մը կար	№ 38դ
Անթիմոս, Կոզմաս	№ 68
Անուն հոր և որթու և հոգու սրբու, ամեն	№ 351
Անուն հոր և որթու և հոգուն սրբուն, համեն	№ 383
Աշկն ու խաչ Քրիստոսին	№ 288ա
Աշկը ըջկհարին	№ 11գ
Աչքը ըջքահարի	№ 11ա
Աչք աչքահարի	№ 11բ
Ա՛ պողտ	№ 36ա
Աջն ու խաչը Յիսուսին	№ 288բ
Առաջ սուրբ Աստված միածին	№ 445
Առի Գեղեցիկին	№ 35գ
Առի Մայր Աստվածածնի օսկի կացինը	№ 35ժդ
Ա՛ռ քզի շան ատամ	№ 172բ
Աս դունը դերունի է	№ 205դ
Աս ջուրով, ան ջուրով	№ 165
Աս տունը տերունի է	№ 272ա
Աստված՝ Աստված է	№ 305
Աստված, բախտ	№ 410
Աստված, դու զը չընգցըցիս, չընգնավորցըցնիս	№ 391
Աստված, դու ազատիս	№ 377
Աստված, դու պահես ես երեխին	№ 156
Աստված օղորմի են պառվի հոգուն	№ 169գ
Աստված օղորմի են խալեվորին	№ 169ե
Աստված օղորմի բոքիկ պառվըկեն	№ 169դ
Աստված օղորմի անհիշատակ պառվուն	№ 169ա
Աստված օղորմի անհիշատակ Մանիշակի հոքուն	№ 240
Աստված օղորմի փիրին, փիշաքարին	№ 229
Ասֆած, քալյալս մեղավոր	№ 326
Աստվածածին լեռներն ա	№ 209
Աստվածածին կույս Մարիամ	№ 334
Աստվածածին մեկիկ է	№ 350
Աստվածածին օրհնե զիս	№ 347ա
Աստվածածնի մատով	№ 79
Աստվածամար, արա	№ 187ա
Աստվածամար, ահ արա	№ 187բ
Աստվածամար, դուն կուս ես	№ 332
Ասվածամար, կույս իս	№ 330
Աստվածամար էլավ դրախտը	№ 35ժգ
Աստվածամարը ծունկի դրից	№ 132
Աստվածամար, կուտաս կամար	№ 344
Աստվածամար, լուսով կամար	№ 343
Աստվածամար, կամիդ կատար	№ 341
Աստվածամար, կամիս կատար	№ 338ա, բ

Աստվածամար, կամար, կամար	№ 340, 342
Աստվածամար, հող վիզիս	№ 344բ
Աստվածամար, մեղա քեզ	№ 347գ
Աստվածամեր, է մեր, է մեր	№ 349ե
Աստվածամար, օսկի կամար	№№ 338գ, 339
Աստվածամար նստեր ցողա	№ 35ը
Ավագ ձորում մի ծառ կա	№ 74
Ատանագինա հայրապետ	№ 417ա
Արայխուլ, Մարայխուլ, Ատպա, Կիրակի	№ 5(223)
Արի, արի, իմ խնոր	№ 234
Արիզակ, չորցուր	№ 238
Աքա՛, Կատառասա՛ք, Ղիաս	№ 4(162)
Բանն անծախելի	№ 3(145)
Բարի լեո՛ս, բարի առաջնորդ	№ 373ա
Բարի լեո՛ս, բարի առավոտ	№ 372բ
Բարի լո՛ս, բարի Քիրսղոս ասֆած	№ 390
Բարի լուսու Աբրամի աստված	№ 379
Բարի լուսու քաղցրակաթ հայր Իսուս	№ 382
Բարի լուսի քաղցր Քրիստոս	№ 381
Բեղնի, բեղնի յարա	№ 99դ
Բեղնի յարա	№ 99գ
Բեղո, / Բեղնիերո	№ 99ա
Բեղո՛, / Բեղնիարո	№ 99բ
Բեղո՛, բեղնի յար	№ 99ե
Բոզ ձիավոր սուրբ Սարգիսը	№ 191
Բուժուժը պուճ շինից	№ 83դ
Գաբրիէլ և Միքայէլ, Ռափայէլ	№ 3(221)գ
Գալը սարը կապեցի	№ 189
Գայ դեղին գետն	№ 102
Գայր գետն Յորդանան	№ 51
Գայը կապեն երկու բթով	№№ 181ա, բ
Գառնենի գառը	№ 236
Գել անեն, գել կապանեն	№ 183ժ
Գել անեն, գելկապ անեն	№ 183գ
Գել, գել՛	№ 185բ
Գետինք, քեզի տամ	№ 174
Գիլ անեն, գիլկապ անեն	№ 183բ, ե, գ, է, ը
Գիլին գելկապ անեն	№ 183դ
Գիր անեն, գել կապ անեն	№ 183ա
Գլոխ բարձ դնիմ	№ 295
Գլոխս դրի բարձին	№ 297
Գլոխս դնիմ բարձ	№ 303
Գլոխսի դնեն բարձին	№ 294
Գլուխս բարձի տրի	№ 296
Գլուխս դրի բարձին	№ 302
Գյալոգ, գյալմալոգ	№ 185ա
Գնացի ծովը՝ ծովն էր ծիրանի	№ 116ա
Գնացինք լեռը	№ 58
Գնացի ծառավ ախպուրը	№ 70ա

Գոհանամ քենե, Աստված	№ 411
Դանիելի եղեյք կապան	№ 201
Դեղին ծաղիկ, / Դեղնածաղիկ	№ 124ա
Դեն ծաղիկ, դեղին ծաղիկ	№ 37դ
Դըզալը կյուճյուք է	№ 38ը
Դոշակս՝ գերեզման, սավանս՝ պատանք	№ 304
Դմբրի, դմբրի, դմբրակալի	№ 75ա, բ
Դռչին, բռչին	№ 73ժգ
Դուստր ու դուստր	№ 14
Դու տի չըքվի	№ 89ա
Ելա տեհա՝ ո՞վ էկավ	№ 146ժ
Ելեք տեսեք՝ ո՞րն եկավ	№ 146թ
Ե՛լ, ժամ գնա խորոգխոսուն	№ 374
Ելնէր երթայր չար ակն	№ 37ա
Եկան սարով, եկան ձորով	№ 146ժե
Եկավ, եկավ երեք ձիավոր	№ 126բ
Եկին ասացին, թէ քո չարկամքն գայլ էր նա	№ 1(219)
Եղիցի էլիա	№ 146լգ
Եղիր մեզի մայրացու	№ 179
Եղ ծաղիկ, / Դեղին ծաղիկ	№ 237
Եղունգ, դու հոսա կեցի	№ 173գ
Եղունգ, դուն հոս կեցիր	№ 173դ
Ես այս գիշեր դուրս ելա	№ 426
Ես աս գիշեր դուրս ելա	№ 420գ
Ես էս գիշեր տուրս մ'էլա	№ 420ե
Ես խաչակնքեն գքեզ	№ 276
Ես տեսա՝ շուն շան միս կերավ	№ 77
Ես տեսա՝ շունը շան միս կուտեր	№ 135
Երեթիկ, երեթիկ, բարի լուս քի	№ 83ե
Երեք բանն -Յիսուսի	№ 210բ
Երեք, երեք լուսիկ եկավ	№ 206
(370) հրեշտակօքն արծակուի	№ 3(161)
Երեք պիպեր մի ափիս	№ 213
Երեցք այն տարին շինեցին գերուսաղեն	№ 146իդ
Երկիր, աշխարհն խաղաղութեն	№ 155
Երկրին խաղաղություն	№ 378
Երկնավզիկ	№ 167բ
Երմեկ, երմեկ գէն տարին	№ 319ա
Երուսաղեն շինեցին	№ 322
Էգեցի, էգմանեցի	№ 218
Էլա կնացի Մոսես սարը	№ 59
Էլա մորին կնացի	№ 38ա
Էլա Ուռնայու կալը	№ 318
Էլանք գացանք Գալիլիա	№ 38ե
Էկան, էկան	№ 146 ժգ
Էկան իրեք ձիավոր	№-№ 46ժբ, ժթ, 268ա
Էկին սարով, էկին ձորով	№ 268գ
Է՛յ կեսօրվա դիվան դարգյահ Աստված	№ 429
Է՛յ Ռաբբի	№ 392

Է՛յ քըզի մեռնիմ կապուտ կապավոր	№ 376
Էնիմոս - Սենիմոս	№ 101
Էս գիշեր դուս էլա	№ 320
Էս տունը տաճարիմն է	№ 270
Էս տունը տուն ա	№ 267դ
Էս տունը էրկաթե	№ 146իտ
Էվան կթթեց, Մարիամ մակրոդեց	№ 216
Էրած տեսա՝ զարհուրեցա	№ 146ը
Էրեթիկ արտ կը ջըրը	№ 80բ
Էրեթիկ, կըթիկ մըթիկ	№ 80ա
Էրանիկ էր էն տարին	№ 319բ
Էրկան վզիկ	№ 167ա
Էրկնուց մատաղ մ'եղավ	№ 104ա
Էրնա՛կ, էրնա՛կ էն տարին	№ 319գ
Էրնեկ, էրնեկ Վարդակուսին	№ 151
Ըհը՛ մտա ես գերեզման	№ 301
Ըղո՛ւնգ, ըղո՛ւնգ, ըտի կաց	№ 173բ
Ըյնի լեռը	№ 195
Ընտիր, ընտիր տվավ բարով	№ 146ժ
Ընցավ չար	№№ 456բ, 257ա, բ, 263
Ըսին՝ թը տեվ է	№ 208
Թագավոր, թագավոր, նոր թագավոր	№ 448բ
Թագա խա՛ց, խացի հրեշտակներ	№ 235ա
Թագա խացա խոտ իրե	№ 146է
Թագա հացի հոտ էկավ	№ 126գ
Թագա հացի ֆոտ ա գալի	№ 146դ
Թագա հացի ֆուտ էկավ	№ 146ա
Թագա նորը նորեր ա	№ 91
Թաժա խացի խոտ կուգա	№ 146զ
Թաժա խացի խոտ ա գալում	№ 146զ
Թաժա հացի հոտ էկավ	№ 146ե
Թարսը թուրսը ծով ասես	№ 35ժգ
Թյո՛ւ, թյո՛ւ, թյո՛ւ, / Մեռել մեռելոցին	№ 121
Թոթվե ջրիկ	№ 167գ
Թող տամ կող, թող տամ կող	№ 235թ
Թոնդրի Թորոս	№ 113
Թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ	№ 239
Թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ	№ 170
Թո՛ւ, իմ ախպոր ոտը կոտրի ոչ	№ 251
Թո՛ւ, չար աչքը	№ 36բ
Ժամտան տուռը պաց էր	№ 415
Իդը հուդը չորմա	№ 89գ
Ի յաւուրն ուրբաթի	№ 2(56)
Իկին, իկին քաղաքին	№ 269
Իմ աստված, օգնես տկարին	№ 141
Իմ մեղք շատ ի քընց ավագ ծովու	№ 315
Իմ Տեր եկավ ամպուխաղաց	№№ 323ա,բ
Ի՞նչ կուլաս, կը ողբաս, երխա	№ 35ժբ

Ինքը սուրբ	№ 73ժբ
Իշուխլուրա սարը	№ 43
Իջին Գ(3) այր արեղայ ի դուռն սուրբ Սիոնին	№ 75բ
Իսուսը սուն ի սրտիս	№ 284ա
Իսուսին ու Քրիստոսին	№ 244
Իսուսին, Քրիստոսին	№ 282
Իս քի մաշիմ, դուռն ինձ՝ չէ	№ 247
Ի տանէն ես էդուրս ելայ	№ 2(220)ա
Իրեքս իրեք աղբուր էանք	№ 44
Իրիք-իրիք գեցալ ըն վար	№ 28
Լալա լարթամ	№ 41ա
Լալան լերթ ա	№ 41բ
Լըսնը նոր, շըյինավետր	№ 268դ
Լիսը լիսով լիսացավ	№ 368գ
Լիսինը՝ նոր	№ 88գ
Լոս լոսացավ	№ 370
Լուծն լծեցի	№ 29
Լուս արեգակ	№ 158ա
Լուսավորիչ պապան քովիկս է	№ 204
Լուսացավ, լուսացավ	№ 353,362
Լուսացավ, լուսն ի բարին	№№ 354ա, բ, գ, 356, 357, 358
Լուսացավ, լուսացավ, լուսն է բարի	№ 365
Լուսացավ, լուսացավ, լուսն է բարին	№№ 354գ, ե
Լուսացավ, լուսն է բարին	№№ 354է, ը, 355
Լուսացավ, լուսն է պարին	№ 354դ
Լուսացավ, լուսն ու բարին	№ 360,361
Լուսցավ, լուսցավ, լուսն ի բարին	№ 359
Լուսը լուսացավ	№ 366, 368ա,բ
Լուս լուսացավ՝ լուսն ու բարին	№ 364
Լուս լուսացավ	№ 371
Լուս լուսցավ	№ 367
Լուսընկա՛, լուս վերըն կա	№ 450բ, 451
Լուսինկա՛, օսկի ընկա	№ 450ա
Լուսիկ, լուսիկ, երեք լուսիկ	№ 146իբ
Լուսինը՝ նոր	№ 88ա
Լուսինը նուր, շնահաուր	№ 449
Լուսինկան՝ նոր	№ 88բ
Լուսունկա՛, լուս վերըն կա	№ 452
Խաչափայտն Քրիստոսին	№ 26
Խաչը խաչին վրա	№ 287
Խաչըմ կէր ի սուրբ լերին	№ 72
Խաչըն, խավատ, խար, մեղա՛	№ 5(400)
Խա՛չ, խա՛չ խարական	№ 293
Խա՛ց, խացի խրիշտակ	№ 235է
Խա՛ց, խացի խրիշտակներ	№ 235գ
Խեթ անցավ խոցեաց	№ 75ա
Խիթքը խթքեց	№ 107
Խող ես՝ խալի	№№ 176բ, գ

Խոռ պնագ, խոռ տկալ	№ 73ժա
Խորդեցեք, ավիլեցեք	№ 430
Խռխռալի տակդ եմ անում	№ 241
Խրըշտակ իչավ հերթիս	№ 446
Ծառի տակին մի բուն կա	№ 70բ
Ծառ մի կայր ի մեջ երկրի	№ 1(143)
Ծեղ ես՝ ծավլի	№ 176ա
Ծիտը թռչի	№ 249
Ծով-ծով աչք	№ 166
Կայր Մեծն Մովսես յեզր Կարմիր ծովուն	№ 8(226)
Կանաչ-կարմուր թագավորս	№ 448դ
Կանաչ ու կարմիրը իմ փայտը գլխին	№ 252
Կապել եմ գլխքն ի ծառեն	№ 86
Կապեցի թևն ու արմունկը	№ 23
Կապիմ զօձը	№ 200ա
Կատարյա մարիկ	№ 308
Կարիճ, կարիճ	№ 198
Կարողն Աստված	№ 243
Կել կազար	№ 186
Կես գիշերին դուս էլա	№ 420ա
Կես գիշերին դուս էլանք	№ 321
Կես գիշերին դուրս ելա	№ 420դ
Կես գիշերուն ես դուրս ելա	№ 425
Կյիր անեն, կյիկապ անեն	№ 183բ
Կորի՛ր, անիծյալ	№ 203
Կրակը մարեցավ	№№ 146լե, 259բ, 260
Կույս ամենօռչնյալ	№ 352
Կուսին, կուսին, կամար կուսին	№ 345
Կուս Մայրամ կերթա դրախտը	№ 35ա
Հագարական Ստեփանոս	№ 312
Հագար անգամ շուքուր քիզի	№ 401
Համփարցուն պացըռ պատի	№ 441
Հայրան Օսեփ, մե ծառ տնգիմ	№ 309ա
Հայր մեր յերկինք ՚լ երկրի	№ 394
Հայր մեր, որ երկինք վկա	№ 461
Հայր մեր երկինք, հայտա դալտի	№ 462
Հայր և Որդի և Հոգի սուրբ	№ 460
Հանա էկան իրեք սուրբ ձիավոր	№ 268բ
Հանսա էրթանք Գալիլիա	№ 38բ
Հանսա մտանք գերեզման	№ 306
Հանդիպեցաւ սուրբ կոյսն Մարիամ Աստուածածին	№ 1(159)ժգ
Հավատամ հայր հոգու	№ 190
Հավատով խոստովանեն	№ 217
Հավը թառ	№ 124բ
Հավկուրը միտս է	№ 67
Հավքն երկնուց անցավ	№ 103
Հա՛ց, հացի խրիշտակ	№ 235ը
Հա՛ց, հացի հրեշտակ	№ 325բ

Հացն ի փուռին	№ 30
Հե՛յ քե՛ն մեռնեմ, յոթ անվան տեր սուլթան սուրբ Կարապետ	№ 428
Հե՛յ քե՛ն մեռնեմ, յոթ անվան տեր	№ 388
Հեր ի, հերի հանապատին	№ 413
Հիշողս բարի	№ 8
Հըսոս Քիստոս, խոտե աստված, կամ քե՛ն հոգ	№ 434
Հիսուս՝ բերդ	№ 275
Հիսուս՝ բերդ, Հիսուս պարիսպ	№ 47
Հիսուսի խաչը սրտիս	№ 283բ
Հիսուս՝ յիսուս, Քրիստոս՝ գրկիս	№ 279
Հիսուս սրտիս, Քրիստոս գրկիս	№ 280
Հիսուս սրտիս սուն ա	№ 284բ
Հիսուս Մայրամ, դու կուս ես	№ 329բ
Հիսուս՝ ուսիս	№ 283ա
Հիսուս Քրիստոս վերս էլավ	№ 37գ
Հիսուս Քրիստոս	№ 97
Հիսուս Քրիստոս, սուրբ ծերունի	№ 214
Հիսուս Քրիստոս աշխարհ եկավ	№ 177ա
Հիսուս Քրիստոս բերթ շինեցին	№ 104գ
Հիստոս Քրիստոս	№ 459
Հմեն կարիպ կուրպեթին հաջողություն տվող Աստված	№ 419
Հոմե՛ն կագո մեր Հեղնին	№ 210ա
Հույս ունիմ յուսիս	№ 129
Հրանիթ, Հրափայլ, Հրատն	№ 49
Հրես էկան իրեք, իրեք	№ 146ժդ
Հրես էկավ երեք ծիպվոր	№ 126ա
Ձանձողիկ, հե՞րիս էղե՛	№ 69
Ձանտ՝ ձկան	№ 416
Ձուն էստեղ փջի	№ 89բ
Ղե՛յնը, ղե՛յնը, ըստեղ կաջ	№ 173ե
ճըրա, ճըրա ճշմարիտ	№№ 146իթ, 254բ
ճրագ, ճրագ, ճշմարիտ	№№ 126ե, 146լ,
	լա, լբ, լգ, լդ, 254ա, բ, գ, դ, գ, է, ը, ժ, 255ա, բ, դ
ճրագ, ճրագ ճշմարտահատիկ	№ 254ժբ
ճրայ, ճրայ ճշմարիտ	№ 254ե
ճրայգ, ճրայգ ճշմարիտ	№ 254ժգ
ճրաք, ճրաք, ճշմարիտ	№ 254ժա
ճրագն ընկավ լիացավ	№ 261
ճրագն ընցավ, չարն խափանավ	№ 264
ճրագը մարեցավ	№ 258
ճրագ մարավ	№ 256ա
ճրագ չընցավ, չարն ընցավ	№ 262
Մահը միտս է	№ 248բ
Մահը մտիս է	№ 246ա
Մայրամ մա՛ր, Աստվածամար	№ 337բ
Մայրամ, Մայրամ, դու կույս ես	№ 335
Մայրա՛մ, դու կույս ես	№ 331
Մայրամ նստե անապատին	№ 328բ
Մայր իմ, գիշերը պառկեցա	№ 349գ

Մայր Մարյամ, սուրբ Աստվածածին	№ 349բ
Մայր Մարիամը նստիլ էր եղիմա դրախտը	№ 35բ
Մայրն մայ, Աստծու մայ	№ 337ա
Մարիամ Աստվածամայր, քո՞ւն ես, թե	№ 349ա
Մարիամ, Մարիամ, վտե՞խ կեչթաս	№ 35է
Մարիամ մայր Աստվածածին	№ 35բ
Մարիամ, ողջույն քեզ, կուս ես	№ 336
Մարիամ, որ կույս իս	№ 329գ
Մարիկ մայր Աստվածածին	№ 35դ
Մարիս Մարիամ, ո՞ւր գերթաս	№ 35ժ
Մարյամ մայր, քուն ես, թե՞ զարթուն	№ 131
Մանեմ, մանեմ	№ 197
Մարգարեաց գավազանով	№ 192
Մեղա՛, մեղա՛, Աստուծո	№ 402
Մեղա՛, մեղա՛, Աստծուն մեղա	№ 406
Մեղա՛, մեղա խարիր խազար	№ 405
Մեղա՛, իմ Աստված, մեղա ցանկամ	№ 407
Մեղա՛, մեղա, մեղ Աստղծու	№ 48
Մեղա՛, մեղա՛,Տեր քե մեղա	№ 313
Մեղայ, իմ տեր, մեղայ, իմ տեր, մեր մեղացնի	№ 142
Մեյրամ անա հողաբեր	№ 35ե
Մե շո՛ւմ կա, շո՛ւմ էլ չըկա	№ 177դ
Մե շունըն կեր՝ պերան չըկեր	№ 177գ
Մեկ ծառ մը կա անտեղը	№ 2(160)
Մենք տուն մը ունինք երկրթե	№ 126դ
Մեր դռան առաջը ծով կա	№ 61դ
Մեր դուռը գնճըլած է	№ 205գ
Մեր մեղաց մաքրեալ էլի	№ 148
Մեր տան առաջ ծովըն կար	№ 106ա
Մեր տան եղի կռնեն մի կալ	№ 61ա
Մեր տան եղի կողմը մի ծով կա	№ 61գ
Մեր տան ետնեն մի ծառ կա	№ 116դ
Մեր Տերն էկավ մեզի հյուր	№ 73ե
Մեր Տեր էրի համբ խաղա	№ 325
Մեր Տերն եկավ ամպով խաղաց	№ 323գ
Մեր Տերն երեկ, ամպը գոռաց	№ 324
Մեր Տերն խաչին չարչարեցավ	№ 66
Մեր Տերը մե խուր	№ 73գ
Մերն ու վուրթին	№ 71
Մեր ու վուրթին չորեք ճամփին	№ 60
Մեր տուն զըմեն էրկաթ է	№ 146 իր
Մեր տունն լիքը էրկաթ է	№ 266գ
Մեր տունը հրամատուն է	№ 271
Մըռջըմուկը բուսեր է	№ 81
Մրչըմուկը հըկըկե, մըկըկե	№ 83բ
Մրջըմնոց, մրջըմբլոց	№ 83ա
Մրջունը սաբան կաներ	№ 83գ
Միր կտիր եղնեն ծով կա	№ 61բ
Մի տան մի կրակ կա	№ 110

Մի տուն՝ կեր՝ երկաթ էր	№ 266բ
Մոյրամ, Մոյրամ, Մոյր Աստուծո	№ 349ը
Մուկիկ, մուկիկ, այ՛ մուկիկ	№ 171ա
Մո՛ւկ, մո՛ւկ, տար ու բի	№ 171բ
Մուսլուխը՝ դոշակ, քարը՝ բարձ	№ 73ժդ
Մտա ի գերեզմանս	№ 298
Մտա ի տեղիս	№ 286
Մտա ի տիղս, ի գերեզմանս	№ 299
Մտա ճերմակ ծովը	№ 114գ
Մտա տեղ կողին	№ 307
Յա՛ հաց, հացի հրեշտակ	№ 235դ
Յա՛ Յիսուս Քրիստոս, խաչ ավատորան	№ 435
Յայն ժամ բացաւ երկինքն	№ 6(224)
Յա՛ չորեքկողման պետ ու մանր սրբեր	№ 231
Յա՛ սուրբ Աստված	№ 337
Յա՛ տաք հաց ու պաղ խմոր	№ 235զ
Յաւուր մի յարեաւ սուրբ առաքեալն Պետրոս	№ 1(159)ա
•Յէլեք տեսեք՝ ո՞վ կգա	№ 146ժա
•Յիշայ գովայէլ հրեշտակապետն	№ 3(221)բ
•Յիսուս գնաց ճանապարհ, Մայրամ կույսին	№ 349է
•Յիսուս, .Յոսեփ, ով Մարիամ	№ 333
•Յիսուս քողն իրիսին	№ 149
•Յորժամ երթայր Տէրն մեր	№ 178
•Յուսին, .յուսին սուրբ կուսին	№ 211բ
Նախքաշը մե գյուղն կա	№ 62
Նայած սիրով հարսըմ գտա	№ 463
Ննջեցյալն ինչպես կմեռնի	№ 95
Նոր լուսին՝ նո՛ր, շնահոր	№ 448գ
Նո՛ր, նո՛ր, թագա թագավոր	№ 90դ
Նո՛ր, նոր նորավոր	№№ 92բ, 448ա
Նո՛ր, նո՛ր, նորե զիս	№ 90ա, բ
Նո՛ր, նո՛ր, նորելիս	№ 90գ
Նո՛ր, նո՛ր, շնախավոր, նո՛ր	№ 92ա
Նստել ես սև սարին	№ 17
Նստեր էր սուրբ Երանելին	№ 64
Շագելույս ասա	№ 13
Շեկեկը մտավ խոտի դեզը	№ 57
Շենին ծուրունը մին ծավ կան	№ 116բ
Ո՛հ նազար, շահ նազար	№ 9բ
Ողճուն քեզ Մարիամ, մեր Մարիամ	№ 38գ
Ողորմացող, գթացող քաղցրիկ Յիսուս Քրիստոս	№ 53ա
Ոչ հաւն ի ծին	№ 85
Ով աչքը ըջքահարե	№№ 10բ, 32
Ով ամենօրհնեալ այգի	№№ 6(164)ա, բ, գ
Ո՛վ բարի լուսու Աստված	№ 389
Ով գել գազան	№ 185գ
Ով սուրբ Անդանակ հայրապետ	№ 417բ
Ով սուրբ Գևորգ	№ 180
Ով սուրբ, երեսս ոտիդ տակը	№ 447

Ո՛վ սուրբ Չպլախամեր Աստվածածին	№ 153
Ո՛վ Տիրամար, պահե զիս	№ 346
Ո՛վ օխտը անվան տեր սրպ Կարապետ	№ 140
Ով օր խոսի, խոստովանի	№ 454
Որդե մեռել կա՝ սաղանա	№ 96
Որդի Գալուստին	№ 193
Որդի դաբալաբզիկ	№ 133
Չար աշկը՝ չար փուշ	№ 1բ
Չար աչքը կերթար	№ 37բ
Չար աչքը ճաթի	№ 2
Չար աչքը՝ չար փշին	№ 4
Չար աչքը՝ չար փուշ	№ 1գ
Չար աչքը՝ չար փուշը, չար կրակը	№ 31
Չար աչքը, / Չար միտքը	№ 21
Չար աչքը՝ չար հղեննի	№ 27
Չար աչքը չար չարաբանի	№ 37գ
Չար աչքը, չար սահաթը	№ 11ե
Չար աչքը, / Չար սըհաթ	№ 12
Չար աչկը, չար սհաթը	№ 42
Չար աչքը՝ չար փուշ	№ 45
Չար աչքին՝ չոր փչակին	№ 7
Չար աչքից, չար փշից	№ 6
Չար աչքին՝ չար փուշ, թյո՛ւ, թյո՛ւ, թյո՛ւ	№ 1(55)
Չար աչքն՝ ի չար փուշ	№ 19
Չար աչք՝ չար փուշ մաշիս	№ 1ա
Չար աչք՝ չար փուշ	№ 3, 5, 16
Չար աչք, չար նիաթ, չար սահաթ	№ 11դ
Չար ընցավ, ճըրագ չընցավ	№ 265
Չարը չարով չորանա	№ 123
Չար նազարեն, չար խոսքեն, չար միտքեն	№ 33
Չընկըր, չընկըր ձեն կիզա	№ 146ժը
Չրախը անցավ	№ 259ա
Չրախը մարեցավ	№ 259գ
Պախապան խաչ խրեշտակ	№ 291
Պահապան խաչ հրեշտակ	№ 233, 292
Պասն ու աղօթքն Բարսեղին	№ 196
Պատռեց սև լեռը	№ 22
Պարի լուս պացեր ես	№ 384
Պողոս, Պետրոս, Անթանիոս	№ 309բ
Պողոս, Պետրոս ժամ կը շինեն	№ 104դ
Պողոս, Պետրոս, ո՛ւր կերթաս	№ 147ա, բ
Պողոս, Պեյոս, Ընտանոս	№ 311
Պողոս, Պեյոս, սուպ Մարտիրոս	№ 310
Պստի պստի եկեղեցի	№ 432
Ջերմութիւն դիւացն զի որպէս ջուր ելանէ	№ 2(144)
Սառայի մարդը քար կը կրե	№ 104ե
Սատանա՛, սատանա՛	№ 246ա
Սըտա՛նա, սըտա՛նա	№ 246բ,գ
Սև դարն եմ գացե	№ 15

Սև եզր՝ սև սարը	№ 34ա, բ
Սև օձը բռնեցի	№ 18
Սև օձը գրթեսիւնք	№ 118
Սև օձն էկավ կչկչալով	№ 20
Սև օցը մղիլ է հիվանդին ձոցը	№ 93
Սըփ Սարգիս, յամուր կանիս	№ 421ա
Սիպտակ հլեվորը	№ 114բ
Սիպտակ սարի տակիցը	№ 114ա
Սիպտակ քամի	№ 100
Սիրտը պորտի տեղը	№ 134
Սույբ սինը սըյտիս	№ 202
Սուպ Սերգիս, յուսկի՞ կուզաս	№ 423
Սուրբը մեր մեջն է	№ 177ե
Սուրբն Անաս և սուրբն Շիղաս	№ 1(159)է
Սուրբն Անու և սուրբն Շիղայ	№ 1(159)ը
Սուրբ Անտոն և սուրբ Նշխար	№ 1(159)ժբ
Սուրբ Աստվածածին	№ 152
Սուրբ Գաբրիելի կրակե սրով	№ 207
Սուրբն Գրիգոր ի հորն իջաւ	№ 94
Սուրբվեոր, սուրբ Գրիգեոր	№ 431
Սուրբ Դանիել, մեղա քեզ	№ 127
Սուրբ եղիցի	№ 327
Սուրբն Թորոս նստեալ գրէր և դարձեալ ջնջէր	№ 50ա
Սուրբն Թորոս նստէր գրէր և ջնջէր	№ 50բ
Սուրբ կոյսն Մարիամ	№ 76
Սուրբ Հարոս	№ 242
Սուրբ հրեշտակք Աստուծոյ	№ 5(163)
Սուրբն Մարիամ, Մարիամ	№ 348
Սուրբն Նանոս և սուրբն Նշիաթ	№ 1(159)թ
Սուրբ Սանո՛ս, սուրբ Սանոս	№ 1(159)իգ
Սուրբն Պաւղոս և սուրբն Պետրոս	№ 1(159)բ
Սուրբն Պետրոս և սուրբն Պօղոս	№№ 1(159)գ, դ, ե
Սուրբն Պօղոս և սուրբն Պետրոս	№ 1(159)գ
Սուրբ Սարգիս մեր տունը օթե	№ 205ա
Սուրբ Սարգիս, դուն հասնիս	№ 420բ
Սուրբ Սարգիս անուն պարի	№№ 421բ, 422ա
Սուրբ Սարգիս, / Անունդ պարիսպ	№ 422բ
Սուրբ Սերգիս սնար սրտիդ	№ 128
Սուրբն Սիանոս որս էր ելէր	№ 1(159)ժը
Սուրբն Սիովն, սուրբն Սիսի	№ 1(159)ժթ
Սուրբն Սիսիանոս գայր ի լեռնէ մի վայր	№ 1(159)ժէ
Սուրբն Սիսիանոս և սուրբն Անաստաս	№ 1(159)ժա
Սուրբ սկին սրտիս	№ 281
Սուրբն Սուքայէլիւն, սուրբն Միքայէլիւն	№ 1(159)ժդ
Սուրբ Ստեփաննոս Նախավկեն	№ 115
Սուրբ ՚րեզնակ	№ 158բ
Սուրբ Քառսունք, սուրբ Քառսունք	№ 438ա
Սուրբ Օվանեսը ուներ կապ պղնձե	№ 194
Սուրբ Օվանես, լեռեն կուզաս	№ 316

Սրսվիլը վար արավ	№ 82
Վասն Աստուծուն, / Վասն Քրիստոսին	№ 84
Վեր կեցա՝ միսս հանգուստվավ	№ 106բ
Վեվ օր աչք է տվե	№ 10ա
Վերևեն էկավ իրեք ձիավոր	№ 146ժգ
Վիլա, վիլա	№ 250
Վիշապ մի գայր բաշնաւոր ի լեռնէ	№ 1(159)իա
Տաք հացի հոտ էկավ	№ 146բ
Տաք հաց, պաղ սուփրա	№ 235ե
Տեղս ծավ կան	№ 116գ
Տեն ման կալեն լյուս մը տեսա	№ 420գ
Տեսին Սիսիանէ և Սիսիանոս և Շիղաս	№ 1(159)ժգ
Տեր Աստված	№ 409
Տեր Աստուած մարդասէր	№ 54
Տեր Աստված, / Դուն աշխարհիս հաղաղութին տաս	№ 408
Տեր Աստված, /Տղաս խամեթով թագավոր ըլա	№ 245
Տեր Աստուած, / Որ ժամ զարքայութիւն քո արարեր	№ 10(228)
Տեր իմ, ընծի ի՞նչ կասես	№ 349դ
Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս	№ 1(159)ի
Տեր, մեղքս շատ է քընց սարը, քընց ձորը	№ 314
Տերն ի տապան տրին	№ 317
Տեր, ողորմյա, Տեր քեզ մեղա	№№ 154, 403, 404
Տեր ողորմյա, Տեր ողորմյա, Տեր ողորմյա	№ 369
Տեր ջան, դու տաս երկրին, աշխարքին խաղաղութիւն	№ 380
Տիրամար Աստվածամար	№ 35գ
Տունը հիսար պատածի	№ 274
Տունն իջավ տապանը	№ 200բ
Տունմ՝ կա՝ երկաթ է	№ 267ա
Տուն կեր՝ երկաթ էր	№ 266դ
Տուն մը ունենք երկրթ	№ 267բ
Տունմ՝ ունիմ երկաթ	№ 266ա
Տուն ունիմ երկաթ	№ 146իե
Տուն ունիմ երկաթ	№ 146իզ

Բ Ն Ա Գ Ր Ե Ր

I
ԲՈՒԺԱՂՈԹՔՆԵՐ
(№ № 1-64)

Ա. ՉԱՐ ԱՉՔԻ

1ա

Չար աչք, չար փուշ մաշխս:
ՀԱԲԱ FV VIII: 3647, 01 / Ապարան-Արագած

1բ

Չար աշկը՝ չար փուշ,
Չար նիաթը՝ չար փուշ:
ԱԴ IX, 115 / Շարուր-Ուլխա Նորաշեն

1գ

Չար աչքը՝ չար փուշը
Չար կայծը՝ չար կրակը:
ՀԲՆ/Շիրակ-Ձրառատ

2

Չար աչքը ճաթի,
Չար նիյեթը վար հալածի:
ՀԱ, 160/Ակն

3

Չար աչք՝ չար փուշ,
Չար փուշ՝ չար կրակ,
Չար կրակ՝ ծովի տակ,
Իրեքշըբաթմուտ, Չորեքշըբաթմուտ,
5 Սըբ երկանմորուս Սըբ Կրակմուտ,
Պախապան, օգնական կենաս:
ՀԱԲԱ FAV: 5945, 01

4

Չար աչքը՝ չար փշին,
Չար փուշը՝ չար կրակին.
Չար աչքը շիտկվել է ձեր դուռը.
Աչքը՝ քոռ, ձեռքը՝ չոլախ, լեզուն՝ բիրառ,
5 Էլ չգա ձեր դուռը:

*ԷԱԺԱ, 183/Շիրակ. ՀԱԲԱ, FFI:
7523, 04/Գյումրի*

3 ՀԱԲԱ Չար աչքը ձեր դռանն է շիտկվե:

**4 ՀԱԲԱ Աչքը քոռնա, ձեռքը՝ չոլախ, լիզուն
վառվի:**

5

Չար աչք՝ չար փուշ,
Չար կրակն իջե իրիցի,
Չարերն սարերն երթան,
Բարին վըր մեր տղի օրոցին:
ԱԴ XX, 183/Վասպուրական

6

Չար աչքից, չար փշից,
Չար կայծից, չար կրակից,
Չար դևից, չար նաֆասից
Հեռու պահես:
ՀԲՆ/Շիրակ-Ձրառատ

7

Չար աչքին՝ չոր փշակին,
Քարն ու քացախ բերանին.
Ձեն ուտեր, զեն տաներ,
Ձեն տաներ տեր յուր դոխերին:
ԱԴ X, 241/ Բորչալու-Լոռի

8

Հիշողս բարի,
ճոշողս քարի,
Լերդը կրակի,
Աչքը դուս տրաքի,
Շար աչքը՝ չար փուշ կանանչի:
ՀԺԴ VI, 146/Վաղարշապատ

9ա

Աթ հազար, չաթ հազար,
Ով որ տվեր քեզի նազար՝
Անոր մննե համար հազար:
ԲԳ, 648/Ակն

9բ

Ո՛հ նազար, շահ նազար,
Ով որ տվավ նազար,
Անոր ըլլա համար հազար:
ԲԱ, 380/Խարբերդ

- 10ա
 Վեվ օր աչք է տվե՝
 Աչքի աչքով հարվի,
 Մոմի պես ծալվի,
 Աղի պես հալվի:
- 5 Վեվ օր աչք է տվե՝
 Գորտի պես ճղվի,
 Օծի պես բղավե,
 Օչխրի պես ձեն հանե:
 Ասդին ջուր, անդին ջուր,
- 10 Մեջը փուշ գուշկուր դուրս գա:

*ՋԲ, 16/Ձավախք
 ՀԱԲԱ, FFI:7523,02/Գյունրի*

4 ՋԲ առի պես: Ուղղ. ըստ իմաստի, հմմտ. № 10բ և գ տարբերակները:

ՀԱԲԱ առվի պես հալվի:

5 ՀԱԲԱ չիք:

6 ՀԱԲԱ գորտի պես տրաքի:

7 ՀԱԲԱ օծի պես ֆշշա:

10 ՀԱԲԱ մեջը խոտ դուրս գա:

- 10բ
 Ով աչքը ըջքահարե՝
 Աղի պես աղվի,
 Հողի պես մաղվի,
 Գոմշի պես տալընգա,
 5 Տավարի պես բռանչե,
 Օծի պես սողա,
 Ուռի պես դողա:

Տաշրացի 1887/Լոռի

- 11ա
 Աչքը ըջքահարի՝
 Քրիստոսը մըտմահարի,
 Ուռի պես դողա,
 Օծի պես սողա,
- 5 Մաղով մաղվի,
 Շըտարարով շըտարարվի,
 Խըխալով խըխալվի,
 Գոմշի պես տըռընգա,
 Աղի պես հալվի,
- 10 Տըվարի պես բըռընչա,
 Գորդան պես ճըռընչա.
 Թե կնիկ ա՝ ճավը վեր գա,
 Թե տղամարդ ա՝ միրուքը պըռճոկվի:

ԱԳ X, 239/Բորչալու

- 11բ
 Աչք աչքահարի՝
 Քրիստոսը մատմահարի.
 Ձեռը՝ քարին,
 Քարը՝ ձեռին.

- 5 Չարություն, չար նիաթ,
 Չար աչքատերը ուռի պես դողա,
 Օծի պես սողա,
 Մաղի պես մաղմաղոտվի,
 Խախալի պես ծակծկոտվի.
- 10 Թե մարդ ա աչք տվել՝
 Միրուքը վեր գա,
 Թե կնիկ ա աչք տվել՝
 Բաշը վեր գա:

ՀԱԲԱ FBI:1188,02/Լոռի-Չաղպատ

- 11գ
 Աչկը ըչկհարին,
 Քարը՝ մատին,
 Քարը՝ վետին,
 Քար ու քացախը բերնին:
- 5 Սև օցը կթեմ, մերեմ,
 Ուտըցնեմ աչկը տվողին՝
 Օցի պես մըկըկա,
 Վըչխարի պես ծըկըկա,
 Հիսուս Քրիստոս:

ՀԱԲԱ FFI: 9975,02/Սոյեմբերյան

- 11դ
 Չար աչք, չար նիաթ, չար սահաթ
 Սև սարի տակին,
 Սև քարի տակին
 Օծի պես սողեր,
 5 Ուռի պես դողեր,
 Ֆողի պես մաղվեր,
 Խախալի պես ծըկծըկոտվեր.
 Թե մարդ ա՝ մերուքը վեր գա,
 Թե կնիկ ա՝ ճավը վեր գա:

ԱԳ X, 238/Բորչալու

- 11ե
 Չար աչքը, չար սահաթը.
 Հոգևոր պառավը հանե չար աչքը.
 Մաղի պես մաղե,
 Եղի պես պարզացնե,
- 5 Աղի պես հալե,
 Մոմի պես սառցնե,
 Իծի պես ծըկըկացնե,
 Ուլի պես մըկըկացնե,
 Օցի պես սըկըկացնե:

ԱԳ X, 238/Բորչալու

12
Չար աչքը,
Չար սրհաթ,
Չար նիաթ.
Անբիճն՝ Աստված,
5 Լիսիճն՝ լիսնահող,
Օծի պես սողաս,
Ուռի պես դողաս:

Տաշրացի 1887/Լոռի

13
Շագեղույս ասա,
Շենավրիս ասա,
Գարեվլիս ասա,
Ուլիս ասա,
5 Ուլամանիս ասա,
Թավիս ասա,
Թավլամանիս ասա.
Էս կուռը ջուր,
Էն կուռը ջուր,
10 Մեչը կապ ու կշկուռ:
Չար աչքը ճաթի,
Պատով տամ՝ պատահարվի,
Օծի պես սողա,
Մկան պես դողա.
15 Աստված քե պահի, պահպանի,
Չարը քե չըմոտենա:

ԱԳ X, 240/Բորչալու

14
Դուստր ու դուստր,
Որդին, դուստր.
Գնացի սև մերին,
Շուռ տվի սև քարը,
5 Դուրս էկավ սև օձը,
Կթեցի սև կաթը:
Աստվածածնա բերանով,
Քրիստոսի աղոթքով
Ջնջվի չար աչքը,
10 Չար ձեռը, չար ոտը,
Չար նիաթը, չար սրհաթը.
Քար ու քացախ,
Փուշ ու տատաշ:
ՀԱՐԱ FB: 1139, 01, 03/Լոռի-Չաղպատ

15
Սև դարն եմ գացե,
Սև օձն եմ կթե,
Պանիրն եմ դեղե,
Չար աչքին եմ կերցրե:
5 Չար աչքը՝ չար փուշ,

Չար փուշը՝ կրակ,
Կրակն անատակ ծովեր:
Չար մարդից,
Չար սհաթից,
10 Չար էքից,
Չար որցից,
Չար դրկըցից,
Չար հայից,
Չար թուրքից՝
15 Չար աչքը՝ չար փուշ,
Չար փուշը՝ կրակ,
Չար կրակն՝ անատակ ծովեր:

ԷԱԺԶ, 304/Բայազետ

**4 Չար աչքին են կերցրե,
ուղղ. ըստ բնագրի իմաստի:**

16
Չար աչք՝ չար փուշ:
Սև օձ էգավ կըկըջալին,
Կըթի,
Մակըրթի,
5 Չար աչիչ կերցըրի,
Չի՛ք ես, չի՛ք,
Եղ դարձուցի:
Սուրբ Մայր Աստվածածին,
Երկնիցը,
10 Կառճիցը,
Չար մարդուցը,
Չար սահաթիցը,
Չար խորհուրդիցը
Եղ էրթա՝ •յառեջ չիգա:

ՀԱՐԱ FF VIII:1823, 01, 02/Շիրակ, Չայկավան

**8ՀԱՐԱ 02 նույն բանասացից գրառված՝ ունի
հետևյալ շարունակությունը.**

Թուհ, անուն Աստծու՝ Աստված,
Երկնիցը,
Կառճիցը,
Մարդուցը,
5 Յոթն անվան տեր սըրբ Կարապետ,
Սպիտակ ճակատ սըրբ Աղբերիկ,
Կանանչ մեռոն,
•Յամենան փորձանքեն ազատե՝
Չար աչքից,
10 Չար սահաթից:

17
Նստել ես սև սարին,
Ապառաժ լեռ քարին:
Սև օձը կթեցի՝
Մածոն արի.
5 Ով կերավ՝ ճաքեց,

Ով տեսավ՝ զարմացավ:

Չար մարդը,

Չար աչքը,

Չար նեաթը

10 Առնու ջուրը՝ վեր խորտակվի:

ԳԺԳ VII, 134/Լոռի-Չաղպատ

18

Սև օձը բռնեցի,

Սև պուտկի մեջ ձգեցի.

Վե՛վ օր տեսավ՝ արմացավ,

Վե՛վ օր տեսավ՝ զարմացավ:

5 Չար աչքը՝ չար փուշը,

Չար նաֆասը՝ բարի աղոթք:

ՋԲ, 16/Չավախք

19

Չար աչքն՝ ի չար փուշ,

Չար փուշն՝ ի չար կրակ,

Չար կրակն՝ ի ծով,

Ծովն՝ ի յանատակ:

5 Սև օձն եկավ կրկնալեն.

Կթեցի զկաթ՝ քասա չինին,

Լըցի վըր չար փշին

Ու զարկի մըջ չար աչքին

Ու ըսեցի.

10 Չար աչքն՝ ի չար փուշ,

Չար փուշն՝ ի չար կրակ,

Չար կրակն՝ ի ծով,

Ծովն՝ ի յանատակ:

ԼԲ, 52. ԳԱԹ, Սրվանձոյանցի ֆոնդ, ԼԲ, № 3,

ԼՎԲ, № 29/Սուշ

6ԼԲ քու չինեն, ԳԱԹ/IV, 29/

քասա չինին, ուղղ. ըստ ԳԱԹ:

20

Սև օձն եկավ կչկչալով,

Սև ամպն էկավ որոտալով.

Կթեցինք ու մերեցինք,

Խարկած կժեր լցրեցինք,

5 Անատակ ծովեր գեցեցինք,

Չար աչքի տիրոջ կերցուցինք.

Թե էգեն, թե որձեն,

Թե ազգեն, թե տակեն,

Թե չար, թե բարի սրտով՝

10 Չար աչքին՝ չար փուշ:

ԷԱԺԱ 183/Շիրակ

21

Չար աչքը,

Չար միտքը,

Չար խորհուրդը՝

Չար փուշ:

5 Սև օձն էկավ.

Սև օձի փուշը՝ չար աչքը:

ԼԴ 1885, №24/Շիրակ-Դահարլու.

ՉԱԲԱ, FAV: 5669, 01

22

Պատռեց սև լեռը,

Դուրս եկավ սև ձին,

Դուրս եկավ սև մարդը,

Դուրս եկավ սև օձը.

5 Սև օձի մի աչքը ջուր էր,

Սյուս աչք կրակ էր:

Թուխ աչքավորի,

Շեկ աչքավորի,

Կանանչ աչքավորի,

10 Կապուտ աչքավորի

Չար աչքը տրաքի:

Տաշրացի 1887/Լոռի. ԱԳ X, 240/Բորչալու.

ԳԱԹ, Կ. Կոստանյանի ֆոնդ, № 130

23

Կապեցի թևն ու արմունկը,

Կապեցի շեկ մարդուն ու սև մարդը,

Կապեցի իրեք ձեղ կանեփը.

Մեկը կապեցի,

5 Մեկը կախեցի,

Մեկը ցկի անհատակ ծովի տակը:

Սև օձեն պանիր քաշեցի.

Տեսնողը՝ զարմացավ,

Ուտողը՝ պատռեցավ:

10 Չար աչքը՝ չար փուշը:

ՋԲ, 16/Չավախք

24

Աղոթում եմ աչկիտ,

Արաչի անգամ իմ գլխին.

Անուն հոր և հրդոդ

Եվ հոքոյն սուրբն, ամեն:

5 Տանու ա,

Դրսի ա,

Բարցո բոյով ա,

Ցածր բոյով ա,

Սպիտակ մարդուց ա,

10 Թե շեկ մարդուց ա,

Թե սև աչք ունքով մարդուց ա:

Կար սև մարդ,

- Նստած էր սև ձիու վերա,
 Բրնած ուներ սև դամիշ:
- 15 Նընգան ծովը,
 Չկարացին դուսը գան էն նմուտին:
 Ես խո գիտում չեմ,
 Կարա դուս բերի լաց ու կոծով,
 Մոսես մարքարեի սուրբ բերանով
- 20 Եվ Մողոմնի կնքով:
 Ցավը կը կապեմ՝ երկինք կը թողնեմ,
 Կլեկաց կուժը կը զցեմ թեշ կրակը,
 Կը զցեմ, կերեմ, կը խորովեմ,
 Գեշ աչկըն սրտից հերանա:
- 25 Գեշ աչկը՝ գեշ խեթերը, գեշ սիաթը:
 Տուր սրան լավություն ու արողջություն:
ՀԱՐԱ FAV: 5732, 02/Թիֆլիս ()*

- 25
 Ալերս, պալերս,
 Քաշեցի սև պաներս.
 Աստվածամար,
 Քառասուն կամար,
 5 Չար աչքը, չար փուլը
 Քրիստոսու բթովը՝
 Արճիճի պես հալի
 Սև օձի բերան:

ՋԲ, 16/Ձավախք

- 26
 Խաչափայտն Քրիստոսին,
 Հայրն ընկալավ որդուն, կապեց
 Աչք բթոկ, աչք բթոկ,
 Աստվածային հրամանով,
 5 Կանանչ ու կարմիր նարոտով՝
 Չար աչքը, չար լեզուն,
 Չար սիրտը՝ չար փուլերի:

ՋԲ, 15/Ձավախք

- 27
 Չար աչքը՝ չար հղեննի,
 Չար աչքը՝ սև սալի.
 Կյապուտ քար ա.
 Չար աչքը՝ օղցեն մրմունջը.
 5 Չար աչքն ալ չար հղեննի,
 Չար աչքը՝ չար մարդը:

ԱԴ XX, 115/Ղափան

- 28
 Իրիք-իրիք գեցալ ըն վար.
 Իզնի հի՞նչ իլալ՝ կարիճ.
 Երպատը հի՞նչ իլալ՝ օղծ.

- Օղծուն փուրավը մին աղ ու մուխեր.
 5 Սև քարեն ցիքիմ,
 Սև սալեն ցիքիմ.
 Հույս Մարիամ,
 Կույս Մարիամ,
 Կամ Աստուծո,
 10 Հիսուս Քրիստոս աստուծո:
ԱԴ XX, 114/Մեղրի

- 29
 Լուծն լծեցի՝
 Լուծն կոտրվավ,
 Եզն պատռվավ,
 Քառասուն մանկունք խլըսան:
- 5 Կալեցի, կապեցի,
 Անտակ ծովը զցեցի:
 Լուծն ո՞նց լծեցիր,
 Լուծն ո՞նց կոտրվավ,
 Եզն ո՞նց պատռվավ,
 10 Քառասուն մանկունք ո՞նց խլըսան,
 Ո՞նց կալեցիր, ո՞նց կապեցիր,
 Ո՞նց անտակ ծովը զցեցիր:
 Հանուն Հիսուս Քրիստոսի:
ՀԱՐԱ FAV: 5963, 01

- 30
 Հացն է փուռին,
 Լոշն է քարին,
 Ձին է թամբին,
 Տղան ելնե օրոցքի լուծին.
- 5 Հարս ու փեսին,
 Աղեկ տան տերին,
 Աղեկ կտրճին,
 Աղեկ տան տիկինին:
ՀԺԴ VIII, 93/Ղրիմ

- 31
 Չար աչքը՝ չար փուլը, չար կրակը.
 Առունձը կթեցին՝
 Օծուն կոտոշը,
 Մրջումին կաթը՝
 5 Աղեկ աղջնին ծամը,
 Աղեկ կըրճին բազուկը.
 Չար փուլը հալածի:

ՀԱ, 160/Ակն

- 32
 Ով աչքը ըջքահարե՝
 Քրիստոսը նրա աչքը հանե:
 Կապիտ եզը լծեցի,

- Կապիտ կովը կթեցի,
 5 Կապիտ մածուն հանեցի,
 Կապիտ խնոցի հարեցի,
 Կապիտ կարագ հանեցի,
 Կապիտ մարդ, կապիտ կնիկ.
 Թե մարդ ա աչք տվել՝
 10 Աչքը դուս գա,
 Թե կնիկ ա աչք տվել՝
 ճավլը վեր գա:

ԱԴ X, 238/Բորչալու

33

- Չար նազարեն, չար խոսքեն, չար միտքեն
 Ես հացի թաբախով կը թափիմ քեզի.
 Գետնեն էլնիս՝ գետին մտնիս:
 Ես քեզ սև կոթ դանակով, հացի
 թաբախով կտրիցի.
 5 Կապուտ կթիմ,
 Կապուտ մակրթիմ,
 Կապուտ աչքերովիմ ուտեցնիմ:
ՀԺԴ VIII, 93/Ղրիմ

34ա

- Սև եզը՝ սև սարը,
 Սև սամոտա վրա ուսին,
 Օխտը հագուստ վրա մեջդ.
 Չար աչքը՝ չար փուշ,
 5 Չար նիաթ, չար խրատ:
 Ծառա եմ ասու զորքիմ,
[Այսինչ անում] ծառայիդ աչք տվողի՝
 Աչքը խավրի, արևը մարի:
ՀԱԲԱ FFI: 7524, 01/Գյումրի

34բ

- Սև եզը՝ սև սարը,
 Սև սամոտա վրա ուսին,
 Օխտը հանգույց վրա մեջքը:
 Չար աչքը՝ չար փուշ,
 5 Չար նիաթ, չար խրատ:
 Ծառա եմ ասու նախախնամությանը,
 Առ ծառայիս աչք տվողին՝
 Աչքը խավրի, արևը մարի.
 Չար աչքը՝ չար փուշը,
 10 Չար նիաթ, չար խրատ:
 Սև սարը շրջեցիմ,
 Սև կթոցը կթեցիմ.
 Վե՛վ տեսավ՝ զարմացավ,
 Վե՛վ կերավ՝ տրաքավ:
 15 Սև օձին գանգին վրա
 Չար աչքը՝ չար փուշ,
 Չար նիաթ, չար խրատ:

- Տաճարն Սողոմոնի,
 Գավազանն Դավիթ մարգարեի,
 20 Խոսքն Ահարոնի,
 Բալնիքն Ունանու:
 Չար աչքը՝ չար փուշ,
 Չար նիաթ, չար խրատ:
 Չարը դռնեն ցկեմ՝ էրթեցեն էլլե,
 25 Էրթեցեն ցկեմ՝ դռնեն էլլե.
 Չար աչքը՝ չար փուշ,
 Չար նիաթ, չար խրատ:
 Չար պահ, ո՞ւր կերթաս:
 ՉԱնխաչ խմորին,
 30 Բաց օրորանին,
 Բաց կամարին,
 Լավ էզին հսին,
 Լավ գոմշի հսին,
 Լավ ծիուն ծարին,
 35 Լավ ոչխարին ջոկին,
 Լավ ջախջին քարին,
 Լավ արտին գարուն
 Եվ ամեն բարուն:
 Չար աչքը՝ չար փուշ,
 40 Չար նիաթ, չար խրատ:

ՁԲ, 13/Ձավախք

35ա

- Կուս Մայրամ կերթա դրախտը՝
 Հետ գուլա, հետ կաղաղե:
 Մեր Տեր Հիսուսն դեմ էլավ, ըսաց.
 ՉՄայր Մարիամ, է՞ր գուլաս, է՞ր կաղաղես:
 5 ՉԻմ տեր, է՞ր չլամ, է՞ր չաղաղեմ,
 Ոչ գիտեմ չար նիաթ է,
 Իրեք հարուր վաթսուներկն պիղծ ցավ է:
 ՉՄայր Մարիամ, մուտ Սողոմոնի տաճարը,
 Բռնե առաքելոց դանակը,
 10 Կտռե չար աչքը, չար նիաթը,
 չար խոխուրդը,
 Իրեք հարուր վաթսուներկն պիղծ ցավը,
 Լից պղծեմ կուժը,
 Թապլե անհատակ ծովը:
 ՉԻ՞նչ ուտե:
 15 ՉՔար ուտե,
 Քացախ ուտե,
 Բռնչի տերև ուտե:

ՁԲ, 15/Ձավախք

35բ

- Մայր Մարիամը նստիլ էր Եղիմա դրախտը,
 Կուլար ու կաղաղակեր:
 Քրիստոս Տերն կասե.
 ՉԻ՞նչու՞ կուլաս, ի՞նչու՞ կաղաղակիս:
 5 ՉԲան չը գիտիմ դեղի համար:

Ան սևկոթ դանակը,
Մտիր եղիմա դրախտը,
Կտրե արմացքը,
Կտրե գլխուն ցավը,
10 Կտրե սիրտին ցավը,
Կտրե մեջքին ցավը:
Աղոթիմ քեզ երկու բթուկ, ութը մատով,
Սուրբ Սարգսի սուրբ ձեռքով,
Աստվածամոր քաղցր կաթով:
15 Ով որ քեզի չար աչք դնե նե՝
Տունը ուռի, երթիկը ճաթի:
Ալաճա դանա կյոզ ալդը,
Անասի յալառը ալդը*:

ՀԺՂ VIII, 94/Ղրիմ

35գ

Սիրամար Աստվածամար,
Նստեր ես ծովին քանեար,
Ի՞նչ կուլաս, ի՞նչ կողբաս:
Սի՞նչդ չլամ, ի՞նչդ չողբամ:
5 Տրաքեցավ չար նազարեն
Քառասուն ձիս, քառասուն ջորիս:
Ան ֆրանկի դանակը,
Մտի Քրիստոսու պախջան,
Կտռե իրեք մասսրեն:
10 Մեկը տու սեվ սատանին,
Մեկը տու գել գազանին,
Մեկը տու ամենայն չարը փախանին,
Չար մասուրեն՝ չար նիաթին,
Չար նիաթը՝ չար կրակին:

ԶԲ, 15/Չավախք

35դ

Մարիկ մայր Աստվածածին,
Ինչի՞ գուլաս, ինչի՞ կերերաս:
Քառասուն ձի, քառասուն ջորի:
Չար աչքը՝ չար կրակին:
5 Ան ֆրանկի դանակը,
Մտի Քրիստոսի պախջան,
Կտռե իրեք մարսենի:
Չար աչքը չար տրաքի,
Չար դրկիցն ա վերջանա:

ԶԲ, 18/Չավախք

8 տաքի, ուղղ. ըստ իմաստի:

35ե

Սեյրամ անա հողաբեր,
Ոսկի աթոռն էր քե տեր,
Ի՞նչ կուլաս, ի՞նչ ճորաս:
Սի՞նչ լամ, ի՞նչ ճորամ:
5 Հիտծուն ձիս, հիտծուն ջորիս...
Քան՝ մտիր Հիսուս բաղջան,
Իրեք ուռենի կտրե:
Չար աչքը չար խոստկի,
Չար ամենակալ
10 Պեսպեսական ցավի դեղ:
Ղոթխքին դռնեն անցուր,
Դրախտին դուռը ցցուր,
Իմ հոգիս ալ հոն հանգուստե:
Սուրբ Սարգիս զորավարին,
15 Սուրբ Գեորգ ձիավորին՝
Սև օձ բռնեցին,
Կթեցին, մերեցին,
Սև ձուռն գարկեցին,
Սև կարագ հանեցին,
20 Չար աչից դեղ էրին:
Չար աչքն ի չար փուշ,
Չար փուշն ի կրակ,
Աստված էնե մեր հիվնդին ճար:
ԷԱԺԶ, 305/Բաբերդ

35զ

Առի Գեղեցիկին *[հիվանդի անունը]*,
Գնացի Աստվածամայրիկին, լացի:
Չար աչքին, չար նազարին ճարը
ի՞նչ է, լ՝ ասի:
Ան սև կոթով դանակը,
5 Գնա դրախտին դուռը,
Կդռի ժեք պտուղը,
Թո ուտի Գեղեցիկը:
Ան է չար աչքին, չար նազարին ճարը:
Իմ ձեռքս չիլա,
10 Հեքիմ սուրբ Աքսենտին ձեռքը ըլա:
Իմ ձեռքս չիլա,
Աստվածամոր ձեռքը ըլա:
ՀԱԲԱ ՄԲ VI: 8194, 02/Նոր Նախիջևան

35ե

Մարիան, Մարիան, վտե՞խ կեշթաս,
Ինչի՞ լոխմադ թապլեցիր:
Գազանը էկավ՝ գառը տարավ:
Աստվածամար տունը նստել է,

* Վերջին երկտողը թուրքերեն է.
Խատուտիկ հորթը աչք առավ,
Մոր լիզելիքը դարձավ:

- 5 Կույսը դուռը նստել է.
Քրիստոսը անցավ՝ Կո՛ւյս, ի՞նչ ունիս:
Քիվանդ իմ, հալ չունիմ:
Առ սա սև կոթով դանակը,
Կտռի չար փուշ,
10 Կտռի չար նեֆես.
Իմ ձեռքը թող չելա,
Հեքիմ սուրբ Աքսենտին ձեռը էլա:
ՀԱԲԱ ՄԲՎ: 8194, 03/Նոր Նախիջևան

35ը

Աստվածամար նստեր ցողա.
Ո՛րվ մարդ, ի՞նչ կադաս:
Ո՛րնչ աղամ,
Քառասուն բեռ, քառասուն ջորի.

- 5 Բռնե իյա, բեռն ի կապան:
Սև ձին սև սարն էլավ,
Ագռավը ծառին թռավ.
Իրեք դուռ կտռեցին,
Մայս էրին սուրբ առաքյալսն:

- 10 Շեկը՝ շեկին, սևը՝ սևին,
Չար աչք՝ չար փուշ,
Չար կրակը՝ չար կրակին:
ՁԲ, 15/Չավախք

35թ

Մարիամ մայր Աստվածածին
Նստեր է հետ Գայիանեին,
Կուլա ու արուն կը հեղա:
Ո՞ր կուլաս, ո՞ր արուն կը հեղաս:

- 5 Ո՞ր չըլամ, ո՞ր արուն չը հեղամ.
Ով որ Քրիստոսի ծառային աչք կուտա՝
[Այս անուղիչ վարին, ոչ վաստըկին,
Ոչ իրարու բանին հասնին.
Ակնահարին, գլխացավին,
10 Բեաթ նեաֆասին,
Չար աչք՝ չար փուշ,
Չար կրակը՝ չար կրակին:

ՁԲ, 15/Չավախք

35ժ

Սարիս Մարիամ, ու՞ր գերթաս
Կոռալեն, գոծգըրնալեն.
Ա՛ռ սև գոթ տանագը,
Մդիր Ադամա տրախտը,

- 5 Գդրե չար աչքը,
Գդրե չար նագարը,
Պժշկե՛ որին գ՛աղոթիմ նը:

Սկազյան 1959/Նոր Նախիջևան

35ժա

Աղոթիմ ութը մատով,
Աստվածամոր քաղցր կաթով,
Կոզմային, Դամիանոսին,
Անարծաթ բժշկին բժշկարանով:

- 5 Սև օձը կթեցին,
Առանց մակարդ մակարդեցին.
Մարը կերավ՝ ճաթեցավ,
Դուստրը կերավ՝ պատռեցավ:
Ո՞րվ Մարիամ, ի՞նչ կանիս:
10 Քիվանդ իմ ու ճար չունիմ:
-Ա՛ռ սևակոթ դանակը,
Մտիր Ադամա դրախտը,
Կտրե իմ սիրելի [այսինչ անուղ]
Չար աչքը, չար փուշը, չար խոստուկը:
ԱԴ IX, 49/Նոր Նախիջևան

Փորքշեյան 1971, 96/Նոր Նախիջևան

- 14 ԱԴ IX չոր խոստուկը, ուղղ. ըստ իմաստի:
Փորքշեյան 1971 չար խողուզը:

35ժբ

Ո՛րնչ կուլաս, կը ողբաս, երխա,
Մտիր Քրիստոսին պարտեզը,
Ա՛ռ մեկը արած և մեկն ալ չարած,
Մեկը՝ չար աչք, մեկն ալ չար նեֆես:

- 5 Փրկիչ փշից՝ բըժշկից,
Աստվածամար բըժշկից.
Աստվածամոր աղոթքը՝
Քրիստոսին բերանը:
ՀԱԲԱ ՄԲՎ: 2540, 01/Նոր Նախիջևան-Չալթըր

35ժգ

Աստվածամար էլավ դրախտը,
Առավ սև կոթով դանակը,
Աղոթից [հիվանտին անուղը կուտա],
Չար աչքին, չար փուշին, չար նեֆեսին
տերն իմ.

- 5 Իմ գիրկս չիլա,
Հեքիմ սուրբ Ադսենտին ձեռքը ըլա:
Փրկիչ միջից բըժշկից,
Աստվածամար բըժշկից.

Թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ:
ՀԱԲԱ ՄԲՎ, 2538, 02/Նոր Նախիջևան-Չալթըր

35ժդ

Առի Մայր Աստվածածին օսկի կացինը,
Տասներկու բերանով կտրից չար աչքը,
չար փուշը, չար տամարը,
Օխտը խաթ ծովի տակը հալեցավ,
մաշեցավ, բժշկվեցավ:

Աղոթիմ ուրբ մատով,
5 Աստվածածնի քաղցր կաթով:
ՀԱՐԱ ՄԲՎԻ: 8194, 01/Նոր Նախիջևան

35ժե

Աղոթիմ, կաթն է կուսին,
Գավազանն է Մովսեսին,
Քնարը՝ Դավթին,
Մատն է Սողոմոնին,
5 Ձեռն է Հիսուսի Քրիստոսին,
Էրոնին, ծերոնին:
Առեք երկու բերան դանակը,
Կտրեք չար աչքը, չար փուշը,
Չար խոստուկը, չար նազարը
[Այսինչ անուր] ծառային:

ԱԳ IX, 49/Նոր Նախիջևան

Փորքշեյան 1971, 96/Նոր Նախիջևան

6 Փորքշեյան էլեոնին:

9 Փորքշեյան չար խողուկը:

35ժգ

Թարսը թուրսը ծով ասես,
Ավեր ճաղացք հանտիբել է անհուն ցավին.
Ան գուլա, ան գողփա:
Այնացեք պերեք սուր մզրաղը,
5 Գդրեցեք անոր չար աչքը, չար նազարը.
Իմիս ձեռքս չըլլա,
Հեքիմ սուփ Աքսենտի ձեռքն ըլլա,
Աս ձառայիս պժշկութիւն ըլլա:

Սվազլյան 1959/Նոր Նախիջևան

36ա

Ա՛՛ Պողոտ:
Ա՛՛ Ես ըմ:
Ա՛՛ Չար աչքը, չար սիւս,
Հո՛՛ր ըս ուրթում:

5 Ա՛՛ Ուրթում ըմ ծառը:

Ա՛՛ Ծառուն ճողնը չկան,
ճողնուն տերիվ չկան:
Ա՛՛ Իլին մարդու գլոխ,
Շուծում լեղե:

10 Ա՛՛ Նու ընես աղ տոնդ,
Վեզդ մանդի,
Մաչքդ կոտրի,
Քիցիմ խորոնդուն ծավը,
Քրիստոսա հարի մերավը,
15 Մեյրամուն աղոթքավը,
Քրիստոսա հրամանքավը.
Հիսուս Քրիստոս աստյուն:

ԱԳ XX, 114/Ղափան

14 հարի մեղավ ուղղ. ըստ իմաստի:

36բ

Թո՛ւ չար աչքը,
Չար նիւսը,
Չար սիւսը:
Ա՛՛ պիղծ, դու՞ ես:

5 Ա՛՛ Ես եմ:

Ա՛՛ Իր ես գնում:
Ա՛՛ Գնում եմ ծառը:
Ա՛՛ Ծառին ճյուղնը չկա,
ճյուղնին տերն չկա:

10 Ա՛՛ Ծիծու մարդին լեղին քաղեն:

Ա՛՛ խորանգին ծովը՝
Մայրամ Աստծո աղոթքովը,
Քրիստոսա հրամանքովը.

Թո՛ւ չար աչքը,

15 Չար նիւսը,

Չար սիւսը.

Տեր մեր Հիսուս Քրիստոս:

ԱԳ XX, 114/Ղափան

37ա

Ելնը երթայր չար ակն.

Տեր մեր Քրիստոս ի դեմ դիպաւ և ասէ.

Ա՛՛ Իր երթաս, չար ակն:

Պատասխանի ետ և ասէ.

5 Ա՛՛ Երթամ յազգս մարդկան,

Զանմեռ մեռուցանեմ,

Զմիսն ուտեմ,

Զարինն ծծեմ

Եւ զոսկերքն խռիւ դարձուցանեմ:

10 Ասէ ցնա Յիսուս.

Ա՛՛ Դարձիր յետ.

Չար ակն ի քար թող պատառի,

Չունիս հրաման, որ մերձենաս ի

ծառայիս Աստուծոյ:

Մատենադարան, հմայիլ № 1

37բ

Չար աչքը կերթար,
Քրիստոս դեմ դիպավ, ըսաց.

Ա՛՛ Պիղծ անօրեն, հո՛՛ր կերթաս:

Ըսաց. Ա՛՛ Կեռ կոտոշ կարմիր կովին,

5 Մեծակոտոշ սև գոմշին,

Կացինն ու յուր կոթին,

Սողոմոնն ու յուր թաղկին,

Մանուկն օրոցքին.

Երիկմարդու աչքե՛

10 Գլխուն, արևուն,

Կնիկմարդու աչքե՛

Ծծին ու ծամին:

ԶԲ, 15/Չավախք

ՀԱՐԱ ՄԲՎԻ: 75204, 03/Գյումրի

**73ԱԲԱ իր թաղթին:
9-123ԱԲԱ՝**

Թե երիկմարդու աչք է՝
Իր գլխուն ու արևուն,
Թե կնիկմարդու աչք է՝
Իր ծծին ու ծամին:

37գ

Հիսուս Քրիստոս վերս էլավ,
Չար խռոխոտը դեմս էլավ.
. Յո՞ւր կերթաս, չար խռոխոտ:
-Աղեկ կովն ի կթուն,
5 Աղեկ եզն ի լծուն,
Աղեյ մարդն ի բանուկը,
Աղեկ օրոսքին չոճուխը:
Սև օձը կթեցի, մակրթեցի,
Պաճիյ մը պանիր գարկի,
10 Աչք ընողին կերուցի.
Իով օր տեսասավ՝ արմնցավ,
Իով օր կերավ՝ ճաթեցավ:
Չար աչքը ճաթի,
Չար բուշտը պառռի:

ԳՄԱ, 640/Սեբաստիա

37դ

Դեն ծաղիկ, դեղին ծաղիկ,
Վարդ բասվավ, մանուշակ եղավ,
Խրխնջաց ի սրտին,
Ուզեց փորը, փքըք փորը,
5 Սիրտը սրտին գլոխը,
Հրաման չուներ քեզ մտնելու:
Ելա առի ուրառգալ,
Կտրեցի իրեք նուռ նշանի,
Մեկը՝ խորի, մեկը՝ խոստուկի,
10 Մեկը ամենայն ցավու դեղի:
Չար աչքը ճամփա էլավ,
Փուշ փշենի մորուք ուներ,
Հրամանե մատներ ուներ:
Հիսուս Քրիստոս դեմն ելավ.
15 . Յո՞ւր կերթաս, գարշելի շուն:
Աղեկ կովն ի կաթին,
Այեյ մանույն օրորոցին,
Աղեկ կտրիճն թիյնամեջին:
Գա մայրը, գա Մարիամը,
20 Հաց կերցնեմ Գայանե կուսին.
Տաճարը Սողոմոնին,
Գավազանը Մովսեսին,
Քնարը Դավիթին:
Սև օձը բռնեցի,
25 Կապուտ քարին կթեցի,
Էճնաս պանիր հանեցի.
Ով որ կերավ՝ ճաթեցավ,

Ով որ կերավ՝ պառռեցավ:
Քարը գլխուն, քարն ոտիցը,
30 Քարն ու քացախը արևուն:

ԳՄԱ, 646/Սեբաստիա

37ե

Աղոթիմ բուքը մատով,
Անարժանիս բժշկարանի աղոթքով,
Աստվածամոր քաղցր կաթով,
Սուրբ կուսանաց աղոթքով,
5 Վաթսունուվեց հայրապետաց աղոթքով:
Չար Հուլիանոս ճամփան էլիլ էր,
Գռալեն, կաթկըտալեն կերթար:
Հիսուս տեճն էլավ ու ափց.
Ա՞չար Հուլիանոս, ո՞ւր կերթաս:
10 Ա՞կերթամ ամեն աղեկին:
Ա՞ջըտամ քեզի հրաման,
Չի՞ք ըլաս, չի՞ք դառնաս:

ՀԺԴ VIII, 93/Ղրիմ

37զ

Չար աչքը չար չարաբանի՝
Քանց շունը կատաղած,
Քանց գետը վարար:
Ա՞ղիղծ, ո՞ւր ես գնում
5 Ա՞ղիղծ պիղծ անելով,
Կով կով անելով,
Եզ եզ անելով:
Սև սարըմը սև ձոր կա,
Սև ձորըմը սև ֆոր կա,
10 Սև ֆորըմը սև օձ կա՝
Միսը կե, արհմը խմի.
Հիսուս Քրիստոս:

ԱԴ X, 239/Բորչալու

**8 սև շոր կա ուղղ. ըստ իմաստի և տաղաչա-
փական հատկանիշի:**

38ա

Էլա մորին կնացի՝
Գացիմը ծեռս պռնած.
Անդեղ մեզ մեծ մը ծառ մը գար,
Էնվոր մեչը պուն մը գար,
5 Պունին մեչը մեծ օց մը գար:
Օցը պռնեցի,
Առանց տանագ մորթեցի,
Առանց գրագ էփեցի,
Առանց պերան գերցուցի:
10 Թեղե, նեխե թափած կլխից
Գդրիս չար ըլանջըխը,
Գդրիս չար աչքը, չար նազարը.
Սև օց, չուբար օց, տեղին օց,

Թեղե, նեխե թափած,
15 Գորիս չար աչքը,
Գորիս չար նեֆեսը.
Իմ ծնոս չըլլա,
Իմ պերանս չի լինի,
Ասվածամոր պերանը լինի:
Սվազյան 1959/Նոր Նախիջևան-Մեծ Սալա

38բ
Հանսա երթանք Գալիլիա,
Գալիլիա լեռ մը կա,
Լեռան մեջը ծով մը կա,
Ծովուն մեջը ծառ մը կա,
5 Ծառին վրա բուն մը կա,
Բունին մեջը օձ մը կա,
Օձն օխտը պտուկ ունի.
Կթեցինք, մակրդեցինք,
Տիկ մը պամիր կոխեցինք.
10 Ով կերավ՝ արմնցավ.
Ով չկերավ՝ զարմացավ.
Աչք տվողին աչքը ճաթի,
Չար աչքը, չար պտողը ճաթի:

ԲԱ, 756/Մակկարա

38գ
Ողճուն քեզ Մարիամ, մեր Մարիամ.
Ելա ի լյառն Ալալիա,
Մտա ի դասն Ամասիա.
Ամասիա ծով մը կար,
5 Ծովուն մեջը ծառ մը կար,
Ծառանը վրա բուն մը կար,
Բնին մեջը օձ մը կար.
Օսկուն թասը կթեցի,
Արժրթե թասը մակրթեցի,
10 Պաճիկ մը պամիր զարկի,
Աչք ընողին կերուցի:
Չար աչքը ճաթի,
Չար սիրտը պառռի,
Փուշը, տատաշը մտնե չար աչքը,
15 Թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ:

ԳՐԱ, 638/Սերաստիա

38դ
Անդնդային ծառ մի կար,
Ան ծառը սև օձ մի կար.
Անձեռք վար առինք.
Անդանակ մորթեցին,
5 Անկրակ եփեցին.
Ով կերավ՝ ճաթեցավ,
Ով չկերավ՝ պատռեցավ:

ՀԱ, 167/Ակն

38ե
Ելանք գացանք Գալիլիա,
Գալիլիան ծով մը կար,
Ծովուն մեջ ծառ մը կար,
Ծառին վրա բուն մը կար,
5 Բնին մեջ հավկիթ կար,
Հավկիթն մեջ ձագ մը կար.
Ան ձագը անդանակ մորթեցին,
Անկրակ եփեցին.
Ով կերավ՝ զարմացավ,
10 Ով չկերավ՝ ճաթեցավ:
Աչք ընողուն աչքը ճաթի.
Աղեկ չոճուխին օրնեն կառնին,
Աղեկ կրիճին փերչընեն կառնին,
Աղեկ եզան լիժեն կառնին,
15 Աղեկ գոմշուն կոտոշեն կառնին:
Աչք ընողուն աչքը ճաթի.
Երսուներկու ձի ու ջորի
Էկան անցան Յիսուս պաղչան,
Կարմիր կովը մորթեցին.
20 Վե՛վ կերավ՝ զարմացավ,
Վե՛վ չկերավ՝ ճաթեցավ:
ԲԱ, 396/Պարտիզակ

38զ
Աղոթեմ ութ մատովս, երկու բութովս,
Սուպ Սերգիսու ձիուն ծարովը,
Քրիստոսու քասղուն կաթովը:
Ելա Ալալիա,
5 Իջա Գալալիա.
Գալալիա ծառ մը կար,
Ծարը դեղին բուն մը կար,
Բունին մեջը թռչուն մը կար.
Անձեռք բռնեցի,
10 Անդանակ մորթեցի,
Անկրակ խորվեցի,
Աչք ընողին կերուցի:
Չար աչքը ճաթի,
Չար բուշտը պառռի,
15 Աչք ընողին աշվին էլլե,
Թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ:
ԳՐԱ, 638/Սերաստիա

38է
Ալելուիա լեռ մը կար,
Լեռան վրա ծառ մը կար,
Ծառին վրա ծագ մը կար.
Անձեռք բռնեցի,
5 Անդանակ գեմեցի,
Անկրակ եփեցի,
Չար աչքի, չար լեզվի, չար նեֆեսի զոհեցի:
Թանը թթու է,

Դգալը կյուճուկ է,
10 Չիք ես, չիք դառնաս:
Հիշատակարան, 229-230/Էվերեկ-Ֆենեսե

38ը

Դըգալը կյուճուք է:
Պընակը խոր է,
Թանը թըթու է,
Հացը կարի է:

- 5 Էլա Կալարիա կընացի,
Անդանակ գինեցի,
Անխալկին էփեցի,
Նազար էնողին կերցուցի:
Չար նազարներ չաթլասըն.
- 10 *Կէօրեն կէօզլեր փաթլասըն,
Կէօզլերինէ երլան կիճի դայմար շիշ:
Էքին պիթմետիք քարլատտա,
Խօրոզ տօթմետիք եերլէրտէ*,
Մահ ըլա, մահտաժ ըննա,*

- 15 Մեր պըլուզը սաղնա,
Տեր մեր, Հիսուս Քրիստոս:

ԲԱ, 647/Կեսարիա

39ա

Քրիստոսի ութը մատնով, երկու բթով
Չար աչքը արընի,
Չար միտքը կործանի.
Աստվածածնի քաղցր կաթով

- 5 Չար աչքը արընի,
Չար միտքը կործանի.
Սուրբ Սարգսին ծիու ձարով
Չար աչքը արընի,
Չար միտքը կործանի:
- 10 Հոնան մարգարեն ձկան փորումը աղոթեց,
Սև օձը սև սարի տակին կնքվեց, մկրտվեց.
Չար աչքը արընի,
Չար միտքը կործանի:

ԱԴ X, 240/Բորչալու

39բ

Քրիստոս ութ մատով, երկու բթով,
Մայր Աստվածածինը յուր քաղցր կաթովը,
Յոթ անվան ծիու ձարովը
Նստել էր մառնառ քարին, խնդրեր, աղոթեր.

5 Այս մարդին չար աչքը,
չար փակը կործանվի:

Չուզը ծովում աղոթեց Օնան մարքարեն,
Չգան փորում աղոթեաց՝
Այս մարդին չար աչքը կործանվի,
Հիսուս Քրիստոս, չար միտքը կոր[ծանվի]:
ՀԱԲԱ FAV: 5931, 01

39գ

- Քեզի կապեն կապաններով,
Ութը մատով, երկու բթով,
Սուփ Սարքսի ծիան ձարով,
Աստվածամոր քաղցր կաթով,
5 Սուփ Կարապետու վկաութենով,
Մարանա կուսի, Գարանա կուսի,
Շողակաթ կուսի աղոթքով.
Չար աչքը՝ չար փուշ,
Չար աչքը՝ չար կրակ:
ԳԱԹ, Քամալյանի ֆոնդ III-15/Շուլավեր

40

Աղոթեն երկու բթով ու տաս մատով,
Քրիստոսի քարամաթով.

- Չար աչ, չար փուշ, չար կրակ՝
Անդնդոց անհատակ:
5 Որն որ ակներ՝ ակնեվ խփեր,
Ուր տուն՝ սով, դուռն՝ ծով,
Սովեն հելնի, հընկնի ծով.
Օրշնյալ տեր մեր Հիսուս Քրիստոս:
Գետն էկավ, եբեր կոճ մի,
10 Հէլնի էն կոճն ի հէն գետեն,
Հէլնի էն ցավն ի քո անձնեն:
Չար աչ, գբե կապեն,
Չէրթաս աղեկ ծիծն ի ծոցին,
Աղեկ բաժն ի բալեղին.

- 15 Չար աչ, գբե կապեն արեգական գոլեն,
Լուսնի շաւղեն:
Չար աչ՝ չար փուշ,
Չար փուշն ի չար կրակ,
Չար կրակն՝ անդնդոցն. յանատակ:
20 Յա՛ խաթուն խնդիրկատար

սըրբ Աստվածածին,

Յա՛ սըրբ Գրիգոր Նարեկացի,
Սըրբ Սաֆար Ավետարան,
Մատնամատի Սըրբ նշան,

*** Ընդգծված տողերը թուրքերեն են.**

Չար նազարները թող ճաքեն,
Տեսնող աչքերը պայթեն,
Աչքերին՝ օձի խայթիչը թունավոր շամփուր դառնա:
Ցանքը չբուսնի արտերում,
Աքլորը չկանչի հանդերում:

Ձեր ձեռն եղնի,
25 Ձեր աղոթողն եղնի,
Ձեր բժիշկն եղնի:

ԲԱ, 354/Բիթլիս

41ա

Լալա լարթամ,
ճեղն օնե, տիրև չոնե,
Չար մարդին խոսքը չոնե.
Տըղնը հոռե զընդան է
5 Պուրուտին փոռուը
Չար մարդին խոսքը.
Վըսկեռան մես տյուս կկյա,
Չար մարդուց խոսքը տյուս կկյա:

ԱԳ XX, 114/Ղափան

**5 փորուը ուղղ. փռռուը (=փուռ),
հմմտ. Բ տարբերակի պրուտեն փռռնավը:**

41բ

Լալան լերթ ա,
Լերթ ա լալան,
ճեղնը չկա,
ճեղանը տիրև չկա,
5 Չար մարդկանցը խոսքը չկա:
Պրուտեն փոռնավը,
Ջընդըհորեն փոռնավը
Վըսկեռեն տյուս կյա մեսը,
Մըսեն տյուս կյա, տյուս
10 Չար մարդը, չար աչքը,
Չար նիաթը, չար սըհաթը,
Թո՛ւ չար աչքը:

ԱԳ XX, 114/Ղափան

42

Չար աչկը, չար սիաթը,
Չար աչկը փոռթ ըլի:
Ընկա Անտակ ծովը,
Հանեցի մի ծաղիկ,
5 Տվի չար աչկին.
Չար աչկը, չար սիաթը,
Չար աչկը փոռթ ըլի,
Օցը մածուն անի,
Մըերը ուտի:
10 Չար աչկը, չար սիաթը
Թե կնիկ ա՝ ծծացավ ընգյնի,
Թե մարդ ա՝ ըչկացավ ընգյնի.
Չար աչկը, չար սիաթը,
Չար աչկը փոռթ ըլի:

ՀԱԲԱ ՄԲՎԷ: 7593, 01/Գանձակ(Գյանջա)

43

Իշուխլուրա սարը
Եվ Քամու խաչը.
Չար աչքին՝ չար փուշ,
Չար սիաթին՝ չար փուշ,
5 Չար մամենտին՝ չար փուշ:
Սուրբ Վարդանեսը և Չըռ,
Սուրբ Փիրդաղի և Կարմիր վանքը.
Չար աչքին՝ չար փուշ,
10 Չար մամենտին՝ չար փուշ:
Մարիամ Աստվածածինը.
Չար աչքին՝ չար փուշ:
Հունան մարգարեն,
Ծառա սուրբ Հովհաննեսը,
15 Վառվառ ճգնավորը,
Սուրբ Գևորգը.
Չար աչքին՝ չար փուշ:
Գրիգոր Լուսավորիչը,
Սուրբ Ճյնավորը.

20 Չար աչքին՝ չար փուշ,
Չար սըհաթին՝ չար փուշ,
Չար մամենտին՝ չար փուշ:

Աղոթքին հաջողում է «Հայր մերը»:

*ՀԱԲԱ ՄԲՎԷ: 6483, 01, 02-6484, 00/Սիսիան-
Անգեղակոթ*

44

Իրեքս իրեք աղբար էանք,
Իրեքս իրեք աղբուր բերանք,
Իրեքս իրեք ծառ տնկեցանք,
Իրեքս իրեք կարմունճ կապեցանք,
5 Չար աչքը կարմունճեն վար նետեցանք:
Ո՞չար աչք, յո՞ւր կերթաս,
Ձեռ շուն օռնաս,
Յետեվանց պոռաս:

ԳԲԱ, 638/Սերաստիա

45

Անուն հոր և որդու և հոգուն սրբու, ամեն:
Չար աչքը՝ չար փուշ,
Չար փուշը՝ կրակ,
Կրակ անատակ ծովեր:
5 Իրեք հարուր վաջընվեց հայրապետ,
Տասներկու դաս առաքյալ
Ազատեն քեզ չար աչքից, չար լեզվից,
Չար սիաթից, չար դանից:
Ազատող Աստված ինքը ազատի
10 Դուռը հիվանդին, երդիկը ծննդկանին,
Չի վախենա սիրտը փորին,
Մինչ ի գալոց Քրիստոսին:

Չար աչքը՝ չար փուռ,
Չար փուռը՝ կրակ,
15 Կրակ անատակ ծովեր:

ԷԱԺԶ, 305/Օշական

46

Այս տունը տերունի է,
Տաճարը Սողոմոնի է,
Պատերը երկաթ է,
Երկաթ չէ, պողպատ է,
5 Պողպատ չէ, սուր է,
Սուրը պատեն վար կախ է,
Իմաստունը դրանը զոց է:
Ահա, եկա, պոյ ծիավոր.
Իմ ձեռքս չէ, ս[ուրբ] Նիկողոսիմն է,
10 Ս[ուրբ] Նիկողոսիմը չէ, Աստվածածինն է:
Չորս, հինգ պիպեր ցանցի.
Մեկը՝ սատանայի ոտքին,
Մեկը՝ գողին կուշտին:
Չար աչքը ճաթի,
15 Չար բուշտը պատռի,
Չար նազարը տարտղնի:

ԲԳ, 296/Մարզվան

47

Հիսուս բերդ, Հիսուս պարիսպ.
Պարսպի դուռը շինած,
բալանիքն առ Քրիստոս:
Քրիստոսի գիրքը գրկիս,
Սուրբ Նշանը վրա գլխիս,
5 Ոչ վախի սիրտս փորիս:
Անկանիմ առաջի քո, սուրբ Աստվածածին,
Հիսուսին, Քրիստոսին,
Գավազանը Մովսիսին.
Աղոթք արա սուրբ Միմասին,
10 Հինգ դաս հրեշտակին,
Չորս գլուխ Ավետարանին.
Սուտը սատանին,
Գելը զազանին,
Իրանց աղոթքով սատակին:
15 Չար աչքը՝ չար փշին,
Չար աչքը՝ չար փշին,
Չար աչքը՝ չար փշին:

ՀԺԴ VI, 145/Վաղարշապատ

48

Մեղա՛, մեղա, մեղ Աստրծու,
Չոքիմ ու լամ տեմ Աստրծու:
Մեր Տերն էլավ ամպը խաղաց,
էլավ նստավ փառք աթոռաց,
5 Խապար էրավ աշակերտաց,

Վացցընըվեց հայրապետաց.

Չար աչքը՝ չար փուռ,
Չար աչքը՝ չար կրակ:
ԳԱԹ, Ս. Քամայանի ֆոնդ III, 15/Շուլավեր

49

Հրանիւթ, Հրափայլ, Հրատն,
Համատուն, Համակէգ,
Որ եք սպասաւորք աստուծոյ,
Դուք կապեցեք և պապանծեցուցեք
5 Ձանենայն չար աչք և չար նիւթ
Եւ չար լեզու և չար խորհուրդ,
Կապք և կախարդութիւնք
Ընդդէմ ծառայիս աստուծոյ [անուն]:
Չարկամին չար աչքն ի չար փուռն,
10 Չար փուռն ի բարկ կրակն,
Բարկ կրակն ի քարն,
Քարն ի յանատակ ծովն:
Անենայն չար աչք և չար նիւթ
Եւ չար լեզու և չար խորհուրդ
15 Եւ չար զգայարանք
Պատառի և խաւար դառնայ
Ի դիմաց ծառայիս աստուծոյ [անուն],
Օգնական և պահապան եղիցի, ամէն:

Մատենադարան, Հմայիլ.№ 1 (տպագիր)

Հմայիլ.№ 21 (ծեռագիր)

ՀԱԲԱ FB: 1078, 02

ԷԱԺԱ, 228

Feydit 1986, 358-360

1-8 Feydit չիք

1 ՀԱԲԱ Հրատան

2 ՀԱԲԱ Համատած. ԷԱԺԱ Համատուն չիք:

5 ԷԱԺԱ զանենայն չար աչքն, չար լեզուն, չար նիւթն:

6 Հմայիլ.№ 21 չար խորհուրդք:

7 Հմայիլ.№ 21 կապ և կախարդութիւն.

ԷԱԺԱ չար կապանքն և չար դութիւնք:

8 ՀԱԲԱ այսըմ ծառայի Աստուծոյ [անուն]

խափանեալ եղիցի. ԷԱԺԱ ի դէմս:

9-12 Հմայիլ.№ 21 չար աչք ի չար փուռն,

ի բարկ կրակն, ի քարն, ի ծովն յանատակ:

9 Feydit չար կամքն, չար ակն երթայ.

ԷԱԺԱ չարկամին չիք:

10 ՀԱԲԱ չար փուռն չիք:

ԷԱԺԱ ի չար կրակն:

11 ԷԱԺԱ ի լեռ քարն:

Feydit ի չար քարն:

12 ԷԱԺԱ լեռ քարն:

13 Feydit ուր:

14 Հմայիլ.№ 21 եւ չար լեզու չիք:

ԷԱԺԱ չիք:

15 ԷԱԺԱ եւ չիք:

ՀԱԲԱ զգայարան:

Feydit կապք և կախարհութիւնք գայ:
17 ԷԱԺԱ Ի ղէմս. Feydit ընդդէմ:
18 Գմայիլ.№ 21, ԳԱԲԱ, ԷԱԺԱ, Feydit չիք:

50ա

Սուրբն Թորոս նստեալ գրեր և
դարձեալ ջնջեր,

Եւ չարակըն պատառէր,
Իւր միտս խառակըն կուրասցի,
Խաժակըն խաւարի,

5 Գրուցակըն ցամաքի,
Աղի, մաղի, կըմըրխի:
Սարերի ելնէր հովիւըն ծերունի,
Արածէ զհօտըն ծիրանի,
Կթէ զկաթըն ծերանի,

10 Անխաղաց պանիր եհան.
Ով որ տեսաւ՝ զարմացաւ,
Ով որ կերաւ՝ պատառեցաւ.
Նոյնպէս պատառի չար ակն,
Չար միտք, չար սիրտ,

15 Չար սրհաթ, չար խորհուրդ՝
Ի դիմաց ծառային Աստուծոյ Միտրի,
Որդի Դաւիթին,
Ամենէն պահպանութեամբ
սրբուհոյ Աստուածածնին

Եւ սրբոյն Յօհաննու Կարապետին,
20 Եղիցի պահապան Դաւիթին, ամեն:
Սրվանձտյանց 1978, 281-282/Խնուս

50բ

Սուրբն Թորոս նստէր գրեր և ջնջեր,

Չար աչքն պատառէր,

Ձի մի տեսցէ բարի:

Աշումայ, Աշումիթայ,

5 Գաբրիէլ, Միքայէլ,

Ուրիէլ, Ըռաբայէլ,

Որ ունիք իշխանութիւն ի վերայ չար յաչից,

Դուք կապեցէք,

Կապեցէք ամենայն չար նիւթն,

10 Չար խորհուրդն, չար միտքն,

Չար սիրտն, չար լեզուն,

Չար բերանն, չար աչքն,

Չար ոտն, չար ձեռն.

Կապեալ և պապանձեալ եղիցի,

15 Որ ոչ մերձենայ ծառայիս Աստուծոյ:

Սատենադարան, Գմայիլ.№ 19

51

Գայր գետն Յորդանան

Եւ բերէր ծառ մի գեղեցիկ և պատուական.

Եւ կայր ի մէջ գետին խաչանման:

Սերովբէքն և քերովբէքն շուրջ

նովաւ աղաղակէին և ասէին

5 Սա է դեղ ակին ակնահարին,
Տան ակին, դրուցակին, մեղուշակին,
Կապուտ ակին, խաժակին, թուխ ակին,
Սպիտակ ակին և ամենայն չար ակին.
Սա է դեղ ակին երկաթահալի,

10 Փայտահարի, քարահատի,
ՅԿԵ[366] ցեղ ցաւոց դեղ է գիրս այս:
Չար աչքն ի չար փուշն,
Չար փուշն ի բարկ կրակն,
Բարկ կրակն յանատակ ծովն:

15 Ամենայն չար աչք և չար նիւթ և
չար խորհուրդ
Չաճի, պատառի և ի խաւար դառնա
Դիմաց ծառայիս Աստուծոյ *[ամուսն]:*
Սատենադարան, Գմայիլ.№ 1

52

Քրիստոս մի վերնատանն,
Սուրբ Սիօն պատարագեալ էր,
Սուրբ կոյսն զկնի չուեալ եկեալ էր,
Ի հրէիցն խիստ վախեցեալ էր,
5 Իւր միածին զողորմութեամբն

զնոսա կապեալ էր:

Կապի ամենայն չար աչքն, չար լեզուն,
Ի տիմաց իւրեանց ծառայի Աստուծոյ:

ԳԱԲԱ, FBI: 1078, 01

53ա

Ողորմացող, գթացող քաղցրիկ

Յիսուս Քրիստոս,

Սուրբ Մայր Աստվածածին,

Մեղացս թողութիւն,

Յիվանդիս ցավին փարատութիւն,

5 Չար աչքին պատռտում,

Չար նըֆսին պատռտում:

ԳԲՆ/Շիրակ-Փանիկ

53բ

Քառսուն կուսանք ծաղկականքով՝

Ցավիդ փարատութիւն,

Չամիդ առողջութիւն, արևատութիւն,

Բանիդ, գործիդ հաջողութիւն.

5 Չար աչք՝ չար փուշ,

Փուշն ու կրակ՝ գեշ մարդու աչքի մեջ:

ԳԲՆ/Շիրակ-Չաջուն

Տէր Աստուած մարդասէր,
 Մարդասէր հոր որդին,
 Պահապան և օգնական,
 Ի քոյ ողորմութեամբ պահեա ի չար աչաց,
 5 Ի չար լեզուից,
 Երեւելեաց և աներևոյթից,
 Եւ ամենայն որոգայթից:

Չար աչքը՝ չար փուշ, բարկ կրակըն,
 Չար աչքը պատռի և անատակ ծովն ընկնի,
 10 Ի ծառայիս *[անուն]* պահեա ի չար աչաց
 Եւ չար լեզուէն
 Եւ ամենայն որոգայթից, ամէն:
ՅԱՐԱ ՔՔԻՎ: 6601, 01/Սևան

1(55)

- Չար աչքին՝ չար փուշ, թյո՛ւ, թյո՛ւ, թյո՛ւ,
 Չար նըֆսին՝ չար փուշ:
 Սուրբ Աստված,
 Սուրբ և հզօր,
 5 Սուրբ և անմահ, ողորմեա մեզ:
 Փառավորեալ և օրհնեալ միշտ,
 Սուրբ կուս Աստուածածին,
 Մայրամ՝ մայր Քրիստոսին,
 Մատո զաղաչանս մեր
 10 Որդւոյ քո և Աստուծոյ մերոյ,
 Փրկէ՛ զմեզ զամենայն փորձանաց:
 Կոյս ամենան փառաւորեալ Մարիամ,
 Մայր Քրիստոսին և ամենօրշնեալ,
 Որ բուժեցեր զանկ ու յելիս,
 15 Ձիմունս բուժեա զցաւս անձիս,
 Ի դառնութեան ժամանակիս,
 Հաս ի թիկունս, անսայ անձիս,
 Որ զանարժանս ու զարժամիս
 Միօրինակ յիշես, հայիս:
 20 Ձիմունս յիշեա զանձինս կարիս,
 Գթած աչօքդ զիս հայեցիս:
 Երագահաս քոյին շնորհիւ
 ճարտար մատամքդ յիս մերձեցիս,
 Բարեխօսող հզօր բանիւդ,
 25 Փարատեսցէ զվիշտ վշտագինս,
 Ամէն:

ԳԼՆ/Աշոցք-Ղազանջի

2(56)

- Ի յաւուրն ուրբաթի,
 ՁՏէրն մեր խաչեցին.
 Աստուածածին ընդդէմ խաչին
 Լայր, հառաչէր կողկողագին,
 5 Թէ տէր Յիսուս, ինչ թիւ թուեցան
 Եւ թիւ աւուրց կատարեցաւ,
 Չար աչքն ի Տէրն մերձեցաւ
 Եւ չար խորհուրդ կատարեցաւ:
 Հրամայեց Տէրն ի խաչին
 10 Քաղցրաբարբառ հետ ծնողին,
 Թէ թիւս որ թվեցաւ
 Եւ թիւ աւուրց կատարեցաւ՝
 Մարգարէից բանքն լցաւ,
 Քրիստոս յերկնից խոնարհեցաւ,
 15 Եկեաւ ի կոյսդ բնակեցաւ,
 Ի ծառայոց պատակեցաւ
 Եւ ի խաչին բւեռեցաւ.
 Յենց որ չար աչքն մերձեցաւ
 Եւ չար լեզուն արծակեցաւ

- 20 Եւ չար խորհուրդ կատարեցաւ,
 Մարգարէից բանքն լցաւ:
 Հրամանեաց Աստուածածին,
 Թէ՛ Տէր, լսէ՛ քոյ ծնողին,
 Որ եմ կանգնեալ դէմ քո խաչին
 25 Արտասառռոջ տրտմեալ հոգին.
 Կապեմ չար աչքն նենգաւորին,
 Ձչար խորհուրդն անօրինին,
 Ձչար լեզուն մեղաւորին,
 Որ ոչ մերձեմայ զծառայս Աստուծոյ
 30 Տիրացու Բալին այս անուն:
 Հրամանեաց Տէրն ի խաչին՝
 ԸՈՎ մայր իմ լալագին,
 Նոքայ կապէ կաթամբ քոյին կուսին,
 Գաւազանաւն Մովսէսի,
 35 Սկրտութեամբն Յօհաննէսի,
 Բանք բերանոյն Յովանէսի,
 Ի խաչափայտիւն Քրիստոսի,
 Որ ոչ մերձեմայ ի քո ծառային:
 Ելաւ չար աչքն նենգաւորին,
 40 Չար լեզուն մեղաւորին
 Եւ չար խորհուրդն անօրինին:
 Դէմ դիպաւ Աստուածածինն
 Եւ բարկացաւ ի վերայ երեքին.
 ԸՈՒ՞ր կերթայք, թշնամիք խաչին:
 45 Նոքա ասեն. «Երթանք հաւենք
 գառն ի կործի,

Ձաղէկ մանուկն իւր բանին,
 Ձարուեստաւորն իւր գործին»:
 Հրամանեաց Աստուածածին.
 ԸՈՎ անիծեալ թշնամիք,
 50 Չունիք հրաման յորդուն մեր:
 Անուանքն լինի ով որ ասէ
 Բոլոր սրտին և աղաչէ Աստուածածին,
 Թէ՛ Տէր լսէ իւր ծնողին,
 Ոչ վախեմայ ի գիշերին,
 55 Ոչ գայթակղի ի ցերեկին,
 Ի չար աչից նենգաւորին,
 Ի չար լեզուն թէ չար խորհուրդ անօրինին.
 Նոքա պատառին և խաւարին,
 Խաւար դառնան ի դէմ ծառայիս
 Աստուծոյ [այս անուն]:

Մատենադարան, ձեռ. № 6678, 38ա

- 15 եկեայ, ուղղ. ըստ իմաստի:**
39 նենկայորին. ուղղ. ըստ ձևի, հմմտ.
26 և 56 տողերը:
45 երթայք հաւեքն. ուղղ. ըստ ձևի:
50 յորտուն:
55 ձերեկին:

Բ. ՏԱՐԲԵՐ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ (№ № 57-145)

ԳԼԽԱՑԱՎԻ

57

Շեկեկը մտավ խոտի դեզը,
Երկաթը հենց կերավ,
Ոնց որ խոտը՝ եզը,
Առավոտահան սուրբ Գեորգի անեծքով

5 Վե՛ կաց, դուրս ել, Շեկեկ:
*Տաշրացի 1887, № 126/Լոռի
ԱՅ X, 242/Բորչալու
ԳԱԹ, Կ. Կոստանյանի ֆոնդ, № 131*

1 ԳԱԹ Շեկիկ:
4 ԱՅ X, ԳԱԹ առավոտյան.
ԳԱԹ սուրբ Գեորգի աղոթքով:

60

Մեր ու վուրթին չորեք ճամփին
Դիփ լացեին, դիփ գոչեին:
Քրիստոս ճանապարհին անց էր կենում.
Ո՞ր իք լաց ըլում, ո՞ր իք գոչում:

5 Սիվ օցը կթում էին,
Մածունը մերում էին,
Ով անց էր կենում՝ աճկն էր դիփչում.
Աճկը, աճկը, աճկը:
Քրիստոս նրա աճկը հանե,
10 Քար ու քացախը մեչն անե,
Փուշ ու տատաշի անե:
Աչն ու խաչը քիզ վրա:

ԹՄԿ, 18/Թիֆլիս

ԱՎԱՆՋԱՑԱՎԻ

58

Գնացինք լեռը,
Բռնեցինք մեկ սև օձ,
Կթեցինք տասերկու պտկեն,
Կեսը լցինք աննկաջը,
5 Կեսն էրինք պանիր՝
Կերավ հիվանդը.
Խեթքը կտրավ,
Հիվանդն առողջացավ:

*ԷԱԺԱ, 186/Շիրակ
ՀԱՐԱ, FFI: 7524, 04/Գյումրի*

ԱՎԱՆԱՅԱՏԻ¹²

61ա

Մեր տան եղի կռնեն՝ մի կալ,
Կալի միջին՝ մի դեզ,
Դիզի միջին՝ մի հասկ,
Հասկի միջին՝ մի հատիկ.

5 Հատիկը գցի անդունդը:
Ս՛ր Կ՛հատ, դու այստեղ ջուրն ընկի,
Ա՛յ հասկը, դու էլ կալն ընկի:

*Տաշրացի 1887, № 126/Լոռի
ԱՅ X, 241/Բորչալու*

ԱՉՔԱՑԱՎԻ

59

Էլլա կնացի Մոսես սարը.
Հոն մեծ գոլ գա,
Գոլին մեչը մեզ հադ կեղ գա,
Կեղին մեչը մեծ ծառ գա,
5 Չառին վրան պունա գա,
Պունային մեչը մեզ հադ ծու գա,
Անոր մեչն ալ մար օց գա.
Օցն ալ բալաներ ունի,
Օցն ալ մազ ունի:

10 Առի սուր տանազը,
Խոթեցի օցին պերանը,
Ճաշտեցի խաֆան.
Աչքին լուսը խլեցի,
Օհանիս լուս պերի:

Փորքեյան 1971, 97/Նոր Նախիջևան

61բ

Միր կտիր էղնեն ծով կա,
Ծովի մեչը կալ կա,
Կալի մեչը դեզ կա,
Դեզի մեչը խուրց կա,
5 Խուրցի մեչը հատիկ կա,
Հատիկ կուտանք, կու հանինք:

ԹՄԿ, 17/Թիֆլիս

61գ

Մեր տան ետի կողմը մի ծով կա,
Ծովի ետի կողմը մի կալ կա,
Կալի միջին մի դեզ կա,
Դեզի միջին յոթ խուրձ կա,
5 Յոթ խրձան միջին յոթ հասկ կա,
Յոթ հասկի միջին յոթ հատիկ կա.
Հատի՛կ, հատի՛կ, վեր ընկի,
Աչքի հատիկ, վեր ընկի:

ԴԺՀ VII, 134/Լոռի-Հաղպատ

¹² Ունի մի քանի համանիշ. *աչքախատ, աչքի հատ, աչից հատ*, աչքի մեջ գոյացող հատիկանման սպիտակ բիծ:

61դ

Մեր դռան առաջը ծով կա,
Ծովի վրա հալ կա,
Հալին վրա հասկի կա,
Հասկին վրա հատ կա.

- 5 Հատը կլորի, ընկնի ծովը:
Ութը կանոն սաղմո՛ս,
Դու բարեխոս ըլլիս:

ՁԲ, 4/Ձավախք
ՀԱԲԱ, FFI: 7520, 04/Գյուճի

62

Նախրքաշը մե գյուղըմ կա,
Գյուղն մեջը մե ծառըմ կա,
Ծառին վրա մե բունըմ կա,
Բնին մեջը մե ձագըմ կա,

- 5 Ձագին բերանը մե հատըմ կա.
Ան հատը ֆյոն հալի,
Աս հատը ֆյոս հալի:

ԳԱԹ, Ս. Քամայանի ֆոնդ, III-15

63

Փողոցումը բուրթի էին խաղում,
Բուրթին թրավ, աչկն ընգավ,
Աչքը արնով լքցվեց.

- 5 Վեր ընգավ չորս ճա[մ]փի մեջտեղը,
Նստել էր լաց էր ըլում ու գանգատվում էր:
Մայր Մարիամը անց էր կենում, հարցրեց.
□ Ի՞նչի ես լաց ըլում,
Անցկաց թտի մեր խեղի տակովը,
Քաղի եիրեք թհարը խոտ,
10 Եիրեք անգամ քսի,
Եիրեք անգամ փչի,
Կհանգչի կերթա:

ՀԱԲԱ, FAV: 5730, 01/Թիֆլիս

64

Նստեր էր սուրբ երանելին,
Կուլար իրեն բերանովը,
Ըսաց Տեր մեր Հիսուս Քրիստոսը.
□ Է՞ր կուլաս, է՞ր կը ողբաս:

- 5 Ըսաց. «Աչից հատ է ընկեր,
Արուն է կաթեր»:
Ըսաց. -Առ ըստակը,
Քցե ջուրը,
Քաշե հատը

- 10 Հրամանոք Աստուծո
[Այս անունը] մարդու:
Շինողքը շինեցիր,
Գնալը գնացիր,
Անդանակ մորթեցիր,

- 15 Անկրակ խորվեցիր,
Անատակ ձգրտեցիր:
Ինքը սիպտակ,
Ձագը սիպտակ,
Ձգեստը սիպտակ.

- 20 Անցավ գետը,
Կորավ հատը
Հրամանով Աստուծո
[Այս անունը] մարդու:

Ձ. Բ, 5/Ձավախք
ՀԱԲԱ, FFI: 7521, 01/Գյուճի

**17-19 ՀԱԲԱ ճերմակ:
22 ՀԱԲԱ չիք:**

65

Օխտը լուծը,
Օխտը սամի,
Օխտը սմոտեն,
Օխտը հետ ասեն,

- 5 Աչքի հատ վերցի,
Քեզ փրկի.
Հայր մեր, որ յերկինս...

ԱՅ, X, 242/Բորչալու

5 հետ, ուղղ. ըստ իմաստի:

66

Մեր Տերն խաչին չարչարեցավ,
Հավատացող մարդը զորացավ,
Անօրեն չարչարողը տկարացավ,
Կույրին աչքերը բացվեցավ,
5 Վրայեն հատը վերցվեցավ,
Աստուծո զորությանը լավացավ,
Աշխարհս բոլոր աչոք տեսավ,
Իր տեր Աստուծոն գոհացավ:

ԷԱԺԱ, 184/Շիրակ

ՀԱՎԿՈՒՐԻ

67

Հավկուրը միտս է,
Հավը խտիտս է:

ԹՄԿ, 19/Թիֆլիս

ԱՏԱՄԱՑԱՎԻ

68

- Անթիմոս, Կոզմաս,
Դամիանոս եւ Բակոս
Առ միմեանս եկին
Եւ իւրեանց կամաւն զատամունսն քաշեցին
5 Եւ ի ծովն ընկեցին
Եւ յԱստուծոյ խնդրեցին.
□ Եթէ ոք զմեր անուն

Ի վերայ հացին գրե
ել Աստուծոյ ժԲ[12] ծուներ կրկնէ
10 Եւ զայն հացն ուտէ,
Այլ ոչ ցաւի ատամն:

Սատենադարան, ծեռագիր № 8428, 45/68/

1 Կողմաս ուղղ. Կողմաս, հմմտ.
№ 35ժա և այլուր:

ՉԱՆՉՈՂԻԿԻ¹³
69

Երկվորյակներ ծնած կնոջը կանգնեցնում են
ծանձողիկով հիվանդի գլխավերևը. նա իր
շապիկի փեշը գցում է հիվանդի վիզը և
հարցնում.

□ Չանձողիկ, հե՞ր իս էղի:
Հիվանդը. □ Յերկըվորիկ հե՞ր իս բերի:
Կինը. □ Ես բերի ու պրծա:
Հիվանդը. □ Ես լե էղա ու պրծա:

ԱՅԶ, 46/Բուլանըխ

Սովսիսյան1972, 63-64/Բուլանըխ

ԿՈԿՈՐԴՈՒՄ ՊԱՏԱՌ ՄԱԼՈՒ

70ա

Գնացի ծառավ ախպուրը,
Ծառավ ախպրի վրեն ծառըն կար,
Ծառի վրեն բունըն կար,
Բունը վեր առա՝ մեջը ծիտըն կար.

5 Ծիտը վար առա՝
Անդանակ մորթեցի,
Անկրակ էփեցի,
Աստուծո հրամանքով,
Մայր Աստվածածնա քաղցր կաթով

10 Թիքի հանգույցն արծըկեցի:
ՋԲ, 6/Ջավախք
ՀԱԲԱ, FFI: 7521, 02/Գյումրի

2 ՀԱԲԱ ծառավ չիք:

4 ՀԱԲԱ բնի մեջ ծիտըն կար:

9 ՀԱԲԱ մայր չիք:

10 ՀԱԲԱ հանգուստն:

70բ

Ծառի տակին մի բուն կա,
Բնի միջին մի դուռ կա.
Անդանակ մորթեցին,
Անկրակ էփեցին,
5 Անբերան կերան,

Աստծու կարող զորությունով
Հիվանդի թիքեն հալածով:

ԷԱԺԱ, 184/Շիրակ

71

Մերն ու վուրթին
Չորեք ճանփին նստած ին.

Սիվ օցը կթեին,
Մածունը մերեին,

5 Ով կուտեր՝ կու տրաքվեր,
Ով կու տեսներ՝ զարմաներ:

ԹՄԿ, 17/Թիֆլիս

72

Խաչըն կեր ի սուրբ լերին,
Փուռ դժնիկ է կերակուր նորա.
Աղաչեր են վասն տղայի բրդուճներուն,
Թե ի բերանն է,

5 Թե ի յատամունքն է,
Դեղն են ածեն,

Տե՛ր Հիսուս աստված, ելնի, ամեն:
ՀԱԲԱ, FAV: 3089, 03/Ռշտունիք

ՓՈՐԱՑԱՎԻ¹⁴

73ա

Քրիստեոս Տերս էկավ հուրը (հյուր),
Պառկեցավ քարե մսուրը.

Կուճուկ գդալիկ,
Խոռ պնակիկ,

5 Թթու թանիկ,
Գարու հացիկ,
Հորն աղեկութանը,
Մորը գիշութանը՝
Չար աչքը ճաթի,

10 Չար բուշտը պառռի,
Խոստուկը կըյյի,
Աչք ընողին աչքը փորթի,
Թու՛, թու՛, թու՛:

ԳԲԱ, 639/Սերաստիա

73բ

Քրիստեոս Տերս հուր էր,
Օթևանքը մսուր էր,

Խոռ պնակիկ,
Թթու թանիկ,

5 Կուճուկ գդալիկ,
Թունյի կտիկ,

Տուր [անուն] բժշկություն:

ԳԲԱ, 639/Սերաստիա

¹³ Չանձողիկը ծանր բկուռույցն է կան բկացավը, թեթևը կոչվում է *կմունք*: Այս երկխոսությունը կրկնվում է երեք անգամ (ըստ բանահավաքի ծանուցման):

¹⁴ Ժողովրդական խոսակցական լեզվում կոչվում է նաև *սանջու*, *խոստուկ*, *խիթ*, *դուլինջ*:

73գ

Քրիստոս ու՞ր է,
 Տակը մսուր է,
 Գլխատակը տաշեղ է,
 Այրն բարի է,
 5 Վախեցածը սուր է,
 Կնիկը չար է,
 Քարղանը խոռ է,
 Միջինը մարխոշ է,
 Գտալը պոչչիկ է:
 10 Երկնավոր թագավորս փրկութենը կուտա.
 Այս տղայիս սիրտը՝ տեղը, լերդը՝ փորը:
ԶԲ, 17/Չավախսք

73դ

Քրիստոս մեզի հուր եկավ
 Ավանակին մսուրքը,
 Գավազանը բարձ ըրավ,
 Փիլոնը ծածկոց ըրավ.
 5 Կուճուկ դգըլիկ,
 Խոռ չանախիկ,
 Թթու թանիկ,
 Գարի հացիկ.
 Խոստուկ, թող, խոստուկ, թող:
ԲԱ, 471/Պարտիզակ

73ե

Մեր Տերն եկավ մեզի հյուր,
 Տեղն էր մսուր՝ չանաղն էր խոռ,
 Գդալն էր պոչատ՝ թանն էր թթու,
 Հացն էր գարի, կինն էր բարի,
 5 Իր անհավատ մարդն էր չարի.
 Տեր Աստծու կարող զորութենով
 Կտրի, չքվի [*այսինչի*] սանճուն:
ԷԱԺԱ, 185/Շիրակ
ՀԱԲԱ, FFI: 7522, 02/Գյունրի

73զ

Մեր տերը մե խուր,
 Տեղիկը մսուր,
 Հացիկը գարի,
 Թանիկը թթու,
 5 Քթելը պոչատ,
 Մարդիկը պարի,
 Կնիկը չարի,
 Հիսուս Քրիստոս աստված:
ԱՅ IX, 12/Վայոց Ձոր-Ազատակ

73ե

Քրիստոս խուր էր մանկեն.
 Տեղ մարենին,
 Բարձ մարանին,
 Օթիկ էր թան,
 5 Պոլլոտ գղելիկ:
 Կինն էր չար,
 Մարդն բարի,
 [Տղի փոր սանջուն բռնեց].
 Քրիստոս,
 10 Դու դեղ էնես տղի փորին:
ՀԱԲԱ, FAV: 3079, 02/Ռշտունիք

73ը

Քրիստոս մեր դուռը դեմ առավ,
 Քարը բարձ արավ,
 Հողը դոշակ արավ.
 Թթու մածուն, գարի հաց,
 5 Խոռ դգալ, խոռ պնակ, մեջը բրդած:
 Ան ողորմելի էրկանը,
 Ողորմելի կնկանը,
 Առ թոնդերեն ծաղեկը,
 Կտրե [*այսինչ անուն մարդու*]
 10 Չար աչքը, չար փուշը, չար կռնան:
ԱՅ IX, 50/Նոր Նախիջևան
Փորքշեյան1971, 96/Նոր Նախիջևան
5 Փորքշեյան մեջը բրդած հաց:

73թ

Քրիստոսը մեր շենք միսաֆիր,
 Խուռ աման, կոճակ դգալ,
 Գարիի հաց, թուրու թան,
 Կինը չար, էրիկը բարի,
 5 Երեխան ինչի՞ գուլա կատաղի:
 Չար աչքին, չար փուշին,
 Չար նեֆեսին տերն է.
 Կտռի օրմանը, կտռի չարմանը,
 Կտռի չար աչքը, կտռի չար նեֆեսը՝
 10 Սուրբ Սարքիսին մկլախը,
 Սուրբ Գևորգին թոփուզը.
 Տասներկու ժամի զորութիւնով
 Աստվածամոր աղոթքը՝
 Քրիստոսին բերանը:
ՀԱԲԱ, FFIII: 2539, 01/Նոր Նախիջևան-Չալթր

73ժ

Քրիստոս մեր դունը եգավ,
 Խարիբգիթին դունը մդավ,
 Էրիզը պարի, գնիզը չար,
 Թուրու մածուն, կարիի հաց:
 5 Քրիստոս Դեր եգավ, դեսավ, մեղքցավ.

Գղռե չար աչք,
Գղռե չար նազար երեխային.
Չար նազար սև նաշով թաղիմք,
Մեր Մինասին առոխչութիւն բերիմք:
Փորքշեյան1971, 95/Նոր Նախիջևան

73ժա

Խոռ պնագ, խոռ տկալ,
Թուրու մածուն, թանաբուր.
Սառը մսուրք նստիլ իմ,
Գուղիմ, գըխմիմ,

5 Պայց զավագս սիրդես տուս չի կալ,
Չար աչքը երեխայիս ձոցիցս հանից.
Չար աչքը՝ չար փուշ,
Չար փուշը աչքը փաթլամիշ անե,
Զավագս ազադե,

10 Գղռե չար աչք,
Գղռե չար նազար:
Փորքշեյան1971, 95-96/Նոր Նախիջևան

73ժբ

Ինքը սուրբ,
Տեղը մսուրք.
Թթու թան,
Պոչիկ գոալ,

5 Պռատ խան:
Ով սուրբ Աստվածածին,
Դու կտրես *[այսինչի]* սանջուն:

Տաշրացի1887, 126/Լոռի
ԱԳ X, 245/Բորչալու

5 Տաշրացի պրան, ուղղ. ըստ ԱԳ X:

73ժգ

Դռչին, բռչին,
Ղորիկ խան,
Թթու թան,
Փետե խան,

5 Մե կտոր գարեհաց,
[Այսինչի] փուրին դի՛ղ, դի՛ղ, դի՛ղ:
ԹՍԿ, 18/Թիֆլիս

73ժդ

Մուսլուխը՝ դոշակ, քարը՝ բարծ,
Թթու թան ու գարի հաց
Քրիստոս Տերն կերավ՝ հանգստացավ.
Ցավերդ ամենը հանգստանան:

ՀԱԲԱ, FBI: 1195, 02/Ղրիմ

74

Ավագ ծորում մի ծառ կա,
Ծառի վրեն մի ճյուղք կա,
Ճյղքի վրեն մի բույն կա,
Բնի մեջը մե ծուճկա,
5 Չվի մեջը մե ծագ կա,
Չագի բերանը մե կապ կա:
Էն կապն ընտեղ արծկվի,
Էս սանջուն էլ՝ ըստեղ:

ՆԴ 1885, № 24/ Շիրակ

75ա

Խեթ անցավ խոցեաց,
Քրիստոս անցավ խաչեաց,
Չէր խաչեալ, այլ ննջեալ էր:
Եկին երեք աբեղա ի Լիբանանե,
5 Գնացին ի դրախտն կանափին.
Մին հանեց, մին կանեց,
Մին հանգորց արկաներ վերա և ասէր.
Կապի՛ և կտրի խեթ ծառայիս Աստուծոյ:
ՀԱԲԱ, FAV: 3089, 01/Ռշտունիք

75բ

Իջին Գ[3] այր արեղայ ի դուռն
սուրբ Սիոնին,

Քաշեցին Գ[3] շուղ կանափ.
Մինն կանէր,
Մինն մանէր,

5 Մինն զհանգոյցն հարկանէր:
Այսպէս և ես մեղաւորս
Կապեմ զցաւն ծառայիս Աստուծոյ:
Մասեմադարան, ձեռագիր № 8428, 73/82/

76

Սուրբ կոյսն Մարիամ
Ելեալ ի լեռն ձիթենեաց,
Չայնեաց Գ[3] անգամ
Եւ ասաց թէ.

5 Ս' զդանակն Գ[3] բևեռէն
Եւ մուտ ի դրախտն տէրունական,
Կտրէ զկանափն որ է անցան,
Ոլորէ և Գ[3] տակէ և ասա թէ.

«Ելավ պեղծն յանկարծակի,
10 Քան զէշ հառաչեց,
Քան զառիճ մռնչեց,
Քան զօժ գալարեց»:
Հրամայեաց Տերն մեր Յիսուս
Քրիստոս և ասաց.

Ս' Ո՞ւր երթաս, պեղծ:

15 Եւ նա ասէ.
Ս' Երթամ ի յաղեկ ձին և ի ջորին,

Ի մատղաշ մանուկն յօրորոցին,
Յաղեկ եզն ի լծին
Եւ յաղեկ գոմեշն ի գութանին,
20 Յաղեկ կովն ի կթին,
Ի գառն և ի մաքին,

Ի պատկերով այրն և կինն.
Տապ լինիմ, տօթ լինիմ,
Զսիրտն մաղմտացնեմ,
25 Զաղեքն գալարեմ,
Գահօր և դուլինջ առնեմ:
Սաստեաց ի նա Յիսուս և ասաց.
Պիղծ դժնիկ, ո՛չ ունիս հրաման
Ստանել ի ստեղծուածս Աստուծոյ
30 Եւ ոչ ի ծառային իմ ի Գալուստն:

Մատենադարան, Գնայիլ.№ 22

77

Ես տեսա՝ շուն շան միս կերավ,
Իմ ձեռք՝ խուլնջի դեղ:

ԱԳՁ, 48/Մուշ-Բուլանդիս

78

Քու փոր թորկե՝
Աղվըսուն բռնե:

ԱԳՁ, 48/Մուշ-Բուլանդիս

ՔՈՍԻ

79

Աստվածածնի մատով,
Լուսավորչի խաչով՝
Արտ ա ցաներ,
. Յափն ա բուսեր.

5 Մեր տերն ա էկեր,
Տեսեր, զարմացեր,
Ասեր ա՝ չիք ես, չբանաս,
Ապառաժ քարեր բուսանաս:

ԷԱԺԶ, 299/Ալաշկերտ

ԵՐԵՔԻԿԻ¹⁵

80ա

Էրեթիկ, կըթիկ մըթիկ,
Էրեթիկ ջուր կը կրա,
Մրջըման բոն կը շինա.
Չուր մրջեմ ուր բոն դառնա,

5 Էրեթիկ ուր տեղ չորնա:

ՀԱԲԱ, FAV: 3087, 03/Ռշտունիք

80բ

Էրեթիկ արտ կը ջըրը,
Մրջըմիկ ջուր կը բերը.
Չյուր մրջըմիկ երը՝
Էրեթիկ չուրցավ, թըռավ:

ՍԱ, ՍՏՅ, 74, 20բ/Մոկս

81

Մըռջըմուկը բուսեր է,
Չորս բոլորը հուսեր է,
Աստվածածին տեսեր է,
Դեղ էրեր, լավցուցեր է,
5 Սուրբ սննդովը սրբեր է:

ԶԲ, 6/Զավախք

ՀԱԲԱ, FFI: 7520, 03/Գյումրի

2 ՀԱԲԱ հոսել է:

1-5 ՀԱԲԱ բայերի բոլոր անցյալ կատարյալի ձևերը դրված են ել վերջավորութայնք (բուսել է, տեսել է և այլն):

82

Սրսվիլը¹⁶ վար արավ,
Ակռավը ցան արավ.
Իս էս դեղը քեցի՝
Էրկսին քարութանդ արավ:

ԹՄԿ, 19/Թիֆլիս

83ա

Մրջըմնոց, մրջըմբլոց,
Մրջիմն էկավ հերկ ըրավ,
Աբելն էկավ՝ թերկ ըրավ.
Քրիստոս Տերն էկավ՝ զարմացավ,
5 Վրան թքավ՝ չորացավ:
Ես կը թքնեմ օր չորնա,
Թու՛, թու՛, թու՛:

ԳԲԱ, 640/Սեբաստիա

83բ

Մրջըմուկը հըկըկե, մըկըկե.
Քրիստոսը վերևեն անցավ,
Կայնավ, հիվընդին նայեցավ,
Տեսավ ու շատ զարմացավ,
5 Վրեն թքեց՝ վերքը չորացավ,
Մեկեն ի մեկ հիվանդն առողջացավ:

ԷԱԺԱ, 185/Շիրակ

¹⁵ Էրեթիկը (էկզեմա) կոչվում է նաև այլ անուններով՝ մրջմուկ, մկնատամ, դերմուկ կամ դեմրեկու, որքին:

¹⁶ Սրսվիլ՝ բանահավաքի ծանուցմամբ՝ վրացերեն է (սիրսվիլի) և նշանակում է որքին, մկնատամ, մրջմուկ:

83գ
Մրջունը սաբան կաներ,
Քրիստոս եկավ, վրան նայեցավ, զամացավ.
Թյուֆ, թյուֆ թքեց վրան՝ չորացավ:
ԱՅ IX, 50/Նոր Նախիջևան

Ո՛չ խլըրդան աչք,
Ո՛չ լուլա,
Ո՛չ աքլար մաճկալ.
Զի՛ք ես և չիք դառնաս:
Մատենադարան, ձեռագիր № 8428, 71/81/
4 անճ, ուղղ. ըստ ձլի:

83դ
Բուժուժը պուն շինից,
Մըռչունին հեղ օցը սաբան վարից.
Քրիստոս Դերը էգավ, դեսավ՝
Իրեք հեղ թո՛ւքից՝ չորացավ:
Փորձշեյան1971, 96/Նոր Նախիջևան

86
Կապել եմ զլիքն ի ծառեն,
Կապանօքն Պետրոսի և Պօղոսի,
Այլակերպութիւն Քրիստոսի,
Զոր այլակերպեցավ ի Թափորական լերին
5 Եւ լոյս ծագեցավ տիեզերաց,
Յանուն հոր և որդւոյ և հոգոյն սրբոյն, ամէն:
ԷԱԺԶ, 303/Վաղարշապատ-Ալիբեկլու

83ե
Երեթիկ, երեթիկ, բարի լուս քի,
Արտ մե կորեկ իմ ցանի,
Շկլոր բկլոր է դարձի,
Իմ Տեր վրավովն է .յնցի.
5 Զոր իս ու չորանաս,
Փո՛ւ, փո՛ւ, փո՛ւ:
ԱՅԶ, 45-46/Մուշ-Բուլանըխ

87ա
Ամամօն, Ամրամօն,
Պօրպայօյ, Էրի, Բըպայ,
Դուք չօրացուցէք զմուկնատամն
Ծառայիս Աստուծոյ այս անուն փլանիս,
5 Ամուամբ հօր և որդոյ և հոգոյն սրբոյ,
Ամէն:
Մատենադարան, ձեռագիր № 6677, 5/19/

83զ
Քնուռ երեմիա, .յու՞ր կերթաս:
Սխոց ունիմ, բոր ունիմ,
Անդին դառնամ նե՛ մրջըմնոց ունիմ.
Քրիստոս Տերս տեսսավ՝ զարմացավ,
5 Թքավ՝ չորացավ.
Թու՛, թու՛, թու՛:
ԳՔԱ, 640/Սեբաստիա

87բ
Ամոն, ամոն, հռալամոն,
Էն, էն ամոն բրայթոն,
Բրայթոն ամոն.
ՍԱզ, եզ աբզ, զաաազ,
5 Ազ, ազ, եղեզն:
ԱՅ X, 246/Բորչալու

84
Վասն Աստծուն,
Վասն Քրիստոսին,
Վասն ինն դաս հրեշտակաց,
Վասն ամենան սրբոց,
5 Վասն կուսանց սարերաց.
Միտանոսի սուրբ աղոթքով
Դու չորցուցես [այսինչի] էրեթիկ:
ՉԱՔԱ, FAV: 3087, 04/Ռշտունիք

87գ
Ամտ ամրամտ,
Էփրեմ Էփրեմով,
Ռամ կա կաթիյա...
ՉԱՔԱ, FFVII: 7595, 01/Գանձակ(Գյանջա)

85
Ո՛չ հաւն ի ծիւն,
Ո՛չ ջորիմ ի ծնունդ,
Ո՛չ ճորոխի ծայն,
Ո՛չ բաղեղան աճ,
5 Ո՛չ ոչի պտուղ,

ԳՈՐՏՆՈՒԿԻ¹⁷
88ա
Լուսինը՝ մոր,
Գորտնուկը՝ չոր:
ԱՅԶ, 318/Գանձակ. ԱՅ X, 159/Բորչալու
1 ԱՅ X լիսինը:

¹⁷ Կոչվում է նաև *կոծոճ, կոծիճ* կամ *կոծիկ*:

88բ
Լուսինկան՝ նոր,
Կոծիկս՝ չոր:
ԳՔԱ, 640/Սերաստիա

90գ
Նո՛ր, նո՛ր, նորելիս՝
Գորտնուկ ելե, կուտե գիս,
Կտրե օգե, չուտե գիս:
ՍԱ, ՍՏՅ/Սուշ-Բուլանդիս

88գ
Լիսինը՝ նոր,
Գորտնուկը՝ չոր.
Օրթում ուտեմ՝
Թոք չուտեմ:
5 Ա՛յ աղ, դու այստեղ հալվի,
Ա՛յ գորտնուկ, դու ըստի չորացի:
Տաշրացի 1887, № 126/Լոռի
ԱՅ X, 243/Բորչալու
ԳԱԹ, Կ. Կոստանյանի ֆոնդ, 128

90դ
Նո՛ր, նո՛ր, թագա թագավոր,
Ես ալևոր, դու թագավոր.
Էն աշխարքից ի՞նչ խաբար ես բերել:
Նո՛ր, նո՛ր, տես գիս,
5 Գորտնուկն էլե, կուտա գիս,
Կեր գորտնուկին՝ չուտա գիս:
ՅԺՅ VI, 146/Վաղարշապատ

89ա
Դու տի չըքվի,
Գորտնուկն՝ ընտի:
ԱՅ X, 159/Բորչալու

91
Թագա նորը նորեր ա,
Նորի կտոր կորեր ա,
Իմ աղբերը գթեր ա,
Պատի տակը տափեր ա:
ԱՅ XVI, 51/Նոր Բայազետ

89բ
Ձուն էստեղ փջի,
Գորտնուկն էլ էստեղ փջի:
ԱՅ XVI, 51/Նոր Բայազետ

ՆՈՐԵՆՑՔԻ

92ա
Նո՛ր, նո՛ր, շնախավոր, նո՛ր,
Ծեր գնացիր, տղա էկար.
Տյու՝ տղա, տղեն՝ տղա,
Տղեն տղից չի վախենա:
ԱՅ XX, 182/Վասպուրական

89գ
Իդը հուդը չորնա,
Էնի լե հունա չորնա:
ՅԲՆ/Աշոցք-Ղազանչի

92բ
Նո՛ր, նո՛ր նորավոր,
Կանանչ-կարմիր թագավոր,
Ծեր գնա, մանուկ արի,
Աստված օղորմի իմ հորն ու մոր:
ՅԲՆ/Շիրակ-Ջաջուռ

90ա
Նո՛ր, նո՛ր, նորե գիս,
Կոծոծն յելի, կուտե գիս,
Դու կի կոծոծին՝
Կոծոծ չուտե գիս:
5 Նո՛ր, նո՛ր, նորե գիս,
Կտրե՛, կապե՛ չուտե գիս:
ՅԲՆ/Աշոցք-Ղազանչի

ՕՁԻԿԻ

93
Սև օցը մդիլ է հիվանդին ձոցը,
Սոխախը բոյը համարցակ գեշթա:
Սև օցը վիզը փաթթվիլ է,
Սև օցը սրդին վրան բառկիլ է.
5 Բժշկաբեդ սուրփ Գարաբեդ
Գոքից սուրով օցին կլուվը:
Սև օցին՝ սև անեծք,
Սև լեշին՝ սև հող,
Յիվանդին՝ առոխչուրփին:
Փորքեշյան 1971, 96-97/Նոր Նախիջևան

90բ
Նո՛ր, նո՛ր, նորե գիս,
Կոծոծն յելեի՝ կուտե գիս,
Կտրե՛ թալե, չուտե գիս:
ՅԱՔԱ, FFI: 8993,01
Սուշ-Բուլանդիս
ԷԱԺԶ / 299/ Ալաշկերտ

94

Սուրբն Գրիգոր ի հորն իջաւ,
Օձն եւ կորն ի հետն իջաւ.
Կապեց գկորն կրճաւոր,
Եւ զօձն թիւնաւոր,

- 5 Եւ հրամայեաց իւր սուրբ բերանովն,
Թէ՛ ես ժածիմ, դուք մի ժածիք,
Ոչ եռայք, եւ ոչ եռվռայք,
Ոչ ձու ատեք, ոչ ձագ ձգեք,
Եւ ոչ զձեր տեղն ապականեք
- 10 Մինչեւ լծվարն գիւր լուծն վարէ
Եւ արեգակն զձայրն ձգէ,
Յանուն Զոր եւ Որդոյ եւ Զոգոյն:

ԳՔԱ, 644

ՅԱՄԱՆԻ¹⁸

95

Ննջեցյալն ինչպես կմեռնի,
Դու էլ Քրիստոսի աղոթքովը այդտեղ մեռի:
Տաշրացի 1887, № 127/Լոռի

96

Որդե մեռել կա՛ սաղանա,
Յամանի տակռին չորանա:
ՅԺԳ X, 92/Լոռի-Յաղպատ

97

Յիսուս Քրիստոս,
Ով սուրբ Մարիամ Աստվածածին,
Դու բժշկես ես ցավը.
Ձեռը ինձանե՛ դեղը քեզանե:
5 Մաթոսանց Ակորը¹⁹ էնդեղ մեռնի,
Դու՛ էստեղ.
Նա էնտեղ կործանվի,
Դու՛ էստեղ,
Նա էնտեղ վերջանա,
10 Դու՛ էստեղ:
ՅԺԳ X, 92/Լոռի-Յաղպատ

98

Աթլաս,
Պաթլաս,
Ալալարա,
Բաս բաս:

ԱԳ X, 246/Բորչալու

ԲԵՂՆԻ ՅԱՐԱՅԻ²⁰

99ա

ՍԲեղո,
Բեղնիերո,
Քու դեղն ի՞նչ ա.
ՍԱնիալ մեղրը,
5 Գոգրու ծաղիկը,
Սառը շաքարը:
Կը գովեմ, կը գովասանքեմ,
Ալամ աշխարհքի գլխին կը պահեմ:
ԱԳ X, 242/Բորչալու

99բ

ՍԲեղո,
Բեղնիեարո,
Քու դեղն ի՞նչ է.
ՍՍորու թերը,
5 Գոգրի ծաղիկը:
Կը պահեմ, կը պահպանեմ,
Գլխին կը դնեմ,
Ալամ աշխարհս ման կածեմ:
ՅԱՔԱ, FBI: 1191, 01/Լոռի-Յաղպատ

99գ

ՍԲեղնի, յարա,
Բախտի բեղնի յարա,
Ի՞նչ ա քո դեղը.
-Գոգրի ծաղիկ,
5 Գորտի կաշին,
Քարերի մեջի դանդուրը,
Շատու շաքար,
Սիպտակ բելիլա,
Առանց կրակի մեղրը:
ՅԱՔԱ, FAV: 5731,01

¹⁸ Յամանը անասունների փորի տակ տարածվող ուռուցքն է:

¹⁹ Մեռած մարդու անուն է. ըստ բանահավաքի՝ որևէ մեռածի անուն պետք է հիշվի աղոթքում:

²⁰ Ըստ բանահավաք Վ. Տաշրացու՝ *բեղնի յարան* սպիտակ քամին է, որ մեծ մասամբ լինում է աչքերի տակ, սկզբից քոր է գալիս, ապա ուռչում, սպիտակում, դառնում վերք: Անունն ամենայն հավանականությամբ սերում է վրացերեն *բեղնիերի* բառից, որ նշանակում է «խեղճ, թշվառ, աղքատ» և միաժամանակ տվյալ հիվանդության անունն է (հմմտ. *Ումիկաշվիլի, 1964, 172-173*):

- 99դ
 ՌԲեդնի՝ բեդնի յարա՛,
 Գոգրի ծաղիկ,
 Քու դեղն ի՞նչ ա.
 ՌԹսան բողոճը:
 5 ՌԲեդնի, բեդնի յարա,
 Քու դեղն ի՞նչ ա.
 ՌՉամիչը:
 ՌԲեդնի, բեդնի յարա,
 Քու դեղն ի՞նչ ա.
 10 ՌԳորտը:

ԱՅ X, 242/Բորչալու

- 99ե
 ՌԲեդո՛, բեդնի յա՛ր,
 Քլնգով կը քանդեմ,
 Բահով կը ճղեմ.
 Քո դեղն ի՞նչ ա.
 5 ՌԱնհալ մեղորը,
 Մորու թերը:

Տաշրացի1887, № 127/Լոռի

ԿԱՐՄԻՐ ՔԱՍՈՒ՝21
 100

- Սիպտակ քամի,
 Կարմիր քամի,
 Սև քամի.
 Դանակով կը կտրեմ,
 5 Կացնով կը ծեծեմ:

Տաշրացի1887, № 127/Լոռի

ԿԵՐՑԱՎԻ՝22
 101

- Էնինոս-Մենինոս,
 Աթինոս-մըրմընջ,
 Չիք ես և չիք դառնաս:
 Ո՛չ ունիս իշխանութիւն շարժելոյ
 5 Անուամբն Աստուծոյ:

ՀԱԲԱ, FBI: 1195, 01

ԴԵՂՆՈՒԹՅԱՆ
 102

Գայ դեղին գետն

- Եւ բերե դեղին փայտ,
 Գայ դեղին ծագն
 Եւ շինե դեղին բուն,
 5 Աձե դեղին հաւկիթ:
 Թռաւ ծագն ի բնէն
 Եւ դեղնութիւն ի յայս մարդէն:

ԳԲԱ, 644

ՃՈՒՄԻ ԿԱՍ ՄԱՎԱՆԳՈՒՄՏԻ՝23

103

- Հավքն երկնուց անցավ,
 Ծովէն կանանչ տերեպ եբեր.
 Միսը մսին դրի,
 Ջիւը ջլին դրի,
 5 Ոսկորն ոսկորին դրի:
 Քար վեր կալի՝ անդնոց դարձավ,
 Վար դրի՝ լավցավ:
 Ո՛վ Տեր, դու յանդնոց լսես,
 Դու յանդնոց խալսես:

ԵԱ, 59/Մտորջուր

ՀԱԲԱ FFI: 4185, 01/Մտորջուր

2 ՀԱԲԱ իբեր:

5 ՀԱԲԱ չիք:

8-9 ՀԱԲԱ անդնոց:

104ա

- Երկնուց մատաղմ՝ եղավ՝
 Միսը՝ մսին, պողը՝ պողին:
 Կուչ կեցա՝ հանգստվեցավ,
 Վեր ելա՝ արծկվեցավ:

ՋԲ, 5/Չավախք

104բ

- Քրիստոս Տերս պատ կը շարե,
 Պողոս, Պետրոս քար կը կրե,
 Մարթա, Սառա ջուր կը կրե:
 Կուչ կենամ՝ ծռի կը,
 5 Վեր կենամ՝ շիտկի կը:

ՋԲ, 6/Չավախք

104գ

- Հիսուս Քրիստոս բերթ շինեցին,
 Պողոս, Պետրոս քար կրեցին,

21 Ըստ բանահավաքի՝ *կարմիր քամին* երեսի կամ մարմնի որևէ մասի կարմրությունն է, որ կարծրանում է սովորականից ավելի, խիստ տաք է լինում և աստիճանաբար տարածվում:

22 Փտախտ կամ *քաղցկեղ*:

23 *ճումը*՝ հողածգումն է, նույնն է, հավանաբար, *մասհանգուստը*, որը մկանների կամ հողերի հանգուցումն է, ձգումը, ընդհանրապես՝ *հողացավը*:

Կուս Սարիամ պատ շարեցին:
Կուչ կեցա՝ հանգստվեցա,
5 Վեր կացա՝ արծըկվեցա.
Օսկոռն՝ օսկոռին,
Թուք մուստառ մսին:
ՋԲ, 5/Ձավախք

104դ
Պողոս, Պետրոս ժամ կը շինեն,
Մարիամ, Մարթա ջուր կը կրեն:
Համ առա,
Համ սառա,
5 Միսը մսին դրին,
Ոսկոռն՝ ոսկոռին:
Կուզ կեցա՝ հանգուստվեցամ,
Վեր կեցա՝ արծակվեցամ:

*ԺԱԲ, 7/Ախալցխա-Ծուղորուս
ՀԱԲԱ, FAV: 5725, 01*

3 ՀԱԲԱ հուժ առար:

4 ՀԱԲԱ հուժ սառար:

6 ՀԱԲԱ պոզը պոզին դրին:

104ե
Սառայի մարդը քար կը կրե,
Պողոս, Պետրոս պարիսպ շարե,
Քրիստոսը տաճար կը շինե:
Վար անցավ՝ հանկուստեցի,
5 Վեր անցավ՝ արծըկեցի,
Իմ Տիրոջ սուրբ կամքով
Ամուր ցավը տեղեն քակեցի՝
Մսահանգուստեն ազատեցի:

ԷԱԺԱ, 185/Շիրակ

4 հասկուստեցի, ուղղ. ըստ իմաստի:

105
Օրինյալ տեր մեր Հիսուս Քրիստոս.
Աստված Ադամին շինից,
Դժոխքը, երկինքը, դրախտը շինից.
Կտրե արմատը,
5 Կտրե չար մուզը,
Միսը արունի դիր,
Արունը՝ միսի:
Փրկիչը փչից,
Աստվածամար փրկից:
ՀԱԲԱ FFVI: 8196, 01/Նոր Նախիջևան

106ա
Մեր տան առաջ ծովըմ կար,
Ծովի մեջը ծառըմ կար,
Ծառի վրա հավըմ կար.
Հավն անծեռք բռնեցի,
5 Անդանակ մորթեցի,
Հավը կերա անբերան.
Կուզ կեցա՝ հանգուստվամ,
Վեր էլա՝ արծըկվամ.
Քրիստոս տեսավ՝ բազմեցամ,
10 Վրան թքեց՝ ողջացամ:
ՀԱԲԱ FFI: 7521, 03/Գյումրի

106բ
Վար կեցա՝ միսս հանգուստվամ,
Վեր կեցա՝ զուր վառվամ,
Սար ու ձորով կտռվամ:
Ծովին մեջ ծառմ՝ կար,
5 Ծառին վրա հավքմ՝ կար.
Անծեռք բռնեցի,
Անդանակ մորթեցի,
Անբերան կերա.
Քրիստոս տեսավ՝ բազմեցամ,
10 Վրան թքեց՝ առողջացամ:
ՋԲ, 5/Ձավախք

ԽԻԹՔԻ²⁴

107

Խիթքը խթքեց,
Քրիստոս վեր եկավ, խաչակնքեց.
Որ չէր խաչակնքել՝
Խիթքը մարդ կըսպաներ:
5 Քրիստոս բռնեց կաննեփ թոկը,
Եկավ առավ Լուսավորչու աջը:
*Տաշրացի1887, 125/Լոռի
ԱՂ X, 245/Բորչալու*

ՋԵՐՄԱԽՏԻ

108

Օխլարըմ թաթարճա,
Մըխլարեմ թաթարճա:
Պաշըմտա իսեն,
Պելինտե իսեն,
5 Եյուրեյինտե իսեն,
Հիսուս Քրիստոս խաչը իլեն,
Սողոմոնըմ խաթըր իլեն:
Էմր էտերիմ, թաթարճա,
Էվին երգըլա, եուրտըմ
տեվրիիլե, թաթարճա.

²⁴ «Մրսելուց երբ մարդու մեջքը բռնվում է, մեջքի և ուսերի երակների մեջ արյունը կանգունւմ է և կպատանում, այս հիվանդությունը կոչվում է «խիթք»: Ծանոթ. բանահավաքի:

10 Անունի Հիսուսի Քրիստոսի,
Չքանաս, չիքն ուրթիս թաթարճա,
սատանի որդի:
Հիշատակարան, 232/Կեսարիա

Թուրքերեն տողերի թարգմանությունը.
Նետահարում եմ քեզ, թաթարճա,
Մեխում եմ քեզ, թաթարճա.
Թող գլխիդ լինի,
Թող մեջքիդ լինի,
Թող սրտիդ լինի,
Հիսուս Քրիստոսի խաչով,
Սողոմոնի խաթրով
Հրամայում եմ, թաթարճա,
Տունդ քանդվի, օջախդ շրջվի, թաթարճա:

ՓԱՅՏԱՎԱԲՈՐԻ (ՏԱԼԱՆԻ) 25
109

Աղամը շինից Քրիստոսին տաճարը,
Վար էղավ, կռնակով քար վերուց,
Վեր նայեցավ՝ դալախ էղավ:
Սարի վրա, լեռի վրա, տաճարին
պատին տակը
5 Առ թափոռը, կըտրե տալախը,
գարկ գետինին.

Լուսինը հինացավ լեռի պես,
Դալախը հալեցավ եղի պես,
Լուսին[ին] հինը, դալախին չորը,
Աստվածամոր աղոթքը Քրիստոսին բերանը:
ՀԱՐԱ FFI: 2538, 01/ Նոր Նախիջևան-Չալթըր
FFVI: 8196, 03/Նոր Նախիջևան

- 1 FFVI Իմաստուն Սողոմոնի:
- 2 FFVI Քար առավ: կռնակով՝ չիք:
- 4 FFVI սարի վրա, լեռի վրա՝ չիք:
- 5 FFVI առ կացինը: կըտրե տալախը՝ չիք:
- 6 FFVI լուսինը նորացավ:
- 8 FFVI լուսինին:
- 9 FFVI Փրկիչ փչից, Աստվածամոր բժշկից:

ԳՈԶԿԱՊԻ (ՄԻԶԿԱՊԻ)
110

Մի տան մի կրակ կա՝
Կեսը կա, կեսը չկա.
Վրեն մի կասկարենք կա՝
Կեսը կա, կեսը չկա.
5 Վրեն մի պղինձ կա՝
Կեսը կա, կեսը չկա.
Վրեն մի խուփ կա՝
Կեսը կա, կեսը չկա.
Վերնուց մի հավք է անցկենում՝
10 Կեսը կա, կեսը չկա:
ՀԱՐԱ FBI: 1188, 01/Լոռի-Հաղպատ

²⁵ *Տալախ կամ դալախ՝ թուրքերեն «փայծաղ»:*

111
Անանիա, Ազարիա
Գեցալ ըն Ազարիա սարը.
Քառասունյոխտը իշավուր,
Քառասունյոխտը ջուրավուր,
5 Քառասունյոխտը ծիավուր,
Քառասունյոխտը օղտավուր
Կտրալ ըն կաննչ տիրիվը.
Աս հեյվանս գյուզկապ ա՝
Էտ արեր:
ԱԳ XX, 115/Մեղրի

112ա

Աղաչեմ, Տեր, քու ձեռով, քու խաչվառով,
Սուրբ Պողոս-Պետրոսի աղոթքով,
Սուրբ Կաղարանոսի արձակութենով,
Արդարութենով, վկայութենով դուրս գա.
5 Չարից, չար աչքից, չար սրտից,
չար կապից ազատես:
Աղաչեմ, Տեր, քու ձեռով, քու խաչվառով,
Սուրբ Կաղարանոսի վկայութենով,
Սուրբ Պողոս-Պետրոսի արձակութենով,
վկայութենով դուրս գա.
Չարից, չար աչքից, չար սրտից,
չար կապից ազատես:

10 Աղաչեմ, Տեր, քու ձեռով, քու խաչվառով
Արձակութեն, բարություն տաս,
Քու արձակումին տեր կանգնես,
Դու բարի արձակում տաս.
Հասի, փափուկ դռները բաց,
արձակում արա:
15 Աղաչեմ, Տեր, չարից, չար նազարից,
չար աչքից, չար կապանքից ազատես,
Քու ձեռով, քու խաչվառով,
Սուրբ Կաղարանոսի աղոթքով
արձակում արա:

[Աստված բարի լավությեն տա, որդի]:
ՀԱՐԱ FFI: 3689, 01, 02-3691, 00/
Ապարան-Մռավյան (Տամջըլու)

112բ

Աղաչեմ, Տեր, մեղաց տեր եմ,
Քու ձեռին է, իմ ձեռին չէ.
Սուրբ Պողոս-Պետրոսի սուրբ աղոթք,
Չարից, չոռից, չար աչքից, չար նազարից,
5 Չար սրտից ազատես,
Ղաղից, բալից ազատես, ազատող Տեր:
Աղաչեմ սուրբ Պողոսի, սուրբ Պետրոսի
սուրբ աղոթք,
Սրտին հանդարտությեն տաս,

Ցավին փարատություն տաս,
10 Ջանին առողջություն տաս:
Աղաչեմ, Տե՛ր, քու ձեռին է, իմ ձեռին չէ.
Չարից, չար մարդից, չար օրից,
Չար վաղից, չար գազանից ազատես,
Ղաղից, բալից ազատես, ազատող Տե՛ր:
15 Աղաչեմ սուրբ Պողոսի, սուրբ Պետրոսի
սուրբ աղոթք.
Աղաչեմ, Տե՛ր, քու ձեռին է, իմ ձեռին չէ,
Քու ձեռով, քու խաչվառով արտին
հանդարտություն տաս,

Ցավին փարատություն տաս,
Ջանին առողջություն տաս,
20 Ղաղից, բալից ազատես,
Օգնական, պախապան լինես, ամեն:
*ՀԱՐԱ ՄԱՐԿՈՍԻ: 3685, 01, 02/Ապարան-Սռավյան
(Տամջղու)*

ՏԱԿԸ ՄԻՋԵԼՈՒ ԴԵՄ

113
Թոնդրի Թորոս,
Աքսան Պողոս,
Դուս արի,
Տակը շ... էկիլ է:
ԹՄԿ, 429/Թիֆլիս

ՄՐՏԱՄԱՅԻ (ԿԵՐԱԿՐԻՑ ԶԶՎԱԾԻ)²⁶

114ա
Սիպտակ սարի տակիցը
Սիպտակ Ուհաննես դուս եկավ,
Սիպտակ ջուրը մտավ,
Սիպտակ ձեռը տարավ,
5 Սիպտակ ձուկը հանեց:
Անձեռը բռնեց,
Անդանակ մորթեց,
Անկրակ խորովեց,
Անիշտահ կերավ,
10 Մատածուծեն ելավ:
*ԱԴ X, 244/Բորչալու
Տաշրացի 1887, № 126/Լոռի*

- 4 Տաշրացի չիք:
- 5 Տաշրացի բռնեց:
- 8 Տաշրացի եփեց:

114բ
Սիպտակ հլեվորը
Սիպտակ ձեռը տարավ,
Սիպտակ ձուկը հանեց,
Անդանակ մորթեց,
5 Անկրակ խորովեց,
Անիշտահ մարսեց:
ՀԺԴ VII, 133/Լոռի-Յաղպատ

114գ
Մտա ճերմակ ծովը,
Հանեցի ճերմակ ձուկը,
Անդանակ մորթեցի,
Անկրակ էփեցի,
5 Իրեն չի կերած՝ մարսեցի:
ՀԺԴ VIII, 94/Ղրիմ

115
Սուրբ Ստեփաննոս Նախավկեն,
Ինքը ճերմակ, ձին ճերմակ,
Ընկավ ծովը՝ ծովը ճերմակ.
Կալի կշտով անցկացավ՝
5 Կալից մի խուրձ պակասեց,
Խրձից մի դան պակասեց:
Ասեղը երկաթ, ջուրը պողպատ.
Սրտի կպած, պոկ արի:
ԷԱԺԶ, 303/Վաղարշապատ-Ալիբեկլու

116ա
Գնացի ծովը՝ ծովն էր ծիրանի,
Ծովի միջին ծառ կար՝ ծառն էր ծիրանի,
Ծառի վրա ճուղք կար՝ ճուղքն էր ծիրանի,
Ծղբան վրա բուն կար՝ բունն էր ծիրանի,
5 Բնի միջին ճուտ կար՝ ճուտն էր ծիրանի.
Անուտք մի ելա,
Անդանակ մորթեցի,
Անժխա (առանց զգվելու) կուլ տվեցի,
Պետրոսի մաղաթածը կտրեցի:
ՀԺԴ VI, 145/Վաղարշապատ

116բ
Շենին ձուրունը մին ծավ կան,
Ծավուն մանջին մին ծառ կան,

²⁶ Հայոց տարբեր բարբառներում կերակրից զգվածությունը կոչվել է տարբեր անուններով. Լոռիում՝ *սրտամնա* կամ *սրտամնա էլած*, Մեղրիում՝ *սրտըմա*, Վաղարշապատում՝ *մաղաթած*, դարձյալ Լոռիում՝ *մաղաթուծ*, Մուշում, Ալաշկերտում՝ *գանել* և այլն: Ըստ բանահավաքների վկայության՝ «Կերակուր շատ ուտելուց կամ առանց ախորժակի ուտելուց երեխաները «սրտամնա» են լինում կամ, ինչպես ասում են, մաղաթուծ են լինում: Սիրտները խառնում է և գլուխները շշմում»: (ՏԱՇՐԱՅԻ 1887, № 126): «Երբ մինը վատ է զգում իրեն և ախորժակ չի ունենում, կարծում են թե մի որևէ բանից գարշել է՝ սրտամնա է եղել» (ԱԴ X, 244):

Ծառուն վերան մին ծես կան,
Ծետը առանց ճրթիլու՝ իփալ ըն,
5 Առանց իփիլու՝ կերալ ըն:
Աս մարդը սըրտըմավ ա.
Կապետ աման, կըժըզլոխ,
Հիսուս Քրիստուս աստուծ:

ԱԴ XX, 115/Մեղրի

116գ

Տեղս ծավ կան,
Ծավուն մանջին ծառ կան,
Ծառուն վերան բուն կան,
Բունուն մանջին դուշ կան,
5 Դուշն անդենակ մուրթիլ,
Անշենփուռ նիշերիլ,
Անգիրեկ խորավիլ,
Անբերան օտիլ:
Սերտըմնուն դեղը հի՞նչ.
Կըժըզլոխ, պըղվըտե ասուղ, ըրկաթե քար:
ԱԴ XX, 115/Մեղրի

116դ

Մեր տան ետնեն մի ծառ կա,
Վրեն մի բուն կա,
Միջին մի դուշ կա.
Անտը վեր էլա,
5 Անձեռնը բռնեցի,
Անդանակ մորթեցի,
Անկրակ խորովեցի,
Անբերան կերա,
Անիշտահ մարսեցի,
10 Հիսուս Քրիստոս:
ՀԱՐԱ FBI: 1192, 01, 03/Լոռի-Ֆաղպատ

117ա

Աթլաշ-մաթլաշ,
Դալալ ու բաշ:
ԴժԴ VII, 133/Լոռի-Ֆաղպատ

117բ

Աթլաս,
Բաթլաս,

Թալաչբաշ,
Կարմիր քրեղան,
5 Լիքը կուծ:

ԱԴ X, 244/Բորչալու

ԹՈՒՆԱՎՈՐՎԱԾԻ

118

Ան օցը գըթեսինք,
Առանց մագարթ մագըրթեցինք,
Մայրը գերավ՝ ճաթեցավ,
Տուսըրը գերավ՝ բայթեցավ,
5 Մայրամըր գերավ՝ ազադեցավ:
Սվազլյան1959/Նոր Նախիջևան

119

Անանիա, Անանիա գանչեցի՝
Անանիան ճուրն ինգավ.
Ճուրին մեչը ձառ մը գար,
Ձառին վրա օց մը գար,
5 Օցին առանց տանագ մոշթեցի,
Աս հիվանտիս էփեցի, ուղեցուցի:
Սվազլյան1959/Նոր Նախիջևան

ԹԱԼԿԱՆԱԼՈՒ

120

Ալալոց, ալալոց,
Թալալոց սուրբ Կիրակոս,
Պիրեք տվեք իմ ձիանոց,
Խայնեն, էրթամ դեն տաճարին.
5 Քյուրդ հնվորին դեն առից,
Աչքեր էրկինք խավարից,
Ոտքը գետին բիբեռից:
ԷԱԺ2, 24/Կյուսեննց գյուղ

ՄՏՈՒԵԼԿՈՒՄԻ (ԿՈՒՎԱԾՔԻ)²⁷

121

Թյու՛, թյու՛, թյու՛,
Մեռել մեռելոցին,
Ետ երթաս, առաջ չի գաս,
Տուշմնիս դուռ չիգաս:
5 Թյու՛, թյու՛, թուքն ի երես,

²⁷ Կոխ, կոխք, կոխվածք, կոխոցք, կոխոցու, մեռելակոխ համանիշ ամուսնեքով է կոչվում հատկապես մանկական այն հիվանդությունը, որն, ըստ հավատալիքի, առաջ է գալիս մեռելներից կոխվելու հետևանքով: Երեխան երբ նիհարում է, թուլանում, ոտի վրա չի կարողանում կանգնել, ասում են մեռելից կոխ կամ կոխվածք է եղել: Կիրառում են բուժման տարբեր եղանակներ: Իսկ սովորաբար, այդ հիվանդությունից խուսափելու համար, երբ մեկը, անկախ տարիքից, հիվանդ է լինում և փողոցում մեռել են հուղարկավորում, հիվանդին հանում են փողոց, նրա հագուստները թափ են տալիս, որպեսզի մեռելը նրա ցավ ու հիվանդությունը իր հետ տանի և հիվանդը մեռելակոխ չլինի:

Չար սատանեն սևերես.
Առնեն զչուլ, վերցնեն զշոր,
Չար հրեշտակներ թափվին ի հուր:
ՄԴ XXVI, 190/Մուշ
«Արծազանք» 1895, № 116/Մուշ

- 4 «Արծազանք» չըզնաս:
- 7 «Արծազանք» առնին ... վերցուն:
- 8 «Արծազանք» հրիշտակներ:

122
Ուր կերթաս, ուր տ'երթաս,
Մըր տան երթքից հեռանաս,
Չա՛ր, խատեն ու զբալեն
Առնիս, երթաս մըր դիեն:
«Արծազանք» 1895, № 116/Մուշ

123
Չարը չարով չորանա,
Մըր տղի արև կանչնա.
Հիսուս Քրիստոս, Մարիամ կույս,
Իմդատ կաղնիս իմ որդուս:
«Արծազանք» 1895, № 116/Մուշ

ՎԱԽԵՑԱԾԻ, ՎԱԽԻ

124ա
Դեղին ծաղիկ,
Դեղնածաղիկ,
Մերը քաղեց,
Դուստրը փնջեց.
5 Հավը ննջեց,
Որդին փնջեց,
Էլավ սարին.
Քոթոթը քարին,
Հավն ա թռռին,
10 Կովն ա կապին.
Այ սիրտ, տեղդ:
Տաշրացի 1887, № 126/Լոռի
ՄԴ X, 236/Բորչալու

5 ԱԴ X հերդ:

124բ
Հավը թռռ,
Չիրախը վառ,
Լերթը դեղը,
Սիրդը դեղը:
Սվազյան 1959/Նոր Նախիջևան

125
Ուստի՞ քուքաս, հայրաց հայրապետ:
Ասիս-Մասիս սարերեն.
Բուրվառմ՝ ունին հրեղեն,
Քուլլի ճոթներ լուսեղեն.
5 Ածեն տանդ, ածեն դռանդ,
Ածեն օրորոցիդ,
Չվախենա սիրտդ ի փորիդ
Ինչուրի գալն Քրիստոսի:
ԳԱԹ, Ս. Քամալյանի ֆոնդ III-15

126ա
Հրես էկավ երեք ձիավոր.
Մինը Հիսուսը,
Մինը Քրիստոսը,
Մինը Մարիամ Աստվածածինը.
5 Թամքեց սև ձին,
Հաքավ սև շորը,
Սարի ես կոնովը վեր էլավ,
Էն կոնովը վեր էկավ,
Դուշմանի աչքը հանեց:
ՄԴ X, 236/Բորչալու

126բ
Եկավ, եկավ երեք ձիավոր.
Մեկը՝ Իսուս, մեկ՝ Քրիստոս,
Մեկը՝ Մայր Աստվածածին.
Էլավ սարով, էչավ ձորով:
5 Ո՞ւր ես երթում:
Պոռը խիվանդին,
Մի վախացիր սերտը փորին,
Ժնջել քցեմ բարձը բուրը,
Տեր [միմչև] դատաստանը գալը:
10 Բարեխոս Մայր Աստվածածին,
Թաթոս առաքել,
Օհանես Մկրտիչ
Ձորավոր սուրբ Գեորգ,
Ձորավոր սուրբ Սարգիս,
15 Օգնական, պախապան ըլես,
Տասներկու առաքել,
Օգնական, պախապան ըլես,
Չարից, փորձանքից ազատես:
Աված օղորմի Գրիգոր Լուսավորչա ասկին,
20 Աված օղորմի Կո[ն]իանոս թագավորին,
Կուշտը խաչով,
Կուշտը մանիշակով, ամեն:
ՄԴ IX, 114/Թավրիզ

126գ

Թագա հացի հոտ էկավ,
Քելեք տեսեք դոր էկավ.
Հետ էկավ իրեք ծիավոր,
Մեկն ի կանանչ կապավոր.

- 5 Մեկն Հիսուս, մեկն ի Քրիստոս,
Մեկն Ընծանոց Ասվարածին,
Էլավ սարով, իջավ ձորով:
□ Էդ դո՞ր կըթաք խազար բարով:
Կէթան դուռն ի յերին,
- 10 Մարիամ նստեց դեմ խաչաքարին.
Աստված տվեց Հիսուս որդին,
Էլ չվախենա սիրտն ի փորին,
Ձինջիլ թալի բոլոր պատին:

ԱԴ IX, 112/Վայոց Ձոր-Ազատակ

126դ

Մենք տուն մը ունինք երկըթե,
Պատերնա նա՝ պողպղտե.
Երեք-երեք պող ծիավոր,
Երեքն ալ կանաչ դիմավոր.

- 5 □Ո՞ւր կերթաս:
□Ան դուռն ի տան,
Որ չի վախես սիրտը փորդ:

ԱԱ, 57/Կիլիկիա-Այնթաք

126ե

ճրագ, ճրագ ճշմարիտ,
Անմահական մարգարիտ.
Մեր տունը երկաթի ա,
Պատերը պողվատի ա,

- 5 Շողատոնը մին ա,
Հիսուս մեջին քնել ա:
Հրես եկավ երեք ծիավեր.
Մեկը Հիսուս,
Մեկը Քրիստոս,
- 10 Մեկը Աստուծ:

ԱԴ XX, 115/Ղափան

127

Սուրբ Դանիել, մեղա քեզ,
Բան որ մտավ նեղ տապան,
Կապեց ինձ, առյուծ,
Գելը կծավոր,

- 5 Օձը թունավոր,
Կարիճը խիթավոր,
Ձին ծիավոր.
Ութը մատով,
Երկու բոթով,

- 10 Սողոմոնի ծիան ծարով,
Աստվածագնի քաղցրիկ կաթով
Կալած կենաս ընդ գալուստ Քրիստոսի:
ԱԴ IX, 112/Վայոց Ձոր-Ազատակ

128

Սուրբ Սերգիս սնար սրտիդ,
Սուրբ Ավետարանը գրկիդ.
Սրտիկ, դուռն մի վախենար,
Խաչեփայտեն մաս ունիս:

- 5 Խաչն հայրական,
Հրեշտակ պահապան,
Լինի հանգստական
Մեր Գորգսուն,
Սրտիկ Գորգմասուն:
10 Էլլամ սարով, իշնամ ձորով,
□Դուռն ո՞ւր կիյնաս, տեր թագավոր:
□Էրթամ ի տուն հիվընդին,
Բալլին ձգեմ բարձին վրա՝
Չը վախենա սիրտը փորին,
15 Չը սարսափի միսն ըսկորին:

ԲԱ, 471/Պարտիզակ

8 եր, ուղղ. մեր ըստ մերձավոր իմաստի:

129

Հույս ունիմ յուսիս,
Ասված ունիմ մտիս,
Ասվածամեր դեմ երեսիս,
Գաթրել հրեշտակ վըր աջ թևիս.

- 5 Ոչ վախենամ, ոչ զարգընիմ
Ունչու գալուստն Քրիստոսի:
ԱԴ IX, 112/Վայոց Ձոր-Ազատակ

130

Ուսին, ուսին զսուրբ կուսին,
Ընկր էկավ Քրիստոս որդին,
Խրեղեն խաչը վըր թևին,
Երեք բևեռ կար վըր խաչին.

- 5 Մեկը՝ սիրտն ի սատանային,
Մեկն՝ ամեն չար խափանի,
Մեկը՝ չվախենա սիրտն ի փորին:
ԱԴ IX, 112/Վայոց ձոր-Ազատակ

131

□Մարյամ մայր, քուն ես, թե՞ զարթուն:
□Ոչ քուն եմ, ոչ զարթուն:
Պառկեցա, էրագ տեսա,
Ետ զարթա՝ սարսըփեցա.

- 5 Փշե պսակ էր շինած...

ՖՇՏԻԿԻ

136

Ֆշտիկը ֆշտից, ֆշտեցավ,
 Քառսուն կապով կապվեցավ,
 Քառսուն անցով արծըկվեցավ:
 Էկավ Քրիստոս Տերը,
 5 Կապից ֆշտիկին,
 Տրտմեցուց ֆշտիկին,
 Դմրեցուց ֆշտիկին.
 Աստվածամոր աղոթքը՝
 Քրիստոսին բերանը:

ՀԱՐԱ, FFIII: 2538, 03/

Նոր Նախիջևան II Չալթըր

ԱՆԾԱՆՈՑ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅԱՆ

137

Օրինյալ տեր մեր Հիսուս Քրիստոս, ամեն.
 Հայր մեր...
 Թե նազար ես,
 Թե գեշ աչք ես,
 5 Թե գեշ նիաթ ես,
 Թե քաղցր նիաթ ես,
 Թե նորեն ես,
 Թե փլեմ ես,
 Ինչ ցավ որ ես՝
 10 Քեզի երդվեցընեմ
 Խաչ ու խաչափայտն Քրիստոսին,
 Բուրվառն ի Հարոնին,
 Մատանին Սողոմոնին,
 Քնարն ի Դավթին,
 15 Տախտակն Աստվածածնին,
 Չումբարն Տիրամոր,
 Չորս գլուխ Ավետրան,
 Ութ կարգ շարական,
 Ինն դաս հրեշտակ,
 20 Աթոռն Աստուծո,
 Աստված ճշմարիտ:
 Սուրբ Կարապետու տվուկն ա,
 Սուրբ Կարապետու ձեռքովն

ելցես, գնացես:

ԷՋԺԶ, 301/ Խլաթ

ՏԱՐԲԵՐ ՑԱՎԵՐԻ ԲՈՒԺՄԱՆ

138

Ահ է զարիայ կապուտ և կարմիր ծովուն.
 Թէ խիթք ես, թէ տենդ ես, թէ ջերմ ես,
 Թէ գլխացավ ես, թէ յաչից ցավ ես,
 Թէ սրտացավ ես, թէ ոսկերացաւ ես,
 5 Թէ տութմայ ես, թէ դլլինճ ես,
 Թէ քամի ես, թէ դեղմացաւ ես,

Թէ չարոց լղևոց ես,
 Թէ չար օրէ ես, թէ չար սիաթոյ ես,
 Թէ զինչ ազգ ցաւ որ իցես,
 10 Երդումեցուցանեմ զքեզ,
 Ձի Յիսուս Քրիստոս յայն կենդանին,
 Որ եկն և զալոց է՝
 Ամենայն ցեղ ցաւ հալածիս և չիք դառնաս,
 Ոչ մտանես, ոչ մերձենաս
 15 Ի դիմաց ծառայիս Աստուծոյ:

Մատենադարան, Հմայիլ № 19

12 զալոց ես ուղղ. ըստ իմաստի:

ՀԻՎԱՆԴԻ

139

Աղոթիմ ուքը մատով, էրկու բութով,
 Տասներկու հայրապետի զորութիւնով,
 Անաննոսի, Թանյանոսի զորութիւնով.
 Բժշկիմ՝ բժշկելով /հիվանդի անունը/
 ծառայիս,
 5 Ամեն չարեն, փորցանքեն պահպանվի.
 Իմ ձեռքս չիլա,
 Աստվածամոր ձեռքը լա:
 ՀԱՐԱ, FFIII: 2540, 02/Նոր Նախիջևան II Չալթըր

140

Ո՛վ օխտը անվան տեր Սըպ Կարապետ,
 Ո՛վ Հազարանփրկիչ,
 Ո՛վ սրբոց զլոխ Սուրբ Աստվածածին,
 Դու քո ստեղծած հոգին չկորցնես.
 5 Ո՛վ Արաբ Սըպ նիշան,
 Դարալազյազու Սուրբ խաչ,
 Բաղշու Կարմրակ,
 Փուտկու Սուրբ Գեորգ, դու հասնես,
 Ո՛վ ազատարար սրբեր, դուք հասնեք,
 10 Դուք ազատեք ցավից, չոռից,
 Չար աչքից, չար լեզվից,
 Դադից, դադաբալից,
 Իլլաքի անզգամի նիաղ շառից՝
 Ազատեք ամեն հայ քրիստոնին:
 15 Ո՛վ աղա սուլթան Սըպ Կարապետ,
 Քո ձեռն ա, իմ ձեռը չէ,
 Դու պիտի էս ցավին փարատություն տաս:
ԱՅ XVII, 112/ Նոր Բայազետ

141

Ի՛մ աստված, օգնես տկարին,
 Դուպչաղ Սուրբ նշան, դու օգնես,
 Իմ անուշ Սուրբ Աստվածածին, դու օգնես,
 Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ, դու օգնես,

5 Սուրբ Ամենափրկիչ, փրկես էս
նեղյալին էս ցավից,
Իմ Աստված, բոլորի գլխավոր Աստված,
դու օգնես:
ԷԱԺԶ, 303/ ՎաղարշապատՍԱլիբեկլու

142
Մեղայ, ի՛մ Տեր, մեղայ, ի՛մ Տեր,
մեր մեղացն ի.

Քյաղցրի՛կ Տեր, քյաղցրի՛կ Քրիստոս,
տյու առողջացուցես.
Իրեսս սև ու մոխիր եմ,
Կզվեմ քյո ոտքեր, ճա՛ր արող Տեր,
5 Իմ անճար խիվընդին ճար արա.
Կզվեմ, քյո ոտք պաչեմ, դառնամ՝ քյո ձեռ.
Ումուտ արող Աստված, ումուտ
քե եմ արե,
Հյուլիս քենով ի:
ԷԱԺԶ, 301/ Վան

ՊԻՎԱՅԱՐԻՑ²⁸
1(143)

Ծառ մի կայր ի մեջ երկրի
Ոչ ճուղն ունէր և ոչ տերև և ոչ արմատ.
Արծիւ մի նստեալ էր ի վերայ նորա,
Որ ոչ գլուխ ունէր և ոչ թեւ և ոչ ոտք:
5 Հարցունք եղեն յարծկին և ասէին.
«Ձի նստեալ ես ի ծառոյդ,
Որ ոչ ճուղն ունի և ոչ տերև և ոչ արմատ»:
Ասէ արծիւն այն դշիղն.
□ Երթամ ի գլուխն մարդոյ,
10 Ձմիսն որսեմ,
Ձուղուղն ծըծեմ,
Ձաչից լոյսն պակասացնեմ:
Լսեցին զայն հրեշտակք և
հրեշտակապետք,
Հրամայեցին և ասեն.
15 -Կապեալ կապեմք զքեզ երեք հարիւր և
ԿԵ[65] սրբովք,
Որք կան ի սիրտ արեգական,
Որ ոչ հրեշտակք գիտեն և ոչ
հրեշտակապետք,
Բայց միայն հայր Աստուած:
Եւ դարձեալ ասեն.
20 Կապեմ զքեզ երեք հարիւր ԿԵ[65] սրբովք,
Որք կան ի մեջ ծովուն,
Որ ոչ հրեշտակք գիտեն և ոչ
հրեշտակապետք,
Բայց միայն հայր Աստուած:
Եւ դարձեալ ասեն.
25 Կապեմ զքեզ ի քմարն Դաւթի,
Ի մատանին Սողոմոնի,
Ի տախտակն Մովսէսի,
Ի պատմունճանն Ահարօնի,
Ի դաստառակն Քրիստոսի,
30 Ի քաղցր կաթն սուրբ կուսին,
Ի չորեք բևեռն Քրիստոսի,
Որ Տեառն արեամբ ներկեալ ես:
Կալեմք կապեմք զքեզ կապանօքն
Պօղոսի և Պետրոսի,
Պայծառակերպութեամբն Քրիստոսի,

35 Որ պայծառակերպեցաւ ի Թաբոր լերինն
Երեք սրբեացն լուսովն,
Որ երևեցաւ ի վերայ անմահ
գազաթն Քրիստոսի:
Չունիս իշխանութիւն,
Ոչ աճիս և ոչ նիւթիս,
40 Եւ ոչ զօրանաս, խստանաս,
Այլ չորանաս և կորընչիս:
Չիք ես, չիք դառնաս
Բանի Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի,
Ծառայիս Աստուծոյ տիրացու Գրիգորին,
45 Այս անունն դիւահար մարդոյն:
Կապեմ զքեզ ԻԴ [24] մարգարէիւքն,
Երկոյտասան առաքելովքն,
ՀԲ [72] աշակերտովքն,
Ի փառքն Ադամայ՝ ի
վայելչութիւնն դրախտին,
50 Խոտն, որ հովանի եղև,
Ի բանն, որ ասաց Յիսուս ի վերայ խաչին՝
Էլի, էլի, լամա սաբաթթամի²⁹:
Կապեմ զքեզ ի պետութիւնքն և
իշխանութիւնքն
Եւ ի բարձրեալ սերօթքն եւ քերօթքն:
55 Կապեմ զքեզ, պիղծ դէք, ի
խաչին Քրիստոսի,
Ձի նա է լուս և լուսատու տիեզերաց:
Կապեմ զքեզ, ՅԿԶ [366] ցաւ
կան ախտաժետք,
Ի դիմաց որոյ ոչ այլ երևիս.
Եթէ կլխիվայր ես, եթէ կլխիվեր ես,
60 Եթէ գմալյուն ես,
Եթէ կերնի ես, եթէ առիքեն ես,
Եթէ կետի առիծ ես, եթէ կուլեկ ես,
Եթէ աղվիսուկ ես, եթէ ձերնուկ ես,
Եթէ խուլեկ ես, եթէ խլուրան ես,
65 Եթէ աչքունքն ես, եթէ մաչիկ ես,
Եթէ շուտիկ ես, եթէ կորտնիկ ես,
Եթէ սև բագուկ ես,
Եթէ խումիան ես, եթէ խոցունկ ես,
Եթէ անցաւ ես, որ մարկարկոլ ես,
70 Չիք ես եւ չիք դառնաս:

²⁸ Հայ բանավոր ավանդության ցարդ հայտնի տպագիր և անտիպ աղոթքներուն դիվահարության դեմ ուղղված հմայական աղոթքներ չեն վկայված: Ժողովրդական կենցաղում խելացնորության այդ ծանր հիվանդությունը բուժում էին հատուկ հմայագործ բուժարարները՝ հմայական տարբեր արարողություններով, բուժամիջոցներով և գրավոր աղոթքներով (Սողոմոնի, Կեցեալարայկ ևն), որոնք նրանց մենաշնորհն էին: Թերևս այդ է պատճառը բանավոր ավանդության մեջ դրանց բացակայության: Հաշվի առնելով այդ պակասը՝ սույն հավելվածում են զետեղվում միջնադարյան գրավոր աղբյուրներից քաղված դիվահարության աղոթքների մի քանի ընտիր նմուշներ:

²⁹ Խաչի վրա Քրիստոսի արտաբերած վերջին խոսքն է եբրայերեն, որ մշանակում է «Աստված իմ, Աստված իմ, ինչու՞ թողեցիր ինձ»:

Զգիրս ես կարդամ
Եւ դեղ Յիսուս Քրիստոս լինի
Ծառայիս Աստուծոյ տիրացու
Գրիգորին այս անունն:

Կապեն զքեզ,
75 Եթէ երկնային ես, եթէ երկրային ես,
Եթէ ի ծովու ես, եթէ ցամաքու ես,
Եթէ յարևելից ես, եթէ յարևմտից ես,
Եթէ յարաւային ես, եթէ յիւսիսային ես,
Եթէ դև ես, եթէ սատանայ ես,
80 Եթէ Բեեզդեբուղ ես, եթէ ալ ես,
Եթէ քաջք ես, կենդար ես,
Եթէ Նոփիաղն ես, եթէ դասն նետ ես,
Եթէ իշխան դիւաց ես,
Եթէ համր ես, եթէ խուլ ես:
85 Կապեցի զքեզ իշխանութեամբն հօր,
Տերութեամբն որդոյ,
Զօրութեամբն սուրբ հոգոյն,
Բարեխօսութեամբ սուրբ կուսին
Մարիամայ
Եւ ամենայն սուրբ կուսանացն
90 Եւ աղօթիւք սուրբ հայրապետաց և
ճգնաւորաց,
Եղեցի բժշկութիւն տիրացու Գրիգորին,
Այս անուն դիւահար մարդուն:
Սատենադարան, ծեռ. 6678, 43ա հտմ.

**3 առիւծ ուղղ ըստ իմաստի արծիւ,
հմմտ. 5 տողի հետ:**
7 ջուղն ուղղ. ճուղն, հմմտ. 2 տողի հետ:
**8 առիւծն ուղղ. ըստ իմաստի արծիւն,
հմմտ. 5 տողի հետ:**
11 ծեծեն ուղղ. ըստ իմաստի ծըծեն:
**15 ԿՍ ուղղ. ըստ իմաստի ԿԵ, հմմտ.
20 տողի հետ:**
**17 կիտեն ուղղ. գիտեն, հմմտ. 22
տողի հետ:**
**20 հարուր ուղղ. հարիւր, հմմտ. 15
տողի հետ:**
**29 տաստիարակն ուղղ. ըստ իմաստի և
8153 ձեռագրի՝ դաստառակն:**
33 կասշենք ուղղ. ըստ իմաստի կալենք:
**52 Էլի, Էլի լամայ սափայ թանի ուղղ.
ըստ Մատթէոսի ԻԷ, 46:**
**61 կերն եւ ուղղ. ըստ 8153 ձեռագրի
կերնի / =գերանի/ ես:**
**62 կիտես ուղղ. ըստ 8153 ձեռագրի
կետի / =գետի/:**

2(144)

Տերմութիւն դիւացն զի որպէս ջուր
Ելանէ աղբերացն,
Այնպէս Ելանեն դէքն և խաբին
գորդիս մարդկան,

Զոր Տէր Աստուած հեռացուցէ ի ծառայէս
Աստուծոյ Գրիգորին:
Եւ կապէի կախարդութեամբ իմով զերկին,
5 Որ ոչ գայր զանձրև,
Զերկիր, որ ոչ բուսանէր սերմանիս իւր,
[Զ]արեգակն և լուսինն և զաստեղս՝
հանդերձ հաստատութեամբ,
Զծով, որ ոչ տայր զալիս իւր,
Զծառ, որ ոչ տայր զպտուղս իւր,
10 Զծկունս, որ ոչ լողային ի ծովս,
Զգետս, որ ոչ գնային,
Զբերանս, որ ոչ բխէին,
Զթռչունս, որ ոչ վերանային զօդս,
Զանասունս, որ ոչ յղանային,
15 [Զ]յղիս, որ ոչ ծնանէին,
Զկանայս, որ ոչ յղանային,
[Զ]զեռուն, որ ոչ զեռին,
[Զ]վաստակաւորս, որ ոչ վաստակին,
Զվաճառականս, որ ոչ վաճառէին,
20 Զօղն, որ ոչ թնդար.
Եւ կապէի զերկինս յօդօքն
Եւ զերկիր ամենայն զձեռօքն,
Որ ոչ անցանէր ընդ հրամանս իմ՝
Ռ [1000] և Ճ [100] և ՄԹ [209]
յղանք կանանց
25 Եւ կախարդաց և արանց կանանց
Եւ արծակեալ եղիցի ի ծառայէս
Աստուծոյ Գրիգորին:
Եւ զոր յառաջն կապէի չար
դիւական աղանդօք,
Յայժմ արծակեալ եմ զամենայն կապեալս
Հրամանաւն Աստուծոյ.
30 Կայցեն երկինք և երկիր ի
հաստատութեան իւրեանց,
Հող զբոյսս դալար բուսուցէ,
Ծառք պտղաբերք տացէն
զպտուղս իւրեանց
Եւ ամենայն կապեալք արծակունն առցէն
Յանուն սուրբ երրորդութեան Աստուծոյ:
35 Երդմենցուցանեն զքեզ, սատանայ,
Անուամբն Աստուծոյ և տէարն մեր
Յիսուսի Քրիստոսի
Եւ անուն այն,
Որ Աղամ բարկոյն ետ ի դրախտին
Եւ ինն դասք հրեշտակքն, որ
Ելանէն և իջանէն
40 Եւ յանուն սերօբէքն,
Որ կան ի սպասաւորութեան
որդուն Աստուծոյ
Եւ թև քօղարկելով ծածկեն
զերեսս իւրեանց,
Երգեն և ասէն.
„Սուրբ, սուրբ, սուրբ, Տէր զօրութեանց,
45 Լի են երկինք և երկիր փառօք:

Երդմնեցուցանեն զձեզ, չար դէք և
 որդիք սատանայի,
 2ի ոչ լինիք օգնական ամենայն
 կախարդաց և չարագործաց:
 Երդմնեցուցանեն զքեզ, սատանայ՝
 Գեղեցկութիւն Աղամայ,
 50 Վայելչութիւն դրախտին,
 Ի խոնարհութիւն ամենայն սրբոց
 Եւ ի սաղմոսն Դաւթի իմաստութեան
 Եւ ի մատանին Սողոմոնի,
 Ի գաւազանն Մովսէսի,
 55 Ի անտիքն Գաբրիէլի,
 Զոր ետ կուսին Մարիամու ի ծնունդն
 Եւ ի մկրտութիւնն Յիսուսի Քրիստոսի,
 Որ մկրտեցաւ Յորդանան Յովաննէ.
 Եւ ի սուրբ հրամանքն,
 60 Որ հրամայեաց յամոսնալուծին
 Եւ ի թուրքն, որ էբաց զաչս կուրին
 Եւ ի խաչելութիւնն Քրիստոսի,
 Ի կեղարդն և ի փուշեղեն պսակն,
 Ի հեղումն արեանն Աստուծոյ,
 65 Որ խաչեցաւ ի վերայ սուրբ խաչին:
 Երդմնեցուցանեն և կապեմ և հալածեմ
 զձեզ, չար դէք,
 Յարութեամբն Քրիստոսի,
 Համբարձմանն Քրիստոսի
 Եւ ի գալուստն հոգոյն սրբոյ
 70 Եւ այլակերպութեամբն Քրիստոսի,
 Որ այլակերպեցաւ ի Թաքօր լերինն,
 Որ ոչ ունիք իշխանութիւն,
 դէք և աղանդաւորք,
 Եւ կախարդութիւն արանց և կանանց՝
 Մերձենալ ի ծառայիս Աստուծոյ
 տիրացու Գրիգորին:
 75 Երդմնեցուցանեն կապաւոր[ք] և
 աղանդաւորք,
 Որ կան ի վերայ երկրի,
 Որ ոչ մերձենան ծառայս
 Աստուծոյ Գրիգորին:
 Գիրս հրամանս պատահի,
 Չարն ի բաց միշտ հալածի,
 80 Ի կապօկան և պիտանի
 Աղքատ Աստուծոյ և աղանդքն լուծանի
 Ի ծառայես, որ է բարի,
 Յոյժ պատուական և պիտանի,
 Աղքատ[տա]սէր ամենայնի,
 85 Սուրբ հայր ըստ Սաղմոսի,
 Ամեն և եղիցի,
 Ուր աղանդք կայ աշխարհիին,
 Արք և դիւթք ազգի՛նազգի,
 Ամենն ի բաց հալածեսցէ:
 90 Եւ տէրն օրհնեալ յամենայնի,
 Որ ստեղծիչ մարդկան ազգի,
 Պարզևատու որդոց Սիօնի

Եւ շնորհատու ամենայնի,
 Առատաբան սպառելի,
 95 Ստեղծողն է ամենայնի,
 Երկնաւորաց և երկրաւորաց,
 Ամեն եղելոց երևելից և աներևութից
 Ի ծառայես Աստուծոյ տիրացու
 Գրիգորին այս անուն:
Մատենադարան, ձեռ. 6678, 47ա, 48, 48ա, 49
1 ջիւր ուղղ. ջուր:
8 զայլիս ուղղ. զալիս:
10 լրային ուղղ. լողային:
17 զձեռին ուղղ. զձեռին:
20 չօթն՝ որ ոչ թնգար ուղղ. ըստ իմաստի
զօղն, որ ոչ թնդար:
24 յաղանք ուղղ. յղանք:
63 փոշեղեն ուղղ. փուշեղեն:
72 ունիս ուղղ. ըստ իմաստի ունիք:
79 ի բայց ուղղ. ի բաց:
94 առատապան ուղղ. առատաբան:
97 աներևօթից ուղղ. ըստ ձևի:

3 (145)

Բանն անծախելի,
 Լոյսն անճառելի,
 Թագն անպարագրելի,
 Օր հրեշտակաց զարհուրելի,
 5 Մատանին Սողոմոնի,
 Տախտակն Մովսէսի,
 Պատմուճանն Ահարոնի,
 ԻԲ [22] պատուիրանն Մովսէսի,
 Սուրբ արիւնն մանկանց Բեթղեհեմի,
 10 Քահանայութիւնն Մելիքսեդեքի,
 Աւետիքն Գաբրիէլի,
 Չորեքկուսեան աթոռն
 Մինն մարդ, մինն առիւծ, մինն արծիւ
 Եւ մինն եզի կերպարան,
 15 Որոյ վերայ բազմի
 ահեղատեսիլն Աստուած:
 Այս ամենայն անուանքս երբ յիշին
 կամ կարդան,
 Դէքն հալածին,
 Սատանայքն սարսին,
 Չար ակն պատառի,
 20 Չար նիւթն խափանի,
 Չար աչքն կուրանայ,
 Չար սիրտն չորանայ,
 Ի դէմն ծառայիս Աստուծոյ...
 Ամեն:

ԷԱԺԱ, 227

Գ. ԾՆՆԴԿԱՆԻ ԵՎ ՆՈՐԱԾՆԻ (№ № 146-158)

ԾՆՆԴԿԱՆԻ

146 ա

Թագա հացի ֆուտ էկավ,
Ելեք աշեցեք վո՞վ էկավ.
Իրեք իրեք պոզ ծիավոր,
Իրեքն ա կանանչ կապավոր.
5 Մեկը Հիսուս, մեկը Քրիստոս,
Մեկը տղա մանուկ սուրբ Կիրակոս:
Էկավ սարով, իջավ ձորով
Հրեշտակին դեմը բարով:

- 10 Սեր, ու՞ր կերթաս քու երամով:
Ս Կերթամ տունը հիվընդին,
Էրթիկը ծննդկանին
Ժնջիլ ցկեմ վրա պատին,
Բալմիք ցկեմ վրա բարձին,
Օր չմարի սիրտը փորիլն],
15 Օր չկլորի լեզուն բերնին:

ԶԲ, 3/ Ջավախք

ՀԱԲԱ, FFI; 7520, 01/ Գյունրի

- 1 ՀԱԲԱ ֆուտ կուգա:
- 2 ՀԱԲԱ ելեք աշեք վո՞վ կուգա:
- 3 ՀԱԲԱ իրեք հատ:
- 4 ՀԱԲԱ իրեքն էլ կարմիր կապավոր:
- 6 ՀԱԲԱ տղա չիք:
- 9 ՀԱԲԱ տեր իմ, ու՞ր կերթաս:
- 10 ՀԱԲԱ չիք:
- 12-13 ՀԱԲԱ քցեմ:

146 բ

Տաք հացի հոտ էկավ,
Ելեք աշեցեք՝ ո՞վ էկավ,
Երեք ծիավոր հրեղեն,
Կապա հագած մագեղեն.
5 Էլան սարով, իջան ձորով՝
Հրեշտակին դեմը բարով:
Մեկն էր Հիսուս, մեկը՝ Քրիստոս,
Մեկը՝ մանուկ տղա սուրբ Մարտիրոս:

- 10 Մեկը՝ սուրը սատանին,
Մեկը՝ նետը գագանին,
Մեկը՝ չարը խափանի:
Ս Տեր, ու՞ր կերթաս, ու՞ր:
Ս Հիվանդին դուռը,
Տղոցկընին էրթիկը,
15 Շուրջառ ձրգեմ, էրթիկը բանամ,
Բանլիքըս ձրգեմ վըրա բարձի,
Ձնջիլ քաշեմ վըրա պատի.
Դուռը՝ գողը հալածի,
Էրթիկը՝ գագան հալածի:

ԺԱԲ, 5/ Ախալցխա ՄԾուղորուտ

146 գ

Թագա խացի խոտ ա գալում,
Ելեք տեսեք ո՞րն ա գալում.
Իրեք պոզ ծիավոր ա գալում.
Մեկ Հիսուս, մեկ Քրիստոս,

- 5 Մեկ Մայրամ Ասվածածին:
Էլան սարով, շրջվան ձորով,
Հրեշտակադեմ առով՝ փառով:
Ասավ. Ս Իմ Տեր, ու՞ր կերթաս
հազար բարով:

- Ս Կերթամ դուռն հիվընդին,
10 Էրթիս բանամ ծննդկանին,
Բալմիս թալեմ վըր բարձին,
Որ չը վախի սիրտը փորին,
Որ չը կապվի լեզուն բերնին,
Ամեն:

ԲԳ, 106/ Բայազետ

ԷԱԺԶ, 304 / Բայազետ

- 1 ԷԱԺԶ թագա հացի հոտ ա գալի:
- 2-3 ԷԱԺԶ գալի:
- 5 ԷԱԺԶ մեկ Տիրամայր Աստվածածին:
- 6-7 ԷԱԺԶ չիք:
- 8 ԷԱԺԶ Տեր իմ, ու՞ր կերթաս, առաջ բարով:
- 9 ԷԱԺԶ կերթամ չիք:
- 10 ԷԱԺԶ բանամ չիք:
- 11 ԷԱԺԶ գնջիլ թալին բուլոր բարձին:
- 12 ԷԱԺԶ չբուլորի:
- 13 ԷԱԺԶ չպապանծվի:
- 14 ԷԱԺԶ մինչ գալոց Քրիստոսին:

146 դ

Թագա հացի ֆուտ ա գալի,
Վերեք տեսեք՝ ո՞վ ա գալի.
Մեկ Հիսուս, մեկ Քրիստոս,
Մեկ կույս Աստվածածին:
5 Հարցրեցի. Ս Յու՞ր եք էթում:
Ասին. Ս էթամք դուռ ծննդկանին,
Բալմիք քցինք բարձն ի բուլոր,
Չվախենա սիրտը փորին:

ԷԱԺԶ / Վաղարշապատ

146 ե

- Թագա հացի հոտ էկավ,
Յելեք տեսեք էն ո՞րն էկավ:
Երեք բոզ ծիավոր էկավ.
Մեկն է Հիսուս, մեկն է Քրիստոս,
5 Մեկելն՝ Ընծային Աստվածածին:
Յէլան սարով, յիջան ձորով՝

Բյուրք ու հազար հրեշտակով:
Մեր Տերն ըսավ. ՝ Ու՞ր կերթաք:
՝ Դուռը հիվնդին, երդիք տղոցկնին,
10 Բալնիք թալենք վիրս բարձին,
Որ չըվախնա սիրտն ի փորին՝
Չուր ի գալոց Քրիստոսին.
Աստված գալոց չար խափանե:
ՉԺՂ VI, 143-144/Վաղարշապատ

146գ

Թաժա խացի խոտ կուգա,
Էլեք տեսեք՝ վո՞վ կուգա.
Իրեք բեոզ ծիյավոր կուգա.
Մեյն ի Չիսուս, մեյն ի Քրիստոս,
5 Մեյ՝ Տիրամայր Աստվածածին:
Էլան սարով, սռջվան ծորյով,
Երիշտայն իրէ տեմնը փաղով.
՝ Էն դո՞ր կերթաք խազար պարյով:
՝ Կերթանք տուռն խիվընդին,
10 Էրդիս ծընընդկընին,
Պալնիս թալենք այուլոր պատին,
Որ չվախենա սիրտն ի փորին:
*ՀԱՐԱ FBI: 84/ Վան
ՊՎ, 116/ Վան
ՀԱՐԱ FAV: 3097, 01/ Ռշտունիք
ՀԱՐԱ FAV: 3089, 04/ Ռշտունիք
ՀԱՐԱ FFII: 7293, 01/ Վան*

- 1 ՀԱՐԱ FAV կրգա:
ՀԱՐԱ FFII թագա խացա:
- 2 ՀԱՐԱ FAV: 3089 մե տեք՝ վո՞վ կրգա:
- 3 ՊՎ էրկու խատ այոզ այոզ ձիավոր:
ՀԱՐԱ FAV կուգա չիք:
ՀԱՐԱ FFII բոզ՝բոզ:
- 4 ՊՎ մեկն ի Չիսուս ՚վ Աստվածածին:
ՀԱՐԱ FAV: 3097 մեկն ա:
ՀԱՐԱ FAV: 3089 մեկն էր:
ՀԱՐԱ FFII մեկ Իսուս, մեկ Քրիստոս:
- 5 ՀԱՐԱ FAV: 3097 մեկն՝ Չընդանից:
ՀԱՐԱ FAV: 3089 մեկ՝ Կենդանին:
ՀԱՐԱ FFII Կենդանանից սուրբ:
- 6 ՊՎ էլանք, շոռջըվանք:
ՀԱՐԱ FAV: 3097 էջան ձորով:
- 6-8 ՀԱՐԱ FAV: 3089 չիք:
- 7 ՊՎ իմ տերն էկավ դեմըս փառով:
ՀԱՐԱ FAV: 3097 իրյեք խազար բյուռ
խրիշտկներով:
ՀԱՐԱ FFII մեր տեր իրե առքով, փառքով:
- 8 ՊՎ ասի՝ տիո՞ր կերթաս խազար բարով:
ՀԱՐԱ FAV: 3097 եմ տեր, դո՞ր կերթաս առաջ
բարով:
- 9 ՊՎ ասաց՝ կերթամ դուռ խիվնտին:
ՀԱՐԱ FAV: 3097 կերթամ դյուռ:
ՀԱՐԱ FAV: 3089 գացին դուռ խիվընդին:
10-11 ՀԱՐԱ FAV չիք:

- 11 ՊՎ թալեն:
- 12 ՊՎ, ՀԱՐԱ FAV: 3089 չիք:
ՀԱՐԱ FAV: 3097 քեշեմ բուրք բարցին:
- 13 ՀԱՐԱ FAV չըվախենա սիրտ մըջ փորին:
ՀԱՐԱ FFII չըվախենա:
- 14-15 ՊՎ կալած կենա, կապած կենա
չուռ գալուստ դատաստանին:
14 ՀԱՐԱ FAV: 3097 չուր Քրիստոս գա՝ չար
խափանի:
ՀԱՐԱ FFII չուռ գալստյանն Քրիստոսին:

146է

Թազա խացա խոտ իրէ,
Էլեք տեսեք՝ վո՞վ իրէ.
Իրեք, իրեք այոզ ձիավոր,
Կանաչ կապավոր.
5 Մեկն Իսուս, մեկ՝ Քրիստոս,
Մեկն Ընտանյաց Աստվածածին:
Էլանք սարով, շրջվանք ձորով,
Իմ Տերն էկավ առոք՝ փառոք:
Ասի. ՝ Դո՞ր կերթաս, իմ Տեր, բարով:
10 Ասաց. ՝ Կերթամ դուռն խիվանդին,
Էրթիս ծընընդկընին,
Բալնիս թալեն բուլոր պարձին,
Չընձիլ թալեն բուլոր պատին,
Որ չը վախի սիրտն ի փորին,
15 Չուռ Քրիստոս գյա դատաստանին:
Պախապան խրեշտակ վըր աջ թևիդ,
Մուքայել խրեշտակ վըր ձախ թևիդ,
Աստվածամոր բյուռնըն բերնիդ,
Որ չը վախե սիրտդ ի փորիդ:
*ԱԳ XX, 166 / Վասպուրական
ՎՍԱ, 67 / Վան
ԳԱԹ, Սրվանձտյանի ֆոնդ,
IVբ, № 18 / Վան*

- ՎՍԱ սկզբից ունի հետևյալ պահպանական
երկտողը.
Սուրբ Սարգիս ամուր պարիս (պարիսպ),
Ամուրական խաչն էր թիվիս:
1 ՎՍԱ խացի:
ԳԱԹ խացոց:
3 ՎՍԱ, ԳԱԹ իրեյք բյոզ բյոզ ձիավոր իրե:
4 ՎՍԱ, ԳԱԹ չիք:
5 ՎՍԱ մեյն ի:
6 ՎՍԱ մեյն ի Կենդանանից:
ԳԱԹ մեկ Կենդանանոց:
7 ԳԱԹ էլան, շրջվան:
ՎՍԱ փոխանցվել են 10-11-րդ տողերը
հետևյալ տողի հավելումով, իբրև հարցի
պատասխան.
Կելնեյք սարով, սրջվենք ձյորով,
Խազար խիյնգ բյուր խրիշտակներով:
8 ՎՍԱ, ԳԱԹ չիք:
9 ԳԱԹ էն դո՞ր կերթաք, իմ տեր, բարով:

ՎԱՍ ասին՝ դեռ՞ր կերթայք:

10 ԳԱԹ ասաց չիք:

ՎԱՍ կերթայնք:

11 ՎԱՍ դողցվորին:

12 ԳԱԹ վերև:

ՎԱՍ զընջիլ կապեյնք պյուլոր պատին:

13 ԳԱԹ չիք:

ՎԱՍ պանլիս թալեյնք վերև պառցին:

15 ՎԱՍ չու՛մ ՚ի գյալոց դատաստանին:

ԳԱԹ չու՛մ Քրիստոսին Իսոս գալոց չար խափանեց:

16-19 ՎԱՍ, ԳԱԹ չիք:

146ը

Էրած տեսա՝ զարհուրեցա,
Էլա տեղիս մեջը նստա:

Էլեք աշեցեք՝ վե՞վ քուքա,
Թածա հացի ֆոտ քուքա,

5 Իրեք դըռ ծիավոր քուքա,
Մեկը Իսոսս, մեկը Քրիստոսս,
Մեկը մարիկ Աստվածածին:

□ Իմ Տեր, ու՞ր կերթաս:

□ Ծնողաց տուս կերթամ,

10 Հիվընդի էրթիք կերթամ.

Պանլիք ցկեմ, վրա կողպեմ,

Չը վախենա սիրտ ի փորին:

Վե՛վ օր ասիկ օրը իրեք անգամ կըսե՛
Ոնչ առընվի, ոնչ փըռընվի,

15 Ոնչ մահեն մեռանվորի:

ԳԱԹ, Ս.Քամայանի ֆոնդ, III-15

146թ

Ելեք տեսեք՝ ո՞րն եկավ.

Երեք պոզ ծիավոր եկավ.

Մեկն էր Հիսուսն, մեկն էր կուսին,
Մեկ՝ խանկարած Ասվարածին:

5 Եկան սարով, գացին ծորով,
Մեր Տերն եկավ խերով, բարով:

□ Տո՞ր կերթաս:

□ Տուն հիվընդին,

Երդիս տղոցկնին,

10 Բալնիս թալեյնք վերև բարծին,

Չը վախենա սիրտն ի փորին,

Չը կլորվի լեզուն բերնին՝

Չուր գալուստ գա Քրիստոսին:

ԳԱԹ, Գ, Սրվանձտյանցի ֆոնդ,

I ք, № 3, IV, № 2 28

LP, 51. Սրվանձտյանց 1978, 611

146ծ

Ելա տեհա՝ ո՞վ էկավ.

Իրեք կանաչ կապավոր.

Մեկ՝ Հիսուս, մեկ՝ Քրիստոս,

Մեկն՝ Աստվածածին:

5 Էլան սարով, իջան ծորով,

Հրեշտակ դեմ դիպավ բարով.

□ Էդ յու՞ր կերթաք էդ յարադով:

□ Բալնիս թալեմ բարծի բուլորն՝

Ինչար գալուս Քրիստոս աստված:

ՀԱԲԱ, FFII: 1184, 02 / Կոտայք

146 ժա

Յէլեք տեսեք՝ ո՞վ կգա,

□ Երեք ծիավոր.

Մեկն Հիսուս, մեկը՝ Քրիստոս,

Մեկը՝ Սուլթան սուրբ Սարգիս:

5 Էգան սարով, յիջան ծորով:

□ Տեր, յու՞ր կերթաս:

□ Հիվանդի դուռ:

Բալիշի վրեմ բանլիք չի բանի,

Որ տեսնես՝ մի գարուրի:

10 Էգան սարով, գնացին ծորով:

ՀԲՆ, 1972 / Հրազդան՝Աղավնածոր

146ծբ

Էկան իրեք ծիավոր.

Մեյն էր Հիսուս, մեյն էր Քրիստոս,

Մեյն՝ Հնձանաց սուրբ Աստվարածին.

Էլան սարով, շրջվան ծորով,

5 Քառսունուխինգ խաշալամով:

Խարցուցի.

□ Իմ Տեր, դո՞ր կերթաս բարով:

□ Էլլեմ էրդիս տղոցկանին,

Բանլիս թալիմ պյուլոր բարծին,

10 Չը վախենա սիրտը փորին՝

Չուրին գալոց Քրիստոսին:

ԷԱԺԶ, 300/ Վան

146ծգ

Վերևն եկավ իրեք ծիավոր,

Իրեքն էլ կանանչ կապավոր.

Մեկն էր Հիսուս, մեկն էր Քրիստոս,

Մեկն էլ մեր Տերն ինքն էր...

5 Տերն ըսավ՝ ու՞ր կերթաս:

□ Դուռն հիվընդին,

Էրդիքը ծննդկանին.

Բալիք քցեմ վերան բարծին,

Որ չը վախենա սիրտը փորին,

10 Չը թլորի լեզուն բերնին՝

Ինչարի գալոցն Քրիստոսին:

ԷԱԺԱ, 184 / Շիրակ

146Ժդ

Հրես էկան իրեք, իրեք,
Իրեքն էլ բոզ ծիավոր.
Մինը Հիսուս, մինը Քրիստոս,
Մինն էլ Մարիամ Աստվածամեր.

- 5 Ելան սարով, իջան ձորով,
Բյուր ու հազար հրեշտակով:
Մեր Տերը ասավ՝ ու՞ր կերթաք:
□ Դուռը հիվանդին,
Երթիկը տղոցկանին,
- 10 Բաւնիք թաղենք վերև բարձին,
Որ չը վախենա սիրտը փորին:

ԱԴ XI, 36 / Բորչալու

146Ժե

Եկան սարով, եկան ձորով,
Եկան իրեք կանանչ կապով.
Մեկն է Հիսուս, մեկն է Քրիստոս,
Մեկ՝ Ձնդաննց Աստվածածին:

- 5 Հրեշտակ դեմ դիպավ բարով.
□ Դո՞ր կերթաք յառեջ բարով:
□ Կերթանք դուռն ի հիվանդին,
Ձինճիլ բերինք բոլոր պատին,
Իրեք բետե կեր են խաչին.
- 10 Մեկ՝ սիրտ սատանին,
Մեկ՝ բերան գել գազանին,
Որ ժուռ գա կես գիշերին,
Գա նստի վերև տղացկանին.
Բաւնիք թալ[իւնք] վերև բարձին՝
- 15 Չուր գա գալոց Քրիստոսին:

Պահապան հրեշտակ, պահապան եղնիս:

ԱԴ V, 125. ԱԴԶ, 73 / Մուշմբուլանըխ

Մովսիսյան 1972, 129 / Մուշմբուլանըխ

12 մեկ, ուղղ. ըստ իմաստի որ:

**15 Տպագրված է զուր, ուղղ. ըստ իմաստի
չուր, հմմտ. նաև Մովսիսյան 1972:**

146Ժզ

Եկան, եկան.
Մեկն Հիսուս, մեկ՝ Քրիստոս,
Մեկ՝ Մայրամ Աստվածածին:
.Յեկան սարից, իջան քարից

- 5 Հրեշտակաց դեմ դիմացին.
□ Բարև ձեզի, .յու՞ր կերթաս:
□ Գեստը գցիմ վերա բարձին,
Գեստը գցիմ գլխաբարձին:

ՀԲՆ / Աշոցք Պրազանչի

146Ժտ

Ընտիր, ընտիր տվավ բարով.
□ Աս ու՞ր կերթաս հազար բարով:
□ Երթամ ի տուն ես հիվընտին,

Դառնան ի տուն տղասկանին,
5 Բաւլիկս խաչ ձգեմ՝
Մինչակ գալուստն Քրիստոսի:
ԳԱԹ, Թ. Ազատյանի ֆոնդ, 105 / Մալկարա

146Ժը

Չընկըր, չընկըր ձեն կիգա,
Ելլանք հիանք՝ ո՞վ կիգա.
Իրեք ծիավոր.

- 5 Մեկ է Հիսուս, մեկ է Քրիստոս,
5 Մեկ է տղա մանուկ սուրբ Կիրակոս:
ԲԱ, 470 / Դհարթեքիր

146Ժթ

Եկան իրեք ծիավոր.
Մեկ՝ բոզ ծիավոր,
Մեկ՝ սեվ ծիավոր,
Մեկ՝ կարմիր:
5 Մեկ՝ Չորեքչըմուտ,
Մեկ՝ Ուրբըթմուտ,
Մեկ՝ Կիրակմուտ՝ ծննդկանի պահապան:
ԷԱԺ2, 305 / Մուշ

146ի

Ալալուս, Թալալուս,
Ծննդկանի տեր Սուրբ Կիրակոս.
Մեյն Հիսուս, մեյ՝ Քրիստոս
Մեյն Հնծանա ս[ուրբ] Աստվարածին:
5 Էլանք սարով, շրջվանք ձորով,
Իմ Տեր ասաց՝ դո՞ր կերթաս բարով:
□ Կերթամ դուռն խիվընդին,
Երթիս՝ ծննդկանին՝
Չուր իգա գալոց, չար խափանի:
ԷԱԺ2, 300 / Վան

146իա

Ալալոց, Թալալոց,
Մանազկերտու Սուրբ Տեփաննոս.
Ծնկեն հետ խըլմ եղավ,
Լեզուն բերանը թաղիք եղավ,
5 Աջքն էրեսին կուր եղավ:
Էլանք դարով, շրջանք ձորով,
Մեր Տերն էկավ հազար բարով:
Ըսինք՝ Տեր, ու՞ր կերթաս:
□ Կերթամ դուռը հիվընդին,
10 Էլլեն էրթիկ տղոցկանին,
Ժնճիլ քաշեն բոլոր պատին,
Չը վախենա սիրտն ի փորին:
ՋԲ, 4 / Ջավախք:

146իբ

Լուսիկ, լուսիկ, երեք լուսիկ,
Երեքին հագածն է ճերմակ.
Մեկն է Հիսուս, մեկն՝ Մարիամ կույս,
Մեկն է Օհան Ոսկեբերան:

5 Մեկն դուռն կը պահե, մեկն՝ երդիքն,
Մեկն ալ գալած չարերս խափանե:
Չարխափան Աստվածամար,
Տիրամար, սուրբ Աստվածամար,
Եթան սարով, գամ ձորով,

10 Քրիստոս դեմս էլավ զորով:
□ Իմ Տեր, ու՞ր կերթաս բարով:
□ Կերթամ ի դուռըն հիվընդին,
Ելլեն երդիքը ծննդկանին,
Խաչս ձգեն վերա բարծին,

15 Որ ամըրնա սիրտն ի փորին:
Մարիամ մայր իջավ վերնեմի,
Կըրեց երեք ճյուղ վարդենի,
Դրկեց ի սուրբ եկեղեցի:
Ով որ ըսե ու լսե,

20 Օրն երեք անգամ հիշե՝
Աստված իր մեղքը չհիշե:

ՄԴԴ, 341 / Քղի

146իգ

Ուսին, ուսին սուրբ կուսին,
Գյացիք կայնանք տյուռ Մովսեսին:
Էկան իրեք ձիավոր.

5 Տղա մանուկ սուրբ Կիրակոս:
Էլանք սարեն, իջանք ձորեն,
Մեր Տերն էլավ՝ առաջ բարին.
□ Տեր, .յու՞ր կերթաս յառաջ բարի:
□ Կերթամ տյուռն հիվընդին,

10 Բալնիք թողեն վերև բարցին՝
Ազատին ամեն փործեն:

ՍԱ, ՍՏԴ / Բուլանըխ

146իդ

Երեցք այն տարին շինեցին գերուսաղեն.
Սուրբ շարեցավ սուրբ սեղանին,
Սուն ու գերան սուրբ տաճարին,
Մելքոն, Գասպար, Բաղդասարին:

5 Ելան գացին Անդապոլիս³⁰,
Սարեցին, սար խնկեցին,
Ուխաց, բուխաց:
Քրիստոս էլավ ճերմակ ձիով,
Յիսուսուհինգ աշակերտով,
10 Բալնիկ ածին բուրբ բարծին,

³⁰ Ադրիանապոլիս □ ծանոթ. բանահավաքի:

Հար[ի] գալոց Քրիստոսին:
Ելեք տեսեք՝ ո՞րն եկավ,
Թաժա հացի հոտ եկավ.
Մեկն է Հիսուս,

15 Մեկն է սուրբ տղա մանուկ.
Ելան սարով, իջան ձորով,
Բուլք ի հազար հրեշտակներով:
Կաթե աղբուր, քարե տաճար,
Իմ հոգին Աստուծո վճար,
Աստված ընէ իմ հոգուն ճար:

ԳԱԹ, Գ,Սրվանձտյանցի ֆոնդ, I ք, № 1

146իե

Տուն ունիմ երկաթե,
Ամեն պատը կոպաք է.
Սուրբ կույսն մեջը քուն,
Սուրբ Գրիգորը երթիքը զարթուն:

5 Էկան իրեք պոզ ձիավոր,
Իրեքն ալ կանաչ կապավոր.
Էլան բարձր խռերով,
Ընկան խորունկ ծովերով,
Հիսուն հազար հրեշտակով:

10 Հառաջիմ՝ Տեր, ու՞ր կերթաս:
□ Երթան դուռը, փնտռիմ տղոցկանին,
Բալնիք վրան բացիմ, ձգիմ:
Սուրբ սիրտ ունիմ,
Սուրբ զոտի կապված ունիմ:

15 Անթիանոս, Պողոս, Պետրոս,
Գերեզմանը Տերն մեր Հիսուս:
Աստվածամար քուն էղավ, էրազ տեսավ,
Բեթղեհեն քաղաք ընծայեցավ,
Խանձարուրով փաթաթվեցավ:

20 Անարժան քող էրեսիս,
Ի թող տուր, ցա՛վ, գիս:

ՀԺԴ VIII, 97 / Դրիմ

146իզ

Տուն ունիմ երկաթե,
Պատերը ամեն կաղակ է,
Սուրբ կույսը մեջը քուն է,
Սուրբ Գրիգորը զարթուն է:

5 Երեքը երեք պոյ ձիավոր,
Երեքն ալ կանաչ կապավոր.
Մեկը՝ Հիսուս, մեկը՝ Քրիստոս,
Մեկը՝ մեր Տերը:
Ելլանք բարձր սարերով,

10 Իջանք խորվխոր ձորերով,
Հարյուր հազար հրեշտակով:
□ Առջի Տեր, ու՞ր կերթաս:

- Երթամ դուռը հիվընդին,
 15 Էլլիմ էրդիկը տղոցկանին,
 Բալնիք ծգին վիրա պարցին.
 Սուրբ ունիմ, սուրբ գոտի ունիմ,
 Սուրբ գոտի կապած ունիմ:
 Պողոս, Պետրոս, Անդիանոս,
 Գերեզմանին՝ տերն Հիսուս,
 20 Հայր Հովսեփ, կույս Մարիամ՝
 Քուն եղավ, երազ տեսավ,
 Բերդե քաղաք ընծայեցավ,
 Ի խանձարուրս պատեցավ:

ԱՅ IX, 49 / Նոր Նախիջևան

Փորքշեյան 1971, 96, / Նոր Նախիջևան

15 Փորքշեյան պալիք ծփիմ:

ԱՅ IX, Փորքշեյան վիրապաշտին,

ուղղ. ըստ իմաստի:

21 Փորքշեյան երազ չիք:

146իտ

- Էս տունը երկաթե,
 Պատերը պողվատե,
 Մարիամը մեջը քուն ա,
 Սուրբ Գրիգորը զարթուն ա:
 5 Երթանք սարով, գանք ծորով,
 Քառասուն էրկու հրեշտակով:
 Հրես էկան իրեք, իրեք,
 Իրեքն էլ բոզ ձիավոր.
 Մինը Հիսուս, մինը Քրիստոս:
 10 Քրիստոսի ձեռին կար իրեք բևեռ.
 Մինը զարկեց բերանը գել գազանին,
 Մինը՝ աչքը սև սատանին,
 Մինը տարավ դուռը ծնընդկանին՝
 2 զարհուրի սիրտը փորին:
 15 Մարիամ, ընչի՞ կթակես թամբաքին,
 Երեսին, վեր ներքին երեսին:

ԱՅ XI, 36 / Բորչալու

146իը

- Մեր տուն զըմեն էրկաթ է,
 Պատեր զըմեն պողպատ է.
 Սուրբ Տեփանոս կայմել է,
 2 ոչ Ավետրան գլխուն է.
 5 .Յելավ Դալալա,
 .Յիջավ Գալալա,
 Մեր Տերը դեմ դիբավ,
 Ըսավ՝ .յու՞ր կերթաս:
 □ Դուռ հիվընդին,
 10 .Յերտիք ծնընդին:
 Բալնիք ցգի բուրբ բարձին,
 2ը սարսափի միսն օսկըռին.
 Իրեք՝իրեք խաչ,

Գավազանը դռան գոց,
 15 Փիլոն՝ .յերթըզան ծածկոց:
ԴԲՆ / Վարդենիս՝Չախըռու

146իթ

- Ճըրա, ճըրա ճշմարիտ,
 ճշմարտապես Մարտիրոս.
 Քյացինք տյուռ մը՝ երկաթ էր,
 Պատեր իըմեն պողպատ էր,
 5 Սուրբ Մարտիրոս քնուկ էր,
 Սուրբ Կիրակոս արթուն էր:
 Ելանք սարեն, իջանք ծորեն,
 Մեր Տերն էկավ առաջ բարին:
 □ Տեր հու՞ր կերթաս .յառաջ բարի:
 10 □ Կերթամ տյուռն հիվընդին,
 Բալնիք թողեն վերև բարցին,
 Ազատիմ ամեն փորձեն:

ՍԱ, ԱՏԳ

146լ

- Ճրագ, ճրագ ճշմարիտ,
 ճշմարտապես Մարտիրոս.
 Մարտիրոս հեծավ քուռակե,
 Գնաց Ուռֆա քաղաքե,
 5 Շըշեր քաշեց պողպտե,
 Դռներ բացեց էրկըթե:
 Դընգըր, մընգըր ձեն կիգա,
 Ելեք հիացեք՝ ո՞վ կիգա.
 Երեք սիվտակ ձիավոր,
 10 Լուս երեսով փառավոր.
 Մեկն է Հիսուս Քրիստոս,
 Մեկ՝ Մարիամ Տիրամայր կույս,
 Մեկն՝ մանուկ սըրբ Կիրակոս:
 Էկան տունե ծնընդկանին,
 15 Խաչն ի սյունե դրին սրտին,
 Ավետարան՝ վեր գլխին,
 2արերը խափանվին:

ԱՅԳ, 343 / Տիգրանակերտ

146լա

- Ճրագ, ճրագ ճշմարիտ,
 Խաչ գավազան Մարտիրոս,
 Մեր սիրելի Քրիստոս
 .Յելավ մտավ ծով ծիրանա,
 5 .Յելավ մտավ աշխար Սվրանա:
 Թաժա խացի խոտ գիգա,
 .Յելեք տեսեք՝ ո՞վ գիգա.
 Մեկ՝ Հիսուս, մեկ՝ Քրիստոս,
 Մեկ՝ Հնձանա Աստվածածին.
 10 Բալնիք թալենք վերև բարձին,

Մանգաղ բալենք օրորոցին՝
Չընքի Քրիստոս գա չարոց խափան:
ԷԱԺ2, 303 / Ալաշկերտ-Մանգասար

146Լբ

ճրագ, ճրագ ճշմարիտ,
Կոստանդինոս, Մարտիրոս,
Իմ սիրելի Քրիստոս:
Քրիստոս նստավ կապուտ քուռակ,

- 5 Գնաց էլավ Անի քաղաք,
Ծաղիկ քաղեց՝ ծաղկացավ,
Գլոխ զարկեց՝ զարթնացավ:
□ Իմ Տեր, մթան դո՞ր կերթաս:
□ Դուռըն հիվընդի:

- 10 Բալնիք տվեց տղոցկանին՝
Չըվախեցավ սիրտն իր ծոցին:

*ՀԱԲԱ, FFII: 1693, 02/ Շիրակ՝Լանջիկ
ՀԲՆ / Շիրակ՝Լանջիկ
ՀԲՆ / Շիրակ՝Փանիկ*

4 ՀԲՆ հեծավ:

6 ՀԲՆ զարդարացավ:

6-11 ՀԲՆ / Շիրակ՝Փանիկ / չիք:

7-9 ՀԲՆ չիք:

**8 ՀԱԲԱ իմ տերութան, ուղղ. ըստ իմաստի
իմ տեր, մթան:**

11 ՀԲՆ չվախենա սիրտըն:

146Լգ

ճրագ, ճրագ ճշմարիտ,
Ալմախաթուն Մարտիրոս,
Իմ սիրելի Քրիստոս:
Քրիստոսն հեծավ կապուտ քուռակ,

- 5 Գնաց էլավ Ամրի քաղաք,
Ծաղիկ քաղեց՝ ծերացավ,
Գլխին զարկեց՝ զարթարեցավ.
Բալլիք դրեց վերա բարցին՝
Չը բաբանծի լեզուն բեյնին:

ՀԱԲԱ, FFII: 2255, 04/ Ջավախք՝Ուչմանա

146Լդ

□ ճրագ, ճրագ ճշմարիտ,
Ճշմար խաչին մարտիրոս,
Իմ սիրելի Քրիստոս:
Իմ տեր, յու՞ր կերթաս:

- 5 □ Դուռըն հիվընդին,
.Յերդիք տըղածքընին:
.Յեկավ տըսվերկու աշակերտներով,
Իջավ սարով, շրջավ ձորով,
Դըռներ բացեց էրկըթեն,
10 Դուռ մի բացեց պողպըտեն,

Նստեր վըր Սուրբ սեղանին,
Աղոթք կեներ սըբ տաճարին:
Տաճարի դռնին բացվան,
Միջու օրոցներ զարդըրվան,
15 Մեղավորնին չոքան, լացին,
Արդըրներ ճըվըլացին:
Խնդրեմ տուր՝
Սիրտ մաքուր:

ԲԱ, 314 / Սուշ

146Լե

Կրակը մարեցավ,
Չար խափանեցավ,
.Յիսուս Քրիստոս քողքն էրեսին.
□ Հայրապետ, ու՞ր բարով:

- 5 □ Տղոցկընին բալնիս ցգիմ,
Ժնջիլ ցգիմ գլխաբարծին:
Էգան, էգան.
Մեզ՝ .Յիսուս, մեզ՝ Քրիստոս,
Մեզ՝ Մայր Աստվածածին.

10 .Յեկան սարեն, յիջան ձորեն՝
Հրիշտակաց դեմ դիմաց:
□ Ու՞ր բարով:
□ Տղոցկընին բալնիս ցգիմ,
Ժնջիլ ցգիմ գլխաբարծին.

- 15 Դուռըս գալող քար լինի,
.Յերդիկս գալող մամար լինի:
Երբ մտա մայվան գերեզման՝
Դուք պայիք, դուք պայպանիք,
Փառավորի, լուսը հանիք:
ՀԲՆ / Աշոցք՝Քոռաղբյուր / Ծաղկաշեն/

146Լզ

Եղեցի էլիա,
Երկըթե բալիա,
Գառնահատիկ,
Սուրբ Մարգրիտ:

- 5 Էլա սարով,
Իջա դարով՝
Հինգ հարուր հրեշտակով:
□ Մեր Տերը, ու՞ր բարով:
□ Կերթամ տուռը հիվընդին,
10 Էրթիկը ծննդականին,
Բալնիք ցրկի վրա բարծին՝
Չըվախենա սիրտը փորին:
Ամեն, ալելույա, ալելույա:

ՋԲ, 4 / Ջավախք

147ա

□ Պողոս, Պետրոս, ու՞ր կերթաս:
□ Դուռը կերթամ հիվանդի,
երդիկ կերթամ ծննդկանի.
Նյա՛ սիրտը փորհին վախենա,
Նյա՛ օսկոռը տեղը թնդա:

ՋԲ, 4 / *Զավախք*
ՀԱԲԱ, FFI: 7520, 01, 02 / *Գյունրի*

147բ

□ Պողոս, Պետրոս, ու՞ր կերթաս:
□ Դուռը կերթամ հիվանդի,
երդիկ կերթամ ծննդկանի.
Ոչ վախենա սիրտը փորհին,
5 Օսկոռը տեղը չը թնդա:
Իսն էկավ Իսուս որդին,
Սուռչալեցին Քրիստոսին.
Հերն աչեց, որդին խաչեց,
Տեր մեր Հիսուս Քրիստոս:

10 Էս տունը տուն է,
Քրիստոս մեջը քուն է,
Գավազանը դռան փագիչ,
Սուռչալը երդեց ծածկոց:
Տեր մեր Իսուս Քրիստոս,

15 Աստըծո աչը,
Քրիստոսա խաչը վրեն էղնի, ամեն:

ԱԳ IX, 113 / *Գյունրի*

148

Մեր մեղաց մաքրեալ էլի,
Ո՞նչ վախացի, ո՞նչ սարսափի,
Քրիստոս գյալոց՝ չար խափանի:
Իկին սարով, իկին ձորով,
5 Իկին խարիր աշակըրտով,
Գլուխ զարկին դուռ տաճարին,
Պախապան էլներ ծընընդկանին:

ՀԱԲԱ, FAV: 5946, 01

149

Յիսուս քողն իրիսին,
Հրեշտակներ չորս դին.
Յիսուս երկնքից էջավ,
Խաչապաշտի տուն մտավ:
5 □ Եմ Տեր, .յու՞ր կերթաս:
□ Հուր ունեմ հրեղեն,
Բուռվալ ունեմ բոցեղեն,
Թելեր լուսեղեն:

ՀԱԲԱ, FAV: 3103, 02 / *Ոչտունիք*

150

Ուսիմ, ուսիմ, ունեք ուսիմ,
Հրեղեն խաչը լուս իմ.
Ստա վանքը Մոսեսին,
Հագա շուրջառ Քրիստոսին:
5 Յոթը անասուն աշակերտեցին,
Յոթն ալ իրենց ուսումը առին:
Սուրն էր դռան գոցըն,
Փիլոն երթոց ծածկոցը:
□ Մարիամ, քու՞ն ես, արթու՞ն ես,
10 Այս բանը ի՞ծի չհայտնես:
□ Քնացա, երազ տեսա,
Ջարհուրեցա, ելա նստա:
Երեք կանանչ չալուխ կտրեցին.
Մեկը՝ չար նիքեաթին,
15 Մեկը՝ տղացկինին,
Մեկն ալ՝ վերի գլխավորին:

ԵԳԱԳ, 104 / *Քղի*

**1 Տպագրված է ունեք քուսիմ, կողքին փա-
կագծերում բացատրված է ունինք գիտու-
թյուն, այսինքն՝ ուսում: Ուղղ. ունեք ուսիմ:
14 Նիքեաթ փակագծերում բացատրված է
չար աչք. չար նիաթն է / = հայացք/, որ հաճախ
է հանդիպում չար աչքի աղոթքներում:**

151

Էրնեկ, էրնեկ Վարդակուսին,
Լուսբաթախ թուրն էրեսին,
Վանքը մտավ Նորսեսին,
Սուրջառն առավ Քրիստոսին,
5 Ծնավ բերեց Աստվածորդին.
Անբան մտուրը դրվեցավ,
Խանձ բալուլով բալուլվեցավ,
Գետ Հորդանան մկրտեցավ.
Մարգարեներ, գրքեր բերեք,
10 Ծզնավորներ, քավոր եղեք,
Անուն Հիսուս կատարեցեք:

ՋԲ, 3 / *Զավախք*

152

Սուրբ Աստվածածին,
Քո ծնունդի, քո անարատ
ծնունդի սատաղեն
Դու բարի ազատություն տաս
ին տղոցկանին,
Կալած կապած բողչեն բանաս՝
5 Որդին մորից բաժանես:

ԱԳ XVI, 34 / *Նոր Բայազետ*

- Ով սուրբ Չալախամեր Աստվածածին,
Մարութա բարձր Աստվածածին,
Արնթաղ Գեղարդ, սուրբ գլխատեր,
Ատենահաս սուրբ Սարգիս,
5 Սըբ Ձագերույց Նարեկացի,
Սըբ Խաթուն Տիրամեր,
Սըբ Տեսկանորդի,
Մշու սուլթան Սըբ Կարապետ,
Չանկլի դիվան Սըբ Կարապետ,
10 Վարագա Յոթ մանուկ Սըբ Նշան,
Կարմիր խաչ, Կապուտ խաչ,
Սըբ Չարխափան ավետարան,
Մուրխաս ավետարան, Շեկ ավետարան,
Սըբ կանաչ կտրիճ կիրակնամտներ,
15 Լուսին, արեգակ, էլվեճարավ
խրեշտակներ,
Ձեթբետունը աստղեր, լուսին, արեգակ,
Օգնական, իմդատ կայնեք,
Որ մերն ու տղեն ազատեք:
Իմ ձեռը չի, իմ բերան էլ չի,
20 Ձեր բերնով օգնական, իմդատ,
պահապան կացեք,
Ազատարար Տե՛ր, ազատարար Տե՛ր:
ԱՅ XX, 167 / Վասպուրական

154

- Տե՛ր, ողորմյա,
Տե՛ր, քեզ մեղա,
Տասն առաքյալ,
Հոռոմսիմա:
5 Այս ավուր աշխարհ եկար,
Լուս հոգիս սևացուցիր,
Փուշ մարմինս կրակեցիր:
Երկար ճամփա ունիմ էրթըլու,
Փուշ ու տատրակ չեմ կոխելու,
10 Մագե կարմունջ եմ անցնելու,
Պաշար չունիմ հետս տանելու,
Մեղավոր եմ, ի՞նչ ջուլաբ տամ:
Օվա՛ն, Օվա՛ն Օսկեբերան,
Իրյեք գլոխ Ավետարան.
15 Հոգի՛ս, գնար,
Մի՛ վախենար,
Մեռնած իս, կնքված իս,
Քրիստոսի գիրկ մկրտված իս,
Մարյան Աստվածածնա յոլդաշն իս,
20 Սուլթան սուրբ Սարգսի խարդաշն իս.

Հար քիմ քի՛ յաննա գյալեր,
Աղլի բաղլի, դիլի տաշ³¹:

ՀԲՆ / Աշոցք Պաղատանչի

ՆՈՐԱԾՆԻ ՊԱՂՊԱՆՈՒԹՅԱՆ

155

- Երկիր, աշխարհն իսղաղութեն,
Թագավորաց հաշտութեն,
Քրիստոնեից ազատութեն,
Ծախորդութան մարդկանց աշողութեն,
5 Կապելոց արծակութեն,
Ամենան փափգաց լիութեն,
Մենծերուն արքայութեն,
Ջահիլներուն արևշատութեն:
ԱՅ IX, 113 / Գյումրի

156

- Աստված, դու պահես էս երեխին.
Չարեն թափես, դևից ազատես,
Ամեն փորձանքից դու պահես, պահպանես:
ԱՅ IX, 252 / Բորչալու լճոռի

157

- Ամա՛ն, իմ Խաթուն Տիրամեր,
գրկանոցիդ մեռնեմ,
Բարեխոս ըլես առ Աստված,
Քյո մեյ բուրակի խաթրի խամար,
Ձիկ մխիթարանք պախես իմ գրկանոց:
ԷՄԺ, 301 / Վան

158ա

- Լուս արեգակ,
Դու էս էրեխին ղսմաթ տաս,
Հորն ու մորը սաղ ջան տաս:
ԱՅ XVI,, 36 / Նոր Բայազետ

158բ

- Սուրբ 'րեգմակ,
էս երեխի փայլ տաս.
Երկնքիցը ցող ցողա,
Գետնիցը պտուղ ստանա,
5 Մենք էլ, մեղավորներս,
Սրա շվաքուն ուտենք, կերակրվինք:
ԱՅ IX, 252 / Լոռի

31 Վերջին երկտողը թուրքերեն է.
Ով էլ լինի՝ իմ կողմը կգա,
Միտքը կապվի, լեզուն՝ քարանա:

1(159)ա
 Յաւուր մի [յ]արեաւ սուրբ
 առաքեալն Պետրոս՝ վեմն
 հաւատոյ, կալ աղօթս:
 Եւ երևեցաւ նմա դժնիկ դև մի:
 Եւ զարհուրեալ սուրբն Պետրոս և ասէ.
 □ Ձի՞նչ ես դու, պեղծ, կամ զի՞նչ է անուն:
 5 Ասէ պեղծն թէ.
 □ Ետն ասէ անուն:
 Ասէ Սիմոն Պետրոս.
 □ Իրաւի ետ ինձ իշխանութիւն տեառն մեր
 Յիսուս Քրիստոս,
 Թէ զօր կապիցեք երկրի՝
 10 Եղիցի կապեալ երկինս.
 Ջոր արձակիցեք երկրի՝
 Եղիցի արձակեալ երկին:
 Եւ ասէ թէ.
 «Դու ես վէմ,
 15 Ի վերայ այդոյ վիմի շինեցից գեկեղեցի իմ
 Եւ դրունք դժոխաց
 մի [յ]աղթայիարեսցին»:
 Արդ կապած ես դու
 հրամանաւն Քրիստոսի,
 Մինչև ասես կամ զի՞նչ է անուն քո:
 Դժնի դևն հողմն թէ.
 20 □ Երբ որ կանայք ըզանան և ծնանին՝

Առաջ քան զտղայի կնքելն
 ապականեմք զիրեանքն.
 Ջերեսն հարկանեմք և ետս դարձուցանեմք
 Եւ մայրն ի վերայ տղային խեղդեմք նմայ:
 Այնժամ ասաց սուրբն Պետրոս.
 25 □ Հաւատամ ի այն, որ ետ ինձ հրաման
 ի վերայ ան[երևութի]ց,
 Ի վերայ չար դիւաց:
 Անիծեալ ես և կապեալ ես ի
 կապանս երկաթի.
 Կապած է հրամանաւ հօր տերութեամբ,
 Որդոյ զօրութեամբ
 30 Եւ իշխանութեամբ ամենասուր հոգին:
 Ամենայն տուն, որ գտանի աղօթս
 այս և բանքս,
 Եւ այն տունն ի այն տեղիս
 Չունիս հրաման մտանել կամ վնաս առնել.
 Անուամբն հօր և որդոյ
 35 Եւ հոգոյն սրբոյ
 Չունես հրաման մերձենալ
 ծառայիս Աստուծո:
Սատենադարան, Հմայիլ № 3

32 Բանավոր ավանդության մեջ ծննդկանին վնասող չար ոգիների՝ Ալի և Թպղայի մասին ձեռքի տակ եղած նյութերում վկայված են միայն երկու նմուշ, որոնք գետեղված են սույն հավելվածում: Մինչդեռ ժողովրդական հավատալիքներում (տես՝ ծննդկանի աղոթքների ծանոթագրությունների նախաբանը) այդ զույգ ոգիների մասին առկա են բազմաթիվ վկայություններ, տարբեր պատկերացումներ և ավանդական գրույցներ: Իսկ միջնադարյան ախտաբանական ձեռագրերը լի են այդ ոգիների չար ներգործության դեմ ուղղված հմայական աղոթքներով: Այս հանգամանքները նկատի առնելով՝ սույն հավելվածում են գետեղվում միջնադարյան գրավոր տարբեր աղբյուրներից քաղված Ալի և Թպղայի մասին եղած հմայական աղոթքների մի շարք ընտիր նմուշներ, այդ ոգիների նկատմամբ ժողովրդական պատկերացումները ամբողջացնելու նպատակով: Միաժամանակ սույն հավելվածում է դրվում նաև սեռական կապի արձակման և լոշտակ դեղաբույսի մասին միջնադարյան գրավոր աղոթքների մի քանի նմուշ:

1(159)բ

- Սուրբն Պաւղոս և սուրբն Պետրոս,
 Սուրբն Անոս և սուրբն Շիղա
 Գնային առ ճանապարհաւ միով.
 Եւ տեսին այր մի նստած ի վերայ աւազոյ.
- 5 Մազն նորա իբրև զաւծ
 Եւ յունքն պղնձէ
 Եւ աչք ապիկի
 Եւ բերանն իբրև զշան
 Եւ երեսքն նորա սեաւ որպէս զգործելի
- 10 Եւ ատամունքն նորա երկաթի
 Եւ ժանիքն նորա որպէս զվարագ խոզի:
 Եւ էր տեսիլ նորա դժնիկ,
 Այլակերպ յամենայն կենդանեաց:
 Հարցին ցնա սուրբքն և ասէն.
 15 Քի՞նչ ես դու, պիղծ և դժնիկ կենդանի,
 Եւ կամ զի՞նչ գործակալ ես,
 Խոստովանեա մեզ ստոյգ:
 Պատասխանի ետ պիղծ և ասէ.
 Ք ես եմ ալքն չար,
- 20 Որ նստիմ ի վերայ դղացկնին,
 Ջականցն խորեցնեմ,
 Ջխասապն քարշեմ
 Եւ խեղդեմ զմայրն և զմանուկն:
 Մեր կերակուրն մանորիկ տղայոց միսն է
- 25 Եւ տղացկնի խասապն:
 Ձեալքն ամսոյ մանուկն գողանամք ի մօրէն
 Եւ խուլ և մուռջ տանիմք առ
 թագաւորն մեր ի յանդունդս:
 Մեք հազարք հազարաց եմք
 Եւ մեր բնակութիւն յանկիւնս տանց է
- 30 Եւ յախոռս անասնոց:
 Ահա ասացի ձեզ զամենայն, ո՛վ
 սուրբք] Աստուծոյ,
 Մի՛ տանջեք զիս:
 Եւ ասէ ցՍիմոն Պետրոս
 առաքեալն Պաւղոս.
- Ք Յիրաւի ետ քեզ Տէր իշխանութիւն
- 35 Կապելոյ և արծակելոյ,
 Եւ արժանի ես:
 Ա՛րդ, կապես զդա ծանր շղթայիք
 բանին Աստուծոյ,
 Մինչև ասացել դարձեալ զանուն իւր
 Եւ զամենայն զչար գործսն:
- 40 Եւ իսկոյն սաստեաց նմայ սուրբ
 Պետրոս ասել զճշմարիտն:
 Եւ նա ասէ.
 Ք ես եմ յետսած դէն, դժնիկ հողմն,
 Որ ի ծնանել տղային՝ ապականեմ զմայրն
 Եւ զտղայն յառաջ քան զնկրտելն:
- 45 Եւ ասէ Պետրոս.
 Ք Հաւատամ ի Քրիստոս,

- Որ ետ ինձ իշխանութիւն ի վերայ այսոց,
 պղծոց և աներևութից,
 Կոխել զնոսա:
 Արդ, անիծեալ ես դու,
 50 Պիղծոյ և չար թշնամի Աստուծոյ,
 Եւ կապեալ կացցես աներևոյթ և
 անլոյծ կապանօք բանին Աստուծոյ:
 Եւ յոր տուն որ լինի մեր անունս
 Եւ գիր յիշատակի,
 Ոչ ունիս իշխանութիւն մտանել ի տունն յայն
- 55 Եւ կամ վնաս առնել ընտանեաց նորա:
 Յանուն հօր և որդոյ և սուրբ հոգոյն,
 Պահեսցի անվնաս աղայիսն
 Աստուծոյ Նղաշխաթունն
 Եւ ծնեալ զաւակն իւր
 Եւ որ ծնանելոցն է՝
- 60 Անփորձ մնացել ի դիւէ, չարէ, ամէն:
Մատենադարան, Հմայիլ, №24

30 յահոռս ուղղ. յախոռս:

1(159)գ

- Սուրբն Պետրոս և սուրբն Պողոս
 Եւ սուրբն Անաս և սուրբն Շղատ
 Գնացին առ ճանապարհօն
 Եւ տեսին այր մի նստեալ ի վերայ աւազոյ.
- 5 Մազ նորա իբրև զօձի
 Եւ յունք նորա պղնձի
 Եւ ատամունք նորա երկաթի
 Եւ ժանիք նորա որպէս վարագ խոզի:
 Հարցին ցնա սուրբքն և ասէն.
- 10 Ք Քի՞նչ ես դու, ո՛վ պեղծ,
 Ըստուք խոստովանեա մեզ զզանցանս քո:
 Եւ ասէ.
 Ք ես եմ ալքն չար,
 Որ նստիմ ի վերայ ծննդկանին
 և տղացկանին.
- 15 Ջակա[ն]ջն խլացնեմք,
 Ջխասապն քարշեմք,
 Խեղդեմք զմայրն և զմանուկն:
 Մեր կերակուրն մանոր տղայ]ոց մարմին է
 Եւ տղացկանի խասապն, ջիկարն,
 լերթն, սիրտն և թոքն է:
- 20 Ձ է [7] ամսո մանուկն գողանամք ի մօրէն,
 Խուլ և մուռճ տանիմք առ թագաւորն
 մեր յանդունդս:
 Մեք Ռ [1000] հազարաց եմք և բիւրք բիւրոց.
 Ձի մեք ոչ թողումք],
 Որ տղայն ի փեսայ]ութիւն հասնի
- 25 Եւ աղջիկն ի հարսնութիւն.
 Ձտղայն ի յօրոցն խեղդեմք
 Եւ զտղացկան ի յանկողին,

25 Ձմանուկն ի դաշտին կամ ի գինին:
 Մեր բնակութիւն յանկիւնս տան է,
 30 Ի դռան յետնն և յախոռս անասնոց:
 Ահա ասացի Ձեզ զամենայն ինչ,
 Ո՛վ սուրբք Աստուծոյ,
 Մի՛ տանջեք զիս:
 Եւ սուրբքն հանին զուսերն հրեղեն
 35 Եւ կամեցան սպանանել զպեղծն:
 Եւ ասէ Սիմոն Պետրոս.
 Ը Յիրաւի ետ մեզ Տէր իշխանութիւն և ասէ.
 «Ձոր կապիցեք յերկրի,
 Եղիցիք կապեալ յերկինս.
 40 Եւ թէ զոր արծակիցեք յերկրի՝
 Եղիցի արծակեալ յերկինս»:
 Եւ ասէ Տէր Յիսուս Քրիստոս.
 «Դու ես վէմ
 Եւ ի վերայ այդր վիմի
 45 Շինեցից զեկեղեցի իմ
 Եւ դրունք դժոխոց զամ
 մի յաղթահարեսցեսն»:
 Արդ կապեալ ես, ո՛վ պեղծ,
 Մինչև ի գալուստն Քրիստոսի,
 Չունիս իշխանութիւն մերծենալ
 յաղախինս Աստուծոյ /Խանումին/, ամէն:
Գլուճրիի ձեռագիր հմայիլ № 3

1(159)դ

Սուրբն Պետրոս և սուրբն Պողոս
 Եւ սուրբն Շիշայ գնայցին
 առ ճանապարհաւն,
 Տեսին այր մի նստեալ ի վերայ աւազոյ.
 Մազ նորա իբրև զօծի ձար ձիոյ,
 5 Աչք նորա ապիկի
 Եւ ատամունք երկաթի
 Եւ ժանիք նորա պղընձի
 Եւ մազ նորա որպէս վարագի խոզի,
 Ոտքն մատուրքն յետնն և կրունկն առջևն:
 10 Հարցին ցնայ սուրբքն և ասին.
 Ը Ձի՞նչ ես դու, ո՛վ պիղծ դժմիկ կենդանի:
 Եւ նայ ասէ.
 Ը Ես եմ ալքն չարութեան և չար
 թղպ կանանց,
 Որ ոչ թողունք մնայ զաւակօք.
 15 Մտանենք յորովայն կանա[ն]ցն,
 Ծծենք զսիրտն,
 Թուլացուցանեմք] սակատն,
 Քարշենք զգոյն երեսացն,
 թռռնեցուցանեմք],
 Ձաչաց լոյսն պակասացնեմք
 20 Եւ մանուկն Ձ [6] կամ Է [7] ամսոյ լինի՝
 Գօղանամք ի մօրէ,
 Խուլ ու մուռչ տանիմք առ թագաւորն մերոյ:
 Մեր կերակուրն մանր տղայոց միսն է
 Եւ տղակցանի խասապն:

25 Յայնժամ հանին սուրբքն Աստուծոյ
 զսուրբն հրեղեն
 Եւ նոցա չարչարեին և ասէին.
 Ը Երդմնեցուցանենք զքեզ, չար դևք,
 Ձհայր և զորդին և զսուրբ հոգին
 Եւ միածին Աստուած կենդանին
 30 Եւ ածենք] ի վերայ ձեր անողորմ
 հրեշտակքն բազում:
 Եւ ասէ մայրն ալին.
 Ը Մի՛ չարչարեք զանդրանիկն իմ,
 Ձի մեք երդնունք ի ձեզ
 Աստուածն կենդանի
 35 Եւ ի կաթն սուրբ կուսին Մարիամու,
 Ի Քնարն Դաւթի,
 Դ [4] ավետարանչացն,
 ԻԴ [24] մարգարէիցն,
 Ի Տախտակն Մովսէսի,
 40 Ի բևեռն Քրիստոսի,
 Ի մատանին Սողոմոնի.
 Յոր տունս սոքայ անուանքն լինի[ն]
 կամ յիշուի[ն]
 Կամ գրած լինի[ն] անդ,
 Ոչ մտանենք ի յայն կին
 45 Եւ զմանուկն ոչ զօղանամք
 Եւ ոչ առնունք պակաս:
 Եւ անուանքն մեր այս են.
 Յառաջինն Ծնելոց,
 Բ. Աղլազո, Գ. Մայրոյէ, Դ. Աղբատէ,
 50 Ե. Այսմէ, Ձ. Այսզին, Է. Մարմարոյէ,
 Ը. Այրոյ, Թ. Կալիշի, Ժ. Յուլիցայ,
 ԺԱ. Եկիտուն, ԺԲ. Անկանես:
 Ուր այս բանքս լինի
 Եւ անուանքն սրբոց լինի[ն]
 55 Հալածիմք ի սահմանաց դիւացն
 Եւ փարատենք զցաւս
 Եւ բժշկենք զցաւս
 Ընդդէմ ծառայիս Աստուծոյ տիրացու
 Գրիգորին այս անունն:
 Յանուն հօր և որդւոյ
 60 Եւ հոգոյն սրբոյ,
 Տեր Աստուած,
 Փրկութեամբ քում ազատեայ յերևելի
 և աներևոյթ թշնամոյն:
 Գոհանալով փառաւորեն քեզ՝
 Հայր և զորդին և սուրբ հոգիդ
 65 Այժմ և միշտ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:
 Երդումնեցուցանենք զձեզ, չար դևք,
 Անուանքն որդոյն Աստուծոյ և
 սուրբ առաքելոցն,
 Մարգարէիցն և սուրբ հայրապետաց
 Եւ սուրբ ճգնաւորաց
 70 Եւ սրբոց կուսանաց,
 Եղիցի բժշկութիւն այս անունն:
Մատենադարան, ձեռագիր № 6678, 33

5 ապիկին ուղղ. ապիկի:

13 այլքն ուղղ. ըստ իմաստի՝ այլքն:
31 զմայրն ուղղ. ըստ իմաստի՝ մայրն:
44 յանկին ուղղ. ըստ իմաստի՝ յայն կին,
հմմտ. նաև ժէ տարբերակի հետ:
55 հալածեմք ուղղ. ըստ իմաստի՝ հալածիմք:

1(159)ե

Սուրբն Պետրոս և սուրբն Պօղոս
Եւ սուրբն Շիղայ
Երթային ի ճանապարհին
Եւ տեսին այլ չար՝
5 Այր մի նստեալ ի վերայ աւազոյ.
Մագ նորա որպէս ծար ծիոյ,
Ունքն նորա պղնձի,
Աչք նորա ապիկի,
Երես նորա սպիտակ իբրեւ զծիւն,
10 Ատամունք նորա երկաթի,
Ժանիք նորա որպէս զվարագ խոզի:
Հարցին զնա սուրբք և ասացին.
□ Զի՞նչ ես դու, պիղծ դժնիկ կենդանի,
Եւ կամ զի՞նչ գործեալ ես,
15 Ըստոյ՞ խոստովանեայ մեզ:
Պատասխանի ետ պիղծ և ասէ.
□ Ես եմ այլ չար,
Որ նստեմ ի վերայ տղացկանին,
Զմիսն ուտեմ,
20 Զըղեղն ծրծեմ,
Զերկու աչքն խաւարեցուցանեմ.
Խեղդեմ զմայրն
Եւ զտղայն զողանամք ի մօրէն զ է [7] ամսոյ,
Խուլ և մուսչ տանեմք առ թագաւորն
մեր յամբողջոս:
25 Մեր բնակութիւն յանկիւնս տան է
Եւ ի ախոռն անասնոց:
Մեր կերակուր մայր՝տղային միս է
Եւ տղացկանի դազապ:
Ահա ասացի ձեզ ամենայն,

սուրբք Աստուծոյ,

30 Մի՛ տանջեք զիս:
Եւ սուրբք հանին զիրեղէն սուրքն իւրեանց
Եւ կամեցան անդր դայ սուր առնել զնա:
Եւ ասէ Պօղոս ցՊետրոս.
□ Իրաւի ետ մեզ Տէր
35 Իշխանութիւն կապելոյ և արծակելոյ:
Արդ կապուած ես ի կապանս երկաթի.
Յոր տուն, որ մեր անուն յիշուի՝
Չունի իշխանութիւն մերծենալ ի տուն այն,
Եւս առաւել ծառայիս Աստուծոյ

/այս անուն/:

Մատենադարան, ձեռագիր № 8428, 230

6 ծարծիոյ ուղղ. ըստ իմաստի,
հմմտ. № 1(159)թ տարբերակը:

1(159)զ

Սուրբն Պօղոս և սուրբն Պետրոս
Եւ սուրբն Անթանիոս
Գնացին առ ճանապարհուն,
Զի տեսին այր մի նստեալ ի վերայ աւազոյ.
5 Ժանիքն երկաթի,
Յունքն պղնձի,
Աչքն որպէս հուր վառվռէր:
Հարցին սուրբքն և ասեն.
□ Ո՞վ ես դու, պեղծ սատանայ,
10 Կամ ի՞նչ գործկայկալ ես,
Ծշմարիտն ասայ մեզ:
Եւ ասէ.
□ Ես եմ այլքն,
Որ նստիմ ի վերա տղացկանին,
15 Խեղդեմ մայրն և զմանուկն,
Զի մեր կերակուրն տղայոց միսն է
Եւ մեր ըմպելիքն տղացկանի արիւնն
Եւ ճիկարն է:
Այս է բանս մեր:
Եւ դարձեալ ասէ սուրբն Պօղոս ցՊետրոս.
20 □ Իրաւի ետ քեզ որդի
տեսաւն իշխանութիւն,
Եթէ զոր կապեցք յերկրի՝
Եղիցի կապեալ յերկինս:
Եւ ասէ. «Դու ես վեմ,
Ի վերայ այր վիմի շինեցից զեկեղեցի,
25 Դրունք դժոխսոց մի

յարթահարեցեն զնայ»:

Արդ կապած ես մինչև գալուստ Քրիստոսի:
Յոր տունսը զայս գիրս կամ զանունս
մեր լինի,

Ոչ մտանք ի յայն տունն,
Ոչ մեղանչէք մայրն կամ
զմանուկն ծառայիս Աստուծոյ:
Մատենադարան, Հմայիլ, № 19

1(159)է

Սուրբն Անաս և սուրբն Շիղաս
Գնացին առ ճանապարհոն,
Տես[ին] այր մի նստեալ ի վերայ
ճանապարհին աւազու.
Մագն որպէս առջձու,
5 Ունքն պղնձի,
Աչքն ապիկի,
Արտևանունքն երկաթի,
Երեսքն սպիտակ որպէս զծիւն
Եւ ժանիք նորայ որպէս վարագի խոզի,
10 Թաթն յետն և կրունկն յառջև:
Հարցին ցնա սուրբքն և ասեն.
□ Զի՞նչ ես դու կամ զի՞նչ գործակալ ես,
Զստուքն խոստովանեա մեզ:
Պատասխանի ետ պեղծն և ասէ.

15 Ես եմ ալք չար,
 Որ նստիմ ի դղացկանին,
 Ջականջն խորովեցնեմ,
 Ձխասապն քարշեմ
 Եւ խեղդեմ զմայրն և զմանուկն:

20 Մեր կերակուր մանր տղայոց միսն է
 Եւ դղացկանի խասապն:
 Է [7] ամսո մանուկն գողանամք ի մօրէն,
 Խուլ և մունջ առնենք
 Եւ տանենք[ք] առնենք[ք] առ թագաւորն
 մեր յանդունդս:

25 Մեր բնակութիւն՝ յանկիւնս տան
 Եւ յախոռս անասնոց:
 Ահա ասացի ձեզ զամենայն, ո՛վ
 սուրբք Աստուծոյ

Մի՛ տանջեք զիս:
 Եւ սուրբքն հանին զսուրն հրեղէն

30 Եւ կամեցան սպանանել զնա:
 Եւ նա ասէ.
 Եւ Մի սպանէք զիս.
 Երդնում ի ձեզ,
 Որ ինչ տուն որ ձեր անունդ յիշուիմ՝

35 Մեք անդ ոչ մտանենք:
 Եւ ասէ ցՍիմոն.
 Եւ Յիրաւի ետ քեզ Տէր,
 Ձոր կապէք յերկրի՝
 Եղիցի կապեալ յերկինս:

40 Եւ ասէ. «Դու ես վէմ.
 Ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ
 Եւ դրունք դժոխսոց զնա
 մի յաղթահարեսցեն»:
 Արդ կապած ես մինչ ի
 գալուստն Քրիստոսի,
 Մինչև ասես, թէ զի՞նչ է անուն քո:

45 Եւ նա ասէ.
 Եւ ես եմ յետասծ դևն դժմիկ,
 Հողմն սաստիկ,
 Որ ծնանի յառաջ, քան զտղայի կնքելն,
 Ապականենք զիրեանքն:

50 Եւ ասէ Պետրոս.
 -Հաւատամ յայն, որ ետ ինձ կարողութիւն
 ի վերա աներկոյթից:
 Արդ, անիծեալ և կապեալ լիցիս ի
 կապանս երկաթի.
 Յոր տուն մեր անունքս յիշուիմ՝
 Հունիս իշխանութիւն մտանել կամ
 մերծենալ ի ծառայիս Աստուծոյ:
 Մատենադարան, Գմայիլ.№ 5

15 այլք ուղղ. ըստ իմաստի:
28 մանջէք ուղղ. ըստ իմաստի
(հմմտ. № 1 (159)բ, և տարբերակները):

1(159)ը
 Սուրբն Անու և սուրբն Շիղայ
 Գնացին յանապատ տեղի
 Եւ տեսին այր մի նստեալ ի վերայ աւազոյ.
 Մազն նորա որպէս զօծի

5 Եւ յունք նորա պղնձի,
 Աչք նորա ապիկի,
 Երես նորա սպիտակ իբրև զծիւն,
 Ատամունք նորա երկաթի
 Եւ ժանիք նորա որպէս զվարագ խոզի:

10 Եւ էր տեսիլ նորա դժմիկ և այլակերպ:
 Հարցին ցնա սուրբքն և ասէն.
 Եւ Ձի՞նչ ես դու:
 Պատասխան ետ պիղծն և ասէ.
 Եւ ես եմ ալքն չար,

15 Որ նստի[մ] վերայ տղացկանին,
 Ջականջն քարշեմ և զլերդն խորովեմ,
 Խեղդեմ զմայրն և զմանուկն:
 Մեր կերակուրն մանր տղայոց միսն է
 Եւ տղացկանի դասապն:

20 Մեք ենք մանր տղայ և մայր չենք թողուր,
 Որ չենք վնասէր.
 Ձեօթն ամսոյ տղայն գողանամք ի
 մօրէն խուլ և մունջ
 Եւ տանիմք յանդունդս առ թագաւորն մեր.
 Եւ մեք ոչ թողումք,

25 Որ մանուկն ի փեսայութիւն և աղջկն ի
 հարսնութիւն հասանի:
 Ահա, ասացի ձեզ զամենայն:
 Եւ սուրբքն կամեցան սպանանել զպիղծն:
 Եւ նա երդուաւ նոցա և ասաց.
 Եւ Երդնում ձեզ յԱստուած կենդանի

30 Եւ երդումն տամ նոցա,
 Որք ընդ իսն են,
 Ձի յոր տուն, որ ձեր սուրբ անուանքդ լինին
 և կամ յիշուիմ՝
 Քառասուն տնով հեռի լինենք ի յայն տանէն,
 Ի մօրէն և ի տղայէն

35 Եւ ոչ մերծենամք ի ծառայն Աստուծոյ
 ի գալուստն:
 Մատենադարան, Գմայիլ.№ 22

1(159)թ
 Սուրբն Նանոս և սուրբն Նշիաթ
 Եւ սուրբն Կղոթիոս և սուրբն Սիսիանոս
 Եւ սուրբն Մաթէէ
 [Գ]նայի[մ] անապատ տեղիս

5 Եւ տեսին այր մի նստեալ ի վերայ աւազոյ.
 Մազն նորայ որպէս ձիոյ ձար,
 Ունքն նորայ երկաթէ
 Եւ ատամունքն նորայ պղնձի
 Եւ աչքն նորայ հուր բորբոքեալ.

10 Եւ կրունք նորայ առաջի
 Եւ մատունք նորայ ետոյ

Եւ ժանիք նորայ վարագի խոզի
 Եւ տեսիլ նորայ դժնկի այլակերպ,
 Քան զամենայն կենդանի:
 15 Հարցին ցնայ սուրբքն և ասէն.
 □ Զի՞նչ ես դու, պեղծ դժնի կենդանի:
 Պատասխանի ետ պեղծն և ասէ.
 □ Ես եմ այլքն չար,
 Որ նստիմ ի վերայ տղացկանին,
 20 Ականջն քարշեմ և խեղդեմք:
 Մեր կերակուրն մանր տղայոց միսն է
 Եւ տղացկանի խասապն է:
 Է [7] ամսոյ մանուկն խուլ և մուռջ
 տանիմք անդունդս:
 Մենք հազարք հազարոց եմք
 25 Եւ բիւրք բիւրոց եմք.
 Մեր բնակութիւն անկիւնս տանց է
 Եւ ախոռս անասնոց է:
 Եւ ոչ թողումք,
 Որ տղան հարսնութիւն հասանի
 կամ փեսայութիւն.
 30 Ձտղացկանն անկողինն
 ըսպանանեմք զտղայն:
 Ահայ ասացի ձեզ զամենայն չար գործս իմ:
 Եւ սուրբքն հանեն զսուրն իւրեանց,
 Կամեցան ըսպանանել զնայ:
 Եւ նայ աղաղակեաց քարծր ծայն և ասէ.
 35 □ Մի՛ տանջեք զիս
 Եւ երդումնիմ ձեզ և երդումն տամ,
 Որ ընդ իշխանութիւն իմ ով իցեն,
 Որ տուն ձեր անուանքն [յ]իշեն
 Կամ զիր անուան ձեր լինի՝
 40 Խ [40] աւուր ճանապարհաւ
 հեռու լինիցիմք տանէն,
 Ի տեղէն և դիմացէն
 Ծառայիս Աստուծոյ /Մարգարտին/:
Սատենադարան, Հմայիլ № 3
 1(159)Ժ
 Անաս և Շիթ և Սիսիատնոս
 Եւ Մաթէ և Լուկտան,
 Փոկոս, Պետրոս և Պօղոս,
 Սոքա գնացին յանապատ տեղ մի
 5 Եւ տեսին այր մի նստած ի վերայ աւազոյ.
 Աչքն որպէս ապիկի,
 Վիզն որպէս պղնձի,
 Ատամունք և գլուխն որպէս վարագի
 Եւ երեսն այլակերպ, քան
 զամենայն կենդանոյ,
 10 Որպէս ձիոյ ձար,
 Եւ ատամունքն յետոյ և պռկունքն առաջ:
 Հարցին ցնա սուրբքն և ասին.
 □ Զի՞նչ ես դու և կամ զի՞նչ գործեալ ես,
 20 Զստուզն ասայ մեզ:
 15 Եւ նա ասէ.

□ Ես եմ ալն չար,
 Որ նստիմ ի վերայ դղացկանի,
 Զմիսն և զխասապն քաշեմ
 Եւ զականջն խորովեցնեմ,
 20 Զմօրէն զտղայն խզեմ:
 Մեր կերակուրն մանր տղայոց միս է
 Եւ դղացկանի խասապ է:
 Զ է [7] ամսու մանուկն զողանամք ի մօրէն,
 Խուլ և մուռջ տանիմք առ մեծաւորս
 մեր ի յանդունդս:
 25 Մեք ոչ թուղումք, որ աղջիկն
 ի հարսնութիւն հասանի
 Եւ կամ կտրիճն փեսայութիւն:
 Մեր բնակութիւն յանկունս տանց է
 Եւ ախոռս անասնոց:
 Ահա ասացի ձեզ, ո՛վ սուրբք Աստուծոյ:
 30 Եւ սուրբքն հանին զիրեղեն
 սուսերն իւրեանց,
 Կամեցան սպանանել զնա:
 Եւ նա ասէ.
 □ Մի՛ սպանանեք զիս
 Եւ ես երդումն ի ձեզ,
 35 Որտեղ ձեր անուանքն յիշեն,
 Մեք ի նա ոչ մտանեմք,
 Ոչ ի տուն,
 Ոչ ի ծառայն Աստուծոյ Աւետիքն, ամէն:
ԲԲ, 716

16 այն չար, ուղղ. ըստ իմաստի:

1(159)Ժ
 Սուրբն Սիսիանոս և սուրբն Անաստաս
 Եւ սուրբն Շմայլոն և սուրբն Ուստիանոս
 Եւ սուրբն Պողոս և Շիխաթ
 Առին զղանակն և Գ [3] բիրեռն
 5 Եւ յեկին ի լեռան
 Եւ տեսին դէվ մի նստեալ ի վերայ աւազոյ.
 Եւ մազն նորայ յիբրև զձիոյ ձար
 Եւ աչքն նորայ յապակի,
 Յատամունք նորայ յերկաթի,
 10 Ժանիք նորայ յիբրև զվարագի խոզի,
 Ոտքն նորայ՝ մատունքն յետևն և
 կըրունկն յառջևն:
 Եւ հարցին ցնայ սուրբքն և ասէն.
 □ Զի՞նչ ես դու, պեղծ չար գազան և
 որդ վարենի:
 Պատասխանի յետ և ասէ.
 15 □ Ես եմ ալն չար,
 Որ մտանեմ ընդ փորնն և յորովանըն մօրն,
 Զսիրտն թռռէմէցուցանեմ,
 Զմիտքն կորուսանեմ,
 Զխասապն քարշեմ,
 20 Զկաթնն տանիմ,
 Զլերթըն յարեմ,

Ջզուն յերեսէն թռայմէցուցանեմ,
 Ջրղեղնն ծրծեմ,
 Խուլ և մուճ, ծուռ կաղ առնեմ,
 25 Սպանանեմ զմայրն և զմանուկն:
 Յայն օր և յանժամակ առնեմ
 Եւ ամսյի պակաս առնեմ,
 Զ, Է, Ը, Թ [6, 7, 8, 9] յամսու
 մանուկնընն սպանանեմ:
 Մեր կերակուրըն մանտրըն տղայոց միսն է
 30 Եւ դաղացկանի խասայպան:
 Տեսաւ և լսեց զնա՛ սուրբ Մարիամ
 Աստուածածին և Սիսիանոս,
 Կալան զնայ՝ չար ալըն,
 Կամեցան սպանանել եւ ասէն սուրբքն.
 Ը Կենդանի է Տէր,
 35 Եթե ոչ յերդնուս ի մեզ,
 Ոչ թողումք զքեզ կենդանի,
 Որ մտանես յորովանն մօրն
 Եւ սպանանես զմանուկն նորայ:
 Զուռնիս հրամանք մտանել ի տունն
 40 Եւ ոչ ի ծնունդնըս սոցա:
 Յերդուվեցաւ չար պեղծն և ասէ.
 Ը Յերդումն ի սուրբ բազուկն տերունական,
 Որ և տարածեաց ի վերայ սրբոյ խաչին
 Յիսուս Քրիստոս,
 Գայր և որդին և ի սուրբ հոգին,
 45 Բարձրութիւն յերկնից և ի
 խորութիւնս յերկրի
 Եւ ի շառայվիղնն յարեգականըն և
 ի լուսնին,
 Զորեքկերպեան յաթռոնն Աստուծոյ,
 Որ ոչ ստեմ զծեզ և ոչ մերծենամք
 ի ծառայս Աստուծոյ
 Եւ ոչ ի գաւակս նորայ:
 50 Եւ յուր այս գիրս կենայ
 Եւ ձեր սուրբ յանունն յիշեն,
 Խ [40] տնով հեռանամք ի
 ծառայէս Աստուծոյ
 Յանուամբ հօր և որդոյ և հոգոյն շընորհիւն
 Եւ բարեխօսութեամբ սուրբ Աստուածածնի
 Եւ սուրբ Սիսիանոսի աղօթիւքն
 ... Յաղախնոյս քո և ծառայիս Աստուծոյ:

Սատենադարան, Գմայիլ № 11

51-52 եւ ձեր սուրբ յանունն յիշեն Խ տնով, հեռանամք ի ծառայէս Աստուծոյ ուղղ. ըստ իմաստի, ստորակետը տեղափոխվում է Խ տնով բառակապակցությունից առաջ և այն ըմբռնվում է տարածական առումով, իբրև Խ /40/ տան չափ հեռավորություն, հմմտ. 1(159)ը և թ տարբերակները, ուր Խ /40/ այդ իմաստով է գործածված:

1(159)Ժբ

Սուրբ Անտոն և սուրբ Նշխար
 Գնացին առ ճանապարհաւն,
 Լսեցին ծայն երեխային՝
 Ի չար տանջանս աղաղակէր:
 5 Եւ գնացին ընդ ծայնին
 Եւ տեսին ալ մի չար,
 Որ գողացեալ երեխա մի ի մօրէն,
 Զի խեղդել և ուտել կամէր զնայ:
 Եւ սուրբքն բռնեցին զալն չար
 10 Եւ կապեցին մեծ վէմի:
 Եւ եկեալ մայր ալին լալով:
 Ը Այս ի՞նչ է բանս,
 Գարցին ցնայ սուրբքն և ասէն.
 Ը Ըստուքն ասացէք մեզ զչար գործն ձեր,
 15 Թէ կու ըսպանանեմք ձեզ:
 Ասաց ալն և ալայ մարն թէ.
 Ը Մենք այն ենք,
 Որ տղացկանին վնաս առնեմք.
 Ձերեխաս այն ի մօրէն գողանամք,
 20 Զի որովայն կանանց մտանիմք,
 Զտղան մօրն արգանդն խեղդեմք,
 Կտրատեմք տղայն,
 Արիւնայխառն ի վար թափեմք,
 Զի որուն հակառակիմք՝
 25 Ոչ թողումք, որ դուստր և որդի աճին
 և զօրանան:

Ահա ըստուքն ասացի ձեզ զչար գործն իմ,
 Ո՛վ սուրբք Աստուծոյ,
 Թողէք զիմ անդրանիկ որդին:
 Եւ սուրբքն կամեցան կապել մայրն
 ընդ որդին վէմն:

30 Աղաղակեաց մայր ալին՝ ասելով.
 Ը Թողէք իմ որդին,
 Որ տունն ձեր անուանքն [յ]իշեն
 Կամ գիր անուան ձեր լինի՝
 Մենք այն տան կամ մարդոյն հեռանամք
 35 Եւ ոչ մերծենամք,
 Զմօրն նենգեմք և հօրն վնասեմք:
 Սուրբ Անտիոք բժիշկն
 Եւ սուրբ Կոզմայ և Դամիանոս
 Եւ սուրբ Պանդայլէցնն բժիշկն,
 40 Յանուամբ և բարեխօսութեամբն ձեր,
 Կապի չար ալքն և աղանդն
 Ի դիմաց ծառային Աստուծոյ:

Սատենադարան, Գմայիլ № 13

28 անդղիկ ուղղ. ըստ իմաստի:

1(159)Ժգ

- Տեսին Սիսիանէ և Սիսիանոս և Շիղաս.
 Գնացին յանապատն և հանդիպեցան ծերոյ,
 Զի նստէր ի վերայ աւազու.
 Հարտէշ որպէս զաստղ,
 5 Ատամն և անձն որպէս վարազի,
 Հերքն նման որպէս օծի:
 Հարցին ցնա և ասէն.
 □ Ո՞վ ես դու:
 □ Ես եմ ուժաւորն,
 10 Որ կորուսանեմ զմանուկն յորովայն մօրն
 Եւ ունիմ իշխանութիւն մինչև ի Ժ [10] ամ:
 Կապեցին ցնա սուրբքն
 Եւ կամէին սպանանել զնա:
 Եւ նա ասէ.
 15 □ Սի սպանանէք զիս,
 Զի ես երդն ձեզ:
 Եւ երդուաւ նմա ի քնարն Դաթի,
 Ի մատանին Մողոմոնի,
 Ի կաթն սուրբ կուսին,
 20 Ի զօրութիւն սուրբ խաչին,
 Ի բազուկն տէրունական:
 □ Եւ այս է,
 Ուր այս գիրս լինի և անուանքս յիշուին՝
 Մեք ի յայն վայրքն ոչ շրջիմք
 25 Եւ ոչ մտանէմք ի ծառայն Աստուծո:

Սատենադարան, Հմայիլ, № 15

1(159)Ժդ

- Սուրբն Սուքայէլին, սուրբն Միքայէլին
 Եւ սուրբ Կղօտեայ.
 Այս Գ [3] իրեշտակս ելին ի լեռն մի բարձր
 Եւ տեսին այր մի նստած ի վերայ աւազու,
 5 Որոյ ատամունքն խոզի, ոտքն շրջաւանօք:
 Եւ հարցին ցնայ և ասէն.
 □ Ո՞վ ես դու, պիղծ սատանա:
 Եւ նա ասէ.
 □ Ես եմ թաղայն, որ մանուկն սպանանէմ
 10 Եւ մեր կերակուրն դղայոց միսն է
 Եւ տղացկանի դասապն է:
 Եւ սուրբքն կամեցան ըսպանանել ըզնայ:
 Եւ ասէ.
 □ Սի ըսպանանէք զմեզ:
 15 Երդումն Աստուած կենդանին,
 Ի հայր և որդին և սուրբ հոգին,
 Որտեղ այս անունք և գիրս որ լինի՝
 Եւ ոչ մերժենամք այն տունն
 Եւ ոչ մեղանչեմք մայրն և մանուկն:
 20 Եւ անունք մեր այս է.
 Զառաջինն Ծնանելոց երկուում,
 Գ մայրոց,
 Դ տղայոցն,
 Որ է Ե Աւլըսամ,

25 Զ Համիլէ,
 Զուսնիք իշխանութիւն մտանել տունն անդ:
 Անուն հօր և որդոյ և հոգոյն սրբոյ,
 Եղիցի բժշկութիւն ծառայիս Աստուծոյ:
*Սատենադարան, ձեռագիր 6677,
 57 /24/, ձեռագիր 8428, 227*

- 2 8428 Կղօղիայ:**
3 8428 մի չիք:
4 8428 նստեալ ... աւազոյ:
5 8428 չիք:
6 8428 հարցին սուրբք և ասեն:
7 8428 պիղծ և չար:
8 8428 նա չիք:
**9 8428 ես եմ որթփաղն, որ մօր մանուկն
 խեղդեմ, զմարն սպանեմ:**
10 8428 զի մեր կերակուր մանր տղի միսն է:
11 8428 կազապն:
12 8428 եւ դարձեալ սուրբքն տանջեցին զնա:
14 8428 ով սուրբք աստուծոյ, մի տանջեք զիս:
15 8428 և ես երդումն յաստուած կենդանի:
**17 8428 որտեղ որ ձեր անուանք լինի և մեր
 անուն այս գիր լինի:**
18 8428 մենք յայն տուն ոչ մտանեմք:
19 8428 և ոչ մեղանչեմք զմայրն և զմանուկն:
20 8428 անուանքն այս են:
21-28 8428 չիք:

1(159)Ժե

- Սուրբն Փոկաս և սուրբն Շղատ
 Եւ սուրբն Լուկտան և սուրբն Կղաւղիա
 Եւ սուրբն Անաս և սուրբն Մաթնոս
 Եւ սուրբն Պետրոս և սուրբն Պաւղոս
 5 Տեսին զթեպղն
 Եւ կամեցան սպանանել զպեղծն:
 Եւ նա թէ.
 □ Սի սպանանէք զիս
 Եւ ես երդումն ձեզ
 10 Եւ երդում տամ այնոցիկ, որ ընդ իս իցեն.
 Թէ յոր տուն, որ անուանք լինին
 Եւ գիր անուան ձերոց՝
 Մեք ի նա ոչ մերժենամք:
Գյումրիի № 3 ձեռագիր հմայիլ

1(159)Ժզ

- Հանդիպեցաւ սուրբ կոյսն Մարիամ
 Աստուածածին պիղծ զալին,
 Կալաւ զնա և ասէ.
 □ Կենդանի է Տէրն, ո՞վ պիղծ,
 Եթէ ոչ երդնուս ինձ՝
 5 Ոչ թողից զքեզ կենդանի,
 Որ այլ ոչ մտանէս ի կին:
 Երդուաւ նմայ և ասէ.

□ Երդումն ի բազուկն տէրունական,
 Որ տարածեաց ի վերայ խաչին Յիսուս
 Քրիստոս աստուածն ամենեցուն,
 10 Ի հայր նորա և սուրբ հոգին.
 Ի վէմն, որ թաւալեցուց հրեշտակն,
 Ետ ապաստան ահագին.
 Ի շաւիղս արեգակն և լուսինն,
 Ի բարձրութիւն սերօքէից
 15 Եւ ի խորութիւն ծովուն
 Եւ ոչ ստեմ.
 Ուր լինի զգիրս և զքոյ սուրբ անունը՝
 Մեք ոչ մտանեմք անդ.
 Եւ ոչ տուն և ոչ կին և ոչ դուստրն
 20 Եւ ոչ որդին և ոչ ի հարսն, ի ոչ ընտանիսն:
 Եւ անունք մեր այս են.
 Առաջին Ծնանելոցն,
 Բաղլաղու, Գեղազաստ, Ասլասունտ,
 Այիլին, Մառմառոյէ, Այնուէ,
 25 Կալալի, Գովիզան, Եկիսան, Անկեմես:
 Եւ ուր այս գիրս լինի, անունք՝
 Հալածվեմք ի սահմանաց և
 քնակութեն ծառայիս Աստուծոյ:
Սատեմադարան, ձեռ. № 6677, 159 /74ա/

1(159)ժէ

Սուրբն Սիսիանոս գայր ի լեռնէ մի վայր
 Եւ տեսաւ պիղծ մի չար,
 Եւ ունէր աչք հրեղէն
 Եւ ի ձեռին երկթի կտրոց:
 5 Աւ հանդիպեցաւ ի տեղի աւազոյ,
 Ատ սուրբն Սիսիանոս.
 □ Ու՛ր երթաս, ո՛վ նգոված պիղծ և չար:
 Պատասխանի ետ և ասէ.
 □ Երթամ զկանանց մանուկն
 քառամեցուցանեն,
 10 Ձաշս խավարեցուցանեն,
 Ձղեղն ծըծեն,
 Խուլ և համր առնեն
 Եւ առնեն զտղան
 անժամանակ յորովայնէն:
 Հանդիպեցաւ սուրբ կոյսն
 Մարիամ Աստուածածին,
 15 Կալաւ զնա և ասէ.
 □ Կենդանի է Տէր,
 Եթէ ոչ երդնուս ինձ՝
 Ոչ թողում զքեզ կենդանի,
 Որ այլ ոչ մտանես ի կինն:
 20 Երդովաւ նմա և ասէ.
 □ Երդընումն ի բազուկն տէրունական,
 Որ տարածեաց ի խաչին
 Յիսուս Քրիստոս աստուածն ամենեցուն,
 Ի հայր նորա, ի սուրբ հոգին

25 Եւ վէմն, որ թավալեցոյց հրեշտակն
 Եւ դատաստանն ահագին,
 Ի շառաւիղ արեգակն և զլուսնինն,
 Ի բարձրութիւն երկնից,
 Ի խորութիւն ծովուն, որ ոչ ստեմք:
 30 Եւ ուր այս գիրս լինի՝
 Ոչ մտանեմք ի կինն այն
 Եւ ոչ ի տունն այն:
 Եւ անուանքն մեր այս են.
 Առաջին Ծնանելոյ,
 35 Բ Ազլազոյ, Գ Մարոց,
 Դ Դադաքօտէ, Ե Ասլունտ,
 Զ Այիլինէ, Է Մառմառայ,
 Ը Աշիոյ, Թ Կալելի,
 Ժ Գովիզան, ԺԱ Եկիտուն, ԺԲ Անկեմանիս:
 40 Ուր այս գիրս լինի և անուանքս՝
 Հալածիմք ի սահմանաց նոցա
 Եւ ոչ մտանեմք ի կինն այն
 Եւ ոչ ի տունն այն
 Եւ մանաւանդ ի ծառայն Աստուծոյ:
*Սատեմադարան, Գմայիլ № 30,
 Գմայիլ № 3*

1 Գմայիլ № 3 սուրբ, ի լեռնէն ի վայր:
2 Գմայիլ № 3 տեսանէր պեղծ:
4 Գմայիլ № 3 ի ձեռն երկաթի:
7 Գմայիլ № 3 նգովեալ պեղծ:
Գմայիլ № 3 և չար չիք:
8 Գմայիլ № 3 պատասխանի ետ պեղծն:
9 Գմայիլ № 3 մանուկն կանանց:
10 Գմայիլ № 3 զկաթն պակասեցուցանեն:
Գմայիլ № 3 աչքն:
13 Գմայիլ № 3 եւ տղան այն ժամանակ
առնեն որովայնէ մօր իւրոյ:
14 Գմայիլ № 3 սուրբ կոյս Աստուածածինն:
17 Գմայիլ № 3 եթէ չիք:
18 Գմայիլ № 3 ես ոչ թողից զքեզ:
19 Գմայիլ № 3 ոչ մայրն մտանես և ոչ
երեխայն և ոչ հայրն:
21 Գմայիլ № 3 երդումն:
22 Գմայիլ № 3 տարածեցաւ ի վերայ:
23 Գմայիլ № 3 աստծուն:
24 Գմայիլ № 3 ի սուրբ հոգին չիք:
26 Գմայիլ № 3 ի դատաստանն:
27 Գմայիլ № 3 և ի շաւիղս:
29 Գմայիլ № 3 որ չիք:
29 Գմայիլ № 3 ոչ ստեմ:
31 Գմայիլ № 3 կինս այս:
32 Գմայիլ № 3 ի տունս այս ծառային
աստուծոյ:
33-44 Գմայիլ № 3 չիք:

1(159)ժը

- Սուրբն Սիանոս որս էր ելէր.
Գնաց ի ծերպս վիմաց
Եւ գտաւ պեղծ մի անդ.
Եւ էր ժամիք նորայ որպէս պղնծի
- 5 Եւ ատամունք նորայ որպէս վարազի:
Էհարց զնայ սուրբն և ասէ.
□ Ո՞վ ես դու, պեղծ:
□ Ես նայ ասէ.
□ Ես եմ որդն վայրենի,
- 10 Որ ըսպանանեմ զմանուկն ի որովայն
մօր իւրոյ,
Ձ Բ [2] ամսոյ մանուկն և Ը [8] ամսոյն,
Ե [5] ամսոյն և Դ [4] ամսոյն այլ
աւելին և պակասն,
Այլ ինչ որ կամիմ՝ առնեմ:
Եւ զայն լսեցին սուրբքն
- 15 Եւ կամեցան ըսպանանել զնայ:
Եւ նայ ասէ.
□ Մի՛ ածէք մահ ի վերայ իմ,
Եւ ես երդնում ձեզ
ամենայսուրբ երրորդութիւն,
Ի հայր և որդին և սուրբ հոգին
- 20 Եւ սուրբ մարդեղութիւն Քրիստոսի,
Կաթն սուրբ կուսին և խաչն փրկչական
Եւ սուրբ աւետարանն Քրիստոսի,
Ի երկրի հաստատութիւն
Եւ երկնից բոլորութիւն.
- 25 Ի որ տուն ձեր անուանքն լինի[ն]՝
Մենք ի այն տունն ոչ մտանեմք
Եւ ոչ մերծենամք ի ծառայս Աստուծոյ ...

Սատենադարան, Գմայիլ № 3

1(159)ժթ

- Սուրբն Սիովն, սուրբն Սիսի
Եւ սուրբն Սիսիանէ եւ սուրբն Նօվիէլ,
Եւ սուրբն Տածիէլ հրեշտակ՝
Հրամանաւն Քրիստոսի որս էին ելեր
- 5 Եւ առին զծայն երեխային:
Գնացին և տեսան զալն ի չարութեան:
Բռնեցին և կալան կապեցին զալն
Ի յալին վէմըն:
Եկեալ մայրն ալին և ասէ.
- 10 □ Ի՞նչ իցէ այս:
Ասեմ.
□ Այս ի՞նչ է, որ մտանէք ի մօրն յոր[ո]վայն,
Ձերեխային զմիսն ուտէք,
Ձարիւնն խմէք,
- 15 Ըզլուս աչացն խաւար դարձուցանէք:
Ասէ մայրն ալին.
□ Թողէք որդին իմ.
Յոր տուն, որ ձեր անուանքն յիշեն՝

Անդ ոչ մերծենամք ի ծառայն Աստուծոյ:
20 Յանունն հօր և որդոյ և հոգւոյն սրբոյ,
Այժմ և միշտ և յաւիտեանս
յաւիտենից, ամէն:
*Սատենադարան, տպագիր հմայիլ № 8,
Գմայիլ № 26. ԷԱԺԱ, 229*

- 3 Գմայիլ № 26 Տազիէլ:**
ԷԱԺԱ հրեշտակք:
- 4 ԷԱԺԱ հրամանաւն Աստուծոյ:**
Գմայիլ № 26 հրամանաւն Քրիստոսի լինին:
- 6 Գմայիլ № 26 տեսին: Ի չարութիւն:**
ԷԱԺԱ զալին:
- 7 ԷԱԺԱ կալեալ:**
- 10 ԷԱԺԱ զի՞նչ:**
- 11 ԷԱԺԱ պատասխանի տայցեն:**
- 12 ԷԱԺԱ յարգանդ մօրն երեխային:**
- 13 ԷԱԺԱ զերեխային չիք:**
- 15 ԷԱԺԱ և զլոյսն աչաց:**
- 17 ԷԱԺԱ զորդին:**
- 18 ԷԱԺԱ անուն ձեր յիշին:**
- 19 ԷԱԺԱ ծառայան:**
Գմայիլ № 26 ծառայան:
- 20-21 Գմայիլ № 26 չիք:**
- 21 ԷԱԺԱ չիք:**

1(159)ի

- Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս
Եւ սուրբ Գաբրիէլ հրեշտակապետն
Յերթային եզրն ծովուն.
Դէմ ելեալ ալն չար և դժնիկ կենդանին:
- 5 Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս
Եւ սուրբն Գաբրիէլ հրեշտակապետն
Հարցին ըզչար և ասէն.
□ Ձի՞նչ ես դու, պեղծ դժնիկ
Կամ զի՞նչ գործեալ ես,
- 10 Դու ըստող խոստովանեա մեզ:
Ասէ պեղծն.
□ Ես եմ ալն չարն,
Ձոր կորուսանիմ զմանուկն յորովայնի մօր:
Կապեցին զնա
- 15 Եւ կամեցան ըսպանանել զնա:
Եւ ասէ.
□ Մի՛ դսպանանէք զիս,
Յերդ[նում] ի քնարն Դաւթի,
Թէ ի մատանին Սողոմոնի,
- 20 Ի յաւատին Գաբրիէլի,
Ուր այս անունքս յիշեմ՝
Անդ ոչ մերծենամք:

Սատենադարան, ձեռ. № 666, 365ա

3 յերթայր ուղղ. ըստ իմաստի:

1(159)իա

Վիշապ մի գայր բաշնաւոր ի լեռնէ՝
Բարձր և ահաւոր.
Տեսանէ աչքն նորայ որպէս աստղն,
Տեսանէ բաշն նորայ որպէս խոզի,
5 Տեսանէ լեզու ծիրամի:
Եւ սուրբ[քն] Աստուծոյ Սիսիանէ
և Շաղիտայ

Հանդիպեցան նմայ և ասէն.
Առի՞նչ ես դու, պեղծ:
Եւ նայ ասէ.

10 Ա ես եմ ալքն չար ի զարմանալն մարդկան,
Մտանեմ[ք] ի բազումս
Եւ զկանանց գեղեցկութիւն տանիմք.
Մտանեմք ի լուծ եզանցն ուր,
կովուցն և մաքեաց,
Ձոնանս խելացն տանիմք:

15 Եւ անուանք մեր այս են.
Առաջին Ծնանելոյ, երկուս Ազլազոյ,
Գ Մարոյ, Դ Դայգաղայ գօտէ,
Ե Ասլումէ, Ձ Այիլիւնէ,
Է Մարմառոյ, Ը Աշիոյ,

20 Թ Կալիլէ, Ժ Հոմիզան,
ԺԱ Հոմիտուն, ԺԲ Անկանիս:
Եւ սուրբքն Աստուծոյ կալան զնայ
Եւ կամեցան առաքել անդունդ:
Եւ նայ երդուաւ նոցայ

25 Ի երկնից բարձրութիւն և եղջուրն լուսնին,
Թէ՛ որ տուն ձեր անուան թուղթն լինի,
Անդ ոչ մտանեմք.
Ոչ ի մայրն և ոչ ի մանուկն
Ու ոչ ի ծառայն Աստուծոյ /Մարգարտիմ/

30 Եւ ոչ խաշիմքն և ոչ անասունքն
Եւ ոչ ամենայն ստացուածս
ծառայիս Աստուծոյ:
Մատենադարան, Հմայիլ № 3

3 տեսանէի ուղղ. ըստ իմաստի:

4 բաշն բաշն ուղղ. բաշն:

1(159)իբ

Անգութիոս ելանէր ի ծովէն
Եւ թաւալէր ի վերայ թաւալման ջրոյ:
Եւ տես գնա սուրբն Յոհաննէս և ասէ.
Առի՞նչ ես դու, ո՞վ պեղծ դժմիկ կենդանի:
5 Եւ նա ասէ.

Ա ես եմ ալքն չարութեան,
Որ նստիմ ի զլուխն մարդոյ,
Ձականջն խորովեմ,
Ձղեղն ծծեմ,

10 Ձարիւն քամեմ,
Բ աչաց լոյսն խաւար ածեմ,

Եւ չար կապանօք կապեմ զնայ:
Ասէ ցնա սուրբն Յոհաննէս.
Ա ո՞վ պեղծ, այսուհետև չունիս հրաման
15 Անուամբն անեղին և անմահին
Եւ անքաւելի սուրբ երրորդութեան,
Որ ոչ մերժեմաս ի ծառայս
Աստուծոյ /Ելեսանիմ/, ամէն:
Բլխերի հմայիլ

6 այլքն ուղղ. ալքն:

1(159)իգ

Ա սուրբ Սանո՛ս, սուրբ Սանո՛ս,
Էլիլ իմ կուգամ անապատեն, Ա
Վազեց մեկ այր ի վրան,
Աղա՛մ էր, խո՛գ էր, մա՛գ էր, ձի՞ էր,
5 Ասից.

Ա դու վո՞՞վ իս:
Ես ասի.
Ա Ալ դևն իմ:
Ա Գործդ ի՞նչ է:
10 Ա Գործքս ան է, որ տղոցկանը
տեղեն կուտիմ,

Տղան օրորոցեն կուտիմ,
Նոր հարսը քունջեն կուտիմ,
Աղէկ մանուկը աշղեն կուտիմ:
Սուրբ Սանո՛ս, սուրբ Սանո՛ս,
15 Ի՞նչ կամեցար:

Ահա ես մեռանիմ.
Վով որ քու աղոթքդ կասե,
Քու անունդ տա՛
Դողան, սարսափին,
20 Քառսուն դուռ հեռանան,
Թեք ինձի ապուլ տուր:

ՀԺԴ VIII, 98 / Ղրիմ

2(160)

Մեկ ծառ մը կա անտեղը,
Ան ծառը պուն ունի անտեղը:
Սև օցն էլավ կանչելեն, ճնչելեն,
Շունը կանչելեն,

5 Կատուն միավելեն:
Մանուկն էր, մորին կերթար:
Քրիստոս ասաց՝ ու՛ր կերթաս:
Ա Կին է, տղոցկանին կերթամ:
Ա Չարքս տառնաս, տապակ ըլլաս:

ՀԱԲԱ, FBI: 1823, 02 / Ղրիմ Սիմֆերոպոլ
FFIII: 1983, 03 / Նոր Նախիջևան

Փորքշեյան 1971, 95 / Նոր Նախիջևան

9 ՀԱԲԱ FBI չարիս ուղղ. ըստ FFIII:

Ե. ՍԵՌԱԿԱՆ ԿԱՊՔԻ ԱՐՁԱԿՄԱՆ /№ № 3 (161) - 5(163)/

3(161)

370 հրեշտակօքն արձակուի,
2որս գլուխ ավետարանօքն արձակուի,
36 խաչովն արձակուի,
336 հայրապետովն արձակուի:
5 Արձակեն չորեք կողմանց աշխարհի սրբովն,
Արձակեն այս անուն կապած մարդն՝
Ի վերայ իւր կնոջն:
Մատենադարան, ձեռագիր № 8428, 61 /76/

4(162)

Աքա՛, Կատառասաք, Դիա՛ս,
Փութացուցեք և արձակեցեք ի կապած
ծառայիս Աստուծոյ,
Ձի բացցեն և արձակեն
Եւ առաջ եկեցցեն Է պատկերն Աստուծոյ:
5 Կենդանա՛ւ, Մաթ՛ւ,
Որ է[ք] զսպասաւորս Աստուծոյ,
Դուք օգնական լերուք
Եւ արձակեցեք կապած ծառայիս
Աստուծոյ, ամէն:
Անուն Աստուծոյ գթածին և ողորմածին,
10 Գաթայ, Դանայ, Լաքաթ, Քաթհանէ, Շազարշ,
Արձակեցեք ծառայիս Աստուծոյ, ամէն:
Մատենադարան, ձեռագիր № 8428, 61 /76/

5(163)

Սուրբք հրեշտակք Աստուծոյ,
Առ այս Աւագ, Սեթրաք, Միսաք, Միսիանէ,
Իտեղիկոս, Ադիաս, սուրբն Դաքալէ,
Սուրբն Տաճիլէ, սուրբն Ուրիլէ, Բասիլիոր,
5 Սուրբն Սուքայլէ, սուրբն Գաբրիլէ,
սուրբն Միքայլէ,
Սուրբն Բնոբէն Պատլիկիլէ, սուրբն Ամիլէ,
Սուրբն Մորենու Ջաքաղաք Սենդիաշ,
Որ ունիք իշխանութիւն ի վերայ կապածի,
Արձակեցեք զծառայն Աստուծոյ այս անուն:
Մատենադարան, ձեռագիր № 8428, 69 /80/

4 Տանձիլէ, Նուրիլէ ուղղ. Տաճիլէ, Ուրիլէ:

2. ԼՈՇՏԱԿԻ
6(164)ա

Ո՛վ ամենօրինեալ այգի,
Որ զամենայն խասիաթ առ քեզ ունիս
Եւ Բ [2] պարզեք ետ քեզ Աստուած
Վասն բժշկութեան մերոյ.
5 Եւ նայ մեք՝ տարածանեալքս մեղօք,

Գոհանամք զքէն, բարերար Աստուած,
Որ հրամայեցեր Կարիանոս թագաւորին
Եւ օրինեաց զմեզ, Տէր,
Եւ մեք օրինեմք զքեզ, լօշտակ:
10 Աստուածային օրհնութեամբն
օրհնեալ լինիս,
Դեղ ամենայն ցաւոց,
Վասն որոյ, օրհնեալ ես
Եւ դեղ, և՛ թագաւոր ես ի վերայ
ամենայն խտտոց:

Եւ որպէս պարզեաց զքեզ Աստուած
15 Եւ ետ շնօրիք ամենայն ի քեզ՝
Վասն բժշկութեան մարդկան
Եւ գոյացուց զքեզ,
Եւ զարդարեաց զքեզ,
Նոյնպէս և դու պարզեայ զգինդ քո
20 Վասն բժշկութեան՝
Անեղին անուամբն,
Անմահին ողորմածին
Եւ քաղցր բարերարին Աստուծոյ
Եւ վասն ամենօրինեալ Աստուածածնին
25 Եւ սրբոց առաքելոցն
Եւ մարգարէիցն
Եւ հայրապետացն
Եւ ամենայն սրբոց երկնաւորաց
Եւ սրբոց հրեշտակաց
30 Եւ ամենայն հրեշտակապետաց:
Բարեխօսութեամբ սոցա
Անմահ, անճառելի, անիմանալի
աստուածային կարող զօրութեամբն՝
Օրհնեալ լինիս, լօշտակ,
Դազար անգամ, ծառայդ Աստուծոյ.
35 Աջն անեղին և բազուկն հզօրին՝
Յաղթահարեալ, վանեալ խորտակեցցին
Ամենայն չարն ցաւն ի քէն
Եւ օրհնեալ լինիցիս, լօշտակ,
Դազար անգամ, ծառայդ Աստուծոյ,
40 Եւ հանգերուք հայրն մեր, որ յերկինս,
սուրբ եղիցի:
Մատենադարան, ձեռագիր № 6678, 92

6(164)բ

Ո՛վ ամենօրինեալ այգի,
Որ զերկնային զօրութիւն և խասիաթ դու
ի քեզ ունիս,
Որ և այսքան պարզեք ետ քեզ
բարերարն Աստուած՝
Վասն փրկութեան մարդկան:
5 Նաև մեք՝ տածանեալքս մեղօք,

Գոհանամք յամենառատ
 ողորմութենէ քումմէ՝
 Տէր Աստուած մեր,
 Եւ խնդրենք ի քէն,
 Որպէս հրամայեցեր Կիպրիանոս
 թագաւորին վասն դեղոյս։

10 Եւ դեղս օրհնեալ է Աստուծոյ
 Եւ ամենայն սրբոց նորա։
 Դու ես թագաւոր ամենայն խոտից,
 Եւ որ գոյացոյցն զքեզ
 Եւ պարգևեաց քեզ բժշկութիւն
 ազգի մարդկան

15 Ամենայն ցաւոց։
 Եւ անուամբ անեղին և անմահին Աստուծոյ,
 Ողորմածին և բարերարին Աստուծոյ,
 Եւ ս[ուրբ] առաքելոց,
 Մարգարէից, մարտիրոսաց,

20 Հայրապետաց, ճգնաւորաց,
 Կուսանաց, զինւորաց
 Եւ ս[ուրբ] հրեշտակաց և
 հրեշտակապետաց
 Եւ ամենայն երկնային զօրաց,
 Եւս առաւել ամենօրհնեալ

25 Ս[ուրբ] կոյս Աստուածածնին
 բարեխօսութեամբն
 Օրհնեալ լինիս դու, լօշտակ,
 Զօրութեամբ Ամենակալին,
 Աջովն Անեղին,
 Բազկովն Հօգօրին

30 [Յաղթ]ահարեալ վանեսցին և
 խորտակեսցին դևք,
 Եւ քակտեսցին մեքենայք,
 Եւ սասանեսցին խումբք,
 Եւ շարժեսցին հիմունք այսոց պղծոց.
 Եւ դու լինիս օրհնեալ
 Յայսմհետև մինչև յաւիտեան։

UU, 327

6(164)գ

Ո՛վ ամենօրհնեալ այգի,
 Որ զերկնային զօրութիւն առ քեզ ունիս

Եւ պարգևս իւր բարերարն Աստուած՝
 Վասն փրկութեանն մարդկան։

5 Այժմ և մեք՝ տարածամեալքս մեղօք,
 Գոհանամք առ բարերարն Աստուած։
 Որպէս հրամայեաց մեզ
 Պարգևատուն Կիպրիանոս թագաւոր
 Եւ օրհնեաց զքեզ,

10 Եւ մեք օրհնիմք զքեզ, լօշտակ,
 Աստուածային զօրութեամբն օրհնեալ
 լինիս
 Եւ դեղ ամենայն ցաւոց։
 Վասնզի դու ես օրհնեալ յԱստուծոյ
 Եւ թագաւոր ամենայն խոտոց,

15 Եւ սիւն պարգևեաց քեզ Աստուած՝
 Վասն փրկութեան մարդկան,
 Գոհացոյց զքեզ և զարդարեաց.
 Նոյնպէս և դու
 Պարգևեա՛ մեզ զզին քո

20 Վասն բժշկութեան.
 Անուամբն Անեղին և Ամմահին և
 Ողորմածին՝
 Քաղցր բարերարին Աստուծոյ,
 Բարեխօսութեամբն սուրբ
 առաքելոցն և մարգարէիցն,
 Հայրապետացն, մարտիրոսացն,
 զինւորացն,

25 Երկնային զօրացն
 Եւ քաջ նահատակացն, հրեշտակացն
 Եւս առաւել բարեխօսութեամբն սուրբ
 Աստուածածնին
 Եւ ամենօրհնեալ Աստուծոյ ծնօղին
 բարեխօսութեամբն՝
 Օրհնեալ լիցիս, լօշտակ,
 Զօրութեամբն ամենակալ Արարչին
 Եւ աջին Անեղին,
 Բազուկն Հօգօրին
 Յաղթահարեալ վանեսցէ
 Եւ խորտակեսցէ ի քէն զդևս

35 Եւ զօրութեամբն քո,
 Օրհնեալ եղիցիս զօրութեամբն Աստուծոյ։
 ՀԱՔԱ, FBI: 1193, 01, 02-1194, 00

II
**ԱՌՈՂՋԱՊԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐՄՆԻ ՄԱՍԵՐԻ
ՄԱՔՐԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ (№№ 165-175)**

ՄԱՆԿԱՆ ԼՈԳԱՆՔԻ
165

Աս ջուրով, ան ջուրով,
Գետ Յորդանանի ջուրով
Անիրավի խելքը պակսի՝ իմ տղաս ավելնա,
Շատի միտքեն պակսի՝ իմ տղաս ավելնա:
ՅԺՅ VIII, 96 / Ղրիմ

166
Ծով՝ ծով աչք,
Կամար ունք,
Մեյտան ճակատ,
Պակլա քինթ,
5 Օյմաղ բերան,
Մարգրիտ ակռա,
Ասմա կերդան,
Սրմա մագ,
Երկան վզիկ,
10 Կեռ խոռոզիկ:

ՅԺՅ VIII, 96 / Ղրիմ

167ա
Երկան վզիկ,
Թափ տու ցավիկ,
Շակլե մսիկ:

ԶԲ, 10 / Զավախք

167բ
Երկնավզիկ,
Թեթվաջրիկ,
Ջաղամաթի քունը քզիկ:
ԷԱԺԶ, 31 / Ալաշկերտ

167գ
Թոթվե ջրիկ,
Ժողվե մսիկ.
Կամար ընքվի լընիս,
Երկար թարթիչ լընիս,
5 Շահեն աչվի լընիս,
Պզտիկ քինթ լընիս,
Պզտիկ բերան լընիս:
Գրիգորյան 1970, 180 / Ակն

ՆՈՐԱՅԱՐՄԻ ՄԱՁԵՐԸ ԳՅՈՒՄԵԼՈՒ
168

Քու սկեսուրը հարս կու սիրե,
Յարսի էղմեն մագ կու սիրե.
Իմ էրգենքը, ջրի լենքը,
Աջն ու խաչը քիզ վրա:
ԹՍԿ, 18 / Թիֆլիս

ԽՏՆՎԱԾ ՄԱՁԵՐԻ /ԹԵԼԻ/ ԱՐՉԱԿՄԱՆ
169ա

Աստված օղորմի անհիշատակ պառվուն,
Ինչ զնաց յերուսաղեմ,
Քար քաղեց, ավազ մաղեց,
Յերուսաղեմն տաճար էտու շինել.
5 Ուր մեղաց թողութեն չուզեց,
Խառնած մազին, խառնած մանձին
Յիստկութեն ուզեց:
ՅԱԲԱ, FAV: 3081, 02 / Ռշտունիք

169բ
Օղորմի անհիշատակ պառվին,
Օխտը դան զնաց Երուսաղեմ,
Չուզեց յիրան արքայութեն,
Ուզեց յիրան խառնակ ծամին յիստկութեն:
ԱԳ XVII, 121 / Նոր Բայազետ

169գ
Օղորմի անհիշատակ պառվին,
Գ'ացե նստե օխտը ճամփաբաժին,
Քարը քաղե, ավազը մաղե,
Չուզե իր մեղաց թողութեն,
5 Ուզեր ա խառնած կաժին,
Թաղկած մազին յիստկութեն:
ԱԳ XVII, 121/Նոր Բայազետ

169դ
Ասպած օղորմի բոբիկ պառվըկեն,
Անհիշատակ խաչին որկեն,
Յոթ դիր Յերուսաղեմն ա գ'ացեր,
Խառնած ծամին, խառնած կաժին,
Լոռ աղջկեն բախտի բանալ ա ուզեր:
ԲԱ, 652/ Շատախ

169ե

Աստված օղորմի էն խալեվորին,
Օր յոթ դիր էրուսաղեմ գնաց,
հառնած մազին, խառնած կաժին,
Ազապ աղջկա բախտին,

5 Օրբեվերի հարսին
Յիստկութեն ուզեց:

ԷԱԺԶ, 301/ Վան

169գ

Աստված օղորմի էն պառվի հոգուն,
Վուր կու նստեր չորեք ճամփին՝
Լիդր զգեր, լիդր մաներ,
Լիդր խճուճը կու հաներ:

ԹՄԿ, 17 / Թիֆլիս

170

Թու՛, թու՛, թու՛, թու՛, թու՛.
Ժըժնված մազին, ժըժնված թելին

իստըկություն,

Անհիշատակ պառվին ողորմություն,
Մեկիկ բալին արևշատություն.

5 Հացին էժնություն,
Մահին թանկություն,
Թակավորին սեր ու բարիչություն,
Աշխարհին խաղաղություն:
Թու՛, թու՛, թու՛, թու՛, թու՛.

10 Ժըժնված մազին, ժըժնված թելին

իստըկություն,

Նախանձ սրտին անկեղծություն,
Քյաֆուրի ձեռին առատություն:

ՀԱԲԱ, FFVI: 3564, 01

ԸՆԿԱԾ ԱՏԱՄԻ

171ա

Մուկի՛կ, մուկի՛կ, այ՛ մուկիկ,
Առ քու էրկաթե ատամը,
Ինձի՛ իմ օսկոռե ատամը:

ԱԳ XI, 42 / Լոռի

171բ

Մու՛կ, մու՛կ, տար ու բի,
Իմ երեխի համա էրձաթի ատամ բի:

ԱԳ IX, 261 / Լոռի

172ա

Ահա՛ քու շան ակռեքը,
Տու՛ իմ օսկե ակռեքը:

ԹՄԿ, 16 / Թիֆլիս

172բ

Ա՛ռ քզի շան ատամ,
Տու՛ ընձի գառու ատամ:

ՀԲՆ / Աշոցքի՝ Ղազանչի

ԿՏՐԱԾ ԵՂՈՒՆԳԸ ԹԱՂԵԼՈՒ

173ա

Օղու՛նգ, թաղած կեցիր,
Հայր Աբրահամ, վկա կեցիր,
Անդի աշխարհին հազիր կեցիր:

ՀԺԴ VIII, 95 / Ղրիմ

173բ

Ըղու՛նգ, ըղու՛նգ, ըտի կաց,
Աթա՛մ, դու՛ն վկա կաց,
Եփոր հարցնեմ՝ հազիր կաց:

ԱԳ XI, 42 / Լոռի

ԹՄԿ, 16 / Թիֆլիս

173գ

Եղու՛նգ, դու՛ հոսա կեցի,
Ադա՛մ, Եվա՛, վկա կեցի,
Դատաստանին հազր կեցի:

Փ, 274 / Ջավախքի՝ Կորիս

173դ

Եղու՛նգ, դու՛ն հոս կեցիր,
Ադա՛մ, Եվա՛, վկա կեցիր,
Դատաստանին օրը եկուր
Եվ զիս պատրաստ գտիր:

ԲԲ, 348 / Ռոտտսքո

173ե

Ղե՛յնը, ղե՛յնը, ըստեղ կաց,
Հեբու՛ որ ուզիմ՝ հազիր կաց:

ԱԳ X, 247 / Լոռի

174

Գետի՛նք, քեզի տամ,
Երկի՛նք, դուն վկա,
Լուս քամի՛ն փչին նե՛-
Վազիս, ինձի գաս:

ՅԺՅ VIII, 94 / Ղրիմ

175բ

Դմբրի, դմբրի դմբրակալի,
Տակիս՝ մի նահալի,
Չիմ գնացին շան հըրսանիք,
Ես մնացի տան բըլանիք:

ԱԳ XI, 42 / Լոռի

ՈՏՔԵՐԸ ԹՄՐԵԼՈՒ

175ա

Դմբրի, դմբրի, դմբրակալի,
Իս գնացի շան հարսանի,
Դուն մնացիր տմպլ տանի:

ԹՄԿ, 19 / Թիֆլիս

III
ՓՈՐՁԱՆՔ-ՊԱՏԱՀԱՐԱՆԵՐԻ ԵՎ ԲՆԱԿԱՆ ԱՂԵՏՆԵՐԻ ԱՂՈԹՔՆԵՐ
(№№ 176-180)

ԱԶՔԸ ՇՅՈՒՂ ԸՆԿԱԾԻ

176ա
Ծեղ ես՝ ծալվի,
Ֆող ես՝ հալվի:
*ԱՅ XI, 42/Բորչալու
ԹՄԿ, 429/Թիֆլիս*

177գ
Մե շունըմ կեր՝ պերան չըկեր,
Աստվածամոր որդի մը կեր,
Կալեր, կապեր՝ վեր մի չիգեր:
ԱՅ XXVI, 202 / Վան

1ԹՄԿ դուս արի:

176բ
Խող ես՝ խալի,
Խիլ ես՝ էլի,
Աստվածածնի ճկուրթն ինն:
ԷԱԺԶ, 301 / Վան

177դ
Մե շուն կա, շուն էլ չըկա,
Աստվածամոր որդի մը կա,
Կալա, կապա՝ խը ծի չըգա:
*ՀԱԲԱ, FAV: 3081, 04, 3091, 02 /
Ռշտունիք*

176գ
Խող ես՝ խալի,
Քար ես՝ մաշի,
Խիլ ես՝ էլի,
Աստվածածնի ծծի կաթն յինի:
ՀԱԲԱ, FAV: 3085, 04 / Ռշտունիք

177ե
Սուրբը մեր մեջն է.
Շուն կա՝ բերան չի կա,
Խածնելու հրաման չի կա.
Հիք ըլաս, կորչիս:
ՀԺԳ VIII, 97 / Ղրիմ

176դ
Քար իս նե՝ հալիս,
Աղ իս նե՝ թափիս,
Չոփ իս նե՝ թռիս,
Խաչ իս նե՝ պահիս:
ՀԺԳ VIII, 94 / Ղրիմ

ԿԱՐԿՈՒՄԻ
178
Յորժամ երթայր Տերն մեր Յիսուս
Քրիստոս յերուսաղէմ,
Հարցին նմա սուրբ առաքեալքն.
□ Յորժամ ելանիցէ ամպ բարկութեան
կարկտին, զի՞նչ արասցուք:
Պատասխանի ետ Տերն մեր
Յիսուս Քրիստոս.

ՇԱՆԻՑ ՊԱՅՊԱՆՎԵԼՈՒ

177ա
Հիսուս Քրիստոս աշխարհ եկավ,
Շուն կար՝ գլուխ չկար:
*ԱՅ X, 246 / Բորչալու
ՀԱԲԱ, FFI: 9255,06/Ջավախք-Ուչմանա*

1 ՀԱԲԱ Քրիստոսն էկավ աշխարք:

177բ
Քրիստոսն էկավ աշխարհ՝
Շանը անգլուխ տեսավ:
Կ.Սահակյանի նյութերից / Գյումրի

5 □ Ասացէք անունք այսոցիկ, որք են.
Ենոք, Եղիա, Ռասիմ, Ռասուտ, Ատբել և Տրբել,
Դուք տարէք, հեռացուցէք զամպ կարկտին՝
Հանդից, հանդաստանից, ծառոց և
տնկոց ի տեղույս, ամէն:
ԱՅ X, 235 / Բորչալու՝ԼՈՒՆՈՒ

ԵՐԱՇՏԻ

179

Եղիւր մեզի մայրացու,
Մեր արտերը թացացու,
Հաց տուր մեզի, կշտացու,
Ստեղծածիդ մի լացու:
5 Ստեղծել ես՝ չկորցնես,
Ղամատ տաս՝ չչորցնես,
Ողորմութեն հասցնես.
Քու զորութենդ շատ է,
Օղորմութենդ շատ է.
Սրտներս մի քցե այ,
Մեզի մի էնե սովմայ,
Տե՛ր, ողորմյա, տե՛ր, ողորմյա,
տե՛ր, ողորմյա:
ՀԱՐԱ, FFVI: 3566,03

180

Ո՛վ սուրբ Գևորգ,
Քո զորությունին մատաղ,
Մեր տերն ու պահապանը դու ես.
Էս տաք ջրին մի հով ջուր ածա,
5 Մեր լաց ու աղաղակը լսի,
Մեր երեխեքանցը խեղճ արի:
Պեժ I, 1962, 136 / Աշտարակ

IV
ՀՄԱՅՆԱԿԱՆ ԿԱՊՔԻ ԵՎ ՊԱՅՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ
(№№ 181-228)

Ա. ԿԵՆՂԱՆԻՆԵՐԻ ԿԱՊՔԻ (№№ 181-204)

ԳԵԼԿԱՊԻ

181ա

Գայլը կապեն երկու բթով,
Հայր Յոսեփի ութը մատով,
Աստվածածնա քաղցր կաթով,
Սուրբ Սարգսի ձիու ձարով,

- 5 Տեր Մոսեսի գավազանով,
Լուսավորչի սուրբ հավատով,
Լիզուն կապվի, ակռեն թափի,
Էկած ճամփեն գա, մուրրի,
Մեր Տիրոջը խաչը տեսնի,

- 10 Դիվանոնց պես երթա կորի:
ԷՍԺԱ 186/Շիրակ Փ, 284/Ջավախք-Կորիս
ՀԱՐԱ, ՄԲԻ, 2255, 05/ Ջավախք-Ուլջմանա
ՀԱՐԱ, ՄԲԻ, 1692, 01/ Շիրակ-Լանջիկ
ՀՐՆ/Տաշիրք-Լեռնահովիտ
ԺԱՐ, 6/Ախալցխա-Ծուղրուտ
ՀԱՐԱ, ՄԲԻ, 3566, 01

2 Մյուս բոլոր աղբյուրներում՝ չիք:

3 ՀՐՆ քաղցր ծծի:

ԺԱՐ անուշ:

4 ՀԱՐԱ, ՄԲԻ /Շիրակ-Լանջիկ/ ձայնով:

ՀԱՐԱ, ՄԲԻ /Ջավախք-Ուլջմանա/ սանձով:

ԺԱՐ չիք:

5 ՀԱՐԱ, ՄԲԻ, /Ջավախք-Ուլջմանա/ Սուրբ Մոսեսի:

6 ԺԱՐ Հիսուսի:

ՀԱՐԱ, ՄԲԻ, ՀՐՆ, ՀԱՐԱ ՄԲԻ չիք:

7 ՀԱՐԱ, ՄԲԻ /Շիրակ-Լանջիկ/ չիք:

ՀԱՐԱ, ՄԲԻ /Ջավախք-Ուլջմանա/ ակռեքը խաչվի:

ՀԱՐԱ, ՄԲԻ քիթը կալնվի, ակռեն խաչվի:

8 ՀԱՐԱ, ՄԲԻ /Շիրակ-Լանջիկ/ գայլ մուրրի:

ՀԱՐԱ, ՄԲԻ /Ջավախք-Ուլջմանա/, ՀՐՆ, ԺԱՐ չիք:

ՀԱՐԱ, ՄԲԻ յուր գալած ճամպեն փակվի:

9 Փ իմ տիրոջս:

ՀԱՐԱ, ՄԲԻ /Շիրակ-Լանջիկ/ իմ տիրոջը:

ՀԱՐԱ, ՄԲԻ /Ջավախք-Ուլջմանա/ տիրոջ:

ՀՐՆ իմ դիվանի պես խաչ տեսնի:

ԺԱՐ, ՀԱՐԱ, ՄԲԻ չիք:

ԺԱՐ 8-րդ և 9-րդ տողերի փոխարեն ունի՝
Քանի իմ սինոռս ես՝ կապ մնաս,
Սինոռսս որ ելլես՝ ազատիս:

10 Փ դիվանքի պես թող սասանի:

ՀԱՐԱ, ՄԲԻ /Շիրակ-Լանջիկ/ դիվանի պես

թող սասանի:

ՀԱՐԱ, ՄԲԻ /Ջավախք-Ուլջմանա/ դիվահարի
ու սասանի:

ՀՐՆ չիք:

ՀԱՐԱ, ՄԲԻ քշմամու պես հալածվի, Տեր

մեր Քրիստոսս աստված:

ԺԱՐ դիվանի պես սասանիս:

181բ

Գայլը կապեն երկու բթով,
Աստվածածնա քաղցր կաթով,
Սուրբ Մոսեսի գավազանով,
Սուրբ Սարգսի ձիու ձարով:

- 5 Ասեմ՝ լուր,
Խնդրեմ՝ տուր,
Սիրտ մաքուր:

ՀՐՆ / Աշոցք-Ղազանչի

181գ

Ալալոց, գալալոց,
Գել կապիմ երկու բթով, երկու մատով,
Սուրբ Սարգսի ձիու ձարով,
Նահատակաց կարմիր քարով,

- 5 Գիլու ճամփեն մուրր էնիմ,

Ագռեք խմոր էնիմ,

Աչքեր՝ քոռ, օդներ՝ թոփալ, թուլ:

ՀՐՆ / Տաշիրք-Լեռնահովիտ

181դ

Ալալոս, գալալոս,
Գելը կապեն երկու բթով,
Երկու բթով, երկու մատով,
Աստվածածնա քաղցր կաթով,

- 5 Սուրբ Սարգսի ձիու ձարով,
Նահատակաց կարմիր քարով:
Գիլի ճամփեն մոլոր անեն,
Գիլի ատամ խմոր անեն,
Ոտները՝ թուլ,
10 Ականջը՝ խուլ:

ՀԹԵ III, 110 / Լոռի

182

Ալալոց, գալալոց,
Սուրբ Սահակա մարտիրոս,
Գիլի աչքերը զիզիկ անես,
Ատամները մումիկ անես,
Էս հանդեն կալես, կապես,
Էն հանդեն արծակ թողես:

ՀԺԴ VI, 148 / Վաղարշապատ

183ա

- Գիր անեն, գել կապ անեն,
Օխտը մատով, օխտը բթով,
Աստվածածնա քաղդր կաթով,
Լուսավորչի սուրբ աջով
5 Գելի դունջը կապեն,
Փորը ցխի անեն,
Ոտները ծղի անեն,
Ատամնին մոմի անեն,
Լեզուն տըխտըմոր անեն,
10 Սուրբ Սարգսի ձիու ձարը
Գյամ անեն, գլուխն անեն,
Տանեն քյոթկիցը կապեն:

ԱԴ X, 243 / Բորչալու Լոռի

10 Ձիու չարը ուղղ. ըստ իմաստի և այլ տարբերակների տվյալների:

183բ

- Գիլ անեն, գիլկապ անեն,
Ըտամնին խմոր անեն,
Լիզուն տխտմոր անեն,
Քրիստոսի ձիու ձարը
5 Գյամ անեն, գլուխն անեն,
Տանեն քոթկիցը կապեն:

Տաշրացի 1887, № 125 / Լոռի

183գ

- Գել անեն, գելկապ անեն,
Գիլի ատամնին խմոր դառնա,
Լեզուն թխտմոր դառնա՝
Սուրբ Սարգսի ձիու ձարով,
5 Նահատակաց կարմիր քարով:

ՀԺԴ VII, 134 / Լոռի Դաղպատ

183դ

- Գիլին գելկապ անեն
Ութը մատով, իրեք բթով,
Սուրբ Սարգսի ձիու ձարով,
Ատամնին խմոր դառնա,
5 Լեզուն թխտմոր դառնա,
Հիսուս Քրիստոս:
ՀԱՐԱ FBI: 1192, 02, 04 / Լոռի Դաղպատ

183ե

- Գիլ անեն, գիլկապ անեն,
Աջու բթովս, թուրքի մատովս,
Մարիամ Աստվածածնու մագովը,
Սուրբ Սարգսի գյամովը,
5 Լուսավորչու աջովը:
Տաշրացի 1887, № 125 / Լոռի

183զ

- Գիլ անեն, գիլկապ անեն,
Գելին աչքերը քրտղիղի անեն,
Կռինքը մըմից անեն,
Ոտները ծեղից անեն,
5 Մեջքը թերից անեն,
Պինչ կապեն չուա ըռավոտը,
Որ կոկս քթանան:
*ՀԱՐԱ FBI: 1828, 05 1829, 00 /
Գանձակ Խաչակապ*

183է

- Գիլ անեն, գիլկապ անեն,
Ոտները ձողի անեն,
Հաքին թիլ անեն,
Աչքերը գրըզիզի անեն
5 Կռքնին մունա անեն:
ՀԱՐԱ FAV: 5939, 01

183ը

- Գիլ անեն, գիլկապ անեն,
Կռքներդ մոմա անեն,
Ոտներդ խոզանի անեն,
Աչքերդ կծորի անեն:
ԱԴԶ, 359 / Գանձակ

183թ

- Կյիր անեն, կյիլկապ անեն՝
Բերանդ փակ մնա,
Վըետներդ էլ կապած մնա,
Ըպրանքիս չդիպչես,
5 Աչկերդ քռանա.
Կիր անեն, կյիլկապ անեն՝

Բերանդ փակ մնա,
Վընտներդ կռացած մնա,
Վընտներդ կապ մնա,
10 Աչքդ քոռ մնա,
Ըպրանքիս չդիպչես:
ՀԱՐԱ FFFVII: 7595, 02 / Գանձակ

183Ժ
Գել անենմ, գելկապ անենմ,
Վատ բերանդ ամուր կապենմ
Սուրբ Սարգսի ծիու մազով,
Աստվածածնա մաքուր կաթով.
5 Հանդը, հանդաստանը,
Կապվի գազանը,
Չուտե մեր մարդն ու հայվանը:
ՆԴ 1885, № 24 / Շիրակ
ՀԱՐԱ, FAV: 5971, 01, 02 / Շիրակ

184ա
Ութ մատով, երկու բոթով,
Սուրբ Սարգսի ծիու ձարով,
Աստվածածնի քաղցրիկ կաթով՝
Կապվի գել գազանի բերան,
5 Չուտա դուս մնացող հայվան:
ՀԱՐԱ FAV: 3089, 02 / Ուշտունիք

184բ
Ութը մատով, երկու բույթով,
Աստվածամոր քաղցրիկ կաթով,
Սուրբ Սարգսին ծիույն ձարով,
366 հայրապետի աղոթքներով
5 Գայլին, գազանին բերան
Կալվին, կապ մնան:
ՍԴԴ, 376 / Քղի, Խարբերդ

184գ
Ութը մատով, երկու բթով,
Սուրբ Սարգսին ծիուն ձարով,
Տեր Մովսիսին գավազանով,
Սուրբ Գեորգա սուր գեղարդով,
5 Լուսավորչա լուս հավատով,
Աստվածածնա քաղցր կաթով
Կալեցեք, կապեցեք,
Աչքը դենքին խավրեցուցեք,
10 Սուր ճանկերը բթացուցեք,
Ցերեկով աչք մթացուցեք:
Անվամբ Հիսուսի Քրիստոսի թափեսցի
Պատուհաս մեր ի վերա չար գազանին:
ՋԲ, 11 / Ջավախք

184դ
Ութեն, ութեն, երկու բթեն,
Աստվածամոր քաղցր կաթեն,
Սուրբ Սարգսի ծիու ձարով,
Տեր Մովսեսի գավազանով,
5 Լուսավորչա լուս հավատով՝
Կալեցեք, կապեցեք,
Լիզուն բերնին կպուցեք,
Սուր ճանկերը քոռցուցեք:
Անուն Հիսուս Քրիստոսի,
10 Չար գազանը պատուհասի:
ՀԱՐԱ FFI: 7523, 01 / Գյումրի

184ե
Ութ ութեն, երկու բթեն,
Աստվածամոր քաղցր կաթեն,
Սուրբ Սարգսի ծիու ձարեն
Կապե գելը, կապե գազանը,
5 Կապե գիճն ու գիճավորը,
Կապե օձն ու թրավորը,
Կապե մեջ գիշերվա ծովը.
Օր սինոռը մտավ՝ բերանը գոցվի,
Սինոռեն էլավ՝ բացվի:
ՋԲ, 10 / Ջավախք

185ա
□ Գյալոգ, գյալմալոգ,
Ութ մատով, երկու բթով,
Աստվածածնա քաղցր գթով,
Սուրբ Սարգսա ծիուն ձարով՝
5 Կոլոշիմ գալուն գաբն,
Ալ չբացվի մալիս դեմ:
ԵԱ, 60 / Խոտրդուր

185բ
□ Գել, գել,
Բերանդ ինչը՞ղ կապենմ.
Ութ մատով, երկու բթով,
Սուրբ Սարգսի ծիու ձարով,
5 Մայրամ Աստվածածնա կլխու ժամով:
ԱԴ IX, 115 / Շիրակ □ *Հոռոմ*

185գ
□ Ո՛վ գել գազան,
Քեզի ո՞վ կապեց:
□ Սուրբ հայր Օսեփ:
□ Քանի՞ մատով:
5 □ Ութը մատով, երկու բթով,
Մայրամ Աստվածածնա ծիու ծօի կաթով:
ՀԱՐԱ FFI: 1692, 02 / Շիրակ □ *Լանջիկ*

Կել կազար,
Աստվածազար,
Ադամութուն պղնձե.

- 3 Յոթն ութով,
- 5 Երկու քթով,
Էն աստուծո էն նիյթօին,
Սուրբ Սերգիսի ծին ծեռին
Կելի դիմաց,
Պերանը պաց,
- 10 Մեր կովերուն դեմը ելլող կելերուն
Պերանը կալած, կապած:

*ՔՔ, 281 / Կեսարիա
ԲԱ, 648 / Կեսարիա*

1 ԲԱ տեվ Կազար:

8 ԲԱ տեվին դիմաց:

10 ԲԱ մեր պըլուզին տեմն ելլող տեվերուն:

187ա

□ Աստվածամար, արա՛,
Լուզուն բերանը բուօ արա,
Չեռքը, ոտքը գուլ արա,
Թաթը՝ էտևը, կրունկն՝ առջևը:

ԱՆՆ, 104 / Նոր Նախիջևան

187բ

□ Աստվածամար, ահ արա՛,
Անօրեն մարդուն մահ արա,
Լեզուն բերանը բուրդ արա,
Թաթը կրունկին տեղն արա:

ՉԺՉ VIII, 100 / Ղրիմ

188

- Ադամ, Ադամ, հայր Ադամ,
Գուգար գելի պես,
Կայներ գառի պես.
Սուրբ Սարգսա ծիուն ծարովը,
- 5 Մայր Աստվածածնա քաղցր կաթովը,
Ութը մատով ու երկու բթովը՝
Կալիս ու կապ մնաս:

ՋՔ, 11 / Ջավախք

189

Գալը սարը կապեցի,
Սատանան անժաժ քարին կապեցի,
Քրիստոսին մխով մոմրոջը մխեցի:

ՋՔ, 11 / Ջավախք

Չավատան հայր հոգու՝
Լուսաբերն է խաչելության,
Տեր ինչ անարատ հղության.
Չրեեքն էկան թափվեցան,

- 5 Ոտք ու ձեռքը բիրեյալ,
Խաչն է բիրեյալ,
Թաղն է բիրեյալ:
Ալալոց, գալալոց,
Գերեզմանից ելավ տերն Քրիստոս.
- 10 Մայրան Աստվածածնա ծծի կաթով,
Սուրբ Սարգսի ծիու ծարով
Գայլն ու գազան կապիմ երկու բթով:

ՉԲՆ / Տաշիր Շահնազար

3 Անարատ գողության, ուղղ. ըստ իմաստի:

191

Բոզ ձիավոր սուրբ Սարգիսը,
Երնակ մուրուս սուրբ Մինասը
Մզրախ ձեռին էկան կայման,
Աջերը դրին մալի վրան:

- 5 Չար գազանը ակռեն սրած,
Մնաց տեղը չորցած կայմած:
Մենծ սերոբեն թրով զարկեց,
Գիլու բերանը ճղեց՝ կատռեց.
Տեղնուտեղը ընկավ սատկավ,
- 10 Անասուններն ազատվեցավ:

ԷԱԺԱ, 186 / Շիրակ

ՉԱԲԱ FFI: 7523, 03 / Շիրակ / Գյումրի /

192

Մարգարեաց գավազանով,
Լուսավորչա հողաթափով,
Նահատակաց կարմիր արնով,
Կուսանաց մաքուր աղոթքով,
5 Ձիմավոր սուրբ Գեորգա մզրախով,
Սուրբ Սարգսի կեծակե թրով,
Գաբրելական անուշ փողով
Չար գազանի բերանը պատռեմ,
Ոտ ու ձեռը ամուր կապեմ,

- 10 Սուր ակռեքը գետին թափեմ.
Աջքը քռեմա՝ ճամփեն չտեսնի,
Անգաճը խլմա՝ ձեն չըլսի,
Կեցած տեղը անժաժ նստի:
Չիսուս Տերս, աչքը վրես,
15 Չար գազանի ճանկեն փրկես,
Ավուր փորձանքեն ազատես:

ԱՄԱ, 108 / Շիրակ

193

Որդի գալուստին
Հովիվ էր Քրիստոսին,
Նստեր օխտը ճամփին,
Կը լար, կ'ողբար:

5 □ Հե՞ր լաս, հե՞ր ողբաս, □

Հարցուց նորան Քրիստոս:

□ Իմ Տեր, կըլամ, կ'ողբամ՝
Կը վախենմ գելից, գազանից
Եվ ամենայն ջանավարից,

10 Որ շուռ կըզամ մեջ գիշերին:

□ Գնա՛ մտիր սուրբ Սիմեոնին,
Ա՛ռ երկթե ժնջիլ, պողպատե բալնիք,
Դիր գողմ ի ոտին, գելն ի բերան
Եվ ամենայն ջանավարին,

15 Որ շուռ կը գան մեջ գիշերին:

ՀԺՀ VI, 147 / Վաղարշապատ

ԳԱՅԼԻ, ԳԱԶԱՆԻ, ԳՈՂԻ ԿԱՊՔԻ

194

Սուրբ Օվանեսը ուներ կապ պղնձե,
Կապեր գալ, կապեր գազան,
Կապեր ճին ճինավար,
Կապեր մարդ նենգավոր.
Կապերը կապած կենան,
Ամենայն չարի դիմաց կենան:

ՀԱԲԱ ՄԲՎ: 8196, 04 / Նոր Նախիջևան

195

Ըյնի լեռը,
Ըյնի ծովը,
Կապե գալը,
Կապե գազանը,

5 Ջին ջինավոր.

Օխտը խաթ ծովի տակը
Հալեցավ, մաշեցավ,
Բժշկվելով՝ բժշկվեցավ:

ՀԱԲԱ ՄԲՎ: 8196, 02 / Նոր Նախիջևան

3 գառը, ուղղ. ըստ իմաստի:

196

Պասն ու աղօթքն Բարսեղին,
Նետնմանեղն զինուորին.

Բարսեղ ըրըսղանտն
Մտաւ ի նեղ տապանն,

5 Կապեց օձն թիւնաւորն,

Գողն, գայլն գիշերն:
Քրիստոսի հրամանաւն,
Աստուածամօր քաղցր կաթնովն,
Սողոմոնի տախտակովն

10 Կապած կենայ,

Ոչ մերձենայ

Ծառայիս Աստուծոյ:

Մատենադարան, Հմայիլ.№ 19

ԳԱՅԼԻ ԿԾԱԾԻ

197

Մանեմ, մանեմ,

Գիլի աչկերը խանեմ:

ՀԱԲԱ, ՄԲՎ: 3351, 01 /

Նոր Ջուղա՝Սպահան

ԿԱՐԻԾԻ

198

□ Կարիճ, կարիճ,

Կապավորիչ,

Ագռռ, ագռռ,

Ազնի ծակին,

5 Աթեշ կտամ

Իման, իման.

Իրեստ ի՞նչ ա.

□ Դեղին զըֆրան:

□ Կալած էլնես,

10 Կապած էլնես՝

Օխտը մատով,

Օխտը բթով,

Տասներկու հայրապետով,

Քրիստոսա գերեզմնով,

15 Այ ջանավար,

Թի՛շ, թի՛շ թի՛շ:

ՀԱԲԱ, ՄԲՎ: 3351, 02 /

Նոր Ջուղա՝Սպահան

199

Ալալիոս, գալալիոս,

Աղա Ստեփան, Ստեփանիոս,

Կալիլ իմ, կապիլ իմ՝

Ութը մատով, էրկու բթով,

5 Սուփ Սարքսի ձիւ ձարով,

Աստուծածնի քաղցր կաթնով,

Ինչրու արեգակը դուս գա.

Չու՛շ, թու վիրի խար:

ԹՍԿ, 16 / Թիֆլիս

ՄԴ, 1874, №14 / Վայոց ձոր

2 ԹՍԿ Ստեփանոս, ուղղ. ըստ ՄԴ

4 ՄԴ անցել է 7-րդ տողի փոխարեն:

7 ՄԴ չիք:

8 ՄԴ չու՛շ կարիճ, չու՛շ:

8 վրացերեն է՝ չու՛շ, թե էշ ես:

ՕՁԻ ԵՎ ԿԱՐԻՃԻ

200ա

Կապիմ գօծը,
Կապիմ զկարիճը,
Անդնդային օձը,
Կըճավոր կարիճը՝

- 5 Ութը մատովս,
Երկու բըղնըկովս,
Քրիստոսի ծիուն ծարովմ,
Լուսավորչա աղոթքովմ,
Մարիամ մոր արդար կաթնովմ:
- 10 Առտոնց մանուկը գոտին կապե,
Ոչխարը դարն ելլա.

Մայր ճշմար, մայր ճշմար, մայր ճշմար:
ԱԱ, 1889, 57 / ԿիլիկիաՄայնթապ

ՀԱԲԱ, FFI: 4023, 01 / ԲուրսաՄՉալդայա

1-2 ՀԱԲԱ կապեմ օցը, կարիչը:

**3 ԱԱ անդադային, ուղղ. ըստ
իմաստի և ըստ ՀԱԲԱ տարբերակի:**

8 ՀԱԲԱ Հիսուսի:

9 ՀԱԲԱ Նանա Մարիամի:

200բ

Տունն իջավ տապանը,
Օձն ու կորը մեկտեղ եկան,
Լուսավորիչ վրա եկավ.
□ Գասդապատ, ի՞նչ կու բանիս.

- 5 Քեզ կապիմ բթնուկ մատովս,
Մարիամ մորը քաղցր կաթնովը,
Սուրբ Սարգսա ծիուն ծարովը:
Վաղն առավոտուն
Արդար տղան քնեն ելնե,
- 10 Ոչխարը լեռն ելնե,
Կապիս ու կարկամիս:

ՀԱ, 168 / Ակն

201

Դանիելի եղեյք կապան,
Մտայք նեղ տապան.
Կապիցին չարն չաքիյն,
Կապիցին օձն ի ծակին,
5 Կապիցին կարիճ թունավորին,
Կապիցին գյող գիշերին,
Կապիցին գյող ցերեկին:
Ութ մատով, էրկու պյոթով,

Սողոմոնի ծիու նալով,
10 Աստվածամոր ծըծի կաթով
Կալես, կապես,
Ապեկին թաս դնես,
Անատակ ծովեր թալես,
Մեր տուն ու տեղ չարից ազատես:

- 15 Չյորս պատերն պյուլորն էրկաթ,
Սունը, գեյրան, դռներ պողպատ,
Քյրիստոս աստված, կայնես վեր
մեր տան տեղաց,

Էլնես օգնական, պախապան
մեր տղեյներաց:
ՎՍԱ, 77 / Վան

2 մտայնք, ուղղ. ըստ իմաստի:

202

Սույբ սինը սըյտիս
Ավիտարոնը գըյկիս,
Խաչն ու խնծորն իրիսիս:
Ի՞նչ կու վախես, սեյտիս,

- 5 Շեքեր դամիչն ի ծառիս.
Իջոյ հոյը,
Կապիցի կոյը,
Էձոնց ավերը,
Աստըծու մայ,
- 10 Քոյցղը գինի:

ԱԱ, 1889, 49 / Հանճ

ՕՁԻ

203

Կորի՛ր, անիծյալ,
Կապյալ լինիս Օհան Օծնեցու առա-
ջին անմահ պատարագին:

ԱԴ X, 246 / Բորչալու

204

Լուսավորիչ պապան քովիկս է,
Շուրջառը վրաս ծածկոց է,
Պավագանը դրանս զոց է.
Գահե՛ ու պահպանե՛,
Կապե՛ ու կարկամե՛:

ՀԱ, 167 / Ակն

Բ. ՄԱՐԴԿԱԼՆՑ ԿԱՊՔԻ (№№ 205 - 2(220))

ԳՈՂԻ

205ա

Սուրբ Սարգիս մեր տունը օթե,
Թուրը դրանը գոց է,
Վալան երդիքը ծածկոց է,
Ով դուռը գա՝ կապի,
5 Ով երդիքն ելլե՝ կարկամի:
ՀԱ, 167 / Ակն

205բ

Մեր դուռը գնճըլած է,
Գավազանը դռանը կոց է,
Փիլոնն երդիք ծածկոց է.
Դուռն քալողը քար կըռռի,
5 Երդիք քալողը փուշ կըռռի:
ԳԱԹ, Ս. Քամայանի ֆոնդ, III-15

205գ

Քրիստոս մեր դունն է,
Աթռն Սողոմոնի է,
Բողոս, Բեդրոս տուռս է,
Սահագ, Ագոփ երթիկս է,
5 Փիլոնը երթիկիս ձածուզ է,
Խաչը, կավազանը տուռիս կոցն է.
Տուռըս էգողը քար գըռռի,
Երթիկիս եգողը ետ տառնա:
Փորձեյան1971, 95 / Նոր Նախիջևան

205դ

Աս դունը դերունի է,
Դաջարը Սողոմոնի է,
Ծիմը տուռը գաթ է,
Բողոս, Բեդրոս երթիզն է,
5 Փիլոնը երթիզին ձածուզն է,
Կավազանը տուռերուս կոցն է,
Խաչ, Ավեդարան կլուխներուս դագն է,
Անուն Հիսուսի Քրիստոսի:
Փորձեյան1971, 95 / Նոր Նախիջևան

206

Երեք, երեք լուսիկ եկավ,
Երեքին հագածն է ճերմակ.
Մեկն է Հիսուս, մեկն է Քրիստոս.
Մեկը դուռը կը պահե,
5 Մեկը երդիքս կու պահե,
Մեկն ալ գալած չարիքս կու խափանե:
ՀԱ, 167 / Ակն

207

Սուրբ Գաբրիելի կրակե սրով,
Սուրբ Գրիգորի աղոթքներով,
Կիարանոսի անսուտ խոսքով,
Սուրբ Գեորգա անդի լարով
5 Որովայնը կալի, կապվի,
Սիրտը ուռի, փորը պայթի,
Մեզն ի փորին հանգուստ ընկնի,
Միսն օսկոռեն ջոկվի, թափի,
Գողն իր բերնով խոստովանի,
10 Մինչ ի կորուստն հայտնվի:
*ԷԱԺԱ, 187 / Շիրակ
ՀԱԲԱ, FFI: 7522, 04 / Գյումրի*

ՉԱՐԻ, ՉԱՐԻՔԻ, ՉԱՐԿԱՄԻ

208

Ըսին թը՝ տեվ է,
Հայեցա նա՝ կառ է,
Կթիցի նա՝ կաթ է,
Խմեցի նա՝ քաղց է.
5 Ութ մատոք, երկու բթոք,
Մայամ մորը քաղցը կաթոք
Կապ կինա չարերուն պերանը,
Տեր մեր Հիսուս Քրիստոս:
ԲԱ, 647 / Կեսարիա

5 քթոք, ուղղ. ըստ իմաստի:

209

Աստվածածին լեռներն ա,
Աստվածորդին գրկին ա,
Սաղմոսարան սրտին ա,
Իրեք բեվեռն ափին ա.
5 Մեկն՝ սիրտը սատանին,
Մեկն՝ բերանը գազանին,
Մեկն էլ տըծմին ու բըծմին,
Որ ժուռ կուգա զխուս վրա:
ՄՀՀ, 341 / Քղի

210ա

Հոնե կագո մեր Հեղնին,
Թոզն ի գլուխը պիրիսմին,
Իսկի շրջոռը Քյիստիս ուսին:
Չառն ունի երկու բիպեռ.
5 Մեկը՝ սիյտը սատանին,
Մեկը՝ բիյոնը գազանին՝
Հովըխոսուն, մեջ գիշիրին:
ԱԱ, 49 / Հաճըն

210բ

- Երեք բանն Յիսուսի,
- Երեք բեւեռն Քրիստոսի.
- Մեկն ի սիրտն սատանայի,
- Ա[մեկն] ի բերանն զազանին,
- 5 [Մեկն ի] ձեռքն գողին,
- Անպահ շուրջ գայ ի գիշերի:
- Ով ի դուռս գայ՝ սարսի,
- Ով ի յերդիքս գայ՝ կապուի,
- Թաթն յետեւն եւ կրունկն [յ]առջեւն:
- 10 Չիք դառնան ամէն չարքն ի դիմաց
ծառայիս Աստուծոյ...
Feldt 1986, 358

211ա

- Ուսին, ուսին սուրբ Կուսին,
- Երեք բևեռ Քրիստոսին.
- Մեկն՝ ի սիրտ չար սատանին,
- Մեկն՝ ի բերան գել զազանին,
- 5 Մեկն՝ օգնական յուր ծառային:
- Ես գիշերիս, մեջ գիշերիս,
- Չա՛ր, կալիս, կապվիս, կործանվիս:

ԱՍ, 256

ԱՅԳ, 319 / Սուշ

*ԳԱԹ, Սրվանծոյանցի ֆոնդ, Լր, №1, IVր № 18
ՀԺՀ VI, 143 / Վաղարշապատ*

- 1 ՀԺՀ VI մայր կուսին:
- 2 ԳԱԹ, Լր, № 1, ՀԺՀ VI երեք պիպեր:
- ԳԱԹ, IVր, № 18, Տախտակ փակեր Մոսեսին:
- 3 ԳԱԹ, Լր, № 1, ՀԺՀ VI չար չիք:
- ԳԱԹ, IVր, № 18, Իրեք բևեռ կեր Քրիստոսին:
- 4 ԳԱԹ, IVր, № 18, Մեկ բերան գել զազանին:
- 5 ՀԺՀ VI Մեկն էլ ի սիրտ չարին:
- ԳԱԹ, Լր, № 1, IVր, № 18 չիք:
- ԳԱԹ, Լր, № 1, Մեջ գիշերին, կես գիշերին:
- 6 ԳԱԹ, IVր, № 1, Մեկն էլ կան գեր կես
գիշերին:
- ՀԺՀ VI Որ չ'օլորտի մեջ գիշերին:
- 7 ԳԱԹ, IVր, № 18, Որ չվախեր սիրտը փորին:

211բ

- .Յուսին, .յուսին սուրբ Կուսին,
- Ելանք գացինք դուռ Մուսեսին,
- Երեք բևեռ Քրիստոսին.
- Մեկն՝ ի բերան գել զազանին,
- 5 Մեկն՝ ի բերան չար աչքին,
- Չար լեզվին, չար նիաթին, չար սահաթին,
- Մեկն էլ ի՞նչ, կես քշերի, մեջ գիշերի
- Դալան տողաջմիշ կանի:

- Թևը թևին թուլ անես,
- 10 Աչքն երեսին կուր անես,
- Լեզուն բերնին օղ անես,
- Ոտը ոտին կոնտ անես:
- ԳԱԹ, Կ.Կոստանյանի ֆոնդ, № 129 /
Աշտարակ/Ղզլթամուր /Ոսկեվազ/*

211գ

- Ուսին, ուսին սուրբ Կուսին,
- Գնացինք հասանք Քրիստոսին՝
- Վերնաժամ պատարագին ի մեջ դաշտին:
- Պղծավորներ երևացին,
- 5 Պեղծ թշնամիք երևացին,
- Ոտվին գետին պիպեցին,
- Գլուխ երկինք պատրուսեցին,
- Սիրտը փորը սուս էրին,
- Աչքը էրեսին կուր էրին.
- 10 Կալած մնա, կապած մնա
- Մինչ ի գալուստ Քրիստոսին:

ԼԱԺ2, 19 / Կարս

212

- Ուսին, ուսին սուրբ Կուսին,
- Փողե կոճակ Հարութնին,
- Հոռոմսիմեն հարսնեցուցին:
- Մայրա՛ն, քու՞ն ես, թե զարթուն:
- 5 □ Ոչ ի քուն, ոչ ի յարթուն:
- Իմ Տեր եկավ ամպու խաչաց,
- Եկավ նստավ յաթոռ գալոց,
- Ձենն էտու աշակերտաց.
- Գնա՛, գնա՛, պիղծ թշնամի,
- 10 Բան ես գործե անօրինաց:

ՀԲ, 18 / Ջավախք

213

- Իրեք պիպեր մի ափիս.
- Մեկը՝ սիրտը սատընին,
- Մեկը՝ բերան զազանին,
- Չըզա պահե եփն ի կողին:
- 5 □ Լուսի՛կ, դուն քու՞ն ես, թը արթուն:
- Ու չէ քուն եմ, ու չէ արթուն.
- Քրիստոս իջավ հայրենիք,
- Կըյրեց երեք թուփ վարդենիք,
- Խըրկեց սրբոց առաքելոց:
- 10 Մեկը՝ Հիսուս, մեկը՝ Քրիստոս,
- Մեկը՝ Օհան Ոսկիբերան.
- Մեկը՝ դուռս կը պահե,

Մեկը՝ երդիքս,
Մեկն ալ հոգուս պահապան:
15 Ով որ այս աղոթքը օրն երեք անգամ հիշե՛
Աստված իրեն մեղքը չը հիշե:
ԱԱ, 36 / Կիլիկիա Այնթապ
ՀԱԲԱ, FFI: 4019, 01 / Բուրսամ Չալդայա

4 ՀԱԲԱ դու պահե:

8 ՀԱԲԱ երեք չիք

14 ՀԱԲԱ չիք:

214

Հիսուս Քրիստոս, սուրբ ծերունի
Վերնատուն ին, պատարագին՝
Ան թշնամին տուռը առավ:
Կույս Սարիամ ծանը լսից,

5 Վազից, չվանը ոտքը ցըքից,
Անօրինաց մահ հանից,
Սիրտը փորը փորցանից,
Աչքն էրեսը կուր անիս.

Փենճերենն էկողը փատ կտռի,

10 Տուռն էկողը քար կտրի:

ՀԱԲԱ, FBI: 1818, 03 / Ղրիմ Սիմֆերոպոլ

ՀԱԲԱ, FFI: 1983, 04 / Նոր Նախիջևան

Փորքշեյան 1971, 95 / Նոր Նախիջևան

1 ՀԱԲԱ, FFI, Փորքշեյան 1971 ծերունի:

3 ՀԱԲԱ, FFI, Փորքշեյան 1971 դունը:

9 ՀԱԲԱ, FFI, Փորքշեյան 1971

Փենջերեյին էգողը քար գդռի:

10 ՀԱԲԱ, FFI, Փորքշեյան 1971 չիք:

215

Ալալուս, սըփ թալալուս,
Իրեք ախպեր էճան լուս,
Գյացին գյետ Չեորտանես,
Խրեղեն թուր քյաշեցին,

5 Անիծածին զարկեցին:

Անիծած հերտը վցավ՝
Մատնիկ Սողոմոնին,
Կոճնակ Հարութնին,
Գյավազան Մուսեսին,

10 Որ չըմերձենա Աստծու ստեղծածին:

ՀԱԲԱ, FAV: 3091, 01 / Ռշտունիք

216

Էվան կթթեց, Մարիամ մակրդեց,
Քրիստոս էկավ խաչակնքեց,
Կաթն էղավ մակարդ, մակարդ լե կաթ:
Էվան շաղեց, Ադամ կրդեց,

5 Հայր Աբրահամ կերակրեց,
Չար կերավ, չար տարավ,
Չարի մեկ լե տեղե մնաց,
Հայր Աբրահամ պարագան մեջե մնաց:
Խաչակնքեմ, չարս հալածեմ,

10 Սուրբ խաչ, պայծառ խաչ,
Դուն իմ մտքիս աչքե բաց:

ԲԱ, 471 / Դիարբեքիր

217

Հավատով խոստովանեմ՝

Յոթ գլուխ Ավետարան,
Կանգնած հացի խեր խրիշտակ,
Մայր կուս, մայր Աստվածածին.

5 Դու չարկամներաց կալես, կապես,
Խալես, խափանես,
Կրակ կազաբից, արուս խղեղից
Ազատ անես,

Յա՛ չարխափան Սուրբ մշան:

ՀԲՆ / Վասպուրական

218

Էգեցի, էգմանեցի,
Ջուխտակ մոմեր կպուցի,
Երուսաղեն ուխտ գնացի,
Լուս գերեզման համբուրեցի:

5 Բու՛մ ջուր ավազանեն,
Թել՛մ ապրեշում սուրբ սեղանեն.
Կալած կենաս, կապած կենաս,
Օխտը պորտես հեռու կենաս:

ԳԺԳ VI, 144 / Վաղարշապատ

ԶԱՐԿԱՄԻ ԵՒ ԶԱՐԱՆՈՍԻ

1(219)

- Եկին ասացին, թէ քո չարկամքն գայլ էր նա:
Գնացի տեսա, որ գառն էր, գերդ կով էր:
Կալա գերդ գմաքի,
Բռնեցի գերդ գեզն,
5 Լծեցի քան զգուճեշ,
Կապն դրի գերդ զէշ, հեծա
Եւ դարձեալ գերդ զոչխար արարի
Եւ կթեցի նա.
Քաղցր էր կաթն էր,
10 Երբ կերա նայ՝ քաղցր էր:
Քան գեզն լծեր եմ,
Ձերդ զգուճեշն կապեր եմ,
Քան զէշն իմ չարկամն հեծեր եմ:
Սև շուն ի շուկան
15 Եւ սպիտակն ի մէխան անկան
Եւ յիրար կառնի[ն] և կռուին:
Գէր սև աւճն ու բաժնէր և կտրէր:
Այնպէս բաժանէր և կտրէր չարկամին,
չարխօսին սիրտնին,
Բաժանէր աչքն յերեսէն,
20 Յանուն հօր և որդոյ և հոգոյն սրբոյ:
Եւ դարձեալ կապեցի չար խօսողին,
Բերան կողպաք դրի,
Ոչ բացուի և հալի,
Այլ կապին դէմ առաջին Աստուծոյ:

Գլուճրիի Գմայիլ, № 3

17 կարէր, ուղղ. ըստ իմաստի, հմմտ. 18-րդ տողի հետ:

2(220)ա

- Ի տանէն ես էդուրս ելայ՝
Իմ չարկամն տեսայ, ասէ.
□ Լուսին եմ ձեր թևին,
Արեգակն բարկ եմ ձեր երեսին,
5 Աւետրան եմ ձեր գրկին,
Քահանա եմ ձեր մըտին,
Վարթ եմ ձեր գլխին,
Ըռիք ունեմ ձեր մէջքին,
Գօտին միսք եմ ձեր ջլային,

- 10 Շաքար եմ ձեր բերանին,
Մատանի եմ ձեր մատին:
□ Քան ըզգայլ տեսայ զձեզ,
Քան զգառ զենեցի.
Քանձ ասլան տեսայ,
15 Քանձ մաքի կթեցի.
Քանձ զառջ տեսայ,
Քան զկօվ կթեցի.
Քան զօժ տեսայ,
Քան զծուկ բռնեցի.
20 Քան զվիշապ տեսայ,
Քան զկօվ կթեցի:
Չարկի երես չար բռնաւորին,
չարկամին
ՀԲ [72] ազգի լեզուվ,
Որ կուրացան և ոչ տեսին զլոյս
Եւ ոչ զծառայս Աստուծոյ [անուն]:

Գլուճրիի Գմայիլ, № 1

**3 թևին, ուղղ. ըստ իմաստի:
3-4 լուսին, արեգակն դրված էին գաղափարագրով:**

2(220)բ

- Քան զլուսին եմ քո թևիդ,
Քան զբարկ արեգակ եմ երեսիդ,
Քաֆըր վարդ եմ ի քթիդ,
Վարդապետ եմ ի մտիդ³⁴:
Սրան հաջորդում եմ աղոթքի
հետագա տողերը:
5 Թէ գայլ ես՝ նայ գառ եղես,
Թէ առիւծ ես՝ նայ մաքի ես,
Թէ օձ ես՝ նայ կով ես.
Ձերդ գառն տեսայ քեզ,
Ձերդ մաքի բռնեցի,
10 Ձերդ կով կթեցի զքեզ:
Ի սուրբ կուսանքն խապար տարան,
Իւր մուրազն զարկի:
Չունիք իշխանութիւն
Ոչ հպարտանաք, ոչ մեծանաք
15 Եւ ոչ բարձրանաք
Ի դիմաց ծառայիս Աստուծոյ [անուն]:
Մատենադարան, Գմայիլ, № 34

³³ Սույն հավելվածում են զետեղվում միջնադարյան հմայիլներից ու ձեռագրերից քաղված չարկամի և չարախոսի կապքի և տարբեր չարիքներից ու վտանգներից պահպանվելու հմայական աղոթքների մի քանի ընտիր մոուշներ, որոնց մեծ մասը հագեցված է ժողովրդական բառ ու բանի տարրերով, ըստ երևույթին, սերուն է բանավոր ավանդությունից և ամբողջական պատկերացում է տալիս հմայական կապքի աղոթքների առավել վաղ ձևերի մասին:

³⁴ Այս քառատողին անմիջապես հաջորդում է հետևյալ ծանուցումը. «Ձայս Գ[3] հետ ասայ և հանգստացուր և գնայ առ պարոնն անվախ: Երբ ի մօտն մտանես՝ զայս ասայ»:

**4. ՏԱՐԲԵՐ ՉԱՐԻՔՆԵՐԻՑ ՈՒ ՎՏԱՆՉՆԵՐԻՑ ԴԱԴՊԱՆՎԵԼՈՒ
(№№ 3(221)Ս10(228))**

3(221)ա

Ուրուճասմեր, Մարմարասմեր,
Հաղաղիյիս, Քուրամ,
Որ սարն էք կամ որ ձոր էք,
Դուք հասուցեք ծառայիս Աստուծոյ
5 Եւ ազատեցեք գողէ, հարամէ,
Ի սրէ, ի թրէ, ի խանջարէ,
Ի մզրախէ, ի թւանկէ
Եւ յամեայն պատուհասէ, ամէն:

Մատենադարան, Հմայիլ.№ 19

3(221)բ

Յիշայ զՈվայէլ հրեշտակապետն,
Սուրիէլի, Ուզիէլ, Ջիթայէլ, Ըռափայէլ,
Դաքայէլ, Սուքայէլ, Սիգագաէլ,
Դուք ազատեցեք զծառայիս Աստուծոյ
5 Ի սարէ, ի ձորէ,
Ի քարէ, ի քոլէ,
Ի կարկտէ, ի կածակէ,
Ի հեղէ, [որ] հանի հուն գետոյ,
Ի մահէ, ի մահտարածամէ,
10 Ի գայլէ, ի գազանէ,
Ի գողէ, ի հարամէ,
Ի կատաղած շանէ,
Ի սրէ, ի թրէ
Ի նետէ, ի նիզակէ,
15 Ի խանջալէ, ի տանակէ,
Ի թուպէ, ի թվանքէ
Եւ ամենայն ինչ ցեղ սուր կայ՝
Կապի և փայտ [ո]լառնայ,
Չեռն և զոտքն թուլանայ,
20 Խելքն ու միտքն կապի,
Որ ոչ կարէ զարկել զմարդն ծառայիս

Աստուծոյ [անուն]:

Մատենադարան, ձեռագիր № 6678, 43

5 ի ցորէ:

14 ի նեզակէ:

19 թուլայնայ:

3(221)գ

Գաբրիէլ և Սիքայէլ, Ռափայէլ,
Անանիէլ, Ուրիէլ, Դակուէլ,
Ադոնիէլ, Բարաքիէլ, Փանուէլ,
Տածիէլ, Սուքաէլ, Սաղաթէլ,
5 Սարաքմիէլ, Սարայիէլ,
Ո՛վ սուրբ հրեշտակ[ք] Աստուծոյ
Եւ հրեշտակապետք Աստուծոյ,

Դուք օգնեցեք և փրկեցեք

Եւ ազատեցեք յամենայն
փորձանացն զծառայն՝ *[անուն]*
10 Ի յանկարծ զարկուց,
Ի սրէ և ի թրէ,
Ի խանջալէ, ի դանակէ,
Ի նետէ, ի նիզակէ,
Ի պարսետէ և ի քարէ,
15 Ի կատղած շանէ,
Ի գայլէ, ի գազանէ,
Ի գետէ հարուցելոյ,
Ի մահէ, ի մահտարածամէ,
Ի խոցող հրեշտակէ,
20 Ի հրոյ, ի յօդոյ,
Ի ցրոյ, ի հողոյ,
Ի գարհուրանաց գիշերոյ,
Ի կայծակէ, ի յորոտմանէ,
Ի շարժմանէ, ի ցասմանէ,
25 Ի թշնամեաց, ի չարկամաց,
Ի չար լեզվէ,
Ի չար յաչից, ի չար նազարէ,
Ի չար մարդոց,
Ի դիւէ, ի սատանայէ,
30 Ի Բելիարայ,
Ի քաջքէ, ի յաւերժահարսէ,
Ի Լեզգեհոնէ, ի Բեհեղզաբուղէ,
Ի չար այսոց,
Ի թպղէ, ի յալէ,
35 Ի չար սիւսքէ:
Եւ ի յետս ածէ ի յիրէ չարէ,
Ի յաւուր չարէ,
Կանանց չարէ,
Ի պոռնկութենէ, ի փորձանաց
40 Երևելեաց և յաներևութից
Զծառայն Աստուծոյ *[անուն]:*

Մատենադարան, Հմայիլ.№ 34

Մատենադարան, ձեռագիր № 6678, 38

Չեռագիր № 6678

1. Դակուէլ:

2. Փանուէլ, Տածիէլ, Սուքիէլ:

3. Սաղաթիէլ, Սարաքմիէլ, Սարայիէլ, Ըռափայէլ:

4-7 չիք:

8-9 Դուք պահապան լերուք զծառայս Աստուծոյ:

10 ի յանկարծակ:

12 ի նիզակէ:

13 ի տանակէ, ի քարէ, ի մզրաղէ:

14 չիք:

- 16 ի գայլէ չիք:
 17 յարուցման:
 18 տարածամէ:
 20 ի քրոյ:
 21 ի հողոյ չիք:
 21 ի դևաց, այսոց չարեաց:
 27, 29 չիք:
 30 ի սատանայէ, ի Բելիարէ:
 31 ի քաջէ:
 32 ի Բեղեղաբոռէ:
 33 ի չար այսոց տեղէ:
 34 ի ալքէ և յետսած յիրէ:
 35-38 չիք:
 39 չարէ, փորձութենէ:
 40 չիք:
 41 Պահեա և փրկեայ զծառայս Աստուծոյ:

4(222)

- Փրկեա, Տէ՛ր, զծառայս քո
 Ի դիւաց, ի կախարդաց,
 Ի յաղանդաւորաց, ի չարկամաց,
 Ի չար աչից, ի չար լեզուից],
 5 Ի սուտ խօսից.
 Ի գետէ յարուցելոյ,
 Ի գազանաց կատաղելոյ,
 Ի ժանեաց չար վիշապէ,
 Ի յիժէ, ի քարբ ամէտ,
 10 Ի կորէ, ի գայլէ,
 Ի ջորեկէ, ի յառեծուց ժանեաց.
 Ի գողէ, ի հարամկաց սըրտէ,
 Ի հարբած մարդոյ,
 Ի կընկան չարէ,
 15 Ի հով ու ջերմէ.
 Ի սարսափելոյ, ի ցըրտանալոյ,
 Ի գլխացաւէ, ի բերանացաւէ,
 Ի յաչաց ցաւէ,
 Ի փողացաւէ, ի յակռացաւէ.
 20 Ի խոցոյ ելանելոյ,
 Ի յելունէ, ի գնայունէ,
 Ի սընկանէ, ի շուղաղէ,
 Ի յարեաբեր ցաւէ,
 Ի մեղմու քամէ, ի տկարութենէ.
 25 Ի բարձր տեղաց փաթե]րակելոյ,
 Ի կատողած շանէ
 Եւ այլ ազգիմազգի ցաւէ և ի պատուհասէ.
 Ի յաւազաց և ի բռնաւորաց
 Եւ յամենայն պատահարաց:
 30 Պահեա ամբողջ և անարատ
 Եւ անսասան հոգւով և մարմնով,
 Կեալ աստուածային աջով քո հովանի
 Ի վերայ սորին,

- Աընոյ և ածի ի չափ հասակի.
 Արա զսա որպէս ծառ պտղաբեր
 35 Ի տան տեառն Աստուծոյ,
 Տուր սոցա զաւակ,
 Արհնութիւն և քեզ փառք
 յաւիտեանս, ամէն:
Մատենադարան, Հմայիլ.№ 1

ՉԱՐ ԼԵԶՎԱԿԱՊԻ

5(223)

- Արայխուլ, Մարախուլ, Ատպա, Կիրակի,
 Դմիլամ, Իլլահ, Սեբիոս,
 Սովզան, Ջօրիոս, Աթապէլն,
 Ռ՛վ սուրբ հրեշտակք Աստուծոյ,
 5 Դուք քարէ հիմն արկէք
 Ի վերայ հայի և տաճ[կ]ի,
 Հաքենի և բռնաւորի,
 Դատաւորի և նայիպի,
 Չարկամաց և չարախօսաց,
 10 ՀԲ [72] միլաթի չար լեզուացն
 Եւ պապանձեցուցէք,
 Լալ և էշ դարձուցէք
 Յառջէն ծառային Աստուծոյ,
 Ռոյ վերայ գիրս լինի [անուն] Աստուծով:
Մատենադարան, Հմայիլ.№ 34

6(224)

- Յայն ժամ բացաւ երկինքն
 Եւ ԿՌ [60000] հրեշտակք յերկիր իջին
 Եւ աթոռ դրի վաթսուն Ռ [1000] զանջիլ:
 Բերին զանջիլ, բերին զանջլեցին
 5 Եւ փակեցին վաթսուն հազար չարկամաց
 Եւ չարախօսաց ՀԲ [72] միլաթին՝
 Հայորդին և տաճիկին,
 Բռնաւորին և դատաւորին,
 Դուրին և դրկեցին,
 10 Մեծին և փոքրին,
 Մարդուն և զկնկանն,
 Ազգաց և ազանց,
 Որ էշ և լալ,
 Խուլ և մունջ լինին
 Յառջէն ծառայիս Աստուծոյ [անուն]:
Մատենադարան, Հմայիլ.№ 34

7 հայոյտին ուղղ. ըստ իմաստի:

7(225)

- Ալտուն ալթուն մուշրուպայի,
 Ենդուն ալթուն փունդարիմայ,
 Ալտուն ալթուն սուխմտան,

ՉԱՐ ԼԵՁՎԻ ԵՒ ՉԱՐ ԱՉՔԻ ԿԱՊՔԻ

Կայր Մեծն Մովսէս յեզր Կարմիր ծովուն:
 Եւ արտասուաց Մովսէս ի դառն արտասուս:
 Եւ կաթեաց արտասուքն Մովսէսի ի
 յաթոռն աստուածութեան:
 Եւ լուվաւ Աստուած Մովսէսի ծառային իւրոյ:
 5 Եւ ընկղմեաց զփարաւունն զօրօքն
 իւրովքն [ի ծով] Կարմիր:
 Նոյն ողորմութեամբն Աստուծոյ
 Եւ աղօթիքն Մովսէսի
 Ընկղմին, կալին և կապվին
 Ամենայն չար լեզուքն ամենայն
 միլաթին և ազգին.

10 Հայու և տաճիկին,
 Փաշի և քեհի,
 Պարնի և աղի,
 Ղազու և մուֆթու,
 Դատաւորի և բռնաւորի,
 15 Սուպաշու և նայիպի,
 Շահնու և նազրի,
 Մելիքի և ըռէսի,
 Խանքի և պճեղի,
 Մեծատան և աղքատի,
 20 Դուրի և դրկեցի,
 Օտրի և բնկի,
 Հեռաւորի և մերձաւորի,
 Մեծի և փոքրի,
 Հաւատացելոյ և անհաւատի,
 25 Արամու և աճամու,
 Քրտու և թաթարի,
 Հօռոմի և ֆռանկի,
 Մարդու և կնկան,
 Ործու և իգու
 30 Եւ ամենայն միլաթի:
 Կապեա՛յ, Քրիստոս աստուած,
 Ձչար աչքն՝ ի չար այտին,
 Ձչար լեզուն՝ ի չար բերանին,
 Ձչար սիրտն՝ ի չար փորին,
 35 Ձչար խորհուրդն՝ ի չար փորին,
 Ձչար երակը՝ ի չար անձին,
 Ձչար ոտքն՝ ի չար կօշիկին,
 Ձծեռքն՝ ի չար թեզգնիկին,
 ՅԿԵ [365] զողվածքն,
 40 Ե [5] զգացեարանքն,
 Ձ [6] շարժունքն,
 Աչքերու լուսն,
 Բերներու խօսքն,

Ալումի վա յուզում ույտում *[անուն]*³⁵:

5 Գնաց ի դիմաց ՀԲ [72] ազգ և միլաթ՝
 Ի հայու և տաճիկի,
 Փաշի և քեհի,
 Պարնի և աղի,
 Դատաւորի և բռնաւորի,
 10 Մեծի և փոքրի,
 Դրկեցի և օտարի
 Եւ ամենայն ազգի *[անուն]*:
 Քաղաքի գլուխ թագաւոր՝
 ճակատն՝ արեգակն,
 15 Ունքն՝ կանթեղ,
 Աչքերըն՝ սիրատես,
 Բերանն՝ ղազի,
 Լեզուն՝ Մօսուլ,
 Ի դիմաց հայու և տաճիկի,
 20 Մեծի և փոքրի,
 Դատաւորի և բռնաւորի,
 Դրկեցի և օտարի *[անուն]*:
 Յուրայ երեսներն,
 Թուրայ ի վզերն,
 25 Կռանայ ի գլխըններն,
 Լախթայ ի թիկներն,
 Լուսայ ի յաչքերն,
 Քաֆուր վարդ այ ի քթերն,
 Շաքար այ ի բերներն,
 30 Կողպէս այ ի պնկներն:
 Ո՛վ ազգ և ազինք
 Եւ հայ ու տաճիկ,
 Աղայ և ամիրայ,
 Չարկամ և չարախօս,
 35 Էշ եք և էշ կացեք,
 Չօ՛շ, չօ՛շ, չօ՛շ,
 Լալ եք և լալ կացեք՝
 Որպէս քարն անխօս
 40 Եւ որպէս գետինն անմռունչ լինիք:
 Յորոյ վերայ որ այս գիրս լինի *[անուն]*,
 Ամենեցուն բերներն բուրդ լինի,
 Աչերն կուր լինի,
 Անձներն մեռել լինի,
 45 Որ ոչ կարենան չար խօսել
 Եւ չար ասել
 Եւ չար ակնել
 Ծառայիս Աստուծոյ *[անուն]*:

Սատենադարան, Դմայիլ, № 34

14 ճակատն, ուղղ. ըստ իմաստի:

³⁵ Թուրքերեն քառատողի թարգմանությունն է.
 Վերցրեցի ոսկե գավաթը,
 Իջա ոսկե աղբյուրը,
 Վերցրեցի ոսկե ջրից՝
 Ձեռքս ու երեսս լվացի:

- Սրտերու խորհուրդքն,
 45 Ոտներու քայլքն,
 Ձեռներու շօշափն,
 Գլխըներու խելքն
 Եւ զամենայն զօրութիւնն նոցա:
 Կապեայ՝ Քրիստոս աստուած,
 50 Երկաթի կապօք,
 Պղնձեա սանձերօքն,
 Հրեղէն բեւեռօքն,
 Ընդ անշարժ վիմօք,
 Անլուծանելի կապանօքն,
 55 Որոց ոչ ունին իշխանութիւն
 Չարխօսել և չար ասել և չարակնել
 Ծառային Աստուծոյ այս անուն Յարութեանին,
 Որոց վերա գիրս լինի.
 Յարութեան և իւրեանց տանն
 60 Եւ որդոցն և մալին և ապրանացն,
 Եզան և կովուն,
 Ձիուն և ջորուն,
 Գառուն և մաքուն,
 Այծուն և ուլուն,
 65 Գոմըշուն և ձագուն,
 Իշուն և քունկուն,
 Վարին և ցանքին,
 Արտին և ափին,
 Կալին և կտին,
 70 Լծանին և կթանին,
 Թանին և թացնին,
 Եղին և մեղրին,
 Շանն և կատուին,
 Խաւուն և ճվին
 75 Եւ յամենայն ըստացուածին, ամէն:
 Ոչ ափն մէջն մագ
 Եւ ոչ ծովուն խուփ
 Եւ ոչ երկնուց սուն,
 Ոչ գետնին գերանն
 80 Եւ ոչ այս կապիս արծակունն,
 Ոչ այս գրիս բաղլունն եղիցի
 Ի դիմաց ծառային Աստուծոյ Յարութիւնին:
Սատենադարան, Հմայիլ, № 34

9(227)

- Այս այն գիրն է,
 Որ Յեսու որդին զարեգակն կապեաց
 Եւ զթշնամին հաղթեաց
 Եւ զծօւն պատառեաց.
 5 Նույնպէս կապի և կարկի բանին Աստուծոյ
 Ամենայն չար լեզուքն և չար աչքն,
 Չար թշնամիքն, չար անօրէնքն
 Ի դիմաց ծառայիս Աստուծոյ *[անուն]*:
 ... Դարձեալ կապէմ բարեխօսութեամբ
 10 Սուրբ Աստուածածնին և սուրբ առաքելոցն

- Չարկամաց աչքն երեսօք
 Եւ չար լեզուն ի բերան
 Եւ չար ձեռն ընդ բազկան
 Եւ զոտքնըն բանալօքն.
 15 Կապէմ ՀԲ [72] ասքի աչքն և լեզուն՝
 Ը [8] մատամբ և Բ [2] բթամբ,
 Աստուածամօրն քաղցր կաթամբն
 Եւ Քրիստոսի աւետարանան
 Եւ Քրիստոսի աւանակի ծարուն,
 20 Վարսաւոր հրեշտակի հերուն,
 Սուրբ Գէորգա ծիու ծարուն,
 Սուրբ Սարգսի ծիու ծարուն.
 Կապէմ ՀԲ [72] ասքի աչքն և լեզուն՝
 Դ [4] զլուխ աւետարանիու,
 25 Ը [8] կանոն սաղմոսու,
 ԻԴ [24] մարգարէի և
 երկուտասան առաքելովքն,
 Թ [9] դաս հրեշտակօք
 Եւ Դ [4] կողմ աշխարհի սրբօւքն.
 Եւ սուրբ խաչին Քրիստոսի
 30 Կապէմ զամենայն չար մարդոց
 զաչքն և զլեզուն՝

Ղադու և սուպաշու,
 Հայու և տաճկի,
 ՀԲ [72] միլաթի չար լեզուն:
 Կապին և կարկին ի դիմաց
 Ծառային Աստուծոյ *[անուն]*,
 Ամենեքեան զբարին խօսին, եղիցի, ամէն:
Սատենադարան, Հմայիլ, № 10

ՉԱՐ ՀՍԱՅՈՒԹՅԱՆ ԿԱՊԹԻ
 10(228)

- Տէր Աստուած,
 Որ ժամ զարքայութիւն քո արարեր
 Եւ շինեցեր զդրախտն եղեմ ընդ յարևէլս
 Եւ հրամայեցեր Դ [4] վտակ գետոցն
 5 Փիսոն, Գեհոն, Տիգրիս, Եփրատ,
 Եւ որ ոչ կարացցեն կալ հակառակ
 հրամանաց քոց,
 Տէր, նոյնպէս և մի՛ կարացցեն
 կալ հակառակ ծառայիս Աստուծոյ:
 Տէր Աստուած,
 Մի՛ չարակն, մի՛ չար լեզուն,
 10 Մի՛ չար նիաթն,
 Մի՛ չար զգայարանքն,
 Մի՛ չար միտքն,
 Մի՛ տեղատուք,
 Մի՛ հանգուցակապք,
 15 Մի՛ ծրարաւորք,
 Մի՛ խափուսիկք
 Եւ մի՛ այլ ինչ,
 Որ սատանական որոգայթք և զործք,

Ձոր սատանական գործովք
առնին ազգի լազգի:
20 Նստեալ սուրբ կուսանք
դրախտն ԻԼԽ [20, 30, 40],
Առեալ զցօղն կանեփի
Եւ կապեաց ԳՃԿԵ [365] լեզուն
հրէից և զՊեղատոսին:
Աստուծոյ կարող զօրութեամբն

Կապեալ եմ զամենայն կապք և
զկախարդութիւնք:
25 Ձչար ակն և զչար լեզուն,
Կապած լինին դիմաց ծառայիս Աստուծոյ:
Գյուճրիի Գմայիլ N 4
18 որկայքք ուղղ. ըստ ձևի:
20 կուսնք ուղղ. ըստ ձևի:

V
ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ԻՐԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ
(№ № 229-253)

ՄՇԱԿԻ
229

- Աստված օղորմի փիրիմ, փիշաքարին,
Խեր Աբրախամին, Դավիթ մարգարին,
Հալաջ Մասուրին, Հունան մարգարին,
Անհիշատակ պառվուն,
5 Ինչ յոթ դիր չոքներով յերուսաղեմ գնաց,
Ուր մեղաց թողութեն չուզեց.
Մշակի միջաց խանգստութեն ուզեց:
ՀԱՐԱ, FAV: 3081, 03 / Ուտունիք

ՍԵՐՄՆԱՑԱՆԻ
230

- Օրշնյալ Տեր մեր Հիսուս Քրիստոս,
Հայր մեր, որ յերկինս ես...
Իդա մեկ բուռ՝ էրունաց թռչունաց դսմաթ,
Իդա մեկ լե՛՛ ամճար աղբըտի,
դոնաղի դսմաթ,
5 Իդա լե՛՛ իմ ճժկներու դսմաթ:
Դու ամոթով չէմիս, Աստված,
Դու իմ տուն ու դուռ շեն պահիս,
Հայր Աբրամու օրշնիք թափիս ես արտին,
Կանչըցու, ո՛վ Աստված, բարով,
խերով քաղինք,
10 Դուշման վըր մզի չի ծիծղըցուս, Աստված:
ԷԱԺԶ, 398 / Ալաշկերտ

ԴԱՇՏԱՄԿՆԵՐԻ ԴԵՄ
231

- Յա՛ չորեքկողման պետ ու մանր սրբեր,
Ձիմ ձեռք ձըր փեշն իմ թալի,
Ձիմ ճժեր՝ ձըր յոտք.
Դուք իմտատ ու բարեխոս էղմիք է՛ն
Կոլի առաջ
5 Եվ ազատիք ես անիծուկներուց
Ձիմ ճժերու ու քուլֆըթի սաղ
տարու զախիրեն:
Դուք դեղ՝ ես մըհանա.
Հիսուս Քրիստոս անուն աստծուն
հավիտենից հավիտյան, ամեն:
Ա, 1895, № 118 / Մուշ

ԲԱՆԹՈՂԻ /աշխատանքի ավարտի/
232

- Օյռնալ ես Ասֆած /կրկնել երեք անգամ/
Փառոյ քեզ, Ասֆած,
Օր ֆեխիր՝ ֆուխարային ռըսխը կը
ճամբես անկուման տեղերե:
Ասֆած պինձպին պերեքեղ տա,
5 Ըսօր և առանձ բանի չի թողիր,
Ըսօր և խըսմեղներս հասուծիր:
Ինսեխյ ինծի հասար ու
օղորմուդանդ դուռը բացիր,
Ըմմպես և օղորմիր էլեմ տունյեյին.
Մեզի տայմա կապրձընես, Ասֆած,
10 Ֆեխես նեչեմնեչե զավալիներ,
Վեվ գիտը չիեայձան ըսօր սըֆտա մի էնել:
Ընոնց հասիր, ընոնց չարա մի էրը,
Ընոնց սատախան ճամբը:
Տիրուկ, Տիրուկ, փառոյ քիզի,
15 Եօր միզի պեքետեր պեյեծիր
Ու իրկվա կոշնըկի ձենն և լսելու
լայեխյ էրիր:
«Սուրբ Ասֆած, սուրբ և ըզոր,
սուրբ և ամմա, օղորմի մեզ»:
«Բազմավէպ», 1902, № 9-10, 481 / Բալու

ՀԱՅԻ ԽՄՈՐԻ
233

- Պահապան խաչ հրեշտակ,
Խաղձխըմորի պահապան,
Թըթխըմորի պահապան,
Հիսուս Քրիստոս յոթ նկանակ,
5 Շնոխքը՛ ի խաղձխտորաց,
Ուրախ սիրտ, ցամաք աչկով,
Ասկ ու ցեղ պարեկամով,
Խարսնձախչկով, քուլֆըթով,
Պարի վայելում էլմի.
10 Լոսն ի պարին հաճողվի,
Մութն ի չարին խափանվի,
Տուշմընախընտաց չեղնենք,
Աչկ ուրիշի ձեռ չեղնենք,
Աստըծու շիբ ը շնոխկ
15 Վեր տան ու տեղաց ըլմի:
ՀԱՐԱ, FFI: 4099, 01 / Վան

234

Արի՛, արի՛, իմ խնոր,
Անսգամի թխթնոր,
Անդադարին խաց կա փոխ,
Չը դըփըթի չուր տամ կող:
ՀԱՐԱ, FAV: 3083, 03 / Ռշտունիք

ՀԱՅ ԹԽԵԼՈՒ

235ա

Դուք ինդդդ հլնեք,
Թագա խա՛ց, խացի հրեշտակներ,
Չարը բարին դարձնեք:
ԱԳ XVII, 120 / Նոր Բայազետ

235բ

Հա՛ց, հացի հրեշտակ,
Արդար եզան վաստակ,
.Յէլինաք բարեխոս առ Աստված,
Չարն ի բարին դարձուք:
ՀԱՐԱ, FFI: 8934, 07 / Սուշ / Բուլանըխ/

235գ

Խա՛ց, խացի խրիշտակներ,
Պաղ սուփրա, տաք թունդիր,
Արդար եզան վաստակ,
Բարեխոս հլնեք Աստծուն,
5 Աշխարքին խեր, խաղաղութեն տաք,
Աղքատ խոքուս օղորմանաք:
ԱԳ XVII, 121 / Նոր Բայազետ

235դ

Յա՛ հաց, հացի հրեշտակ,
Արդար եզան վաստակ,
Դու բարեխոս էղմիս առ Աստված,
Օր գա մզի ամեն ավուր հաց,
5 Մենք լե տանք աղքտներուն, անճարներուն,
Օր վարձք էղմի մըր հոգուն.
Օր էղմի վարձք,
Սըր հոգուն լե դարձ:
ԷԱԺԶ, 297 / Ալաշկերտ

235ե

Տաք հա՛ց, պաղ սուփրա,
Դու .յէլնիս առ Աստված,
էղմիս բարեխոս.
Հացին էժնութեն,
5 Մահին թանգութեն,
Աշխարհին խեր ու խաղաղութեն,
Փորձանքից ազատութեն:
ՀԲՆ / Վարդենիս՝Չախըռլու

235զ

Յա՛ տաք հաց ու պաղ խնոր,
Դու բարեխոս էղի .յըմնօր,
Օր Աստված հասնի .յըմեն
խարիբ՝խուրբաթներուն,
.Յընկած ու նեղածներուն,
5 .Յերունաց ու թռչունաց,
Անճարաց ու անօզնականաց.
.Յըմնու սատաղեն իղա տան
Չարն բարի դարձուս, ամեն:
ԷԱԺԶ, 297 / Ալաշկերտ

235է

Խա՛ց, խացի խրիշտակ,
Արդար եզան վաստակ,
Բարեխոս առ Աստված.
Խացին .յեժնութեն,
5 Ջրին լիութեն,
Կանչին բուսութեն,
Ծառին պտղութեն,
Ննջեցելոց արքավութեն,
Մախին թանկութեն,
10 Բռնավորին ազատութեն,
Թագավորներուն բարիշութեն,
Դյունին խեր՝խաղաղութեն,
Խիվընդին առողջութեն:
ՀԱՐԱ, FAV: 3079, 01 / Ռշտունիք

235ը

Հա՛ց, հացի խրիշտակ,
Արդար եզան վաստակ.
Տա՛ք հաց, պաղ գունդ,
Դու հլնես հառ Աստված բարեխոս,
5 Չար էտես, բարին առաջես,
Չար խորհուրդը բարին կատարես,
Չար միտք, չար երազն բարի դարձուս,
Խնայես ավուր գալած փորձանքից,
Նաախ շառից, զուր բուխտանից,
10 Անզգամի շառից:
Երկինք, գետինք, ծով, ցամաք
Արարիչ ստեղծող Աստված.
Անխղճին խիղճ տաս,
Անխելքին խելք տաս,
15 Անմիտքին միտք տաս,
Անդարձին դարձ տաս:
Ռայիմ էրող Տե՛ր,
Դու ռայմ էնես.
Աշխատողին ջանսաղություն տաս,
20 Թագավորներին մի խիղճ տաս,
Աշխարհին խաղաղություն տաս,
Երիտասարդներին ազատություն տաս:
Մենք քեզ մի ջան ենք պարտք,

Դու էլ մեզ մի դսմաթ իմալ կուտաս՝ տուր,
25 Կամքը քոնն է:
Արարիչ, ստեղծող Աստված,
Հաբիբ Նաջարի Աստված,
Աստվածը մեկ է,
Զորութունը հազար մեկ է:
30 Հաբիբ Նաջարի Աստված.
Իմալ դուռ բացիր Հաբիբ Նաջարի վրեն,
Իմալ էլ դուռ բացես
Ութանասուն էրկու միլաթի վրեն:
ՀԱՐԱ, FFIV: 5727, 01

235թ
Թո՛ղ տամ կող, թո՛ղ տամ կող,
Չը դադարի, չու՛մ տամ կող,
Անդադարին խաց կա փոխ:
Խա՛ց, խացի խրիշտակ,
5 Արդար եզան վաստակ,
Բարեխոս առ Աստված,
Հարաքաթ ծ՛էնե,
Բարաքաթ քենե,
Ոժ ծ՛էնե,
10 Ողջանձ քենե,
Ընկնիս ու չը կայնիս,
Լցվիս ու չը պատռիս:
ՀԱՐԱ, FAV: 3083, 02 / Ռշտունիք

236
Գառնենի գառը,
Խնկանի ծառը,
Անթառական պսակը
Գետին ճաշակի.
5 Օրհնած հողի,
Խաչած գերեզմանի
Նասիպ էնես ինձի:
ՋԲ, 10 / Ջավախք

ԽՆՈՑԻ ՀԱՐԵԼՈՒ

237
Եղ ծաղիկ,
Դեղին ծաղիկ
.Յափն է առե,
.Յափն է բուսե,
5 Հերն նստեր,
Օրթին փնջե:
ՋԲ, 10 / Ջավախք

ՀԻՆԱ ՊԱՏՐԱՍՏԵԼՈՒ

238
Արիգա՛կ, չորցուր,
Լուսընկա՛, կարմրցուր,
Ըռքո՛, Սըրգո՛,
Քթիդ արյունը կաթեցուր:
ՆԳԱԶ, 131 / Քղի

ԼՎԱՑՔԻ

239
Թու՛, թու՛, թու՛,
Թաքնի ոռքը մաշի,
Սապոնինը չմաշի:
ԱԴ XVII, 121 / Նոր Բայազետ

ԽՆԵՎԱԾ ԹԵԼԸ ԲԱՑԵԼՈՒ

240
Աստուծ օղորմի անհիշատակ
Մանիշակի հոքուն.
Նրա խճուճն էնդի յիդ գա,
Իմն՝ էստի:
ԹՍԿ, 17 / Թիֆլիս

ԹԽՍՎԱՆԻ

241
Խռխռալի տակդ եմ անում,
Կճկճալի հանիլ պտես:
ԱԴ X, 247 / Լոռի

ՍԵՐ ԳՐԱՎԵԼՈՒ

242
Սուրբ Հարոս,
Սուրբ Ամաթոս,
Սուրբ Սալաթոս,
Սիրեցուցեք /այսինչին այնինչի/ հետ:
ԱԴ X, 246 / Լոռի

ԽՆԱՄԱԽՈՒՍԻԹՅԱՆ

243
Կարողն՝ Աստված,
Ձեվողն՝ Աստված,
Ինձի քեզ տվողն՝ Աստված:
ՀԺԴ VIII, 99/Դրիմ

ՄԱՆԿԱՆ ՔՆԵՑՆԵԼՈՒ

244

Իսուսին ու Քրիստոսին
Աչն ու խաչը քիզ վրա:

ԹՄԿ, 15/Թիֆլիս

ԱԿԱՆՁԸ ԿԱՆՉԵԼՈՒ

248ա

Մահը մտիս է,
Ահը ճտիս է:

ԱԳ XI, 42 / Լոռի

ՔԱՌԱՍՈՒՆՕՐՅԱ ՄԱՆԿԱՆ

245

Տե՛ր Աստված,
Տղաս խամբո՞վ թագավոր ըլա,
Աստված բարի քառսունք տա,
Մնացական ըլա,
5 Դորով՝մորով պայիս,
Օղրլի օրթի ըլա:

ԴԺԴ VIII, 96 / Դրիմ

248բ

Մահը միտս է:

ԹՄԿ, 429 / Թիֆլիս

ՔԱՆԻ ՈՒՂԱՐԿԵԼՈՒ

249

Ծիտը թռչի,
Գորտը կպչի:

ԱԳ XI, 44 / Լոռի

ԿՈՐՄՏԻ ՈՐՈՆՄԱՆ

246ա

Սատանա՛, սատանա՛,
Վուտիդ տակը իմքի՞ն կա՛
Կեսն ինձ, կեսը քիզ:

ԹՄԿ, 54 / Թիֆլիս

250

Վիլա, վիլա,
Հընգերս գա:

ԱԳ XI, 44 / Լոռի

246բ

Սըտա՛նա, սըտա՛նա,
Ոտիդ տակին մի բան կա,
Դուս բի՛ կեսը ինձ,
Դուս բի՛ կեսը քեզ:

ԱԳ XI, 42 / Լոռի

ՈՐԵՎԷ ՏԵՂԻՑ ԹՈՉԵԼՈՒ

251

Թու՛, իմ ախպոր ոտը կոտրի ոչ,
Իմ ոտը կոտրի ոչ,
Չալ ալոռավի ոտը կոտրի:

ԱԳ XI, 43 / Լոռի

246գ

Սըտա՛նա, սըտա՛նա,
Մի գադ եմ կորցրել,
Դուս բի՛ կեսը քի, կեսը ինձ:

ԱԳ XI, 42 / Լոռի

ՊԵԺ I, 1962, 70 / Աշտարակ

ԾԻԱԾԱՆԸ ԾԱԳԵԼԻՍ

252

Կանաչ ու կարմիրը իմ ախպոր գլխին,
Սևն ու սպիտակը՝ թուրքի գլխին:

ԱԳ XVII, 95 / Նոր Բայազետ

3 ՊԵԺ I գտի:

ՆՈՐ ԵՈՐ ՀԱԳՆԵԼՈՒ

247

Իս քի մաշիմ, դու՛ն ինձ՝ չէ:

ԹՄԿ, 20 / Թիֆլիս

ՀՈՂ ՈՒՏՈՂ ԵՐԵՆԱՅԻ

253

Քու փայ խուղը /այսիմչն է/ ուտում:

ԹՄԿ, 20 / Թիֆլիս

VI
ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՎ ԱՌԱՎՈՏՅԱՆ ԱՐՈՒԹՔՆԵՐ
(№№ 254-400)

Ա. ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՐՈՒԹՔՆԵՐ (№№ 254-352)

ԾՐԱԳ ՎԱՌԵԼԻՍ (ՔՈՆԵԼՈՑ առաջ)

254ա

Ծրագ, ծրագ ճշմարիտ,
Ալ վառ խաթուն մարտիրոս,
Իմ սիրելի Քրիստոս,
Ամեն:

*ՀԱՐԱ FBI: 2254, 05 /
Ջավայթը՝ Ուչմանա*

254բ

Ծրագ, ծրագ ճշմարիտ,
Ոսկեհավատ մարգարիտ.
Առ, Եղիա բանալիք,
Տա՛ր դրախտի դուռը բաց,

5 Քաղենք անթառամ ծաղիկ:

*ԳԱԹ, Ս.Աբեղյանի ֆոնդ /
Նախիջևան՝ Աստապատ*

ՀԱՐԱ, FBI: 1140, 01 / Ալաշկերտ

254գ

Ծրագ, ծրագ ճշմարիտ,
Ճշմարտելավ մարտիրոս,
Մեր սիրելի Քրիստոս
Հեծավ ուր կապուռ քուռակ,

5 Գնաց ի յուրն ի քաղաք,
Կոտրեց դուռն ի պղնձին.

Քունն անուշ, երազն ի բարին:

ԱՅԶ, 73 / Սուշ՝ Բուլանդի

254դ

Ծրագ, ծրագ ճշմարիտ,
Ճշմարտապես մարտիրոս,
Իմ սիրելի Քրիստոս
Հեծավ իր ձին ու ջորին,

5 Գնաց յերուսաղեմ քաղաք,

Առավ անթառամ պսակ,

Բերեց Մարիամ սուրբ կուսին.

Սարիամ, դու քուն ու արթուն,

Սզի փրկե ամեն չարեն:

ԳԱԹ, Գ.Սրվանձտյանցի ֆոնդ,

1 բ, № 1

254ե

Ծրայ, ծրայ՝ ճշմարիտ,
Չայնախալտ մարտիրոս.
Չին խեծավ Օհաննես,
Գետ իջավ Վրդանես,
5 Գացին մաքուր քաղաք,
Խանին մաքուր պատարագ,
Քաղեցին անթառամ ծաղիկ,
Փունջ ըրին բարձի տակիկ,
Քունն անուշ, երազն ի բարին:

*ԲԱ, 460 / Վան
ՍԱ, 74, 22 / Սոկյ*

1-2 ՍԱ չիք:

4 ՍԱ ջորին խեծավ:

5 ՍԱ քեացին վար յ'Օրոնա քաղաքին:

6 ՍԱ չիք:

8 ՍԱ քերին դրին:

254զ

Ծրագ, ծրագ ճշմարիտ,
Արքայութին մարգարիտ.
Ծրագն էկավ, լիսացավ,
Դևն ու քաջքը չքացավ.

5 Ճշմարտապես քնանամ,
Դրախտի դուռը բանամ,
Ստնեմ անմահ դրախտը,
Անթառամ ծաղիկ ստանամ,
Փնջեմ, դնեմ գլխիս տակը,
10 Ինձ պահպանի սուրբ հրեշտակը:

Քուն ըլեմ, քունս անուշ,
Հրեշտակիս հետը մուշ՝ մուշ,
Ջարթնեմ՝ երազս բարի,
Ինչ որ խնդրեմ՝ կատարի:

ԱՅ ՅԻ, 35 / Բորջալու՝ Լոռի

254է

Ծրագ, ծրագ ճշմարիտ,
Ճշմարիտ է մարգարիտ,
Ամմահական բանալիք,
Տա՛ր, դրախտի դուռը բաց,
5 Քաղի անթառամ ծաղիկ,

- Բեր դիր գլխիս տակ,
 Քնեն՝ քունս տանի,
 Վեր կենամ՝ երագս բարի,
 Ինչ խնդրեն՝ Տերը կատարի:
- 10 Երկնքի դուռը բաց ա,
 Ոսկե աթոռը դրած ա,
 Քրիստոս վրեն նստած ա,
 Ոսկե գրիչ բռնած ա,
 Լուսավորիչ կանգնած ա.
- 15 Մեծ ու պստիկ գրում էին,
 Արդարները խաղում էին,
 Մեղավորներն լալում էին:

ԱԳ VII, 129/Վաղարշապատ

254ը

- ճրա՛գ, ճրա՛գ ճշմարիտ,
 Ճշմախտիկ մարտիրոս,
 Մեր սիրելի Քրիստոս.
 Քրիստոս գնաց Զնդու քաղաք,
 5 Բերեց անթառան ծաղիկ,
 Դրեց Մարիամի գլխին:
 Մարիամ, Մարիամ, դու կուս ես,
 Զոգով, մարմնով հուս ես.
 Էթան դատեմ բարությունն,
 10 Զոգիս տանես արքայությունն:

ԱԳ VII, 129 / Վաղարշապատ

254թ

- ճըրա՛, ճըրա՛ ճշմարիտ,
 Ճշմարտապետ մարտիրոս,
 Մեր սիրելի Քրիստոս:
 Քնի, քնի, քունդ անուշ,
 5 Երագ տեսար, երագն ի բարին.
 Զովհաննես խեծեր վըր ձիունն,
 Բալնիք տվիր խըտ Մուսես,
 Բռնիր մանգղի կոթ,
 Քեաղիր կանաչ խոտ,
 10 Կըգա անուշ մեռոնախոտ:

ՄԱ, թղթ. 74, վավ. 20ա / Խիզան

254ժ

- ճրա՛գ: ճրա՛գ ճշմարիտ,
 Ճշմարիտը մարտիրոս,
 Աղա վկա Քրիստոս.
 Մե դուռըն կար՝ Զիսուս,
 5 Զիսուսի մեջ՝ Քրիստոս,
 Շուրջառը վրեն ծածկոց,
 Բուրվառը վրեն կախոց.
 Դուռը գալող հետ դառնա,
 .Յերթիքը գալող քար դառնա:

ՀԱՐԱ, FFI, 7519, 01 / Գյումրի

254ժա

- ճրա՛ք, ճրա՛ք ճշմարիտ մարտիրոս,
 Դուռը բաց Քրիստոս.
 Քրիստոս հեծավ իրեն ձին,
 Գնաց Անգին քաղաքին,
 5 Կտրվեց անթառան ծաղիկը.
 Քնի՝ քունն անուշ,
 Զարթի՝ երածն բարի...

ԶԲ, 12 / Զավախք

254ժբ

- ճրա՛գ, ճրա՛գ ճշմարտահատիկ,
 Ճշմահատիկ մարգարիտ.
 Պանան պղնձա դուռը,
 Քաղեն անթառան ծաղիկը,
 5 Փնջեն, դնեն գլխուս,
 Քունն ըլլիմ՝ արագս պարի,
 Աստված մուրագս կատարի,
 Տեր մեր Զիսուս Քրիստոս:
 Այ Մարիամ, քու՞ն ես, թե գարթուն:
 10 Զազար քունն, հազար գարթուն:
 Երկու, երկու եկին հերթը,
 Երկու, երկու եկին դուռը.
 Ով դուռը կյա՝ ետ դառնա,
 Ով հերթը կյա՝ քար դառնա,
 15 Տեր մեր Զիսուս Քրիստոս:
 Ես տունը տըրտըրատուն ա,
 Քրիստոսս ժամատուն ա,
 Քրիստոսը հերթով շուռ գա,
 Փիլոնը քցինք հըրուրոցավը,
 20 Քցինք հիվանդի պարծյավը,
 Տեր մեր Զիսուս Քրիստոս:

ԱԳԶ, 280 / Գանձակ

254ժգ

- ճրա՛յգ, ճրա՛յգ ճշմարիտ,
 Ճշմարտապետ մարտիրոս,
 Իմ սիրելի Քրիստոս:
 Զին խեծավ Էովանես,
 5 Գեյտ մտավ Վրտանես.
 Կաթնով ախպյուր շաղաղիցին,
 Քյարե տաճար կայնըցուցին,
 Մեյնք շինինք Աստծու տաճար,
 Աստված արեց մեր խուզյու ճար:

ՎՍԱ, 65 / Վան

255ա

- ճրա՛գ, ճրա՛գ ճշմարիտ,
 Անմահական մարգարիտ,
 Զարին խափան մարտիրոս,

- Իմ սիրելի Քրիստոս:
- 5 Էրնեկ, էրնեկ էն տարին,
Երուսաղեմ շինեցին,
Շինեցին, կատարեցին,
Պտղածառը տնկեցին,
Արթար ծաղիկ քաղեցին:
 - 10 Մի տուն ունեմ էրկաթե,
Չորս բոլորը պողվատե,
Սուրփ կուսը տանը քուն,
Սուրփ Սարքիսը կտերը գարթուն.
Կտուրը էկողը եղ դառնա,
 - 15 Դուռը էկողը փետ դառնա:

ԱՂ XI, 34 / Բորչալու՝Լոռի
ՀԱԲԱ, FBI: 1095, 01

2 ՀԱԲԱ չիք:

8 տողից հետո ՀԱԲԱ ունի Դելան Գողգոթան

ջրին հավելյալ տողը:

9 ՀԱԲԱ արդարական:

10 ՀԱԲԱ տունըմ:

13 ՀԱԲԱ երդիքը:

14 ՀԱԲԱ երդիք գալող դետ դառնա:

15 ՀԱԲԱ Դուռը գալող երկաթ դառնա:

255բ

Ճրա՛գ, ճրա՛գ ճշմարիտ,
Ճշնի խավար մարտիրոս,
Խավարեցին մարտիրոս...

- 5 Էրնակ, էրնակ ան տարին,
Վերուսաղոմ շինեցին,
Կատարեցին, թըմմեցին,
Տորպատունը տնկեցին:
Մե տունմ՝ ունիմ պեն երկաթ,
- 10 Չորս պատը մեջը փոխ,
Քրիստոս մեջը քուն,
Ավետարան սրտիս սուն,
Սուրչալն երթոցը պահապան,
Կավազան՝ տուռն փակիչ:

ԳԱԹ, Ս.Քամայանի ֆոնդ III-15 /
Շուլավեր

255գ

Ճրա՛ք, ճրա՛ք ճշմարիտ,
Ճշնի խապար մարտիրոս,
Աղա վկա Քրիստոս.

- 5 Երուսաղեմ շինեցին,
Պտղով ծառը տնկեցին.
Մարիկիս ըսեք՝ դուս գա,
Բռով աչվիմ լուս գա:
Մե դուռմ՝ կար՝ Հիսուս,
10 Հիսուսի մեջ՝ Քրիստոս,

- Շուրջառը վրեն ծածկոց,
Բուրվառը վրեն կախոց,
Գավազանը վրեն փակոց.
Դուռըս գալողը քար կտրի,
15 Երթիկս գալողը փատ կտրի:
Պողո՛ս, Պետրո՛ս,
Անթառական սուրբ Կիրակոս.
Հուրն ընկնիմ՝ չվառիմ,
Ջուրն ընկնիմ՝ չտանի,

20 Մինչ գալուստն Քրիստոսի:

ՋԲ, 9 / Ջավախք

ԷԱԺԶ, 20 / Կարս

Առաջին 8 տողերն, իբրև անկախ աղոթք առկա են ԷԱԺԶ և ունեն հետևյալ տարբերակումները.

2 ճիշտն ի խափան:

6 պտղածառը:

7 էն մորն:

8 աջքերը բեռավ:

ՔՆԵԼԻՍ (ճրագը մարելիս)

256ա

Ճրագ մարավ,
Հրիշտակ գարթավ,
Աստված գալոց,
Չար խափանոց, ամեն:

ՀԱԲԱ, FFII: 2254, 04 /

Ջավախք՝Ուչմանա

256բ

Ընցավ չար,
Խանգավ ճրագ,
Ջարթավ պախապան խրիշտակ՝
Օգնական պախապան մեր տան տեղաց:
ՀԱԲԱ, FAV: 3083, 04 / Ռշտունիք

257ա

Ընցավ չար,
Խանգավ ճրագ,
Ջարթավ Քրիստոս պախապան՝
Չորեքդիման չարյաց խափան.
5 Չորս գլոխ Ավետրան,
Ութ կանոն Սաղմոսարան,
Տըսվերկու փոխ շարական,
Քրիստոս գալոս՝ չարյաց խափան,
Խոզուս օգնական,
10 Մարմնուս պախապան:
ՀԱԲԱ, FAV: 3085, 02 / Ռշտունիք

257բ

Ընցավ չար,
 Խանգյավ ճրագ,
 Պախապան խաչ, խրիշտակ օգնական.
 Յոթ գլխի Ավետրան,
 5 Ութ կանոն սրբի նշան,
 Մի՛ տուն՝ տուն պախապան,
 Մի՛ քըլֆըթին խավսըրական:
 Ոսկը փիրուզ զարդարացավ,
 Թուս ապան աղաղակեց,
 10 Էսաց՝ Աստված, իս իմ քյու աղաղակ.
 Սնե սուն սունը սրտիս,
 Խաչ Ավետրանը գրկիս,
 Չը մերժենա չարը մտիս...

ՍԱ, քրթ.74, վավ.22 / Ռշտունիք Մոկս

258

Ճրագը մարեցավ,
 Չարը խափանեցավ,
 Քրիստոս մեր մեջ հայտնեցավ.
 Ով որ մեր տանը գայնե՛
 5 Կապի, կարկամի,
 Ճար չի գտնե՛ ելլե երթա:
*ԳԱԹ, Թ. Ազատյանի ֆոնդ 1-5 /
 Մալկարա*

259ա

Չրախը անցավ,
 Բարին կատարեցավ,
 Իրեք խաչ էկան, օրթան կայնան.
 Մեկը՝ սրտիս,
 5 Մեկը՝ տնակիս,
 Մեկն ալ՝ սաղ աշխարհիս.
 Չար խորհուրդը բարին կատարիս:
ՅԺՅ VIII, 95 / Ղրիմ

259բ

Կրակը մարեցավ,
 Չարը խափանավ,
 Պողոս, Պետրոս արդարացավ:
 Էրկընու իրեք իրեշտակ իջավ.
 5 Մեկը՝ հոգուս,
 Մեկն՝ արևուս,
 Մեկն ա՛ գալստական,
 Չարերը խափանական:
ՋԲ, 9 / Ջավախք

259գ

Չրախը մարեցավ,
 Չարը խավարեցավ,

Բարին կատարվեցավ:
 Իրեք ձիավոր անցավ.

5 Մեկը՝ Հիսուս,
 Մեկը՝ Քրիստոս,
 Մեկն ալ մեր տունի պահապան:
ՅԺՅ VIII, 95 / Ղրիմ

260

Կրակը մարեցավ,
 Չարը խափանավ.
 Քրիստոս քողմ երեսին,
 Հրեշտակները չորս դին՝
 5 Երկնքեն իջավ,
 Խաչապաշտից տները մտավ:
 ☐ Տեր իմ, ու՛ր կերթաս:
 ☐ Հուր ունիմ հրեղեն,
 Բուրվառ ունիմ բոցեղեն՝
 10 Ամեն թելն է լուսեղեն.
 Գնացի խանձարուրքիս,
 Երթամ հասնիմ պատարագին:
 Կես գիշերին դուրս ելա,
 Մեծավորիս խաչը տեսա.
 15 Աղաչեցի. «Տեր, դու ո՞վ ես»:
 ☐ Հիսուս Քրիստոսն եմ ես:
*Փ, 282 / Ջավախք Վարիս
 ՋԲ, 7 / Ջավախք
 ՀԱԲԱ, FFI: 7519, 03 / Գյումրի
 ՀԲՆ / Աշոցք Ղազանչի*

3 ՀԲՆ Յիսուս Քրիստոս:

4-5 ՀԲՆ չիք:

5 ՋԲ, ՀԱԲԱ էրկնուց:

6 ՀԱԲԱ իջավ, ՀԲՆ չիք:

7 ՀԲՆ հայրապետ:

11 ՀԱԲԱ խանձարուրքին:

11 ՀԲՆ հասնիս էրթաս խանձարակին:

12 ՋԲ պատարագիս: ՀԲՆ հասնիս էրթաս:

13-16 ՋԲ, ՀԱԲԱ, ՀԲՆ չիք:

261

Ճրագն ընկավ լիացավ,
 Դևն ու դավեն հալածեցավ,
 Քրիստոս մեզի համար շուք շինեց,
 Անմարեմար Մոսեսին,
 5 Էրթային գան Քրիստոսին.
 Գիրը գրի վրա,
 Ավետարանը սրտիս վրա:
 Ճրագ, ճրագ ճշմարիտ,
 Ճշմարտապես եղիա մարգարե.
 10 Բաց պղնձե դուռը, բանամ,
 Մտնեմ անմահական դրախտ,
 Ժողվեմ անթառական ծաղիկ,
 Փնջեմ, դնեմ գլխուս տակ,

Քուն ըլլիմ, քունս անուշ,
15 Ջարթիմ՝ էրածս բարի,
Ինչ խնդրեմ՝ Աստված կատարե:
ՋԲ, 12 / Ջավախք

262
Ճրագ չընցավ, չարն ընցավ,
Սուրբ Գրիգորն ընցավ.
Մեր դուռը ծիրանի,
Սողոմոն տաճարի,
5 Պողոս, Պետրոս հրեշտակի,
Օրշնալ տեր մեր Հիսուս
Քրիստոս աստված:
ԷԱԺԶ, 24 / Շիրակ՝Ղրմզլու

263
Ընցավ չար,
Հանգավ ճրագ,
Ջարթավ եկեսցե, պահպանեսցե.
Անարատ խաչի լուսին,
5 Գերեզման Քրիստոսին:
Կույս Մարիամ կուսին կամար,
Դու էկար հոգվույս համար,
Հոգիս սվի խաթրիդ համար.
Ինչ գիտես՝ ինձ սովորու,
10 Դառն ի դժոխքեն հեռացու,
Մի թորկե չար գա մըտ յիս,
Չար շատ է՝ խաբե գիս.
Հայր ի բեմ, որդին՝ պարիսպ,
Քրիստոս գալոց, չար խափանոց:
ԴԺԴ VI, 143 / Վաղարշապատ

264
Ճրագն ընցավ, չարն խափանավ,
Սուրբն Սարգիս վրա հասավ՝
Բոզ ձիով, կանանչ խաբայով,
լուսեղեն փիլոնով:
□ Լուսունկիկ, լուսունկիկ, հուսկա՞ կուգաս:
5 □ Հեր Աբրեհամու ծովուն վրավեն:
□ Դուն դեղին, ձիդ է դեղին,
Մորուքդ էկել՝ գույնը դեղին:
Աջն ու խաչը բարձիս վրա.
Հերը լոս է, որդին լըսե,
10 Հոգինը սուրբ արթնցունե:
Գլխիկս վեր բարձին,
Հոգիս՝ ամանաթ սուրբ Աստվածածին:
ՄԳԳ, 342

265
Չար ընցավ, ճրագ չընցավ.
Ազատիս մարդ խաբուլ խատից,
Ազատիս մարդ զուրու բուխտից,
Ազատիս մարդ անըզգըմի շառից,
5 Ազատիս մարդ անփողպատ շապկից,
Պարզ հեթիս տու քյու դիվան տանիս.
Քյու արքայութենն մայրում չէնիս,
Պուծառ իս ստեղծեր քո հոգին՝
պուծառ պահիս,
Պարզ հեթիս տու քյու դիվան տանիս:
ՍԱ, 74, 20բ / Ապարան

ՔՆԵԼՈՒՅ ԱՈՒՋ ԳՈՒՈՆ ՓԱԿԵԼԻՍ
266ա

Տունմ՝ ունիմ երկաթե,
Պատերը սուրբ պողպատե,
Քրիստոս մեջն օթևան է,
Դուռը դռան գոց է,
5 Խալխան էրթկին ամրոց է.
Դռան գալող՝ ետ դառնա,
Երթիկ գալող՝ քար դառնա:
ՋԲ, 11 / Ջավախք
ՀԱԲԱ, FFI: 7522, 03 / Գյումրի

ՀԱԲԱ ունի հետևյալ տարբերակումները.
2 սուր:
5 չիթ:
6 դուռը:

266բ
Մի տունմ՝ կեր՝ երկաթ էր,
Պատեր զըմեն պողվատ էր,
Սըփ կուսը տունը քուն էր,
Սըփ Գրիգոր յուր բուն էր,
5 Փիլոն՝ վերևակ էր,
Շուրջալ՝ փրզևակ էր,
Խաչ՝գավազան դռան փակ էր .
Գլոխս՝ բարձ, խուռգիս՝ Աստծուն ամանաթ:
ՍԱ, 74, 22 / Մոկս

266գ
Մեր տունն լիքը երկաթ է,
Պատերը լիքը փողպատ է,
Սուրբ կուսը դուռն է,
Սուրբ Գրիգոր էրթկն է,
5 Փիլոնը էրթոց ծածկոց է,
Դուռը քալողը քար կտրի,
Երթիկ քալողը երկաթ կտրի:
ՋԲ, 12 / Ջավախք

266դ

- Տու՛ն կեր՝ երկաթ էր,
- Պատեր հըմեն պողվատ էր,
- Սըփ կուսը քուն էր,
- Սըփ Գրիգոր .յարթուն էր,
- 5 Խաչ՛ձգավազան գլխուն էր:
 - Էլեք, եմ ծիրանին բերեք,
 - Խազնեմ, էրթամ պատարագին խասնեմ:
 - Չար թշնամին դեմ առեց,
 - Ոտաց տըկներ բեվեռ էլավ,
- 10 Լեզուն բերան թաղիս էլավ:
 - Ջարկե՛ք գլորեք,
 - Չը մերձենա Աստծու ստեղծածին:

ՀԱԲԱ, FAV: 3099, 01 / Ռշտունիք

267գ

- Այսօր ուրբաթ,
- Տունը՛ն՝ երկաթ,
- Չորս պատերը բալնիք.
- Աստվածամարը մեջը քուն,
- 5 Պողոս, Պետրոս դուռը,
- Ակոր, Սահակ երթիկը:
- Իշտե էկան իրեք հատ ձիավոր,
- Իրեքն ալ ճերմակ հազած.
- Մեկը՝ Հիսուս,
- 10 Մեկը՝ Քրիստոս,
- Մեկը՛ ամեն չարն խափանե,
- Բարին կատարե:

ՀԺԴ VIII, 98 / Ղրիմ

267ա

- Տունմ՛ կա՛ երկաթ է,
- Պատեր հըմեն պողպատ է,
- Խաչ՛ձգավազան գլխուն է,
- Ջոջ Ավետրան դրան է,
- 5 Մասն ու սկին բերնին է:
 - Իջան իրեք բոզ ձիավոր.
 - Մեկ՝ Հիսուս,
 - Մեկ՝ Քրիստոս,
 - Մեկ՝ Ցնծացին Աստվածածին:
- 10 □ Տեր, .յու՞ր կերթաս:
 - Դուռն հիվընդին:
 - Բալնիք թալիս բուլոր բարձին,
 - Չը վախենա սիրտն ի մարմնին.
 - Գող մի կապես ցերեկին,
- 15 Մեկն էլ՝ գիշերին,
- Բախիս էնիս,
- Աչքեր .յերես պղինձ էնիս,
- Ոտներ գետին բիբեռ էնիս:
- Ալալոց, բալալոց,
- 20 Ալաշկերտու Սըփ Կիրակոս,
- Հոգին ը սուրբ, ազիզ,
- Ամեն չարե փրկե գիս,
- Քու արենի մեջ մաքրե գիս,
- Քու արքայութենի մեջ հիշյա գիս:

ՍԱ, 74, 20բ / Բուլանըխ

267դ

- Էս տունը տուն ա,
- Քրիստոսը միջին քուն ա,
- Պատերը բմբեռնած ա,
- Սները չարմեխած ա,
- 5 Փիլոնը կտերը կալնիչ ա,
- Գավազանը դռան փակիչ ա:
- Հրես էկան իրեք ձիավոր.
- Մինը՝ Հիսուս, մինը՝ Քրիստոս,
- Մինն էլ ամեն ցավի փրկիչ:
- 10 Ով դուռը գա՛ եղ դռան,
- Ով կտուրը գա՛ երկաթ դռան:

ԱԴ XI, 35 / Բորչալու՝ԼՈՂԻ

268ա

- Էկան իրեք ձիավոր,
- Իրեքի հաքածն է ճերմակ.
- Մեկն՝ Հիսուս, մեկը՛ն՝ Քրիստոս,
- Մեկը՛ն՝ Տիրամար Ասվազածին:
- 5 Մեկըն դուռը կը պահե,
- Մեկըն էրթիկը կը պահե,
- Մեկն ալ գալիք չարիքը կը խափանե:

ՀԱԲԱ, FFI: 5269, 01 / Արաբկիր

268բ

- Հանա՛ էկան իրեք սուրբ ձիավոր,
- Իրեքն ալ կանաչ կապավոր.
- Մեկը՛ Հիսուս, մեկը՛ Կարապետ,
- Մեկը՛ սուրբ Աստվածամար:
- 5 Աստվածամար՛, հանե գիս,
- Սուրբ աղոթքովը պահե գիս,
- Մեղավոր իմ, քավե գիս:

ՀԺԴ VIII, 97 / Ղրիմ

7 մեղավորիս, ուղղ. ըստ իմաստի:

267բ

- Տուն մը ունենք երկրթե,
- Պատեր ունենք պողպտե.
- Էկան իրեք պոզ ծիավոր,
- Իրեք ալ կարմիր տիմավոր.
- 5 □ Ու՞ր կերթաս:
 - Ան տուռն ի տան,
 - Օր չը վախի սիրտը նրան:

ՀԱԲԱ, FFI: 4021, 02 / Բուրսա՝Չալդայա

268գ

Էկին սարով, էկին ձորով,
Հագար հինգ հարիր հրըշտակներով.
Մեկն է Հիսուս, մեկն է Քրիստոս,
Մեկն է Անգղա սուրբ Աստվածածին.

- 5 Չենկել թալե որ իմ բարձին՝
Չը վախենամ ի դեմ չարին,
Մինչև բացվի լուսն ի բարին.
Հավտամ, խոստովանիմ Հիսուս որդին,
Բարեխոսությամբ սուրբ

Կույսի Աստվածածնին:
ԲԱ, 459 / Կան

268դ

Լըսնը նոր, շըյհնավեոր,
Կանաչձկարմիր թագավեոր.
Էլեյի Սառա, էլեյի Մարթա,
Էլեյի նայինք՝ էո՞վ կուգա:

- 5 Իրեք ծիավոր կուգա:
Մեյն է Հիսուս, մեյն է Քրիստոս,
Մեյն է սուրպ Ստեփաննետս.
Գավազանը դրանս գեոց,
Փիլեոնն յերթեցս ծագկոց.
- 10 Դուռս էկողը քար կըյյի,
Յերթիքս էկողը երկաթ կըյյի:

ԳՐԱ, 642 / Մերաստիս

269

Իկին, իկին քաղաքին,
Իկին իջոն աղբիը,
Կապիցին ժեք քուրոկ,
Տնկիցին ժեք խաչ.

- 5 Մեկը՝ սըյտիս,
Մեկը՝ սընամիս,
Մեկը՝ տոնիս,
Բարի լիս:

ԱԱ, 49 / Հաճըն

270

Էս տունը տաճարինն է,
Տաճար Սողոմոնինն է,
Փիլոնը Ներսեսինն է,
Գավազան Քրիստոսինն է.

- 5 Գավազան դռան փակիչ է,
Փիլոնը կտիր ծածկիչ է:
□ Մարիամ՝, քու՞ն իս, թե զարթուն:
□ Վունց քուն իմ ու վունց զարթուն.
Հորեն էկան իրիք իրիք.

10 Մեկն է Իսուս, մեկն է Քրիստոս,
Մեկն է ամեն ցավի փրգիչ:

ԹՄԿ, 14 / Թիֆլիս

ՀԱԲԱ, FBI: 1097, 02 / Թիֆլիս

ՀԱԲԱ ունի հետևյալ տարբերակումները.

4 Մովսեսինն է:

5-6 Քրիստոսս վուրթին էկել է,

Մումն ու խունկը բերել է,

Դրան յետնեն ծխել է:

9 Նորեն:

9Պրդ տողից հետո ունի հետևյալ հավելյալ տողը.

Յիրեքն ևեթ ճերմակ, ճերմակ:

271

Մեր տուն հրամատուն է,
Քրիստոս իշխանատուն է,
Պատեպատ երկթե սուն է,
Փիլոնն՝ էրթըկոց ծածկոց է,

- 5 Խաչձկավազան՝ դռան զոց է:

□ Աքա Մարիամ, հոտ ի՞նչ կենես:

□ Էրեցներուն շուռջառ կարեմ,
Հագնին, կայնին պատարագին,
Պատարագն ա Քրիստոսու:

- 10 Իրեք պուռ դանակմ՝ ունիմ.

Մեկը՝ սուտ սատանին,

Մեկը՝ գել զազանին,

Մեկն ա չար խափանին:

ՁԲ, 11 / Ջավախք

272ա

Աս տունը Տերունի է,
Տաճարը Սողոմոնի է,
Քրիստոս հոս խոնախ է,
Ծիմ տուռը կապ է,

- 5 Պողոս, Պետրոս երթիկն է,

Փիլոնը երթիկին ծածուկն է,

Քավազանը տուռերու կոցն է,

Խաչձկավետարան կոլոխներու տակն է,

Անուն Հիսուսի, Քրիստոսի:

ՀԱԲԱ, FBI: 1825, 02 / ԴրիմՍիմֆերոպոլ

Փորքշեյան1971, 95 / Նոր նախիջևան

3 Փորքշեյան չիք:

272բ

Քրիստոս մեր տունն է,

Աքոռն Սողոմոնի է,

Պողոս, Պետրոս դուռս է,

Սահակ, Հակոբ երդիքս է,

- 5 Փիլոնը երդիքիս ծածուկ է,

Խաչը, գավազանը դուռնիս գոցն է.
Դուռնը եկողը քար կտրի,
Երդիքս եկողը ետ դառնա:

*ԱՆՆ, 104 / Նոր Նախիջևան
Փորքեյան1971, 95 / Նոր Նախիջևան*

273

Քրիստոս իկիկ տուն մնաս,
Փյուլյունիվ քարից վիրե մնաս,
Կավազոնու պըռնից չյուրս տաի մնաս,
Անուն Իյսյուսյու Քյուրուստյուս,

5 Անուն Դոր և Որդո, Դոգին սուրբ:
ԲԳ, 185 / Մարաշ

274

Տունը հիսար պատած ի,
Տուռը, հերթիկ կալնած ի,
Տուռ պիպըռած ի,
Սուն աղոթած ի:

5 Ավետարան՝ պախապան,
Սըփ Մաշտոց՝ օքնական,
Սաղմոց ինոր կալնիչ,
Օքնական՝ սըփ փրկիչ:
Վով կայ՝ ետ տառնա,
10 Մտըրցող՝ քար տառնա:
ՀԱՐԱ, FFI: 3859, 01 / ՎանՍԱՆՃԱԿ

275

Հիսուս՝ բերդ,
Քրիստոս՝ պարիսպ,
Ես ի պարսպի միջին,
Պարսպի դուռը փակ,

5 Բալանիքը առ Քրիստոս.
Քրիստոսա Գիրքը գրկիս,
Սուրբ Նշանը վրա գլխիս.
Ոնչ վախի սիրտս փորիս,
Ոնչ երերա լիզուս բերնիս:
ԱԴ XI, 35 / ԲորչալուՍԼՈՂԻ

276

Ես խաչակնքեն զքեզ,
Որ քու սուրբ խաչովդ դուռը փակեն,
Չար թշնամին խորտակվի,
Թշնամական ձեռքով դուռ չբանաս.
5 Որ քու սուրբ խաչովդ խաչակնքեն,
Որ դուռը չար թշնամու ձեռքով չբացվի,
Քու սուրբ խաչիդ գորությամբ դուռը բանամ:
ՀԱՐԱ, FFI: 2254, 03 / ԶավախքՍՈւչմանա

ԱՆԿՈՂՆՈՒՄ ՔՆԵԼԻՍ

277

Քրիստոս տեր վրա բարձիս,
Աստվածամար դեմ երեսիս.
Ոչ վախե սիրտս ի փորիս,
Ոչ լեզվակս ի բերանիս:
5 Լուսավորիչ պապան հոս է,
Փիլոնը վրաս ծածկոց է,
Կավազանը տուրան կեոց է.
Տուռը կալողը կապի,
Եօրդյուքը կալողը կարկամի,
10 Դեռուանց չարիքը խափանի:
Սուրբ Սերգիս գարտաշ,
Մայրամ մայր յուտաշ,
Քիմ քի կելե գափույա,
Էլի պաղլը տիլի տաշ³⁶:
15 Սուրբ Սերգիս թըճըս,
Մայրամ մայր ծոցըս,
Չը վախեն էս գիշերըս.
Քուն տուր, որ քնանամ,
Տեր մեր Հիսուս Քրիստոս:
ԲԲ, 280 / Կեսարիա

278

Ալլահ պաշ,
Մարիամ մայր յուտաշ,
Սուրբ Սարգիս յուտաշ^{36ա}.
Դուռը դռան ետին գոց,
5 Վալան՝ երթիկը ծածկոց.

³⁶ 11-14 տողերը թուրքերեն են.
Սուրբ Սարգիսը եղբայրս է,
Մարիամ մայրը ընկերս է,
Ով որ գա դուռը՝
Ձեռքը կապվի, լեզուն՝ քարանա:

^{36ա} 1-3 տողերը թուրքերեն են
Աստվածը գլխավորս է,
Մարիամ մայրը ընկերս է,
Սարի Սարգիսը ընկերս է:

Ով դուռը գա՝ կապվի,
Ով երթիկն ելլա՝ կարկամի:
ԱԱ, 56 / Կիլիկիա՝Այնթապ
ՀԱԲԱ, FFI: 4021, 01 / Բուրսա՝Չալկայա

ՀԱԲԱ ունի հետևյալ տարրերակումները.

1 աստվազ պաշ:

2 Մարյամ անա պաշ:

3 գորավոր պաշ:

5 չիթ

279

- Հիսուս՝ յիսուս, Քրիստոս՝ գրկիս,
Աստվածամար դեմ երեսիս,
Գաբրիել հրեշտակ աջքն ու բազմիս,
Սուրպ Սերգիսը էնքսեիս,
5 Սուրպ խաչերը բերդս ու բարիս,
Իեռչ մեկն էլան կախադնորիս:
Էլլենք նեյին[ք] վեով կուգա,
Իրեք ծիավոր կուգա.
Մեյն է Պողես, մեյն է Պեյրոս,
10 Մեյն է սուրպ Ստեփաննոս.
Գավազանը դրանս գոց,
Փիլոնն երթեցս ծագկոց.
Դուռս էկողը քար կըյի,
Բակըս էկողը փատ կըյի,
15 Յերթիքս էկողը երկաթ կըյի:
Աջն ու խաչը բարձիս վրա,
Ավետարան՝ բերնիս վրա.
Կուգեմ որդե հարիկս,
Ասվածամար մարիկս,
20 Բարի հրըշտակ աղբրտիքս,
Կույս մաքուր քրվըտիքս:
Ահա ես մտա գերեզման,
Հոգիս, մարմինս ձեզ ամանաթ,
Մինչ ի բարի լուս ծագի:

ԳԲԱ, 645 / Սերաստիա

280

- Հիսուս սրտիս, Քրիստոս գրկիս,
Սուրբ Ավետարան, խաչն ա սրտիս,
Բազում աղոթք՝ բարձր տեղիս,
Աստված կապա չար թշնամիս:
5 Գլուխս դեմ սնարքիմ,
Հոգիս գնեմ դրախտին:
Երկնուցեմ երեք հրեշտակ իջավ.
Մեկն՝ ինձի պահապան,
Մեկ՝ դրանս պահապան,
10 Մեկն ալ ազգ ու աղաքիս պահապան:
Հիսուս Նազովրեցի,
Չար հրեաց թագավոր,
Հրեայք հալածին,

Անդունդն անցնին,
15 Իմ բուլորս ցագի փուշով պատին:
ԵԱ, 60 / Խոտրջուր

281

- Սուրբ սկին սրտիս,
Սուրբ Ավետարոնու կրկիս,
Մը՛ վախի, հոգիս.
Խեչ մի խյունճյուր իրիսիս,
5 Խեչ մի ֆայտո մսիկիս,
Ի՞նչ կո վախիս, սրտիս:
Պոհպահապոն հրըշտոկ պեհե հոգիս,
Պեհե մարմին,
Չիգոն չոր սատանետեքի՝
10 Մեզնի խափին:
ԲԳ, 185 / Մարաշ

282

- Իսուսին, Քրիստոսին,
Իսուսի Գիրն էր գրկիս,
Ձեռնագիրն ի ճակատիս,
Տերունական խաչն ի թիվիս,
5 Ասպածամոր պալնիս պենիս:
Մեր տերն իրե վերնական,
Խաչն ի խան, խաչ պատվական.
Վով ի քուն ի՝ քուն կենա,
Վով արթուն ի՝ անվախ կենա.
10 Վով գի չորս պերան հիշա՝
Սուրն իյնի, չը սասանվի,
Գետն իյնի, գետ չը տանի:
Առքավութնի տըռներ պացվի,
Տըժըխոց տըռներ փայվի:
15 Ես եմ խուր՝ իմ խրիշտըկով:
ՀԱԲԱ, FFII: 7297, 02 / Վան

283ա

- Հիսուս՝ ուսիս,
Աստծու անունը սրտիս,
Ավետարանը բարձիս,
Մայր Աստվածածին դիմացս:
5 Ահա մտա գերեզմանս,
Հոքիս ու մարմինս քեզի ամանաթ.
Մարմինս՝ գողնքին ամանաթ,
Հոքիս Գաբրիել հրեշտակին.
Տերն մեր Հիսուս Քրիստոս:
ՋԲ, 8 / Ջավախք

283բ

Հիսուսի խաչը սրտիս,
Ավետարանը՝ բարցիս.
Ըհը մտա գերեզման,
Իմ տերը՝ Հիսուս անմման,
5 Հոքիս քեզ ամանաթ,
Մարմինս գողնքին ամանաթ,
Հոքիս՝ Գաբրիել հրեշտակին,
Թող հանձնե Հիսուս փրկչին:

ԱԴ XI, 35 / Բորչալու՝Լռոհ

284ա

Իսուսը սուն ի սրտիս,
Ավետարան ի կըրկիս.
Իմ Տեր, արարեր զիս,
Զը մերձենան չարերը զիս:

ԱԴ XIX, 99 / Վան

284բ

Հիսուս սրտիս սուն ա,
Ավետարանը վըր սրտիս ա,
Հրեշտակ փակ ու բալնիս ա,
Զարք հեռանա զիս:

ՀԱԲԱ, FFII: 1184, 01 / Կոտայք

285

Ութ սուն սրտիս,
Խաչ, Ավետարան գրկիս,
Գաբրելական փողն ակնջիս,
Աստվածածնա բոթն բերնիս.
5 Չար չը մերձենա ջանիս,
Զուր Քրիստոս զա դատաստան:

ՀԱԲԱ, FAV: 3101, 02 / Ռշտունիք

286

Մտա ի տեղիս,
Քրիստոս ի կողքիս,
Ավետարան ի կրծիս,
Տեր, դու օքնական,
5 Փրկիչ պահապան:
Անարատ կուս Տիրամեր,
Մազտ ի պարիս ի տեղիս,
Ամենօրշնալ Տեր փրկիչ:

ՀԱԲԱ, FFI: 3861, 01 / Վան՝Անձակ

287

Խաչը խաչին վրա,
Խաչը պարցին վրա,
Սուրբ սեղանը սիրտըս,

Ավետարանը գիրկըս,

5 Ոչ քուն, ոչ արթուն:
Ամպը թաղվեցավ,
Արդար հոգին ազատեցավ.
Վով որ մեր տուռը, փաճան գայնե՝
Ծեռքը, ոտքը կարկամի,
10 Լեզուն պերանը պռնըվի.
Նեննի, պըճիկս, նեննի:
ԳԱԹ, Թ. Ազատյանի ֆոնդ, I-59/Տարեմտե

288ա

Աշկն ու խաչ Քրիստոսին,
Սուրբ զավազան Մովսեսին,
Քսանուչորս տուն Ներսեսին,
Օգնական, պահապան
5 Հռոմա սուրբ էկեղեցին՝
Իմ անձին, իմ տեղին, իմ բարցին,
Օր ըսինք, սապախտան լուս էլլանք:
ՀԱԲԱ, FFII: 2255,03 / Զավախք՝Ուչմանա

288բ

Աջն ու խաչը .Յիսուսին,
Քսանչորս տուն Ներսեսին,
Հռոմա սուրբ էկեղեցին՝
Պաշտպան իմ տեղ ու բարձին:
ՀԲՆ / Շիրակ՝Փանիկ

289

Քրիստոս էկավ ճորմակ ծիոք,
Խաչ հանա վեր յլուս պերանոք,
Փիլոնը եօրոյութի ծածկոց երավ,
Կավազանը տուրանս կեօց երավ:
5 Քուն տուր, որ քնանամ,
Զարը կա նա՝ իմանամ,
Տեր մեր Հիսուս Քրիստոս:
ԲԲ, 280 / Կեսարիա

290

Օհան, Օհան եսկիպիրոն,
Կապես ամեն չարուս պիրոն,
Գավազոնը՝ տուռիս վիրոն,
Խաչը՝ կուսկիս վիրոն,
5 Փիլոնը՝ օրդիկիս վիրոն,
Թե յոթ հայրապետին աղոթքը՝
ամենին վիրոն,
Ամեն:
ԲԳ, 233 / Սթանոզ՝Էնկյուրիա

291

Պախապան խաչ խրեշտակ,
 Յոթ գլոխ Ավետարան,
 Ութը գլոխ Սաղմոսարան,
 Տասվերկու փոխ շարական,
 5 Մայր Աստվածածին օգնական ու
 պախապան:

Մեյ շում'կյա՝ գլոխ չկյա,
 Մայր Աստվածածնա որդին կյա,
 Կալի, կապի, վեր մե չկյա:
 Յա՛ պատվական խաչ,
 10 Յա՛ խերվան տընդառաջ,
 Տյու քչես, պիրես առաջ:

ԷԱԺԶ, 299 / Վան

ՀԱԲԱ FBI: 3225, 02/Վան

1 ՀԱԲԱ չորս:

5-11 ՀԱԲԱ չիք:

292

Պահապան խաչ հրեշտակ,
 Չորս կլուխ Ավետարան,
 Տու էլնես մե պահապան.
 Կիրակմըտի հրեշտակ,
 5 Անարատ Աստվածածին,
 Պոզ ձիյավոր Սըփ Սարքիս
 Փառ թևավոր Սըփ Կեվորք,
 Տուք հասնեք անկախ բեկախ.
 Յա՛ Շաղբաղու Կարմիր Ավետարան,
 10 Կենթանանից քոշախան,
 Ճանիմանենց սըփ Ավետարան,
 Ծե գորք շնոխքին մեռնեմ.
 Ոսկի փուլվորով, արծաթ մըզրողով
 Տուք խասնեք, հիմդադ անեք.
 15 Չխանեք ախն ի սրտեն,
 Անթն էրեսեն,
 Մեղա՛, մեղա՛ խազար պերան:

ՀԱԲԱ, FFI: 4101, 01/Վան

293

Խա՛չ, խա՛չ խարական,
 Յոթը կանոն Սաղմոսարան,
 Չորս գլուխ Ավետարան,
 Ութը կարգ շարական.
 5 Երեք բեռն է Քրիստոսի,
 Բարեխոսությամբ սրբո կուսի,
 Էլի կայնի դեմ Հիսուսի:
 Կուսի անունն էր Մարիամ,
 Բեռն էր Հիսուսի գորավոր,
 10 Գովամ զանուն հրաշավոր.
 Մեկն՝ Ատոր,
 Մեկն է Կատոր,
 Մյուսն՝ զորավոր Կաթնատոր,
 Պահապան և օգնական
 15 Եղիցի ինձ մինչ առտուն:

ԲԱ, 460/Վան

294

Գլխսի դնեմ բարձին,
 Հոգիս տամ Աստըծուն,
 Բարի հրըշտակ դուն պըհե,
 Չար սատանան չըխաբե:

ԲԱ, 470/Դիարբեքիր

295

Գլոխ բարձ դնիմ,
 Բարձս սուրբ գերեզման դնիմ,
 Հոգիս քու սուրբ ծեռքը կավանդիմ,
 Մայրիկ Աստվածածին, ամմեն:

ՀԱԲԱ, FFI: 2254, 06/

Ջավախք Ուչմանա

296

Գլուխս բարձի տրի,
 Հոգիս էմենեթ տվի.
 Հոգիս, չվախենաս՝
 Մեռունած իս, կնքած իս,
 5 Սուրբ ավազան մկրտած իս:

ՀԺՂ VIII, 95/ Դրիմ

297

Գլխս դրի բարձին,
 Հոգիս տվի պահապան հրեշտակին.
 Կեսգիշերին, մեջ գիշերին,
 Հավախսուուն, դիմալուսուն՝
 5 Երկնավոր թաքավորին,
 Թասլիմ էրի իմ հոգին,
 Ես մտա մահին գերեզմանը:
 Թե քնիմ, թե մեռնիմ, թե մախախեմ՝
 Հոգիս գիրկդ ավանդեմ, Աստվածածին:

ՋԲ, 9/Ջավախք

ՀԱԲԱ, FFI: 7522, 01/Գյումրի

ՀԱԲԱ ունի հետևյալ տարբերակումները.

1 վրա բարձին:

2 Անխոսել, անխոստովանել:

4 Բարի լսին:

5-6 արանքում ունի հետևյալ հավելյալ տողը.

Իմ պահապան հրիշտակին:

7 մտա տեղս գերեզման:

8 թե մախախեմ չիք:

9 Աստվածածին չիք:

298

Մտա ի գերեզմանս,
 Քաշեցի հողն ի գլուխս.
 Տեր Աստված, թե մեռանիմ՝
 Հոգիս ծեռքդ ավանդիմ,
 5 Թե քնանիմ՝ դու զարթեցնես:

Ա, 1895, № 44/Ախալցխա Մոնղոլուս

299

Մտա ի տիղս³⁷, ի գերեզմանս,
Անխոսիլ, անխոստովանիլ.
Անմահ մեռիլ իմ,
Անգերեզման թաղվիլ իմ.

- 5 Անթառամ փսակին,
Լուսեղեն դրախտին,
Քրիստոսի տիսին
Արժանի ըլնիմ:

ԹՍԿ, 15/Թիֆլիս

ԱԳ, XI, 35/ Բորչալու՝Լոռի

7 ԱՅ չիք:

300

Ահա մտա զանկողին գերեզման,
Մեղա՛, մեղա՛, հազար՝հազար,
Կաթնիկ աղպուր, քարե տաճար,
Ես եմ Աստու լիլի պաճառ,

- 5 Աստված էնէ խաչ ու տաճար:
Տարին կորթկորթը խաչեցին,
Ես ան խաչին մասեն զուզեմ.
Զօր ու զիշեր դատունս կոռեր է,
Տարածս երկու կանգուն շալ պիտենով,
- 10 Ամանաթը տալ պիտենով:

ՋԲ, 9/Ջավախք

301

Ըիը՛ մտա ես գերեզման,
Գլուխս բարցի վրան,
Մարմինս տվի իմ զողնքին,
Հոգիս՝ պահապան հրեշտակին:

- 5 Մեղա՛, մեղա՛ հազար հազար,
Ես քանդեցի հոգուս տաճար,
Եղա հազար մեղաց պատճառ.
Թե քնիմ, թե մեռնիմ,
Հոգիս գիրկը կավանդեմ
- 10 Երկնային թագավորին,
Իմ կենարար բարերարին,
Կես քըշերին, մեջ քըշերին,
Հավախոսին, լուսադեմին:

ԱԳ XI, 35/ Բորչալու՝Լոռի

302

Գլուխս դրի բարձին,
Հոգիս տվեցի պահապան հրեշտակին.
Մե թիս՝ Հիսուս, մե թիս՝ Քրիստոս,
Գլխավերևս՝ պահապան հրեշտակ:

- 5 Խաչապաշտ եմ, ամեն, Հիսուս,
Մայրամ, սուրբ հայր Հովսեփ,

³⁷ Անկողին /ծան. բանահավաքի/:

Խելքս, միտքս, մար[մ]ինս առնես,
Սուրբ ձեռքերիդ տակ պաշտպանես
Ամենայնիվ, հոգիդ սուրբ, Մայրամ:

ՀԱԲԱ, FIVIII: 0197, 02/Ջավախք

Մեծ Խանչալիի

303

Գլոխս դնիմ բարձ,
Հոգիս՝ .յարքայություն,
Մարմինս՝ գերեզման.

- Բարձս է փուշ,
- 5 Դոշակս՝ քար,
Յորդանս՝ հող:
Մեկ դեմ՝ .Յիսուս,
Մեկ դեմ՝ Քրիստոս,
Արընթաթախ խաչելություն սրտիս վրա:
- 10 Հանգավ ճրագ,
Անցավ չար,
Ջարթիր, պահապան հրեշտակ,
Ս ես .յերդըմցընեմ զքեզ .Յիսուս կենդանի:
Անիրավ չար,
- 15 . Յիջի անդուդք,
Գնա դժոխք:
Տե՛ր, չեմ մտածի չորս վաղջան՝
Մայ, դադաստան, դժոխք և .յարքայություն:
ՀԲՆ/Աշոցք՝Ղազանջի

304

Դոշակս՝ գերեզման, սավանս՝ պատանք,
Յորդանս՝ հող, բարձս՝ փշփշանք.
Սաղ սեմքս՝ սուրբ Աստվածամար,
Սղ սեմքս՝ հայր Հուսեփ.

- 5 Ս Դուք ինձ օգնեցեք:

ԴԺԴ, VIII, 98/Դրիմ

305

Աստված՝ Աստված է,
Աստված ջշմարիդ է.
Ահա մղա կերեզման,
Հոքիս քեզի էմանեթ:

Փորքշեյան1971, 95/Նոր Նախիջևան

306

Հանսա մտանք գերեզման,
Հոգիկս խըչին կուտամ.
Հոգիկս անկաճը արթուն պահես,
Տե՛ր մեղա՛, Տե՛ր ողորմյա:

ԳԱԹ, Թ.Ազատյանի ֆոնդ, 1-5/

Սալկարա

307

Մտա տեղ կողին.
 Խոսքով մեռել եմ,
 Անթաղ կենթանի,
 Անմախ մահացու:
 5 Տե՛ր, տու ողորմաս
 Իմ պագում մեղաց,
 Հակամա մեղաց:
ՀԱԲԱ, FFI: 3859, 02/ՎանՍԱնձակ

308

Կատարյա մարիկ,
 Կատարուկս քուրուկ,
 Հրըշտակ աղբրուկ,
 Հոգիս քեզ ամանաթ,
 5 Մինչև առավոտ լուսո:
ԳՐԱ, 643/Սերաստիա

309ա

□ Հայրան Օսեփ, մե ծառ տնգիմ,
 Քառսուն տարի բերնով ջրիմ,
 Շուշա շաքրով էնտով պողիմ,
 5 Իմ պարուն տեր, անունդ ի՞նչ է.
 □ Իմ անունը սուփ Սարքիս է,
 Վուրթուս անուն Մարտիրոս է:
 Պողոս, Պետրոս, Անթանիոս,
 Հենց պլպլաս՝ բաց ծիրանոս:
 10 Երգնքի դմիիրը բաց է,
 Աստուծածին վեր է չոքած,
 Ծիծն ու էրես արուն եղե.
 Առուտվանը ժամն է բարին,
 Ով որ հասնիք,
 15 Իրեք, իրեք ծունդր դնիք,
 Վուչ հուր ննզնիք,
 Վուչ ջուր ննզնիք,
 Վուչ ձեր միղքին հարցունա ըլի:
ՀԱԲԱ, FBI: 1804, 01/Թիֆլիս

309բ

Պողոս, Պետրոս, Անթանիոս,
 Գերեզմանի տերն է Քրիստոս.
 Իրան արած խաչն էր ուսին,
 Հինգ պլպլան վարթ ծիրանին,
 5 Իւ գուջգուջե Գաբրիելին:
 Էգեղեցու դուռը բացբաց,
 Աստուծածին վեր էր չոքած,
 Ծիծն ու էրեսն արուն էղեր:
 Ով էս ասե առչի գիշիր իրիք բերան,

10 Վունց հուրը, վունց ջուրը ննզնի,
 Վուչ իր միղկին հարցունա ըլի:
ԹՄԿ, 15/Թիֆլիս

310

Պողոս, Պեյոս, սուպ Մարտիրոս.
 Պողոս, Պեյոս էրթային անցան,
 Պոստան խաչին դռեն անցան:
 Ես ալ ունիմ հրըշտակաց
 5 Մոմն ի ձեռին, խույն ի գոտին,
 Ավետարանն աշիյի թեվին,
 Կերթա կըյնի սուպ տաճարին:
 Մայյամ մար սուպ տաճար պառկեր.
 □ Մայյամ մար, քու՞ն ես, թե արթուն:
 10 □ Ես ոչ քուն եմ և ոչ արթուն:
 □ Մայյամ մար, թեվիտ ներքև
 Պուտ մը ջուր կը կաթե:
 □ Իեով օր ան ջուրը խմե՛
 Արդարը թռի կանցնի,
 15 Սեղավորը հուրը կանցնի:
ԳՐԱ, 642/Սերաստիա

311

Պողոս, Պեյոս, Ընտանոս,
 Ալի, Վալի մեռելոց.
 Ալի, Վալի գերեզմանին
 Գետնին տապանն իջեցուցին,
 5 Գետնին վրա հաստատեցին,
 Ելան լեռն Մովսեսին:
 Մովսես գնաց աշակերտին,
 Իշտե եկավ Հիսուս որդին,
 Ան խըրեղեն խաչելութուն.
 10 Ան խաչը՝ խաչ է մուն եղեր,
 Ան պատըրագը՝ պատըրագն է լուսեղեն:
ԱԱ, 56/ԿիլիկիաՍԱյնթապ

312

Հազարական Ստեփանոս,
 Հազարունեկ Աստվածածին,
 Մըջ ֆռանկաց՝ ՊողոսՍՊետրոս,
 Հաղբակա Բարդուղիմոս,
 5 Դիարբեքիրա Սուրբ Կիրակոս,
 Էն գերեզման, ինչ էլավ լուս՝
 Մարմնավոր արժան անես մեղավորս:
ՀԱԲԱ, FAV: 5945, 02

313

Սեղա՛, մեղա՛, Տե՛ր քե մեղա,
 Եզմավորաց գետ Հորդանան.

Անկա, Սառա՛, անկա, Մարթա՛,
Վաղվան օրըս մորմես եղա,
5 Բուք մարմինս կրակն էրցա,
Լուս հոգիկս խավարեցա.
Տե՛ր, մեղա՛, Տեր ողորմյա:

*ԳԱԹ, Թ.Ազատյանի ֆոնդ, 1-5/
Մալկարա*

314

Տե՛ր, մեղքս շատ է քննց սարը, քննց ծորը,
Քննց քարը, քննց գլխուս մազերը,
Երկնուց սուն է,
Սատանուց բուն է.
5 Տե՛ր, դու ազատ էմես աղքատ հոգիս,
Ձեռքդ վրայես չքաշես:

ՋԲ, 8/Ձավախք

315

Իմ մեղք շատ ի քննց ավագ ծովու,
Քննց գետն ի գնեմ.
Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ,
Ձորն ասեմ, զորն խոստովանեմ:
5 Խացն ի խավոց խորմեղեն,
Աստված ունենք մե ապավեն.
Աստվածասեր Մայր կույս,
Ինչ որ գիտես՝ մե ուսու,
Դառն ի դժոխքից մե ընցու,
10 Մեղաց տոպրակ խլըսցու,
Խոգյուս խրըշտակ ուրախցու:

ԷԱԺԶ, 23/Վան

316

Սուրբ Օվանես, լեռեն կուգաս,
Սաղմոսը քաղելեն կուգաս:
Սաղմոսը դրեց քարին վրան,
Վեր նայեցավ՝ նշան տեսավ,
5 Վար նայեցավ՝ սասանեցավ.
Նշանը նստի քուֆթ կպանի
Ալ ու կանանչ չիպիլտիքով,
Էս թաղեցեք փատե նաշով.
Փատը փտըտած փտտեցունեն,
10 Էս թաղեցեք օսկի նաշով,
Օսկին հալման հալեցունեն:
Հայ, հռոռմ կըսկըծացին,
Ոտքի տակեն ջուր չ՛անցնի:
□ Մարիամ Մաղթանի, ինչու՞
մենակ պառկիլ իս:
15 □ Ես մենակ չիմ,
Քրիստոս գլխուս տակը,

Տասներկու առաքյալ չորս քովս,
Անուն Հիսուսի Քրիստոսի:

ՀԱԲԱ, FFIII: 1985, 01/Նոր Նախիջևան

Փորքշեյան1971, 95/Նոր Նախիջևան

ՀԱԲԱ, FBI: 1825, 01/Դրիմ

1-13 ՀԱԲԱ, FBI չիք:

10 Փորքշեյան փաղե նաշով:

16-17 տողերի արանքում ՀԱԲԱ, FBI

**ունի Կալը /գայլ/ ոտքիս տակը
հավեյալ տողը:**

317

Տերն ի տապան տրին,
Թևն ի վերեն տրին,
Ան խաչն էր լուսեղեն,
Պատարագն էր մոմեղեն,
5 Աթոռ տրին գլխուս վերեն,
Ուրար քեշին մեջքիս վերեն,
Տարին ի կուրծոս կապիցին,
Օխտըն աշակեր ինձ ասին,
Առին, առաջմորդ արին:
10 Քուն ես՝ քընանաս,
Արթուն ես՝ չը վախնաս.
Ով քեզ իրեք անգամ հիշի՝
Ասվագ անոր կյունեհը չը հիշի:
ՀԱԲԱ, FBI: 5267, 01/Արաբկիր

318

Էլա Ուռնայու կալը,
Տեսա հրըշտայնուն գալը.
Փուտ մարմինս կրակեցավ,
Նշխարք հոգիս խավարեցավ:
5 Երկան ճամփա եմ գնալիք,
Չունիմ պաշար հետ տանելիք:
ԳԲԱ, 643/Սերաստիա

319ա

Երնեկ, երնեկ գէն տարին,
Երուսաղեմ շինեցին,
Շինեցին, թամեցին,
Անուն Հիսոս անվանեցին:
5 Եկեղեցիմ՝ կա վերև մե,
Հըմալ սիվտակ, քննց եղևնիկ,
Որ երեք բերան գէնի հիշա՝
Խուր ընկնա՝ չը խուրուրի,
Սուր ընկնա՝ չը սասանի,
10 Աչքն ի դժոխք չընկնա,
Արքայութենին արժան էղնի:
ԱՀԶ, 73/Մուշ՝Բուլանըխ

319բ

Էրանիկ էր էն տարին,
 Էրուսաղեն զուքեցին,
 Օսկի կամար կայնեցուցին.
 Հիսուս ի քուն դեռ տաճարին,
 5 Գիշեր ուզեր Հիսուս որդին,
 Շորորեր խաչը շենքին,
 Տեղ բուսներ ծառ խնկենին:

ՁԲ, 8/Ձավախք

319գ

Էրնա՛կ, էրնա՛կ էն տարին,
 .Յերուսաղեն շինեցին,
 Պտղածառը տնկեցին,
 Քրիստոս վրեն բազմեցուցին:
 5 Մայրամ նստել սուրբ սեղանին,
 Աղոթք կ'ենն սուրբ տաճարին.
 Մեկ անարատ լուսըմ տեսա,
 Մահվան բալուլ բարով տեսա:

ՀԱԲԱ, FFI: 7518, 07/Գյուճրի

320

Էս գիշեր դուս էլա,
 Մե անարատ լուսըմ տեսա,
 Եփ որ տեսա՝ զարհուրեցա,
 Մահվան բալուլ բալուլվեցա:
 5 Երկինքը պարզ է, ծիրանի,
 Մայրամ նստեր սուրբ սեղանի,
 Աղոթք կ'ենն սուրբ տաճարի,
 Հրեղեն օրթին է գրկե:
 Վեվ օր հիշե՛ կամքով հիշե,
 10 Դատաստանին մեղքը չը հիշե:

ՁԲ, 8/Ձավախք

321

Կես գիշերին դուս էլանք,
 Մեծավորի խաչը տեսանք:
 □ Հայր սուրբ, դու վե՞վ ես,
 Մենք քրիստոնյա ենք:
 5 □ Ու՞մ հետ խոսաս:
 □ Վարդապետի:
 Հասիր, հասիր ինձանից,
 Դուս գալող մսմար լինի,
 Էրթիկս գալող քար կլինի:
 10 Թե քնած իս, թե զարթնած իս,
 Հոգուդ ապաշխարանք համարիս,
 Փառիս, փառավորիս, պայպանվիս, ամեն:

ՀԲՆ/Աշոցք՝Ղազանչի

322

Երուսաղեն շինեցին,
 Շինեցին, ոսկի կանթեղներ կախեցին,
 Աստվածածնից խնդրվեցին,
 Երեք վանք շինեցին,
 5 Անուններ դրեցին.
 Մեկ՝ Շողակաթ,
 Մեկ՝ Հռիփսիմը
 Եվ մեկն էլ Գայանե:
 Աղոթք կանեն ութը մատով, երկու բթով,
 10 Մաքուր Մարիամ Աստվածածնի
 ծօի կաթով:

Ուս ուսին,
 Տախտակը փակ Քրիստոսին,
 Գավազան Գաբրիելի,
 Զնար Դավիթին.
 15 Իրեք պիպեռ կաթ տուր Քրիստոսին,
 Մեկը զընի չար ճանապարհին,
 Մեկ զընի ավեր բանին,
 Մեկ զընի չար մտքին:

ՀԱԲԱ, FFIV: 5725, 02

323ա

Իմ Տեր եկավ ամպովսաղաց,
 Չորեք դիմաց աշխարհ դողաց.
 Գաբրիելական փող փչեցավ,
 Մեղավորներ քզար դողան,
 5 Արդարական ծառ ծաղկեցավ...
 Մարիամ չոքի դիլակ կընեն,
 Աստուծո կերկրապագե:

ԳԱԹ, Գ.Սրվանձտյանցի ֆունդ իր, № 1

323բ

Իմ Տերն եկավ ամպախաղաց,
 Աշխարհ սարսեց չորեքդիմաց.
 Գաբրելական փողի ձենից
 Մեղավորի հոգին դողաց.
 5 Դրախտենական ծառ ծաղկավ,
 Անմահութեան հոտ բուրավ:
 Մարիամ չոքեր դիլաք կանեն.
 Աստված հըմեն հայ քրիստոնեին
 Մեղքը թողնե, արժան անե
 10 Կաթնաղբյուրին, լույս տաճարին:
 ԱՄ, 256

323գ

Մեր Տերն եկավ ամպով խաղաց,
 Չորեքկողմ աշխար դողաց,
 Եկավ նստավ աթոռ փառաց,
 Ձեն տվեց հրեշտակաց.
 5 Եկավ Պողոս, եկավ Պետրոս:

Որ երեք բերան զենք հիշա՝
Խուր ընկնա՝ չը խուրուրի,
Սուր ընկնա՝ չը սասանի,
Աչքն ի դժոխք չընկնա,
10 Արքայութենին արժան էղնի:
ԱԳԶ, 73/Սուշմբուլանըխ

324

Մեր Տերն երեկ, ամպը գոռաց,
Ելավ նստավ աթոռ փառաց,
Աստվածամոր սիրտը ցավաց:
Աստվածամար քնացավ,
5 Երագ տեսավ՝ զարհուրեցավ,
Ելավ նստավ, մեկուն չըսավ:
Սի՛ վախճար, ինձի ըսե,
Ես իմ կամովը խաչ կելլեմ,
Խաչափայտս ես կը շինեմ,
10 Գլխուս ֆեսը թագ կը շինեմ,
Հուրը ձգեմ՝ հուր չի տանի,
Ջուրը ձգեմ՝ ջուր չի տանի:
Հիշվի դատաստանս ու մեղքս:
*ԳԱԹ, Թ. Ազատյանի ֆոնդ, 1-5/
Մակարա*

**11-12 տողերը բնագրում՝
Հորը ձգեմ, հոր չի տանի,
Հուրը ձգեմ, ջուր չի տանի,
ուղղ. ըստ իմաստի:
13 փյ. Զհիշվի մեղքս դատաստանին:**

325

Մեր Տեր էրի համբ խաղա,
Չորս կողմ ախշարք հառջև կը տեղա:
Ասաց. Պերեք իմ ծիրանին,
Խագնեմ, էրթամ խասնեմ պատարագին:
5 Պերին ծիրանին,
Գյնաց խասավ չուր կես ճամբխին՝
Չար թշնամին տեմ առեց.
Աչքեր պընակռավ իրես,
Լեզուն պապանձավ պերան,
Ձեռքեր զըմըմվան հիտև,
Ոտքեր պիվըմվան գյետին,
Աստված թու ճար չէրաց վեր էն:
ՀԱԲԱ, FAV: 3093, 01/Ռշտունիք

326

Ասֆած, քավյալս մեղավոր³⁸.
Դեր Իսուս Քրիստոս ասֆած,
Դուն ամենքըս խեթեպելեյնեմ
ազըտես ըս գյիշեր,

Չար սատնի օղոյը կըրիս մեր շեմիքեն,
5 Օր գյիշերս ամփործ անձընիք...
Քու սուրբ բարի լուսուտ տեսուն
արժանի էնես,
Առավա ժամուտ լպաշտումիտ լայեխ էնես...
Դուն ասնիս, դուն օղորմիս
ըն խղճուկներուն,
Վեվ օր կտոր մի խսիր յա փալաս
չունի տակը ցգյելու,
10 Յա վրան առնելու...
Օ՞խ, խետետ առնիմ, էրկնավո՞ր Ասֆած,
Աճափ քանի՞, քանի ֆուխարաներ
Իրկունս անոթի, ծարավ պիտի
պառկին ու չարչըրվին...
Ընոնձ ասնիս, ընոնձ օղորմիս,
15 Ընոնձ բանաս քու օղորմուդանտ դուռը:
Օղորմուդանտ խուոյայան, Ասֆած.
Ասֆած, էռեք ընոնձ ասնիս,
Սոռը իմ տունուտեղս,
Մալս, մուլգըս,
20 Չուլուդս, չոճուխս
Ազըտես գյիշերվան հազար ու
մեկ փորձանգներեն...
Դեր, դու անգյիսոյ քուն տաս միզի,
Դու պահապան կայնիս մեր գլխուն վրա,
Օր մուխեննեղին ձեռքոյ միզի չի դիպի...
25 Օյոնալ Դեր մեր, Հար մեր էրկինս...
«Բագմավէպ» 1902, № 9-10, 480/Բալու

327

Սուրբ եղիցի,
Հավատամ, խոստովանիմ
մայրիկ, Մայր Աստվածածին,
Ինչ խըղըր սուրբ ու սրբորեք կա.
Կանանչ մեռոն,
5 Հավատամ, խոստովանիմ
Քըզի, քու ջանին,
Քու տան, քու տեղին,
Պահապան էղնիս իմ բալեքներուն:
*ՀԱԲԱ, FV VIII: 1825, 02/
Շիրակի Հայկական*

328ա

Օղջում Մայրամ անապատին,
Ակն ի բուր պատարագին,
Մայրամ ծնավ, բերեց որդին.
Բուրդ խանձելով փաթըթեցին,
5 Գետ Հորդանան մկրտեցին,
Սուրբ Կարապետ քավոր էրեցին,

³⁸ 1 տողը, ըստ բանահավաքի՝ **Ասֆած քաւեա զիս զմեղաւորս**, կրկնել երեք անգամ:

Ամեն Իսուս կոչեցին:

Գլոխս ի բարձ,

Բարձս ի գերեզման,

10 Դոգիս քեզի տամ:

ՀԱՐԱ, FFII: 1692, 03/ՇիրակԸԼանջիկ,
2255, 01, 2255, 02/ՋավախքԸՈւչմանա.

ՀԲՆ I /ՇիրակԸԼանջիկ,

II/ԱշոցքԸՂազանչի

III / ՇիրակԸՓանիկ

1 ՀԱՐԱ 2255, 02 Օղջում, օղջում Աղաբեկին:

ՀԲՆ I Յիսուս, Մայրամ:

2 ՀԱՐԱ 2255, 01 ակներ,

ՀԲՆ I բաղնի:

3 ՀԱՐԱ 1692, 03, 2255, 01, 02, ՀԲՆ I Իսուս
ծնավ:

4 ՀԱՐԱ 2255, 01 խանձուրով:

5 ՀԱՐԱ 1692, 03, ՀԲՆ I, II, III գետ որ տարան:

ՀԱՐԱ 2255, 01 գետ Դորդարան:

ՀԱՐԱ 2255, 02 գետը տարան:

6 ՀԱՐԱ 2255, 01, 02, ՀԲՆ II սուրբ Օվանես
եղավ քավոր:

ՀԲՆ III սուրբ Կարապետ եղավ քավոր:

7 ՀԱՐԱ 2255, 01 չիք:

ՀԱՐԱ 2255, 02, ՀԲՆ I, II անուն Իսուս
կոչվեցավ:

8-10 ՀԱՐԱ 2255, 02, ՀԲՆ I, II, III չիք:

ՀԱՐԱ 2255, 01 փոխարենն ունի`

Մեկ դեն Իսուս,

Մեկ դեն Քրիստոս,

Խաչելություն սրտիս վրա դրվեցավ, ամեն:

328բ

Մայրամ նստե անապատին,
Ծնավ բերավ Հիսուս որդին,
Բուռդ խանձուրին փաթաթեցին,
Համպավին մսուր դրեցին,

5 Հիսուս Քրիստոս անուն գովեցին:

Տեր մեր, Տեր մեր Հիսուս

Քրիստոս աստված:

ՀԱՐԱ, FFVI: 3562, 01

329ա

Օղջում, Մայրամ, դու կուս իս,
Հոգով, սրտով դու լուս իս,
Լուսեղեն կամար իս կապի,
Հոգիս քեզ համար իս պահի.

5 Տու ինձ իմաստություն,

Գնամ գործիմ բարություն,

Հոգիս տանիս արքայություն:

ՀԲՆ I/ՇիրակԸԼանջիկ

ՀԱՐԱ, FFII: 1693, 03/ ՇիրակԸԼանջիկ

ՀԲՆ II/ ԱշոցքԸՍարագյուղ ՋԲ, 7/Ջավախք

ԳԱԹ, Գ.Սրվանձտյանցի ֆոնդ, I ք, № 1

ՀԲՆ III/ՇիրակԸՓանիկ

1 ՀԱՐԱ, ՀԲՆ II, III. Յիսուս Մայրամ:

ՋԲ, ԳԱԹ Աստվածածին:

2 ՀԲՆ II, III հոգով սրբով:

ՋԲ, ԳԱԹ հոգով մարմնով:

3 ՋԲ կապեր ես կամար:

ԳԱԹ քի կամար իմ պահի:

4 ՋԲ հոգիս պահեն քեզի համար:

ԳԱԹ զիմ հոգիմ քի համար իմ պահի:

5 ՋԲ դուս տու ինձի իշխանութեն:

ԳԱԹ չիք:

6 ՀԱՐԱ չիք:

ՀԲՆ II, III, ՋԲ, ԳԱԹ երթամ:

7 ՀԲՆ III ունի չերթամ գործիմ չարություն
հավելյալ տողը:

329 բ

Հիսուս Մայրամ, դու կուս ես,
Հոգով, մարմնով լուս ես,
Դու ես երկնային կամար,
Կապել ես օսկի քամար,

5 Հոգիս պահել քեզի համար:

Ունիս իշխանություն,

Հոգիս տանես արքայություն:

Մտա գերեզման,

Քաշեցի հողն երեսիս:

ԳԱԹ, Ս Քամայանի ֆոնդ,

III-15/Շուլավեր

329գ

Մարիամ, որ կույս իս,
Հոգովով, մարմնով որ լույս իս,
Հոգիս պահեցի քեզի համար,
Տար, դժոխքի դռներ անցուր

5 Ու դրախտին դուռը ցուցուր:

ՀժՎ VIII, 101/Ղրիմ

330

Ասվածամար, կույս իս,

Մեղավորաց հույս իս,

Անդադար բարեխոս իս,

Հոգիս քեզի կնքահար.

5 Սուրբ մեռնով սրբե զիս,

Ամենայն չարե, պելայն փրկե զիս:

ՀԱՐԱ FBI: 1824, 02/ՂրիմՍիմֆերոպոլ

FFIII: 1985, 02/Նոր Նախիջևան

Փորքշյան1971, 95/ Նոր Նախիջևան

331

Մայրամ, դու կույս ես,
Հոգով, մարմնով լույս ես.
Մայրն ես բարի որդոց,
Փրկիչ, փրկիր ամենոց:

ՀԱՐԱ, ՄՄՎԻ: 3564, 00

332

Աստվածամար, դուն կուս ես,
Դրախտին մեջը լուս ես.
Սուրբ գավազանով պահես մեզ,
Օրթնած ճուրով վլաս մեզ:

ԱՂ IX, 162/4.Պոլիս

333

.Յիսուս. Յոսեփ, ո՛վ Մարիամ,
Սիրտս ու հոգիս քեզ կտամ.
Էրթամ գործին բարություն,
Հոգիս տանիս. յարքայություն:

ՀԲՆ/ԱշոցքՄրազանչի

334

Աստվածածին, կույս Մարիամ,
Հոգով, մարմնով լույս, Մարիամ,
Լուսեղեն կամար ես կապել,
Հոգիս քեզ համար ես պահել:

5 Դուն ինձ տուր իշխանություն,
Իշխանություն, կարողություն՝
Գնամ գործեմ շատ բարություն,
Հոգիս տանես արքայություն:
Արքայության դռները բաց,

10 Քո ծառայիդ արա իմաց.
Էլ ճար չունեն աղաք գնալու,
Մազե կամուրջն անցկենալու,
Հիսուս որդուդ ջուղաք տալու:

ԱՂ XI, 36/ԲորչալուՄԼոռի

335

Մայրամ, Մայրամ, դու կույս ես,
Հոգով, մարմնով դու լույս ես.
Լուսեղեն կամար ես կապե,
Հոգիդ մեզ համար ես վառե:

5 Մայրամ նստե սուրբ սեղանին,
Աղոթք կանե սուրբ տաճարին:
Տաճարի դռներ բացվեցավ,
Ոսկի օրոցք դուրս եկավ,
Միջի տղեն զարթնեցավ:

10 Կաթնե աղբյուր, քարե տաճար,
Աստծու հետ անենք վճար,
Աստված՝ դու անիս մի լուս ու ճար:

ՀԲՆ/ՇիրակՄԼանջիկ

336

Մարիամ, ողջուն քեզ, կուս ես,
Հոգով, մարմնով լուս ես.
Հագել ես լուսեղեն կամար,
Հոգիս պահեմ քեզի համար:

5 Տուր ինձի իշխանություն,
Հոգուս գործեմ բարություն.
Գրկել ես լուսեղեն որդի,
Մեջքին կապել օսկի գոտի:
Մարիամ, քու՞ն ես, թե զարթուն...

10 Ոչ քուն եմ, ոչ զարթուն.
Քուն էղա՝ էրած տեսա,
Էրծիս վրա զարհուրեցա.
Բեթղեհեն քաղաք ընծայեցա,
Խանձարուրով բալուլվեցա,

15 Անուշ եղով շաղվըվեցա,
Գլխուս վրա քավորվեցա:
Մի ետ զարթի, Մարիամ, դու կուս ես
Հոգով, մարմնով լուս ես...
Գետ Հորդանան մկրտեցին,
20 Փշով երեսը ծեծեցին,
Խաչվեցավ խաչելատուն,
Վրան առավ ծիրան փիլուն:
Մարտիրոսաց չարչարություն,
Իմ մեղացքս թողություն:

25 Մեր Տերը խաչը հանվեց,
Խաչին վրա չարչրվեց.
Խաչեն իջավ դժոխքն ավրեց,
Աղամ, եվա դժոխքեն հանեց:
Ա/ԱխալցխաՄԾուղրուս

337ա

Մայոմ մա՛յ, Աստըծու մայ,
Դուն ինչ գիտես՝ ընձա ուսու,
Սըյտիս վեյվեն չոյը կալցու,
Չոր սատանան անդունդն անցու,
Ձիս արքայութնդ դուռը մնցու:

ԱԱ, 48/Հանճ

337բ

Մայյամ մա՛ր, Աստվածամար,
Հոգիս կուտամ քեզի համար.
Իմ չար միքքս ընձի մոռցուր,
Բարին միքքս ընձի բուսուր,

5 Տար դժոխաց դուռնեն անցուր,
Արքայության դուռը ցցուր:

Մայյամ մար, Աստվածամար
Քնացավ, էրազ տեսավ,
Էլավ նստավ զարհուրեցավ,

10 Լուսը լուսցավ՝ ցնծայվեցավ:
Ասվածորդին խածրուրը փաթթեցին,
Տարին գետ Հորդանան, մկրտեցին,

Անունն էր Հիսուս Քրիստոսն,
Աննըվեցավ, կնքըվեցավ:
15 Մայյան մար մստեր սուպ սեղանին,
Աստծու գիրքն իր բերանին
Անի առեր, կարգն է կաթեր,
Օսկուն բուրվար վեր է առեր:
ԳՔԱ, 637/Սերբաստիա

338ա

Աստվածամար, կամիս կատար,
Ուխտ ունիմ քեզի համար,
Ինչ խնդրեմ նե՝ ան կատարիս,
Հիսուս Քրիստոսի անունով՝
5 Չարը խափանիս, բարին կատարիս:
ՅԺՅ VIII, 101/Ղրիմ

338բ

Աստվածամար, կամիս կատար,
Աղոթք կանիմ քեզի համար,
Ինչ խնդրեմ նե՝ ան կատարիս,
Չար խորհուրդը բարին անիս:
5 Աստվածամար, դու սուրբ կույս իս,
Անդադար մեզ բարեխոսիս:
ՅԺՅ VIII, 100/Ղրիմ

338գ

Աստվածամար, օսկի կամար,
Ծունկ եմ չոքեր քեզի համար,
Աղոթք ընեմ հոգուս համար:
Հիսուս օրտտի, խաթերս համար,
5 Ինչ հրամմես՝ ան կատարես,
Խնդիրքս պարին կատարես:
ԱՅ IX, 162/Կ.Պոլիս

339

Աստվածամար, օսկի կամար,
Հոգիս կուտամ քեզի համար,
Հոգին սրբու դուն էիր տաճար,
Դուն միացիր օրբուն համար,
5 Դուն բարեխոս և անդադար,
Իմ սուրբ հոգիս քեզ զենեհար:
ԳՔԱ, 642/Սերբաստիա

340

Աստվածամար, կամար, կամար,
Աղոթք կանիմ քեզի համար,
Իմ մեղացս տուր թողություն,
Մամայիս, պապայիս՝ առողջություն:
ՅԺՅ VIII, 101/ Ղրիմ

**2 Քեզի համար աղոթք կանիմ, ուղղ.
ըստ հանգակցության:**

341

Աստվածամար, կամքդ կատար,
Չարը խափանե, բարին կատարե:
ՅԱՔԱ, FFIII: 1981, 01/ Նոր Նախիջևան
Փորձեյան 1971, 94/ Նոր Նախիջևան

342

Աստվածամար, կամար, կամար,
Ծունկ եմ չոքեր քեզի համար,
Աղոթք եմ ըրեր հոգուս համար:
Ես մեկ մեղավոր մարդ մըն եմ,
5 Երկար ճամփա երթալու եմ,
Բաժակ չունիմ հետս տանելու,
Երես չունիմ վեր մայելու:
Մարիամ մստեր սուրբ սեղան,
Աղաչանք կուտար Աստուծո:
10 Աստվածամար, դուն կույս ես,
Աշխարհի բարի կույս ես,
Անդադար, բարեխոս ես:
Աստվածամար, օրհնե մեզ,
Օրհնած ջրով ցողվե մեզ,
15 Օրհնած ջրով ցայե մեզ,
Չար փորձանքեն պահե մեզ:
ՔԱ, 757/Մալկարա

343

Աստվածամեր, լուսով կամար,
Հիսուս որդուդ խաթրի համար
Իմ չար մեղքիցը ինձի դարձրու,
Հոգիս դրախտին արժանացրու,
5 Չար մեղքերս տար կորցրու,
Քու գիտեցածը սըվորցրու,
Լուս հոգուցդ ինձ լուս տու,
Հաստատ հավատ, հաստատ հուս տու:
Սուրբ կաթը Մարիամ կուսին,
10 Անգին արինը Տեր Հիսուսին,
Ծաղիկ դառնամ, թող փնջվիմ,
Բալքի մեղքերս ջնջվիմ:
ԱՅ XI, 36/Բորչալու՝Առաի

344

Աստվածամար, կուտաս կամար
Մեկիկ օրթուդ խաթեր համար,
Իմ գիտեցածս տար կորու,
Քու գիտեցածտ ինձի տու:

5 Աստվածամար, լուսին կամար,
Հրեղեն ծով ինձի հըմար,
Տար, դրախտին դուռը ցըցու,
Իմ հոգին հոն հանգստացու,
Լուս մտացես ինձի լուսու,

10 Չար մեղացես ինձի դարցու:
Դրախտի դժվիքը բացին,
Արդըրները ճովտացին,
Մեղավորները չոքան լացին,
Պաշար չունեն հետս տանելու,

15 Մազե կամուրջ անցընելու,
Քրիստոսիտ ջուհապ տալու,
Ալ ճար չկա ետ դառնալու:
Տիրամար, Աստվածամար,
Լուս ես կապե կամար կամար,
Ես կը մեռնեն քեզի հըմար,
Դուս տու ինձի իշխանութեն,
Հոգիս տանիս արքայութեն:

ՋԲ, 12/Ձավախք

345

Կուսին, կուսին, կամար կուսին,
Աշխարհն եգավ հոգուս համար,
Հոգիս տվի խաթրիդ համար:
Տեր, ձյեռ միդա`

5 Կնքուզ իմ, մեռնուզ իմ
.Յիսուսի սուրբ ավազանով,
Ինչ որ գիտեմ` թալ, կորու,
Ինչ որ չիդեմ` սովըրցու,
Դժոխքի դռնեն հեռեցու.

10 Թողեմ օթևանս,
Էրթամ պառզիմ գերեզմանս:

ՀԲ/ՇիրակՎՓանիկ

346

Ո՛վ Տիրամար, պահե զիս,
Խաչ գավազանը գրկիս,
Չգա պատե չարը յիս:

Շրթան հաղորդը պըռկիս
5 Ահա մտա մարս՝ գերեզմանս.
Դու քնեցնես, դու զարթեցնես,
Աղքատ հոգիս խավար գիշեր լուս հանես:

ՋԲ, 8/Ձավախք

3 պատեն, ուղղ. ըստ իմաստի:

347ա

Աստվածածին, օրհնե իս,
Օրհնած ջրով վլա իս,
Մաքուր բերնով մաքրե իս,
Սուրբ մարմնով սրբե իս,
5 Ամենամ չարեն փրկե իս,
Յարքաութանն հիշե իս:

ԳՐԱ, 642/Սեբաստիա

347բ

Աստվածամար, հող վիզիս,
Օրհնած ջրով ցողե զիս.
Հոգիս քեզի էմանեթ,
Սուրբ աղոթքովդ պահե զիս:

5 Աստվածամար, դուս սուրբ կույս իս,
Անդադար մեզ բարեխոս իս:

ՀԺԳ VIII, 100/Դրիմ

347գ

Աստվածամար, մեղա քեզ,
Օրհնած ճրով վլա մեզ,
Սուրբ աղոթքով սրբե մեզ,
Ամենայն չարեն փրկե մեզ:

Սվազյան 1959/Նոր Նախիջևան

348

Սուրբն Մարիամ, Մարիամ,
Բարեխոսյա, Աստվածամեր,
Ինը դաս սուրբ հրեշտակներ,
Լյուս գերեզման, լյուս գերեզման,

5 Բարեխոսյա, Աստվածամեր,
Սուրբ պատարագներ,
Անճամակ պսակներ,
Բարեխոսյա, Աստվածամեր:

ԲԱ, 331/ԿեսարիաՄՆիզե

349ա

Ս Մարիամ Աստվածամայր,
քու՞ն ես, թե արթուն:

Ս Ոչ քուն էի, ոչ զարթուն,
Երազ տեսա՝ զարհուրեցա.
Գետ Հորդանան մկրտեցա,

5 Չար հրեշքը զանսիմացա.
Ողվին, ձեռվին կապեցին,
Փշով երեսը մխշեցին,
Գլխուն փշե թագ շինեցին,
Խաչափայտը բեռեցին,

10 Մինչև դժոխքը ավերեցին,
Կապյալ հոգիքը ազատեցին:

ՀԱԲԱ, FBI: 2980, 13

5 Հավանաբար` չար հրեայքը ընդդիմացան:

349բ

□ Մայր Մարյամ սուրբ Ասվածածին,
Քու՞ն ես մի, արթու՞ն ես մի:

□ Ոչ քուն եմ, ոչ արթուն եմ.
Քնացա, տեսիլք մը տեսա,

5 Արթնցա՝ զարհուրեցա:

□ Մի՛ վախիր, մի՛ զարհուրիր:

□ Մեր Տերը պոնեցին,
Օթքը, ծառքը կապեցին,
Փերքին վրան պլլեցին,

10 Պուտ մը ճուրը խնայեցին,
Աղն ու քացախ խմցուցին,
Վա՛խ, միածին Դիսուս որդին:
Էրկինքը պատռեցավ,
Էրկիրը շարժեցավ,

15 Լուսինը խափանեցավ,
Աստղերը վար թափեցավ,
Մարյամը դրախտն անցավ:
Ով այս աղոթքը գիտենա,
Օրը իրեք անգամ խոստանա՝

20 Վասը կանի ծնողաց,
Մեխկը չհիշվի դատաստանաց:

ԱԴ IX, 162/4. Պոլիս

349գ

□ Մա՛յր իմ, գիշերը պառկեցա,
Մի երազ տեսա՝ խիստ վախեցա:
Մա՛յր իմ, դու մի վախիլ.

Էկան հրեայքնիրը զի բռնիցին,

5 Վուտնիր, ձեռնիր բիբարեցին,
Միաբանով մսուր դրին,
Փշով երեսըս ծեծեցին:

Ով ասե, մեծ լսե,
Վուչ չար կտրե, վուչ թուր կտրե,

10 Վուչ դատե, վուչ դատաստանե:

ՀԱԲԱ, FBI: 1098, 01/Թիֆլիս

349դ

□ Տեր իմ, ընծի ի՞նչ կասես:

□ Ձիս բռնեցին, չարչարեցին,
Աստղփշով զիս ծեծեցին,

Քաղցրիկ մորս լացուցին,

5 Արուն քրտինք կոխեցին,
Երկինք, գետինք ցնծացին,
Լուսավորչու կանթղ վառեցին,
Արընվա զիս կոխեցին:

ԷԱԺԶ, 21/Քայագետ

349ե

Աստվածամեր, է մեր, է մեր,
Աղջիկս է մեր, քուն է եղեր,
Երազ տեսեր ու զարմացեր՝
Ինքն իր կամով խաչ է հաներ:

5 Խաչափայտը ես կշալկեմ,
Գլխուս ոսկին թագ կշինեմ,
Ջուրը ձգեմ, ջուր չտանի,
Չարը տեսնա, չար չտանի:
Սըրբ լուսն էկավ մեր երդիքը,

10 Մեջ երկինքն ու մեջ գետինքը.
Լուսեղեն այունն էր սրտին,
Սուրբ Ավետրան էր գրկին,
Փեճկեր գնագեր, թափեր եռջին,
Մեկիկ որդին էր վեր խաչին:

15 Ով որ էս աղոթք կարդա՝
Աստված էնոր մեղքը թող տա:

ՍԴԴ, 342/Քղի

349զ

□ Օհա՛ն, Օհա՛ն Օսկիբերան,
Քրիստոս անցավ բարձր լեռան,
Ձեն տվեց աշակերտաց,
Խունկ ճամբից վարդապետաց:

5 □ Մարիա՛մ, քուն իս, քուն կեցի,
Արթուն ես՝ չը վախենաս.
Մեր Դիսուսե բռնեցին,
Փշով արին հանեցին,
Բամպըկով արին քաղեցին,

10 Լուս գերեզման շինեցին,
Օսկի գամտիլ կախեցին,
Քրիստոս մեջը պառկեցուցին:

ԲԱ, 470/ Դիարբեքիր

349է

.Յիսուս գնաց ճանապարհ,
Մայրամ կույսին՝

□ Մայրամ մայրիկ, ի՞նչ կանիս:

□ Ի՞նչ քուն իմ, ի՞նչ զարթուն իմ.

Չընչըխմասի երազ տեսա:

5 -Պատմե՛, մայրիկ, քու երազը:

□ Լալու բան կա,

Գալու բան կա.

Ութուն տարին, ութուն բերին,

Ձեռքը, ոտքը վեր բերին:

10 Այս աղոթքը ասողը՝
Յուրը ըյնի, հուրը չէրի,
Ջուրը ըյնի, ջուրը չիտա,
Յանկարծակի մահ չունենա,
Յոգին էշտա առքաութին:

ՀԱԲԱ, FFIII: 2539, 02/Նոր Նախիջևան

Չալքոր

349ը

Մոյրամ, Մոյրամ, Մոյր Աստուծո,
Քու՞ն ես մը, զարթուն ե՞ս մը:
Օջ որ քուն եմ, օջ որ զարթուն եմ.
Գըշերին կեսը մեկ ելած տեսո,

5 Կրակ ընկա՛ չոյրեցո,
Տենիգ ընկա՛ չը խըտտվեցո,
Անտի տյունիոն կնացի՛ չը կորսնվեցո:
ԲԳ, 233/Սթանոզ՝Էնկյուրիա

350

Աստվածածին մեկիկ է,
Օրտին առիբ գրկիկ է,
.Յուր կը կանչեմ՝ հոն կը հասնի,
Ի՞նչ օղորմած սրտիկ է:

5 Աստվածածին արդար է,
Դատաստանե ճարտար է.
Դատաստանե լարվելուն՝
Խըզտե մեղացս տաֆթարե:
Աստվածածին մաքուր է,
10 Էնի մըզի մամ ու քուր է.
Դատաստանե լարվելուն՝
Կըսե՛ աղոթքիդ .յու՞ր է:
Աստվածածին, դուն կուս իս,
Մեղավորաց դուն լուս իս.
15 Արդար ջրով վլա մեզի,
Ըմեմ չարեմ փրկե մեզի:
Դրախտի ճամփան և դուռ կանանչ է,
Մեղավոր չընդունի, արդար կը կանչե.
Մեր զիցածե տար, քու զիցածե բեր,

20 Դժոխքի դռանն անցու մեզի,
Արքայության դուռե ցցու մեզի,
Բարի խորհուրդն ուսցու մեզի,
Տե՛ր, ես մեղա, դուն օղորմյա:
ԲԱ, 470/Դիարբեքիո

351

Անուն հոր և որդու և հոգու սրբու, ամեն:
Է՛, մեռնիմ քեզի, բարի .յիրգուն,
Բարի Կիրակմուտ, բարի Յիշտեք:
Տեր Աստված, դու օղորմանաս,
5 Դու փորցընքներուց ազատ էնիս.
Է՛յ, մեռնիմ քեզի կապուտ գուլավոր,
Կապուտ չադրավոր,
Դու անսուն, անգերան մեր վերև կայներ ես.
Դու օղորմանաս, գթաս,
10 Դու փորցընքներուց ազատ էնես,
Դու անփորցանք պայես:
Տեր Աստված, ես քեզ մեղա,
Դու ինձ օղորմանա,
Քու օղորմութենը անչափ, անքննելի է:
ԴԲԱ/Վարդենիս՝Չախըռլու:

352

Կույս ամենօռչնյալ,
Լեր ինձ օգնական,
Ի ժամու մայվան,
Յիսուս պահապան:
ԴԲԱ/Շիրակ՝Փանիկ

Բ. ԱՆՍՎՈՏՅԱՆ ԱՐՈՅՔՆԵՐ (№№ 353-5(400))

ԼՈՒՍԱԲԱՅԻ

353

Լուսացավ, լուսացավ,
Լուսն է բարին,
Ծիտն է ծառին,
Հավն է թառին,

5 Բեղովլաթի քունն է տարի.
Դովլաթաուր, վիկաց բանի:
Իրզնքի դմիրոը բաց էր,
Օսկե աթուռը դրած էր,
Քրիստոս վրեմ նստած էր,
10 Լուսավորիչը կանգնած էր,
Օսկե դալամը բռնած էր.
Մինձ ու պստիկ գրոււմ էին,
Միղավորները լալոււմ էին,
Արթարնիրը խաղում էին:

ԹՄԿ, 26/Թիֆլիս

*ԴԱԲԱ, FFIII: 2540, 03/Նոր Նախիջևան՝Չալթըր
ԴԱԲԱ, FFFVI: 6382, 02/Գյումրի
ԴԲԱ/Վարդենիս՝Չախըռլու*

5 ԴԱԲԱ, FFIII Աշխատավոր, վեր կաց բարին:
ՀԱԲԱ, FFFVI, ԴԲՆ Աշխատավոր, վեր կաց
բանի:
6 ԴԱԲԱ, FFIII, ԴԲՆ ծուլ մաշտոցը քունը կը
տանի:
ՀԱԲԱ, FFFVI ծույլ տղայի քունը կը տանի:
7 ԴԱԲԱ, FFIII Էրկինքին դուռը բացված է:
10-11 ԴԲՆ *չիք*:
13-14 ԴԱԲԱ, FFIII, ԴԲՆ Աշթարները խաղում են,
Մեղավորները լալիս են:

354ա

Լուսացավ, լուսն ի բարին,
Ես հավատամ Տեր կենդանին.
Յիսուս նստավ սուրբ սեղանին,
Բուրը շարեց վարդն ու զինին,
5 Ձեմ տվեց աշակերտաց՝
Մեկ դեմ Պետրոս, մեկ դեմ Պողոս:

Ով մեղավոր էր՝ դարձ ի գնաց,
Ով արդար էր՝ խիստը խնդաց:
ՀԲՍ/Աշոցքի Բոռադրյուր

354բ

Լուսացավ, լուսն ի բարին,
Ես հավատամ Տեր կենդանին,
Մայրամ մստի սուրբ սեղանին,
Արքայության դռները բացին,
5 Արդարները ուրախացին,
Սեղավորներ մատան լացին:

*ՀԱԲԱ, FFII: 2254, 02
/Ձավախքի Ուչմանա*

354գ

Լուսացավ, լուսացավ, լուսն է բարին,
Ես հավատամ Տեր կենդանին,
Մարիամ մստեր սուրբ սեղանին,
Աղոթք կաներ սուրբ տաճարին,
5 Աստուծո բանքը բերանին:

ՅԺՅ VIII, 101/Ղրիմ

354դ

Լուսացավ, լուսն է պարին,
Ես հավաղամ Ղերմ գեներանի.
Էրգինքը պածոռ է Սիմոնին,
Մարիամ մստի սուրբ սեղանին,
5 Լուսաթաթախ խաչն երեսին,
Աստծո պանն էր պերանին.
Վով որ ասե իրեք պերան,
Սեղքը չը հիշվի տաղարանին:

*Փորքչեյան 1971, 94/ Նոր Նախիջևան
ՀԱԲԱ, FBI: 1818, 01/Ղրիմ Սիմֆերոպոլ*

3 ՀԱԲԱ պացվե:

5 ՀԱԲԱ լուսնութաթախ:

8 ՀԱԲԱ թատաստանին:

354ե

Լուսացավ, լուսն է բարին,
Մարիամ մստավ սուրբ սեղանին,
Աստվածաբանքն յուր բերանին,
Ես հավատամ Տեր կենդանին,
5 Ինքն անարատ, որդին գրկին:
Ով որ հիշեց երեք բերան,
Սեղքը չհիշվի դատաստանին,
Տեր ողորմյա, Տեր ողորմյա, Տեր ողորմյա:

*ԳԱԹ, Մ.Աբեղյանի ֆոնդ/
Նախիջևան Սատասպատ*

ՀԱԲԱ, FBI: 1140.02/ Ալաշկերտ

8 ՀԱԲԱ չիք:

354զ

Լուսացավ, լուսն ի բարին,
Ես հավատամ Տեր կենդանին.
Մայրամ մստավ սուրբ սեղանին,
Գիրկ առավ Յիսուս օրթին,
5 Լուսաբեր էր խաչի լուսին,
Լուսաթաթախ խաչի թևին:
Վեվ օր իրեք պերան աղոթք կենե,
Սեղքը չի ուզվի դատաստանին:
ՀԱԲԱ, FAV: 2302, 02/Բասեն

354է

Լուսացավ, լուսն է բարին,
Ես հավատամ Տեր կենդանին.
Ուսին, ուսին սուրբ կուսին,
Իրեք բևեռ Քրիստոսին:
5 Մարիամ մստեր սուրբ սեղանին,
Գիրկն է առե Աստվածորդին՝
Խաչըն սրտին, խաչըն լերդին,
Խաչ գավազան միջի մստին,
Աղոթք կենե լուս տաճարին:

ՋԲ, 7/Ձավախք

**8 տողը անիմաստ է, կա բառի աղավաղում,
հմմտ. հաջորդ Ը տարբերակի 7-րդ տողի
միջի մատին բառակապակցության հետ,
որով տողը դարձել է իմաստալի:**

354ը

Լուսացավ, լուսն է բարին,
Ես հավատամ Տեր կենդանին.
Մայրամ մստեր սուրբ սեղանին,
Գիրկն է առե Աստվածորդին,
5 Աղոթք կենե սուրբ տաճարին.
Խաչըն սրտին, խաչըն լերդին,
Խաչ գավազան միջի մատին:
Տաճարի դռները բացվավ,
Երկու կերոն մոմ վառվեցավ:

Փ, 282/Ձավախքի Կորխ

355

Լուսացավ, լուսն է բարին,
Ես հավատամ Տեր կենդանին:
Ուսին, ուսին էն սուրբ կուսին,
Յրեղեն ծով ա, հրեղեն լուսին.
5 Մարիամը մստեր սուրբ սեղանին,
Աստծու շնորհքն էր բերանին,
Գիրկն էր առել Աստվածորդին,
Մի խաչ սրտին, մի խաչ լերդին:
Անարատ կուսություն,
5 Մկրտություն, խաչելություն:
Եկեղեցու դուռն էր բաց,

Աստվածածին մեջը չոքած,
Աղոթք կաներ լուս տաճարին,
Ծիծն ու էրեսը վարդ ծիրանի,
15 Աղոթք կաներ իր խաչորդուն,
Որ ողորմի ամեն մարդուն,
Փրկե ցավից, պատուհասից,
Չար փորձանքից, սասուն սասմից:
Ով որ իրեք բերան ասի,
Մեղքը ջնջվի դատաստանին:

ԱԳ XI, 33/Քորչալու՝Լոռի

356

Լուսացավ, լուսն ի բարին,
Ես հավատամ Տեր կենդանին.
Էրկու սուլթան խաչելություն,
Լուսը փայլակ մկրտություն:
5 Երկինք բացվավ՝ ծով ծիրանի,
Սուրբ Կուս նստավ սուրբ սեղանին,
Կուսբան արած որդին գիրկը:
Մայրամ Աստվածածին, դուն գուզես,
Չոգով, սրտով դու սիրես:
10 Մեր Տերն էգավ մեզ համար,
Կապեց լուսեղեն կամար,
Իմ հոգիս քեզ համար:
Դու գործե բարություն,
Ես էլ գործեմ արքաություն:

ՉԲՆ/Չրազդան՝Աղավնածոր

357

Լուսացավ, լուսն ի բարին,
Ես հավատամ Տեր կենդանին.
Մարիամ նստե սուրբ սեղանին,
Աղոթք կեներ սուրբ տաճարին՝
5 Օրեն իրեք տարվա գ'իշեր՝
Մեղքը չհիշվեր դատաստանին:
Չայր Չովսեփ, Կուս Մարիամ,
Պառկեցեր երազ տեսար, ելար նստար,
Խանձաքաղաք խանձարեցիր,
10 Խանձաձարով փաթութեցիր.
Սուրբ Օհանու գիրկը դիրի,
Անունն Չիսուս մկրտեցիր,
Մկրտիչ սուրբ Կարապետ:

ԷԱԺ2, 19/Կարս

358

Լուսացավ, լուսն ի բարին,
Ես հավատամ երկինք տարին,
Երկինքիդ պաց ու ծիրանին.
Մարիամ նստավ սուրբ սեղանին՝
5 Որդին կրկած ինք կըրմանե

Չինգ արարած հրեշտակաց:
Կելլեմ, կելլեմ, նորեն կելլեմ
Ես աղոթքը կիտացողին,
Օրը իրեք տապու ըսողին.
10 Ճուրն ըննի՝ ճուրը չտանե,
Կրակն ըննի՝ կրակը չէրե,
Դատաստանին մեղք չքաշե:
ԲԲ, 201/Կեսարիա

359

Լուսացավ, լուսացավ, լուսն ի բարին.
Օղորմեցավ Տեր կենդանին.
Մարիամ նստավ սուրբ սեղանին,
Տիլակ էրաց մեղավորաց:
5 Էկավ անցավ Գաբրիել հրեշտակ.
□ Չուս ունիմ, Չիսուս ունիմ,
Ես ապավեն աստված ունիմ,
Խաչիդ խողովե եսի թաղե,
Չար սատանեն խոռու պըտըե:
ԲԱ, 470/Դիարբեքի

360

Լուսացավ, լուսն ու բարին,
Ես հավատամ Չայր կենդանին.
Երկինքըն ծով ի ծիրանին,
Մարիամ նստավ սուրբ սեղանին:
5 □ Մարիամ, Մարիամ, հող ի՞նչ դատիս:
□ Իրիցներուն շուրջառ կարիմ,
Մարկվագներուն գուլպա քաղիմ,
Որ գան ինձի պատարագ էնին,
Ննջեցելոց աղոթք էնին:
ԵԱ, 57/ Խտորջուր

361

Լուսացավ, լուսն ու բարին,
Մեք հավատանք Տեր կենդանին.
Սուրբըն նստավ սուրբ սեղանին,
Չագել կապել պատարագին,
5 Պատարագն ա Քրիստոսին:
Քուն եղա, երազ տեսա,
Ետո զարթա զարիւրեցա,
Անձինս արյուն փաթութեցա,
Լուսեղեն փուշ պասակ տեսա:
ԵԱ, 57/ Խտորջուր

362

Լուսացավ, լուսացավ,
Մե պերեց լուս ի պարին,
Քրիստոս՝ լուս կենդանին,

Տիրամեր՝ լուս աթռռին,
5 Աստու շնոխք ի պերանին.
Կրկած իր ասվածորթին,
Կլոխ տրեր վեր սրտին,
Ծեռներ տրեր վեր դռշին.
Աչկեր քըցեր աստըվորին,
10 Կուզեր աշխարհին բիթուն
Սիրութեն, խաղաղութեն:
ՀԱԲԱ, FFI: 3835, 01/Կոտայքի գառնի

363

Օրհնյա՛լ ի բարի լուսու բարին,
Խավատամ իմ Տեր սուրբ կենդանին.
Աստվածորդին ա գրկին,
Աստծու գիրն ա ճակտին,
5 Աստծու բաներն ա բերնին:
Որ հիշաց էսա խերն ու բարին՝
Չուզեր մեղք դատաստանին:
ՀԱԲԱ, FAV: 3081, 01/Ռշտունիք

364

Լուս լուսացավ՝ լուսն ու բարին,
Ես մահանամ Տեր կենդանին.
Արարածին մկրտություն,
Մկրտություն և թողություն:
5 Թռավ գնաց տեր Ներսեսին,
Փիլոնը հագավ սուրբ Քրիստոսի
Եվ իր տասներկու առաքյալի.
Քրիստոսը իմ մեղքը չը հիշե դատաստանին:
ՀԺԳ, VIII, 101/Ղրիմ

365

Լուսացավ, լուսացավ, լուսն է բարի,
Ես հավատամ՝ դու կենդանի.
Ամեն մարդուն մի՞մի մեղա՝
Մեղքը ջնջի դատաստանի:
ԺԱԲ, 6/Սխալցխալ թուղրուտ

366

Լուսը լուսացավ,
Բարին բացվեցավ.
Լուսեղեն կապել է կամար,
Հոգին պահ տամ քեզի համար:
5 Ուսին, ուսին սուրբ կուսին,
Իրեք բլեռ Քրիստոս[ին].
Մայրամ մստել սեղանին,
Գիրկն է առել սիրուն որդին,
Խաչըմ սրտին, խաչըմ լերդին,
10 Աղոթք կենե լուս տաճարին:
ՀԱԲԱ, FFI: 7519, 02/Գյունրի

367

Լուս լուսացավ,
Տեր քաղցրացավ,
Ողորմության դուռը բացվավ,
Հոգին էլ ուրախացավ:
ՄԱ/Ապարան

368ա

Լուսը լուսացավ,
Խաչը պարզեցավ,
Աստված քաղցրեցավ.
Դրախտին դավիքը բացվան,
Դժոխքինը՝ ավըրվեցան,
Կապած հոգիս արծըկվեցավ,
Հիսուս մեզի ողորմեցավ:
ՋԲ, 7/Ջավախք

368բ

Լուսը լուսացավ,
Արև պարցրացավ,
Տիրոջ գորութենով
Տրախտի տռներ պացվան,
5 Տժոխքի տռներ կոցվան,
Արթարներ ուրխըցան,
Մեղավորներ տանջվեցան:
ՀԱԲԱ, FFI: 3857, 01/Կանն Անձակ

368գ

Լիսը լիսով լիսացավ,
Տիրոջ խաչը պարզեցավ,
Աստոծ վերեն քաղցրացավ,
Հիսուս որդին ողորմեցավ:
5 Դրախտի դռները բացին,
Արդարները ծվլացին,
Մեղավորները խիստ լացին,
Հիսուս փրկչին հուսացին:
Դրախտի դռները բացվեցան,
10 Դժոխքինը՝ ավերվեցան,
Կապած հոգիքը արծակեցան,
Երկինք, գետինք ուրախացին:
Տեր Աստոծ, քեզ հուսացի,
Բարով խերով լուսացրի.
15 Լուս տուր հոգուս՝ գործեմ բարին,
Արժանանամ սրբոց շարին:
ԱԳ XI, 34/Բորչալու լոռնի

369

Տեր ողորմյա, Տեր ողորմյա, Տեր ողորմյա.
Լուսացավ լուսավորչա,

Ամեն գեղ էլ ուրախացավ,
Մեղավորնին մեղքը լացան,
5 Արդարները ճկվլացին:
Տեր ողորմյա, Տեր ողորմյա, Տեր ողորմյա:
ՀԱՐԱ, FBI: 1140, 03/ Ալաշկերտ

370

Լոս լուսացավ,
Տեր քաղցրացավ,
Բարու դռներ բացվավ,
Օղորմութեն շատացավ:
5 Քրիստո՛ս, չը խանիս քու ախ իմ սրտեն,
Քու ախՍամոթով ձի շախես, պախես:
Տեր, դու ես ստեղծե՛ չը կորուսես,
Տեր դու ես շինե՛ չը կործանես,
Քու արդար ճամբխըներու վերեն
10 Ձի խանգիստ մախըմ տաս:
ՀԱՐԱ, FAV: 3085, 03/Ռշտունիք

371

Լոս լուսացավ,
Տեր քաղցրացավ,
Չար գատնացավ,
Աստծու բերքն ը բարին մոտեացավ:
5 Բարը լուստ սարսուփ սըփ աղոթքան,
Խատ նա բարը լուսուն
Քյու բարը դռներ բանաս վար ախշարքին,
Հավթե տու [72] միլաթին,
Չորս բուր ախշըրքին,
10 Կարիպ կուրպըթին,
Մեր հմենանց սատաղեն:
Յա՛ բարը, բարըլուս,
Խատ նա բարը լուսուն՝
Ուըր օր բարին, զէն կամենաս:

ՍԱ/Մոկս

372ա

Բարի լեո՛ս, բարի առաջնորդ,
Նասիպմիս ղրկես,
Կյորունուպ կեորմեզ³⁹,
Փործանաց փրկես:
ԳԱԹ, Թ.Ազատյանի ֆունդ I-136/Ակն

372բ

Բարի լեո՛ս, բարի առավոտ,
Բարին բերես, բարի առաջնորդ,

Չարերնիս բարին դարձնես,
Ո՛վ Տեր, նասիպմիս ալ ղրկես:
*ԳԱԹ, Թ.Ազատյանի ֆունդ
I-136/ԿանՍԱկանց*

373

Աղոթարան հավոց դասին,
Էրկու դասին և մի լուսին,
Ծառայեցեք Ստեղծողին.
Իսկի չկա քի բարենբար,
5 Հաքած, կապած էրկու կողման.
Լուսն երկնքուց կապեց կամար,
Բացվեր է սուրբ աղոթարան:
ՀԲՍ/Աշոցք՝Ղազանչի

374

Ել, ժամ գնա խորոզխոսուն,
Ղըսմեթ կուգա բարի լուսուն:
Ես ժամ գացի, փառքին հասա,
Սուպ քըհանուն կայնույ տեսա:
5 Իով օր Հայ մեղա /Հայր մեր/ մը ըսե,
Օրն ալ իրեի անգամ հիշե,
Ասված ալ իր մեղքը չ'իշե:
ԳՐԱ, 643/Սեբաստիա

375

Ալելույա, ալելույա,
Ճըրօխնեքը եկու ճըրուքյուսավ,
Արևը եկու ըրեվյուսավ,
Ձադեգյը եկավ ըլըվյուսավ:
*ՀԱՐԱ, FFFVII: 6201, 01/
ԱրցախՍՔյոհնաշեն*

376

Է՛յ, քըզի մեռնիմ, Կապուտ կապավոր,
Առաջ դատավոր Աստված,
Դու հասնիս իմ տղին,
Հարեհաս հասնիս:
ՀԱՐԱ, FFFVIII: 3901, 14/Ապարան

377

Աստված, դու ազատիս
Գիշերվա, ցերեկվա փործանանցեն,
Հուն լեզվեն,
Հոտած բերնեն,

³⁹ Թուրքերեն է՝ Տեսած, չտեսած:

- 5 Կրճալը ատամեն,
Անօրի շառեն,
Ջուր ու բուխտընեն,
Հանկարծակի փորձանանցեն,
Իմ մեղացեն,
10 Դառն դժոխքեն,
Պարտքեն ու փոխեն:
Աստված, դու ազատիս
Խրեն, ջրեն, կրակեն,
Սրեն, թրեն, դրեն,
15 Իմ մեղացեն,
Պարտքեն ու փոխեն:
Աստված, դու ազատիս
Սարեն, քարեն,
Գելեն, գազանեն,
20 Աժդահարեն, վուշապեն,
Ամենայն գիջու ջանավարեն,
Սելենմսելաֆեն,
Թոփեն, թվընքեն,
Կռիվ ու կռվանքեն,
25 Իմ մեղացեն,
Դառն դժոխքեն,
Պարտքեն ու փոխեն:
Աստված դու ազատիս
Թոնեն, թնջանքեն,
30 Կարկուտեն, կայծակեն,
Ծաղկեն, կարմրուկեն,
Պատեն, պատատըկեն,
Քարեն, քարսպանեն,
Փետեն, փետուրանքեն,
35 Չնեն, ձմերանքեն,
Ցրտեն, խիամաթեն,
Իմ մեղացեն...
Աստված, տաս աշխարհին խաղաղութեն,
Իմ մեղաց թողութեն,
40 Պարտքեն ու փոխեն ազատութեն,
Եկեղեցաց պայծառութեն,
Հացին .յեժնութեն,
Մահին թանկութեն,
Թագավորաց և դատավորաց համբերութեն,
45 Մեզի ուրախութեն արժանի էմիս, ամեն:

ԳԱԹ, Ս. Հայկունու ֆոնդ
ԷԱԺԶ, 298/Ալաշկերտ

378

Երկրին խաղաղություն,
Բարի լույս, քաղցր Քրիստոս աստված.
Հավուր գալած փորձանքից
ազատ պահես,

- Նեղյալներին հասնես,
5 Նրանց սաղաղեն՝ մեզ:
Հացին՝ առատություն,

- Հիվանդներին՝ առողջություն,
Մեր ծնողներին՝ արքայություն,
Երիտասարդներին՝ սեր, միություն,
10 Ծերերին՝ մահով մահ,
Բոլորի նպատակին՝ կատարում:

ՀԱՐԱ, FFIV: 6593, 05/Սևան

379

- Բարի լուսու Աբրամի աստված,
Ինչխդար օր անճար կա,
Ինչխդար օր բիչար կա՝
Ըմնուն հասնիս,
5 Յեդո հասնիս իմ բալեքներուն:
Աշխըրքին խախանդություն տաս,
Մային՝ թանգություն,
Հացին՝ էժնություն,
Յուսուսի Քրիստոսի օգնություն, փրկություն
10 .Յըմեն անճարին,
.Յեդո իմ բալեքներուն:

ՀԱՐԱ, FFVIII: 3645, 01
Ապարան՝Ղազանֆար

380

- Տեր ջան, դու տաս երկրին,
աշխարքին խաղաղություն,
Մեզ էլ՝ կանաչություն, առողջություն,
Փորձանքից հեռու,
Ուրախահոտ, ծաղրերես,
5 Էլած սրտին համբերություն տաս:
Տեր ջան, քաղցրամաս,
Չար մարդկանց սիրտը բարեցնես,
Խիղճ տաս իրենց,
Գութ գցես սրտերը:
10 Մուխաննաթին էթաջ չենես,
Բարի աչքդ վրեներս պայես,
Անփորց, անքյադար պայես,
Հացին էժնություն,
Մային թանկություն:

ՀԲՆ/Շիրակ՝Առափի

381

- Բարի լուսի քաղցր Քրիստոս,
Դու օղորմանաս, դու գթաս,
Դու փորցընքերաց ազատ էնես,
Դու անփորցանք պահես, տե՛ր Աստված:
ՀԲՆ/Կարդենիս՝Չախըռլու

382

Բարի լուսու քաղցրակաթ հայր Իսուս,
Կաղաչենք և քեզ կը խնդրենք,
Ինչպես լույսը բացիր ընթանուր
երկրի վրա,
Լույսը բանաս քու արարածոց,
ստեղծած հոգոց վրա.

5 Հասնիս հավատացյալ քրիստոնեից,
Ձի ազգն անօրենից, հերձվածողաց [է]:
Տաս երկրին խաղաղություն,
Թագավորաց հաշտություն,
Քու դուռը բանաս օղորմության՝

10 Քու ստեղծած հոգոց վերա:
Փա՛ռք քեզ, Աստված, փա՛ռք
քեզ, Աստված,
Իրեք հարուր բյուրապատիկ անվան
տեր Աստված,

Դու խնայիս,
Քու բարկության սուրը դադրեցուս.
15 Վերջին սաղաղին հասնիս իմ հոգուն,
Որ բոլորի համար խնդրեցի:

*ՀԱՐԱ, FFI: 2254, 01/
Ջավայթը՝Ուչմանա*

383

Անուն հոր և օրթու և հոգուն
սրբուն, համեն:

Տեր իմ աստվածս,
Երկինք, գետին, ծով ու ցամաք ստեղծող.
Տաս աշխրհին խաղաղութեն,

5 Աղքատ հոգուս առքաութեն,
Ամենայն ազգի ազատութեն:
Տեր իմ Յիսու՛ս, օղորմանաս,
Օղորմությանդ դուռը բաց էնիս,
Չոր քարին կանանչ պուսեսնես,
10 Ամեն ղուլիդ նեսաիբը դու տաս,
Օգնական, պահապան դու էղմիս:

Տեր իմ աստվածժս,
Հանկարծակի մահեն, դժոխքի կրակեն
ազատ պահես,
Անօրի շառեն, դարիբեթունեն ազատ էնիս:

15 Տեր օղորմյա, Տեր իմ Իսուս,
Գթա՛, Քրիստոս, մեզ օղորմյա:
ՀԱՐԱ, FAV: 2307, 03/Բասեն

384

Պարի լուս պացեր ես,
Պացես տուռին՝տրկցին,
Ախշրին խաղաղութեն տաս,
Սաղ ճան տաս,
5 Խուլմ լեզվից ազատ անես,

Որն օր պարին է՝ էն կամենաս,
Չար տանես, պարին պերես,
Պոլորին հասնես,
Հետո մեր պարին տաս,
10 Նամարդին մուխտաջ չանես:
ՀԲՆ/Արտաշատ՝Դիդակ

385

Օրչնյալ ի սուրբ Աստված,
Հավատամ, խոստովանիմ, Աստված,
Երկիր պագանիմ քեզ, Աստված.

Ավուր խաղից,
5 Անզգըմի շառից,
Անփողպատ շապկից ազատիս,
Փա՛ռք քեզ, Աստված:
*ՀԱՐԱ, FIVIII: 3731, 02/Ապարան՝
Բուժական*

386

Աղոթրանի բարի լուսվան Աստված,
Ամենան փորձանքեն ազատ էնիս
Ձիմ ճժեր, զիմ էրեխեք.
Միամիտ փորձանք չիզա վըր ժողովրդին,
5 Մայրիկ մայր Աստվածածին,
Կանանչ մեռուն:

*ՀԱՐԱ, FIVIII: 1825, 01/Շիրակ՝
Հայկական*

387

Յա՛ սուրբ Աստված,
Չարն ի բարին դարձուս, Աստված.
Էրունին ու թռչունին խամատ տաս,
Մեկ ցանիմ՝ հազար դառնա.

5 Հարևանին, դուրին՝դրացուն շատ տաս,
Յամենու սաղաղեն լե ընձի տաս:
*ՀԱՐԱ, FIVIII: 3733, 01/Ապարան՝
Բուժական*

388

Հե՛յ քե մեռնեն, յոթ անվան տեր,
Յոթ մասունք Օհանես
Մկրտիչ, ամենափրկիչ.
Ապավինել եմ քեզի, բարի լուսու
քաղցր Քրիստոս,

Իմալ մթնցուցեր ես, մթան, լուստ տեր,
5 Դու մի դուռ բացես ամեն անճարի վրեն:
Անճարին ճար էնող Տեր,
Դու խասես ամեն անճարին.
Ես ձեռ էն ձեռին հավջա չենես,

Մարդը նամարդին մուխթեճ չէնես,
10 Քո սրտով էնես,
Ստեղծածիդ սրտով չէնես,
Ամեն մարդու սրտի չափով հուրին տաս:
ՀԱՐԱ, FFIV: 5741, 02

389
Ո՛վ բարի լուսու Աստված,
Շաղաթաթախ սուրբ աղոթրան,
Խեն քրիստոնեն ձեռ ամօրանց ազատես:
Ո՛վ Կյալու սուրբ խոզեց վանք, մեռնեմ քե:
5 Ո՛վ Աստված, դյու բարի դսմաթ մի տաս,
Աստված, բալից, փորձանքից ազատես,
Ամմեղ՝ լեզվից, կրակից, ջրուց ազատես,
Դյու քու տված օղորմությունից
անբաժին չանես,
10 Քյու ստեղծած խոզին
ժառուրենով չառնես,
Քյու ստեղծած խոզին չի կուրիսես:
Օրհնյալ Տեր մեր, Հիսուս
Քրիստոս աստված,
Դյու ճար արող ես, թատբիր արող ես,
Աստված, դյու օղորմանաս:
15 Կը խնդրեմ, դյու երկեն ձեռ չկարճացուցես:
ԷՍԺ2, 306/Վասպուրական/Նորդուզ

2 սուրբ ավետրան ուղղ. ըստ իմաստի:
3 փրիստոնեն ուղղ. ըստ իմաստի:

390
Բարի լո՛ս, բարի Քիրոդոս ասֆած,
Հազար շուքուր քիզի,
Օր մեր վրայեն անձուձիր ըս գյիշերը
Ու միզի ողջ առողջ պեյեձիր:
5 Շնորակալ ինք քումիճեդ,
Օր սուրբ Արևը,
Արև՛, Արև՛, խուոյայան ըլլիմ սուրբ էրըսիդ,
Խուոյայան՝ լուս էրըսիդ,
Սուրբ լուսը ցաթեձուձիր միզի վրա:
10 Օղորմուդանտ մեռնիմ, Ասֆած,
Օր տայմա՝ չես մառնար միզի
պես մեղավորները
Ու օղորմուդանտ դուռը կը բանաս:
Ռեճե կենիմ քիզի, երկնավոր Ասֆած,
սուրբ Արև,
Դյու իմ մեխգյիս թողուդին տաս,
15 Ցեռգյիս, օդգյիս, աշգյիս, մեշգյիս
խուվադ տաս,
Օր ըսօր տեյմ՝ իրկուն բանիմ
Ու օղլուշադիս սատաղան վասղըկիմ,
Ջալըմ՝ գուլուճին բերանը փակիմ
Ու քիզի փառգյ տամ...
20 Սերի սապաճդան խելի սըֆդա մի ճամբիս,
194

Խըսմեդս հասձընիս,
Չաղաներուս աշգյը էլի ձեռգյը չի հայիմ:
«Բազմավէպ», 1902, № 9-10, 481/Բալու

391
Աստված, դու զը չընգցըցիս,
չընգնավորցընիս,
Նըմարդ մարդու մոխթեճ չգցիս,
Կպրե կարասեն, Մազե կարմնջեն
ազատ էնիս,
Խայ քրիստոնեին ազատութիւն տաս,
5 Քրիստոնեից թուր կտուր էնիս.
Քաղցրըակ մախըմ տաս,
Օխնած խողին արժանացնիս,
Սըբ մեռնին արժանացնիս,
Խերկան, մերկան արքաութիւն տաս,
10 Խացին առատութիւն, պտղին
շատութիւն տաս,
Հըմեն նեոյալին խասնիս,
Բարեխոս ըլնիս հառաջին Աստծու.
Փորձանքից փրկիս, ազատիս,
Բարեբախտ տաս չամ իմ չարկամին,
15 Մենք էլ ապրինք ընունց սըադադին:
Հայր մեր, ուրը երկինքն իս, սըբ
եղիցի անուն քո...
Աստված, դու ստեղծիր իս, չկորցնիս,
Անօրենի սրտավն ռահմ գցիս,
Ճամխուրներուն, ծովալներուն
դուզ ճամբախմ՝ շանց տաս,
20 Ի փառս հավիտյան, ամեն:
ՀԱՐԱ, FFIII: 6015, 01/Սուկս/Սիպ

392
Է՛յ Ռաբբի,
Է՛յ Տեր. Յիսուս Քրիստոս, Տեր Աստված.
Դու. յըմեն անճարներուն, նեոյալներուն,
Ըռաբաններուն, խարիթ
խուրբաթին հասիս,
5 Ընունց սադադեն նոր մըզի:
Դու. յըմեն խարիթ խուրբաթին,
Ուրենց բուն ու փըթթներուց
հեռու էղնողներուն
Ուրանց տուն ու տեղին, կնիկ
ճըժուն հասուս,
Ընդոնց սադադեն լե իմ խարիթ.
10 Հեռու տեղեն մըր տուն ու տեղին
բերիս հասուս իմ տղին.
Թե օր չուզե լե՛
Ուրեն մոլըրցուս, տուն դարձուս:
Դու աշխըրթին խաղաղութեն իտաս,
Գիլաներուն գառ դարձուս.

Ինոնց բանին, զործին հաջողութեն տաք,
 Ինոնց սատաղեն՝ մեր դարիբներաց:
 Աստված, դու չար ուզողին բարի տաս,
 Ինչ որ կա կաշու տակ՝

50 Չը թողնես էլնի կաշու իրես:
 Յա՛ տուրք սրբերենք, ձեռնիկս ձեր
 փեշն եմ թալե,
 Դուք օգնական, բարեխոս կայնեք:
 Բարի լուսու բարի Քրիստոս,
 Դու թեվթրիկ ցավիկ, հանգիստ մահիկ
 տաս ձիկ,

55 Իմ զավկնեկաց արևշատութեն տաս,
 Իմ դարիբնեկաց արևշատութեն տաս,
 Տատականնեկաց ուժ ու
 կարողութեն տաս,
 Իմ ձեռնիկի ձագեկաց ձենիկը դառնաս,
 Հավասար մնջեցելոց քաղցրիկ
 արքայութեն տաս:

60 Հացին էժնութեն,
 Ջրին առատութեն,
 Անձրևու շատութեն,
 Մեր բազում մեղաց թողութեն,
 Մեր լոս հավատքին հաստատութեն,

65 Երկրի ճոչերաց սեր, խաղաղութեն,
 Հայոց ազգին միաբանութեն, ազատութեն:
 Աստված, քե փառք,
 Ունուտս քե եմ արե, գոհանամ քեզնից,
 Աստված, իրեսս քե հող ու մոխիր.

70 Տեր, դու գիտես, դու ողորմյաս:
 Հայր մեր...

ՍՍ, 306-309/Վան

395

Օրշնյալ Տեր մեր Հիսուս Քրիստոս, ամմըն:
 Հայր մեր օր երկիս, սերսուք եղիցի
 անուն քո,
 Էղեցե կամք քո, օրպես երկիս և երկրի,
 Հաց մեր անապատ օրտուր մեզ այսօր...

5 Ալ փրկիս զմե չարեն,
 Ձի քիմն է արքայութեն, զորութեն,
 փառք յավիտենից, ամմեն:
 Երկիր պագութեն կենըմ Աստուն:
 Բարի դրկից չըխտակ խորամ Աստածօին,
 Գուսկեդու Աստածօին,

10 Մուրատադուռ յոթնանվան դեր
 Սըբ Գարապետ,
 Սըբ Հակոբ, Սըբ Սարգիս,
 Յոթը դուռ Սըբ Գանանոս,
 Սըբ Ատովմեան, Սըբ Սահակ,
 Սրբատակերիս Սըբ Աղբերիկ,

15 Բարձրիկ գլուխ Սըբ Մարաթուկ,

Փութգա Սըբ Գևորգ, փութափութ հասնիս,
 Սըբ Գլխադիր,
 Խնդրաքատար Աստածօին,
 Օսգի ջկութ Բողոսմբեդրոս,
 Ջխտակ քումպեյթ դոմբաց Քրիստոս,
 20 Ամդա Սըբ Սարգիս, Սըբ Դանիել,
 Հազարունեկ Աստածօին,
 Էվելի Ուրֆայու Աստածօին,
 Դըսվերկու դաս առաքյալնի,
 Ինը դաս հրեշդագնի,

25 Մանդրբիր սրբեր, խոշոր սրբեր,
 Սարերու սրբեր, ձորերու սրբեր,
 Հույս կենըմ ու կաղաչըմ ձեր էրեսնուվեր,
 Ըմ մեֆեր դուք եք.
 Ըմ մեղք շատ է, գից թուփն ի ծառե,

30 Գից ավագն ի ծովե,
 Բարեխոս էղնիք, տիքճի էղնիք
 խեչ Աստված

Սըր մեղաց թողության համար:
 Ո՛վ Քրիստոս, մեղավոր հոգի չը հանիս,
 Գենառար լուսեղեն դրախտին
 արժանի էնիս.

35 Անարժան ըմ, մեղավոր ըմ, քու հեսիրն ըմ,
 Փոշիման ըմ, չանաժան ըմ, չգիտցող ըմ,
 Անցաք, դարձաք մեղայ Աստըծու:
 Տեր Աստված, դուն ազատիս խաֆլուխաթից,
 Տասուն պարտուց, սրեն, թրեն,
 40 Անըզգա զընկա շառեն,
 Անփողկապ շապկեն,
 Խիթուիլուց, թառեզնելուց, քոթի խոցեն,
 Շտկեն, ժանեն, ժունեն,
 Յանզրծագի մըղեն, մահղառաժամեն,

45 Չար սահաթեն, չար ջամբուց:
 Տեր Աստված, իմ դիր դուն ըս,
 Իմ դիրական դուն ըս,
 Դուն ազատիս ամըման փորձանքնուց:
 Բարիլուսու Քրիստոս Աստված,

50 Ձչար էրած բարին դարձուս,
 Բարին զամենաս,
 Նեմերտին մահթաճ չէնիս,
 Չարկամին խնտանելիք չէնիս,
 Չիվար ու էրերուն չէնիս.

55 Դու օղորմենաս մըր հին ու նոր
 մնջեցելոց հոգուն,
 Վիր զավակ չգա՝ դուն իղաս,
 Վիր ը գա՝ դուն բղիս ու ազատիս,
 Հըտ ուրաց գիս, զըմ քուֆլեթիկ
 չը թուփլցուս,
 Ձչար դեվի բերան գալիս, գապիս:

ԲԲ, 75/ՆփրկերտՍուրատքաշ

1(396)

Ուսին, ուսին Սուրբ կուսին,
 Խրեղեն խաչ վըր թևին.
 Արևն առավ սուրբ սեղանին,
 Բանձրաց գնաց Յերուսաղեմ.

- 5 Մայրամ, գա կույս ես,
 Խոզով, մարմնով դու լուս ես,
 Լուսեղեն կամար ես կապե,
 Խոգիս քե խամար ես պահե:
 Տուր ձի միտք,
 10 Երթամ գործեմ քո բարություն,
 Խոգիս տանես արքայություն,
 Անարատ լուս խանես...

ԳԱԹ, Ս. Հայկունու ֆոնդ/Արճեշ

2(397)

Ուսին, ուսին Սուրբ կուսին,
 Սուրբ կույս նստե վեր սեղանին,
 Չեն կուտա աշակերտին.
 □ Պետրոս իլի՛, Պողոս իլի՛,

- 5 Խոռոմսիմեն խարսնացավ:
 Գաբրելական փող փչեցին,
 Մազե կարմունջ կապեցին,
 Խնկյան ծառ տնկեցին,
 Արդար, մեղավոր ջոկեցին:
 10 Արդարներ ընցան Մազե կարմունջ,
 Վեր խնկյան ծառին ժվլլացին,
 Մեղավորներ չոքան, լացին:
 Թաժա խացի խոտ իկյավ,
 Իլեք տեսեք՝ վով իկյավ:
 15 Բոզ, բոզ ձիավոր իկյավ.
 Մեյ Կենդանանից Աստվածածին:
 Իլավ սարով, իջավ ձորով՝
 Քյուրդ հնվորին դեմ առից,
 20 Աչքեր էրկինք խավարից,
 Ոտքեր գետին բիբեռից:
 Իմ Տեր իլավ ամպեր, խաղաց,
 Չորեքդիմաց աշխարհ ղնդաց.
 Տեր մեղավորիս, Աստված:

ԷԱԺԶ, 23/Թիմարի կյուսնենց գյուղ

3(398)ա

Ուսին, ուսին էն Սըբ կուսին,
 Սըբ Կուս նստե վեր աթռին,
 Քյրիստոս նստե վեր սեղանին՝
 Օրն ի ավուր դատաստանին:
 5 Չեն իտու աշակերտաց.
 □ Արի՛, Պուղոս, արի՛, Պիտրոս,

Խուռունսիմեն ի խարսնացե.
 Փեսեն՝ փեսեն՝ կանաչ լուսին:

- Գյաբրելական փող փչիցին,
 10 Արդար, մեղավոր ճյուկիցին:
 Էն մեղավոր դառնիկ իլաց,
 Դառն արտասունքով ծնգվեր լվաց,
 Աստվածածնա խաթըր մնաց.
 Ես քեյ ավազան մկրտված:

ՎՍՍ, 66/Վան

3(398)բ

Ուսին, ուսին Սուրբ կուսին,
 Սուրբ կուս նստե սուրբ սեղանին,
 Առջև վառվի սուրբ ծիրանին,
 Թագա փեսեն՝ կանաչ լուսին.

- 5 Գաբրելական փող փչեցին,
 Գնացին հասան Հալապա քաղաք,
 Մազե կարմունջ վեր էն դրած.
 Վով արդար էր՝ ընցավ գնաց,
 Վով մեղավոր՝ տառնիկ մը իլաց,
 10 Տառն արտասուք ծնկվերն լվաց:

*ԳԱԹ, Գ. Սրվանձտյանցի ֆոնդ
 IVբ, № 18/Վան*

3(398)գ

Ուսին, ուսին Սուրբ կուսին,
 Սուրբ կուս նստավ սուրբ սեղանին,
 Չեն կուտա աշակերտին.
 □ Պուղո՛ս, արի՛, Պետրո՛ս, արի՛,

- 5 Խուռունսիմեն ի խարսնացի,
 Փեսեն՝ պսակ կանաչ լուսուն:
 Փող փչեցին Գաբրելական,
 Մազե կարմունջ կապեցին,
 Խնկյան ծառեր տնկեցին:
 10 Աստված, Աստված, տու մե խամար,
 Մեր չարություն տար խափանցու,
 Քյո բարություն բի մոտացու:
 Քաղաք շինին Յերուսաղեմ,
 Տռներ կախին տեմ տաճարին,
 15 Տըսվերկու պատարագ արին:
 Ո՛վ զանազան Աստվածածին,
 Քյո քարեր ըռընդով տաշած,
 Քյո կավըն կաթնով շաղախած.
 Ո՛վ զանազան Աստվածածին,
 20 Աշըղներաց վարպետ տու իս:

*ԳԱԹ, Գ. Սրվանձտյանցի ֆոնդ
 IVբ, № 18/Վան*

3(398)դ

Ուսին Արփ կուսին,
Կուս նստե վըր սեղանին,
Չեն էրե աշակերտին.

- Արի՛, Պողոս, արի՛, Պետրոս,
- 5 Ալալոս, սըփ Թալալոս,
Կարմիր բըրչամ սըփ Կիրակոս,
Քյո տաճարի տռներն ա փոս:
Ծառ խնկենին կայնեցուցին,
Մազե կարմունջ կապեցին,
- 10 Գյապրեւական փող փչեցին,
Արդըրներ ճըլվըլացին,
Մեղավորներ չոքյան, լացին:

ՀԱԲԱ, FAV: 3095, 01/Ռշտունիք

11 արտըրներ ուղղ. ըստ իմաստի, հմմտ. № 2(397):

4(399)ա

Ուսին, ուսին Սուրբ կուսին,
Ահան կյո հրե որդի կուսին,
Հրեղեն խաչ կեր թևին.

- խաչի տակ աղբյուր մը կեր,
- 5 Վազեր, աղպրի ճուրն էր խմեր,
Խերն որդուն խոստովաներ:
Մազե կարմունճ, քարե տաճար,
Քրիստոս նստի մեջ քի վաճառ,
Իսու՛ս, անիս անճարաց ճար:

ԳԱԹ, Գ.Սրվանձտյանցի ֆոնդ
IV ք, № 18/Վան

**8 աճար ուղղ. ըստ իմաստի, հմմտ № 5(400)
աղոթքի 9-րդ տողը:**

4(399)բ

Ուսին, ուսին էն Սուրփ կուսին,
Հան գո վիրեվ որտի կուսին,
Էն խրեղեն խաչն ի թիվին:

- Էն խաչի տակ ծառ մը կեր,
- 5 Էն ծառի տակ ախպուր մը կեր.

Էն ախպըրի ճուր վով խըմեր,
Խերն ուր տղին խոստովաներ:
Իմ խեր կնաց Հալբա քաղաք,
Արընե գետեր կապեց,

- 10 Մազե կարմունջ վերեն խոիր.
Որն էր արտար՝ ընցավ կընաց,
Որ մեղավոր՝ տառնիյ միլաց,
Տառն արտըսունք ծիյնվեր վըլաց:
□ Է՛, մայրը, մեր, ընչի՞ կուլաս.
- 15 Էն զորություն ինչ ես ունենմ՝
Շատ կաղ ը կոր կը պժշկենմ,
Անդամալուծ կայնըցուցենմ.
Երուսաղեմ քաղայ շինենմ,
Տուռն ի պանամ տեն տաճարին,
- 20 Սուռն ի գերան ի խորանին,
Առնի հուսին, էլնի հերին:

ՀԱԲԱ, FFII:7301, 01/Վան

5(400)

Խաչըն, խավատ, խար, մեղա՛,
Ասպած ունեն ապավա,
Ի՛նչ որ կիտես՝ զիկ ուսու,
Տառնիյ տոժոխք զիկ ընցու,

- 5 Մեղաց տոպրակ խըլըսցու,
Խուզուս խրիշտայն ուրախցու,
Առքավութին տիրացու:
Կաթնով ախպուր, քարե տաճար,
Խետ Աստըժուն անենք վաճառ,
- 10 Աստված աներ մեր խուզու ճար:
Քո օխնըվով են օխնըվե,
Քո ավազանով մըկըրտըվե.
Գապրեւական փող փչիցին,
Արտար, մեղավոր ճոկիցին,
- 15 Մազե կարմունջ կապիցին,
Արտարներ չանճ խավթու թըռուցին,
Մեղավորներ անտառք, անճար ընցուցին:
Խոստովանի քո մեղքը, լաց,
Աչկերըտ պաց,
- 20 Փուռ աստըվոր ծեռնետ կընաց:

ՀԱԲԱ, FFII: 7307, 01/ Վան

VII
ՉԱՆԱՉԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ (№№ 401-452)

Ա. ՕՐԿԱ ՏԱՐԲԵՐ ԺԱՍԵՐԻ (№№ 401-419)

ԵՏՏԱՇՅԱ

401

- Հազար անգամ շուքուր քիզի,
Տեր երկնավոր Ասֆած.
Դու խեր ու պերեգյետ տաս իմ հանձիս.
Դու լիացնես,
5 Հար Ափրամու սեղանն էնես,
Օղլուշաղիս մեսիբ խըսմետը ճամբես.
Վարողվաստըկողին,
Ցանողվքաղողին,
Եփողվկերցընողին
10 Բանիմվգործին խելըլի աջողուղին տաս:
Դու յարտըմճի ըլլիս ֆեխերվֆուխարային,
Լոխմա մի հաձի հերսեթը քաշողներուն,
Օֆ, Տեր Ասֆած,
15 Դու միզի ազետես զալըմվգուլումին,
Քեֆեր մուխեննեղին ձեռացն:
«Բազմավէպ», 480/Բալու

ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ

402

- Մեղա՛, մեղա՛ Աստուծո,
Տիվան կաննիմ Աստուծո.
Իմ կիտցածիս մոռցուր,
Քու կիտցածիդ ուսցուր.
5 Դժոխքին դրանն անցուր,
Արքայութեմա փառքին հասցուր:
Խոսելոք, խոստովանելոք
Եվ ամենայն դավանելոք՝
Հյոգիս արքայութեմա զըսմաթ էրա,
10 Դապուլ ու մախպուլ էրա:
ԲԱ, 331/ԿեսարիաՎեկերեկ

403

Տեր, ողորմյա, Տեր, քեզ մեղա,
Խաչն Աստուծու Հոռոմսըմա.
Վա՛յ օրերան, օր ես եղա,

Հերամ, հելալ չըսի՝ կերա:

- 5 Էրկան ճամփա եմ երթալու,
Մազե քեոփրույ եմ անցնելու,
Քրիստոսի դիմացը ծունկ եմ չոքելու,
Մեղք ունիմ լալու,
Տեր մեր Հիսուս Քրիստոս:
ԲԱ, 331/ԿեսարիաՎՍունճուսուն

404

- Տեր, ողորմյա, Տեր, քեզի մեղա,
Տասն առաքյալ, Հոռոմսիմա.
Ասն ավուր աշխարհ էկա,
Փուշ մարմինս կրակեցի,
5 Լուսահոգիս սևացուցի:
.Յերկար ճամփա ունիմ էրտըլու,
Փուշ ու տատասկ եմ կոխելու,
Մազե կարմունջն եմ անցնելու,
Պաշար չունիմ հետ տանելու,
10 Մեղավոր իմ, ի՞նչ ջուվաբ տամ:
Օհան, Օհան Օսկեբերան,
Իրեք գլոխ Ավետարան.
Հոգիս, մի վախենա՛ կնքած ես,
մեռոնած ես,
Քրիստոսի գիրկ դրված ես,
15 Մայրիկ մայր Աստվածածնա յոլդաշն ես,
Սուլթան սուրբ Սարգսի խարդաշն ես.
Հար քիմ, քի յանմա գյալուր,
Ալիլի բաղլի, դիլի տաշ⁴⁰:
ՀԲՆ/ԱշոցքՎՔոռաղբյուր

405

- Մեղա՛, մեղա՛ խարիր խազար,
Խոստովանիմ անդար խազար,
Կաթնով աղբյուր, քարե տաճար,
Խետ Աստծուն անեմ վաճառ,
5 Աստված անի իմ խուգու ճար:
ՀԱԲԱ, FBI: 3225, 01/Վան

⁴⁰ Վերջին երկտողը թուրքերեն է.
Ով որ իմ կողմը գա՛
Միտքը կապվի, լեզուն՝ քար:

406

Մեղա՛, մեղա՛, Աստուծուն մեղա,
Կիշեր ծով եմ, կը ծփամ,
Ցերեկ եղեք եմ՝ կերերամ.
Էլա եռ եռացի,

5 Էկա նստա՛ կուշտմ՝ լացի,
Ծեմիյս առեց Խայր Ապրեխամ:
Ուտ ի՛նչ կանես, Խայր Ապրեխամ:
Որդին զինած՝ տըրած սեղան,
Ըմենք կերան, կըշտացան.

10 Ուսկոռ զարկին՝ պատ կայնավ,
Ուսկոռն էլավ ճուրփ պարյունակ,
Խավող կախվավ սևը սիվտակ:
Դե՛ քաղեցաք, դե՛ քամեցեք,
ԸնտիրՈրնտիր աման լցեք,

15 Սուրբ պատարաք պաժկի արեք,
Ինչ խռով կա՛ խաշտըցուցեք,
Ինչ անբախտին՝ հաղորթեցեք:

ԴժԴ VI, 147/Վասպուրական

407

Մեղա՛, իմ Աստված, մեղա ցանկամ⁴¹,
Փա՛ռք քեզ Աստված.

Մեր ստեղծող Աստված, մեզ օգնես,
Ազատես էս մեղքից մեր խղճալի հոգին:

5 Իմ ստեղծող, ո՛վ սուրբ լիքը սկիհ,
Ո՛վ սուրբ եկեղեցի, ո՛վ

քաղցր Աստվածածին,

Ազատես մեզ ամենայն մեղքից.

Ո՛վ սուրբ պաշտոնՈւպատարագ,

սուրբ սեղան,

Ամենայն նեղությունից ազատես մեզ,

10 Ազատ պահես օրե խաթից, օրե
շառից, օրե փորձանքից մեզ,

Ո՛վ Տեր մեր Աստված,

Ո՛վ սուրբ պաշտոնՈւպատարագ,

Դու մեր թագավորներին հաշտութեն տաս,

15 Հացին էժանութեն տաս,

Մահին՝ թանկութեն,

Մեր հոգուն՝ փրկութեն,

Մեր ժառանգներին՝ բարութեն:

ԷՄԺԶ, 302/ՎաղարշապատՈ

Ալիբեկլու

408

Տե՛ր Աստված,

Դուն աշխարիս հաղաղութին տաս,

Հացին՝ էժնութին,

Ցավին՝ թանգութին,

5 Կենթնին՝ արիվշատութին,

Հիվընդին՝ առվուղչութին,

Մեռլին՝ արքաութին,

Ճամփուրթին՝ աչողութին:

Դուն փրգիս ու ազատիս Քու սիղծածին

10 Ամեն ցավեմեն,

Փուրցանքսեմեն ու անսկամի շառեմեն:

Մի կտրի ահը սրտես, ամոթն էրեսես:

Տե՛ր, դուն բաց արա դիփունի համա

Քու օղորմութենի դռնիրը:

ԹՍԿ, 13/Թիֆլիս

409

Տե՛ր Աստված,

Վուրդի ճամփուրդ կա,

Հիվանդ կա,

Խիղճ կա,

5 Անճար կա,

Ծլնգոհան կա,

Գերի կա,

Նիղացած կա՛

Նրանց օղորմաս.

10 Ու նրանց արիվ սաղաղա՛

իմ վուրթկերանցը:

Ցավին՝ փրգութին,

Մահին՝ թանգութին,

Իրզնքեն՝ ցող,

Գեղնեն՝ պտուղ,

15 Թագաուրներուն՝ հաշտութին,

Աշխարիս՝ հաղաղութին:

ԹՍԿ, 184/Թիֆլիս

410

Աստված, բա՛խտ,

Աստված, քու բախտն եմ ինկես,

Իմ ձեռ քու փեշդ եմ թալես.

Դու ձի չէցկիս նամարդի մուխթեջ,

5 Դու ձի .յաջեբՈւյաջբատես չէնես,

Դու ձի չարկամխնդոց չէնես,

Դու ձի անորդի մեր չէնես,

Դու ձի ուրախ մերիկ էնես:

ՀԱԲԱ, FAV: 3087, 02/Ռշտունիք

411

Գոխանամ քենես, Աստված,

Փա՛ռք քե, խազար խարիր բերան.

Դու՛ տվիր, դու՛ տարար,

Գոխանամ քենես, Աստված:

ՀԱԲԱ, FAV: 3087, 01/Ռշտունիք

⁴¹ Կրկնել երեք անգամ (ժանոթ. բանահավաքի):

412

Օրհնյալ է Աստված,
Ամենայն ռամ Աստված,
Մարդասեր Աստված,
Հաջողեաս Աստված,

5 Տեր Աստված,
Աղաչեաս Աստված,
Մեղափրկիչ Աստված,
Հիշեցեք Աստված:

ՀԱՐԱ, FAV: 5929, 01

413

Հերի, հերի հանապատին,
Քյամակ էտու խաչափետին,
Շնչաց, էպի Յիսուս որտին.
Պուրթ խանձարուր փաթութեցին,

5 Անճահիրուր մսուր տրին,
Եարալիս կարտեցին,
Այփ, պեն գյրեցին:
Գյացեք ասեք կուսն ու խաչին՝
Թըխ գյա տանի ուր մեկ որտին.
10 Էն բաբաթ չի աշկերտնութնին,
Էն բաբաթ[թ] ա վարպետնութնին:
Մերիկ, կը լաս, կաղաղակես,
Կաղ ու կոր լուսավորես,
Անդըմնալուծ քելեցուցես,
15 Կաթնիկ հախայուր պոխացուցես:
Որ իրեք տիր ձի հիշա՝
Նա՛ խորի, նա՛ խորովրտի
Չուր գյա գյալուս Քրիստոսին.
Քրիստոս գյա լոս՝ չարյաց խափան,
Խոգյուս պախապան, մարմնուս

օգյնական:

ՀԱՐԱ, FAV: 3105, 01/Ռշտունիք

414

Աղոթք էնիմ պարտեզին,
Բռնեալ Յիսուսին,
Փուշ պսակ կազմեցին,
Յիսուս օրդու գլուխ դրեցին.

5 Յիսուս օրդին վերա խաչին,
Խաչելություն Քրիստոսին:
ՀԲՆ/Աշոցք Սարագյուղ

415

Ժամտան տուռը պաց էր,
Տիրամեր չոքած էր,
Չոքած աղոթք կեներ:
Աղոթք կեներ տերորթուն,

5 Որ ողորմի ամեն մարթու,

Ազատի ցավից, չոռից,
Սասունից, պատուխասից.
Խալսի, ազատի ատամորթին,
Տեր պարերար, ամմեն:

ՀԱՐԱ, FFI: 3857, 02/Կան Սնձակ

416

Չանտ՝ ձկան,
Աշքտ՝ խլըրտան.
Լուսս՝ Լուսավորչին,
Հավատքս՝ Քրիստոսին.

5 Վա՛յ ուրացողին,
Վա՛յ ուրացողին,
Վա՛յ ուրացողին:

*«Նավասարդ», 104/Մերեստիա
ԳՐԱ, 637/Մերաստիա*

ԵՐԱՁԻ ԲԱՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ

417ա

Ատանագինա հայրապետ,
Դանիել սուրբ մարգարա,
Երեք մանկունք,
Ջուրն ի գինի,

5 Ավազն ի գարի,
Չար երագ բարին դառցնե[ք]:
ԳԱԹ, Գ. Սրվանձտյանցի ֆոնդ, 1բ, № 1

417բ

Ո՛վ սուրբ Անդանակ հայրապետ,
Մեջընա [Մծբնա] հայրապետ,
Մշու սուլթան Կարապետ.
Դուք ջուրը գինի փոխեք,

5 Ավազը՝ գարի,
Իմ չար երածս՝ բարի:
*ԳԱԹ, Ս.Քամալյանի ֆոնդ,
III-15/Շուլավեր*

418

Ազդ անիմ, Մարիամ,
Ի՞նչ նստիլ իս անմամն:
Ես մեղավոր իմ,
Քրիստոս աշխարիք էկիլ է՝

5 Քուկդ պտուղն է.
Տասներկու առաքյալ չորս դիս կայնիլ ին,
Ես մեջտեղը պառկիլ իմ:

ՀԺԴ VIII, 96/Դրիմ

ՊԱՆՆՈՒՄՆԻ ՊԱՂԱՆՈՒԹՅԱՆ

419

Չմեն կարիպ կուրպեթին
հաջողություն տվող Աստված,
Կարիպիս հաջողություն, ջանին
սաղութեն տաս:

5 Զյորավոր Տե՛ր, իմ կարիպիս ազատ արա՛՜
Գիշերվա փորձանքներե,
5 Ջուր ջրհեղեղե,
Ավուր շառից:

Քյաղցրիկ Տե՛ր, բարի հաջողություն տաս,
Կարիպին խասուցես ուր խոր խերանին,
Վեր ուր ձեթկիկ ձգերուն:
10 Մեղավոր սրտով, անարժան պերնով քե
կը կանչեմ, Աստվա՛ծ,
Իրես մի դարձուցեր ընձմից,
Օղորմութեն դուռը բաց,
Քյո դիվան դարկյախից ձիկ

չզրկիս, Աստվա՛ծ:
ԷԿՁԶ, 300/Վան

Բ. ՍՐԲԵՐԻ (№.№ 420-435)

ՍՈՒՐԲ ՍԱՐԳՍԻ

420ա

Կես գիշերին դուս էլա,
Մեկ ձիավոր սուրբ տեսա,
Իր անունն սուրբ Սարգիս,
Օրդուն անունը՝ սուրբ Մարտիրոս:

5 Սուրբ Մարտիրոս լուս կուտա,
Կերթա ամպերի վերա,
Ամպն ալ կերթա ամպի վերա,
Սուրբը հեճած ձիու վերա:
 Գնացեք ասեք՝ գեիներուն

10 Ազատ կանե իր արևուն:
Ով որ իրեք օր ծոմս բռնե,
Ով որ հինգ օր պասս բռնե,
Ջնա կ'առնում ձիիս վերա,
Ջնջիմ, կառնիմ չարը բարով:

15 Կը հասցնիմ նարան ամեն տարով:
ՉԺՉ VIII, 100/Ղրիմ

420բ

Սուրբ Սարգիս, դուն հասնիս.
Գիշեր ասի, դուս էլլա,
Մեկ զորավոր սուրբ տեսա,
Ասի, լացի, ոտն ինկա.
5 Ասի. Չայր սուրբ, անունդ ի՞նչ է:
 Իմ անունս՝ Սուրբ Սարգիս,
Օրդուս անունը՝ Սուրբ Մարտիրոս,
Ձիս կը քալե ամպի վերան,
Անթաթար ծովի վերան:

10 Գնա ասա գերիներուն,
Ազատ անե իր արևուն:
ՉԱԲԱ, FFIII: 1981, 02/ՆորՆախիջևան
Փորքշեյան 1971, 94/ Նոր Նախիջևան
ՉԱԲԱ, FBI: 1819, 01/Ղրիմ-Սիմֆերոպոլ
ԱՅ IX, 16/Նոր Նախիջևան

1 ՉԱԲԱ, FBI, ԱՅ IX չիք:
10 ՉԱԲԱ, FBI փերիներուն:

420գ

Ես աս գիշեր դուրս ելա՛
Մեկ կանչելուս սուրբ մը տեսա,
Անունն էր սուպ Սերգիս,
Տղին անունն էր սուպ Մարտիրոս.

5 Իր ձին կերթա պաղուն վրա,
Անապատու ծովուն վրա:
Մարդ մըն է ընկեր գերություն,
Մենք ընենք ընկերություն.
Չովը փչե հովալա,

10 Ջարնե, խղղե Չոռոմ պապան:
ԳՐԱ, 637/Սերաստիս

420դ

Կես գիշերին դուրս ելա,
Ջարմանալի լույս տեսա.
Շատ աղաչի, ոտքն ընկա,
Ասի, թե՛ դու ո՞վ ես:

5 Ես սուրփ Սարգիսն եմ,
Գալիս եմ Մասիս սարից,
Գնում եմ Արբիտոն քաղաք.
Որդուս անունն է Մարտիրոս:
Բուրվառս է իրեղեն,

10 Գավազանս օսկեղեն:
Ով որ ինձի հիշե երեք անգամ,
Նրան կազատեմ՝ սրից, թրից,
ջրից և կրակից,

Ամեն:
ՉԱԲԱ, FFII: 9254, 07/Ջավախք
Ուչմանս

420ե

Ես ես գիշեր տուրս մ'էլա,
Մեկ ծիով սուր մը տեսա,
Տեսածիս զեհրուեցա:

Սուրբ, քու անունդ ի՞նչ է:
5 Սուրբ Սերգիս է:
 Որդիդ անունը ի՞նչ է:

□ Մարտիրոս է:
Իջանք կացանք կետ Չորդանան,
Մեկը՝ Հիսուս Քրիստոս,
10 Մեկը՝ սուրբ Կիրակոս:
Խորոզխոսուուն կանուխնկանուխ,
Որն է թենպել, որն է պանուկ,
Սուրբ սեղանն աստեր քառսուն մանկունք:
Մուշու սուրբ Կարապետ, սուրբ
Սերգիս ծիու վրա,

15 Յոթնը պորտը ծովու վրա,
Յոթնը Ավետարանը կլխուս վրա,
Սուրբ խաչն էլ էջքիս վրա,
Ըլլա, ըլլա, Տեր մեր Հիսուս Քրիստոս:
ԲԲ, 201/Կեսարիա

420գ

Տեն ման կալեն լյուս մը տեսա,
Տեսածիս պես զեհրուեցա,
Յոթնը սահաթ օդզըն ինջա՝
Վլացի, վլացի, վլացի,

5 Արքայութնին տուռը տրի:
Իջանք կացանք կետ Չորդանան՝
Էրկու ծիավոր տեսանք,
Էրկուքն է կանաչ կապանոք.
Մեկը՝ Հիսուս Քրիստոս,

10 Մեկն՝ սուրբ Կիրակոս,
Մեղա՛, մեղա՛, Տեր, ողորմյա:
ԲԲ, 201/Կեսարիա

421ա

Սըփ Սարգիս, յամուր կանիս,
Համուր խաչն էր վըր թևիս,
Ձին գացե յանապտա ծովու վերեն.
Շատ մարթ ա ինկե գերութեն,

5 Տ'իյամ էնեն ընկերութեն:
ՀԱՐԱ, FAV: 3101, 01/Ռշտունիք

421բ

Սուրբ Սարգիս անուն պարի,
Ոսկի գուտիկ, ոսկի վարի .
Իմ ծին կնաց թամբու վերա,
Անատակ ծովու վերա:

5 Շատ մարթ ինգեր ի գերութեն,
Էրթամ անեն ինգըրութեն,
Իմ Սառայի խանբերութեն:
Սառա՛, էլի թոներ վառի,
Տե ինչ պարի խըռերն են պիրե.
10 Մեյն ի Օխան, լոսն ի պերան,
Մեյն Ուրուխան, ոսկի պերան.
Կընաց մտավ մեչ տաճարին,
Պուռ ըմ կերավ, պուռ ըմ տարավ,

Քառսուն սակառ ավըլցուցին:

15 Վիրին Վարաք, սուրբ պատարաք,
Իրեյ պիպեռ կեր էն խաչին.
Մեյն ի սիրտ սատանին,
Մեյն գուղի ափից մեչին,
Մեյն կիշըրվա կան գացողին:

ՀԱՐԱ, FFII: 7305, 01/Վան

422ա

Սուրփ Սարգիս անուն պարի,
Ետ կնաց, առաճ իրե,
Ծիըն տայ խըրեղեն,
Պուրվառն ը ծեռ լուսեղեն.

5 Ծառին զարներ, ծառ կը ճըղեր,
Ճողին զաներ, արուն ֆըշեր:
Վով զիկ իրեյ պերան հիշեր,
Ուր մեղք չ'իշեր,
Ուր խորը, մոր խավսարական:

ՀԱՐԱ, FFII: 7363, 01/Վան

422բ

□Սուրբ Սարգիս,
Անունդ պարիսպ,
Հու՞ստ կգաս, հու՞ստ կերթաս:

□Ավտժմալա քաղաքից:
5 □Փուրվարթ ա լուսեղեն,
Գավազանտ էր հրեղեն:
Ավուր կանչա իրեք անգամ,
Ազատվես չարեն, չարքեն:

*ՀԱՐԱ, FFIV: 6343, 01/
Աշտարակ/Բյուրական*

423

□Սուլպ Սերգիս, յուսկի՞ կուզաս:
□Ասաս□Սասաս լեռներեն:

Հուր ունիս հրեղեն,
Բուրվառ ունիս խնկեղեն,
5 Իրեք խաչ ունիս խաչեղեն.
Մեկը սրտիս, մեկը սվարիս,
Մեկը չարիս, չար խափանիս:
Ան խաչերեն խաչ մ'է խաչեր,
Ան կաթինքեն կաթ մ'է կաթեր,
10 Ան լուսերեն լուս մ'է լուսեր:
Լուսը՝ դուն, խաչերը՝ դուն,
Սուրպ ավազան մկրտության.
Մեր Տերը բարս սուլպ սեղանին,
Աստծու բանն իր բերանին:
15 Իով որ աս աղոթքը գիտե,
Ավուրն իրեք անգամ հիշե՛
Ասված ալ իր մեղքը չ'իշե:

ԳՐԱ, 641/Սերաստիա

424

Աղենախաս բոզ ձիավոր սուրբ Սարգիս,
Ապավիններ են քեզի.

Իմալ խասար Աշըղ Ղարիբին,
Խասացիր յուր մուրագին,

- 5 Խասանես ամեն նեղածին,
Ամեն հընգածին,
Անճար նաչարին:

ՀԱԲԱ, FFII: 5729, 01

ՍՈՒՐԲ ՎԱՐՈՂԵՐԻ

425

Կես գիշերուն ես դուրս ելա,
Հայ զորավոր սուրբ մի տեսա,
Չոգուկ գացի, ոտքը ինկա.

Սե՛ր, քո անունն ինձի ասա:

- 5 Ի՛մ անունըս է սուրբ Վարդեր,
Աղբորս անունն է Համաղիկ:
Սուրբըն Վարդեր ծիռ վրա,
Սուրբ Համաղիկն ջորվո վրա:
Արժըթե թաս կեր ափերը,
- 10 Առան էլան պաղ աղբերը.
Մեկ մ'եր ինկեր խիստ նեղութեն,
Առան էլան համբերութեն:

ՍԳԳ, 378

ՍՈՒՐԲ ՎԱՐԱՊԵՏԻ

426

Ես այս գիշեր դուրս ելա,
Փառավորյալ լուս մը տեսա:

Ի՛նչ տեսար:

Օհաննու Կարապետ:

- 5 Զինճիր բռնիմ փարափարա,
Նստեցունիմ ոտվիս վրա,
Աննա տաղին ծովին վրա:

Ով որ գիտե աս աղոթքը՝

Օրն երեք անգամ հիշե,

- 10 Դատաստանին մեղքը չի հիշե:

*ՉԱԹ, Թ. Ազատյանի ֆոնդ 1-5/
Սակարա*

427

Քրիստոս կայնավ կետ Հորտանան,
Սուփ Կարապետ ինոր վըկան.

Մըկըրտեցին հըրոփ, ճըրոփ,
Հոքիք փըրկեց հրեղեն սըրոփ.

- 5 Անտառց՝ տառց էկավ,
Անտեղ՝ տեղ քըթավ,
Կուր՝ տեսավ,
Խուլ՝ լըսավ,

Ինոնց սաղաղին

10 Քրիստոսի օրհնութեն

Վեր ծե ըլնի բիթուն:

ՀԱԲԱ, FFI: 4223, 01/Վան

428

Հե՛յ քե մեռնեն, յոթ անվան տեր
սուլթան սուրբ Կարապետ,

Ժողվա կախ դև, լից քո զնդան:

Կախ դևն ասաց՝ յամա՛ն, յամա՛ն,

Ես կհեկնեմ քեզ փոշախան,

- 5 Տանենք թալենք Փրե Բաթման,
Չուր Քրիստոս գա դատաստան:

ՀԱԲԱ, FFIV: 5741, 01

ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐՉԻ

429

Է՛յ կեսօրվա դիվան դարգյահ Աստված,

Հիթսուն ավուր պաշտուն պատարագ,

Գրիգոր Լուսավորչի լուս գերեզման,

Դու խասանես ամեն անճարին,

- 5 Ամեն նեղ ընկածին,
Ընոնց սաղաղեն նոր մեզի:
Գրիգոր Լուսավորչի լուս գերեզման,

Ապավինել են քեզի,

Մեր հայոց լուս հոգին

- 10 Ազատես այլազգի ծեռքից,
Հայ քաջերի թուրն միշտ կտրուկ պախես.

Բազուկն միշտ ամուր, թուրն միշտ կտրուկ՝

Այլազգի գլխին միշտ պախած ըլնի.

Մեր հայոց ազգի թուր կայծակին

- 15 Միշտ թող շողշողա Օսաննու
փաշայի գլխին:
ՀԱԲԱ, FFIV: 5743, 03

ՍՈՒՐԲ ԳԵՎՈՐԳԻ

430

Խորդեցե՛ք, ավիլեցե՛ք,

Փունց մանուշակ խտխտեցեք,

Պարոն Սըփ Գորգ վերեն խանեք,

Աշխարհի հմեն յառջև բերեք.

- 5 Որ արդար էր՝ էփ ընդաս,
Որ մեղավոր՝ դառնիկ մ'էլաց:

ՀԱԲԱ, FAV: 3083, 01/Ռշտունիք

ՏԱՐԲԵՐ ՍՐԲԵՐԻ

431

Սուրբվե՛որ, սուրբ Գրիգե՛որ,

Անապատու սուրբ Կիրակետու

Վեր առին Պետեղանոս,

Վար դրին Ստեփաննոս.
5 Ուսկե՞ կուգաս:
Իսաչն ի լուսուն,
Էռջեմ կուսուն,
Մեր Տերը խաչը հանեցին,
Խաչեն ընկավ, դժոխին ավրեց:
10 Իով օր աս աղոթքը գիտե,
Ավուրն իրեք անգամ հիշե,
Ասված ալ մեղքը չ'հիշե:

ԳՐԱ, 642/Սերաստիա

Վա՛յ ան ավուր՝ մորես եղեր,
5 Դերամ իհելալ չըսի՝ կերեր:
Կաթնն աղբուր, քարեն տաճար,
Աստծու դեմ բռնենք վաճառ,
Ասված ալ տա մեղասնուն ճար:
Յերկան ճամբա եմ գնալու,
10 Փուշ ու տատաշքն եմ կոխելու,
Պաշար չունիմ հետ տանելու՝
Քրիստոսիս ճուղապ տալու:

ԳՐԱ, 641/Սերաստիա

432

Պատի, պատի եկեղեցի,
Դանկով զարկի դուռը բացի,
Ստա ինե, աղոթք կացի,
Էլա դյուս, մեղա տվի:
5 Մեղա՛, մեղա՛, խազար բերան,
Խոստովանիմ էրկու խազար՝
Կաթնով աղբուր, քարե տաճար՝
Խետ Աստըծյուն անենք վաճար,
Աստված անի մեր խոզյու ճար:
10 Իմ անուն՝ սուրբ Դակոբ,
Իմ խոր անուն՝ սուրբ Մարտիրոս.
Ծառին զարնեմ՝ ծառ կը խշա,
Ճյուղին զարնեմ՝ արուն կը խշա.
Որ ձիկ իրեք բերան հիշա,
Աստված ուր խոր ընդ մեղք չ'հիշա:

ԷՍԺԶ, 22/Վան

433

Աղոթք մ'ըսեմ Տեր Մուսեին,
Երանելի վարդապետին.
Գիշեր ճըյհներ, ցորեյ դատեր,

434

Զըսոս Քիստոս, խոտե աստված, կամ քե հոգ.
Փութկի խանե, տու խասնես ծիկ,
Սատանի ճամպխից զատհամ.
Տիրամեր, տար քու ճամխին.
5 Յա՛ սուր Սարկիս, տու խասպխաս խասնիս:
Դիվի կամ քու մոտից՝
Յեմ կոնահներ չ'խես,
Ռապան պլնքազ անցեր իմ.
Յա՛ խաչ, հավետրան, պատարաք,
10 Տու օխնիս, պախապան կաս,
Խազար ճար մեղա՛, մեղա՛, մեղա՛:

ԴԱՐԱ, FFI: 9211, 01/Սոկո

435

Յա՛ Դիսուս Քրըստոս, խաչ, Ավատըրան,
Տու խըլաս արե մեխկե մա, կըրբան.
Էյ՝ խողե ասված, յա Մեյրան անա.
Ազ մեղավոր ամ.

5 Սըփ Բուսկի Կեվո,
Տու խըլաս արա, կըրբանե տամա:

ԴԱՐԱ, FFI: 4229, 01

Գ. ԾԻՍԱԿԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ (№№ 436-447)

ՔԱՌԱՍՈՒՆ ՄԱՆԿԱՆՑ

436

Քառսուն մանուկ, քառսուն կուս,
Քառսուն մանուկ բարեխոս:

ԴԱՐԱ, FBI: 1102, 03

437

Քառսուն մանուկ, քառսուն կույս,
Քառսունին էլ բարեխոս.
Լիճքը լիքը լցվեցավ,
Քառսուն մանուկ թմնեցավ:
5 Բաղնեպանին տվիր պսակ,
Ինձ էլ բաժին տուր պսակ:

ԴԱՐԱ, FFI: 7183, 01, 02/Գյունըի

438ա

Սուրբ քառսունք, սուրբ քառսունք,
Քառսուն մանուկ էր լճին,
Թագն ու պսակն էր վզին.
Ինչպես օղորմեցար բաղնեպանին,
5 Ինձի ալ անպես օղորմե:

ԴԺԴ VIII, 99/Դրիմ

438բ

Քառսուն մանուկ վըր մեկ լճին,
Կուսանաց փսակ վըր ճակտին.
Էն, ինչ արժան էրիր բաղնեպանին՝
Սե խել արժան էնիս:

ԴԱՐԱ, FAV: 1141, 01-03/Ռշտունիք

Քառսուն մանուկ,
Բռնե գոտիս՝
Չելնե հոգիս:

ՀԺԴ VIII, 99/Ղրիմ

ՁԱՏԿԻ

440

- Օրհնեալ է Աստուած,
Օրհնեալ է Աստուած,
Օրհնեալ է Աստուած,
Օրհնեալ է Հայրն Աստուած,
5 Որդին Աստուած,
Հոգին Աստուած:
Մեզ աւետիք, ձեզ աւետիք,
Մեզ և ձեզ մեծ աւետիք,
Զի Տէրն յարեաւ ի մեռելոց,
10 Ազատութիւն իւր գերելոց:
/Օրհնեալ է Աստուած.../
Օրհնեալ է երկինքն ու երկիր,
Մերովբէք և քերովբէք,
Հրեշտակք և հրեշտակապետք,
Ռամիկք և շինականք,
15 Արք և կանայք,
Ծերք և տղայք,
Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց,
Ազատութիւն ետ գերելոց,
Մեզ աւետիք, ձեզ աւետիք,
20 Ձեզ և մեզ մեծ աւետիք:
/Օրհնեալ է Աստուած.../
Նախահայրն գուշակեալ
ի մարգարէից,
Անարգեալն ի հրէից,
Հայիոյեալն ի քահանայապետից,
Ընթնեալն ի փարիսեցոց,
25 Մատնեալն ի պիղծ Յուդայից,
Խաչեալն ի Պիղատոսէն,
Խոցեալն ի զինաւորէն.
Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց,
Ազատութիւն ետ գերելոց.
30 Մեզ և ձեզ մեծ աւետիք:
/Օրհնեալ է Աստուած.../
Օրհնեալ է սուրբ Երրորդութիւն,
Վեցնութիւն, բարձրութիւն,
Թագաւորաց հաստատութիւն,
Գերելոց ազատութիւն,
35 Հիւանդաց ազատութիւն,
Քրիստոնէից հաստատութիւն,
Մեր մեղացն թողութիւն,
Նմջեցելոց արքայութիւն,
Զի Տէրն յարեաւ ի մեռելոց,
40 Ազատութիւն ետ գերելոց.
Մեզ աւետիք, ձեզ աւետիք,

Մեզ ու ձեզ մեծ աւետիք:
/Օրհնեալ է Աստուած.../
Օրհնուի և պահպանուի
Ձեր դաշտն ու սարը,

- 45 Այծն ու ոչխարը,
Կովն ու կթանը,
Չութն ու գութանը,
Վարն ու վաստակը,
Գլուխն ու տակը,
50 Հանդն ու հանդաստանը,
Արօտն ու այգեստանը,
Կալն ու ջաղացը,
Ցորէնն ու հացը,
Ձին ու էջը,
55 Եզն ու զոմէշը,
Գռնարածն ու հորթարածը,
Տուարածն ու խոզարածը:
ԱՅ, X, 263-264/Լոռի

ՀԱՄԱՐՉԱՆ

441

- Համփարցում պացըռ պատի,
Օսկի կամար, օսկի կոտի,
Տուռըտ կայնի Քրիստոսի
Եիկուտը մեկ արծաթօսկի.
5 Վովօր հինգ օր պաստ պըռնե՝
Մեխքը չ'իշվի թատաստանին:
ՀԱԲԱ, FBI: 1818, 02/ՂրիմՍիմֆերոպոլ
ՀԱԲԱ, FFIII: 1983, 01/Նոր Նախիջևան
Փորքշեյան 1971, 94/ Նոր Նախիջևան

ՏՆՕՐՀՆԵՔԻ

442

- Օրհնեցի տունն ու անդիվորն,
Պառաւն ու խալիվորն,
Ախչիկն ու տղեն,
Խարսն ու փեսեն,
5 Թըքոտ ու մկնոտն,
Չավարն ու կուրկոտն,
Մաղազեն ու մառան,
Ամբարն ու հնձան,
Չեթն ու եղաման,
10 Սոխն, սխտորն, սխտորաման,
Տաշտ ու մաղն,
Բիբարն ու աղն,
Թան ու թթսմորաման,
Պանիրն ու չորթան,
15 Գյոմն ու մարայք,
Ծըծումն ու կարայքն,
Բակն ու ցանի տուն,
Հավն ու հավի բուն,
Պտտուրն ու փթիր,

- 20 Խառջեկաթն ու թոնիր,
Ժաժիկն ու մածուն,
Պռվածքն ու թթուն,
Գինին ու ձուկն,
Մանդակն ու պտուկ,
25 Կարասն ու տյուճիկ,
Կուժն ու կաղալիկ,
Ուտողքն ու սեղան,
Պղինձն ու քյասան,
Արտն ու անդաստան,
30 Բաղչեն ու բոստան,
Կալն ու ճաղացն,
Ցորյան ու հացն,
Ձիւն ու ջորին,
Խոտ, հարդն ու գյարին,
35 Կովն ու էջը,
Եզն ու գյոմեջը,
Ծառն ու ճյուղն,
Բարն ու պտուղն,
Հովիվն ու ոչխար,
40 Էծն ու գյառ՝
Միշտ և հավիտյան
Օրհնեցի և պահպանիցի:

ՎՍԱ, 75/Վան

ՍԵՂԱՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆ

443

- Օրհնեցուք մեք միաբան,
Խայր և Որդի և սուրբ Խոզիյն.
Որ բարության է պարզկիչ,
Ձոր վայելեն ազգը մարդկան:
- 5 Առաջ օրհնենք զտանուտերն,
Որ մեզ կոչյաց ի միասին.
Եվ էն սեղան որ պատրաստեց,
Եվ պատրաստեց անուշ գիյնին:
Սեղանն քո օրհնյալ լինի,
10 Անեղական աջով վերին.
Որ ժողովուրդ Իսրայելի,
Նա կերակրեց յանապատի:
Այն որ ի տան մաքսավորի,
Եվ թող զմեղս Ձաքեսոսի,
15 Ձեզի մեղաց նա ազատի,
Աղաչանոք Աստվածածնի:
Ամենեցուն Տեր բարեգութ,
Ձձեզ պահե յուր հովային.
Ա[ս]տեն ուրախ պահի մարմնով,
20 Անդեն անճառ ի յուր բարին:

ՎՍԱ, 74/Վան

444

- Քրիստոսի լուս բերան,
Յայսմավուրք ու շարական,
Չորս գլուխ սուրբ Ավետարան,
Հարդայիմ ձեզի պախա միաբան:
- 5 Բոլոր նստի ձեր սեղան,
Հորդոր մնա ձեր կթան,
Չուր ի Քրիստոս զա դատաստան:
Մեւքոն, Գասպար, Բաղդասար,
Գացին Քրիստոսի տեսության.
- 10 Էնոնց օրհնություն ձեզի ու ձեր տան:
Աստված էնա ձեզի նազար,
Ձեզի օրչնա հոգովն սուրբ աղքատ Ղազար:
Սուրբ Կարապետ, որ կը հուսան,
Առավ իջավ գետ Հորդանան,
15 Մկրտել զՏեր միայն,
Այն ըլլա ձեզի օգնական, պահապան:
Օրհնենք սերովբեաց, քերովբեաց,
Ինն դաս հրեշտակաց,
Տասներկու դաս առաքելաց,
20 Քսան ու չորս մարգարեաց,
366 հայրապետաց,
Օրչնեն զձեզի՝ առի նման,
Խնկենի ծառի նման,
Սահակա գառի նման.
- 25 Ձեր մեկ մալն Տերն էնե հազարական:
Աստվածածին ծնավ ի յեր,
Անարատ էբեր զՏեր մեր,
Էնի օրչնե զձեզի, ձեր խեր ու մեր:

ԴՅԴ VI, 148/Արցախս[խ]տրչեն

445

- Առաջ սուրբ Աստված միածին՝
Մեր տեր Քրիստոս հավատացին,
Երուսաղեմա դուռը բացին.
Քրիստոսա լուս բերան,
- 5 Չոս գլուխ Ավետարան,
Ուք կանոն սաղմոսարան,
Մենք էկան[ք] էսական,
Աստված հաջողա ձեր բան,
Բոլոր մնա ձեր սեղան,
10 Հորդոր մնա ձեր կթան,
Օրհնվի հանդ ու հանդաստան,
Սաղ մնա ձեր լծկան:
Արի նման, բարի նման,
Սուրբ Սահակա գառի նման,
15 Ծլեք, ծաղկեք ս[ու]րբ Սաբեկա ծառի նման,
Մեւքիսետ քհանայի նման,
Պտուղն ուտեք՝ անմահանաք,
Վերի դասին արժանանաք:

ՀԱՐԱ, FAV: 5937, 01

ՄԵՌԵԼՆԵՐԻ ՀԻՇՎՍԱԿԻ

446

- Խորը շտակ իչավ հերթիս,
- Ջըվաբ կընաց Քրիստոս,
- Ասին՝ Արթար խուկի կը պիրին,
- Ասեց՝ Փառավոր տեղ արեք մեչ տրախտին:
- 5 Տեղ արին, առին տարան,
- Փառավոր, փառքն ի վերան:
- Ողորմի խազար պերան
- Արթար մեռելոց խոքուն,
- Որ տատրի մեչ տրախտին:

ՀԱԲԱ, FFI: 3863, 01/Վանձաղբաղի

ՈՒՆՏԱՎՈՐԻ

447

- Ո՛վ սուրբ, երեսս ոտիդ տակը,
- Դու իմ բալենու ռուզղը հասցնես,
- Դու սրանց արևատություն ու սաղ
- ջան տաս.
- Դու հանդ ու հանդաստանը
- ցասումից ազատես,
- 5 Աշխարհքին առատություն տաս,
- Դու ամեն նեղացածի փրկես, ազատես,
- Նրանց սաղաղին էլ մեզ:

- Մեղա՛ք եզ, Տե՛ր, անարժան մեղավոր եմ,
- Դու քու ստեղծածը չի կորցնես,
- 10 Դու իմ մեղավոր հոգուն մի լիս ու
- ճար անես,
- Արքայութենից մասն ու բաժին տաս.
- Դու չի դուշմանի սրտով անես,
- նամարդի մոհտաջ:
- Քու լիս երեսին դուրբան,
- Քու լիս տաճարին դուրբան,
- 15 Դու քաղցր աչքով մտիկ անես իմ
- տանն ու տեղին,
- Իմ տիրոջը դու շառից ու
- փորձանքից ազատես.
- Անդարձին դարձ տաս,
- Չարը կործանես, բարին առաջացնես,
- Դու մեր հողն ու ջուրը պտղացնես,
- 20 Ազար բեզարը հեռացնես,
- Աշխարհքի ռուզղը շատացնես,
- Թագավորի սիրտը կակղացնես,
- Կարկուտը կորցնես,
- Ձինն ու անձրևը առատացնես,
- 25 Աշխարհին հանդարտություն տաս,
- Մեծերին հաշտություն տաս,
- Հիվանդներին սաղություն տաս...

ԱԳ X, 226/Լոռի

Դ. ՆՈՐԱԼՈՒՄՆԻ (№.№ 448-452)

448ա

- Նո՛ր, նո՛ր նորավոր,
- Կանանչ՝ կարմիր թագավոր,
- Ծեր գ՛ացիր, տղա եկար,
- Յեզր աշխրքեն ի՞նչ խաբրիկ բերիր:
- 5 Ս Աշխրքին՝ խեր ու խաղաղութեն,
- Թագավորներուն բարիչութեն,
- Մահին՝ թանկութեն,
- Հացին՝ յեժնութեն,
- Իմ աղեկներուն՝ արևատութեն,
- 10 Իմ հոգուն արքայութեն:

ԱԳԶ, 32/Սուշձբուլանըխ

ՀԱԲԱ, FFI: 8992, 03/Սուշձբուլանըխ

ԳԱԹ, Գ.Սրվանձտյանցի ֆոնդ. Լք, № 1

1 ԳԱԹ Նորանոր:

5-6, 9 ՀԱԲԱ չիք

5-6, 10 ԳԱԹ չիք

9 ԳԱԹ հայ քրիստոնի տղեկներաց արևատութեն:

448բ

- Թագավոր, թագավոր, նոր թագավոր,
- Կանանչ ու կարմիր գահավոր,
- Նոր կասեր՝ տղա եկավ,
- Աստուածեն ի՞նչ խապար:
- 5 Ս Մահան՝ հարստություն,
- Հացուն՝ էժնություն,
- Մեղաց՝ ի թողություն,
- Ոգվույն՝ արքայություն:

ՊԱԳԲ, 331/Այնթապ

448գ

- Ս Նոր լուսին, նո՛ր, շնահոր,
- Իմ ախպարս նոր թաքավոր.
- Ձեր կնացիր, գենջ էզար,
- Ինձ ի՞նչ պերի արմաղան:
- 5 Ս Յերեսիդ՝ քիսպեթ,
- Սիրդիտ՝ սուն,
- Ծեռնիտ՝ բերեքեթ:

Սվազլյան 1959/ Նոր Նախիջևան

448դ

- Կանաչ լկարմուր թագավորս,
Տեր կենացդ մատղաշ եկար,
Ի՞նչ պերիր:
□ Անուշ անմահություն,
5 Մեղքերուս թողություն,
Մեղա՛, մեղա՛, Տեր ողորմյա:
ԲԱ, 331/Կեսարիա Սիզե

449

- Լուսինը նուր, շնահաուր,
Իս միղաուր, դուն թաքաուր.
Նստած բանիս՝ բարաքաթ,
Կանգնած ջանիս՝ հարաքաթ:
ԹՄԿ, 16/Թիֆլիս

450ա

- Լուսինկա՛, օսկի ընկա,
Բերիքսիվար վեռոքտ ընկա.
Դուն դեղին, ձիտ դեղին,
Մորուքտ իջել գոտելտեղտ.
5 Ծեր գնացիր, մանուկ էկար,
Մեղքս տարեր, վարձքս բերեր:
ԳԲՍ, 644/Սերաստիա

450բ

- Լուսընկա՛, լուս վերըն կա,
Ծովին վրա օղկըդ ինկա,
Պագնելն իքեն ծովը ինկա.
Ծեր կացիր, մանուկ էկար,
5 Մեխկս տարիր, վարձկս պերիր:
ԱԳ IX, 163/Կ. Պոլիս

451

- Լուսընկա՛, լուս վերըն կա,
Պ'երես ինկա, օթկտ ինկա.
Իրեք զինավոր հասնի.
Մեկը՝ Հիսուս,
5 Մեկը՝ Քրիստոս
Մեկն ալ՝ բարեխոս:
ԱԳ IX, 162/Կ. Պոլիս

452

- Լուսունկա՛, լուս վերըն կա,
Ծովին վրա փարա մը կա,
Առնելն իքեն ծովը ինկա,
Ծովեն էլա՝ հորը ինկա:
5 Սուրբ Սերգի՛ս,
Պճնե կոտիս,
Չելլա հոգիս.
Դրախտին տուռը պաց,
Ասդարները՝ ներս,
10 Մեղավորները՝ տուրս:
ԱԳ IX, 162/Կ. Պոլիս

VIII
ՁԱՎԵՇՏԱԿԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ ԵՎ ՊԱՐՈՂԻՎՆԵՐ
(№№ 453-463)

ՏԿՃՈՐԻ

453ա

- Ուլ էիր, թաքյա դարձար,
Բարձրը սարերուն արժեցար,
Ծաղկնոցնին մաղվեցար⁴²,
Չարչրկվելով մորթվեցար,
5 Բզողկվելով քերթվեցար,
Կպրախանեն կուպրվեցար,
Շիրաջխանեն կնքվեցար:
Ո՛վ երանելի սուրբ տկճոր,
Լուլետդ բա՛ց, ողորմա՛ մեզ:

ԵԱ, 59/խոտորջուր

ՀԱՐԱ, FFI: 4183, 01/խոտորջուր

453բ

- Ուլ էիր ու տիկ դառար,
Տկահան չարչրվեցար.
Հավվաբրի դարիդուսին,
Տվինք մշակի ուսին:
5 Ո՛վ, ո՛վ սուրփի տկճուր,
Լուլետդ բա՛ց, մի՛գ ողորմա՛:

ԹՄԿ, 52/Թիֆլիս

ՇԱՏԱՆՈՍԻՆ ԼՈՒՑՆԵԼՈՒ

454

- Ով օր խոսի, խոստովանի՝
Օջիլն ուտե դրդճալի,
Դարփուն դեղի ց... ուտե,
Լեզզու պ... ուտե.
5 Քարափուժը մե կմիկ կա,
Թող նրա ծիրծիրդեն ուտե:
Կա՛պ,
Կողպեքը քի, բալմիքն ինձ:

ԹՄԿ, 19/Թիֆլիս

ՀԻՎԱՆԴԻ

455ա

Աղոթիմ՝ լավանաս,

Տաս քաթա գողնաս,
Ես ուտեմ՝ դու լավնաս:

ԵԱ, 58/խոտորջուր

455բ

Աղոթիմ՝ լավնաս,
Չորս գաթա գողնաս,
Ես ուտիմ՝ դու սաղնաս:

ՀԲԼ/Աշոցք Ղազանջի

456

- Աղոթեմ՝ աղ գողանաս,
Բոշիցը մաղ գողանաս,
Ջուխտ գաթեն սաղ գողանաս,
Են էլ ուտես՝ ոչ սաղանաս:
5 Գնաս, գնաս փորփսող,
Կերածդ ըլի լիսնահող.
Ցածր պատից պատրաստ կենաս,
Բարձր պատից դվեր ընկնես,
Բարակ ջրից պատրաստ կենաս,
10 Վարար ջրից մեջն ընկնես.
Քանի ջուրն ալին տա,
Քեզ վեր ունի՝ քարին տա.
Քանի ջուրը փրփրի,
Քեզ վեր ունի քրքրի.
15 Քանի ջուրն ափին տա,
Քեզ վեր ունի՝ թփին տա:

ՆԳ, 1887, № 125/Լոռի

ԱԴ XI, 45/Լոռի

457

Աղջի՛, դու ոչ ըլես,
Կատվների փայ ըլես,
Աղամանին աղ ցանես,
Օխտը խախալ ցավս ունես:

ԱԴ XI, 42/Լոռի

42 Անասունների իրար կողքը կողքի արածելը (ծան. բանահավաքի):

458

- Օխնենմ, օխնենմ՝ օղոճկես,
 Ոտնեդ վեր պողոճկես.
 Էրթաս քյաղայք աղ առնես,
 Ձեթիկմնեթիկ ցավ առնես:
- 5 Տայդ փռենն թանձր թաղիս,
 Վերեն պառկես քյառսուն ամիս.
 Քյանձ կալե մաղ՝ կալկվես,
 Քյանձ ծարե մաղ՝ ծարծրվես,
 Քյանձ փոկե մաղ՝ փյոփքվես,
- 10 Կտելով ճյուր խմես՝
 Ծամած խաց ուտես:
 Էրկրես, էրկրես, չ՛փռթնես էտա ցավից.
 Չամիչ յոթ տիր կըծ անես.
 Ասեղը էրկու թիվով շլկես:
- 15 Նռան խատ ամսեմամիս,
 Շաքրի կտոր չյում խիյնգ ամիս:
 Վանա ծով ձեթ էլնի,
 Չայիրը չիման ճրայգ էլնի,
 Մաչիդ մատրասեն պատրույգ էլնի,
- 20 Գիյշեր ցերեկ հա՛ վառվի՝
 Խոււզյուտ թողութեն չէլնի:

ՎՍԱ, 78/Վան

ՀԻՍՏՈՍ ՔՐԻՍՏՈՍ

459

- Հիստոս Քրիստոս,
 Քոռնա Մարտիրոս,
 Պզրի Հախեն
 Կտրի կարեն,
 5 Խափանի ճլուլի Պողոս.
 Հեռանա մեր երկրեն
 Հը՛մ շեխս, հը՛մ մոլլեն,
 Ե՛լ ք... քրդու դռեն:
 ԳԱԹ, Գ.Սրվանձտյանցի ֆոնդ Լր, № 1

ՀԱՅՐ ԵՎ ՈՐԴԻ

460

- Հայր և Որդի և Հոգի սուրբ,
 Օր կը սատկի սաքսան քուրդ,
 Մեկ հատ հայ, էն ալ սուտ,
 Ու՛մ փոյն ամոթի ա, ու՛մ ա կուրթ,
 5 Ի՛մ ու քու բան մնաց բուրդ:
 ԵԱ, 58/Խոտորջուր

ՀԱՅՐ ՄԵՐ

461

- Հայր մեր, որ երկինք վկա,
 Կերա թթու՝ փքա,
 Ընկա՝ շուտ սըկա,
 Ելա դուռ՝ լըկա:
 ՀԱՐԱ, FFVII: 1174, 01/
 Մուշքիբուլանըխ

462

- Հայր մեր երկինք, հայտա՛ դալտի⁴³,
 Սուրբ եղիցի, չայտա դալտի,
 Անուն քո եկեսցես, տահա կյալմատի:
 ԵԱ, 59/Խոտորջուր

ՆԱՅԱԾ ՍԻՐՈՎ

463

- Նայած սիրով հարսըմ գտա,
 Համոզելով տունըմ մտա,
 Աղաչելով ծոցը մտա,
 Ափլփեւելով բամըմ գտա:
 ՀԲՆ/Կարս

⁴³ Տողերի երկրորդ բաղադրիչները թուրքերեն են, հերթականորեն մշամակում են. «հայդե մնաց», «զետում մնաց», «դեռես չեկավ»:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ
ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒՄՆԵՐ

Բ Ո Ւ Ժ Ա Ղ Ո Թ Ք Ն Ե Ր

(№№ 1-164)

Հայ հմայական բանահյուսության, մասնավորապես դյուբադոթքների, մեծագույն մասն են կազմում բուժադոթքները: Դրանք մարմնական և հոգեկան տարբեր հիվանդությունների բուժմանն ուղղված հմայական բանաձևեր են, որոնք մեծ մասամբ ուղեկցվել են հմայական արարողություններով, հուռութք-թախսմաններով, հմայագրերով («թուղթ ու գիր»), ինչպես նաև բանական ու կախարդական բուժամիջոցներով:

Կատարողներն են՝ տվյալ գյուղում, գավառում, քաղաքում լայն ճանաչում ու հեղինակություն գտած վարպետ աղոթող-բուժարարները (մեծ մասամբ տարեց կանայք), «թուղթ ու գիր» անող կամ «գրբաց» տիրացուներն ու թափառաշրջիկ քահանաները, երբեմն էլ մոտակա բնակավայրերում կամ հեռավոր վայրերում անուն հանած այլազգի մոլլաներն ու շեյխերը:

Հայ ժողովրդական բանավոր ու միջնադարյան գրավոր բուժադոթքներն ուղղված են շուրջ 40 տարբեր հիվանդությունների բուժման: Դրանց մեջ քանակով ու տարբերակների առատությամբ աչքի են ընկնում հատկապես ակնահարվածին (չար աչք դիպածին), ծննդկանին բուժող և վերջինիս վնասող չար ոգիներից (ալ, թաղա) պահպանող աղոթքները:

Ըստ ժողովրդական հավատալիքների՝ հիվանդությունները կամ ցավերն արդյունք են չար ոգիների կամ դևերի ներգործման: Այս հավատալիքը լավագույնս դրսևորված է միջնադարյան ախտարական գրականության մեջ տարբեր խմբագրություններով հայտնի՝ «Հարցմունք Սողոմոնի թագավորին յոթանասուներկու դևերաց» կամ «Եօթանասուն և երկու հարցմունք Սողոմոնի» և կամ «Հարցմունք Սողոմոնի ի փերիներուն վասն ամուլ կանանց ծնանելոյ, զաւակն մեռանելոյ և կամ ապրելոյ» այս և այլ խորագրերով ժողովածուներում (ըստ Մատենադարանի № 6677, 6678, 8423, 8428 ձեռագրերի):

Սրանք ժողովրդի մեջ «Սողոմոնի» կրճատ անունով հայտնի կախարդական գրքերն են, որոնցով իրենց հմայական արվեստում առաջնորդվում էին գրագետ հմայագործները՝ տիրացուներն ու քահանաները:

Սողոմոնը (ըստ № 8423 ձեռագրի) կանչում է 72 դևերին (չար ոգիներ), որոնցից յուրաքանչյուրը ճնշող մեծամասնությամբ ունի իր անունը, և նրանց ենթարկում երդվեցման: Նախ՝ նկարագրվում է դևերի արտաքինը, որ բաղադրված է մարդու և տարբեր կենդանիների մարմնի մասերի խառնուրդից, ապա հաջորդում է դևերի խոստովանությունը: Սկզբից հայտնում են, թե իրենք որտեղ են բնակվում, ապա՝ թե մարդկանց ինչ վնասներ են պատճառում: Պարզվում է, որ յուրաքանչյուր դև մեկ հիվանդություն է հարուցում, և Սողոմոնի երդվեցման շնորհիվ նրանք հայտնում են տվյալ ցավի բուժամիջոցը, հմայագիրը (թլիսմ) և օգտագործման եղանակը: Սողոմոնի այս հարցումները հմայական երդմնեցուցական բանաձևերի դասական օրինակներ են: Դրանցից նախ պարզվում են հին աշխարհայացքին բնորոշ մի շարք իրողու-

թյուններ: Առաջին հերթին տրվում են հիվանդություններ հարուցող չար ոգիների անունները, որոնց մի մասը օտար ծագում ունի, իսկ մի քանիսը (Շամաշ, Թապալա, Աֆրետուն) գուգամիտվում են հին արևելյան դիցաճանաչմանը: Այնուհետև ներկայացվում են նրանց մարդակենդանակերպ արտաքինը, բնակության վայրը, գործառույթները, իբրև հիվանդության հարուցիչների և յուրաքանչյուր հիվանդության հմայական բուժամիջոցները:

Ապա, որ դարձյալ կարևոր է, Սողոմոնի հարցում-երդվեցումներն իրենց հորինվածքով (կոմպոզիցիա) գրեթե նույնանում են բարի և չար ոգիների երկխոսության վրա կառուցված գրավոր ու բանավոր հմայական բուժաղոթքներին, որոնք բոլորն էլ ունեն երդմնեցուցական բնույթ: Այնպես որ, երդմնեցուցական բանաձևերն իրենց հիմքով կարող են սերած լինել Սողոմոնի հարցումներից կամ նմանատիպ հարցումների առավել վաղ ձևերից:

Միջնադարյան երդմնեցուցական մյուս բանաձևերում, որտեղ բարի ոգիների դերում հանդես են գալիս քրիստոնեական սրբերն ու հրեշտակները, դարձյալ հիվանդություններն անձնավորված են չար ոգիների կերպարներում, որոնց երդվեցում ու պատժում են քրիստոնեական սրբերը:

Միջնադարյան գրավոր ավանդությունից բացի, ինչպես վերևում նշվեց, ժողովրդական բանավոր ավանդության մեջ ևս հիվանդությունների հարուցումը մեծ մասամբ չար ոգիների հետ է կապվում:

Խարբերդում, Սիվրիհիսարում, Իզմիտում, Բաբերդում և արևմտահայ այլ ազգագրական շրջաններում հավատում էին, թե հիվանդությունները հարուցում են «մեզմե աղեկներ» կոչված ոգիները, երբ նրանց նկատմամբ, հաճախ անգիտությամբ, որևէ անթույլատրելի արարք է կատարվել կամ խախտվել է որևէ հմայական արգելք (դիցուք, գիշերով ջուր են թափել փողոցը և վնասել այնտեղ շրջող ոգիներին, կամ դռան շենից երեխաներին անց են կացրել առանց աղոթելու և այլն): Կատարվել են զանազան հմայական արարողություններ (շաքար շաղ տալ կամ օշարակ ցանել ոգիների գտնված տեղում)՝ նրանց բարկությունը մեղմելու համար [հմնտ. ԲԳ, 54. ԲԲ, 540, 568. ԲԱ, 380]:

Հիվանդությունները համարվել են մակ սրբերի (իմա՝ սրբավայրերի, խաչերի) տված պատիժ, երբ մեկն իր արարքով արժանացել է որևէ սրբի (խաչի) ցասման և հիվանդացել: Լոռիում գուշակելու համար, թե որ խաչից է հասել ցասումը, կատարվել են գուշակման տարբեր արարողություններ (մաղ պտտել, փիլթա դնել, գարի գցել, կուռը չափել և այլն): Եվ երբ գուշակվել է հիվանդություն հարուցող սրբի անունը, հիվանդին խորհուրդ է տրվել մոռնով ու մատաղով գնալ այդ սրբի դուռը՝ նրա ցասումը շիջելու և բուժում ստանալու համար [ԱՅ X, 232-234]: Այս հավատալիքը դարձյալ արտահայտությունն է ոգիներից կամ աստվածություններից (իմա՝ սրբերից) պատժվելու հեթանոսական հնագույն աշխարհայացքի:

Ժողովրդական ավանդությամբ հիվանդությունները (ցավեր) հաճախ հանդես են գալիս անձնավորված, մարդկային կամ կենդանական որոշակի կերպարանքով, երբեմն՝ մարդակենդանակերպ, հաճախ՝ որոշակի հանդերձանքով հանդերձավորված կամ զենքերով ու գործիքներով զինված:

Հայ ազգագրական տարբեր շրջաններում որոշակի կերպարներով ու գործառույթով են հանդես գալիս հատկապես համաճարակային և տարափոխիկ հիվանդություններ (ժանտախտ, խուլերա, տիֆ) հարուցող ոգիները, որոնք կոչվում են *ցավեր*

կամ *գրողներ*: Նրանք պատկերացվում են սրածայր գլխարկներով, ձեռքերին բռնած սև, սպիտակ, կարմիր (կամ կապույտ և կանաչ) ճիպոտներ: Երբեմն նրանք պատկերացվում են մանուկների կերպարանքով [ԱՅՁ, 353-354]: Նրանք ունեն և՛ իրենց առաջնորդը, և՛ ուղեկիցը. վերջինիս վերցնում են տվյալ բնակավայրում բնակվող տեղացի, իրական անձնավորություններից մեկին, որ կոչվում է «գրողի գզիր»: Միայն ջերմ (մալարիա) հիվանդությունը չունի ուղեկից և շրջում է միայնակ: Այդ ոգիները կրում են աստվածությունից իրենց հանձնված մի մատյան (դավթար), ուր նախապես գրված են մահվան և հիվանդության ենթակա անձանց անունները: Նրանք գզիրի ուղեկցությամբ աներևույթ շրջում են տանից տուն և ուն սև (երբեմն՝ կանաչ) ճիպոտով են հարվածում, նա տեղնուտեղը մեռնում է, իսկ ուն՝ սպիտակ (կամ կարմիր, երբեմն՝ կանաչ) ճիպոտով, նա հիվանդանում է, բայց չի մեռնում, դարձյալ ապաքինվում է: Ծիպոտի հարվածին ենթարկվածների մարմնի տվյալ մասում գոյանում է խոշոր պալար: Այդ ոգիների այցելության և մեկնելու պահերին լսվում են թմբուկների հեռավոր ու խուլ ձայներ [տե՛ս ԱՅ I, 298, 309, ԱՅՁ, 48-50, 393-394, ԲԱ, 508]: Մարզվանում խուլերա հարուցող ոգիները՝ էճինյունները, պատկերացվում են թմբկահար մանուկների կերպարանքով, որոնք թմբուկ հնչեցնելով՝ շրջում են փողոցները, և նրանց ձայներ լսողը բռնվում է խուլերայով և մեռնում [ԲԳ, 428]: Վասպուրականում և այլուր հավատում էին, թե մեռնողի մարմնի որևէ մասը եթե կապտում է, «գրողի զարկած ճպոթի տեղն ի» [Սրվանձտյանց 1978, 146], կամ եթե հիվանդի մարմնի վրա կապույտ բծեր են նկատվում, ուրեմն՝ «գրողի կանաչ ճիպոտի նշանն է» և գուշակում էին, որ նա շուտով մեռնելու է, քանզի գրողը կանաչ ճիպոտի հարվածով նշան է անում այն հիվանդի վրա, որի հոգին մի քանի օրից հետո առնելու է [ԱՅ XX, 192]:

Լռռիում անասունների հիվանդություններ անձնավորող ոգիները կոչվում են «ազար (հիվանդություն) ման ածող իրեշտակներ» կամ պարզապես՝ «ազարի իրեշտակներ», որոնք պատկերացվել են տաճկական հագուստներով հանդերձավորված և ձեռքերին տեգ բռնած: Դրանց դեմ, ըստ տեղական ավանդության, մահակով, շամփուրով ու կրակով մաքառել են տեղացի քահանաները, հաղթել են նրանց և գոմերից դուրս վանել [ԱՅ X, 214-215]:

Հիվանդության չար ոգիները (գրողները) գիշերվա մթին բնակվում են ծառերի մեջ, ջրի ակունքներում, ջրհորերում, ավերակներում: Գիշերով նման տեղերից անցնելիս պետք է Հիսուս Քրիստոսի անունը տալ, հակառակ դեպքում կարող են հարվածել անցորդին և հիվանդություն պատճառել: Հորանջելիս պետք է բերանը խաչակնքել, այլապես գրողները կմտնեն փորը և կդիվահարեցնեն [Սրվանձտյանց 1978, 147]:

Չար ոգիներից զարկվածները (մասնավորապես հոգեկան հիվանդները) կոչվում են «դիպած», «դիպուկ», «խփնված», այսինքն՝ դիվահարված կամ այսահարված (այսը դարձյալ չար ոգի է, քամու նմանվող), իսկ հիվանդությունը կոչվում է *հանդեպ* (= չար ոգիներին հանդիպած) [հմմտ. ԲԲ, 540, 568]:

Առանձին հիվանդություններից անձնավորված են հանդես գալիս չար աչքը, որ դիպչում է ամենալավ և ընտիր բաներին (մարդ, կենդանի, ապրանք, ունեցվածք, իրեր ու առարկաներ) և վնասում, և հատկապես ծննդկանին ու նորածնին վնասող ալն ու թպղան (տե՛ս համապատասխան աղոթքների ծանոթագրությունները):

Եվ քանի որ հիվանդությունները մեծ մասամբ դիտվում են իբրև չար ոգիների

գործունեության արդյունք, ուստի, հիվանդությունների բուժումը ըմբռնվում է իբրև պայքար չար ոգիների դեմ: Միջնադարյան երդմնեցուցական բուժաղոթքներում այդ պայքարն իրացնում են Սողոմոն իմաստունը, Քրիստոսը, Տիրամայրը և տարբեր հրեշտակներ ու սրբեր, որոնք իրենց գերբնական զորությամբ խոստովանեցնում են չար ոգիներին, բացահայտում նրանց չար դիտավորությունները, ինչպես նաև հարուցած հիվանդությունների բուժման միջոցները, ապա սպառնալիքով ու անեծքով երդվեցնում նրանց՝ այլևս չնոտենալ աստծո ծառա մարդ արարածին, կամ էլ պարզապես սրերով խփում, սպանում են նրանց և դրանով փարատում հիվանդությունը: Այդ պայքարը երբեմն դրսևորվում է ոչ թե ուղղակի, այլ միջնորդավորված, աստվածային անձի խորհուրդի ձևով, որ տրվում է հիվանդությունից տուժած սրբազան անձին (դիցուք՝ Քրիստոսի կողմից Տիրամորը)՝ որոշակի գործողությամբ պատժելու, ոչնչացնելու, վերացնելու չար ոգուն ու նրա հարուցած հիվանդությունը:

Միջնադարյան գրավոր բուժաղոթքների մեջ կա մի տեսակ ևս, որտեղ այդ պայքարը խիստ պասիվացել է, անգամ վերացվել. հիվանդության ոգիների պատճառած մարմնական տանջանքներին զոհ են գնում սուրբ անձինք (ճգնավորներ), որոնք մահվանից առաջ խնդրում են աստծուն, որ տվյալ հիվանդությամբ տառապողները եթե հիշատակեն իրենց անունները, վերջ տրվի նրանց ցավին: Աստված կատարում է սրբերի ցանկությունը, որը և դառնում է աղոթքի հմայական բուժամիջոցը: Նման տիպի աղոթքներն իրենց գաղափարախոսությամբ խիստ քրիստոնեական են, ուր պայքարին փոխարինել է նահատակությունը, որը ծառայեցվում է նահատակների մարդասիրական բաղձանքի իրականացմանը (իրենց մահով փրկել ուրիշներին՝ գրեթե նույնական Քրիստոսի առաքելությանը):

Սրբերի այս նահատակությունն ու բաղձանքը բնույթով նախադեպ է, որ աստվածային կամքով դառնում է սրբազան ավանդույթ գալիք սերունդների համար:

Հիվանդության կամ այն մարմնավորող ոգիների դեմ մղած կռվի ըմբռնումը առավել ակտիվ դրսևորումներ ունի ժողովրդական բուժաղոթքներում և հմայական աղոթքներում առհասարակ: Այստեղ ևս բազմաթիվ նմուշներ կան հար և նման միջնադարյան գրավոր աղոթքներին բնորոշ սուրբ անձանց կողմից չար ոգիներին երդվեցնելու, վերջիններիս անեծքով, սպառնալիքով, ինչպես և ֆիզիկապես պատժելու մոտիվներին: Ավելի շուտ՝ այդ կարգի ժողովրդական աղոթքները գրավոր համանման աղոթքների յուրատեսակ տարբերակներ են և ամենայն հավանականությամբ գրավոր աղբյուրներից են փոխանցվել բանավոր ավանդությանը: Սակայն բուն ժողովրդական հմայական աղոթքներին առավել յուրահատուկ է աղոթող հմայագործի ակտիվ դերը հիվանդությունների և առհասարակ չար ոգիների դեմ մղած պայքարում, մի բան, որ սակավադեպ է գրավոր աղոթքներում:

Հմայագործի դերի ակտիվության աստիճանն իր հերթին երկու կարգի դրսևորում ունի ժողովրդական աղոթքներում: Մեկն այն է, երբ գործողության հեղինակը թեպետ ինքը աղոթողն է և աղոթքներում հաճախ հանդես է գալիս եզակի առաջին դեմքով (գնացի, մտա, ելա, հանեցի, կապեցի ևն), բայց դեռևս նա գործում է ավանդական սուրբ անձանց կամ սրբազան մասունքների և առարկաների զորությամբ և օգնությամբ (տասներկու հայրապետների զորությամբ, Լուսավորչի աղոթքով, աջով, Աստվածածնի կաթով, ս. Սարգսի ձիու ձարով, Քրիստոսի խաչափայտով ևն): Մի քանի աղոթքներում անգամ ընդօրնում է, թե «*Իմ ձեռքս չիլա, /Աստվածամոր ձեռքը ըլա*» կամ «*Իմ ձեռք չիլա, /Յեթիմ սուրբ Աքսենտոսի ձեռքը իլա*» ևն., այսինքն՝ ոչ թե աղո-

թողի, այլ այդ սրբազան անձանց ձեռքով է կատարվում բուժումը:

Մյուսն այն է, երբ աղոթքներում իսպառ (կամ գրեթե իսպառ) բացակայում են սրբերի ու սրբությունների վկայակոչումները, և աղոթողն ինքն է միակ գործող անձը՝ թե՛ չար ոգիներին կապողը, թե՛ վնասագերծողը, թե՛ նրանց բանադրողն ու սպառնացողը, հետևաբար և հիվանդին բուժողը: Այս կարգի աղոթքներն են հենց բացակայում միջնադարյան գրավոր աղբյուրներում, և մնան կարգի ժողովրդական աղոթքներում են արտահայտություն գտել թե՛ առասպելաբանական հնությունների շատ հիշատակներ և թե՛ հմայական արվեստի վաղնջական պարզ ու անմիջական գծեր (հմմտ. չար աչքի աղոթքների՝ Սև լեռան ծովի, ծառի վրա գտնվող բնի, օձի, թռչնածագերի զոհաբերման, Անտակ-անհատակ ծովի, Սև օձը կթելու, մածուն մերելու և համանման այլ մոտիվները, որոնք առկա են նաև աչքի հատի, զգվածի և այլ հիվանդությունների բուժաղոթքներում):

Հմայագործի ակտիվ գործողություններով հատկանշվող հմայական աղոթքները խիստ համախոս են հմայական այն արարողություններին, որ կատարում է հմայագործը աղոթելիս: Քանի որ արտաաղոթքային այդ արարողությունների միակ կատարողն աղոթողն ինքն է, ուստի այդ քանիցս կրկնվող հմայական արարողություններն ու շարժումները, միանալով աղոթքի գործողությունների խոսքային նկարագրությանը, որի գլխավոր գործող անձը դարձյալ աղոթողն ինքն է, առաջ է բերում աղոթողի հոգեբանական բացառիկ ակտիվություն իր տվյալ հմայական արարքների ու խոսքի նկատմամբ, և, ինչպես իրավացիորեն մշուս են բանահավաքներից որոշ ականատեսներ, աղոթողը, ձեռքին դանակ բռնած, անընդհատ խաչակնքում էր հիվանդին և «*իր սովորական աղոթքի ընթացքին կը հորանջեր, կը հևար ու ներքնաբուխ պոռթկումներով կը գալարվեր՝ պայքարելով չար ոգիին դեմ*» [Հիշատակարան, 229-230]:

Աղոթողի այս հոգեռանդ լարված տրամադրությունը և կենսաճառագայթումը փոխանցվում է հիվանդին՝ առաջ բերելով կենսահոգեբանական ռեակցիա ու առասպելական իրադրության վերապրում, ենթագիտակցական կողմնորոշում դեպի սիմվոլների աշխարհը՝ իր հակադրություններով, պայքարով, իրադրության աստիճանական կայունացմամբ: Գիտակցականը՝ ենթագիտակցականի, զգայականը՝ գերզգայականի փոխանցման և իրականության առասպելաբանական վերապրման շնորհիվ հիվանդի մարմնական ու հոգեկան տառապանքների մեջ աստիճանական փոփոխություններ են կատարվում դեպի լավը, և հիվանդությունն սկսում է նահանջել բուժարար աղոթողի արարողական ու խոսքային թովչության ազդեցությամբ, ճիշտ այնպես, ինչպես մերօրյա հոգեթերապիական և հոգեվերլուծական բուժումների ժամանակ [հմմտ. նաև Левѣ Строс 1985, 175-179]:

Իրական այս հետևանքներն են, որ անգամ մեր օրերում ժողովրդի տարբեր խավերում տակավին կենդանի են պահում հմայական արվեստի ավանդությունը՝ բուժման ու արարողության նոր ձևերի ենթարկված:

Չ Ա Ր Ա Չ Ք Ի

(№№ 1-56)

Չար աչքի կամ չար հայացքի (նայվածք) հավատալիքը տարածված է աշխարհի գրեթե բոլոր հիմ ու նոր ժողովուրդների ավանդության մեջ [հմմտ. S. von Seligmann, Der Böse Blick und Verwandtes, Berlin, 1910]:

Հայերենում (հիմ ու միջին գրականում և բարբառներում) այն կոչվել է համանիշ բնիկ և փոխառյալ տարբեր անուններով. *չար ակն*, *չար նազար*, *չար նիաթ*: Վերջիններիս (այդ թվում նաև չար աչքի համանիշի) գոյական բաղադրիչներից կազմվել են բայական տարբեր ձևեր՝ *ակնահար* - ակնահար(վ)ել - ակնահար(վ)ած, *աչք առնել* - աչքըռած, *աչք դիպնել* - աչք դիպած, *աչք տալ* - աչք տված, *աչք լինել* - աչք իլել, *աչեղ լինել*, *նազար առնել* - նազար տված, *նիաթ տալ* - նիաթ տված, *նիաթ առնել* - նիաթ առած և այլն, - բոլորն էլ չար աչքի ներգործությանը ենթարկվելու կամ ենթարկվածի իմաստով:

Չար աչքի առասպելաբանական ըմբռնման հիմքում ընկած է աչքի, հայացքի չար ու վնասակար ներգործման հնագույն հավատալիքը: Ըստ այդմ՝ աչքի վնասակար ներգործության զորությամբ են օժտված՝ թե՛ որոշակի մարդիկ, թե՛ կենդանիներ, սողուններ, թռչուններ և թե՛ գերբնական էակներ (աստվածներ, դևեր, ոգիներ): Ըստ երևույթին, այդ հավատալիքի նախահիմքում ընկած է աչքից բխող կենսաճանաչաբանական ազդեցության իրական ըմբռնումը՝ ենթարկված առասպելականացման ու գերբնական զանազան պատկերացումների: Որոշ առասպելագետների (Շվարց, Դարմստեդեր և այլք) կարծիքով՝ ակնահարման հավատալիքն առնչվում է բնության երևույթների, մասնավորապես, ամպրոպային կայծակի անձնավորման հետ. «*ամպերի միջից շեղ փայլատակող կայծակն*» ըմբռնվել է իբրև ցասկոտ ու զարհուրելի խեթ հայացք, որը վնասում է մարդկանց, կենդանիների և պատահած ամեն ինչի [Աբեդյան 1975, 99-101]:

Հայկական ավանդության մեջ չար աչքի մասին հնագույն վկայությունը պահպանված է Խորենացու մոտ և վերագրված է առասպելականացված Երվանդ արքային. «*Բայց ասեն զերուանդայ՝ ըստ հմայից դժնեայ զոլ ական հայեցուածով. վասն որոյ ընդ այգանալ աչալրջացն սովորութիւն ունել սպասաւորացն արքունի՝ վէմս որձաքարեայս ունել ընդդէմ Երուանդայ, և ի հայեցուածոցն դժմութենէ ասեն պայթել որձաքար վիմացն*» [Խորենացի II, ԽԲ]: Նույն հավատալիքը տարբեր վկայություններով հարատևել ու պահպանվել է ժողովրդական ուշ ավանդության մեջ: Ակնում, օրինակ, պատմել են, որ մի մեծ վեմ քար է եղել, ոչ մի կերպ չեն կարողացել կոտրել: Քաղաքում եղել է մի համբավավոր չարահայաց պառապ. կանչել են, նայել է քարին, ասել է. «*Օ՛, այս ինչ մեծ քար է*»: Քարն անմիջապես կտոր-կտոր է եղել [ՀԱ, 159]: Լոռիում, Վ. Տաշրացու վկայությամբ, իրենց գյուղացի Բեզլարի հայրը վատ աչք է ունեցել. մի անգամ տեսնում է, որ հարևանը մի մեծ սալ է հանած լիմում, զարմացած ասում է. «*Պա՛, պա՛, ինչ մեծնձ ու լավն ա*»: Այս ասելիս՝ պատն ի դուրս դրած սալը երկու կտոր է լինում: Եվ այժմ էլ այդ քարը ցույց են տալիս:

Իսկ Բեզլարն ինքը ևս հոր մման օժտված է եղել չար նայվածքով: Մի անգամ գյուղացիները Բեզլարի արտը վարելիս են լիմում. եզները արագ-արագ քաշել են գութանը, իսկ հոտաղները՝ ոգևորված երգել: Այդ պահին Բեզլարն ուրախացած բացականչել է. «*Ջա՛ն, ջա՛ն, ձեր հոգուն մատաղ, համա թե վարում է, հա՛*»: Այդ ասե-

լիս՝ խոփը որտեղից որտեղ մի քարի է դիպչում, և գութանը մի քանի տեղից կտորտվում է: Բեգլարը սաստիկ բարկացած խփում է իր աչքերին ու ասում. «Կուրանա՞ք դուք, կուրանա՞ք, համ ուրիշի համար եք վատ, համ ինձ համար» [Տաշրացի 1887]:

Ընդհանրապես չար աչք ունեցողները «սաստիկ նախանձոտ, չարախնդիր, ծանր ու անտանելի բնավորությամբ մարդիկ են»: Դրանց հանդիպելիս՝ գյուղացիները կռանում, գետնից քար են վերցնում և շրջում, ապա երեսը դարձնում, չտեսնելու տալիս՝ զգուշանալով նայելուց աչքերին [Տաշրացի, 1887]: Դնմտ. Երվանդ արքայի չար ու նախանձոտ բնավորության, դժնի հայացքի և նրա դիմաց որձաքարեր բռնելու արարողության հետ:

Սրվանձոյանցը ևս չար աչք ունեցողներին համարում է սրտի չարությամբ օժտվածներ, որոնցից մարդիկ շատ են վախենում: «Եթե չար աչք մեկը՝ զույգ մը ընտիր գոմեշ տեսնա ու ըսե. «Օ՛, ինչ աղեկ են», իսկույն կը պատռին անոնք: Եթե ձիու նայի, ձիերը կ'իյնան կը սատկին. եթե գեղեցիկ տան մը՝ պիտի փլչի այն տուն. եթե մեկի մը հաջողության՝ պիտի ձախորդի անոր գործը. մարդոցմե շատերը կը հիվանդանան, շատերը կը մեռնին. քար անգամ կը հալի. կանանց ծառեր և արտեր կը զոսանան և այլն» [Սրվանձոյանց 1978, 161]:

Նոր Բայազետում հավատում են, որ կրծքից կտրած երեխան եթե որոշ ժամանակ անց նորից կուրծք ուտի, ապա մեծանալիս՝ նրա «աչքից սար ու քար կպատռի», այսինքն՝ սաստիկ չար աչք կունենա [ԱՅ XVI, 43]: Այս և նման ըմբռնումներից է սերում «Չար աչքը քարն էլ ճաքացնում ա» տարածված առածը [Ղանալանյան 1960, 295]:

Սովորաբար չար են համարվում խիստ կապույտ և կանաչ աչք ունեցողները, որոնց անվանում են «Չալաղապտուղ» [Սրվանձոյանց, 1978, 161, ԴԺՅ VII, 28], թեպետ միջնադարյան գրավոր, մասամբ և ժողովրդական աղոթքներում իբրև չար աչք են հիշատակվում նաև խաժ ակնը, թուխ ակնը, սպիտակ ակնը, մեղուշ ակնը և ուրիշներ (տե՛ս սույն բաժնի աղոթքների համապատասխան բնագրերը):

Չայկական հավատալիքներում և մանավանդ հմայական աղոթքներում չար աչքը երբեմն հանդես է գալիս անձնավորված, իբրև չար ոգի, որը շրջում է ամենուրեք, մարդկանց նյութական առեւտրի վնասներ պատճառում և ամենակարևորը՝ բազմաթիվ հիվանդություններ ու ցավեր հարուցում: Մի շարք աղոթքներում անձնավորված ու թափառող չար աչքին հանդիպում է Քրիստոսը կամ որևէ սուրբ անձ և հարցնում. «Պիղծ անօրեն, ու՞ր: /Ըսավ. - Կեռ կոտոշ կարմիր կովին, /Մեծակոտոշ սև գոմշին, /Կացնին ու իր կոթին, /Սողոմոնն ու յուր թաղկին, /Մանուկն օրոցքին...» [տե՛ս № 37բ]: Կամ՝ նույն հարցին պատասխանում է այսպես. «Գնում եմ ծառը, /Ծառին ծյուղնը չկա, /Ծյուղնին տերև չկա, /Իլլիմ մարդու գլոխ, /Ծուծում լեղե՛» և այլն [տե՛ս № 36ա]. կամ էլ տալիս է հետևյալ պատասխանը. «Երթամ յազգս մարդկան, /Չանմեռ մեռուցանեմ, /Չմիսն ուտեմ, /Չարիւնն ծծեմ, /Եվ զոսկերքն խռիվ դարձուցանեմ» [№ 37ա]:

Բնական է, որ նման չար ու վնասակար ներգործությունից զերծ մնալու համար պետք է պահպանության և ապաքինման համապատասխան միջոցներ կիրառելիս: Անշարժ ու շարժական ունեցվածքը չար աչքի ազդեցությունից պահպանելու համար հայ ազգագրական տարբեր շրջաններում հմայական կանխարգելիչ տարբեր միջոցներ ու հուռութքներ են կիրառել: Խիանում հանդերն ու բերքը չար աչքից զերծ պահելու նպատակով աղ են զցել կրակը [ԲԱ, 427]. Սիվրիհիսարում այգիների պտ-

դատու ծառերի վրա ոչխարի կամ շան գանգ են դրել, իսկ տների վրա՝ եղնիկի եղջյուր [ԲԱ, 53]։ Կյուրիճում հավատացել են, թե նորահաս պտղատու այգու մեջտեղը էշի գլուխ կախելու դեպքում այգին չար աչքից չի ակնահարվի [ԲԳ, 631]։ Սղերդում, հունձն ու կութքը չակնահարվելու համար, արտերում երկար ձող են տնկել, վրան ձիու գանգ ամրացրել, իսկ գեղեցկաշեն շենքերի ճակատին ամրացրել են կամ եղջերվի եղջյուրներ, կամ հախճապակե պնակ, կամ էլ նախշուն հավկիթների շարք [ԲԳ, 316]։ Ակնում նոր շինած տան ծածկի մեջտեղի գերանի փողոցի կողմը դուրս եկող ծայրից կախել են մաշված հագուստ, ձու կամ մի պճեղ սխտոր [ՂԱ, 164]։ Ամենատարածվածը ձիու պայտն է, որ ամրացնում են տան ճակատին կամ դռան մուտքի վերևը։ Ձեյթունում չակնահարվելու նպատակով ձիու և ջորու պարանոցից խոզի ատամ են կախել [ԱՌԻ, 106], իսկ ազգագրական շատ շրջաններում գեղեցիկ ընտանի կենդանիների վզից բռնչենու փայտից հուռուքներ են կախել [ԲԳ, 453]։

Ակնահարման նկատմամբ հատկապես զգայուն են երեխաները։ Ուստի նրանց չար աչքի ազդեցությունից պահպանելու համար կիրառվել են տարբեր հուռուքներ։ Ամենտարածված և բոլոր հայ ազգագրական շրջաններին բնորոշ հմայական պահպանության միջոցը *կապույտ ուլունքն* է կամ, ինչպես տարբեր բարբառներում են կոչում՝ *ակնաուլունքը, աչքահուլունքը, աչիչ ուլնիկը, աչքի հլունը, աչուլակը*։ Այն, մեծ մասամբ կապույտ աչք հիշեցնող երակներով որևէ հանքաքար է, որ կամ մանկան վզից, ուսից, մեջքից են կախում, կամ հագուստի վրա կարում։ Կապույտ գույնը, առհասարակ, նկատված է իբրև ակնահարության դեղթափ (բուժամիջոց, պահպանության միջոց), և երեխաներին հաճախ այդ նպատակով կապույտ շոր են հագցնում [ԲԱ, 427, ԲԲ, 475]։

Վայոց ձորում ակնաուլունքը կատվի մազի, աղի ու հացի հետ փաթաթում են կապույտ շորի մեջ և կարում մանկան հագուստի աջ ուսի վրա։ Նույն աջ ուսին են կարում սև շորի մեջ փաթաթված սխտորի գլուխ և շան կեղտ։ Երբեմն էլ մետաքսե թելով ասեղնագործում են մի երկտակ շոր, մեջը մի գլուխ սխտոր դնում և կարում մանկան մեջքին։ Նույն նպատակով դադդադան փայտի փոքրիկ կտորի վրա դանակով զանազան նախշեր են անում և կարում երեխայի կամ հանդերձին, կամ էլ՝ վզից կախում։ Դարձյալ նույն նպատակով մանկան մեջքին թիկնանոց են կարում. այն մի հմայիլ է՝ եռանկյունաձև շորի մեջ դրված, ասեղնագործված և վրան կապույտ ուլունքներ ու թելի փնջիկներ շարած [ԱՅ XIV, 144]։

Արաբկիրում երեխայի ուսին կամ կապույտ քար (ակնաուլունք) են կարում, կամ ծոպից մի ասեղ կախում [ԲԱ, 620]։ Կյուրիճում գեղեցիկ տղային չար աչքից գերծ պահելու նպատակով նրա օձիքը փուշ են խրում [ԲԲ, 820]։ Ձեյթունում, այդ նպատակով, մանուկների գլխարկից կախում են կամ արծաթագողված շան ատամ կամ էլ արծաթագողված արծվի մազիկներ [ԱՌԻ, 101, 106] և այլն։

Սղերդում, բացի մանկան հագուստին ուլունքներ կարելուց, նաև ճակատին ու դեմքին անուխի մուր են քսում [ԲԲ, 614], իսկ Սեբաստիայում տան անդամներին ակնահարվելուց պահպանելու համար դռան առջև մոխիր են լցնում։

Չար աչքն ամենից առաջ տարբեր հիվանդությունների հարուցիչ է և այդ իմաստով մեծ ընդհանրություններ ունի հիվանդությունների ոգիների՝ ցավերի հետ՝ դառնալով դրանց տարատեսակներից մեկը։ Ինչպես վկայված է աղոթքներից մեկում, նա 366 (իմա՝ տարվա օրերի չափ) պիղծ հիվանդություններ է պատճառում մարդկանց ու կենդանիներին։ Ուստի թե՛ աղոթքներում և թե՛ ժողովրդական կենցաղում չար աչ-

քի հարուցած հիվանդությունների դեմ բուժման զանազան հնայական արարողություններ են կատարում:

Ակնահարումից առաջացած հիվանդության առաջին կանխանշաններից են գլխի, կզակի կամ մարմնի որևէ մասի անառիթ ցավը, ջերմությունը, հորանջումը: Հիվանդության կանխագուշակման և բուժման նպատակով դիմում են աղոթող կանանց կամ տղամարդկանց: Կամ հիվանդին են տանում աղոթողի մոտ, կամ աղոթողին են բերում հիվանդի մոտ, եթե ծանր է, կամ էլ հիվանդի հագուստի որևէ մասը (գլխարկ, թաշկինակ ևն.) տանում են աղոթողին: Եթե աղոթելիս աղոթողը ևս սկսում է սաստիկ հորանջել, ապա դա նշանակում է, որ հիվանդն ակնահարված է:

Թավրիզում, կից գավառներում և այլուր, երբ մեկը հիվանդանում է և կասկածում են, որ չար աչք է դիպել, անալի խմորից մանր գնդիկներ են պատրաստում, գցում կրակը. եթե գնդիկներից մեկը կամ մյուսները ճայթում են, գուշակում են, որ հիվանդն ակնահարված է [ԲԲ, 696]:

Որոշ գավառներում հատուկ արարողություններով փորձում են գուշակել աչք տվողի սեռը, անգամ՝ անունը: Մունջուսունում, օրինակ, այդ նպատակով կապարը հալում, լցնում են ջրի մեջ. եթե կապարը տափակ ձև է ընդունում՝ գուշակում են, որ ակնահարողը կին է, եթե ցցված է մնում՝ տղամարդ [ԲԲ, 490]: Այլ տեղերում մոմ են վառում, վերցնում մի քանի չորացած մեխակ, յուրաքանչյուրին չար աչք ունեցող հայտնի կանանցից մեկի անունն են դնում, ապա մեխակները գցում են մոմի բոցի մեջ. որը որ պայթի, ուրեմն, ակնահարողը դրա անվան կրողն է [ԲԱ, 427-428]:

Երբ հավաստվում է ակնահարման փաստը և, մասնավորապես, հայտնի դառնում ակնահարողի անձը, Ակնում, Սիվրիհիսարում, Մարզվանում և այլուր վերջինիս դռան սեմից մի կտոր տաշեղ են պոկում կամ գաղտնի նրա հագուստից մի կտոր կտրում, բերում ակնահարվածի տուն՝ ծխեցնելով այրում, ակնահարվածին պահում այդ ծխի վրա [ԱՌԷ, 160, ԲԳ, 22-23, 648, ԲԲ, 667]:

Կիրառվում են նաև բուժահնայական տարբեր միջոցներ, որոնք, եթե վկայված կան, կբերվեն սույն բաժնի յուրաքանչյուր աղոթքի ծանոթագրության մեջ: Այստեղ կհիշատակվեն միայն մի քանի բնորոշ նմուշներ:

Մարզվանում և արևմտահայ այլ գավառներում աղոթող պառավը աղոթելիս՝ դանակով մի քանի անգամ խաչակնքում է ակնահարվածին գլխից մինչև ոտքերը և ոտքերից մինչև գլուխ: Աղոթքն ավարտելուց հետո մի պատառ հաց են շանը տալիս, որպեսզի հիվանդությունը փոխանցվի նրան [ԲԲ, 667]:

Կ. Պոլսում և այլուր երբեմն ակնահարվածի գլխավերևը կանաչ ամանով ջուր են պահում և մեջը երեք կրակ մարում: Գիշերը քնելիս տանեցիները շուն են բերում, ամանի ջուրը թափում շան վրա, որպեսզի հիվանդությունը նա առնի [ԲԱ, 427-428]: Ակնում և Մարզվանում ակնահարված մանկան գլխավերևը առաջնեկ զավակի կողմից մի աման ջուր է դրվում, մեջը յոթ հատիկ կրակ է մարեցվում և այդ ջրի մի մասը խմեցվում է հիվանդին, մյուսը՝ թափվում [ՀԱ, 160, ԲԳ, 430]: Իզմիտում աղոթող պառավը, ակնահարվածին աղոթելիս, գլխից մինչև ոտքերը խաչակնքում է, ապա վերցնում 40 հատիկ սև հունդ և սխտորի գլխի մազմզուկ, դրանցով 40 անգամ աղոթում, որից հետո դրանք ծրարում և կապում հիվանդի վրա [ԲԲ, 540]: Սիվրիհիսարում ակնահարված երեխայի վրա սոխի և սխտորի կեղևներ են ծխացնում, երբեմն էլ ծեծված մարմարը շղարշով մաղում են, խառնում ջրին և խմեցնում ակնահարված ծծկեր երեխային [ԲԳ, 22-23]:

Իյունհիեում, եթե ակնահարվածը գլխացավով էր տառապում, վերցնում էին մի բուռ աղ, երեք անգամ հիվանդի գլխի շուրջը պտտեցնում, ապա զցում կրակը կամ ջուրը [ԲԳ, 476]:

Սղերդում, երբ կովի կաթը սովորականից նվազում էր, ենթադրվում էր, որ կովն ակնահարված է. յոթ տան շեմերից փայտի կտորներ էին պոկում, կովի կաթի տակ կրակ անում, որպեսզի կաթն առատանար [ԲԳ, 316] և այլն:

Այդպիսով, չար աչքի մասին հայկական հավատալիքներում ակնահարության և բուժման միջոցների մեջ են մտնում կենդանիների ու թռչունների մարմնի մասերը (եղջերուի, եղնիկի, ձիու, էշի, ոչխարի, շան գլուխ, խոզի ատամ, կատվի մազ, շան ատամ, կղկղանք, արծվի մագիլ, հավի ձու), որոնք, անշուշտ, հին տոտեմիստական պաշտամունքից սերող վերապրուկներ են:

Բույսերից հիշատակված են բոճենին, մասրենին, փուշը, դադդադանի փայտը (և փայտն առհասարակ), սոխը, սխտորը, մեխակը, սև հունդը, հանածոներից՝ աղը, քարը (կապույտ մարմար), երկաթը, կապարը և հատկապես մետաղե սուր գործիքները՝ դանակ, դաշույն, ասեղ, մետաղե շյուղ, բնության տարրերից՝ հուրն ու ջուրը, իսկ խոհանոցային արտադրանքներից՝ հացն ու խմորը:

Այդ բոլոր առարկաների մեծ մասը հատկանշվում է ամրությամբ (քար, մետաղ, փայտ, կենդանիների գլուխներ), սուր ծայր ունեն և օժտված են ծակելու, խոցելու կամ կտրելու հատկությամբ (ասեղ, փուշ, մետաղե շյուղ, դանակ, դաշույն, կենդանիների ատամներ, եղջյուրներ, մագեր, մագիլներ) կամ էլ սուր, ծակող կծու հոտով (սոխ, սխտոր, մեխակ), ինչպես նաև կլանելու, ոչնչացնելու զորությամբ (ջուր, կրակ և վերջինիցս բաղադրված՝ վառած ածուխ, մոխիր):

Այս իրական հատկանիշների պատճառով են թերևս այդ առարկաները մտել ծիսահմայական կենցաղի մեջ և դարձել չար աչքից պահպանվելու կամ բուժման միջոցներ:

* * *

1ա. Խորագրված է «Աչքըռածի կամ չար աչքի աղոթք»: Գրառված է 1968 թ., բանասաց՝ Խուրշուդյան Դերիքմազ, 60 տ., անգրագետ, բանահավաք՝ Ս. Հարությունյան:

Կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. Աղոթողը «վերցնում է ասեղ, կանչում Գրիգոր Նարեկացուն, որին «պաբե» կամ «Աղա պաբե» է կոչում. «Սուրբ Գրիգոր Նարեկեցի, մեռնիմ քրզի, պաբե ջան» և ասում այդ բանաձևը»:

1բ. Խորագրված է՝ «Չար նիաթ»: Բանահավաքը (Քաջբերունի) կցել է հետևյալ ծանոթությունը. «Շարուրի Ուլիա Նորաշեն գյուղում հիվանդ կամ վեր թռչող երեխային աղոթում են այսպես. փոքր ալյուրի խմոր քսում են հիվանդի մարմնի զանազան մասերին և շինելով նորանից յոթը գնդակ, որ կոչվում է բլուլա, յուրաքանչյուրը մեծ ասեղով յոթը տեղ ծակում են և ամեն մի ասեղ ծակելիս ասում են» (բերվում է այդ աղոթքի բանաձևը): «Ապա բոլոր գնդակները ձգում են վառ թոնրի մեջ և եթե նրանցից մեկն ու մեկը տրաքի, հիվանդի լավանալու նշան է»:

Հմայական այս արարողությամբ խորհրդանշորեն իրագործվում է աղոթքի բա-

նաձևում նկարագրվող իրադրությունը: Խմորի գնդիկները խորհրդանշում են չար աչքը, ասեղը՝ փուշը, որով ծակում, խոցում են չար աչքը (իմա՝ խմորի գնդիկները): Թեպետ աղոթքում չեն հիշատակված հմայական արարողության մեջ առկա կրակի ու չար աչքը պայթելու մոտիվները, սակայն հաջորդ աղոթքներում (№№ 2, 3 և այլուր) դրանք հիշատակված կան («Չար փուշ՝ չար կրակ», «Չար աչքը ծաթի» և այլ ձևերով):

1գ. Խորագրված է «Չար աչքի»:

Գրառված է 1970 թ.:

Ըստ բանասացի վկայության՝ հիվանդի վրա կարդում են Մատթեոսի և Ղուկասի ավետարանների վերջին գլուխները և սկզբից ու վերջից ասում սույն և № 6 հմայական բանաձևերը:

2. Երբ ակնահարվածին պատկանող հագուստ-կապուստից որևէ մնուշ (թաշկի-նակ, գլխաշոր) տանում են մազարի սեպապ (ակնահարության բուժման զորությունը նախնիներից ժառանգած) կնոջ մոտ, մա ձեռքով շփում է այն, ասում հիշյալ բանաձևը և աղոթում: Սույն բանաձևը, փաստորեն, աչքի աղոթքին ուղեկցող պարտադիր ավանդական մի հատված է:

3. Գրառման վայրն ու բանահավաքի անունը չեն նշված: Գրառումը մատիտով կատարված սևագիր է և դժվարընթեռնելի:

Աղոթքի ավանդական եռատող բանաձևին հարակցված վերջին եռատողի Իրեքըբաթմուտ, Չորեքըբաթմուտ, սըբ երկնամորուս, սըբ Կրակմուտ անունները, ըստ երևույթին, վերաբերում են ծննդյանը նպաստող երկու կույսերին՝ Չորեքմուտին և Ուրբաթմուտին, ինչպես մաև նրանց կրտսեր եղբորը՝ Կիրակմուտին (վերջինիս արական սեռը նկատվում է նրան տրվող «սըբ երկնամորուս» մակդիրից), որոնք պաշտվել են ջահել կանանց կողմից երեքշաբթի, չորեքշաբթի և շաբաթ երեկոներին: Ըստ հավատալիքի՝ նրանք ծննդյանը նպաստող ոգիներ են: Եթե ծննդկանը ժամանակին պաշտել է նրանց (հիշյալ երեկոներին գործ չի արել, հրաժարվել է կենակցելուց և այլն), ապա ծննդաբերելիս աղոթում է նրանց, որոնք երևում են ծննդկանին, դյուրացնում ծննդաբերությունը, ջուր բերում, լողացնում մորածնին, ձվածեղ պատրաստում և անգամ մորածնին անվանակոչում [տե՛ս ԱՅ 1, 341, **Արեդյան 1975**, 97]:

Այս երեք անունների հիշատակությունն ու նրանցից պահպանությունն ու օգնությունն աղերսելը վկայում է, որ աղոթքը ծննդկանի համար է կատարվել՝ չար աչքից գերծ պահելու նպատակով:

4. ԷԱԺԱ խորագիրն է. «Աղոթք չար աչքի և չար մազարի»: Բանահավաք Աղ. Մխիթարյանցը աղոթքի սկզբում դրել է «Հայր մեր, որ յերկինս ես» տողը և ծանոթագրել, որ «Բոլոր աղոթքների փակն ու բանալին «Հայր մերն է»։ Նրանով սկսում են ու նրանով վերջացնում»: Ապա աղոթքի վերջում ավելացնում է. «Ամեն աղոթք, առանց բացառության, երեք անգամ պետք է կրկնել»:

ՀԱԲԱ խորագիրն է. «Դարձյալ չար աչքի աղոթք»: Բանահավաքն է՝ Ն. Նիկողոսյան, գրառված է 1940 թ. Գյումրիում:

Աղոթքում չար աչքն անձնավորված է իբրև կենդանի էակ, որն ուղղվել է դեպի

հիվանդի դուռը, իսկ աղոթող-հմայողը անեծքի բանաձևով խեղանդամ է դարձնում նրան՝ կուրացնում, ձեռը կոտրում, լեզուն բևեռում և դրանով զրկում նրան իր չար նպատակն իրագործելու հնարավորությունից:

5. Բանահավաքն աղոթքին կցել է հետևյալ ծանոթությունը, ուր նկարագրվում է ակնահարված մանկան ախտորոշումն ու բուժումը. «Եթե երեխան չար աչքի ազդեցությամբ հիվանդացած է լինում, օրորոցում պառկած միջոցին նրա վրա մի ավիսե են դնում և մեջը խաչաձև բամբակ դարսում, ապա այս խաչի թևերի միջև աղ ածում՝ նշանակելով այն անձերի անունները, որոնք կարող են աչք տված լինել. հետո միաժամանակ վառում են խաչի չորս թևերն էլ ու դիտում, ո՞ր աղի մոտ որ վերջին բոցը հանգչի, դրա վրա նշանակած անունը կրող անձն է աչք տվել երեխային. ուստի և մի գիշեր գաղտնաբար գնում են այդ մարդու տան դրսի դռնից փոքր-ինչ տաշում և բերում երեխայի օրորոցի տակ վառում, որպեսզի չար աչքի ազդեցությունն անցնի: Վառելիս շատ անգամ այս աղոթքն էլ են շշմջում»:

Այս, ինչպես նաև հաջորդ աղոթքը (№ 7), թեպետ զգալիորեն խաթարված տեսքով, պահպանել են միջնադարում սիրված հայրենի չափի որոշ յուրահատկություններ և վկայում դրանց նախապես այդ չափով հորինված լինելու փաստը:

6. Խորագրված է «Չար աչքի»:

Գրառված է 1970 թ.:

Տե՛ս № 1գ ծանոթագրությունը:

7. Դրված է չար աչքի աղոթքների շարքում՝ Թ համարի տակ: Տե՛ս № 5 ծանոթագրությունը:

8. Աղոթքին կցված է բանահավաքի (Տ. Նավասարդյանց) ծանուցումը. «Երեք անգամ կրկնել»:

Աղոթքի վերջին տողի շար, եթե չար բառի վրիպակը չէ, ապա հավանաբար շառ «փորձանք, վտանգ» բառն է:

9ա. Բերված է հետևյալ ծանոթությունը. աչք առնողի ֆեսը, վերարկուն և այլն շփում են և ասում «Հայր մեր» և մի քանի աղոթքներ, ինչպես և բերված բանաձևը:

9բ. Աղոթքի բանաձևին նախորդում է բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. եթե հիվանդին չար աչք է դիպել, ապա չար աչք ունեցող մեկի քղանցքից մի լաթ են կտրում կամ նրա դռան սեմից գաղտնի մի կտոր տաշեղ պոկում, բերում, հիվանդի առաջ ծխում և մրմնջում այդ աղոթքը:

10ա. ՀԱԲԱ խորագրված է «Աղոթք չար աչքի և չար նիաթի»: Այս աղոթքը, ինչպես նաև հաջորդ տարբերակները բաղադրված են անեծքների շարքից, ուր բանահարական համեմատությունների կուտակումով առավել սաստկանում է խոսքի հմայական ազդեցության տպավորությունը: Այս իրողությունն իր հերթին վկայում է անեծքների կազմաբանական նշանակությունը հմայական աղոթքների ձևավորման գործընթացում: Աղոթքների այս տարբերակաշարում աղոթողը հանդես է գալիս

հմայական ակտիվ դերով. նրա անեծքների շարանը ուղղված է չար ակնահարին, կամ, ինչպես հաջորդ տարբերակներում է ասվում՝ աչքահարին (ըջքահարին): Վերջինս գիտակցվում է ոչ թե իբրև անձնավորված առասպելական էակ, այլ իրական մարդ՝ օժտված չար աչքով ու բնավորությամբ: Սա չար աչքի իրատեսական-ռեալիստական ընկալումն է:

10բ. Աղոթքին նախորդում է բանահավաք Վ. Տաշրացու հետևյալ ծանուցումը. Սառա հարսը «վերցրեց մի ասեղ, երեսը խաչ հանեց և քթի տակին երեք անգամ ասաց աչքի աղոթքը: Նա շարունակ ասեղը խաչաձև շարժում էր գլխիս վրա»: Աղոթքի ժամանակ մի քանի անգամ հորանջում է, աչքերը ջրակալվում են և միաժամանակ «մի կողմը մի քանի անգամ մեղմ կերպով թքեց և կրկնեց՝ թե շատ խիստ աչքն են տվել»:

11բ. Խորագիրն է՝ «Աչքը տվածի աղոթք»:

Բանահավաք՝ Գրիգոր քահանա Երզնկյան: Աղոթքին կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքը երեք անգամ են ասում՝ մի ձեռքում դանակ բռնելով»:

11գ. Բանասաց՝ Ավագյան Աստղիկ, բանահավաք՝ Արագ Կարապետյան, գրառված է 1961 թ.: Աղոթքին կցված է բանասացի հետևյալ ծանուցումը. «Օխտը հետ իրար վրա ասել»:

11դ. Այս և հաջորդ տարբերակներում երևան է գալիս «չար աչք, չար նիաթ, չար սահաթ» մոտիվաշարը, որը հին ծիսաառասպելական լեզվին յուրահատուկ դաշնակավոր հնչյունախաղից բացի, իմաստաբանական նոր նրբերանգ է մուծում աղոթքում, առաջ բերում չարի տարածաժամանակային ըմբռնում (աչքն իբրև չարության բուն, որից բխում, տարածվում է չար հայացքը (նիաթ), որն իրացվում է որոշակի չար պահի, ժամի (սահաթ): Հին ախտարային աշխարհայացքով օրը բաժանվում է բարի և չար ժամերի. չարիքն ու վնասը պատահում են հենց չար ժամերին:

11ե. Չար աչքի աղոթքները, ըստ բանահավաքի (Ե. Լալայան), շատ են և շատ շատերը գիտեն՝ թե՛ տղամարդիկ, թե՛ կանայք, մանավանդ պառավները: Ինչպես չար աչքի, այնպես էլ մնացած կախարդական աղոթքները ամեն մարդ կարող է սովորել և գործադրել՝ առանց որևէ սրբից շնորհի ստանալու, միայն թե սովորեցնողն ու սովորողը պետք է տարբեր սեռի ներկայացուցիչներ լինեն, այլապես երկուսի աղոթքն էլ չեն «կտրիլ»՝ ազդեցություն չեն ունենա: Աղոթքում հիշատակված «հոգևոր պառավը», ըստ երևույթին, հենց ինքը՝ աղոթող-հմայողն է, որն իր հմայական խոսքով՝ անեծքների տարափով, վնասագերծում, տանջում ու տառապեցնում է ակնահարի չար աչքն ու նրա անձը, ուժազրկում նրան և փրկում հիվանդին:

12. Վերնագրված է «Աչքի աղոթք»:

Բերված է բանահավաքի (Վրեն Տաշրացի) հետևյալ ծանուցումը. «Աղոթելու ժամանակ ձեռքը պիտի վերցնել մի որևէ սուր բան, օրինակ՝ ասեղ, դանակ, դաշույն և այլն»:

13. Աղոթքի առաջին յոթ տողերը աղավաղված վրացերեն են և սերում են չար աչքի մասին ասվող վրացերեն աղոթքներից: Նման աղոթքների սիրված սկզբնամասերից են.

«Շագիլոցավ թվալիսասա, շինաուրիսասա դա գարեուլիսասա» (աղոթում են աչքին՝ տանեցիների ու դրսեցիների), կամ՝ «Շագիլոցամ թվալիսասա, ուծին չենմի թավիսասա, շինաուրիսասա, գարեուլիսասա, իդուրիսասա, բիդուրիսասա» - (աղոթում են աչքին, սկզբից իմ գլխին, տանեցիների, դրսեցիների, իդուրիների, բիդուրիների (օտարների) [տե՛ս **Ումիկաշվիլի 1964**, 153-154]:

Աղոթքի աղավաղված վրացերեն տողերում հանդիպում են վրացական աղոթքներից բերված գրեթե բոլոր բառերը, թեպետ, ոչ միշտ նույն հերթականությամբ: Հայկական աղոթքի կառույցում այդ փոխառված բառերն ու տողերը ևս, ինչպես վրացերենում, հանդես են գալիս իբրև սկզբնամաս, բայց, ըստ երևույթին, աղոթողի համար արդեն անհասկանալի դարձած:

14. Խորագրված է՝ «Աչքը տվածի աղոթք»:

Բանահավաքը (Գր. Երզնկյան) աղոթքին կցել է հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքը հինգ անգամ են ասում մի կտոր հացի և մի կտոր ածուխի վերա: Աղոթելուց հետո ածուխը ոտի տակ են տալիս, փշրում, իսկ հացը՝ հիվանդին ուտեցնում»:

Աղոթքի այս և հաջորդ տարբերակներում երևան են գալիս չար աչքը և նրա միջավայրը խորհրդանշող նոր իրակություններ, որոնք բնութագրվում են սև մակդիրով (սև մերի=անտառ, սև դար, սև սար, սև լեռ, սև քար, սև օձ, սև կաթ, սև պուտուկ=կճուճ, սև ամպ, սև ձի, սև մարդ):

Սև գույնն այս աղոթաշարում ունի նախնական տիեզերաբանական իմաստ, խորհրդանշում է աշխարհի կարգ ու կանոնին սպառնացող քառսային սև ուժերը: Լեռը (սար, դար), անտառը (ծառեր) մեծ տիեզերքի, իսկ ձին ու մարդը՝ փոքր տիեզերքի նախնական պատկերացումներն են, որոնք սևացել են չար աչքի կողմից՝ նրանց սպառնացող կործանման հետևանքով (հմմտ. № 17 աղոթքի չար աչքի նստած կամ գրաված տեղը բնութագրող՝ «Նստել ես սև սարին, /Ապառաժ լեռ քարին» տողերի հետ):

Սև օձը, որ ամենահաճախական մոտիվն է այս աղոթաշարում, դուրս է գալիս սև անտառում գտնվող սև քարի տակից, ինքը հենց խորհրդանշում է ստորգետնյա սև քառսը, իսկ նրանից կթած սև կաթը, դրանից մակարդած սև մածունը՝ լցրած սև կճուճի մեջ, որ հաջորդ տարբերակներում ուտեցվում է չար աչքին. վերջինս դրա հետևանքով ճաքում է, ոչնչանում, հիվանդը՝ լավանում, աշխարհը (տիեզերքն ու մարդը) կրկին վերադառնում են իրենց բնական վիճակին:

Աղոթքին ուղեկցող հմայական արարողությունը ևս խիստ խորհրդանշական է և համախոս աղոթքում նկարագրված իրադրությանը. աղոթքն ասվում է մի կտոր ածուխի և հացի վրա: Ածուխն իր սևությամբ խորհրդանշում է քառսային սև ու կործանարար ուժը՝ հիվանդությունը, միմչդեռ հացն իր սպիտակությամբ ու էությամբ հակադրված է ածուխին, իբրև կենարար ու ամոքիչ: Ուստի աղոթքից հետո ածուխը, ոտի տակ գցելով, փշրում են, ոչնչացնում, իսկ հացը տալիս են հիվանդին ուտելու: Տիեզերքի ու քառսի այս հնագույն առասպելական պատկերացումները աղոթքներում շատ խտացվել են, սիմվոլացվել և ծառայել աղոթողի հմայական նպատակներին: Այդ ավանդական պատկերացումների օգտագործման և խիստ սիմվոլացման

շնորհիվ աղոթող հմայագործը կարողանում է հոգեբանական զորեղ տպավորություն գործել հիվանդի և ունկնդիրների վրա, իսկ ինքը հանդես գալ աշխարհը վերափոխողի, վերակառուցողի ակտիվ դերով, յուրովսանն փոխարինելով աշխարհի հին արարչին:

15. Աղոթքը վերատողատված է ըստ ռիթմի և հանգերի:

17 կարճ տողերից բաղկացած այս աղոթքի 13 տողերը սկսվում են չար բառով: Վերջինիս պարբերաբար ու շեշտված կրկնությունները ոչ միայն ռիթմական հանգիտություն են հաղորդում ամբողջ աղոթքին, այլև շարունակ նպատակամիտված շեշտում բառիմաստը, որի դեմ է ուղղված հմայական խոսքը:

16. Բանասաց՝ Մարտիրոսյան Ալմաստ, 90 տարեկան, գաղթած Մշո Ղարս գյուղից:

Բանահավաքներ՝ Ս. Հարությունյան, Ա. Սահակյան, գրառված է 1969 թ.:

Նույն բանասացից միաժամանակ գրանցվել են նույն աղոթքի ևս երկու տարբերակներ, որոնք համադրվել են բնագրում:

17. Խորագրված է՝ «Աչքը տվածի աղոթք»: Տողատունը կազմողինն է:

Բանահավաքը (Գրիգորիս Երզնկյան) աղոթքին կցել է հետևյալ ծանուցումը. «Նախ «Հայր մեր» են ասում և ապա երեք անգամ կրկնում այս աղոթքը որևէ ասեղի վերա: Աղոթքի ավարտումից հետո վերցնում են այդ ասեղը, երեք անգամ անցկացնում հիվանդի շորի միջով և այնպես թողնում մի օր շարունակ: Եթե հիվանդը բացակա է, աղոթողը նույն գործողությունը կատարում է նորա թաշկինակի վերա ու այդ աղոթած թաշկինակը ուղարկում հիվանդին, որ կապե գլուխը»:

18. Աղոթքի վերջին տողերում *չար նաֆասը* (շունչ) հակադրված է բարի աղոթքին (չարի և բարու հակադրություն): Վերջինս չեզոքացնում, վնասազերծում է առաջինին, որը և աղոթքի բուն նպատակն է:

19. Խորագրված է «Չար աչից աղոթք»:

Ձեռագրերը պահվում են ԳԱԹ Գ. Սրվանձտյանցի ֆոնդում և այնտեղ գտնվող Լևոն Մաքսուտյանի տետրում: Առաջին անգամ Գ. Սրվանձտյանցի անունով տպագրվել է «Լուսնայում», «Գավառական երգեր» շարքում: Տպագրվում է ըստ «Լուսնայի» հրատարակած բնագրի:

Աղոթքի գրառման վայրն անհայտ է, բայց, ելնելով բարբառային հատկանիշներից, որոնք բնորոշ են Մշո բարբառին, հարցականով դնում ենք Մուշ:

Աղոթքում հիշատակվող սև օձից կթած կաթը չար փշի վրա լցնելու և փուշը չար աչքի մեջ խրելու առասպելական մոտիվը գրեթե նույնական է ժողովրդական կենցաղում տարածված հմայական հետևյալ արարողության հետ. երբ կովի կաթի հետ արյուն էր կթվում, այդ արյունագույն կաթը (հմտ. № 14 աղոթքի չարության խորհրդանիշ սև օձից կթվող սև կաթի հետ) տանում, լցնում էին աստղափուշ կոչվող փշենու վրա, որպեսզի կովի հիվանդությունն անցներ *[իմ հավաքածուից]*: Հավանաբար, արյունախառն կաթի պատճառը ևս համարվել է ակնահարությունը, որը խափանվում էր փշի միջոցով: Փաստորեն, աղոթքի բանաստեղծական պատկերավոր փոխաբերությունը սերում է ծիսակենցաղային իրական արարողությունից:

20. Խորագրված է՝ «Աղոթք չար աչքի և չար նիաթի»:

Բանահավաքն (Աղ. Մխիթարյանց) աղոթքին կցել է հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքն երեք անգամ աղ ու հացի վերա կրկնելով՝ տալիս են շանն ուտելու»:

Աղոթքի առաջին երկտողում՝ «Սև օձն էկավ կզկչալով,/ Սև ամպն էկավ որոտալով», բացահայտ նկատվում է սև օձի ամպրոպային բնույթը: Նա զուգորդվել է սև, որոտացող ամպին և, փաստորեն, նույնացել ամպրոպային վիշապի առասպելական կերպարին: Իսկ վերջինս, ինչպես հայտնի է, ունի խտոնիկ-ստորերկրյա ծագում և նույնանում է ստորերկրյաքի կամ Սև Անհատակի քառսային չար ուժերին և դրանց մարմնավորումն է: Նրանից կթած կաթն ու մերած մածուցը, ըստ աղոթքի, լցնում են խարկած կժերն ու գցում անհատակ ծովերը (հմմտ. ախտարային գրականության մեջ Սողոմոն իմաստունի կողմից չար դևերին կժերի մեջ լցնելու և ծովը նետելու առասպելաբանական մոտիվի հետ), այսինքն՝ քառսային չար ուժերի արտադրանքը՝ չարիքը, վերադարձնում են այնտեղ, որտեղից այն դուրս էր եկել. Անհատակ ծով ըմբռնումը նույնական է Սև Անհատակին (իմա՝ ստորերկրյա քառսին և քառսային ջրերին): Ըստ աղոթքի՝ այնտեղ է գտնվում նաև չար աչքի տերը, այսինքն՝ ակնահարողը, որին կերցնում են սև օձի կաթից բաղադրված մածուցը: Այստեղից երևում է, որ չար աչքը նույնական է անդնդային քառսին և նրա չար ուժերին, որպիսին է նաև սև օձը: Այդ գաղափարին է համամիտվում նաև նախորդ տարբերակների ինվարիանտային հմայական բանաձևերում (№№15, 19) հիշատակվող Անհատակ ծովը, ուր վերջին հաշվով հմայական խոսքով՝ քշվում, նետվում է չար կրակը, որը վառել էր չար աչքին խոցած չար փշին և, իբրև իր մեջ չարության հետքեր պարունակող, ընդմիշտ նետվում է Անհատակ ծովի խորքերը՝ իր բուն հանգրվանը, որտեղից դուրս են գալիս չարիքներն ու չարությունը:

21. ՀԱԲԱ ՆԳ 1885, № 24-ում բերված աղոթքի ձեռագիր պատճենն է, որի աղբյուրը նշված է ձեռագրի հեղինակի կողմից:

Աղոթքին, ըստ բանահավաքի վկայության, հետևում է «Հայր մեր»-ը:

Աղոթքից առաջ բանահավաքը նկարագրում է հետևյալ արարողությունը. երեխայի գլուխը երբ ցավում է, մայրը, վերցնելով նրան, դիմում է աղոթարար պառավին: Վերջինս զննելով երեխայի դեմքը՝ եզրակացնում է, որ նրան չար աչք է դիպել. հանում է գրպանից պատրաստի դանակը և սկսում նրանով խաչակնքել երեխայի դեմքը, կիսաձայն աղոթք շնչում և հորանջում: Հորանջը նշան է, թե չար աչք է դիպել, ուստի ասում է. «Գրող.յելնի ըղման աչքին, փուլ շ բուսնի»: Ապա, մերթ ընդ մերթ թքելով դանակի վրա՝ «Թյուլ, թյուլ, թյուլ», վերջացնում է աղոթքը: Աղոթքն ամբողջապես բանադրանք է՝ անձե՞ք՝ ուղղված չար աչքին, չար մտքին ու խորհրդին: Փուլն այստեղ ոչ միայն իր սուր ծայրով ծակող, խոցող հատկանիշով է նշանավորվում, այլև նկատի առնելով աղոթողի հոգեբանական ռեակցիան՝ «Գրող.յելնի ըղման աչքին, փուլ շ բուսնի», նշանակում է՝ փուլը ձեռք է բերում նաև անպտուղ, մոլախտային բույսի արժեք, որ բնորոշ է ավերակներին ու անտերունջ վայրերին, այսինքն՝ նշանակում է ոչնչացում ու ավերում:

Իսկ աղոթքում հիշատակվող սև օձի փուլը սև օձի թունավոր խայթիչն է, որով կանեցվում է խոցել չար աչքը, այսինքն՝ չարին չարով պատժել: Ե՛վ սև օձը, և՛ չար աչքը աղոթքներում համարժեք են՝ քառսային միևնույն կործանարար ուժերի տարբեր դրսևորումները:

22. Աղոթքի առաջին վեց տողում նկարագրված վիպական իրադարձությունը խիստ պատկերավոր է և առասպելաբանական. լեռը՝ իբրև տիեզերքի խորհրդանիշ, աղոթքում հանդես է գալիս սև գույնով:

Սև լեռը կամ սև սարը հաճախ հանդես է գալիս հեքիաթներում: Մեռնող հայրը պատվիրում է որդուն՝ որսի չգնալ սև սարը: Որդին խախտում է հոր պատվիրանը, գնում այնտեղ որսի, հանդիպում դևի, հետը կռվում, հաղթում, ապա ենթարկվում բազում պատուհասների [տես՝ **Սրվանձտյանց 1978**, 204]: Սև սարը, այս, ինչպես նաև այլ հեքիաթներում, անգամ մեր ժողովրդական վեպում դիտվում է իբրև չար դևերի բնակության, չարիքի ու դժբախտության վայր:

Սև սարի վաղագույն պատկերացումը առկա է շումերական ավանդության մեջ. շումերները արեգածագման և մայրամուտի կետերը պատկերացրել են երկու լեռան տեսքով. արևելյան կետը կոչել են սպիտակ սար, իսկ արևմտյանը՝ սև սար: Առհասարակ, տիեզերքը խորհրդանշող այդ լեռան ներսում է գտնվում ստորերկրյա աշխարհը: Ասուրաբաբելական հմայական մի աղոթքում հիշատակված է, որ սարսափելի յոթնյակը ծնվում է արևածագի (իմա՝ սպիտակ) լեռան և մեծանում արևամուտի (իմա՝ սև) լեռան մեջ [**Jeremia 1929**, 132]: Այդ յոթ մեծ մասկիմների դեմ է ուղղված ասուրական հետևյալ հմայական աղոթքը, որից պարզ երևում է այդ սարսափազդու չար ոգիների քառսային ստորերկրյա ծագումը:

*Յոթն են, յոթն են նրանք,
Ծովի անդնդային խորքերում յոթն են նրանք՝
Երկնքի յոթ խռովարարները.
Նրանք ելնում են օվկիանոսի խորքերից,
Սրբազան գաղտնարաններից.
Ոչ կին են նրանք,
Ոչ տղամարդ են նրանք,
Տարածվում են ցանցի նման:
Կին չունեն նրանք,
Ջավակներ չեն ծնվում նրանց,
Պատիվն ու շնորհը հայտնի չեն նրանց,
Աղոթք ու աղերս չեն լսում նրանք:
Պիղծ են՝ ծնված լեռներում,
Թշնամի են էա աստծուն...
Թշնամի են, թշնամի:
Յոթն են նրանք,
Յոթն են նրանք,
Կրկնապատիկ յոթն են նրանք.
Երկնքի աստվածը անիծի նրանց,
Երկրի աստվածը անիծի նրանց:*

[Լեման 1900, 37]

Միմյանց հակադիր սպիտակ ու սև սարերի պատկերացումը վկայված է նաև այլ ավանդություններից, դիցուք, ինչպես սլավոնականում, ուր առկա է Белая гора և Черная гора, համապատասխանաբար իրենց վրա բնակվող Белобог և Чернобог

բարի և չար աստվածություններով [տե՛ս Τοπορος1980, 313]:

Մայրամուտի սև լեռան այս ավանդական պատկերացումն է, հավանաբար, որ կա աղոթքում: Լեռն իր սևությամբ խորհրդանշում է կյանքի մայրամուտը (հմմտ. արև-կյանք խորհրդանիշը, որից «Արևդ խավարի», «Արևդ մարի», «Արևամեռ» անեծքները), որ առաջ է եկել հիվանդության` չար աչքի տիրապետության հետևանքով: Եվ ահա, սև լեռը պատռվում է, և նրա միջից դուրս են գալիս երեք սև էակ` սև ձի, սև մարդ, սև օձ, երեքն էլ, ըստ երևույթին, չարի, չարիքի, հիվանդության ու մահվան մարմնացումներ, այսինքն` քառասյին կործանարար ուժեր. ընդ որում, սև օձի մեկ աչքը հուր է, մյուսը` ջուր: Հուրն ու ջուրը թե՛ բնության և թե՛ առասպելաբանության մեջ (հայկականում` երկվորյակ քույր ու եղբայր) իրար հակադիր ուժեր են, առաջինը միշտ էլ կլանվում, ոչնչացվում է երկրորդից: Այդպես են նրանք հանդես գալիս նաև չար աչքի աղոթքների ինվարիանտային բանաձևերում և հմայական արարողություններում (հմմտ. «Չար աչքն ի չար փուռ, /Չար փուռն` ի չար կրակ, /Չար կրակն ի յանատակ ծով» և նման բանաձևերի հետ, ուր չար աչքը պատուհասվում, ոչնչանում է փշից, փուռը` կրակից, կրակը` ջրից: Կամ` նկատի առնել կրակը ջրի մեջ մարելու և ջուրը հիվանդին խմեցնելու արարողությունը, ուր, ըստ երևույթին, չար աչքը սիմվոլացնում է կրակը, որ կլանվում, ոչնչացվում է ջրից): Կրակը, իբրև չար աչքի խորհրդանիշ, երևում է նաև ամպրոպային առասպելներում: Այստեղ երկնային հուրը` կայծակը, դիտվում է իբրև ամպրոպային էակի չար հայացք: Այդպիսին են, օրինակ, Հրաչք և Ծովինար կայծակնային էակները հայոց պատկերացումներում: Նրանց աչքերը հրեղեն են և այրում են ամեն ինչ: Իսկ իրանական առասպելաբանության մեջ չար Ահիմանը` օձի կերպարանք առած (Անգրա Մայնյու), երկնքում կռվում է բարի Օրմազդի դեմ և իր չար հայացքով առաջացնում 9-90 հազար հիվանդություն [տե՛ս Աբեղյան 1975, 99-100]:

Աղոթքի առաջին վիպական նկարագրական մասին հաջորդում է երկրորդ` բանադրական մասը, որն ուղղված է չար աչքի` ենթադրվող գուճային տեսակների (թուխ, շեկ, կանաչ, կապույտ) դեմ և ավարտվում «Չար աչքը տրաքի» անեծքով: Այս անեծքն ու աղոթքի սկզբնատողը («պատռեց սև լեռը»), այսինքն` վերջն ու սկիզբն արտահայտված են նույնիմաստ բայական համանիշներով (տրաքել, պատռել), բայց տարբեր եղանակներով (ըղծական և սահմանական), որ պայմանավորված է երկու մասերի իմաստների տարբերությամբ (առաջին մասը կատարված, ավարտված իրողություն է, մինչդեռ երկրորդը` ցանկալի):

Հմայական աղոթքների մի մասը (մանավանդ, միջնադարյան) կառուցված են համեմատական գուճահեռականության սկզբունքով, երբ բաղձալի հետևանքը գուճադրվում, համեմատվում է առաջին` վիպական նկարագրական մասին` նպատակ ունենալով դրանից առաջ բերել ցանկալի կամ բաղձալի հետևանքը: Քննվող աղոթքը, ահա, կառուցված է այդ սկզբունքով. տարբեր գույների չար աչքի տրաքվելու ցանկությունը համեմատվել է սև լեռան պատռվելու պատկերին, և ինչպես լեռան պատռվելու հետևանքով նրանից դուրս են գալիս չար արարածները, և լեռն ազատվում է իր չար պարունակությունից, այդպես էլ թող չար աչքը տրաքվի, և ականահարվածն ազատվի իրեն դիպած չար հիվանդությունից:

23. «Կապել» բայն այս և հաջորդ աղոթքներում իր բուն նշանակությունից բացի, գործածվում է նաև հմայել, կախարդել իմաստով: «Կապ, կապք, կապս» ժո-

դովրդական լեզվում նշանակում է հմայք, թովչություն, հմայագործություն կամ կախարդման ծրարը, առարկան [հմմտ. ՆՅԲ, 1053]: Այստեղից էլ՝ «Կապքի աղոթք» բառակապակցությունը, որ նշանակում է հմայական աղոթք:

Ըստ հավատալիքի՝ չար ոգիների ազդեցության հետևանքով կարող են կալվել և կապվել թե՛ բնությունը (երաշտի դեպքում ասվում է. «Երկինքը կալվել ու կապվել է»), թե՛ կենդանիները (անժնություն, կաթի ցամաքում), թե՛ մարդիկ ու նրանց մարմնի մասերը (շարժվելու, լսելու, խոսելու, տեսնելու, սեռական ունակության և այլնի կորուստ, միզկապություն, փորկապություն և այլն):

Միաժամանակ կալելու և կապելու ունակությամբ են օժտված նաև կախարդ հմայողները, որոնք բարի ոգիների օգնությամբ «կապում», կախարդում են ուզած վնասակար կենդանուն (գայլ, գիշատիչ գազան, օձ, կարիճ), դարձնում անվնաս, հիվանդներին վնասազերծում չար ոգիների ազդեցությունից և, ընդհակառակը, չար ոգիների օգնությամբ, մարդկանց «կալ կապս» անում, հատկապես նորապսակներին՝ զրկելով նրանց սեռական ունակությունից, անգամ կալել ու կապել երկինքը՝ առաջ բերելով երաշտ ու անբերրիություն [հմմտ. **Սրվանձտյանց 1978**, 163-164. **Աբեդյան 1966**, 34-36]:

Այստեղից էլ հմայական արվեստում չար կապքի (չար կամ սև հմայության) դեմ է ուղղված կապքի արձակման հմայությունը (հայ միջնադարում կոչվում էր «գիր արձակման»), որով չեզոքացվում, վնասազերծվում, հմայական կապից ու կալանքից ազատվում էր կախարդված անձը կամ առարկան [հմմտ. ՅԱ, 166]:

24. Խորագրված է «Աչքի աղոթք»:

Բանասացը, բանահավաքը, գրառման տեղն ու ժամանակը չեն նշված:

Նկատի առնելով աղոթքի լեզվում առկա Թիֆլիսի բարբառին բնորոշ հատկանիշները՝ այն որոշ վերապահությամբ համարում ենք թիֆլիսահայ ավանդության արդյունք:

Տողատումը կազմողինն է: Աղոթքի վրա զգալի է վրացերեն հմայական աղոթքների ազդեցությունը: Առաջին երկտողը («Աղոթում են աչքիտ,/ Առաչի անգամ իմ գլխին»), որ բնավ չի հանդիպում հայ ավանդական աղոթքներում, ճիշտ թարգմանությունն է ակնահարված երեխայի և, առհասարակ, ակնահարվածների վրա ասվող վրացերեն աղոթքների հետևյալ սկզբնատողերի. «Շագիլոցամ թվալիսասա, ուծին չենի թավիսասա»: Բացառությամբ հայկական տարբերակի հաջորդ 3-րդ և 4-րդ տողերի, որոնք քրիստոնեական աղոթքների պարտադիր բանաձևի («Անուն հօր» ևն) աղավաղումն են, հետագա 5-11-րդ տողերը դարձյալ, աննշան տարբերակումներով, հանդես են գալիս վրացերեն ներքոհիշյալ աղոթքներում [տե՛ս **Ումիկաշվիլի 1964**, 149, №№ 19, 20. 153, №№ 27, 28], հմմտ. նաև №№ 13 աղոթքի ծանոթագրությունը:

25. Առաջին երկտողը ինչ-որ բառերի, գուցե և գունանունների աղավաղում է և գրեթե՝ անհասկանալի:

Փուշը, ժողովրդական հավատալիքներում և, մանավանդ, հմայական աղոթքներում, իր ծակող, խոցող հատկությամբ ընդհանրապես չարահալած է, անգամ հանդես է գալիս չար աչքից պահպանվելու հմայական միջոց (հմմտ. «Չար աչքն՝ ի չար փուշ» բանաձևի հետ):

Սակայն այս, ինչպես նաև այլ աղոթքներում, չար փուշը հանդես է գալիս չար աչքին համազոր և համիմաստ հասկացությամբ (հավանաբար, իբրև չար աչքի ծակող, խոցող զորությունը մարմնավորող) և նրա հետ անեծքով կործանման դատապարտվում:

27. Խորագրված է «Չար աչքի»:

Բանահավաք՝ Արքայիկ:

Այս վեցտողյա աղոթքում 8 անգամ կրկնվում է չար մակդիրը՝ 5 անգամ վերադրվելով աչքի, 2 անգամ՝ ուղու (հղե), մեկ անգամ՝ մարդու վրա և հարակրկնությամբ առաջ բերում չարի իմաստաբանական հնչյունախաղ, անընդհատ շեշտում չարն ու չարիքը: Աղոթքում տարբեր գունային մակդիրներով են (սև, կապույտ) բնորոշվում երկու տարբեր քարեր՝ սև սալը (մահվան, դժբախտության խորհրդանիշ), որի վրա է աղոթքն ուղղվում չար աչքի ներգործությունը և կապույտ քարը, իբրև չար աչքից պահպանվելու հմայական միջոց (հմնտ. կապույտ ակնաուլունքի հետ, որպես ակնահարության պահպանակ):

28. Խորագրված է «Չար աչքի»:

Բանահավաք՝ Արքայիկ:

Կառուցված է հարց ու պատասխանի սկզբունքով: Չար աչքը խորհրդանշվել է կարիճի և օձի պատկերով, իբրև թունավոր խաթիչներով կենդանիների: Ընդ որում, օձի փորը լցված է աղ ու մոխիրով, որ խորհրդապատկերում է մրմուռ և ավերածություն:

Աղոթող հմայագործը այդ կենդանիներին վայր է նետում սև քարից ու սև սալից (չարության, մահվան, դժբախտության խորհրդանիշներ), որոնք համարժեք են օձին ու կարիճին, և Կույս Մարիամի հույսով և աստծո կամքով ազատում հիվանդին չար աչքի ներգործությունից:

29. Խորագրված է՝ «Աչքի աղոթք»:

Աղբյուրը, որից քաղված է աղոթքը, նշված է «Առողջապահական թերթ», 1881 թ., № 29:

Աղոթքի տակ ծանուցված է՝ «Յոթ անգամ ասել»:

Աղոթքն ուշագրավ է իր կառուցվածքային մասերով ու հատկանիշներով: Այն բաղադրված է չորս մասից. առաջինում (առաջին չորս տողերում) նկարագրված է չար աչքի ջախջախիչ ներգործությունը լծի, լծկանների և, հավանաբար, հոտաղների (քառասուն մանկունք) վրա. երկրորդ մասում (5-6 տողեր)՝ չար աչքը կապելու և անտակ ծովը նետելու հմայական արարողությունը: Երրորդ մասում, որը և ուշագրավ է, հարցման եղանակով կրկնվում են առաջին երկու մասերում ներկայացված չար աչքի և աղոթողի հմայական արարքները և այդ կրկնությամբ ավելի է ամրապնդվում և կարևորվում աղոթքի բուն իմաստը: Եվ, վերջապես, չորրորդ մասում, որն աղոթքի եզրափակիչ տողն է, յուրատեսակ պատասխան է տրվում այդ հարցումներին՝ «Հանուն Հիսուս Քրիստոսի», այսինքն՝ այդ բոլորը կատարվել են Հիսուս Քրիստոսի անունով և զորությամբ:

Հարցադրման ու պատասխանի մման և այլ ձևեր, որոնք հանդիպում են նախորդ № 28, նաև այլ աղոթքներում, ծագումով հին են և սերում են աշխարհի կազմի

ու կառուցվածքի մասին եղած վաղնջական ծիսաառասպելաբանաստեղծական բնագրերի ավանդությունից: Դրանք իրենց մեջ խտացնում ու ամփոփում են աշխարհի ու մարդու (մեծ ու փոքր տիեզերքներ) կործանմանն սպառնացող իրադարձություններն ու դրանց դեմ ուղղված ծիսահմայական արարքների ամբողջությունը, իբրև տիեզերաբանական կայուն կարգավիճակի պահպանման հակադիր սկզբունքների միասնության համապատկեր:

30. Խորագրված է՝ «Նազար չառնելու աղոթք», այսինքն՝ չար նայվածքից պահպանվելու աղոթք է և ոչ թե բուժման: Հետևաբար, առանց հմայական բանաձևի, որը, հավանաբար, բանավոր ավանդման հետևանքով մոռացվել ու սղվել է, թվարկվում են միայն այն կենսական կարևոր առարկաներն ու անձինք, որոնք ենթակա են ակնահարման և աղոթքով ապահովվում դրանց անվտանգությունը: Չար աչքի ենթակա այս և այլ կարգի օգտակար առարկաների ու պիտանի անձանց թվարկումը առկա է նաև այլ աղոթքներում (տե՛ս №№ 31, 34բ և այլուր):

31. Խորագրված է՝ «Չար աչքի (նազարի) աղոթք»:

Իմաստը փոքր-ինչ մթազնած է. հստակ չեն տարբերակվում բուժման հմայական-երևակայական միջոցները (ճնճղուկի կիթ, օձի եղջյուր, մրջյունի կաթ) ակնահարման ենթարկված առարկաներից (լավ աղջկա ծամ, լավ կտրիճի բազուկ, հմմտ. նախորդ № 30 աղոթքում թվարկված առարկաների ու անձանց հետ):

Ելնելով բովանդակությունից՝ պետք է ենթադրել, որ օձի եղջյուրն ու մրջյունի կաթը չար աչքի հալածիչներ են, որոնք աղոթողի ցանկությանը պետք է հովանավորեն լավ աղջկա ծամն ու լավ կտրիճի բազուկը, որպեսզի չար փուշը (իմա՝ չար նայվածքի խայթիչ գորությունը) հալածվի նրանցից: Ըստ այսմ էլ, կազմողի կողմից փոփոխվել են աղոթքի կետադրության նշանները:

32. Աղոթքը կառուցվածքով բաղադրված է երկու հիմնական մասերից. ակնահարին ուղղված անեծքի երկու բանաձևերից (առաջին երկտողը և վերջին քառյակը) և նրանց միջև ընկած վեց տողից բաղկացած վիպական նկարագրությունից: Փաստորեն, աղոթքն սկսվում և վերջանում է անեծքի հմայական բանաձևերով: Իսկ վիպական նկարագրությունը, որը բաղադրված է անասնապահական-արտադրական կենցաղից վերցրած պատկերներից, այլաբանորեն ներկայացնում է հմայական արարողությունը: Վերջինիս իմաստի սիմվոլային դրսևորումը հատկապես կայանում է կապույտ գույնի խաղարկման մեջ: Կապույտը, իբրև մակդիր, հանդես է գալիս յոթ անգամ, ընդ որում, յուրաքանչյուր դեպքում դրվելով տարբեր կենդանիների, առարկաների ու անձանց վրա (կապույտ եգ, կով, մածուց, խնոցի, կարագ, մարդ, կին), կրկնվելով յուրաքանչյուր տողասկզբին, առաջ բերելով գունահնչյունային միասնականություն, ընդհանրություն, անընդհատ շեշտելով ու ընդգծելով այն, իբրև գլխավոր իմաստակիր բառի: Եվ քանի որ ժողովրդական ըմբռնումներով կապույտ գույնն առհասարակ ակնահարությունից պահպանվելու և բուժվելու միջոց է նկատվում (հմմտ. կապույտ ակնաուլունքը, կապույտ շորը և այլն), ապա միանգամայն հասկանալի են դառնում «կապույտ» բառի այդօրինակ կրկնությունների նպատակն ու իմաստը: Հմայագործը համատարած կապույտայն է օժտում ամեն ինչ, որ հաճախ անբնական է ու արտառոց է հնչում (ինչպես, դիցուք՝ կապույտ մածուց, կապույտ

կարագ, կապույտ մարդ, կապույտ կին), բայց քանի որ այդ արվում է հատուկ խորհրդանշանային նպատակով՝ շեշտելու համար ակնհարվածին կապույտով բուժելու կամ չար աչքից պահպանելու գաղափարը, ուստի ամեն ինչ դառնում է իմաստալի և ծիսաբանաստեղծական: Բացի այդ, վիպական հիշյալ նկարագրության մեջ պատկերվում է (հմայագործի կողմից կատարվող) անասնապահական-արտադրական կենցաղի օգտակար աշխատանքների մի շարք (եգ լծել, կով կթել, մածուն մերել, խնոցի հարել, կարագ պատրաստել), որն իր գործընթացների հերթական աստիճանականությամբ և վերջնական եկամտի ստացումով խիստ շահեկան է: Իսկ երբ նկատի է առնվում, որ այդ վերջնական եկամտի արդյունքն է ոչ միայն կարագը, այլև մարդ ու կինը, որոնք բոլորն էլ կապույտ են, ապա պարզ է դառնում այդ աշխատաշարի ծիսաայլաբանական իմաստը, նրա հավասարաձևունակությունը՝ իր իսկ այլաբերած ակնհարված կնոջը կամ տղամարդուն վերջնական բուժելու, վերաստեղծելու, կյանքն ապահովելու հմայական բուժման գործընթացին:

33. Խորագրված է՝ «Նազար չառնելու աղոթք»:

Տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքի 2-րդ և 4-րդ տողերը հմայական իրական արարողության հիշատակումն են (դանակով և հացի ափսեով չար աչքի կտրելը՝ վնասագերծումը): 3-րդ տողը անեծքի բանաձև է՝ չար աչքին ուղղված, ուր ակնարկված է նրա ստորերկրյա (քառսային) ծագումը և դարձյալ այնտեղ՝ գետնի տակ վերադառնալը (հմնտ. № 20 ծանոթագրությունը): Վերջին եռատողում նախորդ (№ 32) աղոթքի մնան, դարձյալ խաղարկվում է կապույտ գունաբառը, որ կրկնվում է երեք անգամ և վերաբերում կաթի, մածունի և չար աչքի կապտությանը: Արդեն նշվել է, որ խիստ չար են համարվում կապույտ և կանաչ գույնի աչքեր ունեցողները (տե՛ս սույն ծանոթագրությունների նախաբանը): Այս աղոթքում, հմայագործի ծիսաայլաբանական արարողությամբ՝ նրա կթած կապույտ կաթից մերած կապույտ մածունը ուտեցվում է կապույտ աչք ունեցողին, իբրև չար աչքի խորհրդանիշի: Բայց միաժամանակ հայտնի է, որ կապույտ գույնը չար աչքից պահպանվելու և բուժվելու միջոց է: Հետևաբար, չար աչքի աղոթքներում, հմայություններում ու հավատալիքներում կապույտ գույնը խորհրդանշում է երկակի հայեցակետ. կապույտ աչք ունեցողի դեպքում այն վնասակար ու չար է գիտակցվում, մինչդեռ կապույտ ակնաուլունքի, կապույտ շորի կամ հագուստի դեպքում, ընդհակառակը՝ չար աչքի ազդեցությունը վնասագերծող, նրանից պահպանող: Անգամ աղոթքներում հաճախ հիշատակվող այլաբանական կապույտ մածունը ծանոթագրվող աղոթքում ուտեցվում է կապուտաչ ակնահարին, իբրև հակաթույն և հակազդեցության միջոց՝ նրա վնասակար հայացքի:

34ա. Գրառման ժամանակը՝ 1940 թ., բանահավաք՝ Ն. Նիկողոսյան: Այս նույն աղոթքը հանդես է գալիս հաջորդ տարբերակի (№ 34բ) սկզբում, իբրև առանձին մաս:

34բ. Այս աղոթքը առնվազն չորս տարբեր աղոթքների հարակցում է՝ միավորված ավանդական բանադրանքի նույն բանաձևի («Չար աչքը՝ չար փուշ, Չար նիաթ, չար խրատ») պարբերական կրկնություններով: Այդ կրկնությունները, կատարվելով որոշակի քանակի (2, 3, 4, 5, 11) տողերից հետո, առաջ են բերում բանաստեղծական

տներին ռիթմական զգացողություն և դառնում յուրատեսակ կրկնակ աղոթքի ամբողջ կառույցի համար:

Աղոթքում գերակշռում է խորհրդանշական սև գույնը (սև եզ, սև սար, սև սամոտեն, սև կթոց, սև օձ), որ, վերադրվելով համապատասխան գոյականների վրա, իբրև մակդիր, առաջ է բերում մաս բաղաձայների հանգիտություն (մասնավորապես ս հնչյունի), ստեղծում իմաստահնչյունային համապատկեր:

Սև եզան վրա գտնվող «օխթը հանգույցը» խորհրդանշում է կապքը՝ հմայությունը:

Հիշատակված են աստվածաշնչային մի շարք սրբազան հասկացություններ (Սողոմոնի տաճար, Դավիթ մարգարեի գավազան, Ահարոնի խոսք, Ունամի (իմա՝ Յովնանի) բանալի, այսինքն՝ ձկան փորից դուրս գալու աստվածային շնորհը), որոնք վկայակոչվում են ընդդեմ չարի:

Չար աչքի դեմ օգտագործված են երկու տարածված անեծքի բանաձևեր («Աչքը խավրի, արևը մարի») և անպատկառությանն ուղղված և փոքր ինչ ոճափոխված մեկ առած («Դռնեն վռնդես՝ էրթեցեն ներս կընկնի») [Ղանալանյան 1960, 23]:

Ուշագրավ է հատկապես աղոթքի վերջին, եզրափակիչ հատվածը՝ կառուցված երկխոսության վրա, ուր երդվեցվում կամ խոստովանեցվում է անձնավորված չար աչքը, հմայության մի տարածված եղանակ՝ դրսևորված հատկապես միջնադարյան գրավոր աղոթքներում: Այստեղ նախ՝ անձնավորված է չար պահը՝ ակնթարթը (ժամ, սհաթ), որ նույնանում է չար աչքին: Կարևոր են հատկապես այն առարկաներն ու կենդանիները, մանավանդ դրանց այն հատկանիշները, որոնց կրելու դեպքում են միայն դրանք ենթակա չար աչքի ներգործությանը: Դրանք են՝ անխաչ խմորը (հունացած խմորի վրա միշտ խաչի նշան են անում, որ չարը չդիպչի), բաց օրորոցը կամ կամարը (չարը չդիպչելու նպատակով միշտ ծածկած են պահում), լավ եզը, զոմեշը, ձին, ոչխարի հոտը, ջրաղացի քարը, արտի գարին և, առհասարակ, բոլոր լավագույն բարիքները (հմմտ. մաս այլ աղոթքներում հանդիպող աղեկ կտրիճ, աղեկ աղջիկ, աղեկ տան տիկին, աղեկ տուն որակավորումները): Այստեղից հետևում է, որ չար աչքի ներգործությանը ենթարկվում է լավը, ընտիրը, գեղեցիկը, կատարյալը, քանզի դրանք են միայն զարմանքի, հիացմունքի, զովասանքի, հետևաբար և ակնահարության արժանանում: «Կախարդությունն ինքը հենց այն զովասանքն ու բարեմաղթությունն է, որ անում է չար աչք ունեցողը» [Աբեղյան 1975, 101]:

35ա. Բնագրում սույն աղոթքին հարակցված էր դարձյալ չար աչքի մասին մեկ այլ անկախ աղոթք («Չար աչքը կերթար, Քրիստոս դեմ դիպավ, ըսաց» սկզբնատողով): Վերջինս, բացի Քրիստոս և չար աչք անուններից, ուրիշ ոչ մի ընդհանրություն չունի սույն աղոթքի հետ: Չեռքի տակ եղած նյութերում առկա են այդ հարակցված աղոթքի տարբերակները, իբրև անկախ ստեղծագործություններ: Ուստի, նպատակահարմար համարվեց անջատել այն սույն աղոթքից և տեղադրել այդ տարբերակների շարքում (տե՛ս № 22ա):

Աղոթքում հիշատակվող Սողոմոնի տաճարը՝ Երուսաղեմի հռչակավոր տաճարն է՝ կառուցված մ.թ.ա. 9-րդ դարի սկզբներին, Յուդայի և Իսրայելի միասնական պետության թագավոր Դավթի որդի՝ Սողոմոնի կողմից: Այն, հիմ առասպելաբանական հայացքով, կառուցված էր աշխարհի կենտրոնում, Յին աշխարհի և, մանավանդ, հրեական ցեղերի ամենահեղինակավոր սրբություններից էր, որի հեղինակու-

թյունը Աստվածաշնչի ազդեցությամբ շարունակվեց պահպանվել նաև հետագայում բոլոր քրիստոնյա ժողովուրդների մեջ՝ կապվելով Քրիստոսի կյանքի ու գործունեության հետ:

Աղոթքում հիշատակված առաքելոց դանակը, որ հաջորդ տարբերակներում դառնում է մերթ սև կոթով, մերթ ֆրանկի դանակ, որով «կտրում», վնասագերծում են չար աչքն ու «իրեք հարուր վաթսունըվեց պիղծ ցավը», սերում է ակնահարության բուժման հմայական գործընթացից: Մետաղե այլ սուր առարկաներին զուգահեռ, հմայողն աղոթելիս հաճախ ձեռքին դանակ էր պահում կամ դրանով ոտից գլուխ քանիցս խաչակնքում ակնահարվածին, այսինքն՝ սիմվոլային ձևով կտրում, ոչնչացնում էր չար աչքի ազդեցությունը:

Հմայական նույն պրակտիկայից է սերում նաև աղոթքի վերջին տողում հիշատակված բռնչու տերևը, որ չար աչքին իբրև ուտելիք է հրանցվում: Բռնչենին թփենի է, որի փայտից հմայիլներ էին պատրաստում և կախում կենդանիների վզից՝ ակնահարումից պահպանելու նպատակով:

Աղոթքի այս և հետագա տարբերակների վիպական մասերում հանդես է գալիս նոր գործող անձ՝ Կույս Մարիամը, քրիստոնեական իր տարբեր հորջորջումներով (Մայր Մարիամ, Տիրամայր, Աստվածամայր, Մայրիկ մայր Աստվածածին կամ պարզապես՝ Մարիամ), որը նստած է դրախտի դռների մոտ կամ ծովափին, կամ էլ մի անորոշ վայրում, խիստ հուսահատ լալիս ու ողբում է չար աչքի պատճառած բազում վնասների և հատկապես հարուցած հիվանդությունների համար: Քրիստոսը կամ մեկ այլ անանուն անձ նրան խորհուրդ է տալիս չհուսահատվել, այլ մտնել դրախտը կամ Հիսուսի բաղջան, որևէ դանակով կամ մկրատով կտրել արմատքը կամ երեք մասրենի, կամ երեք ուռենի, կամ երեք պտուղ, կամ չար փուշը, չար աչքը և տարբեր հիվանդություններ:

Վիպական այս մանրապատումներից մի քանիսում Կույս Մարիամը հանդես է գալիս քառասուն կամ հիսուն ձիերի ու ջորիների ջոկերի տեր կամ հովանավոր. դրանք պատուհասվել են չար աչքի ազդեցությունից: Քրիստոսի պատգամով ու խորհրդով Մայր Մարիամը դառնում է չար աչքի և տարբեր այլ հիվանդությունների բուժող (հմմտ. № 40 աղոթքը և ծանոթագրությունը):

Մարիամին վերագրված այդ հատկանիշները, մասնավորապես, իբրև ընտանի կենդանիների տեր և հովանավորող, ինչպես նաև տարբեր հիվանդություններ բուժող, ըստ ամենայնի, սերում է հին մայր աստվածություններին յուրահատուկ գործառույթից: Իրանական ջրերի և պտղաբերության դիցուհի Արդվի Սուրա Անահիտան Ավեստայում հանդես է գալիս իբրև երկնային ջրերի, պտղաբերության, ընտանի կենդանիներին հովանավորող աստվածուհի [տե՛ս Μακροβικτὴ 1960, 123]: Նա նաև կանանց ծննդաբերությունը դյուրացնող է, և, ինչպես Յաշտում է նշված՝ Ահուրա Մազդայի առաջարկությամբ «հղի երիտասարդ կանայք քեզնից (իմա՝ Անահիտայից) պետք է բարի ծնունդ խնդրեն» [YAŠT 5, 84, հտն]: Նման գործառույթով է օժտված նաև Մարիամ Աստվածածինը ծննդկանին նվիրված հայկական բուժաղոթքներում (տե՛ս № 146 տարբերակաչարը, 152, 157):

Կենդանիներին հովանավորելու և մարդկանց բուժելու հատկություններով է օժտված եղել նաև հին հայոց մայր դիցուհին՝ Անահիտը, որի տաճարների շրջակայքում դիցուհուն նվիրված արջառների ու երինջների նախիրներ են արածել, իսկ հիվանդ Արտաշես թագավորը Երիզայի Անահիտի մեխյանից առողջություն և երկար

կյանք է հայցել [տե՛ս **Մելիք-Փաշայան 1963**, 58, 92]:

35բ. Տողատունը կազմողինն է:
Տե՛ս № 35 ա ծանոթագրությունը:

35գ. Աղոթքում մասրենին փոխարինում է ավանդական բանաձևերում հանդիպող չար փշին: Մասրենու խոցող փուշը հենց չարահալած է գիտակցվել և ուղղվել բոլոր կարգի չարքերի դեմ (սև սատանա, գել-գազան, չար հայացք և այլն): Տե՛ս № 35ա ծանոթագրությունը:

35դ. Խորագրված է՝ «Չար դրկցից ազատվելու»:
Տե՛ս № 35ա ծանոթագրությունը:

35ե. Խորագրված է՝ «Աղոթք ակնահարի»:

Նախորդ տարբերակների Քրիստոսի պարտեզում (իմա՝ դրախտում) գտնվող երեք մասրենուն այստեղ փոխարինել է երեք ուռենին: Ուռենին ժողովրդի մեջ, մասնավորապես եկեղեցական կենցաղում, սրբազան ծառ է համարվում (հմմտ. ծաղկազարդի ուռենին իբրև նոր արթնացող ու ծաղկող բնության սուրբ խորհրդանիշ): Ն. Շնորհալին դեռևս 12-րդ դարում զգուշացնում էր հատկապես բարդի ծառ պաշտող արևորդիների աղանդի հետևորդներին, թե՛ «Եւ զբարտի ծառն մի աւելի պատուէք քան զուռքն և զկաղամախին, և զայլս ի ծառոց» [Շնորհալի 243]: Թեպետ Շնորհալու խոսքը բարդու հեթանոսական պաշտամունքի դեմ է ուղղված, բայց ուռենու առաջին տեղում հիշատակելն արդեն վկայում է հայ եկեղեցու առաջնորդի՝ նրան տված նախապատվությունը: Ուռենին, իբրև սրբազան ծառատեսակ, բնական է, որ լիներ նաև չարխափան, որպիսի իմաստով էլ հիշատակված է աղոթքում և համարվել է «պեսպեսական ցավի դեղ»:

Աղոթքի 10-րդ տողից հետո հարակցված հատվածում, ուռենուց բացի, իբրև չար աչքի դեղ է հանդես գալիս նաև օձամարտիկ կամ վիշապամարտիկ սրբեր՝ Սարգսի և Գևորգի բռնած սև օձի կաթից պատրաստված կարագը. մի տարածված մոտիվ, որ հանդիպում է նաև չար աչքի նախորդ աղոթքներում (հմմտ. №№ 14-20):

35զ. Խորագրված է՝ «Աղոթք նազարի կամ չար աչքի»:

Բանասաց՝ Չակայան Եղ., 75 տարեկան, բանահավաք՝ Սկրտիչ Լյուլեճյան, գրառված է 1960 թ.: Տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքում իբրև չար աչքի բուժամիջոց են հանդես գալիս սևակոթ դանակով կտրված դրախտային երեք պտուղները: Ի տարբերություն նախորդ տարբերակների, այստեղ բուժում հայցողը ոչ թե Աստվածամայրն է, այլ աղոթող-հմայողը, իսկ բուժման խորհրդատուն՝ Աստվածամայրը. կատարվել է դերերի փոխատեղում, Քրիստոսին փոխարինել է Տիրամայրը: Վերջին քառատողում դարձյալ հանդես է գալիս աղոթող հմայագործը, որը բուժման զորությունը ոչ թե իր անձի հետ է կապում, այլ բժիշկ սուրբ Աքսենտիոսի և Աստվածամոր հետ: Այս վերջին մոտիվը կրկնվում է աղոթքի՝ Նոր Նախիջևանից գրառած մի քանի տարբերակներում: **Ջեքիմ սուրբ Աքսենտի,** - նկատի ունի ս. Աքսենտիոս (Օգսենտիոս) քրիստոնեական վկային, որը այն հինգ նահատակներից մեկն էր (բոլորն էլ Մեծ ու Փոքր Հայքից կամ սահմանակից

տարածքներից), ովքեր եկեղեցական ավանդության մեջ հայտնի են իրենց պարագլխի՝ Եվստրատոսի (ծագումով հայ, Եկեղյաց գավառի մոտակայքի Արաւրակ կամ Արօրկայ քաղաքից) անունով՝ «սուրբ Եւստրատիոսեանք»: Բոլորն էլ նահատակվել են 4-րդ դարի սկզբներին Սաղաղում կամ Սեբաստիայում [տե՛ս Աւգերեան, Թ, 481-534]:

Ս. Օգսենտի (Օգսենտիոս) անունով հայկական եկեղեցիներ են եղել Ղրիմում (Ղարասուբազար, Կաֆա), Բեսարաբիայում (Ալկերման): Վարդան Կաֆայեցու մի բանաստեղծության մեջ հիշատակված Կաֆայի (Թեոդոսիա) հայկական եկեղեցիների շարքում ս.Օգսենտ եկեղեցին որակվում է որպես մեծ բժիշկ («Սուրբ Օգսենտ մեծ բժիշկ է») [տե՛ս **Ղիվան 1996**, 18-19, 112-113, 259-260]: Փաստը վկայում է, որ ղրիմահայերի (դրանց թվում՝ նոր նախիջևանցիների) համար ս.Օգսենտ (Աքսենտը) եղել է բուժող սուրբ և նրա եկեղեցուն դիմել, ուխտ են արել բուժման նպատակով: Հմնտ. նաև № 35Է, ԺԳ տարբերակները:

35Է. Խորագրված է՝ «Աղոթք նազարի կամ չար աչքի»:

Բանասաց՝ Չակայան Եղ., 75 տարեկան, բանահավաք՝ Սկրտիչ Լյուլեճյան, գրառված է 1960 թ.:

Կազմողի կողմից ենթարկվել է մասնակի տողատման:

35ը. Աղոթքում որոշ բառեր (*իյա, մայս*) անհասկանալի են, և բանահավաքը հարցական նշաններ է կողքի փակագծերում դրել: Պարզ չեն նաև *ցողալ* և *աղալ* բայերի բնագրային առումները («Աստվածածին նստեր ցողա, (Ով մարդ, ի՞նչ կաղաս»): Գուցե «ցողալ» բայը փոխաբերաբար «լացել», «արտասվել» իմաստով է գործածված, իսկ «աղալ» - «հեղել»՝ բարբառային «հեղալ, այսինքն՝ արցունք հեղել, լալ» բառի աղավաղումը լինի (հմնտ. հաջորդ Թ տարբերակում լացող Աստվածածնին ուղղված հարցը. «Ո՞ր կուլաս, ո՞ր արուն կը հեղաս»):

35թ. Աղոթքում հիշատակվող Գայանեն մեկն է Հռիփսիմյանց 40 կույսերից, որոնք, ըստ հայ եկեղեցական ավանդության, քրիստոնյա լինելու պատճառով հալածվում են Հռոմի հեթանոս Դիոկղետիանոս կայսեր կողմից, գալիս ապաստանում են Հայաստանի Վաղարշապատ մայրաքաղաքում և բոլորն էլ չարաչար նահատակվում են հայոց Տրդատ Մեծ թագավորի գործակիցների ձեռքով:

Աղոթքի *որ* հարցական դերանունը գրաբարի և միջին հայերենի *էր* (ինչ կամ ինչու) հարցականի բարբառային հնչյունափոխված ձևն է:

35ժ. Խորագրված է «Նազարի աղոթք»:

Գրառված է 1959 թ. Դոնի Ռոստովում: Այստեղ աղոթքի ավանդական սյուժեն ենթարկվել է վերաիմաստավորման: Աղոթողը դիմում է Մարիամ Աստվածածնին, որպեսզի նա դադարեցնի իր ողբը, մտնի դրախտ, սևակոթ դանակով կտրի չար աչքը և բուժի նրան, ուն համար աղոթում է աղոթողը: Այլ կերպ ասած՝ աղոթողը ակնհարվածի բուժումն աղերսում է Մարիամից:

35ժա. Սույն աղոթքը երկու անկախ աղոթքների հարակցում է: Երկրորդ աղբյուրում (Խ. Փորքչեյանի հրատարակած) երկատված, բաժանված է երկու անկախ

աղոթքների. առաջինն ընդգրկում է 1-8 տողերը, իսկ երկրորդը՝ «Ո՛վ Մարիամ, ի՞նչ կանիս» սկզբնատողով հատվածը:

Աղոթքում հիշատակված **Կոզման** և **Դամիանոսը** (հմմտ. ռուս. աղոթքների *Козьма и Демьян*), քրիստոնյա սրբեր, երկվորյակ եղբայրներ, ծնունդով Կիլիկիայի Էգես քաղաքից, ծագումով արաբներ (ըստ լատինական որոշ աղբյուրների՝ հռոմեացիներ), ապրել են Դիոկղետիանոսի և Մաքսիմիանոսի ժամանակ, դաստիարակվել քրիստոնեական աստվածապաշտությամբ, ուսանել բժշկություն և ձրի բուժել տարբեր մարմնական և հոգեկան հիվանդություններ: Քրիստոնյաների հալածանքների ժամանակ ձերբակալվում են Լյուսիա (Լիւսիայ) անունով դատավորի կողմից, որն ստիպում է ուրանալ քրիստոնեությունը, սակայն ապարդյուն: Եղբայրների հետ ձերբակալվում են նաև նրանց համախոհ գործակիցներ Անթիմոսը, Ղևոնդիոսը և Եվպրեպիոսը, բոլորին էլ ենթարկում են անլուր տանջանքների (շղթայակապ գցում են ծովը, կրակի մեջ, խաչում են և ենթարկում քարկոծման ու նետահարման), բայց նրանք ս.Յոզու գորությամբ մնում են անվնաս: Ի վերջո հինգին էլ գլխատում են: Նրանց գերեզմանը դառնում է ուխտավայր հիվանդների համար, որոնք աղոթելով՝ բուժվում են [**Աւգերեան, Ժ, 222-233**]:

35Ժբ. Գրառված է 1950-ական թթ. կամ հետո, բանահավաք Յայկ Սողոմոնյանի կողմից:

35Ժգ. Գրառված է 1950-ական թթ. կամ հետո, բանահավաք Յայկ Սողոմոնյանի կողմից: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. աղոթողը «Թու՛, թու՛, թու՛ է անում, վերջն ալ մատը թուք է անում, հիվանդին ճակատին վրան խաչ է քաշում»:

35Ժդ. Խորագրված է «Նազարի կամ չար աչքի աղոթք»: Բանասաց՝ Չակայան Եղ., 75 տարեկան, բանահավաք՝ Մկրտիչ Լյուլեճյան, գրառված է 1960 թ.:

Նախորդ տարբերակների սևակոթ դանակին, որով Տիրամայրը կամ մեկ այլ անձ կտրում էր չար աչքն ու չար նայվածքը, այստեղ փոխարինում է Աստվածածնի ոսկե կացինը, որն ունի տասներկու բերան: Կացնի նկարագիրը բացահայտ վկայում է նրա գերբնական առասպելական բնույթը և աստվածային զենք լինելու փաստը (տե՛ս № 22 աղոթքի ծանոթագրությունը):

35Ժե. Խորագրված են՝ ԱՅ IX «Չար աչքով բռնվածների համար», **Փորքշեյան 1971** «Չար նազարի աղոթքներ» շարքից:

Առաջին վեց տողերում հիշատակված սուրբգրային մոտիվները (Կույսի կաթ, Սովսեսի գավազան, Դավթի քնար, Սողոմոնի մատ, Յիսուս Քրիստոսի ձեռք) համակցվել են սույն տարբերակաչարի հիմքում ընկած ավանդական աղոթքին, որով առաջ է եկել հարակցումային նոր տարբերակ:

35Ժզ. Խորագիր չունի: Գրառված է 1959 թ. Դոնի Ռոստովում: Աղոթքի առաջին տողը («Թարսը թուրսը ծով ասես») անհասկանալի է, հավանաբար կոնկրետ անունների աղավաղում է կատարվել և չի հասկացվում, թե ով է գործող անձը, որ, ցավին հանդիպելով, լալիս ու ողբում է:

36ա. Խորագրված է «Չար աչքի»: Աղոթքը կառուցված է տրամախոսության վրա. երկխոսությունը գնում է աղոթող հմայողի և անձնավորված չար աչքի միջև: Երկխոսությունից պարզվում է չար աչքի նպատակը, որին հետևում է աղոթողի անեծքն ու սպառնալիքը՝ գորացած քրիստոնեական սրբությունների վկայակոչումներով:

Այստեղ դարձյալ հանդես է գալիս խորոհուն ծովը (իմա՝ անդնդախոր, անհատակ քառսային ծովը), ուր չար աչքին հաշմելուց հետո կամենում է նետել աղոթողը:

Չար աչքին տրվող *պողոտ* կոչականը հավանաբար «պիղծ» իմաստն ունի (հմտ. դարձյալ Ղափանից գրառված հաջորդ Բ տարբերակի հետ):

Այս և հաջորդ տարբերակում անճյուղ ու անտերև ծառի պատկերը, որի վրա է ուղղված չար աչքի ներգործությունը, ըստ երևույթին, խորհրդանշում է մարդուն, քանզի այդ պատկերին անմիջապես հետևում է չար աչքի պատասխանը, թե ինքը կամենում է մարդու գլխին բարձրանալ և ծծել ուղեղը: Իսկ հին առասպելաբանական մտածողությամբ՝ թե՛ աշխարհը (մակրոտիեզերք) և թե՛ մարդը (միկրոտիեզերք) հավասարաձևունակ էին պատկերացվում և մոդելավորվում էին հաճախ ծառի կերպարով: Մարդու ծառակերպ այլաբանական պատկերը առկա է հայկական հանելուկներում [տե՛ս **Հարությունյան 1965, 100, Հարությունյան 2000**]:

36բ. Խորագրված է «Չար աչքի»:

Սկսվում և ավարտվում է չար աչքին ուղղված թքով, որ հավասարազոր է անեծքի (հմտ. *թուք ու մալլաթ* (անեծք) բառակապակցությունը): Թուքը ժողովրդական մտածողությամբ ունի թե՛ չարը ոչնչացնող, անիծող, հերքող և թե՛ միաժամանակ բուժիչ հատկանիշ (հմտ. մաշկային որոշ հիվանդություններ թքով օծելու և բուժելու սովորույթը):

Տե՛ս № 36ա ծանոթագրությունը:

37ա. Խորագրված է «Տլիսմ և աղաւթ չար աչից»: Վերնագրին հաջորդում է հմայագիրը՝ տլիսմը (թլիսմ, թալիսման), որին էլ՝ աղոթքի բնագիրը:

Միջմադարյան այս գրավոր աղոթքը իր մի շարք տարբերակներն ունի բանավոր ավանդության մեջ (տե՛ս Բ-Ձ տարբերակները):

Տողատունը կազմողինն է:

37գ. Աղոթքում ուշագրավ է չար աչքին տրվող *չար խռխտոտ* մականունը, որն աղավաղված ձևով՝ խոխտուրդ, հանդիպում է նաև Ջավախքից գրառված № 35ա աղոթքում (եթե վերջինս, իհարկե, խորհուրդ բառի աղավաղումը չէ):

«խռխտոտ» բառարաններում չի վկայված, կա բրբռ. «խռռմխտոտ», որ նշանակում է «խռովարար, չարահույզ» [տե՛ս **Սուքիասյան 1967, 270, 275**]:

37դ. Խորագրված է «Աղոթք պառավական ամենայն ցեղ ցավու»: Խորագիրը համախոս է աղոթքի բովանդակությանը. բաղադրված է երկու տարբեր աղոթքների հարակցումից: Առաջին տաս տողանոց հատվածը տարբեր հիվանդությունների դեմ ուղղված բուժաղոթք է (խորի, խոստուկի և ամենայն ցավի), որի մեջ կրկնվում են չար աչքի աղոթքներին յուրահատուկ մոտիվներ (կտրոցով երեք ճյուղ կամ պտուղ կտրել և ուղղել հիվանդության դեմ): Երկրորդ հատվածը իր երկու ավանդական հիմ-

նական մոտիվներով (չար աչքի խոստովանությունը և սև օձի արտադրանքից պատրաստված սննդամթերքի ուտեցնելը չար աչքին) բնորոշ են ակնհարման աղոթքներին:

Ուշագրավ է, մասնավորապես, չար աչքի արտաքինի նկարագրությունը՝ փուշ փշենի մորուքով և հրամանն (հավանաբար՝ Աիրիմանի, Վանի բրբռ.՝ խարամանի, այսինքն՝ չարի, չարագործի) մատների մոտիվները: Փուշ փշենիով խորհրդանշվել է չար աչքի ծակող, խոցող հատկությունը, իսկ աիրիմանական մատներով՝ նրա չարագործությունը:

Բանահավաք Կ. Գաբիկյանը աղոթքին կցել է հետևյալ ծանոթությունը. «Ի հնումն Կեղտերու (իմա՝ կելտերի - Ս. Դ.) մոտ դրուխք (քրմեր՝ Ս. Դ.) մեծ հանդիսիվ և աղոթքներով կերթային յանտառ և սրբազան ոսկի դանակով ծառոց ոստերեն կը կտրեին առ ի բժշկություն զանազան ցավոց: Այսպիսի աղոթքներու և արարողություններու մասին հարուստ են և հայ բժշկարանք: Պառավական սույն աղոթքս ալ այդ բաները կը շոշափե և ազգագրականորեն իր կարևորությունն ունի կը կարծենք, դժբախտաբար շատ մը տեղերը մութ մնացին և չկրցինք ճշտել»:

Գաբիկյանի այս նկատումը հետաքրքիր է հմայական աղոթքներում սևակոթ, ֆրանկի, երկսայր դանակով կամ Տիրամոր ոսկե կացնով բույսեր կտրելու հաճախադեպ մոտիվը ծիսայնորեն հիմնավորելու և մեկնաբանելու իմաստով:

Տողատումը կազմողինն է:

37ե. Խորագրված է՝ «Նազար չառնելու աղոթք»:

Տողատումը կազմողինն է:

Աղոթքում չար աչքի դերում հանդես եկող Չար Դուլիանոսի կերպարի նախահիմքում ընկած են 4-րդ դարի բյուզանդական նշանավոր պետական ու քաղաքական գործիչ **Փլավիոս Կլավդիոս Դուլիանոսի** (332-336 թթ.) անձի ու անվան հետ կապված հիշողությունները: Դուլիանոսը մանկության ժամանակ ստացել է քրիստոնեական խստաբարո դաստիարակություն, բայց պատանության տարիներին, տարվելով հեթանոսական գրականությամբ ու փիլիսոփայությամբ, հետագայում ուրանում է քրիստոնեությունը, դառնում հեթանոս, իսկ կայսր եղած տարիներին՝ անգամ փորձում վերականգնել հեթանոսական կրոնը իր կայսրության սահմաններում: Այդ արարքների համար նա ժառանգում է Ուրացող մականունը [տե՛ս *Словарь античности*]: Հայկական, մասնավորապես արևմտահայ ժողովրդական ավանդության մեջ Դուլիանոսի անունը դառնում է չարության խորհրդանիշ (Չար Դուլիանոս կամ Չար Ուլիանոս ձևերով, որոնցով հաճախ կոչում էին նաև չար ու անհանգիստ երեխաներին):

37գ. Նախորդ աղոթքների համառոտված յուրատեսակ տարբերակներից է, ուր չարագործ չար աչքը համեմատվում է կատաղած շան ու վարարած գետի (իմա՝ կործանարար ուժի) հետ: Սղված է չար աչքին երդվեցնող անձի անունը և անգամ՝ չար աչքի պատասխանը, որի փոխարեն երդվեցնողի խոսքում մույն բառի կրկնություններով (պիղծ պիղծ, կով կով, եզ եզ) բացահայտվում է չար աչքի պիղծ գործունեության նպատակը՝ կովերին ու եզներին վնասելը: Աղոթքի վերջաբանը քառսային ստորգետնյա սև ուժերի մի աշխարհ է ներկայացնում (սև սար, սև ձոր, սև հոր, սև օձ), ուր հմայողը ուղարկում է չար աչքին և պատվիրում ուտել սև ձորի սև հորում

գտնվող սև օձի միսը և խմել նրա արյունը, - մի նեգատիվ զոհամատուցում, որ հակապատկերն է ճշմարիտ սրբազան զոհամատուցման (չարով չարին հատուցել): Եկատի առնելով վերջին քառյակի առաջին երեք տողերի տաղաչափական կառուցվածքի յուրահատկությունը (նախորդ տողի վերջին բառերով հաջորդ տողերն սկսելը)՝ ըստ երևույթին աղոթքի 8-րդ տողի *սև շորը* բնագրական շեղում է, քանի որ հաջորդ տողը սկսվում է *սև ծորով*: Յետևաբար, սև շորը պետք է ուղղել սև ծոր, մանավանդ որ համատեքստում խոսքը վերաբերում է բնության առարկաներին (սար, ծոր, հոր, օձ), իսկ շորը մշակութային իրակություն է և տրամաբանորեն առարկաների տվյալ շարքին անհարիր:

Աղոթքների այս տարբերակաչարին է հարում միջնադարյան հետևյալ ձեռագիր աղոթքը՝ խորագրված «Այլ գիր չար աչից և չար նազարի».

*Ելեալ չար աչքն և չար նազարն ի ծովէն,
Որպէս գամբ գոռար,
Որպէս գառուժ մռնչեր
Եւ որպէս զցուլ գոչէր և գալարէր:*

5 *Լսեցին զայն ողորմութեան հրեշտակքն
Եւ ասէն չար աչացն և չար նազարին.
- Ո՛վ չար պեղծ, յու՞ր յերթայք:
Պատասխան տվին չարքն.*

- *Յերթամք ամենայն մարդու կամ տղայոց,
10 Յարանց և կանանց զգլօխն ցաւեցուցանեմք,
Ձսիրտն թռռնեցուցանեմք,
Ձքունըն յերեսէն տանեմք,
Ձաչքն խաւարեցուցանեմք,
Ձբախտն կապեմք,*

15 *Ձբանն և զաչողութիւն կապեմք,
Տուն և գորդիս խառնակեմք,
Ձամենայն բան ոչ թողում[ք], որ յառաջ գայ,
Ձօրն, շաբաթըն, յամիսն, տարին յանաջող առնեմք,
Ձորդիքն և զղուստըրն իւր ծնօղացն դիմայ դարձ առնեմ[ք],*

20 *Եւ զեղբարքն միմեանց դիմայ դարձ առնեմք և բաժանեմք,
Ի մէջ ազգաց սիրելաց և բարեկամաց կամ յօտարաց
Ի մէջն յուզումք և յատելութիւն յարկանեմք,
Եւ զամենայն սէր և զսիրելութիւն՝ խռովութիւն արկանեմք,
Ձամենայն բարի բանն ի չարութիւն դարձուցանեմք:*

25 *Եւ զայս ամենայն չարութիւնս լսեցին հրեշտակքն և ասացին.
- Չար աչացն և չար նազարին և չար պղծոցնն
Կապեմք զեզան լուծանելի կապանօք:*

*Յանուն հօր և որդոյ և հոգոյն սրբոյ,
Շնորհիւք և ամենայն օրհնեալ մօրն կուսի միջնորդութեամբ և բարեխոսութեամբ*

30 *Կապեալ լիցի ամենայն չար աչք և չար նազար
Ի դեմ ծառայիս աստուծոյ:*

[Սատենադարան, Զմայիլ, №11]

26 պոծոցնն ուղղ. ըստ իմաստի:

Այստեղ չար աչքը և չար հայացքը, որոնք զույգ են նկատվել, դուրս են գալիս ծովից, որպես ամպրոպային փոթորիկ («որպես զամբ գոռար... և որպես զցուլ գոչէր և գալարէր») և համեմատվում են այնպիսի կենդանիների հետ (ցուլ, առյուծ), որոնցից առաջինը ամպրոպի առասպելական մարմնավորումներից է:

Այստեղ հատկանշականը չար աչքի ստործովյա ծագումն է և նրա փոթորկահույզ ու խիստ վտանգավոր նկարագիրը, որ վկայում է նրա ստորերկրյա քառսի կործանարար ջրերի հետ ունեցած սերտ կապը և միաժամանակ հասկանալի դարձնում նրա դեմ ուղղված ավանդական բանադրանքում չար աչքին կամ նրան խոցող ու այրող չար փուշն ու չար կրակը Անտակ-Անհատակ ծովը սուզելու հաճախ կրկնվող հմայողի ցանկությունը: Այսինքն՝ որտեղից դուրս է եկել նա, թող այնտեղ էլ վերադառնա:

Այս տարբերակում խիստ ընդլայնված են չար աչքի ներգործության ոլորտները, որոնք վերաբերում են թե՛ տարաբնույթ հիվանդությունների հարուցմանը, թե՛ մարդկանց բախտը կապելու, անհաջողություններ առաջ բերելու, հարազատների ու բարեկամների միջև խռովություններ, անհնազանդություն, ատելություն սերմանելու և, առհասարակ, ամեն բարի բան չարությամբ փոխարինելու իրողություններին: Սրանով ընդգծվում է կյանքի տարբեր բնագավառների վրա չար աչքի ազդեցության լայն նշանակությունը:

38ա. Աղոթքի այս և հաջորդ տարբերակներում երևան է գալիս նոր մոտիվաչար. անտառում, կամ որ ավելի հաճախադեպ է, լեռան վրա գտնվող ծովի միջից բարձրացող ծառ՝ իր վրա գտնվող օձի բնով, օձով կամ էլ թռչունի բնով, ձվով և թռչնածագով: Օձի և թռչնածագի հետ կատարվում են երկու տարբեր հմայական արարողություններ, որոնց մեջ գերակշռում է անդամակ մորթելը, առանց կրակ եփելը, առանց բերան ուտելը (ուտեցնելը): Երկրորդ արարողությունը՝ օձին կթելը, կաթից մածուն կամ պանիր պատրաստելը և չար աչքին ուտեցնելը, որ հաճախ է հանդիպում նախորդ աղոթքներում:

Կարևորն այստեղ լեռան վրա գտնվող ծովից բարձրացող ծառի պատկերն է, որը, ինչպես ցույց է տրված այլուրեք, տիեզերական ծառի առասպելաբանական հին պատկերացումն է [հմմտ. **Չարությունյան 1965, Չարությունյան 2000**]: Ըստ այդմ՝ Քառսից անջատված ու նրան հակադրված Տիեզերքի ուղղաձիգ տարածական մոդելը պատկերացվել է որպես լեռ (սար), ծառ կամ սյուն, որոնց գագաթը մոդելավորում էր երկինքը, միջնամասը՝ երկիրը, իսկ ստորին մասը (լեռան տակը, ծառի արմատները, սյան հիմքը)՝ ստորերկրայքը, որը հենց Քառսն է կամ քառսային ուժերի հանգրվանը: Ծովը ինքը հենց ջրային Քառսն է, քառսային ուժերի մարմնավորումը (հմմտ. Անտակ, Անհատակ ծովի կամ Սև Անհատակի հայկական պատկերացումների հետ):

Այս իմաստով շատ ուշագրավ է աղոթքի հաջորդ բ և գ տարբերակներում հանդես եկող ծառը, որը աճել է Գալիլիայի (Քրիստոսի հայրենիքի) լեռան մեջ գտնվող ծովի միջից⁴⁴: Այստեղ համադրվել են տիեզերական ծառի մի քանի իմաստաբանա-

⁴⁴ Գալիլիա անունով ժայռ կամ լեռնագագաթ կա Վանի շրջանում: Այդ անվամբ է կոչվում Վարագ լեռան կարմիր ապառաժյա գագաթը: Վարագ լեռան տակից է բխում Գալ գետը, որը ըստ Սրվանձտյանի՝ «անհիշատակ ժամանակներե հետե իմաստունները հնարեբ են խրամով մը գետնի տակեն անցընել անոր ջուրը, որ Չորովանք, Զրվանդանց և Սղգա գեղերու առջևն յուր ընթացքը կ'առնու և կերթա Վանա

կան պատկերացումներ, որոնցով առավել ամբողջական է դարձել ծառի տիեզերաբանական բնույթը: Նախ՝ այդ ծառը տեղադրված է քրիստոնեական ըմբռնմամբ աշխարհի սրբազան կենտրոնում՝ Գալիլիայում (Քրիստոսի ծննդավայր), ապա՝ ծառը համադրված է տիեզերքի մեկ այլ տարածական պատկերացման՝ Լեռան հետ: Այդ Լեռան մեջ է գտնվում ծովը, այսինքն՝ ջրային քառսը, որի միջից աճել ու բարձրացել է Տիեզերքի բուսական խորհրդանիշ ծառը, որն իր որակով ու վերձիգ դիրքով հակադրված է հորիզոնական ծովին (ջրին): Ծառի վրա է գտնվում օձն ու իր բույնը՝ դարձյալ քառսային ներգետնյա (խթոնիկ) ուժերի խորհրդանիշ: Սովորաբար, տիեզերական ծառի դասական պատկերացումներում օձը գտնվում է ծառի ներքնամասում, նրա արմատների մոտ, մինչդեռ աղոթքում այն ծառի վրա է բարձրացել ու բնավորվել:

Հմայական աղոթքում տիեզերական ծառը «հանդես է գալիս իբրև միջնորդավորող օղակ տիեզերքի (մակրոկոսմոս) և մարդու (միկրոկոսմոս) միջև և հանդիսանում է նրանց հատման վայրը» [Топопов 1980, 405]: Այլ խոսքով, նա հավասարաձևունակ է մարդուն և մոդելավորում է նաև նրան: Հետևաբար, ծառի վրա բնավորված օձը խորհրդանշում է ակնահարվածի հիվանդությունը. տվյալ իրադրության մեջ (հիվանդություն) օձը, իբրև քառսային կործանարար ուժ, բարձրացել է ծառի արմատներից, բնավորվել նրա վրա և սպառնում է կործանել նրան (մարդուն՝ միկրոկոսմոսին): Եվ այստեղ հանդես է գալիս հմայողը, իբրև տիեզերական արարչի ծիսակատար և սկսում իր ծիսահմայական մենամարտը (խոսքով և արարողությամբ) հիվանդությունը մարմնավորող կործանարար ուժի դեմ:

Աղոթքի ա և ե տարբերակներում նա բռնում է օձին, անդանակ մորթում, առանց կրակի եփում և կերցնում առանց բերան ունեցող չար աչքին: Իսկ գ, է, ը տարբերակներում նույն գործողությունները կատարվում են ծառի վրա բուն դրած թռչնածագերի հետ:

Անդանակ մորթելը, անկրակ եփելը, անբերան ուտելը բացահայտորեն վկայում են արարողության ոչ թե իրական, այլ ծիսահմայական խոսքային բնույթը, իսկ արա-

բերդի ներքեն մինչև ծովու միջակետը ու այնտեղ դուրս կուտա յուր ջուրը»: Այսինքն՝ ստորգետնյա ջրանցք՝ կառուցված հնում, հավանաբար, ուրարտական շրջանում:

Ձանազան առասպելական հավատալիքներ են կապված եղել այդ ջրանցքի և նրա Գայլ անվան հետ: Հավատացել են, թե՛ «այնքան ահագին և անհուն է այս գետը, որ եթե բացվի յուր ծածկույթը՝ պիտի ջրասուզե այդ բոլոր երկիրը: Թե՛ հառաջ այդ ջրով ծածկված է եղեր բոլոր Վանա հովիտը ծովի բերնեն մինչև Վարազա սարը <...> թե՛ ինչպես երբեմն տեղ-տեղ ծածկույթը ծակվեր է, և մարդ կամ անասուն անկեց ջուր խմած՝ երբեմն ալ լվացված ժամանակ, ջուրը գիրենք քաշեր կլլեր կամ խեղդեր. արդեն ասոնց համար է, որ Գայլ գետ կ'ըսեն» [Սրվանձտյանց 1978, 78]: Այս բոլորը ստորգետնյա քառսային կործանարար ջրերի (իմա՝ սև ջրի) առասպելական հավատալիքի արդյունք է:

Վարազա սարի մեկ կողմը Քեշիշ գյուղն է (Քահանայի լիճ, մյուս կողմը՝ Տոնյա գեղին և Սուլթան յայլասին, որոնցից բխում են պաղ ու ջինջ ջրի վտակներ:

Միանգամայն հնարավոր է, որ աղոթքի այս տարբերակներում հիշատակված Գալիլիան և այն շրջապատող ծովի պատկերը բանաստեղծական արտացոլումը լինի Վարազա համանուն լեռնագագաթի և այն շրջապատող լճի ու ջրերի բնաշխարհիկ միջավայրի, չնայած, որ այդ աղոթքները գրառված են ոչ թե Վասպուրականից, այլ Վանից ու Վարազից բավական հեռու գտնվող Փոքր Հայքի տարածքից:

Հնարավոր է նաև, որ Վարազի լեռնագագաթի Գալիլիա անունը քրիստոնեական ավանդությամբ սերած լինի Քրիստոսի ծննդավայրի անունից, մասնավորապես որ Հռիփսիմյանց խաչի ինչ-որ լեգենդներ են կապված եղել այդ լեռնագագաթի հետ, իսկ Վարազն ինքը շրջապատված էր քրիստոնեական նշանավոր սրբավայրերով՝ Վարազի վանական համալիրով, Ս. Գրիգորի և Կարմրավորա վանքերով և ճգնարաններով:

րողության բովանդակությունը զոհաբերությունն է, որի նպատակն է վերականգնել քառասյին ուժերից խախտված տիեզերքի (հմա՝ միկրոտիեզերքի) նախկին կարգավիճակը (հմա՝ առողջությունը) և ապահովել նրա բարգավաճումը ներկայում և գալիքում: Ջոհվող կենդանիներն են օձն ու թռչունը, որոնք խորհրդանշում են տիեզերքի երկու տարրերն ու ոլորտները՝ հողը ու օդը, երկիրն ու երկինքը՝ իրենց բոլոր կենսահաստատ հետևանքներով:

Հին ծիսաառասպելաբանական բնագիրն աղոթքներում հարմարեցվել է բուժման ծիսահմայական նպատակներին և վերածվել հմայական լեզվի ու բնագրի:

38բ. Խորագրված է «Աչիչի աղոթք»

Տե՛ս 23ա ծանոթագրությունը:

Աղոթքում ծառի վրա գտնվող օձը յոթ պտուկ ունի, որից հմայողը կաթ է կթում, մակարդում, մի տիկ պանիր պատրաստում:

Աղոթքի հաջորդ՝ գ տարբերակում ավելանում են երկու նոր մոտիվներ. հմայողը օձին կթում է ոսկե թասի մեջ, իսկ արծաթե թասի մեջ մակարդում և մածունից ստացված պանիրը կերցնում ակնահարողին՝ չար աչք տվողին, որին հաջորդում է հմայական այդ արարողության ցանկալի հետևանքը անեծքով՝ «Չար աչքը ճաթի,/ Չար սիրտը պառռի»: Դրանով պարզվում է արարողության բուն նպատակը. օձի կաթից պատրաստված պանիրը ուտեցնել չար աչքին, որպեսզի այն պայթի և հիվանդությունը կանխվի, մի բան, որ հստակ չի երևում սույն ծանոթագրվող տարբերակում: Այստեղ հիշատակված է միայն, որ ով այդ պանիրը կերավ՝ արմացավ, ով չկերավ՝ զարմացավ: Արմանքն ու զարմանքը նույնարմատ և նույնիմաստ համանիշներ են և առանձնապես իմաստային տարբերակումներ չունեն: Ըստ երևույթին, այդ բաների կիրառությամբ շեշտվում է օձի կաթի և նրանից պատրաստված սննդամթերքի բացառիկության, հազվագյուտության պարագան (հմնտ. «Օձի կաթ էլ կճարվի» դարձվածի իմաստի հետ), որը և հենց զարմանք է հարուցում:

Համենայն դեպս, այդ զարմանքին հաջորդող և աղոթքը եզրափակող «Աչք տվողին աչքը ճաթի,/ Չար աչքը, չար պտուղը ճաթի» անեծքի բանաձևը վկայում է արարողության բուն նպատակը և ենթադրել է տալիս, որ այդ հազվագյուտ պանիր ուտողը չար աչքն է, որն արմանում, զարմանում, հիանում, հմայվում է դրանից և մի տեսակ կապվում (կախարդվում), կորցնում է իր ազդեցությունը:

38գ. Խորագրված է «Աղոթք չար աչքի, չար նազարի»:

Աղոթքի սկզբնատողը՝ «Ողձուն քեզ Մարիամ» եկեղեցական (կաթոլիկական) հայտնի աղոթքի (Ave Maria) սկիզբն է, որով, ըստ երևույթին, իբրև նախաբան, սկսվել է սույն հմայական աղոթքը:

Աղոթքում հիշատակվող Ալալիա լեռնանուն գրականությունից հայտնի չէ: Սեբաստիայի նահանգում, որտեղից գրառված է աղոթքը, կա վկայված Ալայա անունով բնակավայր, ինչպես նաև այդ տեղերով անցնող Ալայան անունով գետ: Ալալան անունով գյուղանուն կա վկայված Վանի նահանգում, իսկ Ալալեյս կիրճ՝ Հաշտեանքում: Եթե Ալալիա նախորդ տարբերակի Գալիլիա անվան աղավաղումը չէ (հմնտ. գ տարբերակի «Էլա Ալալիա, իջա Գալալիա» հնչյունանմանությամբ հարմարեցրած աղավաղված անունները), ապա հնարավոր է ենթադրել, որ թերևս Փոքր Հայքի Ամասիա քաղաքի մոտակայքում գտնված լինի (ցարդ գրականությամբ չվկայված)

այդ անունով մի լեռ, քանզի ինչպես աղոթքում է ասվում՝ «Ելա ի լյառն Ալալիա,/ Մտա ի դասն Ամասիա», այսինքն՝ Ալալիա լեռից անցել է Ամասիայի սահմանը կամ մերձակայքը: Սա նշանակում է, որ Ալալիան Ամասիայի սանջակին կից կամ մերձ է մտածվել:

Իսկ Ամասիան բնաշխարհիկ անուն է, գտնվում է Փոքր Հայքում, հնում եղել է պոնտական թագավորության մայրաքաղաքը, հետագայում՝ Թուրքիայի Սվասի (Սեբաստիա) վիլայեթի Ամասիա սանջակի կենտրոնը [տե՛ս **Տեղանունների բառարան, 1986**]:

Տե՛ս 38բ աղոթքի ծանոթագրությունը:

38դ. Խորագրված է՝ «Կապը կամ նվերը չար աչքի, նազարի»: Այստեղից հետևում է, որ Ակնում դյուբական աղոթքները կոչվել են նաև *նվերք*, այսինքն՝ սրբություն, սուրբ բան [տե՛ս ՆՀԲ, II, 450, բառի 2-րդ նշանակությունը]:

Ուշագրավ է աղոթքի առաջին երկտողը անդնդային ծառի և սև օձի մոտիվներով, որոնք վկայում են Քաոսից բարձրացած ծառի տիեզերական բնույթը՝ Քաոսի խորհրդանիշ սև օձով:

Նույնքան ուշագրավ է նաև վերջին երկտողը, որով հավաստվում է, որ մորթված, եփված (= զոհաբերված) օձը «Ով կերավ՝ ճաթեցավ,/Ով չկերավ՝ պատռեցավ», այսինքն՝ ուտողն էլ, չուտողն էլ պայթում, ոչնչանում են: Սա վկայում է, որ սև օձը խորհրդանշում է հենց չար աչքը, որի ծիսական սպանությամբ (զոհաբերությամբ) վերջանում է նրա ազդեցությունը՝ անկախ զոհը ճաշակելու հանգամանքից:

Տե՛ս 38ա ծանոթագրությունը:

38ե. Խորագրված է՝ «Նազարի աղոթք (աչիչ)»:

Աղոթքը բաղադրված է երեք մասերից. առաջին մասը հարում է սույն տարբերակաչարի աղոթքների տիպին, միայն այն տարբերությամբ, որ օձին փոխարինել է թռչնածազը: Երկրորդ մասում թվարկվում են այն անձինք ու կենդանիները, որոնք ենթակա են չար աչքի ներգործությանը և տիպով մերժենում է № 37ա, բ երդմնեցուցական աղոթքներին: Երրորդ մասը մի երկու մոտիվով մոտենում է 35ա աղոթքին: Այս երեք մասերի միասնությանն է նպաստում «Աչք ընողուն աչքը ճաթի» անեծքի բանաձևը, որը, կրկնվելով I և II, II և III մասերի միջև, յուրօրինակ կրկնակի դեր է կատարում: Այդ օրինաչափությամբ՝ նրանով պետք է եզրափակվեր ամբողջ աղոթքը, բայց հրատարակված բնագրում այն բացակայում է: Աղոթքի այս տարբերակն աչքի է ընկնում նաև մեկ այլ յուրահատկությամբ. այստեղ ծառի վրա գտնվող օձին փոխարինած թռչնածազը ևս ենթարկվում է զոհաբերման և ճաշակման նույն արարողությանը, ինչպես նախորդ տարբերակներում՝ օձը: Սակայն այդ արարողության հետևանքները երկուստեք տարբեր գնահատականի են արժանանում: Եթե օձի կամ նրա պանրի ճաշակման դեպքում ուտողն էլ է զարմանում, չուտողն էլ (տե՛ս № 38բ) կամ ուտողն էլ է պայթում, չուտողն էլ (տե՛ս № 38դ), ապա թռչնածազի զոհաճաշակման դեպքում ճաշակողը զարմանում է, չճաշակողը՝ պայթում: Նույնը կատարվում է նաև սույն տարբերակի եզրափակիչ մասում՝ Հիսուսի բաղչայում (ինս֊ դրախտ) զոհաբերված կարմիր կովի ճաշակման դեպքում:

Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ զոհաբերման հետևանքը պայմանավորված է զոհաբերվող կենդանու որակով. օձն իբրև չարության, հենց իրեն՝ չար աչքի

մարմնավորում, համազոր է իր իսկ զոհաբերության հետևանքին. նրա զոհաբերությունը նեգատիվ բնույթ ունի, նրան ճաշակողը պայթում է կամ հենց նրա զոհաբերությամբ՝ չարիքը վերանում: Մինչդեռ թռչունը կամ կարմիր կովը, իբրև բարության մարմնացումներ և զոհաբերման կենդանիներ, պոզիտիվ են, համապատասխան են զոհաբերության սրբազան տւթյանը, և պայթում, ոչնչանում է նրանց մարմինը չճաշակողը, այսինքն՝ չար աչքը կամ հենց ինքը՝ չարիքը, ինչպես բոլոր ճշմարիտ զոհաբերությունների դեպքում:

38գ. Խորագրված է «Աղոթք չար աչքի, չար նազարի»:

Առաջին երեք տողերը տվյալ աղոթքի բնագրին անհարիր են, եկամուտ, բնորոշ են գայլկապի աղոթքներին (տե՛ս № 184ա-ե) և նրանցից են փոխանցվել:

38է. Այս տարբերակում նախորդ տարբերակների Ալալիա տեղանունն աղավաղվել, դարձել է Ալելուիա՝ քրիստոնեական օրհներգությունների սկսվածքին բնորոշ բառային բանաձև, և այդ իմաստով էլ ընկալվել է բանահավաքի կողմից, դրվել ստորակետով:

Աղոթքի վերջին եռատողը, մանավանդ նախավերջին երկտողը («Թանը թթու է,/ Դգալը կյուճուկ է») եկամուտ է, բնագրին անհարիր և գալիս է փորագավի կամ խիթքի՝ կողացավի, աղոթքներից (տե՛ս 73ա-ժդ):

Աղոթքում բացահայտ վկայված է, որ թռչնածագի մորթելը և եփելը զոհաբերություն է համարվել («Չար աչքի, չար լեզվի, չար նեֆեսի զոհեցի»): Այդ առթիվ տե՛ս № 38դ, ե աղոթքների ծանոթագրությունները:

Բանահավաքը (Ալեքս Գրիգորյան) աղոթքին կցել է աղոթողի բուժման հմայական արարողության մասին հետևյալ ծանոթությունը. աղոթողը «Յիվանդը կը նստեցներ իր առջև, դանակին ծայրը հացի կտոր մը անցուցած կը դներ ճակտին, ուսերուն ու կուրծքին խաչանշան կնքելով թուրքն ու քրիստոնյան անխտիր: Իր սովորական աղոթքի ընթացքին կը հորանջեր, կը հևար ու ներքնաբուխ պոռթկումներով կը գալարվեր՝ պայքարելով չար ոգիին դեմ»:

38ը. Աղոթքի առաջին քառատողը եկամուտ է և անհարիր սույն տարբերակի բուն բնագրին: Այդ տողերը հարակցվել են փորագավի և կողացավի (խիթք) առթիվ ասվող աղոթքներից (հմմտ. № 73ա-ժդ):

Տե՛ս նաև նախորդ տարբերակի (է) ծանոթությունը:

Աղոթքի 9-13-րդ տողերը թուրքերեն են, որոնց հայերեն թարգմանությունը՝ կազմողի կողմից կատարված, զետեղված է բնագրի տակ:

39ա. Տողընդմեջ կրկնվող հմայական անեծքի բանաձևը («Չար աչքը արընի, /Չար միտքը կործանի») մի կողմից տաղաչափորեն կազմակերպում է աղոթքի բնագրի ռիթմական կառույցը, մյուս կողմից՝ անընդհատ կրկնություններով սաստկացնում և զորացնում անեծքի տպավորությունը:

Չար աչքի և չար մտքի կործանումը հայցվում է Քրիստոս աստծուց, Տիրամորից, սուրբ Սարգսից և աստվածաշնչյան Հովման մարգարեից, որի կետ ձկան կողմից կլանվելու և ապա ձկան փորից կենդանի դուրս ժայթքվելու առասպելը (մասնավորապես երեք օր ձկան փորում աղոթելու մոտիվը) որոշակի ազդեցություն է թողել

հմայական ավանդության վրա: Վիշապ ձկան փորում Հովնանի երեք օր մնալն ու անվնաս դուրս գալը համեմատվել է սև սարի տակ գտնվող չարության մարմնացում սև օձի կնքվելու և մկրտվելու (իմա՝ հեզ ու անվնաս դառնալու) հմայողի ցանկությանը, այսինքն՝ չար աչքին վնասագերծելու հետևանքի հետ:

39բ. Աղոթքի բնագիրը մատիտով կատարված սևագիր է, դժվարընթեռնելի: Գրառման վայրը, ժամանակը, բանասացը, բանահավաքը չեն նշված:

Տե՛ս 39ա ծանոթագրությունը:

39գ. Խորագրված է «Նազարի աղոթք»:

Նախորդ երկու տարբերակներում հիշատակված սուրբ անձանց այստեղ մասամբ փոխարինել կամ ավելացվել են նոր անուններ՝ սուրբ Կարապետ, Մարանա (= Մարինե), Գարանա (= Գայանե), Շողակաթ կույսեր, որոնք հայոց եկեղեցական ավանդության մեջ հայտնի են չարի ու չարիքի դեմ մղած իրենց անհաշտ պայքարով:

40. Այս աղոթքը բերված է իբրև ազգագրական նյութ Դ. Խաչկունցի «Բանահյուսության ազդակներն ու տեսակները» հոդվածում: Աղոթքին կցված է բանահավաք Թուխ Կրպոյի հետևյալ ծանոթությունը. «Սուրբերեն մեկը կնոջ մ'երազին մեջ կըսե. կամ խիլ մը (= շյուղ), կամ կտոր մը հաց և կամ պտղունց մ'աղ առ ձեռքիդ մեջ և նիաթ եղողներն առողջացուր: Մեկու մը ձայնը, հասակը, գեղեցկությունը զովելու ատեն հարկ է «Մաշալլա (= Աստված պահե)» բառը գործածել, եթե ոչ զովողեն կ'աչքնմվի (= աչքե առնվի) ու նիաթ կըլա (= գեշ աչքով մայելով կը հիվըտնա), որու նշանն է հորանջելը: Պատգամ ընդունողը կերթա հիվընդին վրա և, պտղունց մ'աղ առնելով, կըսե» սույն աղոթքը: Այս վկայությունից հետևում է, որ չար աչքի բուժման արվեստը սրբերի տուրք է համարվել, թեպետ այլ ազգագրական շրջաններում (Լոռի), ըստ Ե. Լալայանի, չար աչքի դեպքում «հարկավոր չէ երազում մի որևէ սրբից շնորհ ստանալ» [ԱՅ X, 238]:

Առաջին տողը՝ «Աղոթեմ երկու բթով ու տաս մատով», համեմատելով նախորդ № 39 գ աղոթքի՝ «Քեզի կապեմ կապաններով,/ Ութը մատով, երկու բթով» առաջին երկտողի հետ՝ պարզ երևում է, որ «աղոթել» և «կապել» բառերը նույնիմաստ համանիշներ են գիտակցվել: Աղոթելը խոսքի գործունեություն է, կատարվում է լեզվով, մինչդեռ աղոթքի բերված առաջին տողում այն կատարվում է ձեռքերով ու մատներով, այսինքն՝ այն ըմբռնվում է իբրև արարողություն, գործողություն, որ միանգամայն համապատասխանում է կապել բային:

Այս և նման այլ կիրառությունները ցույց են տալիս, որ ժողովրդական ավանդության մեջ աղոթել և կապել բայերը նույն իմաստով են օգտագործվել և նշանակում են «հմայել, կախարհել, թովել» (հմտ. «Աղոթած մարդ», «Աղոթած էշ» և նման դարձվածները, իբրև հմայված, շշմած, շփոթված):

Աղոթքի վերջին՝ 20-26 տողերը օգնության վկայակոչումներ են տեղական սրբերի, որոնցից հմայողը բուժման օգնություն է հայցում: Սա ևս վկայում է, որ հմայողը սրբոց տուրք է համարել իր արվեստը:

41ա. Այս և հաջորդ բ տարբերակում, բարբառային որոշ բառերի աղավաղման հետևանքով, փոքր-ինչ մթագնվել է աղոթքի իմաստը: Խոսքը, հավանաբար, վերա-

բերում է բույսի (լալա, կակաչ, պուտ), որ չորացել է չար մարդու խոսքի հետևանքով (ա տարբերակում այն ճյուղ ունի, տերև չունի, իսկ բ տարբերակում՝ ճյուղ էլ չունի, տերև էլ): Սա ակնհարման հետևանքով ստեղծված սիմվոլիկ իրադրությունն է:

Դրան հաջորդում է չար աչքին ու չար խոսքին հմայողի կողմից սպառնացվող տառապանքը. պատկերավոր ձևով չար մարդը, չար աչքը, չար խոսքը համեմատվել են բրուտի հնոցում խորովվող ոսկրոտ մսի հետ, այնպես, ինչպես խորովվող միսն է ոսկրից անջատվում, դուրս գալիս, ազատվում, այնպես էլ չար խոսքը, չար աչքը ակնհարվածից դուրս գա, ազատի նրան:

41բ. Տե՛ս 41ա ծանոթագրությունը:

42. Խորագրված է «Նիաթի կամ աչք տալու աղոթք»:

Բանասաց՝ Մաճկալյան Անուշ, բանահավաք՝ Արազ Կարապետյան, գրառված է 1969 թ.:

Ուշագրավ է Անտակ ծովի (իմա՝ քաոսային ջրերի) խորքից հանված ծաղկի մոտիվը. ծաղիկը տրվում է չար աչքին՝ վերջինիս պատռվելու, վերջանալու նպատակով: Այդ մոտիվը համազոր է օձի կաթից մերված մածուցը նույն չար աչքին կերցնելու ցանկությանը, որին նախորդում է չար աչքը պայթելու հմայական անեծքը: Այսինքն՝ ստորջրյա ծաղիկն ու ստորգետնյա օձի մածուցը համարվել են հմայական բուժամիջոցներ չար աչքի դեմ, որը, ինչպես հայտնի է այլ աղոթքներից, հմայողի կողմից դարձյալ Անտակ կամ Անհատակ ծովի տակն է ուղարկվում:

Ստործովյա կենսատու և ապաքինող ծաղկի մոտիվը շատ հին է և առասպելաբանական. նրա անդրամիկ դասական նմուշը վկայված է տակավին շումերաաքադական Գիլգամեշի վեպում: Անմահության գաղտնիքը որոնող Գիլգամեշը համաշխարհային օվկիանոսի մահվան ջրերի ափին ջրհեղեղից փրկված Ուտնապիշտիի խորհրդով ծովի հատակից հանում է անմահության և հավերժ երիտասարդության ծաղիկը, որը փշենու տեսքով և վարդի նման փշերով պատված գտնվում էր ծովի հատակին: Գիլգամեշը, ձեռքերը փշերից խոցոտելով, մեծ դժվարությամբ հանում է ծաղիկը ծովի հատակից: Այդ ծաղիկը կյանքի ծաղիկն է՝ ըստ վեպի, և նրանից ուտող ծերունին կջահելանա: Սակայն վերադարձին, երբ կանգնում են ծովափին հանգստանալու, Գիլգամեշը մտնում է մոտակա սառնորակ ջրավազանը լողանալու: Օձը, անմահական ծաղկի հոտն առնելով, իր բնից դուրս է սողում, հափշտակում ծաղիկը և հետ դառնալով՝ կաշին թողնում [Гильгамеш 1961, XI, 263-289]: Աղբյուրի ակունքների շուրջը բուսնող ամոքիչ ու ջահելացնող ծաղկի առասպելը՝ կապված օձերի կողմից այն ճաշակելու և ապաքինվելու հետ, զանազան տարբերակներով հայտնի են հայ ժողովրդական ավանդության մեջ: Դրանցից մեկն էլ Մառնիկցի Մարգարի գրույցն է, որն օձերի օրինակով կերել է այդ ծաղիկը, լողացել աղբյուրում, ջահելացել և ապրել 250 տարի [տե՛ս Սրվանձտյանց 1978, 45-46]: Այդ հրաշալի ծաղկի և օձի մոտիվը երգերի տեսքով քանիցս հանդիպում է նաև հայ միջնադարյան ավանդության մեջ: Երգերից մեկի խորագիրն է «Տաղ ծաղկի պալասամի», որ վկայում է ծաղկի բուժիչ բալասան լինելու հատկանիշը:

*Ծաղիկ այն ծաղկին ասեմ,
Որ օձին բերնիկն է բուսեր,
Շատ մարդ այն օձին ահեմ,*

*Ձայն ծաղկին հոտն չէ առեր,
Մանուկ մի Յոռմանց տանէն,
Ձարևու թարկիկն է տուէր,
Գնացեր, զօճն ի քուն տեսեր,
Ձայն ծաղիկն ի բերնէն առեր... և այլն*

[Մնացականյան 1956, 268 հուն., 559 հուն.]

Այսպես, բուժիչ անմահական ծաղկի մոտիվը հնուց օձի հետ զուգակցված է մտածվել. ծաղիկն իբրև բույս կապվել է ջրերի (ծովի, օվկիանոսի հատակ, աղբյուր) հետ, իսկ օձը, իր ստորգետնյա բնակության պատճառով՝ հողի հետ: Երկուսն էլ համդես են գալիս հմայական աղոթքներում, բայց ոչ միմյանց զուգակցված, այլ միևնույն գործառույթով. երկուսն էլ հանդես են գալիս իբրև բուժամիջոց չար աչքի դեմ:

43. Խորագրված է՝ «Նազար բռնելու աղոթք»:

Բանասաց՝ Ջաքարյան Արուսյակ, 65 տարեկան, բանահավաքներ՝ Արտաշես Նազինյան, Արուսյակ Սահակյան, գրառված է 1967 թ.:

Աղոթքին կցված են բանահավաքների հետևյալ ծանուցումները. «Նա, ով նազար է առել, գալիս է նազարը բռնել տալու, հետը բերում է մեջը աղ լցրած հաց: Աղոթողը ձեռքին բռնում է մի ասեղ և, աղոթք մրմնջալով, ձեռքը շարունակ տանում է իր բերանը և աչք առածի գլխի շուրջը շարժումներ անում»:

Ըստ բանահավաքների հաղորդման՝ այս նույն աղոթքն ասվում է նաև վախ բռնելիս կամ վախ չափելիս: Այս դեպքում աղոթողը ձեռին բռնում է կարմիր կտոր կամ կարմիր թել, իր արմունկից մինչև վախեցողի սիրտը երեք անգամ չափում, ասում այս աղոթքը: Սրբերի անունները տալիս՝ շարունակ կրկնում է. «Ձեր հունարիցն է, իմ հունարից չէ»:

Աղոթքն ամբողջապես կառուցված է քրիստոնեական սրբերի և սրբազան վայրերի վկայակոչումների և պարբերաբար կրկնվող չար աչքի ավանդական բանաձևի վրա: Ընդ որում, յուրաքանչյուր սուրբ կամ սրբերի խումբ վկայակոչվում է իբրև չար աչքի ու չար պահի մեջ խրվող փուշ: Վկայակոչվող սուրբ օբյեկտները (սար, խաչ, վանք) տեղական սրբություններ են, տեղացիներից պաշտվող, մինչդեռ սուրբ անձանց անունները (Մարիամ Աստվածածին, Յոնան (իմա՝ Յովնան) մարգարե, սուրբ Յովհաննես, Վառվառա ճգնավոր, սուրբ Գևորգ, Գրիգոր Լուսավորիչ) համազգային են կամ համաքրիստոնեական:

Ըստ բանահավաքների՝ աղոթքում հիշատակված Իշուխուրա սարը Սիսիանի Աղուդի-Վաղուդիի բլուրներն են, իսկ Չըմ՝ Անգեղակոթի մոտ գտնվող սուրբ տեղավայր է, ուր թաղված է երեք սուրբ քույրերից մեկը:

44. Երեք եղբայրների այս շինարարական գործառույթը (աղբյուր հանել, ծառ տնկել, կամուրջ կապել), իբրև վիպական մոտիվ, առաջին անգամ է հանդիպում հմայական աղոթքներում. այն իր շինարար բնույթով հակադրված է չար աչքի կործանարար էությանը: Այս հակադրության իմաստաբանական նախահիմքում, ըստ երևույթին, ընկած է Տիեզերքի (շինարար սկզբունք) և Քաոսի (կործանարար սկզբունք) հակադրությունը, որ լուծվում է հօգուտ առաջինի. արարող երեք եղբայրների կողմից կործանարար չար աչքը կամուրջից ցած է նետվում, հավանաբար դեպի Անտակ, Անհատակ ծովը, որով վերջ է տրվում նրա ազդեցությանը:

45. Խորագրված է «Ակնահարի աղոթք»:

Սկսվում է քրիստոնեական աղոթքների սկզբից պարտադիր ասվող խաչակնքման բանաձևով («Ամուն հոր...»), որին հաջորդում է չար աչքի հմայական ավանդական բանաձևը: Բուժումն ակնկալվում է քրիստոնեական եկեղեցու 366 սուրբ հայրերից, 12 առաքյալներից (թվեր, որոնք ունեն ժամանակային արժեք, խորհրդանշում են տարվա օրերի և ամիսների քանակը) և ամենակարող աստծուց: Հիշյալ թվերը իմաստավորվում են հիվանդի դուռը, ծննդկանի երդիկը, հիվանդին ամենայն չարից ու չարիքից, հատկապես չար աչքի ներգործությունից զերծ ու ազատ պահելու ժամկետի հիշատակումով («Մինչ ի գալոց Քրիստոսին»), այսինքն՝ մինչև տվյալ ժամանակի վախճանը, երբ Քրիստոսը կրկին աշխարհ կգա և կնստի վերջին դատաստանին: Այլ կերպ ասած՝ աղոթքով ապահովվում են հիվանդն ու նրա միջավայրը չարի ներգործությունից հավիտյանս, մինչև աշխարհի վախճանը:

46. Խորագրված է «Չար աչքի աղոթք»:

Այս աղոթքը, բացառությամբ վերջին եռատող ավանդական բանաձևի, ասվում է սովորաբար քմի (տե՛ս № 270 հտմ.), ծննդկանի (146իե և հտմ.) պահպանության և բուժման վերաբերյալ, և աղոթքի այս տիպը բնավ բնորոշ չէ չար աչքի աղոթքներին:

Աղոթքի վիպական մասում ներկայացվում է մի տերունական սրբազան տուն, որի պատերը երկաթից են կամ պողպատից, պատից կախված սրով և հսկվող փակ դռնով, որոնք աստվածային պահպանության և ապահովման խորհրդանիշներ են: Տան պահպանությունը (տվյալ դեպքում՝ չար աչքի ներգործությունից ապահովումը) կատարվում է «պոյ ձիավորի» կողմից, որի անձի տակ հանդես է գալիս աղոթող հմայագործը, որը, սակայն, իր զորությունը վերագրում է ս. Նիկողոսին (սրբերն են սովորաբար ձիավոր պատկերացվում) կամ էլ՝ Տիրամորը՝ Աստվածածնին: Հմայագործը չորսից հինգ պիպեռ = բևեռ (մետաղյա մեխ, գամ) է գցում (բնագրում՝ «պիպեր ցանեցի», որ գուցե բանասացի կողմից բառը անհասկանալի լինելու պատճառով՝ նմանահնչությամբ հասկացված լինի բիբար (= պղպեղ ցանել), որոնցից մեկը խոցում է սատանայի ոտը, մյուսը՝ գողի կողքը, իսկ մնացածներով ճայթում է չար աչքը, պատռվում՝ չար բուշտը և ցրվում՝ չար հայացքը (= մազար):

Այստեղ դարձյալ մետաղյա սրածայր իրը՝ բևեռը, հանդես է գալիս իբրև չար աչքը խոցող, չար հայացքի ազդեցությունը ցրող հմայական առարկա:

Ս. Նիկողոսը քրիստոնեական եկեղեցու հայրապետներից է, Լիկիայի Մյուռաքաղաքի Նիկողայոս Աքանջելագործ արքեպիսկոպոսը 4-րդ դարում, որն իր հրաշագործություններով աչքի է ընկել դեռ մանուկ հասակից: Ձեռնադրվել է եպիսկոպոս իր համանուն քեռու կողմից, մասնակից է համարվում Նիկիայի եկեղեցական ժողովին (325թ): Մանուկներին շատ սիրելու համար դիտվել է իբրև մանուկների պաշտպան: Նա հռչակված է եղել մաս որպես մավաբեկյալների ազատարար [**Թորգոմ պատրիարք**, 93]: Իր այս պահպանական ու փրկարար գործառույթներով է ս. Նիկողոսը հանդես գալիս սույն աղոթքում:

47. Խորագրված է «Գլխացավի աղոթք»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Այս աղոթքը կրկնել երեք անգամ»:

Երկու տարբեր աղոթքների (վախի և չարից պահպանվելու) հարակցում է, որ եզրափակվում է երիցս կրկնվող չար աչքի ավանդական բանաձևով: Այս վերջին

հանգամանքը վկայում է, որ գլխացավը դիտվել է իբրև չար աչքի ազդեցության հետևանք և հիմք ծառայել աղոթքը չար աչքի աղոթքների շարքում զետեղելու համար:

Տողատունը կազմողինն է:

Առաջին երկտողի մոտիվները (Հիսուսն իբրև բերդ ու պարիսպ), որ հանդիպում են նաև երեկոյան աղոթքներում (տե՛ս № 275), առկա են տակավին միջնադարյան ձեռագիր աղոթքներից մեկում՝ հետևյալ ձևով.

*Չայր՝ բերդ անձինս ամուր,
Որդին՝ պարիսպ մտացս ամուր,
Չոգին՝ դուռն հոգւոյս ամուր:*

[Feidit 1986, 350]

48. Խորագիր չունի:

Առաջին երկտողը աղերսանք-պաղատանքի մեղայական բանաձև է, որ սովորաբար խորթ է հմայական աղոթքների սպառնալից բանադրական ոգուն ու ոճին. այն բնորոշ է միայն քրիստոնեական պաղատանքի աղոթքներին: Հաջորդ քառատողում նկատի է առնվել Քրիստոսը, որ երկնային բարձունքներից լուր է ուղարկում իր աշակերտներին ու եկեղեցու 66 հայրապետներին՝ կանխելու չար աչքի ներգործությունը, այն էլ հմայական ավանդական բանաձևով («Չար աչքը՝ չար փուշ» և այլն):

Կատարվել է հին ու նոր (քրիստոնեական) հավատալիքների համադրում, որ հաճախադեպ է հմայական աղոթքներում:

49. Հմայիլ № 1. Խորագրված է «Աղօթք չար նագարի և չար լեզուի», Հմայիլ № 21՝ «Աղօթք չար աչեչ և չար նագարի և չար լեզուի», ՀԱԲԱ՝ «Չար լեզուի աղօթք», ԷԱԺԱ՝ «Վասն չար աչաց և չար լեզուի», Feidit խորագիր չունի:

ՀԱԲԱ-ի տարբերակը արտագրված է Շուշիում Միքայել Հովհաննիսյանցի կողմից ոմն Խաչներյանցի ինչ-որ ձեռագրից (հավանաբար հմայիլ կամ միջնադարյան ախտարային ձեռագիր):

ԷԱԺԱ-ում վկայված է, որ այն ձեռագիր աղոթք է, հմայիլ:

Աղոթքի առաջին հինգ տողերը առկա են Գյումրիի Գևորգ Հովհաննիսյանի տանը պահվող ձեռագիր հմայիլի չորս պատառիկներից մեկում՝ հետևյալ ձևով. «*Չրանուք, Չրայփայլ, Համայասան, Չրամակեզ, Համայգարդ, որք եք դուք հրշտակս աստուծոյ, դուք կապեցէք զամենայն չար աչք և զչար նիսք...*»:

Աղոթքի մեկ այլ աղավաղված տարբերակ գրառված է Կ. Գաբիկյանի կողմից Սեբաստիայում, հավանաբար ձեռագիր հմայիլից: Այստեղ բերվում է այն ամբողջությամբ՝ բանահավաքի հարցականներով ու բացատրություններով:

*«Չրանուն, Հռափայլել,
Համագուն, Համատուն,
Դուք էք Աստրծո պասաւոր (սպասաւոր) ծառան.
Կապէ և պապանծէ
Չար աչքը, չար սիհեթը,
Բար[կ] կրակը, Անատու ծովը (անհատակ?),
Իպդեն? մեյեն? (Կարապետ) ծառայիս»:*

[ԳԲՍ, 643]:

Աղոթքի առաջին ութ տողերը, իբրև չար աչքի դեմ ուղղված ամբողջական աղոթք առկա է Մատենադարանի № 6677 ձեռագրում (էջ 14) և № 2 ձեռագիր հմայիլում:

Տողատունը կազմողինն է:

Շատ ուշագրավ են սույն աղոթքում և նրա տարբերակներում բերված հինգ հրեշտակների անունները (Յրանիւթ, Յրափայլ, Յրատն, Յամատուն, Յամակէզ), որոնք բոլորն էլ ունեն հայերեն բաղադրություն: Առաջին երեք անունների հիմքում ընկած է *հուր* բառը՝ համակցված դարձյալ հայերեն *նիւթ*, *փայլ* գոյականների և *-ատ* ածանցի հետ, իսկ վերջին երկուսը կազմված են *համա-* ածանցով, *տուն* գոյականով և *կէզ* (կիզող, այրող, շատ տաք, շոգ) ածականով, որ դարձյալ հրի հետ է աղերսվում: Այս անունների ձեռագրական մյուս տարբերակները՝ Յամայասան, Յրամակէզ, Յամայգարդ, Յրանուն, Յռափայլէ, Յամագուն, Յամատած կամ աղոթքի բնագրային անունների աղավաղումն են (Յրամակէզ կարող է լինել Յամակէզ անվան աղճատունը, կամ էլ գուցե Յրակէզ նոր անվան, իսկ Յռափայլէր՝ Յրափայլի աղավաղումն է, եբրայական Ռափայել հրեշտակապետի անվան բացահայտ ազդեցությամբ), կամ էլ բոլորովին նոր հայիմաստ անուններ են, ինչպես, դիցուք, Յրանուն, Յամագարդ, Յամատած, Յամագուն (Յամատուն անվան իմաստային զուգորդմամբ, այսինքն՝ համատուն և համացեղ): Անհասկանալի է մնում Յամայասան անունը: Միջմադարյան ախտարական գրականության մեջ (հմմտ. Մատենադարանի № 8428 ձեռագիրը, էջք 231, 233, 748) բերված են բոլոր այն սրբերի և հրեշտակների անունները, որոնք վկայակոչվել են տարբեր հիվանդությունների, այդ թվում նաև չար աչքի, չար լեզվի և չար հայացքի բուժման կամ դրանցից զերծ մնալու նպատակով, ինչպես նաև ցերեկվա, գիշերվա բոլոր ժամերը, շաբաթվա օրերը հսկող ու հովանավորող, հետևաբար և վկայակոչվող հրեշտակների անունները: Այդ բոլոր անունները սերում են քրիստոնեական կամ հուդայաեբրայական ավանդություններից և դրանց շարքում վերոբերյալ հայկական անունները որևէ ձևով չեն հիշատակված: Դրանցից հայտնի է միայն Յրատն անունը, որ Մարս մոլորակի հայկական անվանումն է, հետևաբար և՛ երկնքին աղերսվող: Մնացածները, տեսանք, կազմված են *հուր-* և *համա-* նմանա-հունչ սկզբնական բաղադրիչներից և վկայում են հին առասպելաբանաստեղծական արվեստի սիրված յուրահատկության՝ ալիտերացիայի կիրառման փաստը:

Բանաստեղծական հնարանքը հին է, անշուշտ, որը հուշում է նաև այդ անունների հնության հնարավորությունը: *Յրանիւթ*, *Յրափայլ*, *Յրատն*, *Յրանուն*, *Յամակէզ* վկայում են արեգակնային որոշակի հատկանիշներ և ենթադրել տալիս, որ դրանք կարող են լինել հայոց հին արևային աստվածության հատուկ տաբուավորված, ծածկագրված մակդիրներ՝ առանց բուն աստվածության անվան հիշատակման: Այդ մակդիրները հետագայում, թերևս, անձնավորվել են և վերածվել առանձին սրբազան անձանց, որոնք, իբրև ոգիներ կամ հրեշտակներ, դրվել են աստծո ծառայության ներքո: Դրանք կարող են լինել նաև անձնավորված աստղանուններ, ինչպես, դիցուք, վկայում է Յրատ (Մարս մոլորակ) անունը: Որ այդ անունները վերաբերում են երկնքի աստղային ոլորտին, վկայված է *Յամագարդ*, *Յամատած* (ամենուրեք զարդարված, տարածված), *Յամատուն* (հմմտ. աստեղատուն) և *Յամագուն* (միատեղ և միացեղ) անունների իմաստներում:

Թեպետ այդ անուններից մի քանիսը (Յամագարդ, Յամատած, Յամատուն, Յամակէզ, Յրանուն), իբրև սովորական բարդ բառեր, հին մատենագրությունից չեն

վկայված, այդուհանդերձ, բուն անուններն ու դրանց հետևությամբ բաղադրված այս նորակազմությունները վկայում են հայոց հին դիցարանում կամ առասպելաբանության մեջ մման մակդիրներով ոգիների գոյությունը, այլապես դրանք, իբրև սրբազան անուններ, չէին թափանցի միջնադարյան հմայական աղոթքների մեջ և նրանցից բուժման օգնություն չէր հայցվի:

50ա. Խորագիր չունի: Գրավոր աղոթք է, որ Գ. Սրվանձտյանցն արտագրել է Խնուսի Գովանդուկ գյուղի Ռես Սիերի երկամյա որդի Դավթի գլխարկին կարված հմայիլից:

Տողատուճը կազմողինն է:

Աղոթքում թվարկված են տարբեր գույնի ու որակի աչքերի տեսակները, որոնք չար են գիտակցվել: Դրանք են՝ չարակըն, խառակըն (թերևս խառնագույն), խաժակըն և դրուցակըն (եթե դրուժակնի աղավաղումը չէ):

Սուրբ Թորոսն աղոթքում հանդես է գալիս իբրև հմայող՝ չար աչքի դեմ թուղթ ու գիր անող, իր մտքում նրան ոչնչացնող (տե՛ս նաև հաջորդ բ տարբերակը):

Նախորդ աղոթքներում հաճախ հանդիպող սև օձից կթած սև պանիր պատրաստելու, չար աչքին ուտեցնելու և պայթեցնելու մոտիվներին այստեղ փոխարինել է սարերից իջնող ծերունի հովվի ծիրանագույն ոչխարների հոտից կթած ծերանի (ծիրանի) կաթից պատրաստված «անխաղաց», այսինքն՝ անշարժ, պինդ, ամուր պանիրը, որին նայողը զարմանում է, ուտողը՝ պայթում: Խոսքն, անշուշտ, վերաբերում է կարմրագույն ոչխարներից կթվող կարմիր կամ արյունագույն կաթին (հմմտ. սև օձի սև պանրի հետ), որ դարձյալ հիվանդագին է և վնասող:

Սուրբ Թորոս, - ս. Թեոդորոս (Տյուռոս) քաջ զինվորական, վիշապասպան և ս. Թեոդորոս Ստրատելատ (զորավար), քրիստոնեական երկու վկաներ, երկուսն էլ ծնված Ամասիա քաղաքի մերձակայքում, հայ եկեղեցու կողմից տոնելի սրբեր: Առաջինը՝ Տյուռոս-Թորոսը, քեռին էր Թեոդորոս Ստրատելատի, ըստ ավանդության՝ այրել է Ամասիայի Ռեյա (Կիբելա) դիցուհու տաճարը և նահատակվել 305 թ. փետրվարի 17-ին, թաղվել հայրենի Եվքայիտա գյուղում, նրա գերեզմանը դառնում է ուխտավայր բոլոր ցավազարների բուժման: Այստեղ է հետագայում թաղվում նաև նրա քրոջ որդին՝ Թեոդորոս Ստրատելատը, նահատակված Լիկինիոս կայսրի օրոք՝ 315 կամ 320 թ. օգոստոսի 26-ին: Նրանց աճյունների վրա կառուցվում է եկեղեցի, որը հետագայում Չմշկիկ կայսրի կողմից (971 թ.) քանդվում է, տեղը կառուցվում է նոր մեծաշեն եկեղեցի, բնակատեղին էլ վերանվանվում է Թեոդորուպոլիս [տե՛ս **Վարք սրբոց**, 189-201]: Կան նաև ս.Թորոս անունով երկու այլ վկաներ. մեկը Թեոդորոս մանուկն է (Թորոս Երզնկայու), հայ Սուրեն իշխանի որդին, նահատակված հոր կողմից 3-րդ դ. վերջերին, մյուսը՝ դարձյալ հայ, Թեոդորոս Կեսարացին է (Ս. Թորոս Ղայսերիու), նահատակված 1204 թ., Կեսարիայի ամիրա Ռուզնատի կողմից [տե՛ս **Ազգերեան**, ԺԲ, 181-184]:

Աղոթքում ս. Թորոսի կողմից հմայագիր գրելու և ջնջելու մոտիվը, հավանաբար, արձագանքն է ս. Թեոդորոս Ստրատելատին խաչելիս, նրա գրագրի կողմից իր տիրոջ վկայաբանությունը գրելու, ապա տիրոջ տառապանքները տեսնելիս՝ գրելուց հրաժարվելու վկայաբանական դրվագի:

50բ. Խորագրված է «Գիր չար յաչից չար նիաթի, որ ոչ մերժենայ», այսինքն՝

չար աչքից պահպանվելու աղոթք է:

Վերջինից պարզվում է, որ չար աչքի վրա իշխելու հնարավորություններ ունեն վեց հրեշտակներ՝ Աշունա, Աշունիթա, Գաբրիել, Միքայել, Ուրիել, Ըռաբայել (Ռափայել): Առաջին երկու անուններն անհայտ են, ձևով սերում են, հավանաբար, բարելոնյան ավանդությունից: Մնացած չորսը հայտնի անուններ են, խիստ գործածական եբրայական և դրանից սերող քրիստոնեական ու մուսուլմանական հրեշտակաբանության (Angelologie) մեջ: Այս վերջին չորս հրեշտակապետների անունները տարբեր գործառույթներով հանդես են գալիս հայ միջնադարյան ախտարական գրականության մեջ. Գաբրիելը, Միքայելը, Ռափայելը ցերեկվա առաջին երեք ժամերի, իսկ Ուրիելը գիշերվա առաջին և երրորդ ժամերի պահապանն է: Նրանք հանդես են գալիս նաև շաբաթվա յոթ տարբեր օրերի պահապաններ. Ռափայելն ու Կռետիոսը կիրակի օրվա հրեշտակներն են, Գաբրիելն ու Մատանիելը՝ երկուշաբթվա, Միքայելը, Նաթանայելը, Ուրիելը, Մուսիելը՝ երեքշաբթվա, Աննայիելը, Սարաքիելը, Միքայելն ու Նաթանիելը՝ չորեքշաբթվա, Ուրիելը, Մուսուիելը, Բարազիելը, Սուբիելը՝ հինգշաբթվա: Ըստ ախտարական հավատալիքների՝ ով որ տվյալ օրը կամ տվյալ օրվա տարբեր ժամերին ինչ գործ անի և տվյալ օրվա կամ ժամի հրեշտակների անունը հիշի և բարեխոս բռնի, ապա նրա գործը հաջող կգնա [տե՛ս **Մատենադարան, ձեռագիր № 8428, 231, 233**]:

Միջնադարյան ձեռագրերում հանդիպում են մի շարք հմայական քառակուսի կնքադրոշմների պատկերներ՝ զանազան ծածկագրություններով, որոնց չորս կողմերից (նման աշխարհի չորս կողմերին) յուրաքանչյուրում գետեղված են այդ չորս հրեշտակներից մեկի անունը [տե՛ս **Անասյան 1959, 458**]:

Այս պատկերացումը համամիտվում է եբրայական հմայական աղոթքներից մեկի այն վկայությանը, թե Գաբրիելը, Միքայելը, Ռափայելը և Անիելը (որ փոխարինել է Ուրիելին - Ս. Գ.) կանգնած են արեգակի շրջանագծերի ներքո [տե՛ս **Stübe 1895, 23-27**]:

Այս փաստերից թերևս կարելի է հետևեցնել, որ այդ չորս հրեշտակները աշխարհի չորս կողմերի պահապան հսկիչներ են պատկերացվել:

51. Խորագրված է «Տլիսմ և աղաթք չար աչից»:

Կցված է դրանից առաջ բերված մեկ այլ գրական աղոթքի: Այն իր վիպական սկզբնամասով («Գայր գետն Յորդանան...») և կառուցվածքով անկախ ու ամբողջական ստեղծագործություն է, որի պատճառով էլ կազմողն անջատել է նախորդից: Նույն սկզբնամասով չար աչքի աղոթքի մի շարք տարբերակներ են հանդիպում այլ ձեռագրերում և հմայիլներում ևս:

Դրանցից նախընտրվել է սույն տարբերակը, որը կառուցվածքով և մանավանդ չար աչքի ավանդական բանաձևով խիստ մերձենում է ժողովրդական բանավոր աղոթքներին:

Վիպական սկզբնամասում ակնարկվում է Զորդանան գետում Քրիստոսի մկրտությունը, որ ներկայացվում է այլաբանորեն՝ խաչանման ծառի պատկերով (Մատենադարանի № 34 հմայիլի տարբերակում ուղղակի նշվում է, որ այդ ծառ բերողը հենց Քրիստոսն է): Խաչակերպ ծառն ինքը մկրտված Քրիստոսի խորհրդանիշն է, իբրև նոր կրոնի, նոր աշխարհի, նոր Տիեզերքի կերպարի, որը հակադրված է Զորդանանի քառասյին ջրերին և Քառսից ծնվող ամենայն չարիքի, այդ թվում նաև չար աչ-

քի և համարվում է բուժամիջոց ակնհարման տարբեր տեսակների և առհասարակ 34Կ (365) տեսակ հիվանդությունների:

52. Խորագրված է «Գլխացավի աղոթք»:

Բայց այն իր հմայական կապքի բանաձևով՝ «Կապի ամենայն չար աչքն, չար լեզուն», բնորոշ է չար աչքի աղոթքներին, ուստի և զետեղվում է դրանց շարքում:

Աղոթքը գրառված է Շուշիում՝ Միքայել Հովհաննիսյանի կողմից, ոմն Դ. Խաչմե-րյանցի պատկանող ձեռագրից (ըստ երևույթին՝ միջնադարյան):

53ա. Խորագրված է «Չար աչքի»:

Գրառված է 1970 թ., բանասաց՝ Նահապետյան Պետրոս Վարդգեսի, 44 տարե-կան:

53բ. Խորագրված է «Նազարի աղոթք»:

Գրառված է 1969 թ., բանահյուսական արշավախմբում: Բանահավաք՝ Վեներա (Արուսյակ) Սահակյան, բանասաց՝ Մկրտչյան Արշակ Մարտիրոսի, ծնվ. 1890 թ.: Ըստ բանասացի ծանուցման՝ սկզբից ասվում է «Հայր մեր» աղոթքը:

Բաղադրված է երկու հակադիր բանաձևերից՝ հիվանդին ուղղված բարեմաղթու-թյուններից և չար ու վնասակար աչքին ուղղված անեծքի հմայական ասույթներից:

54. Խորագրված է «Աղոթք չար նազարի ու չար աչքի»:

Բանահավաք՝ Ռոզա Գրիգորյան, գրառված է 1968 թ.: Հին ուղղագրության և վե-րածված կազմողի կողմից:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Սույն հավելվածում է զետեղվում չար աչքին ուղղված երկու աղոթք. մեկը (№ 55) գրառված բանավոր ավանդությունից, մյուսը (№ 56)՝ քաղված միջնադարյան ձեռագրից, երկուսն էլ ունեն գրքային ծագում:

55. Խորագրված է «Չար աչքի աղոթք»:

Բանասաց՝ Հարությունյան Սաթենիկ, 62 տարեկան, գրագետ, տերունական զանազան աղոթքներ իմացող, Ղազանչի գյուղի նախկին բնակիչ, հետագայում վե-րաբնակված Լենինականում: Գրառված է Ղազանչիում՝ 1960-ական թթ. կեսերին:

Սաթենիկը աղոթելիս վերցնում էր մետաղե ծաղ (շյուղ) կամ ասեղ, դրանով երեք անգամ խաչակնքում հիվանդի գլուխը, ապա բարձը, հետո այն դնում հիվան-դի գլխատակը կամ բարձին: Աղոթքի սկզբում երեք անգամ թքում էր (թյու՛, թյու՛, թյու՛), ապա շարունակում աղոթքը:

Չար աչքի ավանդական բանաձևը հարակցվել է տերունական աղոթքների հանրահայտ բանաձևերին (3-5 և 6-11 տողեր), մասնավորապես Տիրամորն ուղղված միջնադարյան չափածո տաղին (12-25 տողեր):

56. Խորագրված է «Գիր չար աչից և չար նիաթ»:

Այս աղոթքը իր ծավալով ու վիպական բնույթով բացառիկ տեղ ունի հմայական աղոթքացանկում: Աղոթքի առաջին վիպական մասում նկարագրված է Քրիստոսի

խաչելությունը և Տիրամոր ողբը, որ ուղեկցվում է խաչված որդու և մոր ուշագրավ երկխոսությամբ: Երկխոսությունից պարզվում է նաև աստվածաշնչյան այն հավաստումը, որ Քրիստոսի, իբրև աստվածային էակի՝ կույսից ծնվելու, չարչարվելու, խաչվելու իրողություններով, փաստորեն, իրականացվել են հրեա մարգարեների հարյուրամյակներ առաջ արած գուշակությունները՝ փրկչի աշխարհ գալու, կրելիք տառապանքների և նահատակման մասին: Բայց ուշագրավն այն է, որ Քրիստոսի խաչելությունը դիտվում է իբրև չար աչքի մերձեցման, չար լեզվի արձակման և չար խորհրդի կատարման արդյունք: Չարի կամ չարիքի այս երեք ըմբռնումները սովորաբար հաճախ են միասնաբար հանդես գալիս չար աչքի մասին ասվող հմայական աղոթքներում: Սակայն տվյալ աղոթքում դրանք շատ են մասնավորեցվել և իմաստավորվել: Այստեղ նկատի է առնվել և՛ Հուդայի մատնությունը, իբրև չար լեզվի արդյունք, և՛ քահանայապետների ու դպիրների նենգ խորհուրդը Քրիստոսին սպանելու մասին, և՛ Քրիստոսի խաչելությունը, իբրև արդյունք չար աչքի:

Աղոթքում Աստվածամայրը, դիմելով խաչին գամված որդուն, հավաստիացնում է, որ ինքը կկապի նենգավորի չար աչքը, անօրենի չար խորհուրդը և մեղավորի չար լեզուն: Քրիստոս որդին մորը խորհուրդ է տալիս նրանց կապել իր՝ կույսի կաթով, Մովսեսի գավազանով, Հովհաննես Մկրտչի մկրտությամբ, Հովհաննեսի բերանի աղոթքով և Քրիստոսի խաչափայտով: Քրիստոսի այս պատգամով հիմք է դրվում քրիստոնեական այն սրբություններին, որոնցով հմայական շատ աղոթքներում Աստվածածինը կամ նրա օգնական համախոհները «կապում» կամ երդվեցնում են չար ոգիներին: Աղոթքի այս վիպական մասով, փաստորեն, պատճառաբանվում են հմայական աղոթքներում և արարողություններում Աստվածածնի և հիշատակված սրբությունների վկայակոչման ակտիվ դերն ու գործառույթը տարբեր չարիքների խափանման և հիվանդությունների բուժման գործընթացում, առասպելաբանական նախադեպի (պրեցեդենտ) պատճառաբանման և հետագա ծավալման մի սխեմա, որ նախահիմքն է կազմում պատճառակցական բոլոր առասպելների:

Եվ այդ վիպական հատվածին անմիջապես հաջորդում է (աղոթքի 39-րդ տողից սկսած) չար աչքի մասին մի անկախ ու ամբողջական աղոթք (տարբերակները տե՛ս № 37ա-գ), ուր չար աչքի, չար լեզվի և չար խորհրդի անձնավորված եռյակին հանդիպում է Աստվածածինը, խոստովանեցնում նրանց չար մտադրությունները և բանադրանքով արգելում նրանց արարքները:

Այս եզրափակիչ հատված-աղոթքը, փաստորեն, ցուցադրումն է վերևում բերված նախադեպային պատգամի իրագործման:

29-30-րդ տողերը՝ «Որ ոչ մերձենայ զժառայս Աստուծոյ/ Տիրացու Բալին այս անունն», աղոթքի ավանդական բնագրի մեջ են ներմուծվել կոնկրետ աղոթողի կողմից, որ կարող է լինել հենց ինքը՝ այդ ոմն աղոթող տիրացու Բալին, հիվանդի վրա աղոթքի ներգործությունն առավել զորացնելու նպատակով:

Բ. ՏԱՐԲԵՐ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

(№№ 57-145)

57. Առաջին երկու աղբյուրներում խորագրված է «Շեկեկի (գլխացավի) աղոթք», «Աղոթք շեկեկի (мигрень)», երրորդ աղբյուրում անխորագիր է:

Առաջին աղբյուրում (Վ. Տաշրացի) արված է հետևյալ ծանուցումը. «Գլխացավի մի տեսակը, որ կոչվում է «շեկեկ», ունի յուր համար առանձին աղոթք: Շեկեկը այն ցավն է, երբ սաստիկ ցավում է միայն գլխի մի մասը: Այս տեսակ գլխացավ ունեցողները, երբեմն գրել են տալիս այդ աղոթքը, եռանկյունի ծալում, շորի մեջ մուշամբա անում և գլխաշորի վերա կարում»:

ԱՅ X-ում ծանուցվում է. «Երբ գլխի կեսն է ցավում - շեկեկ ունին - հետևյալ աղոթքը գրում են մի թղթի վրա, եռանկյունաձև ծալում և կարում, եթե տղամարդ է՝ գլխարկի, իսկ եթե կին՝ գլխաշորի մեջ»:

Երրորդ աղբյուրում, ինչպես վկայված է Կ. Կոստանյանի կողմից, աղոթքը քաղված է Ա. Բահաթրյանի «Հին հայոց տաղաչափություն» գրքից (էջ 38):

Այս աղոթքը լայն տարածում ունի վրաց բանավոր ավանդության մեջ: Միայն Պ. Ունիկաշվիլու բանահյուսական ժողովածուում տեղ է գտել յոթ տարբերակ (№№ 43-48): Հիվանդության և աղոթքի անունը վրացերենում գրեթե նույնական է հայերենին՝ *շակիկի*: Ոչ միայն անունը, այլև վրացական տարբերակներից մի քանիսը գրեթե նույնն են հայկականի հետ: Ահա դրանցից մեկը.

43. Շեկոցվա շակիկիսա

*Շակիկի շամոշվեուլիա սաթիբիս բոլոսա,
Ասե խվրենդա ռկինասա, ըոգորց խարի թիվասա,
Գաուցղրա ծմիդա Գիորգի, գապարուլիղո դիլասա:*

43. Աղոթք շակիկի

*Շակիկը գնացել է խոտհնձի վերջում,
Էնպես է ծամել երկաթը, ոնց որ եզը՝ խոտը,
Ձայրացել է սուրբ Գևորգը, առավոտյան թողել փախել է:*

[տե՛ս Ունիկաշվիլի 1964, 159]:

Հայոց մեջ հիվանդության անունն ու աղոթքը տարածված է եղել միայն Լոռիում, այն 19-րդ դարում մտնում էր Բորչալուի ընդարձակ գավառի մեջ, որի վրա նկատելի է վրացական մշակույթի ազդեցությունը: Բացառված չէ, որ հիվանդության անունն ու տվյալ աղոթքը վրացականից փոխանցված լինի հայ ավանդությանը, մանավանդ որ այդ գավառում կան այլ առավել խոսուն օրինակներ (հմմտ. չար աչքի մասին №№ 13, 24 աղոթքներն ու ծանոթագրությունները):

Միջնադարյան գրավոր աղբյուրներում կան գլխացավի մի շարք աղոթքներ, որոնցից տիպաբանորեն ու բովանդակությամբ ուշագրավ են հետևյալ երկուսը.

Գիր վասն գլխացաւի, աչացաւի եւ նզուլի

Սուրբն Միսիանոս և սուրբն Սևերիանոս և սուրբն Սարասինոս կային ի լերինն և աղօթէին: Եւ դէքն երկաթի քերչօք խառնէին գուղեղս նոցա:

*եւ նորա ի ժամ մահուան իւրեանց խնդրեցին յաստուծոյ, թէ.
- Տէր Աստուած, եթէ որ յիշէ զանունս մեր, մի՛ ցաւեսցի զլուխ նորայ:
եւ ծայն եղև յերկնից թէ.
- Եղիցին որպէս և կամիք:
Նոյնպէս մի մերձեսցի ամենայ ցաւ ի ծառային Աստուծոյ [անուն]:*

[Մատենադարան, Հմայիլ, № 4]

Գիր զլխացաւի եւ տուքմայի

Երանելի սուրբ հրեշտակք Աստուծոյ Միքայել և Կարբիէլ զային զօրութեամբ և ւաւետարանէին զկնալն իւրեանց:

Հանդիպեցան չար դևքն. ասէին հրեշտակն և հրեշտակապետքն Աստուծոյ ընդ չար դևքն.

*- Ու՞ր երթայք:
Ասէն չար դևքն.*

*- Երթանք մտանենք ի մարդն, ցաւեցնենք զլուխն կամ զկէս զլխոյն կամ զասարեալ:
եւ հանեալ հրեշտակքն զիրեղէն սուրն և սատակեցին զչար դևքն և ազատեցին զծառայս Աստուծոյ:*

Եղիցի բժշկութիւն տիրացու Գրիգորին այս անունն:

[Մատենադարան, ձեռ. № 6678, 42]

Առաջինում հանդես են գալիս լեռներում ճգնող սրբերը, որոնք ենթակա են զլխացավ հարուցող դևերի չար ներգործությանը: Այդ չարչարանքներից նահատակվելով՝ նրանց անվան հիշատակումը աստվածային հրամանով դառնում է զլխացավի բուժամիջոց: Երկրորդ աղոթքում սրբերի պասիվ դերը փոխարինված է Միքայել և Գարբիէլ հրեշտակների ակտիվ գործառույթով: Նրանք սրբով սպանում են զլխացավ հարուցող չար դևերին և ազատում հիվանդին զլխացավից: Առաջինը քրիստոնեական վկայաբանական ոգով է օժտված: Առհասարակ միջնադարյան գրավոր աղոթքներից շատերը, որտեղ հանդես են գալիս սրբերը, ունեն սրբաբանական վիպական զրույցների բնույթ՝ համապատասխան գաղափարախոսությամբ:

58. Երկու աղբյուրում էլ առկա է նույն խորագիրը՝ «Աղոթք ականջացավի»:

Երկրորդ աղբյուրի բանահավաքն է Ն. Նիկողոսյանը, գրառման թվականը՝ 1940: Ն. Նիկողոսյանի ինչպես այս, այնպես էլ չար աչքի մասին գրառած մի քանի աղոթքներ գրեթե նույնությամբ համընկնում են ԷԱԺԱ և ՋԲ ավելի վաղ հրապարակումներին, որոնք հիմք են տալիս ենթադրելու, որ դրանք ոչ թե նոր գրառումներ են, այլ պարզապես հիշյալ աղբյուրներից արտագրություններ:

Սև լեռան վրա սև օձ բռնելու, կթելու, դրանից մածուն մերելու կամ պանիր պատրաստելու և հիվանդին կերցնելու մոտիվները հաճախադեպ են չար աչքի մասին ասվող աղոթքների տիպաբանական մի ամբողջ խմբում (հմմտ. № 14-20):

59. Խորագրված է «Աչքի ցավի աղոթք»:

Աղոթքում դրսևորված է տիեզերական ծառի պատկերը (տե՛ս № 38ա ծանոթագրությունը): Օձն այստեղ խորհրդանշում է աչքացավի հիվանդությունը, և նրա զլխի ջախջախումով ապահովվում է հիվանդության բուժումը:

Օձն առհասարակ հմայական բուժարվեստում, այդպես նաև հայկականում,

խորհրդանշուն է երկակի իմաստ. մի կողմից նա չար ու վնասակար հիվանդության մարմնացում է, և նրա ջախջախելով ապահովվում է հիվանդության բուժումը, մյուս կողմից՝ հենց իր այդ չար ու վնասակար հատկանիշի պատճառով հնայագործության մեջ օգտագործվում է իբրև հիվանդություններ վնասագերծող ու բուժող, այսինքն՝ հնայագործի միջոցով նրա այդ հատկանիշն ուղղվում է հիվանդությունների դեմ (հմմտ. նախորդ աղոթքներում օծի կաթից պատրաստված մածոնի կամ պանրի միջոցով չար աչքն ու այլ հիվանդություններ վնասագերծելու մոտիվները): Սույն աղոթքի բանահավաք Խ. Փորքչեյանի վկայությամբ [էջ 94]՝ Նոր Նախիջևանում աղոթող հնայագործ «պառավները հանում են գրպաններից մի որևէ առարկա, գլխավորապես օծի գլուխ և կամացուկ աղոթում, քշում հիվանդի վրայից նրա ցավը»:

Աղոթքում հիշատակված Մոսես սարը, եթե վիպական անուն չէ, ապա աշխարհագրորեն Մուսա լեռն է Միջերկրական ծովի ափին՝ Հին Ամտիոքում:

60. Խորագրված է «Աչքացավի աղոթք»:

Տողատումը կազմողինն է:

Այստեղ դարձյալ հանդես է գալիս սև օծի կաթից մերած մածոնի մոտիվը իբրև չար աչքի դեղ (հմմտ. № 58 աղոթքը): Բայց աչք բառի երիցս հնայական կրկնությունը ու նրան ուղղված անեծքը վկայում են, որ խոսքը վերաբերում է վնասակար չար աչքին ու նրա ազդեցությանը:

Հետևաբար, աչքի ցավը ևս դիտվել է իբրև չար աչքի ներգործության արդյունք, կամ, որ դարձյալ հնարավոր է, սույն աղոթքը նախապես եղել է չար աչքին ուղղված:

61ա. Խորագրված է «Ակնահատի աղոթք»:

Առաջին աղբյուրում բերված է բանահավաքի (Վր. Տաշրացի) հետևյալ ծանուցումը: Աչքի սպիտակ հատը ծաղիկ հիվանդության թողած հետևանքներից է, որ երևում է արդեն մեծացած երեխաների մոտ: Աչքի հատիկով բռնված երեխաներին տանում են ակնահատի աղոթքը իմացողների մոտ: «Վերջիններս էլ վերցնում են մի աման լիքը ջուր, ձեռքի մեջ բռնում են բրնձի, ցորենի, կորեկի կամ ոսպի հատիկներ և սկսում» բերված աղոթքը: «Քանի անգամ ասում են այս աղոթքը, այնքան անգամ ձեռքում բռնած հատիկներից ձգում են ջրի մեջ»:

Երկրորդ աղբյուրում [ԱՀ X, 241] աղոթքին կցված է հետևյալ ծանոթությունը. «Երբ մինի աչքի մեջ բրնձի մեծության բծեր (հատ) են գոյանում, պառավ կանանց աղոթել են տալիս, որ անցնի: Սրանք ջրով լի մի աման բռնում են այդպիսի հիվանդություն ունեցողի աչքի առաջ և գլխի վրայից 7 հատ բրինձ մի-մի ձգում են ջրի մեջ, ամեն անգամին հետևյալ աղոթքը կրկնելով»:

Աչքի մեջ գոյացած հիվանդագին սպիտակ բիծը ժողովրդական լեզվով ըմբռնվել է իբրև հունդ, հատիկ: Այս պատկերավոր ըմբռնումը հնայական արարողության մեջ առավել կոնկրետանալով՝ առարկայացել, դարձել է բրնձի, ցորենի, կորեկի կամ ոսպի հատիկ, իսկ աղոթքի բանաձևում՝ կապվել կալի, դեզի, հասկի, նրա մեջ գտնվող հատիկի համասեռ առարկաներից բաղադրված մի ամբողջական համայնապատկերի հետ: Այդտեղ դեզն, ըստ երևույթին, խորհրդանշուն է հիվանդի գլուխը, հասկը՝ աչքը, իսկ հատիկը՝ աչքի բիծը՝ ակնահատը:

Հմայական արարողությամբ աղոթողը առարկայորեն վերարտադրում է այն իրադրությունը (ամանով հիվանդի առաջ ջուր դնել, գլխի վրայից հատիկները մեկ-

մեկ ջրի մեջ գցել), որ փոխաբերաբար նկարագրված է աղոթքում (դեզի մեջ գտնվող հասկի հատիկը անդնդային ջրի մեջ գցելը):

Աղոթքի հաջորդ տարբերակներում (№ 61բ, գ, դ) հանդես է գալիս նաև ծովը (ուր գլորվում, ընկնում է հատիկը), որին արարողության մեջ առարկայացնում է ջրով լի ամանը: Փաստորեն, աղոթքի բանաձևը դարձել է բուժման հմայական արարողության սիմվոլային փոխաբերական վերարտադրությունը: Աղոթքի բանաձևը, սակայն, իր առասպելաբանական հիմքով հին է՝ կապված տիեզերաբանական ըմբռնումների հետ: Կալը, իր մեջ բարձրացած դեզով, խորհրդանշում է աշխարհի վերծիզ կառույցը, որ հակադրված է անդունդին կամ անդնդային ծովին, իբրև Քաոսի մարմնացում: Առասպելաբանական այդ նույն հայացքով մարդը հավասարաձևունակ է դիտվել Տիեզերքին (մակրոկոսմոս), իբրև փոքր տիեզերք (միկրոկոսմոս): Աղոթքում վերծիզ դեզը խորհրդանշում է մարդուն կամ նրա գլուխը: Մարդուն սպառնացող հիվանդությունը (տվյալ դեպքում՝ ակնահատիկը) ևս քաոսային է, քաոսային կործանարար ուժերի արդյունք, որ հմայող բուժարարի ցանկությամբ ու պարտադրանքով նետվում է ջրային անդունդը կամ ծովը (հմա՝ քաոսը), որտեղից սկիզբ է առել այն (հմմտ. չար աչքն ու չար փուշը Ամտակ կամ Անհատակ ծովը նետելու մոտիվը և դրան տված մեկնաբանությունը, № 20):

61բ. Խորագրված է «Ակնահատի աղոթք»:

Աղոթքին կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Աչքումը հատիկ ունեցողին տալիս են մի ամանով ջուր, որ կժի գլուխ պիտի լինի. աղոթողը 7 հատիկ ցորեն կամ բրինձ է վեր առնում, ասում այս աղոթքը և մեկ-մեկ հատ գցում ջրի մեջ: Վերջը աղոթածը այն ջուրը պիտի գլխից ետ ածե: Մեկ առավոտն են աղոթում, մեկ էլ երեկոյին, մինչև որ հատիկը կհալվի»:

Տե՛ս 61ա տարբերակի ծանոթագրությունը:

61գ. Խորագրված է «Աչքահատի աղոթք»:

Տողատումը կազմողինն է: Բանահավաք Գրիգորիս քահանա Երզնկյանը կցել է հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքը կրկնվում է երեք անգամ»: Թեպետ այս ծանուցման մեջ բուժման հմայական արարողությունը չի վկայված, սակայն աղոթքում երիցս կրկնվող 7 թիվը (յոթ խուրձ, յոթ հասկ, յոթ հատիկ), ինչպես նաև եզրափակիչ հմայական կարգադրությունը («Չատի՛կ, հատի՛կ, վեր ընկի, /Աչքի հատիկ, վեր ընկի») վկայում են, որ նախորդ ա և բ տարբերակների նման սույն աղոթքին ևս ուղեկցել է յոթ հատիկներ ջրի մեջ գցելու արարողությունը (հմմտ. № 61ա, բ տարբերակների ծանոթագրությունները): Բացի այդ, այս և նախորդ տարբերակները գրառված են նույն կամ կից (Լռռի, Բորչալու, Թիֆլիս) ազգագրական շրջաններից:

61դ. Առաջին աղբյուրում (բանահավաք՝ Ե. Լալայան) խորագրված է «Աղոթք աչից հատի», երկրորդ աղբյուրում (բանահավաք՝ Ն. Նիկողոսյան)՝ «Աչքահատի աղոթք»:

Այստեղ, նախորդ տարբերակների կալին փոխարինել է ծովը, դեզին՝ հալը, իսկ հմայական կարգադրությանը՝ ութ կանոն սաղմոսի բարեխոսության վկայակոչումը, որով կատարվել է հին հեթանոսական և նոր՝ քրիստոնեական ըմբռնումների զուգակցում:

62. Խորագրված է «Աչիչ հատի»:

Այս աղոթքը, թեպետ տիպաբանորեն հարում է նախորդ տարբերակախմբին, բովանդակությամբ, սակայն, առանձին ստեղծագործություն է, ուր առավել հստակ ու որոշակի է դրսևորված Քաոսից (լիճ) բարձրացած Տիեզերքի ավանդական պատկերը (ծառ), իր վրա գտնվող թռչնաբնով ու ձագով [տե՛ս **Հարությունյան 2000**]: Հմմտ. չար աչքի մասին աղոթքների № 38ա-ը տարբերակախումբը՝ համապատասխան ծանոթագրություններով, ինչպես նաև 61ա աղոթքի ծանոթագրությունը:

63. Խորագրված է «Աչքի հատի աղոթքը»:

Բանասացը, բանահավաքը, գրառման տեղն ու ժամանակը չեն նշված: Աղոթքի լեզվին բնորոշ են թիֆլիսահայ բարբառի յուրահատկությունները:

Տողատումը կազմողինն է:

Փողոցում գնդակ (բուրթի) խաղալիս՝ գնդակն աչքին դիպչելն ու աչքի արյունակալման մոտիվներն առանձնահատուկ են աչքացավի մասին ասվող վրացական հմայական աղոթքներին [հմմտ. **Ումիկաշվիլի 1964**, № 14, 21, 25]:

64. ՋԲ՝ Խորագրված է «Աչից հատի աղոթք», ՀԱԲԱ՝ «Դարձյալ հատի աղոթք»:

ՀԱԲԱ տարբերակն ունի միայն վերջին 11 տողերը («Գնալը գնացիր» տողից սկսած), իբրև առանձին աղոթք:

Աղոթքի երկրորդ մասում, փոքր ինչ մթագնած, խոսքը վերաբերում է սպիտակ կենդանու (հավանաբար՝ թռչունի) հմայական սիմվոլիկ զոհաբերման արարողությանը (անդանակ մորթել, անկրակ խորովել, Անհատակը նետել), որ հանդես է գալիս նաև չար աչքի աղոթքներում (տե՛ս № 38ա ծանոթագրությունը):

65. Խորագրված է «Ակնահատի (աչքի հատ) աղոթք»:

Ուշագրավը յոթ թվի կրկնությունն է, որ զուգամիտվում է ակնահատի նախորդ աղոթքների հմայական արարողությունների ժամանակ ջուրը նետվող հատիկների թվին, իսկ մյուս կողմից վկայում աղոթքի յոթ անգամ կրկնվելու փաստը («Օխտը հետ ասեն»):

Աղոթքում հանդես եկող գութանի կամ սայլի լծասարքի մասերի (լուծ, սամի, սամոտեն) թվարկումը, ըստ երևութին, ակնարկում է ակնահատը հացահատիկի հետ նույնացնելու ֆունկցիոնալ կապը՝ աղերսված լծի ու լծկանի միջոցով հացահատիկը ցանելու, կալսելու և կրելու երկրագործական աշխատանքներին:

66. Խորագրված է «Աղոթք աչքի հատի»:

Աղոթքին կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքն ասելիս՝ աղոթողը հիվանդի ճակատի վրայից բրնձի, գարու, ցորենի հատիկները մի առ մի կամաց-կամաց թափում է ձեռքում բռնած ամանով ջրի մեջ»:

Աղոթքն ամբողջապես քրիստոնեական կրոնի գաղափարախոսությամբ է օժտված: Կույրի աչքերը բացվելու և ակնահատը վերացնելու մոտիվը վերաբերում է ոչ թե Քրիստոսի ավետարանական հրաշագործություններից որևէ մեկին, այլ նրա չարչարվելու, խաչվելու և քրիստոնեական հավատը աշխարհով մեկ տարածվելու և այդ հավատքի լույսով մարդկության աչքը բացվելու ընդհանրական գաղափարին:

67. Խորագրված է «Հավկուրի աղոթք»:

Աղոթքին կցված է բանահավաքի հետևյալ ժանուցումը. «Ձատկից մինչև Համբարձումը երեկոներին բան չեն շինում կանայք՝ հավկուրից ազատ լինելու համար: Եվ եթե մեկը պատահմամբ այդ միջոցին բան է շինում, ասում են այս, որ չարը չխփե ու աչքերը չկուրացնե»:

Հավկուրությունը աչքի հիվանդություն է, որով տառապողը աղոտ լույսի ժամանակ, հատկապես մթնշաղին ու երեկոյան, չի տեսնում:

Բառը ժողովրդական ստուգաբանությամբ կապվում է հավի հետ (աղոտ լույսի ժամանակ հավի չտեսնելու զուգանմանությամբ), և այդ ըմբռնումն էլ դրսևորված է հմայական այդ ասությամբ. «Հավը խտիտս է», այսինքն՝ գրկիս է, ասելով, հավանաբար հասկացել են հավկուրությունը մշտապես կրողին՝ հավին, որի վրա էլ պետք է փոխանցվի հմայական արգելքի (տաբու) խախտման հանցանքը:

68. Խորագրված է «Գիր ատամնացաւի»:

Տողատումը կազմողինն է:

Անթինոս, Կոզմաս, Դամիանոս, Բակոս, - վաղ միջնադարյան քրիստոնեական ավանդության մեջ սրբացած վկաներ:

Անթինոս եպիսկոպոսը եղել է Նիկոմիդիայի հոգևոր տեսուչը, որը նահատակվել է Դիոկղետիանոս կայսրի հրամանով՝ 302 թ.: Եղել է աներկյուղ ու աներեր քրիստոնյա: Նա քրիստոնյա է մկրտում անգամ իրեն կալանավորելու եկած զինվորներին և բանտում գտնվող հեթանոս կալանավորներին: Նա թագավորի առաջ ևս աներկբա քարոզել ու պաշտպանել է քրիստոնեական վարդապետության սկզբունքները, որի համար ենթարկվել է դաժան տանջանքների և ի վերջո գլխատվել [տե՛ս **Թորգոմ պատրիարք**, 123]:

Բագոսը եղել է ս.Սարգսի ընկերն ու գործակիցը և նահատակվել նրանից առաջ, Մաքսիմիանոս կայսրի ժամանակ, Անտիոքոս դքսի կողմից [տե՛ս **Վարք և վկայաբանութիւնք**, Բ, 272-279]:

Կոզմասի և Դամիանոսի մասին տե՛ս №35ժա ծանոթագրությունը:

Այս գրավոր աղոթքից բացի, հայ բանավոր ավանդության մեջ ատամնացավի մասին ուրիշ աղոթք չի վկայված: Բացառություն է կազմում թերևս անցյալ դարի վերջերին Գրիգորիս քահանա Երզնկյանի կողմից Հաղպատից (Լոռի) գրառած հետևյալ վրացերեն աղոթքը (բանահավաքի հայերեն կից թարգմանությամբ), որ, հայերեն չլինելու պատճառով, բնագրերում չի գետեղվում:

*Ծմինդա Գեորգի խըվթիսայո,
Նու՛ արկեր կբիլայո,
Արց վճամ շավսա բոլոկասա,
Արց բերձնուլ տխիլսայո:
[Սուրբ Գեորգ Աստուծո,
Մի՛ ցավեցներ ատամը,
Ոչ կուտեմ սև բողկը,
Ոչ էլ կուտեմ հունական կաղինը]:*

[ՀԱՐԱ, FBI: 1190,01-1191,00]

70ա. Խորագրված է «Աղոթք թիքի (պատառի)»:

Տարբերակները տե՛ս չար աչքի (№ 38ա-ը), ակնահատի (№ 62), աչքացավի (№ 59) աղոթքներում:

70բ. Խորագրված է «Աղոթք թիքի»:

Աղոթքն ունի բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքն ասելուց հետո, աղոթողը բերանը դնում է հիվանդի բերանին և ուժով փչում ներս, որ դեմ առած թիքն վար իջնի - անհետանա կորչի»:

71. Խորագիր չունի: Ունի միայն բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «Երեք անգամ ասում են, երբ մեկի կոկորդումը կերակուր է մնում»: Աղոթքի առավել ամբողջական տարբերակները տե՛ս չար աչքի (№ 38բ, գ) աղոթքներում:

72. Խորագիր չունի:

Լեզուն ու ոճը մասամբ գրքային են, հավանաբար սերում է միջնադարյան գրավոր աղբյուրներից: Առաջին վիպական երկտողում ներկայացված է սուրբ լեռան վրա գտնվող խաչը, ըստ երևույթին՝ խաչքար, որի կերակուրն է դժնիկ փուշը, այսինքն՝ իր առջև բուսած փշենիով: Այս պատկերը դարձել է զուգահեռական համեմատության եզր տղայի բերանում արգելված պատառը բնորոշելու համար (ինչպես դժնիկ փուշը խաչի դիմաց իբրև կերակուր):

Ուշագրավ է նաև եզրափակիչ երկտողը, ուր հմայող բուժարարը շեշտում է իր կողմից կատարվող բուժումը («Դեղն ե՛ս ածեմ»), բայց և միաժամանակ հույսը դնում Հիսուս աստծո վրա, որպեսզի նրա զորությանը պատառը դուրս գա հիվանդի կոկորդից:

73ա. Խորագրված է «Աղոթք խոցտուկի»:

Բանահավաքը աղոթքին կցել է նրա բովանդակությունը պարզաբանող հետևյալ ավանդազրույցը. «Քրիստոս աղքատի կերպարանքով կերթա տուն մը, հյուրընկալություն կը խնդրե: Կինը կը մերժե, էրիկը կըսե, որ ներս առնեն: Կովուն մսուրը անկողինը կը ձգեն. ուտելու համար խոռ պնակով մը թթու թան, գարիի հաց, կամ թունիրի կուտ հաց կուտան, կուճուկ դգալով մը: Կես գիշերուն տնեցիներուն հարսը ծանր խոցտուկը մը կը բռնվի. ճարահատ կըսեն, որ աղքատ մարդուն դիմենք, մայինք՝ դեղ մը գիտե՞: Կը դիմեն, «Բերեք աղոթեմ» կըսե: Այս աղոթքը կըսե ու խոցտուկը կը դադրի»:

Այս աղոթքի տարբեր տեղերից գրառված տարբերակներում հաճախ է հիշատակվում այս նույն զրույցը (հմնտ. № 73գ, ժբ ծանոթագրությունները):

Ջրույցն իր հիմնական մոտիվներով գրեթե ամբողջապես արտացոլված է աղոթքում: Այս և համանման այլ փաստեր վկայում են, որ հմայական աղոթքների, մասնավորապես դրանց վիպական պատմողական հատվածները սերում են վիպական ավանդությունից (առասպելաբանական, սրբախոսական, վարքաբանական զրույցներ, աստվածաշնչյան լեգենդներ և այլն):

Աղոթքի վերջին քառյակում խոցտուկի վերացման (բուժման) ցանկությանը զուգորդել է չար աչքի ոչնչացման ավանդական բանաձևը, որն իր հերթին հավաստում է, թե տարբեր հիվանդություններ (գլխացավ, աչքացավ, փորացավ և այլն) դիտվել

են իբրև չար աչքի ներգործության հետևանք:

73բ. Խորագրված է «Աղոթք խոցտուկի»: Դրված է իբրև նախորդ № 73ա աղոթքի զանազանակ (տարբերակ):

Տե՛ս № 73ա, գ, ժբ ծանոթագրությունները:

73գ. Խորագրված է «Վախի աղոթք»:

Աղոթաչարի տիպաբանական խումբը չխախտելու նպատակով սույն տարբերակը, որ նոր մոտիվներով առանձնապես չի հատկանշվում, ևս տեղադրվում է այս շարքում:

Բանահավաքը աղոթքին կցել է այն մեկնաբանող հետևյալ ավանդազրույցը. «Քրիստոս ծերունի աղքատի կերպարանքով ողորմություն է խնդրում: Մի մարդ երեկոյան տանում է նորան յուր տունը գիշերելու, սակայն կինը չի հոժարում: Ամուսինը անճարացած առաջարկում է նրան պառկել մսրում և բարձի տեղ տաշեղ դնել գլխի տակ: Ընթրիքին մարդը ցանկանում է ծերունուն իրենց սեղանակից առնել, սակայն կինը ոչ միայն թույլ չի տալիս, այլև իրենց համար պատրաստված կերակուրներից էլ նրան բաժին չի հանում. մի կոտրած քարղանի մեջ (կավե աման) լցնում է թթու թան, պոչիկ (պոչի կեսը կոտրված) դգալը ձգում է մեջը և տալիս նրան ուտելու: Բայց հենց որ պառկում են, երեխան սաստիկ վախից մինչ ի լույս գոչում ու լալիս է: Երբ ոչ մի հնարքով չեն կարողանում երեխայի լացը կտրել, հայրը հարցնում է ծերունի աղքատին, թե մի աղոթքով չի՞ կարող լավացնել երեխային: Նա էլ այս աղոթքն է ասում և լավացնում»:

Տե՛ս նաև 73ա ծանոթագրությունը:

73դ. Խորագրված է «Փորու ցավի աղոթք»:

Տե՛ս № 73ա, գ, ժբ ծանոթագրությունները:

73ե. Խորագրված են «Աղոթք սանճուկի»:

Տե՛ս № 73ա, գ, ժբ ծանոթագրությունները:

73զ. Խորագրված է «Վախ բռնելու»:

Սա ևս նոր մոտիվներով այս տարբերակաչարի աղոթքներից չի զանազանվում, ուստի այն տեղադրվում է սույն տարբերակաչարում:

Տե՛ս 73ա, գ, ժբ ծանոթագրությունները:

73է. Խորագրված է «Երեխի խիթ կտրելու»:

Տե՛ս № 73ա, գ, ժբ ծանոթագրությունները:

73ը. Առաջին աղբյուրը խորագիր չունի, բայց ծանոթության մեջ նշված է, որ այն պորտացավի (Նոր Նախիջևանի բարբառով՝ *կռնանի*) դեմ ուղղված աղոթք է: Եզրափակիչ տողով դարձյալ հավաստվում է, որ կռնանը չար աչքի ազդեցության արդյունք է: Երկրորդ աղբյուրն ունի «Չար նազարի աղոթք տղոցկանի համար» ընդհանուր խորագիրը:

Տե՛ս № 73ա, գ, ժբ ծանոթագրությունները:

73բ. Խորագրված է «Աղոթք շփոթի»:

Տե՛ս № 73ա, գ, ժբ ծանոթագրությունները:

73ժ. Այս և հաջորդ թ տարբերակը վերնագրված են «Չար նազարի աղոթքներ»:

Հաշվի առնելով, որ մի շարք հիվանդություններ, այդ թվում նաև փորագավը, համարվում են չար աչքի ներգործության արդյունք, ինչպես նաև այս և հաջորդ տարբերակների բովանդակության ու տիպաբանության ընդհանրությունները սույն աղոթաշարի հետ, այս և հաջորդ տարբերակները ևս զետեղվում են տիպաբանական նույն խմբում:

Տե՛ս № 73ա, գ, ժբ ծանոթագրությունները:

73ժա. Տե՛ս № 73ը, ժ ծանոթագրությունները:

73ժբ. Խորագրված են «Կոլմջի կամ սանջուլի աղոթք»:

Առաջին աղբյուրում Վ. Տաշրացին տալիս է կոլիմջ և սանջուլ կոչված հիվանդությունների հետևյալ բացատրությունը. «Կոլիմջը փորագավի այն տեսակն է, երբ ցավը փորի մի տեղից մյուսն է անցնում, սաստիկ ծակծկում է և ինչպես ասում են «շամփուր տալիս»: Սանջուլն էլ փորագավի խիստ տեսակն է, երբ ամբողջ փորը ցավում է և երբեմն ցոլքում»:

Անդրադառնալով աղոթքի բովանդակությանը՝ Տաշրացին գրում է. «Այս աղոթքի բովանդակությունը կրոնական է: Մի օր Քրիստոս անցնելիս է լինում մի աղքատ գյուղով: Նա քաղցած է լինում: Գյուղացիներից մեկը հյուրասիրում է նրան յուր տուն: Նրա առաջը դնում են մի աման թթու թան, ձեռքը տալիս են մի պոչիկ գդալ, իսկ տակը դնում են մի պռատ խան (ցորեն չափելու աման): Քրիստոս ասում է, որ նրանից հետո այդ բաները կը լինին փորագավի դեղը: Հիրավի, փորագավ ունեցողին թան են խնայում, գդալով սղմում են ցաված տեղերը, իսկ խանը, որ նույնն է՝ մի սառն աման, դնում են փորի վերա: Սառն ամանը մի քիչ մեղմացնում է փորագավը: Բացի սրանից աղյուս են տաքացնում և դնում փորին: Տաքացրած աղյուսը շորում փաթաթած նույնպես դնում են ցավող փորի վերա»:

Երկրորդ աղբյուրում (ԱՅ X) դարձյալ տրված է համանման մի ծանոթություն:

«Երբ միմի փորը ցավում է, աղոթող պառավը մի պոչիկ գդալ ձեռին ցավոտ տեղերը սեղմելով աղոթում է՝ շշմջալով հետևյալ աղոթքը և պատվիրում է թթու թան խնայել:

Աղոթողները այս աղոթքն հառաջանալու պատճառն այսպես են բացատրում. մի անգամ, երբ Քրիստոս անցնում էր մի աղքատիկ գյուղով, մի գյուղացի հրավիրում է նրան յուր տուն, մի պռատ (կոտրված) խան (ցորեն չափելու աման) դնում՝ վերան նստելու և մի պոչիկ (պոչը կոտրված) գդալ ձգելով թթու թանի մեջ՝ առաջարկում է ուտել: Քրիստոս սիրով ընդունում է այդ աղքատիկ, բայց սրտանց հյուրասիրությունը, և երբ տեսնում է, որ դրա երեխան տանջվում է փորագավով, աղոթում է նրան վերոհիշյալ աղոթքը հնարելով ու աներևութանում է: Այնուհետև, թթու թանն ու պոչիկ գդալով մասածը վերոհիշյալ աղոթքի հետ համարվում է փորագավը կտրելու ամենալավ միջոց»:

Բերված զրույցները (հմմտ. նաև 73ա ծանոթագրության մեջ նշվածը) բնույթով պատճառական առասպելներ են, որոնցով պատճառաբանվում և հիմնավորվում են

փորագավի բուժման ժամանակ որովայնը պոչատ գդալով մերսելու, հիվանդին թթու թան խմեցնելու, սառը ամանը փորին դնելու հմայական արարողությունները: Առասպելներ են դրանք, քանզի կապվում են աստվածային սրբազան անձի (Քրիստոս) անվան և նրա որոշակի արարքների հետ, որոնք նախադեպային արժեք ունեն և այնուհետև դառնում են կայուն ավանդույթ փորագավի և այլ հիվանդությունների բուժման համար:

Բացի այդ, աղոթքում, առասպելում և հմայական արարողություններում կիրառվող առարկաները՝ պոչատ գդալ, պռատ խան, թթու թան, ունեն նաև սիմվոլային-խորհրդանշական իմաստ: Դրանք իրենց բնական, իրական վիճակից խեղված, խաթարված են (գդալի պոչը կտրված է, խանը՝ խռոված, իսկ թանը՝ թթված) հանդես գալիս, որ միանգամայն համախոս է մարդու հիվանդ վիճակին, իբրև բնական առողջ վիճակից շեղում, և խորհրդանշում են հենց հիվանդությունն իբրև այդպիսին [հմմտ. **Չարությունյան 2000**]:

73ժգ. Խորագրված է «Փորագավի աղոթք»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ աղոթքն ասվում է փորագավ ունեցողի փորը մերսելով:

Տե՛ս № 73ա, գ, ժբ ծանոթագրությունները:

73ժդ. Խորագրված է «Գլխացավի աղոթք»:

Տողատումը կազմողինն է:

Տե՛ս № 73ա, գ, ժբ ծանոթագրությունները:

74. Խորագրված է «Աղոթք սանջուխ»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ աղոթքն ասվում է անասունների փորագավի դեպքում: Եթե կովը փորագավ ունի, վերցնում են մի կտոր աղ ու հաց, տալիս են աղոթողին. վերջինս այն աղոթում է, ապա ուտեցնում են կովին: Վերջին երկտողը վկայում է, որ փորագավը դիտվել է իբրև հմայական կապք, կապանք, այսինքն՝ չար հմայություն, և աղոթում են, որպեսզի այդ կապքն արձակվի: Աղոթքի վերջաբանը հենց այդ նպատակի կատարման ցանկությունն է:

Աղոթքում դրսևորված է տիեզերական ծառի առասպելաբանական պատկերը՝ ճյուղերով, թռչնի բնով, մեջի ձվով և ձվի մեջ եղած թռչնածագով:

Աղոթքի այս տիպը տե՛ս չար աչքի մասին ասվող № 38ա-է աղոթաշարում, կոկորդում պատառ մնալու (№ 70ա, բ) աղոթքներում և համապատասխան ծանոթագրություններում:

75ա. Խորագրված է «Խեթի»:

Աղոթքի լեզուն ու ոճը մասամբ գրական են, և ինչպես վկայում է հաջորդ բ տարբերակը, սերում է միջնադարյան գրավոր աղբյուրներից:

Տե՛ս 75բ տարբերակի ծանոթագրությունը:

75բ. Խորագրված է «Գիր կօլնջի և սանջուխ»:

Աղոթքի սկզբից ծանուցվում է հետևյալ հմայական արարողությունը. «Առ անջուր կանափ, է հանգոյց արայ, անէն հանգոյցի ա ասայ»:

Թե՛ հմայական արարողությունը և թե՛ աղոթքի բանաձևը վկայում են, որ փորագավր դիտվել է իբրև կենդանի էակ, որին թե՛ աղոթող-հմայողը և թե՛ աղոթքում հանդես եկող սուրբ անձինք (երեք արեղա) կապում, հանգուցում են կանեփի թելով: Այստեղ ևս հմայական արարողությունն ու բանաձևը համախոս են միմյանց, հմայողը կատարում է այն, ինչ նկարագրված է աղոթքի բանաձևում: Աղոթքի վերջին երկտողով հմայողը կապքի իր արարողությունը համադրում, համեմատում է վիպական մասում նկարագրված արեղաների համանման արարքին:

76. Խորագրված է «Գիր ղօլիմջի, սանջուփ և տուքմայի»:

Տողատումը կազմողինն է:

Կատարվել է երկու տարբեր աղոթքների հարակցում. առաջինը՝ կույս Մարիամի խորհրդով դրախտ մտնելն է, կանեփ կտրելը և դրանից երեք տակ թել ոլորելը, որը մոտիվներով մասամբ հարում է նախորդ աղոթքի երկու տարբերակներին (№ 75ա,բ):

Երկրորդը, որ սկսվում է «Ելավ պեղծն յանկարծակի» տողով՝ ամբողջական և անկախ աղոթք է, երդմնեցուցական բնավորությամբ, խիստ բնորոշ չար աչքի աղոթքներին (տե՛ս № 37ա, բ տարբերակները): Ինչպես չար աչքի դեպքում, այնպես էլ այս աղոթքում հիվանդությունը (այստեղ փորագավ ղօլիմջը) հանդես է գալիս անձնավորված՝ պիղծ ոգու կերպարանքով, որին երդվեցնում է Քրիստոսը և արգելում դիպչել աստծո ստեղծած արարածներին: Երդվեցման մեջ թվարկվում են այն բոլոր կենդանիները, մարդկանց սեռատարիքային խմբերը, որոնք ենթակա են այդ հիվանդությանը: Ուշագրավ է հատկապես հիվանդության ախտաբանական նկարագրությունը՝ ջերմության բարձրացում («Տապ լինիմ, տօթ լինիմ»), սրտի մղկտոց, աղիքների ցավ ու գալարում, որ բնորոշ է փորացավի այդ տեսակին:

77. Խորագրված է «Խոլիմջ (Goligue)»:

Կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «Խոլիմջի խեթը լավացնելու շնորհքն կունենան այն ամեն անձինք, երբ տեսնեն, որ շուն շան միս կուտե՛ և այսպես կասեն (երեք անգամ)»: Բերված է հմայական բանաձևը: «... Այնուհետև, եթե ասողը յուր ձեռքը խոլիմջի խեթ ունեցողի փորու կամ քամակի քսե՛ ցավը կանցնի:

Ս. Սարգսի պահոց շաբաթվա շաբաթ օրը երբ մեկը պաս պահե, այլևս խոլիմջ չեղնի»:

78. Խորագրված է «Խոլիմջ (Goligue)»:

Բանահավաքի ծանուցման մեջ ասվում է. «Խոլիմջի խեթը կանցնի նաև, երբ անդրանիկ մեկը հիվանդի վրայից երեք անգամ այս ու այն կողմը շենքա և ասե» սույն բանաձևը երեք անգամ:

79. Խորագրված է «Քոսի աղոթք»:

80ա. Խորագրված է «Էրեթիկի»:

Չիվանդությունն անձնավորված է իբրև փոքրիկ ջրկիր, որը կաթիլ կաթիլ ջուր է բերում և մրջյունի համար բույն շինում: Նկատի է առնվել երեթիկի թաց և բշտոտ տեսակը, որ արտաքուստ մրջնաբույն է հիշեցնում: Միաժամանակ շեշտվում և պատ-

ճառաբանվում է հիվանդության մյուս անվանումը՝ **մրջմուկ** (փոքրիկ մրջյուն), հիվանդության մի այլ անձնավորումը:

80բ. Խորագիր չունի:

Աղոթքին կցված է բանահավաք Արտաշես Շահինյանի հետևյալ ծանուցումը.

«Մոկսում էրեթիկ կոչված վերքը բուժելու համար՝ կիրակմըտի երեկոները վերքը բռնում են և ասում (տվածորիկ է)» սույն աղոթքը:

Այս, ինչպես նաև նախորդ տարբերակում մրջյունը ոչ միայն հիվանդության անձնավորումն է, այլև նրա հարուցիչը (ա տարբերակում նրա բունն է շինվում, իսկ այստեղ ինքն է ջուր բերողը, այսինքն՝ ջրային բշտիկներ հարուցողը):

Ժողովրդական հավատալիքներով մի շարք հիվանդություններ հարուցվում են ստորգետնյա կենդանիների կողմից (օձ, խլուրդ, գորտ, մրջյուն ևն.) և հենց նրանց անունով էլ համապատասխանաբար անվանվում (օձիկ, խլուրդ, գորտմուկ, մրջմուկ): Այդ կենդանիներն իրենց ստորգետնյա (խթոնիկ) բնույթի պատճառով չար են համարվում և դասվում ահրիմանական կենդանիների շարքը (հին իրանական չարի արարիչ Ահրիմանի անունից) [հմնտ. **Աբեդյան 1975, 31-32**]:

Այս և հաջորդ աղոթքներում (№№ 81, 83ա) մրջյունը հանդես է գալիս իր միջավայրին՝ հողին առանձնահատուկ իրադրություններում (արտ ջրել, հերկ անել, բուսնել): Մաշկային այդ հիվանդությունը փոխաբերվել է արտի, վարուցանքի, արտը ջրելու և բուսնելու հետ, որ կատարվում է մրջյունի կողմից, նրա ժրաջան աշխատանքի շնորհիվ: Այլ կերպ ասած՝ հիվանդության հարուցիչը՝ ինքը մրջյունն է: № 83ա տարբերակում հիվանդությունն անգամ **մրջմանոց** (մրջմնոց) է համարվել: Եվ ահա գալիս է աստվածային անձը (Աստվածամայր, Քրիստոս), իր ակտիվ միջամտությամբ (դեղ անել, վրան նայել, թքել) միանգամից չորացնում մրջյունի մշակած արտն ու մրջմանոցը:

81. Խորագրված են «Աղոթք մռջմուկի»:

Տե՛ս № 80բ ծանոթագրությունը:

82. Խորագիր չունի: Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Ասում են որքիւնի վրա քսելով՝ նորա ոչնչացնելու համար»:

83ա. Խորագրված է «Աղոթք մրջմնոցի»:

Այստեղ բուժող անձը Քրիստոսն է, որը բուժում է՝ թքելով վերքի վրա:

Թուքը հմայության մեջ երկու հիմնական իմաստ ունի. նախ՝ իբրև ոչնչացնող, սպանող, անիծող զորություն, ինչպես, դիցուք, չար աչքի աղոթքներում, ուր թուքը պարտադիր ուղեկցում է թե՛ աղոթելիս և թե՛ չար աչքին անիծող, ոչնչացնող բանադրական հատվածներին: Թուքը միաժամանակ ունի նաև բուժիչ զորություն, ինչպես օձի կծածի, մաշկային որոշ հիվանդությունների, հենց երեթիկ-էկզեմայի բուժման ժամանակ (թքելը վերքի վրա, որը ոչ միայն չարի ոչնչացումն է, այլև վերքը բուժելու միջոց): Թուքն, ահա, իր այս երկակի իմաստով է դրսևորվում երեթիկի այս և հաջորդ աղոթքներում:

Տե՛ս № 80բ ծանոթագրությունը:

83բ. Խորագրված է «Աղոթք «մրջըմուկի»:

Աղոթքին կցված է բանահավաքի հետևյալ հաղորդումը. «Այս աղոթքն ասելիս՝ աղոթողը փետուրով թանաք է քսում վերքին»:

Տե՛ս № 80բ և 83ա ծանոթագրությունները:

83գ. Աղոթքին կից ծանուցված է, որ սա **մկնատամը** (ըստ նորնախիջևանցիների՝ **դեմրեկը**) բուժելու համար ասվող աղոթք է:

Տե՛ս №80բ և 83ա ծանոթագրությունները:

83դ. Խորագրված է «Դեմրուկի աղոթք»:

Տե՛ս № 80բ և 83ա ծանոթագրությունները:

83ե. Խորագրված է «Երեթիկի աղոթք»:

Կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «Տվածուրիկ շնորհք ունեցողը հիվանդի կշտին կանգնած՝ արագ կը կրկնե հետևյալ տողերը» և «երեք անգամ կը քքե»:

Շկլոր բկլոր, ըստ բանահավաքի, «շատ խոշոր և անդուր աչքերը կը կոչվին»:

Շկլոր բկլոր դառնալ հասկացության տակ, ըստ երևույթին նկատի է առնվել երեթիկի բորբոքված վիճակը, երբ անդուր աչքերի նման բորբոքված բշտիկները խոշորանում են, կլորանում և անգամ ժողովրդի մարդկանց մոտ ըմբռնվում իբրև չար աչքի ներգործության արդյունք (աչքերի նմանվելու պատճառով):

Տե՛ս № 80բ և 83ա ծանոթագրությունները:

83զ. Խորագրված է «Աղոթք Տեմրեկուի (էքսեմա)»:

Տե՛ս № 80բ և 83ա ծանոթագրությունները:

84. Խորագրված է «Էրեթիկի»:

Ոճով ու բնությամբ հարուն է միջնադարյան գրավոր աղոթքներին:

85. Խորագրված է «Աղօթք մռջմկան»:

Աղոթքին կից ծանուցված է. «Ասէ և գրէ շուրջ զխոցավմն»:

Աղոթքը բնությամբ խիստ մոտ է բանավոր ավանդությանը վկայվածներին. կառուցված է ժխտողական համեմատությունների վրա, որոնց համախոս է եզրափակիչ բանադրական տողը («Չիք ես և չիք դառնաս») իր բացառող, հերքող բնությամբ:

86. Խորագրված է «Մկնատամ գրելու աղոթք»:

«Գրել» բառով ակնարկվում է այդ հիվանդության շուրջը թանաքով հմայական գրեր քաշելու բուժման սովորույթը (տե՛ս նախորդ № 85 աղոթքի ձեռագրական ծանուցումը, նաև № 87գ ծանոթագրությունը):

Աղոթքը քրիստոնեական բովանդակությամբ, լեզվով, ոճով գրական ստեղծագործություն է, թեպետ գրառված է բանավոր ավանդությունից:

87ա. Խորագրված է «Գիր մուկունատամի է» և դրված է հմայագիր:

Առաջին երկտողում նշված անձանոթ անունները, հավանաբար, ոգիներ են,

որոնցից աղերսվում է հիվանդության բուժումը: Այդ անուններն աղավաղված ձևով, բայց առանց բուժման հայցման, կրկնվում են հաջորդ բանավոր ավանդված բ և գ տարբերակներում:

87բ. Խորագրված է «Աղոթք մկնատամի»: Բանահավաքի կողմից ծանուցված է. «Մի թղթի վրա գրում են հետևյալը և դնում մկնատամի վրա <...> Այս գրում են առավելապես չորեքշաբթի և մանավանդ «չիք չորեքշաբթի» (Ձատկի ավագ չորեքշաբթի) օրը»:

Ամոն կամ **Ամուն** - քրիստոնեական վարքագրության մեջ եկեղեցու սուրբ հայր, եգիպտացի, մանկուց եղել է առաքինասեր: Երբ նրան բռնի ամուսնացնում են, կնոջ հետ պայմանավորվում են ապրել որպես քույր ու եղբայր: Մաքսիմիանոս կայսրի հալածանքների ժամանակ, ծնողներին կորցնելուց հետո, կինը մտնում է վանք, իսկ Ամոնը քաշվում է անապատ, դառնում խստակրոն միայնակյաց, 3000 ճգնավորների առաջնորդ և մեռնում բնական մահով [**Ազեթեան, ԺԲ, 31**]:

Եթե աղոթքում իսկապես այս սրբանունն է նկատի առնվել, ապա նախորդ տարբերակի (տե՛ս № 87ա) **Ամամօն, Ամրամօն** անստոյգ անունները ևս պետք է համարել **Ամոն** սրբանվան աղավաղումներ:

87գ. Խորագրված է «Մկնատամի կամ էրեթիկի աղոթք»:

Բանասաց՝ Մաճկալյան Անուշ, բանահավաք՝ Արագ Կարապետյան, գրառված է 1969 թ.: Սա հատված է աղոթքի սկզբնամասի: Բանահավաքի վկայությամբ՝ աղոթողը չէր հիշում շարունակությունը, բայց վկայում, որ «աղոթում էին կիրակի, չորեքշաբթի, ուրբաթ օրերին և գրիչը վերքի չորս կողմը շարժում էին, իբր գրում էին, որ [վերքը] ուրիշ տեղ չտարածվի»:

Հմմտ. № 86 ծանոթագրությունը:

88ա. Խորագրված են «Գորտնուկ»:

ԱՅՁ ծանուցմամբ՝ Գանձակում գորտնուկը բուժելու համար լուսնի նորին (նորալուսին) ձեռքը թաց են անում, գորտնուկի վրա աղ ցանում, պարզում դեպի լուսինը և ասում այդ բանաձևը:

ԱՅՋ ծանուցմամբ՝ նորալուսնին գորտնուկները հաշվում են, ասում այդ բանաձևը և այն կրկնում յոթ օր:

Այս երկանդամ կառուցվածքը հմայական բանաձևերի ամենապարզ տիպերից է, բաղադրված երկու զուգահեռ անդամից՝ բնության առարկայից և նրանից աղերսվող բուժման ցանկությունից: Հաջորդ տարբերակներում այդ հիմնական բանաձևին հարակցվում են նոր մանրամասներ, և աղոթքը զարգանալով՝ կերպարանափոխվում է:

Այս, ինչպես նաև գորտնուկի բոլոր աղոթքների հիմքում ընկած է լուսնի, մասնավորապես նորալուսնի հետ կապված հիվանդության ու բուժման տարբեր հավատալքներ, որոնք ունեն իրական բնախոսական դրդապատճառներ:

Երկրի նկատմամբ լուսնի ամսական շրջապտույտով պայմանավորված նրա տարբեր դիրքերը (փուլեր), դրանց առաջացրած ձգողական դաշտի պարբերական փոփոխությունները՝ երկրի ու մարդկային օրգանիզմի վրա թողած զգալի ազդեցություններով (մակընթացություններ, տեղատվություններ, նյարդային տարբեր հի-

վանդությունների, կանանց արյունահոսության պարբերական կրկնություններ և այլն) հիմք են ծառայել առասպելական տարբեր հավատալիքների գոյացման: Դրանցից է նաև գորտնուկի բուժման հավատալիքը՝ կապված լուսնի նորացման (իբրև թե՛ նոր ամսվա սկզբի և թե՛ նյարդային ու մաշկային որոշ հիվանդությունների գրգռման ու բորբոքման ժամանակահատվածի) հետ:

Գորտնուկը (ինչպես անունն է վկայում), ըստ տարածված հավատալիքի, հարուցվում է գորտերի կողմից, ուստի չի կարելի նրանց քարով սպանել [ԱՅ II, 243. ԱՌԷ, 107]: Գորտ տեսնելիս, մանավանդ գիշերը, պետք է ոտներին ու ձեռներին թքել, որպեսզի գորտնուկ չառաջանա (թուքը որպես չարի ոչնչացման միջոց): Մինչդեռ որոշ ազգագրական շրջաններում նույն գորտնուկային ելունդի առաջացումը կապվում է երկնային լուսատուների հետ: Բաբերդում, Ակնում հավատացել են, թե ով երկնքի աստղերը հաշվի՝ նրա վրա գորտնուկ կլինի [ԲԲ, 523. ՅԱ, 165]: Իսկ Մարզվանում եթե մեկը լուսինը մատով ցույց տար, իսկույն զգուշացնում էին մատը կծել, այլպես մատնաշուրթ կամ էլ գորտնուկի թուրք (կոճականման մսե ելունդ) կառաջանար նրա վրա [ԲԲ, 795]:

Ուրեմն, ըստ այս վերջին հավատալիքների, լուսինը (հատկապես նորալուսինը) և՛ գորտնուկ հարուցող է, և՛, միաժամանակ գորտնուկ բուժող (ըստ հմայական աղոթքների և արարողությունների): Լուսնի ազդեցության այդ երկվակյան ընկալումն առկա է նաև *նորենցք* կամ *լուսնկեն ըղուկ* կոչված մանկական հիվանդության հարուցման և բուժման հավատալիքներում [տե՛ս ԲԱ, 458, 507-508]:

88բ. Խորագրված է «Աղոթք կոծիկի»: Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ այս աղոթքը «Լուսնի նորին, կոծիկը լուսինկին ցուցնելով՝ երիցս կը կրկնեն»:

Իսկ Ձեյթունում, երբ մեկը կոծիծ (գորտնուկ) է ունենում, նորալուսնի ժամանակ դառնում է դեպի լուսինը, գետնից հող է վերցնում, դնում կոծիծի վրա, որպեսզի բուժվի դրանցից [ԱՌԷ, 106]:

Տե՛ս № 88ա ծանոթագրությունը:

88գ. Խորագրված են «Գորտնուկի աղոթք»:

Առաջին երկու աղբյուրներում ծանուցվում է. «Այս աղոթքը ասում են մի կտոր աղ ձեռքը բռնած: Կամ գրում են աղոթքը հավի ձվի վերա և տանում հինգ կամ յոթը ճանապարհամիջում թաղում», այսինքն՝ ճանապարհների հատման տեղում:

Սա նախորդ տարբերակների հարակցված զարգացումն է՝ նոր մոտիվներով: Մոտիվներից մեկը թոք չլուտելու երդումն է (թոքը, սովորաբար լյարդը, իբրև մաշկային հիվանդությունների գրգռիչ, հավանաբար արգելվել է գորտնուկ ունեցողին ուտել), մյուսը՝ հմայական արարողության նպատակն է, ձեռքում բռնած աղի հալման գուժամանություններ՝ գորտնուկի ոչնչացում չորացումը:

89ա. Խորագիր չունի: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «Գորտնուկի թվով զարի և աղի կտորներ են վերցնում և տանում թուրքի գոռում (=գերեզման- Ս. Յ.) թաղում, ասելով» սույն բանաձևը:

89բ. Խորագրված է «Աղոթք գորտնուկի»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Վառվառե կուսի կամ մի այլ սրբի մատռան տակ

մի ձու եմ թաղում` ասելով» սույն բանաձևը:

«Այս միևնույն անժօքը կրկնելով, միայն ձվի փոխարեն թաղված իրի անունը տալով՝ 1) մսի կտոր եմ թաղում գետի ափին, 2) 7 գարի եմ թաղում թոնրի շրթի մոտ»:

89գ. Խորագրված է «Գորտնուկի աղոթք»:

Բանասաց Սաթենիկ Չարությունյանի (62 տարեկան, գրագետ) ծանուցմամբ՝ «Գորտնուկի, աչքի կլզտրուկի դեմ նորալուսնի.յառեջն օր գելնին, հացի միջուկից (խմորից) մուկ կը շինին, կաղոթին իրյեք անգամ, կըսին» այս բանաձևը: Հետո առնում են «մուկը», անխոս տանում, մի այնպիսի տեղ եմ թաղում, որ ոչ ոք չիմանա, ապա դարձյալ անխոս վերադառնում են: Դա թլիսմն է (կախարդանք), որից հետո գորտնուկը չորանում է:

90ա. Խորագրված է «Աղոթք գորտնուկի»:

Բանասաց Սաթենիկ Չարությունյանի հաղորդմամբ՝ «Գորտնուկ ունեցողը կամ աղոթողը նորալուսնին գելնի կայնի լուսնըկի դեմ, իրյեք.յանգամ խաչակնքե.յերեսն ու կըսե» սույն աղոթքը: Ասվում է երեք անգամ:

Նորալուսնից աղերսվում է նորացում, թարմացում, առողջացում («նորե գիս»):
Տե՛ս նաև № 89գ ծանոթագրությունը:

90բ. ԷԱԺԶ խորագրված է «Կոծոծը լավացնելու աղոթք»:

ՀԱԲԱ բանահավաք Բենսեի (Ս. Մովսիսյան) ծանուցմամբ՝ «Գորտնուկը կամ կոծիծը անհետացնելու համար առնում են կոծիծների թվով գարի, թաղում կամ թոնրի կողքին կամ տան տանիքում, ապա կոծիծ ունեցողին լուսինը ցույց տալով՝ ասում են» այս աղոթքը:

90գ. Բանահավաք Արտ. Շահինյանի ծանուցմամբ՝ «Լուսին նոր ժամանակ տեսնելիս՝ գորտնուկ ցավ ունեցողներ հետևյալ խոսքերով դիմում են նրան (լուսնին)»:

90դ. Խորագրված է «Գորտնուկի աղոթք»:

Աղոթքին կից ծանուցված է. «Երեք անգամ կրկնել լուսնի լրման ժամանակ»: Այս ծանուցման մեջ բացահայտ վրիպակ կա: Թե աղոթքի բնագիրը, թե գորտնուկի բուժման ժամանակը միշտ նորալուսնի հետ է կապվում: Լուսնի լրումը՝ լիալուսինն է, մինչդեռ խոսքը գնում է նորալուսնի մասին:

Աղոթքի առաջին երեք տողերը սերում են լուսնին նվիրված աղոթքներից (տե՛ս № 448ա-դ ծանոթագրությունները) և եկել հարակցվել են գորտնուկի հմայական բանաձևերին՝ լուսնային թեմայի նույնության պատճառով:

91. Խորագրված է «Աղոթք գորտնուկի»:

Աղոթքին կցված է հետևյալ ծանուցումը. «Լուսնի նորին մատը դնում են գորտնուկի վրա և յոթն անգամ ասում»:

Բերված բանաձևը բնութթով հմայական աղոթք չէ, այլ նորալուսնին նվիրված մանկական պատկերավոր երգ, որը հավանաբար երեխաների կողմից է ասվել, իբրև գորտնուկի բուժման աղոթք՝ լուսնային թեմայի ընդհանրության պատճառով:

92ա. Խորագրված է «Նոր դիպչելու (ամենելու) աղոթք»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Երբ երեխան առաջին անգամ «Նուրու կամնի», - շրթունքների վրա վերքեր են գոյանում, այնպես, որ չի կարողանում ծիծ ուտել, լուսնի նորին մայրը վերցնում է երեխային և լուսինը ցույց տալով ասում» սույն աղոթքը:

Նորալուսինը ժողովրդական հավատալիքներով մանկական *նորենցք* կոչված հիվանդության հարուցիչն է: Այն կանխելու համար նորալուսնաձև մետաղե հուռուք էին դարբնին պատրաստել տալիս և կախում մանուկների վզից:

Սույն աղոթքն ուղղված է այդ հիվանդության բուժման նպատակին: Աղոթքում նորալուսինը, ըստ հավատալիքի, դիտված է նորածին, նորամանուկ, որ ծերացել, գնացել է, ապա վերադարձել նորածին տղայի տեսքով: Ուստի աղոթողը դիմելով նորալուսին - մանկանը՝ հանդուր է, որ իր զավակն էլ նորամանուկ տղա է, հետևաբար տղան տղայից չպետք է վախենա (մանրամասները տես Լուսնի աղոթքներում):

92բ. Խորագրված է «Նորենցքի»:

Բանահավաք՝ Ա. Սահակյան, գրառված է 1969 թ. բանահյուսական արշավախմբում:

Բանասաց՝ Մկրտչյան Արշակ Մարտիրոսի, ծնվ. 1890 թ.: Աղոթքին նախորդել է «Չայր մեր» տերունական աղոթքը:

Տես՝ № 92ա ծանոթագրությունը:

93. Խորագրված է «Օձիկի աղոթք»:

Օձիկը վերք է: Ջեթունում, երբ այն նոր է գոյանում, ախտորոշելու համար վերցնում են «Ուժքոր» (օձքար) անունով քարը (օձամորթի գույնի հանքաքար՝ մագնեզիումի սիլիկատ, որը լավ հղկվում է), դնում վերքի վրա. եթե կայուն է վերքին, ուրեմն վերքն օձիկ է: Բուժելու համար մայրի ծառի կեղևը ծեծում են, խառնում մածոնի հետ, վերքը ճեղքում և դնում վրան [տես ԱՌԷ, 95. **Աղայան 1976**, 1589]:

Բացառությամբ վերջին տողի՝ աղոթքի մնացած բոլոր տողերում առկա են ս բաղաձայնի, մասամբ և սև բառի պարբերական կրկնություններ, որոնք աղոթքի իմաստին համապատասխան՝ առաջ են բերում օձի սուլոցին նմանվող բաղաձայնության հնչյունախաղ, որ առհասարակ բնորոշ է ծիսահմայական բնագրերին:

Աղոթքում հանդես է գալիս սուրբ Կարապետը, որ բնութագրվում է «բժշկապետ» մակդիրով, իբրև հիվանդությունն անձնավորած սև օձի հակառակորդ, և սրով կտրում է օձի գլուխը: Այս արարքի մեջ դրսևորվել է սուրբ Կարապետի, իբրև ամպրոպային աստվածության քրիստոնեական վերամարմնավորման առասպելաբանական հին գործառույթներից անենաբնորոշը՝ օձասպանությունը կամ վիշապամարտությունը [հմմտ. **Չարությունյան 2000**]:

94. Խորագրված է «Աղօթք օձիկի»:

Ըստ բանահավաքի հաղորդման՝ արտագրված է միջնադարյան բժշկարանից:

Աղոթքին կցված է նաև գրչի հետևյալ ծանուցումը. «Թէ զայս ասես՝ զլեզուս խած և մի գրուցեր, զմեղուն բռնես՝ չխայթե՛ գքեզ»: Սա վկայում է, որ աղոթքն ասվել է նաև մեղվի խայթոցից պաշտպանվելու համար:

Տողատումը կազմողինն է:

Աղոթքի հիմքում ընկած է Գրիգոր Լուսավորչին օձերով ու կարիճներով լի Խոր

Վիրապում բանտարկելու ավանդական գրույցը: Բանտարկության նպատակն այն էր, որպեսզի Գրիգորը «անդէն իսկ միանգամայն օծից լիցի կերակուր» [Ազաթանգեղոս 1983, 136]: Սակայն, ըստ քրիստոնեական լեգենդի՝ տասներեք տարի նա խոր Վիրապում իր դավանած հավատքի շնորհիվ մնում է անվնաս:

Իսկ ըստ ժողովրդական ավանդության, որի ցայտուն արտահայտություններից մեկն էլ այս աղոթքն է, սուրբ Գրիգորը իր հմայական գործւթյամբ կապում է խայթոցավոր կարիճներին ու թունավոր օձերին, որպեսզի նրանք չկարողանան ոչ իրենց տեղից շարժվել, ոչ բազմանալ և ոչ էլ իրենց տեղն ապականել:

95. Խորագրված է «Յամանի աղոթք»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ **յամանը** անասունների փորի տակ տարածվող ուռուցքն է: Աղոթքն ասելիս՝ սառը ջուր են քսում ուռուցքին, սպիտակ դրամով շուրջը գծում և վրան խաչ քաշում:

Ասվում է յոթ անգամ:

Աղոթքը կառուցված է պարզ համեմատության սկզբունքով: Յամանի գրեթե բոլոր աղոթքներում վերքը կամ ուռուցքը համեմատվում է մեռելի հետ, որի համանմանությամբ ցանկացվում է մեռած տեսնել ուռուցքը: Տե՛ս հաջորդ աղոթքները:

96. Խորագրված է «Յամանի աղոթք»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Այս աղոթքը երեք անգամ են ասում և ամեն մի ասելուց հետո՝ յարի չորս կողմը սպիտակ փող քսում»:

97. Խորագրված է «Յամանի աղոթք»:

Տողատումը կազմողինն է:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «այս աղոթքը յոթ անգամ են ասում հետն էլ սպիտակ փողով յարի շուրջը քսում. ամեն ասելու վերջը երեք անգամ թքում են գետնին: Աղոթելուց հետո սպիտակ փողը յարի վրա են դնում և մի քիչ ժամանակ պահում»:

98. Խորագրված է «Աղոթք յամանի (կենդանիների Роща)»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Մի արծաթե դրամ դնելով վերքի վրա կամ քսելով նրա շուրջը և կամ դանակով խաչակնքելով՝ յոթն անգամ ասում են այս աղոթքը»:

Յամանի բերված բոլոր աղոթքներին ուղեկցող համանման բուժական արարողությունները վկայում են, որ տվյալ ցավի բուժման հիմնական բուժամիջոցը արծաթն է կամ արծաթախառն սպիտակ մետաղի համաձուլվածքը:

Աղոթքը բաղադրված է նմանահունչ մի քանի բառերից, որոնց իմաստն անհասկանալի է:

99ա. Խորագրված է «Աղոթք բեղնի յարայի (Роща)»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Երբ երեսի վրա մանր բշտիկներ են դուրս գալիս, մի դանակ քսելով վերքին՝ 7 անգամ շշնջում են» վերոհիշյալ աղոթքը:

Աղոթքն ուշագրավ է իր հորինվածքով. սկզբից կոչականով հարց է ուղղվում հիվանդությանն իբրև կենդանի էակի՝ նրա բուժամիջոցի մասին, որին հետևում է պատասխանը՝ դեղերի թվարկումով: Աղոթքը եզրափակվում է բուժարարի հմայական

հավաստիացմամբ, որով համայն աշխարհի վրա սահմանվում է հիվանդության բուժումը:

Աղոթքը բուժամիջոցների թվարկումով վերածվել է տվյալ հիվանդության յուրատեսակ դեղատոմսի:

99բ. Խորագրված է «Բեդնի յարի աղոթք»:

Աղոթքին կցված է բանահավաք Գրիգոր քահանա Երզնկյանի հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքը երեք անգամ են ասում և յուրաքանչյուր ասելու վերջը՝ երեք անգամ թքում: Սորա համար հարկավոր է անուշահամենը, սխտորը, սառը շաքարը և օթիսը իրար հետ խառնել, ծեծել և ապա դնել յարի վրա»:

Տողատուները կազմողինն է:

99գ. Խորագրված է «Բեդնի յարի աղոթք»:

Գրառման վայրը չի նշված:

Բանահավաքը ծանուցում է, թե այս աղոթքը «երեք անգամ ասեցեք և եղ բուռը խարնեցեք ու քսեցեք»: Այսինքն՝ աղոթքում թվարկած բուժամիջոցներն ամբողջությամբ նույնական են տվյալ վերքի բուն դեղամիջոցներին:

99դ. Խորագրված է «Աղոթք բեդնի յարայի (Рожа)»:

Աղոթքը կառուցված է երեք հարց ու պատասխանների վրա, ընդ որում յուրաքանչյուր պատասխան համապատասխանում է մեկ դեղամիջոցի: Աղոթքի երկրորդ տողը՝ գոգրի (դդումի) ծաղիկ, իր բուն տեղից խախտվել է ու դրվել հարցի մեջ: Մինչդեռ այն դեղամիջոց է և պետք է լիներ պատասխաններից մեկի մեջ (հմմտ. նախորդ տարբերակները): Հետևաբար՝ բուն աղոթքը ենթադրում է չորս հարց ու պատասխան:

99ե. Խորագրված է «Բեդնի յարի աղոթք»:

Բանահավաքի ծանուցման մեջ նշված է, որ վերքի առաջին դեղը անհալ մեղրն է, որ քսում են մորու թերի վրա և դնում վերքին: Դարձյալ, ուրեմն, բուժամիջոցների ստույգ անվանում բուժաղոթքում:

Աղոթքի կոչականով դիմումը անձնավորված հիվանդությանը, հարց ու պատասխանները, իսկ այս տարբերակում նաև հիվանդությանն ուղղված սպառնալիքը («Քլունգով կը քանդեն, /Բահով կը ճղեն»), այս տիպի աղոթքները մոտեցնում, անգամ նույնացնում են իրենց երդմնեցուցական բանաձևերին, որոնցով երդվեցվում, խոստովանեցվում են չար ոգիները, որպեսզի նրանք այլևս չմերձենան աստծո արարածներին կամ էլ հայտնեն հիվանդության բուժման միջոցները:

100. Խորագրված է «Կարմիր քանու աղոթք»:

Բանահավաքը առաջ է բերել նաև սույն աղոթքի թուրքերեն հետևյալ տարբերակը.

*Աղ ել, կարա ել, կրմնզի ել.
Բալթայինան ազբաշնրնա,
Բի ախինան քյաս բաշընա:*

101. Խորագրված է «Կերցավի աղոթք»:

Արտագրված է հին ձեռագրից:

Աղոթքին կից ծանուցված է. «Սույն աղոթքը գրել ձվի վերա և պահել առաստաղում»:

102. Խորագրված է «Աղօթք դեղնութեան»:

Արտագրված է հին բժշկարանից:

Տողատունը կազմողինն է:

Հիվանդության գունային կերպն ու անվանումը (դեղնություն) հիմք է ծառայել աղոթքի գունային կերպավորման: Աղոթքում գերիշխում է այնտեղ հանդես եկող բույր առարկաներին վերադրված դեղին մակդիրի պարբերական կրկնությունը (դեղին գետ, դեղին փայտ, դեղին ձագ, դեղին բուն, դեղին հավկիթ), որը ձևափաստային ամբողջականություն է հաղորդել հմայական բանաձևին:

Հիվանդության հարուցումն ու բուժումը դիտվել է դրանք խորհրդանշող առարկաների շարժման գործընթաց (հոսող դեղին գետը իր հետ բերում է դեղին փայտ, որի վրա գալիս նստում է ձագը, բույն շինում, ծու ածում, ապա բնից թռչում, հեռանում): Հիվանդության հարուցումը ըմբռնվել է իբրև թռչնի բնավորում ու ձվադրում (հմտ. «էկավ բուն դրեց, ձագ հանեց» ժողովրդական դարձվածք, որ նշանակում է գալ տնավորվել, հիմնավորվել, բնակվել): Մինչդեռ հիվանդության բուժումը խորհրդանշվել է ձագի կողմից բույնը թողնելու և թռչելու պատկերով (հմտ. մարմինը՝ բույն և հոգին՝ թռչուն պատկերացումը, արտահայտված հանելուկներում, երբ թռչունը թողնում է բույնը, այն ավերվում է, հակառակ սույն աղոթքի պատկերացմանը) [տես **Հարությունյան 1965**, №1968-1972]:

103. Խորագրված է «ճումի աղոթք»:

ՀԱԲԱ տարբերակի բանասացն է խոտրջրեցի 60 տարեկան Արսեն Քելեկյանը, բանահավաքը՝ Գեղան Թարվերդյանը, գրառված է հավանաբար 1936 թ.:

ԵԱ տարբերակին կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Սույն աղոթքը երեք անգամ կը կրկնեն, հիվանդին ցավուն տեղը տրորելով, միայն թե կրկնած ժամանակ կանանչ տերեպ, կարմիր տերեպ, կապույտ տերեպ կը զուրցեն»: Ուրեմն, աղոթքը երեք անգամ ասելիս՝ երկրորդ տողի «կանանչ տերև» բառակապակցության «կանանչ» մակդիրը երկրորդ անգամ ասվում է «կարմիր», իսկ երրորդ անգամ՝ «կապույտ»: Այսինքն՝ սրբազան բուժամիջոցը երկնքից անցնող հավքի կողմից ծովից բերված երեք գույնի՝ կանաչ, կարմիր, կապույտ տերևներն են: Դրանք ներկայացված են աղոթքի առաջին մասում: Երկրորդ մասում նկարագրվում է աղոթող հմայագործի բուժման արարողությունը (միսը՝ մսին, ջիլը՝ ջլին, ոսկորը՝ ոսկորին դնել, քարը վերցնել և վար դնել):

Եվ վերջին եզրափակիչ մասը՝ աղոթող հմայագործի դիմումն է տիրոջը՝ աստծուն, որից աղերսվում է հիվանդության վերջնական բուժումը:

Այլ կերպ ասած՝ սույն աղոթքի հորինվածքում արտահայտված են հին բժշկության երեք հիմնական հայեցակետերը՝ սրբազան բուժամիջոց, բուժողի բուժման արարողություն և աստվածային միջամտություն:

Աղոթքի այս և հաջորդ տարբերակներում առկա բուժման մոտիվաշարը՝ միսը մսին դնել, ջիլը ջլին դնել, ոսկորը ոսկորին դնել, վրան թքել և այլն, հնության խոր

կնիք է կրում և հանգում է հնդեվրոպական հնության ժամանակներին:

Հին գերմանական (մերձբերդյան) մի հնայական աղոթքում ասվում է.

bén zi béna, bluot zi bluota
Lid zi gilidin, stse gelimida sin.
«Ոսկրը ոսկրին, արյունը արյանը,
Ջիլը ջլին թող միանան (կաշեմ)»:

Սրա առավել վաղ տարբերակն առկա է հին հնդկական մի բուժաղոթքում, հետևյալ ձևով.

«Թող միանա ոսկրածուծը ոսկրածուծին,
Եվ թող միանա ջիլը ջլին,
Ինչ որ քո մսի վրայից է անցնում,
Եվ ինչ որ քո ոսկրից է աճում.
Ոսկրածուծը ոսկրածուծին թող միանա,
Մաշկը մաշկին թող բարձրանա»:

[տե՛ս **Schneider 1968**, 78/84]

Այս աղոթքներում, որոնց ձայնակցում են նաև հայկական սույն աղոթքի տարբերակները, գերմանացի հետազոտող Անդրեաս Հոյսլերի կարծիքով՝ «վաղ հնդգերմանական (իմա՝ հնդեվրոպական - Ս. Հ.) բանաստեղծության վերապրուկ է»:

Սույն աղոթքի հին տարբերակներից մեկը առկա է միջնադարյան ձեռագրերում հետևյալ տեսքով.

Աղոթք միս հանկուրցի

Վասն մսահատի գ անգամ ասա՛. միսն ի մսէն, ոսկորն յոսկորէն, արծակ[եցաւ] մսահանգուրցն ի միջացաւէն. ծովն ծփաց ծիծաղեցաւ, գետինն պատառեցաւ... արծակեցաւ մսահանգուրցն միջացաւէն: Ապա ամեն անգամ ասելոյդ ձեռքդ ցաւած տեղն մերսէ, թու՛ք և ասա. Թու՛, հոտած միս[ի] հոտ կու գայ: Մսահատի ասա. Կցի՛ երկինք, կցի գետինք, կցի ծով, կցի ցամաք, կցի Գէորգին միսն բարուն: Թզով զգետինն չափե՛ եւ չափելն ասա զ անգամ, եւ եթէ մարդու ամուն բերեն եւ գերեսն չտեսնես, այլ զի ասա. նոյնպէս ասա, ազատի Աստուծով:

[**Feidit 1986**, 368]

Հմնտ. №104, 105, 106 աղոթքները:

104 ա. Խորագրված է «Աղոթք մսահանգուստի»:

Տե՛ս 104բ տարբերակի ծանոթագրությունը:

104բ. Խորագրված է «Աղոթք մսահանգուստի»:

Առաջին երեք տողերում Քրիստոսի, նրա առաքյալների ու աստվածաշնչյան սրբացած անձանց շինարարական գործունեությամբ այլաբանորեն արտահայտված է հիվանդության բուժման գործընթացը: Իսկ վերջին երկտողում (նաև նախորդ տարբերակի) ներկայացված են հիվանդի տկար և առողջ վիճակները՝ հողացավից կծկվելը (իբրև մսահանգույց) և ոտքի վրա կանգուն, ապաքինված դիրքը, որն արդյունք է աղոթքի առաջին մասում հիշատակված սրբությունների և սուրբ անձանց արարքների ազդեցության (ա տարբերակում՝ երկնային զոհաբերված կենդանու, բ տարբերակում՝ Քրիստոսի և սրբերի շինարար գործունեության):

104գ. Խորագրված է «Աղոթք մասհանգուստի»:

Տե՛ս №104բ ծանոթագրությունը:

104դ. ԺԱԲ Խորագրված է «Մարմնակապի աղոթք»:

ՀԱԲԱ՝ «Մարմնակապ»:

ՀԱԲԱ տարբերակը քաղված է «Արծազանք» թերթի 1895 թ. №44-ից: Աղոթքի 5-6 տողերում հանդես են եկել (նաև նախորդ գ տարբերակում) №103 աղոթքի հնագույն մոտիվները մսի և ոսկորի մասին, որոնք հարակցվելով «Հան՛ առա,/ հան՛ սառա» տողերին, ստեղծել են մրսելու հետևանքով հիվանդության հարուցման և նրա բուժման (միսը մսի, ոսկորը ոսկորի վրա դնելու հետևանքով մարմնի վերանորոգման) պատկերը: Վերջինս առավել է ամբողջականացնում եզրափակիչ երկտողի հարակցմամբ:

Տե՛ս նաև 104բ ծանոթագրությունը:

Մարիամ և Մարթա, - ըստ Չովհաննու Ավետարանի՝ քույրերը Ղազարի, որին մեռած վիճակից հարություն է տալիս Քրիստոսը: Մարթան աշխատասիրության տիպար է, որն ըստ Ղուկասի՝ անընդհատ կլանված է հյուրասիրության գործերով, անգամ խնդրում է Քրիստոսին, որպեսզի վերջինս միջամտի քրոջը՝ Մարիամին, օգնի իրեն: Մինչդեռ Մարիամը՝ նստած Քրիստոսի ոտքերի մոտ, ուշադիր լսում էր նրա խոսքերը: Մարիամը հավատի խոր ընկալում ունի և նվիրում. նա մարդոսի յուղով օծում է Քրիստոսի ոտքերը և իր մազերով սրբում դրանք: [տե՛ս **Յովհանն ժԱ, ժԲ, Ղուկաս, ժ**]:

104ե. Խորագրված է «Աղոթք «մասհանգուստի»:

Այս տարբերակում առավել պարզ է դրսևորվել աղոթքի երկրորդ մասում (4-8-րդ տողեր) պատկերված հիվանդության հարուցման և բուժման նկարագրությունը, որը զուգահեռվելով առաջին երեք տողերում երեք խումբ սուրբ անձանց կողմից կատարվող շինարարական գործունեության խորհրդանշական պատկերին՝ առաջ է բերել իմաստաբանական ներքին կապ աղոթքի այդ երկու մասերի միջև: Այդ կապի հանգույցն արտահայտված է «Իմ տիրոջս սուրբ կամքով/ Ամուր ցավը տեղեն քակեցի» տողերում, ուր ակնարկված է Քրիստոս տերը, որ 3-րդ տողում տաճար է կառուցում (իմա՝ կյանքի, առողջության վերակառուցման, վերաստեղծման խորհրդանիշ): Տե՛ս նաև 104բ ծանոթագրությունը:

105. Խորագրված է «Խուլիջի (ռադիկուլիտի) աղոթք»:

Բանասաց՝ եղ. Չակայան, 75 տարեկան, գրառված է 1960 թ. Մկրտիչ Լյուլեճյանի կողմից:

Առաջին տողը քրիստոնեական օրինաբանական բանաձև է, որով սովորաբար սկսում են քրիստոնեական արարողությունները: Ապա ներկայացված է մարդու և տիեզերքի աստվածային արարումը, որին հաջորդում է մարդու մարմնի, իբրև միկրոկոսմոսի, խաթարումը հիվանդությունից և նրա վերանորոգումն ու վերակերտումը փրկիչ աստծո որդու և Տիրամոր կողմից:

Այսինքն՝ մարդու հիվանդ մարմնի վերանորոգումն ու վերաշինումը (իմա՝ բուժումը) զուգորդված է մարդու և տիեզերքի արարմանը իբրև հավասարաձևունակ հասկացություններ, և երկուսն էլ դիտված են որպես աստվածային արարումներ,

առասպելաբանական հին ու ընդհանրական հայացքի մի կոնկրետ դրսևորում:

106ա. Խորագրված է «Աղոթք մսահանգուստի»:

Բանահավաք՝ Ն. Նիկողոսյան, գրառված է 1940 թ.:

Ծովից բարձրացող ծառի, վրայի թռչունի, նրան անծեռք բռնելու, անդամակ մորթելու և անբերան ուտելու ավանդական պատկերին զուգորդվել է հողացավի աղոթքներին բնորոշ բանաձևը:

106բ. Խորագրված է «Աղոթք մսահանգուստի»:

Սա նախորդ տարբերակի կառուցվածքային փոփոխակն է, ուր ծովից բարձրացող ծառի պատկերը մտել է հողացավի բանաձևի մեջ և այն երկատել նախաբանի ու վերջաբանի:

107. Խորագրված են «Խթթի (խիթթի) աղոթք»:

Աղոթքին կցված է բանահավաք Վրեն Տաշրացու հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքը մի քանի անգամ ասելով՝ տրորում են մրսած մարդու ուսերի կամ մեջքի վերա առաջացած խիթթը, մինչև որ ցրվում է: Կանայք կամ, որոնց հենց ձեռքն է փրկարար դեղ հանդիսանում այդ հիվանդության»:

Աղոթքն ամբողջապես վիպական-պատմողական նկարագիր ունի և սերում է Նոր կտակարանից եկող Քրիստոսի հրաշագործ բուժման ավանդության վրա հորինված ժողովրդական գրույցներից: Դրանց ազգայնացման բնույթը երևում է թեկուզ աղոթքի վերջին երկտողից, ուր Քրիստոսը կանեփի թոկ բռնած՝ գալիս ողջունում է հայ եկեղեցու հիմնադիր Գրիգոր Լուսավորչին: «Աջն առնել» ոչ միայն նշանակում է աջ ձեռքը բռնել, այլև համբուրել, որով շեշտվել է անգամ Լուսավորչի սրբության առավելությունը Քրիստոսից:

108. Խորագրված է «Աղոթք թաթարճայի»:

Ըստ բանահավաքի ծանուցման՝ թաթարճա Կեսարիայում անվանում են «ներսի դողը, սարսուռը, չար ոգին, փորի ցավը ու ջղային հուզումները»: Աղոթողը «Աղոթքի պահուն բոլորովին վերացած՝ դանակի կամ ավելի համարձակ շարժումներով կը սպառնար անունովը Քրիստոսի ու աներևույթ զորությանց»: Այս աղոթքն ասելուց հետո, աղոթողը «վերջին անգամ խաչակնքելով հիվանդի անձին վրա կը ձգեր ավելը գետին, դրան սեմին կից, որուն վրա կը ցատքեր հիվանդը, հոն ձգելով իր ցավերն ու նեղությունը: Հիվանդը ընդհանրապես իր հետ բերած կըլլար ավելը, որ կը մնար իբր վարձատրություն կատարված արարողության»:

Աղոթքը թեպետ թուրքերեն է, բայց մեջընդմեջ առկա են հայերեն կամ թուրքերեն քրիստոնեական բանաձևեր, որոնք վկայում են հայկական միջավայրում տվյալ աղոթքի տարածման և փոխակերպման մասին:

Այս երկլեզվյա աղոթքից բացի, միջնադարյան ձեռագրերում առկա են ջերմախտի բազմաթիվ աղոթքներ, որոնցից մի քանիսը դրվում են ստորև:

1. ՎԱՍՆ ԶԵՐՄԻ

Սուրբ առաքեալն Բարդղղիմէոս ել ի լեառն Դատունայ, ետես անդ զդէն ջերմոց և կամէր հալածել զնայ անդի: Եւ նայ ըստորոտ ծայմիւ ասաց ցսուրբն.

- Զի արդ հալածես զիս աստէն. յորոց վերայ անուն սրբոյ հրեշտակապետին Միքայէլի յիշեսցի՝ հալածեցայց յանմանէ: Յալածեսցի անուամբ հօր և սրբոյս պիղծս ծառայիս Աստուծոյ:

[Աստեմադարան, ձեռ. 6677, 8ա (26)]

2. ԳԻՐ ԶԵՐՄԱՆ ԵՎ ԴՈՂԻ

Յանուն ամենասուրբ երրորդութեան՝
 Դօր և որդւոյ և հոգւոյն սրբոյ.
 Ակաս, Միաս, Պուռիթառես և Խիլաթիսպառ,
 Դարևանց կոճ և կտուր և սարսափ.
 Քեզ ասեն, ջիւղ ջերմն,
 Երդմնեցուցանեն զքեզ յԱստուածն կենդանի,
 Որ եկն և զալոց է
 Եւ ի սուրբ հրեշտակապետն
 Գաբրիէլ և Միքայէլ
 Ռափայէլ և Սուքայէլ

Եւ ի յաթոռն Աստուծոյ,
 Ի գաւազանն Մովսիսի,
 Ի քնարն Դաւթի,
 Ի մատանին Սողոմոնի,
 Ի բլեռն Քրիստոսի
 Եւ ի քաղցր կաթն սուրբ կուսին:
 Չար և պիղծ ջերմն և տենդ,
 Չունիք հրաման և իշխանութիւն կալ աստ,
 Այլ ելեալ փախերուք ի ծառայէս Աստուծոյ:
[Աստեմադարան, Գմայիլ, № 22]

3. ԳԻՐ ՎԱՍՆ ՏԵՆԴԻ

Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս,
 Անուն հրեշտակացն, որք ունին իշխանութիւն
 Ի վերայ ջերմի, տենդի՝ այս է.
 Խոտատագ, Աբագ, Բադա, Բարգա, Մարգա,
 Դուք եք իշխանութիւն,
 Դրամայեցեք ծառային Աստուծոյ Գրիգորին.
 Երդմնեցուցանեն զձեզ, ջերմ-տենդի,
 Այն կենդանի Աստծուն և անունն սուրբ
 հրեշտակացն,
 Թէ հայ ես՝ երդում տամ ես անուն
 Յիսուսի Քրիստոսի,
 Թէ ջիւղս ես՝ երդումն տամ ձեզ Մովսէսի և
 Ահարօնի տախտակն տապանակին,
 Թէ կղէմիտր եք՝ երդումն տամ ես ձեզ
 Բէլիարն:
 Գնացեք մտեք ի տեղիս,
 Մի մտանեք, որ նա դողայ և զձեզ
 դողացուցանէ և ձեզ հանգուցանէ,

Թէ որ բար անցանէ նա,
 Պեզարեք Ովիանոսե, ո՛վ անօրեն չար դելք,
 Եւ զօրութեամբ փառացն Աստուծոյ
 Ելե[ք] ծառայէս Աստուծոյ տիրայցու
 Գրիգորին:
 Անունն հօր,
 Անուն հրեշտակացն Աստուծոյ,
 Անուն սերօբէիցն և քրօբէիցն,
 Անուն հրեշտակացն և հրեշտակապետացն
 Գաբրիէլի, Միքայէլի Աստուծոյ
 Եւ բարեխօսութեամբ սուրբ Աստուածածնին.
 Եւ Դօհանու Կարապետին,
 Սրբոյ Ըստեփանոսի նախաՎկային,
 Այլ ամենայն սրբոցն Աստուծոյ
 Կապի ջերմն և տենդն ծառայիս Աստուծոյ
 Գրիգորին:
[Աստեմադարան, ձեռ.. 6678, 42ա]

4. ԴՎՐՉԵԱԼ ՎԱՍՆ ՋԵՐՄԱՆ

*Թող վասն Աստուծոյ ծառայէս ջերմն,
Վասն սուրբ կուսին Մարիամայ՝
Դուն ազատես այս ջերմէս:
-Էհակթին, Դարաիքան, Միքանէի, Աննա,
Բարեխօսութեամբն սուրբ Աստուածածնին,
Անուն Յիսուսի Քրիստոսի.*

*Սուրբ հրեշտակապետք,
Որ ունիք իշխանութիւն ի վերա ջերման՝
Գաբրիէլ, Միքայէլ, Ջավայէլ, Գայիէլ,
Օգնական և պահապան ծառայիս Աստուծոյ
Մելքոնին, ամեն:*

[Մատենադարան, ձեռ. 8428, 58]

Տարբերակները տե՛ս նույն ձեռագրի էջ 48-49 և ԳԲՄ, 644:

5. ԳԻՐ ՋԵՐՄԻ

*Գ թղթի վերայ գրէ, ա քարի տակ դիր,
Մէկն ջուրն ձգէ և մէկն կրակն ձգէ,
Ծուխ տուր. կրակ ձգելոյն ասէ.
«-Չախմիթայ, Ամսշաթայ, Վասմիթայ,
Երդմնեցուցանեն զձեզ Աստուածն կենդանի,
Թողէք [զ] դողն և զշողն»:
Քարի տակ դնելոյն այս է.
«-Առանայ, Խորամայ, Թարշամայ,
Դարծեալ ձեր արևուն համար*

*Թողէք զդողն և զշողն»:
Ջուրն ձգելոյն այս է.
«-Մակսիմանոս, Ամդիկոս, Դիոնոս,
Անտոնիոս, Կոստանդինոս, Յոհաննէս,
Դեկասակիոս, Տատիանոս, Դովիէլ հրեշտակ,
Թողէք ի բաց [զ] շողն և [զ] դողն
Ծառայիս Աստուծոյ այս անուն»:
[Մատենադարան, ձեռ.. 8428, 81/86]*

Առաջին աղոթքում ջերմը անձնավորված է դևի, մեկ այլ աղոթքում [Բարխուդարյանց 1895, 347] վարագի նման ժանիք ունեցող իժի, երկրորդում ջերմը բնութագրվում է ջիուդ էթնիկական մակդիրով (նենգության և անողոքության իմաստով), երրորդում՝ տենդի ոգուն վերագրված են էթնիկական և կրոնադավանաբանական հատկանիշներ (թե հայ ես, թե ջիուդ ես, թե կղեմիտր եք): Առաջին երեք և հինգերորդ աղոթքներն ունեն երդմնեցուցական բնավորություն, իսկ չորրորդը՝ խնդրական, աղերսական: Երկրորդ աղոթքի երդվեցման աստվածաշնչյան սրբությունները (Աստծո աթոռ, Մովսեսի գավազան, Դավթի քնար, Սողոմոնի մատանի, Քրիստոսի խաչելության բևեռներ, ս. Կույսի՝ Աստվածածնի քաղցր կաթ) խիստ բնորոշ են ժողովրդական հմայական աղոթքներին:

Ուշագրավ է հատկապես 5-րդ աղոթքը: Այն ձևով և հմայական եռակի արարողություններով շատ է հնաբույր: Թեպետ հակիրճ բանաձևերով, բայց կառուցվածքով խիստ մերձենում է սեպագիր և հին աղբյուրներով վկայված քրմական աղոթքաձևերին ու հմայական արարողություններին:

Աղոթքում միևնույն հիվանդության բուժման համար կատարվում է երեք տարբեր հմայական արարողություն՝ ուղղված երեք խումբ տարբեր ոգիների, որոնք կապված են բնության երեք տարրերի՝ հրի, ջրի և քարի հետ: Ջուրն ըստ երևույթին խորհրդանշում է դողը (կապված մրսելու, դողալու գաղափարին), հուրը՝ ջերմը, տենդը (կապված տաքության, տաքությունից վառվելու գաղափարին): Այս զույգ հակադիր իրավիճակներն աղոթքում արտահայտված են «դող և շող» բառակապակցությամբ, շողն իբրև «տաքություն, ջերմություն» (հմնտ. «Ոչ կողոճամ, ոչ կշողոճամ» առածի հետ): Իսկ քարը խորհրդանշում է ծանրությունն ու կարծրությունը, քանզի հմայագիրը քարի տակ դնելով՝ վերջինս իր ծանրությամբ ու կարծրությամբ ընդ-

միշտ արգելում է իր տակից հիվանդության դուրս բերումը:

Երեք արարողության իմաստն էլ հիվանդության ոչնչացումն է (կրակն իբրև այրող, ոչնչացնող, ջուրը՝ տանող, կորցնող, իսկ քարն էլ՝ ծածկող, արգելափակող):

Ուշագրավ օրինաչափություն է նկատվում աղոթքում բերված երեք խումբ ոգիների քանակի և անունների էթնիկական պատկանելության մեջ:

Հմայագիրը կրակը գցելիս և քարի տակ դնելիս վկայակոչված են երեքական ոգիների անուններ, իսկ ջուրը գցելիս դրանց քանակը դառնում է ինը, որ հավասարվում է երեք անգամ կատարվող արարողություններից յուրաքանչյուրում հանդես եկող երեքական ոգիների գումարին:

Կրակը գցելիս վկայակոչված ոգիների անունները (Ջախմիթայ, Ամսաթայ, Վասմիթայ) նման են իրանական անուններին, քարի տակ դնելիս վկայակոչվածները հիշեցնում են սեմական անուններ, իսկ ջուրը գցելիս վկայակոչված ինն անուններից 8-ը (բացառությամբ Հովիել հրեշտակի) բացահայտ հունա-բյուզանդական անուններ են:

109. Խորագրված են «Աղոթք դալախի (տալախի)»:

FFIII-ի բանահավաքն է Հայկ Սողոմոնյանը, գրառված է, հավանաբար, 1950-ական թթ.:

FFVI-ի բանահավաքն է Սկրտիչ Լյուլեճյանը, գրառված է 1960 թ., բանասաց եղ. Չակայանից, 75 տարեկան:

«Լուսինը հինացավ լեռի պես, /Դալախը հալեցավ եղի պես/ Լուսին հինը, դալախին չորը» տողերից ակնհայտ է դառնում, որ փայծաղի բորբոքումը մաշկային և նյարդային այլ հիվանդությունների նման կապված է լուսնի փուլերի հետ. նորալուսնի ժամանակ բորբոքվել է, իսկ լրման ու փլման ժամանակ՝ դադարել:

110. Խորագրված է «Գոզկապի աղոթք»:

Կցված է բանահավաք Գր. Երզնկյանի հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքը երեք անգամ են ասում գոզկապ եղած մարդու կամ անասունի վերա և երեք անգամ գերմաստի փայտով խփում»:

111. Խորագրված է «Աղոթք միզկապի»: Նախավերջին տողը վկայում է, որ աղոթքն ասվել է անասունների միզկապության առիթով: Այդ է անուղղակի ակնարկում նաև քառասնյոթական անասունների (էշ, ջորի, ձի, ուղտ) անվանական թվարկումը:

Միզկապությունը փոխաբերվել է կանաչ տերևների հատման հետ, իբրև աճող, կենսալի գոյության ընդհատում:

Անանիա և Ազարիա՝ աստվածաշնչյան ավանդությամբ՝ իսրայելցի այն երեք մանուկներից երկուսի՝ Սեդրաքի և Աբեդնագովի եբրայական անուններն են, որոնց Նաբուգոդոնոսոր արքան իր ոսկեկուռ պատկերին չերկրպագելու համար զցում է կրակի մեջ, բայց նրանք իրենց հայրենի աստծո զորությամբ մնում են անխաթար ու անվնաս [տե՛ս **Դանիել Ա, 9**]:

112ա. Խորագրված է «Գոզկապի աղոթք»:

Բանահավաք՝ Սարգիս Հարությունյան, գրառված է 1968 թ., բանասաց Անգին

Սարգսի Եղիազարյանից, ութսունն անց, անգրագետ, ծագումով Ապարանի Բլխեր գյուղից:

Աղոթքին կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Աղոթողը կանգնում է հիվանդի հետևը, ասեղը բռնում աջ ձեռին, երեք անգամ խաչակնքում, երեք անգամ թքում գլխին և երեք անգամ կրկնում սույն աղոթքը, ընդ որում բավական տարբերություններով, որոնք և արտացոլում են գտել բնագրում»:

Գոզկապը (միզկապ), ինչպես ցույց է տալիս անունն ու հիվանդության իմաստը՝ իրոք կապ է, միզկապություն: Դրան նվիրված աղոթքների մեծ մասում և հմայական արարողություններում այդ իրական կապը ըմբռնվել է հենց հմայական առումով, իբրև չարի, չար ոգիների կողմից հարուցված կապք (միզարգելում), որի արծակմանն էլ նվիրված են այդ աղոթքները:

Սուրբ Կաղարանոսը հավանաբար **ս. Կատարինե (Նեկտարինե)** կույսն է, որն ըստ «Վարք սրբոցի» (էջ 273-277) ծնվել է Ալեքսանդրիա քաղաքում, ապրել Մաքսեմոտիոս և Մաքսիմիանոս թագավորների օրոք, քրիստոնեական հավատի համար ենթարկվել բազում փորձությունների և նահատակվել: Նրա վերջին խնդրանքը աստծուն այն է եղել, որ ով իր անունը հիշի՝ ողորմություն գտնի, ցավերը բուժվեն:

112բ. Խորագրված է «Վախի աղոթք»:

Բանահավաք՝ Սարգիս Հարությունյան, գրառված է 1968 թ. բանասաց Անգին Սարգսի Եղիազարյանից, ութսունն անց, անգրագետ, ծագումով Ապարանի Բլխեր գյուղից:

Ըստ բանահավաքի ծանուցման՝ «Աղոթողը ասեղը բռնում է աջ ձեռին, երեք անգամ խաչակնքում հիվանդին և երեք անգամ կրկնում սույն աղոթքը՝ որոշ տարբերություններով: Յուրաքանչյուր անգամ աղոթքի վերջում աղոթողը թքում էր և հորանջում, որ նշան էր հիվանդին չար աչք դիպչելու:

Այս նույն աղոթքը Անգինն ասում էր չար աչքի, կարմիր քամու և ուռուցքի համար»:

Քանի որ գոզկապի դեմ ասվող նախորդ 112ա աղոթքը սույն աղոթքի տարբերակն է՝ աննշան տարբերակումներով, ուստի նկատի առնելով աղոթքի մի շարք հիվանդությունների (գոզկապ, վախ, չար աչք, կարմիր քամի, ուռուցք) համար ասվելու հանգամանքը՝ նպատակահարմար համարվեց սույն աղոթքը զետեղել իր տարբերակի կողքին, մանավանդ որ աղոթքում վախի համար բնորոշ գրեթե ոչ մի մտիվ չկա:

Տե՛ս նաև 112ա ծանոթագրությունը:

113. Խորագիր չունի:

Կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «Գիշերն անկողնում ջրվեթ անող երեխային, այս սովորությունը ետ գցել տալու համար, շալակած խփում են սենյակի չորս անկյուններին երեք շաբաթ գիշեր» և ասում այս բանաձևը:

Ըստ երևույթին Թոմրի Թորոսն ու Աքսան Պողոսը տան ոգիներ են, որոնց կոչ է արվում դուրս գալ՝ արգելելու երեխայի մեզը:

114ա. Խորագրված են ԱՅ X՝ «Աղոթք սրտամնայի», Տաշրացի՝ «Սրտամնայի կամ մաղաժուժի աղոթք»:

ԱՅ Բանահավաքի ծանուցմամբ, երբ կասկածում են թե հիվանդը սրտամնա է՝ «Դիմում են սրտամնայի աղոթքը իմացողին, և սա ջրով լի մի թասի մեջ մի ասեղ է ձգում, աջ ցուցամատը դնում վերան և հետևյալ աղոթքը յոթը անգամ կրկնելուց հետո բարձրացնում է ցուցամատը. եթե ասեղը կպած լինի մատին՝ նշանակում է, որ սրտամնա է եղած»:

Տաշրացու ծանուցմամբ՝ «Այս աղոթքը ասելով սառը ջուր են խփում սրտամնա եղածի երեսին, հրամայում են դուրս գնալ և հովումը ման գալ, գլուխը բարձր պահելով: Միևնույն ժամանակ թթու բան են ուտեցնում»:

Սպիտակ սարի տակից դուրս եկած **Ուհաննեսի** կերպարով ու ջրի հետ առնչվելու նրա գործառույթով ըստ երևույթին նկատի է առնվել Նոր կտակարանի Յովհաննես Մկրտչին, որը Հորդանան գետում մկրտում է Քրիստոսին: Աղոթքում սպիտակ գույնի պարբերական խաղարկումը եթե մի կողմից խորհրդանշում է արդարության և անբծության գաղափարը, որ բնորոշ է Յովհաննես Մկրտչին ու նրա արարքներին, ապա մյուս կողմից, առարկայական առումով սպիտակ գույնը նույնանում է աղոթքին ուղեկցող հմայական արարողության մեջ հանդես եկող առարկաների գույնին՝ թան (հավանաբար՝ սպիտակ), ջուր, ասեղ, մատ: Ընդ որում ասեղը, որ իր մատին կպած՝ աղոթողը հանում է ջրով լի թասից, սիմվոլացվել է սպիտակ ձկան պատկերով, որին աղոթքում սպիտակ ջրից, սպիտակ ձեռքով բռնում, հանում է սպիտակ Ուհաննեսը: Այլ կերպ ասած՝ աղոթքի վիպական պատկերներով խորհրդանշվել է նրան ուղեկցող հմայական արարողության ամբողջական համալիրը:

Աղոթքի երկրորդ մասը պատկերում է զոհաբերման արարողություն, ուր զոհվող կենդանին սպիտակ ձուկն է, որին անձեռ բռնում են, անդանակ մորթում, անկրակ խորովում և անախորժակ ուտում և դրանով փրկում հիվանդին («մատաժուժեն ելավ», այսինքն՝ սրտամնայից ազատվեց): Այս ժխտական բառերով ներկայացված զոհեբերությունն ու զոհաճաշակումը, ինչպես արդեն նշվել է (տե՛ս չար աչքի աղոթքների № 38ա ծանոթագրությունը) ակնարկում է տվյալ արարողության ոչ թե իրական, այլ սոսկ ծիսահմայական, խոսքային բնույթը:

Աղոթքի առաջին մասում «սպիտակ» բառի, իսկ երկրորդ մասում **ան** ժխտականով կազմված բառերի տողասկզբային պարբերական կրկնություններով ստեղծվել է յուրահատուկ հանգիստություն, որով աղոթքի առաջին մասը տաղաչափորեն անջատվել է երկրորդ մասից, իսկ երկու մասերը միասին, նմանաձայն տարբեր բառերի հակադրությամբ՝ ուժեղացրել են հմայական խոսքի տպավորությունը և առաջ բերել հնչյունական որոշակի ռիթմ:

114բ. Խորագրված է «Սրտամնա էլածի աղոթք»:

Կցված է բանահավաք Գր. Երզնկյանի հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքը այսպես են կատարում. վեր են առնում մի թաս ջուր, դրան աղոթում են ասեղով, երեք անգամ կրկնելով. հետո ասեղը երեք անգամ սրտամնա էլածի շվքովն են քսում, ապա աղոթած ջուրը նրան խմեցնում»:

Տե՛ս 114ա ծանոթագրությունը:

114գ. Խորագրված է «Կերակրից զզվածի աղոթք»:

Աղոթքի վերջին տողը նկարագրված սիմվոլիկ զոհաբերության արդյունքն է, հիվանդության բուժումը, որ արտահայտվել է զոհված ձուկը չճաշակած՝ մարսելու

պատկերով: Մարսելն այստեղ նշանակում է ճաշակած ու դրանից զզված կերակուրի յուրացումը, մարսումը, իբրև հետևանք հմայական աղոթքի:

Տե՛ս 114ա ծանոթագրությունը:

115. Խորագիր չունի:

Առաջին երեք տողերում առկա են նախորդ աղոթքի տարբերակախմբի մի քանի մոտիվներ (սպիտակ անձ, սպիտակ ծով): Այդ տարբերակների սպիտակ Յովհաննեսին կամ սպիտակ ալևորին սույն աղոթքում փոխարինել է սուրբ Ստեփանոս Նախավկան, որ դարձյալ սպիտակ է և ունի սպիտակ ձի և դարձյալ հավաստում սրտամնայի աղոթքներում հանդես եկող սպիտակ անձի սրբությունը: Տե՛ս նաև 114ա ծանոթագրությունը:

Աղոթքի հաջորդ երեք տողերը կալի, խրճի և խրճից հատիկ պակասելու մասին ակնահատի (տե՛ս № 61ա-դ) աղոթքների համապատասխան տողերն են՝ փոքր-ինչ ձևափոխված և հարակցված սպիտակ անձի մոտիվաշարին: Նախավերջին տողը («Ասեղը երկաթ, ջուրը պողպատ») սրտամնայի աղոթքներին ուղեկցող ասեղով և ջրով կատարվող հմայական արարողության ակնարկումն է, որը և հենց հիվանդության բուժամիջոցն է՝ վկայված վերջին տողով («Սրտի կպած, պոկ արի»):

116ա. Խորագրված է «Մադաժաժի աղոթք»:

Աղոթքին կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «Վաղարշապատում, երբ մեկը զզվում է, մադաժաժ լինում որևէ կերակուրից, պառավ կանայք այս աղոթքով հեռացնում են այդ զզվանքը: Աղոթքից առաջ մի բաժակ ջուր են լցնում և ասեղի ծայրը ջրի մեջ դնելով՝ ասում այս աղոթքը. երբ ավարտվում է աղոթքը, բաժակի ջուրը տալիս են հիվանդին խմելու»:

Աղոթքում հանդես է գալիս ծովից բարձրացող ծառի պատկերը, որը խորհրդանշում է Տիեզերքի հնագույն տարածված պատկերացումը (տես չար աչքի № 38ա աղոթքի ծանոթագրությունը) և հաճախ է հանդիպում տարբեր աղոթքների բնագրերում (տե՛ս չար աչքի № 38ա-է, 51 աղոթքները):

Այստեղ դրսևորվել է նաև տիեզերական ծովի (աշխարհը շրջապատող օդային և ջրային տարերքի, այդ թվում երկնքի կամ երկնային ծովի) հնավանդ ծիրանագույն պատկերացումը (հմմտ. Վահագնի երգի «երկներ և զծովն ծիրանի» բանատողի հետ): Աղոթքում «ծիրանի» մակդիրը ոչ միայն ծովին է վերադրված, այլև այնտեղ հանդես եկող առարկայական ամբողջ համալիրին (ծովի, ծառի, ճյուղերի, բնի, թռչնածագի), որով գունային միասնականություն է ստեղծվել բոլոր առարկաների միջև: Գունայինից բացի, ծիրանի բառի հնգապատիկ կրկնությունները տողավերջին, առաջ են բերել նաև հնչյունական միասնություն՝ համահնչունություն կամ հանգակցություն աղոթքի առաջին հինգ տողերի միջև՝ շեշտելով տվյալ բառի գերակայությունը: Վերջինս դրսևորվել է նաև տվյալ բառասկզբի **Ց** բաղաձայնով և հնչյունաբանորեն նրան նմանվող **Ճ** հնչյունով սկսվող տարբեր բառերի (ծով, ծառ, ճուղք, ճուտ) կրկնություններում, որոնցով հնչյունաբաժշտական միասնական ձևավորում է ստացել աղոթքի առաջին հնգատող հատվածը: Հնչյունամանության (ալիտերացիա) վրա հիմնված տարբեր բառերի այս հնչյունախաղերը հին ծիսաառասպելական բնագրերի լեզվին յուրահատուկ բանաստեղծական հատկանիշ են և վկայում են տվյալ բնագրի խոր հնությունը: Իսկ աղոթքում հանդես եկող բոլոր առարկաների

բառային միավանկ կազմությունը (ծով, ժառ, ճուղք, ճուտ, բուն) դարձյալ արդյունք է միավանկ բառերի միտումնավոր ընտրության (վերջինս առկա է հնից վկայված ծիսաառասպելաբանական այլ բնագրերում ևս, հմմտ., օրինակ, «Ահա ծփայ նաւն ի ծովուն» միջնադարյան ծիսերգը):

116բ. Խորագրված է «Սըրտըմայի աղոթք»:

Ծ բաղաձայնի խաղացկուն հնչյունական կրկնություններն առկա են նաև սույն տարբերակում (տե՛ս 116ա ծանոթագրությունը): Աղոթքի վերջին տողերը պատկերում են հիվանդության ախտորոշումը («Աս մարդը սըրտըմավ ա») և բուժումը, որ կատարվել է հավանաբար կուժի գլխին դրված կապույտ ամանի մեջ ջուր լցնելով և ասեղ զցելով (հմմտ. 114բ ծանոթագրությունը): Այդ փաստն առավել պարզ ու հստակ է դրսևորված հաջորդ 116գ տարբերակի վերջին տողերում (տե՛ս):

116գ. Խորագրված է «Սըրտըմայի աղոթք»:

Վերջին երկտողում հռետորական հարցումով առաջադրված է սրտամնայի դեղը (իմա՝ բուժումը), որ է կժի գլուխը (իմա՝ աման), պողպատե ասեղը (հավանաբար գցած ջրով լի ամանի մեջ) և երկաթե (=ամուր, կարծր) քարը:

Տե՛ս նաև 116ա, բ ծանոթագրությունները:

116դ. Խորագրված է «Սրտամնա էլածի աղոթք»:

Գրառումը բանահավաք Գր. Երզնկյանի:

Աղոթքին կցված է Տ. Նավասարդյանի հետևյալ ծանուցումը. «Սույն աղոթքը ասելիս վարվում են նույնպես, ինչպես հիշատակված էր մեր ժողովածու 7-րդ գրքի հավելվածում, երես 133, աղոթք № 1»: Նկատի ունի իր «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» ժողովածուի VII գիրքը:

Նավասարդյանի մատնանշած աղոթքը զետեղված է սույն համահավաքի 114բ համարի տակ (տե՛ս ծանոթագրությունը):

Տողատումը կազմողինն է:

117ա. Խորագրված է «Եղվածի աղոթք»:

«Եղվածը» հավանաբար յուղալի կերակուրից խոցված կամ զգվածն է: Կցված է բանահավաք Գրիգորի Երզնկյանի հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքը երեք անգամ են ասում մի թաս ջրի վերա և ապա ջուրն եղվածին խմեցնում»:

Աղոթքը թուրքերեն աղավաղված բառախաղ է: Հմմտ. նաև հաջորդ տարբերակի առաջին երեք տողերի հետ:

117բ. Խորագրված է «Աղոթք սրտամնայի»:

Կցված է բանահավաքի սույն ծանուցումը. «Երբ <...> որոշում են, որ հիվանդությունը սրտամնա է, մի քանի առավոտ հետևյալ աղոթքը շնչալով մի գավաթ ջրի վրա՝ մի քիչ շաղ են տալիս երեսին, մնացածը խմեցնում, խորհուրդ տալով, որ թթու բաներ ուտի և զբոսնի գլուխն բարձր բռնած»:

Աղոթքի վերջին երկտողն ըստ երևույթին հմայական արարողության մեջ կիրառվող ջրամանն է ակնարկում:

118. Խորագրված է «Աղոթք թունավորվածի վրա»:

Սև օձը կթելու, մակարդելու, մածունը հիվանդին կերցնելու մոտիվը, տե՛ս չար աչքի (№№ 11գ, 14, 15, 16, 17, 35ե, ժա, 38բ, գ) և այլ աղոթքներում (№ 71):

Մայրամը եթե թունավորվածի անունը չէ, ապա հավանաբար Տիրամոր անունն է, իբրև բուժող սրբություն:

119. Խորագրված է «Հիվանդի աղոթք»:

Հիվանդության անունը թեպետ որոշակի չի նշված, բայց քանի որ տիպաբանորեն մասամբ հարում է 118ա աղոթքին, պայմանականորեն տեղադրվում է նրա կողքին:

Աղոթքին կցված է բանասացի հետևյալ ծանուցումը. «Իդա աղոթքը գասիս, լուցգին զըքսիս ճուրին մեչը»:

120. Խորագիր չունի և չի նշված, թե ինչ հիվանդության համար է ասվել: Ելնելով «թալալոց» բառի առկայությունից՝ ենթադրաբար համարվում է թալկանալու դեմ ուղղված աղոթք և պայմանականորեն դրվում այդ հիվանդության տակ:

Թալալել բարբառներում նշանակում է «թալկանալ, ուշաթափվել, նվաղել, թուլանալ»: **Թալալոց** որոշ բարբառներում մանկական հիվանդություն է, երբ երեխան դեղնում, ուշագնաց է լինում, ատամները կափկափում, շնչահեղձ լինում: Ժողովրդական ծիսական կենցաղում մեծ պասի առաջին կիրակին կոչվում էր «Թալալոցի կիրակի»: Մայրերը այդ կիրակին նշում էին հատուկ արարողություններով, որպեսզի երեխաներին զերծ պահեն նյարդային հիվանդություններից, մասնավորապես թալկանալուց, ուշագնաց լինելուց: «Թալալոց», երբեմն «ալալոց-թալալոց» միասին, բարբառներում նշանակում է նաև «փորձանք, պատահար, աղետ», որ հավանաբար թալկանալու, ուշագնաց լինելու իմաստի ընդլայնման ու ընդհանրացման արդյունք է, քանզի թալկանալն ինքնին փորձանք կամ պատահար է դիտվում:

Ինչպես երևում է աղոթքի բնագրից, թալալոցի բուժման սուրբ է համարվել Կիրակոսը (այլուրեք Ալաշկերտի ս.Կիրակոս), այլ աղոթքներում և երգերում այդ գործառնությունը հանդես է գալիս նաև սուրբ Թորոսը:

Աղոթողը դիմում է թալալոցի սուրբ Կիրակոսին, խնդրում, որպեսզի բերեն իր ձիերը, հագնի և գնա հասնի նրա տաճարին: Եվ այստեղ նա դեմ է առնում քուրդ հնձվորին, որը հենց հիվանդությունն է կամ նրա հարուցողը: Աղոթողը ս. Կիրակոսի զորությամբ պատժում է նրան, աչքերը երկնքին հառած խավարեցնում, իսկ ոտքերը բևեռում, գամում երկրին, այլ կերպ ասած՝ երկնքի ու երկրի միջև կապում, վնասագերծում է նրան:

121. Խորագրված են ԱՅ XXVI «Աղոթք ննջեցյալի», «ԱՐՉԱԳԱՆՔ»՝ «Աղոթք կոխի դեմ»:

«Արձագանք»-ում աղոթքի առաջին և երկրորդ քառատողերը բերված են իբրև կոխի դեմ ուղղված երկու անկախ աղոթքներ: Այդտեղ երկու աղոթքի համար էլ ծանուցված է միևնույն արարողությունը. «Ասում են հիվանդների շորերը մեռելի առաջ երեք անգամ թափ տալիս, երբ մեռելին անց են կացնում փողոցով»:

ԱՅ XXVI ծանուցում է հետևյալը. «Ննջեցյալին տանելիս հիվանդները դուրս են գալիս իրենց տան դուռը, և պառավ կանայք դուրս են բերում սրանց շորերը և թափ

տալիս», միաժամանակ ասում սույն աղոթքը:

«Եվ այս բոլորը այն նպատակով, որ մեզեցյալը հիվանդի չոռն ու ցավը իրեն հետ տանի»:

Աղոթքում գրեթե արտացոլված է ոչ միայն մրան ուղեկցող հմայական արարողությունը, այլև մեկնաբանված է վերջինիս իմաստը: Մեռելի առջև հիվանդի շորերի թափ տալը, ինչպես վկայված է վերջին երկտողում, ըմբռնվել է իբրև հիվանդություն հարուցող չար ոգիների թոթափում՝ գետնի տակ գտնվող դժոխքի կրակների մեջ: Ավելին. աղոթքն ուղեկցվել է նաև թքելու գործողությամբ, որ թեպետ բանահավաքների ծանուցումներում չի վկայված, բայց աղոթքում երկիցս առկա է: Թքելը չարը ոչնչացնելու, վերացնելու սիմվոլիկ արարողություն է, որ ուղեկցել է անեծքներով հմայական բանաձևերին:

Աղոթքում թքելով անիծվում է մեռելը իբրև չարահարույց, ըստ սնահավատքի՝ հիվանդությունն ու մահ հարուցող («ետ երթաս, առաջ չի գաս, Տուշմնիս դուռ չի գաս», հմմտ. «Երթալդ էղնի, գալդ չեղնի») մահվան ցանկություն արտահայտող անեծքի հետ): Նույն կերպ՝ թքելով, անիծվում է նաև չար սատանան (իմա՝ հիվանդություն հարուցող չար ոգին՝ ցավը), որ կառչել է հիվանդի հագուստներից:

Այդ կերպ աղոթքն ամբողջությամբ վերածվել է մեռելի և չար ոգիների դեմ ուղղված հմայական բանադրանքի:

122. Խորագրված է «Աղոթք կոխի դեմ»:

Ըստ բանահավաքի՝ ասվում է մեռելի առջև հիվանդի շորերը երեք անգամ թափ տալիս:

Տե՛ս 121 աղոթքի ծանոթագրությունը:

Աղոթքը ոճով թեպետ փոքր-ինչ գրականացված է, բայց պահպանել է բուն իմաստը, ըստ որի մեռելակոխը դիտվել է իբրև չար ոգի, որին հրամայվում է առնել իր փորձանքն ու մեռելի հետ հեռանալ տվյալ օջախից:

123. Խորագրված է «Աղոթք կոխի դեմ»:

Ըստ բանահավաքի՝ ասվում է մեռելի առջև հիվանդի շորերը երեք անգամ թափ տալիս:

Այս քառատող աղոթքը բաղադրված է անեծքի (ուղղված չար ոգուն), օրհնանքի (ուղղված մանկան բարգավաճմանը) և խնդրանք-աղերսանքի (ուղղված Քրիստոսին ու Տիրամորը) բանաձևերից: Նպատակը չարի ոչնչացումն է, հիվանդ զավակի առողջացումն ու աստվածային հովանավորությունը:

Տե՛ս նաև 121 աղոթքի ծանոթագրությունը:

124ա. Խորագրված են **Տաշրացի**՝ «Վախի աղոթք», ԱՅԽ - «Վախ բռնելու աղոթք»:

Բանահավաք Վր. Տաշրացին կատարել է հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքը երեք անգամ ասելով, նույնքան անգամ կապ են ձգում վախեցած երեխայի մոր գոտին և դնում երեխայի սնարի տակ: Ապա առավոտյան արձակում են կապերը: Նույն բանը երեք գիշեր շարունակ կրկնում են»:

Սա վկայում է, որ Տաշրացու տարբերակն էլ վախ բռնելու աղոթք է: Դեղին ծաղկի պատկերով, ըստ երևույթին, վախեցած երեխայի գույնն է խորհրդանշված, իսկ

ծաղիկը քաղելու, փնջելու, կապելու գործողություններով՝ մոր գոտու վրա հանգույցներ զգելու և արծակելու հմայական արարողությունները: Վերջին տողը՝ «Այ սիրտ տեղդ» սիրտը կրկին իր տեղը զգելու հմայական կարգադրությունն է, քանզի ժողովրդական ըմբռնմամբ՝ վախի հետևանքով սիրտը տեղաշարժ է կատարում, տեղից ելնում է, իսկ աղոթողի նպատակը այն կրկին իր տեղը զգելն է (հմտ. «Սիրտը տեղից թռչել», «Սիրտը վեր թռչել») վախի մասին ասվող դարձվածները):

124բ. Խորագրված է «Սիրդ չափել»:

Սիրտ չափելը նույնն է «վախ չափել» կամ «վախ բռնել» բուժման հմայական արարողության հետ:

Տե՛ս 124ա ծանոթագրությունը:

125. Աղոթքը բերված է երկու գրառումներով, որոնցից մեկը չունի առաջին տողը: Մեկ գրառումը խորագրված է «Վախի», մյուսը՝ փակագծերում «Երեխի վախի ժամանակ»:

«Ասիս-Մասիս սարեր» անվանումը գալիս է միջնադարից: «Ասիս-Մասիս լեռնէն ի վար» սկզբնատողով երկու երգ կա գրառված Խաչգռուզի կողմից 17-րդ դարի սկզբներին (1608 թ.): Այդ անունը հիշատակվում է նաև ժողովրդական երկու այլ երգերում, գրառված 19-20-րդ դարերում [տե՛ս **Մնացականյան 1956**, 115-116, 464]:

Ասիս-Մասիսը հավանաբար Սիս-Մասիս (= Մեծ և Փոքր Մասիսներ) լեռների անվանումն է, որ սուրբ է գիտակցվել հայոց մեջ: Այնտեղից է իջնում, ըստ աղոթքի՝ հայրերի հայրապետը, որը ձեռին ունի հրեղեն բուրվամ՝ լուսեղեն եզրերով և նրանից տարածվող լույսով ու խնկահոտով օծում հիվանդի տունը, դուռն ու օրորոցը, որպեսզի հիվանդը զերծ մնա վախից մինչև Քրիստոսի երկրորդ գալուստը, այսինքն՝ աշխարհի վախճանը:

126ա. Խորագրված է «Վախ չափելու աղոթք»:

Կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «3 անգամ են ասում, մյուս անգամներին «կարմիր, սպիտակ» ածականներ են տալիս ձիուն և շորին»:

Ապա «Վախ չափել» ենթավերնագրի տակ հանգամանորեն ներկայացվում է բուժման այդ հմայական արարողությունը. «Երբ ցանկանում են իմանալ, թե մինի հիվանդությունը վախենալուց է առաջացել, դիմում են վախ չափող կանանց, որոնց մի որևէ սուրբ պարզևել է այդ իմանալու շնորհքը: Վախ չափող կինը մի քանի անգամ երեսը խաչակնքելով քանդում է յուր գոտին, մի ծայրը տալիս է հիվանդի ձեռքը, մյուս ծայրից ինքը ձախ ձեռքով բռնում և «վախի աղոթքներից» մինը շշմջալով՝ աջ ձեռի արմունկը դնում բռնած տեղին և դաստակը աջ ու ձախ դարձնելով մեկնում գոտու վրա. ապա ձախ ձեռով՝ առանց գոտու բռնած տեղը թողնելու՝ առաջ է բերում և բռնում գոտու այն տեղից, ուր հասել էր աջ ձեռի ցուցամատը և այս կերպ մի կանգուն ևս չափելով՝ հիվանդին բռնել է տալիս երկրորդ կանգունի հանգած տեղից: Ապա բաց է թողնում առաջի կանգունը չափելուց հետո բռնած տեղը և կրկին երկու կանգուն չափում. եթե այս անգամ «ձեռքը երկարանալով» անցնում է հիվանդի բռնած տեղից, ասել է հիվանդը վախեցել է և այնքան սաստիկ, որքան ավելի երկարանում է ձեռքը. իսկ եթե «ձեռքը կուճ գալով» չի հասնում բռնած տեղին, նշան է, որ հիվանդությունը վախից չէ առաջացել:

Ղետո վախեցածին աղոթում են այսպես. վերցնում են նրա մոր գոտին, վախի աղոթքը երեք անգամ ասում, յուրաքանչյուր անգամին մի հանգույց ձգելով գոտու վրա և գիշերը դնում վախեցածի գլխի տակ»:

Ի դեպ, սույն հաղորդման վերջին հատվածը նույնանուն է 124ա աղոթքի ծանոթությանը, որ պատկանում է անվանի բանահավաք Վրեն Տաշրացուն: ԱՅ X գրքում հրատարակված Ե. Լալայանի «Բորչալու գավառ» աշխատության «Կախարդություն» բաժնում գետեղված հնայական աղոթքների մի մասը իրենց ծանուցումներով, այդ թվում նաև 124ա աղոթքը, նույնանուն է Վ. Տաշրացու 1887-ին «Նոր-Դար» լրագրում հրատարակած աղոթքներին: Փաստը վկայում է, որ Ե. Լալայանը Վ. Տաշրացու հրատարակած այդ նյութերը գրեթե նույնությամբ գետեղել է իր հիշյալ աշխատության մեջ:

Ինչպես սույն, այնպես էլ հնայական այլ աղոթքներում ու ծիսերգերում Յիսուսն ու Քրիստոսը հանդես են գալիս իբրև երկու տարբեր անձինք (տե՛ս նաև բ, գ, դ տարբերակները): Նրանք Մարիամ Աստվածածնի հետ միասին կազմում են ձիավոր սրբերի երրորդություն, որն ի հայտ է գալիս թե՛ վախի և թե՛ մանավանդ, ծծնդկանի (տե՛ս) աղոթքներում: Ձիավոր սրբերի այս երրորդությունը, անշուշտ անունների փոփոխությամբ, տարածված մոտիվ է ոչ միայն հայ, այլև եվրոպական շատ ժողովուրդների հնայական բուժաղոթքներում:

Սույն աղոթքում թեպետ երեք ձիավոր է հիշատակված, սակայն ակտիվ գործողությունը վերագրված է միայն մեկին, որը, ինչպես բանահավաքն է վկայում, աղոթքի եռակի կրկնության ժամանակ հանդես է գալիս երեք տարբեր գույների (սև, կարմիր, սպիտակ) ձիով ու հագուստով: Այս երեք տարբեր գույների փաստը վկայում է, որ ձիավորներից երեքն էլ մասնակից են հիվանդությունը խորհրդանշող թշնամու (դուշման) պարտությանը կամ ոչնչացմանը:

Երեք ձիավորների մոտիվը, դարձյալ կապված հիվանդության բուժման գաղափարին, արտացոլում է գտել ժողովրդական մի երգում, գրառված Վանից և բանահավաքի կողմից գետեղված «Սրբոց երգեր» շարքում: Այն բանահավաքի (Գ. Շերենց) կողմից վերնագրված է «Յիվանդի հավատք»:

*Էլեյք, տեսեյք վո՞վ էկավ:
- Իրեյք ձիավոր էկավ.
Վեր թևերաց խաչմ՝ կեր,
Էն խաչի տակ ծառմ՝ կեր,
Ծառի տակ ախայուր կեր:
Էն ախպրեն ծյուր վոլ խմեր՝
Խրեղեն խոսս....
Իմ խեր կնաց Յալբա քյաղայք՝
Արնե գեյտեր կապելու,
Մազե կարմունջ դնելու:
Որն էր արդար՝ ընցավ կնաց,
Որ մեղավոր՝ դառնիկ իլաց:
Ասաց՝ իմ մար, իմ մեր, ինչի՞ կու լաս.
Էն զորութեն ինչ մո քե կա.
Կաղը, կոր կ'բժշկեն,
Անդամալուծը քեյլըցուցեն:*

[ԿԱՍ, 67]

Այս վիպերգը, բաղադրված տարբեր մոտիվներից, շատ աղերսներ ունի ժողովրդական բուժաղոթքների հետ: Խաչակիր երեք ձիավորների խաչի հովանու տակ աճած ծառի և նրա տակից բխող աղբյուրի ջուրը կյանք և առողջություն է պարգևում: Մինչդեռ երկրորդ մասը՝ Յալբա (=Յալեպ) քաղաքի, արյան գետեր կապելու, մազե կամուրջ դնելու, վերջինիս վրայով արդարների անցնելու և մեղավորների լացի պատկերները ներկայացնում են հանդերձյալ աշխարհը, դրախտում և դժոխքում հոգիների վերջնական ապաստանման մոտիվներով,- մի պատկերացում և հավատալիք, որ հաճախ է հանդես գալիս ժողովրդական աղոթքներում:

Կյանքի և մահվան իրար հաջորդող այս պատկերները եզրափակվում են լացող մորը դիմելու և նրան իր զորությունը հիշեցնելու մոտիվով, որ հաճախադեպ է բուժաղոթքներում, մասնավորապես չար աչքի աղոթքներում, ուր Քրիստոսն է դիմում լացող Տիրամորը նույն հարցումով (հմմտ. № 35ա-ժ): Երգն ավարտվում է Քրիստոսի լավատեսական պատգամով՝ կաղին, կույրին, անդամալույծին բուժելու իր ավետարանական գործունեության հավաստիացմամբ, որը և կազմում է սույն վիպերգի բուն նպատակը՝ սրբազան անձանց նկատմամբ հիվանդի տաժած բուժման հավատը:

Սույն վիպերգը իր մոտիվների բաղադրությամբ ու նպատակներով մերձենում է հմայական բուժաղոթքների վիպական նկարագրական մասերին:

126բ. Խորագրված է «Վախ չափելու աղոթք»:

Ըստ բանահավաքի ծանուցման՝ ասվում է երեխայի վախը չափելու ժամանակ տերունական աղոթքից հետո:

Բուն աղոթքը առաջին ինը տողերն են, որոնց հարակցվել են սրբերին ու առաքյալներին բարեխոսության և օգնության կոչելու աղերսանքները:

Նախավերջին տողերում ողորմիքի բարեբանությամբ միմյանց են զուգորդվել հայ առաքելական եկեղեցու հիմնադիր Գրիգոր Լուսավորիչն ու ըստ երևույթին Յոննի Կոստանդին I (Մեծ) թագավորը (272-337 թթ.), որի օրոք (313 թ.) քրիստոնեությունը կայսրության մեջ ճանաչվում է պետական կրոն, իսկ ինքը՝ իր եկեղեցաշեն գործունեության պատճառով, հայ առաքելական և ռուս ուղղափառ եկեղեցիների կողմից սրբերի դասն է դասվում:

126գ. Խորագրված է «Աղոթք վախ բռնելու»:

Կցված է բանահավաք Քաջբերունու հետևյալ ծանուցումը. «Դարալագյազի Ազատակ գյուղում պառավ կինը իր գլխածածկի (լաչակ) մի ծայրը տալիս է վախեցած երեխայի ձեռքը, մյուսն ինքը բռնած՝ երեք անգամ մոտեցնում է երեխայի սրտին և հետևյալ աղոթքներից միմե արտասանում: Կամ բամբակից պատրույգ է ոլորում երկարությամբ երեխայի գոտկից մինչև նրա քիթը և աղոթելուց հետո այրում է նորան»:

«Թագա հացի հոտ եկավ» սկզբնատողով և երեք ձիավորների մոտիվով աղոթքների տարբերակները տես ծննդկանի (№ 146ա-լգ) աղոթքների շարքում:

Մետաղե իրերը, մանավանդ երկաթը, պողպատը և այլն ժողովրդական հավատալիքներով չարխափան, չարահալած են գիտակցվել և հմայություններում օգտագործվել են իբրև պահպանության միջոցներ: Աղոթքի վերջին տողում հիշատակված պատի շուրջը շղթա գցելու արարողությունը հենց այդ չարից պահպանելու նպատ-

տակն է հետապնդում, որ արտահայտված է նախավերջին տողում՝ «էլ չվախենաս սիրտն ի փորին»:

126դ. Խորագրված է «Չվախենալու աղոթք»

Աղոթքում ներկայացված պողպատե պատերով երկաթե տունը, որի դուռն են գալիս կանաչ զգեստով երեք ձիավորները, իր մետաղյա շինվածքով չար ոգիների ներգործությունից մարդուն պահպանելու այն երևակայական հմայական ապաստարանն է, ուր ցանկանում է ապաստանված տեսնել հիվանդին աղոթողը՝ երեք սուրբ ձիավորների հսկողության տակ:

Տե՛ս 126գ ծանոթագրությունը:

126ե. Խորագրված է «Սիրտ չափելու աղոթք»:

«Սիրտ չափել» նույնն է «վախ չափել»:

Տե՛ս 126 գ, դ ծանոթագրությունները:

Կազմված է «ճրագ, ճրագ ճշմարիտ» սկզբնատողով աղոթքների, երկաթե տան և երեք ձիավորների մոտիվների բաղարկումով:

127. Խորագրված է «Աղոթք վախ բռնելու»:

Տե՛ս 126 գ ծանոթագրությունը:

Աղոթքում դիմում է արվում աստվածաշնչյան **Դանիել մարգարեին**, որին ըստ լեգենդի, բաբելացիների ամբաստանությամբ, Աստիագես թագավորը օգնում է յոթ քաղցած առյուծներով բնակված գրի մեջ: Յոթ օր Դանիելը մնում է այդ հորում և Աստծո զորությունով ու հովանավորությամբ առյուծները նրան չեն դիպչում [**Դանիել ԺԳ, 27-41**]:

Դանիելն, ըստ լեգենդի, աղոթքում հանդես է գալիս իբրև չար գազաններ ու զեռուներ կապող-հմայող, որ դարձել է համեմատության եզր աղոթողի կողմից հմայության ավանդական միջոցներով (Սողոմոնի ձիու ձար, Աստվածածնի կաթ) վախը կալելու և կապելու արարողության:

128. Խորագրված է «Վախու աղոթք»:

8-րդ տողի հարցականը հրատարակչինն է:

Գորգսուն և Գորգմասուն հավանաբար հիվանդի անվան աղավաղված ձևերն են: Անհասկանալի է «եէր» բառը, եթե «մեր»-ի աղավաղումը չէ:

Աղոթքում գրույց է վարվում սուրբ անձի (զուցե ս. Սարգսի, հմմտ. առաջին տողը) հետ, որը հավանաբար ձիավոր է (հմմտ. ծննդկանի աղոթքների համապատասխան տարբերակների հետ, որտեղ նման հարցումով դիմում են սարուծոր պտտվող ձիավոր սուրբ անձանց):

129. Խորագրված է «Վախ բռնելու»:

Տե՛ս 126գ ծանոթագրությունը:

Աղոթքը պահպանական բնույթ ունի և բովանդակությամբ խիստ լավատեսական է: Կատարվում է հիվանդի անունից, որը հույսը դրել է իր ուսին, որտեղ, ըստ հավատալիքի, կանգնած հսկում է պահապան հրեշտակը: Ինքը հավատավոր է՝ աստված մտքի մեջ է, Աստվածամայրը՝ դեմքի վրա, Գաբրիել հրեշտակը, որ դարձյալ

պահապան է գիտակցվում, աջ թևի վրա է, որոնց պահպանության շնորհիվ էլ նա չի վախենում և ապահովված է զգում մինչև դատաստանի օրը՝ Քրիստոսի երկրորդ գալուստը:

130. Խորագրված է «Վախ բռնելու»:

Տե՛ս 126 գ ծանոթագրությունը:

Դարձյալ պահպանական աղոթք է վախի դեմ: Քրիստոսի խաչի յուրաքանչյուր բևեռ (մեխ) թե՛ իբրև սրածայր մետաղ և թե՛ իբրև սուրբ մասունք՝ ըմբռնվել է չարը խոցող, խափանող, չարից պահպանող միջոց:

131. Խորագրված է «Վախի աղոթք»:

Աղոթքը թեպետ փոքր ինչ աղճատված, բայց բովանդակությունն ընդհանրապես հասկանալի է:

Սուրբ Սարգիսը դիմում է կիսանից Մարիամ Աստվածածնին, որը պատմում է իր երազում տեսած փշե պսակի մասին (հավանաբար որդու գլխին դրված), որից նա սարսափել է: Տիրամայրը հարցնում է ս.Սարգսին նրա ով լինելը: Իմանալով այդ, նա խնդրում է ս.Սարգսին գնալ և իր ձիով ու սրով փրկել գերի ընկած մարդկանց, տվյալ դեպքում՝ վախեցածներին: Մարիամի սարսափը երագից՝ դարձել է աղոթքում վախի հիվանդագին իրադրությունը:

Տիպաբանական տարբերակները տե՛ս №№ 324, 420 ա-գ:

132. Խորագրված է «Վախեցածի աղոթք»:

Տիրամոր ծնկաչոք ողբն ու աղերսանքը ուղղված որդուն՝ Քրիստոսին, հանուն բարու կատարման և չարի խափանման, որի վրա է ամբողջապես կառուցված սույն աղոթքը, իբրև առանձին մոտիվ հանդես է գալիս հաջորդ՝ 133 աղոթքի վերջնամասում, հարակցված Քրիստոսի հարության և վերջին դատաստանի մոտիվներին:

133. Խորագրված է «Վախը բռնելու աղոթք»:

Աղոթքի առաջին 12 տողերը հմայական ավանդական աղոթքի մի ամբողջական տարբերակ է, որի վաղագույն մնուշներից մեկը վկայված է տակավին միջնադարից՝ «Հաւբալն նստեալ ի յանհուր և յանջուր և յանեղեմն դաշտին, լայր զերդ զայրի» սկզբնատողերով [տե՛ս Ալիշան 1895, 383]: Առավել մերձ տարբերակները առկա են բանավոր ավանդության մեջ և ասվում են գելկապի (№ 193), չար աչքի (տե՛ս № 35ա-ժգ) վերաբերյալ:

Այդ տարբերակներում սովորաբար ողբացող անձին դիմողը Քրիստոսն է:

Մինչդեռ սույն աղոթքում դիմողի անունը չի վկայված: Ելնելով աղոթքի բովանդակությունից, կարելի է ենթադրել, որ Քրիստոսի հովվին դիմողը թերևս Տիրամայրն է: Ներկա աղոթքում այդ ավանդական տարբերակին հարակցվել են Քրիստոսի հարության և վերջին դատաստանի առասպելական մոտիվները (ի դեպ, Քրիստոսի հարությունը ժամանակագրորեն շփոթվել է նաև երկրորդ գալուստի և հոգիների դատաստանի վախճանաբանական պատկերացումներին), այդ թվում նաև № 132 աղոթքում նկարագրված Տիրամոր ողբի ու աղերսանքի իրադրությունը:

134. Խորագրված է «Վախի աղոթք»:

Բանասացի, բանահավաքի, գրառման վայրի անունները չեն նշված:

Տողատունը կազմողինն է:

Չնչյունաբանական և բարբառային որոշ հատկանիշներ վկայում են, որ սույն աղոթքը գրառված է վիրահայերից: Այն իր նմանակն ու տարբերակները չունի հայ ավանդության մեջ, մինչդեռ հեռավոր կամ մերձավոր տարբերակները հանդիպում են վրացական հմայական աղոթքներում (հմնտ. **Ումիկաշվիլի 1964**, 163-164): Ավելին, սրա վրացական համառոտ տարբերակներից մեկը հայատառ վրացերենով գրառել է Գրիգորիս քահանա Երզնկյանը անցյալ դարի վերջերին Չաղպատից և կցել հայերեն թարգմանությունը, որ պահվում է Տ. Նավասարդյանի արխիվում: Ստորև դրվում է այդ գրառումը՝ բանահավաքի կից թարգմանությամբ.

*Գուլո, գուլիս ալազասա,
Գուլո, դաջեք ալազասա.
Կատա՞մ շագաշինա,
Գուե՞լմա շագաշինա,
Փռինվե՞լմա, անգելո՞գմա շագաշինա...
Գուլո, գուլիս ալազասա,
Գուլո, դաջեք ալազասա:*

Թարգմ.՝

*Սիրտ, արի քո տեղը,
Սիրտ հանգստացիր.
Արդյոք կատու՞ն վախեցրեց,
Օ՞ճը վախեցրեց,
Թռչու՞նը, հրեշտա՞կը վախեցրեց...
Սիրտ, արի քո տեղը,
Սիրտ, հանգստացիր:*

[ԲԱԲԱ FBI: 1189,02-1190,00]

Փաստը վկայում է, որ Լոռվա հայոց մեջ ընտանի է եղել վախի մասին ասվող վրացերեն այս աղոթքը, որի հայացած տարբերակներից մեկն էլ սույն № 134 ընդարձակ բանաձևն է:

135. Խորագրված է «Տղի վախ բռնելու»:

Բանահավաքի կողմից ծանուցված է՝ «Երեք անգամ կը կրկնեն»:

136. Խորագրված է «Աղոթք ֆշտիկին»:

Բանահավաք՝ Չայկ Սողոմոնյան, գրառման ժամանակը՝ հավանաբար 1950-ական թթ.: Բանահավաքը աղոթքի տակ փակագծերում դրել է աղոթողի կողմից հիվանդ հարսի սկեսրոջն ուղղված հետևյալ խոսքերը, որոնք վերաբերում են հիվանդության բուժմանը. «Չա՛յդը, հաքա, հարսը փորին վրան շեռով լաթ արա, ձքե, ու վաղը ըռինտ կըլա»: Այսինքն՝ լաթը մեզով թրջել, դնել հարսի փորին և նա հաջորդ օրը կառողջանա:

Հիվանդության անունն անծանոթ է, ըստ երևույթին կանացի հիվանդություն է, գուցե և հղի կնոջ:

137. Խորագրված է «Անծանոթ հիվանդության վերաբերյալ սուրբ Կարապետի աղոթք»:

Տողատունը կազմողինն է:

Հիվանդությունն ախտորոշված չէ, ուստի աղոթողը դիմում է անծանոթ հիվանդությանը՝ ցավին, թվարկելով նրա մի քանի հնարավոր հարուցիչները՝ ակնահարություն, լուսնահարություն և այլն: Նորը՝ նորալուսինն է, փուլը՝ լիալուսինը:

Ինչպես այլուր, այստեղ անծանոթ ցավը ևս անձնավորված է ըմբռնված, որին աղոթողը երդվեցնում է աստվածաշնչյան մի շարք սրբություններով (հմմտ. չար աչքի № 40 և այլ աղոթքների հետ): Աղոթքն, ամենայն հավանականությամբ, ասվել է հիվանդ երեխայի վրա, քանզի երեխաներն են նորալուսնից «զարկվում»՝ հիվանդանում, որ կոչվում է **Նորենցք**: Բացի այդ, աղոթքի նախավերջին տողում հիշատակված՝ «Սուրբ Կարապետի տվուկն ա», վերաբերում է հիվանդին (երեխա), որ ծնվել է, ըստ ծիսական սովորույթի, Ս.Կարապետին ուխտի գնալու, պաս ու ծոմ պահելու, մատաղ անելու և այլն հետևանքով: Ուստի և աղոթողը ապավինում է Ս. Կարապետի զորությանը, քանի որ հիվանդը նրա շնորհած պարգևն է, հավանաբար բուժողն էլ Ս.Կարապետն է լինելու և վերջինիս ձեռքով էլ ցավը հիվանդի մարմնից պիտի դուրս գա և հեռանա:

Աղոթքը երդմնեցուցական բնույթ ունի, որ բնորոշ է միջնադարյան հմայական աղոթքներին:

Սույն աղոթքի վրա, թեպետ և ժողովրդական, առհասարակ նկատելի է գրքային և կրոնական ազդեցություն, որ երևում է թեկուզ օրինաբանական սկզբնամասից և «Հայր մեր» տերունական աղոթքից: Բանահավաքի ծանուցումից պարզվում է, որ աղոթքը գրի է առնված քահանայի այրի Ասլի Մելիքյանից, որը տեսել է յոթ քահանաների օծում, իսկ ամուսինը՝ Տեր Ղուկաս քահանան, եղել է նշանավոր աղոթող և հիվանդներ բուժող: Ամուսնու մահից հետո է միայն Ասլին իրավունք ստացել աղոթքով հիվանդներ բուժելու:

138. Խորագրված է «Գիր ամենայն ցեղ ցաւոց բժշկութեան»:

Տողատունը կազմողինն է:

Նախորդ բանավոր աղոթքի հեռավոր տարբերակն է: Աղոթքի առաջին երկու բառերը՝ «ահ է զարիայ» ըստ երևույթին պարսկաարաբական ահու, «արատ, հիվանդություն» և զար կամ զայեր «վնասակար, չարաղետ» բառերն են, որոնք նշանակում են չարաղետ արատներ կամ հիվանդություններ: Հետևաբար, աղոթքի առաջին տողը պետք է հասկանալ այսպես. չարաղետ հիվանդությունները պատել են կապույտ և կարմիր ծովերը: Իսկ այդ ծովերը, հավանաբար, խորհրդանշում են տիեզերական տարածքը՝ երկիրն ու երկինքը (հմմտ. «երկինքն է ծով ծիրանի» ժողովրդական ըմբռնման հետ, որ գալիս է հնից՝ Վահագնի երգից):

Այս կերպ՝ աղոթքի առաջին տողը ներկայացնում է տիեզերական տարածքը տարբեր վնասակար հիվանդություններով բռնված լինելու իրադրությունը, որ երևում է նաև հաջորդ տողերում տարբեր և բազմապիսի հիվանդությունների թվարկումից: Ի դեպ, թվարկված հիվանդությունների քանակը հասնում է 12-ի (խիթք,

տենդ, ջերմ, գլխացավ, աչքացավ, սրտացավ, ոսկրացավ, տուփմա, դոլինջ, քամի, դեղնացավ, չարոց-դիվոց=դիվահարություն), որը ոչ միայն ուշագրավ է իր քանակական ցուցանիշով (12-ն իբրև տիեզերաժամանակային թիվ, հմմտ. երկնային 12 կենդանակերպ համաստեղությունների թվի և յուրաքանչյուրից սպասվող հիվանդության ախտարային հավատալիքի, տարվա ամիսների քանակի և այլնի հետ), այլև այնու, որ միջնադարյան ժողովրդական բժշկագիտական ըմբռնումներն ըստ երևույթին, հիմնականում հիվանդությունների այդ անուններով ու թվով են սահմանափակվել (հարկավ, ոչ բացարձակ իմաստով):

Այդ 12 հիվանդությունների անուններից զատ, աղոթքում հիշատակված են նաև հիվանդությունների հարուցման ժամանակային պահերը՝ չար օր և չար սիւս (ժամ), որ դարձյալ ախտարական հավատալիքներից է գալիս:

Աղոթքում անվանված բոլոր հիվանդություններն ըմբռնվել են անձնավորված, իբրև կենդանի ոգիներ, որոնց երդվեցնում է հմայողը («Թէ զինչ ազգ ցաւ որ իցես, երդունեցուցանեմ զքեզ»)՝ նրանց հալածելու, հիվանդից հեռացնելու, չբացնելու միտումով:

139. Խորագրված է «Աղոթք»:

Գրառված է 1950-ական թթ. կամ հետո, գրառող՝ Հայկ Սողոմոնյան:

Ընդհանուր բնույթի բուժաղոթք է, որի առանձին մոտիվները հանդիպում են չար աչքի №№ 35 բ, գ, է, ժա, ժգ, ժե, ժզ, 37 ե, 38 ա, գ, 39ա-գ, 40 աղոթքներում:

140. Խորագիր չունի: Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ աղոթքն ասվում է մոմ թափելով զուշակություն անելիս, հավանաբար հիվանդության բնույթը պարզելու համար: Աղոթքում թեպետ դիմում է արվում տարբեր սրբերի և սրբությունների, բայց աղոթողի խոսքն ուղղված է հիմնականում սուրբ Կարապետին, որից, ըստ բանահավաքի ծանուցման, իր կախարդողի և բուժողի շնորհքն էր ստացել աղոթող՝ նորբայազետցի Մոմճոնց Սսլիկ պառավը:

Սուրբ Կարապետը նորկտակարանյան Հովհաննես Սկրտչի մակդիրներից մեկն է, որ հայ քրիստոնեական ավանդության մեջ զործածվում է իբրև առանձին սրբանուն՝ զուգահեռ ս. Հովհաննեսին: Հայ ավանդության մեջ այդ սուրբն օժտված է յոթ անուններով՝ Հովհաննես, Սկրտիչ, Կարապետ, Վարդապետ, Մարգարե, Առաքյալ, Մարտիրոս: Նրա գլխավոր սրբատեղին գտնվում էր Մուշում, Քարքե լեռան վրա: Նա ժողովրդի մեջ հաճախ հորջորջվում էր Մշո սուլթան սուրբ Կարապետ կամ՝ Սուլթան սուրբ Կարապետ կոչումներով:

141. Խորագրված է «Աղոթք հիվանդի»:

Այս, ինչպես նաև հաջորդ 142, 143 աղոթքները զուրկ են հմայական բնավորությունից, ունեն սոսկ պաղատական, աղերսական բնույթ, ուղղված քրիստոնեական տարբեր սրբերի ու սրբությունների՝ հիվանդին բուժելու նպատակով:

142. Խորագրված է «Հիվանդի վերաբերյալ աղոթք»:

Քրիստոնեական ջերմեռանդությամբ աղաչանք է աստծուն՝ հիվանդին բուժում հայցելու նպատակով:

Տե՛ս № 141 ծանոթագրությունը:

Ստորև դրվող հիվանդի վրա ասվող աղոթքն ունի բացահայտ գրական ծագում.

*Յոզի Մարիամու, լուսավորեա զիս,
Մարմին Մարիամու, մաքրեա զիս,
Քաղցր կաթն Մարիամու, դարձո զիս,
Արտասուք Մարիամու, մաքրեա զիս,
Փոխունն Մարիամու, հաստատեա զիս.
Մարիամ, Մայր շնորհօք, բարեխօսեա
Վասն մեր քաուրեան, թողութեան մեղաց մերոց:*
[ԶԲ, 6/ Ձավախք]

Աղոթքն, ըստ բանահավաքի ծանուցման, ասվել է կաթուղիկ հայերի միջավայրում: Այն թեպետ վերնագրված է «հիվանդի վերա», ըստ էության՝ հիվանդի կողմից Տիրամորն ուղղված աղերսանք է՝ հոգու փրկության, մաքրագործման, քավության ու մեղքերի թողության վերաբերյալ, որ բնույթով մերձենում է մահվանից առաջ կատարվող վերջին օծման ծիսական աղոթքներին:

Տե՛ս № 141 ծանոթագրությունը:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ II

1 (143). Խորագրված է «Գիր դիւացհար մարդոյ վերայ, կարդայ կամ գրէ, վերայ պահէ, լաւանայ Աստուծով»:

Աղոթքի վիպական սկզբնամասում պատկերված է տիեզերական ծառը՝ գագաթին նստած արծիվով, որ հաճախ է հանդիպում միջնադարյան գրավոր բուժաղոթքներում:

Ծառի և արծվի բնական կերպարները խիստ խաթարված են. ծառը պատկերված է առանց ճյուղերի, տերևների ու արմատների, իսկ արծիվը՝ առանց գլխի, ոտքի ու թևերի: Դա տիեզերքի խաթարված պատկերն է, որ առաջ է եկել մարդու հիվանդության հետևանքով, քանի որ մարդն ու տիեզերքը առասպելաբանական հայացքով հավասարաձևունակ են ըմբռնվել [տե՛ս **Հարությունյան, 2000**]:

Մարդու և տիեզերքի այս խախտված վիճակը վերականգնելու նպատակով աղոթքում հնայագործի (տիրացու Գրիգորի) կամքով հանդես են գալիս հրեշտակներն ու հրեշտակապետերը, որոնք երիցս (աղոթքի շարունակության մեջ հրեշտակներն ու հնայագործը շփոթվել են միմյանց) քրիստոնեական սրբերով ու սրբություններով (365 սրբեր, 24 մարգարեներ, 12 առաքյալներ, 72 աշակերտներ, Սողոմոնի մատանի, Մովսեսի աստվածագիր տախտակ, Ահարոնի պատմուճան, Քրիստոսի թաշկինակ, խաչի չորս մեխ, Տիրամայր, ս. Կույսի քաղցր կաթ, ս. Երրորդություն և այլն) կալում, կապում են հիվանդությունը հարուցող չար ոգուն, և դրանով վերականգնում մարդ-տիեզերքի (միկրոկոսմոս) խաթարված վիճակը առողջությամբ:

Աղոթքը կառուցվածքով կապքի հնայական բանաձևի խիստ ընդլայնված նմուշ է: Այն բաղադրված է վիպական սկզբնամասից (1-14 տողեր) և կապքի երեք ընդարձակ բանաձևերից (15-45, 46-73, 74-92 տողեր), որոնցից երկուսն ավարտվում են անեծքի ավանդական բանաձևերով («Չիք ես, չիք դառնաս» և այլն), իսկ վերջինը՝ հիվանդին առողջանալու ցանկությամբ («եղիցի բժշկութիւն»):

57-68 տողերում հնայողի խոսքը վերաբերում է Յ4Ձ (366) հիվանդությունների և նրանց անձնավորված կամ առարկայացված պատկերացումներին, իսկ 75-84 տողերը՝ հիվանդություն հարուցող չար ոգու բնակված տեղերին ու չարքերի տեսակներին (Բեհեզդեբուդ, դև, սատանա, ալ, քաջք, կենտրավրոս (կենդար), նոփիաջն): Անուններից շատերն աղավաղված են և անհասկանալի: Յ4Ե (365) կամ Յ4Ձ (366) թվերը, որոնք հիշատակվում են այս և այլ աղոթքներում, տիեզերական ժամանակի թվեր են (արեգակի շուրջը երկրի կատարած տարվա շրջապտույտի օրերի քանակը), որոնցով միջնադարյան ավանդության մեջ արտահայտված է թե՛ քրիստոնեական սրբերի, թե՛ հիվանդությունների, թե՛ մարդու մարմնակազմական երակների կամ մկանների (հմմտ. Սայաթ-Նովայի «Իրեք հարուր վացուն ու վից ամեն անդամտ դարարի» տողը) քանակը:

Տողատունը կազմողինն է:

2 (144). Խորագրված է «Աղօթք այսահարի»: Փակագծերում ծանուցված է. «Վիզն կապէ կամ վրան կարթայ», այսինքն՝ ոչ միայն աղոթք է, այլև հմայագիր հուռութք:

Սա ևս նախորդ աղոթքի նման հմայական ընդարձակ գրական ստեղծագործություն է, երկուսն էլ բերված են նույն ձեռագիր բժշկարանում (գրված 19-րդ դարի կեսերին) և երկուսի հմայող աղոթքարարը միևնույն անձն է՝ տիրացու Գրիգորը:

Աղոթքն ուշագրավ է մի քանի առումներով: Առաջին մասում (1-25 տողեր) հմայող աղոթողը (տիրացու Գրիգոր) հանդես է գալիս իբրև չար կախարհ, իբրև դևերից գայթակղված և աստծոց մերժված, որ զբաղվում է չար կամ սև հմայությամբ՝ կալում և կապում է երկինքը և երկիրը, արևը, լուսինն ու աստղերը, ծովը, գետերն ու ակունքները, ծառերը, թռչունները, կենդանիները, ձկներն ու սողունները, մարդկանց՝ տղամարդկանց և կանանց, տարբեր դասերի ներկայացուցիչների, մի խոսքով՝ ամբողջ տիեզերքը իր տարրերով, վերից վար հերթագայությամբ, ամբողջը վնասելու և խաթարելու դիտավորությամբ:

Երկրորդ մասում (26-34 տողեր) հմայողը ենթարկվում է աստծոն և նրա հրամանով կատարում հակառակ գործողությունը՝ կախարդական կապանքներից արձակում ողջ տիեզերքը: Իսկ հաջորդ մասերում (35 և հետագա տողեր) քրիստոնեական հավատքի սրբություններով հմայողը երդմնեցման է ենթարկում բոլոր չար դևերին ու սատանաներին կապելու սպառնալիքով՝ չմերձենալու և չկախարդելու աստծո արարածներին և իրեն՝ տիրացու Գրիգորին:

Այլ կերպ ասած՝ աղոթքում պատկերավոր ձևով իրար են հակադրված ու ներկայացված հմայության չար և բարի տեսակները, որոնցից առաջինը համարվում է դիվային, հակաբնական ու հակամարդկային, իսկ երկրորդը, ընդհակառակն, աստվածային, բնական ու մարդասիրական:

Մյուս կողմից՝ կախարդությունը դիտված է իբրև հեթանոսական արարք, իբրև աղանդավորների ու դյուբքերի չար գործունեություն, որին հակադրված են քրիստոնեական սրբությունները իրենց մարդասիրական նպատակադրումով՝ հեթանոսական չարն ու չարիքը կանխելու, վնասագերծելու, աշխարհի ու մարդկության բարգավաճումն ապահովելու ձգտումներով:

Աղոթքի վերջաբանը (78 և հետևյալ տողերը) ձևով նման է միջնադարյան ձեռագրերի չափածո հիշատակարաններին, ուր ընդհանրացված է աղոթքում առաջադր-

ված չարը հալածելու և բարին առաջնորդելու մարդկային բարօրությունն ապահովելու գաղափարը:

3(145). Խորագրված է «Գիր զօրավոր վասն դիւահարի, այսահարի և չար նիաթի»:

Քաղված է հին ձեռագրերից:

Աղոթքում թվարկված չարահալած աստվածաշնչյան սրբությունների մեջ (որոնք թվարկվում են գրավոր և բանավոր այլ աղոթքներում ևս) ուշագրավ է ահեղատեսիլ Աստծո բազմած քառակողմ աթոռը՝ չորս կողմերը խորհրդանշող մարդու, առյուծի, արծվի և եզան պատկերներով: Ըստ ամենայնի նկատի են առնված չորս ավետարանիչների սիմվոլները. (Մատթեոս=մարդակերպ հրեշտակ, Մարկոս=առյուծ, Հովհան=արծիվ, Ղուկաս=եզ): Ըստ աղոթքի իմաստի՝ աստվածային կարգն ու օրենքը խարըսխված են չորս ավետարանների անսասան ուսմունքի վրա:

Աղոթքում հիշատակված բոլոր սրբությունները չարահալած են, որ արտահայտված է աղոթքի վերջընթեր հմայական բանաձևերում («Դևքն հալածին, / Սատանայքն սարսին, / Չար ակն պատառի, / Չար նիաթն խափանի, / Չար աչքն կուրանայ, / Չար սիրտն չորանայ»): Այստեղ հիշատակված են միաժամանակ հիվանդության հարուցիչները՝ դև, սատանա, չար աչք, չար սիրտ:

Տողատուները կազմողին են:

Գ. ԾՆՆԴԿԱՆԻ ԵՎ ՆՈՐԱԾՆԻ (№№ 146-158)

Հայ հմայական աղոթքներում, չար աչքից հետո, քանակով երկրորդ տեղն են բռնում ծննդկանին (տղոցկան) և նորածնին չար ոգիների, մասնավորապես ալի և թպղայի չար ներգործությունից պահպանելու աղոթքները: Ըստ ժողովրդական հավատալիքների՝ չար ոգիների ազդեցությանը միշտ ենթակա են ծննդկանն ու նորածինը, և այդ հավատալիքային հիմքի վրա էլ ձևավորվել են զանազան առասպելական պատկերացումներ, գրույցներ, ծիսահմայական արարողություններ ու արգելքներ, որոնց կիրառության շնորհիվ ջանում են ծննդաբերության ցավերից թուլացած ծննդկանին և մանավանդ թույլ ու անօգնական նորածնին զերծ պահել նրանց սպառնացող զանազան վտանգներից ու հիվանդություններից:

Այդ նպատակով ծննդկանի նկատմամբ կիրառել են հմայական պահպանության տարբեր միջոցներ: Դրանց մեջ առաջին հերթին մտել են մետաղյա սուր գործիքները (դանակ, կացին, շամփուր, մկրատ, ասեղ) և այլ առարկաներ (շղթա, մատանի, ապարանջան, բանալի), ինչպես նաև կենցաղային մաքրող իրեր (ավել) և իհարկե տարբեր հումուրներ և հմայական աղոթքներ: Այդ բոլոր գործիքներին ու առարկաներին վերագրվել է չարահալած հատկանիշ:

Վասպուրականում, օրինակ, երկուների պահին տատմայրը վերցնում էր մի շամփուր և նրանով խաչեր գծում սենյակի չորս պատերին, որպեսզի չարքերը հալածվեն և չկարողանան մերձենալ ծննդկանին: Ապա՝ նա այդ շամփուրը տալիս էր ծննդկանի ձեռքը և ինքը սկսում էր աղոթել: Այդ նույն նպատակով ծննդկանի մոտ դնում էին մետաղե շիշ, սուր, դաշույն, Ավետարան, Նարեկ և զանազան հմայիլներ [ԱՀ XX, 166-167]:

Ապարանում ծննդկանի գլխատակը դաշույն էին դնում, թրով գլխավերևը օղում հարվածում էին և պարանով պատում անկողնի չորս բուրդը [ՓԺ, 64]: Շիրակում ծննդկանի բարձի տակ կամ անկողնու շուրջը դնում էին սուր և հրացան [ՆԴ, 1885, № 25]: Գանձակում թե՛ ծննդկանի և թե՛ նորածնի բարձի տակ կամ օրորոցում դնում էին սուր, սուր երկաթ՝ ծայրին սոխ ամրացրած, խոզի մազ, Նարեկ, հմայիլ: Իսկ հղի կինը ուսին պողպատի կտոր էր ամրացնում կամ մատը պողպատի մատանի դնում: Գիշերը տանից դուրս գալիս՝ նա ամուսնու դանակը դնում էր ծծերի մեջ կամ էլ, երբ գիշերով կաննում էր ջուր խմել՝ պողպատի կտոր կամ էլ կացին էր դնում ոտների տակ և ապա ջրին ձեռք տալիս [Լալայան 1988, 365, 369]: Բաբերդում ծննդկանի անկողնի մոտ ակիշ ու մկրատ էին դնում [ԲԲ, 523], Ջավախքում՝ ակիշ [Լալայան 1983, 168], Մալաթիայում՝ մկրատ ու դանակ [ԲԳ, 333], Ռոտոսթոյում՝ ավել [ԲԲ, 348], Սդերդում, մինչև քառասունք լրանալը ծննդկանի մոտ մի կտոր երկաթ էին դնում, իսկ ջուր խմած պահին՝ ասեղ էին գցում բաժակի մեջ. նորածնի վրա ևս ասեղ էին ամրացնում [ԲԳ, 315]: Մունճուսունում ծննդկանի կողքին ակիշ էին դնում, իսկ նորածնի վրա՝ հաց [ԲԲ, 474]: Այնուամենայնիվ ծննդկանի գլխին Նարեկ էին դնում, իսկ նորածնի գլխատակին՝ հացի կտոր կամ նշխար [ԲԳ, 647]:

Այս բոլոր նախազգուշական միջոցների կիրառման նպատակն այն էր, որպեսզի չար ոգիները, մասնավորապես ծննդկանին ու նորածնին վնասող ալերն ու թպղանները չմերձենային նրանց:

Այս ոգիները թշնամաբար են տրամադրված հատկապես մարդկային ցեղի բազմացման դեմ [Աբեղյան 1975, 95]: Ալը (ժողովրդական լեզվում հաճախ գործածական է հոգնակի ալք ձևը) իգական ոգի է: Ըստ Ջավախքում պատմվող մի պատճառական առասպելական զրույցի՝ աստված Ադամին ստեղծելուց հետո ստեղծում է Ալին իբրև նրան ընկեր: Ալը հրեղեն էր և միաչքանի, մինչդեռ Ադամը հողեղեն էր, և նրանք բնավ իրար չէին սազում: Այդ պատճառով էլ Ադամը չէր սիրում Ալին: Աստված այդ տեսնելով՝ ստեղծում է Եվային: Այդ օրվանից Ալը թշնամանում է Եվայի և նրա ցեղի հետ:

Ալերը կանանց վնասում են հատկապես ծննդաբերության ժամանակ: Նրանք մտնում են կանանց փորը, ուտում ծննդկանի և նրա զավակի փայծաղը, որի հետևանքով վերջիններս մեռնում են [Լալայան 1983, 236]:

Այս հավատալիքը հին է, վկայված տակավին միջնադարից և տարածված հայկական շատ ազգագրական շրջաններում:

Ժողովրդական պատկերացումներում ալը միշտ ներկայանում է կնոջ կերպարանքով, որ վկայված է անգամ նրան տրվող **ալապուճուկ** և **մանավանդ** ալիպառավ համանիշ անուններում:

Մալաթիայում, օրինակ, ալը պատկերացվում է «շիկագույն ու գռուզ մազերը աչքներեսը թափթփած, միջակ հասակով, կապույտ աչքով, ձեռվներն ու ոտվները հինայած, ցամքած ու չորցած, վառվռուն ոստոստիկ պառավի» տեսքով, որը մերթ իր այս բնական կերպարանքով է հանդես գալիս, մերթ էլ որևէ կենդանու տեսքով է ներկայանում տղոցկաններին և նորածիններին և հանելով նրանց թոքերը՝ տանում է մոտակա անտառներից մեկն ու ուտում իր ընտանիքի հետ [ԲԱ, 524]:

Մունճուսունցիների պատկերացմամբ՝ ալը դեռատի հարս է, որը ճնշում է տղոցկանին, և եթե թոքը հանելով տանի ջուրը գցի՝ տղոցկանն իսկույն կմեռնի: Եթե այդ պահին տղոցկանը ալի մատը խածնի, իսկույն ալը կհպատակվի տղոցկանին [ԲԲ, 488-489]:

Ալերը բազմանուն են, ունենում են իրենց գավակները («ալքի որդիք»), որոնց մայրերը կերակրում են ծննդկանի և նորածնի յարդով: Աղոթքներում և զրույցներում ալի մայրը հաճախ հանդես է գալիս իր գավակների հետ: Ընդ որում դրանց թիվը, ըստ որոշ աղոթքների՝ հասնում է 12-ի:

Պարտիզակցի մի պառավ ճանապարհի վրա մի աղջիկ է գտնում, որ լալիս է և ասում. «Իմ մամաս տըրհա ճիկյար չի բերավ»: Պառավը խղճում է աղջկան, նրան լավ ուտելիք խոստանում, բերում տուն: Գիշերը ալը գալիս է, պառավի դուռը ծեծում և ասում. «Աղջիկս տվեք»: Տանեցիները կարծելով, որ եկողը աղջկա տերն է՝ դուռը բացում են և աղջկան հանձնում են ալին: Վերջինս տեսնելով, որ իր աղջկա ճակատի մազերը կտրել են՝ զայրանում է և անիծում. «Ձեզի գեշ բան չեմ ըսեր. միմակ ասկե ետքը ձեր տանը մեջը հողե սաղ աման չի ըլլա»: Եվ այդպես էլ լինում է [ԲԲ, 542]:

Շիրակցիների պատկերացմամբ՝ ալը ծննդկան կնոջ ոխերիմ թշնամին է: Նա շարունակ պտտվում է ծննդկանի անկողնու շուրջը և միջոց է որոնում սպանել նրան նորածնի հետ: Ծննդկանին մենակ գտնելով՝ ալը գողանում է նրա յարդը և շտապում դեպի գետը, ուր վճանալով յարդը՝ ազահաբար լափում է: Հետևանքը լինում է ծննդկանի մահը: Եթե ալը դեռ յարդը չի հասցրել գետը, «Սողոմոնի» նայող մեկը (աղոթող-հմայող) կարող է գրի զորությամբ յարդը ետ առնել ալի ձեռից և ծննդկանին մահից փրկել: Երբ ալը տանում է ծննդկանի յարդը, այսինքն՝ երբ ծննդկանը մահամերձ է լինում, ամբողջ գյուղը լցվում է ծննդկանի տունը, հարայ-հրոց բարձրացնում, հրացաններ կրակում, որպեսզի ալը վախենա և յարդը թողնի փախչի [ՆԴ, 1885, № 25]:

Արևմտահայ որոշ գավառներում ալերին հաճախ շփոթել են քաջքերի հետ և նրանց քաջքերի նման անվանել են «քանց զմեզ աղեկներ» (մեզանից լավեր): Ալերի վերաբերյալ պատմվել են գրեթե նույն զրույցները՝ ոգիների նույն գործառույթներով, ինչ քաջքերի համար են ասվել և պատկերացվել:

Շապին Գարահիսարում, օրինակ, ալերի չար ու վնասակար գործառույթներին զուգահեռ հավատացել են նաև նրանց բարի արարքներին, որ զուգամիտվում է նույն քաջքերի երկվական՝ բարի և չար բնույթին: Այնտեղ ալերին կամ ալքերին անվանել են «քըզ մեզ աղեկներ»: Հավատացել են, որ նրանք տղոցկանների թշնամիներ են, բայց լույս ցերեկով կամ գիշերը ճրագ վառած ժամանակ չեն կարող մարդուն մոտենալ: Ուստի մինչև նորածնի մկրտելը, ճրագը մինչև լույս վառ են թողել ծննդկանի մոտ՝ միշտ մեկի հսկողությամբ, իսկ եթե հարկ է եղել ծննդկանին մենակ թողնել, ապա խստիվ պատվիրվել է, որ եթե մեկի ձայնն առնի, անմիջապես տեղում նստի, խաչակնքի և աղոթի: Քանզի ալը նման դեպքերում գալիս է և ծանոթ մեկի ձայնով ու արտասանությամբ դիմում ծննդկանին. «Բացվե՛ր ես, ախչի՛՝ ծածկվե՛» ասում և մոտենալով նրան՝ արագ փորից քաշում հանում է յարդը և տանում աղբյուր: Ջուրը զարկելուն պես՝ ծննդկանը մեռնում է, իսկ նորածնի ձայնն էլ կտրվում է, բերանը ծռվում, մեծանում: Հավատացել են նաև, թե ալը լավ երեխային վերցնում է և իր վատ գավակին դնում նրա փոխարեն: Կանայք հիվանդ և նիհար երեխա տեսնելիս՝ ասել են «Ալքու փոխած» կամ «Ալքու կոխած կը լմանի» [ԲԳ, 232]:

Այս նույն հավատալիքը առկա է եղել Մարզվանի, Սղերդի, Մալաթիայի հայության մեջ: Մարզվանում նորածնին որոշ ժամանակ մենակ չէին թողնում՝ վախենալով թե «մեզմե աղեկները» նրան կփոխեն իրենց տգեղ երեխայի հետ: Կամ էլ երեխայի օրորոցը բաց չէին թողնում, որպեսզի «մեզմե աղեկները» իրենց երեխային մեջը

չքննեցնեն [ԲԳ, 428]: Սղերդում, երբ նորածինը շատ նիհար էր լինում, ասում էին «Մե-
նե աղեկները փոխեր են» [ԲԳ, 315]: Մալաթիայում քառասունքկոխով հիվանդացած
երեխային համարում էին «մեզմէ աղեկների» կողմից մեկ ուրիշ երեխայով փոխված
[ԲԱ, 841-842]:

Չար ոգիների կողմից երեխաներին փոխելու այս հավատալիքը ևս հին է, որ
վկայված է տակավին 5-րդ դարից: Ըստ Մ. Խորենացու՝ իր ժամանակ հավատացել
են, թե «վիշապազունք գողացան զմանուկն Արտավազդ և դև փոխանակ եղին»
[Խորենացի Բ, կա]:

Ալերին ևս քաջքերի նման կարող էին բռնել, բերել տուն, աշխատեցնել, և
նրանք տանեցիներին այլևս վնաս չէին տալիս:

Շապին Գարահիսարում հավատում էին, որ ալը բթամատ և բթամատի եղունգ
չի ունենում, ուստի եթե մեկին հաջողվի նրա վրա ասեղ շուլալել, ապա նրա հմայքը
կկորչի և այլևս չի կարող աներևութանալ: Ով ալ բռնի՝ նրա տունը կհարստանա,
ամեն ինչով կառատանա՝ «եղեն թող լլեն, մեղրեն թող խմեն», - ասում են սովորա-
բար նման դեպքերում: Ալը ինչի վրա որ ձեռք դնի՝ անհատում կլինի [ԲԳ, 232]: Ալ
բռնած և հպատակեցրած տները կոչվել են «ալի օջախ» կամ պարզապես «օջախ»:
Նման տներից լաթի կտորներ են վերցրել, դրել ծննդկանի գլխատակը, որպեսզի ալը
նրան «չկոխի» [ԲԲ, 488-489]:

Մալաթիայում պատմված մի գրույցով՝ մի մարդ այգին բահով փորելիս՝ տես-
նում է հեռվում շտապ քաղաք գնացող մի կնոջ: Նա բահը խրում է գետնի մեջ և մո-
տենում կնոջը: Կինը այլևս չի կարողանում տեղից շարժվել, քանզի բահը հողում
խրելուց կապվել էր: Նա շատ է թախանձում իրեն ազատել: Երկար հարցուփորձից
հետո խոստովանում է իր ալ լինելը: Մարդը ալին բերում է տուն և բանտարկում
ախոռում: Ալը բազմաթիվ խոստումներ է տալիս մարդուն, արտոնություններ շնոր-
հում, որպեսզի այդ մարդու ներկայությունից ալերը փախչեն, հալածվեն [ԲԱ, 524]:

Նման գրույց և կենդանի հավատալիք է գոյություն ունեցել Ալնում՝ կապված
Քեչյանների գերդաստանի նախնիներից մեկի հետ: Քեչյաններից «քաջասիրտ անձ
մի լեառն Ալին հանդիպելով, որի ձեռքը տղացկանի սիրտ մը կա եղեր՝ մարտնչած է
հետն և Ալն խոստացած է բնավ Քեչյանի տունն ոտք չկոխել: Եվ եթե տղացկանի մի
տունն Քեչյանի տնեն գիրք, բեռե, մկրատ կամ այլ իր մը գտնվի՝ այն տունն չի մո-
տեր: Ուստի այս ավանդության համեմատ, այժմ իսկ Քեչյանց տունեն գիրք և այլն
տանելով՝ ծննդաբերին անկողնու և բարձին ներքև կդնեն կամ տղացկանն յուր վրա
կը պահե մինչև 40 օր, զի վտանգը 40 օրվան մեջ է եղեր»: Այս փաստերն ու հավա-
տալիքները հաղորդող Դ. Ճանիկյանը իրավացիորեն նկատում է, թե միջնադարյան
հմայիլների մեջ հաճախ հանդիպող «սուրբ Սիսին ու Սիսանեին վերագրյալ դերն
աստ Քեչյաններու նախահարց միայն տված է» [ԴԱ, 154]:

Եվ հիրավի, բերված գրույցներն իրենց հիմնական մոտիվներով գրեթե նույնա-
կան են միջնադարյան հմայական աղոթքներում հաճախ հանդիպող վիպական այն
մոտիվներին, երբ սրբերը դաշտում կամ լեռներում հանդիպում են ալին, կապում,
խոստովանեցնում նրա արարքները, իսկ վերջինս խնդրում է իրեն ազատ արձակել՝
փոխարենը երդվելով չմերձենալ այն անձանց, ովքեր կհիշատակեն այդ սրբերի
անունները (հմտ. № 159 ա-իզ աղոթքները):

Չաջորդ չար ոգին, որ ժողովրդական հավատալիքներով վնասում է հատկա-
պես նորածնին, կոչվում է թալա: Վերջինս և՛ անձնավորված ոգի է, և՛ հիվանդության

անվանումը, որ հաճախ կոչվում է նաև թպղոտել, այսինքն՝ թպղայով բռնվել, թպղայով հիվանդանալ: Ակնում թպղան կոչվում է նաև **քեպե**:

Թպղայով հիվանդանում են և՛ նորածինները, և՛ արդեն հասուն երեխաները, անզամ պատանիները և ծննդկանները [ՅԱ, 155. ԲԲ, 488-489]:

Հիվանդության նշաններն են՝ սաստիկ նիհարումը, մարմնի կապտումը, ինչպես նաև նորածնի կոկորդում ցորենաչափ ուռուցքի գոյացումը: Եթե այդ ուռուցքը պատռվի, ըստ հավատալիքի՝ երեխան կմեռնի:

Բուժման բանական միջոցներից էին երեխայի քիմքերին մեղր քսելը կամ ոզնու մաղձ խմեցնելը [ԲԳ, 428]: Իսկ բուժման հմայական միջոցներից էին հետևյալները. Մունճուսունում թպղան կանխարգելելու նպատակով հղի կնոջը, ծննդաբերությունը մոտենալիս, անց էին կացնում շան ձագերի վրայով: Եթե շան ձագերն անմիջապես սատկեին, ապա դա նշան էր, որ թպղան փոխանցվել էր նրանց [ԲԲ, 488-489]: Նույն նպատակով Ակնում Ավագ հինգզաբթի (խավարման գիշերը) դարբիններին պողպատե խաչ էին շինել տալիս, շինելիս ոչ ոքի հետ չխոսելով՝ խաչը գիշերով տանում կապում էին տղոցկանի ձեռքը, կամ էլ նույն օրը դեռ արևը չծագած մի կին էին հանում ճանապարհին, որը պետք է անխոս, 7 կամ 40 տանից մի-մի կտոր արծաթ ժողովեր, դրանից օղակ էին շինում և հագցնում թպղա ունեցող կնոջ թևը [ԲԱ, 867, ՅԱ, 155]:

Ակնում և Թալասում 40 տանից 40 տեսակ կերպասի կտորներ էին ժողովում, դրանցից հագուստ կարում և հագցնում թպղայով հիվանդ երեխային [ԲԳ, 150. ՅԱ, 155]:

Ալի, մասամբ և թպղայի, իբրև չար ոգիների անձնավորված դրսևորումները իրենց թե արտաքին նկարագրով և թե մանավանդ հիմնական գործառույթներով առավել հստակ ու որոշակի են պատկերացված միջնադարյան հմայական աղոթքներում: Հարկ է նշել, որ թեպետ այդ երդմնեցուցական աղոթքների ճնշող մեծամասնության խորագրերը վերաբերում են ալին և թպղային, սակայն բուն աղոթքներում հանդես եկողը հիմնականում ալն է, իսկ եթե մեկ մեկ էլ թպղան է հիշատակվում, ապա նա ևս օժտված է նույն նկարագրով ու գործառույթներով, ինչ ալը: Սա ցույց է տալիս, որ դեռևս միջնադարում այդ զույգ ոգիները շփոթվել են իրար և զույգ անունների տակ հաճախ հանդես է գալիս մեկ ոգի՝ ալը: Ժողովրդական ուշ ավանդության մեջ ևս, ինչպես տեսանք, իսպառ բացակայում է թպղայի, իբրև անձնավորված չար ոգու արտաքին նկարագիրը:

Մյուս կողմից տեսանք, որ ուշ ժողովրդական ավանդության մեջ ալը ամենուրեք հանդես է գալիս իբրև մարդակեր իգական ոգի, որը կարող է կերպարանափոխվել տարբեր կենդանիների: Մինչդեռ միջնադարյան հմայական աղոթքների մեծ մասում ալը հանդես է գալիս տղամարդու տեսքով՝ «այր մի»:

Մի քանի աղոթքներում ալը հանդես է գալիս իբրև երեխա իր մոր («մայր ալին») հետ. վերջինս խնդրում է սրբերին՝ բաց թողնել որդուն:

Երբեմն այդ չար ոգին հանդես է գալիս ծերունու կերպարանքով, երբեմն այն կոչվում է **դև**, **վիշապ**, **որդ վայրենի**, **պիղծ դժնիկ**, **պիղծ չար** և այլ ընդհանուր անվանումներով:

Աղոթքներում ալը կամ թպղան հանդիպում են սրբերին ամայի վայրերում (անապատ, լեռներ, վեմերի ծերպեր, ճանապարհի վրա), մեծ մասամբ ավագի վրա նստած: Նրանց արտաքինը այլակերպ է, թեպետ հաճախ շեշտվում է նրանց մարդ լինելը («այր մի»), բայց ներկայացվում են ոչ մարդկային, այլ գերբնական, հրեշային

կերպարանքով: Ահա ալի արտաքին համահավաք նկարագրությունը ըստ միջնադարյան համամասն աղոթքների. «<...> տեսին այր մի նստեալ ի վերայ ավազոյ. մազն նորայ իբրև զօծ և յունք նորայ պղնձի և ատամունքն նորայ երկաթի և աչք նորայ ապիկի (կամ՝ հուր բորբոքեալ), և բերանն իբրև զշան և երեսքն նորայ սեավ որպէս զգործէլի, ժանիք նորայ վարագի խոզի, ոտքն նորայ մատունքն յետն և կրունկն յառջն և տեսիլ նորայ դժնկի այլակերպ, քան զամենայն կենդանի»:

Ալի և թաղայի ոչ միայն հրեշավոր արտաքինն է նույնը, այլև նրանց գործառույթներն ու արարքները, որոնք դրսևորված են սպառնացող սրբերին կատարած իրենց խոստովանություններում: Ահա նրանց արարքների համահավաք պատկերը. «Ես եմ ալքն չար, որ նստիմ ի վերայ տղացկանին, զակամջն քարշեմ և զլերդն խորովեմ, խեղդեմ զմայրն և զմանուկն: Մտանեմ ընդ փորն և ի յորովայնըն մօրն, զսիրտն թռռոմեցուցանեմ, զմիտքն կորուսանեմ, զխասապն քարշեմ, զկաթն տանեմ, զլերդն հարեմ, զգուն յերեսին թռռոմեցուցանեմ, զըղեղն ծծեմ, խուլ և մուռն, ծուռկաղ առնեմ, սպանանեմ զմայրն և զմանուկն: Մեր կերակուրն մանր տղայոց միսն է և տղացկանի դասապն: Մեք եմք՝ մանր տղայ և մայր չեմք թողուր, որ չեմք վնասէր. զեալքն ամսոյ մանուկն գողանամք ի մօրէն և խուլ և մուռն տանիմք առ թագավորն մեր ի յանդունդս: Եւ մեք ոչ թողումք, որ մանուկն ի փեսայութիւն և աղջիկն ի հարսնութիւն հասանի»:

«Ձտղայն ի յօրոցն խեղդեմք և զտղացկան ի յանկողին, զմանուկն ի դաշտին կամ ի գինիմ»:

«Մենք այն եմք, որ տղացկանին վնաս առնեմք, զերեխաս այն ի մօրէ գողանամք, զի որովայն կանանց մտանիմք, զտղան մօրն արգանդն խեղդեմք, կտրատեմք, տղայն արիւնախառն ի վար թափեմք, զի որուն հակառակիմք՝ ոչ թողումք, որ դուստր և որդի աճին և զօրանան»:

«Մենք հազարք հազարաց եմք և բիւրք բիւրոց եմք. մեր բնակութիւն անկիւնս տանց է և ախոռս անասնոց է»:

Ալի և թաղայի արարքներից բացի, վերևի նկարագրություններում վկայված է նաև այդ չար ոգիների բնակության վայրերը (տան անկյուններ և անասունների գոմ), ինչպես նաև նրանց թագավորի կամ գլխավորի գտնվելու տեղը («ի յանդունդս»):

Մի քանի աղոթքներում այդ չար ոգիները հանդես են գալիս ձեռքերին երկաթե կտրոց բռնած, որով նրանք կատարում են իրենց չարագործությունները:

Միջնադարի ախտարական մանրանկարներում ալն ու թաղան պատկերված են մարդակենդանակերպ՝ ձեռքներին ծննդկանի կապոցանման լյարդը բռնած, որ գրեթէ նույնական է երդմնեցուցական աղոթքներում նկարագրվածին:

Ալի և թաղայի դեմ մաքառողները, նրանց կապողներն ու խոստովանեցնող-երդվեցնողները տարանուն քրիստոնեական սրբեր են կամ հրեշտակներ և Մարիամ Աստվածածինը: Սրանք հանդես են գալիս նաև ժողովրդական աղոթքներում, իբրև ծննդկանին պահպանող ոգիներ՝ երեք ձիավորի տեսքով:

Երեք փրկարար ձիավորների մոտիվը ամենատարածվածն է ծննդկանի ժողովրդական աղոթքներում: Այդ երեք տարանուն ձիավորները սարերից ու ձորերից շտապում են տղոցկանի մոտ՝ վերջինիս պահպանելու չար ոգիների ներգործությունից (տե՛ս № 146 աղոթքների տարբերակները): Նրանք, ինչպես վերևում բերված ծննդկանին պահպանելու ծիսահմայական սովորություններում, մետաղյա զանազան իրեր ու առարկաներ (շղթա, բանալի, խաչ, բևեռ) կամ էլ շուրջառ ու գավազան են

զցուն ծննդկանի բարձին, անկողնին, նրա շուրջը կամ դռանը՝ ծնունդը դյուրացնելու և չար ոգիներից պահպանելու նպատակով:

146ա. Խորագրված են՝ ՋԲ «Աղոթք ծննդկանի», ՀԱԲԱ՝ «Ծննդկանի աղոթք»:

ՀԱԲԱ բանահավաքն է Ն. Նիկողոսյանը, գրառված է 1940թ.: Վերջից հարակցված է «Պողոս, Պետրոս, ու՞ր կերթաս» սկզբնատողով հնգատող մի բանաձև, որը կիրառվում է իբրև անկախ աղոթք (տե՛ս № 147ա): Այս աղոթքը և նրա տարբերակները ծննդկանին նվիրված ժողովրդական աղոթքների կայուն բաղադրիչներից են: Հանդես են գալիս նաև ծննդկանի տարբեր սկզբնատողերով աղոթքներում:

Նոր թխած հացի հոտ գալու մոտիվը, որ հաճախադեպ է և բնորոշ ծննդկանի աղոթքներին, ըստ երևույթին ակնարկում է մանկան մոտալուտ ծնունդը՝ նորաթուխ հացով խորհրդանշելով նորածնին:

146բ. Խորագրված է «Դժվարածին ծննդկանի աղոթք»:

Նախորդ, այս և հաջորդ տարբերակներում, ինչպես նաև ժողովրդական այլ աղոթքներում Հիսուս Քրիստոսի անձը երկատված է և ըմբռնվում է իբրև երկու տարբեր անձինք:

Երրորդ ձևավոր սուրբը նախորդ տարբերակում տղա մանուկ սուրբ Կիրակոսն է, այստեղ՝ սուրբ Մարտիրոսը (եկեղեցական ավանդությամբ՝ ս. Սարգսի որդին):

Հաջորդ տարբերակներում երրորդ ձևավորը մեծ մասամբ հանդես է գալիս Տիրամայրը՝ Աստվածածինը:

Այստեղ յուրաքանչյուր ձևավոր օժտված է առանձին գործառնությով. առաջինը սատանային խոցող սուր է, երկրորդը՝ չար գազանին խոցող նետ, երրորդը՝ բոլոր չարերի խափանիչ, որոնց արաքների շնորհիվ, ըստ եզրափակիչ երկտողի, հալածվում են դրսում գտնվող բոլոր չար գողերն ու գազանները:

146գ. ԲԳ անխորագիր է. աղոթքը բանահավաք Հ. Մարուխյանի կողմից դրված է ս. Սարգսի տոնակատարության նկարագրության մեջ՝ «Սուրբ Սարգիսը դևերու հալածիչ ու ցավերու փարատիչ» գործառնությոն ներկայացնելու նպատակով: Ըստ երևույթին աղոթքն ըմբռնվել է իբրև ս. Սարգսին նվիրված, թեպետ նրա անունն իսպառ բացակայում է բնագրում (հմմտ. 146է տարբերակը):

ԷԱԺԶ խորագրված է «Ծննդկանի աղոթք»:

146դ. Խորագրված է «Ծննդկանի աղոթք»:

146ե. Խորագրված է «Աղոթք»՝ երկու այլ տարբեր աղոթքների հարակցումով:

Սա երրորդ անկախ աղոթքն է, որ անջատված է նախորդ երկուսից կազմողի կողմից:

Վերջին տողը («Աստված գալոց չար խափանե») աղոթքի վիպական մասից անկախ պահպանական բանաձև է, որ բացակայում է մյուս տարբերակներում:

146զ. Խորագրված են՝ ՀԱԲԱ FBI, FFII, ՊՎ «Աղոթք», ՀԱԲԱ FAV խորագիր չունեն, ՀԱԲԱ FBI վերջից հարակցված է «Ուսին, ուսին սուրբ կուսին» սկզբնատողով հմայական բանաձևը, որը կիրառվում է իբրև անկախ աղոթք (տե՛ս №№146իզ, 211ա, գ, 212 և այլուր):

Նույնը հարակցված է ՊՎ սկզբից, իսկ վերջից՝ «Իմ տերն էլավ աման խաղաց» սկզբնատողով աղոթքը, որը ևս ունի անկախ կիրառում (տե՛ս № 323 ա, բ, գ):

146է. Խորագրված են՝ ԱՅ XX «Աղոթք ծննդկանի», ՎՍԱ «Սուրբ Սարգսի երգ» և տեղադրված է «Սրբոց երգեր» շարքում, ԳԱԹ «Մանկաբարձ կին կաղոթե տղաբեր կնոջ վրա»: Վերջինս քաղված է վանեցի Պուտուր Կիրակոսյանի երգերի տետրից:

ԱՅ XX ծանոթագրության համաձայն՝ սույն աղոթքը տատմայրն ասում է ծննդկանի ազատվելու պահին, որին նախորդում է նրա կողմից տան չորս պատերին շամփուրով խաչեր գծելու և շամփուրը տղոցկանի ձեռք դնելու արարողությունը: Այդ է վկայում նաև ԳԱԹ աղոթքի վերնագիրը:

ՎՍԱ բերված աղոթքի խորագիրն ու առաջին երկտողը, ինչպես նաև այլ աղբյուրներում նշված տվյալները վկայում են, որ ս. Սարգիսը ժողովրդական ավանդության մեջ, իբրև արագահաս և փափագակատար ոգի՝ ըմբռնվել է նաև ծննդկանին հովանավորող, պահպանող, չարահալած և ծնունդն արագացնող ու դյուրացնող սուրբ (հմմտ. № 146գ ծանոթագրության տվյալները):

146ը. Խորագրված է «Մորս աղոթքը»:

Առաջին երկտողը գրված էր լուսանցքում առանձին՝ 1 թվանշանի տակ, իսկ բուն աղոթքը՝ 2 թվանշանի տակ, որ նշանակում է 1-ի շարունակություն:

Առաջին երկտողում արտահայտված երազ տեսնելու, զարհուրելու և արթնանալու մոտիվը ժողովրդական մի շարք աղոթքների ավանդական սկսվածք է (հմմտ. № 131, 349ա-գ և այլուր): Ձեռագրում զարհուրեցա բառի փոխարեն գրված էր *զու հագեցա* անհասկանալի բառակապակցությունը, որն ուղղվում է ըստ այլ աղոթքների համանման սկսվածքներում հանդիպող հիշյալ բառով:

Աղոթքը եզրափակող չափածո եռատողը բնագրի բովանդակության հետ կապ չունի, վերաբերում է աղոթքի կենցաղավարման ձևին ու նպատակներին և ունի ծանոթագրական արժեք: Նման վերջաբան հանդիպում է նաև մի շարք այլ աղոթքներում:

146թ. Անխորագիր է: Ինքնագիրը պահվում է ԳԱԹ Գ. Սրվանձտյանցի ֆոնդում (Iբ, № 3): Նույնը արտագրված է Գ. Սրվանձտյանցի կողմից Լ. Մաքսուտյանի տետրից և պահվում է դարձյալ ԳԱԹ Գ. Սրվանձտյանցի ֆոնդում (IV, № 28):

Նույնը աննշան սրբագրական փոփոխություններով տպագրվել է «Լուսն» հանդեսի 1904 թ. № 2-ում՝ Գ. Սրվանձտյանցի «Գավառական երգեր» բանահյուսական նյութերի շարքում: Նույնը վերահրատարակված է Գ. Սրվանձտյանցի երկերի I հատորի (Երևան, 1978 թ.) հավելվածում (էջ 611):

Հրատարակվում է ըստ ԳԱԹ ինքնագրի:

4-րդ տողի Աստվածածնի **խանկարած** մակդիրը եթե այլ անվան աղավաղում չէ (դիցուք՝ հնձանից, հնձանաց ևն., տե՛ս № 146 ժբ ծանոթագրությունը), ապա հավանաբար հանգած (ավերված, քանդված, չգործող) բառի այլափոխումն է, որ ժողովրդական լեզվում տրվում էր ավերված եկեղեցիներին, տվյալ դեպքում՝ այն անձնավորած ս. Աստվածածնին:

146Ժ. Խորագրված է «Աղոթք քնից արթնանալիս»:

Այն առավոտյան աղոթքների հետ բնութիւնով ու բովանդակությամբ չի աղերսվում, ուստի տեղադրվում է սույն տարբերակաշարում:

Բանահավաք՝ Վարդ Բոյոյան, բանասաց՝ Կիրակոս պապի, գրառված է 1938 թ.:

Ծննդկանի աղոթքների սույն տարբերակաշարին է առնչվում ստորև բերվող տարբերակը, որ բանահավաք Արշակ Աթայանը գետեղել է իր ծեռագիր հավաքածուի «ծաղրերգեր» բաժնում:

*Խացախոտ ա գոլ,
Գնացեք տեսեք՝ ո՞վ ա գոլ:
-Իրեք ձիավոր ա գոլ.
Մինըն՝ Ակ,
Մինըն՝ Սըհակ,
Մինն էլ Ոսկեբերան վարդապետ:
Վարդապետնին ժամ անելեն,
Տերտերանին փըրվառ տալեն,
Աշագերտներ ժամ ասելեն,
Արթարանին ճըլվըլալեն,
Մեղավորնին փուշ ու տատաշ կոխատելեն:*

[ԲԱԲԱ, FFII: 3343, 05 Նոր Զուղա-Սպահան]

Վերջին երկտողի արդարների և մեղավորների հակադրության մոտիվը տե՛ս առավոտյան աղոթքներում (№№ 353, 354բ):

146Ժա. Խորագիր չունի:

Գրառված է 1972 թ., բանահյուսական նպատակային արշավախմբում:

Բանասաց՝ Քոչարյան Լևոն Սուքիասի, 75 տարեկան, ծնվել է Բասենի Թողեվերան (Արտաշեն) գյուղում, լսել է հոր տատից՝ Աշո մամից:

Սույն աղոթքը հարակցված էր «Լուսացավ, լուսն ի բարին» սկզբնատողով առավոտյան աղոթքին (տե՛ս № 356):

Անջատվել է կազմողի կողմից:

146Ժբ. Խորագրված է «Ծննդկանի աղոթք»:

Հնձանաց սուրբ Աստվածածինը նույնն է Հընդանից (տե՛ս № 146գ տարբերակի տողատակի այլընթերցվածները), ինչպես նաև 146է Ընտանյաց Աստվածածին հասկացությունների հետ:

146Ժգ. Խորագրված է «Աղոթք ծննդկանի»:

Բնագիրը փոքր-ինչ աղավաղված է: Երրորդ ձիավորը կոչված է «մեր տերն ինքը», որ պետք է հասկանալ հայր աստծո իմաստով: Նա է, ըստ բնագրի, Հիսուս Քրիստոսին հարցնում նրա գնալիք տեղը, որը տրամաբանական չէ, քանզի ինքն է երկատված Հիսուս Քրիստոսի հետ եկողը, հետևաբար ինքն էլ է նույն նպատակը հետապնդում:

146ժդ. Խորագրված է «Աղոթք ծննդկանի»:

Տե՛ս 146ժգ ծանոթագրությունը:

146ժե. Խորագիր չունի: Նշված երեք աղբյուրների բանահավաքն է Ս. Մովսիսյանը (Բենսե): Վերջին աղբյուրներում (**Մովսիսյան 1972**) բանահավաքը որոշ ինքնահաճ խմբագրումներ է կատարել, որոնք տվյալ դեպքում հաշվի չեն առնվել:

Տպագրվում է ըստ ԱՅ V, և ԱՅԶ հրատարակված բնագրերի:

Աղոթքը բերված է ծննդաբերության ծիսակատարությունը նկարագրելիս՝ բանահավաքի հետևյալ ծանոթությամբ. «Երեխայի պորտը կտրելուց հետո, տղացկանը (ծննդական) յուր ծննդարանից <...> տուն բերելու ժամանակ ձեռքը երկաթե շիշ մը կուտան և դռնեդուռ անցնելու պահին «Հիտուս Քրիստոս» կը մըմնջեն և երրորդության անունովը կը խաչակնքեն: <...> Տղացկանի գլխու տակ անպատճառ կը դնեն մի համայիլ, մի դանակ և ուրիշ երկաթի կտորներ, որ չարքեր չմոտենան: Երկյուղած տատմերը այդ ժամանակ քթի տակից կը պտպտա հետևյալ աղոթքը»:

Զնդաննց Ասվածածին բառակապակցության մեջ զնդաննց-ի կողքին հարցական է դրված: Բենսեն հետագայում քմահաճորեն խմբագրել է «անարատ» [տե՛ս **Մովսիսյան 1972**, 129]:

Զնդաննց տեղական որևէ սրբության (վանք, եկեղեցի, սրբավայր) անվան աղավաղումն է: Այն հնչյունական նմանություն ունի Յընդանից, Ընտանյաց, Յնծանա, Կենդանանոց անուններին, որոնք հաճախ են հանդիպում Վասպուրականից գրառված ծննդկանի աղոթքներում (իբրև մակդիրներ Աստվածածին անվան, տե՛ս № 146 գ, է, ի): Այն, հավանաբար, Յընդանից անվան աղավաղումն է:

146ժզ. Խորագիր չունի:

Գրառված է 1960-ական թթ. Ղազանչի գյուղացի հովիվ, 55-ամյա Տեփանոս (Տեպուշ) Ղալաչյանից, որը լսել է Ախալքալաքի շրջանի բնակիչներից:

146ժէ. Խորագրված է «Տղաբերի աղոթք»:

146ժը. Խորագրված է «Դիարբեքիրցի կիներուն աղոթքը»:

Տղա մանուկ սուրբ Կիրակոս, - ըստ սրբախոսական ավանդության, հավանաբար նկատի է առնվել Յուդիտա վկայուհու որդի, մանկահասակ Կիրակոսին: Յուդիտան եղել է իկոնացի բարեպաշտ այրի կին: Երբ Դոմետիանոս դատավորը գալիս է Լիկաոնիա՝ քրիստոնյաներին հալածելու, Յուդիտան թողնելով ունեցվածքը՝ իր միակ զավակի՝ Կիրակոսի հետ փախչում է Կիլիկիայի Տարսոն քաղաքը, բայց շուտով ձերբակալվում է, տարվում Սելևկիայի դատավոր Աղեքսանդրոսին: Երբ դահիճները Կիրակոսի աչքի առաջ տանջում են մորը, իսկ վերջինս շարունակ կրկնում է «Ես քրիստոնյա եմ և միայն Տեր Հիսուսին եմ պաշտում», որդին սկսում է լալ: Դատավորը գիրկն է առնում մանուկ Կիրակոսին, փաղաքշում, համբուրում, բայց նա մի կողմ է հրում դատավորի անդուր դեմքը և կամենում մոր մոտ գնալ: Թագավորը հարցնում է Կիրակոսին, թե նա ի՞նչ է կամենում, մանուկը ճշում է՝ «Ես քրիստոնյա եմ»: Դատավորը զայրանում է, բռնում է մանուկ Կիրակոսի ոտքերից, թափով նետում աստիճաններին, սպանում: Մորը ենթարկում են անլուր տանջանքների, ապա գլխատելով՝ նահատակում 304 կամ 305 թթ. [տե՛ս **Թորոմ պատրիարք, 83-84**]:

Աղոթքում մանուկ Կիրակոսը դարձել է ծննդկանի, իբրև մոր, բարոյական փրկիչն ու պահապանը: Հմմտ. №№ 146 ի, իզ տարբերակները և ծանոթագրությունները:

146ԺԹ. Խորագրված է «Հղի կանանց աղոթք»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Հղի կինն սուրբ պիտի պահե և միշտ պիտի հիշե Չորեքնուտը, Ուրբեթնուտը և Կիրակնուտը, երբ ծնի՝ օգնության հասնին. եթե չէ պահած՝ ծննդյան միջոցին «Սատանեք կը քոմին, ճիկյարը հանին կը տանին»:

Խոսքը վերաբերում է ծննդկանի ծնունդը դյուրացնող, պահպանող և հովանավորող ոգիներին, որոնք կոչվում են հենց հիշյալ անուններով: Հայկական մի շարք ազգագրական շրջաններում (Ջավախք, Մուշ և այլուր) հավատում են չորեքշաբթինուտը, ուրբաթամուտը և կիրակնամուտը անձնավորող ծննդյան ոգիների գոյությանը: Առաջին երկուսը քույրեր են, իսկ Կիրակնուտը կամ Հիշտեկը (=«հիշատակ» բառից, կապված նախնիների պաշտամունքին) նրանց եղբայրն է: Այս երեք ոգիները պաշտվում են ջահել, հատկապես հղի կանանց կողմից. վերջիններս երեքշաբթի, հինգշաբթի և շաբաթ երեկոներին ժամերգությունից հետո ոչ մի գործ չեն կատարում և անգամ հրաժարվում են կենակցելուց: Ծննդաբերելիս կանայք աղոթում են նրանց. նրանք երևում են այն կանանց, ովքեր նրանց միշտ պաշտամունք են մատուցել: Եղբայրը (Կիրակնուտ) նստում է դռան ետևը, դուռը փակում, ջուր բերում և կատարում իր քույրերի բոլոր հրամանները: Քույրերն արագացնում են ծննդաբերությունը, եթե ծննդկանը մենակ է լինում՝ լողացնում են երեխային, բարուրում, ձվածեղ անում ծննդկանի համար, նորածնին որևէ շնորհք են պարգևում և անուն դնում [տե՛ս ԱՅ I, 341-342. **Աբեղյան 1975, 97**]: Հմմտ. նաև № 351 աղոթքը և նրա ծանոթագրությունը:

Աղոթքում հիշատակված երեք տարագույն ձիավորները ծննդյան այդ երեք ոգիներն են, որոնց օգնությունն է հայցում ծննդկանը սույն աղոթքով:

Բանահավաքի ծանուցման մեջ հիշատակված ծննդկանի լյարդը հափշտակող սատանաները՝ ալերն ու թաղաներն են:

146Ի. Խորագրված է «Ծննդկանի աղոթք»:

Սկսվում է գայլկապի հմայական աղոթքներին բնորոշ «Ալալոս, թալալոս» բանաձևով (տե՛ս № 181ա ծանոթագրությունը):

Այս բանաձևից պարզվում է, որ ծննդկանի տեր ու հովանավոր է գիտակցվել ս. Կիրակոսը (հմմտ. 146ԺԹ տարբերակը Կիրակնուտ անունով ձիավորի հետ):

Բանաձևը հարակցվել է ծննդկանին օգնող երեք ձիավորների մոտիվով հանրահայտ աղոթքին:

Հնձանա սուրբ Աստվածածին - տե՛ս №146ԺԹ ծանոթագրությունը:

146Իա. Խորագրված է «Ծննդկանի աղոթք»

Առաջին հինգ տողը կապքի (գայլկապի) հմայական բանաձև է, որ հարակցվել է ծննդկանի պահպանության հանրահայտ աղոթքի երկրորդ հատվածին՝ վերածվելով յուրահատուկ տարբերակի:

Մանազկերտու սուրբ Տեփանոս՝ հավանաբար նկատի ունի Մանազկերտում գտնվող ս. Ստեփանոս անունով սրբավայրը:

146իբ. Խորագրված է «Աղոթք»:

Նախորդ աղոթքների նոր մոտիվների հարակցումով ու զարգացումով աճած տարբերակն է: Վերջին եռատողը (19-21 տողեր) ունի ծանոթագրական բնույթ (հմմտ. № 146ը):

Օհան Ոսկեբերան (Յովհան Ոսկեբերան), քրիստոնեական եկեղեցու սուրբ հայրերից է, ծնվել է Անտիոքում մոտ. 350 թ., մահացել է 407 թ., եղել է Անտիոքի քահանա, Կոստանդնուպոլսի պատրիարք (397 թ), հետագայում (403 թ.) կարգազրկվել է և 404 թ. քարտրվել Հայաստան: Հեղինակ է բազմաթիվ քարոզների, ներբողների, սաղմոսների: Թե՛ ընդհանուր և թե՛ հայոց եկեղեցու պատմության մեջ վայելել է մեծ հեղինակություն:

Աղոթքում հանդես եկող երեք սրբերը (Քրիստոս, Մարիամ կույս, Յովհան Ոսկեբերան) իրենց սպիտակ համազգեստով բնութագրվում են իբրև լույս, լուսեղեն արդարության խորհրդանիշներ: Նրանցից յուրաքանչյուրն ունի որոշակի գործառույթ. մեկը ծննդկանի դուռն է պաշտպանում, մյուսը՝ երդիքը, իսկ երրորդը (ըստ երևույթին Տիրամայրը) խափանարարն է բոլոր չար ոգիների և բնութագրվում է «չարխափան» մակդիրով: Նա կտրում է երեք ճյուղ վարդենի, այսինքն՝ փշոտ մասրենի (փուշն իբրև չարահալածության խորհրդանիշ) և ուղարկում եկեղեցի:

Թվարկած այս մոտիվներն են ավելացել ծննդկանի ավանդական աղոթքի վրա և այն վերածել նոր և իմաստալից տարբերակի:

146իգ. Խորագրված է «Աղոթք քնելուց առաջ»:

Տիպով և բովանդակությամբ պատկանում է ծննդկանի աղոթքների տիպաբանական խմբին:

«Ուսին, ուսին սուրբ Կուսին» սկզբնատողով աղոթքներ տե՛ս №№ 146իգ, 211ա, գ, 212, 1(396), 2(397), 3(398)բ, գ, 4(399)ա:

146իդ. Խորագրված է «Աղոթք պառավաց»:

Ջետեղված է բանահավաք Լևոն Մաքսուսյանի գրառած բանահյուսական նյութերի տետրում, որը բանահավաքի կողմից ուղարկվել է Գ. Սրվանձտյանցին՝ 1881 թ. մայիսին: Գրառման վայրը չի նշված:

Աղոթքի առաջին յոթտողյա հատվածը՝ Երուսաղեմի տաճարի շինարարությունը և Քրիստոսի ծնունդն ակնարկող մի անկախ վիպական նկարագրություն է, որը իմաստալից ձևով հարակցվել է ծննդկանի ավանդական աղոթքին՝ դառնալով յուրահատուկ նախաբան սպիտակ ձիով և հիսունհինգ աշակերտներով ելնող Քրիստոսի հայտնությանը:

Մելքոն, Գասպար, Բաղդասար՝ ըստ եկեղեցական ավանդության՝ Քրիստոսի ծննդյան աստղը տեսնող և նրա աստվածային ծնունդն ավետող երեք տարբեր երկրների թագավորների անուններն են:

Աղոթքի «Կաթե աղբուր, քարե տաճար» սկզբնատողով վերջին եռյակը ավանդական աղբերանքի բանաձև է, յուրահատուկ վերջաբան, որ հանդիպում է արևմտահայ չափածո բանահյուսության տարբեր ստեղծագործություններում:

146իե. Խորագրված է «Դժվարածին ծննդկանի աղոթք»:

Աղոթքի այս և հաջորդ տարբերակներին հարակցումով ավելացել է չորս կող-

մից փականքով փակված երկաթե տան մոտիվը, իբրև ծննդկանին չարից պատսպարելու խորհրդանիշ: Ծննդկանը բանաստեղծական զուգահեռականությամբ համադրվել է այդ անխոցելի տանը քնած ս. Կույսի՝ Մարիամի հետ: Նույնը առկա է նաև վերջընթեր տողերում քնած Աստվածամոր տեսած երազի, Քրիստոսի ծննդավայր Բեթղեհեմ քաղաքի ընծայման և մանուկ Հիսուսի խանձարուրով բարուրելու մոտիվներում: Այստեղ նորածինն ու ծննդկանը լռելյայն համեմատվել են Հիսուսի և Տիրամոր հետ իբրև սրբությունների՝ տղոցկանի ծնունդը դյուրացնելու ակնկալիքով, արտահայտված ծննդկանի կողմից ասվող՝ «Անարժան քող էրեսիս, Ի թող տուր, ցավ, գիս» անփոփիչ երկտողում:

Սուրբ Գրիգորը, որ հսկում է երկաթյա տան երդիքը՝ հայ եկեղեցու հիմնադիր Գրիգոր Լուսավորիչն է. նա հաճախ է հանդես գալիս ժողովրդական աղոթքներում՝ իբրև Քրիստոսի կամ Աստվածամոր գործակից:

Անթիանոս, - տե՛ս № 1(159)զ ծանոթագրությունը:

146իզ. ԱՅ խորագիր չունի, բայց բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Տղոցկանին չար աչքից բժշկելու համար ասվող աղոթք է»: **Փորքշեյան 1971** խորագրած է «Չար նազարի աղոթք տղոցկանի համար»:

Երկու աղբյուրի բանահավաքը Խ. Փորքշեյանն է: Երկրորդ աղբյուրում, բացի բնագրի տողատակում նշված տարբերություններից, ըստ Նոր Նախիջևանի բարբառի հնչյունաբանության՝ ձայնեղ բաղաձայնները խլացված են, իսկ խուլերը՝ ձայնեղացված:

Նախորդ ին տարբերակը, որ գրառված է Ղրիմից, բնագրային նույնության հասնող ընդհանրություններ ունի սույն տարբերակի հետ, որն, անշուշտ, վկայում է դրիմահայերի և նոր նախիջևանցիների էթնիկական ընդհանրությունը:

Տե՛ս նաև 146ին ծանոթագրությունը:

146իէ. Խորագրված է «Աղոթք ծննդկանի»:

Տե՛ս 146 ին ծանոթագրությունը:

Նախորդ տարբերակների համեմատությամբ՝ այստեղ ավելացել է Քրիստոսի ձեռին բռնած երեք բևեռների մոտիվը, որ բնորոշ է կապքի հմայական աղոթքներին (հմմտ. №№ 209, 210ա, բ, 211ա, բ և այլն):

Մետաղե այդ բևեռները իրենց սուր և խոցող բնույթի պատճառով Քրիստոսի ձեռին հանդես են գալիս իբրև յուրահատուկ սրբազան զենք (անշուշտ այստեղ դեր է խաղացել նաև Քրիստոսին խաչի վրա բևեռվելու հոգեբանական զուգորդությունը), որոնցով նա խոցում, խափանում է իրական և երևակայական չարքերին (գել գազան, սև սատանա), ինչպես նաև պահպանում ծննդկանի դուռը՝ վերջինիս սպառնացող վտանգներից (հմմտ. 146 ժե):

Մարիամը (Աստվածամայր), բացի ծննդկանին պահպանելու և հովանավորելու գործառույթներից, որ հաճախադեպ է ծննդկանի աղոթքներում, այստեղ և այլուր հանդես է գալիս նաև որպես ծննդկանի՝ իբրև ծնող մոր, խորհրդանիշ: Մարիամ անվան տակ աղոթքներում երբեմն նկատի է առնվել հենց ծննդկանը:

Սույն աղոթքի վերջին դիմումնային երկտողում («Մարիամ, ընչի՞ կթակես թամբաքին,/Երեսին, վեր ներքին երեսին») ըստ երևույթին խոսքն ուղղված է ծննդկանին, որը հավանաբար երկունքի ցավերից տանջվելով՝ հարվածել է բարձին:

146իդ. Խորագրված է «Ծննդկանի»:

Գրառված է 1973 թ., բանասաց՝ Անդրեասյան Սարիամ Ավետիսի, ծնվ. 1891 թ., Բասենի Իզվերան գյուղում:

146իթ. Խորագրված է «Աղոթք քնելուց առաջ»:

Գրառման վայրը չի նշված:

«Ճրագ, ճրագ, ճշմարիտ» սկզբնատողով ամբողջական աղոթքները, կիրառման ժամանակի իմաստով, սովորաբար բնորոշ են երեկոյան (քնելու) աղոթքներին (տե՛ս):

Նույն սկզբնատողով հարակցված ծննդկանի աղոթքների այս տարբերակախմբում (146իթ-լդ) ճշմարիտ ճրագի (իմա՝ արդար, անաղարտ լույսի) պատկերով առհասարակ նկատի է առնվել ճրագի լույսի չարխափան զորությունը, իսկ առավել որոշակի՝ ծննդկանի մահճի մոտ ամբողջ գիշերը ճրագը վառ թողնելու ծիսական սովորույթը, որով, ըստ հավատալիքի՝ լույսի կամ կրակի զորությամբ պահպանվում էր ծննդկանը չար ոգիների մերձեցումից (տե՛ս ծննդկանի աղոթքների ծանոթագրության նախաբանը):

Անխոցելի մետաղե տան մոտիվի մասին տե՛ս 146իե ծանոթագրությունը:

146լ. Խորագրված է «Աղոթք»:

Նույնը անխորագիր տպագրվել է Գ. Սրվանձտյանցի կողմից «Արևելյան մանուկ», Ջնյունհիա, 1884 թ., էջ 471: Արտատպվել է նաև «Հանով-հոտովի» վերահրատարակություններում:

Տե՛ս 146իթ ծանոթագրությունը:

Ուրֆա քաղաքը միջնադարյան աղբյուրներում՝ Ուռհա, հին Եդեսիան է, ներկայիս Թուրքիայում:

146լա. Խորագրված է «Ծննդկանի աղոթք»:

Տե՛ս 146իթ ծանոթագրությունը:

Աշխարհ Սվրանա - հավանաբար՝ Սուրուանա (Սուրիա, Սիրիա) երկրանվան աղավաղումն է, միջնադարյան Ասորիքը (հմմտ. **Անասյան 1959, 999**):

146լբ. Խորագրված է ՀԱԲԱ «Տղոցկանի աղոթք», ՀԲՆ՝ խորագիր չունի:

ՀԱԲԱ բանահավաքն է Վ. Բոդյանը, որը գրառել է 1946 թ. Աղինի շրջանի Լանջիկ (մխկ. Մուսլուղլի) գյուղացի Սողոմոն Խաչատրյանից:

Ս. Հարությունյանը գրառել է 1959 թ.՝ Աղինի շրջանի Լանջիկ գյուղի նախկին բնակիչ Վարդանուշ Հարությունյանից. մյուս տարբերակը՝ 1970 թ. Փանիկում, բանասաց Նահապետյան Պետրոսից (44 տարեկան):

Աղոթքում Քրիստոսի գնացած քաղաքը տեղայնացվել է, դարձել է հայոց միջնադարյան Անի մայրաքաղաքը, որը բավական մոտ է գտնվում բանասացների բնակության վայրին՝ Մուսլուղլի (Լանջիկ) գյուղին:

Տե՛ս 146իթ ծանոթագրությունը:

146լգ. Խորագրված է «Երկունքի ժամին»:

Բանահավաքն է Վ. Բոդյանը, որը գրի է առել 1947 թ., Վրաստանի Բոգդանով-

կայի շրջանի Ուչմանա գյուղի բնակիչ Անուտկա Շահինյանից (ծնվ. 1892 թ)՝ ծագումով Աշոցքի շրջանի Ղազանչի գյուղից:

Ամրի քաղաքը - ըստ երևույթին՝ Էմրի քաղաք, հավանաբար արաբական ժամանակաշրջանի էմիրությունների հիշողությունների վերապրուկ է:

146դ. Խորագրված է «Պառավներու աղոթք»:

Բաղարկված է տարբեր աղոթքների բնորոշ նոտիվներից (տե՛ս №146 իթ ծանոթագրությունը):

11-16 տողերը բնորոշ են լուսաբացի աղոթքներին (տե՛ս № 353):

146լե. Խորագրված է «Աղոթք տղոցկանի»:

Գրառված է 1960-ական թթ. սկզբներին, Աշոցքի շրջանի Քոռաղբյուր (այժմ Ծաղկաշեն) գյուղում, 56-ամյա Արփո Սարգսյանից: Աղոթքը նա լսել և սովորել էր Ախալցխայի Ծղալթբիլա գյուղում ապրած՝ համագյուղացի Սրբուն Ալեքսանյանից: Աղոթքի առաջին և վերջին եռատող հատվածները տիպաբանորեն պատկանում են քնի աղոթքների խմբին (հմմտ. № 260):

Աղոթքի բանադրական երկտողը («Դուռըս գալող քար լինի./ Յերդիկս գալող մսմար լինի») հանդես է գալիս ինչպես քնի, այնպես էլ պահպանական այլ աղոթքներում (տե՛ս № 266 ա, գ, 267դ): Բանադրանքի այդ բանաձևը ուղղված է դրսից սպառնացող չարիքներին ու չար ոգիներին և բնույթով համախոս է ծննդկանի հմայական պահպանության գաղափարին:

146լգ. Խորագրված է «Աղոթք ծննդկանի»:

Ծննդկանի ավանդական աղոթքին է հարակցվել առաջին քառատողը, որի իմաստը մթազնված է և հանելուկայն առեղծվածի բնույթ ունի: Խոսքն ըստ երևույթին վերաբերում է եկեղեցուն, երկաթե բանալուն և եկեղեցական սրբություններին:

147ա. Խորագրված են «Ծննդկանի աղոթք»:

ՀԱԲԱ սույն աղոթքը հարակցված էր «Թածա հացի ֆոտ կուգա» սկզբնատողով աղոթքին (տե՛ս 146ա ծանոթագրությունը):

Այս և հաջորդ տարբերակում ծննդկանին պահպանող սրբերի դերում հանդես են գալիս Քրիստոսի երկու հանրահայտ առաքյալները՝ Պողոսն ու Պետրոսը, որոնք, ինչպես երևում է բայի եզակի թվից (ո՛ւր կերթաս, կերթամ), ըմբռնվել են իբրև մեկ անձնավորություն:

147բ. Խորագիր չունի:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ սույն աղոթքն ասում է տատմայրը ծննդաբերության ժամանակ:

Աղոթքում նախորդ տարբերակը հարակցվել է Քրիստոսի ծիսական հանդերձավորման և նրա քնած ապահով ու անվտանգ տան (հմմտ. երկաթե տան պատկերացումը՝ 146 իե-իթ տարբերակներում և քնի աղոթքներում՝ № 267 ա-դ) նոտիվներին:

Քրիստոսի ծիսական հանդերձանքի մեջ մտնող գավազանն ու շուրջառը դիտված են իբրև ծննդկանի (իսկ քնելու աղոթքներում՝ նաև քնողի) անվտանգությունն ապահովող հմայական սրբություններ (դռան փականք և երդիքի ծածկոց):

148. Խորագրված է «Տղոցկընի»:

Գրառման վայրը, բանասացի և բանահավաքի անունները չեն նշված:

Ծննդկանի պահպանության աղոթք է, նախորդ տարբերակներից զգալիորեն հեռացած: Աղոթողը ծննդկանին մաղթում է առօրյա մեղքերից մաքրագերծում, աներկյուղություն՝ կապված Քրիստոսի այցելության և դրա հետևանքով՝ չարի խափանման բաղձանքին: Այդ տրամաբանությամբ էլ շարունակության մեջ, թեպետ անուններ չեն հիշատակված, ենթադրվում է, որ սարով ու ձորով և հարյուր աշակերտներով եկողների մեջ է նաև Քրիստոսը, որոնցից աղոթքի վերջում ակնկալվում է ծննդկանի պահպանությունը:

149. Անխորագիր է: Գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի խմբարշավի կողմից: Հավանական գրառողը Արտ. Բարսեղյանն է:

Բանահավաքի կողմից որևէ ծանուցում չունի: Տիպաբանորեն հարուն է ծննդկանի աղոթքների նախորդ տարբերակախմբին:

150. Խորագրված է «Քղեցիական հին աղոթք մը»:

Այս աղոթքի առանձին մոտիվներ հանդիպում են թե՛ ծննդկանի աղոթքների նախորդ տարբերակախմբում (հմտ. 146 իբ, իգ, իե, իէ, 147բ) և թե՛ վախի ու քնի աղոթքներում (տե՛ս №№ 131, 349ա-ը):

Այդ, ինչպես նաև նախավերջին տողի տղոցկանի հիշատակության հանգամանքները հաշվի առնելով՝ սույն աղոթքը գետեղվում է ծննդկանին նվիրված աղոթաշարում:

151. Խորագրված է «Ծննդկանի»:

Վարդակույսը՝ այստեղ Մարիամ Աստվածածինն է:

Սա փաստորեն Քրիստոսի ծննդյանն ու մկրտությանը նվիրված կրոնական վիպերգ է, որն աստվածային սուրբ ծննդի թեմայի պատճառով դարձել է նմանություն, բաղդատություն ծննդաբերության համար առհասարակ և վերածվել է ծննդկանի վերաբերյալ ասվող սրբազան բնագրի:

152. Խորագրված է «Աղոթք ծննդկանին»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Այս աղոթքն ասում է տատմայրը երկունքի ցավով բռնված տղոցկանին, ապա մեջքի կողմից շալակում է նրան, թափ տալիս, որպեսզի երակները բացվեն և ծնունդը շուտ տեղի ունենա»:

Կալած կապած բողջա - պատկերավոր ձևով նկատի է առնվել ծննդկանի արգանդը, որը պետք է բացվի, և երեխան ազատվի:

Սույն աղոթքի գրավոր վարկածներն առկա են միջնադարյան ախտարական ձեռագրերում, որոնցից ուշագրավ են հետևյալ երկուսը.

1. ԳԻՐ ՎԱՍՆ ԾՆԸՆԴԿԱՆԻ

Ուլնահատ և Հուրագատ, Մաքրոդարայ, Աքեաքայ, Կաթառասաք, Դիաս, որք փութացուցիք զծնունդ Սուրբ Կուսին, փութացուցեք և այժմ զծնունդ աղախնոյս աստուծոյ այս, զի բացցին դրունք ծննդեան սորա և երևեսցի պատկերն աստուծոյ:

[Մատենադարան, Հմայիլ № 22]

Տարբերակները տե՛ս ձեռ. № 8428, 45/68/, 64:

Աղոթքի վերջում թվարկված անունների մասին արված է հետևյալ ծանուցումը. «Սոքա էին հրեշտակքն, որք մանկաբարձք էին սրբոյ կուսին, յորժամ ծնաւ զմանկա-ցեալն Յիսուս»:

Ուրեմն՝ միջնադարում գոյություն է ունեցել մի պարականոն գրույց, որի համա-ծայն Քրիստոսի ծնունդը դյուրացրել են հիշյալ վեց մանկաբարձ հրեշտակները:

Աղոթքում այս ավանդական գրույցը դարձել է աստվածային նախօրինակ ու նախապատկեր մարդկային հետագա բոլոր ծնունդների համար և ծննդկանի աղոթք-ներում վկայակոչվել է իբրև սրբազան նախադեպ՝ ծնունդը դյուրացնելու նպատա-կով:

«... և երևեսցի պատկերն աստուծոյ» նախադասությամբ նորածինը մի կողմից համենատվել է մանուկ Հիսուսի հետ, մյուս կողմից՝ դրսևորվել է մարդը աստծո պատկերով ստեղծելու քրիստոնեական ըմբռնումը:

2. Ովիաս, Ուլիթաս, որ բազմեալք եք ի վերնատունն ի վերայ աթոռոյն, ունիք բանալիս, բացեք զարգանդ զայս անուն կնոջ՝ բարեխօսութեամբ սուրբ Աստվածածնին և սուրբ Յակոբայ և ամենայն սրբոց քոց: Քրիստոս աստուած մեր, քո սուրբ անուամբն ազատե՛ զժառայս քո ի նեղութենէ:

[Մատենադարան, ձեռ. № 8428, 71]

Տարբերակը տե՛ս ձեռագիր № 6677, 107:

Խորագիր չունի:

Աղոթքի սկզբից ծանուցված է. «Կին, որ դժար ծնանի, զայս կարդայ ի վերայ ջրին և տուր, որ խմէ և գիրն ի բազուկն կապէ. տղայն շուտով ծնանի և բաժանի»:

Այս և հաջորդ տարբերակում բացահայտված է №146 տարբերակաչարում Քրիստոսի և այլ սրբերի կողմից ծննդկանի բարձին բանալի դնելու մոտիվի, ինչպես նաև հմայական արարողության ժամանակ նրա բարձի տակ դարձյալ բանալի դնե-լու սովորույթի խորհրդանշական հավատալիքի իմաստը:

Ըստ աղոթքի սվյալների՝ հավատացել են, թե ծննդաբերության ոգիները հա-տուկ բանալի են ունեցել, որով բացել են ծննդկանի արգանդը և Աստվածածնի ու այլ սրբերի բարեխօսությամբ՝ դյուրացրել ծնունդը:

153. Խորագրված է «Աղոթք ծննդկանի»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ աղոթքն ասում է տատմայրը ծննդկանին ազատե-լիս:

Աղոթողը դիմում է մի շարք կրոնական ու բնական սրբությունների, որոնց մի մասը հանրահայտ քրիստոնեական վանքեր ու եկեղեցիներ են Արևմտյան Հայաս-տանում (Մարութա բարձր Աստվածածին, Խաթուն Տիրամեր, Սուրբ Տեսկանորդի, Չանկլի դիվան սուրբ Կարապետ, Վարագա սուրբ Նշան), մի մասը՝ պաշտվող տեղա-կան սուրբ վայրեր են (Կարմիր խաչ, Կապույտ խաչ, Ծածուկ ավազան) կամ էլ պաշ-տվող հրաշագործ ավետարաններ (Չարխափան ավետարան, Մուրխաս (=մուրազահաս) ավետարան, Շեկ ավետարան), մի մասը անձնավորված հանրաճա-նաչ սրբեր են (ս. Սարգիս, ս. Գրիգոր Նարեկացի, ս. Կարապետ, կիրակնամտի կա-նաչ կտրիճ ոգիներ, հրեշտակներ), իսկ մնացածները՝ պաշտվող երկնային լուսա-տուներ (արեգակ, լուսին, մեծ ու փոքր աստղեր):

Քրիստոնեական ու նախնական հեթանոսական սրբություններն աղոթքում հա-

մադրվել են իրար և ժողովրդական ըմբռնումով դարձել համազոր հասկացություններ:

Աղոթող տատմայրը դիմում է այդ բոլոր սրբերին ու սրբություններին՝ աղերսելով հաջող ծննդաբերություն, օգնություն ու պահպանություն ծննդկանին ու նորածնին:

Չպլախամեր Աստվածածին - հավանաբար Վասպուրականում գտնվող ս. Աստվածանի վանքերից մեկին տրվող ժողովրդական անվանում է:

Մարութա Բարձր Աստվածածին - Սասուն գավառի Մարութա լեռան վրա կառուցված վանքը, սասունցիների ամենասիրած ու պաշտելի ուխտավայրը, որ հաճախ է հանդես գալիս «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում:

Արմթաղ Գեղարդ - հավանաբար նկատի ունի Գեղարդա վանքը կամ Այրիվանքը ներկայիս Կոտայքի շրջանում, ուր ըստ ավանդության, պահվում է Քրիստոսին խոցած արյունաշաղախ գեղարդը (նիզակ):

Չագերույց Նարեկացի - ձագերույց (իմա՝ ձագահարույց) մակդիրով նկատի է առնվել Գրիգոր Նարեկացու հրաշագործություններից մեկը, երբ, ըստ ավանդության, Նարեկ գյուղը տիրող քրդի թուխսն ու ձագերը պատահաբար ջախջախվում են, ծառայող կինը տիրոջ ահից սարսափած՝ սատկած թուխսն ու ձագերը մաղով տանում դնում է Գր. Նարեկացու գերեզմանին, աղոթում, վերադառնում: Մեկ ժամ անց թուխսը ձագերով վերակենդանանում է և վերադառնում տուն: Այդ դեպքից հետո Նարեկացուն տրվում է ձագահարույց մակդիրը [տե՛ս **Ղանալանյան 1969**, 306]:

Խաթուն Տիրամեր - Վան քաղաքից հյուսիս, Վանա լճի ափին գտնվող Խաթուն տիրամոր կամ ս. Աստվածածնի վանքը, մի նշանավոր ուխտատեղի, ուր դիմում էին մաշկային վերքերով ու հիվանդություններով տառապող շատ ուխտավորներ: Համաժողովրդական մեծ ուխտագնացությունը կատարվում էր ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնի ժամանակ:

Տեսկանորդի - Տեր Հուսկան որդի՝ վանք Բերկրի գավառում, Վանա լճից հյուսիս արևելք, որ կոչվում էր նաև Տեր Հուսկանորդվո վանք:

Չանկլի դիվան սըբ Կարապետ կամ Մշու սուլթան սըբ Կարապետ - Տարոնի Քարքե լեռան վրա կառուցված ս. Կարապետի հռչակավոր վանքն է, որին տրվող *չանկլի դիվան* բաղադրյալ մակդիրը կազմված է թուրքերեն չանկլի «զանգակավոր» և դիվան «ատյան, ծիսավայր» բառերից, որ նշանակում է զանգակավոր ուխտատեղի, ուխտի ատյան:

Վարագա յոթ մանուկ սըբ նշան - Վանի մոտակայքում՝ Վարագա լեռան աջ թևին կառուցված յոթնագմբեթ վանք, որ կոչվում է սովորաբար Վարագա վանք:

154. Խորագրված է «Աղոթք ծննդկանի»:

Գրառված է 1960-ական թթ. սկզբներին, 55-ամյա հովիվ Տեփանոս (Տեպուշ) Ղալաջյանից, որը լսել էր Ախալքալաքի շրջանի բնակիչներից:

Առաջին քառատողում ծննդկանի անունից ողորմածության դիմում է արվում աստծոն, Քրիստոսի տաս անաքյալներին և հայոց սրբուհի Հռիփսիմեին (=Հռոռնսիմա):

Հաջորդ տողերում նորածնի ծնունդը դիտվում է իբրև մոր (ծննդկանի) համար մահվան պահ և հոգու մեղսագործություն («Լուս հոգիս սևացուցիր»): Երկունքն իր ճակատագրական հետևանքներով ծննդկանի համար առհասարակ ըմբռնվում է իբ-

րև մահվան իրադրություն, և սույն աղոթքում ծննդկանը ողբում է իր մեղքն ու գնալիք մահվան երկար, դժվարին, փշոտ ճանապարհը:

Աղոթքում հակիրճ ներկայացված են մահվանից հետո անդրաշխարհում հոգու անցնելիք ճանապարհի հայկական պատկերացումները: Այդ ճանապարհը բնութագրվում է երկար ու ձիգ, փշով ու տատասկով ծածկված: Այն ավարտվում է Մազե կամուրջով, որ, ըստ հավատալիքի, ձգված է հրեղեն գետի վրա: Բոլոր հոգիները պարտադիր անցնելու են այդ կամուրջով. հանցավոր հոգիների մեղքի ժանրությունից Մազե կամուրջը կտրվում է և նրանք թափվում են դժոխքի հրեղեն գետի մեջ, իսկ արդար հոգիները թեթևությամբ անցնում են կամուրջով և գնում դրախտ:

Պաշար չունիմ հետս տանելու տողը ըմբռնվում է հոգևոր առումով՝ իբրև արդար գործերի պաշարից զուրկ, մեղավոր:

Աղոթքի երրորդ հատվածում ծննդկանի հուսահատ հոգին դիմում է քրիստոնեական եկեղեցու հռչակավոր հայր Հովհան Ոսկեբերանին՝ հավանաբար երեք գլուխ Ավետարան կարդալու և իր մեղքը թեթևացնելու հույսով: Դիմումին անմիջապես հաջորդում է հուսատու պատասխանը, որով քաջալերվում է չվախենալ, քանզի ինքը քրիստոնյա է՝ մկրտված ու մեռնված քրիստոնեական սրբազան ծեսերով, որոնցով դարձել է ծննդաբերությունը դյուրացնող Մարիամ տիրամոր ընկերն ու միշտ օգնության հասնող ս. Սարգսի եղբայրը:

Աղոթքի այս հուսատու և լավատեսական հատվածն ավարտվում է բանադրանքի հմայական բանաձևով՝ չարի պատժով և նրա մտքի ու լեզվի քարացմամբ:

155. Խորագիր չունի:

Բանահավաք Քաջբերունին աղոթքին կցել է հետևյալ ծանուցումը.

«Ալեքսանդրապոլում նորածնունդ մանկան փաթաթելուց հետո տատմայրն առնում է նորան յուր գիրկը և թուրը կամ թաթակիչը ձեռքն առած կամ երեխայի վերամի հաց-լավաչ սփռած, տանում է դուրս և դեմքը դեպի արևելք՝ տատմայրը յոթն անգամ տյառնակներում է յուր երեսը և հետո արտասանում այս աղոթքը: Սա կրկնում է տուն մտնելիս և ապա երրորդ անգամ՝ մանկամոր առաջ կանգնած»:

Այս աղոթքը բարեմադությունների ծավալուն բանաձև է, որի տարրերը տարբեր հարակցումներով հանդիպում են և՛ նորալուսնին ուղղված աղոթքներում, ուր նորալուսինը ըմբռնվում է իբրև անձնավորված նորամանուկ կամ նորածին թագավոր (հմմտ. № 448ա-դ), և անգամ հայ քրիստոնեական եկեղեցու պատարագի «Տեր ողորմեա» հայտնի շարականում:

Քաջբերունին նույն տեղում ծննդկանի և նորածնի հետ կապված ծիսահմայական արարողությունների նկարագրության մեջ բերում է հետևյալները. «Ընդունելով որ իբր թե հրեշտակները մանուկ Քրիստոսին բերել տվել են սուրբ կույս Մարիամին և ասել են ստորև հիշյալ խոսքերը, Ալեքսանդրապոլում տատմայրը այդ խոսքերը հարց ու պատասխանով երեք անգամ կրկնում է և յուրաքանչյուր կրկնության ժամանակ մանկանը դիպցնում է մոր ծնկներին.

-Մարիամ, ես եմ ծանոթ, թե՞ դու, - հարցնում է տատմայրը:

-Տու՛ ծանոթ, ես՝ թեթև, - պատասխանում է մայրը»:

«Անդրանիկ ծննդի ժամանակ նոր ազատված կնոջ փորի ցավը կտրելու համար՝ տատմայրը թուրը աջ ձեռով յոթն անգամ մանգաղի նման անց է կացնում յուր ձախ ձեռքի տակով կնոջ փորի վերա և անեն անցկացնելու ժամանակ հարց և

պատասխանով ասում է հետևյալը.

-Ահա՛ն, ես կքաղեն:

-Ի՞նչ կքաղես:

-Հեղինեի (*ազատվածի անունը*) սանջուն կքաղեն»:

156. Խորագիր չունի:

Աղոթքն ասում է տատմայրը նորածնին լողացնելուց հետո, երբ բախտավոր համարվող մեկը աղ է ցանում նորածնի վրա և տատմոր բուռը:

157. Խորագրված է «Աղոթք նորածնի»:

158ա. Խորագրված է «Աղոթք նորածնին»:

Աղոթքին կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. նորածնին լողացնելուց հետո տատմայրը վերցնում է խանձարուրված երեխային, «վրան երկու հաց դնում, ձեռքին՝ ծայրը մի սոխ ցցած շամփուր առած, շեմքն ու պատը խազելով դուրս գալիս տնից, բարձրանում է կտուրը և դեպի արևելք դառնալով՝ աղոթում: Հետո ձեռի շամփուրով խաչաձև զիծ է քաշում գետնին, խաչակնքվում և վերադառնում»:

Մետաղե շամփուրն ու սոխը, ըստ հավատալիքի, չարահալած առարկաներ են, որոնց միջոցով տան շեմին ու պատերին կատարած խազումներով անջրպետվում, արգելակվում էր չար ոգիների մուտքը տուն: Տանիք բարձրանալու, արեգակին դիմելու, նրանից նորածնին բախտ ու ծնողներին առողջություն հայցելու արարողությունը արևապաշտության հնագույն հիշատակ է, որով շեշտված է արեգակի կյանքի և երջանկության պարգևիչ լինելու գաղափարը:

Տե՛ս № 158բ ծանոթագրությունը:

158բ. Խորագիր չունի:

Բանահավաքի հաղորդմամբ՝ ասում է տատմայրը երեխային լողացնելուց հետո, բարուրելիս: Նա բարուրի վրա մի հաց է դնում, ձեռքը վերցնում ծայրին սոխ անցկացրած շամփուր, տանից դուրս գալիս, դառնում դեպի արևելք և ասում այս աղոթքը: Այնուհետև մտնում է տուն, նորածնին դնում ծննդկանի աջ կողմը, շամփուրը դնում ծննդկանի բարձի տակ՝ հետը ավելացնելով դաշույն, սանդերք, երբեմն էլ հրացան, որպսզի չարերը չհամարձակվեն մոտենալ երեխային:

Աղոթքը արևապաշտության բացահայտ վերապրուկ է. տատմայրը արեգակին դիմում է իբրև աստծո և նրանից աղերսում նորածնի համար կյանք (*փայ՝ կենաց բաժին, հմնտ. «Արևդ երկարի», «Աստված արևդ բաշխի», «Արևդ կանաչի»* ևն. *մաղթանքները*) և կենսամիջոցների ապահովում: Արեգակը դիտված է որպես կյանք և կենսամիջոցներ պարգևող, իսկ նորածնին՝ կենսաբաշխ արևի նոր սերնդի ներկայացուցիչ, որի հովանու տակ պետք է պատսպարվեն ու գոյատևեն տարեց սերնդի մարդիկ, որոնց արևը (=կյանք) տարիքի առաջացման հետ աստիճանաբար պակասում է:

1(159)ա. Խորագրված է և ծանուցված. «Աղօթք տղացկանի և թպղայի և ալի, զոր ասաց սուրբ առաքեալն Քրիստոսի Պետրոս»:

Տողատունը և որոշ բացահայտ վրիպակների ուղղունը կազմողինն է:

Ալի և թպղայի մասին տես ծննդկանի աղոթքների սույն ծանոթագրությունների նախաբանը:

Միջնադարյան գրավոր աղոթքների այս ամբողջ տարբերակաշարը երդմնեցուցական բնույթ ունի և ընդհուպ մերժենում է Սողոմոնի երդվեցումներին (տես՝ Բուժաղոթքների ծանոթագրությունների նախաբանը), բաղկացած է վիպական նկարագրական նախաբանից, հարց ու պատասխանով խոստովանություններից, չար ոգու երդվեցումից, սուրբ անձանց հմայական կապքի կարգադրություններից և ծննկանին ու նորածնին ուղղված պահպանության մաղթանքներից:

Սիմոն Պետրոսը - նորկտակարանյան նույն անձն է՝ Պետրոս առաքյալը, Քրիստոսի 12 աշակերտներից մեկը, որի բուն անունն է Սիմոն: Պետրոսը նրա հունարեն մականունն է, որ թարգմանված է արամերեն Քեփա «քար» բառից և հունարեն հենց «քար» է նշանակում: Քրիստոսն է «Պետրոս» մակդիրով անվանում Սիմոնին՝ աշակերտներ ընտրելու ժամանակ: *«Դու ես վեմ, - ասում է նրան Քրիստոսը, - և ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, և դրունք դժոխոց զնա մի յաղթահարեսցես»*: Եվ Քրիստոսը նրան է նախընտրում հանձնել երկնային արքայության դռների բանալիները:

«Եվ տաց քեզ զփականս արքայութեան երկնից. եւ զոր միանգամ կապեսցես յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս. եւ զոր արձակեսցես յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս» [Մատթեոս ԺԶ, 18-19]:

Պետրոսին ուղղված Քրիստոսի այս պատգամները քանիցս հանդես են գալիս աղոթքների սույն տարբերակաշարում իբրև հմայական յուրահատուկ բանաձևեր:

1(159) բ. Խորագրված է և ծանուցված՝ «Գիր թպղի կամ ում տղա չապրի, զայս բաներս ու զայս տլըսնս պօղպատ ամանով ի հետն պահէ»:

Խորագրին հաջորդում է հմայագիրը (=տլըսն - թալիսման), որն այստեղ տեխնիկական պատճառներով չի բերվում:

Տողատունը և որոշ բացահայտ վրիպակների ուղղունը կազմողինն է:

Ալի և թպղայի մասին տես ծննդկանի աղոթքների սույն ծանոթագրությունների նախաբանը:

Պաւղոս (հուն. Պաուլոս) - քրիստոնեական ավանդության մեջ Պողոս առաքյալը, եբրայական անունը՝ Սաւղոս, սկզբնապես քրիստոնյաներին պատժող ու հալածող, բայց Դամասկոս գնալիս՝ իրեն երևացած աստվածային տեսիլից հետո ընդունում է քրիստոնեական մկրտություն, դառնում քրիստոնեության մոլի քարոզիչ: Նա թեպետ անձամբ ծանոթ չի եղել Քրիստոսին և չի պատկանում վերջինիս 12 աշակերտների թվին, սակայն իր աստվածաբանական-առաքելական բացառիկ արդյունավետ գործունեության շնորհիվ Պետրոս առաքյալից հետո և նրա հետ միասին ճանաչվում է իբրև քրիստոնեական ուսմունքի «նախաթոռ առաքյալ» և «տիեզերական վարդապետ»:

Եկեղեցական պաշտամունքում և մանավանդ ժողովրդական ավանդության մեջ

Պողոս առաքյալը հաճախ հանդես է գալիս Պետրոս առաքյալի հետ իբրև զույգ սրբեր:

Սուրբ Անու և սուրբ Շիղա - Անու, եթե Անթիանոս (տե՛ս № 146 իե, իզ) անվան աղավաղումը չէ, ապա Անաս անվան վրիպակն է (հմմտ. № 1(159)է աղոթքի Անաս և Շիղաս զույգ սրբանունները), այլ տարբերակներում՝ Անու (№ 1(159)ը): Անաս հավանաբար Անաստաս սրբանվան հապավումն է (տե՛ս №1(159)Ժա ծանոթագրությունը): Շիղան Պողոս առաքյալի ակտիվ գործակիցն է եղել և քրիստոնեական ուսմունքի եռանդուն քարոզիչ [տե՛ս **Գործք առաքելոց ԺԵ**, հտմ.]:

Շիղա անունը հաջորդ տարբերակներում աղավաղվելով՝ դարձել է Շղատ, Շիշայ, Շիթ, Շիխաթ, Շաղիթայ:

Այս, ինչպես նաև նախորդ աղոթքում ալը հանդես է գալիս իբրև չար քամու մարմնավորում՝ «դժնիկ հողմ», մի հնագույն հավատալիք, որ վկայված է տակավին 5-րդ դարից:

Եզնիկի վկայությամբ՝ հողմը, ըստ սնահավատքի՝ ոգի է: «Այս» կոչված չար ոգին (որից ցարդ հարատևող «այսահար» «այսահարվել»- դիվահար, դիվահարվել իմաստները) Հայաստանի որոշ գավառներում կիրառվել է «հողմ, քամի» նշանակությամբ [Եզնիկ I, ԻԳ]: Այս նույն հավատալիքի արդյունք է ժողովրդական ավանդության մեջ որևէ անհայտ հիվանդության մասին հաճախ ասվող «չար քամի է դիպել» դարձվածը: Ըստ այս հավատալիքի՝ մի շարք հիվանդություններ, այդ թվում նաև ալքոտվելը կամ թպղոտվելը դիտվել են իբրև չար քամին անձնավորող ոգիների ներգործության արդյունք:

1(159) գ. Խորագրված է և ծանուցված. «Գիր վասն թեպղի և որդե՛ծնութեան աղախնոյս աստուծոյ Խանումին եղիցի, ամէն»:

Տողատումը և բացահայտ վրիպակների ուղղումը կազմողինն է:

Աղոթքի 38-46 տողերը, փոքր ինչ աղավաղումներով, Քրիստոսի կողմից Պետրոս առաքյալին ուղղված խոսքերն են՝ քաղված Մատթեոսի ավետարանից:

Տե՛ս 1(159)ա ծանոթագրությունը:

1(159) դ. Խորագրված է և ծանուցված. «Գիր թպղի կամ ուն տղայ չի ապրի, գրե, վերայ պահե, այլ ոչ վնասի զաւակն Աստուծոյ»:

Տողատումը և բացահայտ վրիպակների ուղղումը կազմողինն է:

Ալի և թպղայի մասին տե՛ս ծննդկանի աղոթքների սույն ծանոթագրությունների նախաբանը:

Այս տարբերակում նկարագրվող չար ոգին և արարքների խոստովանողը տղամարդ ալն է: Սակայն երդվեցման ժամանակ անսպասելիորեն հանդես է գալիս նրա մայրը: Վերջինիս երդվեցումից պարզվում է, որ այդ ալը նրա անդրանիկ զավակն է և նրանից բացի նա ունի ևս 11զավակ, որոնց անունները ըստ կարգի թվարկվում են իր իսկ կողմից:

Ալի մոր երդվեցմանը հաջորդում է աղոթողի տերունական աղոթքների բանաձևերով դիմումն աստծոն և չար ոգիների երդվեցումը (59 և հտլ. տողերը)՝ հանուն հիվանդի բուժման:

Տե՛ս 1(159)Ժդ ծանոթագրությունը:

1(159)ե. Խորագրված է «Գիր թպղի կամ ում տղայ չապրի»:

Տողատումը և բացահայտ վրիպակների ուղղումը կազմողինն է:

Ալի և թպղայի մասին տե՛ս ծննդկանի աղոթքների սույն ծանոթագրությունների նախաբանը: Տե՛ս նաև № 1(159)ա, բ ծանոթագրությունները:

1(159)գ. Խորագրված է «Գիր ալքի և ծնուն կանաց չար թպղի, որ ոչ վնասե կանաց կամ տղաց»:

Չմայիլը գրված է ՌՃԾԲ (1703) թ. հոկտեմբերին:

Աղոթքի վերևը, կլոր շրջանակի մեջ, պատկերված է ս. Պետրոսը, որը մատները դեմ է արել ալի ճակատին: Ալը զույգ ոտի վրա կանգնած նապաստակի նման կենդանի է՝ ձեռին բռնած ծննդկանի լյարդը:

Տողատումը և բացահայտ վրիպակների ուղղումը կազմողինն է:

Ալի և թպղայի մասին տե՛ս ծննդկանի աղոթքների սույն ծանոթագրությունների նախաբանը:

21-25 տողերը, ըստ Մատթեոսի, Պետրոս առաքյալին ուղղած Քրիստոսի խոսքերն են (տե՛ս №1(159) ա, բ, գ ծանոթագրությունները):

Սուրբ Անթանիոս - հայ սրբախոսական գրականության մեջ հայտնի են Անտոնինոս (կամ՝ Անտոնիոս) անունով մի քանի վկաներ: Դրանցից մեկը Անտոնինոս Աղեքսանդրացին է, ապրած և նահատակված Դեկոս (249-251 թթ.) և կամ Դիոկղետիանոս (284-305 թթ.) կայսրերի ժամանակ: Հայտնի է կռապաշտների դեմ մղած իր աներկյուղ պայքարով: Մյուսը Անտոնինոս Սուրոնացին է, «քարահատ և շինող», նահատակվել է քրիստոնեության առաջին դարերում, Ապամիայում: Երրորդը Անտոնինոս երեցն է՝ Պաղեստինի Կեսարիայից, նահատակված Մաքսիմիանոս կայսրի օրոք (286-305 թթ.): Չորրորդը՝ Անտոնինոս կամ Անտոնիոս Անկյուրացին է, որդին Մելասիպոսի և Կասիանեի, 13-ամյա ջերմեռանդ քրիստոնյա: Նրա աչքի առաջ, Հուլիանոս Ուրացող կայսրի (332-363 թթ.) ներկայությամբ, երբ չարաչար տանջանքներով նահատակում են ծնողներին, Անտոնիոսը վերցնում է նրանց անդամատված մարմնի մասերը, համբուրում և արյունը դեմքին քսում: Հուլիանոսը պահանջում է ուրանալ քրիստոնեությունը, իսկ Անտոնիոսը, ի պատասխան, թքում է Հուլիանոսի դեմքին և գերադասում նահատակվել [տե՛ս **Աւգերեան, Դ, 361-362, ԺԲ, 268-269, Անասյան 1959, 998-999**]:

Թե որ Անտոնիոսն է աղոթքում նկատի առնվել, դժվար է ասել, եթե դա Անտոն Անապատականի (Թեբայեցի) անվան աղավաղումը չէ, որը եղել է եգիպտական միայնակյաց (251-356 թթ.), խիստ բարեպաշտ ճգնավոր, իր ավելի քան 80-ամյա ճգնակեցության տարիներին շարունակ ենթարկվել է չար ոգիների ներգործությանը և միշտ հաղթահարել: Նա հայոց եկեղեցում դասվել է տոնելի սրբերի շարքը [տե՛ս **Վարդ սրբոց, 220-232**]:

1(159)է. Խորագիր չունի:

Տողատումը և վրիպակների ուղղումը կազմողինն է:

Ալի և թպղայի մասին տե՛ս ծննդկանի աղոթքների սույն ծանոթագրությունների նախաբանը:

Դևի յետասծ (հմմտ. №1(159)ա, ետն ածե, բ, յետասծ) անունը անստույգ է և անհասկանալի: Այստեղ առավել հստակված է, սակայն, այդ դևի՝ իբրև մարմնավորված

չար հողմի գործառույթը (տե՛ս № 1(159) ք ծանոթագրությունը):

Աղոթքի 48-49 տողերից պարզվում է, որ այդ դևը (իմա՝ ավը կամ թպղան) ծնվում է նորածնի կնունքից առաջ և մինչև նրա կնքվելն ու մկրտվելը վնասում և ապականում է նրան: Այստեղից էլ նորածնին շուտափույթ կնքելու և մեռնելու ծիսական սովորույթը, որով, ըստ հավատալիքի, նա վնասագերծվում է չար ոգիների ներգործությունից:

Աղոթքի սկզբում հիշատակված են միայն երկու սրբեր՝ Անաս և Շիղաս. մինչդեռ շարունակության մեջ ալին երդվեցնողը Սիմոն-Պետրոսն է (տե՛ս № 1 (159) ք ծանոթագրությունը): Աղոթքի սկզբնամասն, ըստ երևույթին սրբերի անվան նկատմամբ որոշ չափով աղճատվել է, և Պետրոսի ու Պողոսի անունները, որոնք նախորդ տարբերակներում հանդես են գալիս այս գույգ սրբերի հետ, դուրս են ընկել, բայց շարունակության մեջ պահպանել են իրենց երդմնեցուցական խոսքն ու գործառույթը:

1(159)ը. Խորագրված է և ծանուցված. «Գիր վասն թպղին և չար ավքին, որ նստի ի վերայ տղացկանի. որ ոչ մերձենայ անուամբ իօր և որդւոյ և իոգւոյն սրբոյ»:

Տողատումը կազմողինն է:

Ալի և թպղայի մասին տե՛ս ծննդկանի աղոթքների սույն ծանոթագրությունների նախաբանը:

1(159)թ. Խորագրված է «Գիր թպղայի և չար ավքի»:

Տողատումը կազմողինն է:

Աղոթքի վերևում պատկերված է սրբերից մեկը՝ բարձր հասակով, մերկացրած սուրը ձեռին. նա մյուս ձեռով բռնել է ողջ մարմինը մազով ծածկված ալի գլխի մազափնջից և կամենում է կտրել գլուխը: Ալը սարսափից աչքերը չռած՝ կծկվել է, ձեռին բռնած ծննդկանի մուգ կարմիր լյարդը: Ալի և թպղայի մասին տե՛ս ծննդկանի աղոթքների սույն ծանոթագրությունների նախաբանը:

Սույն տարբերակում ալին երդվեցնող սրբերի քանակը հասել է հինգի, իսկ անունները լրիվ փոխվել են: Դրանք են. Նանոս, Նշիաթ, Կղոթիոս, Սիսիանոս, Մաթե, որոնցից մի քանիսը հանդես են գալիս նաև հաջորդ տարբերակներում:

1(159)ժ. Խորագրված է «Աղօթք և տլիսմ թպղէ, ծառայս Աստուծոյ»:

Տողատումը կազմողինն է:

Գրի է առել Ա. Գոյրճյանը մի ձեռագիր հմայիլից, որ ունեցել է հետևյալ հիշատակարանը. «Գրեցաւ պահպանութիւն համայլիս ի թվին ՌճՅԶ ի քաղաքն Մարաշ, ի թաղըն Աղտէրէ, ընդ հովանեաւ Սուրբ Կարապետ եկեղեցւոյ, որ կառուցեալ կայ և է բարեխօս ամենայն Քրիստոնէից, ձեռամբ մեղաւոր և անարժան ոտաց կոխան հող և փոշի, Յովանէս երիցու, ի վայելումն Աւետիքին՝ բարով վայելել տացէ, ամէն»:

1(159)ժա. Խորագրված է «Գիր չար ավի կապ է և թպղի է»:

Տողատումը կազմողինն է:

Ալի և թպղայի մասին տե՛ս ծննդկանի աղոթքների սույն ծանոթագրությունների նախաբանը:

Երդվեցնող սրբերի քանակն այս տարբերակում հասել է վեցի, որոնց մեջ հանդիպում են նոր անուններ՝ Անաստաս, Շմավոն, Ուստիանոս:

Շարունակության մեջ, սակայն, հանդես է գալիս նաև 7-րդ սուրբ անձը՝ Սարի-
ան Աստվածածինը, որը Սիսիանոսի հետ միասին երդվեցնում է ալին (տե՛ս №
1(159)ԺՅ ծանոթագրությունը):

Աղոթքի վիպական սկզբնամասում ավելացել են նոր մոտիվներ. հիշյալ վեց
սրբերը ոչ թե ճանապարհ կամ որսի գնալիս պատահաբար են հանդիպում ալին, այլ
նրանք բարձրանում են լեռը հատուկ նպատակով՝ իրենց հետ վերցնելով դանակ և
երեք բևեռ (մեխ), ըստ երևույթին ալին կապելու, բևեռելու կամ սպանելու համար:

Աղոթքի 22-27-րդ տողերում ալի գործառույթները բնորոշող նոր մոտիվ է առկա,
ըստ որի՝ երեխայի օրապակաս ծնունդը ևս դիտվել է իբրև ալի չար ներգործության
արդյունք («Յայն օր և յանժամանակ առնեն/ Եւ ամայի պակաս առնեն»):

Անաստաս և Շնավոն սրբանունները հավանաբար վերաբերում են պարսիկ
քրիստոնյա վկաներին: Առաջինը կոչվել է Անաստաս (Անաստասիոս) Պարսիկ, բուն
անունը Մակունդատ (կամ՝ Մակունդաս), եղել է մոգի որդի և պարսիկ զինվորական,
Երուսաղեմում մկրտվել է քրիստոնյա, վերանվանվել Անաստաս (հուն. հարություն
կամ հարուցյալ) և ընդունել կրոնավորական կարգ: Պարսից Խոսրով 2-րդ թագավորի
հրամանով տարվել է Պարսկաստան և 628 թ. նահատակվել: Թաղվել է ս.Սարգսի
եկեղեցում: Նրա գերեզմանը հետագայում դառնում է ուխտատեղի, մասունքները՝
բուժամիջոց [**Աւգերեան, Ը, 5-40**]:

Շնավոնը եղել է պարսից եպիսկոպոս, Տիգրանի եպիսկոպոսապետը, փայլել է
իր քրիստոնեական վարդապետութեամբ, ապրել է Շապուհ Երկայնակյացի
ժամանակ: Երբ վերադարձել է Երուսաղեմ կատարած ուխտագնացությունից, Կոս-
տանդինոս Մեծը եկեղեցու շինության համար նրան ընծաներ է տալիս: Պարսկաստա-
նում Շապուհը նրանից խիստ բարձր հարկեր է պահանջում: Շնավոնը անկարող լի-
նելով վճարել՝ ձերբակալվում է: Սկսվում են քրիստոնյաների դեմ նոր հալածանք-
ներ: 340 թ. Շնավոնը շատ քրիստոնյաների հետ նահատակվում է [**Աւգերեան, ԺԲ,
304-305**]:

1(159)ԺԲ. Խորագրված է «Գիր ալքի և թպղայի»:

Տողատումը և որոշ բացահայտ վրիպակների ուղղումը կազմողինն է:

Աղոթքի վիպական սկզբնամասում, նախորդ տարբերակների համեմատու-
թյամբ հանդես են եկել նոր մոտիվներ. նախ փոխվել են երդվեցնող սրբերի անուն-
ները՝ Անտոն և Նշխար: Ապա նրանք հանդիպում են ոչ թե անգործ մստած ալին, այլ
նրան բռնում են հենց հանցանքը կատարելու պահին՝ նորածնին խեղդելիս: Սրբերը
նրան կապում են վեմից, և այդ պահին հանդես է գալիս ալի մայրը (մայր ալին), որին
էլ սրբերը ենթարկում են խոստովանեցման և երդման:

Այս նոր մոտիվները զգալիորեն փոխել են աղոթքի սույն տարբերակի բովան-
դակությունը: Աղոթքի եզրափակիչ մասը ևս ենթարկվել է փոխակերպման: Աղոթողը
բուժման համար դիմում է ոչ թե աստծոն կամ ս. Երրորդությանը, ինչպես նախորդ
տարբերակներում, այլ միջնադարում քրիստոնեական եկեղեցու կողմից սրբացած
մի խումբ բժիշկների (Անտիոքացի բժիշկ, Կոզմա, Դամիանոս, Պանդալեոն):

Սուրբ Անտիոք բժիշկ - Անտիոք կամ Անտիոքոս սուրբը, ըստ ավանդության, ե-
ղել է քրիստոնյա բժիշկ, Սեբաստիա քաղաքից, որը շրջել է բոլոր գավառները և հի-
վանդներին ձրի բուժել (*այստեղից էլ նրա Անարծաթ մակդիրը*): Նրա համբավը տա-
րածվում է ամենուրեք, հասնում թագավորին: Նրան ձերբակալում է անօրեն դատա-

վոր Ադրիանոսը, ենթարկում ծանր տանջանքների, որպեսզի հրաժարեցնի քրիստոնեական հավատից: Սակայն նա մնում է անսասամ: Նրան գցում են գիշատիչ գազանների, ինձերի մեջ, բայց նրանք պատկառելով սրբից՝ չեն մոտենում նրան: Տեսնելով այդ, սրբին ազատ են արձակում: Բայց վերջինս գիշերով մտնում է կուռքերի տաճարը, կործանում բոլոր բազիլները, քրմերից ձերբակալվում և գլխատվելով նահատակվում [տե՛ս **Վարք եւ վկայաբանութիւնք, Ա, 135-137**]:

Կողմայի և Դամիանոսի մասին տե՛ս չար աչքի աղոթաշարի № 35ժա ծանոթագրութունը:

Պանդայլեցն, ստույգ՝ **Պանդալեոն** կամ **Պանտալեյման** («ամենաողորմ»)- ըստ քրիստոնեական սրբախոսական ավանդության՝ Նիկոմիդիա քաղաքի բժիշկ, ապրած և գործած 3-րդ դարի երկրորդ կեսերին: Բժշկություն է սովորել Եվփրոսինոս բժշկապետից, իսկ քրիստոնեություն է ընդունել և մկրտվել Երմոլես քահանայից: Քրիստոնեական հավատի համար նահատակվել է 303 թ.:

Իր երկրորդ անունը՝ Պանտալեյման, ստացել է նահատակման պահին՝ երկնքից հնչած աստվածային հրամանով [**Վարք սրբոց, 284-291**]:

1(159)ժգ. Ունի կրկնակի խորագիր՝ գրված տարբեր ձեռագրերով. «Գիր որդամեռի: Այս գիր պահպանութեան»:

Տողատունը կազմողինն է:

Չար ոգու անունը չի նշվում երդման մեջ, այլ միայն մակդիրը՝ *Ուժաւոր*:

Այստեղ ծննդկանին վնասող չար ոգին հանդես է գալիս ծերունու կերպարանքով և աստղի նման շեկ կամ գորշ՝ հարտէշ -խարտյաշ:

1(159)ժդ. Խորագրված են՝ ձեռ. № 6677 «Գիր թպղայի և չար դևի», ձեռ. № 8428 «Գիր թպղի և գաւակ մնալոյ»:

Տողատունը կազմողինն է:

№ 8428 ձեռագիրն ավարտվում է «անուանքն այս են» նախադասությամբ, որին տրամաբանորեն պիտի հաջորդեր չար ոգիների անունների թվարկումը: Մինչդեռ № 6677 ձեռագրում այդ անունների թվարկումը կա, սակայն ոչ լրիվ, ընդամենը հինգ անուն: Անունների ամբողջական թվարկումը, ընդ որում 12 դիվանվան, առկա է Մատենադարանի № 30 հմայիլում (տե՛ս № 1 (159) ժա տարբերակը) և № 6678 ձեռագրում (№ 1(159) դ տարբերակը):

Համեմատության համար ստորև բերվում են այդ անունների շարքերը՝ ըստ սույն համահավաքի տարբերակների:

1(159) դ	1(159) ժե	1(159) ժդ	1(159) իա
1.Ծնելոց	Ծնանելոյ	Ծնանելոց	Ծնանելոյ
2.Աղլագո	Աղլագոյ	չիք	Աղլագոյ
3.Մայրոյէ	Մարոց	Մայրոց	Մարոյ
4.Աղքատ	Դաղաքօտ	Տղայոցն	Դայգաղայ Գօտ
5.Այսմէ	Ասլումէ	Ասլըսամ	Ասլումէ
6.Այսզին	Այիլինէ	Յամիլէ	Այիլինէ
7.Մարմարոյէ	Մառմառայ	չիք	Մարմառոյ
8.Այրոյ	Աշիոյ	չիք	Աշիոյ
9.Կալիշի	Կալելի	չիք	Կալիլէ
10.Յուլիցայ	Յոմիզան	չիք	Յոմիզան
11.Եկիտուն	Եկիտուն	չիք	Յոմիտուն
12.Անկանես	Անկեանիս	չիք	Անկանիս

Համեմատութիւնից պարզվում է, որ բերված 12 դիվանուններից աղոթքների չորս տարբերակներում մոտավորապես համապատասխանում են միմյանց №1-ը, որի հիմքում ընկած է հայերեն ծնել կամ ծնանել բառը, № 3-ը (Մայրոյէ, Մարոց, Մայրոց, Մարոյ), որ կարող է հայերեն մայր բառի վրա հիմնված լինել (Մայրոյէ անվանաձևում է հավանաբար հայերենի օժանդակ բայն է, անվան ուղիղ ձևը՝ Մայրոյ, № 5-ը (Այսմէ, Ասլումէ, Ասլըսամ) օտար ինչ-որ անվան տարբերակներ են: Իսկ լրիվ անվանացանկը պարունակող աղոթքի երեք տարբերակներում միմյանց են նույնությամբ կամ մոտավորապես համապատասխանում №4-ը (Աղքատ, Դաղաքօտ, Դայգաղայգօտ), որտեղ երկրորդ անվանաձևի սկզբնատառը՝ Դ հնարավոր է անվան հերթական թվի (4) մեխանիկական համակցում լինի բուն անվանը՝ Աղքատ, № 7-ը (Մարմարոյէ, Մառմառայ, Մարմառոյ), № 9-ը (Կալիշի, Կալելի, Կալիլէ), մասամբ № 11-ը (Երկիտուն, Յոմիտուն) և 12-ը:

Հնչյուններով մասամբ իրար են նմանվում № 6-ը (Այսզին, Այիլինէ), № 8-ը (Այրոյ, Աշիոյ): Բնավ իրար չեն համապատասխանում №10-ը (Յուլիցայ, Յոմիզան) և № 6-ի 3-րդ տարբերակի Համիլէ անունը, որ չի հանդիպում երեք լրիվ անվանացանկերում առհասարակ: Չի բացառվում, որ վերջին № 12-ում նշված անունների (Անկանես, Անկեանիս, Անկանիս) հիմքում ընկած լինի հայերեն անկանել բառը՝ իմաստաբանորեն կապված չար ոգիների կողմից հղի կնոջը վիժեցնելու՝ մանկան անժամանակ անկման երևույթին (հմմտ № 1 Ծնելոց, Ծնանելոյ անունների իմաստների հետ):

1(159)ժե. Խորագիր չունի:

Ձեռագիր հմայիլում հաջորդում է № 1(159) բ ընդարձակ տարբերակին, որը խորագրված է «Գիր վասն թաղի և որդեծնութեան»:

Տողատունը կազմողինն է:

Սուրբ Փոկաս, - Պոնտոսի Փոկաս եպիսկոպոսը, Սինոպ քաղաքից, մանկությունից ստանալով քրիստոնեական կրթություն, Պոնտոսում մեծ հռչակ է ձեռք բերում հեթանոսներից քրիստոնյա դարձնելու իր ձիրքով: Երբ Տրայանոս կայսրը գալիս է Ամասիա, Փոկասը ներկայանում է նրա ատյանը, հարցաքննվում և բազում չարչա-

րանքներից հետո հրկիզմամբ նահատակվում [Թորգոմ պատրիարք, 86-87]:

1(159)ժգ. Խորագրված է «Աղօթք պահպանութեան, որ ոչ վնասի դիւաց»:

Տողատունը և բացահայտ վրիպակների ուղղունը կազմողինն է:

Ալին երդվեցնելու դիմունը և ալի երդունը, գրեթե նույն բանաձևերով ու սրբություններով, առկա են նաև 1(159)ժա, ժե տարբերակներում (տե՛ս):

Ալը երկուստեք քրիստոնյա սրբերին երդվում է նրանց կողմից ընդունվող և պաշտվող քրիստոնեական սրբություններով. խաչի վրա խաչված Քրիստոսի տարածած բազուկներով, հայր աստծով և սուրբ հոգով, Քրիստոսի գերեզմանի վրա դրած և հարության ժամանակ հրեշտակի կողմից տապալած վեճով, վերջին դատաստանով (հմմտ. 1(159)ժգ տարբերակը), որն ընգրկում է ամբողջ տիեզերքը՝ արևի և լուսնի տարածած ճառագայթներով և երկնքի բարձրություններն ու ծովերի խորքերը:

Աղոթքում թվարկված են ալերի 11 անուններ, որոնք որոշ տարբերակումներով առկա են նաև 1(159)դ, ժդ, ժզ աղոթքներում (տե՛ս 1(159)ժդ ծանոթագրությունը): Սույն աղոթքը, իբրև առանձին մաս, հարակցվել է 1(159)ժե տարբերակին (տե՛ս տարբերակն ու ծանոթագրությունը):

1(159)ժե. Խորագրված են. Զմայիլ № 30 «Աղօթք թաղայի և ալի, որ ոչ մերձե՛նայ», Զմայիլ № 3 «Այլ գիր թաղայի և ալի»:

Տողատունը կազմողինն է:

Սույն աղոթքի առաջին վիպական մասը (սրբի հանդիպումը ալին կամ թաղային և վերջինիս խոստովանությունը), որ հաճախ է հանդիպում սույն 1(159) տարբերակաչարում, հարակցվել է Տիրամոր կողմից ալին երդվեցնելու անկախ աղոթքին (տե՛ս նախորդ 1(159)ժգ տարբերակը) և առաջ է բերել իմաստային անհարիրություն. աղոթքում չար ոգուն հանդիպողը և հարցնողը ս. Սիսիանոսն է, սակայն բռնողն ու երդվեցնողը՝ Մարիամ Աստվածածինը:

Աղոթքն ուշագրավ է նաև ալերի կամ թաղաների անունների թվարկումով, որ հանդիպում է նաև այլ տարբերակներում ևս (հմմտ. №1(159) դ, ժդ, ժզ): Պարզվում է, որ նրանց քանակը հավասար է տիեզերական թվի՝ 12-ի (տե՛ս № 1(159) ժդ ծանոթագրությունը):

1(159)ժդ. Խորագրված է և ծանուցված. «Գիր ալքի և թաղայի, որ ի վերայ տղացկանին նստի կամ տղայն չապրի, նայ զայս տլսմն և աղօթս վրան պահէ, տղան ապրի ծառային Աստուծոյ»:

Սրան անմիջապես հաջորդում է հայատառ, արաբատառ և արամեատառ հմայագիրը, որը այստեղ տեխնիկական պատճառներով չի զետեղվում:

Տողատունը կազմողինն է:

Ուշագրավ է ծննդկանին վնասող չար ոգու ինքնաբնութագիրը՝ «Ես եմ որդն վայրենի» և իր արարքների թվարկումը: Այսինքն՝ նա վայրի որդի մման ներսից ուտում, սպանում է մանկանը տակավին մոր արգանդում կամ էլ երկու, ինը, հինգ կամ չորս ամսական հասակում ուզած ձևով վնաս է պատճառում մանկանը: Այս մոտիվները նախորդ տարբերակների համեմատ, որոշ նորություն են բերում ալի և թաղայի գործառությանը:

Աղոթքի սկզբում հիշատակվում է միայն մեկ սրբի՝ Սիանոսի (իմա՝ Սիսիանոս)

անունը, որը հանդիպում է չար ոգուն և երդվեցնում նրան: Սակայն շարունակության մեջ, երդվեցումից հետո անորոշ ձևով հանդես են գալիս մի քանի սրբեր, որոնք կամենում են պատժել չար ոգուն («Եվ զայն լսեցին սուրբքն/Եվ կամեցան ըսպանանել զնա»): Սա ցույց է տալիս, որ աղոթքի երկրորդ մասը այլ տարբերակներից է հարակցվել աղոթքի առաջին մասին, ուր միայն մեկ սրբի արարք է նկարագրվում, և առաջ է բերել իմաստային անհարիրություն (հմմտ. 1(159)ժ, Ժգ, Ժդ և այլ տարբերակները):

1(159)ժթ. Խորագրված են. Հմայիլ № 8 «Աղօթք թաղայի և ալի», ԷԱԺԱ «Վասն Թաղայի և Ալի», Հմայիլ № 26 խորագիր չունի:

ԷԱԺԱ տարբերակը տպագրված է ձեռագիր հմայիլից: №8 տպագիր հմայիլը գրված է ՌՃԿԷ (1718) թ.:

Տողատունը կազմողինն է:

Այստեղ ևս, ինչպես 1(159)ժբ տարբերակում, հանդես է գալիս ալի մայրը և ինքն է երդվում սրբերից կապված ալի փոխարեն:

Ս. Սիօվն (Սիօն) - երբայական ավանդության մեջ՝ բլուր Երուսաղեմում, որտեղ ըստ աստվածաշնչյան առասպելի՝ գտնվում էր Եհովա աստծո տաճարը և Դավիթ թագավորի ապարանքը: Հուդայական կրոնում այլաբանորեն նշանակում է «աստծո հավատարիմ» մարդ: Քրիստոնեական աշխարհում կիրառվում է որպես Երուսաղեմի համանիշ: Աղոթքում գործածված է որպես կոնկրետ սրբի անձնանուն:

Ս. Սիսի, ս. Սիսիանէ, ս. Սանոս, ս. Սիսիանոս սրբանունները ընդհանուր եկեղեցական ավանդության մեջ Սիսոյի, Սիսինիոս, Սիսիանոս ձևերով հաճախ նույնացվում են: Ըստ վարքագիր Պալադիոսի՝ Սիսինոս արքան կամ Սիսիանոսը եղել է ազգությամբ կապադովկացի, երևելի միայնակյաց, 6-7 տարի սովորել է Ելպիդիոս Կապադովկացու մոտ՝ Լուկա լեռան Երիքովի քարայրում, ապա երեք տարի փակվել է գերեզմանում և հոտընկալա աղոթել, որով նա դևերի վրա ձեռք է բերել լիակատար իշխանություն: Հետագայում նա վերադարձել է իր հայրենի երկիրը՝ Կապադովկիա, և արժանացել քահանայության: Հայոց հարուստ վարքագրության մեջ այդ սրբերի մասին հիշատակություն չկա [տե՛ս **Աւգերեան, Թ**, 287-290]:

Ս. Նովիէլ և ս. Տածիէլ - երբայական ավանդության մեջ հրեշտակների անուններ են:

1(159)ի. Խորագիր չունի:

Տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքը գրված էր ձեռագրի վերջին պահպանակ թղթերից մեկի վրա՝ լի սխալներով և բառերի աղճատումներով:

Հակառակ նախորդ տարբերակների, ուր ալը սրբերին հանդիպում է դաշտում, անապատում, լեռներում, հաճախ ավագի վրա նստած, այս աղոթքում ալը Քրիստոսին և Գաբրիել հրեշտակին հանդիպում է ծովափին, մի մոտիվ, որ ակնարկում է ալի կապը ջրային տարերքի հետ (տե՛ս № 1(159)իբ ծանոթագրությունը):

1(159)իա. Խորագրված է «Այլ գիր թաղայի և ալի»:

Տողատունը և բացահայտ վրիպակների ուղղումը կազմողինն է:

Աղոթքում ալը հանդես է գալիս լեռներից իջնող ամեհի վիշապի կերպարանքով, որն ունի խոզի նման բաշ, աստղի նմանվող աչք և կարմիր, ծիրանագույն լեզու:

Ալի այս նկարագիրն ունի առասպելաբանական ծագում և սերում է լեռնային վիշապների մասին ավանդական պատկերացումներից:

Աղոթքներում և միջնադարյան մանրանկարներում ալը և թպղան մեծ մասամբ հանդես են գալիս մարդակերպ կամ մարդակենդանակերպ և բնավ չունեն այն ահռելի մեծությունն ու վիշապակերպ նկարագիրը, որպիսին առկա է սույն աղոթքում: Վիշապի հին ավանդական պատկերացումը պարզապես բաղարկվել է ալի չար կերպարին և նրան դարձրել վիշապ: Նման բաղարկման արդյունք է թերևս ալի գործառույթների շրջանակի ընդլայնումը սույն աղոթքում:

Հայտնի է, որ ալը և թպղան ծննդկանին և նորածնին վնասող չար ոգիներ են միայն: Մինչդեռ աղոթքում հիշատակվում է նրանց մեկ այլ գործառույթը. «Մտանենք ի լուծ եզանցն ուր, կովուցն և մաքեաց./Ձոմանս խելացն տանիմք», մի ֆունկցիա, որը բնորոշ է չար աչքին, երբ վերջինս վնասում է լավ եզներին ու լծանը, կովերին, ոչխարներին և այլն (հմմտ. չար աչքի № 37 ա-գ աղոթքների համապատասխան մոտիվների հետ): Իսկ չար աչքը աղոթքներում հաճախ ունի վիշապային նկարագիր (սև օձ) և նրա գործառույթները միանգամայն համախոս են իր ավանդական պատկերացումներին:

Ալի վիշապային, հատկապես ջրային ծագումն ու պատկերացումը առկա է նաև հաջորդ աղոթքում (տե՛ս № 1(159) իբ), որ դարձյալ արդյունք է վիշապի հնագույն կերպարի բաղարկման:

Աղոթքում թվարկված են նաև ալերի 12 անունները (տե՛ս 1(159)ժդ ծանոթագրությունը):

1(159)իբ. Խորագիր չունի:

Տողատումը կազմողինն է:

Աղոթքում ալը պատկերված է ծովի ընդերքից բարձրացող և ջրի ալիքների վրա թավալվող ջրային կենդանու կերպարով (տե՛ս № 1(159) իա ծանոթագրությունը) և կոչվում է **Անգութիոս**: Անվան ստուգաբանությունը պարզ չէ: Եթե այն առասպելական ջրային հրեշի օտար անվանում չէ, ապա հնարավոր է, որ հայերեն *անգութ* բառի վրա հունարեն -ոս անվանակերտ վերջածանցի նպատակային հավելումը լինի, իբրև չար ոգուն բնորոշող մակդիր: Նրա այդ օտար անվանաձևը հմայական խորհրդավորության նպատակ կարող էր հետապնդել:

Աղոթքում Անգութիոս ալն ունի ջրային-ծովային ծագում, որ բնորոշ չէ ծննդկանին վնասող ալին կամ թպղային: Հմայական աղոթքների ճնշող մեծամասնության մեջ այդ չար ոգիները հանդիպում են չոր լեռներում, ճանապարհներին, անապատներում, հաճախ ավազի վրա նստած, որ վկայում է նրանց կապը չորության (իմա՝ անբերրիության) հետ, մինչդեռ խոնավությունը խորհրդանշում է իզականություն, պտղաբերություն, արգասավորում: Նրա խոստովանանքը, ընդհանուր նմանություններով հանդերձ, տարբերվում է ալի և թպղայի կոնկրետ գործառույթներից և խիստ մերձենում չար աչքի արարքներին (մարդու գլխին նստել, ուղեղը ծծել, արյունը քամել և զույգ աչքերը կուրացնել), (հմմտ. չար աչքի №№ 36 ա, բ, 37 ա աղոթքները):

Սա ցույց է տալիս, որ աղոթքն սկզբնապես ասվել է չար աչքի վերաբերյալ, հետագայում է փոխանցվել չար ալին՝ բայց շարունակելով պահպանել նախկին նկարագիրը: Ալը սույն աղոթքում ըստ երևույթին ըմբռնվել է իբրև հիվանդություններ հարուցող չար ոգու անվանում, ինչպես չարք, դև, քաջք և այլն, քան ծննդկանին կամ

նորածնին վնասող որոշակի չար ոգի:

1(159)իզ. Խորագրված է «Նորապսակների վերա աղոթք»: Միաժամանակ տողատակին ծանուցված է. «Սույն աղոթքը ասվում է նաև ծննդկանի քնելու ժամանակ»:

Տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքը ալի և թպղայի մասին ասվող միջնադարյան սույն տարբերակաչարից սերող, փոքր-ինչ աղավաղված և ժողովրդական փոփոխակն է՝ նույն երդմնեցուցական բնավորությամբ: Այն նորապսակների վրա է ասվել թերևս ալ դևի երդվեցման մեջ հիշատակվող նորահարսին և աղեկ մանկանը (հմա՝ նորափեսային) ուտելու, հոշոտելու նորամուտ մոտիվի պատճառով:

Սուրբ Սանոսը տարբերակաչարում հաճախ հիշատակվող սուրբ Սիսիանոսի կամ Սիանոսի համառոտված անվանաձևն է:

2(160). Խորագրված են. FBI «Տղոցկանի աղոթելու խոսքեր», FFIII, Փորքշեյան 1971 «Տղոցկանի աղոթք»: FBI բանահավաքն է Հարություն դպիր Տեր-Հովհաննիսյան Սարոյանցը, գրառված է 1881 թ. Սիմֆերոպոլում:

FFIII բանահավաքն է Խաչատուր Փորքշեյանը, գրառված է 1961 թ. Նոր Նախիջևանում, նույնը հնչյունական անմշան տարբերակումներով տպագրված է **Փորքշեյան 1971:**

Աղոթքում տղոցկանի մոտ գնացող, նրան վնասող և Քրիստոսի կողմից անիծվող մանուկը նույնանում է ալին կամ թպղային, այդ նկատառումով սույն աղոթքը տեղադրվում է ալի և թպղայի դեմ ուղղված աղոթաչարում:

Ե. ՍԵՆՈՎԱՆ ԿՊՊՔԻ ԱՐՉԱԿՄԱՆ (№№ 161-163)

3(161). Խորագրված է «Վասն կապածի»:

Վերնագրին անմիջապես հաջորդում է հետևյալ ծանուցումը. *«Ձայս աղօթս գրէ, կապածն հետն պահէ, իւր տուն գնա՝ արծակլի Աստուծով, այս է»:* Ծանուցմանը հաջորդում է բուն աղոթքը:

Տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքը վերաբերում է տղամարդու սեռական ունակության խաթարման իրողությանը, որը ժողովրդական հայացքով դիտվել է իբրև չար մարդկանց կողմից կախարդելու և «կապելու» արդյունք: Աղոթքի բուն նպատակը արտահայտված է վերջին երկտողում (*«Արծակեն այս անուն կապած մարդն՝ Ի վերայ իւր կնոջն»*), այսինքն՝ սեռական կապքի (կախարդական արգելքի) վերացում:

Այդ կախարդական կապքի արծակումը աղոթողը կապում է քրիստոնեական մի շարք սրբությունների (370 հրեշտակների, չորս գլուխ Ավետարանի, 36 սրբազան ուխտավայրերի՝ խաչերի, 366 եկեղեցական հայրերի և աշխարհի չորս կողմի սրբերի) զորության հետ: Բոլոր թվերն արտահայտված են արաբական թվանշաններով, որոնք իրենց անձանոթ պատկերով հմայական որոշակի խորհրդավորություն են հաղորդում աղոթքին: Բացի այդ, այդ թվերը քրիստոնեական սրբությունների քանակն արտահայտելով հանդերձ, ունեն տիեզերական տարածաժամանակային միավոր-

ների քանակային իմաստ (տարվա, ամսվա օրեր, չորս եղանակ, աշխարհի չորս կողմեր), որոնցով հմայական ցանկության իրականացումը դառնում է ընդգրկուն և տիեզերապարփակ:

4(162). Խորագրված է «Վասն կապածի»:

Վերնագրին անմիջապես հաջորդում է հետևյալ ծանուցումը. «*Ձայս գրէ գ շաբաթի, լուսին նոր լինի, ի վերայ նոր հաւու ձվին, որ այն օրն լինի ածած*»:

Աղոթքը 8-րդ տողից հետո, ընդմիջարկվում է հետևյալ ծանոթությամբ. «*Որդի աստուծոյ, ընկալ քաղցրութեան Ներսէսին աղօթքն ի վերայ այնպէս ասէս, զսաղմոսն ի նեղութեան ասէս լման:*

Ձայս աղօթս գրէ, կապածի բազուկն կապէ»:

Այս վերջին նախադասությանը հաջորդում է աղոթքի վերջին եռատողը, որ ենթադրել է տալիս, թե խոսքը վերաբերում է միայն վերջին եռատողի գրելուն և հիվանդի բազկին կապելուն: Այսինքն՝ աղոթքի եզրափակիչ եռատողը դիտվել է իբրև անկախ աղոթք: Իսկ վերևի ծանուցման մեջ հիշատակվող որդի աստուծոյ, ընկալ քաղցրութեան բառակապակցություններից առաջինը Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» երկի մի հատվածի (բան ԽԱ), մյուսը՝ Ներսես Շնորհալու հանրահայտ աղոթքի սկսվածքներն են, աղոթքներ, որոնք ժողովրդական ավանդության մեջ հաճախ են ասվել տարբեր հիվանդությունների բուժման ժամանակ:

Տողատումը կազմողինն է:

Աղոթքում հիշատակված տաս սուրբ անձանց անունները, որոնցից աղերսվում է հիվանդի բուժումը, բոլորն էլ գրեթե անստույգ են:

Տես 3(161) ծանոթագրությունը:

Սատենադարանի նույն № 8428 ձեռագրում, էջ 59 (75) կա նաև սեռական կապի արձակման մեկ այլ հմայագրով աղոթք, որի բովանդակությունը բաղադրված է հմայագրից և տաս անստույգ անուններից, որի պատճառով էլ այն զետեղվում է ստորև՝ ծանոթագրությունների մեջ:

«Ձայս թլսմն կապածի է հարսի և փեսայի: Գրէ օր Դ շաբաթի ի վերայ երկաթի մի, ձգձ ջուր, լողանան՝ արձակուին աստուծով:

Թարաթ, Երուղ, Աթա, Տալաթ, Ապէր, Ազուպ, Թայիս, Աջանի, Երթայ, Ալդայ, դուք արձակեցէք զայս կապած մարդս»:

Ուրեմն բերված հմայագիրը և բանաձևը գրվել են երկաթի վրա երկուշաբթի օրը, երկաթը զցել են ջրի մեջ և այդ ջրով լողացրել կապված հարսին ու փեսային և դրանով բուժել նրանց: Սեռական և այլ կարգի կապքի (=կախարդության) արձակման աղոթքներն ու հմայագրերը, որոնցով լի են միջնադարյան ախտարական ձեռագրերը (շատերը զուրկ են հմայական բանաձևերից) վկայում են, որ չար հմայության դեմ եղել է նաև հակահմայություն, որի նպատակն է դյուրությամբ լուծել, արձակել, չքացնել կախարդական կապանքները: Այլ կերպ ասած՝ պայքար է մղվել հմայության երկու տեսակների՝ չար կամ սև, բարի կամ սպիտակ կոչված հմայությունների միջև. առաջինը պատժել է մարդուն, երկրորդը՝ փրկել:

5(163). Խորագրված է «Գիր կապածի արձակման»:

Ձեռագրին հաջորդում է հետևյալ հմայական արարողության նկարագրությունը: «*Առ նոր ամանով մի ջուր և նոր կողպանք մի և առ սաղմոսարան մի: Եւ մեկտեղ*

կանգնեցոյ զայրն և զկին: Ի վերայ նոցա և ի վերայ ջրին ասայ զխագեսցուք փոխն զ անգամ. զփակած կողպանքն ի վրանին և ի ջրին բանայ և յետոյ չի փակէ, մինչև մեկ լինին: Եվ այլ աղօթք կամ բժշկութեան անետարան կարողայ, որչափ որ կարէ: Եւ ջրովն հաւասար զանձն լուանան, այր ու կին արծակին աստուծով»:

Այստեղ ներկայացված է հմայական մի ամբողջական ծիսակատարություն, ուր առաջնակարգ տեղ ունեն ջուրը, մետաղե կողպեքը և աղոթգիրքը: Փակած կողպեքը խորհրդանշում է սեռական կապը: Փակ կողպեքը աղոթելու ընթացքում բաց է արվում «կապված» ամուսինների գլխի և ջրի վրա, որով խորհրդանշվում է կապքի արծակումը: Աղոթքով և արարողությամբ սրբացած ջրով ամուսինների օծումը դառնում է հմայական բուժման վերջնակետը՝ հմայական աղոթքի զուգակցմամբ:

Այս օրինակում բացառիկ պարզ ու ամբողջական է դրսևորվել արարողական և խոսքային հմայության միասնությունը:

Տողատումը կազմողինն է:

Աղոթքում թվարկված են այն հրեշտակների անունները, որոնք, ինչպես վկայված է եզրափակիչ տողում, ունեն իշխանություն «ի վերայ կապածին», այսինքն՝ բուժում են սեռական արգելակում ունեցող հիվանդներին:

Անունների մի մասը աղավաղված է և անստույգ և չի հանդիպում Մատենադարանի նույն № 8428 ձեռագրում բերված բուժիչ սրբերի և հրեշտակների, ինչպես նաև ցերեկվա և գիշերվա 24 ժամերը և շաբաթվա յոթ օրերը հսկող հրեշտակների անվանացանկերում: Դրանցում հանդիպում են սույն աղոթքում հիշատակված անուններից միայն հետևյալները. Սեդրակ, Միսաք (գիշերվա 7 և 8-րդ ժամերը հսկողներ), Տաճիէլ (ցերեկվա 8-րդ ժամը հսկող), Ուրիէլ (գիշերվա առաջին և երրորդ ժամերը, ինչպես և հինգշաբթի օրը հսկող), Սուբայէլ, անվանացանկում՝ Սուբիէլ (ցերեկվա 9-րդ ժամը և հինգշաբթի օրը հսկող), Գաբրիէլ (ցերեկվա առաջին ժամը և երկուշաբթի օրը հսկող), Միքայէլ (ցերեկվա երկրորդ ժամը, երեքշաբթի և չորեքշաբթի օրերը, ինչպես նաև անվեհերություն ներշնչող, դատաստան կամ այլ դժվար տեղ գնալիս վկայակոչվող սուրբ) [տե՛ս ձեռ. № 8428, էջեր 231-233, 748]:

Ըստ միջնադարյան ախտարական հավատալիքի, որ դրսևորված է հիշյալ ձեռագրի 748 էջում, աստծո արքունական աթոռը շրջապատած հսկում են 12 հրեշտակապետեր (դրանց մի քանիսի անունները հիշատակվեցին վերևում): Եվ որտեղ նրանց անունները հիշատակվեն՝ «այլ ցաւ կամ կախարդութիւն կամ չար ակն և չար լեզու և չար նիյաթ ոչ կարեն մերձենալ ի ծառայս Քրիստոսի...»:

Ձ. ԼՈՇՏԱԿԻ

6(164)ա. Խորագրված է և ծանուցված «Աղօթք լօշտակին (պարտ է եօթն հանգամ ասէլ)»:

Լոշտակը (*briantia alba*) դժնազգիներին պատկանող լայնատերև և երկար մարդակերպ արմատներով բույս է, Դայկական լեռնաշխարհում շատ տարածված, հնուց օգտագործվում է բժշկության մեջ, իբրև դեղաբույս, արդի խոսակցականում կոչվում է նաև «հայկական ժենշեն»: Ժողովրդական ավանդության մեջ լոշտակի վերաբերյալ կան մի շարք հավատալիքներ: Ըստ առասպելական գրույցի՝ մի վարդապետ Լոշտակ անունով մի փոքրավոր է ունեցել, որին շատ է տանջել: Վերջինս վարդապե-

տի քնած ժամանակ ձեթ է լցրել նրա մորուքին և կրակ տվել: Վարդապետն արթնանալով անհծել է Լոշտակին՝ գետին մտնել: Լոշտակը մտել է գետին, բայց վարդապետը զղջալով իր անեծքի զորությունից՝ անմիջապես պատգամել է, որ Լոշտակը ամենայն հիվանդության դեղ դառնա: Բայց նորից զգալով այրվածքի կսկիծը՝ վարդապետը կրկին անհծել է Լոշտակին, թե ով նրան հողից հանի՝ ինքը մտնի նրա տեղը [Րանալանյան 1969, 118]: Հայաստանի շատ վայրերում հավատում են, թե լոշտակի արմատները հողից հանելիս՝ սուր ճիչ են արձակում, որը լսելիս՝ մարդ մեռնում է: Այդ հավատալիքի հիման վրա լոշտակը հողից հանում են հմայական հատուկ արարողությամբ. նախ՝ լոշտակի կողքերը փորում են, շանը կապում են արմատներից, իրենք բավական հեռանում, որ ճիչը չլսեն: Երբ շունը քաշում հանում է լոշտակն իր արմատներով, հավաստիացնում են, թե շունն այդ ճիչից սատկում է:

Սույն աղոթքը պարունակող Մատենադարանի ձեռագրի 98բ և 99 էջերում ներկայացված է լոշտակը հանելու եղանակը և ծանուցված, որ հանելիս պետք է 7 անգամ ասվի այս աղոթքը: Վկայված է նաև, թե բժշկարաններում լոշտակը գովաբանված է իբրև լավագույն դեղաբույս, ընդ որում թե՛ ծիլը, թե՛ պտուղը և թե՛ արմատը: Բժշկարանի գրիչը հավաստիացնում է, որ ինքն անծամբ, փորձել է և տեսել լոշտակի բուժիչ զորեղ հատկությունը և թերահավատներին բացատրում, որ լոշտակը պետք է օգտագործել համապատասխան դեղաչափերով, հակառակ պարագայում այն ոչ մի օգուտ չի տա: Անգամ հավաստիացնում է, որ իմաստուն *«փռանգաց ազգի»* (իմա՝ եվրոպացիների) մոտ *«լօշտակն ոսկոյ բարեբար է, ոսկոյ յետ կշռի և առնէ»*:

Նույն ձեռագրի 101(201) և հետագա էջերում բերված են լոշտակի բուժական կիրառության մասին չորս տարբեր վկայություններ և ծանուցվում է, որ լոշտակը հունարեն կոչվում է **ապասլեդի**:

Սույն աղոթքը (ինչպես նաև հաջորդ տարբերակները) բույսի նախնական պաշտամունքի քրիստոնեական մի օրհներգ է, ձևավորված տերունական աղոթքների, մասնավորապես պահապան հրեշտակին նվիրված աղոթքի ոճով և տարերքով:

Տողատունը կազմողինն է:

6(164)բ. Խորագրված է «Աղօթք վասն լօշտակին»:

Աղոթքի վերջում ծանուցված է *«Եօթն անգամ ասա և ապա հանէ իւր արմատովն. և յորժամ քաշես՝ պտուղն պտղեցո ի սուրբ աման, պահէ. Թէ հանց հանդիպի, որ չորս ճեղ լինի, նոր ամանի մեջ ծրարէ, պահէ»*:

Աղոթքի հրատարակիչ Գ. Սրվանձտյանցի վկայությամբ՝ այն վերցրել է մի բժշկարանից:

Տողատունը կազմողինն է:

Տե՛ս № 6 (164)ա ծանոթագրությունը:

6 (164)գ. Խորագրված է «Լոշտակի աղօթք»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Սույն աղոթքները (նկատի ունի ևս երեք այլ աղոթքներ՝ Ս. Հ.) արտագրել ենք մի հին ձեռագրից, որ գտնվում էր պ. Հարություն Տեր-Բարսեղյանցի մոտ»:

Տողատունը կազմողինն է:

Տե՛ս № 6 (164)ա ծանոթագրությունը:

**ԱՌՈՂՋԱՊԱՅՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐՄՆԻ ՄԱՍԵՐԻ ՄԱՔՐԱԳՈՐԾՄԱՆ
(№№ 165-175)**

Այս բաժնում են համախմբված մանկան լոգանքի, նորահարսի գլուխը լվանալու, խճճված մազերն արձակելու, ընկած ատամը, կտրած եղունգը պահելու, ոտները թմրելու առիթով ասվող հմայական բանաձևերը, որոնք ուղեկցվել են ծիսական հատուկ արարողություններով:

165. Խորագրված է «Նոր մկրտված մանկանց լողացնելիս»:

Մանկան ետմկրտության ծիսական լոգանքն աղոթքում մնանեցվել է Հորդանան գետում Քրիստոսի մկրտությանը, որից ակնկալվում է մանկան խելքի և մտքի ավելացում՝ համեմատությամբ չօժված, չմկրտված անիրավների:

166. Խորագրված է «Նոր մկրտված մանկանց լողացնելիս»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Լողացրած մանկանը ջրից հանելիս՝ վերոհիշյալ զգայարանքները սեղմելով՝ ասում են մաղթանքը»:

Տողատունը կազմողինն է:

Մաղթանքի այս բանաձևն ամբողջապես հորինված է մանկան գլխի մասերի (աչք, հոնք, ճակատ, քիթ, բերան, ատամ, պարանոց, վիզ) մակդիրավոր թվարկման վրա: Աղոթքի ողջ բարեբանական իմաստը ներդրված է մարմնի մասերին տրված ավանդական մակդիրների գովաբանական նշանակությունների մեջ:

167ա. Խորագրված է «Տղան լողացնելիս»:

Հմայական այս հակիրճ բանաձևի նպատակը մանկան աճն է (վզի երկարում, մարմնի մսակալում) և ցավերի թոթափումը:

167բ. Խորագիր չունի:

Ըստ բանահավաքի ծանուցման՝ «Ալաշկերտում փոքր երեխային տաշտի մեջ լողացնելիս ասում են այս երգը, որ վիզը երկար լինի, ջուրը՝ թեթև, քունը՝ երկար»:

167գ. Խորագիր չունի:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Նորածին երեխան ամեն օր կլոզցնեն և 40 օր և յուրաքանչյուր լոգանքի ավարտումը շոշափելով մաղթում են»:

Հմնտ. № 166 աղոթքն ու ծանոթագրությունը:

168. Խորագիր չունի:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Գլուխը լվանալուց հետո սկեսուրը հարսի մազերը հյուսելով ասում է, որ իբր նորա մազը ավելի երկարանա»:

169ա. Խորագրված է «Խառնած մազի»:

Բանահավաք՝ Արտ. Բարսեղյան, գրառված է Ե. Լալայանի խմբարշավում 1915-16 թթ.:

Ըստ երևույթին հորինված է ինչ-որ վիպական գրույցի հիման վրա: Աղոթքի «ան-հիշատակ պառավը» համեմատելի է հնդեվրոպական ավանդության մեջ անդրաշխարհում (ներքնաշխարհ) մարդկանց բախտը (կյանքի տևողությունը բրդից մանող) կին դիցուհիների կերպարների (հուն. մոյրերի, հին իսլ. նորների, սլավոն. Մոկոշի) հետ [Гамкрелидзе, Иванов 582]:

Խճճված թելը (մազը) ժողովրդի մեջ առհասարակ գիտակցվում է սատանայի, չարի, դևի արարքի, հատկապես վրան նստելու հետևանք: «Անհիշատակ պառավը» իր սրբագործ արարքների դիմաց խճճված մազին ու մանածին արձակում, հստակեցում է ուզում:

169բ. Խորագիր չունի:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Երբ գլխները լվանում են և սկսում սանրել խճճված մազերը շուտով հարթելու համար, ասում են» այս աղոթքը:

Տե՛ս № 169ա. ծանոթագրությունը:

169գ. Խորագիր չունի:

Տե՛ս 169 ա, բ ծանոթագրությունները:

169դ. Խորագրված է «Մանածը կամ գլխի մազերը խառնվելու աղոթք»:

Այստեղ բոկոտն, անհիշատակ ու ուխտավոր պառավի խճճված մազերն ու կծիկը արձակելու գործառույթին ավելացել է նաև տարիքոտ (լոռ) աղջկա բախտը բացելու (ամուսնանալու) խնդրանքը, որով շեշտվում է պառավի մարդկանց ճակատագիրը տնօրինելու հատկանիշը (հմմտ. № 169ա ծանոթագրությունը):

Սույն աղոթքի առիթով բանահավաքը առաջ է բերել նաև հետևյալ քառյակը, որ ասվել է ծամերը սանրելիս.

*Ծամիկ, ծամիկ, ծիրամիկ,
Քամին թել-թել կու տանի.
Դոր կու տանի, թող տանի,
Քրիստոսի բախչեն կու տանի:*

169ե. Խորագրված է «Ծամեր սանրելու աղոթք»:

Տե՛ս 169ա, դ ծանոթագրությունները:

169զ. Խորագրված է «Խճճված թելը բացելու աղոթք»:

Այս տարբերակում առավել հստակ է երևում պառավի դիցաբանական կերպարը, որը նստած բախտաբաժան չորս ճանապարհների խաչմերուկում և իր լիտր գզելու, լիտր մանելու և լիտր խճուճը հանելու գործառույթներով գրեթե նույնանում է մարդկանց բախտը տնօրինող, զգող, մանող դիցուհիներին (մոյրեր, նորներ ևն. տե՛ս №169 ա, դ ծանոթագրությունները):

Սազերի կամ թելի խճուճի բացումը ինքնին վկայում է այդ դիցաբանական կերպարի մարդկանց բախտը հստակեցնելու, որոշարկելու հատկանիշի մասին:

170. Խորագրված է «Աղոթք ժրժնված մազի, ժրժնված թելի»:

Բանահավաքի, բանասացի, գրառման վայրի, տարեթվի տվյալները չեն նշված: Զավանաբար 1960-70-ական թթ. գրառումներից է:

Սկսվում է «Թու՛, թու՛ թու՛» թքելու (չարին ոչնչացնելու, անիծելու) հնգապատիկ կրկնություններով, որ բնորոշ է հմայական աղոթքներին (չար աչքի, գորտնուկի ևն.):

Աղոթքում թելի խճճման և խճուճի բացման հմայական ցանկության մեջ դրսևորված է առավել լայն, տիեզերաբանական հայեցակետ: Թելի կամ մազերի խճճումը դիտված է որպես տիեզերական կարգուկանոնի, ներդաշնակության խախտում: Խճուճի բացմանն ու հստակեցմանը աղոթքում հետևում է աշխարհի խաղաղության, հաշտության և սիրո, կյանքի արևշատության, կենսամիջոցների դյուրացման, առատածեռնության, մարդկային սրտից նախամծի վերացման ցանկությունների շարքը, որն ինքնին վկայում է տիեզերքի խախտված ներդաշնակության վերականգնման ձգտման մասին, որով իսկ աղոթքը, համեմատած նախորդների հետ, վերածվել է ծիսաառասպելաբանական ուշագրավ բնագրի:

Տե՛ս № 169 ա, դ ծանոթագրությունները:

171ա. Բերված է իբրև մանկական երգ:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Ասում են, երբ ատամը վայր է ընկնում և դնում են թարեքին կամ պատի խոռոչում»:

Ժողովրդական կենցաղում, առհասարակ, մարմնից անջատված մասերը (ընկած ատամ, կտրած եղունգ, գլխի մազ ևն.) դեն չեն նետում, այլ խնամքով տեղավորում են որևէ ապահով տեղ (գետնի մեջ, պատի խոռոչ, թոնրի ակ և այլուր) նախ այն հավատալիքային գիտակցությամբ, որ մասը նույնական է ամբողջին (մարմնին) և եթե այն ընկնի ոտքի տակ, ապա տիրոջ գլուխը, ատամները, մատները կը ցավեն: Եվ ապա՝ աշխարհի վախճանին՝ վերջին դատաստանին, երբ բոլոր մեռնողները գերեզմաններից կը հառնեն, նրանց մարմնի բոլոր մասերը պետք է իրենց հետ լինեն, որպեսզի մարմնի բոլոր մասերով ներկայանան դատավարության:

Զմայական սույն հակիրճ բանաձևում ընկած ատամի տերը դիմում է մկանը՝ հավատացնելով նրան, որ ընկած ատամը անպետք չէ, այլ երկաթից է, որպեսզի մուկը տանի և բնում, վերոհիշյալ նպատակով ապահով թաքցնի: Մուկը հնդեվրոպական ավանդության մեջ, առհասարակ, կապված է թաղման ծիսական արարողության հետ:

Այս և հաջորդ տարբերակում (տե՛ս) մուկն իր կրծող հատկանիշի պատճառով ընթռնվել է իբրև ատամ տնօրինող, պարզևող, հինը տանող, նորը բերող:

171բ. Խորագիր չունի:

Բանահավաքի ծանուցմամբ, երբ երեխայի ատամը ընկնում է, այն զցում են թոնրի ակը և ասում սույն բանաձևը:

Տե՛ս № 171ա ծանոթագրությունը:

172ա. Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ ասվում է «Երեխայի առաջին անգամ փոխած ատամը մի անկյուն զցելով»: Ուրեմն, դիմում անկյունում բնակվող և ատամը տնօրինող աներևույթ ոգուն, որ նախորդ բանաձևերում մուկն է գիտակցվել (տե՛ս № 171 ա ծանոթագրությունը):

172բ. Ասվում է երեխայի ընկած ատամը թոնրի ակը գցելիս (հմմտ. 171ա ծանոթագրությունը):

173ա. Խորագրված է «Կտրած եղունգը թաղելու աղոթք»:

Այս և հաջորդ տարբերակներում բացահայտ ներկայացված է կտրած եղունգները թաղելու արարողությունը, որին վկա են հրավիրվում մարդկային ցեղի նահապետները (Հայր Աբրահամ, Ադամ, Եվա), և թաղման նպատակը՝ անդրաշխարհում հոգիների դատաստանին պատրաստ լինելը (տե՛ս № 171ա ծանոթագրությունը):

173բ. ԱՅ XI բերված է որպես մանկական երգ, որ ասվել է կտրած եղունգը թաղելիս (տե՛ս 171ա, 173ա ծանոթագրությունները):

173գ. Ասվում է կտրած եղունգները ծակերում թաղելիս: Տե՛ս 171ա ծանոթագրությունը:

173դ. Խորագրված է «Աղոթք եղունգ կտրելու»:

Տե՛ս №171 ա ծանոթագրությունը:

173ե. Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Եղունգները կտրելիս գետնում թաղում են՝ ասելով <...>, որպեսզի պատրաստ մնա, որ մյուս կյանքում կրկին վերցնեն»:

Տե՛ս №171ա ծանոթագրությունը:

174. Խորագրված է «Կտրած եղունգը թաղելու աղոթք»:

Այստեղ գետնում եղունգը թաղելիս վկայակոչված է երկինքը, իբրև սրբություն: **Լուս քամին փչին՝** նկատի է առնվել աշխարհի վախճանին և վերջին դատաստանին փչող հողմը:

Տե՛ս № 171ա ծանոթագրությունը:

175ա. Խորագիր չունի:

Բանահավաքի վկայությամբ՝ ասում են «ոտները թմրելուց ազատելու համար»:

175բ. Բերված է որպես մանկական երգ, որ ասում են մանուկները ոտները թմրելու ժամանակ:

Անկախ իր փոքր ինչ զավեշտական բնույթից, այն նախապես հմայական բանաձև է եղել, որ փոխանցվելով մանուկներին՝ հարմարեցվել է նրանց լեզվին ու հոգեբանությանը: Բանաձևում ներկայացված է սոսկ երևույթը՝ ոտների թմրակալումը և դրա հետևանքով տանը մտտելու հանգամանքը, առանց հմայական ցանկության խոսքի:

ՓՈՐՉԱՆՔ-ՊԱՏԱՀԱՐՆԵՐԻ ԵՎ ԲՆԱԿԱՆ ԱՂԵՏՆԵՐԻ (№№ 176ա-180)

Այս խմբի տակ են համախմբվել աչքը շյուղ ընկածի, շան կծածի, կամ դրանցից պահպանվելու, ինչպես նաև կարկուտի և երաշտի կանխմանն ուղղված հմայական բանաձևերը:

176ա. Խորագիր չունեն: Ասում են երեխաները աչքի մեջ որևէ բան ընկնելիս՝ աչքը տրորելով:

176բ. Խորագրված է «Աչքից շյուղ հանելու աղոթք»: Առաջին երկտողը գրեթե նույնական է նախորդ տարբերակին: Եթե նախորդում աչքից շյուղ հանելու հույսը դրված է սոսկ հրամայական խոսքի հմայական ներգործության վրա, որն առավել վաղմջական է, ապա սույն, ինչպես նաև հաջորդ երկու (176գ, դ) տարբերակներում դրան զուգորդվում է նաև աստվածային սուրբ զորությունը, հանձին Աստվածածնի ճկույթի, կրծքի կաթի կամ էլ սուրբ խաչի, բոլորն էլ բուժիչ քրիստոնեական սրբազան մասունքներ: Դրանցով սրբայնացվում, հետևաբար՝ առավել է զորացվում հմայական բանաձևերի ազդեցությունը:

176գ. Խորագրված է «Աչքի շյուղը հանելու»:

Տե՛ս №176բ ծանոթագրությունը:

176դ. Խորագրված է «Աչքի մեջ հատիկ ընկածի աղոթք»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Ասում են թերթերունքներից բռնելով»:

Տե՛ս № 176բ ծանոթագրությունը:

177ա. ԱՐ X խորագրված է «Աղոթք շներից ազատվելու համար», ՅԱԲԱ՝ «Շանկապ» (շանը հմայելու, կապելու):

Ըստ երևույթին նկատի է առնվել հնում շան զոհաբերության, մասնավորապես գլխատված շան ծիսական պատկերը, որով նա, ըստ աղոթքի իմաստի՝ դառնում է անվնաս [իմմտ. **Չարությունյան 1989**]:

177բ. Ասվում է շան հարձակումից պահպանվելու համար:

Տե՛ս 177ա ծանոթագրությունը:

177գ. Ասվել է վախի դեմ, մասնավորապես՝ շանից վախեցածի:

Աստվածամոր որդին Քրիստոսն է, որ հանդես է գալիս իբրև չարը հմայող՝ կալող-կապող:

Տե՛ս № 177ա ծանոթագրությունը:

177դ. Խորագրված է «Կատղած շան»:

Տե՛ս 177ա, գ ծանոթագրությունները:

177ե. Խորագրված է «Շան հարձակմունքից ազատվելու աղոթք»:

Սուրբը հավանաբար Քրիստոսն է (տե՛ս նախորդ տարբերակները), որի զորությանը փակվել է շան բերանը և կծելն արգելվել: Աղոթքն ավարտվում է անեծքի ռչնչացնող բանաձևով, իբրև աստվածային հրաման:

178. Խորագրված է «Կարկտագիր»:

Աղոթքին կցված են բանահավաք Ե. Լալայանի հետևյալ ծանուցումները. «Գանձակի գավառի նման Լոռին ևս ունի մի քանի տիրացուներ, որոնք կարկտագիր անելով ապահովեցնում են գյուղացիների արտերն ու այգիները կարկտից: Այս տիրացուներից ամենահռչակավորը դսեղցի Գրիգորն է: Սա երբ լավ վարձատրվելով կամենում է, որ յուր կարկտագիրը սաստիկ զորավոր լինի, գրում է Ավագ Հինգշաբթի օրը եկեղեցու խորանում, երբ քահանան վերաբերումն է կատարում, միայն թե նախորդ օրը ութ կանոն սաղմոս պիտի քաղած լինի, <...>: Չորս կտոր թղթերի վրա այս միևնույնը արտագրելուց հետո, նույն խորանում վերցնում է նախ ս. Յովհաննու Ավետարանը և ապա ս. Գրիգոր Նարեկացու աղոթագիրքը և սրանց ժԲ գլուխները կարդում այդ թերթիկների վրա և հետո ինքն իրեն անդաստան կատարում: Հետո այդ թղթերը տանում է տուն և մի մաքուր տեղ պահում: Համբարձման օրը, այդ թղթերը ծոցում դրած ներկա է լինում պատարագին, որից հետո ամեն մինը տալիս է մի երիտասարդի, որ տանի գյուղի մի անկյունում, երկու քարերի մեջ, մի չոր տեղ թաղի: Կարկուտն այդ թղթերի սահմանից ներս չի կարող անցնիլ»

Աղոթքը, թեպետ քաղված ժողովրդագիտական աղբյուրներից, ձևով, լեզվով, բովանդակությամբ միջնադարյան է, հիմնված ավետարանական պարականոն գրույցի վրա: Նրա ծիսական գործարկումը ևս առնչվում է եկեղեցու, հոգևորականի, քրիստոնեական սրբազան գրքերի և տոնական խորհուրդների հետ: Այդուհանդերձ իր բնույթով և մանավանդ գործառնությամբ ու նպատակադրումով (գյուղի չորս անկյուններում, զույգ քարերի արանքում կարկտագիրը թաղելը՝ կարկուտը գյուղ չներթափանցելու ակնկալիքով) հմայական է, խիստ բնորոշ հին պրոֆեսիոնալ հմայությունների:

Ենոքը հինկտակարանյան ավանդությամբ՝ Ադամի սերնդից է, Նոյի նախապապը, ապրել է 365 տարի (արեգակնային օրերի թիվ), շատ սիրվել է աստծոց և վերացել երկինք՝ նրա մոտ:

Եթովպական, հին սլավոնական, եբրայական և արամեական գրավոր ավանդությամբ (Կուներանյան տեքստերում) Ենոքը երկնային արքունիքում հաղորդակցվում է երկնքի կառուցվածքի և տիեզերքի աստվածային կառավարման գաղտնիքներին և դառնում Եհովայի թագավորության առաջնակարգ պալատականը (մետատրոն) [Михѣѣ I, 435]:

Եղիան Հին կտակարանում մարգարե է, Եհովայի մոլեռանդ պաշտող և միայն նրա պաշտամունքը Իսրայելի թագավորության մեջ հաստատող: Նա Եհովայի կամքով, երկնքից իջած հրեղեն կառքով վերանում է երկինք: Տարբեր ավանդություններում, այդ թվում նաև հայոց, Եղիան նույնացել է ամպրոպի, անձրևի, պտղաբերության գաղափարներին, փոխարինել հին ամպրոպային աստծոն (ամպի գոռոցը համարվել է երկնքում ընթացող Եղիայի կառքի դղրդոցը): Ենոքի և Եղիայի աստծո կամքով երկինք վերանալու, երկնային արքայության, ամպրոպի ու անձրևի հետ կապվելու առասպելաբանական այդ հատկանիշների պատճառով նրանք ժողովրդաքրիս-

տոնեական ավանդության մեջ դարձել են մթնոլորտային երևույթները կարգավորող սրբազան ոգիներ: Այս գործառնությունը էլ նրանք հանդես են գալիս սույն աղոթքում:

179. Խորագրված է «Աղոթք չորայինի համար»:

Բանասացի ծանուցմամբ՝ «Ըսըմ են, օր անձրև գա»:

Բանահավաքի, բանասացի, գրառման տեղավայրի անուններն ու գրառման ժամանակը չեն նշված: Դատելով բարբառային հատկանիշներից և թղթի ու ձեռագրի որակից, ենթադրվում է, որ աղոթքը գրառվել է Շիրակից կամ կից շրջաններից, 1960-70ական թթ.:

Ոճաբանությամբ աղոթքը հմայական չէ, այլ աղերսական, պաղատական, ուղղված աստծոն կամ Տիրամորը՝ անձրև բերելու, պտղաբերության և ապրուստի միջոցներով ապահովելու աղերսանքով: Այն բնությով ավանդական չէ և մասամբ անհատական ստեղծագործության դրոշմ ունի:

180. Պ. Պռոշյանի վկայությամբ՝ երաշտի ժամանակ Մուղնու ս.Գևորգին ուխտավոր կանանց կողմից ուղղված պաղատական աղոթք է:

Ս. Գևորգը քրիստոնեական ավանդության մեջ առհասարակ ըմբռնված է վիշապամարտիկ (օծամարտիկ) սուրբ և հին ամպրոպային աստծո քրիստոնեական փոխանորդն է: Հավատացյալ քրիստոնյաները նրանից են երաշտի դեմ անձրև հայցել:

IV

ՀԱՍՅԱԿԱՆ ԿԱՊՔԻ ԵՎ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ (№№ 181-288)

Այս բաժնի տակ են համախմբվում նախ հմայական կապքի այն աղոթքները, որոնց մեջ կապքը (= հմայություն) դիտվում է իբրև կապելու ֆիզիկական, առարկայական գործողություն, որով կապվում են բնության առարկաները (արև, լուսին, աստղեր, երկինք, գետին), մարդիկ, այդ թվում՝ գողեր, չարագործներ, չար ոգիները, վնասարար կենդանիները (գայլ, օձ, կարիճ) և դրանով դառնում անվնաս:

Այստեղ են գետեղվում նաև ընդհանուր անվամբ կոչվող պահպանական աղոթքները, որոնց բուն նպատակն է պահպանել մարդուն, նրա առողջությունը, ունեցվածքը բնական ու սոցիալական տարատեսակ չարիքներից:

Նման խմբաբաժանումը մասամբ պայմանական է, քանզի սույն խմբի տակ չմտնող շատ աղոթքներում հմայությունը հաճախ դիտվում է իբրև ֆիզիկապես կապելու գործողություն, իսկ հմայական աղոթքների ճնշող մեծամասնությունն առհասարակ հետապնդում է պահպանական նպատակներ: Այսուհանդերձ, այլ խմբերի տակ զետեղված աղոթքները համախմբվում են առավել բնորոշ առարկայական հատկանիշներով (չար աչքի, բուժաղոթքներ, ծննդկանի և այլն), քան սույն խմբի մեջ մտնող աղոթքները: Հմայական կապքի և արձակման բնույթն ու էությունը պատկերացնելու համար ստորև բերվում են միջնադարյան աղոթքների մի քանի բնորոշ նմուշներ, որոնք արդյունք են տիեզերաբանական հին ըմբռնումների և հմայագործ կախարդի ակտիվ արարքների:

Գրեալ եմ և եղեալ զմազե սանդուխն և ելեալ եմ յերկինս.
 Կապել եմ զարևն և զլուսինն ի կամարն,
 Կապել եմ Ք [9000] լից Ք [9000] աստեղաց:
 Կապեր եմ ԳԾ [300] ու ԿԵ [65] գետս ի գնացման,
 Կապեր եմ զտուն ի շէն և զերերքն ի լերին, զմայրն դստերաւքն:
 Չեմ դրեր զմազեղէն սանդուխն,
 Չեմ կապեր զարևն և զլուսինն ի կամարն,
 Չեմ կապեր ԳՔ [երեք բյուր ինը հազար=270 մլն.] ի աստեղաց,
 Չեմ կապեր զԳԾ [300] ու ԿԵ [65] գետս ի գնացս,
 Չեմ կապեր զտուն ի շէն և զերերքն ի լերին,
 Չեմ կապեր զմայրն դստերաւքն և որդովքն
 Եւ զհաւն ծագերովն:
 Այլ կապեմ զամենայն մարդու,
 Ջպարընի, զնախի,
 Ջհայու և զտաճկի,
 Ջիրան և զկնկլյան,
 Ջվերին կոպն ի յունքն,
 Ջունքն՝ ի վերին ճակատն ի գայգաթն,
 Ջմազն ի յերկինք...
 Այլ կապեմ զներքին կոպն ի կուրցն,
 Ջկուրցն ի սիրտն,
 Ջսիրտն ի փորն,
 Ջփորն ի թաթն ի յուտն,
 Ջուտն ի վերայ սատանայի զլխոյն:
 Ոչ երկնիցն սուն,
 Ոչ գետն ի գերանն,
 Եւ ոչ ծովուն խուք,
 Եւ ոչ յափին մէջն մազ բուսանի,
 Եւ ոչ այս բանիս անցումն լինի՝
 Անուամբ անեղին հաւր և որդոյ և սուրբ հոգոյդ,
 Այժմ և միշտ և յաւիտեանս, ամէն:

[Մատենադարան, Զմայիլ № 27]

Ոճով ու կառուցվածքով ուշագրավ աղոթք է: Բաղկացած է չորս հիմնական մասերից:

Առաջինը հմայական կապքի հաստատական գործողությունների նկարագրություն է, ուր հավաստվում է հմայողի մազե սանդուղքով /հմմտ. այս ու այն աշխարհը կապող Մազե կամուրջի հետ/ երկինք բարձրանալը, նրա կողմից արևի, լուսնի, աստղերի, 365 հոսող գետերի, շեների, տների, տատանվող լեռների, մարդկանց իրենց զավակներով կախարդական կապքի ենթարկելը: Այսինքն՝ խոսքը գնում է ամբողջ տիեզերքի, նրա բաղադրիչ տարրերի, այդ թվում նաև մարդկանց հմայական պատուհասի ենթարկելու մասին: Սա փաստորեն աշխարհի արարչագործության դրական իրողությանը հակառակ բացասական գործողությունների շարք է, որ կատարում է կախարդ հմայողը նույն հերթագայությամբ՝ դրսից ներս եկող (երկինք, երկնային լուսատուներ, երկիր, գետեր, լեռներ, բնակավայրեր, մարդիկ) խտացում-

ներով, ինչ կատարվել էր առասպելական ժամանակի սկզբին՝ Աշխարհի ստեղծման ժամանակ:

Աղոթքի առաջին մասն, այդպիսով, տիեզերակերտման առասպելի նկարագրություն է, միայն բացասական ցուցիչով:

Երկրորդ մասը այդ բացասական արարքների ժխտումն է կամ հերքումը, որ կատարում է հմայողը, դարձյալ միևնույն՝ վերից վար եկող հերթագայությամբ և թվարկված նույն բացասական իրողությունների ժխտումով:

Դրանով հմայողը իրեն ստորադասում է Արարչին, նրա համատիեզերական զորությանը, որին նա ապավինում է իր որոշակի հմայագործությունը կատարելիս՝ արտահայտված աղոթքի եզրափակիչ բանաձևում՝ աստվածային սուրբ երրորդությանն ուղղված:

Առաջին երկու մասերի հավաստումներից ու հերքումներից հետո երրորդ մասում հմայողը բացահայտում է իր որոշակի նպատակը. նա ոչ թե ողջ տիեզերքն է կապում, այլ միայն մարդկանց, բոլորին, անկախ ազգային, սոցիալական կամ սեռային պատկանելությունից: Ուշագրավ են հատկապես հմայական կապի ֆիզիկական նկարագրությունները, որոնք կառուցված են վերի ու վարի՝ երկնքի ու ստորերկրյաքի հակադրության վրա: Մի դեպքում նա մարդու վերին կույր կապում է հոնքին, հոնքը՝ ճակատին ու գլխին, մազերը՝ երկնքին, մյուս դեպքում՝ ներքին կույր կապում է կրծքին, կուրծքը՝ սրտին, սիրտը՝ փորին, փորը՝ ոտի թաթին, ոտը՝ սատանայի գլխին (ստորերկրյաք): Ընդհանուր պատկերն այն է, որ հմայվող անձը կապված է երկնքի ու երկրի միջև, վերնամասով՝ գլուխը մազերով, կապված է երկնքին, իսկ ներքնամասով՝ ոտների թաթերով՝ ստորերկրյաքին, մի պատկերացում, որը նույնանում է մարդու, իբրև միկրոկոսմոսի վաղնջական արխետիպային պատկերացմանը, որով մարդու մարմինն իր երեք մասերով խորհրդանշում է Տիեզերքի եռամասն կառուցվածքը. գլուխը խորհրդանշում է երկինքը, իրանը՝ երկիրը, ոտքերը՝ ստորերկրյաքը, հավասարաձևունակ տիեզերական սյան կամ ծառի հնագույն առասպելաբանական պատկերացումներին:

Եվ տիեզերական այդ սյան պատկերացման հերքումն է հավաստվում աղոթքի չորրորդ եզրափակիչ մասում, ուր բերվում է ժողովրդական ավանդական ասույթների մի շարք, որ լավագույնս դրսևորված է հանելուկներում [տես **Չարությունյան 1965**, № 2099 և հտն.]: Այդ ասույթներում հավաստվում է, որ երկինքը սյուն չունի, ծովը՝ խուփ, գետում գերան չի բուսնում և ձեռքի ափի մեջ՝ մազ: Եվ դրանց հաջորդում է հետևյալ տողը. «Եւ ոչ այս բանիս անցումն լինի», որը վերաբերում է թե՛ այդ ասույթների բովանդակության և թե՛ տիեզերքի գոտիների միջև կապված մարդու, այսինքն՝ Տիեզերքի մարդակերպ պատկերացման հավերժությանը: Աղոթքում փաստորեն բացառվում է երկնային (տիեզերական) սյան պատկերացումը և հավաստվում է նրա մարդակերպությունը:

2

Աստուած արծակեցաւ ի վերայ հրու.

Եւ հուրն արծակեցաւ ի վերայ լուսոյն,

Լուսն արծակեցաւ ի վերայ յօդոց,

Օդն արծակեցաւ ի վերայ արեգակն,

Արեգակն արծակեցաւ ի վերայ շառաւիղաց լուսին,

Լուսինն արծակեցաւ ի վերայ աստեղաց,

*Աստեղք արծակեցան ի վերայ ամբոց,
Ամբք արծակեցան ի վերայ երկրի,
Երկիր արծակեցաւ ի վերայ ջուր,
Ջուրք արծակեցան ի վերայ անդնդոց,
Անդունդք արծակեցան ի վերայ բանին Աստուծոյ,
Բանն Աստուծոյ արծակեսցէ զայս անուն,
Որ արծակիչդ ես կապելոց, արծակէս զիս,
Զծառայս քոյ ի կապանաց անդի,
Բարէխօսութեամբ սուրբ Կուսին Մարիամու
Եւ ամենայն սրբոց քոց, ամէն:*

[Մատենադարան, ձեռ. № 6677, էջ 6ա/22/

Տարբերակը տե՛ս ձեռ. № 8428, 66]

Սա փաստորեն կախարդական կապքի արծակման աղոթք է՝ խորագրված «Վասն կնոջ այրն կապելոյ»: Խորագրից ներքև ծանուցված է. «Դարծեալ ի վերայ կապած մարդոյն ասա զայս բանս»:

Վերնագիրն ու ծանուցումը վկայում են, որ աղոթքը վերաբերում է տղամարդու սեռական անկարողության (կապքի) վերացմանը:

Տողատումը կազմողինն է:

Աղոթքը կառուցված է աշխարհի արարչագործության աստվածաշնչյան ավանդության տվյալների հիման վրա, արարչական գործողությունների գրեթե նույն հերթագայությամբ, որ վերաբերում է միայն Տիեզերքի արարմանը (հուր, լույս, օդ, արեգակ, լուսին, աստղեր, ամպ, երկիր, ջուր, անդունդ և աստվածային բան=խոսք, միտք, գործ):

Տիեզերքի աստվածային արարման յուրաքանչյուր գործողությունն աղոթքում կոչված է «արծակել» (բաց թողնել, ազատել, կապանքը քանդել) ծիսահմայական նպատակ հետապնդող բայով, որով բանաստեղծական զուգահեռականություն է ստեղծվել հմայական կապքի (տվյալ դեպքում՝ սեռական անկարողության) ենթարկված անձի կապանքի արծակման և արարչագործության յուրաքանչյուր ակտի միջև, և աստվածային արարման յուրաքանչյուր գործողությունն դառնում է մարդու հմայական կապանքից արծակվելու մի նոր աստիճան, որն ի վերջո հանգում է Աստվածային բանին (հրամանին կամ արարքին), որով մարդ իսպառ ազատվում է կախարդանքի կապանքներից:

Աղոթքում մարդու արատի ամոքումը փաստորեն մոդելավորված է Տիեզերքի աստվածային արարչագործության ամբողջական պատկերով, և Տիեզերքի արարումն ու Մարդու (միկրոտիեզերք) ապաքինումը դիտված են իբրև հավասարաձևունակ իրողություններ:

3

Սողոմոն իմաստունն ետես զիշխանն դիւաց խաւարի.

Գոռայր իբրև զամպ,

Ծչէր որպէս զվիշապ:

Ասէ Սողոմոն.

5 *Ո՛վ պիղծ և անիծեալ, զի՞նչ ես դու:*

Ասէ դեւն.

Ես եմ իշխան դիւաց

Եւ մայր ամենայ չարեաց և մեղաց:
Ես եմ, որ ատելութիւն ածենմի մէջ եղբարցն,
10 Ածենմ վէճ և կռիւ և խռովութիւն և պռոնկութիւն,
Ստանենմ ի սիրտ մարդկան
Եւ բերենմ սերմանենմ զչար ցանկութիւն:
Ասէ՛ Սողոմոն:

▯ Բարձրացի՛ր, որ ես տեսանենմ:
15 Եւ բարձրացաւ քան զլեառն
Եւ կամէր անկանիլ ի վերայ մորայ:
Ասէ՛ Սողոմոն:

▯ Փոքրացի՛ր:
Եւ փոքրացաւ քան ըզ հատըն մանանխոյ:
20 Եւ Սողոմոն կալաւ զնա
Եւ եղ ի յաջ մատանին
Եւ մաս մի ի տախտակացն Սինայի,
Եղ ի վերայ ակամբ մատանոյն:
Եւ Նոյի տապանակաւն

25 Եւ Յակոբայ սանդխտաւն
Եւ Ահարոնի գաւազանաւն
Եւ Կոնոնոսի աղօթիքն,
Դալածեալ եւ խափանեալ եղիցի[ն]
Ամենայն չար դեքն և սատանայական չար հնարք,
30 Արծակեալ և հեռացեալ եղիցին ի ծառայէս Աստուծոյ:

**[Մատենադարան, Դմայիլներ
№ 8 /տպագիր/,
№ 3, № 30, ձեռագրեր
№ 8428 /229/,
№ 8153 /30/, № 6678 /33/]**

12-13 տողերի արանքում, ըստ № 6678 ձեռ.,
առկա է. Ես եմ, որ տղացկան ի խասապն
քարշենմ և զարիւն ծծենմ, չար կապանօք
կապենմ զնայ:

22 Դմայիլ № 8 Սենեայի, Դմայիլ № 3

Սինայ, ուղղ. ըստ № 8428:

Խորագրված է «Աղօթք կապանաց դիւաց»:

Աղոթքն ավարտվում է «Ձճանապարհս քո տէր ցոյց ինձ և զշաւիղս քո ուսոյ
իմձ» սաղմոսի տողերով:

Տողատումը կազմողիցն է:

№ 8 Դմայիլում աղոթքի վերևում պատկերված է Սողոմոն Իմաստունը՝ զլխին
լուսապսակ, ձեռքն՝ սուր: Առջևում դնն է՝ սև, փրջոտ ու մերկ, որին երդվեցնում և կա-
պում է Սողոմոնը:

Աղոթքին հիմք է ծառայել իսրայելափիլիսոփայական պետության թագավոր
(մ.թ.ա. 965-928 թթ.) **Սողոմոն Իմաստունի** մասին տարածված լեգենդը, ըստ որի նա
իր հրաշագործ մատանու (կնիք Սողոմոնի) շնորհիվ իրեն է ենթարկել ու հպատա-
կեցրել դևերին, անգամ նրանց զլխավորին՝ Աշմեղային (հուն. Ասմոդետոս) և ծառա-

յեցրել իրեն [ՄիֆԻ, I, 114, II, 460]:

Աղոթքներում դևերի իշխանը խոստովանում է Սողոմոնին, որ ինքն է մարդկանց հոգիներում եղած բոլոր չարիքների, մեղքերի, ատելության, չար ցանկությունների հարուցիչն ու պատճառը:

Սա արտացոլումն է հին կրոնական այն հայացքի, թե բոլոր չարիքները, արատները, դժբախտությունները և այլն արդյունք են չար ոգիների ներգործության: Այստեղից էլ այդ չար ոգիներին կալելու, հմայական կապանքի ենթարկելու, վնասագործելու անհրաժեշտությունը, որն աղոթքում իրագործում է Սողոմոն Իմաստունը իր հմայական կնիք մատանիով և Հին կտակարանի սրբություն սրբոց Սինայի աստվածային պատվիրանների մովսիսական տախտակով:

Սողոմոն Իմաստունն իր այս գործառույթով եբրայական, մուսուլմանական և քրիստոնեական ավանդությունների մեջ դարձել է չար ոգիներին (դևեր, ջիներ) կախարդող, հպատակեցնող, կապող, սափորի մեջ լցնող ու ծովը նետող ամենակարող հմայագործի խորհրդանիշ (այստեղից էլ նրա անունով՝ «Սողոմոնի» կոչվող բուժահմայական գրքերի անվանումը):

Այս իմաստով սույն աղոթքը կառուցվածքով հմայական երդմնեցուցական բանաձևերի (որոնք բնորոշ են միջմադարյան աղոթքների մեծ մասին) մի նախատիպ կաղապար է, որից ածանցվող տարբերակներում Սողոմոնին փոխարինում են տարբեր հրեշտակներ, քրիստոնեական սրբեր, անգամ Քրիստոսն ինքը:

Սույն աղոթքում Սողոմոնի հմայագործական սրբազան առարկաներին (կնիք, մատանի, Սինայի տախտակ) անմիջապես հաջորդում է հինկտակարանյան այլ սրբությունների (Նոյի տապանակ, Հակոբ Նահապետի տեսիլքում երևացած երկիրն ու երկինքն իրար կապող աստվածային սանդուղք, Մովսեսի եղբայր Ահարոն քահանայապետի աստվածային կամքով ծաղկող, փթթող գավազան) և քրիստոնեական սուրբ Կոնոնոսի աղոթքի թվարկումը, իբրև համազոր սրբություններ, որոնց զորությանն է ապավինում աղոթողը՝ չար դևերին հալածելու և նրանց վնասակար ներգործությունից անձին ազատելու և արձակելու համար: Այսինքն՝ աղոթքի վիպական նկարագրական մասը սերտորեն կապված է նրա հմայական նպատակին, մի բան, որ նմանատիպ այլ աղոթքներում մինչյանց են աղերսվում մեծ մասամբ տարբեր զուգահեռական անդամների իմաստային հարաբերակցությամբ:

Կոնոնոս այսահալած (Կոնոն Իսավրացի), - առաքյալների ժամանակակից, հեթանոս ծնողների զավակ, ամուսնանում է, բայց Միքայել հրեշտակապետի խորհրդով՝ կնոջ հետ չի կենակցում, դառնում են քույր ու եղբայր: Ծնողներին դարձի է բերում, դարձնում քրիստոնյա. իր խոսքի զորությամբ կործանում է հեթանոսական բազիլիկները և դրանցում բնակված դևերին հնազանդեցնում և իրեն ծառայեցնում: Բոլորին կոչ է անում, որ միայն Կոնոնոսի աստվածն է հաղթող և շատերին դարձնում քրիստոնեական հավատի: Ի վերջո նրան մատնում են և հանձնում Մագնա դատավորին, որը նրան չարաչար պատժելով՝ նահատակում է [Աւգերեան, ԺԲ, 237-238]: Հայաստանում ս.Կոնոնոսի վանքը գտնվում էր Սասունում (Հազգո), որտեղ, ըստ ավանդության՝ դևերի մի ահագին բանակ կա, «կարասներու մեջ լցած ու գետնի տակը թաղած, բերանները զմռած մինչ օրն դատաստանին» [Սրվանձտյանց 1978, 75]:

Ս. Կոնոնոսի դևերին հալածելու, իրեն ենթարկելու, կարասներում փակելու գործառույթները գրեթե նույնական են Սողոմոն Իմաստունի համատիպ արարքներին, որի համար էլ նա ստացել է այսահալած-դիվահալած մակդիրը:

181ա. Խորագրված են «Աղոթք գելկապի» (ԷԱԺԱ, ՅԱԲԱ ԲԲՎԻ), «Գալլկապի աղոթք» (Փ), «Գելկապի աղոթք» (ԺԱԲ, ՅԲՆ), «Գելկապ» (ՅԱԲԱ ԲԲԻ):

ԷԱԺԱ բանահավաքն է Աղ. Մխիթարյանց, Փ՝ Յ. Գեղամյան, ՅԱԲԱ ԲԲԻ (Աղին՝ Մուսլաղլի)՝ Վ. Բոյոյան, բանասաց՝ Լուսիկյան Յովսեփ, (Ջավախք՝ Ուլչմանա)՝ Վ. Բոյոյան, բանասաց՝ Շահինյան Անուտկա, ՅԲՆ բանահավաք՝ Խաչիկ Սուքիասյան, բանասաց՝ Շահբազյան Չինար, ԺԱԲ բանահավաք՝ Տ. Վարդանյանց, ՅԱԲԱ ԲԲՎԻ բանահավաքն ու բանասացն անհայտ:

ԷԱԺԱ տարբերակն ունի հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքներն ասելիս (խոսքը վերաբերում է գելկապի աղոթքներին՝ Ա.Յ.) շերեփը երեք տեղ հանգույց արած դագիլով կապում են սան երեսից ու թողնում մինչև կորած կենդանու գտնելը: Գտնելուց հետո նոր շերեփն արծակում են, որ գայլի փակված բերանն արծակվի»:

ՅԱԲԱ ԲԲՎԻ տարբերակին կցված են բանասացի հետևյալ ծանուցումները. «Երբ մարդ է մնում դուսը, այս աղոթքը ըսում են շերեփի ու մազե թոկի վրա: Իրեք անգամ թակըրըն են, աղոթած շերեփը մազե թոկով կապըն են սունը: Մնըն է, չուրի մարդ է դուսը, թե անասուն, գալըն է տուն, նոր շերեփը արծակում են սնից»:

Աղոթքը վերջացնելիս՝ «վերջին տողին (ուր հիշվում է «Տեր մեր Յիսուս Քրիստոս աստված»՝ Ա.Յ.) երեսն խաչակնքըն է աղոթողը ու իրան ձեռով, շերեփը կապըն սունը. իրեք անգամ էլ շերեփն է խաչակնքըն»:

Աղոթքին ուղեկցող հմայական այս արարողությունները վկայում են, որ շերեփն իր երկարավուն գլխով ու կեռ պոչով խորհրդանշում է գայլի պատկերը, որին մազե պինդ թելով կապում են սյանը, իբրև հմայական կապանքի առարկայական գործողություն: Այդ արարողությամբ փաստորեն կապում են գայլին և հատկապես բերանը, որով վնասագերծում են նրան և ապահովում դրսում մնացած մարդկանց կամ անասունների անվտանգությունը: Ուշագրավ է նաև այն, որ կորած անասունը գտնելուց կամ դրսում մնացած մարդու վերադարձից հետո մազաթելով կապած շերեփն արծակում են սյունից, որպեսզի գայլի կապված բերանը բացվի և նա վերադառնա իր նախկին վիճակին: Ինչպես վկայում է երկրորդ ծանուցումը՝ գայլկապը դիտվել է իբրև սրբազան արարողություն, որի ժամանակ աղոթողը երեք անգամ խաչակնքում է երեսն ու սյանը կապված շերեփը:

Այս հմայական սրբազան արարողությունների խորքում ըստ ամենայնի ընկած են հնդեվրոպական ավանդության մեջ լայնորեն տարածված գայլի (նաև շան) զոհաբերման հնամենի ծիսական սովորույթի արծագանքները, որոնք վկայված են հեթիթական, իռլանդական, գերմանական, հռոմեական, հին բալկանյան և այլ ավանդություններից:

Յեթիթական ավանդության մեջ գայլն այլ կենդանիների շարքում համարվել է «աստվածների կենդանի», սերտորեն աղերսվել eia կոչված հավերժ կանաչ սրբազան ծառին, որը խորհրդանշել է Տիեզերական ծառը (նաև Սյունը): Ըստ ծիսական բնագրերի՝ «աստվածների կենդանիներին» որոշակի հերթագայությամբ կապել են այդ ծառի բնի միջնամասին, ընդ որում՝ գայլին ամենաբարձր մասում, ապա նույն հերթականությամբ նրանց արծակել են: Գերմանական ավանդության մեջ Օդին՝ Վոտան աստծոն, որ համապատասխանում է Տիեզերական ծառին, գայլեր են զոհաբերել. նրանց կախել են ծիսական սյուններից, որոնք կոչվել են «գայլի ծառ»

(հին իսլանդերեն vargtrie):

Հիշարժան է նաև հռոմեական ավանդության մեջ յուրաքանչյուր տարվա փետրվարի 15-ին կատարվող լուպերկալիա (բառացի՝ գայլկապ, գայլարգելում) ծիսական տոնը՝ նվիրված մաքրագործմանն ու պտղաբերմանը [Гамкрелидзе, Иванов 1984, 486-487. Словарь античности 1989, 324]:

Հեթիթական տվյալները, որոնք խոր հնության հետքեր են մատնանշում, շատ են մերձ հայկական գայլկապի հմայական սիմվոլային արարողություններին (գայլը խորհրդանշող շերեփը սյանը (հմա՝ Տիեզերական ծառին) կապելու և արծակելու մոտիվները): Գերմանական տվյալներն առավել են որոշարկուն գայլի, իբրև աստվածային կենդանի լինելու հանգամանքը (հմտ. նաև Օդին՝Վոտանին ուղեկցող Գերի և Ֆրեկի սրբազան զույգ գայլերի հետ), հատկապես գայլերին զոհաբերելու, զոհասյունից կախելու ծիսական մոտիվը, որը իմաստաբանորեն լուսաբանում է գայլի խորհրդանիշ շերեփը սյունից կապելու, խաչակնքելու, աղոթելու, ապա արծակելու հայոց գայլկապի հմայական արարողությունը: Սյունն այստեղ խորհրդանշում է հին զոհասյունը, որից կապում կամ կախում էին զոհաբերվող կենդանուն, իսկ զոհասյունն ինքը նույնական էր Տիեզերական ծառին կամ Աշխարհի կենտրոնից բարձրացող սրբազան առանցքին:

Գայլի աստվածային կենդանի լինելու հին ըմբռնումը դրսևորված է հայկական հավատալիքներում և հմայական աղոթքներում, ուր գայլը դիվայնացված է, սիմվոլացված, դարձած ձմեռն ու գիշերվա խավարը խորհրդանշող գիշատիչ (գել՝գազան) չար ոգի, հավասար է դասված բոլոր մարդակերպ չար ոգիներին, երբեմն պատկերացվում է երկոտանի կերպարանքով, չար դևերի մման ոտքի թաթերը ետ ծռված, կրունկներն՝ առաջ: Երբեմն էլ գայլը ներկայանում է իբրև չար ոգիներին կլանող, ոչնչացնող, որով կանխվում է վերջիններիս բազմացումը, մեկ՝մեկ էլ գայլն է չարքերից կլանվում, որով նվազեցվում է գայլերի թիվը աշխարհում [տես **Արեղյան 1975, 92**]: Վերջինս դրսևորված է նաև լեզվական իմաստային ձևերով, դիցուք, ինչպես՝ շներոց՝գելերոց, սատանոց՝դիվոց, այսինքն՝ դրանց ենթակա դառնալ, բաժին դառնալ:

Իսկ **Ալալոս/Թալալոսի** (երբեմն՝ Ալալոս, սուրբ Թալալոս, հմտ. № 120 աղոթքը) դեպքում, ըստ երևույթին առկա են հնագույն դիցանունների արձագանքներ: Նախ՝ սուրբ Թալալոսը սրբավայր ուխտատեղի էր Վանի նահանգում՝ Արտամետում. գտնվելիս է եղել մի թուրքի այգում, ուր բուժման են տարել թալալած (թալկացող, ուշագնաց եղող) երեխաներին: Նույն նպատակով մեծ պասի շաբաթ օրը՝ ս.Թեոդորոսի տոնին, թալկացող երեխաների մայրերը հատուկ նշել են այն, միաժամանակ հիվանդ երեխաներին անց են կացրել թալալոց կոչված ծակ քարերի միջով [ԱՅ XX, 183]:

Սա վկայում է Թալալոսի հնուց եկող ծիսական պաշտամունքը, որը բաղարկվել է ս. Թեոդորոս քրիստոնեական սրբի անվանն ու գործառույթին: Ապա. հին բալկանյան ավանդության մեջ, մասնավորապես մակեդոներենում պատերազմի «գայլային աստծո» անունը եղել է Թաուլիոս (Thaulios), ըստ Յեսիքոսի՝ Thaulos: Գտնում են, որ տվյալ արմատը բալկանյան լեզուներում սերում է հ՞ն. *dheul«սպանել, խեղդել» բառից, որից էլ կազմվել են գայլի անվանումները, հմտ. thaunon և փոյուզերեն daos [տվյալները քաղված են Ա. Պետրոսյանի «Արամի առասպելը հայ և հնդեվրոպական առասպելաբանության համատեքստում» աշխատության ձեռագիր տարբերակից]:

Այս տվյալները վկայում են, որ հայոց գայլկապի աղոթքներում հաճախ հիշատակվող Թալալոս, Թալալոց անստույգ անվանումների հիմքում ընկած է հավանաբար հին բալկանյան այդ «գայլային աստվածության» անունը:

Որոշ հայ բարբառներում (Նիկոմիդիա) թալկանալը (մանուկների ուշագնացությունը) կոչվում է թալալոց: Արդյո՞ք հայ. թալ «նվաղում», որից թալանալ, թալկանալ անստույգ բառը, չի սերում վերոհիշյալ հօե *dheu ը «սպանել, խեղդել» արմատից:

Աղոթքի այս և հաջորդ տարբերակներում, ի թիվս այլ սրբությունների, ավելացել է նահատակաց կարմիր քարի մոտիվը, որով նկատի է առնվել քրիստոնեական հավատի համար նահատակված սրբերի արյամբ ներկված քարերը (հավանաբար շիրմաքարերը), որոնք ժողովրդի կրոնական ըմբռնումներում միշտ էլ սուրբ ու զորավոր են գիտակցվել:

Տե՛ս № 181ա ծանոթագրությունը:

182. Խորագրված է «Գելկապի աղոթք»:

Ծանուցված է՝ «Կրկնել երեք անգամ»:

Տե՛ս № 181ա,գ ծանոթագրությունները:

183ա. Խորագրված է «Աղոթք գելկապի»:

Բանահավաքը (Ե. Լալայան) կցել է հետևյալ ծանուցումը. «Երբ լռռեցու անասունը կորչում է կամ հանդն է մնում, գելկապ անողին գայլի բերանը կապել է տալիս, որպեսզի սա չկարողանա յուր անասունը ուտել: Պատմում են, թե շատ անգամներ գելկապ անելուց հետո գնացել տեսել են, որ գայլը կապված բերանով հանգիստ պազած է ոչխարի մոտ, առանց նրան մի որևէ վնաս հասցնելու: Լռռեցին նաև այնքան բարեսիրտ է, որ յուր անասունը տուն բերելուց հետո նույն գելկապ անողին գայլի բերանը բանալ է տալիս, որպեսզի խեղճը քաղցածությունից չը սատկի: Գելկապ անողը հետևյալ աղոթքը յոթը անգամ շշնջալով յոթը հանգույց է ձգում տխրատենի (տրեխի կապ) կամ գուլպի թելի վրա, որպեսզի ազահ գայլի բերանը փակվի, կամ կացինը դնում է սանդերքի բերանի մեջ, որպեսզի գայլի բերանն էլ սուր դրվի, և կամ մոխրով լի գդալը դնում է պատի մեջ, որպեսզի գայլի աչքերն էլ մոխիր լցվի և չը տեսնե անասունին: Գայլի բերանը բանալիս առանց մի որևէ աղոթք ասելու արձակում են հանգույցները, վերցնում են կացինը սանդերքի բերանից, գդալի միջից մոխիրը դեն ածում»:

Տե՛ս նաև № 183բ աղոթքի բանահավաքի ծանուցումը:

Չմայական այս արարողությունն այստեղ և ընդհանրապես կառուցված է սիմվոլների խաղարկման վրա: Տրեխի և գուլպայի կապերի վրա կատարվող յոթ հանգույցները խորհրդանշում են գայլի հմայական կապանքները, սանդերքն իր սուր մետաղե ատամներով՝ գայլի բերանն ու ժանիքները, սանդերքի ատամների բերանակերպ բացվածքում դրվող կացինը՝ գայլի բերանը խոցող, ժանիքները վնասազերծող հնագույն զենք ու չարխափան մետաղյա գործիք, պատի մեջ դրվող մոխրով գդալը՝ գայլի կուրացող աչքը: Չմայական սիմվոլների այս համալիրը խիստ մերձենում է բանաստեղծական փոխաբերության և դառնում այդ արարողությանն ուղեկցող աղոթքի (խոսքային հմայության) մեջ նկարագրվող գործողությունների սիմվոլային փոխաբերական արտահայտությունը:

Այս աղոթքով սկսվում է գայլկապի հմայական բանաձևերի մի նոր տարբերա-

կաշար՝ «գիր անեն, գելկապ անեն» սկզբնատողով (բնորոշ հատկապես արևելահայ՝ Լոռի, Գանձակ ազգագրական շրջաններին), ուր նախորդ աղոթքների որոշ մոտիվներ (մասնավորապես քրիստոնեական սրբությունների վկայակոչումները) կրելով հանդերձ, հմայական ներգործության ակտիվության տեսակետից վերածվել է նոր որակի: Եթե նախորդներում հմայողի հույսը հիմնականում դրվում էր վկայակոչվող սրբությունների գործության վրա, ապա այս տարբերակաշարում, բայական առաջին դեմքի գերակշիռ կիրառմամբ, շեշտվում է հատկապես աղոթողի հմայական կարողությունը, նրա անձի ակտիվ, ներգործուն դերը գայլի հմայական կապքի գործընթացում, մի հատկանիշ, որ բնորոշ է նախնական հմայություններին:

183բ. Խորագրված է «Գիլկապի աղոթք»:

Բանահավաք Վրեն Տաշրացին կցել է հետևյալ ծանուցումը, որ շատ տեղերում նույնական է նախորդ (№ 183ա) տարբերակի բանահավաքի ծանուցմանը:

«Պատահում է, որ գյուղացու եզներից կամ կովերից մեկը կորչում է, գիշերը դուրսն է մնում: Գյուղացին շատ փնտրում է նրան, սարեսար, թփեթուփ է ընկնում, շտապում է տուն և գիլկապ անել տալիս, որպեսզի գայլերը յուր կորած եզին կամ կովին չվնասեն:

Այս աղոթքը պետք է անել կենտ (անգույգ) անգամ. օրինակ երեք, հինգ, յոթն անգամ: Աղոթքը ասելով պետք է վերցնել կացինը և տանել սանդերքի բերանը դնել. այդ նշանակում է, երևի, գայլի բերանը սուր կոխել: Կամ պետք է գդալը մոխրով լցնել և դնել պատի մեջ. այդ էլ նշանակում է գայլի բերանը մոխրով լցնել: Եվ կամ պետք է վերցնել գուլպայի կամ տրիսի թել և աղոթքն ասելով, կենտ անգամ կապել: Յուրաքանչյուր կապ ձգելու համար աղոթքը պիտի կրկնել: Այս էլ նշանակում է գայլի բերանը թոկով կապել: Այսպիսով գայլը չի վնասի կորած կենդանուն: Պատմում են դեպքեր, որ իբր թե տեսել են գայլը կորած կենդանուց քիչ հեռու ընկած, առանց վնաս տված լինելու նրան: Մեկն էլ պատմում է, թե յուր պապը գնացել տեսել է, որ յուր կորած եզը արածել կշտացել է և նստած փնջալով որոճ է անում, իսկ նրանից քիչ հեռու պապած է լինում մի գայլ և ատամները ժնգժնգացնելով մնացել է տեղնուտեղը մեխված:»

Տե՛ս № 183ա ծանոթագրությունը:

Աղոթքի (նաև հաջորդ տարբերակների) «*Գիլ անեն, գիլկապ անեն*» սկզբնատողում ամենայն հավանականությամբ նկատի է առնվել աղոթքին ուղեկցող հմայական սիմվոլային արարողությունը, երբ շերեփը, տրեխը ևն վերցրել են իբրև գայլի խորհրդանիշ (իմա՝ գել են արել) և ապա այն ենթարկել կապման ու թելերի հանգուցման (իմա՝ գելկապ անել): Իսկ նախորդ (№ 183ա) տարբերակի *Գիր անեն* (փիս. գիլ անեն), եթե գրագետ բանահավաքի սրբագրումը չէ, ապա նկատի է առնվել իրոք գայլին գրով (հմայագիր, թուղթ ու գիր) կախարդելը:

183գ. Խորագրված է «Գելկապի աղոթք»:

Բանահավաք Գրիգորիս Երզնկյանն աղոթքին կցել է հետևյալ ծանուցումը. «Վեր են առնում մի տրեխ, նրա թելը յոթ տեղ կապկպոտում ու օգուս սանդերքի ատամների մեջ, իսկ սրա վրա դնում մի կացին, այնուհետև կրկնում են այս աղոթքը երեք անգամ»:

Տե՛ս 183ա ծանոթագրությունը:

183դ. Խորագրված է «Գելկապի աղոթք»:

Բանահավաք՝ Գրիգորիս Երզնկյան:

Տողատունը կազմողինն է:

183ե. Խորագրված է «Գիլկապի աղոթք»:

Բանահավաք՝ Վրեն Տաշրացի:

Տե՛ս № 183բ ծանոթագրությունը:

183զ. Խորագրված է «Գայլկապ»:

Բանասաց՝ Մարտիրոս արքեպիսկոպոս, գրառված է 1881թ.:

Աղոթքում գայլի մարմնի մասերի ցանկալի վերափոխումները բնութագրվում են փափկությամբ (ատամները մոմի վերածել), դյուրաբեկությամբ (ոտները ծեղի վերածել), նրբությամբ (մեջքը թերի վերածել), որոնք ունեն բացասական որակ և միտված են գայլին դարձնել անկարող ու անվնաս:

Տե՛ս № 183բ ծանոթագրությունը:

183է. Խորագրված է «Գելուկապ»:

Բանահավաքը, գրառման վայրը, թվականը չեն նշված:

Տե՛ս № 183բ, գ ծանոթագրությունները:

183ը. Խորագրված է «Գիլկապ»:

Բանահավաքը (Ե. Լալայան) աղոթքի սկզբից կցել է հետևյալ ծանուցումը. «Երբ մի անասուն է կորչում, գիլկապ անող պառավներին խնդրում են գայլերի բերանները կապել, որպեսզի կորած անասունը չուտեն: Սրանք էլ կամ թել են վերցնում, մատի վրա փաթաթում և հանգուստում և կամ մի գրչահատ, բերանը բաց անում և ապա փակում և այդպես պահում: Այս երկու դեպքում էլ ասում են հետևյալ աղոթքը»:

Տե՛ս № 183բ,գ ծանոթագրությունները:

Կժորի, ըստ բանահավաքի՝ լուսատտիկ: Աղոթքում ցանկություն է հայտնվում գայլի աչքերը կժորի լուսատտիկ անել, որի առիթով բանահավաքն ավելացնում է. «Կարծում են, թե լուսատտիկի աչքերը չափազանց փոքր են և իրենց արծակվող լուսից շլացած՝ ոչինչ չեն տեսնում»: Հետևաբար՝ աղոթողի բաղձանքն է գայլին կուրացնելը:

183թ. Խորագրված է «Կյիլկապի աղոթք»:

Բանահավաք՝ Արազ Կարապետյան, բանասաց՝ Մաճկալյան Անուշ, գրառված է Կիրովաբադում (Գանձակ):

Կցված է բանասացի սույն ծանուցումը. «Աղոթքը ասինք, օխտը հետ թելն էլ օխտը հետ կշկռակապ անինք, տնինք քարի տակին, մըչև ըպրընքների քթնիլը»: Քարն այս արարողության մեջ խորհրդանշում է ծանրություն, որի տակ գտնվող գայլկապը մնում է անասան: Մյուս կողմից վկայվում է, որ գայլկապը ժամանակավոր է, մնում է քարի տակ այնքան ժամանակ, մինչև կորած անասունների (ապրանք) գտնվելը, որից հետո, ըստ երևույթին, կապը հանվել և հանգուցալուծվել՝ արծակվել է: Հմմտ. № 181ա, 183ա ծանոթագրությունները:

183Ժ. Խորագրված են «Գելկապի աղոթք»:

ՀԱԲԱ կրկնօրինակն է ՆԴ 1885, № 24 տպագրից, արտագրված անհայտ մեկի կողմից 1920-30-ական թթ., աղբյուրի նշումով:

Աղոթքին կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «Ճանապարհորդին և կամ ոչխարի հոտը գայլից ապահովցնելու համար, մի թել յոթն հանգույց անելով՝ հետևյալ աղոթքի զորությամբ կապում են գայլի բերանը, որ նա ուր ուրեք պատահելիս չկարողանա պատառել նրանց»:

Տե՛ս № 183բ ծանոթագրությունը:

184ա. Խորագրված է «Գագան կապելու»:

Բանահավաք՝ Արտաշես Բարսեղյան, գրառված 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի խմբարշավում:

Սույն աղոթքով սկսվում է «Ութ մատով, երկու բթով» կամ «Ութ ութեն, երկու բթեն» սկզբնատողերով նոր տարբերակաշար, բնորոշ արևմտահայ (Ռշտունիք, Խարբերդ, Բարձր Հայք) ազգագրական շրջաններին:

Սրանց մեջ ևս առկա են նախորդ տարբերակախմբերի մի քանի կայուն մոտիվներ (ս. Սարգսի ծիու ծար, Աստվածածնի կաթ, Տեր Մովսեսի գավազան, Լուսավորչի հավատ և այլն), որոնք ունեն ինվարիանտային արժեք գայլկապի աղոթքների մեծ մասի համար, անկախ դրանց ազգագրական շրջանների պատկանելությունից:

184բ. Խորագրված է «Աղոթք»:

Այստեղ ավելացել է քրիստոնեական սրբությունների նոր մոտիվ՝ եկեղեցու 366 հայրերի (հայրապետներ) աղոթքներ, որ բնորոշ է թե՛ հայ վիճագիր արձանագրությունների օրհնանքի բանաձևերին և թե՛ միջնադարյան հմայական աղոթքներին: 366-ը տիեզերագիտական թիվ է (հմմտ. տարվա 366 օրերի հետ), որն իբրև սրբագան թվի հասկացություն 3, 7, 12, 40, 72 տիեզերաբանական, մարդակազմական, էթնիկամշակութային և այլ կարգի քանակական ըմբռնումներ խորհրդանշող թվերին զուգահեռ՝ հաճախ է կիրառվում հայ և ընդհանուր մշակութային ավանդության մեջ:

184գ. Խորագրված է «Աղոթք գելկապի»:

Նախորդ տարբերակների քրիստոնեական սրբություններին զուգահեռ այս աղոթքում հավելվել է նորը՝ սուրբ Գևորգի սուր գեղարդը (նիզակ):

Հայ և ընդհանուր քրիստոնեական ավանդության, մասնավորապես պատկերագրության մեջ ս.Գևորգը պատկերացվում է ձիավոր մարտիկի տեսքով, նիզակը ձեռին՝ վիշապի հետ մենամարտելիս: Ըստ ավանդության՝ նա սկզբում եղել է հովիվ, հետագայում դարձել է զինվոր ու զորավար և հաղթական կռիվներ վարել կռապաշտների դեմ և ի վերջո՝ նահատակվել: Ս.Գևորգին նվիրված հայկական մի վիպերգում նա ներկայանում է իբրև ժամանակին օգնություն հասնող հեծյալ զինվոր (*«Սարը սուփ Գիուրքն էր զենավոր,/ Ատենախասս բոզ ձիավոր»*, ՓԺ, 44): Սլավոնական ավանդության մեջ նա հանդես է գալիս մարդկանց ու անասուններին գայլերից պահպանող, անգամ գայլերի վրա իշխող (վերջիններս համարվել են նրա շները) [տե՛ս MC 1990, 145-146]:

Հայոց մեջ ս.Գևորգի գայլերի վրա իշխելու, մարդկանց ժամանակին հասնելու, գայլերից պահպանելու և այլ գործառույթներ մեծ մասամբ կրում է ս. Սարգիսը, որի զորության վկայակոչումը առկա է գայլկապի գրեթե բոլոր աղոթքներում:

Աղոթքում (հակառակ նախորդ տարբերակների) հմայագործին երկրորդական դեր է վերապահված. կապքի գործողությունների հեղինակներն ու միջոցները վկայակոչված սրբություններն են, որոնց դիմում է աղոթողը՝ գայլին բռնելու, կապելու, աչքը կուրացնելու, լեզուն պապանձեցնելու, ճանկերը բթացնելու և մարդկային պատուհասները նրա վրա թափելու պատիժների ցանկությամբ:

184դ. Խորագրված է «Գելկապի աղոթք»:

Բանահավաք՝ Ն. Նիկողոսյան, գրառման ժամանակը՝ 1940 թ.:

Սա նախորդի համառոտված տարբերակն է՝ ոճական որոշ փոփոխություններով:

Տե՛ս № 184գ ծանոթագրությունը:

184ե. Խորագրված է «Աղոթք գելկապի»:

Սակայն իր բովանդակությամբ այն, բացի գայլի կապքից, ուղղված է նաև խավարում դեգերող բոլոր կարգի կնճիթ՝խայթոցավոր (կիճավոր) գեռուններին, առաջին հերթին կարիճների, օձերի, ինչպես նաև կեսգիշերյա ծովացած խավարի (բոլորն էլ քառսային չար ուժերի ու չարության մարմնացուներ) հմայական կապանքի նպատակին:

Աղոթքի վերջին երկտողը վերաբերում է գայլի կապելու և արձակման պայմաններին. եթե նա մտել է աղոթել տվողի հողամասի սահմանը, պետք է կապված մնա, եթե սահմանից դուրս է ելել՝ պետք է արձակվի կապանքներից (հմնտ. № 181ա և 183ա ծանոթագրություններում բերված հմայական արարողություններում գայլի կապքի և արձակման հայեցակետերի հետ, որով կապքը դիտվում է ժամանակավոր երևույթ՝ պայմանավորված սպառնացող վտանգով և վտանգի վերացմամբ):

185ա. Խորագրված է «Գայլը կապելու աղոթք»:

«Թերահավատություններ» բաժնում (էջ 128) բանահավաքը ծանուցում է. «Երբ անասուն մը կորսվի ու գիշերն դուրս մնա, կուգան գայլկապ ընողին քով, որ զորավոր աղոթք մը ընելով՝ գայլուն բերանը կը կապե, որ մալ չուտե»:

Ապա տողատակին ավելացնում է. «Գայլը կապելու աղոթքը գիտցողն՝ իր գիտցածն ուրիշին ասելու չէ, ապա թե ոչ իրեն ալ չի անցնի»:

Ի դեպ այս սովորության հավատալիքը այլ ազգագրական շրջաններում վերաբերում է ոչ միայն գայլկապի, այլ առհասարակ հմայական բոլոր աղոթքներին:

Այս աղոթքով սկսվում է գայլկապի հմայական բանաձևերի մի նոր տարբերակաշար, որին բնորոշ է դիմումնային կոչականով սկսվածքը կամ ամբողջական բանաձևի երկխոսական կառուցվածքը:

Աղոթքն սկսվում է **գյալոգ, գյալմալոգ** կոչականով, որը «գայլ» բառով կազմված հմայական այլախոսություն է՝ ուղղված գայլին: Շարունակության մեջ, ավանդական սուրբ զորությունների օժանդակությամբ, աղոթողը ուրորում է գայլի կապը, որպեսզի այն իր անասունի դեմ չարձակվի:

185բ. Խորագրված է «Գելկապ» աղոթք»:

Այդ առթիվ բանահավաք Քաջբերունին ծանուցում է. «Շիրակի Հոռոն գյուղում, որպեսզի դաշտում գիշերը մնացած անասունին գայլը չվնասի, անասունի տերը դի-

մում է գելկապ անողի օգնության: Մազից հյուսած թուկով աղոթարարը կապում է շերեփը սյունին գլուխի վայր և երեք անգամ յուր մտքում կրկնում է» աղոթքը:

Տե՛ս № 181ա ծանոթագրությունը:

Աղոթքն սկսվում է գայլին ուղղված կրկնակի կոչականով և հարցումով (հռետորական), թե ինչպե՞ս կապել նրա բերանը, որին հետևում է կապելու ձևի և կապքի ավանդական սրբազան միջոցների (ս. Սարգսի ծիու մագ, Աստվածածնի գլխի ծամ) քվարկումը:

Նախորդ աղոթքներում ամենուրեք հիշատակվող Աստվածածնի կրծքի կաթին, այստեղ փոխարինել են նրա ծամերը, որոնք ս.Սարգսի ծիու պոչի մագի համադրությամբ միանգամայն համախոս են աղոթքի հմայական արարողության մեջ գայլին խորհրդանշող շերեփը սյանը կապելու մագից հյուսված թուկին: Մագե պարաններն առհասարակ ժողովրդական կենցաղում համարվում էին ամենամաուր և անքակտելի կապերը:

185գ. Խորագրված է «Գելկապ»:

Բանահավաք՝ Վ. Բոյան, բանասաց՝ Սողոմոն, գրառման տարեթիվը՝ 1946 թ.:

Այս տարբերակը ձևով տրամաբանական զարգացումն է դիմում կոչականով սկսվող նախորդ երկու աղոթքների: Այստեղ կոչականով և հարցումով գայլին դիմելուն հաջորդում են գայլի պատասխանն ու հաջորդ հարց ու պատասխանները: Աղոթքի այս երկխոսական կառուցվածքը տիպաբանորեն մերձենում է միջմադարյան երդմնեցուցական բանաձևերին, դարձյալ կառուցված հարց ու պատասխանների վրա:

Աստվածածնի կաթն այս տարբերակում դարձել է Աստվածածնա ծիու ծծի կաթ, հավանաբար բաղարկվելով ս.Սարգսի ծիու ծարի հետ:

186. ԲԲ խորագիր չունի: ԲԱ խորագրված է «Չար աչքի աղոթք»:

ԲԲ բանահավաք Տ.Վ.Պալանը աղոթքին կցել է հետևյալ ծանուցումը. «Երբոր մեկու մը կովը, կամ ոչխարը և այլն կորսվի, կարդացողի կը դիմե, որ գայլին բերանը կապե մասնավոր աղոթքով, որպեսզի գայլը կորսված անասունը չկրնա հոշոտել»:

Աղոթքը մասամբ աղճատված է: Սկսվում է գել գազանին (= կել կազար) ուղղված դիմում՝ կոչականով, ուր գայլը որակվում է աստվածազար (աստծոց զարկված, պատժված) թե՛ ընդհակառակն՝ աստվածազարմ, իբրև հմայական մեղմասույթ (հմմտ. գայլի, իբրև աստվածային կենդանու վաղնջական ըմբռնումը): Ըստ երևութին աղճատման հետևանք են աղոթքի հաջորդ տողերի հետևյալ իրակությունները. **աղամուբուն պղնձե** (հավանաբար «ատամունքն պղնձե», հմմտ. ալի և թպղայի աղոթքներում հաճախ հանդիպող այդ մոտիվի հետ, տե՛ս № 1(159)թ.), յոթն ութով, երկու քթով (փխ.«ութն ութեն, էրկու բթեն», որը գայլը զույգ ձեռքերի տասը մատով կապելու կերպն է մատնանշում և հաճախադեպ է գելկապի աղոթքների նախորդ տարբերակներում), սուրբ Սերգիսի ծին ծեռին (փխ.«Սուրբ Սարգսի ծիու ծարով» հաճախադեպ մոտիվի):

Այս նույն աղոթքը անմշան փոփոխություններով (գելի փոխարեն դև) ԲԱ բերված է որպես չար աչքի աղոթք, հետևյալ ծանուցմամբ. «Գովասանք է, չար աչքի հանդիպելով մագար առնողին վրա կարդացընելու համար պառավ վարպետ կնիկ-

ներ բերել կուտան, պառավը դանակ մը կառնե ձեռքը, դանակի ծայրը կը խոթե հացի կտոր մը, ատով նազար առնողին երեսը կը խաչակնքե և կսկսի հորանջել, միշտ հորանջել, «Չայր մերը» կարտասանե իր գիտցած կերպով և ապա զանազան աղոթքներ»:

Աղոթքում, բացառությամբ մեկ դարձվածի («Էն աստուծո էն միյեթին»), չար աչքին բնորոշ այլ բան չկա: Այն իր մոտիվներով առավել մերձենում է գայլկապի բանաձևերին, ուստի տեղադրվում է այդ շարքում:

Այս տարբերակում **Կազար** մեկնաբանված է Ղազար, **աղամութուն**՝ աղամա՛նութ, **պլուզ**՝ փոքր: Բացի վերջինից, մյուս բացատրությունները համոզիչ չեն:

187ա. Խորագրված է «Գայլ կապելու աղոթք»:

Դիմում կոչական՝ ուղղված Աստվածամորը (առանց վիպական սկզբնամասի) գայլի լեզուն բերանում բթացնելու, ձեռ ու ոտը թուլացնելու, թաթը ետևը, կրունկն առջևը (բուլորը չարքերին բնորոշող հատկանիշ) դարձնելու հմայական պատիժների ցանկությամբ:

187բ. Խորագրված է «Աղոթք թշնամու դեմ»:

Նախորդի տարբերակն է, միայն 2-րդ տողում անօրեն մարդու մահվան մոտիվի շեշտմամբ, որով և վերածվել է չարական մարդու՝ թշնամու դեմ ուղղված հմայական բանաձևի: Սակայն հաշվի առնելով 3-րդ և 4-րդ տողերում գայլի կապքին բնորոշ մոտիվների առկայությունը, այն տեղադրվում է գայլկապի աղոթքների շարքում, իբրև տարբերակ: Տե՛ս № 187ա ծանոթագրությունը:

Ուշագրավ է, որ սույն աղոթքի երկու տարբերակներն էլ պատկանում են միևնույն ազգագրական շրջանին՝ ղրիմահայությանը և Ղրիմից գաղթած ու Նոր Նախիջ-Լանում հաստատված նույն հայությանը:

188. Խորագրված է «Աղոթք գելկապի»:

Սկսվում է Ադամ նախահորն ուղղված դիմում կոչականով, իբրև սուրբ անձի, որից, ըստ երևույթին, աղերսվում է գայլի սանձահարումն ու վնասագերծումը: Գայլի ու գառի հակադրությամբ ներկայացվում են գայլի՝ իր զոհին մոտենալու հակադիր արարքները:

189. Խորագրված է «Աղոթք գելկապի»:

Չմայական եռատող պարզ բանաձև է, որի յուրաքանչյուր տողը ներկայացնում է ժողովրդական հավատալիքներով չար գիտակցված գայլի, սատանայի, մրջյունի (մորմոնջ՝ մորմոնջ) կապքն ու վնասագերծումը:

Անժաժ քարը անսասանության, ամրության խորհրդանիշ է, որից հմայողը կապում է սատանային (հմմտ. № 183թ. ծանոթագրությունը): Գրեթե նույն իմաստն ունի Քրիստոսի խաչելության մեխը՝ բևեռը, որով հմայողը մեխում՝ գամում է մրջյունին, ահրիմանական այդ չար զեռունին:

190. Խորագրված է «Գելկապի աղոթք»:

Բանահավաք՝ Խաչիկ Սուքիասյան, բանասաց՝ Մխոյան Սաթո, գրառված է 1984 թ.:

Աղոթքի առաջին մասում, թեպետ փոքր-ինչ մթազնված ձևով, ներկայացված է Հայր Աստծո պատգամով Քրիստոսի՝ անարատ հղացմամբ ծննդի, չարչարանքի, խաչելության և հարության ավետարանական մոտիվները, որոնք իբրև սրբազան իրողություններ զուգադրվել են Աստվածածնի կրծքի կաթի և ս.Սարգսի ձիու ձարի ավանդական ըմբռնումներին, որպես համազոր հասկացություններ՝ առավել զորացնելով գայլը կապելու արարողության հմայական ներգործությունը:

191. Խորագրված են «Աղոթք դարձյալ «գելկապի»:

ՀԱԲԱ բանահավաքն է Ն.Նիկողոսյան, գրառման տարեթիվը՝ 1940 թ., Լենինական:

Վերջինս, սկսած վերնագրից, ամբողջապես ԷԱԾԱ օրինակի պատճենումն է և տարբերակային արժեք չի ներկայացնում:

Աղոթքն ամբողջությամբ վիպական չափածո գրույց է՝ գրական վերամշակման ենթարկված: Բացակայում են կապքի սովորական աղոթքներին բնորոշ հմայական բանադրանքներն (ամենօք, սպառնալիք, հրաման) ու երդվեցումները: Դրանց փոխարինում են վիպական պարզ սյուժեի մեջ դրսևորված քրիստոնեական սրբերի արարքները՝ անասուններին հովանավորելը և նրանց սպառնացող գայլի սպանությունը: Այդ վիպական արարքների մեջ էլ արտահայտություն է գտել աղոթքի բուն ցանկությունը՝ անասունների անվտանգության ապահովումն ու գայլի սպառնալիքից ազատվելը:

Առավել ուշագրավ են վիպական այդ պատումի առասպելաբանական հիմքը, կերպարներն ու նրանց գործառույթները: Դրա հիմքում, ըստ ամենայնի ընկած են անասուններին պահպանող ու հովանավորող ոգիների կամ աստվածությունների մասին նախնական պատկերացումները՝ վերամարմնավորված քրիստոնեական սրբերի կերպարներում: Երկու սրբերն էլ բնութագրվում են լույսն ու արդարությունը խորհրդանշող սպիտակագույն մակդիրներով (ս. Սարգիսը՝ «բոզ (սպիտակավուն) ձիավոր» ավանդական մակդիրով, ս.Մինասը՝ ճերմակամորուս): Երկու սրբերն էլ առասպելական հերոսների նման ռազմիկ են՝ զինված նիզակով և սրով, չար ոգիների դեմ կռվով մաքառող ու հաղթող՝ օժտված աստվածային հմայության զորությամբ, որից ընկրկում են ատամները սրած չար գազանները:

Սուրբ Սարգսի մասին տես №420ա ծանոթագրությունը:

Սուրբ Մինաս անունով ընդհանուր եկեղեցական ավանդության մեջ հայտնի են երկու նշանավոր սրբեր. մեկը **Մինաս Եգիպտացին** է, ապրած Դիոկղետիանոս և Մաքսիմիանոս կայսրերի ժամանակ, եղել է զինվորական: Երբ հիշյալ թագավորների կողմից սկսվել են հալածանքները քրիստոնյաների դեմ, Մինասը թողնում է զինվորական ծառայությունը, քաշվում անապատ, բայց 3 տարի անց իջնում է քաղաք, թատրոնում հավաքված մեծ բազմության առաջ դիմելով իշխանին՝ հայտնում է իր ով լինելն ու քրիստոնեական հավատին զինվորագրվելը: Իշխանը փորձում է զանազան խոստումներով հրաժարեցնել նրան իր հավատից, բայց ապարդյուն: Նրան ենթարկում են բազում տանջանքների, ի վերջո՝ գլխատելով նահատակում: Հետագայում նրա նշխարների վրա իր անվամբ վկայարան են կառուցում, ուր բուժման են գալիս բոլոր կարգի հիվանդները:

Մյուսը **Մինաս Մեծն** է, աթենական «ուսմամբ ճոխացեալ, այր իմաստուն և հանճարեղ», որին Մաքսիմիանոս կայսրն ուղարկում է Աղեքսանդրիա, տեղի խռո-

վությունները դադարեցնելու: Մինասը գալիս է խռովարարներին խաղաղեցնելու, բայց ընդունում է քրիստոնեական հավատը, ունեցվածքը բաժանում աղքատներին, իսկ աղոթքներով բուժում հիվանդներին: Ջայրացած կայսրը Աղեքսանդրիա է ուղարկում Երմոգինես անունով եպարքոսին, որը Մինասի դասընկերն է եղել և դարձյալ աթենացի: Վերջինս գալիս է, որպեսզի համոզի Մինասին՝ հրաժարվել քրիստոնեությունից: Սակայն հրապարակային բանավեճի ժամանակ Մինասը հաղթում է Երմոգինեսին: Վերջինիս կարգադրությամբ Մինասին խեղանդամ են դարձնում, բանտարկում, բայց աստօժ զորությամբ Մինասը նույն գիշերվա մեջ առողջանում է: Երմոգինեսը, որ արդեն զղջացել էր իր արարքի համար, տեսնելով հրաշքը, ինքն էլ դառնում է քրիստոնյա, եպիսկոպոս օծվում և շրջելով հեթանոսական տաճարները՝ բազիլիկները կործանում: Ի վերջո Աղեքսանդրիա է գալիս Մաքսիմիանոսը, երկուսին էլ չարաչար տանջանքների ենթարկելով՝ նահատակում **[Վարք եւ վկայաբանութիւնք, Բ, 57-73]**: Աղոթքում, իբրև ռազմիկ սուրբ, հավանաբար նկատի է առնվել Մինաս Եգիպտացին:

192. Խորագրված է «Աղոթք «Ամենայն չար գազանաց»:

Մինչև 1988 թ. երկրաշարժը պահվում էր Լենինականում Աղ. Մխիթարյանցի թռան՝ Կարո Դուրգարյանի մոտ:

Այս աղոթքը Աղ. Մխիթարյանցի բանահյուսական ձեռագիր նյութերում, «Մեր պապերի ու մամերի բժշկական աղոթքները» խորագրով, դրված էր վերջին՝ №13-ի տակ: Նախորդ 12 աղոթքները ժամանակին զետեղվել են և հրատարակվել Աղ. Մխիթարյանցի կազմած «Փշրանքներ Շիրակի ամբարներից» ժողովածուում (ԷԱԺԱ, 1901 թ.): Սույն աղոթքը ինչ՞իմչ պատճառներով չի մտել հիշյալ ժողովածուում և տպագրվում է առաջին անգամ:

Այն թե՛ իր մոտիվաշարով և թե՛ կառուցվածքի ամբողջականությամբ յուրատեսակ անփոփոխումն է գայլկապի նախորդ աղոթքների:

Աղոթքի առաջին յոթ տողերում թվարկված են քրիստոնեական յոթ սրբություններ, որոնց միջոցով ու զորությամբ աղոթողը «կապում է» չար գազանին, պատառոտում բերանը, ատամները զետին թափում, կուրացնում և խլացնում նրան: Այդ վկայակոչված յոթ սրբություններից, նախորդ աղոթքների համեմատությամբ ավելացել են երկուսը՝ քրիստոնյա կույսերի մաքուր աղոթքը և աշխարհի վախճանին, հոգիների վերջին դատաստանին ներկայանալու համար մեռելների հարությունն ավետող Գաբրիել հրեշտակապետի փողը: Մնացած ավանդական սրբությունների վկայակոչումներում մտել են նոր մոտիվներ. Լուսավորչի սուրբ հավատին փոխարինել է նրա հողաթափը (դարձյալ եկեղեցական սրբություն), նահատակաց կարմիր քարին՝ նրանց կարմիր արյունը, ս. Սարգսի ձիու ձարին՝ նրա կեծակե թուրը (հայկական վեպում և առասպելներում Սասնա դյուցազունների ավանդական կայծակե զենքը, որն, ի դեպ, հատկանշական է ամպրոպա՝կայծակնային հերոսներին, այդ թվում նաև ս. Սարգսին, որը վեպում հանդես է գալիս իբրև Սասնա դյուցազուններին օգնական ու զորավիգ և կրում է հողմի հին աստվածության բացահայտ հատկանիշներ, տես ՆՊ42ա ծանոթագրությունը):

Թվարկված սրբություններին հաջորդում են, ինչպես մշվեց, չար գազանին պատժելու ձևերը՝ արտահայտված հմայական բանադրանքի տարբեր բանաձևերով: Աղոթքն ավարտվում է Քրիստոս տիրոջն ուղղված, աղոթողի անձի անվտանգութ-

յունն ապահովող, քրիստոնեական աղոթքներին բնորոշ բանաձևված աղերսանքով:

193. Խորագրված է «Գելկապի աղոթք»:

Տակը ծանուցված է. «Կրկնել երեք անգամ»:

Տիպաբանորեն նույնական է չար աչքի մասին ասվող «Կուս Մայրամ կերթա դրախտը» և համանման սկզբնատողով աղոթքների խմբին (հմմտ. № 35ա և հտմ.), ուր Գալուստի որդու փոխարեն հանդես է գալիս կույս Մարիամը:

Երկխոսական աղոթքների այս տիպը հանգում է միջնադարյան երդմնեցուցական բանաձևերին, ուր չար վտանգից ողբացող անձանց փոխարեն հանդես են գալիս չար ոգիները, իրենց խոստովանություններով ու երդումներով:

Աղոթքում, որպես կապքի հմայական միջոցներ, հանդես են գալիս երկաթե շղթան և պողպատե բանալին, առաջինը գողի ոտները շղթայելու, երկրորդը՝ գայլի բերանը փակելու համար: Այս կիրառական գործառնություններից անկախ, երկաթե և պողպատե առարկաներն առհասարակ, ըստ հավատալիքների, ունեն չարխափան հատկություն և որպես այդպիսիք լայն կիրառություն ունեն հմայական արարողություններում ու բանաձևերում:

194. Խորագրված է «Չարագործներին կապող աղոթք»:

Աղոթքից առաջ ծանուցված է՝ «Խաչակնքելով չորս կողմ»:

Բանահավաք՝ Մկրտիչ Լյուլեճյան, բանասաց՝ Խոխոյան Աստվածատուր, 63 տարեկան, գրառված է 1960-ական թթ.:

Առաջին չորս տողերը կապքի վիպական նկարագրություն է, որտեղ կապող-հմայողի դերում հանդես է գալիս սուրբ Յովհաննեսը (սուրբ Կարապետ), որը հայ ավանդության մեջ հայտնի է դևերին կապելու և ստորերկրյաքում բանտարկելու գործառնությով: Աղոթքում նա ունի պղնձե կապ, որով կալում և կապում է գայլերին, չար գազաններին և նենգ մարդկանց:

Վերջին երկտողը հմայական բանադրանքի բանաձև է, սերտորեն առնչված վիպական մասին, որով աղոթողն իր ցանկությունն է արտահայտել կապքի անսասանության վերաբերյալ:

Աղոթքն ուշագրավ է հատկապես տաղաչափական յուրահատկությամբ: Ընդամենը 6 տողից բաղկացած այդ բնագրում, բացառությամբ վերջին տողի, 7 անգամ կրկնվում են *կապ* և *կապել* բառերը, որոնք ոչ միայն գեղեցիկ հնչյունանմանություն են ստեղծում ամբողջ տեքստում, այլև իրենց վրա են կրում աղոթքի իմաստաբանությունը, իբրև կապքի հմայական բնագրի: Բառահնչյունային իմաստալից կրկնությունները բանաստեղծական հնագույն ավանդույթ է, բնորոշ հատկապես ծիսաառասպելական և հմայական բնագրերին:

195. Խորագրված է «Գեշ բանի աղոթք»:

Բանահավաք՝ Մկրտիչ Լյուլեճյան, բանասաց՝ Չակայան Եղ. /75 տարեկան/, գրառված է 1960 թ.:

Տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքի վերջին տողից երևում է, որ այն բուժաղոթք է, չար ուժերի դեմ ուղղված, դրանց լեռան վրա կան ծովի անդնդային խորքերը նետելու, ոչնչացնելու բաղձանքով: Բայց, միաժամանակ, առավել որոշակի են շեշտված գայլին, գազանին և այլ

գիշատիչներին կապելու մոտիվները, որոնք նույնամուսն են գայլկապի նախորդ աղոթքների համանման մոտիվներին: Ուստի սույն աղոթքը ևս տեղադրվում է դրանց շարքում:

196. Խորագրված է «Կապք օծի, գողի, գայլի, որ ոչ վնասէ»:

Տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքի ներքևում պատկերված է սրբի դիմանկար՝ «Սուրբն Բարսեղ Կեսարացին» մակագրությամբ:

Բարսեղ Կեսարացին 4-րդ դարի քրիստոնեական եկեղեցու նշանավոր հայրերից է, վարել է ճգնավորական կյանք, ապա ընտրվել Կեսարիայի արքեպիսկոպոս, կուսակրոնության խրախուսող ու հիմնադիր, պայքարել է արիոսական քրիստոնեական աղանդի ուսմունքի դեմ, թողել է եկեղեցական գրականության հարուստ ժառանգություն, որից հայերեն են թարգմանվել տակավին 5-րդ դարում: Նա մեծ ազդեցություն է թողել քրիստոնեական աստվածաբանության գիտական մտքի զարգացման վրա, սրբացվել և իր վիթխարի հեղինակության պատճառով հաջորդների կողմից անվանվել Բարսեղ Մեծ:

Այս հեղինակավոր սուրբը աղոթքում բնութագրվում է պասով ու աղոթքով ապրող, որ արծազանքն է, անշուշտ, Բարսեղի բարեպաշտ ճգնակեցության:

3-րդ տողում Բարսեղ անվանը հաջորդում է *ըրըսդանտն* աղավաղված անստույգ բառը, որ գուցե թե *արիոս աղանդն* բառակապակցության աղավաղումը լինի և մթագնված արծազանքը Արիոսի աղանդի դեմ մղած նրա գաղափարաբանական պայքարի:

Առաջին երկու տողերի տրամաբանությունը հետևյալն է. պասն ու աղոթքը Բարսեղի համար նույնն է, ինչ նետ ու աղեղը զինվորի համար: Այս կերպ Բարսեղը հանդես է գալիս մաքառողի, յուրատեսակ ռազմիկի դերով. նա մտնում է նեղ տապանը, կապում թունավոր օծին և գիշերվա գողին ու գայլին, որը (եթե ճիշտ է 3-րդ տողի մեկնաբանությունը) իմաստաբանորեն զուգորդված է Արիոսի աղանդին, իբրև երկուստեք չար հասկացությունների:

197. Խորագրված է «Գայլի կծածի դեղ» և դրված «Բժշկություն» բաժնում: Բանահավաք՝ Արշակ Աթայան:

Սույն բանաձևը թեմատիկ ընդհանրության պատճառով զետեղվում է գայլկապի աղոթաշարում:

198. Խորագրված է «Կարիճին կախարդում են, որպեսզի չկծի»: Բանահավաք՝ Արշ. Աթայան:

Առաջին տողում աղոթողը կրկնակի կոչականով դիմում է կարիճին: Նույն զուգանմանությամբ, նույն դիմումն է կրկնվում նաև 3-րդ տողում, միայն այլ բարբառալին ձևերով և փոքր ինչ աղավաղված: *Կոր* արևմտահայ մի շարք բարբառներում նշանակում է «կարիճ»: Ըստ երևույթին 3-րդ տողի «Ագոռ, ագոռ» կրկնավորը «Ա՛կոր, ա՛ կոր» (ա՛յ կարիճ, ա՛յ կարիճ) բարբառաձևի աղավաղումն է: Իսկ հաջորդ տողերը՝ «Ազնի ծակին (Աթեշ կտամ) Իման, իման» ըստ երևույթին պետք է հասկանալ թոնրի ակի անցքից հանգիստ ու ապահով կրակ (պրսկ. աթեշ) բորբոքելը, այսինքն՝ թոնիր վառելը (կրակն իբրև կարիճին հալածելու, ոչնչացնելու սպառնալիք):

Կարիճի կերպարանքի մասին հմայողի հարցումն ու պատասխանները փաստորեն չարի (կարիճի) երդվեցումն է, որին հաջորդում են հմայական կապքի բանաձևերը և նրա վնասագերծումը:

199. Անխորագիր են:

ԹՄԿ բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Կարիճ տեսնելիս են ասում և իբր նա դառնում է անվնաս»:

Աղա Ստեփան, Ստեփանիոս □ քրիստոնեական սուրբ է, հավանաբար ս.Ստեփանոս Նախավկան՝ քրիստոնեական կրոնի առաջին քարոզիչներից մեկը և առաջին վկա □ նահատակը, որը քարկոծվել ու նահատակվել է Երուսաղեմում, հավանաբար 34թ. [տե՛ս **Գործք առաքելոց Զ** □ է]: Աղոթքում նրան է դիմում հմայողը և նրա զորությամբ ու սրբազան մասունքներով (ս. Սարգսի ձիու մագ, Աստվածածնի կաթ) կալում և կապում է կարիճին և դարձնում ավանակի նման հնազանդ ու անվտանգ:

Այս, ինչպես նաև օձի և կարիճի կապքի հաջորդ աղոթքները, որոնք սրա հեռավոր տարբերակներն են, եզրափակվում են լուսաբացի կամ առավոտյան մոտիվներով (հմմտ. № 200ա,բ աղոթքները): Սույն աղոթքում այդ մոտիվն ունի միանգամայն որոշակի և տրամաբանական իմաստ. հմայական կապքը նկարագրելուց հետո՝ ավելացվում է՝ «Ինչու արեգակը դուս գա», որ նշանակում է կարիճին կապած, հմայած պահել մինչև լուսաբաց, այսինքն՝ արևածագը դիտվում է իբրև հմայության վերջնաժամկետ: Այս փաստը վկայում է, որ աղոթքը սկզբնապես ասվել է երեկոյան, մութն ընկնելուն պես, չարն ու խավարը խորհրդանշող գեռուններից ու գազաններից աղոթքին ենթակա անձին գերծ պահելու համար: Կարիճը, մրջյունը, օձը և գետնի մեջ բնակվող մյուս գեռունները հին կրոնական հավատալիքներով (իրանական, հայկական ևն.) դիտվել են իբրև ստորերկրայքն ու գիշերային խավարը խորհրդանշող, մարդկանց վնասող արհիմանական չար կենդանիներ, որոնց ազդեցությունը հատկապես վտանգավոր է գիշերվա խավարում, իսկ արեգակը, ցերեկվա լույսը, որ ցրում է գիշերային չարն ու խավարը, նրանց դարձնում է անվտանգ: № 200ա, բ աղոթքներում լուսաբացին արևն, ըստ երևույթին խորհրդանշվել և անձնավորվել է հովիվ մանկան կամ տղայի պատկերով, որն, ըստ № 200ա տարբերակի՝ կապում է գոտին (կապքի առարկայական դրսևորում) և ոչխարը սար բարձրացնում (ոչխարն իբրև հովվի կամքին ենթակա իլության, հնազանդության արտահայտություն, որով նկատի են առնվել արևի լույսով կապված, կախարդված օձն ու կարիճը): Իսկ ըստ 200բ տարբերակի՝ բնորոշվում է *արդար* մակդիրով (*արդար տղա*), միանգամայն բնորոշ «արեգակն արդար» հին առասպելաբանական պատկերացմանը: Կրոնաառասպելաբանական այս հին ըմբռումներն են ընկած սույն և հաջորդ աղոթքների հիմքում և վկայում, որ այդ աղոթքները նախապես ասվել են գիշերը կամ երեկոյան (տե՛ս № 200բ աղոթքին կցված բանահավաքի ծանոթությունը):

200ա. Խորագրված են «Օձ կապելու աղոթք»:

ՀԱԲԱ տարբերակի գրառողը Գ.Թարվերդյանն է. գրառումը կատարել է 1936 թ. Վաղարշապատում, 50 տ. Սրբուհի Մեյրեմգուլիյանից:

Աղոթքն սկսվում է օձի և կարիճի հմայական կապքով, որին հաջորդում է (3-4 տողեր) հմայված օձի և կարիճի կերպարների որոշարկունը՝ անդնդային օձ և կճավոր (խայթոցավոր, խայթող) կարիճ: Անդնդային օձը ստորերկրյա օձն է, առասպելա-

կան վիշապը, Քաոսի անձնավորումն ու խորհրդանիշը, որ սպառնում է Աշխարհի կարգուկանոնին: Նրան է մերժենում նաև *կճավոր կարիճը*՝ իր մահաբեր խայթոցով: Երկուստեք առկա է օձի և կարիճի սիմվոլիկ առասպելաբանական պատկերացումը:

Կապքի ավանդական բանաձևերին հաջորդում են լուսաբացին մանկան գոտին կապելու և ոչխարը սարն հանելու մոտիվները, որոնք, ըստ էության ունեն առասպելաբանական բովանդակություն (տե՛ս № 199 ծանոթագրությունը): Աղոթքն ավարտվում է «Մայր ճշմար» երիցս կրկնվող կոչական բանաձևով, որը ճշմարիտ մորը, իմա՝ Տիրամորն (հնում, գուցե Արևամորն) է ուղղված:

200բ. Խորագրված է «Կապք իբր աղոթք օձի և կարիճի»:

Բանահավաք Յ. ճանիկյանը աղոթքին կցել է հետևյալ ծանոթությունը. «Կա նաև կարիճի այլ նվերք կամ կապք մի հետևյալ կերպիվ. Ավագ ուրբաթ գիշերն կտոր մի բամպակե մանած թել թգաչափ կու կտրին և յուրաքանչյուր թելին վրա յոթը հանգույց ձգելով՝ աղոթք կըսեն, և այս թելերը տունն կարիճ ունեցող անձանց կուտան մեյ մեկ հատ, զորս ծոցերնին կը պահեն մինչև հաջորդ տարվա նույն օրն: Վերոգրյալ կապքերն ըսող կամ ընողներն կը հուսան, թե գող չի գար, և կարիճն կապվելով այլևս չի խայթեր»:

Սա նախ՝ վկայում է, որ Ակնում հիշյալ աղոթքից բացի կարիճի դեմ կիրառվել են այլ հմայքներ (= նվերք) ևս, որոնցից մեկն է նկարագրված արարողությունը: Եվ ապա՝ կարիճ «կապելու» արարողությունը կատարվել է գիշերը (Ավագ ուրբաթի) տե՛ս № 199 ծանոթագրությունը): Եվ ի վերջո գողն ու կարիճը գողունի տուն մտնելու պատճառով դիտվել են իբրև համարժեք հասկացություններ (հմմտ. № 204 աղոթքի խորագիրը):

Գասդապատ բառը Յ. ճանիկյանի ծանուցմամբ՝ անհասկանալի է. «Ի՞նչ կը նշանակե հարցա, չի գիտեմք ըսին: Ակնա մեջ «դուռը պատ արե» կըսեն՝ «դուռը գոցե» իմաստով»: Այսինքն՝ ենթադրում է, թե բառը կարող է բաղադրված լինել դուռ և պատ բառերից: Բառը, վերցրած այս նույն աղոթքից, Յր. Աճառյանի Գավառական բառարան է մտել վրիպակով՝ **գառտրապատ**, իբրև անծանոթ բառ և մեկնաբանվել է թեականորեն՝ «գուցե աշխատասիրությամբ, ժրաջանորեն» [**Աճառյան 1913, 220**]:

Տապանը տունն իջնելու և օձ ու կարիճի մեջտեղ գալու մոտիվներն ըստ երևույթին առնչվում են Նոյի տապանի և այնտեղ ապաստանած կենդանիների ջրհեղեղյան առասպելի մոտիվներին, իբրև հիշյալ կենդանիների նախաստեղծ ներկայացուցիչների, որոնց հմայական կապքով վնասագերծունը դիտվել է իբրև առասպելական նախադեպ և կապվել հայ եկեղեցու հիմնադիր Գրիգոր Լուսավորչի անվան հետ: Դրան, անշուշտ, հիմք են ծառայել Գրիգորի օձ ու կարիճներով լեցուն Խոր վիրապում բանտարկվելու և իր սրբազան զորությամբ հիշյալ կենդանիներից չվնասվելու առասպելական մոտիվները, ինչպես նաև նրա «լուսավորիչ» մակդիրի (արևային հատկանիշ) նախնական առասպելաբանական ըմբռնումը: Ուստի աղոթքում նա հանդես է գալիս օձին և կարիճին կապող լիմայողի գործառույթով: Աղոթքն ավարտվում է դարձյալ լուսաբացի և արդար տղայի քնից արթնանալու, ոչխարը սարը բարձրանալու մոտիվներով (տե՛ս № 199 ծանոթագրությունը):

201. Խորագրված է «Յանգստյան օրհնություն» և տեղակայված «Օրհնություններ» շարքում:

Աղոթքը բաղադրված է երեք մասից. առաջին վիպական մասում (1-7 տողեր) նկատի է առնվել **Դանիել մարգարեի** մասին հինկտակարանյան հայտնի լեգենդը, որի համաձայն՝ պարսից Դարեհ արքայի նախարարներն ու զորավարները նախանձելով իրենց հրամանատար կարգված Դանիելին, հրահրում են թագավորին՝ Դանիելին իջեցնել առյուծներով լի գուբը, իբրև անհնազանդի և այլ աստծո պաշտողի: Դարեհը ակամա ենթարկվում է նախարարների կամքին և իր սիրելի հրամանատարին իջեցնում է առյուծների գուբը: Սակայն աստվածային կամքով առյուծների բերանը կապվում է, Դանիելը մնում է անվնաս [տե՛ս **Դանիել 2**]:

Աստվածային զորությամբ գբում՝ (հմա՝ տապան) առյուծների բերանները կապելու մոտիվն աղոթքում վերածվել է առհասարակ ամեն տեսակ չարի, օձի, կարիճի, գողի հմայական կապքի խորհրդանիշի:

Երկրորդ մասում (8-14 տողերում) թվարկված են այն հանրահայտ սրբությունները (Սողոմոնի ձիու նալ, Աստվածածնի կաթ), որոնցով կապվում, վնասագերծվում է չարը և ապակյա թասի մեջ դրած՝ նետվում անհատակ ծովերի անդունդը (հմմտ. Սողոմոնի կողմից դևերին կժի մեջ փակելու և ծովը նետելու, ինչպես նաև չար աչքը Անհատակ ծովի խորքերը գցելու հանրահայտ առասպելական մոտիվների հետ):

Երրորդ մասը (15-18 տողեր) հմայական այլ աղոթքներից եկող (տե՛ս №№ 266ա-դ և ուրիշներ) պողպատե սյուներով, գերաններով ու դռներով կառուցված երկաթե տան (իբրև հմայական պահպանության ու ապահովության խորհրդանիշ) առասպելական պատկերի հարակցումն է սույն աղոթքին, որտեղ աղերսամքի բանաձևումով աղոթողը Քրիստոսից խնդրում է իր տուն ու տեղի և զավակների անվտանգության ապահովումը: Նման հարակցումներով օձի, կարիճի, գողի կապքի նպատակին ուղղված հմայական աղոթքը վերածվել է առհասարակ ունեցվածքն ու ընտանիքը ամեն տեսակ չարիքից ու փորձանքից պահպանելու և ապահովելու բանաձևի:

202. Խորագիր չունի:

Բովանդակությունից երևում է, որ աղոթքն ուղղված է օձի և կարիճի հմայական կապքին:

Աղոթքում ներկայացված հմայագործ սուրբ անձն ըստ երևույթին Գրիգոր Լուսավորիչն է, պատկերված իր քրիստոնեական ջերմեռանդ հավատով (ս. սյունը սրտին, Ավետարանը գրկին, խաչը երեսին, շաքարեղեգնից գավազանը ձեռքին), որ իջնում է կարիճներով ու օձերով բնակված Խոր վիրապը և աստվածային զորությամբ (Տիրամոր անունով և Քրիստոսի արյունը խորհրդանշող քաղցր գինով) կարիճներին և ավերող օձերին կապում ու վնասագերծում: Հին առասպելաբանական հայացքով սա լուսի և արեգակնային աստծո ստորերկրյաք իջնելն է և չար ոգիներին սարսեցնելը, որը հետագայում փոխանցվում է քրիստոնեությանը, համձին Քրիստոսի դժոխք իջնելու, չար վիշապին կապելու, փակված կապվածներին ազատ արձակելու առասպելական մոտիվների:

203. Խորագրված է «Աղոթք օձի խայթոցից ազատվելու համար»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ ասվում է օձ տեսնելիս, այսինքն՝ պահպանական աղոթք է: Բնույթով հմայական պարզ բանաձև է՝ բաղադրված օձին ուղղված կոչական սաստիչ հրամանից և Օձնեցու սուրբ պատարագով նրան հմայական կապքի ենթարկելու ցանկությունից: Այստեղ արտահայտվել են հայ եկեղեցու նշանավոր

գործիչ **Հովհան Ծծմեցու** անվան ժողովրդական ստուգաբանական իմաստը (բաղադրված Ծծուն, հիմքում՝ օձ բառից) և նրա օձահմայության մասին Լոռիում առկա հավատալիքն ու տեղական ավանդական զրույցները [իմնտ. **Ղանալանյան 1969, 62-63**]:

204. Խորագրված է «Կապք գողի և կարիճի»:

Նախորդ աղոթքների նման այստեղ դարձյալ սրբազան գործող անձը Գրիգոր Լուսավորիչն է, որ հանդես է գալիս իբրև պահապան իր շուրջառով ու զավազանով և միաժամանակ չարը հմայող՝ կապող ու կարկամեցնող (տե՛ս № 202 ծանոթագրությունը): Աղոթքն ունի տիպաբանական պարզ կառուցվածք, բաղադրված եռամուտիվ վիպական նկարագրից և հմայական երկանդամ բանաձևից՝ մաղթանքի և անեծքի բաղադրիչներով:

Մատենադարանի երկու ձեռագիր հմայիլներում (№№ 18 և 21) առկա են օձահմայության երկու ընդարձակ աղոթքներ, որոնք նույն ստեղծագործության տարբերակներ են, միմյանցից զգալի հեռացած և աղավաղված: Անհնար էր դրանց բնագրերը ճշգրտել կամ վերականգնել. ուստի ստորև դրվում են այդ աղոթքներից միայն առանձին հատվածներ, որոնք օձերի վերաբերյալ առասպելական հավատալիքների ուշագրավ տվյալներ են պարունակում:

№ 21 հմայիլը խորագրված է «*Աղօթք սուրբն Պողոսի, զոր ետ նմա հրեշտակն տեառն, յորժամ ել նա ի ծովէն ծառայիս աստուծոյ*»: Երկու տարբերակների առաջին մասում, թեպետ մասամբ աղավաղված, պատմվում է հետևյալը. Պողոս առաքյալը, որն սկզբում եղել է եկեղեցու հալածիչ, դուրս է գալիս ծովից և խռիվ է հավաքում: Հանկարծ նրա աջ ձեռքի խռիվից մի բան է կախվում, հավանաբար՝ օձ: Պողոսը ս.-Հոգու շնորհիվ նրան թոթափում է վառվող կրակի մեջ և նվաղյալ հոգով աստծոց օգնություն խնդրում: (Վիպական այս դրվագն իբրև Մալթա կղզում ապաստանած Պողոս առաքյալի հետ կատարված իրական եղելություն տե՛ս **Գործք առաքելոց ԻԸ, 1-6**): Նույն պահին աստված հրեշտակին ուղարկում է Պողոսի մոտ, մի թուղթ ձեռքին և ասում. «*Պողոս, ընկալ զգիրս զայս, բաց զդա և զտանէս ի դմա դրոշմ աստուծոյ ոչ եթէ վասն միոյ չարի, այլ և անենայն չարեաց*»: Դրան անմիջապես հաջորդում են 366 տարբեր տեսակի օձերին և 16 տեսակի կարիճներին ուղղված երդմնեցումները, որոնցից այստեղ կիիշատակվեն մի քանիսը:

«*Երդմնեցուցանեն զԳԾԿԶ (366) ազգ օձիցն զգարեքն և զամենայն զեռունս, որ զեռան ի վերայ արդ երկրի և հարկանեն զմարդիկ: Երդմնեցուցանեն զԺԶ [16] ազգ կորացն: Երդմնեցուցանեն զմորմն և զկարիճն և զամենայն թունաւորս և զկորն, որ ելանէ ի թունից սատանայի և ինքն է թագաւոր հրէից ամենայն զեռնոց: Երդմնեցուցանեն և զենիմ և զպարիկն, որ զմահադեղն բարձեալ ունի զակն իւր աջոյ: Երդմնեցուցանեն զօձն զգեզ, որ է ԺԲ [12] գլխէն և Դ [4] լկամէն»: Ըստ № 18 հմայիլի՝ «*Երդմնեցուցանեն զխիթն և զարեզն, որ զմահու դեղն ի բերանն ունի: Երդմնեցուցանեն և զարեզն, որ մահու դեղն բարձեալ ունի աջոյ կզակն և որ է ԺԲ գլխէն»: Ըստ № 21 հմայիլի՝ «*Երդմնեցուցանեն զօձն ակռավատես, որ զմահն բարձեալ ունի յաջոյ ասեղն իւր ի ժանիմ, որ եթէ հարկանէ զմարդ կամ զանասուն, անհնար է ապրել, եթէ ոչ ժամանէ աղօթքն սուրբ առաքելոյն Պողոսի ի վերայ նորա: Երդմնեցուցանեն զօձն երկնահայեաց և զօձն ակունդիոս և զօձն, որ ծառն ելանէ և զօձն արեզնահայեաց և զօձն աստեղնահայեաց և զօձն թրչող, որ Ծ [100] տարի ակն***

մարդոյ ոչ տեսանէ, վիշապանայ և վերանայ և է ժՔ գլխեայ և Դ լկամէ»:

Այս վերջին տեսակի օձի պատկերացումը գրեթէ նույնանուն է Վանում տարածված այն հավատալիքին, թե վիշապը երբ հազար տարեկան լինի, սարսափելի մեծանում է, և հրեշտակները երկնքից իջնելով՝ նրան շղթայակապ քաշում են վեր, հանում արևի մոտ. որ այդ վիշապը վարսեր ու թևեր ունի [**Սրվանմտյանց 1978, 69**]:

№ 18 հմայիլի վերջին հատվածում ներկայացված է ամպրոպային վիշապ օձի առասպելաբանական պատկերը՝ իր աշխարհակործան գործառույթներով: «*Երդմնեցուցանեն զօձն մեծ գլուխն և խոր և զերկինս, որ ոչ տայր անձրև, և զերկիր, որ ոչ բուսուցաներ զսերմանիս իւր, զժառ, որ ոչ տայր զպտուղ իւր, զանասունս, որ ոչ ծնանէին, զսողունս, որ ոչ սողային, զթռչունս, որ ոչ թռչէին, զկանայս, որ ոչ յղանային, զգնայունս, որ ոչ գնային, զշարժունս, որ ոչ շարժէին, զլուսաւորքն, որ ոչ փայլէին և աստեղք առհասարակ, իբրև ի մէջ գիշերին երեւէին*»:

Դրան անմիջապես հաջորդում է կապքի եզրափակիչ հմայական բանաձևը, որի իմաստային կապը բուն տեքստի հետ փոքր-ինչ մթագնված է. «*Կապէի զորդիս մարդկան, որ ոչ շոշափէին կամ վաճառ անէին. կապէի զերկինս աստեղօք և զերկիր ամենայն կենդանիօք որ ոչ անցանէր ըստ հրամանաց իմոց*»:

Բ. ՍԱՐԴԱԼՆՑ ԿԱՊՔԻ (№№ 205 - 2(220))

205ա. Խորագրված է «Կապք գողի»:

Ս.Սարգիսը հանդես է գալիս պահապան ոգի, որը տանը նստած՝ թրով դուռն է փակել, թիկնոցով ծածկել երդիքը և իր նման դրությամբ՝ դարձել դռանը և երդիքին մոտեցող գողին կապող-հմայող:

205բ. Խորագիր չունի և գրառման վայրը չի նշված:

Տե՛ս № 205 ա ծանոթագրությունը:

205գ. Խորագիր չունի: Նախորդի տարբերակն է՝ սուրբ անձանց անունների փոփոխությամբ: Այս տարբերակաշարում, մասնավորապես այս և հաջորդ (№ 205դ) տարբերակում սուրբ անձինք և նրանց պատկանող սրբազան առարկաները (փիլոն, խաչ, գավազան, Ավետարան) հանդես են գալիս իբրև տան պահապան ոգիներ և չափափան միջոցներ:

Աթռ Սողոմոնի, որի վրա նստած է Քրիստոսը, երկու իմաստով է հասկացվում. նախ՝ իբրև Դավթի որդի Սողոմոնի գահ (որը իր գեղեցկությամբ ու շքեղությամբ համարվում էր հին աշխարհի հրաշալիքներից մեկը), որ ժառանգել է Դավթի ցեղից սերված Յիսուս Քրիստոսը, իբրև վերին (երկնային) Երուսաղեմի թագավոր, և ապա Երուսաղեմի Սողոմոնի կառուցած տաճարում դրված գահույքը (հմտ. հաջորդ դ տարբերակում տաճար Սողոմոնի հասկացության հետ), իբրև առաջին դատավորի և քահանայապետի աթռ:

Պողոսն ու Պետրոսը Քրիստոսի երկու անվանի առաքյալներն են (տե՛ս № 1(159)ա ծանոթագրությունը):

Սահակը և Յակոբը հայ եկեղեցու երկու հեղինակավոր սրբերից են: Առաջինը Գրիգոր Լուսավորչի թոռ Սահակ Պարթև կաթողիկոսն է (4-5-րդ դդ.), երկրորդը՝ ասորի Յակոբ Մծբնեցի հայրապետը, ասորի և հայ եկեղեցիների նշանավոր գործիչ,

Մծբինի եպիսկոպոս, հայ եկեղեցու կողմից սիրված և սրբացված:

205դ. Խորագիր չունի:

Առաջին երկտողում շեշտվում է տան սրբությունը (տերունի՝ աստվածային բնույթը) և համեմատվում Երուսաղեմի հռչակավոր Սողոմոնի տաճարի հետ:

Տե՛ս № 205գ ծանոթագրությունը:

206. Խորագրված է «Կապք գողի»:

Աղոթքում խոսքը թեպետ գնում է երեք լուսավոր ու ճերմակազգեստ պահապան ոգիների մասին, սակայն հիշատակված է միայն Հիսուս Քրիստոսի անունը, այն էլ երկատված, երկու անձի առունձով, որ հաճախադեպ է ժողովրդական աղոթքներում:

207. Խորագրված են «Աղոթք գողկապի»:

ՀԱԲԱ բանահավաքն է Ն.Նիկողոսյան, գրառված է 1940թ.:

ԷԼԺԸ բանահավաք Աղ. Մխիթարյանցի ծանուցմամբ՝ «Այս աղոթքն ասելիս, թրջած դագիլը (մազե դերձան) երեք տեղ հանգույց անելով կապ կը գցեն ու կը դնեն քարի տակ, մինչև կորուստը գտնելը»:

Հորինված է միջնադարյան բանաստեղծությանը բնորոշ 8 վանկանի քառատակտ տողերով և ունի գրական ստեղծագործության երանգ:

Կիպրիանոս և Ռասցիոս Ցեցիլիոս, ծնվել է 200թ. հետո Կարթագենում և գլխատվել է 258 թ. Վալերիանոս կայսրի ժամանակ: Ծագումով սերել է հեթանոսական հարուստ գերդաստանից, սկզբում եղել է հռետոր, 246 թ. քրիստոնյա է մկրտվել և 248 թ. դարձել Կարթագենի եպիսկոպոս: Թե՛ իր ժամանակ և թե՛ մանավանդ միջնադարում համարվել է եկեղեցական խոշորագույն հեղինակություն: Թողել է մի քանի աշխատություններ և ութ տասնյակի չափ թղթեր՝ նվիրված ժամանակի եկեղեցական խնդիրներին: Նրա մարդաշահ գործունեության մեջ առանձնակի կարևորություն է ներկայացնում 252-254 թթ. մոլեզմած ժանտախտի ժամանակ հիվանդանոցի հիմնադրումն ու հիվանդների օգտին նյութական միջոցների հավաքումը, որով նա հռչակվում է իբրև սուրբ բուժարար: Հայ միջնադարում առանձնակի հռչակ է վայելել նրա *«Գիրք աղօթից, որ կոչի Կիպրիանոս, վասն ամենայն ազգ պատահարաց, որք գան ի վերայ մարդոյ»* ժողովածուն (Կ.Պոլիս, 1875), որը լայնորեն կիրառվել է միջնադարյան հմայական բուժարվեստում, իբրև հեղինակավոր բժշկական գրքերից մեկը:

208. Խորագրված է «Չար աչքի աղոթք» և զետեղված «Նախապաշարուններ և գուշակություններ» բաժնում:

Ըստ էության չար աչքի աղոթք չէ, այլ առհասարակ չարքերի ու չար էակների (այդ թվում նաև գայլի) բերանը կապելու հմայական բանաձև, որ վկայված է բնագրում, զուգակցված գայլկապի աղոթքներին բնորոշ կապքի առարկաներին ու սրբություններին (ութ մատ, երկու բութ, Մարիամ Աստվածածնի քաղցր կաթ):

Առաջին քառատողում հավանաբար նկատի է առնվել չար էակի (դև) կերպարանափոխումը գառի և շեշտվել վերջինիս բնական ոչխարային հատկանիշները (կթվել, քաղցր կաթ տալ), որոնց անմիջապես հաջորդում է կապքի հմայական բանադրանքը:

209. Խորագրված է «Աղոթք»:

Տիրամոր ձեռքի երեք բևեռները Քրիստոսի խաչելության գամերն են, որոնք ըմբռնվել են չարը խոցող և չարահաված սրբազան միջոցներ:

Տե՛ս № 211ա ծանոթագրությունը:

210ա. Խորագիր չունի:

Նախորդ աղոթքի Տիրամորն այստեղ փոխարինել է ս.Յեղիմեն՝ հանդերձավորված Քրիստոսի ոսկեխուս շուրջառով, ձեռին երկու բևեռ, որով դարձյալ նկատի են անմվել Քրիստոսի խաչելության գամերը:

Տե՛ս № 209, 211ա ծանոթագրությունները:

210բ. Խորագրված է «Գիր եւ աղօթք աւագակաց կապելու»:

Տողատունը կազմողինն է:

Տե՛ս № 209 և 211ա ծանոթագրությունները:

211ա. ԱՄ խորագիր չունի, բանահավաքը՝ Գ. Վ. Սրվանձոյանցն է: ՍՅՅ, ՅԺՅ VI վերնագրված են «Աղոթք», ԳԱԹ Լբ, № 1 վերնագրված է «Աղոթք պառավներուն», բանահավաքը Լևոն Մաքսուդյանն է, որը սույն աղոթքը պարունակող բանահյուսական նյութերի իր գրառումների տեսորը 1881 թին ուղարկել է Գ.Սրվանձոյանցին:

ԳԱԹ, IVբ № 18 խորագիր չունի, գրառված է վանեցի աշուղ Պուտուր Կիրակոսյանի երգած երգերի տեսորում՝ 1876 տարեթվով և պահվում է Գ.Սրվանձոյանցի ֆոնդում:

ՍՅՅ տարբերակը, որ նույնական է ԱՄ հրատարակածին, հարակցված է 10 տողից բաղկացած հետևյալ անկախ աղոթքի հետ:

*Իմ տերն եկավ ամբախաղաց,
Աշխարհի սարսեց չորեքդիմաց.
Գաբրելական փողի ձենից
Մեղավորի հոգին դողաց:
Դրախտենական ծառ ծաղկավ,
Անմահութեան հոտ բուրավ:
Մարիամ չոքեր դիլաք կանե.
Աստված հըմեն հայ քրիստոնեին
Մեղքը թողնե, արժան անե
Կաթն աղբյուրին, լույս տաճարին:*

(Տարբերակը տե՛ս № 323 ալգ.)

Այս հարակցված աղոթքում ներկայացված են աշխարհի վախճանին Քրիստոսի երկրորդ գալստյան, Գաբրիել հրեշտակի փողի ձայնով ավետվող վերջին դատաստանի, դրախտական անմահության ծառի ծաղկման քրիստոնեական պատկերացումները, միացրած Մարիամ Աստվածածնի հայ քրիստոնյա ազգի հոգևոր փրկությանն ուղղված աղերսանքին և վերջինիս անմահության կաթնաղբյուրին և երկնային լուսե տաճարին արժանացնելու բաղձանքն արտահայտող ժողովրդական ըմբռնումներին:

Այս երկու տարբեր աղոթքների հարակցմանը հիմք է ծառայել երկուստեք հան-

դես եկող Տիրամոր (ս.Կույս Մարիամ), իբրև մարդկանց ամենայն չարից փրկողի, պահպանողի խորհրդանշական կերպարը, որն առաջին աղոթքում հանդես է գալիս խաչված որդու (Քրիստոսի) տանջանքները խորհրդանշող մետաղե երեք բևեռները (զամեր) ուսին դրած վիճակում (որդու տառապանքների ծանրությունից կքված մայր): Քրիստոսին խաչին գամող բևեռները, իրենց մետաղե և խոցող հատկանիշների պատճառով, աղոթքում (և առհասարակ ժողովրդական ավանդության մեջ) վերածվել են սրբությունների և չարին խոցող ու վնասագերծող հզոր զենքերի:

211բ. Խորագրված է «Նիաթի աղոթք»:

Բովանդակությամբ ու բնույթով, սակայն, սոսկ չար աչքի աղոթք չէ, այլ ամեն տեսակ չարի, չար գազանի, գիշերվա չարքերի, նաև չար աչքի ու չար լեզվի դեմ ուղղված հմայական կապքի բանաձև է:

Տե՛ս նախորդ (211ա) ծանոթագրությունը:

211գ. Խորագիր չունի:

Եթե նախորդ (211բ) տարբերակում չարի պատիժն իրագործվում էր եզրափակիչ քառատողում արտահայտված հմայական բանադրանքով, նրա մարմնի տարբեր մասերը (թև, աչք, լեզու, ոտք) հաշմելու ցանկությամբ, ապա սույն տարբերակում պիղծ թշնամին պատժվում է աստվածային արարքով, հմայական ցանկությունը փոխարինված է կատարված, իրականացված գործողությամբ: Աստվածային այդ արարքով պիղծ թշնամու ոտքերը բևեռվում են գետնին, գլուխը պատվաստվում, կապվում է երկնքին, սիրտը դադարեցվում է գործելուց, իսկ աչքը՝ կուրացվում, որով դրսևորվել է չարի տիեզերական պատժի առասպելաբանական մի ամբողջական պատկերացում: Հմայական ցանկությունն արտահայտված է վերջին երկտողում, «Կալած մնա, կապած մնա / Մինչ ի գալուստ Քրիստոսին» ավանդական բանաձևով: Աղոթքի այս զույգ բաղադրիչների (աստվածային արարքի և հմայական ցանկության) միասնության մեջ դրսևորվել է չարին պատժելու, վնասագերծելու տարածական (երկնքի և երկրի միջև կապելը) և ժամանակային (մինչև Քրիստոսի երկրորդ գալուստը, այսինքն՝ աշխարհի վախճանը կապած լկալած մնալը) հայեցակետը, թիսաձառասպելաբանական մի հնագույն հայացք, որով ներկայում և գալիքում չարի սպառնալիքից ապահովվում է աշխարհի ու մարդկության անվտանգությունը:

212. Խորագրված է «Անօրեն մարդկանցից ազատվելու աղոթք»:

Տարբեր աղոթքների հատվածներից հարակցված ստեղծագործություն է, որոշ չափով իմաստային վերամշակման ենթարկված: Աղոթքի բուն իմաստն արահայտված է վերջին երկտողում՝ պիղծ և անօրեն թշնամուն հալածելու աստվածային կարգադրությամբ:

Տե՛ս նաև № 211ա ծանոթագրությունը:

2-րդ տողը՝ «Փողե կոճակ Հարութենին», ըստ երևութին աղավաղումն է «Փող ու կոչնակ Հարութենին» բառերի, որով նկատի է առնվել Քրիստոսի հարությունն ավետող փող ու կոչնակ (զանգ) երաժշտական գործիքները: Հմտ. № 215 աղոթքի «կոճնակ Հարութենին» բառակապակցության հետ, որ բերված է իբրև կրոնական սրբություն, այսինքն՝ «Ս. Հարություն» անունը կրող եկեղեցու կոչնակ:

Հռոճնսիմա, որ հաճախ է հանդես գալիս Քրիստոսի ծննդյան ժողովրդական եր-

գերում, սրբուհի Չոփսիմեի անունն է, որի նահատակմամբ, ըստ քրիստոնեական հայացքի, նա հարսնանում է, դառնում Քրիստոսի երկնային հարսնացուն:

213. Խորագիր չունեն:

ՀԱԲԱ բանահավաքն է Գ. Թարվերդյանը, բանասացը՝ Մեյրեմգուլիյան Սրբուհի, 50 տարեկան, գրառված է Վաղարշապատում, 1936թ.:

Բնույթով չարից պահպանվելու հմայական աղոթք է, երկու տարբեր աղոթքների հարակցումով: Առաջին քառյակը Քրիստոսի խաչելության երեք բևեռներով չարին խոցելու և վնասագերծելու մոտիվն է, որ աղոթքներում (հմմտ. № 211ա) սովորաբար հանդես է գալիս իբրև հմայական վերջաբան: Սույն աղոթքում այն դարձել է սկզբնամաս և կցվել «Լուսիկ (կամ՝ Մարիամ) քու՞ն ես, թե զարթուն» սկզբնատողով անկախ աղոթքին, որն ունի իր ուրույն պահպանական վերջաբանը:

Վերջին երկտողը, իբրև բնագրին ձուլված ծանուցում, յուրահատուկ է քրիստոնեական ժողովրդական աղոթքներին (հմմտ. Երեկոյան աղոթաշարը):

214. ՀԱԲԱ, FBI խորագրված է «Աղոթք», բանահավաքն է Հարություն դպիր Տեր Հովհաննիսյան Սարոյանց, գրառված է 1881թ.:

ՀԱԲԱ, FFIII, Փորքշեյան 1971 խորագիր չունեն, երկուսի գրառողը Խաչ. Փորքշեյանն է, գրառված է 1961 թ.:

Սի քանի մոտիվներով մասամբ մերժենում է № 211գ աղոթքին: Կույս Մարիամի կողմից չար թշնամուն կապելու, սպանելու, սիրտը փորում փորձանքի ենթարկելու և կուրացնելու գործողություններից գատ, աղոթքն ավարտվում է նաև թշնամուն փայտացնելու և քարացնելու հմայական բանադրանքի բանաձևով, որով հատուկ շեշտվում է աղոթքի պահպանական նպատակը:

Տե՛ս № 211գ ծանոթագրությունը:

215. Խորագիր չունի:

Բնույթով երդմնեցուցական աղոթք է և հավանաբար սերում է միջնադարյան համաբնույթ հմայական աղոթքներից:

Անիծածն այստեղ չար ոգին է, որին հրեղեն սրով սպառնում են լուսից իջած սուրբ եղբայրները: Չար ոգին ստիպված երդվում է հմայական ավանդական սրբություններով՝ Սողոմոնի մատանիով, ս. Հարության (եկեղեցու) կոչնակով և Սովսեսի հրաշագործ գավազանով՝ աստծո արարածներին այլևս չմերժեմալու խոստմամբ:

Ալալոս և սուրբ Թալալոս տե՛ս №181 գ ծանոթագրությունը:

216. Խորագրված է «Դիարբեքիրցի կիներուն աղոթքը»:

Աղոթքի վիպական մասում աստվածաշնչյան սուրբ անձանց կողմից (նախամայր Եվա, նախահայր Ադամ, հրեական ցեղի նախնի հայր Աբրահամ, Տիրամայր Մարիամ, Քրիստոս) կատարված առտնին աշխատանքային գործողությունների (կաթ կթել, մակարդել, օրհնել լիխաչակնքել, խմոր շաղել, հաց թխել, կերակրել) միջոցով խորհրդանշվել է ապրուստի միջոցների նախաարարումը, հենց սկզբից դրանց հափշտակումն ու վայելումը չարի կողմից («Չար կերավ, չար տարավ»), չարի ու բարու մշտական առկայությունը մարդկային կյանքում («Չարի մեկ լե տեղե մնաց»), Հայր Աբրահամա պարագան մեջե մնաց») և չարի դեմ մղվող կրոնական պայ-

քարի անհրաժեշտությունը՝ հանուն մարդու կյանքի և հոգու անվտանգության ապահովման («Խաչակնքեմ՝ չարս հալածեմ, (Սուրբ խաչ, պայծառ խաչ,) Դուն իմ մտքիս աչքե բաց»):

217. Խորագիր չունի:

Քաղված է Թովհիկի «Արշալույսից առաջ» ձեռագիր վեպից, 1960-ական թթ. սկզբներին:

Աղոթքում դիմում է կատարվում քրիստոնեական և ժողովրդական կրոնի երեք սրբությունների (7 գլուխ ավետարան, հացի առատությունն ապահովող հրեշտակ, Տիրամայր) չարական մարդկանց կապելու, նրանց չար դիտավորությունը խափանելու և գալիք փորձանքներից ապահովելու ակնկալիքով: Վերջում վկայակոչված է ս.Նշանն իբրև չարխափան, որ կարելի է և՛ «խաչ» իմաստով հասկանալ, և՛ համանուն եկեղեցու:

218. Խորագրված է «Աղոթք»:

Էգեցի, Էգմանեցի ըստ երևութին գրաբար **Եկեցի** բառի բարբառային աղավաղված ձևերն են, հնչյունային խաղարկման ենթարկված: «Եկեցեց»-ն մաս եկեղեցական ծիսական աղոթքի անվանում է և այդ իմաստով էլ կիրառվել է սույն աղոթքում, որ երևում է շարունակության մեջ (ջուխտակ մոմեր վառել, Երուսաղեմ ուխտ գնալ ևն.): Ուխտագնացության ծեսի նկարագրությունն ու մանավանդ ս.ավագանից վերցրած մի բուռ ջուրն ու ս.սեղանից առած մետաքսե թելը, իբրև սրբազան մասունքներ, հոգեբանական զուգահեռականությամբ դարձել են չարը կալող ու կապող, ներկայում ու գալիքում աղոթողի ու նրա ժառանգների անվտանգությունն ապահովող («Օխտը պորտես հեռու մնաս») հմայական զորեղ միջոցներ:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ IV

1(219). Խորագրված է «Գիր վասն լեզուակապի»:

Տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքում կենդանական սիմվոլիկայով և կենցաղային կենդանի պատկերների միջոցով ներկայացված է չարական չարախոսը իր երկու հակադիր վիճակներով՝ նախքան հմայվելը, երբ նա հանդես է գալիս գայլի կերպարանքով (չարի խորհրդանիշ) և հմայագործի հմայելուց հետո, երբ նա վերափոխվում է գառի, կովի, ոչխարի, եգի, գոմեշի, էշի (հեզուքյան, հլուքյան, հնազանդության խորհրդանիշներ):

Աղոթքում հմայագործը հանդես է գալիս խիստ ակտիվ դերով, իբրև չարկամին կապող, խոնարհեցնող, իր կամքին ուզած ձևով հպատակեցնող:

Աստվածային գործությանն ապավինման ցանկությունն արտահայտված է երկրորդաբար, միջանկյալ, 14-20 տողերում, ուր սև ու սպիտակ շների կովի և սև օձի կողմից նրանց բաժանման խորհրդանշական պատկերը դարձել է զուգահեռական համեմատություն՝ ս.Երրորդության շնորհիվ չարական չարախոսի սիրտը երկուստեք կիսելու և աչքը դեմքից բաժանելու հմայագործի բաղձանքն իրագործելու նպատակով: Հմայագործի նույն ակտիվ գործողությունն ընդգծված է մաս եզրափակիչ քառատողում, ուր աստված հանդես է գալիս դարձյալ պասիվ դիտողի դերում («Այլ կապին դեմ առաջին Աստուծոյ»):

2(219). Խորագիր չունի:

Տողատումը կազմողինն է:

Սկզբնատողերը ոճաբանորեն նման են միջնադարյան հայրենների սկսվածքների (հմմտ. «Ես աս գիշեր դուրս ելայ», «Այս գիշեր ի դուրս ելայ», «Գիշերս ես ի դուրս ելայ, / Թե եար մի գտնում սիրելու, / Գրողն այլ ի դեմս ելաւ» ևն.): Միջնամասում (11-21 տողեր) ոճաբանական նմանություն ունի «Սասնա ծռերում» Խանդութի գովքը լսելուց հետո Դավթի երգային խոստովանության հետ (հմմտ. «Քանց կառն անարատ ի, գելու նման ես կատղա», «Ես քրնց գառ անմեղ ենք, դու ընծի գիլուց չար դառցուցիք», «Իմ սիրտն քանց ավագ ծովեր անարատ ա, քանց գարնան գետեր պղտորիք» ևն. [Սասնա Ծռեր Ա, 284, Գ, 328, Բ, II, 286]):

Աղոթքի առաջին մասում (3-11 տողեր) ներկայացված է չարական շարալեզվի կեղծ, շողքորթ խոստովանությունը իր բարի և արդար լինելու մասին: Երկրորդ մասում (12-21 տողեր) հանդես է գալիս հմայագործը, որը տարբեր չար ու բարի կենդանիների համեմատության միջոցով չարական շարախոսին վնասագերծում, հնազանդեցնում, դարձնում է իր կամքին հլու և անվտանգ: Վերջին քառյակում հմայողն ուղղակի խփում, պատժում է չարախոսին, կուրացնում նրան, որպեսզի նա այլևս չկարողանա տեսնել մարդկային արարածներին և չկարողանա նրանց վնասել:

Այս աղոթքում իսպառ բացակայում է աստվածային զորության ապավինումը, և չարական չարախոսին հմայելու և պատժելու ամբողջ ծանրությունն իր վրա է վերցրել աղոթող հմայագործը:

Տե՛ս № 1 (219) ծանոթագրությունը:

2(220)բ Խորագրված է «Գիր քաղցրութեան»:

Սասնակի տողատումը և բացահայտ վրիպակների ուղղումը կազմողինն է:

Լինելով չարկամի դեմ ուղղված մախորդ աղոթքի տարբերակը՝ այն, դատելով խորագրից և աղոթքի միջնամասի ծանուցումից, ուղղված է իշխանավորների չար բնավորությունը մեղմացնելու, քաղցրացնելու նպատակին: Հմայական այս նոր գործառույթի պատճառով էլ որոշ չափով մեղմացվել է սույն տարբերակի եզրափակիչ բանադրական մասը, ուր հմայական կարգադրությամբ կանխարգելվում է իշխանավորների մեծամտությունն ու զոռոզությունը:

Տե՛ս № 1(219), 2(220)ա ծանոթագրությունները:

Գ. ՏԱՐԲԵՐ ԶԱՐԻՔՆԵՐԻՑ ՈՒ ՎՏԱՆԳՆԵՐԻՑ ՊԱՅՊԱՆՎԵԼՈՒ

(№№ 3(221) - 10(228))

3(221)ա. Խորագրի փոխարեն սկզբից տրված է հետևյալ ծանուցումը. «Ձայս անուամբ սրբոց հրեշտակացն, որոյ վերայ կենայ, ի մէջ հարամու, ի մէջ կռվոյ ոչ երևի և ոչ վնասի»:

Այսինքն՝ այս հրեշտակների անուններով գրված աղոթքը (հմայագիրը, թուղթ ու գիրը) ուն մոտ լինի, նա թշնամիների և կռվի մեջ կմնա աներևույթ և անվնաս:

Այս անստույգ անուններով չորս հրեշտակներն, ըստ աղոթքի, սար ու ծորը հսկող ոգիներ են, որոնց դիմում է հմայողը՝ աղոթվող անձին գողից, ավազակից և նրանց զենքերից պահպանելու նպատակով:

Տողատունը կազմողինն է:

3(221)բ. Խորագրված է «Այլ գիր չար նիաթի և չար լեզուի և օձի»:

Աղոթքն սկսվում է արաբերեն և թուրքերեն հատվածով, որը դուրս է թողնվել բնագրի հայերեն շարունակությունից, վերջինիս ամբողջականությունը չխախտելու նպատակով:

Աղոթքի խորագիրը չի բռնում իր բուն բովանդակությանը, որն ուղղված է ամեն տեսակ շարիքներից պահպանելու նպատակին:

Տողատունը կազմողինն է:

3(221)գ. Հմայիլ № 34 խորագրված է «Գիր վասն պատերազմի» և սկզբից ունի հետևյալ ծանուցումը. «Այս անուանք ում վերայ լինի, հրեշտակք Աստուծոյ պահեն զնայ և փրկեն ամենայն փորձանաց»: Ձեռ. № 6678. խորագրված է «Գիր պահպանութեան»:

Տողատունը կազմողինն է:

Այս և նախորդ աղոթքում նշված հրեշտակների անունները, փոքր-ինչ աղավաղված, գալիս են եբրայական (հիմնականում՝ աստվածաշնչյան) ավանդությունից:

Լեկեհոնը, 1. քրիստոնեական ավանդության մեջ **Լեզեովն**, չար ոգի է կամ չար ոգիների խումբ [տե՛ս **Մարկոս Ե, 9-10**]: Անունը հավանաբար ծագում է լատ. **լեզեոն** «զորախումբ, զորք, զորքի ստորաբաժանում» բառից: **2.** Հայ ավանդության մեջ հսկայամարմին ձուկ, որը պտտվում է օվկիանոսի մեջ գտնվող և տիեզերքը խորհրդանշող վիթխարի լեռան շուրջը, նույնական համաշխարհային օվկիանոսում երկրի շուրջը օղակող Լևիաթան ձկանը (վերջինիս անունը սերում է աստվածաշնչյան համանուն ջրային հրեշից): Հայ ավանդության մեջ Լեկեհոնը նաև աստծո դեմ ապստամբած հրեշտակներից մեկն է, որն իջնում է դժոխք և դառնում դժոխքի տիրակալ:

Բելիար, երբ. Բելիալ, Վելիալ, հայ ժող. լեզվում երբեմն՝ **Բեռիալ**, հուդայական և քրիստոնեական առասպելաբանության մեջ դիվային էակ, աստծո դեմ առաջին ապստամբներից, նույնացված **Սադայելին** կամ սատանայի բանասարկուին, խավարի գավակ, Քրիստոսի գործին հակառակորդ: Հայ ավանդության մեջ Բելիարը ևս աստծո դեմ ապստամբած հրեշտակներից մեկն է:

Բեհեզգարուղ (Բեղեզարօ), Բեղզերուղ անվան աղավաղված ձևերից, քրիստոնեական պատկերացումներում **Բեղզերուղը** (հավանաբար հանգում է փղշտացիների **Բաալ Ջերուր**՝ ճանճերի տիրակալի դիցանվանը) դիվային էակ է, ըստ Մատթեոսի ավետարանի՝ դևերի իշխան [ԺԲ, 24] [տե՛ս նաև **Ղուկաս, ԺԱ, 15-19**]: Հայ ավանդության մեջ նա (Բեհեզգերուղ անվանաձևով) աստծո դեմ ապստամբած երրորդ հրեշտակապետն է, որն, իբրև չար ոգիների տիրակալ, իշխում է երկրի վրա:

Այս տարբերակաշարի պահպանական աղոթքներին բնորոշ է հետևյալ կառուցվածքը. ա) դիմում սուրբ անձանց (անվանաշարով), բ) վտանգների թվարկում՝ սկսած նյութական և առարկայական փորձանքներից, բնական աղետներից, վերջացրած բարոյական, հավատալիքային չարիքներով ու չար ոգիներով, գ) աղոթվող անձի անվտանգության ապահովման աղերսանք, որ դրվում է թե՛ վտանգների թվարկումից առաջ և թե՛ վերջում:

Ուշագրավ է սույն աղոթքի «Գիր վասն պատերազմի» խորագիրը, որ վկայում է,

թե հնուժ կըվող զհնվորների անվտանգությունն ապահովելու համար հատուկ հմայագիր է արվել և իբրև հուռուրք պատերազմի ժամանակ այն կրել են իրենց վրա: Աղոթքի ռազմի բնույթն են վկայում նաև նրանում զենքերի տարբեր տեսակների թվարկումը և դրանցից անխոցելի մնալու ցանկությունը:

4(222). Խորագիր չունի: Դրված է «Տլիսմ և աղաւթ չար աչից» աղոթաչարի ընդհանուր վերնագրի տակ, իբրև 3-րդ միավոր:

Աղոթքն ուղղված է աստծոն կամ Քրիստոսին:

Աղոթքում չարիքն պատահարները խմբավորված են ըստ տեսակների և անջատված են միմյանցից միջակետերով: Սկզբից թվարկվում են գերբնական չարիքներն ու դրանք հարուցող չար ոգիները (2-5 տողեր), որոնց հաջորդում են բնական պատահարներն ու փորձանքները, դրանք հարուցող բնության առարկաներով և գիշատիչ կենդանիներով (6-11 տողեր): Սրանց հաջորդում են մարդկային միասարակական չարիքներն (12-14 տողեր) ու հիվանդությունները (15-24 տողեր) և ակնարկված են ավազներից ու բռնավորներից հարուցվող սոցիալական պատուհասները, որոնք առավել մանրամասնորեն դրսևորված են աղոթքների հաջորդ խմբերում (տե՛ս № 7(225), 8(226)):

Փաստորեն որոշակի համակարգմամբ ի մի են բերված վտանգների ու չարիքների այն հիմնական ոլորտները (գերբնական, բնական, մարդկային միասարակական), որոնք ամենուրեք սպառնում են մարդ արարածին և դրանցից զերծ մնալու համար հորինվել են պահպանության բոլոր կարգի հմայական աղոթքներն ու արարողությունները:

5(223). Խորագրված է «Գիր վասն լեզվայկապի, որ կապին ամենայն չար լեզուքն յարջնն ծառային աստուծոյ Յարութենին»:

Տողատումը կազմողինն է:

Մարմնի մասերի չար ներգործության հմայական հավատալիքներում չար աչից հետո երկրորդ տեղն է բռնում չար լեզուն (իմա՝ չար խոսքը, չարախոսությունը): Այն կապված է առհասարակ խոսքի հմայական գորության հնագույն հավատալիքի հետ: Ըստ այդմ, լեզուն իր չար ազդեցությամբ, համարվել ու համարվում է մարդուն սպառնացող մեծագույն վտանգներից մեկը, որը կանխելու, վնասագերծելու համար հորինվել են համապատասխան հմայական բանաձևեր:

Միջնադարյան գրավոր աղբյուրներում հաճախ միևնույն աղոթքն ուղղված է և՛ չար լեզվի, և՛ չար աչքի դեմ, որ վկայում է այդ զույգ չար ըմբռնումների համագործությունը:

6(224). Խորագրված է «Գիր վասն լեզւայկապի»:

Այստեղ, նախորդ աղոթքների համեմատ, ոճաբանական փոփոխություն է կատարվել: Հրեշտակներին ու հրեշտակապետներին անվանապես ուղղված դիմումին ու խնդրանքին փոխարինել է հրեշտակների երկնքից իջնելու, շղթաներ բերելու և դրանցով 72 ազգերի (ազգերի քանակի ավանդական մասով ածաշնչյան թիվ) սոցիալական տարբեր խմբերի չարախոսներին շղթայելու, խուլ ու համր դարձնելու նկարագրությունը:

7(225). Խորագրված է «Գիր և տլրսմն վասն քաղցրութեան և լեզուակապի, որ կապին անենայն միլաթ ի դիմաց [անուն]»:

Տողատունը կազմողինն է:

Թե՛ խորագիրը, թե՛ աղոթքի կառուցվածքն ու բովանդակությունը վկայում են, որ այն ուղղված է երկու նպատակի. բոլոր ազգերի սոցիալական տարբեր խմբերի ներկայացուցիչների աղոթվող անձի նկատմամբ բարեհաճության հարուցմանը, արտահայտված գովաբանական մակդիրներով, միաժամանակ այդ նույն ազգերի չարկամ լարախոսներին ուղղված անեծքների ու հմայական կապքի բանադրանքներով:

Աղոթքի սկզբի թուրքերեն քառատողը՝ ոսկե գավաթի, ոսկե աղբյուրի, վերջինիս ոսկեջրով ձեռքերն ու դեմքը օծելու և լվանալու մոտիվներով հմայական այլաբանական նախաբան է՝ աղոթվող անձին հարստությամբ, առատածեռնությամբ ու անձեռնմխելիությամբ օժտելու ցանկության, որի իրականացմանն է ուղղված ամբողջ աղոթքը (նյութական և բարոյական արժեքների ակնկալում, չարի և չարիքի կանխում):

8(226). Խորագրված է «Գիր վասն չար լեզուի և չար աչից, որ կապեն դիմաց ծառային աստուծոյ, որոյ վերայ լինի գիրս Մարքարիտի որդի Յարութին»:

Տողատունը կազմողինն է:

Կառուցվածքով բաղկացած է վեց մասերից:

Առաջինը վիպական սկզբնամասն է, Մովսեսի կողմից հրեաներին Կարմիր ծովն անցկացնելու և փարավոնի հետապնդող զորքը խորասուզելու աստվածաշնչյան պատմությամբ, որը դարձել է համեմատության եզր աղոթքի հաջորդ հմայական կապքերը նկարագրող մասերի համար:

Երկրորդ մասում (հիմնականում հակադիր զույգերով) ներկայացված են չար լեզու կրողների ազգային ու սոցիալական հնարավոր խմբերը, նրանց լեզուները կալելու և կապելու հմայական ցանկությամբ: Երրորդ մասում նկարագրված են չարիքների տեսակները և դրանց հմայական կապքի եղանակները: Չորրորդ մասում տրված են հմայական կապանքի առարկաներն ու տեսակները: Հինգերորդում թվարկված են աղոթվող անձի տան և տնտեսական ունեցվածքի տեսականին, որոնք ենթակա են չար ներգործության և աղոթքով ապահովվում է դրանց պահպանությունն ու անվտանգությունը: Եվ, վերջապես, վեցերորդ եզրափակիչ մասում, մի քանի ավանդական բացասական ճշմարտությունների (ափի մեջ մազ չբուսնելու, ծովը՝ խուփ, երկինքը սյուն չունենալու և այլն) թվարկումով և դրանց համեմատությամբ ամրակայվում է տվյալ հմայական կապքի արձակման և հմայագրի լուծարման անհնարիությունը:

Անկախ աղոթքի գրավոր տեսքից ու բարդ կառուցվածքից, այն, առաջին մասից բացի, ամբողջապես ներծոված է ժողովրդական բառ ու բանով և ոճական դարձվածներով: Ոճաբանական կառուցվածքով այն մասամբ մերձենում է տիեզերական կապքի սույն ծանոթագրությունների սկզբում դրված առաջին աղոթքին, իսկ մոտիվներով հարաբերվում է տնօրինքի № 442 աղոթքին: «Կայր Մեծն Մովսես յեզր Կարմիր ծովուն» սկզբնատողով և նույն վիպական սկզբնամասով մի քանի աղոթքներ հանդիպում են նաև տարբեր ձեռագրերում: Շարունակության մեջ, սակայն, մի քանի ընդհանուր մոտիվներով հանդերձ, դրանք շատ են հեռացել սույն աղոթքից և բա-

ճանաչողական առանձին հետաքրքրություն չեն ներկայացնում (հմմտ. «Գիր չար լեզուաց կապի», Մատենադարան, ձեռ. №№ 6678, 36ա-37, «Աղաւթ վասն չար աչից և չար լեզուի», Գյումրիի № 3 ձեռագիր հմայիլ և այլուրեք):

9(227). Խորագրված է «Գիր լեզուակապի և նագարի»:

Տողատումը կազմողինն է:

Աղոթքի առաջին 9 տողերին բնագրում հաջորդում էր հայատառ արաբերենով հմայական մի բանաձև, որը չի ներառվել սույն տեքստում և փոխարեն դրվել են կախման կետեր:

Ուղղագրությունը թողնվում է անփոփոխ:

Աղոթքի առաջին քառատողում հիշատակված է Հին կտակարանի նշանավոր անձ, Մովսես նարգարեի հաջորդ և իսրայելացիների աստվածընտիր առաջնորդ Հետու Նավեայի հմայական հանրահայտ արարքը: Երբ Հետուն պաշարում է Գաբալոն մեծ քաղաքը և սկսում հարձակումը, նա հրամայում է արեգակին ու լուսինն՝ կանգնած մնալ երկնակամարում Գաբալոնի դիմաց, մինչև կռվի հաղթական ավարտը: «Եւ կացին արեգակն և լուսին ի կայի իւրեանց, մինչեւ էառ Աստուած զվրէժ ի թշնամեաց նոցա <...> Եւ եկաց արեգակն ի մէջ երկնից, եւ ոչ խաղաց ընդ արևմուտս՝ մինչև ցկատարումն աւուր միոյ: Եւ ոչ եղել այսպիսի օր ոչ յառաջ եւ ոչ յետոյ» [Յեսու Նաւեայ Ժ, 12-14]:

Հետուի այս աննախադեպ արարքը սույն, ինչպես նաև այլ աղոթքներում ևս, դարձել է հմայական նախադեպ ու նախօրինակ գալիք հմայությունների համար: Աղոթքի սկզբնամասի այն հավաստումը, թե «Այս այն գիրն է, որ Յեսու որդին զարեգակն կապեաց», վկայում է, որ հմայողը նույն զորությունն է վերագրել իր հմայագրին, որպիսին, իբրև նախօրինակ ու նախադեպ, օժտված է եղել Հետուի վերոհիշյալ հմայական արարքը: Վերջինս աղոթքում վերածվել է նաև հմայական արարողությունների համեմատության եզրի (ինչպես Հետուն կապեց, նույնպես թող կապվեն բոլոր չար լեզուներն ու չար աչքերը):

Սույն աղոթքում, ինչպես նաև գալկապի և կապքի այլ ժողովրդական աղոթքներում հանդես են գալիս նույն ավանդական սրբությունները (Աստվածածնի քաղցր կաթ, ս. Սարգսի, ս. Գևորգի ձիու ձար և այլն), որ վկայում է աղոթքի ժողովրդական տարերքի մասին:

10(228). Խորագրված է մասամբ անընթեռնելի «Գիր վասն չար արարարաց» (հավանաբար՝ արարքների կամ առարկաների):

Թե՛ խորագիրը, թե՛ բովանդակությունը վկայում են, որ աղոթքն ուղղված է ամենայն չար կապքի ու կախարհության դեմ:

Տողատումը կազմողինն է:

Առաջին հինգ տողերում համեմատության եզր է ծառայել չորս նշանավոր գետերի վրա եղեմ դրախտի կառուցման հինկտակարանյան աստվածային արարչագործությունը, իբրև աստծո կամքի դրսևորման անկասելի արտահայտություն: Այդ անկասելիության հետ է համեմատվել աղոթվող անձին ամենայն չար հմայությունից զերծ պահելու աղոթողի ցանկությունը:

Մի արգելականով (իբրև հմայական խոսքի կանխարգելման ձև) թվարկված չար կախարհությունների շարքում հիշատակված **տեղատուք, հանգուցակապք,**

ծրարաւորք, խափուսիկք բառերը կախարհութեան արվեստի առարկայացված հասկացություններ են: Տեղատուքը հմայագրի կամ հուռութքի տեղադրումն է, տեղակայումը. հանգուցակապը՝ թելի հանգույցով հմայվողին կապել, կախարհելն է. ծրարավորը՝ հուռութքը կամ հմայագիրը ծրարում-փաթաթումն է. խաբուսիկը՝ հուռութք-հմայագիրը այլ առարկաների կերպարանքով ներկայացնելն է: Բոլոր այդ հմայական ձևերն ու առարկաները աղոթքում որակված են որպես սատանայական որոգայթներ ու գործեր:

Աղոթքն իբրև չար հմայության դեմ ուղղված հմայական կապքի բանաձև՝ հազվադեպ նմուշ է հայ ավանդության մեջ:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ԻՐԱԳՈՐԾՄԱՆ (№№ 229-253)

Այս բաժնում են համախմբված աշխատանքային ու առօրյա սովորութային կենցաղին առնչվող աղոթքները, որոնց նպատակն է ապահովել աշխատավորի, նրա արտադրական գործունեության, ակնկալվող արդյունքների, ինչպես նաև սիրո, ամուսնության և տարբեր այլ նախաձեռնությունների հաջողությունը:

229. Խորագրված է «Մշակի աղոթք»

Գրառված է 1916 թ. Ե. Լալայանի բանահավաքչական խմբարշավի կողմից, գրառող՝ Արտաշես Բարսեղյան:

Անհիշատակ պառավը մի քանի ազգագրական շրջանների բանահյուսական նմուշներում (Թիֆլիս, Ռշտունիք ևն) հանդես է գալիս իբրև այլասիրության, բարյացակամության խորհրդանիշ, որի հիշատակը միշտ օրհնվում է (տես № 240, 169ա-ձ ծանոթագրությունները): Սույն աղոթքում նա հավասար է դասվել գործի սկզբնական վարպետ-փիրին, արհեստավոր-փեշաքարին, իսրայելացիների նախնի Չայր Աբրահամին, Դավիթ և Յովնան մարգարեներին, Չալաջ Մասուրին, իբրև աշխատանքի հովանավորների:

230. Խորագրված է «Սերմնացանի աղոթք»:

Աղոթքում արտացոլվել է արտը ցանելիս սերմացուից մեկ-մեկ բուռ թռչուններին, կենդանիներին (մկներ ևն.), աղքատ մուրացկաններին և այլոց բաժին հանելու հայ շինականների ավանդական սովորույթը, որն, ըստ երևույթին, զոհաբերության ծիսական արտահայտություն է՝ ցանքսի մնացած արդյունքը ապահովելու ակնկալությամբ: Այդ են վկայում նաև աստծոն ուղղված աղերսանքի բանաձևերը, իբրև հիշյալ ակնկալության իրականացման անմիջական ցանկություններ:

231. Խորագրված է «Աղոթք դաշտամկների դեմ»:

Աղոթքին կցված է հետևյալ ծանուցումը. «Մշեցի գյուղացիները դաշտամկներից ու խլուրդներից զերծ պահելու հասունացած արտերը, դիմում են ս.Չակոբա հիշատակին կառուցված մատուռներին և նրանց փեշերից վերցրած մի՞մի բուռ օրհնյալ հողը ցանում են արտերի վրա և ի խորոց սրտի մրմնջում վերևի աղոթքը»:

Աղոթքում արտացոլված է ծանուցման մեջ հավաստված շրջակա մեծ ու փոքր սրբերին դիմելու սովորույթը: Աղոթողը խնդրում է սրբերին օգնական ու բարեխոս լինելու «Է՛ն կոլի առաջ»: Կոլ հավանաբար թրք. գոլ լի «լիճ» բառն է, որով նկատի է առնվել երկինքը (հմնտ. երկնային ծով, ծիրանի ծով հին առասպելական ըմբռնում-

ները), իբրև երկնային աստծո բնակարան կամ հենց՝ աստված (մեր մի քանի բարբառներում «երկինք» և «աստված» բառերը նույնական են և առհասարակ երկինքն աստված է ըմբռնվում):

232. Խորագրված է և ծանուցված՝ «Երեկոյան գործատուլի ը բանթողի աղոդայ (եկեղեցյաց զանգակները դողանջելիս ը կոշնըկին)»:

Տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքում աստված փառաբանվում է սոցիալական որոշակի նկատառումով՝ տվյալ օրվա աշխատանքով ու ապրուստով խեղճ ու կրակ մարդկանց ապահովելու համար: Միաժամանակ խնդրվում է աստծոց՝ նման կերպ (իբրև համեմատություն) ապահովել նաև ամբողջ աշխարհի (էլեն տունյեյի) այն բոլոր թշվառների ապրուստը, որոնք այդ օրը չեն կարողացել որևէ գործ կամ ապրուստ ճարել (չիեայձան ըսօր սըֆտա մի էնել):

Ըստ ամենայնի սույն աղոթքը քաղաքային բանահյուսության արգասիք է, ասվել է արհեստավորների կողմից երեկոյան, եկեղեցու զանգերը հնչելիս և իր մեջ է խտացրել համքարական խավերի բարքերն ու հոգեբանությունը:

233. Խորագրված է «Հացի խմորի աղոթք»:

Բանահավաք՝ Գ. Թարվերդյան, բանասաց՝ վանեցի Ա. Գասպարյան, գրառված է 1936 թ.:

Աղոթքի առաջին եռատողում նշված պահապան խաչ հրեշտակի (որ հացի խմորի և թխմորի պահապանն է) հավատալիքը իր առարկայական դրսևորումն ուներ հայ գեղջկական կենցաղում: Խմորը հունցելուց հետո տանտիկինը խաչ էր դաջում հունցված խմորի վրա, աղոթք մրմնջում և մեզարով խմորը ծածկում:

4-րդ տողի՝ **Հիսուս Քրիստոս յոթ նըկանակ** արտահայտությամբ նկատի է առնվել Քրիստոսի հրաշագործություններից մեկը: Երբ Քրիստոսը գալիս է Գալիլեայի ծովեզերքը և այնտեղ երեք օրվա ընթացքում բուժում բազմաթիվ հիվանդների, վերջիններս կամենում են մեկնել: Քրիստոսը գթալով նրանց՝ չի կամենում քաղցած բաց թողնել, ուստի դիմում է իր աշակերտներին՝ կերակրել նրանց: Վերջիններս տարակուսած պատասխանում են, թե որտեղից այս անապատում այնքան հաց ճարեն, որ կարողանան հագեցնել այդ հսկա բազմության քաղցը: Քրիստոսը հարցնում է, թե քանի՞ նկանակ հաց ունեք: Աշակերտները թե՛ յոթ նկանակ և քիչ էլ ձուկ: Քրիստոսը հրամայում է ամբողջ ժողովրդին բազմել գետնին, վերցնում է յոթ նկանակը, կիսում և աշակերտների ձեռով բաժանում ժողովրդին: Բոլորը կուշտ ուտում են, հագենում և անգամ յոթ զամբյուղ էլ լիքը լցնում հացի պատառներով [**Մատթեոս, ԺԵ**, 29-39]:

Աղոթքում Քրիստոսի այս յոթ նկանակից, իբրև հացի առատության խորհրդանիշից, աղերսվում է իր առատության շնորհը տարածել խմորի և դրանից թխվող հացի վրա, որպեսզի ամբողջ ազգ ու ցեղով, բարեկամներով վայելեն այն, միշտ մնան լիաջք, արդար, չարից անձեռնմխելի և անկախ:

234. Խորագրված է «Խմորի գալուն»: Գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի խմբարշավի կողմից, գրառող՝ Արտաշես Բարսեղյան:

Աղոթքի այս քառյակը յուրօրինակ հմայական խոսք է՝ ուղղված հունցած խմորին, վերջինիս շուտ հասունացման, դրանից արագ հաց թխելու և պարտքով փոխ առած հացը անհամբեր ու անդադար պարտքատիրոջը վերադարձնելու

ակնկալիքով:

Հմմտ. № 236 աղոթքի առաջին երեք տողերի հետ:

235ա. Խորագիր չունի:

Աղոթքին կցված է հետևյալ ծանուցումը. «Երբ հացառը (ռաֆաթեն, բադաթը) խփում են թոնրին, այսինքն առաջին հացը կպցնում են թոնրի կողին, որ թխվի, ասում են» այդ աղոթքը:

Նորաթուխ հացն աղոթքում ոգեղենացված է, շնչավորված և համազոր դիտված հացի հրեշտակներին (ոգիներին), որոնց դիմում է աղոթողն իբրև սուրբ անձանց և նրանցից աղերսում օգնություն և չարը բարին դարձնելու կարողություն:

235բ. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Բենսե (Սահակ Մովսիսյան), գրառված է Լենինականում, 1935 թ.:

Աղոթքին կցված է բանահավաքի հետևյալ ծանուցումը. «Տանտիկինը՝ հացթուխը, երբ բացած խմորը առնում է ձեռը և այն պարզում բադաթի վրա, երկյուղածությամբ ասում է այս աղոթքը և հացը խփում է թոնրի կողը»:

Տե՛ս № 235 ա ծանոթագրությունը:

Այստեղ հացն ու հացի հրեշտակը դիտված են իբրև միջնորդ բարեխոս ոգիներ մարդկանց և աստծո միջև, նույն ակնկալիքով, ինչ նախորդ տարբերակում:

Սրբազան միջնորդի նույն ըմբռնման արդյունք է վերջին հաշվով նաև ծիսական հացի՝ նշխարի (իմա՝ ս. հաղորդության), իբրև զոհաբերված աստծո (Քրիստոսի) մարմնի ճաշակումը հավատացյալների կողմից, աստծոն միանալու, նրա էությանը հաղորդակցվելու ակնկալությամբ:

Այս, ինչպես նաև հաջորդ տարբերակներում ավելացել է հացը որպես արդար եզան վաստակ (աշխատանքի արդյունք) ըմբռնելու մոտիվը, որն արտահայտություն է եզան կամ ցլի հնավանդ պաշտամունքի: Այդ է վկայում նաև եզան **արդար** մակդիրը: «Վաստակ» բառը հայերենում, բացի «աշխատանքի արդյունք» իմաստից, ունի նաև «զավակ, ժառանգ, զարմ» նշանակությունը: Հետևաբար՝ հացը հին առասպելաբանական մտածողությամբ կարող էր ըմբռնվել ոչ միայն եզան, իբրև լծկանի աշխատանքի (վար, կալսում ևն.) արդյունք, այլև ցլի (իբրև արգասավորող, բեղմնավորող կենդանական սկզբունքի) զարմ, ժառանգ, զավակ (իմտ. ամպրոպային աստծո ցլակերպ պատկերացման, անձրևների միջոցով հողը բեղմնավորելու, բուսականությունն ու հացաբույսերը աճեցնելու գործառնությունների հետ):

235գ. Խորագիր չունի:

Ունի հետևյալ ծանուցումը. «Հաց թխելու ավարտին գրտնակողը գրտնակը համբուրում, դնում է գլխին, իսկ հացթուխը խաչակնքում է հացառն ու թոնիրը՝ ասելով» սույն աղոթքը:

Այս տարբերակում հացին ու հացի հրեշտակներին ավելացել են նաև պաղ սուփրան (հաց գրտնակելու՝ խմորը բացելու սեղան) և տաք թոնիրը, որոնք համադրվելով նախորդներին՝ դարձել են համազոր սրբություններ, իբրև արտահայտություն հացի սեղանի և թոնրի (օջախի) պաշտամունքի:

Տե՛ս № 235ա, բ ծանոթագրությունները:

235դ. Խորագրված է «Հաց թխելու աղոթք» (հացը դեռ չթխած)»:

Այս տարբերակում ընդգծվել է աստվածային բարեխոսության նպատակը, որն ունի երկու հայեցակետ. մեկը՝ մարմնավոր (ամենօրյա հացով ապահովում), մյուսը՝ հոգևոր, կրոնաբարոյական (կարիքավորներին հացի բաժնեհանում՝ իբրև հոգու փրկության վարձք):

Տե՛ս № 235ա, ք ծանոթագրությունները:

235ե. Խորագրված է «Հաց թխելու»:

Գրառված է 1973 թ., բանասաց՝ Անդրեասյան Մարիամ Ավետիսի, ծնվ. 1891 թ., Բասենի Իզվերան գյուղում:

235զ. Խորագրված է և ծանուցված՝ «Հաց թխելու աղոթք» (ասվում է թխելու սկզբին):

Այս տարբերակը զարգացել է հացի աստվածային բարեխոսության նոր նպատակներով՝ զորավիգ կանգնել բոլոր պանդուխտներին, անօթևաններին, ընկածներին, նեղվածներին, թշվառ անճարներին, անօգնականներին, նաև կենդանիներին ու թռչուններին, բոլորն էլ օժտված սոցիալական շեշտված իմաստով:

Տե՛ս նաև № 235ա, ք ծանոթագրությունները:

235է. Խորագրված է «Տասնաբանյա»:

Գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի խմբարշավի կողմից, բանահավաք՝ Արտաշես Բարսեղյան:

Հացի բարեխոսության նպատակների մեջ արտահայտված է աղոթողի տասնամյակություն (որից էլ «տասնաբանյա» խորագիրը), որ վերաբերում է ապրուստի բնական միջոցների առատության, աշխարհի խաղաղության, բանտարկյալների ազատության, մահվան սակավության և հոգու փրկության գաղափարներին: Բոլորն էլ ժողովրդական ձգտումներին բնորոշ ավանդական մոտիվներ են, դրսևորված հայկական տարբեր աղոթքներում և օրինաբանական բանաձևերում, այդ թվում նաև «Տէր ողորմեա» հանրահայտ կանոնիկ շարականում, որի ժողովրդական ակունքներն ակնհայտ են:

Սույն աղոթքի մի քանի մոտիվներ, իբրև բարեմաղթության անկախ բանաձև, ասվում է հացթուխի կողմից՝ ի պատասխան թոնրում եփվող հացերից լսվող տժտժոցի.

*Խեր, խեր,
Խացին հեժնութեն,
Մահին թանգութեն,
Իմ խորն ու մորն արքայութեն:*

[ԱՅ XVII, 120]

Տե՛ս № 235ա, ք ծանոթագրությունները:

235ը. Խորագրված է «Հաց թխելու աղոթք»:

Բանահավաքը, գրառման տարեթիվն ու վայրը չեն նշված: Հավանաբար գրառված է 1950-60-ական թթ.:

Այս տարբերակում հաց թխելու ավանդական աղոթքը, 11-րդ տողից սկսած, ընդլայնվել և հարակցվել է արարիչ աստծոն ուղղված ընդհանուր բնույթի

աղերսանքներով:

Հաբիբ Նաջար կամ **Ուստա Նաջար**, հայ բանավոր ավանդության մեջ վիպական անձ, հյուսն Սատաղձագործ, որին բռնակալ թագավորը հանձնարարում է մեկ գիշերվա մեջ պալատ կառուցել, հակառակ դեպքում վիզը կկտրի: Երբ նա հուսահատված գալիս է տուն և կնոջը պատմում թագավորի պայմանի մասին, կինը, տեսնելով ամուսնու ծանր հոգեվիճակը, հանգստացնում է նրան, հորդորում քնել, հանգստանալ և հույսը դնել աստծո վրա, աստված ողորմած է: Առավոտ կանուխ թագավորի մարդիկ ծեծում են Հաբիբ Նաջարի դուռը և կանչում նրան: Հաբիբը համոզված, որ իրեն տանում են մահապատժի, հրաժեշտ է տալիս կնոջը և դուռը բացում: Թագավորի մարդիկ հայտնում են Հաբիբին, թե թագավորը գիշերը մահացել է և նրան շտապ կանչում են պալատ՝ թագավորի համար դագաղ շինելու:

Այստեղից էլ *Հաբիբ Նաջարի աստված* սիմվոլային հասկացությունը, որ հաճախ է վկայակոչվում բանավոր խոսքի մեջ և բարեմադրություններում, իբրև ամենամանհույս պարագաներում հասնողի և ողորմացողի:

Տե՛ս նաև № 235ա, ք ժանոթագրությունները:

235թ. Խորագրված է «Հացթուխ»:

Գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի խմբարշավի կողմից, գրառող՝ Արտաշես Բարսեղյան:

Այս տարբերակի առաջին երեք տողերը № 234 խմորի հասունացման քառատող աղոթքի տարբերակն է, որ կցվել է հացաթխման ավանդական աղոթքին իբրև սկիզբ և ենթարկվել իմաստային որոշ փոփոխությունների (տե՛ս № 234 աղոթքն ու ժանոթագրությունը):

Այստեղ հացի աստվածային բարեխոսության նպատակ են դարձել աղոթողի հետևյալ ցանկությունները, որոնք նա հենց հացից է ակնկալում. իրեն (ծ'էնե, ինձնից, ինձ համար, այսինքն՝ աղոթողին) զորություն և ուժ, իսկ հացից՝ առատություն և առողջություն:

Վերջին հնայական երկտող բանաձևը վերաբերում է հացին, հաց թխելու գործընթացին, որպեսզի հացը չընկնի թոնիրն ու կուտ չզգնա և թոնրի կողին ուռչելիս չպատռվի:

Տե՛ս № 235ա, ք ժանոթագրությունները:

236. Խորագրված է «Աղոթք հաց եփելիս»:

Աղոթքի իմաստը թեպետ մթագնված, բայց թվարկված սրբազան կենդանին ու առարկաները (մատաղացու գառ, դրախտային խնկի ծառ, անթառամ պսակ) հավանաբար վերաբերում են հացին, որպես նրա սրբազան հատկանիշներ: Բոլորը միասին հողից են ճաշակվում (ճաշակն իբրև թե սնունդ և թե միաժամանակ ծխական իմաստով՝ ս. հաղորդություն), որով շեշտված է նաև հողի սրբությունը:

Այդ ամենը վկայում է հացի սրբազան զորությունը, որից աղոթողն իբրև ճշմարիտ քրիստոնյա՝ աղերսում է օրինած հողի և խաչով կնքած գերեզմանի արժանանալ, դարձյալ կապված հացը սնուցող հողի գաղափարի հետ:

237. Խորագրված է «Աղոթք խնոցի հարելիս»:

Ասվել է, ըստ երևույթին, խնոցու մեջ կարագը շուտ հասունանալու նպատակով:

Աղոթքն ամբողջությամբ կառուցված է այլաբանական փոխաբերությունների վրա: Դեղին կարագը փոխաբերվել է դեղին ծաղկի ավանդական պատկերով (հմմտ. «Կարագ չէ, ծաղիկ է» կամ կարագին տրվող «գը լմանի ծաղիկ» ժող. համեմատությունների հետ): Այդ ծաղիկն, ըստ աղոթքի, բուսել ու աճել է ջրափին, որով թանը փոխաբերվել է ջրի հետ: Խնոցուն լցված սերուցքը կամ թթվասերը փոխաբերվել է հոր, նրա նստած դիրքը՝ սերուցքի նստելու, տարրալուծվելու, իսկ որդին՝ այդ տարրալուծումից անջատված թանի հետ, որը փնջում, հավաքում է նորաբույս ծաղիկավազրագը:

238. Խորագիր չունի:

Բերված է իբրև մանկական երգ:

Ըստ բանահավաքի ծանուցման՝ Քղիում մանկահասակ աղջիկները քարաքոսից հինա են պատրաստում և քսում ձեռներին: Նրանք ջուր են լցնում սալաքարին եղած քարաքոսի վրա, ապա սուր քարով սկսում են երկար ժամանակ շփել քարաքոսը, որի ընթացքում վերջինս սկսում է փրփրել և բարձրանալ: Աղջիկներն այդ փրփուրով վվանում են ձեռքերը, շփում, ապա բռնում արեգակի դեմ և երգում սույն աղոթքը:

Ըռքո՝ Առաքել, Սըրգո՝ Սարգիս անունների հապավված բարբառածներն են, որոնք սուրբ անուններ են և հավասար են դասվել արեգակին ու լուսնին:

Սույն աղոթքն իր կոչական հրամայական ոճով և ցանկությունների արտահայտությամբ ծիսահմայական բանաձև է, ուղղված երկնային լուսատուներին ու սրբերին և ուղեկցել է հինա պատրաստելու արարողությանը, իբրև ծիսական գործողության:

239. Խորագրված է «Աղոթք վվացքի»:

Բանահավաքի հաղորդմամբ՝ վվացք անելիս թքում են օճառի վրա և ասում սույն բանաձևը, որպեսզի քիչ օճառ գործածվի:

Սա հմայական բանաձևի նախնական տիպերից է, բաղադրված թքելու սաստիչ արարողությունից և սոսկական ցանկությունից, առանց առասպելական և հավատալիքային մոտիվների. վերջիններս բնորոշ են հմայական աղոթքների զարգացած տեսակներին:

240. Խորագրված է «Խճճված թելը բացելու աղոթք»:

Չմայական պարզ բանաձև է, երկանդամ կազմությամբ, բաղադրված անհիշատակ կնոջն ուղղված բարեմաղթանքից (հմմտ. անհիշատակ պառավի մոտիվը № 229 աղոթքում), որի անվան հետ կապված է եղել խճուճն արձակելու ինչոր դիպված և աղոթքի սոսկական ցանկությունից: Այս երկու անդամներն իրար են աղերսվել զուգահեռականության սկզբունքով:

241. Խորագիր չունի, դրված է «Սնոտիապաշտություններ» բաժնում:

Ունի հետևյալ ծանուցումը. «Չավը թուխս դնելիս հավկիթները դարսում են գդակի մեջ, տանում և միանգամից դարձնում՝ ասելով» սույն բանաձևը: «Չետո գդակը դնում են գետնին և իրենք էլ մոտը նստում, որ հավը նստկան լինի»:

Չմայական պարզ բանաձև է, արտահայտված բնածայնական բառերով և ցան-

կության կատարման ակնկալիքով:

242. Խորագիր չունի: Ունի հետևյալ ծանուցումը. «Մինի սերը գրավել ցանկանալով մի փոքրիկ թղթի վրա գրում են» սա, «հետո եռանկյունաձև ծալում են, մի շորի մեջ կարում և հմայիլ շինում և միշտ պահում սերը գրավել ցանկացողի մոտ և կամ մանր կտորներ անում, լցնում ջրի մեջ և խմացնում նրան, որի սերը կամենում են գրավել»:

Սա հմայական պարզ բանաձև է, սերում է միջնադարյան գրավոր ավանդությունից, կենցաղավարում է գրավոր, իբրև կախարդական «թուղթ ու գիր»:

243. Խորագրված է «Խնամախոսության աղոթք»:

Ունի հետևյալ ծանուցումը. «Հարսնախոսները, ապագա ամուսիններին միմյանց ցույց տալու ժամանակ, ասում են սույն աղոթքը երկուսի բերանից»:

244. Խորագրված է «Աղոթք»:

Ասվում է երեխային քուն դնելիս՝ խաչակնքելով:

245. Խորագրված է «Քառասունօրական մանկանց համար աղոթք»:

Ունի հետևյալ ծանուցումը. «Սույն աղոթքը ասում է ծննդական մայրը տղային եկեղեցիից տուն տանելիս. նա ճանապարհին ցորեն շաղ տալով է գնում»:

Բաղադրված է մոր՝ սեփական որդուն ուղղված մաղթանքների շարքից:

Աղոթքն ուշագրավ է իր ծիսական իմաստաբանությամբ: Երեխային քառասունքից հանելը, որ կատարվում էր եկեղեցում ծիսական հատուկ արարողությամբ, ըստ հավատալիքի ապահովում էր թե՛ մանկան և թե՛ մոր առողջությունն ու անվտանգությունը չար ուժերի ազդեցությունից: Դրանով վերացվում էին նաև ծիսական մի շարք արգելքներ, որով մայրն ու մանուկը դառնում էին առավել ազատ ու անկաշկանդ: Քառասունքից դուրս գալու ծիսական այս խորհուրդի իմաստն է ընկած աղոթքի մաղթական բանաձևերի հիմքում: Տարիքային այդ տարրական ու փորձանքաշատ աստիճանից մանկան դուրս բերումը դիտվել է իբրև նոր կյանքի վերածնունդ, որը մոր մեջ հույսեր է արթնացնում որդու երջանիկ գալիքի նկատմամբ՝ արտահայտված առաջին հերթին նրան բախտավոր թագավոր (նորափեսա) տեսնելու, մնացական լինելու, հորով՝մորով մեծանալու և երջանիկ զավակ դառնալու բարեմաղթություններով:

246ա. Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Ասում են մի բան որոնելիս»:

Այստեղ և հաջորդ տարբերակներում արտահայտված է ժողովրդական այն հավատալիքը, թե յուրաքանչյուր կորուստ սատանայի արարքի հետևանք է. նա նստում է կորուստի վրա կամ դնում ոտի տակը, որի հետևանքով էլ կորուստը չի երևում (հմնտ. կորստի առթիվ ասվող հետևյալ ասույթը՝ «Սատանե՞ն է վրեն նստի»): Ուստի սույն բանաձևերում կորուստ որոնողը դիմում է սատանային՝ ոտի տակից կամ թաքցրած տեղից հանել կորած առարկան՝ խոստանալով կեսը բաշխել նրան: Սա չար ոգուն շողոքորթելու, հաճոյանալու, համոզելու եղանակ է, բնորոշ ժողովրդական հավատալիքներին:

246բ. Այս և հաջորդ գ տարբերակը բերված են որպես մանկական երգեր, ո-

րոնք, ըստ բանահավաքի՝ «Երբ մի բան են կորցրել, աշխատում են այս խոսքերով խաբել սատանային, որ չպահի»:

246գ. Տե՛ս № 246ա, բ ծանոթագրությունները:

247. Բանասացի ծանուցմամբ՝ «Նոր շոր հագնողը ոտը վրան դնելով ասում է, իբր երկարակյաց լինելու համար»:

248ա. Բերված է որպես մանկական ասույթ, որ ասվում է ականջը ձեն տալիս:

248բ. Ասվում է «երբ մեկի ականջը ծվում է»:

249. Բերված է որպես մանկական ասույթ. ասվում է մի քանի անգամ, երբ մեկին որևէ բանի են ուղարկում: Ուղարկվողը համեմատվում է ծտի արագ թռիչքի և գորտի ամուր կառչելու հետ, գործի հաջողությունը ապահովելու նպատակով:

250. Բերված է որպես մանկական ասույթ, որ կրկնվում է մի քանի անգամ: Գործի ուղարկվածը համեմատվել է ճախարակի արագ պտտվող վիլակի հետ, դարձյալ գործի հաջող և արագ կատարման նպատակով:

251. Մանկական երգային ասույթ է, որ ասվում է որևէ տեղից թռչելիս: Նպատակն է խոսքի հմայական զորությամբ ապահովել թռչողի անվտանգությունը: Վտանգի հնարավորությունը անեծքով փոխանցվում է մի երրորդ դեմքի՝ չալ ազռավին:

252. Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ ասվում է ծիածանը ծագելիս: Երբ ծիածանը կրկնակի է լինում, ասում են՝ պայծառը հայինն է, խավարը՝ թուրքինը:

Չմայական այս երկանդամ ասույթը կառուցված է գունային և էթնիկական երկհակադրության սկզբունքով:

Կանաչն ու կարմիրը, որ նաև ծիածանի ժողովրդական անվանումն է, միաժամանակ երջանկության, ամուսնության, փափագի կատարման խորհրդանիշներ են (հմտ. նորափեսայի կանաչ ու կարմիր նարոտի հետ), որ հակադրված է սևին ու սպիտակին (անգույնին), որին հաջորդում է հայ/թուրք համապատասխան էթնիկական հակադրությունը: Ասույթի իմաստն հանգում է հային երջանկության և կյանքի հարատևության, իսկ թուրքին՝ դժբախտության և մահվան ցանկությանը:

253. Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Չող ուտող երեխայի ծնողը օձ տեսնելիս ասում է այս, կանցնի իբրև թե երեխայի սովորությունը»:

Ժողովրդական պատկերացմամբ, որ ըստ երևույթին սերում է Եվային խաբող օձի աստվածային անեծքից, օձը հող է ուտում և հողով սնվում:

Սույն ասույթի նպատակն է օձին հայտնելով երեխայի հողակերության սովորությամբ՝ վերջինիս կողմից, իբրև հմայող կենդանու, կարգելվի երեխայի հողակերությունը:

VI
ԵՐԵԿՈՅԱՆ ԵՎ ԱՌՎՎՈՏՅԱՆ ԱՂՈՔՔՆԵՐ (№ № 254 - 5 (400))

Այս բաժնում են համախմբված օրվա երկու հակադիր ժամերին՝ գիշերը և լուսաբացին ասվող ժողովրդական աղոթքները՝ կապված հատկապես քնի և արթնացման բնախոսական զույգ երևույթների հետ, բովանդակավորված խավարի և լույսի, մահվան և կյանքի, հոգու և հանդերձյալ աշխարհի առասպելական հավատալիքներով:

Օրվա ժամանակային ցիկլը իր երկու մասերով (գիշեր, ցերեկ) առասպելաբանորեն իմաստավորված է որպես մահվան և կյանքի հակադրություն: Գիշերվա խավարը դիտված է իբրև չարի մարմնավորում, համատարած քնով և անշարժությամբ՝ մահվան տիրապետություն, իսկ ցերեկն ու ցերեկվա լույսը՝ բարու մարմնավորում, մեռածների (քնածների) հարություն, զարթոնք, վերակենդանացում, իրենցից բխող բուրի հետևանքներով:

Այս հանգամանքներով է, անշուշտ, պայմանավորված երեկոյան աղոթքների մեծ մասի շեշտված հմայական, պահպանական բնույթը՝ ուղղված գիշերը մարմնավորող չարի, վերահաս մահվան (քնի) ժամանակ հոգու փրկության, մարմնի անձեռնմխելիության ապահովման նպատակին:

Մինչդեռ լուսաբացի աղոթքները, կապված լինելով լույսի, նոր սկսվող օրվա, կյանքի վերածնության հետ, առավելաբար ուղղված են իրական կյանքի սոցիալական, բարոյական, անձնական ցանկությունների կատարման նպատակին (կենսամիջոցների, խաղաղ կյանքի պայմանների, խղճի ազատության, դավանանքի, բարոյական մաքրության ապահովում, պանդուխտների վերադարձ և հովանավորում, առօրյա փորձանքնապատահարներից, չարիքից ու չարկամներից ազատում և այլն):

Լուսաբացի աղոթքներում առկա են նաև մեղքերի թողության և հոգու փրկության ապաշխարանքի ու աղերսանքի մոտիվներ, որոնք հին հավատքով դարձյալ կապվում են լուսաբացի, արշալույսի հետ, երբ բացվում են երկնքի (իմա՝ դրախտի) դռները, որոնց առջև կատարվում է հոգիների ամենօրյա դատաստանը: Լուսաբացի աղոթքները հիմնականում ունեն խնդրական, աղերսական բնույթ, զրեթե զերծ են հմայական տարրերից և ամբողջապես տոգորված երկնային լույսի, արևի, արևազալի, արևելքնաղոթարանի հին լուսապաշտության ոգով ու մոտիվներով, որոնք առկա են նաև հայոց քրիստոնեական հոգևոր երգերում (շարականներ) և եկեղեցական աղոթքներում:

Քնի (երեկոյան) հմայական բնույթի աղոթքները, ի տարբերություն սովորական հմայական աղոթքների (չար աչքի, կապքի, ծննդկանի, բուժաղոթքներ), որոնք պարտադիր ասվում են բուժող իմայող անձի կողմից և ուղղված են աղոթքին ենթակա անձի բուժմանը կամ նրա անվտանգության ապահովմանը, բացառում են հմայագործին և ասվում են քնող անձի կողմից՝ ուղղված իր սեփական մարմնի ու հոգու պահպանության նպատակին: Այս իմաստով թե՛ քնի և թե՛ արթնացման (իմա՝ առավոտյան) աղոթքները, անկախ իրենց հմայական կամ աղերսական բնույթից, կատարմամբ, կիրառությամբ և անձնականության ոգով նույնանում կամ մերձենում են քրիստոնեական աղոթքներին, իբրև անձի պահպանության և հոգու փրկության համար ասվող սրբազան բանաձևեր:

Ա. ԵՐԵԿՈՅԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ (№№ 254-352)

254ա. Գրառված է 1947 թ.:

Բանասաց՝ Շահինյան Անուտկա, ծնվ. 1892 թ., Աշոցքի Ղազանչի գյուղում:
Բանահավաք՝ Վարդ Բոլոյան:

Սույն եռատող բանաձևը կայուն ավանդական սկզբնամաս է գիշերը քնելիս ասվող հաջորդ աղոթքաչարի: Տարբերակներում այն զարգանում է տարբեր մոտիվների հարակցմամբ և աճմամբ՝ վերածվելով ծավալուն աղոթքների: Այդ նոր մոտիվների զարգացմամբ էլ պայմանավորված են նույն սկզբնամասով աղոթքների կիրառման տարբեր նպատակները: Դրանք հիմնականում ասվում են գիշերը քնելիս, մի մասն ուղղված է ծննդկանի պահպանությանը (տե՛ս № 146 իթղ), իսկ մի քանիսն էլ ասվում են Ջատկին երեխաների կողմից, իբրև զատկական երգ:

Սույն ավանդական բանաձևում առկա է **ճրագի** (իմա՝ լույսի, կրակի) հնագույն պաշտամունքը, դիտված իբրև ճշմարտության խորհրդանիշ, միաժամանակ ենթարկված քրիստոնեական վերահմաստավորման: Ճշմարիտ ճրագի հին հավատալիքը բաղարկվել է Քրիստոսի պաշտամունքին, դարձել վերջինիս խորհրդանիշը, իբրև ճշմարտության (իմա՝ արդարության) համար մարտիրոսված, նահատակված սրբություն:

Սույն աղոթքով սկսվող քնի աղոթաչարի մի մասն ունի աղերսական, խնդրական բնույթ և խիստ մերձենում է քրիստոնեական կրոնական աղոթքներին, մյուս մասն ունի շեշտված հմայական բնույթ, արտահայտված հմայական բանաձևերով:

254բ. ԳԱԹ խորագրված և ծանուցված է. «Աստապատցիք երեկոյան անկողին մտնելու ժամանակ աղոթում են»: Գրառված է Մ. Աբեղյանի կողմից, 1882թ. օգոստոսի 13-ին:

ՀԱԲԱ խորագրված է «Գիշերվա աղոթք», գրառված է 1890 թ.:

Ճշմարիտ ճրագը սույն աղոթքում հատկանշվել է մի նոր դրական հասկացությամբ՝ *ոսկե հավատ մարգարիտով*, որն առավել է ընդգծում ճրագի (լույսի) հին պաշտամունքը:

Տե՛ս № 254ա ծանոթագրությունը:

Եղիա Բանալիք □ դրախտի բանալի: Հինկտակարանյան Եղիա մարգարեն հայ և քրիստոնյա այլ ազգերի ավանդության մեջ, կենդանի երկինք համբարձվելու պատճառով, հաճախ նույնացվել է նրանց ամպրոպային աստվածությանը (հմմտ. № 178 ծանոթագրությունը): Ըստ աղոթքի՝ երկնային դրախտի բանալին կոչվել է հենց Եղիայի անունով: Աղոթքում դիմում է արվում ճշմարտության ճրագին, իբրև լուսեղեն հավատի մարմնավորման, որն ինքը՝ Քրիստոսն է, որպեսզի նա բացի դրախտի դուռը և թույլ տա քնող աղոթողին քաղելու դրախտի անմահության ծաղիկը (այսինքն՝ նրա հոգին դրախտին արժանացնելու):

254գ. Խորագիր չունի:

Յուրն ի քաղաք □ յուր քաղաքը, հավանաբար նկատի ունի Երուսաղեմը (հմմտ.

№ 254դ տարբերակի համապատասխան մոտիվը):

Տե՛ս № 254ա ծանոթագրությունը:

254դ. Խորագրված է «Հիսուս և յուր աշակերտներ»:

Գրառված է Լևոն Մաքսուդյանի «Գովք, առակ, բամբառակ, առասպել, վեպ և այլն» խորագրով ձեռագիր տետրում, մայիս, 1881թ. տարեթվով, որը հեղինակն ուղարկել է Գ. Սրվանձտյանցին:

Աղոթքի խորագիրը ևս վկայում է, որ ճրագ՝ ճշմարիտի տակ բանասացներն ու բանահավաքները նկատի են ունեցել Քրիստոսին (նաև նրա աշակերտներին):

Տե՛ս № 254ա, բ ծանոթագրությունները:

254ե. ԲԱ խորագրված է «Իրկվան աղոթք», ՄԱ «Երեկոյան կանանց աղոթքը (ճրագ մարելուց հետո)»:

ՄԱ տարբերակը հարակցված էր № 266բ քնելու աղոթքին, իբրև վերջնամաս:

Անջատումը կազմողին է:

Գետ իջավ Վրդանես □ «Գետ իջավ Յորդանես (Յորդանան)» բառակապակցության աղավաղումն է:

Աղճատված ձևով ներկայացված է Յովհաննես Մկրտչի ձեռով Քրիստոսին Յորդանան գետում մկրտելու նորկտակարանյան իրողությունը:

Գացին մաքուր քաղաք, հավանաբար նկատի է առնված Երուսաղեմը, բայց ոչ իրական, այլ կրոնական՝ վերին (երկնային) Երուսաղեմը, այսինքն՝ դրախտը, ուր ծաղկում է անթառան ծաղիկը (հմտ. № 254բ աղոթքի համանման մոտիվների հետ): Անթառան ծաղիկն առհասարակ քնելու աղոթքներում հանդես է գալիս իբրև քնաբեր, գիշերային չար ոգիներից պաշտպանվելու սրբազան միջոց [տե՛ս **Աբեղյան 1975, 37**]: Այն նաև դրախտային անմահությանն արժանանալու խորհրդամիշ է:

Տե՛ս № 254 ա, բ ծանոթագրությունները:

254գ. Խորագրված է «Քնելիս ասվող աղոթք»:

Սույն տարբերակում համախմբված են և ընդհանրացված նախորդ աղոթքների՝ քնի հետ կապված հավատալիքային մի շարք մոտիվներ:

Նախ՝ ճշմարտության ճրագը դիտված է իբրև արքայության լույս (մարգարիտ), որի ազդեցությամբ չքանում են խավարը խորհրդանշող գիշերային չար դևերն ու քաջքերը: Ապա, դրա հետևանքով վրա հասած արդար (ճշմարտապես) քունը գիտակցված է իբրև հոգու այցելություն անմահության դրախտ, որտեղից քաղած ու փնջած անթառան ծաղիկները, քնի պահապան հրեշտակի զուգակցմամբ, դառնում են քնածի պահպանության զորավոր միջոցներ՝ ընդդեմ չարի և անուշ քնի ու բարի երազների կատարման գրավականներ:

Տե՛ս № 254ա՝ե ծանոթագրությունները:

254է. Խորագիր չունի:

Բանահավաք Քաջբերունու վկայությամբ՝ սույն աղոթքը երեխաների կողմից Վաղարշապատի շրջակա գյուղերում կատարվել է Ջատիկի օրը, իբրև ծիսական երգ: Նրանք այդ երգը կատարելով շրջել են տնետուն և ծու հավաքել:

Քնի ինըտողյա ավանդական աղոթքին սույն տարբերակում հարակցվել է լուսաբացին ասվող և հոգիների ամենօրյա դատաստանի պատկերը ներկայացնող աղոթքի մի հատված՝ «Երկնքի դուռը բաց ա» սկզբնատողով (տե՛ս լուսաբացի № 353

աղոթքն իր տարընթերցումներով):

254դ. Խորագիր չունի:

Սա ևս նախորդ տարբերակի նման, բանահավաք Քաջբերունու հաղորդմամբ՝ Վաղարշապատի շրջակա գյուղերում երեխաների կողմից կատարվել է որպես զատկական երգ:

Այս տարբերակում ևս կատարվել է երկու տարբեր աղոթքների հարակցում: Վերջին քառատողը, դարձյալ քնելիս ասվող անկախ աղոթքի հատված է, որ կցվել է սույն տարբերակին, երկուստեք առկա *Մարիամ* անվան ընդհանրության պատճառով (հմմտ. № 329ա-գ աղոթքները):

Հնդու քաղաք՝ տարաշխարհիկ քաղաքի անուն է, հայ բանավոր ավանդության մեջ հաճախակի հիշատակվող, որը տվյալ բնագրում իմաստաբանորեն նույնացել է դրախտային քաղաքի հետ, ուր աճում է անթառամ ծաղիկը:

Տե՛ս № 254ա-է ծանոթագրությունները:

254բ. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Արտաշես Շահինյան, գրառված է Ապարանի Չամըղլու գյուղում: Բերված է իբրև երգ:

Վերջին հինգ տողերում Մովսես մարգարեին բանալի տալու, Հովհաննես Մկրտչի կողմից կանաչ խոտհնձի և խոտից անուշ մեռոնահոտ բուրելու մոտիվները փոքրփինչ մթագնած ձևով արտահայտում են նախորդ տարբերակներում եղած բանալիով դրախտի դուռը բացելու, այնտեղից անուշաբույր անթառամ ծաղիկներ քաղելու մոտիվների իմաստը:

Տե՛ս № 254ա՞ը ծանոթագրությունները:

254ժ. Խորագիր չունի:

Գրառող՝ Նիկողոս Նիկողոսյան: Գրառման թվականն ըստ արխիվային տվյալների՝ հավանաբար 1940 թ.:

Ավարտվում է անեծքի հմայական բանաձևով, որ վկայում է աղոթքի պահպանական բնույթի մասին: Շուրջառն ու բուրվառը, իբրև կրոնական արարողության սրբազան մասունքներ աղոթքում, հանդես են գալիս որպես հմայական պահպանության միջոցներ:

Տե՛ս № 254 ա՞թ ծանոթագրությունները:

254ժա. Խորագրված է «Դուռը փակելիս»:

Խորագիրը վկայում է աղոթքի երեկոյան ասվելու իրողությունը, երբ դուռը փակում են և պատրաստվում քնել:

Բաղադրված էր երկու տարբեր և ավարտուն աղոթքների հարակցումից: Երկրորդ՝ «Մեր տունն լիքը էրկաթ է» սկզբնատողով աղոթքն անջատվել և դրվել է համատիպ աղոթքների շարքում (տե՛ս № 266գ):

Առաջին յոթտողյա աղոթքը, իբրև քաղցր ու խաղաղ քնի ցանկության արտահայտություն, ավարտվում է օրհնաբանական բանաձևերով, մինչդեռ հաջորդ ութտողյա հատվածը որպես պահպանության աղոթք, եզրափակվում է չարիքի և չար ոգիների դեմ ուղղված անեծքի բանաձևերով:

Տե՛ս . № 254ա՞ժ ծանոթագրությունները:

254ժբ. Խորագիր չունի:

Ունի հետևյալ ծանուցումը. «Գիշերները հոգատար սկեսուրները նախքան քնելը խաչակնքում են ծննդկաններին և հետևյալ աղոթքը շնջում»:

Սույն տարբերակը բաղադրված է երեք տարբեր աղոթքների հարակցումից. յուրաքանչյուր բաղադրիչ մյուսից անջատված է և ավարտվում է «Տեր մեր Հիսուս Քրիստոս» աղոթքային բանաձև կրկնակով: Առաջին բաղադրիչը սույն տարբերակաշարի հիմքը կազմող քնի ավանդական ութտողյա աղոթքն է, որն ավարտվում է երազի ու մուրազի բարի կատարման մաղթանքով:

Երկրորդը՝ դարձյալ քնելիս ասվող «Մարիամ, քու՞ն ես, թե զարթուն» սկզբնատողով յոթտողյա պահպանական աղոթքն է, չարը կանխելու անեծքային բանաձևով: Երրորդը չարից անխոցելի տերունական տան (այլ տարբերակներում հաճախ՝ երկաթե տան) մոտիվով աղոթքային հատվածն է, որ հանդես է գալիս թե՛ քնի (տե՛ս № 266ա, հտն.) և թե՛ մանավանդ, ծննդկանի պահպանության (տե՛ս № 146իե՝իը) աղոթքներում: Այս վերջին հատվածի մոտիվների իմաստաբանության (Քրիստոսի փիլոնով օրորոցը ծածկել, այն ծննդկանի գլխատակը դնել) շնորհիվ, քնի աղոթքի այս հարակցված տարբերակը կիրառվել է նաև ծննդկանի պահպանության նպատակով:

Տե՛ս № 254ա ծանոթագրությունը:

254ժգ. Խորագիր չունի: Դրված է «Սրբոց երգեր» ընդհանուր վերնագրի տակ:

Կաթնաղբյուրի ջրի շաղախով աստվածային քարե տաճար կառուցելու մոտիվն, ըստ երևույթին, այլաբանորեն ակնարկում է քրիստոնեական նոր հավատի հիմնադրման իրողությունը, որին հաջորդում է Հորդանան գետում Հովհաննես Մկրտչի կողմից Քրիստոսի մկրտության արարողությունը: Այդ նույն գաղափարն է մարմնավորված հաջորդ տարբերակներում Երուսաղեմի կառուցման կրկնվող մոտիվներում:

Գետ **Վրտանես** տե՛ս № 254ե ծանոթագրությունը:

255ա. Խորագրված է ԱՅ XI «Քնից զարթնելիս ասվող աղոթք», ՀԱԲԱ խորագիր չունի, ունի հետևյալ ծանուցումը. «Այս երգը իբրև գիշերային աղոթք են գործածելիս եղել»:

ԱՅ XI խորագիրն, ըստ երևույթին, թյուրիմացության արդյունք է: Թե՛ աղոթքի մյուս տարբերակները և թե՛ սույն տարբերակի բովանդակությունը վկայում են, որ աղոթքը ասվել է քնելիս:

Կազմված է քնելիս ասվող երկու տարբեր աղոթքների բաղարկումից: Առաջին ինըտողյա մասում այլաբանորեն ներկայացված են Քրիստոսն ու իր հիմնադրած նոր կրոնը, իբրև նորակառույց Երուսաղեմ և նորատունկ պտղատու ծառ՝ իր արդարության ծաղիկներով (տե՛ս № 254ժգ ծանոթագրությունը): Դրան հարակցվել է երկաթե տան մոտիվով ավանդական աղոթքը՝ իր պահապան սրբերով և պահպանության հմայական բանաձևերով:

Տե՛ս № 254ա ծանոթագրությունը:

255բ. Խորագիր չունի:

Կազմված է երկու տարբեր աղոթքների բաղարկումից: Տե՛ս № 255ա

ժանոթագրությունը:

255գ. Խորագրված է ՋԲ «Անկողին մտնելիս», ԷԱԺՁ Խորագիր չունի:

Կազմված է քնելիս ասվող երկու տարբեր աղոթքների բաղարկումից (տե՛ս № 255ա ժանոթագրությունը): Երկրորդ բաղարկված աղոթքը՝ «Մե դուռմ՝ կար Հիսուս» սկզբնատողով, տարբերակն է «Տունըն ունիմ երկաթե» սկզբնատողով աղոթքի: Վերջինիս կցվել է նաև ՊողոսՊետրոսին և ս. Կիրակոսին ուղղված աղերսական հնգատողը՝ հոգու փրկությունն ապահովելու ցանկությամբ:

256ա. Խորագրված է «Գրագ մարելիս»:

Բանասաց՝ Շահինյան Անուտկա, ծնվ. 1892 թ. Աշոցքի Ղազանչի գյուղում: Բանահավաք՝ Վարդ Բոյյան, գրառված է 1947 թ.:

Այս և հաջորդ աղոթքներում ճրագի լույսի չարահալած հնագույն հավատալիքը զարգացել է նոր կրոնական ըմբռնումներով: Գրագը մարելուց հետո նրան փոխարինելու են գալիս երկնքից իջած կամ արթնացած պահապան հրեշտակները, աստվածը և Քրիստոսը, որոնք պահպանելու են չարքերից քնածի հոգին ու անձը: Տե՛ս № 259բ ժանոթագրությունը:

256բ. Խորագրված է «Քնելուց առաջ»:

Բանահավաք՝ Արտաշես Բարսեղյան, Ե.Լալայանի 1915-16 թթ. արշավախմբի նյութերից:

Ամանաթը քնող անձի հոգին է, որը նա քնելիս, ըստ հավատալիքի, հանձնում է աստծուն ի պահ:

Տե՛ս № 256ա ժանոթագրությունը:

256գ. Խորագրված է «Քնելուց առաջ»:

Բանահավաք՝ Արտաշես Բարսեղյան, Ե.Լալայանի 1915-16 թթ. արշավախմբի նյութերից:

Տե՛ս № 256ա ժանոթագրությունը:

257ա. Խորագրված է «Քնելուց առաջ»:

Տե՛ս № 256գ ժանոթագրությունը:

257բ. Խորագրված է «Երեկոյան կանանց աղոթքը (ճրագ մարելուց հետո)»:

Բանահավաք՝ Արտաշես Շահինյան:

Սույն աղոթքը իր ավարտուն տեսքով կցված էր «Մի տունմ՝ կեր՝ երկաթ էր» սկզբնատողով քնի աղոթքին (տե՛ս № 266 ժանոթագրությունը):

Անջատումը կազմողինն է:

Տե՛ս № 256ա և 259բ ժանոթագրությունները:

258. Խորագրված է «Գիշերվան աղոթք»:

Տե՛ս № 256ա ժանոթագրությունը:

259ա. Խորագրված է «Սուք տեղեր մտնելու աղոթք»:

Տե՛ս № 256ա ժանոթագրությունը:

259բ. Խորագրված է «Քնից գարթնելիս»:

Վերնագիրը վկայում է, որ աղոթքն ասվել է առավոտյան, քնից արթնանալիս, թեպետ, բացառությամբ առաջին երկտող ավանդական բանաձևի, բովանդակությամբ այն քնելիս ասվող երեկոյան աղոթք է: Այդ են վկայում մաս մյուս տարբերակները: Այսուհանդերձ, առաջին երկտող բանաձևը, որ հաճախ է կրկնվում քնելիս ասվող սույն աղոթաշարում, ժողովրդական հին հավատքի առումով, ունի տրամաբանական հակասություն: Ըստ հավատալիքի՝ կրակը (ճրագը) իր լույսով չարահալած է, այսինքն՝ բնական առումով այն ցրում, լուսավորում է չարը մարմնավորող գիշերային խավարը: Հետևաբար, եթե այն գիշերն է ասվել, ապա ճրագի մարելուն հետևող չարի հալածունը իմաստաբանորեն հակասում է ճրագօկրակի լուսային հավատալիքին: Մինչդեռ եթե այդ բանաձևը առավոտյան՝ լուսանալիս է ասվել, ապա հակասությունը վերանում է, քանզի գիշերային ճրագի լույսին փոխարինելու է գալիս օրվա բնական լույսը, որն ինքնին չարահալած է: Այս իմաստով էլ հավանական է դառնում, որ հիշյալ ավանդական բանաձևը սկզբնապես ասվել է առավոտյան, քնից արթնանալիս, երբ ծագել է ցերեկային լույսը: Հետագայում այդ բանաձևը ենթարկվել է քրիստոնեական վերահիմաստավորման, ցերեկային բարի լույսին փոխարինել են Քրիստոսն ու հրեշտակները, և այն վերածվել է քնելիս ասվող աղոթքի բանաձևի: Տե՛ս № 256ա ծանոթագրությունը:

Պողոս, Պետրոս արդարացավ օ նկատի է առնվել, ըստ երևույթին, Քրիստոսի այն կանխատեսումը, թե Պետրոս առաքյալը մինչև լուսաբաց իրեն երեք անգամ ուրանալու է, որը և արդարանում, իրականանում է:

Այս մոտիվը դարձյալ կապված է լուսաբացի հետ:

259գ. Խորագրված է «Մութ տեղեր մտնելու աղոթք»:

Տե՛ս № 256ա ծանոթագրությունը:

260. Փ, ՀԲՆ խորագիր չունեն:

ԶԲ խորագրված է «Անկողին մտնելիս», ՀԱԲԱ «Քնելու աղոթք»:

Վերջին քառատողը այլ աղոթքներից եկող (տե՛ս №№ 320, 321, 420 ափե) սկզբնամաս է, հարակցված սույն աղոթքին:

Տե՛ս № 256ա ծանոթագրությունը:

261. Խորագրված է «Չար աչքի»:

Կազմված է երեկոյան ասվող տարբեր աղոթքների, չար աչքի և այլ աղոթքների տարբեր մոտիվների հարակցումից:

Ներկա աղոթքը ևս կազմված է երեկոյան աղոթքների տարբեր մոտիվների բաղարկմամբ, որն, այդուհանդերձ, ունի ամբողջական նկարագիր, ուստի անջատվում է հիշյալ հարակցված ընդարձակ աղոթքից (22-38 տողեր) և ներկայացվում սույն աղոթաշարում իբրև անկախ ստեղծագործություն: Վերջինս այդ հարակցված աղոթքում ունի հետևյալ շարունակությունը.

Հասուս Մասուս քաղքեն կուգամ,
Շատ պիտուական քաղաք կերթամ.
Հուր ունեն հրեղեն,
Բուրվառ ունեն լուսեղեն:
Հիսուս բերդ, Քրիստոս պարիսպ,
Մենք մեջը պարսպինք,
Հարը փակե՝ օրթին բանա,
Բալնիքը վրան Քրիստոսու:
Սուրբ կաթը կուսին,
Անգին արունն Հիսուսին,
Մեր մեղքը ջնջեցին:
Տունն ունին էրկրթե,
Բուրոր պողպրտե,
Սուրբ Գեորգ քուն է,
Սուրբ Հակոբ զարթուն է:
Ահա էկավ երեք ծիավոր,

Կանաչ կապավոր.
Մեկը Հիսուս,
Մեկը Քրիստոս,
Մեկը Հայր Աբրահամ.
Չար աչ, չար կրակ,
Չար փալը փչակեցին,
Դրին դրախտին դուռը.
Կտրիչ եզը պատռի,
Չար աչքը կտռռի:
Ստա Քրիստոսու պաղչան,
Կտրեցի երեք մարմարե սուն,
Երկուսը երթիցս պահապան,
Մեկը՝ դռանս:
Չար աչ, չար խափանի,
Չար սիրտ, չար խափանի:
Հավը թառը, սիրտտ տեղը:

262. Խորագրված է «Երեկոյան աղոթք»:

263. Խորագրված է «Աղոթք»:

Սույն աղոթքը բնագրում հարակցված է «Ուսին, ուսին, մայր Կուսին» և «Թաժա հացի հոտ էկավ» սկզբնատողերով ամբողջական աղոթքներին:
Անջատուճը կազմողինն է:

264. Խորագրված է «Աղոթք»:

Աղոթքի 4-7տողերը լուսնին (տե՛ս № 450 ա,բ) ուղղված աղոթքի հատված է, ուր լուսինը պատկերացվել է դեղնամորուս, դեղին ձիավորի կերպարանքով, որը բաղարկվել է ձիավոր ս. Սարգսի կերպարին և դարձել պահապան ոգի:

265. Խորագրված է «Երեկոյան աղոթք (Ճրագ անցնելուց հետո)»:

Բանահավաք՝ Արտաշես Շահինյան:

Խնդրականնաղերսական բնույթի աղոթք է՝ ուղղված ճրագի անմարելի լույսը խորհրդանշող Քրիստոսին (տե՛ս № 254ա ծանոթագրությունը)՝ անձը առօրյա փորձանքներից պահպանելու և հոգին դրախտային փրկությանն արժանացնելու ակնկալիքով:

Հմնտ. նաև № 255ա ծանոթագրությունը:

266ա. Խորագրված է ՋԲ «Դուռը փակելիս», ՀԱԲԱ խորագիր չունի:

Քնելու ներքոբերյալ աղոթքների շարքում տարբեր ձևերով դրսևորվում է անմատչելի երկաթե և պողպատակուռ տան պատկերը, որը հովանավորվում և պահպանվում է Քրիստոսի և այլ սրբերի ու նրանց պատկանող սրբազան առարկաների կողմից: Այդ պահպանության ու անխոցելիության սիմվոլային պատկերը, տարբեր մոտիվների և հմայական բանաձևերի հարակցմամբ, կիրառվել է տարբեր նպատակներով, մե՛րթ իբրև ծննդկանի (№ 146 իե՛լիթ), մե՛րթ վախի (№ 126դ, ե), մե՛րթ քնելու աղոթքներ: Բուրորի հիմքում էլ ընկած է չարիքից ու չար ոգիներից անձի պահպան-

նության և անձեռնմխելիության գաղափարը:

266բ. Խորագրված է «Երեկոյան կանանց աղոթքը (ճրագ մարելուց հետո)»:

Կցված էր «Ընցավ չար, խանգյալ ճրագ» սկզբնատողով աղոթքին (տե՛ս № 257բ ծանոթագրությունը):

Անջատունը կազմողինն է:

Տե՛ս № 266ա ծանոթագրությունը:

266գ. Խորագրված է «Դուռը փակելիս» և կցված էր № 254 ժա «Ճրագ, ճրագ ճշմարիտ» սկզբնատողով աղոթքին:

Անջատունը կազմողինն է:

Տե՛ս № 254ժա և 266ա ծանոթագրությունները:

266դ. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Արտաշես Բարսեղյան, Ե. Լալայանի 1915-16 թթ. խմբարշավի նյութերից:

Աղոթքում ուղղակի խոսքն ասվում է սուրբ Գրիգորի (Լուսավորիչ) կողմից, իբրև պատարագի գնացողի և դեմը ելած չար թշնամուն պատժողի:

267ա. Խորագրված է «Աղոթք՝ երեկոյան, քնելուց առաջ»:

Բանահավաք Արտաշես Շահինյանի ծանուցմամբ՝ աղոթքն «Ասեց Սողոմոն Միսակյան, 12 տարեկան, սովորած է իր հորեղբոր աղջկանից՝ 30 տարեկան»:

Վերատողատունը կազմողինն է:

Աղոթքը բաղադրված է երեք տարբեր աղոթքների հարակցումով. երկաթե տան մոտիվով հնգտողյա աղոթքին բաղարկվել է երեք ձիավորների մոտիվով հանրահայտ աղոթքը՝ բնորոշ ծննդկանի աղոթքներին (հմմտ. № 146աՊԺգ): Վերջինիս կցվել է «Ալալոց, բալալոց» սկզբնատողով (բնորոշ գայլկապի աղոթքներին, հմմտ. № 181գ, դ, 182), բայց բովանդակությամբ հոգու փրկության նպատակին ուղղված քրիստոնեական աղերսական բանաձևը:

267բ. Խորագրված է «Չվախենալու աղոթք»:

Բանասաց՝ Մեյրեմգուլիյան Սրբուհի, 50 տ., բանահավաք՝ Գեղամ Թարվերդյան, գրառված է 1936 թ. Վաղարշապատում:

Տե՛ս № 267ա ծանոթագրությունը:

267գ. Խորագրված է «Միայնակ քնողների աղոթք»:

Տողատունը կազմողինն է:

Տե՛ս՝ № № 266ա, 267ա ծանոթագրությունները:

267դ. Խորագրված է «Քնելիս ասվող աղոթք»: Տե՛ս № 266ա, 267ա ծանոթագրությունները:

268ա. Խորագիր չունի:

Գրառված է 1936թ., բանահավաք՝ Գ. Թարվերդյան:

Այս և հաջորդ տարբերակները երեք ձիավորների մոտիվներով հանրահայտ աղոթքներ են, որոնք իբրև տիպաբանական բաղադրիչներ հանդես են գալիս երկաթե տան մոտիվով աղոթքների նախորդ տարբերակախմբում:

268բ. Խորագրված է «Անկողնի մեջ վատ երազից հետո»:

268գ. Խորագրված է «Իրիկվան աղոթք»:

268դ. Խորագրված է «Աղոթք պառավական»:

Առաջին երկտողը նորալուսնին ուղղված ողջույնի հավատալիքային բանաձև է, որով շնորհավորվում է նորալուսինը, իբրև նորափեսա (**կանաչ-կարմիր թագավոր**, հմմտ. **գորտնուկի** և **լուսնի** մասին ասվող աղոթքների հետ):

Սույն տարբերակը նախորդների համեմատությամբ ունի բացահայտ հմայական բնույթ՝ արտահայտված եզրափակիչ երկտող բանաձևում:

Բնագրում սույն տարբերակին կցված էր հետևյալ աշուղական բնույթի վեցտողյա երգային անկախ հատվածը, որը բացի Քրիստոսի անվան հիշատակումից, որևէ կապ չունի սույն աղոթքի հետ:

*Մտա կեմի՛ն (նավ), էլա Յաֆա,
Արպըները ըրի՛ն ճեֆա,
Սուպ Կարապետ քիշեցայի սեֆա:
Էրուսաղեմ կանանչ դաշտ է,
Մեջը իլլիք խաչապաշտ է,
Քրիստեսու Տերն մեր հետ հաշտ է:*

269. Խորագիր չունի:

Բովանդակությամբ հարում է նախորդ աղոթքների երեք ձիավոր սրբերի մոտիվներին: Սույն աղոթքում երեք ձիավորներ բերում են երեք խաչ, մեկը տնկում քնողի սրտին, մյուսը՝ սնարին, իսկ երրորդը՝ տան վրա և ապահովում քնողի անվտանգությունը մինչև բարի լուսաբացը:

270. Խորագրված է ԹՄԿ «Աղոթք», ՀԱԲԱ խորագիր չունի:

Տե՛ս № № 266ա, 267ա ծանոթագրությունները:

Անմատչելի երկաթե տունն այս աղոթքում փոխարկված է տաճարի, առավել ուրուշակի՝ Սողոմոնի տաճարի, այսինքն՝ հեղինակավոր սրբավայրի, որն իր սրբազանությամբ նույնքան անխոցելի ու անմատչելի է, որքան երկաթե տունը, մանավանդ, որ այն դարձյալ պահպանվում է Քրիստոսի զավագանով ու ս. Ներսեսի (հավանաբար հայոց 4-րդ դ. Ներսես Մեծ կաթողիկոսը) փիլոնով:

271. Խորագրված է «Դուռը փակելիս»:

Աղոթքում երկաթե տան ավանդական պատկերը համադրվել է Քրիստոսի իշխանատան (իմա՝ եկեղեցու) հետ, որի անմատչելիությունն առավել զորանում է եկեղեցու սրբազանությամբ: Հմմտ. № 270 աղոթքն ու ծանոթագրությունը:

Իրեք պուռ դանակ ՝ եռաշեղք կամ եռաբերան դանակ, որով, իբրև մետաղե զենքի և պահպանության հմայական միջոցի, Տիրամայրը խոցում, վնասագերծում է գիշերը սպառնացող չար ոգիներին (սուտ սատանա, գել գազան, չարք):

272ա. Խորագիր չունեն:

ՀԱԲԱ FBI գրառողն է Հարություն դպիր Տեր Հովհաննիսյանց Սարոյանց, գրառված է 1881թ.:

Տե՛ս № № 270, 271 ծանոթագրությունները:

272բ. Խորագրված է ԱՆՆ «Վախի աղոթք», Փորքչեյան խորագիր չունի:

Տե՛ս № № 270, 271 ծանոթագրությունները:

273. Խորագրված է «Քնելու աղոթք»:

Աղոթքին կցված բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Այսպես ըսելով քանի մը անգամ խաչ կը հանեն, հետո կը պառկին»:

274. Խորագիր չունի:

Գրառված է 1936 թ., Գառնիի ենթաշրջանի Քարփիչլի գյուղում, Վանի Անձակ գյուղի նախկին բնակիչ, 45-ամյա Ստեփանյան Նազոյից:

Բանահավաք՝ Գեղամ Թարվերդյան:

Աղոթքում անմատչելի տունը ներկայացված է պարսպապատ, դուռ ու երդիքը փակ, դուռը բեռներով գանված, սյունը աղոթած, որը պահպանվում է քրիստոնեական կրոնի սրբություններով (Ավետարան, Մաշտոց, սաղմոսարան, սուրբ Փրկիչ):

Տե՛ս նաև № 266ա ծանոթագրությունը:

275. Խորագրված է «Քնելիս ասվող աղոթք»:

Աղոթքում նախորդ երկաթե անմատչելի տանը փոխարինել է դուռը փակ բերդն ու պարիսպը, մարմնավորված Հիսուս Քրիստոսի երկատված անձի մեջ, որը դարձել է պարսպապատ բերդի անմատչելիության գրավականը: Պատկերն ամբողջականանում է փակ դռան բանալին Քրիստոսի մոտ գտնվելու, աղոթող անձի պարսպի ներսում պատսպարվելու, Քրիստոսի Ավետարանը գրկին և խաչը գլխի վրա գտնվելու մոտիվներով, որոնցով քնող լաղոթողը դառնում է անվախ ու անխոցելի:

Աղոթքն ունի երկմասնյա հստակ բաղադրություն՝ կազմված ժողովրդական հավատալիքների բանաձևերին բնորոշ պատճառի և հետևանքի ձևատրամաբանական սկզբունքով: Առաջին յոթ տողերը ներկայացնում են առարկայական պատճառական իրադրությունը, որից բխում է բաղձալի հետևությունը՝ աղոթողի երկյուղի վանման և նրա անձի ապահովման իրադրությունը: Այդ զույգ իրադրությամբ ձևավորվում և ամբողջականանում է աղոթքն իբրև միասնական կառույց և ձեռք բերում հմայական իմաստաբանություն:

276. Խորագրված է «Դուռը փակելիս»:

Բանահավաք՝ Վ. Բդոյան, գրառված է 1947 թ.:

Բանասաց՝ Շահինյան Անուտկա, ծնվ. 1892 թ.:

Բնույթով քրիստոնեական ծիսական աղոթք է:

277. Խորագիր չունի, գետեղված է «Նախապաշարմունքներ» ընդհանուր խորագրի տակ:

Բանահավաք՝ Տրդատ Վ. Պալյան:

Կազմված է տարբեր աղոթքների կամ դրանց հատվածների հարակցումով և վերամշակմամբ: Առաջին քառատողը № 275 աղոթքի համառոտ տարբերակն է: Հաջորդ 5 տողերը քնի և պահպանության այլ աղոթքների հանրահայտ հատված է՝ հմայական շեշտված բնավորությամբ, անեծքի համապատասխան բանաձևերով: Նույն բովանդակությամբ է օժտված հաջորդ թուրքերեն քառատողը, որն առանձին ստեղծագործություն է: Վերջինիս մոտիվների աճումով զարգացած հատված է աղոթքը եզրափակող հնգատողը՝ խնդրական-աղերսական բանաձևումներով:

Այս բարդ կազմությամբ է պայմանավորված աղոթքի հմայական և աղերսական երկակի բնույթը:

Աղոթքի թուրքերեն քառատողը Ակնում ասվել է որպես առանձին աղոթք, որին բանահավաքը կցել է հետևյալ ծանուցումը. «Մամիկները այս թուրք[երեն] աղոթքը երեք անգամ կը կրկնեն և ամեն մի կրկնելուն՝ մեկ անգամ կը խաչակնքեն: Սա իրենց պահպանական աղոթքն է, տուներնին գողե գերծ մնալու համար: Իսկ երբ պիտի պառկին, ուրիշ աղոթք մ'ալ կըսեն, անկողինը գերեզմանի և վերմակն ալ հողի նման-ցընելով:

«Մտա գերեզմանս,

Քաշեցի հողիկս վրաս» [ԳԱԹ, Թ. Ազատյանի ֆոնդ, I-136]:

278. Խորագրված են «Քնանալու աղոթք»:

ՀԱԲԱ բանահավաքն է Գ. Թարվերդյան, գրառված է 1936թ., Վաղարշապատում՝ Սրբուհի Մեյրեմգուլիյանից:

Մասնակի տողատումը կազմողինն է:

Սույն տարբերակը բաղադրված է № 277 ընդարձակ աղոթքի հայերեն և թուրքերեն մոտիվներից:

279. Խորագրված է «Աղօթք ի ժամու պառկելոյ»:

Աղոթքի վերջից կցված էր հետևյալ չափածո քառատող անեծքը, որը բանավոր ավանդության մեջ տարածված է որպես զավեշտ և աղոթքի ավարտուն բնագրի հետ առնչություն չունի.

Անիծեն, անիծեն՝ իրանաս,

Ամենն ցավուս տիրանաս,

Քանի ծովը փրփրի,

Դուն ալ հետը քրքրիս:

Այս անեծքին բանահավաք Կ. Գաբրիկյանը տվել է հետևյալ ծանուցումը. «Թուրք տղաք հայ տղոց կարդալ ստիպելու առթիվ անիծախառն ընթերցումների մեկ վառնիանքը» (էջ 503): Այսինքն՝ երբ թուրք տղաները իրենց հայ հասակակիցներին ստիպել են թուրքերեն կարդալ, վերջիններս այս անեծքով են սկսել ընթերցանությունը, որպես զավեշտ ու արհամարհանք իրենց ստիպողների նկատմամբ, որոնց համար անհասկանալի է եղել հայերենը: Լեզվական այս յուրօրինակ «ծածկաբանությունը»

տարածված երևույթ է բանավոր ավանդության մեջ, հատկապես էթնիկական հակադրությունների դեպքում:

Աղոթքի մի քանի բառեր ու արտահայտություններ անհասկանալի են եղել անգամ բանահավաքին, որը դրանց կողքին հարցականով դրել է իր ենթադրած իմաստները. յիսուս (ուսիս ?), աջքն ու բազմիս (աջն ու բազկիս ?), բերդս ու բարիս (բերնիս ու սնարիս ?) իեռչ մեկն էլան կախադնորիս (ոչ մեկն էլան ... ??), իսկ կախադնորիս բառի համար նույնիսկ ենթադրելի իմաստ չի գտել:

Բացառությամբ բերդս ու բարիս կապակցությունից, բանահավաքի մյուս հավանական բացատրություններն ընդունելի են: Բերդս ու բարիս ըստ երևույթին «բերդ ու պարիսպ» բառակապակցությունն է, որ վերագրվել է սուրբ խաչերին (հմմտ. № 275 աղոթքի Հիսուս՝ բերդ, Քրիստոս՝ պարիսպ զուգանման արտահայտությունը):

Անհասկանալի է մնում **կախադնորիս** բառը, որը գուցե թե «կախարդել» բառի աղավաղումն է: Նման նշանակությունը մասամբ արդարացվում է աղոթքի համատեքստի ընդհանուր իմաստով: Պաշտպան սրբությունների թվարկմանը հաջորդող «ոչ մեկն էլան (իմա՝ չար ոգիները) կախարդելու գիս», այսինքն՝ այդքան պաշտպաններից հետո ոչ ոք չհամարձակվեց ինձ կախարդել (չար իմաստով):

Աղոթքը բաղադրված է երեք տարբեր աղոթքների հարակցումից. առաջին հնգտողյա հատվածը սույն աղոթաշարին բնորոշ տարբերակ է (տե՛ս նախորդ և հաջորդ աղոթքները), երկրորդը «Ելեք տեսեք ով կգա» սկզբնատողով երեք ծիավորների տարածված մոտիվով աղոթքն է՝ տարբեր առիթներով ասվող, և երրորդը սույն աղոթաշարին և «գլուխս դրի բարձին» սկզբնատողով հաջորդ տարբերակաշարին բնորոշ մոտիվների համադրմամբ ստեղծված աղոթք է՝ հոգու և մարմնի անվտանգության ապահովման ցանկությամբ (հմմտ. № 294-304 աղոթքները):

Տարբեր աղոթքների հարակցումից էլ առաջ է եկել սույն աղոթքի երկվական բնույթը՝ հմայական (հմմտ. 13-15-րդ տողերը) և աղերսական:

Ահա ես մտա գերեզման տողով արտահայտված է ժողովրդական այն հավատալիքը, ըստ որի քունը ժամանակավոր մահ է գիտակցվել, իսկ անկողինը՝ գերեզման: Ուստի, ըստ աղոթքի, քնողը իր հոգին ու մարմինը երեկոյան ի պահ է հանձնում աստծոն ու հրեշտակներին, մինչև առավոտյան բարի լույսի ծագումը:

Այս հավատալիքային մոտիվներն առավել մանրամասնորեն են դրսևորված քնի հաջորդ աղոթքներում (տե՛ս № 283ա, բ):

280. Խորագրված է «Աղոթք երեկոյան»:

Մասնակի տողատումը կազմողինն է:

Բնույթով հմայական աղոթք է՝ բանադրական բանաձևումներով:

Իմ բուրբուս ցագի փուշով պատին, այսինքն՝ աղոթողի շուրջը ցանկապատի փշով պատել, ցանկապատել և նրան դարձնել ապահով ու անվտանգ: Փուշն իր ծակող, խոցող հատկանիշի պատճառով, ըստ ժողովրդական հավատալիքի՝ ունի չարահալած հատկություն և գիտակցվել է չարից պահպանվելու, ապահովվելու հմայական միջոց:

Հիսուս Նազովրեցի, չար հրեաց թագավոր, նկատի են առնված ավետարաններում քանիցս հիշատակվող Քրիստոսի Դավիթ թագավորի տոհմից սերվելու, երկրպագող մոզերից, Պիղատոս Պոնտացուց, դատապարտող քահանայապետե-

րից ու ամբոխից նրան լուրջ կամ ծաղրանքով տրվող «արքայ Յրեից» կամ «թագաւոր Յրեից» տիտղոսները:

281. Խորագրված է «Քնելու աղոթք»:

Մասնակի տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքի հիմնական նպատակը չար սատանաների խաբկանքից պաշտպանվելն է՝ արտահայտված վերջին երկտողում, որ բանավոր ավանդության մեջ կոչվում է սատանախաբություն (իմա՝ գիշերախաբություն, երազախաբություն): Ըստ ժողովրդական հավատալիքի՝ չար ոգիները (սատանաներ) կանացի կերպարանքով երազներում այցելում են մարդկանց, կենակցում նրանց հետ և անգամ զավակ ունենում: Այդ հավատալիքը վկայված է տակավին 5-րդ դարից՝ Եզնիկի մոտ [Ի]: Ուստի տարփալից երազները համարվել են գիշերային չար ոգիների ներգործության արդյունք, գիտակցվել են մեծ մեղք, որի դեմ էլ ուղղված է աղոթքը [տե՛ս Արեղյան 1975, 35-36]:

282. Խորագիր չունի: Դրված է «Աղոթքներ» ընդհանուր խորագրի տակ:

Գրանված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի արշավախմբի կողմից:

283ա. Խորագրված է «Անկողին մտնելիս»:

Այս և հաջորդ տարբերակում (տե՛ս) առավել հստակ է արտահայտված քունը ժամանակավոր մահ, անկողինը՝ գերեզման, մարմինը՝ անկողնին, իսկ հոգին հոգեառ Գաբրիել հրեշտակին ժամանակավորապես ավանդելու ժողովրդական հավատալիքը:

Տե՛ս № 279 ծանոթագրությունը:

283բ. Խորագրված է «Քնելիս ասվող աղոթք»:

Տե՛ս № 279, 283ա ծանոթագրությունները:

Այս երկու տարբերակներն էլ աղերսական բնույթի քրիստոնեական աղոթքներ են, ժողովրդական հավատալիքների վրա ձևավորված:

284ա. Խորագիր չունի:

Աղերսական բնույթի քնելու աղոթք է:

284բ. Խորագրված է «Քնի աղոթք»:

Գրանված է 1938 թ., Վարդ Բդոյանի կողմից:

285. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Արտաշես Բարսեղյան, Ե. Լալայանի 1915-16 թթ. խմբարշավի նյութերից:

Ութ սյունը խորհրդանշում է անասանության գաղափարը, տվյալ դեպքում՝ քրիստոնեական հավատի անասանությունը որպես չար ոգիներից պաշտպանվելու միջոց, որ երևում է քրիստոնեական սրբությունների հետագա թվարկումից (խաչ, Ավետարան, Գաբրիելական փող, Աստվածածնի բութ):

Գաբրիելական փողը, ըստ քրիստոնեական վախճանաբանության՝ Աշխարհի

վախճանին և հոգիների վերջին դատաստանին Գաբրիել հրեշտակի կողմից մեռելների համընդհանուր հարությունն ավետելու երաժշտական գործիքն է:

Նույն վախճանաբանության գաղափարն է արտահայտված աղոթքի վերջին տողում (*Չուր Քրիստոս գա դատաստան*), որով աղոթողը ցանկանում է հավիտենապես՝ մինչև հոգիների վերջին դատաստանը, իր հոգին անձեռնմխելի պահել չարի ներգործությունից:

286. Խորագիր չունի:

Գրառված է 1936 թ., Գառնիի ենթաշրջանի Քարփիչլի գյուղում, Վանի Անձակ գյուղի նախկին բնակիչ, 45-ամյա Ստեփանյան Նազոյից:

Բանահավաք՝ Գեղամ Թարվերդյան:

Մազտ ի պարիս ի տեղիս, հավանաբար՝ մազերդ պարիսպ լինեն անկողնիս (տեղիս) շուրջը, որ խնդրում է աղոթողը Աստվածածնին՝ իր անվտանգությունն ապահովելու նպատակով:

287. Խորագրված է «Օրոր»:

Վերնագրի տակ ծանուցված է. «Պզտիկը քնացուցած ատեն, թե չարը քնացնելու, թե տունը գողե պահելու համար»:

Գրառված է 1899 թ. փետրվարի 2-ին՝ Տարենտեում, բանահավաք՝ Սկրտիչ Ա. Թուրյան:

Քնի հմայական աղոթք է, որը ասվել է մոր կողմից երեխային քնեցնելիս իբրև օրորոցային: Միակ հավելումը աղոթքին՝ վերջին կրկնակ տողն է, բնորոշ օրորոցային երգերին:

Փաճան, հավանաբար **փանջարա** (պատուհան) բառի բարբառային սեղմ ձևն է:

288ա. Խորագրված է «Քնելիս»:

Բանասաց՝ Շահինյան Անուտկա, ծնվ. 1892 թ., Աշոցքի Ղազանչի գյուղում:

Բանահավաք՝ Վարդ Բոդյան, գրառված է 1947 թ., Ջավախքի Ուչմանա գյուղում:

Քսանուչորս տուն Ներսեսին, նկատի է առնվել Ներսես Շնորհալու «Յաւատով խոստովանիմ» 24 բանաստեղծական տներից բաղկացած հանրահայտ աղոթքը, որ սովորաբար ասվում է երեկոյան՝ չարից պահպանվելու նպատակով:

Յոռնա սուրբ էկեղեցին աղոթքում վկայակոչված է որպես քրիստոնեական կարևոր սրբություն: Այն վկայում է աղոթքը կաթոլիկ հայերի միջավայրում տարածված լինելու մասին, մանավանդ որ թե՛ Ջավախքի Ուչմանա գյուղը և թե՛ բանասացի ծննդավայր Աշոցքի Ղազանչին բնակեցված են կաթոլիկ հայերով:

288բ. Խորագրված է «Երեկոյան աղոթք»: Գրառված է 40-ամյա Քուշկյան Սեդայից, 1970 թ.:

Տե՛ս № 288ա ծանոթագրությունը:

289. Խորագիր չունի:

Այս, ինչպես նաև քնելու աղոթքներում առհասարակ, հաճախադեպ են սուրբ անձանց փիլոնի և գավազանի մոտիվները, առաջինն իբրև ծածկելու, պատսպարե-

լու, երկրորդը՝ դուռը փակելու, գոցելու հմայական միջոցներ:

290. Խորագիր չունի:

Այստեղ քրիստոնեական եկեղեցու նշանավոր հայր **Յովհան Ոսկեբերանը** (տե՛ս № 146 իբ ծանոթագրությունը) դարձել է չարին կապող և կախարհող:

Կապքի հմայական ցանկությունն արտահայտվել է աղոթքի սկզբում (որ, սովորաբար, վերջում է դրվում) և նպատակը դարձրել անմիջական:

291. Խորագրված է ԷԱԺՁ «Երեկոյան աղոթք», ՅԱԲԱ «Յառոց պառավ կնկան աղոթք»:

Մասնակի տողատուները կազմողինն է:

Յոթ (փխմ. չորս, տե՛ս № 292 աղոթքը) գլուխ ավետարան, ութ գլուխ սաղմոսարան, տասներկու փոխ շարական, ի հայ քրիստոնեական եկեղեցու ժամասացության ծիսական կանոններից են, որոնք որպես քրիստոնեական սրբություններ հավասար են դասվել անձնավորված պահապան խաչին (= հրեշտակ) և Տիրամորը, որոնցից քնողը խնդրում է պահպանություն և հովանավորություն:

Աղոթքի 6-8 տողերը հմայական առանձին բանածև է՝ շան հարձակումից պահպանվելու ժամանակ ասվող (տե՛ս № 177գ, դ աղոթքը և ծանոթագրությունը):

Խերվան տընդառաջ, ի հերվա (անցյալ տարվա) տեառնընդառաջի տոնը, որին պատվական խաչին զուգահեռ, իբրև սրբության դիմում է աղոթողը:

292. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Գ. Թարվերդյան, գրառված է 1936 թ.:

Բանասաց՝ Գասպարյան Ա.:

Յայտնի սրբերից բացի (ս. Սարգիս, ս. Գևորգ) թվարկվում են նաև Վասպուրականի տեղական սրբությունները (Շաղբաբ գյուղի Կարմիր ավետարան, Կենդանանից գյուղի քոչահան, Ջանիմանենց ավետարան), որոնք տեղացիների միջավայրում վայելել են արժանի հեղինակություն:

Կիրակնուտի հրեշտակի անվան հիշատակությունը վկայում է աղոթքի երեկոյան ասվելու մասին:

293. Խորագրված է «Իրկվան աղոթք»:

Սաղմոսների կանոնների և շարականների կարգի թվերը շփոթվել են, տե՛ս № 291 ծանոթագրությունը:

Ըստ բանահավաք Մ. Դանիելյանի ծանուցման՝ **Ատոր, Կատոր, Կաթնատոր,** Քրիստոսի խաչելության երեք բևեռների անուններն են, որոնցից, իբրև սրբությունների, պահպանություն և օգնություն է խնդրում աղոթողը:

294. Խորագրված է «Դիարբեքիրցի կիներուն աղոթքը»:

Վերնագրի տակ ծանուցված է. «Գիշերները քնանալու ատեն կսեն»:

Քնելիս ասվող այս և հաջորդ աղոթքները գլուխը բարձին դնելու, հոգին աստծոն ավանդելու, անկողինը գերեզման համարելու մոտիվներով համախմբվում են քունը ժամանակավոր մահ ըմբռնելու հավատալիքի շուրջը, իր տարբեր մանրամասներով (տե՛ս 279 ծանոթագրությունը):

Ներկա աղոթքում քնողը հոգին աստծոն հանձնելուց հետո դիմում է բարի հրեշտակին՝ պահպանելու իր հոգին ու մարմինը, որպեսզի դրանք չենթարկվեն սատանայական գայթակղությանը՝ սատանախաբությանը (տե՛ս № 281 ծանոթագրությունը):

295. Խորագրված է «Քնելիս»:

Տե՛ս № № 288ա և 294 ծանոթագրությունները:

296. Խորագրված է «Անկողին մտնելիս»:

Քանի որ քունը մահ է գիտակցվել, ուստի աղոթողը մտահոգված է հոգու փրկությամբ, քաջալերելով վերջինիս չվախենալ, քանզի այն ենթարկված է քրիստոնեական եկեղեցու կնքման ու օծման արարողություններին, հոգեպես մաքրագործված է և չարիքի ենթակա չէ:

Տե՛ս № 279 ծանոթագրությունը:

297. Խորագրված են ՋԲ «Քնից գարթնելիս», ՅԱԲԱ «Քուն մտնելու աղոթք»:

Վերատողատունը կազմողինն է:

Տե՛ս №№ 279 և 294 ծանոթագրությունները:

Վերջին երկտողում արտահայտված է քնողի այն մտահոգությունը, որ եթե քնելիս ինքը հանկարծ մահանա, ապա թող Աստվածածնի գրկում ավանդի հոգին, այսինքն՝ ապահովի իր հոգու փրկությունը: Այդ մտահոգության պատճառը հիմնավորված է: ՅԱԲԱ տարբերակի 2-րդ տողում՝ **անխոսել, անխոստովանել**, որ նշանակում է, թե ինքը քնելիս (= ժամանակավորապես մեռնելիս) չի ապահովել բարեպաշտ քրիստոնյային պարտադիր մահվանից առաջ մեղքերը խոստովանելու և թողություն հայցելու ծիսական խորհրդի կատարումը՝ հոգու փրկությունն ապահովելու նպատակով:

298. Խորագրված է «Գիշերվա աղոթք»:

Բանահավաք՝ Տիգրան Վարդանյան:

Տե՛ս №№ 279, 294, 297 ծանոթագրությունները:

299. Խորագրված են ԹՄԿ «Աղոթք», ԱՅ «Քնելիս ասվող աղոթք»:

Տե՛ս №№ 279, 294, 297 ծանոթագրությունները:

Աղոթքի 2-4 տողերն սկսվում են **ան՞** ժխտականով, որը հանգիստության հնչյունական կրկնություններով տարբեր տողեր ու բառեր միավորելուց բացի, իմաստաբանորեն ևս միավորում է քնի ու մահվան հետ կապված հավատալիքների իմաստային տարբերությունները (անխոսել, անխոստովանել, անմահ մեռնել, անգերեզման թաղվել):

300. Խորագրված է «Անկողին մտնելիս»:

Տե՛ս № № 279, 294, 297 ծանոթագրությունները:

Տարին կորթ՞կորթը խաչեցին, նկատի է առնվել Քրիստոսին Գողգոթա լեռան վրա խաչելը: Կորթ՞կորթը եթե Գողգոթա անվան աղավաղումը չէ, ապա կոշտ, խոպան, պինդ իմաստն ունի, որ նույնական է լեռան անվար, կոշտ ու անմշակ մակերեսին:

Աղոթողը խնդրում է Քրիստոսի խաչափայտից մասն ունենալ, իբրև սրբազան ու պահպանիչ մասունք, անդրաշխարհի գնալու համար:

Վերջին երկտողում երկու կանգուն շալով ու ամամաթով նկատի է առնվել մեռյալի պատանքն ու հոգին, վերջինս աստծոն ավանդ տալու (= հոգին ավանդել) իմաստով:

301. Խորագրված է «Քնելիս ասվող աղոթք»:

Տե՛ս № № 279, 294, 297 ծանոթագրությունները:

302. Խորագրված է «Աղոթք քնելուց առաջ»:

Բանասաց՝ Անանիկյան Փառանձեն, ծնվ. 1874թ.:

Բանահավաք՝ Մարիետա Մարաբյան, գրառման տարեթիվն անհայտ:

Տե՛ս №№ 279, 294, 297 ծանոթագրությունները:

303. Խորագրված է «Քնելու աղոթք»:

Գրառված է տարբեր տարիների, քույր ու եղբայրներ տարբեր բանասացներից, որոնց բանավոր աղբյուրը նույնն է եղել, իրենց մայրը: 1. Հարությունյան Անանիկ, ծնվ. 1909 թ., լսել է մորից՝ Հռիփսիմե Հարությունյանից (ծնվ. 1888 թ.), գրառված է 1969 թ. Երևանում: 2. Հարությունյան Սերվենիկ, ծնվ. 1912 թ., գրառված է 1977 թ. Լեւնինականում: 3. Հարությունյան Բարդուղիմեոս, ծնվ. 1906 թ., գրառված է 1993 թ. Երևանում: Երեք գրառումներն էլ նույնական են, առկա են միայն աննշան տարբերակումներ:

Միակ նշանակալից տարբերակումը նախավերջին տողում երկրորդ բանասացի կողմից «չեն մտածի» փոխարեն ասված է «մտածեն»:

Տե՛ս №№ 279, 294, 297 ծանոթագրությունները:

10-րդ տողից սույն աղոթքին է հարակցվել ճրագը մարելիս ասվող «Հանգավ ճրագ, անցավ չար» սկզբնատողով աղոթքը, զարգացած երդմնեցման բանաձևով և վախճանաբանական մոտիվներով: Վերջիններս, ըստ քրիստոնեական պատկերացման, չորսն են. մահ, հոգիների դատաստան և հոգիների վերջնական հանգրվանները՝ դժոխք և դրախտ: «Չեն մտածի» բառերով աղոթողն, իբրև մեղավորի, իր զղջումն է արտահայտում կենդանության օրոք վախճանաբանական այդ չորս իրողությունների նկատմամբ անուշադիր լինելու համար:

304. Խորագրված է «Միայնակ քնողների աղոթք»:

Տողատումը կազմողինն է:

Տե՛ս №№ 279, 294, 297 ծանոթագրությունները:

305. Խորագրված է «Աղոթք գիշերը պառկելու ատեն»:

Տե՛ս №№ 279, 294, 297 ծանոթագրությունները:

306. Խորագրված է «Գիշերվան աղոթք»:

Տե՛ս №№ 279, 294, 297 ծանոթագրությունները:

307. Խորագիր չունի:

Տե՛ս №№ 279, 294, 297 ժանոթագրությունները:

308. Խորագիր չունի:

«Մայրիկ» կոչականով նկատի է առնվել Աստվածամայրը, քույրիկով՝ սրբուհիները, եղբայր հրեշտակով՝ պահապան հրեշտակը, որոնց իր հոգին ավանդ է հանձնում աղոթողը մինչև լուսաբաց, այսինքն՝ մինչև ժամանակավոր մահվան ավարտը (հմմտ. № 279 աղոթքի վերջին յոթտողյա հատվածը):

309ա. Խորագիր չունի:

Տ. Նավասարդյանի արխիվում դրված է «Երգեր» ընդհանուր խորագրի տակ:

Կազմված է տարբեր աղոթքների և կրոնական մոտիվների հարակցումով (հմմտ. լուսաբացի, ս. Սարգսի աղոթքների համապատասխան մոտիվները): «Երգնքի դմիրը բաց է», «Առուտեհան ժամն է բարին» տողերը վկայում են սույն աղոթքի առավոտյան ասվելու մասին: Այսուհանդերձ, աղոթքը տիպաբանորեն հարում է հաջորդ 309բ տարբերակին և հաջորդող մյուս աղոթքներին, ուստի և դրվում է դրանց շարքում:

Հայրան Օսեփ,¹ նորկտակարանյան Հայր Հովսեփն է, Հիսուսի հայրն ու Մարիամի ամուսինը, որին դիմում է աղոթողը:

309բ. Խորագրված է «Աղոթք»:

Նկատի է առնվել Քրիստոսի խաչելությունը և Տիրամոր ողբը: Աղոթքի վերջին երեք տողերը յուրատեսակ ժանոթություն են աղոթքի կիրառման ժամանակի և նպատակի մասին: Այդ ծանուցման հիման վրա աղոթքը զետեղվում է երեկոյան աղոթքների շարքում:

Անթանիոս (№ 311՝ **Ընտանոս**),² սուրբ **Անտոնիոսն** է, տե՛ս № 1(159)զ, ժանոթագրությունը:

310. Խորագրված է «Աղոթք պառավական»:

Մարիամի տաճարում քնելու մոտիվը, որ հանդես է գալիս քնելիս ասվող այլ աղոթքներում ևս (տե՛ս № 316, 324, 336, 337բ., 349ա¹ը), վկայում է նրա կիրառման ժամանակի մասին:

311. Խորագրված է «Հայ գեղջուկ մամի աղոթքը»:

Ընտանոս ³ տե՛ս № 309բ և № 1(159)զ ժանոթագրությունները:

Ալի, Վալի մուսուլմանական (այլադավան) անունները եթե Քրիստոսի մարմինը Պիղատոսից խնդրող, օծող և ժայռափոր գերեզմանում տեղադրող **Արիմաթացի Հովսեփի** մականվան աղավաղումը չեն, ապա, հավանաբար այլ գրույցներ են նկատի առնված:

312. Խորագրված է «Քնելիս»:

Գրառման վայրը, բանահավաքն ու բանասացը չեն նշված:

Աղոթքում դիմում է արվում Հայաստանում և լատինական աշխարհում գտնվող քրիստոնեական տարբեր սրբերի անուններով սրբավայրերին (հազարական, հազա-

րունեկ՝ տվյալ սրբավայրերի քանակն է նկատի առնված), խնդրելով՝ ըստ եկեղեցական ավանդության, նրանց գերեզմաններին իջած երկնային լույսի աստվածային զորությանն արժանացնեն նաև քնողի մարմինը, որպեսզի այն գիշերային խավարից ապահով մնա և կրկին վերակենդանանա (հմմտ. № 279 ծանոթագրությունը):

313. Խորագրված է «Գիշերվան աղոթք»:

Բանահավաք՝ Մ. Աղասյան:

Վերատողատու՝ Կազմողինն է:

Եթե **սառա** և **մարթա** բառերը սառել և մարթել (հնարել, հայթայթել, գործի դնել, ճարել) բայերի կատարյալի ձևերը չեն (բնագրում տրված են փոքրատառերով), ապա, հավանաբար, աստվածաշնչյան **Սառա** և **Մարթա** անուններն են, որոնք ըմբռնվել են իբրև մայրության խորհրդանիշեր: Բոլոր դեպքերում խոսքը գնում է ընկնելու, մեռնելու (իմա՝ քնելու) և հաջորդ օրը վերածնվելու, վերակենդանանալու (մոլորից ծնվելու) հավատալիքային իրողություններին:

Տե՛ս № 279 ծանոթագրությունը:

314. Խորագրված է «Անկողին մտնելիս»:

Ապաշխարական բնույթի քրիստոնեական աղոթք է՝ հիմնված քունը ժամանակավոր մահ ըմբռնելու ժողովրդական հավատալիքի վրա, որից էլ մահվանից առաջ աստծոց մեղքերի թողության և հովանավորության հայցումը:

Տե՛ս № 279 ծանոթագրությունը:

315. Խորագիր չունի:

Բնույթով քնելու աղոթք է և իր ապաշխարության, հոգու փրկության աղերսման մոտիվներով մերձենում է քնի նախորդ աղոթքներին:

316. Խորագիր չունեն:

Առաջին երկու աղբյուրների բանահավաքը Խաչ. Փորքշեյանն է: Տպագրում բանահավաքի հրատարակիչը հնչյունական որոշ բարբառայնացում է կատարել:

Հրատարակվում է ըստ արխիվային բնագրի:

Երրորդ աղբյուրի բանահավաքն է Հարություն դպիր Տեր՝ Հովհաննիսյան Սարոյանցը, գրառված է Սիմֆերոպոլում, 1881 թ.: Նրա տարբերակն ունի միայն 14-18 տողերը (մեկ տողի հավելումով), իբրև առանձին աղոթք:

16-րդ տողը վերատողատված է ըստ իմաստի:

Մարիամ Մաղթանի □ աստվածաշնչյան Մարիամ Մագթաղինացին է:

Աղոթքի առաջին վիպական մասում, փոքր-ինչ մթագնած, խոսքը գնում է Հովհաննես Մկրտչի մկրտչական քարոզի, Քրիստոսի աստվածային առաքելության խորհրդանշանային տեսիլքի և իր սպանության ու թաղման մասին:

Վերջին հնգտողյա հատվածը, որ վերաբերում է Մարիամ Մագթաղինացու պառկելու, Քրիստոսի ու նրա 12 առաքյալների հովանավորության մոտիվներին, սերում է Մարիամի կողմից գիշերով Քրիստոսի գերեզմանի հսկման, Քրիստոսի հարության, իր աշակերտներին հղած պատգամի ավետարանական լեզենդից [տե՛ս **Յովհաննես, Ի**] և վկայում է աղոթքը երեկոյան քնելիս ասվելու մասին:

317. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Գեղամ Թարվերդյան, գրառված է 1936թ.:

318. Խորագրված է «Աղոթք»:

Ուռնայու կալ, ՝ Հին կտակարանի Ոռնյա Հեբուսացու կալը, որ գնում է Դավիթ թագավորը և այնտեղ ս.գոհասեղան կանգնեցնում: Հետագայում նրա որդի Սողոմոնը այդ սրբավայրն ավելի է ընդարձակում և այնտեղ կառուցում Երուսաղեմի հռչակավոր տաճարը [ԹԱԳ. երկրորդ, ԻԹ]: Հայ ավանդության մեջ այդ կալում է կատարվելու աշխարհի վախճանին մեռելների ընդհանուր հարությունն ու հոգիների վերջին դատաստանը:

Ըստ երևույթին քնելու աղոթք է, որով, ըստ հավատալիքի, քունը մահ է գիտակցվել և անդրաշխարհում հոգու երկար ճամփորդություն, երբ մեռնողը մտահոգված է իր հոգևոր պաշարի՝ արդարության, բարիքի, բարեգործության բացակայության համար, որը նրանից պահանջվելու է հոգիների վերջին դատաստանին:

319ա. Խորագիր չունի: Դրված է «Սրբոց երգեր» շարքում:

Տե՛ս № 319բ ծանոթագրությունը:

319բ. Խորագրված է «Անկողին մտնելիս»:

Բնույթով և բովանդակությամբ կրոնական վիպերգ է Երուսաղեմի տաճարի կառուցման, հարդարման և տաճարում քնած Քրիստոսի բաղձանքի՝ Երուսաղեմի տաճարի գմբեթին խաչ տեսնելու և տեղը դրախտական անմահության խնկենի բուսնելու մասին: Այլ կերպ ասած՝ խոսքը վերաբերում է հրեական տաճարը քրիստոնեական պաշտամունքատեղիի վերածելու ժողովրդի կրոնական ըմբռնմանը: Քրիստոսի գիշերը քնելու և երազելու մոտիվը, իբրև համեմատության եզր, համադրվել է քնողի վիճակի հետ, և կրոնական վիպերգը ըմբռնվել է սրբազան բնագիր, վերածվել քնելիս ասվող յուրակերպ աղոթքի:

319գ. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Նիկ. Նիկողոսյան, գրառված է 1940 թթ.:

Տե՛ս № 319բ ծանոթագրությունը:

Վերջին երկտողի «անարատ լույսի» և «մահվան բարուրի» մոտիվներում նկատի են առնվել Քրիստոսի ծննդյան մասին աստվածային ավետումն ու մանուկ Քրիստոսի՝ Տիրամորը մահվան բարուրով (իմա՝ զոհաբերման նշան) երևալու տեսիլը:

320. Խորագրված է «Անկողին մտնելիս»:

Բանահավաք Ե. Լալայանի ծանուցմամբ՝ գրի է առել «հարյուր քսան տարեկան պառավից»:

Սկզբնատողով թեպետ տարբեր է նախորդ և հաջորդ աղոթքներից, որ, ի դեպ, բնորոշ է միջնադարյան հայրենների, (Ես գիշեր դուս էլա) մոտիվով, սակայն նույնանում է նախորդ 319բ տարբերակին (տե՛ս ծանոթագրությունը): Աղոթքի երկրորդ մասը (5-8 տողեր)՝ ծիրանագույն երկնքի (արշալույս) տաճարում որդուն գրկած աղոթող Աստվածամոր պատկերը բնորոշ է լուսաբացի աղոթքներին (հմնտ. № 354 ա-Պը), որ հարակցվել է սույն աղոթքի առաջին 4 տողերին:

321. Խորագիր չունի: Գրառված է 1960-ական թթ. սկզբներին, 55-ամյա հովիվ Ստեփանոս (Տեպուշ) Ղալաշյանից, որն այն սովորել էր Ջավախքի բնակիչներից:

Բանասացն այս աղոթքը ծննդկանի և այլ աղոթքների հետ միասին արտասանում էր իբրև մեկ ստեղծագործություն: Սա, ըստ էության, գիշերը քնելիս ասվող պահպանության աղոթք է:

322. Խորագիր չունի:

Բանահավաքը, բանասացն ու գրառման տարբերվող չեն նշված:

Չորինված է երկու տարբեր ստեղծագործությունների և մոտիվների հարակցմամբ: Առաջին ութ տողերը № 319ա-գ աղոթքների տարբերակն է, սակայն այլ մոտիվների զուգակցումով: Երուսաղեմը, իբրև քրիստոնեական սրբության կենտրոն, մտովի նույնացել է համահայկական կրոնական կենտրոն Էջմիածնի հետ՝ հռիփսիմյան երեք նշանավոր կույսերի (Շողակաթ, Յուսիսիմե, Գայանե) անուններով կառուցված վանքերով:

Չաջորդ տաս տողերը «Ութը մատով, երկու բթով» և «Ուսին, ուսին սուրբ կուսին» խառը սկզբնատողերով կապի աղոթքների (հմմտ. №№184ա, բ, 211ա) հարակցում է՝ դրանց բնորոշ մոտիվներով:

Ելնելով աղոթքի սկզբնամասի նախորդ աղոթքի հետ ունեցած ընդհանրությունից՝ այն պայմանականորեն տեղադրվում է քնի աղոթքների կիրառական խմբում:

323ա. Խորագրված է «Աղոթք պառավաց»:

Աղոթքում ներկայացված է աշխարհի վախճանի և վերջին դատաստանի տեսարանը, երբ Քրիստոսը երկրորդ անգամ է աշխարհ գալու, հնչելու է մեռելների հարության ազդանշանը՝ Գաբրիել հրեշտակի փողը, որին հաջորդելու է մեղավորներին արդարներից զատումն ու դժոխքի հավիտենական տանջանքներին դատապարտումը: Դրանից հետո, ըստ քրիստոնեական կատարածաբանության՝ աշխարհում իշխելու է հավերժական արդարությունը, որն աղոթքում արտահայտված է արդարության ծառի ծաղկման խորհրդանշական պատկերով:

Սա ևս կրոնական բովանդակությամբ վիպերգ է՝ վերածված աղոթքի:

Տե՛ս № 318 ծանոթագրությունը:

Մոտիվներով աղոթքների այս տարբերակաչարին է հարում «Եկեղեցի» խորագրով հետևյալ կրոնական վիպերգը, որը զետեղված էր «Սրբոց երգեր» ընդհանուր խորագրի տակ.

*Եկեղեցին կարմիր կեցին,
Քյարե տաճար կայնըցուցին,
Չորս պյուլոր անկյուն քյարեր
Խաչով, խնգյով դրոշմիցին:
Մեր Տերն էլավ ամպը խաղաց,
Էկավ նստավ աթոռ փառաց,
Աշակերտաց թամբեխ արաց,
Ուր խետ նստեն օրն փառաց:
Վով արդար էր՝ խույնզը խնգյաց,
Վով մեղավոր՝ դառնիկ իլաց,
Դառնիկ աղի արտասունքյով
Ուր չար մեղքեյր մեկեն լվաց:*

[ՎՍԱ, 65/4ան]

323բ. Խորագիր չունի:

Տե՛ս № 323ա ծանոթագրությունը:

Նախորդի համեմատ, այս տարբերակում ավելացել է Տիրամոր աղոթքի նպատակի մոտիվը՝ բոլոր հայ քրիստոնյաների մեղքերի թողության և դրախտին (կաթնաղբյուրը ժողովրդական պատկերացումներում դրախտային անմահության աղբյուրն է, իսկ լույս տաճարը՝ դրախտն ինքը) արժանացնելու ցանկությունը, որով աղոթքը ձեռք է բերել ազգային փրկության հայրենասիրական երանգ:

323գ. Խորագիր չունի: Դրված է «Սրբոց երգեր» շարքում:

Տե՛ս № 323ա ծանոթագրությունը: Հմմտ. նաև №№ 319 և 324 աղոթքների վերջաբանը:

324. Խորագրված է «Գիշերվան աղոթք»:

Սույն խորագրի պատճառով էլ «Մեր տերն եկավ ամպախաղաց» սկզբնատողով նախորդ և հետագա աղոթքները դրվում են գիշերվա (քնի) աղոթքների կիրառական խմբում, թեպետ նույն սկզբնատողով այլ աղոթքներ կիրառվել են նաև այլ նպատակներով (տե՛ս **աղոթքների սկզբնատողերի ցանկը**):

Աղոթքում, ըստ երևույթին, նկատի է առնվել Մարիամի անարատ հղացման և Քրիստոսին ծննդաբերելու մասին աստվածային ավետման ավետարանական լեզունդը, զարգացած որդու չարչարվելու և խաչվելու հետագա ճակատագրին վերաբերող երազային տեսիլով: Մոր տեսած զարհուրելի երազին աղոթքում հաջորդում է որդու՝ Քրիստոսի, մորն ուղղած մխիթարանքի խոսքը: Վերջին տողը հավանաբար աղոթողի ցանկության խոսքն է, որ բնագրում աղավաղվելով միացել է Քրիստոսի ուղղակի խոսքին:

325. Խորագիր չունի:

Գրառողը հավանաբար Արտաշես Բարսեղյանն է, գրառված է Ե. Լալայանի 1915-1916 թթ. կազմակերպած արշավախմբում:

Բնույթով հմայական կապքի աղոթք է՝ ուղղված չարին կալելու, կարկամեցնելու և վնասագերծելու նպատակին:

Տե՛ս № 324 ծանոթագրությունը:

326. Խորագրված է «Գիշերվան աղոթք - էկեսսե (եկեսցե)»:

Տողատունը կազմողինն է:

Տիպաբանորեն ժողովրդական աղերսական բնույթի աղոթք է, սկսվում է տերունական բանաձևով և ավարտվում «Հայր մերով» և խիստ մերձենում է կրոնական աղոթքներին: Ամբողջովին հագեցված է քրիստոնեական այլասիրությամբ և ժողովրդական անկեղծությամբ ու անմիջականությամբ: Աղոթքների այս տիպը հատկապես բնորոշ է լուսաբացի աղոթքներին (հմմտ. № 377, 390-395):

327. Խորագրված է «Երեկոյան աղոթք»:

Բանահավաքներ՝ Ս. Հարությունյան, Վ. Սահակյան, բանասաց՝ Մարտիրոսյան Ալմաստ, 90 տարեկան, գրառված է 1969 թ.:

Տողատունը կազմողինն է:

328ա. Խորագրված են ՀԱԲԱ, FFII: 1692, 03 «Պառկելիս», մնացած աղբյուրներում՝ «Օղջում»:

ՀԱԲԱ FFII:1692, 03 բանահավաքը Վ. Բոյանն է, գրառված է 1946 թ., բանասացը չի նշված:

ՀԱԲԱ FFII մնացած երկու տարբերակների բանահավաքն է Վարդ Բոյանը, բանասացը՝ Շահինյան Անուտկա, ծնվ. 1892 թ., գրառված են 1947 թ.:

ՀԲՆ I, բանասաց՝ Հարությունյան Վարդանուշ, ծնվ. 1907 թ., գրառված է Երևանում, 1959 թ.:

ՀԲՆ II, բանասաց՝ Հարությունյան Սերվենիկ, ծնվ. 1912 թ., գրառված է Լենինականում, 1977 թ.:

ՀԲՆ III, բանասաց՝ Կարապետյան Քրիստինե Մկրտչի, 46 տարեկան, գրառված է 1970 թ.:

Բոլոր բանասացները կաթոլիկ հայեր են, որ վկայում է նրանց միջավայրում աղոթքի տարածման մասին:

Այս տարբերակախմբից սկսած, հաջորդ բոլոր քնելիս ասվող աղոթքներն ուղղված են Տիրամորը՝ Մարիամ Աստվածածնին:

328բ. Խորագրված է «Աղոթք աստծու»:

Բանասացի, բանահավաքի անունները, գրառման վայրն ու տարեթիվը չեն նշված:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ վերջին տողը կրկնվում է երեք անգամ:

329ա. Խորագրված են ՀԲՆ I, II, III «Քնելու աղոթք», ՀԱԲԱ «Օղջում», ՋԲ «Քմից գարթնելիս», ԳԱԹ «Աստվածածին»:

ՀԲՆ I բանասաց՝ Հարությունյան Վարդանուշ, ծնվ. 1907 թ., գրառված է 1965 թ. Երևանում:

ՀԱԲԱ բանասաց՝ Լուսիկյան Հովսեփ, բանահավաք՝ Վ. Բոյան, գրառված է 1946 թ.:

ՀԲՆ II բանասաց՝ Նիկողոսյան Վարդանուշ, ծնվ. 1905 թ., գրառված է 1980 թ.:

ՀԲՆ III բանասաց՝ Արիգյան Մարիամ, 60 տարեկան, գրառված է 1970 թ.:

ԳԱԹ բանահավաք՝ Լևոն Մաքսուտյան, գրառված է 1881 թ.:

Քրիստոնեական բովանդակությամբ գովաբանական աղոթք է՝ ուղղված Մարիամ Աստվածածնին, որը հանդես է գալիս հոգով ու մարմնով լուսեղեն, իբրև լույսի կամար, որով, ըստ երևույթին, նկատի է առնվել արշալույսին լուսացող երկնականարը, մարմնավորված անարատ կույսի կերպարով (հմմտ. հնդկական Ուշաս՝ «արշալույս» կույսի հետ, տե՛ս նաև № 329 բ տարբերակը): Լուսեղեն Մարիամ կույսը աղոթքում իմաստություն պարգևող է և բարեգործության ու արդարության հովանավոր, հոգու փրկիչ:

329բ. Խորագրված է «Քնելու աղոթք»:

Քնելիս ասելու փաստն է վկայում աղոթքի վերջին երկտողը, ուր քունը գիտակցված է որպես մահ, անկողինը՝ գերեզման, վերմակը՝ հող:

Տե՛ս № 329ա ծանոթագրությունը:

329գ. Խորագրված է «Աստվածամոր աղոթք»:

Այս տարբերակում առավել է շեշտվել Աստվածամոր լուսեղեն կերպարի արդարության հատկանիշը և աղոթողի հոգին դրախտին արժանացնելու նրա գործառույթը:

Տե՛ս № 329ա ծանոթագրությունը:

330. Խորագրված է «Աստվածամար»:

ՀԱԲԱ, FBI բանահավաքն է Հարություն դպիր Տեր՝Յովհաննիսյան Սարոյանց, գրառված է 1881 թ.:

ՀԱԲԱ, FBIII բանահավաքն է Խաչ. Փորքշեյանը, գրառված է 1961 թ.: Նույնը հրատարակված է **Փորքշեյան 1971:**

Տիրամայրն այս աղոթքում հանդես է գալիս քրիստոնեական բուն պատկերացման համաձայն, իբրև մեղավորներին բարեխոս և մարդկանց հոգին սրբազան մեռուով օծող ու դրոշմող, ամենայն չարից ու փորձանքից զերծ պահող ծիսական դերով:

331. Խորագիր չունի:

Բանասացը, բանահավաքը, գրառման տարեթիվն ու վայրը չեն նշված:

332. Խորագիր չունի:

Բանահավաքներն են Արմենուհի և Հրաչյա Աճառյանները:

Տե՛ս № 330 ծանոթագրությունը:

333. Խորագիր չունի:

Գրառված է 1993 թ., Երևանում, Հարությունյան Բարդուղիմեոսից, 86 տարեկան. լսել է մանկության ժամանակ մորից` Հռիփսիմե Հարությունյանից: Ըստ բանասացի` աղոթքն ասվում է օրեկան 3 անգամ:

334. Խորագրված է «Աստվածածնի աղոթք»:

Աղոթքի առաջին ութ տողերը № 329ա, բ աղոթքի տարբերակն է, որը հաջորդ հինգ տողերում զարգացել է նոր մոտիվներով, կապված հանդերձյալ կյանքի հին ու նոր կրոնական պատկերացումների` դրախտի, Մազե կամուրջի և Քրիստոսի կողմից կատարվող վերջին դատաստանի հետ:

Տե՛ս № 329 ա, բ ծանոթագրությունները:

335. Խորագրված է «Աղոթք»:

Գրառված է 1983 թ. Լանջիկում, բանասաց` Մամիկոնյան Արաքսի, ծնվ. 1912 թ. Բաթումում, ապրել է Մաստարա գյուղում, հետագայում` Լանջիկում:

Բաղադրված է երեք տարբեր աղոթքների հատվածների հարակցումով (տե՛ս №№ 329ա, բ, 254ը, ժգ և այլուր):

336. Խորագրված է «Տիրամոր աղոթք»:

Բանահավաք` Տիգրան Վարդանյան:

Կազմված է երկու տարբեր աղոթքների հատվածների բաղադրվումով (տե՛ս №№ 324, 328ա-բ, 329ա-գ):

Առաջին վեց տողերը, որոնք նշված համարներում անկախ աղոթքներ են, Տիրամորն ուղղված ողջույնով նման են կաթոլիկական եկեղեցում խիստ սիրված ու տարածված «Ողջույն քեզ, Մարիամ» տերունական աղոթքին:

Երկրորդ մասում, որ սկսվում է Տիրամոր քնելու և արթնանալու մոտիվներով, վիպական սեղմ ձևերի մեջ ներկայացված են Մարիամի տեսիլքի, անարատ հղացման, Բեթղեհեմում Քրիստոսի ծննդի, բարուրման, յուղով օծման, Հորդանանում մկրտվելու, ձերբակալվելու, չարչարվելու, խաչվելու, իր մահով մարդկությանը փրկելու, հարության ավետարանական մոտիվները, որոնք եզրափակվում են Քրիստոսի դժոխք իջնելու, այն ավերելու և Ադամին ու Եվային ազատելու քրիստոնեական կատարածաբանության դրվագներով:

337ա. Խորագիր չունի:

Սույն հնգտողյա աղոթքը որոշ փոխաձևումներով հանդես է գալիս հաջորդ 337բ տարբերակում որպես աղոթքի առաջին մաս: Այստեղ Տիրամայրը որակված է իբրև չարահալած և չարից պահպանող սրբուհի:

337բ. Դրված է «Պառավաշունչ աղոթքներ» ընդհանուր խորագրի տակ:

Մասնակի տողատումը կազմողինն է:

Բաղադրված է չորս տարբեր աղոթքների կամ կրոնական վիպերգերի վիպական հատվածների հարակցումով (հմտտ. №№ 328 ա, բ, 329 ա, գ, 334, 335, 336 աղոթքների համապատասխան մոտիվների հետ): Տե՛ս նաև № 337ա ծանոթագրությունը:

Այդ տարբեր մասերը կապակցված են «Մայյամ մար, Աստվածամար» տողով կամ «Մայյամ մար» անվամբ, որոնք յուրօրինակ կրկնակի դեր են կատարում և երիցս կրկնվելով՝ ստեղծել են աղոթքի թույլ ամբողջություն:

338ա. Խորագրված է «Աստվածամոր աղոթք»:

Տողատումը կազմողինն է:

338բ. Խորագրված է «Աստվածամոր աղոթք»:

Տողատումը կազմողինն է:

338գ. Խորագիր չունի:

Բանահավաքներ՝ Արմենուհի և Հրաչյա Աճառյաններ:

339. Խորագրված է «Պառավական աղոթք»:

340. Խորագրված է «Աստվածամոր աղոթք»:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Սույն աղոթքը մանուկների համար է»:

341. Խորագիր չունի:

Երկու աղբյուրի բանահավաքը Խաչ.Փորքշեյանն է, գրառված է 1961 թ.: Վերատողատումը կազմողինն է:

342. Խորագրված է «Գիշերվան աղոթք»:

Մասնակի տողատունը կազմողինն է:

Բաղադրված է Տիրամորն ուղղված աղոթքների ու կրոնական երգերի տարբեր մոտիվներից ու մասերից:

Առաջին եռատողը սույն տարբերակաչարի սկզբնամասերին բնորոշ, Տիրամորն ուղղված պաղատանքի բանաձև է (հմմտ. №№ 338աՈՊ, 340): Հաջորդ քառատողը (4Պ7 տողեր), մեղավոր հոգու անդրաշխարհում երկար ու անհույս ճամփորդելու մոտիվներով, մերձենում է № 318 աղոթքի վերջին երկտողին (տե՛ս ծանոթագրությունը): 8-9 տողերը գրեթե նույնական են №№ 335, 337 բ աղոթքների ս. սեղանի մոտ Տիրամոր աղոթելու մոտիվներին, 10-12 տողերը` № 330 և մերձավոր տարբերակներում շարունակաբար կրկնվող Տիրամոր կուսության և լուսեղենության մոտիվներին, իսկ վերջին քառատողը` մեռնով օծվելու և չարից փրկվելու մոտիվներով, մերձենում է № 330 աղոթքի վերջին երկտողին:

343. Խորագրված է «Աստվածածնի աղոթք»:

Տե՛ս № 342 ծանոթագրությունը:

344. Խորագրված է «Չար աչքի աղոթք»:

Վերջինս տարբեր աղոթքների հարակցում է, որից անջատվում են առաջին 22 տողերը, իբրև Աստվածամորն ուղղված մեկ ամբողջական թեմա ներկայացնող աղոթք, որն իր տիպաբանական հատկանիշներով և մոտիվներով հարում է սույն աղոթաչարին:

345. Խորագրված է «Երեկոյան աղոթք»:

Գրառված է 1970 թ., բանասաց` Արիգյան Մարիամ Հովսեփի, 60 տարեկան, լսել է պապից` Նիկոյան Հակոբից:

Բանասացի վկայությամբ` աղոթքն ասվում է երեկոյան, անկողին մտնելիս, ամեն չարից հեռու մնալու համար:

Այստեղ գերեզմանը, ըստ հավատալիքի, խորհրդանշում է անկողինը` քունն իբրև ժամանակավոր մահ ըմբռնման համաձայն:

346. Խորագրված է «Անկողին մտնելիս»:

Աղոթքն ունի աղաչական պահպանական բնույթ և դրսևորում է քունը` մահ, անկողինը` գերեզման, արթնացումը` հարություն դիտելու ժողովրդական հավատալիքը:

347ա. Խորագրված է «Աղոթք պառավական»:

Այս և հաջորդ երկու տարբերակներն իրենց հիմնական մոտիվներով արտացոլված են №№ 330 և 342 աղոթքներում, իբրև բաղադրիչ տարրեր: Դրանցում ամենուրեք շեշտված է հոգու մաքրագործման և փրկության գաղափարը, որ վկայում է դրանք երեկոյան քնելիս ասվելու (ժամանակավորապես մահանալիս հոգու փրկության մտահոգության) մասին:

Տե՛ս № 342 ծանոթագրությունը:

347բ. Խորագրված է «Աստվածամոր աղոթք»:

Աղոթքի քննելիս ասվելու վկայություններից են «*հող վզիս*» և «*հոգիս քեզի էմանեթ (ավանդ)*» մոտիվները, որոնցով արտահայտվել է անկողինը՝ գերեզման, վերմակը՝ հող, քունը՝ մահ և հոգին ժամանակավորապես Տիրամորը ավանդ թողնելու հավատալիքը:

Տե՛ս № 347ա ծանոթագրությունը:

347գ. Խորագիր չունի:

Տե՛ս № 347ա ծանոթագրությունը:

348. Խորագրված է «Աղոթք ս. եկեղեցու մեջ»:

Տիրամորն ուղղված բարեխոսության ջերմեռանդ խնդրանք է, ուր նաև վկայակոչված են քրիստոնեական հավատում ու ծիսակարգում սրբագործված իրողությունները (ինը դաս հրեշտակ, Քրիստոսի լույս գերեզման, սուրբ պատարագ, անծանակ պսակ):

Աղոթքն, ըստ ծանուցման, ասվում է եկեղեցում: Պայմանականորեն այն գետեղվում է Աստվածամորն ուղղված երեկոյան աղոթաշարում:

349ա Խորագրված է «Գիշերվա աղոթք»:

Բանահավաքը, բանասացը, գրառման վայրն ու տարեթիվը չեն նշված:

Այսու սկսվում է Տիրամորն ուղղված քննելու աղոթքների մի տարբերակաշար, որը տիպաբանորեն ունի երկխոսական կառուցվածք, հետևյալ բովանդակությամբ. հարցում Աստվածածնին՝ նրա քնած, թե՞ արթուն լինելու մասին: Հետևում է պատասխանը իր տեսած զարհուրելի երազի և այնտեղ երևացած Քրիստոսի մկրտության, ձերբակալման, չարչարանքների, խաչելության մասին, որոնք եզրափակվում են, փոքր-ինչ աղավաղված ձևով, Քրիստոսի կողմից դժոխքի ավերման և կապված հոգիների արձակման կատարածաբանական մոտիվներով:

Սույն տարբերակը հիշյալ թեմայով կրոնական վիպերգ է, որ Տիրամոր քննելու և արթնանալու մոտիվի պատճառով կիրառվել է որպես քննելիս ասվող աղոթք:

Հայ բանավոր ավանդության մեջ կան համանման մոտիվներով կարճասույթ բանածևեր՝ ուղղված Տիրամորը, որոնք երբեմն ըմբռնվում են որպես աղոթք, սակայն բուն իմաստով աղոթք չեն, այլ Տիրամորն ու Քրիստոսի չարչարանքներին վերաբերող վիպական չափածո ասույթներ: Դրանցից են.

*ա. Աստվածածին,
ծոցովծածին,
Մանուկ օրթուն
Ջարդարեցին:*

[ԲԲԵ/Աշոցք-Ղազանջի]

*բ. Ածին, ածին, Աստվածածին,
Մանուկ տղին զարդարեցին,
Մազա կամուրջն ինի անցուցին,
Չոքեցուցին, լացուցին:*

*գ. Ածին, ածին, Աստվածածին,
Վրեն խաչին բւեռեցին,
Տարին քավարան ցուցուցին,
Արքայության դրան բացին,
Յոգիս էնտեղ ավանդեցին*

[ԵԱ, 58/Խտորջուր]

Աղոթքի սույն երկխոսական տիպաբանական խմբի տարբերակները, տարբեր մոտիվների հարակցումով առկա են նաև №№ 324, 336, 337 աղոթքներում:

349բ. Խորագիր չունի:

Բանահավաքներ՝ Արմենուհի և Հրաչյա Աճառյաններ: Նախորդ տարբերակի համեմատ, 10-րդ տողից աղոթքն ընդլայնվել է ավետարանական նոր մոտիվներով՝ Քրիստոսին խաչի վրա լեղի ու քացախ խմեցնելու և մանավանդ երկնքի խավարման, երկրաշարժի, ժայռերի պատառման վկայություններով [տե՛ս հատկապես **Մատթեոս, ԻԷ, 51, Ղուկաս, ԻԳ, 44-45**]:

Տե՛ս № 349ա,գ ծանոթագրությունները:

349գ. Խորագրված է «Քրիստոսի և մոր խոսակցությունը»:

Բանահավաքը, բանասացը, գրառման վայրն ու տարեթիվը չեն նշված: Բարբառային տարրերը վկայում են, որ այն պատկանում է թիֆլիսահայ բանահյուսությանը: Աղոթքում, հակառակ մյուս տարբերակների, մոր փոխարեն հանդես է գալիս Քրիստոսը, որը երազում տեսնում է իր գալիք տառապանքները և մխիթարում մորը:

Աղոթքի վերջում ծանուցված է. «Ով այս օրը երեք անգամ կրկնե 12 տարի շարունակ, նա իր մեղքերից կարդարանա, վերջին դատաստանին չի քննվի»: Սա պարզաբանումն է աղոթքի վերջին եռատողի բնագրային յուրօրինակ ծանուցման, որը կցվելով վիպական բնագրերին (հաճախ զուրկ աղոթքին բնորոշ հատկանիշներից), որոշարկում է դրանց ժանրային պատկանելությունը և հիշեցնում դրանց աղոթք լինելը: Յմնտ. №№349բ,դ,ե,է, 309, 317, 324 աղոթքների վերջին եզրափակիչ տողերը:

Տե՛ս № 349ա ծանոթագրությունը:

349դ. Խորագիր չունի:

Տիպով մերձենում է նախորդ տարբերակին. այստեղ ևս Քրիստոսն է պատմում իր չարչարանքների մասին:

Տե՛ս № 349ա,գ ծանոթագրությունները:

Թեմայով սույն աղոթաչառին է հարում հետևյալ կրոնական վիպերգը, դարձյալ նվիրված Քրիստոսի չարչարանքների ու խաչելության սոսկական նկարագրությանը, առանց երկխոսության: Այն ևս զիտակցվել և կատարվել է որպես աղոթք:

*Աղոթում էր պարտեզին,
Անդ բռնեցին .Յիսուսին,
Փուշ պսակ դրին գլոխ,
Բանձրացուցին Տեր խաչին,
Խաչի փայտով փայտեցին,
Իրեք բիրբով բիրբեցին.*

*Արտասվեցավ, տքնեցավ,
Լեղի քացխով հարբեցավ,
Գերեզմըններ բացվեցան.
Քան զմեռանել՝ ոչ մեղանչին:
[ԲԲԵ / Աշոցքի Դազանչի]*

Գրառված է Երևանում, 1993 թ.: Բանասաց՝ Հարությունյան Բարդուղիմեոս, 86 տարեկան, լսել է մանկության ժամանակ մորից՝ Հռիփսիմե Հարությունյանից:

349ե. Խորագրված է «Աղոթք»:

Բաղադրված է երկու տարբեր մասերի հարակցմամբ: Առաջին ութ տողերը սույն տարբերակիսմբի փոփոխակ է, առանց երկխոսության՝ վերածված պատմողական նկարագրության:

Հաջորդ վեց տողերը վիպական անկախ հատված է, որը թեմայի նույնության (Տիրամոր սրբայնացած կերպարն ու որդու խաչելության պատճառով մազափետված արտաքինը) հիմքի վրա բաղարկվել է աղոթքի առաջին հատվածին և զգալի չափով միասնականացել:

Տե՛ս №№ 349 ա, գ ծանոթագրությունները:

349զ. Խորագրված է «Դիարբեքիրցի կիներուն աղոթքը»:

Հովհան Ոսկեբերանին ուղղված սկզբի քառատողում ներկայացված են Քրիստոսի գալստյան ու քարոզի մոտիվները, որոնք, իբրև նախապատճառ, ձուլվել են աղոթքի բուն տիպում պատմվող Քրիստոսի ծերբակալման, չարչարման, մահվան ու թաղման մոտիվներին: Մարիամի երազային տեսիլքին փոխարինել է այլոց կողմից նրան որդու մասին բուն ճշմարտության հայտնումն ու զգուշացումը:

Սա, մասամբ նաև նախորդ տարբերակները, Քրիստոսի կյանքի ավետարանական պատմության բանաստեղծական համառոտ վերապատումներ են՝ վերածված քնի աղոթքի:

Տե՛ս № 349 ա ծանոթագրությունը:

349է. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Հայկ Սողոմոնյան, գրառված է հավանաբար 1950-60-ական թթ.:
Ութուն Ի Հուդային (Ութա), Քրիստոսին մատնող աշակերտը:

Տե՛ս № 349 ա, գ ծանոթագրությունները:

349ը. Խորագիր չունի:

Այս տարբերակում իսպառ բացակայում է Մարիամի տեսած երազի նախորդ տարբերակների բովանդակությունը: Այն փոխարինված է կրակ ընկնելու և չվառվելու, ճահիճը ընկնելու և չընկղմվելու, անդրաշխարհ գնալու և չկորչելու մոտիվներով, որոնք վերագրված են Մարիամին: Մինչդեռ աղոթքի համատիպ տարբերակներում դրանք աղոթողի ցանկություններն են (հմնտ. № 349 գ, է տարբերակների վերջնամասերի հետ): Աղոթողի բաղձանքը նույնացել է Մարիամի տեսլին և այն վերածել աղոթողի հոգու փրկության նպատակն արտահայտող հոգեբանական զուգահեռական անդամի:

350. Խորագրված է «Դիարբեքիրցի կիներուն աղոթքը»:

Բաղադրված է երեք տարբեր ստեղծագործությունների հարակցումով:

Առաջին 12-տողյա հատվածը Աստվածածնի գովերգ է, նրա տարբեր հատկանիշների և արարքների թվարկումով (միակ, որդին գրկին, ամենահաս, ողորմած, արդար, ճարտար դատավոր, մաքուր):

Երկրորդ հատվածը (13-16 տողեր), թեպետ ունի գովաբանական մոտիվներ, սակայն էությամբ աղոթք է, ունի խնդրական, աղերսական բնույթ, որի տարբերակները կիրառվում են որպես անկախ աղոթք (հմմտ. №№330, 332):

Երրորդ հատվածը (17-23 տողեր), որ տաղաչափությամբ տարբերվում է մախորդներից, դարձյալ խնդրական, աղերսական բնույթ ունի, բուն էությամբ աղոթք է և գալիս է լրացնելու մախորդ աղոթքային հատվածում արտահայտված ցանկությունները:

Աղոթքում արտացոլված են ժողովրդաքրիստոնեական մի շարք հավատալիքներ, կապված թե՛ Տիրամոր, թե՛ հանդերձյալ կյանքի պատկերացումների հետ:

Աստվածամայրը հանդես է գալիս որդին գրկին, ինչպես քրիստոնեական պատկերագրության մեջ, բարի է, ողորմած, ամենուրեք հասնող: Նա մասնակցում է հոգիների դատաստանին, իբրև ճարտար դատավոր (հմմտ. լուսաբացի (առավոտյան) աղոթքները): Դատավարության լարված պահին նա կարող է անգամ պատռել դատավորի մեղքերի գրանցման մատյանը (դաՖթար, հմմտ. հոգեառ գրողի դավթարի հետ), այսինքն՝ ներում շնորհել մեղավորին, միաժամանակ խիստ արդար է և պահանջկոտ, դատվողից պահանջում է նրա ապաշխարության աղոթքները, իբրև փրկության գրավական: Անդրաշխարհում դրախտի ճանապարհն ու բակը (դուռ) պատկերացվում են կանաչ բուսականությամբ ծածկված, որտեղ մուտքի իրավունք ունեն միայն արդարները: Աղոթքում խնդրվում է Տիրամորից իրենց երկրային թերի իմացությունները փոխարինել երկնային Աստվածային իմացություններով և ըստ այդմ էլ իրենց հոգիները դժոխքի դռնից հեռու տանել, ցույց տալ դրախտի մուտքը և բարի խորհուրդներով օգնել նրանց և արժանացնել իր աստվածային գթասիրտ ողորմածությանը:

Տիրամոր գովքի և նրա գործառույթների հիշատակության առումով ուշագրավ է միջնադարյան ախտարական աղբյուրներում հանդիպող հետևյալ աղոթքը՝ վերնագրված «Գովեստ սուրբ Աստուածածնին՝ ազատիչ յամենայն չարէ, յամենայն փորձանաց»:

*Ո՛վ ամենասրբուհի, պարծանք կուսութեամբ,
ճրագ պայծառ, քան զարեգակն.
Ո՛վ ջահափայլուն, քան զլուսինն.
Ո՛վ աթոռ քերորէից, բարձրագուն, քան գյերկինս.
Ո՛վ որովայնակրող մայր աստուածածնող,
Քև տուաւ փայտն անմահութեան,
Մի՛ մոռանար յուսացեալ ի քեզ,
Այլ պահեայ և ազատեայ յամենայն չարէ,
Ի ճանապարհէ, ի գողէ,
Ի սրէ, ի թրէ, ի գազանէ,
Ի կարկտէ, ի կայծակէ,
Ի չար հրեշտակէ,
Ի չարեաց դիւէ և ի մարդոց անիրաւէ,*

Տողատունը կազմողինն է:

Այս աղոթքում Տիրամայրը գովաբանվում է եկեղեցական բարձրաճ դարձվածներով և, միաժամանակ, կոնկրետ թվարկումներով հանդես է գալիս որպես ամեն տեսակ չարից, չարիքից ու փորձանքից մարդկանց ազատարար: Ժողովրդական աղոթքների հետ համեմատած՝ այստեղ Աստվածածնից սպասվող ակնկալիքները աշխարհիկ իրատեսական են, մինչդեռ ժողովրդականների մեծ մասում՝ հոգևոր, կրոնական: Սա, հավանաբար, պայմանավորված է ախտարային աղոթքների հմայական գործնական բնույթով և դրանց ոճաբանական կաղապարներով:

351. Խորագրված է «Երեկոյան աղոթք»:

Գրառված է 1973 թ., բանասաց՝ Անդրեասյան Մարիամ Ավետիսի, ծնված 1891 թ., Բասենի Իզվերան գյուղում:

Աղոթքում անձնավորված են Բարի իրիկունը, Բարի կիրակնուտը և Բարի Հիշտեքը, որոնք ժողովրդական հավատալիքներում հանդես են գալիս որպես բարի ոգիներ, հատկապես ծննդկաններին օգնող:

Հիշտեք □ հավանորեն «հիշատակ» բառի հապավումն է և վերաբերում է նախնիների հիշատակին [տես **Աթեոյան 1975**, 97-98]:

Աղոթքում անդրադարձվել են երկնքի ժողովրդական պատկերացումները՝ մերթ իբրև կապուտ գուլավոր, այսինքն՝ կապույտ լիճ ունեցող (հմմտ. երկնային ծով պատկերացման հետ), մերթ կապուտ չադրավոր՝ կապույտ վրանավոր, վրան, որն անսյուն ու անզերան կանգնած է մարդկանց գլխավերևում (այս պատկերացումն առկա է նաև հանելուկներում, հմմտ. երկնքի մասին ասվող հանելուկները) [**Հարությունյան 1965**, № 1գ, դ]:

352. Խորագրված է «Քնելու աղոթք»:

Գրառված է 1970 թ., բանասաց՝ Ջնդոյան Գրիգոր Ստեփանի, 47 տարեկան:

Սա, ըստ երևույթին, կանոնիկ աղոթք է կամ աղոթքի հատված:

Բ. ԱՌԱՎՈՏՅԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ (№№ 353 - 5 (400))

353. ԹՄԿ, ՀԱԲԱ, FFIII խորագիր չունեն, ՀԲՆ խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»: Վերջինս գրառված է 1973 թ., բանասաց՝ Անդրեասյան Մարիամ Ավետիսի, ծնված 1891 թ., Բասենի Իզվերան գյուղում:

ԹՄԿ և ՀԱԲԱ, FFVI զետեղված են մանկական երգերի և խաղերի բաժնում: Առաջին վեց տողերը բանավոր ավանդության մեջ երբեմն հանդես են գալիս իբրև անկախ մանկական երգ [հմմտ. **Գրիգորյան 1970**, №732]: Աղոթքն, ըստ այդմ, ասվել է մանուկների միջավայրում և արտացոլում է հոգիների դատաստանի հնագույն պատկերացումներ: Լուսաբացը դիտված է իբրև երկնային դարպասների բացում: Դարպասների առջև ոսկե գահույթին բազմած է Քրիստոսը, կողքին, ոսկե գրիչը ձեռ-

քին կանգնած է Գրիգոր Լուսավորիչը, իսկ մեծ ու փոքր գրագիրները հավանաբար արձանագրում են մեղավոր և արդար հոգիների դատման վճիռը, որն արձակում է Քրիստոսը: Սա հոգիների ամենօրյա դատաստանի պատկերն է, որ կատարվում է յուրաքանչյուր լուսաբացի, նախորդ օրվա ընթացքում մեռածների հոգիների նկատմամբ: Հավատալիքը հին է, նախաքրիստոնեական, առկա է նաև իրանական ավանդության մեջ, ուր արևելքում, երկնային դարպասների մոտ արևային Միթրայի և Ռաշն Արդարի կողմից կատարվում է հոգիների դատաստանը:

Հայոց մեջ, քրիստոնեության ազդեցությամբ Միթրային փոխարինել է Քրիստոսը, Ռաշն Արդարին՝ Գրիգոր Լուսավորիչը [հմմտ. Աբեղյան 1975, 24-25]:

Հոգիների դատաստանի այս պատկերացումն առկա է նաև հետևյալ ժողովրդական կրոնական երգում.

*Ճյուղն ի ծառին ծուռ մարդերաց,
Ազատավոր քեզ այս պարհին.
Երկնքի դուռը բացած է,
Ոսկե աթոռ թալած է,
Քյրիստոս վերեն նստած է,
Ոսկի կալամ բռնած է՝
Հըմեն մարդոց մեղքն կ'գրե:
Արդարներաց կուտա աջակողմյան փառքն ու պատիվ,
Դռան պանլիս արքավութնին.
Էրթան էնտեղ ուրախ էլնեն,
Փառք պատիվ տան Աստըծուն,
Վայելեն երկնից անվերջ երանություն:
Մեղավորացն է չարչարանք,
Դառնիկ հացը ու խղճմտանք.
Դժոխսոց հուրն կրակին,
Պիտի մաշի ինոնց խոզին:*

[ՎԱԱ, 78 / Վան]

354ա. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Գրառված է Լենինականում, 1977 թ., Աշոցքի Քոռաղբյուր գյուղի նախկին բնակիչ Հովսեփյան Մարգարիտից, որը մանկության ժամանակ լսել և սովորել է հայրենի գյուղի ասացողներից:

Աղոթքի վիպական հիմքն է կազմում, ըստ երևույթին, խորհրդավոր ընթրիքի ժամանակ Քրիստոսի այն հայտնությունը, թե իր աշակերտներից մեկը մատնելու է իրեն, որը շփոթ է առաջացնում աշակերտների մեջ:

Ավետարանական այս հանրահայտ միջադեպը բաղարկվել է լուսաբացին կատարվող հոգիների դատաստանի հին հավատալիքին՝ մեղավորների դատավարման և արդարների ուրախության մոտիվներով:

Տե՛ս № 353 ծանոթագրությունը:

354բ. Խորագրված է «Դուռը բանալիս»:

Բանահավաք՝ Վարդ Բդոյան, բանասաց՝ Շահինյան Անուտկա, ծնվ. 1892 թ., գրառված է 1947 թ.:

Աղոթքի այս և հաջորդ տարբերակներում երկնային արքայության դռների բացման (ինա՝ լուսաբացի) ժամանակ Քրիստոսին փոխարինում է մայրը՝ սուրբ կույս

Մարիամը, որը հին հավատալիքներով արշալույսի լուսեղեն մարմնավորումն է, նման հին հնդկական Ուշասին (= արշալույս), որ պատկերացվել է որպես անբիծ մարմնով երիտասարդ կույս (հմմտ. հայ. *սուրբ կույս անարատ* պատկերացման հետ): Տե՛ս քննչիս ասվող № 329ա աղոթքն ու ծանոթագրությունը:

354գ. Խորագրված է «Աղոթք արշալույսին»:

Տե՛ս № 354բ ծանոթագրությունը:

Այս տարբերակում արշալույսը մարմնավորող Մարիամ կույսն ամբողջապես ըմբռնված է քրիստոնեաբար: Նա նստած է երկնային սուրբ տաճարում ս. սեղանի մոտ և աստվածային խոսքերը բերանին՝ ջերմեռանդ աղոթում է: Այստեղ արտացոլված է երկինքը լուսեղեն տաճարի տեսքով ժողովրդական հին պատկերացումը [հմմտ. *Աբեղյան 1975, 29*]:

354դ. Փորքչեյան խորագիր չունի, ՀԱԲԱ խորագրված է «Աղոթք լուսու»:

ՀԱԲԱ բանահավաքն է Հարություն դպիր Տեր՝Ռովհաննիսյան Սարոյանցը, գրառված է 1881թ. Սիմֆերոպոլում:

Տե՛ս № 354բ, գ ծանոթագրությունները:

Վերջին երկտողը աղոթքի նպատակը բացահայտող յուրօրինակ ծանոթագրություն է՝ տաղաչափական կշռությով հարակցված ու մերված աղոթքի բնագրին: Նման ծանոթագրություններ առկա են նաև այլ աղոթքներում:

354ե. ԳԱԹ խորագրված է «Աստապատոցոց առավոտյան աղոթք», ՀԱԲԱ «Առավոտյան աղոթք»:

ԳԱԹ բանահավաքն է Մ. Աբեղյանը, գրառված է 1882թ. օգոստոսի 13օրին: ՀԱԲԱ բանահավաքը չի նշված, գրառված է 1890 թ.:

Տե՛ս № 354բ, գ, դ ծանոթագրությունները:

354զ. Խորագրված է «Աղոթք»:

Բանահավաք՝ Երվանդ Պեգազյան:

Տե՛ս № 354 բ, գ, դ ծանոթագրությունները:

Աղոթքի վերջից հավելվել են հետևյալ 5 տողերը, որոնք Տիրամորն ուղղված երեկոյան տարբեր աղոթքների մոտիվներ են (հմմտ. № 329ա և հտն.).

*Տուր ընծի իմացութեն,
Էրթամ կոճեմ բարութեն,
Տաս ընծի առքաութեն:
Կապեր ես լուսեղեն կամար,
Հոգիս պահեր եմ քեզի համար:*

354է. Խորագրված է «Քնից զարթնելիս»:

Տե՛ս № 354 բ, գ ծանոթագրությունները:

Աղոթքի 3-4-րդ տողերը նույն սկզբնատողերով հանրահայտ աղոթքներից են ներթափանցվել՝ Մարիամ Աստվածածնին առնչված լինելու պատճառով:

354դ. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Գ. Գեղամյան:

Տե՛ս №№ 354 ք, գ ծանոթագրությունները:

Աղոթքի վերջից հարակցված էր ծննդկանի հանրահայտ աղոթքի հետևյալ հինգտողյա հատվածը.

*Թաժա հացի հոտ եկավ,
Ելլինք աշինք ո՞վ եկավ.
Երեք պոզ ձիավոր եկավ.
Մեկն էր Չիսուս, մեկը՝ Քրիստոս,
Մյուսը՝ սուրբ Աստվածածին:*

Աղոթքի վերջին երկտողում արշալույսը խորհրդանշող Մարիամի աղոթքին հաջորդում է երկնային տաճարի դռները բացվելու և երկու կերոնների վառվելու պատկերը, որն, անշուշտ, դիցաբանական իմաստ ունի և ներկայացնում է լուսաբացն ու արևածագը:

355. Խորագրված է «Աղոթք՝ քնից զարթնելիս»:

Տե՛ս № 354ք, գ ծանոթագրությունները:

Սույն աղոթքում երևան է գալիս նաև երկնքի մեկ այլ առասպելական պատկերացումը՝ հրեղեն ծով, որով ներկայացվում է արշալույսին շառագունած երկինքը (հմմտ. *ծիրանի ծով* նույնիմաստ պատկերացման հետ), որն իր ուսերին է կրում արշալույսն անձնավորող Մարիամը: Նույն մտածողության արտահայտություն է նաև «լուս տաճարն» (= երկինք) ու Տիրամոր մարմնի ծիրանագույն երանգը (*ծիծն ու էրեսը վարդ ծիրանի*): Այս հնագույն պատկերացումներին զուգահեռ Տիրամայրը հանդես է գալիս իր բուն քրիստոնեական գործառույթով, իբրև բարեխոս խաչված որդու (=աստծո) առաջ՝ հանուն մարդկանց հոգևոր և մարմնական փրկության:

356. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Գրառված է 1972 թ., բանասաց՝ Քոչարյան Լևոն Ստեփանի, 75 տարեկան, ծնվել է Բասենի Թողեվերան գյուղում, լսել է հոր տատից՝ Աչո մամից:

Սույն աղոթքին կից, իբրև շարունակություն, ասվում է նաև «Յելեք տեսեք՝ ո՞վ կգա» սկզբնատողով ծննդկանի աղոթքը, որն անջատված և զետեղված է հիշյալ բաժնի աղոթքների շարքում:

Վերջին երկտողում, համեմատած համանման մոտիվների հետ, կատարվել է Տիրամոր և աղոթողի գործառույթների փոխատեղում և աղավաղում:

Այս աղոթքում ևս դրսևորվել է երկնքի *ծիրանի ծով* հին առասպելաբանական պատկերացումը:

Տե՛ս № 354 ք, գ ծանոթագրությունները:

357. Խորագիր չունի:

Լուսաբացի աղոթքի ավանդական մասին հարակցվել են Դովսեփի և Մարիամի ավետման, Քրիստոսի ծննդյան և մկրտության ավետարանական մոտիվները, որոնք հանդես են գալիս Տիրամորն ուղղված երեկոյան աղոթքներում (տե՛ս № 328ա, ք) և

այլ ծիսերգերում ևս: Մասամբ աղճատված է աղոթքի 5-րդ տողը՝ «Օրեն իրեք տարվա գիշեր»: Խոսքը վերաբերում է աղոթքը ասվելու պարբերությանը (հմմտ. սույն աղոթաշարի համանման իմաստներ արտահայտող «Վեվ օր իրեք պերան աղոթք կենե», «Ով որ հիշեց երեք բերան», «Վով որ ասե իրեք պերան» տողերի հետ):

Օրեն բուն իմաստով նշանակում է «օրական», բայց, այստեղ այն, հավանաբար, երկու տարբեր՝ անձնական և ցուցական դերանունների *որ* (բրբռ. *ով*) էն միացումն է:

Գիշեր ոչ թե գիշերն է, այլ հիշել բայի պայմանական եղանակածը՝ *զը հիշեր*, հոյի սղունով (հմմտ. հաջորդ տողի «Մեղքը չհիշվեր» ժխտական ձևի հետ): Տարվա բառն այս համատեքստում տարի բառի սեռականը չէ, որ անիմաստ կլիներ, այլ տաբրա բառն է՝ «անգամ» նշանակությամբ (տե՛ս № 420 ծանոթագրությունը), որ հանդիպում է Կեսարիայի բարբառում: Բոլոր դեպքերում այդ աղճատված տողը հաջորդ տողի հետ հետևյալ իմաստն ունի. որ [ով] էն [աղոթքը] երեք անգամ կհիշի, [նրա] մեղքը չի հիշվի դատաստանին:

Սուրբ Օհանը ավետարանյան Յովհաննես Սկրտիչն է, որի մակդիրներից մեկն է *կարապետ* և հայ ավանդության մեջ նա առավել սիրված ու տարածված է հենց այդ անունով՝ սուրբ Կարապետ:

Այս անվան հիշատակության պատճառով սույն աղոթքի վերջից հարակցվել էին Մշո Սուրբ Կարապետի վանքին ու հենց իրեն՝ սրբին նվիրված հանրահայտ երգի հետևյալ երեք տողերը.

Սուրբ Կարապետ բանցր տեղ է,

Չորս բոլորը սար ու ճեղ է,

Մշու սուլթան սուրբ Կարապետ:

358. Խորագիր չունի:

Տե՛ս №№354բ, գ, դ ծանոթագրությունները:

Աղոթքին ներծուված վերջին վեցտողյա հատվածը, որ յուրօրինակ ծանոթագրության արժեք ունի, ձեռք է բերել հմայական բանադրանքի իմաստ և լուսաբացի աղոթքը վերածել է ջրից, հրից, վերջին դատաստանի մեղադրանքներից փրկելու, պահպանելու միջոցի:

359. Խորագրված է «Դիարբեքիրցի կիներուն աղոթքը»:

Այստեղ դարձյալ շեշտված է աստժո (Քրիստոսի) առաջ Տիրամոր բարեխոս լինելու գործառույթը, որ խտացված է ուղղակի խոսքով դրված եզրափակիչ քառյակում:

Դմմտ. № 356 աղոթքը և ծանոթագրությունը:

360. Խորագիր չունի:

Աղոթքի երրորդ տողն անդրադարձնում է արշալույսին շառագունած երկնքի հին ավանդական պատկերացումը՝ իբրև *ծիրանագույն ծովի*, որի հնագույն վկայությունն առկա է Վահագնի երգում (*երկնէր և ծովն ծիրանի*), հմմտ. № 355 աղոթքի հրեղեն ծովի հետ:

Աղոթքում արտահայտված է Տիրամոր մտահոգությունը ննջեցյալների հոգու փրկության համար, որ դարձյալ վկայում է լուսաբացը հոգիների ամենօրյա դատաստանին:

տան նկատելու հին հավատալիքը:

361. Խորագիր չունի:

Բաղադրված է երկու տարբեր՝ լուսաբացին կատարվող երկնային պատարագի և Մարիամի քնելու և զարհուրելի երազ տեսնելու մոտիվների հարակցումով և վերամշակումով: Մարիամի տեսած երազը՝ արյան և լուսեղեն փշե պսակի մոտիվներով, աղոթքում դարձել է նկարագրվող պատարագի իմաստային մեկնաբանությունը, իբրև Քրիստոսի չարչարանքին և զոհաբերմանը նվիրված սրբազան արարողության:

362. Խորագիր չունի: Բանահավաք՝ Գ. Թարվերոյան, գրառված է 1936 թ. Գառնիում, 55-ամյա Թորոսյան Նախշունից, ծագումով արևմտահայ՝ ականցի:

Ընդգծված է Քրիստոսի լույսի կենդանի անձնավորումը (*Քրիստոս՝ լուս կենդանին*) և Տիրամոր բարեգթությունը, սիրո և խաղաղության ցանկությունը ամբողջ աշխարհի մարդկության նկատմամբ:

363. Խորագիր չունի, դրված է «Աղոթքներ» շարքում:

Բանահավաք՝ Արտաշես Բարսեղյան:

364. Խորագրված է «Աղոթք արշալույսին»:

Բնագիրը փոքր-ինչ խաթարված է: **Տեր Ներսեսը** հավանաբար հայոց Ներսես Մեծ կաթողիկոսն է, իր պապ Գրիգոր Լուսավորչից հետո հայոց մեջ քրիստոնեական հավատքի մեծագույն նախանձախնդիրը, որ աղոթքում արտահայտված է Քրիստոսի փիլոնը հագնելու խորհրդանշանային պատկերով: Աղոթողի միակ նպատակը մահվանից հետո իր հոգու փրկության հույսն է, արտահայտված աղոթքի 2-րդ տողի իր մեռնելու և վերջին տողի՝ Քրիստոսի կողմից վերջին դատաստանին իր մեղքերը չհիշելու մոտիվներում:

365. Խորագրված է «Լուսաբացի աղոթք»:

366. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Բանահավաք՝ Նիկ. Նիկողոսյան: Աղոթքին կցված նրա ծանուցմամբ՝ «Աղոթքները սկսում են «Հայր մեր»-ով և նրանով էլ վերջացնում են»:

Աղոթքը բաղադրված է տարբեր աղոթքների մոտիվների հարակցումով: Այստեղ փոխված են աղոթքների նախորդ խմբին բնորոշ տիպաբանական սկզբնատողերը, բայց բովանդակությամբ այն դեռևս կապված է այդ խմբի աղոթքներին (հմտ. №№ 354 է, ը, 355 աղոթքները):

367. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Սույնով սկսվում է առավոտյան աղոթքների տիպաբանական նոր տարբերակաշար՝ սկզբնատողերի նոր բանաձևումներով, հավատալիքներով և մոտիվներով:

368ա. Խորագրված է «Քնից արթնանալիս»:

Այստեղ լույսն ու լուսաբացը դիտված են իբրև դրախտի դռների (իմա՝ երկնա-

յին դարպասների) բացում և դժոխքի (հմա՝ գիշերային խավարի) դռների ավերում: Հոգին արձակվում է գիշերային խավարի, այն է՝ մահվան կապանքներից (հմմտ. քունը ժամանակավոր մահ դիտելու հավատալիքը երեկոյան աղոթքներում) և արժանանում աստվածային (Հիսուսի) ողորմածության: Աղոթքի հիմքում ընկած է լույսի և խավարի հակադիր ըմբռնման հին հավատալիքը՝ իր տարբեր դրսևորումներով (կյանք / մահ, դրախտ / դժոխք, արդար / մեղավոր):

368բ. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Գ. Թարվերդյան, բանասաց՝ Ստեփանյան Նազո, գաղթած Վանի շրջանի Անձակ գյուղից: Գրառված է 1936 թ., Գառնիի շրջանի Քարփչլի գյուղում: Տե՛ս № 368ա ծանոթագրությունը:

368գ. Խորագրված է «Քնից զարթնելիս ասվող աղոթք»:

Տե՛ս № 368ա ծանոթագրությունը:

Աղոթքի այս ընդլայնված տարբերակում արդարների ուրախության և մեղավորների լացի և Քրիստոսից փրկություն հուսալու մոտիվները զուգակցված դժոխքի դռների ավերման, կապված հոգիների արձակման և երկնքի ու գետնի ուրախության մոտիվներին՝ բնորոշ վերջին դատաստանի պատկերացմանը, որոշակի վախճանաբանական իմաստ են հաղորդել աղոթքին: Այդ է հավաստում նաև աղոթքի քառատող վերջաբանը, ուր աղոթողը հոգու լույս, այսինքն՝ արդարամտություն է աղերսում աստծոց՝ բարի գործեր կատարելու, սրբերի դասը դասվելու, հետևաբար՝ սեփական հոգին վերջին դատաստանի առջև փրկելու ակնկալիքով:

369. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Գրառված է 1890 թ.:

Առավոտյան աղոթքի քառատող ավանդական մոտիվներն սկսվում և ավարտվում են եկեղեցական աղոթքների «Տեր ողորմյա» բանաձևի երիցս կրկնություններով, քառատողին հաղորդելով սրբազան բնագրի երանգ:

370. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Բանահավաք՝ Արտաշես Բարսեղյան, գրառված է հավանաբար 1915-16 թթ.:

Լուսաբացի աղոթքի ավանդական սկզբնամասին հաջորդում է անձնական մտորումներով լեցուն աղոթողի աղեսանքը՝ ուղղված Քրիստոսին, բարոյական մաքրության, հոգու փրկության, հանգիստ մահվան ակնկալումներով, ձևակերպված ժողովրդական ավանդական դարձվածներով:

371. Խորագրված է «Առավոտման աղոթք կիներուն» և փակագծերում ծանուցված՝ «Լվացվելուց առաջ»:

Առաջին քառատողը լուսաբացի մախորդ աղոթքներից եկող հատված է՝ լուսաբացին զուգորդված Տիրոջ (=աստծո) քաղցրացման, չարի հեռացման, աստվածային բերք ու բարիքի մոտեցման մոտիվներով: Հաջորդ 10-տողյա հատվածը ամբողջապես նվիրված է անարատ ու սուրբ աղոթարան Ս արշալույսին (ծեքծեքուն արևելքը, որին, արևածագից առաջ իր դեմքն է ուղղում ջերմեռանդ հայ քրիստոնյան աղոթելիս): Այն հանդես է գալիս աստվածացված, իբրև բարի լույսի ամենակարող աստ-

վածություն, որից աղոթողն աղերսում է ամբողջ աշխարհին, 72 ազգից բաղկացած մարդկությանը, պանդուխտ օտարականներին բարիք ու երջանկություն: Սա լույսի վաղնջական պաշտամունքի բացառիկ արտահայտություն է, մաքուր հեթանոսական ոգով, որ դրսևորված է նաև լուսաբացի հաջորդ ժողովրդական աղոթքներում:

372ա. Խորագրված է «Առավոտուն»:

Այստեղ դարձյալ առավոտյան լույսն ըմբռնված է որպես բարի աստվածություն, բարի առաջնորդ, որից աղերսվում է բախտի բաժին, չարից ու փորձանքից փրկություն:

Տե՛ս № 371 ծանոթագրությունը:

372բ. Խորագրված է «Առավոտուն» և ծանուցված. «Այս ավ անկողնեն ելնելե վերջ՝ մեկ անգամ կըսեն և մեկ անգամ ավ կը խաչակնքեն»:

Տե՛ս № 372ա ծանոթագրությունը:

373. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Բանասաց՝ 55-ամյա Ղալաչյան Տեփանոս (Տեպուշ), լսել է Ախալքալաքի շրջանի բնակիչներից, գրառված է 1962թ.:

Բովանդակությամբ և բնույթով ձոներգ՝գովերգ է ուղղված արշալույսին, քան աղոթք:

374. Խորագրված է «Աղոթք»:

Այս և գրքում զետեղված մի շարք աղոթքներից առաջ հիշատակված է «Հայր մեր»-ը (տեղական բարբառով՝ «Հայ մեղա»), որ նշանակում է, թե տվյալ ժողովրդական աղոթքներն ասվել են իբրև կցորդ հիշյալ տերունական աղոթքին:

Առհասարակ ժողովրդական աղոթքները, անկախ ծավալից, բանավոր ավանդության մեջ մեծ մասամբ հաջորդում կամ նախորդում են որևէ տերունական աղոթքի: Սա վկայում է այն մասին, որ ժողովրդի մարդիկ հոգեբանորեն չբավարարվելով տերունական՝պաշտոնական աղոթքների չոր, բանաձևված խոսքերով, հաճախ՝ դժվարամատչելի լեզվով, սկզբից կամ վերջից իբրև կցորդ, ավելացրել են իրենց հասկանալի բանավոր աղոթքներն ու հոգեռանդ պաղատանքները՝ լեցուն հանպատրաստից հորինման տարրերով, ի բավարարումն իրենց ջերմեռանդ ապրումների (տե՛ս նաև սույն Համահավաքի ներածությունը):

375. Խորագրված է «Ալելույա»:

Բանահավաք՝ Սվետլանա Վարդանյան, բանասաց՝ Պետրոսյան Ավանես, 80 տարեկան, նախկին տիրացու, գրառված է 1970 թ.:

Բուն իմաստով աղոթք չէ, այլ ընդարձակ ասացվածք, որը լույսի յուրօրինակ փառաբանման պատճառով դրվում է լուսաբացի աղոթքների շարքում:

376. Խորագրված է «Աղոթք»:

Բանահավաք՝ Սվետլանա Վարդանյան, գրառված է 1968 թ.:

Կապույտ կապավոր ՝ կապույտ կապա, թիկնոց հագած, նկատի ունի երկնային կապույտը, որ ժողովրդական ավանդության մեջ հաճախ տրվում է երկնքին կամ աստ-

ծոն, իբրև մակդիր կամ փոխաբերություն:

Բնությով և բովանդակությամբ լուսաբացի աղոթքներին է հարում հետևյալ աշուղական աղոթերը (մասամբ խաթարված ու աղճատված), որ բանահավաքը զետեղել է աղոթքների շարքում.

*Աշխրքի չորս կողմ լուս անող Աստված,
Բանաս աղոթարան հետ բարի լուսուն.
Չի մոռնաս դուլդ, չի թողնիս ձեռաց,
Այնի դու օղորմանաս հետ բարի լուսուն:
Հրեշտակներ փառաբանեն, հալածեն (?),
Վերունաց, թռչնաց.
Աստված ճանաչեն...
Բարեպաշտ մարդիկը կուլան, կաղաչեն,
Այնի դու օղորմանաս հետ բարի լուսուն:
Հրեշտակներ կայներ, կըսեն դասե ի դաս՝
Սաղմոս ու շարական հետ բարի լուսուն...
Այնի դու օղորմանաս հետ բարի լուսուն:*

[ԷԱԺՁ, 20 / Կարս]

377. Խորագրված է ԳԱԹ «Գեղացու առավոտյան աղոթք», ԷԱԺՁ «Առավոտյան աղոթք»:

Բանահավաք՝ Ի. Միրաքյանց, հրատարակիչ՝ Ս. Հայկունի:

ԳԱԹ ձեռագրում աղոթքի 5 տները համարակալված են 1-5 թվահամարներով: ԷԱԺՁ Ս. Հայկունին դրանք իրավացիորեն միացրել է միմյանց և կատարել որոշ խմբագրումներ:

Ներկա բնագրում աղոթքը հրատարակվում է այդ տարբեր տների միացումով, ինչպես կատարված է ԷԱԺՁ-ում, սակայն առանց Ս. Հայկունու խմբագրումների: Կատարված են միայն որոշ անհրաժեշտ սրբագրումներ:

Հրատարակվում է ըստ ԳԱԹ բնագրի:

Աղոթքի մի քանի մոտիվներ (աշխարհին խաղաղություն, եկեղեցիներին պայծառություն, մեղքերին թողություն) նույնանում են «Տեր ողորմես» տերունական հանրահայտ աղոթքի մոտիվներին: «Տեր ողորմես»-ի ժողովրդականացած տարբերակների վրա առհասարակ նկատելի է բանավոր ավանդության ազդեցությունը:

378. Խորագրված է «Աղոթք»:

Բանահավաք՝ Ռոզա Գրիգորյան, գրառված է 1968 թ.:

Ամբողջապես բաղադրված է բարեմաղթություններից և այդ առումով էլ դառնում է աղոթքի յուրահատուկ տիպ:

Հմնտ. № 377 աղոթքի վերջին ութնյակի հետ:

379. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Բանահավաք՝ Ս. Հարությունյան, գրառված է 1968 թ., 60-ամյա Խուրշուդյան Հերիքնազից, ծագումով՝ քահանայի տոհմից, անգրագետ և նշանավոր աղոթասաց:

Աբրամ ՝ աստվածաշնչյան Հայր Աբրահամը, հրեաների նահապետը, որի արարության պատճառով նրա խնդրանքը միշտ լսելի է եղել աստծոն՝ Եհովային: Այդ

առունով էլ «Հայր Աբրահամի աստված» հասկացությունը դարձել է խնդրակատարության խորհրդանիշ:

Հմմտ. № 377 և 378 աղոթքների հետ:

380. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Գրառված է 1969 թ., Ախուրյանի արշավախմբում, բանահավաք՝ Վ. Սահակյան, բանասաց՝ Մարտիրոսյան Սեդրակ Տեփոյի, 75 տարեկան, նախնիները գաղթել են Մշո Բուլանըխից:

381. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Գրառված է 1973 թ., բանասաց՝ Անդրեսայան Մարիամ Ավետիսի, ծնված 1891 թ., Բասենի Իզվերան գյուղում:

382. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք անկողնում»:

Բանահավաք՝ Վարդ Բոդյան, բանասաց՝ Շահինյան Անուտկա, ծնվ. 1892 թ. Ղազանչի գյուղում, գրառված է 1947 թ.:

Աղոթքը ժողովրդական լինելով հանդերձ, ներծծված է եկեղեցական աղոթքների ու հասկացությունների, անգամ լեզվի տարրերով:

Տողատունը կազմողինն է:

383. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Երվանդ Պեգազյան, գրառված է հավանաբար 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի կազմակերպած խմբարշավում:

Աղոթքն սկսվում է ս. Երրորդության հիշատակման եկեղեցական հանրահայտ բանաձևով և ավարտվում «Տեր ողորմեա» տերունական աղոթքի վերջաբանի փոքր ինչ ձևափոխված տողերով: Դրանով ժողովրդական աղոթքը շրջանակվում է եկեղեցական աղոթքների սրբազան տարրերով, որոնց համախոս է նաև աղոթքի կառուցվածքը՝ բաղադրված երեք մասից, աստժոն ուղղած երեք կոչականներով և երեք խումբ ցանկությունների կատարման աղերսանքներով:

384. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Գրառված է 1972 թ. բանահյուսական նպատակային արշավախմբում, բանահավաք՝ Վ. Սահակյան, բանասաց Ջադոյան Մարգարիտ, 88 տարեկան, ծնված Հայոց ձորի Հերմեռուր գյուղում:

385. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք» և ծանուցված. «Լվացվելուց հետո»:

Բանահավաք՝ Ս.Հարությունյան, բանասաց՝ Սարգսյան Սաֆար, 100 տարեկան, գաղթած Տարոնից (Բուլանըխ), գրառված է 1968 թ.:

Ծանուցումը, ինչպես նաև առավոտյան լվացվելուց հետո միմյանց ողջունելու սովորույթը վկայում են, որ առավոտյան լվացվելը դիտվել է որպես մաքրագործման ծիսական արարողություն, որին հաջորդել են աղոթքն ու ողջույնի բարեմաղթությունը:

Աղոթքի 2-3-րդ տողերը սերուն են Ն. Շնորհալու «Հաւատով խոստովանիմ» հանրահայտ աղոթքի «Հաւատով խոստովանիմ եւ երկիր պագանեմ քեզ՝ Հայր և Որ-

դի եւ Սուրբ Հոգի» սկսվածքից, ենթարկված ժողովրդական ոճավորման: Աղոթքում արտահայտված ցանկություններն էլ, հակառակ Ն.Շնորհալու, վերաբերում են ոչ թե հոգու փրկությանը և մեղքերի ապաշխարությանը, այլ իրական կյանքի ռեալ փորձանքներից ու պատահարներից ազատվելուն, խիստ բնորոշ ժողովրդական աղոթքներին առհասարակ:

386. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Բանահավաքներ՝ Ս. Հարությունյան, Վ. Սահակյան, բանասաց՝ Մարտիրոսյան Ալմաստ, 90 տարեկան, գաղթած Մշո Ղարս գյուղից, գրառված է 1969 թ.:

Աղոթքանի բարի լուսվան Աստված արտահայտության տակ թերևս պահպանված է հին երկնային լույսի աստվածության հիշողության վերապրուկը: Ուշագրավ է հատկապես հանրույթի (ժողովրդի) ճակատագրի նկատմամբ աղոթողի կենսափորձից բխած մտահոգությունը՝ *Միամիտ փորձանք չիզա վըր ժողովրդին*, որ մարգարեաբար է հնչում մեկ տասնամյակ անց տեղի ունեցած ահեղ երկրաշարժի կերպի ու հետևանքների առունով:

387. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք» և ծանուցված՝ «Ցանքսի ժամանակ ասվող»:

Բանահավաք՝ Ս. Հարությունյան, բանասաց՝ Սարգսյան Սաֆար, 100 տարեկան, գաղթած Տարոնից (Բուլլանըխ), գրառված է 1968 թ.:

Աղոթքում արտահայտված է սերմնացանի բաղձանքը իր սկսած գործի արդյունքի նկատմամբ՝ հագեցած այլասիրական մոտիվներով, բնորոշ գեղջկական աշխատանքային երգերին:

388. Խորագիր չունի:

Բանահավաքը, բանասացը, գրառման վայրն ու թվականը չեն նշված:

Հավանաբար 1950-60-ական թթ. գրառում է:

Աղոթքի առաջին երկու տողերը կոչ են՝ ուղղված սուրբ **Հովհաննես Մկրտչին**, հայ ավանդության մեջ այլ անվամբ՝ ս. Կարապետին: Ըստ այդմ՝ ս. Կարապետը յոթ անվան տեր է: Այդ անուններն են՝ *Հովհաննես, Մկրտիչ, Կարապետ, Մարտիրոս, Առաքյալ, Վարդապետ* (տարբերակ՝ *Նահատակ, Ավետիք*), *Մարգարե*: Բացի առաջինից, մնացածները այդ սրբի անվան մակդիրներ են՝ նրա տարբեր գործառույթները բնութագրող:

Յոթ մասունքը Հովհաննես Մկրտչի յոթ նշխարներն են, որոնցից երկուսը ըստ ավանդության՝ թաղված են Քարքե լեռան վրա, Ս. Կարապետ վանքում:

389. Խորագրված է «Առավոտյան աղոթք»:

Կյալու սուրբ Խոզեց վանք, - Վասպուրականի Նորդուզ գավառի նշանավոր վանքերից մեկը՝ Հոգոց կամ Հոգեաց վանք, գտնվում է հին անունով Աթոռ Անահտա կամ Դարբնաց քար տեղավայրում, խոր ու ժայռապատ ձորի մեջ:

390. Խորագրված է կրկնակի «Առավոտյան աղոթք» բարի լուստ աղոթոյ»:

Տողատունը կազմողինն է:

Արևն աղոթքում օժտված է *լուսերես, սուրբերես*, սուրբ մակդիրներով և հավա-

սար է դասված երկնային աստծոն, որոնցից աղերսվում է մեղքերի թողություն, ֆիզիկական գորություն, կենսամիջոցների ապահովում: Սրանք հնից եկող արևապաշտության արտահայտություններ են:

Աղոթքն ավարտվում է «Օյնալ և այլն: Հար մեր և այլն» ծանուցումով, որ վկայում է, թե սույն ժողովրդական աղոթքին հաջորդել են տերունական աղոթքներ: Հմմտ. № 374 ծանոթագրությունը:

391. Խորագրված է «Աղոթք»:

Բանահավաք՝ Ավետիս Բարսեղյան, գրառված է Սևանում, 1961 թ.:

Կարե կարաս, Մազե կամուրջ. □ Ժողովրդական հավատալիքներով՝ դժոխքում մեղավոր հոգիները տանջվում են եռացող կուպրով լեցուն կարասների մեջ, իսկ հանդերձյալ աշխարհի մտնելիս բոլոր հոգիները անցնելու են դժոխքի առջև գտնվող հրե գետի վրա ձգված Մազե կամուրջով: Մեղավոր հոգիների մեղքերի ծանրությունից Մազե կամուրջը կտրվում է, և նրանք թափվում են հրե գետը, իսկ արդար հոգիները անվտանգ անցնում են այդ կամուրջով դեպի դրախտ:

«Հայր մեր» տերունական աղոթքի տողերը մտել են սույն աղոթքի մեջ, իմաստավորելով աղոթողի աստծոն ուղղած դիմում կոչականը:

392. Խորագրված է «Իմ մամու աղոթք»:

Բանահավաք՝ Հակոբ Թովմասի Հակոբյան, ծնվ. 1901 թ., գրառված է 1964թ. հիշողությամբ: Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Լուսադեմ ու .յիրիկուն քնուց .յառեջ իմ մամ աղոթք կեներ: .Յըմեն օր լե, էլման ուրիշ օրվա խոսքեր կըսեր. էրես կեներ թըղ աղոթքան կըսեր»:

Տողատունը կազմողինն է:

393. Խորագիր չունի: Ունի հետևյալ ծանուցումը. «Առավոտյան արշալույսին, երբ գյուղացի կինը երեսը դեպի հայոց ս.աղոթարանը դարձուցած սրտաբուխ կաղոթե, այսպես կարտահայտե յուր հավատո հանգանակը»:

Տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքն ունի ավանդական կուռ կառուցվածք և մերձենում է արարչագործության առասպելների կառուցվածքային տրամաբանությանը:

Աղոթքը բաղադրված է 4-6 տողերից կազմված վեց հատվածներից, որոնցից յուրաքանչյուրը թեպետ ունի թեմատիկ ամբողջություն, բայց ենթարկված է աղոթքի ընդհանուր կառույցի տրամաբանական հերթագայությանը:

Առաջին հատվածը (1-6 տողեր) մաղթանքի բարեբանություններով ներկայացնում է վերին, երկնային սրբությունները (Աստված, Քրիստոս, Հայոց սուրբ աղոթարան, չորեքկողմյան սրբեր, սերովբեներ, քերովբեներ, ինը դաս հրեշտակներ):

Երկրորդ հատվածը (7-12 տողեր) դիմում է երկրային սրբություններին (Տիրամայր, ս.Կարապետ, ս.Սարգիս) դարձյալ աստծո առաջ բարեխոսության ցանկությանը՝ արար աշխարհի և իր մեղավոր հոգու համար:

Երրորդ հատվածը (13-16 տողեր) ամբողջովին մեղայական է՝ ուղղված երկնքի ու երկրի արարչին: Դրան հաջորդող չորրորդ հատվածը (17-22 տողեր) աղոթողի մեղքերի ապաշխարության և զղջման խոսքեր են՝ դարձյալ ուղղված արարչին: Հինգերորդ հատվածը (23-27 տողեր) աստծոց ողորմության հայցում է նախ՝ աշ-

խարհի 72 ազգերի, ապա աղոթողի ընտանիքի անդամների, պանդուխտների, միմուճար զավակի և ի վերջո սեփական անարժան հոգու համար: Եվ վերջին վեցերորդ հատվածը (28-33 տողեր) մարդկային բարոյական նորմերի ապահովման, չար պատահարներից զերծ մնալու ցանկություններ են:

Աղոթքի կառուցվածքը վերից վար՝ ուղղածիզ գծով զննելիս, նկատվում է մի կողմից երկնայինից՝ աստվածայինից, երկրայինն ու մարդկայինն իջնող իրողությունների հերթագայություն, մյուս կողմից, յուրաքանչյուր հատվածի ներսում՝ ընդհանուր մարդկայինից դեպի անձնական և անհատականը եկող ցանկությունների շարք: Այլ կերպ ասած՝ նկատելի է «դրսից» (ընդհանուր տիեզերականից) դեպի «ներս» (երկրային, ընդհանուր մարդկայինից անհատականը) եկող իրողությունների շարքեր, որոնք զգալիորեն նմանվում են տիեզերաբանական (աշխարհի արարչագործության) առասպելների երկնքի ու երկրի արարմանն ու դրան հաջորդող բնության ու մարդկային կյանքի, մշակույթի արարման տրամաբանական հերթագայությանը:

Այս ընդհանրությունը պատահական չէ, քանզի յուրաքանչյուր լուսաբաց, մույն առասպելաբանական մտածողությամբ, գիշերային խավարից հետո ըմբռնվում է իբրև նոր օրվա, նոր կյանքի, տիեզերքի նոր արարման սկիզբ: Եվ լուսաբացի աղոթքն իբրև ծիսական բնագիր, ծիսական լեզվով ու մտածողությամբ վերարտադրում է այն, ինչ կատարվել է արարչագործության սկզբում և, կարևորը՝ ամենօրյա կրկնություններով ապահովում տիեզերքի ու մարդու (փոքր տիեզերքի) տվյալ օրվա գոյությունն ու անվտանգությունը:

Ուշագրավ է նաև աղոթքի եզրափակիչ տողը, ուր աղոթողը առասպելաբանաստեղծական փոխաբերությամբ դիմում է երկնքին իբրև կապույտ վրանի, իբրև աշխարհն իր ներքո ամփոփող տիեզերական աստվածային սկզբունքի և ամբողջապես ապավինում նրա հովանավորությանը:

394. Խորագրված է «Վանա պառավանց աղոթք»:

Սույն աղոթքը ժողովրդական աղոթքների շարքում ամենածավալունն է (շուրջ 70 տող) և ուշագրավը: Աղոթքն ամբողջապես տոգորված է ջերմեռանդ հավատով, անկեղծ աղերսանքով ու պաղատանքով՝ ուղղված աստծոն, Տիրամորը, հրեշտակներին, սրբերին, եկեղեցուն, մեծ ու փոքր աստղերին, շղաթաթախ աղոթարան արևելքին՝ հոգևոր ու մարմնավոր տարբեր իղծերի ու ակնկալիքների կատարման ցանկությամբ: Բաղադրված է ժողովրդական լեզվի պատկերավոր բանաձևերով, եկեղեցական աղոթքներին բնորոշ լեզվաոճական տարրերով՝ շաղախված մեղմ քնարականությամբ, հուզիչ անկեղծությամբ, մարդասիրական ու ազգասիրական ազնիվ ոգով:

395. Խորագրված է «Աղոթք բուն Հագգոյի բարբառով»:

Տողատունը կազմողինն է:

Թեպետ խորագրում նշված է, որ այն գրառված է Սասնա (Հագգո) բարբառով, սակայն գրառման մեջ բարբառային շատ առանձնահատկություններ չեն պահպանված:

Աղոթքն սկսվում է «Հայր մեր»-ով, որի աղավաղված բնագրից նկատվում է, որ աղոթողը չի հասկացել գրաբարն ու խորամուխ չի եղել նրա իմաստի մեջ: Այն յուրովի հակադրված է 7-րդ տողից սկսվող բուն ժողովրդական աղոթքին, ուր ժողովրդա-

կան անմիջական ոգով ու ոճով դրսևորված են աղոթողի հոգեբուխ տվյալսանքներն ուղղված աստծոն ու սրբերին, ապաշխարանքի, զղջման, պաղատանքի, մարմնական ու հոգևոր փրկության ակնկալիքների բանաձևերով:

Աղոթքի առաջին ընդարձակ մասը (8-32 տողեր) դիմում է՝ ուղղված Սասունի ու հարակից շրջանների նշանավոր վանքերին ու եկեղեցիներին, մեծ ու փոքր սրբավայրերին, տասներկու առաքյալներին և ինը դաս հրեշտակներին՝ աստծո առջև միջնորդ և բարեխոս լինելու աղոթողի մեղքերի թողության համար:

Երկրորդ մասը (33-59 տողեր), որ արտահայտում է աղոթքի բուն նպատակը, աղոթողի անմիջական խոսքն է ուղղված աստծոն, երիցս կատարված դիմում կոչականներով, երեք խումբ տարբեր ցանկությունների կատարման աղերսանքով: Առաջին դիմումը արարչին (33-37 տողեր) ուղղված է իր մեղքերի թողության և հոգու փրկության նպատակին: Երկրորդ դիմումը (38-48 տողեր)՝ մարմնական փորձանքպատահարներից, հիվանդություններից զերծ պահելու, իսկ երրորդը (49-59 տողեր) ուղղված է չարի ու չարիքի խափանման, մարդկային բարոյական արժանիքների պահպանման, մարդկային ցեղի աճի ու ապահովման նպատակներին:

Ստացվել է աղոթքի կառուցվածքից բխող հետևյալ իմաստային տրամաբանությունը. միջնորդության ու բարեխոսության հայցում սրբերից՝ աստծո և մարդու միջև, կայացած միջնորդությունից հետո անմիջական զրույց աստծո հետ՝ հոգևորից մարմնականին իջնող ցանկությունների կատարման աղերսանքներով:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ VI

Սույն հավելվածում են զետեղվում «Ուսին, ուսին, սուրբ կուսին» սկզբնատողով ստեղծագործությունները, որոնք մեծ մասամբ Տիրամորն ուղղված հոգևոր երգեր են, մասամբ վերածված աղոթքների: Դրանք տարածված են եղել հիմնականում Վասպուրականում: Թեպետ ոչ մի վկայություն չկա դրանց ասելու ժամանակի մասին, սակայն Մարիամի սուրբ սեղանի մոտ նստելու, աշակերտներին կանչելու, հոգիներին դատաստանի ենթարկելու, արդար և մեղավոր հոգիների ուրախության ու լացի, ինչպես նաև հանդերձյալ կյանքի ավանդական պատկերացումների մոտիվներով խիստ մերձենում են համանման մոտիվներ ունեցող երեկոյան և առավոտյան աղոթքներին: Ուստի դրանք զետեղվում են երեկոյան և առավոտյան աղոթքների հավելվածում:

1(396). Խորագրված է «Տիրամոր աղոթք»:

Բանասաց՝ Գասպարյան Եղիսաբեթ, 50 տարեկան:

Աղոթքի վերջից հարակցված է «Թաժա խացի խոտ եկավ» սկզբնատողով ծննդկանի հանրահայտ աղոթքի մի աղավաղված տարբերակ, որն անջատվում է սույն աղոթքից:

Աղոթքի 5-12 տողերը Տիրամորն ուղղած երեկոյան անկախ աղոթքի տարբերակներից է (տե՛ս №329ա և հտն.):

2(397). Խորագիր չունի:

Աղոթքն արդյունք է երկու տարբեր ստեղծագործությունների բաղարկման, ո-

րին հիմք են ծառայել երկուսում էլ հիշատակված Տիրամոր անունն ու արաքները:

Առաջին 12 տողերը անկախ ստեղծագործություն է (տե՛ս հաջորդ տարբերակները), բաղկացած թեմայով միմյանց հարակից երկու տարբեր՝ քրիստոնեական և ժողովրդական հավատալիքային մոտիվներից:

Առաջինը Տիրամոր դիմունն է Քրիստոսի աշակերտներ Պետրոսին և Պողոսին՝ ս.Յոհիսիմեի (քրիստոնեական հավատի համար Տրդատ Գ՞ի կողմից նահատակված կույս) հարսնանալու, այն է՝ Քրիստոսին հարսնացու դառնալու հավատալիքի մասին: Ըստ քրիստոնեական ավանդության՝ Քրիստոսի հավատի համար նահատակված յուրաքանչյուր կույս դառնում էր երկնքում նվիրական աստծո հարսնացուն, մի հին հավատալիք, որ գալիս էր նախաքրիստոնեական շրջանից և վերաբերում էր դյուցազնի (աստծո) կողմից ազատագրված կույսի հետ աստծո կամ դյուցազնի ամուսնությանը: Այն կատարվում էր երկնքում, համարվում էր սուրբ և կոչվում էր «Սուրբ հարսանիք», որով վերականգնվում էր Տիեզերքի խախտված ներդաշնակությունը:

Յոհիսիմեի այս երկնային, աստվածային հարսնացման հավատալիքը, որ կապված էր անդրաշխարհի պատկերացման հետ, բաղարկվել է անդրաշխարհում կատարվող հոգիների դատաստանի (գաբրիելական փողի հնչեցում, Մազե կամուրջի կապում, դրախտային անմահության խնկի ծառի տնկում) ժողովրդական պատկերացումներին և ստեղծել անդրաշխարհի և հոգիների դատաստանի մի ամբողջական պատկեր:

Աղոթքի երկրորդ՝ հարակցված մասը (13-21 տողեր), «Թագա հացի հոտ եկավ» սկզբնատողով, ծննդկանի մասին ասվող հանրահայտ աղոթքի տարբերակներից է, որտեղ վերջին հմայական բանադրանքի հատվածը (չարին պատժելու, կապելու մոտիվներով) վերածվել է կոնկրետ եթնիկական (քուրդ հնվոր՝ հնձվորներին պատժելու, կապելու) հասկացության, պայմանավորված կոնկրետ սոցիալ՝ պատմական իրողություններով:

Աղոթքն ավարտվում է *«Իմ Տեր իլավ ամպեր, խաղաց, (Չորեքրիմաց աշխարհ դնդաց»* երկտողով, որը այլ աղոթքից եկող սկզբնամաս է (հմտ. №№ 323ա՝գ 324), դարձյալ կապված հոգիների վերջին դատաստանի պատկերացումներին, որով ընդհանուր կապ է ստեղծվում հարակցված երկու տարբեր աղոթքների միջև:

3(398)ա. Խորագրված է « Աստվածածնի երգ»:

Ձեռնեղված է «Սրբոց երգեր» շարքում:

Չորրորդ տողում (*«Օրն ի ավուր դատաստանին»*) բացահայտ շեշտված է, որ խոսքը գնում է ոչ թե հոգիների վերջին կամ Ահեղ դատաստանի, այլ մեռնողների ամենօրյա (ավուր) դատաստանի մասին, թեպետ շարունակության մեջ առկա է նաև վերջին դատաստանի մոտիվներից մեկը (գաբրիելական փողի հնչեցում):

Վերջին երկտողում, որը փոքր՝ինչ նթագնված իմաստ ունի, վիրավորանքի շեշտ կա, հավանաբար Աստվածածնի կողմից՝ ուղղված մեղավորին այն բանի համար, որ նա լինելով սուրբ ավագանում մկրտված քրիստոնյա, իրավունք չուներ մեղքեր գործելու և պատժվելու:

Տե՛ս № 2(397) ծանոթագրությունը:

3(398)բ. Խորագիր չունի:

Գտնվում է Գ. Սրվանձոտյանցի ֆոնդում պահվող «Վանեցի Կիրակոսյան աշըղ

Պուտուրի երգածներու տետր»-ում:

Սա վկայում է, որ այն ևս երգվել է, ինչպես նախորդ տարբերակը (տե՛ս ծանոթագրությունը):

Տե՛ս № 2(397) ծանոթագրությունը:

3(398)գ. Խորագիր չունի:

Տե՛ս № 2(397) և 3(398)բ ծանոթագրությունները:

Նախորդ ստեղծագործությունների վիպական մասին, սկսած 10-րդ տողից, ավելացել են աստծոն և Աստվածածնին ուղղված աղերսանքի ու գովասանքի բանաձևեր, այն վերածելով աղոթքի:

Վերջին տողը վկայում է, որ Աստվածածինը ս. Կարապետի նման համարվել է աշուղներին ձիրք շնորհող սուրբ:

3(398)դ. Խորագիր չունի:

Տե՛ս № 2(397) ծանոթագրությունը:

4(399)ա. Խորագիր չունի:

Տե՛ս №№ 3(398)բ և 2(397) ծանոթագրությունները:

Սա, թեպետ նույն սկզբնատողով, բայց բովանդակությամբ այլ ստեղծագործություն է, որի վերջին աղերսական տողը այն վերածել է աղոթքի:

4(399)բ. Խորագիր չունի: Դրված է «Աղոթքներ» ընդհանուր խորագրի տակ:

Գրառված է 1915-16 թթ. Ե.Լալայանի խմբարշավի կողմից:

Այս տարբերակը, նախորդների համեմատությամբ, 14-րդ տողից սկսած հավելվել է մի նոր անկախ հատվածով, ուր Քրիստոսը դիմելով իր արտասովոր մորը՝ իր հրաշագործ զորությունների թվարկումով լավատեսություն է ներշնչում նրան:

Տե՛ս № 2(397) ծանոթագրությունը:

5(400). Խորագիր չունի: Դրված է «Աղոթքներ» ընդհանուր խորագրի տակ:

Գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի խմբարշավի կողմից:

Ամբողջությամբ վերառած հոգու փրկության նպատակին ուղղված աղոթք է՝ ապաշխարանքի, հանդերձյալ կյանքի և հոգիների դատաստանի մոտիվներով: Տե՛ս № 2(397) ծանոթագրությունը:

Կաթնով ախպուր, քարե տաճար՝ արտահայտված է երկնային դրախտի ժողովրդական պատկերացումը, երկինքն իբրև տաճար իր անմահական կաթնաղբյուրով (հմմտ. քարե երկինք հին հնդեվրոպական պատկերացման հետ/:

Վերջին եռատողում ամփոփված է աղոթքի քրիստոնեական գաղափարախոսությունը. հոգիների անաչառ դատաստանը նկարագրելուց հետո հիշեցվում է մահկանացուին՝ բացել հոգու աչքերը և այդ հայացքով նայել անցողիկ ունայն աշխարհին, խոստովանել մեղքերը և զղջալ (հմմտ. Սայաթ-Նովայի նույնիմաստ տողերի հետ. «Թե վուր լալով զղճում անիս՝ անմահացըն մասըն կուտան, (խոստովանիս արած միխկըդ՝ չանիս ինքար, ՍայաթՆովա»):

Չանդերձյալ կյանքի պատկերացումների թեմայով սույն աղոթաշարին է հարում նաև ներքոբերյալ կրոնական վիպերգի պատառիկը.

*Խորն ընկա՝ խոր չտարավ.
Գետն ընկա՝ գետ չտարավ.
Եկեղեցին՝ ես քահանա,
Փող փչեցին հարութենա:
Խորոմսիմեն խարսնացուցին,
Լուսեղեն խանդերձ խագուցին,
Օսկի քամար կապեցին,
Խնկան ծառեր տնկեցին,
Մազե կարմունջ կապեցին.
Արդարներ թռան, գացին,
Մեղավորներ նստան լացին:*

[ԷԱԺՁ, 22/ Վան]

ՁԱՆԱԶԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ

(№№ 401-452)

Այս բաժնում են համախմբված օրվա տարբեր պահերին, եկեղեցում և այլուր ասվող պաղատական, ապաշխարական բնույթի, ինչպես նաև առանձին սրբերի, նորալուսնին ուղղված և քրիստոնեական տարբեր ծեսերի ժամանակ կատարվող աղոթքները:

Ա. ՕՐՎԱ ՏԱՐԲԵՐ ԺԱՄԵՐԻ (№№ 401 - 419)

401. Խորագրված է «ճաշեն վերջը □ հաձեն էյոգը»:

Տողատունը կազմողինն է:

Սկսվում է «Օյռնալ Դեր մեր և այլն: Հար մեր էրկինս և այլն» հապավված տողերով, որոնք վկայում են, որ աղոթքն ասվել է «Հայր մեր» տերունական աղոթքից հետո:

Աղոթքը բաղադրված է օրինանք □ բարենաղթությունների շարքից՝ ենթարկված ոճաբանական փոխակերպման, որով բարենաղթությունները վերածվել են խնդրանք աղերսանքի:

402. Խորագրված է «Աղոթք ս. եկեղեցու մեջ»:

Աղոթքն ամբողջապես հագեցված է ապաշխարանքի, հոգու փրկության և երկնային արքայությանն արժանանալու քրիստոնեական գաղափարախոսությամբ:

403. Խորագրված է «Աղոթք ս. եկեղեցու մեջ»:

Բանահավաք՝ Տ. վ. Պալյան:

Ոգով ապաշխարության և ողորմության աղոթք է, հանդերձյալ կյանքի (Մազե կամուրջ, երկար ճանապարհ) ժողովրդական պատկերացումներով:

Հռոմսիմե □ ս. Հռիփսիմե (տե՛ս №2(397) ծանոթագրությունը):

404. Խորագրված է «Աղոթք»:

Գրառված է 1960-ական թթ., բանասաց՝ Սարգսյան Արփենիկ (Արփո), 56 տարեկան, լսել է Ախալցխայի Ծղալթբիլա գյուղում ապրած համագյուղացի Ալեքսանյան Սրբունից:

Աղոթքն, անկախ իր ապաշխարության, զղջման և լավատեսության քրիստոնեական մոտիվներից, ավարտվում է անծժի հմայական բանաձևով, որ բնորոշ է հմայական աղոթքներին:

Տե՛ս №№ 403 և 2(397) ծանոթագրությունները:

405. Խորագրված է «Հաոց պառավ կնկան աղոթք»:

Կաթնով աղբյուր, քարե տաճար □ դրախտի ժողովրդական պատկերացումներից մեկն է, որին աղոթողը կամենում է աստծոն ուղղած իր մեղայական խոսքով ու խոստովանությամբ հոգին արժանացնել:

406. Խորագիր չունի:

Առաջին հինգ տողերը մեղքերի ապաշխարության աղոթքի հատված է, որը 6-րդ տողով կապվել է Հայր Աբրահամի մասին հայկական հետևյալ զրույցին: Հրեշտակը հյուր է գալիս Հայր Աբրահամի տունը: Վերջինս նրան հյուրասիրելու համար մորթում է հորթը: Երեկոյան կովը տուն է գալիս և փնտրում հորթին: Հրեշտակը տանտիրոջից խնդրում է հորթի կաշին և ոսկորները: Աբրահամը բերում է դրանք, բայց չի գտնում հորթի ազդրոսկրը: Հրեշտակը վերակենդանացնում է հորթին: Քիչ անց Աբրահամը գտնում է նաև կորած ազդրոսկրը: Հրեշտակը պատվիրում է այն թաղել այգում: Մեկ տարի անց հորթի ազդրոսկրից բուսնում է խաղողի որթը [Ղանալանյան 1965, № 326]:

Այս զրույցի հիմքի վրա աղոթքում զարգացել են նոր մոտիվներ (խաղողի որթից սև ու սպիտակ ողկույզների հասունացում, դրանցից գինու պատրաստում, ամանների լցում և այդ գինուց պատարագի մատուցում): Նույն զրույցն է ընկած նաև հետևյալ տարբերակի հիմքում:

*Սառա, Սառա, թոներ վառի,
Որթիկ գինի՝ մատաղ էրա:
Եմ տեր խուր էր էկի,
Դե՛լ չ'կերավ՝ կշտացավ,
Ոսկոռ էզար՝ պատ կայնավ,
Խաղող էլավ ճութ բարունակ:
Քաղեցին, քամեցին,
Յընտիր յընտիր աման լցին,
Եմ խերկան մերկան՝ բաժին խանիցին:*

[ԶԱՐԱ, FAVI: 3103, 01/ Ոչտունիք]

Ըստ երևույթին համանման զրույցի արդյունք է նաև մի քանի տարբերակներով հայտնի «Օհան, Օհան Ոսկեբերան» սկզբնատողով հետևյալ կրոնական վիպերգը, ուր Հայր Աբրահամի հորթին փոխարինել է խոյը:

*Օհան, Օհան Ոսկիբերան,
Կոչ մորթիցին դրին սեղան,
Հայկական ու սեր էկան կերան⁴⁵,
Կերան, կերան կուշտ կշտացան,
Ուսկոռը զարկին պատն, էլան.
Ուսկոռն էլավ ճութ պարունակ,
Վերեն կախվավ սևն սիպտակ:
Ընտիր ընտիր քաղեցեք, քամեցեք,
Տարեք դրեք վերին Վարագ,
Վերեն արեք սուրբ պատարագ:
Խորդեցեք ու ավիլեցեք,
Վարդի ջրով սըրսընկեցեք,
Մեջքը կապեք ոսկի քյամար՝
Աստվածամոր խաթրի խամար,
Վերեն կաթի լուստ կամար:*

[ԴՊՎ, 119/ Վան]

Տարբերակները տե՛ս ՎՍԱ, 66, ՀԱԲԱ ՄԲԻ: 7309, 01, ՄԲԻ: 4597, 01:

Բանաստեղծական այս ուշագրավ բնագրի հիմքում ըստ երևույթին ընկած են սրբազան զոհի տիեզերաշեն նշանակության հնագույն պատկերացումներ (խոյի զոհաբերում, մսի ճաշակում կույսերի կողմից՝ արու (խոյ) և էգ (կույս) հակադրությամբ, զոհի ոսկրերից աշխարհաշինություն, բույսերի աճ, հասունացում, պտղաբերում, խաղողի ողկույզներից սրբազան խմիչքի՝ գինու պատրաստում, լիացում, աշխարհի լուսավորում):

Սրբազան զոհաբերության այս վաղնջական մոտիվները սույն բնագրում վերաիմաստավորվել են քրիստոնեական կրոնի մոր գաղափարախոսությամբ, դարձել ս. Կույսի կողմից անարատ հղացման, Քրիստոս աստծո ծննդյան, նրա զոհաբերման, զոհաբերված աստծո արյան (իմա՝ գինու) վրա ս. պատարագի ծիսական արարողության կատարման, Վերին Վարագա վանքում տեղայնացման և ի վերջո զոհաբերման հետևանքով աշխարհի լուսավորման ու փրկության այլաբանական արտահայտություններ:

407. Խորագրված է «Եկեղեցու աղոթք»:

Ընդհանրական բնույթի քրիստոնեական ոգով աղոթք է, որի վերջին 6 տողերը ժողովրդական ավանդական օրհնաբանության բանաձևեր են և հաճախակի են հանդես գալիս թե՛ լուսաբացի (տե՛ս №№ 377-379) և թե՛ սույն խմբի աղոթքներում, վերածված՝ աղերսանքի:

408. Խորագիր չունի, դրված է մաղթանքների շարքում:

Բանահավաք Գ.Տեր Աղեքսանդրյանի ծանուցմամբ՝ «Թիֆլիսեցի հայք, ինչպես և ուրիշ գավառացիք, աղոթելը սկսում են Տերունական աղոթքով՝ Հայր մերով, որ պառավ կանայք և ծեր տղամարդիկ աղավաղված ձևով են ասում: Եվ վերջը այս աղոթքից հետո, ավելացնում են այսպիսի մաղթանք»:

Սա ևս վկայում է, որ ժողովրդական աղոթքները հիմնականում ասել են իբրև

⁴⁵ Հավանաբար՝ Հայկազն կույսեր էկան կերան, հմմտ. ՀԱԲԱ, ՄԲԻ:

կցորդ, հավելում տերունական աղոթքներին, որոնք իրենց կիսահասկանալի լեզվով ու կաղապարված ընդհանուր բովանդակությամբ հագուրդ չեն տվել ժողովրդի մարդու՝ քրիստոնյա հավատացյալի հոգեկան տոչորումներին: Եվ նա իր ապրումներն ու զգացումները մարմնավորել է իրեն հասկանալի լեզվով կերտված աղերսանքի բանաձևերում:

Տողատումը կազմողինն է:

Տե՛ս № 407 ծանոթագրությունը:

409. Խորագիր չունի, դրված է «Օրհնանք և բարեմաղթություններ» բաժնում:

Տողատումը կազմողինն է:

Սա փաստորեն աղոթք է՝ բաղադրված այլասիրական աղերսանքներից և ավանդական մաղթանքի բանաձևերից:

Տե՛ս № 407, 408 ծանոթագրությունները:

410. Խորագրված է «Եկեղեցու մեջ»:

Բանահավաք՝ Արտաշես Բարսեղյան, գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի կազմակերպած խմբարշավում:

Բաղադրված է դեռահաս մոր կողմից ասված անձնական-բարոյական ու մայրական ցանկությունների կատարման աղերսանքներից:

Արտ. Բարսեղյանի գրառումներում աղոթքների շարքն է դասվել նաև հետևյալ եռատող ասույթը, որ վերաբերում է հավատացյալի կողմից ասվող աղոթքի երկնային հատուցման գաղափարին.

Վերն ա պարզ, վեր գա ծյուն,

Ինչ որ գա աղամորդուն,

Ուր ծունդր աղոթք կենալուն:

[ԲԱԲԱ, FAV: 3079, 03/ Ոչտունիք]

411. Խորագրված է «Որդեկորույս մայր»:

Բանահավաք՝ Արտ. Բարսեղյան, գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի կազմակերպած խմբարշավում:

Սա որդեկորույս մոր աղոթք է, քրիստոնեական հնազանդության ու համբերատարության խոր հավատի արգասիք, որ առկա է «*Աստծու տված, Աստծու տարած*» առաժույտ և գաղափարով սերում է թերևս Աստվածաշնչից:

412. Խորագիր չունի: Մատիտով սևագիր է՝ գրված Ե. Լալայանի ձեռագրով: Կառուցված է աստծո տարբեր հատկանիշների սոսկական թվարկման վրա, որոնց մեջ իսկ արտահայտված են աղոթողի աղերսանքն ու ցանկությունները՝ աղաչանք, բարեգթություն, մարդասիրություն, հաջողություն, մեղքերից փրկություն:

Աստվածային հատկանիշների սոսկական թվարկման այս ավանդույթը թերևս սերում է միջնադարյան գրավոր աղոթքներից, որոնցից բնորոշը պահպանության հետևյալ աղոթքն է, ամբողջապես կառուցված աստծոն տրվող ածական մակդիրների այբբենական հերթագայության վրա:

- Անսկիզբն աստուած, Բարի աստուած,
 Գովեալ աստուած, Դատաւոր աստուած,
 Երրորդութիւն աստուած, Ջորաւոր աստուած,
 Էական աստուած, Ընդունելի աստուած,
- 5 Թագաւոր աստուած, Ժամանօղ աստուած,
 Ի սկզբանէ աստուած, Լուսա[վ]որ աստուած,
 Խորաքննիւն աստուած, Ծածկագէտ աստուած,
 Կենդանի աստուած, Հայրախնամ աստուած,
 Ձեռնատու աստուած, Դամբարափայլ աստուած,
- 10 Ծնարտասէր աստուած, Մեղաւորաց քաւիչ աստուած,
 Յուսացելոց աստուած, Նեղելոց փրկօղ աստուած,
 Հարասաստ աստուած, Պահապան աստուած,
 Ջահալոյս աստուած, Ռահացուցիչ աստուած,
 Շնորհատու աստուած, Ողորմած աստուած,
- 15 Սուրբ աստուած, ստեղծօղ աստուած,
 Վեհագոյն աստուած, Տէր աստուած, տվիչ աստուած,
 Բարուն աստուած, ըաբունապետ աստուած,
 Յնծութիւն աստուած, ցաւոց բժիշկ աստուած,
 Բուսապսակիչ աստուած, Փառահեղ փարատիչ ցաւոց աստուած,
- 20 Քերօյբէանիստ աստուած, Քաւիչ մեղած աստուած,
 Եւ ինձ օգնեա աստուած, Օրէնըսդիր աստուած,
 Ալֆայ և օ[մեզա] աստուած,
 Աստուած, աստուծոց աստուած,
 Քոյ սուրբ անուանց և ահեղ զօրութեամբդ
- 25 Պահեա ամենայն չարէ,
 Երևելի և աներևոյթ թշնամէ
 Ձծառայս աստուծոյ [անուն]:

[Գլուճրիի № 1 Հմայիլ]

413. Խորագրված է «Աղոթք»:

Բանահավաք՝ Արտ. Բարսեղյան, գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի կազմակերպած խմբարշավում:

Աղոթքին նյութ են ծառայել Քրիստոսի ծննդյան, մանկւոյան, ուսումնառութեան, հրաշագործութիւնների վիպական դրվագները: Այդ վիպական մասերին կցվել է վերջին հնգտողյա հատվածը, որի մեջ արտահայտված է ամբողջ վիպական մասի աղոթային սրբազան իմաստը՝ իր պայմանով (ով երեք անգամ ինձ հիշի), նպատակը (չի կորչի և խորովվի, այսինքն՝ կմնա անեղծ մինչև Քրիստոսի երկրորդ գալուստը) և բաղձանքը (Քրիստոսի լուսեղեն գալուստով չարերը կխափանվեն, հոգին կպահպանվի և մարմինը կառողջանա՝ կվերամարմնավորվի):

Փաստորեն այդ եզրափակիչ աղոթային բանաձևերով ամբողջ վիպերգը վերածվել է սրբազան բնագրի՝ աղոթքի:

414. Խորագրված է «Եկեղեցուն ասվող աղոթք»:

Գրառված է 1980 թ., բանասաց՝ Սարուխանյան Վերո, ծնվ. 1905 թ., Ջավախքի

Մեծ Էշտիա գյուղում, հետագայում հարս է եկել Սարագյուղ (Ուխտիկոն Դարաքյոյ):

Բնագիրը ներկայացնում է Գեթսեմանի պարտեզում Քրիստոսի աղոթելու, ծեր-բակալման, չարչարանքների և խաչելության ավետարանական դրվագները, առանց աղոթքներին հատկանշական աղերսանքի կամ հմայության բանաձևերի:

Այդ վիպական դրվագները և մանավանդ եկեղեցում ասվելու հանգամանքը ինքնին սրբազան են գիտակցվել, ուստի և բնագիրը ըմբռնվել է որպես աղոթք:

415. Խորագիր չունի:

Գրառված է 1936 թ., Գառնիի ենթաշրջանի Քարփիչլի գյուղում: Բանահավաք՝ Գ. Թարվերդյան, բանասաց՝ Ստեփանյան Նազո, 40-45 տարեկան, գաղթած Վանի Անձակ գյուղից:

416. «Նավասարդ» խորագիր չունի, ԳԲՍ խորագրված է «Պառավաշունչ աղոթք»:

Երկու աղբյուրում էլ բանահավաքը Կարապետ Գաբիկյանն է: Ըստ նրա ծանուցման՝ օրվա գլխավոր պահերին ասվող մամիկների աղոթք է, որի մեջ նա իրավամբ տեսնում է ազգային ոգու, հավատքի պահպանման անխոցելի վահան, միաժամանակ «անոր նըհատակված կյանքի արունլըվա պատմությունը»:

Ձանտ՝ ձկան, / Աշքտ՝ խլրտան □ ձկան նման լուռ ու մունջ, ուշադիր ու խլրտացող հայացքով շուրջը նայող և զգուշացող, որով նկատի է առնվել ազգի ու հավատի թշնամիների միջավայրում ապրող, իր ոգուն ու կրոնին հավատարիմ կառչած ժողովրդին:

417ա. Խորագրված է «Չար երազն ի բարին»:

Տողատունը կազմողինն է:

Ատանագինա, նկատի ունի քրիստոնեական եկեղեցու սուրբ Աթանագինեսին, որի նշխարները ս. Յովհաննեսի նշխարների հետ միասին թաղված են Մշո Ս. Կարապետ եկեղեցում:

417բ. Խորագրված է «Երազի աղոթք»:

Բանահավաքի կողմից **Անդանակ** անունը կողքի փակագծերում բացատրված է *Նաթանագինե, Մեջընա՝ Մծբնա*: Մծբնա հայրապետը քրիստոնեական եկեղեցու սուրբ Յակոբն է:

418. Խորագրված է «Անկողնի մեջ վատ երազից հետո»:

Տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքում երազի բարի կատարման ցանկությունն արտահայտված է անուղղակի՝ աղոթողի մեղսունակությամբ և նրան շրջապատող սուրբ անձանց (Մարիամ, Քրիստոս, 12 առաքյալ) հակադրությամբ և ի վերջո՝ շրջապատի սուրբ անձանց բարի ներգործության ակնկալիքով:

419. Խորագրված է «Պանդխտի համար աղոթք»:

Մասնակի տողատունը կազմողինն է:

Աղոթքն ունի խնդրական, աղերսական բնույթ և սոցիալական շեշտված բովան-

դակություն: Այն ուղղված է հայ ժողովրդի դարավոր սոցիալական կյանքին բնորոշ երևույթներից մեկին՝ պանդուխտին և պանդխտությանը: Հիմնական նպատակը պանդուխտի առողջության, գործի հաջողության, անվտանգության ապահովման և կարևորը՝ հայրենիք վերադառնալու և իր անչափահաս զավակներին տեր կանգնելու ցանկությունների իրականացումն է, արտահայտված ժողովրդական անկեղծ, հուզիչ լեզվով ու դարձվածներով:

Բ. ՍՐԲԵՐԻ (№№ 420 - 435)

420ա. Խորագրված է «Սուրբ Սարգսի աղոթք»:

Այս, ինչպես նաև ս. Սարգսին ձոնված այլ աղոթքներում, վիպերգերում, ժողովրդի ավանդական պատկերացումներում սուրբը հանդես է գալիս իբրև ձիավոր ռազմիկ, զորավար: Այդպիսին է նա նաև սրբախոսական վարքերում: Ըստ հայ եկեղեցական ավանդության՝ Սարգիսը ապրել է 4-րդ դարում, եղել է Կեսարիայի հռոմեական զորավար, խուսափել Հուլիանոս Ուրացող կայսրի (361-363 թթ.) հալածանքից, նախ՝ ապաստանել հայոց Արշակ 2-րդ թագավորի մոտ, ապա վերջինիս խորհրդով անցել Պարսկաստան, կարգվել Շապուհ 2-րդի զորահրամանատար: Սակայն պարսից զորքի մեջ քրիստոնեություն տարածելու մեղադրանքով ձերբակալվել է, մերժել զրադաշտական հավատ ընդունելու առաջարկը և իր Մարտիրոս անունով որդու և 40 քրիստոնյա զինվորների հետ նահատակվել: Քրիստոնյա հավատացյալները առևանգել են նրա դիակը, տարել Ասորիք: Մեսրոպ Մաշտոցը ս. Սարգսի մասունքները բերել է Հայաստան, ամփոփել Կարբի ավանում և Գագա դաշտում հիմնել սրբի անունով երկու եկեղեցի [ՀՄՅ, 10, 215]:

Հայ եկեղեցու այս հեղինակավոր սրբի արարքները ժողովրդական հավատալիքներում համաձուլվել են հին հեթանոսական հողմի աստվածության գործառույթներին, կապվել բքի և հողմի հետ, ս. Սարգսին դարձրել արագահաս, ժամանակին հասնող, ազատարար, մուրազատու, մասնավորապես սիրահարների փափագակատար, ինչպես նաև չարի դեմ (վիշապ) մաքառող ու հաղթող սուրբ:

Այս հատկանիշները մասամբ դրսևորված են սույն աղոթքում և դրա հաջորդ տարբերակներում, ուր ս. Սարգիսը կամ նրա որդին ներկայացված են ամպերի մեջ, երկնային ծովում սլացող լուսակերպ ձիավորի կերպարով, իբրև արագընթաց հողմնային ոգի, գերիների ազատարար, չարխափան և փափագակատար:

Ստորև բերվում է ուշ միջնադարում աշուղական արվեստով հորինված մի ծոներգ, որն իր աղոթային բանաձևված վերջաբանով ընկալվել և կատարվել է որպես աղոթք:

ԱՂՕԹՔ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՐԳՍԻ ԶՕՐԱՎԱՐԻՆ
Երջանիկ մեծ զօրական,
Եւ Քրիստոսի յաղթող վկայն.
Գլուխ զօրացն Կոստանտայն
Քաջ սպառազէն սուրբդ Սարգիս:
Է իւժելոյ ամբարըշտին,
Մոլորելոցն Յուլիանէ
Չըհանդուրժելով յանօրէնին՝
Եղեր պարիսպ սուրբդ Սարգիս:

Գեղեցկապէս տնօրինելով
Ջայս արարչին նախասահմանեալ
Մեծ զօրավիզ մեզ առաքեալ,
Արիացեալ սուրբդ Սարգիս:
Ո՞ր յարևմուտս յառաջ եկեալ
Եւ յարևելս եկեալ հասեալ,
Մեզ հասանիլ ի յօգնութիւն,
Ատենահաս սուրբդ Սարգիս:
Սուրբդ Սարգիս ի մեզ գթայ,
Մատոյ զծայն մեր մաղթանաց,
Առ ողորմած Քրիստոս Աստուած
Այն որ օրհնեալ է արարած,
Քաջ սպառազէն սուրբդ Սարգիս:
Սիրով արքայն զծեզ ընկալեալ
Եւ մեծագոյն փառօք պատուեալ,
Մեծ զօրավիզ մեզ առաքեալ,
Ի այլաստան պահակ եղեալ,
Քաջ սպառազէն սուրբդ Սարգիս:
Ծունր կրկնենք սուրբ նշանի
Եւ նկարեալ քո պատկերի,
Մեզ հասանիլ ի յօգնութիւն,
Ատենահաս սուրբդ Սարգիս:
Իսկ գերելոց այլասեռից,
Որք ի կապանս են յերկաթի,
Հան զնոսա ի չար կապից,
Մեծ գերեհան սուրբդ Սարգիս:
Դօրն փառք, որդոյն պատիւ
Եւ սուրբ հոգոյն:
Այժմ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:
Ծառայիս աստուծո [Կոստանդին]
Օգնական և պահապան եղիցի, ամէն:

[Մատենադարան, Դմայիլ, № 1]

Չոներզն ստեղծված է վարքագրական աղբյուրների հիման վրա, մի քանի մոտիվների և անունների հիշատակմամբ (քրիստոնյա Կոստանդին թագավոր, Հուլիանոս Ուրացող), սակայն առանց որոշակի սյուժեի:

Գովաբանական ձևերը պատճառով էլ այն ընկալվել և կատարվել է որպես աղոթք: Վերջինում հիշատակված են նաև ս. Սարգսի գործառույթները բնորոշող մի քանի մակդիրներ (ատենահաս, քաջ սպառազեն, մեծ գերեհան, արիացեալ), որոնցից **ատենահասը** սերում է բանավոր ավանդությունից:

420բ. Խորագիր չունեն:

ՀԱԲԱ, FFIII, **Փորքշեյան 1971** բանահավաքը Խաչ. Փորքշեյանն է, գրառված՝ 1961 թ.:

ԱՐ IX բնագիրը դրված է Ե. Շահագիզի «Նոր Նախիջևանը և նոր նախիջևանցիք» ազգագրական հոդվածում, ս. Սարգսի ծիսական տոնի առնչությամբ: Այն քաղ-

ված է Զ. Պատկանյանի «Говор Нахичеванский» բարբառագիտական աշխատությունից:

Տե՛ս №420ա ծանոթագրությունը:

420գ. Խորագրված է «Պառավաշունչ աղոթք»:

Ս. Սարգսի ծիու՝ սառույցի վրա քայլելու, բքաբեր քամուց խեղդելու մոտիվները վկայում են, որ աղոթքը թերևս ծիսական է և ասվել է հավանաբար ս. Սարգսի տոնին՝ փետրվարի սկզբներին: Ս. Սարգսի բքաշունչ հողմից Հռոմի պապի (Հռոմ պապա) խեղդելու ցանկությունը արտահայտությունն է ուշ շրջանի դավանաբանական պայքարի ժողովրդական ընկալման: Ժողովրդական հավատալիքներում ս. Սարգիսն առհասարակ հանդես է գալիս իբրև հռոմեացի (հույների) թշնամի:

Տե՛ս № 420ա ծանոթագրությունը:

420դ. Խորագրված է «Կես գիշերին»:

Բանահավաք՝ Վ. Բդոյան, գրառված է 1947 թ.:

Բանասաց՝ Շահինյան Անուտկա, ծնվ. 1892 թ., Ղազանչի գյուղում:

Բանահավաքի ծանուցմամբ՝ «Ասվում է արթնանալիս կամ ճանապարհներին»:

Սա վկայում է, որ աղոթքը սկզբնատողի մոտիվի պատճառով ասվել է կեսգիշերին պատահաբար արթնանալիս կամ գիշերով ճանապարհ գնալիս:

Տե՛ս № 420ա ծանոթագրությունը:

420ե. Խորագիր չունի: Ձեռնեղված է հավատալիքների բաժնում, իբրև չարից պահպանվելու աղոթք: Բաղկացած է երեք վիպական մասերի հարակցումից: Առաջինը՝ ս. Սարգսի և նրա որդու մոտիվն է, որ հանդես է գալիս սույն տարբերակաչարում, երկրորդը՝ Հորդանան գետի մոտ իջնելու և երկու սրբերի հանդիպելու մոտիվն է, որ առկա է հաջորդ տարբերակում (տե՛ս № 420գ), իսկ երրորդը՝ (11-13 տողեր) առավոտ կանուխ 40 մանկանց ս. սեղան նստելու մոտիվը:

Աղոթքը եզրափակող վերջին 5 տողերը, մասամբ բաղադրված հիշյալ վիպական մոտիվներից (ս. Կարապետը և ս. Սարգիսը ծիու վրա, յոթը պորտը ծովի վրա, իբրև գիշերային խավարի ծովը հսկող սրբեր), զուգակցվել են յոթ Ավետարանը և սուրբ խաչը աղոթողի գլխին ու աչքին լինելու ցանկության հետ և դարձել պահպանության բանաձևեր:

420զ. Խորագիր չունի: Չարից պահպանվելու աղոթք է:

Ձեռնեղված է Կեսարիայի շրջակա գյուղերի հավատալիքների մեջ և ասվել է այն դեպքերում, երբ մեկը ստիպված գիշերը գնում է ավերակների մեջ բնական պետքերը հոգալու համար: Այդ պահին գնացողը կարող է չար ոգիների ուշադրությունն իր վրա հրավիրել, և որպեսզի չարերի հարվածից զերծ մնա, ասում է այս աղոթքը: Վերջինիս կցված է հետևյալ ծանուցումը. «...Այս աղոթքը ով որ կիտե նե, օրը իրեք տաբրա թը ըսե, Աստված ի չարեն փրկե»:

Սույն աղոթքը նախորդի տարբերակն է, սակայն առանց ս. Սարգսի անվան հիշատակման (հավանաբար լույսը, որի առաջ խոնարհվում է աղոթողն ու ոտները լվանում՝ ինքը՝ ս. Սարգիսն է):

421ա. Խորագիր չունի:

Բանահավաք՝ Արտ. Բարսեղյան, գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի կազմակերպած խմբարշավում:

Տե՛ս № 420ա ծանոթագրությունը:

421բ. Դրված է «Աղոթքներ» ընդհանուր խորագրի տակ:

Գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի կազմակերպած խմբարշավում:

Առաջին 7 տողերը նույնական են նախորդ՝ № 421ա տարբերակին: 3-րդ տողից սկսվում են նոր անուններ և մոտիվներ: **Սառան** աստվածաշնչյան Հայր Աբրահամի կինն է, որ այստեղ դարձել է ս. Սարգսի կին, **Օխան** (լուսաբերան) և **Ուրուխան** (ոսկեբերան) անունները նույն Հովհան Ոսկեբերանի անվան տարբեր ձևերն են, որոնց հետ կապված վիպերգերի ու գրույցների մոտիվները հարակցվել են սույն աղոթքին և այն ընդլայնել նոր սյուժետով (հմմտ. № 406 ծանոթագրության մեջ բերված բնագրերը):

Վերջին երեք տողերն ունեն հմայական բնույթ, և դրանք աղոթքի բնագիրը վերածել են հմայական չարխափան պահպանական բանածևի:

Տե՛ս նաև № 420ա ծանոթագրությունը:

422ա. Դրված է «Աղոթքներ» ընդհանուր խորագրի տակ:

Գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի կազմակերպած խմբարշավում:

422բ. Խորագրված է «Աղոթք»:

Բանահավաք՝ Ռոզա Գրիգորյան, գրառված է 1964 թ.:

Բանասաց՝ Կարապետյան Բեզո, 87 տարեկան, նախնիները՝ խոյեցի:

Այստեղ ս. Սարգիսն իբրև չարիքներից ու չարքերից պաշտպանող ու պահպան՝ համեմատվել է պարսպի հետ:

Տե՛ս №420ա ծանոթագրությունը:

423. Խորագրված է «Աղոթք պառավական»:

ԱսասՍՄասաս (ԱսիսՍՄասիս անվանածևով) հաճախ են հանդես գալիս միջնադարյան երգերում և ժողովրդական աղոթքներում: Դրանք, ըստ երևույթին ՍիսՍՄասիս լեռնանունների աղավաղումներն են:

Տե՛ս № 420ա ծանոթագրությունը:

424. Խորագիր չունի:

Բանահավաքը, բանասացը, գրառման վայրը չեն նշված:

Հավանաբար 1950-60-ական թթ. գրառում է:

Առաջին տողում կոչականով ընդգծված են ս. Սարգսին բնութագրող ժողովրդական երկու մակդիրներ՝ *ատենահաս* և *բոզ ձիավոր*:

Ըստ «Աշուղ Ղարիբ» արևելյան սիրավեպի հայկական վարկածի՝ աղքատ Աշուղ Ղարիբը սիրահարվում է հարստի դստեր Շահ Սանամին: Հայրը չի համաձայնվում իր դստերը ամուսնացնել աղքատ աշուղի հետ: Վերջինս գնում է օտար երկիր՝ հարստություն ձեռք բերելու և հրաժեշտի ժամանակ պատվիրում Շահ Սանամին, որ եթե յոթ տարի հետո ինքը չվերադառնա, ապա նա կարող է ուրիշի հետ ամուսնանալ:

Յոթ տարի անց, հայրենիք վերադառնալիս, Աշուղ Ղարիբը ճանապարհին ուշանում է և հուսահատված դիմում է ս. Սարգսի օգնությանը: Վերջինս իսկույն հայտնվում է Ղարիբին առնում է իր ձիու գավակին ու մեկ ակնթաթում հասցնում է Շահ Սանամին [ԹՄԿ, 334]: Ս. Սարգսի կողմից սիրո փափագի կատարման, ժամանակին օգնության հասնելու այս հատկանիշներն են նկատի առնված սույն աղերսական աղոթքում:

425. Դրված է «Աղոթքներ» ընդհանուր խորագրի տակ:

Կցված էր «Սըրբ լոսն էկավ մեր էրդիքը» սկզբնատողով աղոթքին:

Անջատումը կազմողին է:

№ 420 և հետևյալ աղոթքների տարբերակներից է, միայն սրբերի անունների փոփոխությամբ:

Աղոթքում հիշատակված հայ զորավոր սուրբ կոչումը, **սուրբ Վարդեր**, եղբայրը՝ **Յամաղիկ** անունները հիմք են տալիս կարծելու, որ խոսքը վերաբերում է հայ եկեղեցու կողմից սրբացված **Վարդան և Յմայակ Սամիկոնյան** եղբայրներին՝ անունների որոշ փոփոխություններով ու աղավաղումներով:

426. Խորագրված է «Գիշերվան աղոթք»:

Սա ևս նախորդի նման № 420 աղոթքի տարբերակներից է՝ սրբի անվան փոփոխությամբ:

Աննա տաղին ծով □ եթե «Անհատակ ծով», համաշխարհային օվկիանոսի (նաև քառսային ջրերի) ժողովրդական ըմբռնման աղճատումը չէ, ապա վիպական անվանում է (հմմտ. № 421բ):

427. Խորագրված է «Օրշնանք»:

Բանահավաք՝ Գ. Թարվերդյան, գրառման վայրը, տարեթիվը, բանասացը չեն նշված:

Բնույթով օրհնաբանական աղոթք է՝ կառուցված Յորդանան գետում ս. Յովհաննեսի կողմից Քրիստոսի մկրտության, վերջինիս հրաշագործությունների ավետարանյան մոտիվների հիման վրա:

428. Խորագիր չունի:

Բանահավաքը, բանասացը, գրառման վայրն ու թիվը չեն նշված: Յավանաբար 1950-60-ական թթ. գրառում է:

Բացի առաջին դիմումնային տողից, մնացած հինգ տողերը հանրահայտ վիպերգի համառոտված տարբերակն է, ուր նկարագրված են ս. Կարապետի կողմից դևերի արգելափակումը Մշո Քարքե լեռան վրա գտնվող Իննակնյա կոչված տեղերում: Սուրբ Կարապետի կողմից միայն Կաղ դևին ազատ թողնելու և իր անվամբ վանքի փոշեհան կարգելու առասպելական մոտիվները տե՛ս **Սեդրակյան 1874, 7, Սրվանձտյանց 1978, 75**:

Այս բնագրում աղոթային աղերսական իմաստ ունի միայն առաջին տողը, իսկ վիպական մասը հոգեբանական զուգահեռականությամբ արտահայտում է չարից պահպանվելու և ապահովվելու աղոթողի ցանկությունը:

Ստորև բերվում է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի խմբարշավի կողմից գրառված ս.

Կարապետի գովերգը, որը ուշագրավ է մի քանի տեսակետից: Նախ՝ երգում բանաստեղծորեն նկարագրվում է *Մշո Սուրբ Կարապետ եկեղեցին*, նրա աշխարհագրական դիրքն ու նշանավոր ուխտավայր լինելու հանգամանքը: Ապա, որ կարևոր է, ներկայացվում և մեկնաբանվում են ս. Կարապետին տրվող յոթ անունները (հմմտ. աղոթքի «յոթ անվան տեր սուլթան սուրբ Կարապետ» ժողովրդական հանրահայտ դարձվածի հետ): Դրանք, ըստ երգի, հետևյալներն են. **Մարգարե, Դովհաննես, Առաքյալ, Մարտիրոս, Սկրտիչ, Ավետիք, Կարապետ:**

Բացի այդ, երգում հատուկ շեշտված են ս. Կարապետի առավելությունն ու մեծագույն հեղինակությունը այլ սրբերի նկատմամբ («Հըմեն սրբոցս էլ վեր տու ես», համեմատությունը արևի, լուսնի, աղայի, վեզիրի հետ), նրա հիմնական գործառույթները՝ արտահայտված մուրադատու քանիցս կրկնվող և **հասեճար, ճարտար ջառահ, հեքիմ, ցավերի փարատող, մկրտարար** մակդիրներում:

Իսկ վերջում, այլ տաղաչափությամբ (10 վանկանի երկանդամով) ներկայացված են Դովհաննես Սկրտչի ծննդյանն առնչվող և հոր՝ Զաքարիայի, մոր՝ Եղիսաբեթի և Մարիամի հետ կապված ավետարանական լեգենդները [**Ղուկաս, Ա**]:

ՍՈՒՐԹ ԿԱՐԱՊԵՏԻ ԵՐԳ

*Սուրբ Կարապետ պանցրի շինած,
Խիստ զանազան ի օրինաց,
Մեչ աշխարհս ակ մ'ի տըրած,
Ակն ու գուհար սուրբ Կարապետ:
Քո չորս պուլոր սալքի ծառեր,
Կարիք խավքեր մեչ կը թառեր,
Քե կանչողներ մուրադ կառներ,
Մուրադատուր սուրբ Կարապետ:
Քե շինեցին մեչ պըրակին,
Քո տոն էր կանաչ-կիրակին,
Մուրադ կուտաս բեմուրադին,
Մուրադատու սուրբ Կարապետ:
Էկանք խասանք չու՞մ Մուրադ գետ,
Չատու տեսանք սուրբ Կարապետ,
Մուրադն առինք, մենք տառցանք ետ,
Մուրադատու սուրբ Կարապետ:
Տու յոթն անուն ունես թամամ,
Առաճ անուն էր Մարգարա.
Մոր արգանդեն մարգարացար.
Երկու անուն էր Օհանես,
Քո հոր կապած լեզուն պացար.
Իրեք անուն ի Առաքյալ,
Առաքելոց քարոզացար.
Քո չորս անուն ի Մարտիրոս,*

*Իսրայելի ազգ մարտիրոսացավ.
Քո հինգ անուն էր Սկրտիչ,
Մեռոն լցիր մեչ քո ափից,
Սկրտեցիր տերն արարիչ,
Սկրտարար սուրբ Կարապետ:
Քո վեց անուն ի Ավետիք,
Տըժոխս Ատամա ավետիք տարար.
Քո յոթ անուն սուրբ Կարապետ:
Տու ես արև, տու ես լուսին,
Քավոր էլար Մարիամ կուսին,
Առիր էճար գետ Դորտանան,
Սկրտեցար սուրբ Կարապետ:
Տու աղա ես, տու ոգիր ես,
Հըմեն սըրփոցս էլ վեր տու ես,
Քեզ կանչողաց տու հազըր ես,
Ո՛վ հասեճար սուրբ Կարապետ:
Դոր անուն Զաքարիա, պապանձավ լեզու,
Մայր Եղիսապեթ սուրբ Կարապետու:
Մարիամ մարգարեացար, քո գալն էր պարի,
Դորժամ պացիր լեզուն քո հայր Զաքարին,
Էլար անվանապետ դու սուրբ Կարապետ:
Անունդ գրեցին առաքյալ անարատ,
Ճարտար ջառահ, հեքիմ, շատ ցավոց
փարատ,
Վով էկավ քո տու՞ն՝ առավ ուր մուրադ:
[ԲԱԲԱ, FFII: 7351, 01/ Վան]*

429. Խորագիր չունի:

Բանահավաքը, բանասացը, գրառման վայրն ու տարեթիվը չեն նշված: Դավանաբար 1950-60-ական թթ. գրառումներից է:

Աղոթքն, անկախ ավանդական բանաձևումներից, արդյունք է նոր ժամանակների, թերևս դարասկզբի ազգային-ազատագրական պայքարի շրջանի և անհատական հորինման: Արտահայտած գաղափարներով բուն ազգային աղոթք է, որն ազգի ազատագրման ու պայքարի կոնկրետ գաղափարներով զուգամիտվում, զուցե և սերունդ է Գրիգոր Լուսավորչին նվիրված միջնադարյան հետևյալ աղոթքից:

ԱՂՈԹՔ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԵՐՈՅ ԼՈՒՍԱՎՈՐՉԻՆ

*Խընդրենք ի քէն հայր պատուական,
Լուսաւորիչ ազգի մարդկան,
Տէր սուրբ Գրիգոր պետ պարթևեան,
Լեր մեզ պարիսպ և օգնական:
Ծնող բարի, ի մեզ գթայ,
Զցրուեալ զորդիս քո ժողովեա,
Ի բանասրկուէն զմեզ փրկեա
Եւ ի բարին առաջնորդեա, ամէն:*

[Մատենադարան, Հմայիլ, № 1]

430. Դրված է «Աղոթքներ» ընդհանուր խորագրի տակ:

Բանահավաք՝ Արտ. Բարսեղյան, գրառված է 1915-16 թթ. Ե. Լալայանի խմբարշավում:

Բնույթով աղոթք չէ, այլ կրոնական վիպերգի հատված (հմմտ. №406 ժանոթագրությունը), ս. Գևորգի անվան հիշատակմամբ:

431. Խորագրված է «Աղոթք պառավական»:

Սուրբվերո՝ հավանաբար սուրբ Գևորգ անվան աղավաղումն է:

432. Խորագիր չունի:

Առաջին քառատողը ասվում է ձմերուկի մասին իբրև հանելուկ [տե՛ս **Հարությունյան 1965, №№ 405ա**՝ ժա]:

7-9 տողերը հաճախ հանդես են գալիս տարբեր աղոթքներում, իբրև թափառիկ մոտիվներ (տե՛ս № 405, 433), որոնք ունեն մաս անկախ կիրառություն որպես երգ, ինչպես հետևյալը.

*Կաթնով աղբյուր, քարե տաճար,
Էրթանք անենք վարձ վաճառ,
Ասպած անի մեր խուկին ճար:*

[ԱՅ XIX, 99 / ՎԱՆ]

Ս. Հակոբ՝ նկատի է առնվել Հակոբ Մծբնացի հայրապետը, որ բաղարկվելով ս. Սարգսի աղոթքներին բնորոշ մոտիվներին, դարձել է Մարտիրոսի որդի (ս. Սարգսի որդին դարձել է ս. Հակոբի հայր): Հմմտ. №422ա:

433. Խորագրված է «Աղոթք պառավական»:

Աղոթքն իր ապաշխարական ոգով և մանավանդ վերջին քառատողում արտահայտած անդրաշխարհում հոգու ճանփորդության մոտիվներով՝ բնորոշ է երեկոյան աղոթքներին:

434. Խորագրված է «Հայ տեվերցի պառվի աղոթքը»:

Բանահավաք՝ Աբրահամ Աբրահամյան (Խիկար), գրառված է 1930-ական թթ.:

Տողատունը կազմողինն է:

Տեվեր կամ Դրհեր (տե՛ս № 435 աղոթքը):

Այս և հաջորդը (տե՛ս) քրդախոս հայերի աղոթք են:

Փութկի խանն՝ Փութքի ս. Գևորգի վանքը, գտնվում է Մոկսում, ծյունապատ լեռան վրա և հռչակված էր եղանակը գուշակող իր աքաղաղով:

435. Խորագրված է «Դիերցու աղոթքը»:

Բանահավաք՝ Գ. Թարվերդյան, գրառված է 1930-ական թթ.:

Տողատունը կազմողինն է:

Տե՛ս № 434 ծանոթագրությունը:

Գ. ԾԻՍԱԿԱՆ ԱՂՈԹՔՆԵՐ (№№ 436 - 447)

436. Խորագրված է «Աղոթք»:

Ունի հետևյալ ծանուցումը. «Այս աղոթքն ասում են քառասուն մանկանց տոնին: Օրիորդք հավաքվում են մի տան մեջ և 40 անգամ 40 ծունր են դնում և ամեն անգամ կրկնում են այս աղոթքը»:

Տե՛ս № 437 ծանոթագրությունը:

437. Խորագրված է «Քառասուն մանուկ»:

Բանահավաք՝ Ն. Նիկողոսյան, որն աղոթքի բնագիրը բերել է հետևյալ նկարագրության մեջ. «Մեծ պասի կեսին միջունքն էր: Նորահարսին փեսայի տանից ընծաներ էին տանում: Այդ շաբաթվա ուրբաթ երեկոյան նորահաս աղջիկները հավաքվում էին մի տան մեջ և նրանցից մեկի ղեկավարությամբ կատարում էին «Քառասուն մանուկ»: Նրանք այդ գիշեր պետք է ծունր դնեին 40x40=1600 և կրկնեին» այս աղոթքը: «Աղոթքը տևում էր մինչև ուշ գիշեր. նրանք աղանձ էին ուտում չքնելու համար»:

Քառասուն մանկունք, - եկեղեցական ավանդությամբ՝ Լիկինիոս կայսրի ժամանակ, 316 թ. մարտի 9-ին, Սեբաստիա քաղաքի մերձակա լճակում քրիստոնեական հավատքի համար նահատակված 40 քաջարի զինվորները (ծագումով Կապադովկիայից և Փոքր Հայքից), որոնք ենթարկվելով մարմնական ծանր տանջանքների, չեն ուրանում իրենց հավատը:

Ի վերջո հեթանոս դուքսն ու դատավորը նրանց վիզը պարան են գցում, գիշերով լցնում բուլոբին Սեբաստիայի մերձակայքի սառ լճակը, իսկ կողքին տաք բաղնիք սարքում, որպեսզի նահատակվողները գայթակղվեն բաղնիքով, սառ ջրից դուրս գան և ուրանան իրենց հավատը: 40-ից միայն մեկն է գայթակղվում, լճակից դուրս է վազում, մտնում բաղնիք, բայց սաստիկ ջերմությունից տեղնուտեղը մահա-

նում: Մնացած 39-ը լճակում աղոթում են առ աստված: Կատարվում է հրաշք. երկնքից լույս է իջնում լճակի վրա և 39 լուսեղեն պսակ՝ նահատակվողների գլխին: Հրաշքին ականատես հսկիչ բաղնեպանը արթնացնում է պահակներին, ձայն է տալիս, որ ինքն էլ քրիստոնյա է դարձել և իրեն զգում է լճակը և արժանանում 40-րդ պսակին: Գալիս են դատավորն ու դուքսը, լճակից հանել են տալիս նահատակվածների մարմինները, բարձում սայլերին, տանում գետափ, դիակները վառում և մոխիրը լցնում գետը:

Երրորդ օրը Սեբաստիայի Պետրոս եպիսկոպոսը երազում տեսնում է 40 նահատակներին, որոնք խնդրում են գիշերով գալ գետափ և իրենց նշխարները հանել գետից: Գիշերով գաղտնի, գետի ջրերի վրայից հավաքում են նրանց նշխարները, բերում և հետագայում դրանց վրա Սեբաստիայում կառուցում են մի վայելուչ եկեղեցի 40 մանկանց անվամբ, որը դառնում է ուխտատեղի [Աւգերեան, Բ, 482-510]:

438ա. Խորագրված է «Քառասուն մանկանց տոնի գիշերը քառասուն ծունր դնելով ասելու»:

Տողատունը կազմողինն է:

Տե՛ս № 437 ծանոթագրությունը:

438բ. Բերված է «Լճիկ» խորագրով ծեսի հետևյալ նկարագրության մեջ. «Բախտ բաժանելու երեկոն Լճիկն է, երբեմն այդ օրը ծյուն կգա, այնպես որ՝

Լճիկ, ծյուն էկի, տվի ճիչք (զիստ):

Բարեպաշտ կիները, մուրազ ունեցող աղջիկները կը հավաքվեն մի սակավամարդ տուն, կը վերցնեն քառասուն փոքրիկ քար և կսկսեն ծունր իջնել աղոթելով<...>: Քառասուն ծունրից հետո մի քար կը ձգեն և մի քիչ կը հանգչեն այնպես, որ մինչև առավոտյան դեմ հազիվ կը լմնցնեն քառսուն անգամ քառսուն ծնրադրությունը»:

Տե՛ս № 437 ծանոթագրությունը:

439. Խորագրված է «Քառասուն մանկանց տոնի գիշերը քառասուն ծունր դնելով ասելու»:

Տե՛ս №№ 436, 437, 438 բ ծանոթագրությունները:

440. Բերված է «Ձատիկ» խորագրով հետևյալ ծեսի նկարագրության մեջ. «Օձունում պատարագից հետո ժամավորները դուրս են գալիս եկեղեցուց և շրջապատում Սմբատ թագավորի դամբարանը, մի քանի գյուղացիներ բարձրանում են նրա աստիճանների վրա և երգում հետևյալը, որի յուրաքանչյուր տան ավարտին բազմությունը ձայնակցում է երգելով. օրհնեալ է Աստուած» և բերվում են սույն օրհնաբանական աղոթքի առաջին վեց տողերը, որոնք փաստորեն կրկներգ են:

Վերատողատունը կազմողինն է:

Բնությով Ձատիկը (Քրիստոսի հարությունը) ավետող հասարակական ծիսակատարության օրհնաբանական աղոթք է և մերձենում է «ավետիս» կոչված ժողովրդակրոնական ծիսերգերին:

Բանահավաքի (Ե. Լալայան) վկայությամբ՝ այս աղոթերգին հաջորդում է ծիսական զոհաբերության՝ Ձատիկի մատաղի բաժանումը, կատարված երկու տարբեր զո-

հատեսակների և կենդանիների՝ խոզի («թուրքատարուկ») և տավարի («ախար») մսից:

Ծիսական այս աղոթքը բաղադրված է եկեղեցական օրհնաբանական բանաձևերից, Քրիստոսի կյանքի սուրբգրային և կրոնական մոտիվներից, «Տեր ողորմեա» տերունական հանրահայտ աղոթքի հատվածներից և կարևորը՝ ժողովրդի սոցիալտնտեսական կյանքի հիմնական բնագավառները բնորոշող իրողություններից (վերջին 15-տողյա տունը), որոնց օրհնության և պահպանության բաղձանքը իր վրա է կրում աղոթքի ողջ իմաստաբանությունը (հանրույթի սոցիալտնտեսական գոյության ապահովում):

441. Խորագիր չունեն:

FBI բանահավաքը Հարություն դպիր Տեր՝Հովհաննիսյան Սարոյանցն է, գրառված՝ 1881 թ.:

FFIII բանահավաքը Խաչ. Փորքչեյանն է, գրառված՝ 1961 թ.:

Վերջին երկտողում հիշատակված է Համբարձման տոնից հետո հնգօրյա (եկեղեցականում՝ եռօրյա) պասը պահելուն, որն աղոթքում դիտված է որպես հոգիների դատաստանի ժամանակ մեղքերի ներման նախապայման:

442. Խորագրված է «Օրհնություն տան և պարագայից»:

Բացի առաջին տողի և վերջին երկտողի օրհնաբանական բանաձևերից՝ ամբողջ բնագիրը կառուցված է տան անդամների, կարասիների և ունեցվածքի գրեթե բոլոր տեսակների մանրակրկիտ թվարկումների վրա, որոնց մեջ նկատվում է որոշ զավեշտական վերաբերմունք: Այդ զավեշտն է եղել, անշուշտ, պատճառը, որ սրա տարբերակներից մեկն արժանացել է Նաղաշ Հովնաթանի գրական մշակմանը՝ «Օրհնութիւն գեղացի երեցի» խորագրով, կատարված միևնույն ոտանավորով և նույնության հասնող ընդհանրություններով [տե՛ս Ն. Հովնաթան, Բանաստեղծություններ, Ե., 1951, էջ 126-127]:

443. Խորագրված է «Օրհնություն»:

Սա կրոնական օրհնություն է, սկզբնապես գրաբար հորինված, հետագայում ժողովրդական լեզվի ազդեցությամբ ենթարկված լեզվական և ոճական փոփոխության:

444. Խորագրված է «Աշուղների օրհնությունը»:

Ըստ երևույթին ասվել է արևմտահայ աշուղների կողմից: Լեզվական առումով պատկանում է արևմտահայ բարբառներին և ոչ մի առնչություն չունի գրառման տեղավայրի՝ Ղարաբաղի բարբառի հետ: Բաղադրված է յոթ տարբեր օրհնությունների շարքերից, ոգով ու բովանդակությամբ կապված սուրբգրային ավանդական պատկերների ու խորհրդանիշերի հետ:

Մելքոն, Գասպար, Բաղդասար, Քրիստոսի ծնունդը կանխագուշակող, Բեղդեհեն ժամանող և նրան առաջինը երկրպագող Արևելքի երեք մոզերը կամ թագավորները:

Աղքատ Ղազար, նկատի է առնվել Քրիստոսի պատմած նորկտակարանյան գրույցը Աղքատ Ղազարոսի մասին: Վերջինս, լինելով աղքատ ու մարմինը վերքերով

ծածկված, պառկում էր մի մեծահարուստ մարդու տան առջև և սնվում նրա սեղանի փշրանքներով: Մեռնելուց հետո Ղազարոսը գնում է դրախտ, Հայր Աբրահամի գիրկը, իսկ մեծահարուստը՝ դժոխք և ենթարկվում անլուր չարչարանքների [տե՛ս **Ղուկաս, ԺԶ, 19-31**]: Աղոթքում Աղքատ Ղազարին տրված «Հոգովն սուրբ» մակդիրը բնորոշում է Ղազարոսի արդար և սուրբ եռթյունը և բաղձանք է արտահայտվում ենթարկվել նրա օրհնությանը:

Սահակա գառ, նկատի է առնվել հինկտակարանյան գրույցի այն մոտիվը, ըստ որի, երբ Հայր Աբրահամը կամենում է աստծոն գոհել իր միակ որդուն՝ Իսահակին, աստված նրա փոխարեն ծառից կախում է մի արու գառ՝ խոյ, որը և գոհաբերվում է Իսահակի փոխարեն [**Ծնունդք, ԻԲ, 1-14**]:

445. Խորագիր չունի:

Բնագիրը մատիտով սևագիր է, հավանաբար գրված Ե. Լալայանի ձեռքով:

Ծիսական աղոթք է, բնույթով օրհնաբանական՝ բաղադրված մեծ մասամբ ժողովրդական բարեմաղթության բանաձևերից: Ասվել է, ըստ երևույթին, ծիսարար քահանայի կողմից ինչ՞որ ծեսի և ծիսական սեղանի առիթով: Օրհնաբանական մոտիվներով մասամբ մերձենում է նախորդ աղոթքին:

Տե՛ս № 444 ծանոթագրությունը:

Սուրբ Սարեկա ծառ,¹ այն ծառը, որից աստված կախում է Իսահակի փոխարեն իջեցրած գառը (խոյ):

Մելքիսեթ, Հին կտակարանի Սաղեմա թագավոր Մելքիսեդեկ քահանան, որն օրհնում է Աբրահամին թշնամու դեմ տարած հաղթանակի համար [**Ծնունդք, ԺԳ, 18-20**]:

446. Խորագիր չունի:

Վերնագրված է ըստ բովանդակության՝ կազմողի կողմից:

Բանահավաք՝ Գ. Թարվերդյան, գրառված է 1936 թ. Արտաշատի Ավդալար գյուղում, Վանի Շաղբաղի գյուղի նախկին բնակիչ, 33-ամյա Ինջինազյան Մարգարիտից:

Աղոթքն իր երկանդամ հորինվածքով՝ վիպական մասի և ողորմության աղերսանքի հարադրությամբ, համասեռ է. աղերսանքը բխում է վիպական նկարագրության տրամաբանությունից:

447. Խորագիր չունի:

Բանահավաք Ե. Լալայանի ծանուցմամբ՝ աղոթքն ասվել է ուխտավորի կողմից ուխտավայրի քարը, դուռը, հուշարձանը համբուրելուց, մոմերը վառելուց և մի քանի անգամ երկրպագելուց հետո:

Ժողովրդական աղերսական աղոթքներին խիստ բնորոշ մնուշ է, ամբողջապես տոգորված իրական կյանքի սոցիալ²բարոյական, ընտանեկան, նյութատնտեսական պայմանների բարելավման ցանկությունների կատարման խնդրանքով, ուր հոգու փրկության կրոնական գաղափարը, հակառակ եկեղեցական աղոթքների, աննշան տեղ է գրավում:

448ա. Խորագիր չունեն, բայց բերված են իբրև «Պառավանց աղոթք»: Առաջին երկու աղոթքների բանահավաքը Բենսեն է (Սահակ Մովսիսյան): ԳԱԹ բանահավաքը Լևոն Մաքսուտյանն է, գրառված է 1881թ.:

Աղոթքում լուսնի տարբեր փուլերը (նորալուսին, լիալուսին, փլուզում և անհայտացում) համադրվել են մարդու հասակային տարբեր ցիկլերի հետ (ծնունդ, հասունացում, ծերացում, մահ), և ըստ այդմ լուսինն անձնավորվել է տղամարդու կերպարում: Նորալուսինը աղոթքում հանդես է գալիս որպես նորափեսա (կանաչփայրմիր թագավոր, ուր նկատի է առնված նորափեսայի խորհրդանիշը՝ կանաչփայրմիր մարտը, ուսբանտը): Ըստ աղոթքի՝ նա ծերացել է, գնացել անդրաշխարհ (եզր աշխարհ՝ աշխարհի ծայրը, եզրը) և ապա վերածնված, մանկացած, ջահելացած վերադարձել:

Լուսնի այս հասակային տարբեր փուլերի հավերժ շրջապտույտը իր կորնչմամբ, անհետացմամբ, ապա վերածնմամբ ու վերադարձով արտահայտել է մեռնողփրկող (կամ կորսվողփերադարձող) աստծո առասպելաբանական գաղափարը: Աղոթքում լուսինը դիտված է որպես աստվածային կերպար, անդրաշխարհից եկած, նոր կյանքի, նոր սկզբի ավետաբեր, որին դիմում է աղոթողը և ստանում ցանկալի պատասխանը աշխարհի խաղաղության, թագավորների հաշտության, կենսամիջոցների ապահովման, կյանքի հարատևման և հոգու փրկության մասին, որը և աղոթքի բուն նպատակն է:

Աղոթքում անուղղակի արտահայտված է նաև նորալուսնի դիրքին նայելով՝ նոր սկսվող լուսնային ամսի բարեբերությունը կանխագուշակելու ժողովրդական սովորությունը:

448բ. Խորագիր չունի:

Բնագիրը փոքրփինջ աղճատված է, որը հիմք է տվել բանահավաք Եղիա Քասունուն **կասեր, մահան** բառերի նկատմամբ անհավանական ենթադրություններ անել: Մինչդեռ իրականությունն այն է, որ *կասեր* բայը բնագրում *ասում էր* իմաստով է գործածված, իսկ *մահան՝ մահ* բառի տրականի աղավաղումն է, որ կցվելով հարստություն բառին՝ լրիվ աղճատել է բառակապակցության իմաստը: Քասունին առաջարկում է մահան կարդալ մանկան, որ այնքան էլ համոզիչ չէ:

Տե՛ս № 448ա ծանոթագրությունը:

448գ. Խորագրված է «Նորածագ լուսնի աչքալուսանք»:

Տե՛ս № 448ա ծանոթագրությունը:

448դ. Խորագրված է «Աղոթք ս. եկեղեցու մեջ»:

Բանահավաք՝ Տրդատ վ. Պալյան:

Աղոթքը մասամբ աղճատվելով՝ հարմարեցվել է Քրիստոսին, թեպետ ոչ լիակատար իմաստով: «Ծեր կնացիր, մատղաշ եկար» լուսնին նվիրված ավանդական տողը աղճատվելով վերածվել է «Տեր կենացդ մատղաշ եկար» գրեթե իմաստազուրկ նախադասության: Աղոթքին հավելվել է «Մեղա՛, մեղա՛, Տեր ողորմյա» ապաշխարանքի եկեղեցական բանաձևը, ավանդական բնապաշտական աղոթքին հաղորդե-

լով քրիստոնեական կրոնական երանգ:

Տե՛ս № 448ա ծանոթագրությունը:

449. Ըստ բանահավաքի՝ ասվում է «Նոր լուսին տեսնելիս»:

Այստեղ նորալուսնից աղերսվում է աշխատանքի բարիքների առատություն և մարմնական ուժ ու զորություն:

Տե՛ս № 448ա ծանոթագրությունը:

450ա. Խորագիր չունի:

Այստեղ առկա է լուսնի կերպարի ամբողջական պատկերացում. լուսինը հանդես է գալիս դեղնագույն և ոսկեգույն կերպարով, դեղին ձիով, մինչև գոտկատեղը հասնող մորուքով: Ծերացող ու ջահելացող նրա հավերժ կերպարանափոխությանը (տե՛ս № 448ա ծանոթագրությունը) այստեղ ավելացել է նոր գործառույթ՝ մարդկանց մեղքը անդրաշխարհ տանելու և այնտեղից վարձք՝ հատուցում, բերելու հատկանիշը՝ կապված նրա ծերացման և մանկացման կերպարանափոխումների հետ: Մեղքի և վարձքի այս կրոնական ըմբռնումների հետ լուսնի առնչումը առավել է շեշտում վերջինիս դիցական, աստվածային նկարագիրը և նրա կապը այսրաշխարհի և անդրաշխարհի կրոնաբարոյական պատկերացումների: Լուսնի կերպարի դիցական հատկանիշը աղոթքում առավել է զորանում նրա նկատմամբ եղած բացահայտ պաշտամունքով՝ արտահայտված աղոթողի կողմից նրան երկրպագելու՝ բերանքսիվայր ոտքը ընկնելու պատկերով:

450բ. Խորագիր չունի:

Բանահավաքներ՝ Հրաչյա և Արմենուհի Աճառյաններ:

Այստեղ լուսնի բացահայտ պաշտամունքից բացի (տե՛ս № 450ա ծանոթագրությունը), առկա է նաև երկնային ծովի առասպելական պատկերացումը:

451. Խորագիր չունի:

Բանահավաքներ՝ Հրաչյա և Արմենուհի Աճառյաններ:

Տե՛ս № 450ա ծանոթագրությունը:

Բանահավաքների ծանուցմամբ՝ պերես բառը «Կը գործածվի առանց նշանակությունը գիտնալու»:

Մինչդեռ ելնելով բնագրի իմաստից և մյուս տարբերակների տվյալներից, հավանաբար այն **երես** բառն է, պոսկ. **բե** (բրբռ. պե) նախածանցի հավելմամբ, այսինքն՝ երեսին, երեսի վրա: Երկրորդ տողում խոսքն ուրեմն երեսի վրա ոտքը ընկնելուն, այն է՝ երկրպագելուն է վերաբերում (հմտ. նախորդ տարբերակները):

Այս տարբերակում լուսնին երկրպագելու նպատակն է դառնում երեք զինավոր (ռազմի) սրբերի (Հիսուս, Քրիստոս, Բարեխոս և հավանաբար Աստվածածինը) օգնության հասնելու ակնկալիքը, հանգամանք, որ վկայում է լուսնի աստվածային գերակայության հնագույն ըմբռնումը:

452. Խորագիր չունի:

Բանահավաքներ՝ Հրաչյա և Արմենուհի Աճառյաններ:

Ծովին վրա փարա մը կա տողում լուսինը համեմատվել է ծովի (երկնքի) վրա գտնվող կլոր մետաղադրամի (փարա), ըստ երևույթին՝ ոսկեդրամի հետ: Աղոթողի կողմից այդ ոսկեդրամը (իմա՝ լուսին) վերցնելուն պես ծովն ընկնելու, ծովից դուրս

գալուց հետո հորն ընկնելու և ս. Սարգսին օգնության կանչելու, այդ հորից (անդունդ, ստորերկրյաք, դժոխք) փրկվելու և երկնային դրախտում՝ իբրև արդարի տեղ գտնելու ձգտումներում արտահայտված են մի կողմից լուսնի նվիրական պաշտամունքը, մյուս կողմից՝ երկնային ծովի (երկնքի) և անդնդային հորի (ստորերկրյաքի), այլ կերպ ասած՝ դրախտի ու դժոխքի, համապատասխանաբար՝ արդարների և մեղավորների հակադրության առասպելաբանական պատկերացումները և ս. Սարգսի կողմից արդարներին փրկելու հավատալիքը:

Մոտիվներով նորալուսնի սույն աղոթաշարին է հարում հետևյալ մանկական գովերգը.

Էրթանք, էրթանք ամպուն վրա,

Նահապետին ծովուն վրա.

Քանձ իրիզայն՝ արդար ես,

Քան լուսինկան՝ պայծառ ես,

Օսկի պտուղ բերան ես:

[ԳԲՍ, 644 / Սեբաստիա]

ԶԱՎԵՏՏԱԿԱՆ ԱՂՈՔՆԵՐ ԵՎ ՊԱՐՈՂԻՎՆԵՐ (№№ 453 - 463)

Սույն բաժնում զետեղված են թվով սակավ, բայց ժողովրդական հումորով հագեցված զավեշտական աղոթքներն ու հայտնի աղոթքների ծաղրանմանեցումները (պարողիաներ):

453ա. Խորագրված է «Տկճորին աղոթքն»:

ՀԱԲԱ բանահավաքն է Գ. Թարվերոյանը. գրառված է 1930-ական թթ., 60-ամյա խոտրջրցի Քելեկյան Արսենից:

Գինու տկճորները հնում պատրաստում էին այժի մորթուց: «Աղոթքում» ներկայացված է այժի «կենսագրությունը»՝ սկսած ուլային մանկությունից մինչև հասունացումը, մորթումը, քերթումը, մորթու ձյութապատումը և օգտագործումը զինետանը: Այդ ամենը ներկայացված է սրբազան զոհաբերությունների բնագրերին յուրահատուկ լեզվով ու ոճով: Իսկ աղոթողի ցանկությունն արտահայտող եզրափակիչ երկտողի արտաքնապես սրբազան բնույթի մեջ արտահայտված է ժողովրդական անկեղծ հումորը:

453բ. Խորագիր չունի: Դրված է զավեշտական երգերի շարքում:

Տե՛ս № 453ա ծանոթագրությունը:

454. Խորագրված է «Շատ խոսողին լռեցնելու»:

Ըստ երևույթին ասվել է մանկական միջավայրում:

Տիպաբանորեն հմայական բանաձև է՝ կազմված վիրավորիչ պարսավանքների շարքից, որն ավարտվում է կապքի (բերանը փակելու) պատկերավոր ասույթով:

455ա. Խորագիր չունի: Դրված է աղոթքների շարքում:

455բ. Ասվում է մանկական միջավայրում, երբ մեկը գանգատվում է հիվանդությունից:

456. Խորագիր չունի:

ՆԴ բանահավաք Վ. Տաշրացու վկայությամբ՝ ասել են երիտասարդ աղջիկները խաղալիս, երբ մեկը հիվանդ է ծանուցում, իսկ մյուսը բուժելու նպատակով ասում է սույն աղոթքը:

Այդ առթիվ առավել մանրամասն տվյալներ է հաղորդում ԱՅ XI բանահավաք Ե. Լալայանը:

«Երբեմն աղջիկները միատեղ ժողովված դեպքում զվարճության համար սկսում են հետևյալ աղոթքի ձևով հորինված խաղը խաղալ:

Աղջիկներից քնքույշը, Աղջի ջան, գլուխս շատ գեշ ցավում է:

Նրան ծաղրող մեկը, Ախ յարաբ իմանամ ո՞վ աչքը տվեց:

Մեկ ուրիշ կատակասերը, Աղջի ջան, արի աղոթեմ, որ անց կենա, որ նրանից հետո էլ ոչով չկարենա քեզ աչքը տալ»:

Անկախ իր զավեշտական բնույթից, աղոթքը տիպով նույնանում է հմայական աղոթքներին՝ բաղադրված տարբեր անեծքների չափածո շարակցումով:

457. Բերված է որպես մանկական ստեղծագործություն, որ ասում են այն անծին, որին կամենում են փոխանցել իրենց հիվանդությունը:

Տիպով ծավալուն անեծք է՝ հմայական բովանդակությամբ:

458. Խորագրված է «Երգիծողական օրհնություն» և դրված՝ «Օրհնություններ» շարքում:

Սա ևս նախորդների նման բաղադրված է տարբեր անեծքների չափածո շարակցումով: Առաջին տողի «Օխնեմ, օխնեմ» բառի կրկնությամբ ընդգծվում է ստեղծագործության ծաղրանմանեցումը օրհնություններին և օրհնաբանական աղոթքներին:

459. Խորագիր չունի:

Գրառված է 1881 թ., բանահավաք Լևոն Մաքսուտյանի կողմից:

Աղոթքի պարողիա է, ուր ծաղրի են ենթակված բանասացի միջավայրին ծանոթ թե՛ հայ բացասական անծինք և թե՛ մանավանդ, օտար հոգևորականներն ու կանայք, որոնց նկատմամբ արտահայտված են սեփական երկրից նրանց արտաքսվելու և անպատվության ենթարկվելու ազգային ժողովրդական բաղձանքները:

460. Խորագիր չունի. դրված է «Աղոթքներ» շարքում:

Աղոթքի պարողիա է:

Հմմտ. № 459 աղոթքն ու ծանոթագրությունը:

461. Խորագիր չունի. բերված է բառարանում որպես մանկական ստեղծագործություն:

Բանահավաք՝ Բենսե (Սահակ Մովսիսյան):

Աղոթքի պարողիա է:

462. Խորագրված է «Աղոթք այլազգ հիվանդաց վրա»:

Աղոթքի պարողիա է՝ թուրքերենի խառնուրդով:

463. Աղոթքի պարողիա է, հորինված Ն. Շնորհալու «Նայաց սիրով Չայրն գթաց» շարականի սկզբնատողի համաբանությամբ:

Գրառված է 1970-ական թթ. Թիֆլիսում, բանասաց՝ Չարությունյան Յուզաբեր, ծնված 1919 թ., լսել էր կարսեցի հարևանուհուց:

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

Ա

Ագռռ. - ա՛ գռռ (կոչական), այ կոր, այ կարիծ:
Տե՛ս **Կոր**:

Ագռա, մաև՝ **Ակռա.** - ատամ, ագռեք.- ատամ-ներ:

Ադամորդի. - Ադամ նախահոր որդի, մարդ:

Ադամութում. - ատամներ, ատամունք: *Ադամութում պղնձե* (№ 186) - պղնձե ատամ-ներ:

Ազ. - ես: *Ազ մեղավոր ամ.* (№ 435). - ես մեղավոր եմ:

Ազար. - հիվանդություն (անասունների):

Ազգ ու տակ. - ամբողջ ազգը, տոհմը:

Աթ. - ծի: *Աթ հազար, չաթ հազար* (№ 9ա) - հազար ծի, հազար ղրխկոց: Տե՛ս **Չաթ**:

Աթշ տալ. - կրակ տալ, վառել:

Աժդիհար. - 1. աժդահա, հսկա, 2. վիշապ:

Ալ, **ալք.** - ծննդկանին և նորածնին վնասող չար ոգի (տե՛ս Ծանոթագրությունները):

Ալլահ. - աստված:

Ալամ աշխարիք. - ողջ աշխարհը, ամենքը:

Ախ. - ահ, երկյուղ, վախ:

Ախտածետ. - 1. հիվանդ, ցավազար, 2. հիվանդացնող, 3. ախտավոր կրքերով վարակված:

Ածամեր. - աստվածամայր, Մարիամ Աստվածածինը:

Ակն. - աչք: *Ակնել,* - ակնահարել, աչքով տալ: *Որն որ ակներ, ակնել խփեր* (№ 40), - ով որ ակնահարել է, աչքով խփել:

Ահ է զարիայ. - չարաղետ հիվանդություններ: *Ահ է զարիայ կապուտ կարմիր ծովուն* (№ 135), - չարաղետ հիվանդությամբ են բռնված կապույտ ու կարմիր ծովերը:

Աղաք. - առաջ, առջև: *Աղաք գնալ,* - առաջ գնալ, առաջանալ: *Մեկն ալ ազգ ու աղաքիս պահապան* (№ 260), - մեկն էլ ազգիս ու իմ առջևը լինի պահապան:

Աղբիյ. - աղբյուր:

Աղբրուկ. - եղբայր, եղբայրիկ:

Աղեյ. - աղեկ, լավ, ընտիր, սիրուն:

Աղթթան. - 1. արևելքը լուսաբացին, ուր իր դեմքն է ուղղում աղթողը, 2. այգաբաց, լուսաբաց:

Աղոթք. - աղոթք:

Աճամ. - պարսիկ:

Աճափ. - արդյոք:

Ամանաթ. - ավանդ:

Ամիրայ. - 1. կուսակալ, կառավարիչ, իշխան, 2. Կ.Պոլսում բարձրաստիճան հայերի հարգալից տիտղոս:

Այ. - Ահ, երկյուղ, վախ:

Այնի. - դարձյալ, ևս, էլի: *Այնի դու օղորմանաս հետ բարի լուսուն* (№ 376 ծանոթագրությունը), - դարձյալ դու ողորմաս բարի լույսի հետ:

Այս. - չար ոգի, չար շունչ, դև:

Անա. - մայր, մայրիկ: *Մեյրամ անա,* - Մայրամ մայր (=Աստվածածին):

Անասուն. - անուսուն (№ 150):

Անթին. - ամպին:

Անգիրեկ. - անկրակ, առանց կրակի:

Անգյիստ. - հանգիստ:

Անգումանք. - 1. հույս չունեցողներ, 2. անհուսություն:

Անդար. - անթիվ, անհամար:

Անդեմակ. - անդամակ, առանց դամակի:

Անդըմալուծ. - անդամալուծ:

Անդիվոր. - ընտանիք, տունուտեղ:

Անեղ. - 1. աղեղ, *անդի.* - աղեղի, 2. անստեղծ, ինքնագո (աստվածային մակդիր):

Անգեղշ. - չղջացող:

Անըզգա. - անզգամ, լիրբ: *Անըզգա զընիկ,* - անզգամ կին:

Անթաթար. - անդադար, անհանգիստ, ալեկոծ:

Անթառական. - անթառամ, չթառամող, չթորչոմող: *Անթառական պսակ* (№ 236), - անթառամ պսակ:

* Բառարանում չեն ընդգրկվել այն բացահայտ բառախաղերն ու բառային դարձվածները, որոնց իմաստն անստույգ է ու անմեկնելի:

- Անժարժ.** - անշարժ:
- Անժամանակ.** - անժամանակ, ժամանակավրեպ, ժամանակից շուտ:
- Անհիշտահ.** - անախորժակ, առանց ախորժակի:
- Անխաղաց.** - պինդ, ամուր, անշարժ:
- Անխալկին.** - առանց կաթսայի, անպղինձ, անկաթսա:
- Անխաչ.** - առանց խաչի, խաչանշանի: *Անխաչ խմոր.* - առանց խաչանշանի խմոր (հայկական կենցաղում ամենուրեք հունցած խմորի վրա, ձեռքով խաչանշան էր դաջվում):
- Անժամակ.** - 1. չճանակված, չճաղրված, անեղծ, 2. անժաղրելի, անպարսավելի: *Անժամակ պսակներ* (№ 348), - անեղծ պսակներ:
- Անկախ բեկախ (անգահ բեգահ).** - անժամանակ, անսպասելի, հանկարծակի:
- Անճառելի.** - անասելի, աննկարագրելի, անպատմելի:
- Անտառց.** - անդարձ, հեթանոս, անհավատ: *Անտառց տառց էկավ* (№ 427), - անդարձը (անհավատը) դարձի եկավ (դավանափոխվեց):
- Անտի տյունիո (անդի դունիա).** - անդրաշխարհ, այնկողմնային աշխարհ, մահվան թագավորություն:
- Անօրա.** - անօրեն, *անօրի*, -անօրենի:
- Աննըվեցավ.** - անունվեց, անվանակոչվեց, անվանադրվեց:
- Անքյաղար.** - անփորձանք, անվտանգ:
- Անմահրուր.** - անբարուր, առանց բարուրելու: *Անմահրուր մսուր տրին* (№ 413), - անբարուր (մանուկ Յիսուսին) մսուր դրին:
- Անմարեմար.** - անմայր, որբ:
- Անպահ.** - անժամանակ, տարաժամ:
- Անշենփուռ.** - անշամփուր, առանց շամփուրի:
- Անսալ.** - 1. լսել խոսքը, 2. հանդուրժել: *Անսալ անծիս*, - լսիր, հանդուրժիր անծիս:
- Անտառք.** - առանց դարձի եկածներ, մեղքերը չխոստովանածներ (№ 5(400):
- Ապա.** - մեծ հարս, ավագ քույր, մայր:
- Աշգյ, աշք.** - աշք: *Աշք ընող*, - աշք տվող, ակնահարող:
- Աշթար.** - արդար:
- Աշվի, աշվի.** - աշքեր:
- Աչքել.** - 1. նայել, տեսնել, դիտել, 2. ակնահարել, աչքով տալ:
- Աչքով հարվել.** - ակնահարվել, չար աչքի ենթարկվել:
- Ապեկի.** - ապակյա: *Ապեկին թաս* (№ 201), - ապակյա թաս:
- Ապիկի.** - ապակի, ապակե բաժակ:
- Ապուլ տալ.** - արձակել, բաց թողնել: *Թեք ինձի ապուլ տուր*, (№ 1(159) իգ), - միայն թե ինձ բաց թող:
- Աջիյի.** - աջի, աջ կողմի:
- Առատաբան.** - ճարտասան, պերճախոս:
- Առըծու.** - առյուծի:
- Առիք.** - առաստաղ, ձեղուն:
- Առունձ.** - ճնճողակ:
- Առտոնց, Առտուն, Առուտվան.** - առավոտյան:
- Առվուղչութին.** - առողջություն:
- Առքավութին.** - արքայություն, դրախտ:
- Առդարներ.** - արդարներ:
- Ասլան.** - առյուծ:
- Ասկ.** - ազգ:
- Ասմա կերդան.** - ճոճվող վիզ, պարանոց:
- Ասսու.** - Աստու:
- Ասպած, Ասվագ, Ասված, Աստվագ, Ասֆած.** - Աստված:
- Ասվագածին, Ասվարածին.** - Աստվածածին:
- Աստղփուշ.** - աստղածև փշենի, որ մատղաշ ժամանակ ուտում են, իսկ սովորաբար կիրառվում է բուժահմայական արարողություններում:
- Աստղվոր.** - 1. աշխարհ, 2. երկրային, աշխարհային, 3. ժամանակավոր, վաղանցուկ:
- Աստղոյ մայ.** - Աստվածամայր:
- Ասուղ.** - ասել:
- Ավուր.** - 1. օրվա, 2. օրը, օրական:
- Ատեմական հուր.** - վերջին դատաստանի ատյանով դատապարտվածի կրակ, դժոխքի անշեջ հուր: *Ատեմական հուրն էրին* (№ 132), ատյանի (վերջին դատաստանի) կրակում այրվեմ:
- Աղենախաս, Ատենահաս.** - ժամանակին հասնող, օգնող, զորավիզ կանգնող (ս. Սարգսի մակդիրներից):
- Արագ.** - երագ:
- Արամ.** - արամեացի, ասորի:
- Արաչի.** - առաջին:
- Արեաբեր ցալ.** - արյունաբեր հիվանդություն:

Արթարանի. - արդարներ:
Արմաղան. - ցվեր, ընծա (հեռու տեղից բերված):
Արմանալ. - զարմանալ:
Արմունկ. - ձեռքի ծակվելու տեղը, բազուկ, դաստակ:
Արնթաղ. - արնաթաթախ, արյունաթաթախ:
Արպըներ. - արաքներ:
Արտասառռչ.-հավանաբար՝ արտասվահառաչ, հառաչանքով արտասվող: *Արտասառռչ տրտմեալ հոգիմ* (№ 2 (56)), հառաչանքով արտասվելուց տրտմած հոգիմ:
Արքավութեն. - տե՛ս Առքավութիմ:
Աւծ. - Օծ:
Ափլփել. - խարխափելով ձեռքի ափերով շոշափել:

Բ

Բաբաթ. - արծանի, վայել: *Էմ բաբաթ չի աշկերտնութնիմ, էմ բաբաթ ա վարպետնութնիմ* (№ 413):
Բաբանծել. - պապանծել:
Բադլումն եղիցի (բադալ բառից). - փոխարինվել, կեղծվել, խարդախվել: *Ոչ այս գրիս բադլումն եղիցի* (№ 8(226)), - այս գիրս (հմայագիր) չփոխարինվի (մեկ այլ գրով), չկեղծվի:
Բաժ. - հասակ:
Բալա. - փորձանք, աղետ, չարիք:
Բալա. - որդի, զավակ:
Բալեղ. - սլացիկ, հասած, հասունացած, կատարյալ: *Բաժմ ի բալեղիմ* (№ 40), - հասակն է սլացիկ (կատարյալ):
Բալենի, Բալեք. - բալաներ, զավակներ, երեսաներ:
Բալիա, Բալլի, Բալլիկ, Բալնիս. - բանալի:
Բալիշ. - բարձ:
Բալուլ. - բարուր: *Բալուլվել.* - բարուրվել:
Բալքի. - զոնե, զեթ:
Բանձրաց. - բարձրից, վերևից:
Բաղմաբան. - բաղնեպան:
Բանուկ. - աշխատող, բանող:
Բանք. - բաներ, խոսքեր: *Աստուծու բանք.* - աստվածային խոսքեր, աղոթք:
Բաշ. - 1. թավամազ գլուխ, 2. մազեր, ծամեր:

Բաշնաւոր. - բաշավոր, թավամազ մեծ գլխով:
Բարաքաթ. - առատություն, բարիք, երջանկություն:
Բարենթար. - հավասար, համակշիռ, պատշաճ:
Բարիշութեն, Բարիշություն. - հաշտություն:
Բարկ. - տաք, շիկացած:
Բասվավ. - բացվավ, բացվեց:
Բարս. - բարձր:
Բեաթ. - վատ, չար: *Բեաթ նեաֆաս,* - չար շունչ:
Բեղովլաթ. - անպետք, անպիտան, ծուլ:
Բեզար. - հոգնածություն, ծանձրույթ: *Ազարբեզարը հեռացնես* (№ 447), - հիվանդություն-հոգնածությունը հեռացնես:
Բելիլա. - սպիտակ հանքային ներկ:
Բեմուրադ. - անփափազ, անմուրազ, փափազից, մուրազից զրկված:
Բեյնիմ. - բերանիմ:
Բևեռ. - մեխ, գամ:
Բերդս ու բարիս. - բերդ ու պարիսպ:
Բերեքթ. - տե՛ս **Բարաքաթ**:
Բերիքսիվար. - բերանքսիվայր, խոնարհված:
Բըլանիք. - բանալի:
Բըրչամ. - մազափունջ, ծամ (տղամարդու):
Բթոկ, Բթուկ. - բութ մատներով:
Բիբառ. - բևեռ (տե՛ս):
Բիբար. - տաքղեղ:
Բիբարել, Բիբեռել. - բևեռել, մեխել, գամել:
Բիբեռ. - տե՛ս **Բևեռ**:
Բիբռյալ. - բևեռված, մեխված, գամված:
Բիպեռ. - տե՛ս **Բևեռ**:
Բիթում. - բոլոր(ը), ամբողջ(ը):
Բիյուն. - բերան:
Բիչար. - անճար, թշվառ, խեղճ:
Բղիս. - պահես:
Բմբեռնած. - բևեռված, մեխված:
Բոգ, Բեոգ. - գորշ (ճերմակավուն):
Բոթ. - բութ, բթամատ (№ 285):
Բոլոր. - շուրջ, շուրջբոլոր: *Բոլոր բարձիմ,* - բարձի շուրջը, շուրջբոլորը:
Բոլոր մնալ. - բոլորվել, շրջան կազմել սեղանի շուրջը: *Բոլոր մնա ձեր սեղան* (№ 445), - ձեր սեղանը միշտ բոլորված մնա (մարդկանցով):
Բողչա. - կապոց (հագուստի):
Բռնչի. - բռնչեմի ծառատեսակը, որի փայտը

կիրառվել է ծիսահմայական արարողություններում:
Բրդուճ. - 1. հացի պատառ, կտոր, 2. լավաշի փաթույթ՝ տարբեր ուտելիքներով:
Բուժուժ. - բոժոժի թրթուր (№ 83դ):
Բուլոր. - տե՛ս **Բուլոր:**
Բուլք. - բույլ, խումբ:
Բուշտ. - բշտիկ (վերքի):
Բուռդ. - բուրդ:
Բուռվալ. - բուրվառ:
Բուսուր. - բուսեցրու: *Բարի միքքս ընծի բուսուր* (№ 337բ), - *Բարի միտքս ինձ (ին մեջ) բուսեցրու (աճեցրու):*
Բուրակ. - տե՛ս **Պուրակ:**
Բուրթի. - խաղազնդակ:

Գ

Գա. - ահա, ահավասիկ: *Մայրամ, գա կույս ես* (№ 1(396)), - *Մայրամ, ահա կույս ես:*
Գաբ. - կապ, կապած:
Գալ. - գայլ:
Գալոս, Գյալոս, Գյալոց. - 1.գալիս, գալու, գալստյան ժամանակ, 2. գալուստ: *Քրիստոս գալոս՝ չարյաց խափան* (№ 257 ա), - *Քրիստոսի գալու ժամանակ չարերը կխափանվեն: Չուր գյա գյալոս Քրիստոսին* (№ 413), - *մինչև գա գալուստը Քրիստոսի:*
Գալում. - գալիս: *Խոտ ա գալում* (№ 146բ), - *հոտ է գալիս:*
Գալիս, գապիս. - կալես, կապես:
Գահ. - ժամանակ:
Գահոր. - անծանոթ հիվանդության անուն:
Գանտիլ. - կանթել:
Գառնենի. - գառան մորթի:
Գդելիկ. - գդալիկ, փոքր գդալ:
Գդռից. - կտրեց:
Գեյտ. - գետ:
Գենառար. - կենարար:
Գենջ. - երիտասարդ, մատաղահաս:
Գեշ. - 1. վատ, 2. տգեղ:
Գեշթա. - կերթա, գնում է:
Գեոց. - զոց, փակ:
Գեստ. - եկեղեցականի ծիսական զգեստ:
Գեսոմ ի գնեն. - գնայուն, հոսող գետ:
Գեցալ ըմ. - զնացել են:
Գըթսիմք. - կթեցիմք:

Գըլկիս. - գրկիս:
Գիլաններ. - գայլեր:
Գիճ, Գիջ. - կնճիթ, խայթոց: *Գիճավոր, գիջու ջանավար* (№ 371), - *կնճիթավոր (խայթոցավոր) գազան (օձ, կարիճ ևն):*
Գիշութեն. - վատություն, չարություն, վտանգ: Տե՛ս **Գեշ:**
Գից. - քան, քանց:
Գիցածե. - գիտցածը, իմացածը:
Գյամ. - սանձ:
Գյապրեական փող. - Գաբրիելական փող, աշխարհի վախճանին և հոգիների վերջին դատաստանին Գաբրիել հրեշտակապետի կողմից մեռելների ընդհանուր հարության նպատակով հնչեցրած փողը:
Գյացիմք. - զնացիմք:
Գյետ Յորտանես. - գետ Յորդանան, Յորդանան գետը Պաղեստինում:
Գյուզկապ. - գոզկապ, միզկապ (հիվանդություն):
Գնայուն. - չարժվող, զնացող: *Ի գնայունէ* (№ 222), - *չարժվողից, զնացողից (նկատի ունի կենդանի էակներին):*
Գոգրա. - դրում: *Գոգրու ծաղիկ* (№ 99ա), *դրմնու ծաղիկ:*
Գոլ. - գալ: *Ո՞վ ա գոլ,* - *ո՞վ է գալիս:*
Գոլ. - լիճ:
Գոխանամ. - գոհանամ:
Գոճըրնալեն. - կոճելով, լալով, ողբալով:
Գողիմք. - անկողիմ:
Գոտելտեղ. - գոտկատեղ:
Գործկայկալ. - գործակալ:
Գորզիզի, - քրքրում, քչփորում (?): *Աչքերը գորզիզի անեն* (№ 183 է), - *աչքերը քչփորեն (?):*
Գրկանոց. - գրկի երեխա, ծծկեր:
Գուլա. - կու լա, լաց է լինում:
Գուլ անել. - բթացնել (ատամ, դանակ):
Գուղ. - գող:
Գումանք. - հույսեր, սպասելիքներ:
Գուջուջ. - հավանաբար զուճ. - ծունկ բառի կրկնավորն է, որ նշանակում է ծունկ-ծունկ անել, ծնկի գալ, խոնարհվել: *Իւ գուջուջե Գաբրիելին* (№ 309բ), - *Գաբրիելի ծնկի գալը, խոնարհվելը (Քրիստոսի առաջ):*
Գուշկուր. - կոշկոռ, կոշտացած խորդուբորդ

հող: *Մեջը փուշ, գուշկուր դուրս գա* (№ 10ա):

Գուտիկ. - գլխարկ: *Ոսկի գուտիկ*, - ոսկե գլխարկ, թագ:

Դ

Դալա. - ճյուղ, ոստ: *Դալան տողաջմիշ կանի* (№ 211բ), - ճյուղերը կը խճճի (խճողի):

Դալալ. - 1. միջնորդ, 2. մունետիկ:

Դան. - հատիկ:

Դան. - անգամ: *Օխորդ դան*, - յոթ անգամ:

Դանդուր. - դանդուռազգիներին պատկանող բանջարաբույս:

Դաջար. - տաճար:

Դաս. - 1. խումբ, գունդ, 2. տեղ, վայր, շրջան: *Յինգ դաս հրեշտակ* (№ 47), - հինգ գունդ (խումբ) հրեշտակ: *Մտա ի դասն Ամասիայ* (№ 38գ), - մտա Ամասիայի շրջանը (վայրը):

Դաստառակ. - թաշկինակ:

Դավի. - վեճ, կռիվ, անհամաձայնություն: *Դև ու դավեն հալածեցավ* (№ 261), - դևն (չար ոգին) ու անհամաձայնությունը հալածվեցին:

Դար. - բլուր, սար, բարձունք:

Դարիդուս. - դարիվեր, բարձունքն ի վեր:

Դգըլիկ. - գդալիկ, փոքր գդալ:

Դեմ. - կողմ, դիմ:

Դեդի. - մայր, մայրիկ:

Դել. - դեռ, դեռևս:

Դերունի. - տերունի:

Դըսվերկու. - տասներկու:

Դըփըթել. - համբերել, սպասել: *Չը դըփըթի* (№ 234), - չի համբերում, չի սպասում:

Դժմիկ. - դժմի, դաժան, չար:

Դի. - կողմ, տեղ: *Ամնիս, էրթաս մըր դիեն* (№ 122), - առնես, զնաս մեր տեղից (կողմից):

Դիակ, Դիլաք. - 1. իղձ, ցանկություն, 2. խնդրանք, աղաչանք: *Դիլաք անել*, - աղաչել, խնդրել:

Դիմադարձ. - դեմ կանգնող, հակառակ, հակադիր: *Դիմադարձ առնենք*, - իրար հակադրենք, միմյանց հակառակեցնենք:

Դիմավոր. - դեմքով, արտաքինով, կերպով: *Երեքն ալ կանաչ դիմավոր* (№ 126դ), - երեքն էլ կանաչ արտաքինով (հագուս-

տով):

Դիդ. - դեղ:

Դիւ. - դև:

Դիվան. - դատարան, դատաստան:

Դիվան-դարկյախ (դարգյահ). - աստվածային դատարանի կամ դատարանի ատյանի դարպաս, դուռ:

Դիվանոց. - դևերի:

Դիր. - տեր:

Դիր. - անգամ:

Դիփ. - 1. բոլորը, ամբողջը, 2. միշտ, անընդ-հատ:

Դիփունի. - բոլորի, ամենքի:

Դիլայոց. - տղաների, երեխաների:

Դիլացկան. - տղոցկան, ծննդկան, ծննդաբե-րող կին:

Դմբրակալ. - թմրված, թմրակալված:

Դմբրի. - թմրելու, թմրածությամբ:

Դյողցվոր. - դողացող անձ (վախից, մալարի-այից):

Դյունիա. - աշխարհ, երկիր, տիեզերք:

Դնդալ. - թնդալ:

Դշիդ. - դժխեմ, դժմի, չարաբարո, ժանտ:

Դոխ. - 1. աղավնի, 2. աղավնածագ, թռչնա-ծագ:

Դոշ. - կուրծք, կրծքավանդակ:

Դովաթաուր. - ունեցվածքի տեր, ունևոր:

Դոր. - որտեղ, ուր:

Դռա. - քրդուհի, քրդի աղջիկ, կին:

Դռվիք. - դռներ:

Դվեր ընկնել. - վայր ընկնել, ցած ընկնել:

Դրուցակըն. - դրսի, դրսեցու, օտարի աչք (չար աչքի իմաստով):

Դուգ. - 1. ուղիղ, շիտակ, 2. ճիշտ, ճշմարիտ:

Դուր-դրացի. - դրկից, հարևան:

Ե

Եարալի. - վիրավոր:

Եգր աշխարք. - 1. աշխարհի եգր, ծայր, սահ-ման, 2. անդրաշխարհ:

Եիրեք. - երեք:

Ելուն. - ելնող, բարձրացող: *Ի յելունէ* (№ 4(222)), - ելնողից, բարձրացողից:

Եկեսցէ. - սույն բառով սկսվող երեկոյան աղոթք:

Եղևնիկ. - աղունիկ, աղավնի:

Եղեցի. - եկեղեցի:
Եղեք. - եղեգմ:
Եղուկ. - 1. ավա՛ղ, ափսո՛ւ, վա՛, 2. խե՛ղճ:
Եղուկս իմ միռոնիս (№ 132), - ավա՛ղ իմ
մեռոնիմ:
Եմ. - իմ: *Եմ Տեր,* - իմ Տեր:
Եռայք, Եռվռայք. - շարժվեք, խաղաք: *Ոչ
եռայք, ոչ եռվռայք* (№ 94), - չշարժվեք,
չխաղաք (ուղղված զեռուններին):
Եսի. - ինձ:
Ետնեն. - ետևը:
Երագահաս. - արագահաս:
Երած. - երագ:
Երդմ. - երդում, երդվել:
Երդովավ. - երդվեց:
Երդոց. - երդիքի:
Երդումնիմ. - երդվում եմ:
Երեկ. - եկավ: *Մեր Տերն երեկ, ամպը գոռաց*
(№ 324), - մեր Տերը եկավ, ամպը գոռաց:
Երերալ. - խռովահույզ վիճակում գտնվել,
տարուբերվել, տատանվել: *Ինչի՞ գ՛ուլաս,
ինչի՞ կերերաս* (№ 35գ), - ինչու՞ ես լալիս,
ինչու՞ ես խռովվում (տարուբերվում):
Երկամնորուս. - երկար մորուք, երկար մորու-
քավոր:
Եփմ. - եփումը, եփվելը: *Եփմ ի կողիմ* (№
213), - թոնրի կողին խփած հացի եփվելը:
Եօր. - որ:

Ձ

Ձաղ. - բան, որևէ բան:
Ձաղեզյ. - Ձատիկ:
Ձալըմ. - դաժան, անարդար, բռնակալ:
Ձախիրե. - ապրուստ, օրապահիկ, ուտեստ:
Ձաղեքմ. - աղիքները:
Ձանկ. - անկ, անդամալույծ:
Ձանջիլ. - շղթա:
Ձանջիլել. - շղթայել, շղթայակապ անել:
Ձավակիներ. - խեղճեր, թշվառներ, դժբախտ-
ներ:
Ձատամունսմ. - ատամները:
Ձատհամ. - գատիր, հեռացրու ինձ: *Սատանի
ճամպխից զատհամ* (№ 434), - սատանի
ճամփից հեռացրու ինձ:
Ձատու. - հեռվից: *Ձատու տեսանք,* - հեռվից
տեսանք:

Ձարզանդել. - զարհուրել, սարսափել:
Ձարթնացավ. - զարդարվեցավ, զարդարվեց:
Ձարիայ. - տե՛ս **Ահ ու զար:**
Ձաւձ. - օձ (զ նախորդ օձ բառի հայցակա-
նը):
Ձեղջ. - զղջում:
Ձեիրուեցա. - զարհուրեցի, վախեցա (№ 420
ե):
Ձենել. - մորթել, սպանել, զոհել:
Ձենեհար. - զգուշացում: Բայց № 339 աղոթ-
քում ունի «զոհաբերում, մատաղ» իմաս-
տը: Աղոթողը սկզբից դիմելով Աստվածա-
մորը՝ ասում է. «Չոգիս կուտամ քեզի հա-
մար», իսկ վերջում եզրափակում՝ «Իմ
սուրբ հոգիս քեզ զենեհար»: Պարսկերե-
նից փոխառյալ զենեհար (զգույշ, զգուշա-
ցում) բառը, համահնչունության պատճա-
ռով շփոթվել է հայերեն զենուլ, զենել,
(մորթել, զոհաբերել, մատաղ անել) բառի
հետ և աղոթողի կողմից այդ իմաստով ըմ-
կալվել:
Ձենք. - զինք, նա ինքը (№ 323):
Ձերդ. - ինչպես, որպես, նման:
Ձետ (№ 44). - տե՛ս **Ձերդ:**
Ձէն. - այն, էն:
Ձը. - ինձ,զիս:
Ձըղեղմն. - ուղեղը:
Ձըմեն. - ամենը, բոլորը:
Ձըմըռվել. - զմռսվել, ամրանալ, անշարժ
մնալ, պնդանալ, կապվել: *Ձեռքեր զըմըռ-
վան հիտև* (№ 325), - ձեռքերը կապվեցին
հետևը:
Ձընդան. - հոր, ստորգետնյա բանտ: *Տեղնը
հռռե զընդան է* (№ 41ա),- տեղը հորի զն-
դան է:
Ձընդհոր. - զնդանի հոր, տե՛ս **Ձընդան:**
Ձընճիլ. - տե՛ս **Ձանջիլ:**
Ձընել. - զարնել, զարկել, խփել: *Մեկը զընի
ավեր բանին* (№ 322):
Ձըֆրան. - զաֆրան, քրքում:
Ձիկ. - 1.ինձ, 2. իրեն, նրան (զինքն):
Ձիմունս. - իմը, իմոնց, իմ սեփականը:
Ձիմավոր. - 1. զինվոր, 2. զինված:
Ձինել. - տե՛ս **Ձենել:** *Որդին զինած՝ տրած սե-
ղան,* - որդին զոհած (մորթած), դրած սե-
ղանին:
Ձինճիլ. - տե՛ս **Ձանջիլ:**

Ձիմճիր. - տես **Ձանջիլ:**

Ձնճըլած. - շղթայած:

Ձորք. - զորություն:

Ձուլում. - 1. անարդարություն, բռնություն, ճնշում, 2. արհավիրք, մեծ չարիք:

Ձուր բուխտան, Ձուր ու բուխտան, Ձուր ու բուխտ. - զուր ու զրպարտանք: *Ազատիս մարդ զուր ու բուխտից* (№ 265), - ազատես մարդուն զուր ու զրպարտանքից:

Ձուքել. - 1. շինել, կառուցել, 2. հարդարել, զարդարել: **Տես Սուքել:**

Է

Էթի. - գնաց (երթալ-էթալ բայից):

Էգեցի, էգամեցի. - տես № 218 ծանոթագրությունը:

Էլ. - օտար, ուրիշ, ոչ հարազատ:

Էլաց. - տես Էլաց:

Էլեյի. - ելեք:

Էլեմ տունյե. - արար աշխարհի, ամբողջ աշխարհը:

Էլվեճարավ. - ելևէջ անող, բարձրացող-իջնող: *Էլվեճարավ խրեշտակներ* (№ 153), - ելևէջ անող հրեշտակներ:

Էձ. - օձ, էձոնց. - օձերի:

Էճան. - իջան: *Էճան լոս,* - լույս ընկան, հայտնվեցին:

Էճնաս. - տեսակ-տեսակ, տարբեր տեսակի: *Էճնաս պանիր հանեցի* (№ 37դ), - տեսակ-տեսակ պանիր հանեցի:

Էմեմեթ. - տես **Ամամաթ:**

Էթաջ. - կարիք, պետք, անհրաժեշտություն: *Սուխանմաթին էթաջ չենիս* (№ 380), - ստորի, անարժանի կարիքին չարժանացնես:

Էնվոր. - նրա: *Էնվոր մեջը,* - նրա մեջը:

Էնքսե. - ծոճրակ:

Էշթալ. - երթալ, գնալ:

Էպի. - քերեց:

Էչք. - աչք:

Էռջել. - առջև:

Էռջիմ. - առջևը, առաջը:

Էսկիպիրոմ. - Ոսկեբերան:

Էտես. - տեսնես: *Չար էտես, բարին առաջես* (№ 235ը), - չարը տեսնես, բարին առաջնորդես:

Էտու. - տվեց:

Էր. - ինչու:

Էրած. - երագ:

Էրդեց. - երդիք:

Էրեթիկ. - երեթիկ, էկզեմա (մաշկային հիվանդություն):

Էրերում. - երերում, անհանգիստ՝ խռոված դրության մեջ գտնվող, խռովահույզ:

Էրթայի. - 1. երդիք, 2. կտուր, տանիք: *Պողոս, Պեյյու էրթային անցան* (№ 310), - Պողոսը, Պետրոսը երդիքով (տանիքով) անցան:

Էրթեցեմ. - երդիքից:

Էրթիս. - երդիք:

Էրի. - եկավ: *Մեր Տեր էրի համախաղա* (№ 325), - մեր Տերն եկավ ամպի մեջ խաղալով:

Էրիկ, էրկան. - ամուսին, ամուսնու:

Էրժաթի. - արժաթի:

Էրկեմք. - երկայնք, երկարություն:

Էրկրես. - երկարես, ձգվես (№ 458):

Էրցա. - երեցա, այրվեցի, վառվեցի:

Էրում-թոչում, էրումաց-թոչումաց. - կենդանի և թոչում, կենդանիների ու թոչումների (էրում՝ ծագում է էրե / երե բառից, - որսի վայրի կենդանի):

Էորդուք. - երդիք: *Էորդուք կալողը,* - երդիք գալողը, եկողը:

Ը

Ըլանջըլի. - խոցային հիվանդություն, հավանաբար՝ օձիկ:

Ըլըվլուսավ. - բոցի, կրակի լույսով:

Ըմ. - իմ:

Ըմմպես. - այնպես:

Ըյմի. - ընկնի:

Ընդաս. - այն դասը, այն խումբը: *Ով արդար էր՝ էթի ընդաս* (№ 430), - ով արդար էր՝ գնաց էն դասը (արդարների):

Ընկնավոր. - 1. ցավագար, էպիլեպտիկ, 2. կատաղի, խենթ:

Ընկնավորցնել. - վախեցնել, խենթացնել, իրեն կորցնել:

Ընկր. - ահա, ահավասիկ, հրես:

Ընտավոր. - ընտանիքավոր, ընտանիքի անդամ:

Ընցուցիմ. - անցկացրիմ:
Ընքվի. - հոնքեր:
Ըջբահար, ըչկհար. - ակնահար, չար աչք տվող:
Ըջբահարել. - ակնահարել, չար աչքով տալ:
Ըպրանք. - 1. ապրանք, ունեցվածք, 2. անասուն, տավար:
Ըռաբան. - տե՛ս Բապան:
Ըռես. - ռես, գյուղապետ:
Ըռիք. - առիք, առաստաղ:
Ըսկոր. - ոսկոր:
Ըստակ. - փող, մետաղե դրամ:
Ըստուք. - ստույգ, ճիշտ:
Ըտամնի. - ատամներ:
Ըրեվլուսավ. - արևալույսով:

Թ

Թաբախ. - ափսե, պնակ:
Թագա, թաժա. - նոր, թարմ:
Թալաչբաշ (№ 117բ). - շերտված գլուխ:
Թալել. - զցել, նետել: *Թալիս,* - զցես, նետես:
Թաղկած. - թաղիքի նման սեղմված, աղտոտված:
Թաղ. - կամար:
Թաղիս. - թաղիք, քեչա: *Թաղկիմ,* - թաղիքիմ, թաղիքի վրա:
Թամամ. - լրիվ, ամբողջ, ողջ:
Թամբաք. - բարձ (?):
Թամբեխ անել. - պատվիրել, հանձնարարել:
Թամմել. - 1. թամամել, ավարտվել, վերջանալ, 2. լրացվել, համալրվել:
Թապել. - զցել, նետել:
Թառեզմ (№ 395). - ինչ որ հիվանդություն:
Թասլիմ անել. - հանձնել, ավանդել:
Թատաստան. - դատաստան:
Թատրիր. - հնար, ճար, միջոց: *Դյու ճար արող ես, թատրիր արող ես* (№ 389), - ... հնար գտնող ես:
Թարս-թուրս. - հակառակորդ, թշնամի: *Թարսը թուրսը ծով ասես* (№ 35 ժգ), - հակառակորդները (չարքեր) ծովի նման շատ են (տարածական իմաստով):
Թափռռ. - կացիմ, տապար:
Թաքյա. - այծ:
Թաքնա. - տաշտ:
Թենպել. - ծույլ, անբան:
Թեպղ. - տե՛ս Թպղա:

Թեվթրիկ. - թեթվիկ, թեթև:
Թեր. - 1. ծաղկի թերթ, 2. տերև:
Թերկ ըրավ. - թողեց, դադարեցրեց, վերջ դրեց:
Թեք. - սոսկ, միայն, միայն թե:
Թզեզմիկ. - թեզանիք, հագուստի թևքը կամ նրա ձեռքը ծածկող մասը:
Թըխ. - թող:
Թըմմել. - տե՛ս Թամմել:
Թըճ. - ուս, *թըճիս,* - ուսիս:
Թի. - դիհ, կողմ: *Մե թիս Դիսուս, մե թիս` Քրիստոս* (№ 302), - մի կողմս Դիսուս, մի կողմս` Քրիստոս:
Թիվ. - թև:
Թիքա. - պատառ, կտոր:
Թլորել. - թլիկանալ, կակազել:
Թհար. - տեսակ:
Թոգ. - թագ:
Թոն. - անձրև:
Թոռայմեցուցանմ. - թռռմեցուցանմ, թռռմեցնում եմ:
Թորկել. - 1. թողնել, բաց թողնել, ազատ արձակել, 2. թույլ տալ, արտոնել, 3. վերջ տալ, դադարել:
Թոփ. - թնդանոթ, հրանոթ:
Թոփուզ. - գուրգ:
Թնջանք. - գետնի թացություն, խոնավություն:
Թպղա, Թեպղ, Թըպղ. - 1. ծննդկանին և նորածնին վնասող չար ոգի, 2. թեպղ հիվանդությունը (տե՛ս նաև Ծննդկանի աղոթքների ծանոթագրությունը):
Թսան բողոճ. - թստան բոլոջ, խոնավ տեղերում ապրող սև բոլոջ, որը տհաճ հոտ է արձակում:
Թվանք, Թանկ. - հրացան:
Թունյի կտիկ. - թոնրի կուտ, թոնրում կուտ գնացած, կիսածխացած հաց:
Թուպ. - տե՛ս Թոփ:
Թուս. - խոպոպ, մազափունջ: *Թուս ապա* (№ 257 բ), - խոպոպավոր մեծ հարս, (ավազ քույր, մայր): Տե՛ս Ապա:
Թուրայ. - բրդից կամ կանեփից հյուսված թել, լարան:
Թուփլցնել. - թոփալացնել, կաղացնել: *Ձիս, զըմ քուֆլեթիք չը թուփլցուս* (№ 395), - ինձ, իմ ընտանիքի անդամներին չկաղացնես:

ժ

ժածիկ. - լոռ, շոռ:
ժածիմ. - շարժվում են: *Ես ժածիմ, դուք մի ժածիք* (№ 94), - ես շարժվում եմ, դուք մի շարժվեք:
ժան, ժուն. - ինչ որ ծանր հիվանդություն, գուցե և՛ ժանտախտ:
ժառութեն. - հավանաբար՝ բռնություն, դաժանություն: *Քյու ստեղծած խոզին ժառութենով չառնես* (№ 389), - քո ստեղծած հոզին բռնությամբ չառնես:
ժեք. - երեք:
ժղճնված. - խճճված, խառնված:
ժնճիլ, ժնջել. - տես **Ջանջիլ**:
ժուռ գալ. - պտտել, շրջել, թափառել, ման գալ:

Ի

Իգու. - եգի:
Իդա, Իդը. - այս, սա:
Իդալ. - տալ:
Իեով. - ով:
Իգ. - հետք:
Իեռչ. - ոչ:
Իլաց. - լացեց, լաց եղավ, արտասվեց:
Իլլաքի. - մանավանդ, հատկապես:
Իլլիմ. - ելնեմ:
Իկիկ. - եկավ:
Իկին. - եկան:
Իկյավ. - եկավ:
Իմալ. - ինչպես, ոնց:
Իման. - հավատ:
Իմդադ, Իմդատ. - օգնական, սատար, հովանավոր:
Իմքին. - բան, որևէ բան, մի բան:
Իյա. - ահա:
Ինգըրութեն. - ընկերություն, բարեկամություն:
Ինե, Յինե. - ներս, մեջ:
Ինկե. - ընկել է: *Ինկե գերութեն*. - ընկել է գերության մեջ:
Ինոնց. - նրանց:
Ինչար. - մինչև:
Ինչխար. - ինչչափ, որչափ, որքան:
Ինչլ. - ինչպես, ոնց:

Ինչրու, Ինչուրի. - մինչև, մինչև որ:
Ինսեխյ. - ինչպես որ:
Իշտե. - դեհ, ահավասիկ:
Իով. - ով:
Իով օր. - ով որ:
Իջոյ. - իջա:
Իսմ. - ինձ, ինձ մոտ: *Իսմ էկավ Իսուս որդին* (№ 147 բ), - ինձ մոտ եկավ Իսուս որդին:
Իսկի. - ոսկի: *Իսկի շրջոռ*, - ոսկի շուրջառ:
Իսիր. - դրեց:
Իտու. - տվեց:
Իրանալ. - իրականանալ, կատարվել, իրագործվել:
Իրգինք. - երկինք:
Իրե. - եկավ:
Իրեհ, Իրեյ. - երեք:
Իրես, Իրիս. - երես, դեմք:
Իրիգայ. - արեգակ:
Իրիցել. - երեցել, այրել, վառել:
Իրիցներ. - երեցներ, քահանաներ:
Իրիք. - երեք:
Իփալ, Իփիլ. - եփել:

L

Լալա. - կակաչ:
Լայեխ. - արժանի, վայել: *Լայեխ էնել*. - իրեն արժանի, վայել համարել:
Լեգեհոն. - չար ոզի:
Լենք. - լայնք, լայնություն:
Լեշ. - 1. մարմին, 2. դիակ:
Լեսու. - լույս:
Լերդ, Լերթ. - 1. լյարդ, 2. թիկունք: *Խաչըմ սրտին, խաչըմ լերդին* (№ 354 է,ը), - մի խաչ կրծքին, մի խաչ՝ թիկունքին:
Լիդր. - ծանրության չափ՝ հավասար 12 ֆունտի (որոշ տեղերում հասնում է 9 կամ 20 ֆունտի):
Լիծ. - լուծ:
Լիս. - լույս:
Լիսին. - լուսին:
Լիսնահող. - սիպտահող, շիկավուն-սպիտակ հող, որ օգտագործվում է ծեփագործության մեջ:
Լըկել. - փափկել, հալվել:
Լըսնընոր. - լուսինը նոր, նորալուսին:
Լծվար. - մի լուծ եզով մեկ օրում վարած հո-

ըը, օրավար:
Լյուս. - լույս:
Լոխմա. - բրդուճ, պատառ: *Լոխմա մը հաճ,* -
 մի բրդուճ (պատառ) հաց:
Լոշ. - լավաշ հաց:
Լոշտակ. - դրճագգիներին պատկանող դեղա-
 բույս, մարդարմատ:
Լոռ. - տարիքն առած, դախացած, տանը մնա-
 ցած աղջիկ:
Լոս. - լույս:
Լոսեղեն. - լուսեղեն:
Լցաւ. - լրացավ, ամբողջացավ, կատարվեց
 (լցնել բայից): *Մարգարէից բանքն լցաւ,* -
 մարգարեների գուշակությունները կա-
 տարվեցին:
Լուզու. - լեզու:
Լուլա. - խողովակ, ծորակ:
Լուսինկա, Լուսունկա. - 1. լուսին, լուսնյակ, 2.
 լուսընկա, լուսնի լույսը:
Լուսունկիկ. - լուսին, լուսնյակ:
Լուր. - լսիր (գրաբար):

Խ

Խաբա. - կապա, վերարկու:
Խաբար. - լուր, տեղեկություն:
Խաբուլ. - ընդունում, համաձայնություն:
Խազար խարիր. - հազար հարյուր:
Խաթ. - շերտ:
Խաթա, Խատա. - փորձանք, պատահար,
 վտանգ, ցավ:
Խաթր. - 1. սիրույն, հանուն, համար, 2. հարգ,
 պատիվ:
Խաժակն. - կապտավուն (երկնագույն) աչք
 ունեցող:
Խալել. - հալել, հալվել:
Խալեվոր, Խալիվոր. - ալևոր, ծերունի:
Խալխան. - վահան:
Խալսել. - 1. ավարտվել, վերջանալ, 2. պրծ-
 նել, ազատվել:
Խախալ. - մաղ:
Խախանդություն. - հանդարտություն, հանգս-
 տություն, խաղաղություն:
Խածրուր. - խանձարուր, բարուր:
Խային. - դավաճան, անհավատարիմ, նենգ:
Խային իշկել, - նենգությամբ նայել:
Խայնել, խայնեմ. - հագնել, հագնեմ:

Խայր. - հայր:
Խան. - հացահատիկ չափելու փայտե աման,
 կոտ:
Խանքա. - համբա, 1. գյուղական համայնքի
 բարձր խավը, որ համայնքի գործերում
 ծայն և ակտիվ մասնակցություն ուներ,
 վճարում էր ամենաբարձր տուրքը, 2.
 ունևոր, հարուստ:
Խանբերություն. - հանբերություն:
Խանկարած. - խանգարված, փլված, ավեր-
 ված: *Խանկարած Ասվարածիմ* (№ 146 թ),
 - փլված, ավերված Աստվածածնի վանքը
 (եկեղեցին):
Խանձաձար. - 1. խանձարուր, 2. խանձարու-
 ռի կապ:
Խանձարել. - խանձարուրել, բարուրել:
Խանձաքաղաք. - խանձարուրման քաղաք,
 Բեթղեհեմ քաղաքը, ուր, ըստ քրիստոնե-
 ական ավանդության, ծնվել և խանձա-
 րուրվել է մամուկ Յիսուսը:
Խանձբալուլ. - խանձարուր, բարուր:
Խանձուր. - խանձարուր:
Խաշալամ. - հավանաբար՝ խաշալամ, խա-
 չադրոշ, տես **Խաչվառ:**
Խաշիմք. - ոչխարներ:
Խաչելատոն. - խաչելություն, Քրիստոսի
 խաչվելը, խաչվելու պատկերը:
Խաչվառ. - Քրիստոսի խաչելության պատկե-
 րով եկեղեցական դրոշակ:
Խապար. - տես **Խաբար:**
Խառակըն. - խառն գույն ունեցող, տարա-
 գույն աչք:
Խառջեկաթ. - խաչերկաթ, վառվող թոնրի վրա
 խաչածև դրվող երկաթյա գույգ շերտեր,
 որոնց վրա, իբրև հենարան դրվում են
 կաթսաներն ու պուտուկները:
Խասապ. - լյարդ:
Խասիաթ. - բնույթ, բնավորություն, խառն-
 վածք:
Խասպեխաս. - հասվեհաս, հասնելու մոտ,
 հասնելու վրա:
Խասացիր. - հասցրեցիր, արժանացրիր:
Խավատալ. - հավատալ:
Խավող. - խաղող:
Խավոց. - հայոց:
Խանչար, Խանջալ. - դաշույն:
Խավսարական. - հավասարապես:

Խավուն և ճվին. - հավին ու ծագին:
Խավք. - հավք, բռչուն:
Խատ. - հետ, զուգահեռ: *Խատ նա բարը լուսուն* (№ 371), - այս բարի լուսի հետ:
Խատա. - տե՛ս **Խաթա**:
Խարական. - հայրական:
Խարդաշ. - եղբայր:
Խարիք. - օտար, օտարական, պանդուխտ, օտարություն գնացած:
Խարիքգիթ. - չունևոր, աղքատ:
Խարիք-խուրբաթ. - օտարություն, օտարության մեջ գտնվողներ, պանդուխտներ:
Խարկած. - թրծած: *Խարկած կժեր* (№ 20), - թրծած կժեր:
Խարսնանալ. - Հարսնանալ, հարս դառնալ, ամուսնանալ:
Խաց. - հաց:
Խացախոտ. - Հացահոտ, հացի հոտ, հացի բույր:
Խաֆա. - գլուխ, գանգ:
Խաֆլուխաթա. - հանկարծակի փորձանք, անսպասելի պատահար:
Խեթ, Խեթք. - խիթք, ծակոց, խայթ:
Խեթեպելե. - փորձանք, խառնաշփոթ անախորժ վիճակ:
Խել, Խելըլի. - բավական շատ, բավականաչափ:
Խեն. - հավանաբար՝ ամբողջ, բոլոր: *Խեն քրիստոնեն ձեռ անօրանց ազատես* (№ 389), - բոլոր քրիստոնյաներին անօրենների ձեռից ազատես:
Խեվ. - ձոր, ձորակ:
Խետե. - տե՛ս **Խաթա**:
Խեր. - 1. օգուտ, շահ, 2. բարեգործություն, 3. բարի, ուրախ, հաջող:
Խերլի. - օգտավետ, բարելի, հաջողակ:
Խերկան, մերկան. - հայրիկին, մայրիկին, հորն ու մորը:
Խերվան. - հերվան, անցյալ տարվան:
Խըղըր. - չափ, քանակ: *Խնչխըղր,* - որքան, որչափ, ինչքան:
Խըզտել. - պատռել, ձևել:
Խըլմ. - 1. մածուցիկ ցեխ, 2. լորձ, խլինք: *Ծնկեն հետ խըլմ էղավ* (№ 146իա), - ծնկից հետ մածուցիկ եղավ (այսինքն՝ դարձավ անպետք ու անվնաս):
Խըլաս անել. - ազատվել, փրկվել: Տե՛ս նաև

Խալսել:
Խըլըսել. - սպառվել, վերջանալ, պարպվել: *Խըլըսցուցել,* - սպառեցնել, պարպեցնել: *Խըլըսու,* - սպառիր, պարպիր: *Խըլսան,* - վերջացան, սպառվեցին:
Խըխալ, խըխավել. - մաղ, մաղվել: Տե՛ս **Խալալ**:
Խը. - խըտ, հետ, մոտ: *Խը ձի,* - ինձ հետ, ինձ մոտ:
Խըչ. - խաչ:
Խըսմեղ. - տե՛ս **Ղսմաթ**:
Խըրավիլ. - խորովել:
Խըրեր. - հյուրեր:
Խիամաթ. - 1. անեղ դատաստան, վերջին դատաստան, 2. խիստ ցուրտ, ցրտություն:
Խիթավոր. - խայթոցավոր, խայթող: *Կարիճը խիթավոր* (№ 127):
Խիթուխուց. - խիթքից, խիթք հիվանդությունից:
Խիլ. - ծեղ, շյուղ:
Խիղճ. - խեղճ, թշվառ:
Խլլղան աչք. - խլուրդի աչք:
Խլրտան. - խլրտացող, շարժվող, խայտացող:
Խլուրան (№ 1(143)). - հավանաբար՝ խլուրդ, որ թե՛ հիվանդություն հարուցող կենդանի է և թե՛ մաշկային հիվանդության՝ խոցի անվանում:
Խղեղ. - հեղեղ:
Խճուճ. - մազի, թելի խճճվածք, թնջուկ:
Խյունճյուր. - խնձոր:
Խնկյա ծառ կամ ծառ խնկենի. - պիստակենի, ըստ հավատալիթի՝ դրախտային ծառ, որի ճյուղերին թառում և գեղգեղում են արդարների հոգիները:
Խնտանելիք. - ուրախության, խնդության, հրճվանքի առարկա:
Խոզանի. - ծեղ:
Խոլինջ. - տե՛ս **Ղոլինջ**:
Խոխուրդ (№ 35 ա). - հավանաբար՝ խորհուրդ, նպատակ:
Խող. - հող:
Խողովե. - հողովը:
Խոնախ. - հյուր:
Խոռ. - թերի, պակաս, խոռած: *Խոռ պնակիկ* (№ 73 ա), - խոռած, շուրթը ջարդած պնակ:
Խոռխոտ. - հիվանդություն հարուցող չար

ոգի, հավանաբար՝ չար աչք (№ 37գ):
Խռոռոզիկ. - խորոռոզիկ, փոքրիկ աքաղաղ:
Խռոռու. - հեռու: *Խռոռու պըտըն* (№ 359), - հեռու պահիր:
Խոստուկ. - փորացավ հիվանդության անվանումներից:
Խոտ. - հոտ:
Խոտե. - աստված:
Խոր. - ինչ-որ հիվանդության անուն:
Խոր. - հոր:
Խորանզիմ. - խորունկ, խոր: *Խորանզիմ ծով* (№ 36 բ):
Խորդել. - հորդել, մաքրել, ավել, սրբել: *Խորդեցեք*, - հորդեք, մաքրեք, ավելեք:
Խոր խերանի. - հոր հայրենի, հայրենիք, հայրենի տուն, տոհմ:
Խորմեղեն. - հավանաբար՝ հայրական: *Խացմի խավոց խորմեղեն* (№ 315), - հայոց հացը հայրական:
Խորոզխոսում. - քըլորականչին, հավախոսին, լուսաբացին:
Խորոնդում. - խորունկ, խոր:
Խոցունկ. - խոցեր:
Խռեր. - քարքարուտներ, անջրդի տեղեր:
Խտիտ. - գիրկ:
Խտխտել. - խտտել, գրկել:
Խրեղեն. - հրեղեն:
Խրըշտակ, Խրիշտակ, Խրիշտայ. - հրեշտակ:
Խուզու, Խուզուս. - հոզու, հոզուս:
Խուլել. - հավանաբար՝ խուլախտ, գեղձախտ:
Խուկի. - հոգի:
Խուղ. - հող:
Խում. - հում:
Խումիան. - ինչ-որ հիվանդության անուն:
Խույ, Խույնգ. - խունկ:
Խուոյպան, - ղուրբան, մատաղ: *Խուոյպան ըլլիմ*, - մատաղ լինեմ:
Խուռ. - խոռ:
Խուռոմսիմե, Խուռումսիմե. - Հոռոմսիմե, Հռիփսիմե:
Խուվաղ. - ուժ, կարողություն:
Խուր. - հյուր:
Խուր. - հուր, կրակ:
Խուրուրել. - հուրիրալ, բոցավառվել:

Ծ

Ծագ. - ծագ:
Ծակոց. - ծածկոց:
Ծածուկ. - 1. բաբուն, գաղտնի, 2. ծածկոց: *Փիլոնը երթիկին ծածուկն է* (№ 272ա), - փիլոնը երթիկի ծածկոցն է:
Ծան. - ծայն:
Ծավ. - ծով:
Ծար. - ծայր, գագաթ, կատար:
Ծար. - ծար (ծիու պոչի մագ):
Ծարձրվել. - ծարձրվել, բարակ թելերի, մագերի վերածվել:
Ծառք. - ձեռք:
Ծե. - ձեր:
Ծենիյս. - ձենիկս, ձայնիկս:
Ծես. - ծիտ, ճնճողուկ:
Ծըծում. - ձծում, խնոցի:
Ծի. - ձի:
Ծիծո(մ). - ձծեմ: *Ծիծո մարդին լեղին քաղեմ* (№ 36բ), - ձծեմ մարդու ուղեղը, քաղեմ:
Ծիյնվեր. - ձնկներ:
Ծլնգոան. - անկյալ, անդամալույծ:
Ծղի անել. - ձեղ անել, ձեղի նման բարակ և փխրուն դարձնել:
Ծնկվեր. - ձնկներ:
Ծովյալներ. - ծովայիններ, նավաստիներ, նավագնացներ:
Ծոցովձած. - ծոցվորցած, հղիացած, հղի:
Ծրարաւորք. - ծրարված, փաթեթավորված հմայագիր, հմայիլ:
Ծուծում. - ձծեմ:

Կ

Կագո. - կուգա, գալիս է:
Կաղալիկ. - փոքր կաթսա:
Կագաթ. - 1. պատիժ, պատուհաս, 2. գայրույթ, ցատում:
Կաթնիկ հախալուր. - կաթնաղբյուր:
Կաժ. - մանած թելի կծիկ:
Կալ. - գալլ:
Կալամ. - տե՛ս **Ղալամ**:
Կալկվել. - ծակերը փակվել, կալնվել:
Կալնել. - փակել, խցել, ծածկել:
Կալնիչ. - փակիչ, ծածկիչ:
Կախ. - կաղ:

- Կաղաղե.** - ողբալով աղաղակում է:
- Կամիս կատար.** - կամքս կատարող, կամքիս կատարում:
- Կամկի.** - քամակի, մեջքի: *Քու ծիուդ կամկի վրա* (№ 131), - քո ծիու մեջքի վրա:
- Կայնույ.** - կանգնած:
- Կան գալ.** - ման գալ, զբոսնել, պտտվել:
- Կանափ.** - կանեփ:
- Կան գացող.** - ման եկող, թափառող, պտտվող:
- Կապա.** - վերնագգեստ, թեթև վերարկու:
- Կապանոք, Կապավոր.** - կապայավոր, կապա հազած:
- Կապաւորք.** - կապողներ, կախարդողներ, հմայողներ:
- Կապետ, Կապիտ.** - կապույտ:
- Կապուտ վրան, Կապուտ գոլավոր, Կապուտ չադրավոր.** - երկինք, երկնքի առասպելաբանաստեղծական պատկերացումներ, իբրև կապույտ լիճ և կապույտ վրան ունեցող:
- Կապք.** - կախարդություն, հմայություն:
- Կապօկան, ի կապօկան.** - կապքից, կախարդությունից:
- Կասկարենք.** - եռոտանի:
- Կավազոնու.** - գավազանը:
- Կարիբ, Կարիպ.** - տե՛ս **Ղարիբ, Խարիբ:**
- Կարիբ կուրբաթ.** - տե՛ս **Խարիբ խուրբաթ:**
- Կարիս.** - կարիք:
- Կարտել.** - կարդալ:
- Կացանք.** - զնացիներ:
- Կացիր.** - զնացիր:
- Կել կազար.** - զել գազան:
- Կեդ.** - գյուղ:
- Կեդարդ.** - զեդարդ, միզակ:
- Կենդար.** - հավանաբար՝ կենտավրոս, առասպելական կենդանի ձիու և մարդու մարմնով, մարդածի:
- Կեշթաս.** - կերթաս, զնում ես, կզնաս:
- Կեոց.** - զոց, փակ:
- Կերդան.** - վիզ, պարանոց:
- Կերնի.** - գերանի:
- Կըթաք.** - կերթաք, կզնաք:
- Կըժը գլոխ.** - կուժի գլուխ:
- Կըճավոր.** - կիճ, խայթոց ունեցող, խայթոցավոր:
- Կըմըրխի.** - հավանաբար՝ զըմխի, - վառվի,
- այրվի, տոչորվի, նեղվի, խեղճանա (*գռմ-խել բառից*):
- Կըլիճ.** - կտրիճ:
- Կըրյի.** - կտրվի, դառնա, վերածվի: *Քար կըրյի*, - քար դառնա:
- Կըրել.** - կտրել: *Կըրեց.* - կտրեց:
- Կըրբան.** - դուրբան, մատաղ, զոհ:
- Կըրմանե.** - կմմանվի, նմանվում է, նման է:
- Կըռռի.** - տե՛ս **Կըրյի:**
- Կթոց.** - կաթնաման, որի մեջ կաթ են կթում:
- Կիտացող.** - զիտեցող, իմացող:
- Կլեկաց.** - կլայեկած, անագապատված:
- Կլորվել.** - կուչ գալ, կլորանալ:
- Կժորի.** - լուսատուտիկ:
- Կղէմիտր.** - կրոնական ինչ որ աղանդ:
- Կղպաք.** - կողպեք, փական:
- Կյապուտ.** - կապույտ:
- Կյիլկապ.** - զելկապ, գայլկապ:
- Կյիր.** - գիր:
- Կյո, մաև՝ Գո.** - ահա, ահավասիկ:
- Կյորունուպ կեորմեզ.** - տեսքը, տեսանելի ն չտեսնողը:
- Կյուճուկ.** - 1. փոքր, փոքրիկ, 2. պոչատ: *Դգալը կյուճուկ է* (№ 38է), - գդալն անպոչ է (փոքրիկ):
- Կյունեհ.** - մեղք, հանցանք:
- Կշկուռ.** - հանգույց:
- Կոլոխ.** - գլուխ:
- Կոլոշիմ.** - կոլորեմ, ոլորում եմ:
- Կոխել.** - սեղմել, սեղմելով լցնել: *Տիկ մը պա-միր կոխեցինք:*
- Կոծիկ, Կոծոճ.** - զորտուկ:
- Կողել.** - հացը թոնրի կողին խփել, հաց եփել, թխել:
- Կողին.** - անկողին:
- Կողկողագին.** - լաց ու կոծով, ողբալի, լալագին:
- Կոճակ.** - տե՛ս **Կյուճուկ:**
- Կոճել.** - զործել, կատարել: *Էրթամ կոճեմ բարութեն* (№ 354 գ ծանոթ.), - երթամ զործեմ բարություն:
- Կոյ.** - կոր, կարիճ:
- Կոնահ.** -տե՛ս **Կյունեհ:**
- Կոնտ անել.** - թուլացնել, անդամալուծել:
- Կոշնըկ.** - կոչնակ, զանգ (եկեղեցու):
- Կոչ.** - ղոչ, խոյ:
- Կպղակ.** - տե՛ս **Կղպաք:**

Կոռալեն. - գոռալով:
Կոտի. - գոտի:
Կոր. - կարիճ:
Կոր. - կույր:
Կորթ. - անվար մնալուց կոշտացած հող, հողակոշտ:
Կորիսել, Կորուսել. - կորցնել: *Մի կուրիսել.* - մի կորցնի:
Կորտմիկ. - գորտմուկ:
Կոց. - տե՛ս **Կեոց**:
Կոցվել. - գոցվել, փակվել:
Կարախանն. - կարագործանոց, կուպր (ծյութ) քաշելու, թորելու, ծյութապատելու արհեստանոց:
Կռինք. - ակռաներ, ատամներ:
Կռնան. - պորտացավ, փորացավ:
Կռնակ. - մեջք, թիկունք:
Կռքներ, Կռքնի. - տե՛ս **Կռինք**:
Կտել. - գդալ:
Կտեր, Կտիր. - կտուրի, տանիքի:
Կրիյճ. - կտրիճ:
Կրկչալ. - կչկչալ, կարկաչել:
Կրճալը ատամ. - կրճտող ատամ, կրճելատամ, դժոխային ոգի:
Կուլել. - հավանաբար՝ ականջացավ:
Կուճուկ. - տե՛ս **Կյուճուկ**:
Կուշտ. - կողք, մերձ, մոտ:
Կուռ. -1. կողմ, 2. թև, բազուկ:
Կուսբան. - կուսբանդ, նարոտ:
Կուսկ. - կուրծք:
Կուտա. - կուտի, ուտում է:
Կուրթ. - կուշտ:
Կուրիսել. - տե՛ս **Կորիսել**:

Յ

Յագիր կենալ, Յագըր կընալ. - պատրաստ լինել, կենալ:
Յալ. - 1. վիճակ, դրություն, 2. ճար, հնար:
Յակամա. - ակամա:
Յածել. - հածել, ման գալ, շրջել, դեգերել, թափառել:
Յաղաղութիմ. - խաղաղություն:
Յամպավի. - հավանաբար՝ ամպիովանի (№ 328 բ):
Յայել. - նայել: *Յայեք.* - նայեք:
Յայվան. - անասուն:

Յայրան. - հայր: *Յայրան Օսեի,* - հայր Յովսեփ:
Յանա. - ահավասիկ, ահա:
Յանգուստ. - հանգույց:
Յանգուստել. - 1. հանգուցել, կապել, 2. հանգեցնել, տեղավորել:
Յանձ. - անձ:
Յանսա. - ահա, ահավասիկ:
Յասեճար. - ճար, հնարավորություն հասցնող, ստեղծող:
Յավախոսուն. - լուսաբացիմ, աքլորականչիմ: Տե՛ս **Խորոզխոսուն**:
Յավասար. - բոլոր: *Յավասար մնջեցելոց* (№ 394), - բոլոր մնջեցյալներին:
Յավկուր. - աչքի հիվանդությամբ տառապող, որը աղոտ լույսի ժամանակ չի տեսնում:
Յավջա. - կարիք:
Յար. - հայր:
Յարաքաթ. - ուժ, գորություն:
Յարդայիմ. - հավանաբար՝ ամեն պահ, միշտ: *Յարդայիմ ձեզի պախա միաբան* (№ 444), - միշտ ձեզ պահի միաբան:
Յարամի. - ավազակ, կողոպտիչ, ելուզակ:
Յարամկաց. - հարամի բառի հոգնակի սեռականը՝ հարամիների:
Յարեհաս. - արագահաս, արագորեն և ճիշտ ժամանակին հասնող:
Յարտէշ. - խարտյաշ, շիկահեր:
Յարութենա փող. - հարության փող, մեռելների ընդհանուր հարության ժամանակ հնչեցվող փողը (Գաբրիելական փող):
Յաքեմ. - 1. դատավոր, 2. նահանգապետ, իշխանավոր:
Յաքի. - ազի, պոչ:
Յերու. - երբ, երբ որ:
Յեթի. - հոգի, շունչ:
Յելալ. - հալալ, արդար, ընդունելի, անխարդախ:
Յեղ. - անգամ:
Յեղ. - հեղեղ, հեղեղում:
Յեյվան. - տե՛ս **Յայվան**:
Յեսիր. - գերի:
Յետըվցավ. - երդվեց:
Յեր. - էր, ինչու:
Յեր. - մազ, վարս:
Յէր. - այր, քարայր, քարանձավ:
Յերամ. - 1. պիղծ, անընդունելի, անսուրբ, 2.

ապօրինի, խարդախ, հարամ:
Յերանա. - հեռանա:
Յերթ, Յերթիս. - երդիք, տանիք:
Յերսեթ. - հասրաթ, կարոտ, կարիք:
Յեքիմ. - բժիշկ, բուժող:
Յըկըկե, մըկըկե. - հեկեկա, մկըկա:
Յիանք. - հայենք, նայենք, տեսնենք:
Յիացեք. - հայեցեք, նայեք, տեսեք:
Յիմդադ. - տե՛ս **Իմդադ:** Յիմդադ անել, - օգ-
նել, օժանդակել, զորավիզ լինել:
Յիսար. - ցանկապատ, պարիսպ:
Յիվի. - խնդիրք, խնդրանք: *Յիվի կամ քու մո-
տից* (№ 434), - խնդրում եմ քեզանից:
Յիտծում. - հիսուն:
Յղե. - ուղի, ճանապարհ:
Յմեն. - ամեն, բոլոր, ամբողջ:
Յմենանց. - ամենքից, բոլորից:
Յյուխ. - հույս:
Յնվար. - հնձվոր, քաղվոր:
Յոդ. - այդտեղ:
Յոյ. - հոր:
Յոմ. - այնտեղ:
Յոմե. - ահա, ահավասիկ:
Յոռմանց տուն. - Յոռմ, Բյուզանդիա: *Մանուկ
մի հոռմանց տանեն,* - հռոմեացի (բյու-
զանդացի) -երիտասարդ:
Յոռոմ, Յոռոմ. - հույն, բյուզանդացի:
Յոռոմ պապա. - Յոռոմի պապ:
Յովալա. - զով, զովաշունչ, հով:
Յովըխտուն. - տե՛ս **Չավախտուն:**
Յոր. - ուր, որտեղ:
Յորդոր մնալ. - առատ, անսպառ լինել:
Յորեն. - հրեն, ահա, ահավասիկ:
Յսիմ. - ուսիմ, ուսի վրա: *Լավ էզի հսիմ,* - լավ
եզի ուսիմ:
Յրամանե. - Աիրիմանի, չար ոգու: *Յրամանե
մատներ ուներ,* - Աիրիմանի մատներ ու-
ներ:
Յրամատուն. - գլխավոր, գերիշխող տուն,
տիրոջ (Քրիստոսի) տուն, տերունական
տուն:
Յրեեք. - հրեաներ:
Յրես. - տե՛ս **Յորեն:**
Յրուրոցավ. - օրորոցով, օրորոցի վրա:
Յուդա, Յուդը. - այստեղ:
Յունա. - այնտեղ:
Յուսիմ. - ուսիմ, ուսի վրա:

Յուստ. - որտեղից, ուստից:
Յուր. - հյուր:

2

Չագեկաց. - ծագերիմ:
Չագերույց. - ծագահարույց, ծագերիմ վերա-
կենդանացնող, հարություն տվող:
Չածուգ. - ծածկոց, ծածկված:
Չայնախպիտ. - ձայնից ամաչող, խպնող (?):
Չան. - ձայն: **Չանտ.** - ձայնը:
Չառ. - ձեռ, ձեռք:
Չար. - ձիու բաշի և պոչի մազ:
Չգրտել. - գցել, նետել:
Չեթետունը. - փոքր ու մեծեր:
Չեթիկ-մեթիկ. - փոքր-մոքր, մանր-մունր:
Չեթկիկ, Չետկիկ. - փոքրիկ:
Չետ, պետ. - փոքր, մեծ:
Չերնուկ. - ինչ-որ հիվանդություն:
Չի, Չիկ. - ինձ, զիս:
Չիրծիրդա. - մատնաշունչ, թարախակալած
պալար:
Չծում. - խնոցի:

3

Ղադա. - տե՛ս **Խաթա:**
Ղադաբալա. - տե՛ս **Խեթեպելե:**
Ղագի. - դատավոր:
Ղալամ. - 1. գրիչ, 2. վրձին:
Ղամիշ. - եղեգ, շամբ:
Ղապուլ անել. - ընդունել, համաձայնել:
Ղարիբեթուն. - պանդխտություն, օտարու-
թյուն:
Ղարիբներ. - պանդուխտներ, օտարներ:
Ղեյն. - եղունգ:
Ղըռ. - գորշ, սպիտակավուն: *Ղըռ ձիավոր,* -
գորշ ձիավոր:
Ղըսմաթ, Ղըսմեթ. - 1. բաժին, փայ (բախտի),
2. հաջողություն, բարիք: *Ղըսմեթ կուզա
բարի լուսուն* (№ 374), - հաջողությունը
(բախտը) գալիս է բարի լույսին (=լուսա-
բացիմ):
Ղուլիմը. - 1. ծակոց, խիթք, 2. փորացավ:
Ղոնաղ. - հյուր:
Ղորիկ. - խռիկ: Տե՛ս **Խոռ:**
Ղրկել. - ուղարկել:

Ղուլ. - ծառա, ճորտ:

Ղուշ. - թռչուն:

Ղուրբան. - մատաղ:

Ճ

Ճամբախ, Ճամպախ, Ճամբխա. - ճամփա, ճանապարհ: *Ճամբխներու վրեն,* - ճամփաների վրա:

Ճամխուրներ. - ճամփորդներ:

Ճամհա. - ճամփա, ճանապարհ:

Ճաշտել. - ջարդել:

Ճավլ. - ծամ, մազ, վարս, գես:

Ճար. - դեղ, դարման, բուժամիջոց (№ 35գ):

Ճեղ, Ճեղմ. - ճյուղ, ոստ:

Ճեղ. - 1. ճղված տեղ, ճաք, բացվածք, 2. ձոր: *Չորս բոլորը սար ու ճեղ է* (№ 357 ծանոթ.), - չորս բոլորը սար ու ձոր է:

Ճեֆա. - 1. բռնություն, անիրավություն, 2. չարչարանք, տանջանք: *Արպըները ըրին ճեֆա* (№ 368դ ծանոթ.), - արաբները չարչարեցին, տանջեցին:

Ճըյինել. - ճգնել:

Ճըպատ. - ճիպտ:

Ճըրա. - ճրագ:

Ճըրուքլուսավ. - ճրագի լույսով:

Ճըրոխներ. - ջրօրիններ:

Ճժեր, Ճժկներ. - երեխաներ, մանուկներ:

Ճիժ. - երեխա, մանուկ:

Ճիկար. - տե՛ս **Ջիկար:**

Ճին-ճինավար. - տե՛ս **Ջին-ջինավոր:**

Ճիտ. - վիզ, պարանոց:

Ճյնավոր. - ճգնավոր:

Ճշմախտտիկ. - ճշմարտահոտ, ճշմարիտ, արդար հոտ ունեցող:

Ճշմահատիկ. - ճշմարտահատիկ, ճշմարտության հատիկ (նկատի է առնված քրիստոնեական կրոնի սիմվոլիկ պատկերացումը, իբրև ճշմարտության հատիկ մարգարիտ) (տե՛ս № 254 ժբ):

Ճշմար. - ճշմարիտ: *Մայր ճշմար* (№ 200ա), - ճշմարիտ մայր (նկատի է առնվել Տիրամայրը):

Ճշմի խապար, Ճշմի խապար, Ճշմի խավար. - ճշմարտության լուր, լրատու՝ լուր հաղորդող:

Ճոթ. - ծայր, եզր, տուտ:

Ճող, Ճողմ. - ճյուղ, ոստ:

Ճոշող. - բամբասող:

Ճոչեր. - մեծեր, իշխանավորներ:

Ճորալ. - ցածրածայն լալ, ողբալ, ճուրուրալ:

Ճորմակ. - ճերմակ, սպիտակ:

Ճրայ. - ճրագ:

Ճուղապ. - պատասխան:

Մ

Մա. - մեր, իմ: *Մեխկե մա* (№ 435), - մեր (իմ) մեղքերից:

Մադաժաժ լինել, Մադաժուժ լինել. - գարշել, զզվել:

Մալ. - 1. անասուն, 2. ապրանք, ունեցվածք:

Մախ. - մահ:

Մախպուլ անել. - հաճել, ընդունել:

Մածոն. - մածուն:

Մահդառաժամ. - մահտարաժամ, համաճարակ:

Մահթաճ. - տե՛ս **Մոհտաճ:**

Մահտաժ. - տե՛ս **Մահդառաժամ:**

Մաղազա. - խանութ, կրպակ:

Մաղմտալ. - ծեքծեքալ: *Մաղմտալոր աղոթրան,* - ծեքծեքուն լուսաբաց:

Մաղմտացնել. - մղկտացնել:

Մամենտ. - պահ, թույլ:

Մամկեն. - մամիկին, մորը:

Մայ. - մահ:

Մայ. - մայր: *Մայրմ մայ,* - Մարիամ մայր:

Մայյամ. - Մարիամ:

Մայս էնել. - համձնել:

Մայվան. - մահվան:

Մայրում. - զուրկ, կարոտ:

Մանդի. - մանրվի, փշրվի, կոտրվի: *Վեզդ մանդի* (№ 36ա), - վիզդ փշրվի (կոտրվի):

Մանդրթիր. - մանր, փոքր:

Մանջ. - մեջ:

Մաշտոց. - մարդկանց:

Մաչիկ. - հիվանդության կամ չար ոգու անուն:

Մաչք. - մեջք:

Մառնալ. - մոռանալ:

Մասսրեն. - մասրենի, վարդենի:

Մասն ու սկին. - Քրիստոսի մասունքը (Ս. հաղորդությունը) սկիհի մեջ, պատարագի ժամանակ:

Մատո. - մատուցիր, ընդունիր: *Մատո զաղա-*

- ջանս մեր*, - մատուցիր (ընդունիր) մեր աղաչանքը:
- Մար.** - մայր: *Սիա մտա մարս, գերեզմանս*, - ահա մտա մայր հողի (=գերեզման) մեջ:
- Մարխոշ.** - թթու, թթվաշ:
- Մարկարկուլ.** - ինչ-որ հիվանդություն (№ 1(143)):
- Մարսենի.** - տե՛ս **Մասսրեն**:
- Մաքեաց.** - մաքիների, էգ ոչխարների:
- Մաքսավոր.** - մաքսի վրա հսկող, մաքս հավաքող, գանձող:
- Մե.** - մեզ:
- Մելիք.** - թագավոր, իշխան, տիրակալ:
- Մէխան.** - գինետուն:
- Մեղասնուն.** - մեղքերին:
- Մեղավորնի.** - մեղավորներ:
- Մեղաց տուպրակ.** - մեղքերի տուպրակ, (ըստ հավատալիքի՝ այն տուպրակը, ուր հավաքվում, լցվում էր այսրաշխարհում մարդու գործած մեղքերը՝ հոգու դատաստանին ներկայացնելու համար):
- Մեղուշակ.** - դուրեկան, քաղցր աչք:
- Մեյ.** - մեկ:
- Մեյտան.** - 1. հրապարակ, ասպարեզ, 2. լայն, ընդարձակ: *Մեյտան ծակատ* (№ 166), - լայն ճակատ:
- Մեյրան անա.** - Մարիամ մայր (Աստվածածին, Տիրամայր):
- Մեռանվորել.** - մեռնել:
- Մեր, Մերիկ.** - մայր, մայրիկ:
- Մերել.** - մակարդել, մածուն պատրաստել:
- Մերի.** - անտառ, մայրի:
- Մերուք.** - մորուք:
- Մեֆեր.** - ապաստան, ապաստարան, պատուպարան, հանգրվան:
- Մզի, Մըզի.** - մեզ:
- Մզրախ, Մզրաղ.** - նիզակ:
- Մըհ.** - մահ: *Մըհեն*. - մահից:
- Մըհանա.** - առիթ, պատճառ:
- Մըջ.** - մեջ:
- Մըջըմուկ.** - երեթիկ, էկզեմա, մըջմուկ (մաշկային հիվանդություն):
- Մըտնահարել.** - մատնահարել, մատով հարվածել, զարկել:
- Մըր.** - մեր:
- Մըրթիլ.** - մորթել:
- Մի.** - մեր:
- Միզի.** - մեզ:
- Միլաթ.** - ազգ, ցեղ, ժողովուրդ:
- Միղաուր.** - մեղավոր:
- Միղք.** - մեղք:
- Միջաց.** - մեջքին:
- Միսք.** - 1. մսեր, մսե, 2. պղինձ, պղնձե:
- Միր.** - մեր:
- Միքք.** - միտք:
- Մկլախ.** - նիզակ:
- Մննե.** - մինը, մեկը:
- Մնցու.** - մտցրու, մուտք գործել տուր:
- Մոհտաճ, Մոհթեճ.** - կարիքավոր, չքավոր: *Նամարտի մոհտաճ չանես*, - տմարդ մարդու կարիքին չարժանացնես:
- Մոշթել.** - մորթել:
- Մոմրոջ.** - մըջյուն, մորմոց:
- Մոյր.** - մայր:
- Մոյրամ.** - Մարիամ:
- Մորի.** - փոքր անտառ, պուրակ:
- Մամար.** - մեծ գամ, մեխ, բևեռ:
- Մարանի, Մարենի.** - մսուր:
- Մրջեմ, Մրջիմ.** - մըջյուն:
- Մրջըմոց.** - մըջնամոց, մըջնաբույն:
- Մուգ.** - 1. մուկ, 2. մկան:
- Մուլգյ.** - ունեցվածք, անշարժ գույք:
- Մուխանաթ, Մուխենեդ.** - փոքրոգի, ստոր, անարժան, սրիկա:
- Մուխթեճ, Մուխթեջ, Մուխտաջ.** - տե՛ս **Մոհտաճ**:
- Մուխեր.** - մոխիր:
- Մուկնատամ.** - մկնատամ, երեթիկ, էկզեմա, տե՛ս նաև **Մըջըմուկ**:
- Մում.** - մոմ:
- Մումա.** - մոմե, մոմից:
- Մումիկ.** - մոմիկ, փոքր մոմ:
- Մումնաթ անել.** - մեկից երախտիք հայցել, խնդրել:
- Մունտառ.** - կեղտոտ, պիղծ, անմաքուր:
- Մուսլուխ.** - մսուր:
- Մուրուս.** - մորուք:
- Մուրաղ.** - մուրազ, փափագ, իղծ:
- Մուրաղատուր.** - մուրագատու, փափագակատար, իղձը կատարող:
- Մուֆթի.** - մահմեդական բարձրաստիճան հոգևորական, իրավագետ-դատավոր:

Յա՛. - ո՛վ, է՛յ:

Յաման. - ամասունների փոքրի տակ տարածվող ուռուցք:

Յամենամն. - ամենայն:

Յանատակ. - անհատակ, անտակ, խոր ջրային անդունդ:

Յաջեք. - այլանդակ, տարօրինակ:

Յաջքատես. - այլակերպված, այլանդակված կերպարանք:

Յառեծ. - առյուծ: *Յառեծուց ժանեաց,* - առյուծների ժանիքներից:

Յարաղ. - 1. զենք, 2. գործիք:

Յարտըմծի. - օգնող, օգնական, օժանդակող:

Յափ. - ափ, եզր:

Յելինաք. - ելնեք, բարձրանաք:

Յելիս. - ելած (ոտքի), շարժվող: *Որ բուժեցեր զանկ ու յելիս* (№ 1(55)), - որ բուժեցիր անկյալ-անդամալույծին ու ելածին:

Յեմ. - իմ:

Յետսած. - հավանաբար՝ *յետս ած*, - վերջուն դրված (հիշատակված) բառակապակցությունն է, որն իբրև մակդիր դրվել է դև բառի վրա (յետսած դև), վերջինիս անունը տաբուսավորման մպատակով չհիշատակելու համար (հմմտ. № 1 (159 ա,բ) աղոթքները):

Յեր, Յեր. - այր, քարայր, քարանձավ:

Յըմեն. - ամեն, բոլոր:

Յըմնու. - ամենքի, բոլորի:

Յըմնօր. - ամեն օր:

Յիդ գալ. - 1. ետ գալ, վերադառնալ, 2. վերականգնվել, արծակվել: *Նրա խճուճն էնդի յիդ գալ* (№ 240), - նրա խճճված թելն այնտեղ արծակվի (վերականգնվի):

Յիս. - ինձ: *Մըտ յիս* (№ 263), - ինձ մոտ:

Յիստկութեն. - իստակություն, մաքրություն:

Յիանք. - հղիություն:

Յոլդաշ, Յոլտաշ. - ընկեր:

Յոխտ. - յոթ:

Յորդան. - վերմակ:

Յորովան. - որովայն, որովայնի մեջ:

Յուսկի. - որտեղից, ուսկից:

Յուտն. - ոտն, ոտք:

Նաախ. - անարդարացի, անիրավացի, իզուր:

Նազար. - հայացք, մայվածք (չար իմաստով):

Նազար տալ, անել. - աչքով տալ, ակնահարել:

Նազիր. - նախարար, պալատական բարձրաստիճան պաշտոնյա-վերակացու:

Նախախել. - աղաչել, պաղատել:

Նախըքաշ. - արոտ գնալուց առաջ նախրի հավաքվելու տեղը:

Նահապետի ծով. - երկինք (առասպելաբանական):

Նամարդ. - տմարդ, նենգ, խարդախ:

Նայ. - և, ահա, և ահա:

Նայիպ, Նաիպ. - տեղակալ, փոխանորդ:

Նաշ. - դագաղ:

Նաչար. - անճար, խեղճ, թշվառ:

Նասիպ. - մաս, բաժին, փայ, բախտ:

Նասիպնի. - մասիբներ, տես՝ **Նասիպ:**

Նարան. - նրան:

Նարոտ. - 1. գույնզգույն թելերից ոլորած հաստ թել, 2. հարսանիքին փեսայի ու հարսի վզին կապվող կանաչ-կարմիր ժապավեն:

Նաֆաս. - շունչ:

Նեաթ. - տես՝ **Նիաթ:**

Նեասիթ. - տես՝ **Նասիպ:**

Նեմերտ. - տես՝ **Նամարդ:**

Նեչե. - որքան, որչափ, ինչքան:

Նեսիթ. - տես՝ **Նասիպ:**

Նզուլ. - կաթված:

Նեաֆաս, Նեֆես, Նըֆս. - տես՝ **Նաֆաս:**

Նըմարդ. - տես՝ **Նամարդ:**

Նըմզան. - ընկան:

Նիաթ, Նիյեթ. - հայածք, մայվածք: *Չար միաթ,* - չար հայացք, չար աչք:

Նի լինել. - բարձրանալ (որևէ բանի՝ ծառի, ծիու վրա):

Նիշերիլ. - հավանաբար՝ շարել (№ 116գ):

Նիսաֆիր. -հյուր:

Նիքեաթ. - տես՝ **Նիաթ:**

Նկանակ. - կլորավուն հաց, բլիթ:

Նհաղ. - տես՝ **Նաախ:**

Նմուտ. - պահ, րոպե, վայրկյան:

Նյա. - ոչ:

Ննգնիլ. - ընկնել:

Նշանի. - նշենի: *Նուռ նշանի* (№ 37 դ), - նշե-
նու ուռ, ոստ, ճյուղ:

Նոր. - նորալուսին:

Նորեն և փլեմ. - նորալուսնից և փլած լուսնից:

Նու ընել. - նստել:

Շ

Շախել. - շահել, խնամել, հոգ տանել:

Շահեն. - բազե: *Շահեն աչվի.* - բազեի աչքեր,
այսինքն՝ սրատես, հեռատես:

Շահնա. - տասնորդ հարկը հավաքող, հար-
կահավաք:

Շառ. - 1. փորձանք, ձախորդություն, 2.
զրպարտություն, սուտ մեղադրանք:

Շաւղ. - շող, փայլ, ճաճանջ:

Շեկեկ, Շեկիկ. - գլխացավի տեսակ:

Շեմ. - 1. շեմք, 2. տուն: *Քրիստոսը մեր շեմը*
նիսաֆիր (№ 73թ), - Քրիստոսը մեր տունը
հյուր:

Շեմիք. - շեմք, տան շեմը:

Շեն. - գյուղ, գյուղակ, բնակատեղի:

Շեքեր դամիշ. - շաքարեղեգ:

Շըյհնավեր. - շնորհավոր:

Շըտարար. - շատարար, խոշոր անցքերով
մաղ՝ կալում հացահատիկը մաղելու հա-
մար:

Շըտարարվել. - շատարարով մաղվել:

Շիքը շնոխկ. - շենք ու շնորհք:

Շիրաջխանե. - գինու հնձան:

Շկլոր բկլոր. - 1. սալոր, սալորի նման կլոր, 2.
շատ խոշոր և անդուր աչքեր:

Շող. - մարմնի ջերմություն, տաքություն:

Շողատոն. - շողացող, լուսավոր տուն:

Շնախավոր, Շնահոր. - շնորհավոր:

Շնոխք, Շնոհք. - շնորհք:

Շվաք. - հովանի, պատսպարան:

Շտիկ. - տե՛ս **Շուտիկ**:

Շրթան հաղորդ. - ս. հաղորդություն, նշխար:

Շրջաւանօք. - շրջված, շուռ տված, ծռված:

Շուղաղ. - տարածայնություն, պառակտում,
զուգե և որոշակի հիվանդության անուն
(№ 4(222)):

Շու՛մ. - շունըմ, մի շուն:

Շուտիկ. - մի տեսակ վերք, խոց:

Շուրջալ, Շուրջառ. - շուրջառ, եկեղեցական
տոնական երկար զգեստ:

Շուքուր. - շնորհակալություն, փառք, փառա-
բանություն (ուղղված աստծոն):

Ո

Ոգիր. - վեզիր:

Ոժ. - ուժ:

Ողջանձ. - առողջ:

Ոն. - ուվ:

Ոշի պտուղ. - հավանաբար՝ վուշի պտուղ,
կտավատ:

Ոտվի. - ոտներ:

Որ. - ուվ, որը:

Որդե. - որտեղ, ուր:

Որթիկ. - հորթիկ, հորթ:

Որթփաղն. - *որ թաղան* (չար ոգի) բառակա-
պակցության աղճատումը:

Որկեմ. - հավանաբար՝ *որոկ*, - թեթև զառի-
վայր բառից, զառիվայրից:

Որոգայթ. - 1. թակարդ, ծուղակ, 2. դավ, դա-
վադրություն:

Չ

Չաթ. - թրխկոց, շրխկոց: Տե՛ս **Աթ**:

Չաղաներ. - երեխաներ, մանկիկներ:

Չամ. - անգամ, նույնիսկ:

Չամաղ. - խոր ափսե, պնակ:

Չամախիկ. - տե՛ս **Չամաղ**:

Չամձ. - քան, քանց, որպես, իբրև:

Չանկլի դիվան. - Ձանգակավոր ատյան, եկե-
ղեցի (Մշո ս. Կարապետ եկեղեցուն տրվող
մակդիր):

Չարա. - ճար, հնար:

Չարկամխնդոց. - չարկամներին ծիծաղա-
տեղի:

Չարման. - չար, չարաման:

Չարմեխած. - ամուր կերպով մեխած, գամած:

Չաքի. - ծալովի դանակ:

Չրթոկ. - առանց բթի, առանց բութ մատի:

Չենկել. - կարթ:

Չեցկիս. - չզգես, չանցկացնես:

Չընզցըցիս. - չզգես:

Չ՛խես. - չնայես, հաշվի չառնես: *Եմ կոնահներ*
չ՛խես (№ 434), - իմ մեղքերին չնայես
(մեղքերս հաշվի չառնես):

Չընչըխմասի. - իսկապես անելանելի դրու-

թյուն, վիճակ:
Չընքի. - մինչև:
Չիեայծան. - չկարողացան:
Չիմ. - ամենքը, բոլորը:
Չիպիլտիք. - հավանաբար թուրքերեն *չիփիլ-դաք*, - մերկ, չփլաղ:
Չիվար. - շվար, շվարած:
Չիրախ. - ճրագ:
Չոգուկ. - չոքած, ծնկաչոք:
Չուլախ. - կաղ, խեղված: *Չեռքը չուլախ* (№ 4):
Չուլուխ-չոճուղ. - ընտանիք, կին ու երեխաներ:
Չոճուխ. - երեխա, մանուկ:
Չոյը. - չարը (ոգի):
Չոյրեցա. - չայրվեցի:
Չոռ. - վարակիչ հիվանդություն:
Չոր. - չար:
Չոփ. - ծեղ, չոր ճյուղ:
Չպուխ. - ճիպոտ:
Չվան. - կապ, պարան, թոկ:
Չրախ. - տե՛ս **Չիրախ**:
Չյում, Չյունմ, Չուա, Չում. - մինչև:
Չուք. - արոր:
Չումբար. - գոտի, գոտեկապ:
Չուտա. - չի ուտի, չի ուտում:
Չուր, Չյուր. - մինչև:

Պ

Պաժկի. - բաժակի: *Սուրբ պատարաք պաժկի արեք* (№ 406), - սուրբ պատարագի բաժակը (սկիհն) լցրեք (գինով):
Պալնիս, Պանլիս. - բանալի:
Պածըռ. - բարձր:
Պակլա. - բակլա:
Պաղ. - սառույց:
Պաճիկ. - այլակերպ, տարօրինակ:
Պանուկ. - բանուկ, գործուն, աշխույժ, եռանդուն:
Պաշ. - գլուխ, գլխավոր:
Պապա. - հայրիկ, հայր:
Պառռի. - պատռվի:
Պառց. - բարձ:
Պարսետ. - պարսատիկ:
Պատահարվել. - պատին հարվածվել, զարկվել, դիպչել:
Պատռտում. - պատառտում:

Պատրուսել. - պատվաստել, կապել:
Պարիս. - պարիսպ:
Պարծյավ. - բարձով, բարձի վրա:
Պարյունակ. - բարունակ, շիվ:
Պացըռ. - բարձր:
Պելա. - փորձանք, աղետ, տե՛ս **Բալա**:
Պեղծ. - պիղծ, անմաքուր, չար:
Պեյյոս. - Պետրոս:
Պեյեծիր, Պեյեծիր. - պահեցիր:
Պետ. - բեղ, խոշոր:
Պերեգյեղ. - տե՛ս **Բարաքաք**:
Պ'երես. - երեսի վրա, երեսնիվայր (№ 451):
Պերեքեղ. - տե՛ս **Բարաքաք**:
Պեքետեր. - անփորձանք, անվնաս:
Պըլուզ. - փոքրիկ, փոքր երեխա:
Պըղվըտ. - պողպատե: *Պողվըտե ասուղ.* - պողպատե ասեղ:
Պըրակ. - տե՛ս **Պուրակ**:
Պիմ-պիմ. - հազար-հազար:
Պիպեռ, Պիպեր. - տե՛ս **Բևեռ**:
Պիպըռած. - բևեռված, մեխված, գամված:
Պիպեել. - բևեռել, մեխել, գամել:
Պիվըռվել. - բևեռվել, մեխվել, գամվել:
Պիտուակամ. - պիտանի, պետքական:
Պիրիսմի(ն). - հավանաբար՝ միակիմ, եզակի անուն կրողին:
Պիրոն. - բերան:
Պլնքագ. - խեղճ, թշվառ:
Պղճավոր. - պիղծ, պղծություն գործող (չար ոգի):
Պճեղ. - 1. կճղակ, 2. ոտք:
Պյոզ. - տե՛ս **Բոզ**:
Պյոթ. - բուք, բթամատ:
Պյուլոր. - 1. բուլոր, 2. շուրջը, շուրջբուլորը, 3. կողմ: *Չորս պյուլոր.* - չորս կողմ:
Պնակռել. - 1. բնակվել, 2. չռվել: *Աչքեր պը-նակռավ իրես* (№ 325), - աչքերը չռվեցին երեսին:
Պոզ. - տե՛ս **Բոզ**:
Պուլըտ. - պուլատ, պոչատ, պոչը կտրած, կարճիկ:
Պոխացուցել. - բխեցնել:
Պոհպահապոն. - պահ պահապան:
Պողոճկել. - պողոճակ (բշտիկ, պղպջակ) բառից, բշտբշտոտել, մարմնի վրա բշտիկներ գոյանալ: Նույնն է **Պողոճկել** (տե՛ս):
Պողվատե. - պողպատե:

Պողոտ. - հավանաբար՝ պիղծ, անմաքուր, չար:

Պոյ. - տե՛ս **Բոզ:**

Պոչիկ. - պոչատ, պոչը կոտրված: *Գտալը պոչիկ է* (№ 73 գ):

Պռատ. - 1. կիսատ, պակասավոր, 2. ամանի կոտրված եզրը:

Պռվածք. - թթու դրած բանջարեղեն:

Պտտուր. - ոչխարի չոր կղկղամք:

Պուժառ. - պայծառ:

Պուն. - բուն:

Պուռ. - 1. բուռ, 2. դանակի շեղբ: *Իրեք պուռ տանակմ՝ ունիմ* (№ 271), - եռաշեղբ մի դանակ ունեմ:

Պուսեսնես. - բուսեցնես:

Պուտուկ. - կճուճ, կավե կերակրաման:

Պուրակ. 1. խոտի, մազի, գզած բրդի փունջ, 2. որևէ բույսի փոքրիկ անտառամաս, 3. փխբ. զավակ, որդի: *Մեկուճար պուրակ* (№ 393), - միակ զավակ, որդի:

Պուրուտ. - բրուտ, կավագործ:

Ջ

Ջախջի. - ջրաղացի:

Ջաղամաթ. - աշխարհ, մարդկություն:

Ջան. - 1. մարմին, 2. հոգի:

Ջանավար. - գիշատիչ գազան:

Ջանսաղություն. - առողջություն:

Ջառահ. - բժիշկ, վիրաբույժ:

Ջեպ. - գրպան:

Ջըվար. - տե՛ս **Ջուհապ:**

Ջխտակ. - 1. զույգ, 2. երկվորյակ:

Ջիկար. - լյարդ:

Ջոջ. - մեծ:

Ջորեկ. - հավանաբար՝ ջորյակ, մայիսյան բզեզ, մեծ մորեխ:

Ջուխտակ. - տե՛ս **Ջխտակ:**

Ջուհապ, Ջուղաթ, Ջուվաթ. - 1. պատասխան, 2. լուր, տեղեկություն:

Ջուրավոր. - ջորավոր, ջորու հեծյալ, ջորի վարող, քշող:

Ռ

Ռաբրի. - 1. վարդապետ, ուսուցիչ, 2. տեր, աստված:

Ռահացուցիչ. - ճանապարհ, ուղի ցույց տվող, ուղեցույց:

Ռահմ, Ռամ. - գութ:

Ռայիմ, Ռայմ. - գթասիրտ, գթառատ, ողորմած: *Ռայիմ էրող Տեր* (№ 235ը), - գթացող, ողորմած Տեր:

Ռապան. - 1. բարեպաշտ, 2. խեղճ, թշվառ:

Ռեճե. - հույս, ապավեն: *Ռեճե անել,* - հուսալ, ապավինել:

Ռըսխ, Ռուզդ. - ապրուստ, պարեն, օրապահիկ:

Ս

Սաբան. - արտ, վարուցանք: *Սաբան անել,* - վարուցանք անել:

Սաղաղա, Սատաղա, Սատախա. - ողորմածություն, նվիրաբերություն:

Սակառ. - կողով, քթոց:

Սակատ. - կուրծք կամ լյարդ:

Սահաթ. - ժամ, պահ:

Սաղ. - 1. առողջ, 2. ամբողջ, 3. աջ:

Սաղջան, Սաղ ճան. - առողջ մարմին, առողջ. նույնն է՝ ջանսաղ:

Սաղմոս քաղել. - սաղմոս կարդալ, ընթերցել:

Սաղմոց. - սաղմոս, սաղմոսարան, սաղմոսագիրք:

Սամոտա. - սամինները կապելու թոկ:

Սանճու, Սանջու. - փորագավ:

Սապախտան, Սապաճղան. - առավոտ, լուսաբաց:

Սասում. - ցասում, զայրույթ, աստվածային պատիժ:

Սատանետեք. - սատանաներ:

Սարել. - կարգի բերել, սարքել, լարել:

Սարսուփ. - տե՛ս **Սերսուք:**

Սաքսան. - ութսուն:

Սբուն. - սրբին (սրբոյն):

Սել-սելաֆ. - հեղեղ:

Սեմթ. - կողմ:

Սեյտիս. - սիրտս:

Սերի. - շուտ, վաղ: *Սերի սապաճղան* (№ 390), - առավոտ շուտ, առավոտ վաղ:

Սերովբեք. - վերին դասի հրեղեն հրեշտակներ:

Սերսուք. - մաքուր, անարատ, անաղարտ:

Սեֆա. - հաճույք:

Սըադադա. - տե՛ս **Սադադա:**
Սըկել. - ընկղմվել, խորասուզվել:
Սըկըկացնել. - հավանաբար՝ սուլեցնել, սու-
 լել տալ: *Օձի պես սըկըկացնե* (№ 11ե):
Սընամիս. - սնարիս:
Սըրտըմա. - սրտամմա, գարշում, զգվում:
Սըբ, Սըպ, Սըփ. - սուրբ:
Սըֆդա, Սըֆթա. - 1. առաջին, առաջինը. 2.
 սկիզբ, սկզբնական:
Սիղծած. - ստեղծած:
Սիյտ. - սիրտ: *Սըյտիս,* - սրտիս:
Սիմ. - սյուն:
Սիմոռ. - 1. սահման, 2. սահմանամիջ:
Սիվ. - սև:
Սմոտե. - տե՛ս **Սամոտա:**
Սնկան. - սունկի: *Ի սնկանե,* - սունկերից, սն-
 կային հիվանդությունից:
Սուլ. - ձախ: *Սաղ ու սուլ,* - աջ ու ձախ:
Սոխախ. - 1. փողոց, 2. մինչև փողոց հասնող
 բակի մասը:
Սոռը. - վերջը, վերջում, հետո:
Սովմայ. - սովամահ:
Սռչվել. - շրջվել: *Սռչվան,* - շրջվեցին, շուռ
 եկան:
Սվար. - սնար, մահիճ:
Սրբերենք, Սրբորենք. - սրբեր, սրբություններ:
Սրմա. - արծաթ, արծաթաթել: *Սրմա մագ-*
 արծաթաթել մագ:
Սրսվիլ. - երեթիկ, էկզեմա:
Սուլթան. - 1. թագավոր, արքա, տիրակալ, 2.
 արքայական:

Սուպ, Սըբ, Սըպ. - սուրբ:
Սուպաշի. - ջրբաշխ, ջրպետ:
Սուռչալ, Սուրչալ. - տե՛ս **Շուրչալ:**
Սուրբվեոր. - հավանաբար՝ Սուրբ Գևոր(գ) ան-
 վան աղավաղումն է:
Սուփրա. - 1. հացի սեղան, 2. սեղանի սփռոց,
 ծածկոց:

Վ

Վադա. - ժամ, ժամկետ, ժամանակ, պահ:
Վալա. - քող, երեսածակոց:
Վաճառ. - 1. առևտուր, 2. նվեր:
Վասը կանի. - վարձք կանի, լավություն կանի,
 բարիք կգործի:
Վարդապետնի. - վարդապետներ:

Վարձք, Վարձկ. - հոգու փրկության համար
 բարի գործ, արարք կատարելու բարոյա-
 կան փոխհատուցում:
Վացընվեց. - վաթսունվեց:
Վեզ. - վիզ:
Վեյվեն. - վրայից:
Վենձութիւն. - մեծություն:
Վեվ. - ով:
Վետ. - ոտ:
Վերեք. - ելեք:
Վերուսաղեմ. - Երուսաղեմ:
Վըսկեռ. - ոսկոր:
Վըր. - վրա:
Վիլա. - վիլակ, ճախարակի մաս, որի վրա
 փաթաթվում է թելը:
Վիր. - ում:
Վիրին. - վերին:
Վիրո(ն). - վրա(ն):
Վլալ. - լվալ, լվանալ:
Վլացք. - լվացք: *Վլաց,* - լվաց:
Վճար. - տե՛ս **Վաճառ:** *Աստժու հետ անենք
 վճար* (№ 335), - Աստժու հետ կատարել հո-
 գու պարտքի առևտուրը:
Վով. - ով:
Վովօր. - ով որ:
Վտեխ. - որտեղ:
Վունց, Վուչ. - ոչ:
Վուտ, Վուտմիր. - ոտ, ոտներ:
Վուր. - որ:
Վուրթի. - որդի:

S

Տարրա. - անգամ:
Տադարան. - դատարան:
Տալախ. - 1. փայծաղ, 2. փայծաղաբորբ:
Տակռի. - արմատ:
Տահ. - կողմ:
Տամա. - հավանաբար՝ քեզ: *Կըրբանե տամա*
 (№ 435), - քեզ մատաղ:
Տայ. - տակ, տակին:
Տայմա. - 1. միշտ, մշտապես, 2. սովորաբար:
Տապակ ըլլալ. - կիսվել, մասերի բաժանվել:
Տապու. - անգամ:
Տառնիկ, Տառնիյ. - դառն կերպով, տխուր, վշ-
 տահար:
Տատականեկաց. - դատող-բանողներին, աշ-

խատողներին (№ 394):
Տատաշ, Տատաշք. - տատասկ, տատասկներ:
Տատրակ. - բարդածաղկավորների ընտանիքին պատկանող ուտելի խոտաբույս, խոճիկ, խոճկորիկ:
Տատրել. - 1. դադարել, կանգ առնել, բնակվել, տեղավորվել, 2. հոգնել, բեզարել:
Տարածամեալք. - ուշացածներ:
Տարտղնել. - 1. ցրել, ցիրուցան անել, 2. բաժան բաժան լինել, ցրիվ գալ:
Տարտղնի. - կոտրվի, ջարդվի, կտոր կտոր լինի:
Տափել. - պահվել, թաքնվել:
Տաֆտար. - մատյան, գիրք, տետր: *Մեղաց տաֆթար,* - մեղքերի գիրք, մատյան, ուր ըստ հավատալիքի՝ գրանցվում են մարդու գործած մեղքերը:
Տե. - տես:
Տեհեք. - տեսեք:
Տեղատուք. - կախարդության տեսակ:
Տեմ, Տեմըն. - դեմ, դեմը:
Տեյմ՝. - մինչև:
Տեմիզ. - ծով:
Տեողալ. - դողալ:
Տերեպ. - տերև:
Տ'երթաս. - պիտի գնաս:
Տերիվ. - տերև:
Տերտերանի. - տերտերներ, քահանաներ:
Տերունի. - տերունական, աստվածային, սրբազան:
Տըծմ ու բըծմ. - չար ոգիներ:
Տըխտըմոր. - թթխմոր:
Տընդառաջ. - Տեառընդառաջ, Տերնդեզ:
Տըռընգալ. - գոնեշի ձայն հանել:
Տըսվերկու. - տասներկու:
Տըրտըրատուն. - տերտերի տուն, Տիրոջ (Աստծո) տուն, այսինքն՝ եկեղեցի:
Տի. - այստեղ, աստի:
Տիլակ. - տե՛ս **Դիլակ**:
Տիլքճի. - դիմող, խնդրող:
Տիմավոր. - 1. դեմքով, կերպարանքով, տեսքով, 2. հագուստով, զգեստով:
Տ'իյամ. - պիտի գնամ:
Տիրո. - ուր, որտեղ: Տե՛ս **Դոր**:
Տիվան կաննիլ. - դատաստանի կանգնել Աստծո ատյանում: *Տիվան կաննիմ Աստուծո* (№ 402): Տե՛ս **Դիվան**:

Տիր. - դիր, անգամ:
Տիրև, Տիրիվ. - տերև:
Տիրուկ. - Տեր (Աստված), Տերիկ:
Տկալ. - գրալ:
Տղացկան, Տղասկան, Տղոցկան. - ծննդկան, նոր զավակ ծնող մայր:
Տմալ. - 1. կանգնած տեղում շարժվել, դողդողալ, 2. երերալ, տատանվել:
Տյու. - դու:
Տյուճիկ. - փոքր կարաս, յուղի կճուճ:
Տյուռ. - դուռ:
Տոլաջմիշ անել. - խճճել:
Տոմ. - տուն: *Տոմիս,* - տանս, տանս վրա:
Տոր. - տե՛ս **Դոր**:
Տորպատուն. - հավանաբար՝ գմբեթ (№ 255բ):
Տուքմա. - հիվանդություն: հավանաբար՝ թուքք, հեմորոյ:
Տուշմամ. - թշմամի:
Տուշմընախընտաց. - թշմամու ծիծաղատելի, ծիծաղի առարկա:
Տուռ-տրկից. - դուռ-դրկից, հարևան(ներ):
Տուսըր. - դուստր:
Տուրան. - դռան:

Բ

Բարուն. - ուսուցիչ, վարդապետ:
Բարունապետ. - ուսուցչապետ, վարդապետ:
Բեզնակ. - արեգակ:

Ց

Ցագի փուշ. - ցաքի, ժանտափուշ:
Ցաթեծուծել. - 1. ծագեցնել, 2. ցայթեցնել:
Ցայել. - 1. ջրով ողողել, մաքրաջրել, 2. ցողել, շաղել, ցնցղել:
Ցան անել. - սերմացու ցանել, ցանքս անել:
Ցասուն պարտուց. - ցասման պարտքից (աստվածային):
Ցգել. - զցել:
Ցըքից. - զցեց:
Ցիքիմ. - զցեմ:
Ցխի անել. - ցեխ անել, ցեխել, ցեխ դարձնել:
Ցկել. - զցել, նետել: *Ցկի,* - զցեցի:
Ցնծայվեցալ. - ցնծաց, ուրախացալ:
Ցողալ. - արտասվել, լալ:

Յողվել . - ջրով օծվել, լողանալ, մաքրվել:
Յորել . - ցերեկ:
Յող (կանեփի) . - 1. կանեփի ցողուն, 2. կանեփի ցողունից պատրաստված թել:

ՈՒ

Ուլը օր . - որը որ:
Ութա, Ութուն . - Հուդա, Հուդային:
Ուխտաց, բուխտաց . - բխեց, ժայթքեց:
Ուղուղ . - ուղեղ:
Ումուտ . - հույս, ապավեն:
Ունչու . - միմչև:
Ուր . - յուր, իր:
Ուրառգալ . - ուրազ:
Ուրար . - եկեղեցում սարկավագի ծախ ուսին գցվող լայն ժապավենած կտորը:
Ուրաց . - նրանց, իրենց: *Հըտ ուրաց*, - նրանց (իրենց) հետ:
Ուրթում . - գնում, երթում: *Հու՞ր ըս ուրթում*, - ու՞ր ես գնում:
Ուսկե . - ուսկից, որտեղից:
Ուսկոռ . - ոսկոր:

Փ

Փաղ, Փատ . - 1. փայտ, 2. ձեռնափայտ, գավազան:
Փաթլամիշ անել . - պայթեցնել, ճաքեցնել:
Փաթերակ . - փորձանք, աղետ, չարիք:
Փաթութել . - 1. փաթաթել, պատել, 2. շաղախել: *Անձինս արյուն փաթութեցա* (№ 361), - անձս արյամբ պատվեց (շաղախվեց):
Փալ . - ֆալ, կախարդություն, հմայություն:
Փախանել . - փախչել, հեռանալ:
Փաճա . - (փանջարա բառի սղումը), տե՛ս **Փենջերե**:
Փայվիլ . - փակվել: *Փայվի*, - փակվի:
Փայտահար . - փայտահատ:
Փարա . - մետաղե կլոր դրամ:
Փարա-փարա . - կտոր-կտոր, օղակ-օղակ: *Զենճիր բռնիմ փարա-փարա* (№ 426), - շղթան բռնեմ օղակ-օղակ:
Փարփում . - հավանաբար՝ փարատում:
Փեճկել . - փետտել, մազերը պռճոկել, պոկել:
Փենջերե . - պատուհան, լուսամուտ:
Փերչըմ . - բրշամ, մազափունց:

Փերք . - փռել, ճեղք, ճեղքվածք, պատվածք:
Փըթոթներ . - հավանաբար՝ երեխաներ:
Փըրվառ . - բուրվառ:
Փթիր . - 1. չորացած գոմաղբ, 2. ձիու, էշի, ջրու թրիք:
Փիլոն . - եկեղեցական անթև երկար զգեստ, որ քահանաները զցում են ուսերին՝ արարողությունների ժամանակ:
Փիշաքար . - արհեստավոր:
Փիր . - վարպետ:
Փլան . - այսինչ, այնինչ:
Փյոփքվել . - Պոկակվել, իրարից անջատվել: *Քյանց փոկե մաղ փյոփքվես* (№ 458), - փոկե մաղի նման պոկակվես (մանր թելերի բաժանվես):
Փյուլյուն . - տե՛ս **Փիլոն**:
Փոխ շարական . - եկեղեցում երկու հոգու կողմից փոխառփոխ ասվող շարական, հոգևոր երգ:
Փողացավ . - կոկորդի ցավ, անգինա:
Փողպատ . - օձիք: *Անփողպատ*, - անօձիք:
Փոյ . - փոր, որովայն:
Փոշախան . - փոշեհան, փոշի (մոխիր) հանող, մաքրող:
Փոշիման . - զղջում, իր արածի համար զղջացած:
Փոռ . - փուռ:
Փոռք ըլի . - պատռվի, ճեղքվի, պոռթվի:
Փոռնավ . - փռով, փռի մեջ:
Փորձ . - փորձանք, պատահար:
Փորցանից . - փորձանք, փորձանքի ենթարկեց:
Փջել . - փուռ դառնալ, չորանալ:
Փռթնել . - պրծնել, ազատվել: *Չ'փռթնել*, - չազատվել, չպրծնել:
Փրգևակ . - հավանաբար՝ փրկող աչք: *Փիլոն վերևակ էր, շուռչալ փրգևակ էր* (№ 266բ), - փիլոնը վերևի (հսկող) աչքն էր, շուրջառը՝ փրկող աչքը:
Փութափութ . - փութով, արագ, փութաջան:
Փութկի խանե . - փութկի Ս. Գևորգ վանքն ու իջևանատունը Մոկսում (№ 434):
Փուլվար . - բուրվառ:
Փուտ . - փտած, ապականված:
Փուր . - փոր: *Օղձուս փուրավը միմ* (№ 28), օձի փորովը մեկ:

Փուրվար. - բուրվառ:
Փուրցանքս. - փորձանք:
Փըռ. - փքված:

Ք

Քաթա. - գաթա:
Քալող. - գալող, եկող:
Քաղայ. - քաղաք:
Քաղց. - քաղցր:
Քաղցրրակ. - քաղցրիկ, անուշիկ:
Քանեար. - եզր, ափ: *Ծովին քանեար,* - ծովեզր, ծովափ:
Քաջ, Քաջք. - առասպելական էակ, ոգի:
Քասա չինի. - ճենապանկյա խոր ափսե, պնակ:
Քասղուն. - քաղցրավուն, քաղցր:
Քարամաթ. - 1. առատածեռնություն, 2. վեհանձնություն, 3. հրաշագործություն, հրաշք:
Քարք աւծ. - քարք օձ, թունավոր վիշապ օձ, բնակվում է Աֆրիկայի անապատներում, ունի մուգ գույն, թագանման գլուխ և համարվում է օձերի թագավոր, հունարեն՝ վասիլիսգոս (արքայիկ):
Քարդան. - տե՛ս **Քրեղան:**
Քաֆր վարդ. - մուգ կարմիր, անուշահոտ վարդ:
Քե. - քեզ:
Քեհ. - քեհյա, 1. գործավար, տնտես, 2. համքարների ավագ:
Քեշեմ. - քաշեմ:
Քեյ. - քեզ:
Քեոփրույ. - կամուրջ:
Քերովբե(ք). - սերովբեներից հետո վերին դասի հրեշտակները, որոնք քառաթև են և բազմաչյա, գիտության և իմաստության մարմնացումներ:
Քեֆեր. - անգութ, անհավատ: *Քեֆեր մուխենմեդ,* - անգութ սրիկա:
Քզար, Քզուռ. - քան զուռ, ուռի նման: *Մեղափորներ քզար դողան* (№ 323), - մեղավորները ուռի նման դողում են:
Քըլֆըք. - տե՛ս **Քուլֆաթ:**
Քընց. - քանց, քան:
Քըշեր. - գիշեր:
Քըռա. - քարքարոտ վայր, քարքարուտ:
Քթանամ. - գտնեմ:

Քթել. - գդալ:
Քի. - քեզ:
Քիսպեթ. - կերպարանք, դեմք:
Քիցիմ. - զցեմ, նետեմ:
Քյանակ. - մեջք, թիկունք:
Քյանձ. - քանց, ինչպես, որպես:
Քյասա. - կավե խոր պնակ:
Քյացիմք. - զնացիմք:
Քյաֆուր. - անողորմ, անհավատ:
Քյելեցուցել. - քայլեցնել:
Քյոթուկ. - կոճղ:
Քոթի խոց. - նույնն է՝ *գոթի յարա,* - բոր՝ մաշկը և հյուսվածքները քայքայող ծանր հիվանդություն:
Քոթոթ. - արջի ձագ:
Քոմագ. - օգնություն, սատար:
Քոյցղը. - քաղցր:
Քոռ. - կույր:
Քրեղան. - քերեղան, կավե խոր պնակ, ափսե:
Քրիստոսի պաղչա, նույնը՝ Չիսուսի պաղչա, - Քրիստոսի պարտեզ, դրախտ:
Քրիստոսա գիրք. - Ավետարան, Նոր կտակարան:
Քրվըտիք. - քույրեր:
Քուլլի. - ամբողջը, բոլորը, ամենը:
Քուլֆաթ. - 1. ընտանիք, 2. կին, 3. աղախին:
Քումպեթ. - գմբեթ:
Քունջ. - անկյուն, պուճախ:
Քուրուկ. - քուռակ, մտրուկ:
Քուրուկ. - քույրիկ:
Քուքա. - կուգա, գալիս է:
Քուֆլեթիկ. - տե՛ս **Քուլֆաթ:**
Քուֆտ պանել. - հավանաբար՝ ծեծելով մանրել, փափկացնել:

Օ

Օդայ, Օդկ, Օդք. - ոտք: *Օդքըն ինջա,* - ոտքը իջա, ընկա, խոնարհվեցի:
Օթել. - նստել, օթևանել:
Օթիկ. - ուտելիք:
Օթք. - տե՛ս **Օդայ:**
Օղլուշաղ. - կին-երեխա, ընտանիք:
Օղձ, Օղց. - օձ:
Օղոճկել. - տե՛ս **Պողոճկել:**
Օղջում, Օղջում. - ողջույն:
Օղտավուր. - ուղտավոր, ուղտ հեծնող, քշող,

վարող:
Օղղի. - 1. հաջողակ, բախտավոր, 2. երջան-
կաբեր:
Օյմաղ. - քանդակված, փորագրված, կերտ-
ված: *Օյմաղ բերան*, - նրբաքանդակ բե-
րան:
Օյռնալ. - օրհնյալ:
Օսմալու. - օսմանական, թուրքական:
Օտիլ. - ուտել:
Օրան. - օրրան, օրորոց:
Օրբ. - որբ: *Օրբուն համար*, - որբի համար:
Օրբեվերի. - որբեայրի, այրի կին:
Օրդի. - որդի:
Օրդիկ. - երդիք:
Օրթա. - մեջտեղ, կենտրոն:
Օրթի. - տե՛ս **Օրդի**:
Օրթնած. - օրհնված, օրհնած:
Օրտըտի. - քո որդու, որդուդ:

Օրթում. - երդում:

Օրման. - անտառ:

Օրոսք. - օրորոց:

Ֆ

Ֆայտո. - օգուտ, շահ:

Ֆեխետ. - բայց, սակայն:

Ֆեխիր-ֆուխարա. - թշվառ, չքավոր, աղքատ:

Ֆես. - կոնածև ծոպավոր գլխարկ:

Ֆյոն. - հոն, այնտեղ:

Ֆյոս. - հոս, այստեղ:

Ֆշտիկ. - կանացի հիվանդություն:

Ֆող. - հող:

Ֆոր. - հոր:

Ֆռանկ. - 1. եվրոպացի, ֆրանսիացի, 2. կա-
թոլիկ:

Ֆուխարա. - թշվառ, խեղճ, աղքատ:

Ֆուտ. - հոտ:

ՑԱՆԿ
ԱՂՈԹՔՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐԻ

- Ալաշկերտ** - №№ 79, 90բ, 167բ, 230, 235դ,գ, 213, 267բ, 278
354ե, 369, 377
- Ալաշկերտ - Մանգասար**, - №№ 146լա
- Ախալցխա - Ծուղրուտ**, - №№ 104դ, 146բ, 181ա, 298, 336, 365
- Ակն**, - №№ 2, 9ա, 31, 38դ, 167գ, 200ի, 204, 205ա, 206, 372ա
- Աշոցք - Ղազանչի**, - №№ 1(55), 89գ 90ա, 146ժգ, 154, 172բ, 181բ, 260, 303, 321, 328ա, 333, 373, 404, 455բ
- Աշոցք - Սարազյուղ**, - №№ 329ա, 414
- Աշոցք - Քոռաղբյուր**, - №№ 146լե, 354ա
- Աշտարակ**, - №№ 180, 246գ
- Աշտարակ - Բյուրական**, - №№ 422բ
- Աշտարակ - Ղզլթամուր (Ոսկեվազ)**, - №№ 211բ
- Ապարան**, - №№ 265, 367, 376
- Ապարան - Արագած**, - №№ 1ա
- Ապարան - Բուժական**, - №№ 385, 387
- Ապարան - Ղազանֆար**, - №№ 379
- Ապարան - Մռավյան (Տամջըլու)**, - №№ 112ա,բ
- Արաբկիր**, - №№ 268ա, 317
- Արճեշ**, - №№ 1(396)
- Արտաշատ - Դիդակ**, - №№ 384
- Արցախ - Նորշեն**, - №№ 444
- Արցախ - Քյոհնաշեն**, - №№ 375
- Բաբերդ**, - №№ 35ե
- Բալու**, - №№ 232, 326, 390, 401
- Բայազետ**, - №№ 15, 146գ, 349դ
- Բասեն**, - №№ 354գ, 383
- Բիթլիս**, - №№ 40
- Բորչալու**, - №№ 11ա,դ,ե, 13, 32,37գ,39ա, 61ա, 65, 87բ, 88ա, գ, 89ա, 98, 99ա, դ, 107, 114ա, 117բ, 124ա, 126ա, 146ժդ,իե, 203
- Բորչալու - Լոռի**, - №№ 7, 22, 57, 73ժբ, 156, 176ա, 177ա, 178,183ա, 254գ, 255ա, 267դ, 275, 283բ, 301, 334, 342, 355, 368գ
- Բուլանդիս**, - №№ 69, 146իգ, 267ա
- Բուրսա - Չալղայա (Չալկայա)**, - №№ 200ա,
- Գանձակ (Գյանջա)**, - №№ 42, 87գ, 88ա, 183ը,թ, 254ժբ
- Գանձակ - Խաչակապ**, - №№ 183գ
- Գյումրի**, - №№ 4, 10ա, 34ա, 37բ, 59, 61դ, 64, 70ա, 73ե, 81, 106ա, 146ա, 147ա,բ, 155, 177բ, 184դ, 207,254ժ, 260, 266ա, 297, 319գ, 353, 366, 437
- Դիարբեքիր**, - №№ 146ժը, 216, 294, 349գ, 350, 359
- Էվերեկ - Ֆենեսե**, - №№ 38ե
- Թավրիզ**, - №№ 126բ
- Թիմար - Կյունենց գյուղ**, - №№ 2(397)
- Թիֆլիս**, - №№ 24, 60, 61բ, 63, 67, 71, 73ժգ, 82, 113, 168, 169գ, 172ա, 173բ, 175ա, 176ա, 199, 240, 244, 246ա, 247, 248բ, 253, 270, 299, 309ա,բ, 349գ, 353,, 408, 409, 449, 453բ, 454
- Լոռի**, - №№ 10բ, 12, 61ա, 88գ, 95, 99ե, 100, 107, 114ա, 124ա, 158բ, 171ա,բ, 173բ, 173ե, 175բ, 181դ, 183բ, 183ե, 241, 242, 246բ,գ, 248ա, 249, 250, 251, 440, 447, 456, 457
- Լոռի - Դաղպատ**, - №№ 11բ, 14, 17, 61գ, 96, 97, 99բ, 110, 114բ, 116դ, 117ա, 183գ,դ
- Խարբերդ**, - №№ 9բ, 184բ
- Խիզան**, - №№ 254
- Խլաթ**, - №№ 137
- Խնուս**, - №№ 50ա
- Խոտրջուր**, - №№ 103, 185ա, 280, 360, 361, 453ա, 455ա, 460, 462
- Կարս**, - №№ 211գ, 255գ, 357, 463
- Կեսարիա**, - №№ 38ը, 108, 186, 208, 277, 289, 358, 420ե,գ

Կեսարիա -Էվերեկ,- №№ 402
Կեսարիա - Մունճուսուն,- №№ 403
Կեսարիա - Նիզե,- №№ 348, 448դ
Կիլիկիա - Այնթապ,- №№ 126դ, 200ա, 213, 278, 311, 448բ
Կյուսնենց գյուղ,- №№ 120
Կոտայք,- №№ 146ժ, 284բ
Կոտայք - Գառնի,- №№ 362
Կ. Պոլիս,- №№ 332, 338գ, 349բ, 450բ, 451, 452

Հաճըմ,- №№ 202, 210ա, 269, 337ա
Հրազդան - Աղավնաձոր,- №№146ժա, 356

Ղափան,- №№ 27, 36ա,բ, 41ա,բ,126ե
Ղրիմ,- №№ 30, 33, 35բ, 37ե, 73ժդ, 114գ, 132, 146իե, 1(159)իգ, 165, 166, 173ա,174, 176դ, 177ե, 187բ, 243, 245, 259ա,գ, 267գ, 268բ,296, 304, 316, 329գ, 338ա,բ, 340, 347բ, 354գ, 364, 418,420ա,բ, 438ա, 439
Ղրիմ - Սիմֆերոպոլ,- №№ 2(160), 214, 272ա, 330, 354դ, 441

Մալկարա,- №№ 38բ, 146ժե, 258, 306, 313, 324, 342, 426
Մարաշ,- №№ 273, 281
Մարզվան,- №№ 46
Մեղրի,- №№ 28, 111, 116բ,գ
Մոկս,- №№ 80բ, 254ե, 257բ, 266բ, 371, 434
Մոկս,- Սիպ,- №№ 391
Մուշ,- №№ 19, 121, 122, 123, 146ժբ,լդ, 211ա, 231
Մուշ - Բուլանըխ,- №№77, 78, 83ե, 90բ,գ, 146ժե, 235բ, 254գ, 319ա, 323գ, 393, 448ա, 461
Մուշ - Հացիկ,- №№ 392

Նախիջևան - Աստապատ,- №№ 254բ, 354ե
Նոյեմբերյան,- №№ 11գ
Նոր Բայազետ,- №№ 89բ, 91, 140, 152, 158ա, 169բ,գ, 235ա,գ, 239, 252
Նոր Ջուղա - Սպահան,- №№ 197, 198
Նոր Նախիջևան,- №№ 35գ, է, ժ, ժա, ժդ, ժե, ժզ, 59, 73ը, ժ, ժա, 83գ,դ,, 93, 105, 109, 118, 119, 124բ, 146իգ, 2(160), 187ա, 194, 195, 205գ, դ, 214, 272ա, բ, 305, 316, 330, 341, 347գ, 354դ, 420բ, 441, 448գ

Նոր Նախիջևան-Մեծ Սալա,- № 38ա
Նոր Նախիջևան-Չալքըղ,- №№ 35ժբ, ժզ, 73բ, 109, 136, 139, 349է, 353
Նփրկերտ - Մուրատքաշ,- №№ 395

Շատախ,- №№ 169դ
Շարուր - Ուլիա Նորաշեն,- №№ 1բ
Շիրակ,- №№ 4, 20, 66, 68, 70բ, 74, 83բ, 104ե, 146ժգ, 181ա, 183ժ, 191, 192, 207
Շիրակ - Առափի,- №№ 280
Շիրակ - Դահարուլ,- №№ 21
Շիրակ - Լանջիկ,- №№ 146լբ, 181ա, 185գ, 328ա, 329ա, 335
Շիրակ - Հայկավան,- №№ 16, 327, 386
Շիրակ - Հոռոմ,- №№ 185բ
Շիրակ - Ղրմզլու,- №№ 262
Շիրակ - Ջաջուռ,- №№ 53բ, 92բ
Շիրակ - Ջրառատ,- №№ 1գ, 6
Շիրակ - Փամիկ,- №№ 53ա, 146լբ, 288բ, 328ա, 329ա, 345, 352
Շուլավեր,- №№ 39գ, 48, 255բ, 329բ, 417բ

Պարտիզակ,- №№ 38ե, 73դ, 128

Ջավախք,- №№ 10ա, 18, 23, 25, 26, 34բ, 35ա,գ,դ,ը,թ, 37բ, 61դ, 64, 70ա, 73գ,ե, 81, 104ա,բ,գ, 106բ, 131, 146ա,իա,լգ, 151, 167ա, 184գ,ե, 188, 212, 236, 237, 254ժա, 255բ,գ,, 259բ, 260, 261, 266գ, 271, 283ա, 297, 300, 314, 319բ, 320, 329ա, 344, 346, 354է, 368ա
Ջավախք - Կորխ,- №№ 173գ, 181ա, 260, 354ը
Ջավախք -Մեծ Խանջալի,- №№ 302
Ջավախք - Ուչմանա,- №№ 146լգ,177ա, 181ա, 254ա, 256ա, 276, 288ա, 295, 328ա, 354բ, 382, 420դ
Ռշտունիք,- №№ 72, 73է, 75ա, 80ա, 84, 146գ, 149, 169ա, 176գ, 177դ, 184ա, 215, 229, 234, 235է,թ, 256բ, 257ա, 257բ, 266դ, 285, 325, 363, 370, 3(398)դ, 410, 411, 413, 421ա, 430, 438բ
Ռոտտսթո,- №№173դ

Սեբաստիա,- №№ 37գ,դ, 38գ,գ, 44, 73ա,բ, 83ա,գ, 88բ, 94, 268բ, 279, 308, 310, 318, 337բ, 339, 347ա, 374, 416, 420գ, 423,

431, 433, 450ա
Սևան,- №№ 54, 378
Սթանոզ - Էնկյուրիա,- №№ 290, 349ը
Սիսիան - Անգեղակոթ,- №№ 43

Վաղարշապատ,-№№ 8, 47, 90դ, 116ա,
146դ,ե, 182, 193, 211ա, 218, 254է,ը, 263
Վաղարշապատ - Ալիբեկյու,- №№ 86, 115,
141, 407
Վայոց Ձոր,- №№ 199
Վայոց Ձոր - Ազատակ,-№№ 73գ, 126գ, 127,
129, 130
Վայոց Ձոր - Էրդափին,- №№133
Վան,-№№ 142, 146գ,է,ժբ,ի, 157, 169ե, 176բ,
177գ, 201, 233, 254ե,ժգ, 268գ, 282, 284ա,
291, 292, 293, 315, 394, 3(398)ա,բ,գ, 4(399)ա,բ,5(400), 405, 419, 421բ,
422ա,427, 432, 442, 443, 458
Վան - Ականց,- №№ 372բ
Վան - Անձակ,- №№ 274, 286, 307, 368բ, 415
Վան - Շաղրաղի,- №№ 446
Վասպուրական,- №№ 5, 92ա, 146է, 153, 217,
406
Վասպուրական - Նորդուգ,- №№ 389
Վարդենիս - Չախըռլու,- №№ 146իը, 235ե,
351, 353, 381
Տաշիրք - Լեռնահովիտ,- №№ 181ա,գ
Տաշիրք - Շահնազար,- №№ 190
Տարեմտե,-№№ 287
Տիգրանակերտ,- №№ 146լ
Քղի,- №№ 146իբ, 150, 184բ, 209, 238, 349ե
Օշական,- №№ 45

Ա Ն Վ Ա Ն Ա Ց Ա Ն Կ

- Աբեղնագով - 285
Աբեղյան Ս. - 24, 36, 42, 43, 56, 57, 59, 166, 188, 220, 225, 232, 233, 237, 271, 303, 312, 349, 385, 386, 397, 415-417
Աբրամ - 68, 162, 192, 423
Ագաթանգեղոս - 56, 277
Ադիաս - 140
Ադոմիէլ - 157
Ագարիա - 67, 109, 285
Ազատակ գյուղ Դարալագյազում՝ ներկայիս Վայոց Ձորում - 294
Ազատյան Թ. - 123, 169, 175, 177, 179, 181, 191, 204, 395
Աթայան Արշակ - 310, 360
Աթապէլ - 158
Աթոռ Անահտա կամ Դարբնաց քար - 425
Աթոռ Աստուծո - 115
Աթոռ Սողոմոնի - 153, 172, 365
Ալալա գյուղ - 247
Ալալարա - 106
Ալալեյս կիրճ՝ Հաշտեանք - 247
Ալալիա լեռ - 48, 91, 247-249
Ալալիոս - 66, 151
Ալալոս - 66
Ալալոս - Թալալոս - 66, 111, 123, 155, 198, 312, 349, 369
Ալայան գետ - 247
Ալաշկերտ - 103, 105, 110, 142, 162, 163, 166, 171, 188, 191, 192, 290, 336, 479
Ալաշկերտ - Մանգասար - 126
Ալեքսանյան Սրբուն - 316, 432
Ալեքսանդրիա քաղաք - 286
Ալեքսանդրապոլ - 320
Ալլահիվերդյան Հ. - 56
Ալֆրեդ Լեման - 7
Ալիշան Ղ. - 56, 296
Ախալքալաքի շրջան - 311, 319, 422
Ախալցխա - 316, 432
Ախալցխա - Ծուղորուտ - 108, 120, 147, 176, 183, 190, 479
Ակկերման - 240
Ակն - 57, 81, 85, 91, 142, 152, 153, 191, 220, 222, 223, 248, 274, 303, 305, 306, 362, 395, 479
Աիրիման (Անգրա Մայնյու) - 232, 243, 271, 467
Ահարոն - 86, 119, 237, 300, 346, 347
Աղայան Է. Բ. - 56, 276
Աղասյան Ս. - 403
Աղա Ստեփան - 151, 361
Աղեքսանդրիա - 357, 358
Աղեքսանդրոս - 311
Աղինի շրջան - 315
Աղին-Մուսլուղլի - 348
Աղքատ Ղազար - 446, 447
Աղքատէ - 131, 328
Աղուդի-Վաղուդիի բլուր - 252
Աճառյան Արմենուհի - 408, 409, 412, 449
Աճառյան Հ. - 27-31, 56, 362, 408, 409, 412, 449
Ամամօն - 66, 104, 273
Ամերիկա - 6
Ամսղաթայ - 284, 285
Ամրամօն - 66, 104, 273
Ամրի քաղաք - 126, 316
Ամասիա ծով - 48, 91, 248
Ամասիա քաղաք - 247
Ամասիայի Ռեյա (Կիբելա) - 256
Ամասիտ դիցուհի - 59, 238
Ամաս - 42, 87
Ամաստաս - 325, 326
Ամանիա - 67, 109, 111, 285
Ամանիէլ - 157
Ամաննոս - 115
Ամանիկյան Փռռանծեն - 401
Ամատու ծով - 254

- Անասյան Յ. Ա. - 56, 257, 315, 324
 Անհատակ ծով - 230, 245, 251, 252, 263, 441
 Աննայիել - 257
 Աննա տաղին ծով - 204, 441
 Անտակ ծով - 44, 45, 85, 93, 245, 251, 252, 263
 Անտակ-Անհատակ ծով - 219, 245
 Անտոնինոս (Անտոնինոս) - 324
 Անտոնինոս Աղեքսանդրացի - 324
 Անդամակ - 39, 436
 Անդապոլիս - 124
 Անդրեասյան Մարիամ Ավետիսի 315, 379, 415, 424
 Անթեպ - 59
 Անթիանոս - 124, 314, 323
 Անթիլիաս - 57
 Անի քաղաք - 126, 315
 Անիել - 257
 Անտիոք - 265, 313
 Անտոնինոս կամ Անտոնինոս Անկյուրացի - 324
 Անտոնինոս Սուրբնացի - 324
 Աշխարհի Սվրանա (Սուրիա, Սիրիա) - 125, 315
 Աշմեղա (հուն. Ասմոդեոս) - 346
 Աշոցք - Ղազանչի - 97, 105, 123, 128, 143, 147, 169, 177, 180, 182, 183, 191, 210, 316, 385, 389, 398, 411, 413, 479
 Աշոցք - Սարազյուղ - 182, 201, 479
 Աշոցք - Քոռադրյուր - 126, 188, 199, 416, 479
 Աշուղ Ղարիբ - 440, 441
 Աշունա - 95, 257
 Աշունիթա - 95, 257
 Աշտարակ - 146, 165, 479
 Աշտարակ - Բյուրական - 203, 479
 Աշտարակ - Ղզլթամուր (Ոսկեվազ) - 154, 479
 Աշո մամ - 310, 418
 Ապարան - 56, 170, 190, 191, 286, 303, 387, 479
 Ապարան - Արագած - 81, 479
 Ապարան - Բուժական - 193, 479
 Ապարան - Ղազանֆար - 192, 479
 Ապարան - Մռավյան (Տամջըղու) - 109, 110, 479
 Առաքյալ - 425, 442
 Առաքյալ Մարտիրոս - 299
 ԱսասիՄասաս (ԱսիսիՄասիս) - 203, 440
 Ասիա - 6
 Ասիս-Մասիս - 112, 292, 440
 Ատորիք - 315, 437
 Աստուծոյ Գրիգոր - 118, 119, 283
 Ավագ ծոր - 68, 102
 Ավագյան Աստղիկ - 227
 Ավգերեան Մ. - 56, 240, 241, 256, 273, 324, 326, 330, 347, 445
 Ավդալար գյուղ - 447
 Ավետիք - 425, 442
 Ավեստա - 238
 Ավստրալիա - 6
 Ատոր - 176, 399
 Ատպա - 68, 158
 Արա Գեղեցիկ - 67, 87
 Արարակ կամ Արօրկայ քաղաք - 240
 Արաբկիր - 171, 179, 222, 479
 Արայխուլ - 68, 158
 Արդվի Սուրբ Անահիտ դիցուհի - 238
 Արճեշ - 197, 479
 Արիգյան Մարիամ - 407, 410
 Արմթաղ Գեղարդ - 126, 319
 Արտաշատ - 447
 Արտաշատ - Դիդակ - 193, 479
 Արցախ - 57
 Արցախ - Նորշեն - 207, 479
 Արցախ - Քյոհնաշեն - 191, 479
 Արևմտյան Հայաստան - 318
 Աքա - 40, 140, 172
 Աքան Պողոս - 110, 286
 Աքսենդ - 240
 Աֆրիկա - 6, 477
 Բաալ Ջերուբ - 372
 Բաբերդ - 87, 216, 274, 303, 479
 Բագոս - 265
 Բաթլաս - 66, 111
 Բաթուն - 408
 Բալու - 162, 181, 194, 199, 455
 Բակոս - 44, 99, 174, 265
 Բաղդասար - 124, 207, 313, 446
 Բաղդադ - 57
 Բայազետ - 83, 120, 186, 479
 Բահաթրյան Ա. - 260
 Բասեն - 188, 193, 479

Բասենի Թողվերան (Արտաշեն) գյուղ - 310, 418
 Բասենի Իզվերան գյուղ - 315, 379, 415, 424
 Բասիլիոր - 140
 Բարագիել - 157, 257
 Բարեխոս - 449
 Բարդուղիմեոս - 178, 283
 Բարխուդարյանց Ս. - 57, 284
 Բարսեղ - 76, 151
 Բարսեղ Կեսարացի (Բարսեղ Մեծ) - 360
 Բարսեղյան Ավետիս - 426
 Բարսեղյան Արտաշես - 317, 336, 353, 376, 377, 379, 380, 389, 392, 397, 406, 420, 421, 434, 435, 440, 443
 Բարսեղյան Յ. Խ. - 60
 Բարձր Շայք - 353
 Բաքու - 57
 Բոդյան Վարդ - 310, 315, 348, 355, 385, 389, 394, 397, 398, 407, 416, 424, 439
 Բեգլար - 220, 221
 Բեհեզգարուղ, Բեղեզաբոռ, Բեղզեբուղ - 157, 301, 372
 Բեսարաբիա - 240
 Բեղդեհենմ - 446
 Բեղմիարո - 68
 Բեղմիերո - 68, 41, 106
 Բեդո - 106, 107
 Բելիալ տե՛ս Բելիար, Բեռիալ
 Բելիար - 157, 158, 372
 Բեյրութ - 58, 59
 Բենսե (Սահակ Մովսիսյան) - 59, 275, 311, 378, 448, 451
 Բեռիալ - 372
 Բիթլիս - 93, 479
 Բլխեր գյուղ - 56, 139, 286
 Բոգդանովկայի շրջան - 315, 316
 Բորչալու - 21, 22, 82-84, 86, 90, 92, 98, 99, 102, 104-108, 110-112, 123, 125, 145, 152, 260, 263, 293, 479
 Բորչալու - Լոռի - 81, 128, 145, 148, 166, 168, 171, 173, 175, 177, 183, 184, 189, 190, 479
 Բուլանըխ - 11, 17, 18, 22, 100, 124, 424, 425, 479
 Բուրսա-Չալղայա (Չալկայա) - 152, 155, 171, 174, 479
 Բրիտանական Նոր Գվինեա - 10
 Գագա դաշտ - 437
 Գաբիկյան Կ. - 243, 254, 395, 436
 Գարանա (Գայանե) - 90, 92, 180, 240, 250, 405
 Գաբրիել - 68
 Գաբրիելական փող - 397, 456, 466
 Գաբրիել հրեշտակ - 77, 95, 119, 138, 140, 153, 157, 174, 175, 178, 180, 189, 195, 257, 261, 283, 284, 295, 330, 334, 358, 367, 397, 398, 405, 456,
 Գաբրիել, տե՛ս Գաբրիել հրեշտակ
 Գալալիոս - 66
 Գալալոս - 66
 Գալալիա - 91, 125, 247
 Գալիլիա - 69, 72, 91, 245, 246, 247, 377
 Գալուստ - 76, 103, 359
 Գալուստ Կիւլպէնկեան - 55
 Գանձակ - 93, 104, 148, 149, 167, 273, 303, 341, 351, 352, 479
 Գանձակ - Խաչակապ - 148, 479
 Գասպար - 124, 207, 313, 446
 Գասպարյան Ա. - 377, 399
 Գասպարյան Եղիսաբեթ - 428
 Գարակյոզյան Սեդրաք - 58
 Գարեգին սարկավազ Ղուսեփյանց - 60
 Գեթսեմանի պարտեզ - 436
 Գեհոն - 45, 160
 Գեղամյան Յ. - 348, 418
 Գիլգամեշ - 251
 Գյումրի - 56, 57, 81, 82, 86, 89, 98, 99, 100, 101, 103, 108, 120, 127, 128, 131, 136, 145, 149, 150, 153, 156, 161, 167, 169, 170, 176, 180, 187, 190, 205, 225, 254, 275, 435, 479
 Գովանդուկ գյուղ - 256
 Գողգոթա լեռ - 168, 400
 Գրիգորյան Ալեքս - 58, 249
 Գրիգոր Լուսավորիչ - 18, 65, 93, 112, 115, 204, 252, 276, 277, 282, 294, 314, 362-365, 392, 416, 420, 443
 Գրիգոր քահանա Երզնկյան - 227, 263, 265, 278, 297

- Գրիգորյան Ալեքս - 58, 249
 Գրիգորյան - 142
 Գրիգորյան Գ. Ս. - 57
 Գրիգորյան Ռ. Յ., տե՛ս Գրիգորյան Ռոզա
 Գրիգորյան Ռոզա - 57, 258, 423, 440
 Գրիգորի օձ - 362
- Դակուէլ - 157
 Դահարլու - 84, 480
 Դամասկոս - 322
 Դամիանոս - 44, 88, 99, 135, 241, 265, 326, 327
 Դանիել - 69, 152
 Դանիել - 57, 285, 295, 363
 Դանիել մարգարե - 201, 295, 363
 Դանիելյան Մ. - 399
 Դավիթ - 88, 90, 115, 180, 241, 284, 365, 371
 Դավիթ թագավոր - 237, 330, 396, 404
 Դավիթ մարգարե - 86, 162, 237, 376
 Դավիթ Պետրոս աբեղա - 57
 Դավիթ Ռես Միերի որդի - 256
 Դարմատեղեր - 220
 Դարաքոյ - 436
 Դեկոս, տե՛ս Դիոկղետիանոս
 Դիոկղետիանոս - 240, 241, 265, 324, 357
 Դիաս - 40, 68, 140, 317
 Դիարբեքիր - 123, 155, 176, 178, 186, 187, 189, 311, 369, 399, 413, 414, 419, 479
 Դոնի Ռոստով - 56, 240, 241
 Դուրգարյան Կարո - 56, 358
- Եղիա - 145, 166, 341
 Եղիա Բանալիք - 385
 Եղիա մարգարե - 169, 385
 Եղիա վարդապետ Քիլաղայյան - 55
 Եղիաբեթ - 428, 442
 Եզնիկ, տե՛ս Եզնիկ Կողբացի
 Եկապյան Ջավեն - 55
 Եհովա աստված - 330, 423
 Եհովա թագավոր - 341
 Եղիազարյան Անգին Սարգսի - 285, 286
 Ենոք - 145, 341
 Եվա - 303, 339, 369, 383, 409
 Եվրոպա - 6
 Եվստրատոս - 240
- Եվպրեպիոս - 241
 Եվքայատա գյուղ - 256
 Եվփրիսիմոս - 327
 Երվանդ արքա - 220, 221
 Երևան - 55-60, 309, 401, 407, 408, 413
 Երզնկյան Գրիգորիս - 229, 289, 351, 352
 Երուսաղեմ - 69, 124, 142, 145, 155, 166, 168, 179, 180, 198, 207, 237, 313, 326, 330, 361, 365, 366, 370, 385, 386, 388, 404, 405, 474
 Եփրատ - 45, 160
- Ջադոյան Մարգարիտ - 424
 Ջաքաղաք Սենդիաշ - 140
 Ջաքարիա - 442
 Ջաքարյան Արուսյակ - 252
 Ջախմիթայ - 285
 Չեյթուն - 11, 14, 16-18, 22, 56, 222, 274, 276
 Չմյուռնիա - 56, 315
 Չնդաննց Ասվածածին - 123, 311
 Չօրիոս - 158
- Էրինգհաուս Գ. - 24
 Էնինոս - 70, 107
 Էջմիածին - 59, 405
 Էվերեկ - Ֆենեսես - 58, 92, 479
- Ընտանոս - 76, 178, 402
 Ընտանյաց Աստվածածին - 121, 310, 311
 Ըռաբայել, տե՛ս Ռափայել
- Թալաս - 306
 Թալալոս - 66, 111, 123, 155, 198, 290, 349, 350, 369
 Թավրիզ - 112, 223, 479
 Թարվերդյան Գեղամ - 279, 392, 394, 398, 404
 Թեոդոսիա - 240
 Թեոդորոս Կեսարացի (Ս. Թորոս Ղայսերիու) - 256
 Թեոդորոս Ստրատելատ - 256
 Թիմար - Կյուսեննց գյուղ - 197, 479
 Թիֆլիս - 56-60, 85, 98-100, 102, 103, 110, 142-145, 151, 164, 165, 172, 177, 178, 186, 187, 200, 209, 210, 233, 263, 376, 433, 452, 479

- Թովիկ - 370
 Թորոսյան Նախշուն - 420
 Թորոս Երզնկայու - 256
 Թողեվերան գյուղ, տե՛ս Բասենի Թողեվերան գյուղ
 Թոնրի Թորոս - 70, 110, 286
 Թորգոմ պատրիարք - 57, 253, 265, 311, 329
 Թուխ Կրպո - 250
 Թումանյան Յովհ. - 58
 Թուրքիա - 248, 315
 Թուրյան Մկրտիչ Ա. - 398
- Իզվերան գյուղ, տե՛ս Բասենի Իզվերան գյուղ
 Իլլահ - 158
 Ինջիմազյան Մարգարիտ - 447
 Իսրայել - 207, 237, 341
 Իտեղիկոս - 140
 Իշուխլուրա - 252
- Լևի Բրյուլ - 8
 Լեհաթան ձուկ - 372
 Լալայան Երվանդ - 57, 58
 Լանջիկ - 126, 315, 408
 Լենինական - 56, 258, 357, 358, 378, 401, 407, 416
 Լեկեհոն, տե՛ս Լեկեոն
 Լեկեոն - 372
 Լեգեովն - 372
 Լիկինիոս կայսր - 256, 444
 Լիկիայի Մյուռա քաղաք - 253
 Լիկիոնիա - 311
 Լյուլեճյան Մկրտիչ - 239, 240, 241, 281, 285, 359
 Լյուսիա (Լիսիայ) - 241
 Լոռի - 82-84, 98, 102, 105-108, 110, 112, 128, 143, 144, 148, 164, 165, 206, 208, 210, 216, 217, 220, 250, 260, 263, 265, 341, 351, 364, 479
 Լոռի -Չաղպատ - 82-84, 98, 106, 109-111, 148, 479
 Լոս Անճելլոս - 59
 Լուկա լեռ - 330
 Լուսիկ (կամ Մարիամ) - 369
 Լուսիկյան Յովսեփ - 348, 407
- Խաթուն Տիրամեր - 66, 128, 318, 319
 Խաչատրյան Սողոմոն - 315
 Խաչներյանց Չ. - 254, 258
 Խաչկոնց Դ. - 250
 Խարբերդ - 81, 149, 216, 353, 479
 Խիզան - 167, 479
 Խլաթ - 115, 479
 Խնուս - 95, 256, 479
 Խորենացի Մովսես - 57, 220, 305
 Խոտրջուր - 57, 107, 149, 174, 189, 210, 211, 412, 479
 Խորվիրապ - 18
 Խուրշուդյան Չերիքնազ - 224, 423
 Խոխոյան Ասովածատուր - 359
- Ծաղկաչեն - 126, 316
 Ծղալթբիլա գյուղ - 316, 432
 Ծնունդք - 57, 447
 Ծովինար - 232
- Կաթնաղբյուր (Կաթնով ախպուր, Կաթնով աղբյուր, Կաթնիկ հախպյուր) - 180, 183, 198, 199, 201, 205, 367, 388, 430, 432, 443, 464
 Կաթնատոր - 176, 399
 Կանայանց Ա. - 56
 Կապադովկիա 330, 444
 Կապադովկացի Ելպիդիոս - 330
 Կատոր - 176, 399
 Կարապետ - 254
 Կարապետյան Արազ - 227, 251, 273, 352
 Կարապետ սուլթան - 201, 204, 299, 319, 442
 Կարապետյան Բեզո - 440
 Կարապետյան Քրիստինե Մկրտչի - 407
 Կարբի ավան - 437
 Կարմիր ծով - 72, 159, 374
 Կարս - 154, 168, 189, 211, 423, 479
 Կասիանե - 324
 Կատառասաք - 40, 68, 140
 Կաֆա - 240
 Կաֆայեցի Վարդան - 240
 Կեղտեր - 243
 Կեղտուկաբեր Ռափայել - 68, 157, 255, 257
 Կեսարիա - 92, 109, 150, 153, 173, 175, 189, 203, 256, 282, 324, 419, 437, 439, 479

Կեսարիա - Մունճուսուն - 199, 480
 Կեսարիա - Նիզե - 185, 209, 480
 Կեսարիա - Էվերեկ - 199, 480
 Կիրակոսյան Պուտուր - 309, 367, 429, 430
 Կիրակոս պապ - 310
 Կիլիկիա - 241, 311
 Կիլիկիա - Այնթապ - 113, 152, 155, 174, 178, 480
 Կիպրիանոս Ռասցիոս Ցեցիլիոս - 57, 141, 153, 366
 Կիրակի - 68, 158
 Կիրակնուտ - 123, 176, 187, 225, 312, 399
 Կողթիոս - 133, 325
 Կյուրիին - 222
 Կյուսեննց գյուղ - 111, 480
 Կյուլպենկյան Գալուստ - 55
 Կոզմա, տե՛ս Կոզմաս
 Կոզմաս - 44, 67, 88, 99, 100, 241, 265, 326, 327
 Կոզման տե՛ս Կոզմաս
 Կողբացի Եզնիկ - 57, 323, 397
 Կողմաս, տե՛ս Կոզմաս
 Կոնոնոս այսահալած (Կոնոն Իսավրացի) - 347
 Կոստանդին I (Մեծ) թագավոր - 294, 326
 Կոստանդինոս Մեծ, տե՛ս Կոստանդին I
 Կոստանդին թագավոր, տե՛ս Կոստանդին I (Մեծ) թագավոր
 Կոստանդինոս - 126
 Կոստանդնուպոլիս - 313
 Կոստանյան Կ. - 84, 98, 105, 154, 260
 Կոստանտայն - 437, 438
 Կոտայք - 122, 175, 319, 480
 Կոտայք - Գառնի - 190, 480
 Կ. Պոլիս - 56-60, 183, 184, 186, 209, 223, 366, 453
 Կպրիանոս թագավոր - 140
 Կռեսիոս - 257

 Հաբիբ Նաջար կամ Ուստա Նաջար - 164, 380
 Հազարական Ստեփանոս - 72, 178
 Հազարափրկիչ - 115
 Հակոբ - 172
 Հակոբ Սձբնեցի - 365, 443
 Հակոբ Նահապետ - 347

 Հակոբյան Թ. Խ. - 60, 369
 Հակոբյան Հակոբ Թովմասի - 426
 Հաճըն - 152, 153, 172, 183, 480
 Համազարդ - 255
 Համազուն - 254, 255
 Համակեղ - 94, 255
 Համաղիկ - 204, 441
 Համայասան - 254, 255
 Համայզարդ - 255
 Համշեն - 21
 Համատած - 94, 255
 Համատուն - 94, 255
 Հայաստան - 10, 15, 56-60, 240, 313, 318, 323, 335, 347, 402, 437
 Հայկավան - 83, 181, 193
 Հայկունի Ս. - 192, 197, 423
 Հայր Աղամ - 39, 66, 150
 Հայր Աբրամ - 162
 Հայր Աբրահամ - 35, 143, 155, 339, 369, 376, 423, 424, 432, 440, 447
 Հայր Աստված - 206, 357
 Հայր Հոսեփ - 72, 125, 147, 178, 189, 402
 Հայրան Հովսեփ - 125, 177, 189, 402, 466
 Հայրան Օսեփ, տե՛ս Հայր Հոսեփ
 Հայոց ծոր - 424
 Հարութեն - 154, 155, 368
 Հարությունյան Անանիկ - 401
 Հարությունյան Բարդուղիմեոս - 401, 408, 413
 Հարությունյան Հռիփսիմեն - 401, 408, 413
 Հարությունյան Յուզաբեր - 452
 Հարությունյան Ս. - 20, 26, 27, 51, 58, 59, 224, 229, 242, 245, 264, 269, 276, 279, 285, 286, 300, 315, 340, 344, 368, 406, 423-425, 443
 Հարությունյան Սաթենիկ - 258, 275
 Հարությունյան Սերվենիկ - 401, 407
 Հարությունյան Վարդանուշ - 407, 316
 Հարություն Տեր-Հովհաննիսյան Սարոյանց - 332, 394, 403, 406, 417, 446
 Հարք (Մշո Բուլանըխ) - 59, 424
 Հեքիմ սուրբ Աքսենտի - 87-89, 218, 239
 Հերմերուր գյուղ - 424
 Հիսուս Քրիստոս - 38, 45, 52, 73, 75, 82, 85-90, 92, 94, 95, 99-101, 106-109, 111-113,

- 115, 120-125, 127, 145, 147-150, 152-155, 162, 167-180, 182, 184, 186, 187, 189, 190, 194, 196, 198, 203, 205, 209, 217, 234, 238, 241, 248, 266, 293, 308, 310, 311, 314, 318, 348, 365, 366, 377, 386, 388, 389, 394, 396, 402, 418, 420, 449
- Յին Անտիոք - 262
- Յին աշխարհ - 6, 237
- Յին Եգիպտոս - 6
- Յին Հունաստան - 6
- Յիսուս Նազովրեցի - 396
- Յյուբեր - 13
- Հնձանա սուրբ Աստվածածին - 122, 123, 125, 310-312
- Հռոմսիմ - 128, 154, 199, 319, 368
- Հռոմսիմե, տե՛ս սուրբ Հռիփսիմե
- Հովիել հրեշտակ - 285
- Հոյսւեր Անդրեաս - 280
- Հովիզան - 137
- Հովիան - 281, 302, 364
- Հովիաննես - 167, 259, 288, 442
- Հովիաննես Մկրտիչ - 259, 287, 299, 386-388, 403, 419, 425, 442
- Հովիաննիսյան Գևորգ Գուրգենի - 57, 254
- Հովիաննիսյան Սիբայել - 254, 258
- Հովիաննիսյան Ջեբերթիա - 57
- Հովիան Ոսկեբերան - 313, 320, 399, 413, 440
- Հովիան Օծնեցի - 152, 363, 364
- Հովսեփ - 418
- Հովսեփյան Մարգարիտ - 416
- Հովնաթան Նաղաշ - 446
- Հովնան - 302, 364
- Հուդա - 237, 259, 413, 467, 476
- Հուլիանոս - 90, 243
- Հուլիանոս Ուրացող կայսր - 324, 437, 438
- Հունան (Հովնան) - 252
- Հունան մարգարե - 93, 162
- Հռափայել, տե՛ս Ռափայել
- Հռիփսիմե - 180, 240, 405
- Հռոմ - 175, 240, 294, 398, 439, 467
- Հռոմի պապ - 439
- Հրանուն - 254, 255
- Հրակեզ - 255
- Հրամակեզ - 254, 255
- Հրամիւթ - 73, 94, 254, 255
- Հրատ - 73, 94, 255
- Հրափայլ - 73, 94, 254, 255
- Հրազդան - Աղավնածոր - 122, 189, 480
- Հրաչք - 232
- Չագերույց Նարեկացի - 128, 319
- Ղևոնդիոս - 241
- Ղարասուբազար - 240
- Ղալաչյան Ստեփանոս (Տեպուշ) - 311, 319, 405, 422
- Ղալաչյան Տեփանոս (Տեպուշ), տե՛ս Ղալաչյան Ստեփանոս
- Ղանալանյան Ա. Տ. - 58, 221, 237, 319, 335, 364, 432
- Ղափան - 85, 89, 93, 113, 242, 480
- Ղուկաս - 52, 58, 225, 281, 302, 372, 412, 442, 447
- Ղրիմ - 85-87, 90, 102, 110, 114, 124, 139, 142-145, 150, 164, 165, 169, 171, 176, 177, 179, 182, 184, 185, 188, 190, 201, 202, 205, 206, 240, 314, 356, 480
- Ղրիմ - Սենֆերոպոլ - 139, 155, 172, 182, 188, 202, 206, 480
- Ճանիկյան Հ. - 57, 305, 362
- Մաթե - 40, 134, 140, 325
- Մաթոսանց Ակոր - 106
- Մալաթիա - 303-305
- Մալթա կղզի - 364
- Մալխասյանց Ստ. - 28, 58
- Մալկարա - 91, 123, 169, 177, 179, 181, 184, 204, 480
- Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյանց - 57
- Մաճկալյան Անուշ - 251, 273, 352
- Մամիկոնյան Արաքսի - 408
- Մամիկոնյան Հմայակ - 441
- Մամիկոնյան Վարդան - 441
- Մանազկերտու սուրբ Տեփանոս - 123, 312
- Մանիշակ - 67, 164
- Մաշտոց - 58, 394, 437
- Մառնիկցի Մարգար - 251
- Մասիս սար - 202, 292

Մաստրա գյուղ - 408
 Մատանիել - 257
 Մատենադարան - 58, 89, 94, 95, 97, 100, 102-104, 115, 118, 119, 129-140, 151, 156-160, 215, 244, 255, 257, 261, 283, 317, 318, 327, 333-335, 343, 345, 346, 364, 375, 415, 438, 443
 Մատթեոս - 52, 225, 302, 322-324, 372, 377, 412
 Մատթեոս - 59, 118
 Մարաբյան Մարիետա - 401
 Մարախուլ - 68, 158
 Մարանա (Մարինե) - 92, 250
 Մարաշ - 173, 174, 325, 480
 Մարգարե - 74, 97, 127, 131, 141, 150, 299, 425, 442, 462
 Մարգարիտի որդի Հարութին - 374
 Մարզվան - 94, 217, 223, 274, 304, 480
 Մարթա - 107, 108, 172, 179, 281, 403
 Մարիամ (Աստվածածին) - 33, 48, 52, 66, 67, 70, 72, 74, 75, 77, 85, 86, 88, 90, 91, 97, 99, 102, 106, 108, 112-114, 118, 119, 123-125, 131, 135-137, 148, 152, 155, 166, 167, 170, 173, 176, 180, 183-185, 188, 189, 234, 238, 240, 241, 252, 270, 281, 293, 296, 300, 307, 313-315, 317, 320, 326, 329, 345, 359, 366-369, 387, 388, 402, 406, 407, 409, 413, 417, 418, 420, 428, 436, 442, 468, 469
 Մարիամ Մաղթան (Մագթաղինացի) - 179, 403
 Մարկոս - 59, 302, 372
 Մարս մուրրակ - 255
 Մարտիրոս - 125, 126, 178, 183, 203, 211, 437, 443
 Մարտիրոս արքեպիսկոպոս - 352
 Մարտիրոսյան Ալմաստ - 229, 406, 425
 Մարտիրոսյան Սեդրակ Տեփոյի - 424
 Մարութա Բարձր Աստվածածին - 128, 318, 319
 Մաքսենտիոս թագավոր - 286
 Մաքսիմիանոս թագավոր - 241, 265, 273, 286, 324, 357, 358
 Մաքսուդյան Լևոն - 229, 313, 356, 367, 407, 448, 451
 Մեջընա (Մժրնա) - 201, 436
 Մելասիպոս - 324
 Մելիքսեդիկ քահանա - 119, 447
 Մելիք-Բախշյան Ստ. Տ. - 60
 Մելիք-Փաշայան Կ. Վ. - 59, 239
 Մելիք-Օհանջանյան Կ. - 59
 Մելիքյան Ասլի - 298
 Մելքիսեթ - 207, 447
 Մելքոն - 124, 207, 313, 446
 Մեծ Էշտիա գյուղ - 436
 Մեծ Հայք - 239
 Մեծ և Փոքր Մասիսներ - 292
 Մեծն Մովսես - 72, 159, 374
 Մեղրի - 85, 109, 111, 480
 Մեյրեմզուլիյան Սրբուհի - 361, 369, 392, 395
 Մենիմոս - 70, 107
 Միթրա - 416
 Մինաս Մեծ - 357
 Միջերկրական ծով - 262
 Միջագետք - 6
 Միքայել - 68, 95, 157, 257, 261, 283, 334, 347
 Միսակյան Սողոմոն - 392
 Միսաք - 140, 334
 Միրաբյանց Ի. - 423
 Մխիթարյանց Աղեքսանդր - 52, 56, 225, 230, 348, 358, 366
 Մխիթարյան միաբանություն - 55
 Մժրին - 201, 266, 436
 Մժրնացի Հակոբ - 443
 Մկրտիչ - 189, 193, 207, 442
 Մկրտչյան Արշակ Մարտիրոսի 258, 276
 Մնացականյան Աս. - 59, 252, 292
 Մշո Բալանդիս - 59
 Մշո Ղարս գյուղ - 229, 425
 Մշո սուլթան Սուրբ Կարապետ - 128, 195, 201, 203, 299, 319, 419,
 Մշո Սուրբ Կարապետ եկեղեցի - 436, 442, 471
 Մշո Սուրբ Կարապետ վանք - 419
 Մշո Քարքե լեռ - 441
 Մուղովա - 57
 Մոկս - 103, 166, 170, 191, 205, 271, 444, 476, 480
 Մոկս - Միս - 194
 Մոմճոնց Սսլիկ պառազ - 299
 Մոս - 13

Մոսես - 154, 169
 Մոսես մարգարե - 85
 Մոսես սար - 69, 98, 262
 Մոսեսի վանք - 127
 Մոսկվա - 57
 Մովսէս Խորենացի - 57, 220, 305
 Մովսիսյան Սահակ (Բենսե) - 59, 275, 311, 378, 448, 451
 Մունջուսուն - 223
 Մուսլուղլի, տե՛ս Լանջիկ
 Մուսա լեռ - 262
 Մուսես - 154, 155, 167
 Մուսիել - 257
 Մուսուիել - 257
 Մուսլուղլի - 348
 Մուշ - 84, 112, 123, 126, 154, 162, 163, 229, 299, 312, 480
 Մուշ - Բուլանըլի - 103-105, 123, 163, 166, 171, 179, 181, 195, 208, 211, 424, 480
 Մուշ - Դացիկ - 195, 480

 Յարութեն - 160, 373
 Յարութիւնեան Ա. - 57
 Յեսու - 160
 Յեսու Նաւեայ - 59, 375
 Յորդանան, տե՛ս Յորդանան գետ
 Յորդանան գետ - 68, 95, 119, 257
 Յովհան - 27, 59, 281
 Յովհաննես - 403

 Նագիմյան Արտաշես - 252
 Նաթանագինե - 436
 Նաթանայել, նաև Նաթանիել - 257
 Նախահայր Աղամ - 40, 369, 453
 Նախամայր Եվա - 369
 Նախիջևան - Աստապատ - 166, 188, 480
 Նահատակ - 425
 Նահապետյան Պետրոս Վարդգեսի - 258, 315
 Նարեկացի Գրիգոր - 92, 224, 318, 319, 333, 341
 Նարեկացի Չազերույց - 128, 319
 Նավասարդյան Տ., տե՛ս Նավասարդյանց Տիգրան
 Նավասարդյանց Տիգրան - 58, 226, 289, 297, 402

 Ներսես - 172, 175
 Ներսես Մեծ կաթողիկոս - 393, 420
 Ներսես Շնորհալի - 59, 239, 333, 398, 424, 425, 452
 Նիկողայոս Աքանջելագործ արքեպիսկոպոս - 253
 Նիկողոսյան Ն., տե՛ս Նիկողոսյան Նիկողոս
 Նիկողոսյան Վարդանուշ - 407
 Նիկողոսյան Նիկողոս - 225, 236, 261, 263, 282, 308, 354, 357, 366, 387, 404, 420, 444
 Նիկոյան Դակոբ - 410
 Նոյ - 341, 346, 347, 362
 Նոյեմբերյան - 82, 480
 Նոր Բայազետ - 14-16, 105, 115, 127, 128, 142, 163-165, 221, 480
 Նոր Նախիջևան - 14, 21, 22, 56, 60, 87-89, 98, 101, 102, 104, 105, 108, 111, 112, 125, 139, 150, 151, 153, 155, 173, 177, 179, 182, 184, 185, 188, 202, 206, 208, 239, 262, 267, 314, 332, 356, 438, 480
 Նոր Նախիջևան-Մեծ Սալա - 91, 480
 Նոր Նախիջևան-Չալքըր - 88, 101, 109, 115, 186, 187, 480
 Նոր Ջուղա - Սպահան - 151, 310, 480
 Նփրկերտ - Մուրատքաշ - 196, 480

 Շաղբայու Կարմիր ավետարան - 176
 Շաղիթայ - 323
 Շահինյան Անուտկա - 316, 348, 385, 389, 394, 398, 407, 416, 424, 439
 Շահինյան Արտաշես - 58, 271, 275, 387, 389, 391, 392
 Շապուհ II - 437
 Շապուհ Երկայնակյաց - 326
 Շահբազյան Չինար - 348
 Շահ Սանամ - 440, 441
 Շահազիզ Ե. - 438
 Շատախ - 142, 480
 Շարուր - Ուլիա Նորաշեն - 81, 224, 480
 Շեկեկ - 75, 98, 260, 471
 Շեկիկ - 98, 471
 Շենավան (նիսկ. Բլխեր) - 56
 Շերենց Գ. - 60, 293
 Շիթ - 67, 134, 323

- Շիդան Պողոս - 323
 Շիդաս - 78
 Շիրակ - 81, 84, 98-103, 108, 122, 147, 149, 150, 153, 303, 342, 354, 358, 480
 Շիրակ - Առափի 192, 480
 Շիրակ - Դահարլու - 84, 480
 Շիրակ - Լանջիկ - 126, 147, 149, 180, 182, 183, 480
 Շիրակ - Նայկավան - 83, 181, 193, 480
 Շիրակ - Յոռոմ - 149, 354, 480
 Շիրակ - Ղրմզլու - 170, 480
 Շիրակ - Ջաջուռ - 95, 105, 480
 Շիրակ - Ջրառատ - 81, 480
 Շիրակ - Փանիկ - 95, 126, 175, 180, 182, 185, 187, 480
 Շիրակ-Ջրառատ - 81, 480
 Շղատ - 323
 Շմավոն - 325, 326
 Շողակաթ - 92, 180, 250, 405
 Շուլավեր - 92, 94, 168, 182, 201, 480
 Շուշի - 56, 178, 254, 258
 Շվարց - 220
- Որդի Աստուծո - 27, 114, 206, 333
 Որդի Գալուստի - 76
 Որդի Դավիթի - 76
 Ուհաննես - 110, 287
 Ումիկաշվիլի Պ. - 61, 228, 233, 260, 264, 265, 297,
 Ունան (Հովնան) - 86, 237
 Ուրիել - 257
 Ուրուխան (ոսկերերան) - 203, 440
 Ութա Ք Յուդա - 413, 476
 Ուլնիա - 56
 Ուկրաինա - 57
 Ուչմանա գյուղ - 316
 Ուռնայու կալ - 69, 179, 402
 Ուտնապիշտի - 251
 Ուրացող - 243
 Ուրբաթամուտ, Ուրբըթմուտ - 123, 225, 312
 Ուրբայու Աստածածին - 196
 Ուրֆա քաղաք (Ուռհա) - 315
 Ուրֆայու Աստածածին - 196
 Ուրիել - 95, 140, 157, 257, 334
 Ուրուճասներ - 157
- Չակայան Եղ. - 239-241, 281, 285, 359
 Չանկլի վան սուրբ Կարապետ կամ Մշու սուլթան սրբ Կարապետ - 128, 318, 319, 471
 Չարենց Ե. - 57
 Չար Ուլիանոս - 243
 Չմշկիկ կայսր - 256
 Չորեքմուտ (Չորեքշրթաթմուտ) - 81, 123, 225, 312
 Չորեքշաբթի - 22
 Չպլախամեր Աստվածածին - 74, 128, 319
- Պաթլաս - 66, 106
 Պայան Տ., տե՛ս Պայան Տրդատ վ.
 Պայան Տրդատ վ. - 355, 395, 431, 448
 Պանդալեցն - Պանդալեոն կամ Պանտալեյնան - 135, 326, 327
 Պատկանյան Բ. - 439
 Պարսկաստան - 326, 437
 Պարտիզակ - 91, 101, 113, 304, 480
 Պաւղոս (հուն. Պաուլոս) - Սաւղոս - 322
 Պեզագյան Երվանդ - 417, 424
 Պեյյոս - 76, 174, 178, 459, 472
 Պեյրոս - 174
 Պեյոս - 76, 178
 Պետրոս աբեղա - 57
 Պետրոս առաքյալ - 129, 322-324, 390
 Պետրոսյան Ա. - 349
 Պետրոսյան Ավանես - 422
 Պետրոս եպիսկոպոս - 445
 Պետերբուրգ - 56
 Պողոս առաքյալ - 322, 323, 364
 Պիղատոս Պոնտացի - 396
 Պիղատոս - 206, 402
 Պոնտոսի Փոկաս եպիսկոպոս - 328
 Պոնտոս - 328
 Պռոշյան Պերճ - 59, 342
- Ջավախք - 10, 11, 17, 18, 59, 82, 84-101, 103, 107, 108, 114, 120, 123, 126, 127, 142, 149, 150, 154, 164, 167-170, 172, 174, 176, 177, 179, 180, 182, 185, 188, 190, 242, 300, 303, 312, 398, 405, 435, 480
 Ջավախք - Կորխ - 143, 147, 169, 188, 480
 Ջավախք - Ուչմանա - 126, 145, 147, 166, 168, 173, 175, 176, 182, 188, 193, 202, 346, 398, 480
 Ջավախք -Մեծ Խանջալի - 177, 480
 Ջնդոյան Գրիգոր Ստեփանի - 415

Ռափայել հրեշտակապետ - 255, 257
 Ռաբբի - 69, 194, 473
 Ռաշն Արդար - 416
 Ռափայել, տե՛ս Ռափայել Կեղտուկապեր
 Ռես Միեր - 256
 Ռիզվեդա - 27
 Ռշտունիք - 100-104, 121, 127, 142, 145, 149, 155, 162-164, 168, 171, 175, 181, 190, 191, 198, 200, 201, 203-205, 353, 376, 432, 434, 480
 Ռշտունիք - Մոկս - 169
 Ռոստովի մարզ - 60
 Ռոտոսթո - 143, 303, 480

Սահակա գառ - 207, 447
 Սահակյան Վ., տե՛ս Սահակյան Արուսյակ
 Սահակյան Ա. - 229, 276
 Սահակյան Արուսյակ (Վեներա) - 59, 252, 258, 406, 424, 425
 Սահակ Պարթև - 365
 Սաղեմա քաղաք - 447
 Սառա - 76, 107, 108, 172, 179, 203, 227, 281, 403, 432, 440,
 Սարաքիել - 257
 Սարաֆյան Գեորգ Ա. - 59
 Սադադ - 240
 Սադայել - 372
 Սահակյան Կ. - 145
 Սադաթել - 157
 Սասնա ծռեր - 59, 319, 371
 Սասուն (Հազգո) - 319, 347, 358, 427, 428
 Սարայիել - 157
 Սարաքմիել - 157
 Սարգսյան Արփո - 316, 432
 Սարգսյան Սաֆար - 424, 425
 Սարուխանյան Վերո - 435
 Սեբաստիա - 90, 91, 93, 100, 103-105, 172, 174, 178, 179, 184, 185, 191, 201-203, 205, 209, 222, 240, 247, 248, 254, 326, 444, 445, 450, 480
 Սեբիոս - 158
 Սեդրակյան Արիստակես - 59, 441
 Սեդրակ - 334
 Սեդրաք - 40, 285
 Սթանոզ - Էնկյուրիա - 175, 187, 481

Սիմոնյան Գևորգ - 56
 Սիմոն Պետրոս - 129-131, 322, 325
 Սիմոն քաղաք - 328
 Սիմֆերոպոլ - 332, 403, 417
 Սիս-Մասիս (Մեծ և Փոքր Մասիսներ) - 292, 440
 Սիսիան - 252
 Սիսիան - Անգեղակոթ - 93, 481
 Սիվրիհիսար - 216, 221, 223
 Սիրունի Հ. - 59
 Սղերդ - 222, 224, 303-305
 Սողոմոն Իմաստուն կամ Սողոմոն (Ռավթի որդի Սողոմոն) - 85, 89, 108, 109, 113, 115, 117, 119, 131, 136, 138, 151-153, 155, 172, 215, 216, 218, 221, 230, 237, 241, 283, 284, 295, 300, 304, 322, 345-347, 355, 363, 365, 366, 369, 392, 404
 Սողոմոնի տաճար - 86, 90, 94, 153, 170, 172, 237, 393
 Սողոմոնյան Հայկ - 241, 285, 297, 299, 365, 366, 413
 Ստեփանյան Պերճ - 55
 Սուրեն իշխան - 256
 Սուքիել - 157, 257, 334
 Սուլթան սուրբ Կարապետ 299
 Սուլթան ս. Սարգիս - 122, 128, 199
 Սուրբ Աթանազիոս - 436
 Սուրբ Ամիել - 140
 Սուրբ Անթանիոս - Անտոնիոս (կամ՝ Անտոնիոս) - 76, 132, 178, 324, 402
 Սուրբ Անթիոս - 44, 67, 99, 241, 265
 Սուրբ Անտիոք բժիշկ - Անտիոք կամ Անտիոքս սուրբ - 135, 326
 Սուրբ Անաս - 77, 130, 132, 134, 136, 323, 325
 Սուրբ Անու - 130, 323
 Սուրբ Անդանակ հայրապետ - 75, 201
 Սուրբ Անու - 77, 132, 323
 Սուրբ Անաստաս - 77, 134
 Սուրբ Անտոն - 77, 135, 326
 Սուրբ Ալքսենտիոս (Օգսենտիոս) - 239
 Սուրբ առաքելալն Պետրոս - 75-77, 104, 107-110, 117, 124, 125, 127, 129-134, 136, 168, 170-172, 178, 180, 187, 197, 198, 308, 316, 324, 365, 390, 429
 Սուրբ Արսենտի - 87-89, 218, 239

- Սուրբ Բարսեղ Կեսարացի (Բարսեղ Մեծ) - 205, 299, 308, 425, 442
360
Սուրբ Բնոբէն Պատլիկիէլ - 140
Սուրբ Գևորգ (Սուրբ Գեորգ) - 65, 75, 87, 93, 98, 101, 112, 115, 146, 149, 150, 153, 196, 239, 252, 260, 265, 342, 353, 375, 381, 399, 443, 444, 474, 476
Սուրբ Գաբրիէլ, տե՛ս Գաբրիէլ հրեշտակ
Սուրբ Գաբրիէլ - 68, 95, 119, 138, 140, 157, 283, 334
Սուրբ Գրիգոր - 77, 106, 124, 125, 153, 170, 171, 246, 277, 314, 443
Սուրբ Դանիէլ - 77, 113, 196
Սուրբ Դսեղի Գրիգոր - 341
Սուրբ Թալալոս - 66, 123, 155, 198, 349, 350, 369
Սուրբ Թեոդորոս (Տյուռնոս) - 256, 349
Սուրբ Թորոս - 77, 95, 256, 290
Սուրբ Կաղարանոս - 286
Սուրբ Կարապետ եկեղեցի - 436
Սուրբ Կատարիմն (Նեկտարիմն) - 286
Սուրբ Կարապետ - 65, 73, 76, 83, 92, 114, 115, 128, 171, 181, 182, 189, 195, 203, 204, 207, 250, 276, 298, 299, 318, 319, 325, 359, 393, 419, 425, 426, 430, 439, 441, 442
Սուրբ Կրակմուտ - 81, 225
Սուրբ Կիրակեոս, տե՛ս Սուրբ Կիրակոս
Սուրբ Կիրակոս - 111, 120, 123-125, 168, 171, 178, 198, 203, 204, 290, 308, 311, 312, 389
Սուրբ Կոզմա - 135
Սուրբ կույս Մարիամ, տե՛ս Մարիամ Աստվածածին
Սուրբ Դակոբ - 196, 205, 365, 376, 436, 443
Սուրբ Դարոս - 77, 164
Սուրբ Դարություն եկեղեցի - 369
Սուրբ Դովիաննես - 93, 252, 299, 359, 436, 441
Սուրբ Դեղիմն - 321, 367
Սուրբ Դռափայլ - 254, 255
Սուրբ Դռաքէլ - 140
Սուրբ Դռիփսիմն (=Դռռոմսիմն) - 319, 369, 429, 431, 464
Սուրբ Մարգրիտ - 126, 134, 139, 142
Սուրբ Մարտիրոս - 76, 120, 125, 178, 202, 205, 299, 308, 425, 442
Սուրբ Մարաթուկ - 196
Սուրբ Մաթե - 133
Սուրբ Մաթեոս - 136
Սուրբ Մաշտոց - 173
Սուրբ Մինաս (Մինաս Եգիպտացի) - 94, 102, 150, 357, 358
Սուրբ Միքայէլ - 77, 136, 140, 261
Սուրբ Մոսես - 147
Սուրբ Մորենու Ջաքաղաք Սենդիաշ - 140
Սուրբ Յօհաննու Կարապետ - 95, 204
Սուրբ Նանոս - 77, 133, 325
Սուրբ Նարեկացի Գրիգոր - 318, 341
Սուրբ Ներսես - 393
Սուրբ Նիկողոս - 94, 253
Սուրբ Նշիաթ - 77, 133, 325
Սուրբ Շիղաս, նաև՝ Շիղա - 77, 130, 132, 133, 136, 323, 325
Սուրբ Ուրիէլ - 95, 140, 157, 334
Սուրբ Չըռ - 93, 252
Սուրբ Չալախամեր Աստվածածին - 76, 128, 319
Սուրբ Պաւղոս - 77, 130, 136
Սուրբ Պետրոս - 75-77, 104, 107-110, 117, 124, 125, 127, 129-134, 136, 168-171, 178, 180, 187, 197, 198, 308, 316, 324, 325, 365, 390, 429, 459
Սուրբ Պողոս - 76, 103, 108-110, 124, 125, 127, 134, 169-172, 178, 180, 187, 197, 198, 211, 308, 318, 325, 364, 365, 390, 429, 459
Սուրբ Պողոս-Պետրոս - 109, 132, 178, 389
Սուրբ Սևերիանոս - 260
Սուրբ Սաբեկա ծառ - 207, 447
Սուրբ Սալաթոս - 164
Սուրբ Սամոս - 77, 330, 332
Սուրբ Սարասիմոս - 260
Սուրբ Սարգիս - 33, 39, 43, 65, 66, 68, 77, 87, 92, 112, 114, 121, 122, 128, 147-150, 152, 153, 160, 170, 173, 195, 196, 199, 202-204, 218, 239, 249, 265, 270, 295, 296, 308, 309, 318, 320, 326, 353, 355, 357, 358, 361, 365, 375, 381, 391, 399, 402, 426, 437-441, 443, 450, 454
Սուրբ Սահակ - 148, 171, 172, 196, 365

- Սուրբ Սիանոս - 77, 138, 329, 332
Սուրբ Սիսանէ - 305
Սուրբ Սիովն - 77, 138, 330
Սուրբ Սիսի- 77, 138, 305, 330
Սուրբ Սիսիատնոս - 87, 134
Սուրբ Սիսիանոս - 44, 77, 78, 133-137, 260, 325, 326, 329, 330, 332
Սուրբ Սիսիանէ - 78, 136, 138-140, 330
Սուրբ Սիսիանիու - 330
Սուրբ Ստեփաննոս կամ Սուրբ Ստեփանոս - 172, 312
Սուրբ Ստեփաննոս Նախավկա - 77, 110, 288, 361
Սուրբ Սուքայէլ - 77, 136, 140, 157, 334
Սուրբ Վարդեր - 65, 204, 441
Սուրբ Տածիէլ - 138, 157, 330
Սուրբ Տեփանոս տե՛ս Ստեփաննոս Նախավկա
Սուրբ Տեսկանորդի - 128, 318
Սուրբ Փանուէլ - 157
Սուրբ Փոկաս - Պոնտոսի Փոկաս եպիսկոպոսը - 136, 328
Սուրբ Օգսենտ եկեղեցի - 240
Սուրբ Օհան - 189, 419
Սուրբ Օգսենթի (Օգսենտիոս) - 240
Սուրբ Օվանես - 77, 151, 179, 182
Սուքիասյան - 242
Սուքիասյան Խաչիկ - 348, 356
Սուրբ Վառվառա - 50, 274
Սվասի վիլայեթ (Սեբաստիա) - 248
Սվազլյան Վ. - 60, 88, 89, 91, 111, 112, 185, 208
Ստեփան - 151, 361
Ստեփանիոս - 151, 361
Ստեփանոս - 72, 174, 178, 205
Ստեփանյան Նազո - 394, 398, 421, 436
Սրվաձտյանց Գ. - 367
Սև Անհատակ - 230, 245
Սևան - 96, 192, 426, 481
Սևերիանոսի լեռներ - 44
- Վաղարշապատ - 57, 59, 81, 94, 105, 110, 120, 121, 148, 151, 154, 155, 167, 170, 240, 288, 361, 369, 386, 387, 392, 395, 481
Վաղարշապատ - Ալիբեկլու - 104, 110, 116, 200, 481
- Վարագա լեռ - 245, 246, 319
Վարագա վանք - 128, 318, 319
Վարագն - 288, 298
Վարանդա - 19, 21
Վահագն - 419
Վայոց Ձոր - 151, 222, 481
Վայոց Ձոր - Ազատակ - 101, 113, 481,
Վայոց Ձոր - Էրդափին - 114, 481
Վան - 60, 116, 121-123, 128, 143, 145, 152, 162, 166, 167, 172, 174-176, 179, 196-199, 202-205, 207, 211, 243, 247, 293, 319, 349, 365, 394, 398, 405, 416, 421, 427, 429, 431, 433, 436, 447, 481
Վան - Ականց - 191, 481
Վան - Անձակ - 173, 175, 178, 190, 201, 394, 398, 421, 436, 481
Վան - Շաղբաղ - 208, 447, 481
Վանա լիճ- 211, 319
Վառվառա ճգնավոր - 93, 252
Վասմիթայ - 284, 285
Վասպուրական - 60, 81, 105, 121, 128, 155, 200, 217, 302, 311, 319, 399, 428, 481
Վասպուրական - Նորդուզ - 194, 425, 481
Վարդան Կաֆայեցի - 240
Վարդակույս - 70, 127, 317
Վարդանյանց Տ. տե՛ս Վարդանյան Տիգրան
Վարդանյան Սվետլանա - 422
Վարդանյան Տիգրան - 57, 400, 408
Վարդենիս - Չախըռլու - 125, 163, 187, 192, 481
Վարդիկյան Կոստիկ - 57
Վարուժան Դ. - 59
Վարք սրբոց - 28, 60, 256, 265, 286, 324, 327, 358
Վենետիկ - 56, 57, 59, 60
Վելիալ - 372
Վերին Վարագ - 433
Վիեննա - 57-59
Վրաստան - 315
- Տարոն (Բուլանըխ) - 319, 424, 425
Տաշրացի Վրեն - 60, 82-84, 98, 102, 105-108, 110, 112, 148, 220, 221, 227, 260, 262, 268, 282, 286, 287, 291, 293, 351, 352, 451

- Տաշիրք - Լեռնահովիտ - 147, 481
Տաշիրք - Շահնագար - 150, 481
Տարեմտե- 175, 398, 481
Տեսկանորդի - Տեր Զուսկանորդու վանք Բերկրի գավառում - 319
Տեր-Աղեքսանդրյան - 433
Տեր-Բարսեղյանց Զարություն - 335
Տեր Զովհաննիսյան Սարոյանց - 332, 369, 394, 403, 408, 417, 446
Տեր Զուսկանորդի վանք, տե՛ս Տեսկանորդի
Տեր Ղուկաս - 298
Տեր Մոսես - 147
Տեր Մուսե - 66, 205
Տեր Ներսես - 190, 420
Տեր-Չակոբյան Սեմեքերիմ - 58
Տեր Զուսիկ - 319
Տեր-Սկրտչյան Գ. - 56
Տեր-Սարգսենց Ա. - 59
Տեր՝Զովհաննիսյան Սարոյանց - 332, 369, 394, 403, 408, 417, 446
Տիրամայր - 48, 49, 52, 66, 76, 78, 87, 115, 120, 121, 124, 125, 128, 171, 175, 185, 190, 195, 201, 205, 218, 238, 239, 241, 243, 249, 253, 258, 259, 281, 290, 291, 294, 296, 300, 308, 313, 314, 318, 329, 342, 362, 363, 367-370, 394, 399, 402, 404, 406-411, 413-415, 417-420, 426-429, 468, 469
Տիրացու Բալի- 97, 259
Տիրացու Գրիգոր - 117-119, 131, 261, 283, 300, 301
Տիրացու Ղսեղցի Գրիգոր - 341
Տիգրանակերտ - 125, 481
Տիգրանյան Գևորգ - 56
Տիգրիս - 45, 160
Տիգրոն - 326
Տիրամար, տե՛ս Տիրամայր
Տղոցկան - 21, 120, 126, 314, 315, 317, 332, 475
Տոկարև Վ. - 7, 12, 20, 23
Տրդատ Գ. - 429
Տրդատ Մեծ թագավոր- 240
Տփղիս - 57
Տյուռնու-Թորոս - 256
Փարիզ - 58
Փիսոն - 45, 160
Փլավիոս Կլավդիոս Զուլիանոս - 243
Փոկոս - 42, 134
Փոքր Ասիա - 6
Փոքր Զայք - 239, 247, 248, 444
Փոքր Մասիս - 292
Փորքշեյան Խաչատուր - 60, 88, 89, 98, 101, 102, 104, 105, 125, 139, 153, 155, 172, 173, 177, 179, 182, 184, 188, 202, 206, 240, 241, 262, 314, 332, 369, 394, 403, 408, 409, 417, 438, 446
Փուֆկի խանե - 205, 444, 476
Փուֆքի ս. Գևորգի վանք - 196, 444
Քամայան - 92
Քամայան Ա. - 94, 99, 112, 122, 153, 168, 182, 201
Քամու խաչ - 93
Քաջբերունի - 224, 294, 320, 354, 386, 387
Քարքե Լեռ - 299, 319, 425, 441
Քարփիչլի գյուղ - 394, 398, 421, 436
Քարփիչլի գյուղ, տե՛ս Քարփիչլի գյուղ
Քելեկյան Արսեն - 279, 450
Քեչյաններ - 305
Քղի - 124, 127, 153, 164, 186, 381, 481
Քղի-խարբեղ - 149
Քոչարյան Լևոն Սուքիասի - 311
Քոչարյան Լևոն Ստեփանի - 418
Քուղկյան Սեղա - 398
Օխան, տե՛ս Օհան Ոսկեբերան
Օհանես - 166
Օհան - 98
Օհան Կարապետ - 204
Օհան Ոսկեբերան (Զովհան Ոսկեբերան) - 124, 154, 313, 432, 433
Օհան Եսկիպիրոն - 175
Օհան Օծնեցի - 152
Օհանես - 442
Օհանես Մկրտիչ - 112, 193
Օշական - 94, 481
Օվկիանիա - 6
Օրմազդ - 232
Օրմա քաղաք - 166

Гамкрелидзе Г. В. - 60, 337, 349
Гильгамеш - 60, 251

Дворецкий И. Х. - 29, 60
Демьян - 241
Дьяконов И. М. - 60

Елизаренкова - 27, 28, 60

Иванов В. В. - 60, 337, 349

Косвен - 5, 26, 60
Кузьма - 241

Леви Строс - 60, 219
Леви-Брюль - 60
Леманн Альфред - 7, 60, 231

Маковский - 60
Малинин - 29, 60
Москва - 60, 61

Пермяков Г. Л. - 60
Петроград - 61
Познанский Н. - 25, 61

Ригведа - 27, 61

Санкт-Петербург - 61

Тбилиси - 60
Токарев В. - 5-7, 12, 13, 20, 24, 25, 61

Томсон Джордж - 20, 61
Топоров В. - 27, 28, 31, 44, 60, 61, 232, 246

Фрэзер Ж. - 6, 10, 13, 20, 61

Эббингаус Г. - 23, 24, 61

Berlin - 61, 220

Darmstadt - 61
Halle - 61

Frédéric Feydit - 61, 94, 95
Jeremias Alfred - 61

Kroll - 61

Leipzig - 61

Pauly - 33, 61
Pauly-Wissowa - 33, 61

Rudiger Schmitt - 61
Stübe R. - 61, 257

S. von Seligmann - 61, 220
Schnaeder - 61, 280
Stuttgart - 61

Wissowa - 33, 61

SUMMARY

Sargis Harutyunyan

ARMENIAN INCANTATIONS AND FOLK PRAYERS

The book represents a scientific code of Armenian folk incantations and prayers current in oral tradition and written down by various collectors in different periods. The code also partly includes some medieval manuscript incantations, which are closely related with folk spells. This is the first code in the Armenian folklore studies that presents materials of the mentioned genres.

The book consists of three sections. In **Introduction**, the origin of magic as a reflection of archaic world perception is outlined focusing on the shapes and forms of magic, its social-psychological grounds and practice, for example, in witchcraft and sorcery. Special emphasis is given to verbal expressions, i.e. magic formulas such as curses, good wishes, charms and spells. At length are presented the genre and structural-typological peculiarities of Armenian folk incantations, as well as their relation with magic actions. The **Texts** section embraces the repertoire of Armenian folk incantations and prayers systematized according to their applied characteristics, i.e. practical aims. This classification marks out eight groups of magic spells and prayers that embrace all the material of the Code. Those are: 1) healing spells, 2) spells related to health protection and hygiene, 3) spells aimed to protect from accidents and natural disasters, 4) spells used in witchcraft and against it, 5) spells pursuing practical aims, 6) evening and morning prayers, 7) various prayers and spells, 8) satirical prayers and parodies. In each group, incantations and prayers are classified according to versions, and versions are further classified according to their typological characteristics. Comments to texts and variant readings of words and phrases are put below the text with corresponding line numbers. Here also the place and source of the given spell and prayer are noted.

In **Notes and Comments**, each group of spells and prayers is introduced by a general complex of magic beliefs, notions and ceremonies, which clarify semantics of these spells and prayers, concomitant magic actions and ethno-psychological prerequisites of their origin as well. One can also find here data on the names of spells and prayers, on informants and the time of the record. As far as possible, the underlying mythological and historical motifs are revealed, as well as religious and epic names, ancient beliefs, notions, and other realities that need textual and philological comments. This section presents many folk tales, ritual songs and medieval spells containing information that could further the understanding of the texts.

The Code is provided with a dictionary, lists of texts, first lines of spells and prayers, places of the record, proper names, and literature.

АРМЯНСКИЕ ЗАГОВОРЫ И НАРОДНЫЕ МОЛИТВЫ

Данный труд представляет собой научный свод армянских народных заговоров и молитв, бытующих в устной традиции и записанных собирателями в разное время. В свод частично вошли также некоторые заговоры из средневековых рукописей, тесно связанные с народными заговорами. Труд является первым сводом материалов указанных жанров в армянской фольклористике.

Труд состоит из трех разделов. Во Введении в общих чертах рассмотрены возникновение магии как отражение архаического мировосприятия, ее общественно-психологические основы, их формы и виды, применение в практике, например, в колдовстве и ворожбе. Особое внимание уделено словесным выражениям, т.е. магическим формулам — проклятиям, пожеланиям, заговорам, заклинаниям. Детально излагаются жанровые и структурно-типологические особенности армянских народных заговоров, их связь с магическими действиями. Раздел Тексты объединяет репертуар армянских народных заговоров и молитв, которые систематизированы по прикладным признакам, т.е. по цели применения. По этой классификации выделены восемь групп заговоров и молитв, охватывающих весь материал свода: 1) лечебные заговоры, 2) заговоры, относящиеся к здравоохранению и гигиене, 3) заговоры, предохраняющие от несчастных случаев и стихийных бедствий, 4) заговоры, использующиеся в колдовстве и против него, 5) заговоры, преследующие практические цели, 6) вечерние и утренние молитвы, 7) различные молитвы и заговоры, 8) сатирические молитвы и пародии. В каждой группе заговоры и молитвы классифицированы по вариантам, а последние — по типологическому признаку. Примечания к текстам и вариантам разночтений слов и фраз помещены под текстом с указанием соответствующего номера строки. Под текстом указываются также место записи данного заговора или молитвы и их источник.

В Примечаниях и комментариях перед каждой группой заговоров и молитв в порядке предисловия приведен общий комплекс магических верований, представлений, церемоний, в контексте которых становятся понятными как семантика этих заговоров и молитв, так и сопутствовавшие им магические действия и этнопсихологические предпосылки их возникновения. Представлены также сведения о названиях заговоров и молитв, о сказителях и времени записи. По мере возможности выявлены основы мифологических и исторических мотивов, религиозных и эпических имен, древних верований и представлений и других текстологических и филологических реалий, нуждающихся в комментариях. Приведено множество народных рассказов, ритуальных песен, средневековых заговоров, которые содержат информацию, способствующую пониманию текстов.

Свод снабжен словарем, списками текстов, первых строк заговоров и молитв, мест их записи, собственных имен и литературы.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	5
Առաջաբան	53
Համառոտագրված աղբյուրների և գրականության ցանկ	56
Բնագրերի թեմատիկ ցանկ (ըստ աղոթքների կիրառական խմբերի)	62
Աղոթքների սկզբնատողերի այբբենական ցանկ (թվահամարներով)	66
Բնագրեր	79
I Բուժաղոթքներ (№№ 1-64)	81
Ա. Չար աչքի	81
Հավելված I	97
Բ. Տարբեր հիվանդությունների (№№ 57-145)	98
Հավելված II	117
Գ. Ծննդկանի և նորածնի (№№ 146-158)	120
Հավելված III	129
Դ. Ալի և թպղայի / №1 (159)աՊիգ, 2(160)	130
Ե. Սեռական կապի արձակման /№№ 3 (161) - 5(163)/	140
II Առողջապահության և մարմնի մասերի մաքրագործման աղոթքներ (№№ 165-175)	142
III Փորձանք-պատահարների և բնական աղետների աղոթքներ (№№ 176-180)	145
IV Հմայական կապի և պահպանության աղոթքներ (№№ 181-228)	147
Ա. Կենդանիների կապի (№№ 181-204)	147
Բ. Սարդկանց կապի (№№ 205 - 2(220))	153
Հավելված IV	156
Գ. Տարբեր չարիքներից ու վտանգներից պահպանվելու (№№ 3(221)Պ10(228))	157
V Գործնական նպատակների իրագործման աղոթքներ (№№ 229-253)	162
VI Երեկոյան և առավոտյան աղոթքներ (№№ 254-400)	166
Ա. Երեկոյան աղոթքներ (№№ 254-352)	166
Բ. Առավոտյան աղոթքներ (№№ 353-5(400))	187
VII Զանազան աղոթքներ (№№ 401-452)	199
Ա. Օրվա տարբեր ժամերի (№№ 401-419)	199
Բ. Սրբերի (№№ 420-435)	202
Գ. Ծիսական աղոթքներ (№№ 436-447)	205
Դ. Նորալուսնի (№№ 448-452)	208
VIII Զավեշտական աղոթքներ և պարողիաներ (№№ 453-463)	210
Ծանոթագրություններ և մեկնաբանումներ	213
Բառարան	453
Ցանկ աղոթքների տարածման ազգագրական շրջանների	479
Անվանացանկ	483

ՀԱՅ ՀՄԱՅՆԱԿԱՆ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՐՈՒԹՔՆԵՐ

Աշխատությանը՝ Սարգիս Հարությունյանի

Հրատ. խմբագիր՝	Դ. Վ. Պետրոսյան
Տեխ. խմբագիր.	Վ. Զ. Բղոյան
Համակարգչային ձևավորում՝	Ա. Խ. Աղուզումցյանի
Կազմի ձևավորում՝	Կ. Հ. Ավագյանի

Ստորագրված է տպագրության՝ 28.07.06 թ.: Չափսը՝ 70x100 1/16:
Թուղթ՝ օֆսեթ: Տպագրություն՝ օֆսեթ:
Հրատ. 38.5 մամուլ, տպագր. 31.5 մամուլ = 41.0 պայմ. մամուլի:
Տպաքանակ՝ 300: Պատվեր՝ 40:

Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1

Երևանի համալսարանի տպարան, Երևան, Աբովյան 52

**Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության հովանավորությամբ
Երևանի համալսարանի հրատարակչությունը լույս է
ընծայել հետևյալ գրքերը**

1. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Յ. Բարսեղյան** - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 3, 1998:
2. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Յ. Բարսեղյան** - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 4, 1998:
3. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Յ. Բարսեղյան** - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 5, 2001: (Բառարանը 2002 թ. արժանացել է ՀՀ նախագահի մրցանակին՝ «Մարդկային զարգացման և հումանիտական արժեքների, այդ թվում՝ հումանիտար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռքբերված նվաճումների համար»):
4. **Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ** - Տիեզերական պատմություն (աշխարհաբարի վերածեց Վ. Վարդանյանը), 2000 թ.:
5. **Հրաչյա Գաբրիելյան** - Հայկական լեռնաշխարհը, 2000 թ.:
6. **Ալեքսանդր Մարգարյան** - Հայերենի հոլովները, 2000 թ.:
7. Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, աշխատասիրությամբ ակադեմիկոս Հրանտ Թամրազյանի, Եր., 2001 թ.:
8. Շարական (ժողովածու) - Աշխարհաբարի վերածեցին **Ա. Մաղոյանը և Գ. Մաղոյանը**, 2001 թ.:
9. **Հրաչյա Միրզոյան** - Հովհաննես Մրքուզ Ջուղայեցի, 2001 թ.:
10. **Ռուբեն Ղազարյան** - Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, 2001 թ.:
11. **Բաբկեն Հարությունյան** - Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյցի», 2001 թ.:
12. **Վարդան Արևելցի** - Տիեզերական պատմություն, (աշխարհաբարի վերածեց Գ. Թոսունյանը), 2001 թ.:
13. **Վևորգ Մաղոյան** - Գրիգոր Անավարզեցին շարականագիր, 2001 թ.:
14. **Վևորգ Աբգարյան** - Հայ տպագրության նախապատմություն, 2001 թ.:
15. **Փայլակ Անթապյան** - Հովհաննես սարկավազ Իմաստասեր, 2001 թ.:
16. **Յոզեֆ Կարստ** - Կիլիկյան հայերենի պատմական քերականություն, 2001 թ.:
17. **Ռաֆայել Մաթևոսյան** - Կուրբան ապագայի որոնումներում. իրադարձություններ և դասեր, 2001 թ.:
18. **Խաչիկ Բաղիկյան** - Ուսումնական դարձվածաբանական բառարան, 2002 թ.:
19. **Հրաչյա Գաբրիելյան** - Հայոց բնաշխարհը (դասագիրք), 2002 թ.:
20. **Էդուարդ Աղայան** - Լեզվաբանական հետազոտություններ, 2003 թ.:
21. **Արտակ Մովսիսյան** - Նախամաշտոցյան Հայաստանի գրավոր մշակույթը, 2003 թ.:
22. **Հրաչյա Աճառյան** - Քննություն Կիլիկիայի բարբառի, 2003 թ.:
23. **Պիոն Հակոբյան** - Գիտական ուսումնասիրություններ, 2003 թ.:
24. **Աշոտ Սուքիասյան** - Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան (2004 թ. արժանացել է ՀՀ նախագահի մրցանակին՝ «Մարդկային զարգացման և հումանիտական արժեքների, այդ թվում՝ հումանիտար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռք բերված նվաճումների համար»), 2003 թ.:
25. **Երջանիկ Գևորգյան** - Հայոց շարժումային լեզվի բացատրական բառարան (Շարժութարան), 2003 թ.:
26. **Հայնրիխ Հյուբշման** - Հայերենի քերականություն, առաջին մաս, Հայերենի ստուգաբանություն, 2003 թ.:
27. **Հայնրիխ Հյուբշման** - Հայագիտական ուսումնասիրություններ, 2004 թ.:
28. **Ալեքսանդր Մարգարյան** - Հայոց լեզվի քերականություն (Ձևաբանություն) 2004 թ.: